

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

BALASSA IVÁN, DÖMÖTÖR TEKLA, GUNDA BÉLA, KATONA IMRE,
TAKÁCS LAJOS, VINCZE ISTVÁN, VOIGT VILMOS

SZERKESZTŐ

K. KOVÁCS LÁSZLÓ

LXXXII. ÉVFOLYAM

1971.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A TARTALOMJEGYZÉKET ÖSSZEÁLLÍTOTTA

ANKA MÁRIA

Т а н у л м á н у о к -- I n h a l t -- С о д е р ж а н и е

<i>Barna Gábor</i> : Kerekólak a Hármas-Körös mentén — Rundställe den Fluss Körös entlang — Круглые птичники и свинарники в окрестности реки Хармаш-Кёпёш	585—598
<i>Csiszár Árpád</i> : A beregi sertéstenyésztés — Schweinzucht in Bereg — Свинововство в комитате Берег	481—496
<i>Dömötör Sándor</i> : Az Angyal Bandi-nóta történeti háttere — Der historische Hintergrund des Liedes von Bandi Angyal — Исторический фон песни Банди Андяла	220—248
<i>Erdélyi Zsuzsanna</i> : Archaikus és középkori elemek népi szövegekben — Archaische und mittelalterliche Elemente in den Folklore texten — Архаические и средневековые элементы в народных текстах	343—374
<i>Fettich Nándor</i> : Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben — Zaubertexte religiösen Charakters im ungarischen Volksglauben — Тексты заговоров религиозного характера в венгерских народных верованиях	44—69
<i>Füvessy Anikó</i> : A méhészettel kapcsolatos vándorkereskedelem Észak-Borsodban — Wanderhandel, Verbunden mit Bienenzucht im nördlichen Teil vom Komitat Borsod — Передвижная торговля, связанная с пчеловодством в северной части области Боршод	28—43
<i>Golopenția-Eretescu, Sanda</i> : Id. Zsilka — Golopenția-Eretescu — Voigt ...	568—584
<i>Gunda Béla</i> : Borbás Vince és a magyar ethnobotanika — Vince Borbás und die ungarische Ethnobotanik — Винце Ворбаш и венгерская этноботаника	1—13
<i>Hultkrantz Åke</i> : A modern skandináv folklórkutatás néhány módszere — Einige Methoden der modernen skandinavischen Folkloreforschung — О некоторых современных исследованиях в области скандинавского фольклора	14—27
<i>Mikusev, A. K.</i> : Az északi zürjének rénszarvastenyésztéssel kapcsolatos epikus éneke — Narankü — Das Epos der Nordsyrjänen (Komi) in Verbindung mit der Renntierzucht — Das Narankü-Lied — Эпос северных коми, связанный с оленеводством, нуракую	188—200
<i>Mikusev, A. K.</i> : A zürjének családi-közösségi improvizációs lírai költészete — Improvisierte Gemeinschaftslyrik im Gebrauch der Familie bei den Komi (Syrjänen) — Семейно-общинная импровизационная лирика коми-зырян	394—411
<i>Molnár Balázs</i> : Komádi (Vázlat települési és építkezési kérdésekhez.) — Komádi (Entwurf zur Frage von Siedlung und Architektur) — Комади (очерк по вопросам поселения и строительства)	375—393
<i>Müller Róbert</i> : Adatok a honfoglaló magyarság földműveléséhez — Daten zur Landwirtschaft der landnehmenden Ungarn — О земледелии у венгров в период завоевания родины	249—261
<i>Pap Jánosy Magda</i> : Györgyfalva viselete — Volkstracht in Györgyfalva (Gheorgheni) — Народная одежда в Д-Е Дердьфалва	497—567
<i>Papp József</i> : Pásztorok, pásztornemzetségek Tiszacségén — Hirten und Hirtenschlechter in Tiszacsége — Пастухи, пастушество как родовое занятие в селе Тисачере	201—219
<i>Tagányi Zoltán</i> : Parasztársadalom és industrializáció — Bauerngesellschaft und Industrialisierung — Крестьянское общество и индустриализация	321—342

<i>Voigt Vilmos: Engels és az őstörténet — Engels and Prehistory — Ф. Энгельс и первобытное общество</i>	169—187
<i>Voigt Vilmos: Id. Zsilka — Golopenția-Eretescu — Voigt</i>	568—584
<i>Zsilka Tibor—Golopenția-Eretescu, Sanda—Voigt Vilmos: Néprajztudomány és szemiotika — Ethnographie et Sémiotique. Trois esquisses — Етнография и семиотика. Три очерка</i>	568—584

Kisebb közlemények — Kleinere Mitteilungen —
Краткие сообщения

<i>Balla Lajos: Adonis kultuszának emléke Aquincumból</i>	599—601
<i>Benda Kálmán: Révai Péter ajánló levele Gáspár vajda és népe számára 1608-ból</i>	425—426
<i>Bodgál Ferenc: Vidróczki Marci halála</i>	79—84
<i>Csaba József: Adatok a vend vidék népi méhészkedéséhez</i>	70—73
<i>Gergely Pál: Vikár Béla mint folklorista</i>	412—417
<i>Gunda Béla: A palóc komatálak analógiái</i>	75—76
<i>Gunda Béla: Újabb adatok Borbás Vince munkásságához</i>	417—418
<i>Heckenast Gusztáv: Konyhaedények használatáról Magyarországon 1782-ben</i>	76—77
<i>Kiss Lajos: A juhászcutya (Ortutay Gyula jegyzeteivel)</i>	418—422
<i>Létay Miklós: A városi néprajz és Budapest</i>	85—86
<i>Nagy Dezső: „Nyúl Győziben rámondják”</i>	266—268
<i>Papp Zoltán Sándor: A bivaly tartás Beregdarócon</i>	272—276
<i>Péter László: Adalékok a Hiedelemmonda-katalógushoz</i>	269—270
<i>Schram Ferenc: Építészeti ábrázolások a XVIII. század végéről</i>	422—425
<i>Schram Ferenc: Házasodás Tardoskedden a reformkorban</i>	270—272
<i>Selmezi Kovács Attila: Az építőközpontok kérdéséhez</i>	73—75
<i>Sonkoly István: Kiegészítés</i>	424—425
<i>Szabó T. Attila: A „győri bokály” és a „győri kancsó” erdélyi elterjedéséhez</i>	77—79
<i>Vikár László: Népzene gyűjtés a tatárok földjén</i>	262—266

Viták, vélemények — Diskussion — Дискуссия

<i>Hoppál Mihály: A II. Nemzetközi Néprajzi Filmszemle és Tudományos Tanácskozás</i>	427—436
<i>Láng János: Válasz Sozan Michaelnak</i>	279—281
<i>Sozan, Michael: A nőági örökösödés kérdése</i>	277—278

Könyvszemle — Literarische Rundschau — Рецензия

<i>Aluta I. (Kósa László)</i>	99—101
<i>Az aranyfonó lányok. Észet népmesék. Válogatta, fordította... Bereczky Gábor. (Küllös Imola)</i>	108—109
<i>Balogh András: Magyarország nevezetes fái. (Kósa László)</i>	447
<i>Bauman Zygmunt: Általános szociológia. Ford. Andorka Rudolf. (Dankó Imre)</i>	296—298
<i>Beke György—Fodor Sándor—Mikó Imre: Orbán Balázs nyomdokain. (Kósa László)</i>	445—447
<i>Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730—1735. (Kósa László)</i>	611—612
<i>Bentzien, Ulrich: Haken und Pflug. (Balassa Iván)</i>	116—118
<i>Borza, Al.: Dictionar etnobotanic. (Gunda Béla)</i>	115—116
<i>Czeglédy Károly: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. (Kőhegyi Mihály)</i>	105
<i>Csoportlélektan. Vál. és szerk. Pataki Ferenc (Hoppál Mihály)</i>	615—616
<i>Dankó Imre: A magyarhertelendi női fazekasság. (Kőhegyi Mihály)</i>	609
<i>A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966—67. (Kőhegyi Mihály)</i>	450—453
<i>Demo, Ondřej—Hrabalová, Olga: Žatenvé a dožinkové piesne. (Újváry Zoltán)</i>	295—296
<i>Deutsche Volkslieder mit Melodien V. (Kriza Il dikó)</i>	458—459

<i>Digby, Adrian</i> : Maya Jades. (<i>Dankó Imre</i>)	121
<i>Dobos Ilona</i> : Tarcal története a szó hagyományban. (<i>Ferenczi Imre</i>)	604—607
<i>Dumăre, Nicolae—Cătrina, Constantin</i> : Portul popular românesc de pe Tîrnave. (<i>Salamon Anikó</i>)	619—620
<i>Erdődi József</i> : Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk. (<i>Voigt Vilmos</i>)	461—462
Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardécsi népmesék. (<i>Kovács Ágnes</i>)	448—449
<i>Fekete Lajos</i> : A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	608—609
<i>Fél, Edit—Hofer, Tamás</i> : Proper Peasants. (<i>Balogh István</i>)	87—89
Férfiszülte leány — Finn népmesék. (<i>Küllös Imola</i>)	289—290
<i>Fodor Tamás—Nagy Lajos—Sterbetz István</i> : A tűzok. (<i>Gunda Béla</i>)	611
Фольклор балтских народов (<i>Mándoki László</i>)	300—302
Фольклор и литература народов Африки — Сборник статей. (<i>Voigt Vilmos</i>)	299—300
Forschungen zur Volks- und Landkunde. 1959—1967. (<i>Kriza Ildikó</i>)	122—123
<i>Fülöp Lajos</i> : A születés, házasság és halál szokásai Gyöngyöspatán. (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>)	459—460
<i>Gaál, Károly</i> : Zum bäuerlichen Gerätebestand im 19. und 20. Jahrhundert. (<i>Barabás Jenő</i>)	97—99
Гласник Етнографског музеја 28—29. (<i>Dankó Imre</i>)	123—125
<i>Heckenast József</i> : Szövetkezések a századforduló paraszti gazdálkodásában. (<i>Szabó László</i>)	612—614
<i>Horváth István</i> : Egy gyöngyszem, két gyöngyszem. Ózdi népmesék. (<i>Kovács Ágnes</i>)	448
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei I. (<i>Kósa László</i>)	101—102
<i>Hurwitz, J.</i> : Batikkunst van Java. (<i>Dankó Imre</i>)	121
Ifjúságunk Somogyról. (<i>Dankó Imre</i>)	108
Internationale Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1967 und 1968. Bearb. Robert Wildhaber (<i>Voigt Vilmos</i>)	468—469
<i>Jansen, J. V.</i> : De Eskimo's. Museum Voor Land-en Volkenkunde, Rotterdam. (<i>Dankó Imre</i>)	630
<i>Jirlov, Ragnar</i> : Die Geschichte des schwedischen Pfluges. (<i>Balassa Iván</i>)	623—625
<i>Kallós Zoltán</i> : Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák. (<i>Vargyas Lajos</i>)	441—443
Kárpáti Kalendárium, 1971. (<i>Halász Péter</i>)	609—610
<i>Katona István Társaság</i> Évkönyve, 1970. (<i>Halász Péter</i>)	449—450
<i>Kerbelytő, Bronislava</i> : Lietuvių liaudies padavimai. (<i>Voigt Vilmos</i>)	298—299
<i>Kerecsényi Edit, H.</i> : A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén. (<i>Gunda Béla</i>)	92—93
Kertomusperinteen opas. (<i>Voigt Vilmos</i>)	465
<i>Klusen, Ernst</i> : Volkslied. Fund und Erfindung. (<i>Voigt Vilmos</i>)	462—465
<i>Kós Károly</i> : Mihez kezdünk a természetben. (<i>Kósa László</i>)	288—289
<i>Köngäs Maranda, Elli</i> : Finnisch Folklore Reader and Glossary. (<i>E. J.</i>)	622—623
<i>Krupa András</i> : Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál. (<i>Schram Ferenc</i>)	618—619
<i>Kuusii, Matti</i> : Ovambo Proverbs with African Parallels. (<i>Voigt Vilmos</i>)	286
<i>Lipták Pál</i> : Embertan és emberszármazástan. (<i>Kelemen András</i>)	111—112
<i>Lixfeld, Hannjost</i> : Gott und Teufel als Weltschöpfer. Eine Untersuchung über die dualistische Tiererschaffung der europäischen und aussereuropäischen Volksüberlieferung. (<i>Voigt Vilmos</i>)	627—629
Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967—68. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	112—115
A Magyar Nyelvjárások Atlasza. (<i>Balassa Iván</i>)	437—440
M[agyar] T[udományos] A[kadémia] Nyelv- és Irodalomtud. Osztály Közleményei. XXIII. 1966. (<i>Sonkoly István</i>)	614—615
Magyaryerőmonostori népköltészet. (Szöveggyűjtemény: <i>Olosz Katalin</i> , dal- lamgyűjt.: <i>Almási István</i>) (<i>Kósa László</i>)	286—288
A megindult falu. Tallózás a régi erdélyi faluirodalomban 1849—1914 (<i>Kósa László</i>)	443—444
A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	454—456
<i>Nagy László</i> : Babérfák. Délszláv népköltészet. (<i>Kriza Ildikó</i>)	456—458
<i>Nagy Marqit, B.</i> : Reneszánsz és barokk Erdélyben (<i>Szabó T. Attila</i>)	95—97
Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. XIV. évf. 1., 2. sz. (<i>Gunda Béla</i>)	610—611
<i>Owen, Trefor M.</i> : Welsh Folk Customs. (<i>Dankó Imre</i>)	630—631
Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők V. Országos Találkozója. Szerk. <i>Morvay Péter és Végh József</i> . (<i>Halász Péter</i>)	607—608

<i>Papp Géza</i> : A XVII. század énekelt dallamai. (<i>Schram Ferenc</i>)	284—286
<i>Pavel, Emilia</i> : Portul popular din zona Iaşului. (<i>Salamon Anikó</i>)	302—303
<i>Pišútová, Irena</i> : L'udové mal'by na skle. (<i>Újváry Zoltán</i>)	294—295
<i>Popovič, Anton</i> : Štrukturalizmus v slovenskej vede. (<i>Voigt Vilmos</i>)	629—630
Revista de etnografia, 1963—1966. (<i>Létay Miklós</i>)	126—129
<i>Rózsahegyi János</i> : Új könyvek és kiadványok	478—480
<i>Sarmela, Matti</i> : Perinneaineiston kvantitatiivisesta tutkimuksesta. (<i>Voigt Vilmos</i>)	467—468
<i>Schram Ferenc</i> : Magyarországi boszorkányperek 1529—1768. (<i>Flórián Mária</i>)	103—104
<i>Szabadfalvi József</i> : Az extenzív állattenyésztés Magyarországon (<i>Paládi-Kovács Attila</i>)	282—284
<i>Szabó-András Endre</i> : A televízió elterjedése falun. (<i>Voigt Vilmos</i>)	298
<i>Szabó István</i> : A középkori magyar falu. (<i>Balogh István</i>)	90—91
<i>Szabó T. Attila</i> : Anyanyelvünk életéből. (<i>Balassa Iván</i>)	93—95
<i>Szakály Ferenc, ifj.</i> : Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526—1566) (<i>Égető Melinda</i>)	616—618
<i>Szendrey István</i> : Hajdúszabadságlevelek. (<i>Molnár Balázs</i>)	618
<i>Szűcs Sándor</i> : Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek. (<i>Molnár Balázs</i>)	106—107
Tanulmányok. (<i>Kósa László</i>)	102—103
Tools and Tillage. Vol. I: 2. (<i>Balassa Iván</i>)	119—121
Tools and Tillage. Vol. I: 3. (<i>Balassa Iván</i>)	625—626
<i>Újváry Zoltán</i> : Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. (<i>Balla Lajos</i>)	601—604
<i>Urosevič Daniló</i> : A magyarországi délszlávok története. (<i>Kósa László</i>)	444—445
<i>Vančik, František</i> : Kalendárni obyčej z jihočeského Soběnova. (<i>Újváry Zoltán</i>)	293—294
<i>Van der Poel, J. M. G.</i> : Oude Nederlandse Ploegen. (<i>Balassa Iván</i>)	290—292
A vasorrú Indszibaba. Kárpátukrajnai népmesék. Válog. és ford.: <i>Fincický Mihály</i> , jegyz. <i>Kovács Agnes</i> , utószó <i>Órtutay Gyula</i> . (<i>Küllös Imola</i>)	109—110
<i>Vilkuna, Kustaa</i> : Finnisches Brauchtum im Jahreslauf. (<i>Voigt Vilmos</i>)	465—467
<i>Vydra, Jozef</i> : Ludova architektura na Slovensku. (<i>Dám László</i>)	292—293
<i>Weber-Kellermann, Ingeborg</i> : Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften. (<i>Fügedi Márta</i>)	621—622
<i>Wolf, Eric R.</i> : Anthropology. (<i>Létay Miklós</i>)	125—126

Néprajzi hírek — Volkskundliche Nachrichten —
Этнографические известия

<i>Balassa Iván</i> : Herepei János 1891—1970 (nekrológ)	470—471
<i>Balogh István</i> : Erdei Ferenc (nekrológ)	632—635
<i>Balogh István</i> : Veres Péter 1897—1970	132—138
<i>Barabás Jenő</i> : Az Európai Néprajzi Atlasz harmadik munkakonferenciája	144—146
<i>Barabás Jenő</i> : Az újabb szerb néprajzi kutatásokról	477
<i>Bj.s.</i> : Az International Society for Folk-Narrative Research első évtizedéről	155—164
<i>Dankó Imre</i> : A közös bolgár—magyar Ecsedi István emlékünnepek	474—476
<i>Erdélyi István</i> : Fettich Nándor (nekrológ)	636—638
<i>Kósa László</i> : Hungarológiai Intézet Újvidéken	140—141
<i>Kósa László</i> : Magyar néprajzi kiállítások Csehszlovákiában	142—143
Külföldi elismerések	146
<i>Nagy Ilona</i> : Tanácskozás a magyarországi nemzetiségek néprajzának kutatásáról	143—144
<i>Sárkány Mihály</i> : Dobrovits Aladár 1909—1970	139—140
Sz.: A Kalevalaseuran Vuosikirja lapp különzáma.	472
Sz.: Kézikönyv a szociológiai kutatás módszereiről	472
Sz.: Néprajzkutatás és neokolonializmus.	472—474
Sz.: Román folklorista tanulmányútja Magyarországon	164
Sz.: Strukturális folklorisztikai konferencia Urbinóban	638—639
Sz.: A „The Society For Folk Life Studies” tizedik évi közgyűlése.	474
Sz.: Új litván néprajzi évkönyv	146—147
<i>Tálas István</i> : Búcsúztató Nagy Czizrok László temetésén	130—131

<i>Voigt Vilmos</i> : Margaret Mead és az ifjúság problémái	147—149
Új könyvek és kiadványok. Összeállította: <i>Rózsahegyi János</i>	639—640
Új könyvek és kiadványok. Összeállította: <i>Tasnádi Mária</i>	149—155

**Társasági ügyek — Gesellschaftsangelegenheiten —
Известия Венгерского Этнографического общества**

Az 1968. évi közgyűlés. [A Magyar Néprajzi Társaság 80. közgyűlése]	165—168
Az 1969. évi közgyűlés. [A Magyar Néprajzi Társaság 81. közgyűlése]	304—309
Az 1970. évi közgyűlés. [A Magyar Néprajzi Társaság 82. közgyűlése]	309—319

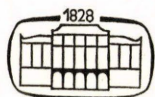

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

BUDAPEST 1971

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szerkesztő

K. KOVÁCS LÁSZLÓ

A szerkesztő bizottság tagjai:

BALASSA IVÁN, DÖMÖTÖR TEKLA, GUNDA BÉLA, KATONA
IMRE, TAKÁCS LAJOS, VINCZE ISTVÁN, VOIGT VILMOS

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Felelős kiadó: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely *postahivatalban*. Pénzforgalmi jelzőszám: 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. telefon 111—010. Pénzforgalmi jelzőszám 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-BAN: Budapest V., Váci utca 22. telefon: 185—612.
Előfizetési díj egy évre: 56 Ft.

TARTALOM

<i>Gunda Béla: Borbás Vince és a magyar ethnobotanika</i>	1— 13
<i>Hullikrantz Áke: A modern skandináv folklórkutatás néhány mód-szere</i>	14— 27
<i>Füvessy Anikó: A méhészettel kapcsolatos vándorkereskedelem Észak-Borsodban</i>	28— 43
<i>Fettich Nándor: Vallásos jellegű varázsszövegek a magyar nép-hitben</i>	44— 69

Kisebb közlemények

<i>Osaba József: Adatok a vendvidék népi méhészkedéséhez</i>	70— 73
<i>Selmeczi Kovács Attila: Az építőközpontok kérdéséhez</i>	73— 75
<i>Gunda Béla: A palóc komatálak analógiái</i>	75— 76
<i>Heckenast Gusztáv: Konyhaedények használatáról Magyarországon 1782-ben</i>	76— 77
<i>Szabó T. Attila: A „győri bokály” és a „győri kancsó” erdélyi elterjedéséhez</i>	77— 79
<i>Bodgál Ferenc: Vidróczki Marei halála</i>	79— 84
<i>Létay Miklós: A városi néprajz és Budapest</i>	85— 86
Könyvszemle	87—129
Néprajzi hírek	130—164
Társasági ügyek	165—168

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII.

*

BUDAPEST 1971

*

I. SZÁM

Borbás Vince és a magyar ethnobotanika

Napjainkban az ember és a növényvilág közötti kapcsolatok vizsgálata a néprajzi érdeklődés előterében áll s az ethnobotanika eredményei kontinensek és népek történetére, földrészek benépesülésére, műveltségének fejlődésére vethetnek új fényt. Az ethnobotanikai kutatások virágkorában a magyar néprajzi horizont kiszélesedését is elősegíti, ha eddigi hazai eredményeinket számba vesszük s ennek részeként az alábbiakban egy emelkedett szellemű, rendkívül széles látókörű magyar botanikus, deéteri BORBÁS Vince ethnobotanikai munkásságáról megemlékezem.

BORBÁS Vincét későbbi botanikus professzor társa, berei Soó Rezső ezekkel a szavakkal méltatja: „... a magyar flórakutatásnak a XIX. század második felében legnagyobb alakja, a magyar nyelvű és szellemű növény-földrajzi és rendszertani munkásság megteremtője, a legzseniálisabb magyar fűvész. Küzdelmekkel és csalódásokkal teli életében nagyságát nem ismerték fel, sok támadásban, kevés elismerésben volt része — s ma az ő nyomdokain halad a magyar geobotanika.”¹ A népelet kutatójának talán elegendők is lennének ezek a sorok Borbás Vince botanikai munkásságáról. De az elismeréseket nem bőkezűen osztogató Soó Rezső emelkedett szavai és BORBÁS Vince tevékenysége szükségessé teszik, hogy mielőtt ethnobotanikai kutatásaira rátérnék, — felelevenítem életének néhány mozzanatát.

BORBÁS Vince a Palócföld szülőtte. 1844. július 24-én látta meg a napvilágot a nógrádi Ipolylitzkén, ahol atyja kántor és jegyző volt. Szülei nehéz anyagi helyzete miatt az egri érseki gimnáziumban csak 16 éves korában kezdhetette meg tanulmányait. Már a gimnáziumban a botanika felé fordul a figyelme. De az eminens tanuló BORBÁS Vincét érdekli a latin nyelv és irodalom is. Nemcsak növényeket, régiségeket is gyűjt. Ezekből néhány IPOLYI Arnold gyűjteményébe is elkerült. 1868 őszétől a budapesti egyetem bölcsészeti karának hallgatója, ahol mindinkább elmélyül növénytani tanulmányaiba, de kitűnő latin nyelvi ismereteinek is többször adja tanújelét. 1872-től kezdve

¹ Berei Soó Rezső: *A botanika 130 éve Kolozsvárott*. Kolozsvári Szemle Könyvtára, 13. sz. Kolozsvár, 1943. 9. - BORBÁS Vince életrajzához és botanikai tevékenységének méltatásához I. még: Pallas Lexikon, III. k. 1893. 505-506. DEGEN Árpád: *Deéteri Dr. Borbás Vince*, Magyar Botanikai Lapok, IV. Budapest, 1905. 165-244. RAPAICS Raymund: *Borbás Vince emlékezete*. Magyar Botanikai Lapok, XV. Budapest, 1916. 169-206. - RAPAICS Raymund: *Archaeologia és botanika*. Archaeologiai Értesítő, XXXVI. Budapest, 1916. I. 10. - GOMBocz Endre: *A magyar botanika története*. Budapest, 1936. 550-577. Röviden hivatkoznak még BORBÁS Vince ethnobotanikai munkásságára a következő tanulmányok: GUNDA Béla: *A magyar gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása*. Budapest, 1948. 3. VAJKAI Aurél: *Népünk természetismerete*. Budapest, 1948. 8. BORBÁS Vince életrajza során megemlítettem Holuby Józseffel való kapcsolatát. HOLUBY József tevékenységéhez lásd: *Jozef Ludovit Holuby*. Národopisné práce. Kiadta és a bevezetést írta JÁN MJARTAN. Bratislava, 1958.

— eltekintve magántanári tevékenységétől — 1902-ig középiskolai tanárként működik. Ekkor — sok csalódás és mellőzés után — meghívják a kolozsvári egyetem növényrendszertani tanszékére. Egyetemi katedrájáról azonban csak rövid ideig sugározhatta tudását: 1905. július 17-én szívszélhűdésben meghalt. Tudományos munkásságát elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia támogatta s nagy szorgalommal, bámulatcs éleslátással, helyszíni kutatómunkával, a magyar föld természetrajza és népe iránti elfogulatlan rajongással dolgozta fel Temes, Békés, Vas megye, a Balaton-melléke flóráját. Tanulmányainak legnagyobb része a Magyar Tudományos Akadémia kiadványaiban látott napvilágot. Találón írja róla GOMBOCZ Endre, hogy „kevesen írtak annyit az Akadémia kiadványaiban, mint BORBÁS, de hogy tagja lehessen, azt sohasem érte el.”² Nevéhez fűződik és tudományos éleslátásának köszönhető a növényföldrajz Ős-Mátra elmélete, amelynek az a lényege, hogy az alföldi puszták, a Balaton vidék növényzete egyezést mutat a környező hegyvidékek — amint ő nevezi —, az Ős-Mátra déli lejtőinek flórájával s számtalan növény a hegyvidékről vándorolt le a síkság felé. Az Alföld tehát a „hegyről füvesedett be”. Az Ős-Mátra lejtőit számos magyar bennszülött növény jellemzi. BORBÁS Vince természetesen utal a magyar és a balkáni flóra kapcsolataira is. Az orosz sztyeppékkal, a pontusi területekkel való kapcsolatot azonban részben újabbnak, nem geológiai korúnak véli s létrehozásában nagy jelentőséget tulajdonít az embernek.

Az Ethnographia hasábjain talán nem lesz felesleges emlékeztetni arra, hogy BORBÁS Vincének éles vitája volt HERMAN Ottóval, aki „füvészeti leszámolással” akart pontot tenni botanikai munkásságára. Sokirányú tudományos kapcsolatai során levelezett HOLUBY József nemespodhrágyi (Trencsén) evangélikus lelkésszel is, a kitűnő szlovák botanikussal, aki magyar, szlovák és német nyelven írta ethnobotanikai tanulmányait.

BORBÁS Vince ethnobotanikai munkássága alig nyomonkövethetően szétágazó és sokrétű. DEGEN Árpád tudományos tevékenységét méltató megemlékezésében 874 megjelent írását tartja számon. Ezek között alig van olyan, amelyben ne lappangana egy-egy értékes néprajzi megfigyelés, az ember és a növény viszonyát tárgyaló művelődéstörténeti fejtegetés, népnyelvi kifejezés, tájszó. Ezért tanulmányomban távolról sem mutathatom be BORBÁS Vince ethnobotanikai munkásságának minden gyöngyszemét, gazdag megfigyeléseit, mélyreható bátor fejtegetéseit. Csupán érzékeltetni igyekszem mindazt amire kiterjedt ennek a zseniális tudósnak az ethnobotanikai figyelme és ismerete.

BORBÁS Vince részletesen írt több növényünk gazdaságnéprajzi jelentőségéről.

1879-ben, 1885-ben és 1887-ben a szelídgesztenye hazai elterjedésével foglalkozik. Ezt a hasznos fánkat őshonosnak tartja. A szelídgesztenye eredetileg vadon termett s Vas megyében több mediterrán jellegű növény kíséri elterjedését. Megfigyelte, hogy terjesztéséhez hozzájárulnak az evetkék és a varjak. Felhívja a figyelmet a gesztenyével folytatott kereskedelemre. Zalaegerszeg vidékéről Komárom, Győr vidékére szállítják. A Kiskunságba Nagykánizsa környéki gesztenyésekből kerül el. Kőszegről (ahol homokban tartják el) 1848 előtt még Sziléziába is elszekereztek vele.³

² GOMBOCZ Endre i. m. 562.

³ *A szelíd gesztenye hazánkban.* TTK. XI. 1879. 104—109. — *A szelíd gesztenye hazai termőhelyéről.* Erdészeti Lapok, XXI. 1885. 157—158. — *Vasvármegye növényföldrajza és flórája.* Szombathely, 1887.

A *sulyom pusztuló félben* c. tanulmányában elmondja, hogy már a görög—római írók feljegyezték fogyasztását. Régebben a szerzetesek természetették. A sulyom (*Trapa natans*)⁴ csemege a XIX. században Olaszországban, Karinthiában, a Balkánon, Havas Alföldön, Moldvában. A Káspi-tó vidékén a Kaukázusban a sulymot (*kalmük dió*) ősz idején csónakról gyűjtik és télire elteszik. Nyersen fogyasztják, de pépet is főznek belőle. Közli, hogy a magyar botanikai irodalomban *vízi dió*, *vad mandula*, *szamártövis* néven említik. CSAPÓ József, VESZELSZKI Antal, DIÓSZEGI Sámuel botanikai munkái nyomán megemlíti debreceni fogyasztását. Az ottani piacon a kofák árulják. Gyógyszer is a főzete, a levele. Ha a ház földjét a sulyomhéj főzetével lelocsolják, a bolhák elpusztulnak. Nálunk késő ősszel, télen gyűjtik a sulymot. A Tisza partján öt-hat ágú kötélre bunda- vagy gubadarabot kötnek s a vízben húzgálják. Az ilyen hálóról azután leszedik a beleakadt tüskés termést. A főtt sulyom tüskéit dohányvágóhoz hasonló emeltyűs késsel lenyesegetik s akkor könnyűszerrel fel lehet bontani. Az egri piacra Poroszlóról hordják, s főzve felvágatlanul árulják. A miskolci piacon a kofák a sulymot külön erre a célra készült késsel vagdalják fel. Olaszországban — ahol *jezsuita dió* a neve — a sulyomból olvasót készítenek. A héját cserzőanyagának is használják (TTK. XXVI. 1894. 297—322.).

A katonapetrezselyem és más népies eleségfüvek (TTK. XXV. 1893. 243—248.) c. tanulmányában ismerteti a katonapetrezselyem (*Glechoma hederacea*) és a közönséges petrezselyem (*Petroselinum sativum*) hazai használatának történetét. A katonapetrezselyemmel, mint régi fűszernövényvel olyasvalami történt, mint a babbal (*disznóbab*, *tótbab*, *Vicia Faba*), ti. az amerikai eredetű paszuly (*Phaseolus vulgaris*) a régi babját (*Faba* sp.) félreszorította s az újvilági paszuly felvette az óvilági bab régi európai nevét s azután a régi bab szóösszetétellel *disznóbabra*, *lóbabra*, *tótbabra* alakult át. A közönséges petrezselyem is elterjedt hazánkban s kiszorította a *Glechoma hederacea*-t, amely hitványabb minősége miatt a katonapetrezselyem nevet kapta. Hasonló, változásról tanúskodik az *ebkapor*, *lőzsálya*, *répafenyő*, *vadalma*, *vadlencse*, *vargamajoránna* elnevezés is. A katonapetrezselyemmel az Ipoly mentén a rántott levest ízesítik, de használják a hímestojás festésénél is: a zöld leveleket a tojásra terítik s ruhával szorosan körülgöngyölik. A körülgöngyölt tojást berzsenybe teszik. A petrezselyemlevelek helyét a festék nem járja át s a tojás cifra lesz. A katonapetrezselyem gubacsát (*macskagumi*, *macskagödölye*) a gyerekek eszegetik. Szól a tanulmányában a *szezfűgyök*, a *Szent Benedek füve* (*Geum urbanum*), *böngyöle*, *földi mogyoró*, *baraboly*, a *juhász mogyoró* (*Bulbocastanum*), az *Atriplex*-, *Rumex*-, *Chenopodium*-, *Tragopogon*-speciések fogyasztásáról. A Balaton-mellék flórájáról írt nagy jelentőségű könyvében is számba veszi az ottani fogyasztható vadnövények hosszú sorát.⁵

Az *alföldi zsombék* c. tanulmányában a zsombékos területek kihasználásáról ír s népnyelvi adatokat közöl (TTK. XVII. 1885. 273—280.). A zsombék a hajdú városok szállásain tüzelőül szolgál. Lehet a zsombék a mezei itatók támasztéka. A juhászok meg is gyűjtik a száraz zsombékot. *Alföldünknek másod aratása* c. közleményében (TTK. XXX. 1898. 76—78.) arról szól, hogy a Sárrét vidékén gyakori a másodvetés: repce után kukoricát, kölest vetnek.

⁴ A növények latin elnevezésének közlésekor BORBÁS Vince terminológiáin nem változtattam.

⁵ A *Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete*. Budapest, 1900. 283.

A másod- és harmadaratáshoz tartozik a nádvágás. Egyedülálló irodalmunkban az a közlése, hogy Békés megyében a földi mogyorót (*Lathyrus tuberosus*) néha vetik (TTK. XIX. 1887. 478.). Vas megyei növényföldrajzi monográfiájában többek között elmondja, hogy a hajdinát főleg a németek, horvátok és vendek termesztik. Az utóbbiaknak a hajdina pogácsa kedvenc csemegéje. Szentgotthárdon vetik a muhart (*Setaria italica* és *germanica*). Kiemeli a gércsei cseresznyét, amelyet Győrbe is elhordanak.⁶ Csodarozs néven ismerik és termesztik a veszprémi Vörösberény körül a lengyelbúzát (*Triticum polonicum*, TTK. XXXVI. 1904. 660.).⁷

BORBÁS Vince többször foglalkozott a tölgyfélékkel.⁸ Közli ezek népnyelvi elnevezéseit s a tölgy felhasználását. Békésbe a Maros vidékéről szállítanak egy tölgyfélést, amelyből csónakot készítenek. A járszági erdőkben előforduló magyaltölgy makkja ehető. Részletesen szól a tölgygubacs (*suska*) gyűjtéséről. A palóc falvakban a gubacsgyűjtés a szegénység fontos őszi foglalkozása. A *suska* festőanyag. Gyakran lopják is s azután a tolvajt kidalolják:

Elment Péter suskát lopnyi
vagy
Lipitt-lopott, ki mit lopott,
X. Y. suskát lopott.

Foglalkoztatta BORBÁS Vincét a festőnövények kérdése. *Néhány vadon termő festékfűvünk* c. tanulmányában⁹ több hazai növényre hívja fel a figyelmet, amelyek — a népi elnevezésekből sejtve — korábban festőnövények lehettek. A Gellérthegy környékén található török pirosítói (*Peganum harmala*) valószínű, hogy a törökök honosították meg. Balatoni monográfiájában is részletesen ismerteti az ottani lakosság festőnövényeit.¹⁰

BORBÁS Vince ethnobotanikai munkásságának jelentőségét emeli, hogy felhívta a figyelmet a paraszti, falusi virágos kertek, a temetők növényeinek tanulmányozására. A Földrajzi Közlemények 1885. évi (XIII.) kötetében *Az alföldi rónaság egyhangúsága és pirossága* címen ír (582–594.) s az alföldi kertek jellemző virágaként említi a *hamvas istenfát* (*Artemisia abrotanum*), a *citruskát* (*Santolina*), *mentát*, *büdöskét* (*Tagetes*), *pántlikafüvet* (*Phalaris arundinacea*) és más növényeket. Elmondja róluk, hogy egyszem ízlésfinomító vagy igéző szépségű virág. Később részletesebben szól a népi virágkultuszról (Kelet virágaitól pörkertjeinkig. Földrajzi Közlemények, XVIII. 1890. 33–60). Felismerte, hogy a parasztság vidékenként más-más virágokat kedvel. A síkságokon, a Dunántúlon a legények kalapját árvalányhaj díszíti. A felvidéki szüretelők kalapjánál az iszalag, az Ipoly mentén a *burfa* ága (*Pinus silvestris*), a téli zöld vagy *billing* (*Vinca minor*) zöldül. Eger vidékén a törpe mandula virágja virít a kalapokon. A Kazán-szorosban magyar tulipánnal megy a fia-

⁶ *Vasvármegye növényföldrajza* ... 102–103.

⁷ Lásd ehhez még *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza* ... 282., ahol foglalkozik más gabona- és takarmányfélék, kerti növények termesztésével is.

⁸ *A mocsárja s nevezetesebb tölgyeink magyar nevei*. TTK. XVIII. 1886. 346–357. – Lásd még: Erdészeti Lapok, XXVI. 1887. 346–365, 724.

⁹ Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz, LIX–LXIV. pótfüzet, XXXIII. 1901. kötethez, 22–26.

¹⁰ *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza* ... 282.

talság a templomba. Az Alföld csöszkunyhói, tanyái körül a török szekfű, az őszi rózsza (*Aster Chinensis*), nyári viola, pántlikafű díszlenek. A magyar nép házelőtti kertjébe nem annyira a rikitó színű, mint inkább a szagos virágokat ülteti (menta, majoránna, bazsalikom, rozmaring), amelyeket a palócok gyakran egy szóval *szagónak* neveznek. Természetesen felsorolja a magyar kertek díszesebb virágait is. A sövénykerítések díszítője a *sári tök* (*Cucurbita aurantiaca*), újabban a *Sicyos angulata* s a háztetőc a kövi rózsza (*Sempervivum tectorum*). Megfigyelhető, hogy néha a főzeléknövények között gyógyfüveket (menta, *mátrafüve* vagy *nádráfüve* '*Nepeta Cataria*') is természetnek. A népi gyógyászatban a gyomorgörcs ellen használják a *mátrafüvet* (*mátra*, *mádra*, *nádra* gyomorgörcsöt jelent). Az Ipoly mellékén a szív *mátrájáról* is beszélnek (1. még TTK. XXII. 1895. 220.). Ahol a pörkertben lóciprus (*Juniperus sabina*) vagy *ruta* (*Ruta graveolens*) díszlik, ott a szűzies erkölcsök már nem a legerősebb lábbon állanak (Földrajzi Közlemények, XVIII. 1890. 33–60.). Balatoni növényföldrajzi monográfiájában az ottani parasztkertek, temetők virágait, a gyógynövényeket sorolja fel. Elmondja, hogy a bakonyi menyecske októberben Somogyban kenderért cserébe árulja a rozmaringot, de a gyökerét előbb leforrázza, hogy tovább ne szaporíthassák.¹¹ A temetők növényeit említi Békés megye flórájáról írt monográfiájában is.¹²

Kelet virágaitól pörkertjeinkig c. tanulmányában az ember és a növény kapcsolatának néhány általánosabb kérdését is érinti. Fejtegeti, hogy a növényzet befolyásolja az ember esztétikai elképzeléseit, társadalmi, vallási szokásait, művészetét. Számtalan növénynek szimbolikus jelentősége van (pl. a ciprus a szomorúság, a cédrus az erő, az ibolya a szerénység, a tök a szellemi fogyatékosság, a rózsza a szépség, az üröm a keserűség, a babér az érdem szimbóluma). Az európai virágoskertek növényei igen sokrétűek. Több itteni vadnövény bekerült a kertekbe. Kerti növényeket terjesztettek Európába a görögök, rómaiak, az arabok. A kereszties hadjáratok, a szerzetesek szintén hozzájárultak egyes növények elterjedéséhez. Ennek ellenére a kerti virágok a klasszikus görög nép óta nem sokat változtak. Nálunk a paraszti virágos kertekbe, temetőkbe a természetes növénytakaró növényei közül az orgona, ezüst hárs, jerikói rózsza, törpe mandola, pünkösdi rózsza, estike, mályvarózsza és mások vonultak be (33–60.). Balatoni monográfiájában szintén felsorolja a kertekbe bekerült vadnövények további hosszú sorát (284.).

BORBÁS Vince legértelmesebb ethnobotanikai tanulmányainak egyikét a Balaton-melléki lakosság botanikai ismeretéről írta¹³. Maga a cím is kifejezi, hogy BORBÁS Vince tisztában volt az ethnobotanika jelentőségével. Megfigyelései szerint a Balaton-melléki lakosság — főleg az asszonyne — számos

¹¹ *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza* ... 283–284.

¹² *Békésvármegye flórája*. Értekezések a Természettudományok Köréből, XI. k., 18. sz. Budapest, 1881. 30.

¹³ *A Balaton partmellékének botanikai néprajza*. Földrajzi Közlemények, XXII. 1894. 57–78. — Úgy látszik, hogy ezt a kérdést BORBÁS Vince részletesebben is ki akarta dolgozni, mert *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza* ... c. munkájában arról tesz említést, hogy a munka harmadik része a Balaton-mellék botanikai néprajza, a vidéken gyűjtött népi növénynevek tudományos feldolgozása (8. l.). Ez a rész azonban hiányzik munkájából. Gondolhatunk azonban arra is, hogy a harmadik résznek a Földrajzi Közleményekben már megjelent tanulmányát tartotta. — A Természettudományi Társulat növénytani pályázatára 1889-ben beérkezett *A magyar nép botanikája* címen egy pályamunka terve. A Társulat azonban az „ajánlközt” különböző okokból elejtette (TTK. XXI. 1889. 283. l.). Valószínű, hogy a pályázó BORBÁS Vince volt.

vadnövényt ismer. Gazdag a nép botanikai szókincse, amely a növénytan és a néprajz szempontjából egyaránt figyelmet érdemel. A falusi pórnép megkülönbözteti ugyanannak a növénynek természetett, kerti és vad fajtáit. A növénynevek gyakran visszatükrözik a nép erkölcsi, vallási felfogását. A terminológia feltűnően magyar jellegű. Alig találunk szláv eredetű növényneveket a népi elnevezések sorában. Kimutatható ellenben a korábbi füvészkönyvek hatása a nép növényismeretében. Hasonló megállapításra jutott BORBÁS Vince Békés megye flórájának tanulmányozása során is. Az ottani jobb módú gazdák gimnáziumi tanulmányokat végeztek s ezen az úton megismerkedtek a füvészkönyvek botanikai elnevezéseivel.¹⁴

A Földrajzi Közlemények XXII. 1894. évi kötetében (57–78.) megjelent tanulmányában számos Balaton-melléki növénynevet közöl s ezek legtöbbjéhez néprajzi megjegyzéseket is fűz. Feltűnő, hogy isten, táltos, pap, ördög, a különböző szentek, nemzetiségek nevei gyakoriak a Balaton vidéki növénynevekben. Ismerteti a növények különböző felhasználását. A Badacsony környéki kuruzslók a *Mercurialis annua* nevű gyomot *sérültfűnek* nevezik s a fiúgyermek sérvét a magvazó, a leánygyermek sérvét a porzós példányokkal borogatják. Vörösberényben a fehérvirágú *Stachys recta*-t fiúgyermek fürdőjébe s a hasonló, de pirosvirágú *Galeopsis ladauumot* pedig a leánygyermek fürdőjébe teszik. Fürdőnövény a *Joki gombos túske* vagy *forgácsvirág* (*Echinops Ruthenicus*).

A Balaton-melléken megfigyelte BORBÁS Vince, hogy a falusi javasszonyoknak nincsen egységes növényismerete, — egyik ezzel, a másik azzal bánik. Ugyanannak a fűnek ugyanabban a faluban is több neve lehet (pl. *Echinops Ruthenicus*: *buzogány rózsa*, *forgácsbirka*, *gombos túske*, *túske virág*). Feltűnő, hogy a *Syringa* neve általában *szelencefa*, de Gyenesen és Diáson már *tengeri borza*. A Balaton-melléken a kenyérsütéshez használt *párt* (korpaélesztő) nem komlóval, hanem a *Melilotus coeruleus*-szal készítik. (Földrajzi Közlemények, XXII. 1894. 57–78.). Másutt azonban azt is mondja, hogy a komlós *pár* a Balaton vidékén és a Felvidéken is ismeretes (TTK. XXXVI. 1904. 606.).

A Balaton vidékén a *tejfőfüvel* (*Tragopogon maior*), a kakukkfűvel, a *harisnya csójjánnal* a tejes fazekat mossák, hogy a tejnek nagyobb föle legyen. A *Veratrum nigrum*, a *Helleborus dumetorum* és a Salamon pecsétje összetört tőkéje baromfimérgezésre szolgál. A *fődi szappannal* (*Parietaria officinalis*) mosnak. (Földrajzi Közlemények, XXII. 1894. 57–78.)

A tanulmányban mithológiai közléseket is olvashatunk. A *Szent István virágot* vagy *aranyos patrácot* nem tudta meghatározni. A növényről az a hiedelem terjedt el, hogy csak egyetlen éjszakán, Szent István éjjelén virággzik s aki megtalálja, megleli vele a rejtett kincset. A Mátra vidékén a *Szent Jakabfűnek* van ilyen varázsereje. Az egyik *Euphorbia* species (*ebtej*) elállítja a fogfájást s a *Hyoscyamus niger*-rel a fájós fogat füstölik. A Balaton-melléken BORBÁS Vince megtalálta *csabairem* néven a mondai csabairét is. Vörösberényben és Arácson a *Pimpinella saxifraga*-nak a neve a *csabairem* vagy *csabairme*. A felbukkanó népnyelvi elnevezés nyomán BORBÁS Vince kitűnő filológiai érzékkel foglalkozik a növénynév jelentésével s MELIUS JUHÁSZ Péter feljegyzésétől kezdve nyomon követi a csaba irét botanikai, történeti irodalmunkban. Szerinte a csabaire mondája a Dunántúl keletkezett, ahol a *Pimpinella saxi-*

¹⁴ A botanika nomenclatúrája Békés megyében. Az Országos Középiskolai Tanár-egyesület Közlönye, XVI. 1882/1883. Budapest, 1883. 119.

fraga-t házi orvosságként ma is használják: a fájós fog gyökerét áskálják vele, hogy kitörjön és kihulljon (Földrajzi Közlemények, XXII. 1894. 67–70.). A *csabairemről* a Nyr.-ben is megjelent egy hasonló tartalmú közleménye (XXV. 1896. 553–554.).

BORBÁS Vince más tanulmányaiban is kitér a növényekhez fűződő mythologiai hagyományokra, hiedelmekre. Idevonatkozó érdeklődéséhez hozzájárult IPOLYI Arnold *Magyar Mithológiája* is, amelyre többször hivatkozik. Megemlíti, hogy IPOLYI Arnold majdnem azon a vidéken nevelkedett, ahol az édesanyja. Egyik monográfiájában írja, hogy „Ipolyi munkája . . . csak megakadt kezdet, amelyet a még megmenthető népies anyagból gyűjtés útján folytatni kellene.”¹⁵ Természetesen ismerte Kandra Kabos mithológiáját is. A Természettudományi Közönyben 1889-ben jelent meg A nép botanikai legendájából c. rövidebb tanulmánya, amelyben édesanyja elbeszélése nyomán legendát közöl az *ördögcsipte* fűről. A legenda szerint „Egyszer az ördög Krisztus Urunkat üldözte volt s az Üdvözítő előle virágos mezőn menekült. Az ördög a menekülőt szemmel tartotta, de végre is eltűnt a szeme elől. Erre az ördög az Üdvözítőt a füves mezőn a lábnyma után követte, de végre egy *Veronica prostrata*-val az utolsó lábnyma is eltűnt. Most az ördög a letaposott fűhöz fordult és tőle kérdezte, hogy merre menekült az Üdvözítő. A jámbor fű azonban meg nem szólalt, az ördögöt útba nem igazította. Most az ördög — üldözésével tovább nem boldogulván, — mérgében a *Veronica prostrata* tetejét leszakította s egyszersmind megátkozta, hogy a leszakított hely soha többé ne virágozhassék. A leszakított *Veronica prostrata*-n az ördög átka csakugyan örökre fogott, teteje még ma sem virágzik. De mivel a virágnak évi életcélja a virágzás, a *Veronica* úgy fogott ki az ördög átkán, hogy oldalvást bocsájtja virágzó hajtásait, s ezek a nem virágzó tetőn felülemelkednek.” (TTK. XXI. 1889. 504.)

Mythologiai fejtegetéseket fűz a balatoni *hínár*hoz. „Én a *hínár* szónak — írja — a magyar szólásmódban való gyakori kelendőségéből azt következtetem, hogy a *hínár magyar mythosi szó*, a nép meséiben és babonáiban vízi rém volt, még ha egyenesen nem Ázsiából származnék is.”¹⁶ Több mythologiai lényt (*sellő*, *lidérc*, *tüzes ember*) említve elmondja, hogy Jészton a hínár vízi rém, nagy terjedelmű vízi fű s kedve telik benne, hogy a jószágot vagy a gyermeket a vízbe fojtassa. A Sopron megyei néphit szerint a *hínárral* ijesztgették a fürdőző gyereket. A *hínár* vízbe fojtja a gyereket, amint a KANDRA Kabostól idézett *vízi leány* a kútba húzza. Foglalkozik Tompa Mihály Vízi lilium c. versében említett sárga hínárvirággal is, amely *Utricularia* species.¹⁷ A *hínár* magyarázata során is kitűnik széleskörű nyelvtudományi tájékozottsága. Levélben érdeklődött a szó eredete felől SIMONYI Zsigmondnál. Forgatta a különböző szótárakat, GVADÁNYI József, GYÖNGYÖSI István, RIMAY János és mások munkáit.

Gazdag hiedelemanyagot közölt *A vénhedő tiszafa* c. tanulmányában (TTK. XXVII. 1895. 57–75.). A nógrádi palócoknál a tiszafa (*ternyőfa*, *Taxus baccata*) megreszelt fáját kenyérré hintve a veszett kutyának adják. Hivatkozik HOLUBY J. szlovák botanikusra, aki szerint Trencsénben a veszett kutya marta sebet foghagymával bedörzsölik s naponta többször tiszafaporról behintik.

¹⁵ *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza* . . . 55. l.

¹⁶ *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza* . . . 55. l.

¹⁷ *Tanulmányok a Balaton hínárjáról*. Földrajzi Közlemények, XIX. 1891. 454–491. — *A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza* . . . 54–57. l.

Tűjének, fájának kifőtt levét a trencsényi szlovákok ebdüh ellen isszák. Ágait vízbe is vetik, hogy a hal elbóduljon s könnyen megfoghassák. Trencsénben húsvétkor a tiszafa ágacskaít a fűz barkájával együtt a katolikus pap megszenteli s a fájós szemet füstölik meg vele. Körmöcbánya körül a csordás Luca-nap előestéjén sorra járja a gazdaházakat, kürtől s a gazda szalonnával, pálinkával ajándékozza meg. A csordás pedig tiszafaágat hagy hátra. De ha nincs elegendő tiszafája a nyírfaág is megfelel. Ezzel az ággal hajtják ki azután a legelőre a tehenet. Inaszó, Salgótarján vidékén a tiszafa ágát szentelt vízbe mártják s a halottat hintik meg vele. A tolnai svábok Luca-napján korán reggel tiszafa vesszővel szokták az ágyban talált fiatalságot megcsapkodni, hogy frissek, egészségesek legyenek. Ezekhez a szokásokhoz hozzáteszi, hogy „magyar vidékről én a *csordás kutyát* ismerem, mely szép mogyorófa vesszők nyálábja, melyből karácsonyi köszöntés alkalmával a gyerekes háznál 1–2 szálat szoktak kihúzni és porolónak vagy fenyítőnek megtartani”. (TTK. XXVII. 1895. 71.)

Arról is tudósít, hogy Hevesben az egyik *Cerinthé* species neve *boldogasszony csepegtette fű*, amelyen Boldogasszony vagy Szűz Mária teje, könnyei mint tejszínű foltok maradtak meg (TTK. XXXIII. 1901. Pótfüzetek, LIX—LXIV. 1901. 24.). Hosszabban ír a zárnyitó füvekről. A *Chelidonium maius* nemesak zárat nyit, hanem lehull a vele megérintett kocsirol minden vas (Ipolylitke). A *Szentjakab fű* (*Pulicaria vulgaris*) segítségével lehet az ágasvári kincses pincét feltörni. Megemlíti a *vasfű*, a *szerencsefű*, a *lakatrózsa*, a *tűrömfű* s más növények hasonló jelentőségét (Néhány mesés füvünkről. TTK. XXVIII. 1896. 201—204., Nyr. IV. 1875. 23.). Egyik botanikai írásában közli az egyetlen éjszaka épült templom legendáját: „Egyéjjel épült fel, a nép hite szerint, mégpedig istenes munkából, a Karancshegy tetején most már romban levő Órangyalok kápolnája . . .” (TTK. XXV. 1893. Pótfüzetek, XXII—XXVI. 1893. 96.) Szülőfalujának hiedelemvilágából a „kígyófújta kőről” közöl adatokat. Ipolylitkén az erdőből gyakran hoznak haza apró, egészen gömbölyű fehér kavicsot, amelyet „kígyófújta kőnek” neveznek s különböző babonát fűznek hozzá. A kígyók a kör sugarainak irányában helyezkednek el, fejük a központ felé néz s így fűjják a követ. Arról is szól a néphit, hogy a *tarajos kígyó* gyűrűbe fonódva veti magát az ember nyakába.¹⁸

BORBÁS Vince a népi növénynevezéseket folyamatosan gyűjti, publikálja, magyarázza s vizsgálja, hogy azok milyen népi szemléletet tükröznek vissza.

Külön tanulmányban ismerteti azokat a népi növényneveket, amelyeket Békés megyében, elsősorban Vésztő környékén gyűjtött. A tanulmányból megtudjuk, hogy a *gubagyökér* az *Alisma plantago* neve s a sertés különösen szereti. Nem gyengül a szeme annak, aki a *kígyóharapta fűvet* (*Taucarium scordium*) szagolja. Közli a *Xanthium spinosum* *Kosutfű* vagy *Kosut tövisk* elnevezését s magyarázatul hozzáteszi, hogy ez az elnevezés nem megtisztelésből fakad, hanem ugyanolyan jellegű, mint ennek a növénynek történelmi eseményre utaló *forradalmi fű*, *forradalmi tövis* elnevezése. Néhány ritka tájszó értelmezése is felbukkan a tanulmányban. Közli a *láp* rudak közé kötözött és folyókon szállított nád jelentését. A békési *láp* tehát primitív tutaj. A tüzelésre használt taposott és szárított tőzeg Vésztőn *vetett ganéj*.¹⁹

¹⁸ A *homoki vipera hazai elterjedéséhez*. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye, XVI. 1882/1883. Budapest, 1883. 232—234. — Nyr. XXX. 1901. 581

¹⁹ A *botanika nomenclatúrája Békés megyében* . . . 119—123.

Széleskörű népnyelvi érdeklődését bizonyítja, hogy adatokat közöl az erdészeti műszótárhoz (Erdészeti Lapok, XXIII. k. 1884. 259–266.). A *bab* és *paszuly* népnyelvi elnevezéseinek ismertetése során kifejti, hogy „a magyarban sok természetrajzi hasznavehető szép szó van, de vidékenként más-más az értelme, amelyek jelentését a tudományos distinkciók és kategóriák szerint kell meghatározni és kiegészíteni” (TTK. XVII. 1885. 141–142.). *Vasvármegye növényföldrajza és flórája c.* – már idézett – munkájában a Vas megyei növények népi elnevezését is publikálja (133–135.). A hazai fenyők magyar neveit botanikai elnevezésekkel azonosítja (TTK. XX. 1888. 23–29.). Felhívja a figyelmet arra, hogy milyen gazdag népnyelvi kifejezések vannak a növények egyes részeinek (Pótfüzetek a TTK-höz, XXVI. 1894. 193–196.). Ír arról, hogy a népi növénynevek összefüggenek a vidék fizikai földrajzi adottságaival, a talajjal, a nép foglalkozásával. Az alföldi *szikfű* elnevezés az ottani szikes talajokra utal, míg ezt a növényt a Dunántúlon *pipitérnek*, *Szent István pipitérnek* nevezik (TTK. 1895. XXVII. 220.). Hozzászól a *sári tök* (*Cucurbita aurantiaca*) elnevezéséhez s ezeket írja a népnyelv jelentőségéről: „Sőt azt is merem hangoztatni, hogy a nép élő nyelvét, kellő nyelvtudománnyal, többre becsülöm, mint a régebbi íróknak gyarló, sajtóhibás másolatásait vagy tökéletlenségeit” (TTK. XXVIII. 1896. 277, 452.). BORBÁS Vince már tudományos munkásságának kezdetén gyakran felkeresi a Magyar Nyelvórt s annak kötetiben népi növényelnevezéseket, a lakóházra, a különböző használati eszközökre vonatkozó tájszavakat közöl s többek között magyarázatát nyújtja a palóc *had* terminológiának is (Nyr. 1875. 24.).

Egyik úttörő ethnobotanikai tanulmánya *A nemzetiségek a növények elnevezésében* címen jelent meg egy ma már alig forgatott kiadványban.²⁰ A tanulmányban mindemellett azzal foglalkozik, hogy milyen szemléletből fakadnak a népi növényelnevezések. A parasztság a külső tulajdonságok, történeti körülmények, hiedelmek, elképzelések nyomán nevezi el virágait, füveit. A magyar botanikai terminológiában sok az országozatról, nemzetiségekről elnevezett növény. Az elnevezések földrajzi és más szempontból kifogásolhatók, de a néprajz és művelődéstörténet szempontjából figyelmet érdemelnek. A gondolkodásmód, a forgalom, a különböző érintkezések nyomát viselik magukon az ilyen elnevezések. Sok a törökkel, a cigánnyal, a románnal kapcsolatos magyar növénynév (törökbab, török bors, török borostyán, török bodza; – cigány alma, cigány árpa, cigány káka, cigány mogyoró, cigány paréj; – oláh bab, oláh borsó, oláh kukorica stb., a Sárreán az egyik gém fajta neve *oláh pap*), de ezek nem jelentenek lekicsinylést. Nyelvünkben előfordul a tót bab, tót sáfrány elnevezés, de egyáltalán nincs a horvát, cseh, vend néppel kapcsolatos növényneveink. A tanulmányban több olyan természetett növényről is szól, amelyet néprajzi irodalmunk nem tart számon (*csalári hagyma*, *hugyagi dinnye* s említi a búcsújárók *ebecki perecét* is). Tanulmányát az „ethnographiai botanika terén kezdetnek és kísérletnek” nevezi (201). Mi több mint hetven esztendő távlatából, mint úttörő és hézagpótló munkát iktatjuk be a néprajzi értekezések sorába.

Kisebb közleményeiben is értékes ethnobotanikai megfigyeléseket olvashatunk. BORBÁS Vince megfigyelése révén tudjuk, hogy Szeged vidékén a *vadpaprikának* nevezett növény *Vincetoxicum officinale* s pálinkaágnak,

²⁰ *Emlékkönyv a Királyi Magyar Természettudományi Társulat félévszázados jubileumára*. Budapest, 1892. 184–201.

kuruzslásra használják (TTK. XIX. 1887. 429–430.). Népnyelvi adatokat közöl a pálinkaízesítő növényekről (TTK. XXII. 1890. 611–612.). Méhcsípés ellen Nógrádban a fehér mályvával (*Althaea officinalis*) dörzsölik be a csípés helyét vagy hideg földet tesznek rá. Ennek során említi, hogy a Balaton környékén egy javas asszony a fehér mályva szedéséért 25 forint haszonbért is fizet (TTK. XXIII. 1891. 554.). Orosz adatok nyomán szól arról, hogy a szerb tövis gyógyítja a vesztettséget, váltólázt, kolerát s a juhok rühességét. Békésben a gabonakeresztek vagy a *vontatók* alá rakják, hogy az egér ott tanyát ne veressen. Szappanfőzéshez széksó helyett is használták a hamuját. (TTK. XXV. 1893. 51.; I. még a 23. jegyzetben említett munkáját, 83–85.) *Aconitum*-félék levelét, gumóját a szőrényi és hunyadi románok a havasokról hozzák és mérgezésre használják (Természet, VIII. 1876. 306.). Sajnos nem ír arról, hogy milyen mérgezésre. Részletes adatokat publikál a magyar torma (*Roripa macrocarpa*) alföldi, aldunai elterjedéséről. Ezt a vad tormafajtát Karcag és Kisujszállás között a kertekben is termesztik. (Földművelési Érdekeink, VIII. 1880. 501–502.) Gyökérásó olaszok tevékenységét említi *A magyar homokpuszták növényvilága meg a homokkötés* (Budapest, 1888.) c. munkájában. Az olaszok a *fenyerfű* (*Andropogon ischaemum*) és az *élesmosó* (*Pollinia Gryllus*) gyökereirelt a homokot felbontják s abból fonadékot, kefét készítenek (32, 106.).

BORBÁS Vince írta meg a Pallas Lexikon botanikai címszavainak legnagyobb részét. A címszavak kidolgozásánál a növények néprajzi, művelődéstörténeti, ipari jelentőségét is körültekintően vette figyelembe, s bőven közölt népnyelvi elnevezéseket. Részletesen ír a kultúrnövények eredetéről, elterjedéséről, felhasználásáról. Ezeket a forrásértékű címszavakat néprajzi irodalmunk eddig figyelmen kívül hagyta. Ethnográfusaink nem dolgozták azokat fel, nem hivatkoztak tartalmukra, adataikra. Egyik-másik kidolgozott címszava minden sorával néprajzi tanulmányba illik. A sok száz közül csupán egyet idézek:

„*Böngyöle* v. *bengyele* (növ.), a gyékény vastag tőkéje, melynek húsos és lisztes beléből az Alföldön régebben lisztet reszeltek. Ezt azután sós vízzel kovásszá keverték, meggyúrták s bodakot (B.-pogácsát) v. kenyeret sütöttek belőle. A B. tartalma keményítő. Ma a B.-étel inkább csak a hírből ismeretes, az Alföld kanaánja és az okszerű gazdálkodás végre elfelejteti ezt a táplálékot, amellyel az Alföldnek régi népe, különösen a halászok és csikászok, inséges időben pedig a zsellérek is táplálkozhattak. A gyermekek nyersen rágták. Ha a víz a régi alföldet elöntötte s gabona nem termett, az áradás a gyékény tenyészésének kedvezett, akkor a B. nyújtott táplálékot”. (III. k. 616–617.)

BORBÁS Vince gyakran foglalkozott az ethnobotanika általános kérdéseivel, a növények termesztésének és terjedésének lehetőségével. Számtalan idetartozó gondolatát olvashatjuk De CANDOLLE Alphonse: *Termesztett növényeink eredete* (Budapest, 1894.) c. munkájának magyar fordításáról írt terjedelmes ismertetésében (Budapesti Szemle, LXXXI. 1895. 298–311.). De CANDOLLE Alphonse-nak nem sikerült megtalálnia több termesztett növény vad alakját s ezzel természetszerűleg — az ethnobotanika akkori állása szerint — a termesztett növény eredete, őshazája is ismeretlen maradt. Ezt azzal magyarázza BORBÁS Vince, hogy a növény vad alakja a termesztés előtt nem volt gyakori. A vad alakból létrehozott „hasznosabb fajváltozatokat” szaporították, terjesztették s a hitványabb vad alakok pedig elhanyagolva elpusztultak. A vad alak pusztulásához hozzájárult, hogy termőföldjét a művelés következtében átalakították (299–300.). Kifejti továbbá, hogy a növények mai

termőhelye, nem a növények eredőhelye, hanem a létért való küzdelem során a fennmaradás, megmenekülés helye. Ha ma a termesztett növények hazáját kutatjuk, akkor csak az utolsó korszakban való fennmaradásuk helyét konstatálhatjuk. A növények hazája is folyton változhat. Az ember már ősidőktől kezdve „össze-vissza keveri a vegetációt”, a növényeket őshazájukból kimozdítja, sőt ki is irtja (305—306.). Az ismertetés során kifejti BORBÁS Vince, hogy a népi növénynevek gyűjtését, feldolgozását szükségesnek tartja, mert sok-sok népi elnevezés egy-egy művelődéstörténeti mozzanatot örökített meg. „Az élő nevek földolgozásából — írja — gyakran több eredmény várható, mint a holt szótári nevek fejtegetéséből” (304.). Többször idézi BRAUN Alexandernek, a berlini egyetem botanika professzorának azt a megállapítását, hogy „Az embernek a növényvilágba való beavatkozása a civilizáció kezdete.” De tovább is lép ennél, amikor azt tanítja, hogy a hasznos növények története az emberiség művelődésének története is. Minél többet tudunk meg a növények történetéből, annál jobban megismerjük az emberiség történetét. A növények ismerete és az azokkal való bánás egyik rugója az emberi szellem haladásának. A növények serkentői a műveltségnek (298—299.). Gondolatait nagyon szépen foglalják össze azok a sorok, amelyeket egyik munkájából Rapaics Raymund emel ki: „Speciálisabb területen célunk a növényzet összeszámitásán meg a termőhelyek összejegyzésén és ismertetésén kívül megállapítani, miként fejlődött ki, alakult meg az uralkodó vegetáció leple. Nagyobb területen, valamint az általános növénygeográfiának célja kutatni és lehetőleg megállapítani ezeken kívül a növényzet keletkezését, hazáját, a keletkezés helyéről, az őshazából való szétvándorlását stb., de a legnemesebb, legnehezebb, bizonyos eredményre mégis kecsegtető célja: a növények elterjedésével az emberiség múltjából némit-némit földeríteni”²¹ A modern ethnobotanika szavai ezek!

BORBÁS Vince szerint a növények elterjedésének és elterjesztésének lehetőségei igen sokfélék. A népvándorlás, népcsoportok ide-oda való mozgása megváltoztatja az eredeti vegetációt. A keleti népek révén hazánk új flóraelemeket kapott (főleg keresztcses, ajakos és ernyős virágúakat, mályvaféléket). A kereszténység a kerti növényeken kívül fűszer- és gyógynövények terjedéséhez járult hozzá. A török hódoltság növényeit a Gellérthegy flórájában (*Peganium harmala*, *Rubia tinctorum*, fűgefű) véli felismerni. Az urasági kertek is a növények meghonosodásának helyei s kiinduló pontjai az újabb terjedésnek. A múlt század második felében a vasútak révén új kultúr- és gyomnövények terjedtek el, pl. olyan módon, hogy magvak a vasúti kocsikból kihullottak, a vasúti munkások magokkal vitték a magvakból. A növények meghonosodásának útját egyengetik a szerb- és bolgár kertészek, nem beszélve a kereskedelemről.²² Nem felejtkezhetünk el az állatokról sem. A szerb tövis (*Xanthium opinosum*, több mint húsz népi elnevezését sorolja fel) terjesztésében az orosz pusztákon, a Havas Alföldön s nálunk részt vettek a vándorló juhok, lovak (a növény termése az állatok szőrébe akadt).²³

Szeretnék még visszatérni BORBÁS Vince zseniális Ős-Mátra elméletéhez. Nemcsak a növények vándoroltak le a környező hegységek lejtőiről a „pusz-

²¹ Vö. RAPAICS Raymund: *Borbás Vince emlékezete*. Magyar Botanikai Lapok, XV. Budapest, 1916. 206. — Az idézet eredeti helyét azonban nem találom.

²² *A növények vándorlása s Budapest flórájának vendégei*. TTK. XXIII. 1891. Pótfüzetek, XIII—XVI. 1891. 1—18. — L. még TTK. X. 1878. 400—401.

²³ *A szerbtövis hazája és vándorlása*. Matematikai és Természettudományi Közlemények Vonatkozással a Hazai Viszonyokra, XXV. 5. sz. 1894. 1—99.

tára', hanem a növényvilág termékei is. A nógrádi hegyekből, a Mátra, a Bükk, a Zempléni hegyek, déli lejtőiről, a Bihar hegységből, a Fekete-Körös völgyéből még századunk elején is szekérszámra hordták le az Alföldre az ottani lakosok a bükkfából, mogyorófából készült mezőgazdasági eszközeiket, a faszemet, hogy a vásárokon árulják, faluról falura járva eladják. A hortobágyi pásztorokhoz a somfabotot a Bükk aljáról hátton hordta a vándor árus. Bihar felől magyarok, románok rengeteg gyümölcssel árasztották el a Tiszántúlt, de hoztak fenyőgyantát, tájoggyökeret s más gyógyfüveket. A bihari mócok fenyőfaedényeinek emlékét még ma is őrzi a tiszántúli népi terminológia (*oláhdézsza*). Trencsénből, Turóczból az olejkárok, sáfrányosok hozták növényi portékaikat. Árvából a lenvászon jutott el a gyócsosok révén az Alföldre. A Vágon, a Tiszán és a Maroson építőfát úsztattak le a tutajosok. Mindez az áramlás még századunk két első évtizedében is tartott, de hogy mióta azt pontosabban nem tudjuk. Így BORBÁS Vince Ős-Mátra elméletéhez, a természetes növénytakaró flóraelemeinek vándorlásához hasonló párhuzamot vehetünk észre, ha a növényi termékek, a feldolgozott növényi nyersanyagok kulturális útját követjük. A hegyvidékről nemcsak a növények, a folyók, a szelek törnek a síkság felé, hanem az ember közreműködésével műveltségi javak is.

BORBÁS Vince fentebb vázolt munkássága a következőkben foglalható össze:

Kutatásai során állandó figyelemmel kísérte a „pórnép” ethnobotanikai tudását s ennek révén tanulmányaiban gazdag néprajzi és néprajzi anyagot is rögzíthetett. Foglalkozott a táplálkozásra, festésre alkalmas vadnövényekkel, a népi gyógynövényekkel s különösen kiemelkedő értékűek a növények mithológiai jelentőségéről írt közlései. E téren megfigyelései ma is hézagpótlóak. A múlt század végén még olyan növények termesztését figyelte meg, amelyeket ma már nem vetnek a paraszti földeken. Úttörő a munkássága a magyar paraszti virágos kertek, a növény-szimbolika tanulmányozása terén. Körültekintően értékelte, magyarázta a néprajzi elnevezéseket, de ugyanakkor figyelmet fordított a XVI–XVIII. századi botanikai szójegyzékekre, fűvészkönyvekre, növénytani irodalmunk kibontakozására. Az ő tanulmányai-ból tárul elénk először BENKŐ József, CSAPÓ József, VESZELSZKI Antal, DIÓ-SZEGI Sámuel, FAZEKAS Mihály és mások munkáinak gazdag néprajzi tanulsága. A munkák néprajzi, nyelvtudományi jelentőségét állandóan hangoztatta, de kellő kritikával is kísérte. A növényvilágot mindig az ember irányából közelítette meg. A növények elterjedésénél nagy szerepet tulajdonított az emberi beavatkozásnak. Megfigyeléseivel, körültekintő gondolataival a növénytermesztés eredetének kutatását is elősegítette. Széleskörűen ismerte fel az ember és a növény közötti kapcsolatot s ennek a kapcsolatnak néprajzi problémáit. Borbás Vince kora színvonalán álló etnográfus is volt; egy más tudományág, a botanika területén haladva széles barázdákat szántott a magyar néprajz számára. Az általa szántott barázdákba még ma is lenne vetnivalónk!

GUNDA BÉLA

Бела Гунда:

ВИНЦЕ БОРБАШ И ВЕНГЕРСКАЯ ЭТНОБОТАНИКА

(Резюме)

Винце Борбаш (1844—1905) был ученым-пионером в области венгерской этноботаники. Работа ученого долгое время недооценивалась, лишь в последние годы жизни он получил кафедру в Коложварском (ныне Клуж, Румыния) университете. Винце Борбаш большое внимание обращал на исследование взаимосвязей между человеком и растительным миром. Множество его статей посвящено съедобным дикорастущим растениям, лечебным плодам и травам, растительным красителям, а также культурным растениям, злаковым. Интересовала ученого и богатая народная ботаническая терминология, он проводил широкую собирательскую деятельность в этой области, им же были не только собраны эти народные названия растений, но и дано их толкование. Ученый обратил внимание исследователей на изучение цветников возле крестьянских домов. Он писал и о том, какие декоративные растения характерны для отдельных деревень, районов страны. Множество суеверий, поверий, связанных с растениями, было записано ученым по всей стране. В многих своих статьях он занимается вопросом о том, какова роль человека, каким путем участвует он в распространении дикорастущих и культурных растений. Этноботаническая деятельность ученого распространялась и на изучение вопроса о природе растениеводства. Бела Гунда на множестве примеров показывает, насколько разносторонней была деятельность Винце Борбаша как этноботаника, та его деятельность, что до сих пор была обойдена вниманием этнографов.

Béla Gunda:

VINCE BORBÁS UND DIE UNGARISCHE ETHNOBOTANIK

(Auszug)

Vince Borbás (1844—1905) war ein Wissenschaftler, der hohnbrechend in der ungarischen Pflanzengeographie war. Im Laufe seines Lebens war er vielfachen Zurücksetzungen ausgesetzt und erhielt erst in seinen letzten Lebensjahren ein Lehrstuhl an der Universität von Kolozsvár (dt. Klausenburg, heute Cluj, Rumänien). Vince Borbás wandte sich mit großer Aufmerksamkeit der Erforschung der Zusammenhänge zwischen der Pflanzenwelt und dem Menschen zu. In zahlreichen Abhandlungen befaßte er sich mit den genießbaren Wildpflanzen, den Heil- und Färbepflanzen sowie mit den Kulturpflanzen vor allem Getreidearten. Er sammelte eine reiche, im Volksmund bekannte Terminologie der Pflanzen und erklärte die Benennungen. Von ihm wurde die Aufmerksamkeit auf das Studium der neben den ungarischen Bauernhäusern liegenden Blumengärten wachgerufen. Er schrieb darüber, welche Arten von Zierpflanzen in den verschiedenen Gegenden von den Bauern gepflanzt werden. Eine große Anzahl von Aberglauben und mythologischen Vorstellungen, die die einzelnen Pflanzen betreffen, sind von ihm aufgezeichnet worden. Vince Borbás befaßte sich in mehreren Abhandlungen mit der Frage, welchen Anteil der Mensch an der Verbreitung der Wild- und Kulturpflanzen nimmt. Seine ethnobotanische Tätigkeit erstreckte sich auch auf die Erforschung der Anfänge des Pflanzenanbaues. Es wird vom Verfasser durch zahlreiche Beispiele auf die umfassende ethnobotanische Wirksamkeit Vince Borbás' hingewiesen, die bisher von den ungarischen Ethnographen unbeachtet blieb.

A modern skandináv folklórkutatás néhány módszere

Jelen tanulmány a modern skandináv folklorisztikai módszerek mai irányainak néhány mozzanatát tekinti át. Főként Dánia, Norvégia és Svédország folklórkutatásáról lesz szó, a fejlett finn kutatást éppen csak érintjük. Ez utóbbi ugyanis külön tárgyalást érdemelne, lehetőleg egy finn specialista részéről, de minthogy én nem tudok finnül, nem is vagyok hivatott erre az összegezésre.

Mielőtt tárgyamra térnék, definiálnom kell e területet. Annak megfelelően, amit régebben írtam a nyugat-európai folklór- és etnológiai szótáramban, úgy definiálom a folklórt, mint „olyan tudományt, mely a nép szellemi hagyományát tanulmányozza, különösen pedig a szóbeli hagyományt.”¹ Néhányan talán haboznak, hogy tudománynak nevezék-e a folklórt, de én ebben két tapasztalt folkloristát, ESPINOSAT és KRAPPET követtem. Továbbá, ha a folklór anyagát mind határozottabban strukturális és funkcionális célkitűzéssel elemezzük, igenis helyesnek tűnik ezt a kutatási ágat is tudománynak nevezni.

A skandináv folklórkutatásnak földrajzi kiterjedését illetően kettős dimenziója van. A középpontban a szájhagyományban élő elbeszélések és az irodalmi elbeszélő hagyományok állnak és az elemzés a helyi skandináv elbeszélésanyagból indul ugyan ki, de a diffuzionista megközelítés következtében, amely kapcsolódik az általános népmesekutatáshoz, a perspektíva univerzális. Más területeken, pl. a népszokások, szólások vagy a rituális viselkedésmód és más művészi cselekvések és kifejezésmódok esetében az érdeklődés középpontjában Skandinávia áll, továbbá a rokon területek, vagy pedig olyan vidékek, ahol skandináv emigránsok élnek.² Ennek az anyagnak hordozója a „nép”, a közelmúltig főként a parasztság, most azonban a városi ember is. Azt a régi szabályt, hogy a folklór teremtői ismeretlenek, már nem alkalmazhatjuk, épp ellenkezőleg, nagy figyelemmel kísérik a kiemelkedő népi mesemondókat.

A skandináv folklorisztikai kutatást az a tény akadályozta, hogy kevés folklór tanszék van. Svédországban nincs is a folklórnak professzora, úgyhogy a lundi, göteborgi, stockholmi és uppsalai archívumok egyúttal kutatási központok is. Az egyetemeken a rokon tárgyak — pl. a népelet-tanulmányozói, az etnológia, az összehasonlító vallástörténet vagy a skandináv filológia kutatói foglalkoznak a folklór egyes részterületeivel, de ők nem képesek figyelmüket a folklór perspektíváira összpontosítani. A most működő hivatásos folkloristák csaknem mind von SYDOW Carl Wilhelm tanítványai, akinek visszavonulása

¹ HULTKRANTZ, Å. 1960, 139.

² Vö. CHRISTIANSEN, R. Th. 1962.

után, az 1940-es években megszüntették a lundi Folklór Tanszéket.³ Dániában és Norvégiában jobb a helyzet, bár a folkloristák képzése Norvégiában is problémát jelent.

Áttekintésemben először a hivatásos folkloristák eredményeire leszek tekintettel, vagyis olyanokról szólok, akik ezt a szakmát tanulták, vagy akik irodalmi működésükben magukat folkloristáknak nevezik. Másodsorban azonban olyanokról is szó lesz, akik más területeken működnek, ha eredményeik a folklór módszerek szempontjából jelentőséggel bírnak.

A folklór kutatás három különböző síkon zajlik: gyűjtés, kutatómunka az archívumokban és irodalmi vizsgálat. A módszertani problémák, melyekről a skandináv folkloristák vitáznak, erre a három területre irányulnak s így összegezhethetjük őket: 1. A terepmunkának vannak olyan módszerei, melyekre ma több gondot fordítanak, mint régen; 2. A katalogizálásnak új módszerei alakultak ki, melyeket finn és ír példák ösztönöznek; 3. Az elméleti analízisnek új rendszerező módszerei léteznek.

1. *Gyűjtőmunka.* Úgy tűnik, a folkloristák közös véleménye, hogy a folklór-gyűjtést finomítani kell és körül is kell határolni. Függetlenül GOLDSTEIN új útmutatójától⁴ és a terepmunkára vonatkozó antropológiai útmutatótól,⁵ újabban a finn folkloristák is kidolgoztak egy hasznos gyűjtési kézikönyvet.⁶ Ez a munka egy szimpozium eredményeképpen jött létre, amelyen szó esett pl. a gyűjtés technikájáról (HONKO), a kontrollkérdések szerepéről a gyűjtésnél (PENTIKÄINEN), kérdőívekről (STORÅ) és a családra vonatkozó gyűjtésekről (LEHTIPURO és PENTIKÄINEN). Ez a munka is mutatja, hogy a terepen való gyűjtést milyen gondosan készítik elő és tükrözi a terepmunka tapasztalatait is. Mégis sajnálatos, hogy e könyvet nem adták ki a nemzetközi nyelvek valamelyikén. Mindig újra és újra előfordul Skandináviában, hogy nagyfontosságú könyveket és cikkeket csak az illető nemzet nyelvén adnak ki.

A terepmunkát végző folkloristával kapcsolatos követelmények az utolsó évtizedekben rendkívül megnövekedtek. A finn folkloristák leírták, hogy mennyire elégtelenek az archívumban található anyagok, ha „az érdeklődés az ember felé fordul, aki a hagyomány hordozója, továbbá a hagyomány funkcionális feltételeire és helyzetére.”⁷ Ennek csak az a gyógyszere, ha a folklorista elhagyja az archívumot és terepmunkára megy, hogy „magát a hagyományt vizsgálja és ne csupán változatokat gyűjtsön.”⁸ Mindez nagyon szép, de meg kell jegyezni, hogy egy új divat nem helyettesítheti a régi feladatokat. A folklórtudomány kontinuitása szempontjából nagyon veszélyes lenne, ha nemcsak a régi módszereket hagynánk figyelmen kívül, amilyen pl. a földrajz-történeti és tipológiai kutatómódszer, hanem elhanyagolnánk az archívumokat is, amelyeknek anyagát eddig e módszerekkel elemezték. Fontos viszont, hogy új archívumokat hozzanak létre, amelyeknek anyaga magnetofonnal

³ Bár 1911-től mint docens működött von Sydow, csak 1940-ben lett professzor, amikor külön Folklór Tanszéket alapítottak számára. Amikor 1946-ban nyugdíjba ment, ezt a tanszéket általános néprajzi (illetőleg északi ethnológiai) tanszékké alakították át.

⁴ GOLDSTEIN, K. S. 1964.

⁵ Az Északi Antropológusok IV. Konferenciája. (The Fourth Conference of Nordic Anthropologists; Ethnos, Suppl. to vol. 31, 1966).

⁶ Fältarbetet 1968,

⁷ VENTO, U. — LAAKSONEN, P. 1968, 4 kk.

⁸ I. m. 5. old.

került fölvételre, s az élő hagyományt képviseli. De ki tudja, talán a holnap, a jövő folkloristái jobban szeretik majd használni a régi anyagot, mely főleg *survivalokból* áll, melyet főként történeti érdeklődésű folkloristák gyűjtöttek e század elején?

Mégis pozitívnak tekinthetjük azt, hogy az *ember* áll az új érdeklődés középpontjában és a kulturális alkotásmód helyzete, ahogyan azt először MALINOWSKI propagálta. Így a gyűjtőt legjobban az elbeszélő személyisége érdekli, továbbá véleménye a hagyományról, melyet ő közvetít (ezt néha metafolkloornak nevezik), valamint világnézete és környezete, melyben él. TILLHAGEN helyesen jegyezte meg, hogy csak az elbeszélő személyiségének alapos ismerete képes megragadni a népköltészet hagyományozásának mechanizmusát.⁹ Azok a portrék, melyeket ő készített mesemondóiról, hangsúlyozzák a művészi és alkotó vonásokat és a repertoárjukban megnyilvánuló szelekciót, amely megfelel egyéni ízlésüknek és hajlamuknak és hivatásuk érdekének.¹⁰ Ilyen feladatokat már régebben is végeztek, pl. az amerikai RADIN Paul, az orosz AZADOVSZKIJ, Mark, a svéd von SYDOW C. W., vagy akár LILJEBLAD Sven, mégis e módszert igazán hatássóssá a mai folkloristák tették, mint Magyarországon ORTUTAY Gyula és DÉGH Linda, Németországban HENNSEN, Írországbán O'DUILEARGA és Skandináviában LILJEBLAD, BØDKER, TILLHAGEN. Ők valamennyien a mesemondás dinamikus oldalát hangsúlyozzák: az elbeszélő és közönsége egymásra hatását, a népmesék állandó változását és ezzel értelmét veszti a variánsok merev katalogizálása és az archetípusok rekonstrukciója, ahogyan ezt régen a folkloristák kutatták.

Bármilyen legyen ennek az új megközelítésnek az eredménye, azt megtanultuk belőle, hogy másképpen tekintsük a tradíciót, ha terepmunkánk során eredeti funkciójában találkozunk vele. A szájhagyomány ma már nem tűnik statikus, megmerevedett dokumentumnak, melyben titkos filozófia lapang. Képlékeny, változó terméknek látszik, különösen ha a szórakoztató cél igen előtérbe kerül és az elbeszélő bőven támaszkodik saját fantáziájára. Mindnyájan találkozunk már azzal a zavartkeltő helyzettel, amikor ugyanaz az elbeszélő ugyanannak a történetnek mindannyiszor különböző változatát adja elő, ahányszor csak elmondja. Azonban nincs értelme, hogy ezt a kérdést túlságosan előtérbe helyezzük. A szent mítoszt másképpen adják tovább, mint az egyszerű elbeszélést, más célokat szolgál és szövegét, amennyiben csak lehetséges, változatlanul hagyják. Ennek klasszikus példája a szent perzsa kánonnak az AVESZTÁNAK gatha-énekei, amelyeket az egyik nemzedék a másiknak gondosan adott tovább egészen addig, amíg a nyelvet már valóban alig értették meg.¹¹

Itt a műfaji elemzés nehéz, de fontos területére érkeztünk. Az amerikai folkloristákkal szemben az európai folklórkutatók már GRIMM Jakab ideje óta különös érdeklődést szenteltek a folklór *műfaji* megkülönböztetéseknek. Azonban talán éppen a túlsok elmélet következtében a zűrzavar szembetűnő. Úgy látszik, mindenkinek különvéleménye van arról, hogy melyek a műfajok, hogyan határoljuk el őket és senkisért egyet kollégáival. A skandináv vita is e tárgyról jól tükrözi az általános helyzetet. Az látszik a fő nehézségnek,

⁹ TILLHAGEN, C. H. 1960, 22; 1948, 251.

¹⁰ Lásd TILLHAGEN idézett két művét. A Taikonról szóló könyv először a következő címen jelent meg: Taikon berättar (Stockholm 1946). Lásd még ugyanettől a szerzőtől 1962, 36 kk.

¹¹ NYBERG, H. S. 1937, 9 kk; 12.

hogy nem sikerült megegyezni a rendszerezés alapelveiben és mindenki önállóan használja saját elveit. Nézzük meg közelebbről a főbb álláspontokat.

A mesei műfajok rendszerezésének legfőbb gondolata GRIMMTÓL RANKE Friedrichig, e csoportok feltételezett különböző viszonya a valósághoz, s különösen a hiedelemhez való viszonyuk. OLRİK Axel rendszert állított fel, melyben az epikus kritériumok kerültek előtérbe.¹² Von SYDOW híres mesekategóriáiban funkcionális és epikus kritériumokat kapcsol össze (Kategorien der Prosa-Volksdichtung, 1934).¹³ Az északi országokban és Németországban a későbbi vita nagyrésze ebből a fontos tanulmányból indult ki és többek között az itt fölvetett kategóriákat: memorat, fabulat és fiet- tárgyalja. Ennek a vitának jellemzője a funkcionális és epikus kritériumok összekapcsolása.¹⁴ Nos természetesen az élő szájhagyományban a formát és a tartalmat nem lehet elválasztani, minthogy a kettő bizonyos fokig egymástól függ, mégis, ha rendszerezünk, akkor egyiket vagy másikat kell hangsúlyoznunk. Ebben a kérdésben, egyes kollégáimtól eltérően én kitartok annál a nézetemnél, hogy a hiedelemhez való viszony a leglényegesebb kérdés.

A hagyományt különbözőképpen lehet felosztani műfajokra és típusokra, de a legfontosabb azt tudni, hogy mit jelent e hagyomány az elbeszélőnek és a közönségnek? Igaznak tartják, vagy csak szórakoztató történet? Szerintem funkcionális szempontból itt van a fontos választóvonal és ennek alapján tudunk különböztetni szent mítosz, monda (hiedelemmonda, vagy történeti monda) és fikció vagyis népmese között. Újabban DUNDES kétségbevonta a funkcionális megközelítés értékét a műfaji osztályozásban, amikor kritizálta könyvemet, melyet az Orpheus-történet amerikai megjelenéséről írtam.¹⁵ Ő azt ajánlja, hogy az én szubjektív rendszerezésemet váltsa fel egy objektív rendszerezés, mely az elbeszélésekből indul ki.¹⁶ Más szóval strukturális interpretációt ajánl. A valóság azonban az, hogy a strukturális analízis nem ad választ a funkcionális analízis kérdésére.¹⁷ Amennyiben a strukturális analízis érvényes, ahogy bizonyos fokig az is, ez kiegészíti a funkcionális elemzést. Erre a kérdésre még később visszatérünk.

A műfaji elemzésekről jelenleg folyó vitákkal kapcsolatban második kifogásom az, hogy amikor a kategóriákat meghatározzák és alkalmazzák, a skandináv folkloristák arra törekszenek, hogy ne veszítsék szem elől az archívumok adatait és azt a gyűjtött anyagot, amelyet ők és elődeik szedtek össze. A finn folkloristáknál azonban, — HONKO és iskolája kivételével, — kevés jel mutat arra, hogy az Európán kívüli élő hagyományt kiaknázták volna. Ennek következtében olyan kategóriákat, mint amilyen a *mítosz*, többnyire nem megfelelően tárgyalják. Néha „mitikus történetek” cím alatt említik vagy egyáltalán nem foglalkoznak vele. HAUTALA Jouko pl. a mítosz fogalmát kiterjeszti az aetiologikus történetekre is, melyekben nem szerepelnek istenek.¹⁸ Mindent egybevetve, ha végiggondoljuk, mennyit fáradoztak a folkloristák azon, hogy definiálják pl. a mondákat vagy a meséket, szomorúan látjuk, hogy milyen kis mértékben sikerült definiálni a mítoszokat.

¹² OLRİK, Á. 1921, 33 kk.

¹³ von SYDOW, C. W. 1948, 60 kk.

¹⁴ Lásd a Temenos 3. kötetében (1968) a műfaji kategóriákról szóló tanulmányokat.

¹⁵ HULTKRANTZ, Á. 1957, különösen 12 kk, 272 kk.

¹⁶ DUNDES, A. 1964, 27.

¹⁷ Lásd még NATHHORST, B. 1968, 130.

¹⁸ HAUTALA, J. 1961, 3 kk.

Tudjuk, hogy a mítosz szót mennyire válogatás nélkül és nagyvonalúan használja az amerikai antropológia és folklórisztika BOASTÓL egészen THOMPSON Stithig, de ez nem indokolja azt, hogy az északi folklóristák ugyanebbe a hibába essenek! A mítosz fogalmát jól megvilágította a brit szociálanropológia és vallástörténet, és minthogy ezek a tudományok a mítoszt világviszonylatban megvizsgálták, nem látom indokoltnak, hogy az északi folklóristák egy olyan mítosz fogalommal dolgozzanak, mely csak az ő saját európai folklórijukból fakadó tapasztalataiknak felel meg. Itt együttműködésre van szükség a különböző tudományágak képviselői közt, akik mítosz kutatással foglalkoznak. (Később kitérek a mitológiai vizsgálatok korlátozott voltára.)

Mint említettem, igen gondosan foglalkoztak a mondákkal és a mesékkel. Mielőtt elhagynám a műfaji kérdéseket, hadd említsem meg, hogy az egyik von SYDOW-i fogalom, a memorat, kitűnő interpretációban részesült HONKO Lauri körében. GRANBERG néhány ötletét fölhasználva,¹⁹ HONKO tisztázta a memorat természetét mind a természetfölötti élménnyel, mind a hagyományos elbeszéléssanyaggal való viszonylatában és foglalkozott avval a hiedelemrendszerrel, mely hatással van formális kifejezőmódjára.²⁰ Világos, hogy a vallásos folklórt ilyen memoratok táplálják, továbbá azok a hiedelmek, melyeket úgy neveztem, hogy „nem megformált vallási képzetek”.²¹

2. *Népmese-katalógusok.* Akárcsak más európai országokban, Skandináviában is nagy munkát fordítottak típus- és motívumkatalógusok készítésére. Minthogy ezt a munkát Skandinávián kívül is jól ismerik, erről röviden szönlünk csak. E sorok szerzője nem is foglalkozik ilyen munkával, s nem volna illendő e tárgyról nyilatkoznom. Csak néhány megjegyzést fűznék e munka fő körvonalaihoz.

Az epikus néphagyomány tartalmi rendszerezése, melyet Finnországban AARNE Anti 60 évvel ezelőtt kezdett el, azóta nemzetközi vállalkozás lett, a második világháborúig a tulajdonképpeni mese állott a munka középpontjában. Ezeket nagyon könnyen lehetett rendszerezni, mindegyiknek világos körvonala van, s az epizódok és motívumok kapcsolódását is elég könnyű volt jelölni. Sok amerikai is, mint THOMPSON Stith, az elbeszélő műfajok közül elsősorban a mesével foglalkozik.²² Az európai folklóristák, és nem utolsósorban a skandinávok nagy figyelmet szentelnek a történelmi és mondai jellegű elbeszéléseknek, melyek elterjedésükben körülhatároltak és általában egy epizódból állnak, továbbá kiemelkedő jellegzetességük az, hogy nem csupán szórakozás céljából mondják őket, hanem igaz történeteknek is tartják, melyek állítólag megtörtént eseményekre vonatkoznak. Ezeket „meséknek” is hívhatják, azonban vallásos kapcsolatukban mondáknak, legendáknak nevezik őket. A háború, de különösen a népmese kutatók nemzetközi társaságának kieli és koppenhágai kongresszusa óta (1959) sok munkát szenteltek a nemzetközi mondakatalógusok elkészítésére. Skandináviában sokkal régebben állítottak össze típuskatalógusokat, pl. KRISTENSEN Evald Tang Dániában,²³ von SYDOW C. W. Svédországban²⁴ és FAYE Andreas Norvégiában.²⁵ Az utóbbi leegyszerű-

¹⁹ GRANBERG, G. 1935, 120 kk.

²⁰ HONKO, L. 1964, 5 kk.

²¹ HULTKRANTZ, Á. 1968, 67 kk.

²² THOMPSON, S. 1946.

²³ KRISTENSEN, E. T. 1892 - 1901, 1928 - 1939.

²⁴ von SYDOW, C. W. 1931b, 113 kk.

²⁵ FAYE, A. 1948,

sített rendszere 1833-ban készült el. Ezek az osztályozások gyakran olyan céllal készültek, hogy egy-egy mesegyűjtemény anyagát rendszerezzék, és segítséget nyújtottak a tartalomjegyzék elkészítéséhez, használatuk tehát helyi volt, és nem arra készültek, hogy a nemzeti határokon túl is figyelembe vegyék őket.

A második világháború után a legnagyobb figyelem a mondákra irányult. Valójában a skandináv katalógusok legtöbbje is ezzel foglalkozik, bár a rendszerezésük elé sok akadály tornyosul. Az első akadály maga a definíció. A második az elbeszélések helyi korlátozottsága és a bizonytalan körvonalak. Harmadik pedig az elbeszélésekben rejlő történeti és hiedelem-elemek. Úgy gondolom, hogy a kutatók Skandinávián kívül is ugyanezekkel a nehézségekkel állnak szemben és ezért csak arról szólok, hogy milyen válaszokat adtak ezekre a problémákra a skandinávok.

Az első a definíció problémája, mely egyben meghatározza a feladatokat is.²⁶ A nemzetközi szótársorozatban (regionális európai etnológia és folklór) BØDKER Laurits ugyan írt egy kötetet a germán nyelvű folklór kutatásában használt kategóriákról, ezt azonban kollégái nem fogadták el. Véleményem szerint legnagyobb hibája könyvének, hogy a szerző nem alakított ki funkcionális típusokat és mellőzi az elfogadott definíciókat.²⁷ Pl.: a monda vagy mese definíciók egy sor címszó alatt találhatók, mint *Legenda, sage, sägen, sagn, segn és sögn*. A szerző így nem nyújt sok segítséget és az a benyomásunk, hogy minden folkloristának más véleménye van arról, hogy mi a hagyományos elbeszélés és hogy ezek a vélemények nem is hidalhatók át.

Az egyik ilyen probléma pl., ha a mesében vallásos és profán elemek vegyülnek. Norvég folkloristák, mint CHRISTIANSEN, LIESTØL és SOLHEIM, az ilyen elbeszéléseket mitikus, történeti és eredetmagyarázó elbeszélésekre osztják.²⁸ A svédeknél azonban von SYDOW ellene volt, hogy a vallásos és profán történeteket elválasszuk és más sémát ajánlott, melyben más cím alatt mindezek együtt szerepeltek.²⁹ Ez azonban nem látszik célravezetőnek, mert nagy különbség van a történelmi és vallásos mondák minőségében és formájában. A mai svéd folkloristák, különösen LIUNGMAN és TILLHAGEN főként a vallásos hiedelemmonda-anyaggal foglalkoznak. LIUNGMAN típusrendszert dolgozott ki és ezt felhasználta nagy svéd mondaanyagkiadványában, melyben alig foglalkozik a történelmi mondákkal.³⁰ TILLHAGEN még messzebb ment, ő arra hivatkozott, hogy mindenkinek van életfilozófiája, s így folytatja: „Was wir als Sagen bezeichnen, sind Bruchstücke dieser Lebensphilosophie. Mir erschien es am richtigsten, die die Einteilung unserer Sagen so vorzunehmen, daß sich darin so anschaulich, wie möglich die verschiedenen Seiten dieser Lebensphilosophie widerspiegeln.”³¹ Ennek megfelelően TILLHAGEN egy olyan elbeszélésrendszert alakított ki, mely nagyrészt hiedelemmondákból áll.³²

Valóban, a svéd elbeszélések döntő része e csoporthoz tartozik.³³ Ilyen szempontból LIUNGMAN és TILLHAGEN eljárása helyesnek tűnik. Mégis az az

²⁶ Lásd a következő cikkeket: Nord-nytt 1968, no. 4–5: PIØ; ALVER, B. 18 kk.; ALMQVIST, B. — Lásd még HAUTALA, J. 1962, 67 kk.

²⁷ BØDKER, L. 1965.

²⁸ CHRISTIANSEN, R. Th. — LIESTØL, K. 1931, 161 kk.; SOLHEIM, S. 1943, 16 kk.

²⁹ von SYDOW, C. W. 1931a, 96 kk.

³⁰ LIUNGMAN, W. 1959, 378 kk.

³¹ TILLHAGEN, C-H. 1966, 125.

³² TILLHAGEN, C-H. 1963a, 161 kk. Lásd a következőkben a helyi mondáknál.

³³ TILLHAGEN, 1966, 125.

érzésem, hogy a történelmi mondával részletesebben kell foglalkozni, de talán egy másik katalógusban. Ésszerűnek tűnik a hiedelemelbeszéléseket megkülönböztetni más elbeszélésektől, mert más a funkciójuk.

A katalóguskészítés másik nehézsége, hogy ezek az elbeszélések általában csak helyileg ismertek. Igaz, hogy CHRISTIANSEN elkészítette a vándormondák típuskatalógusát³⁴ és így elkülönítette őket a csak helyileg ismert mondáktól, de ez nem ennek az elbeszélésanyagnak a jellemzője. Azok, amelyek helyi történetekben és élményekben gyökereznek, általában csak helyileg ismertek is. Inkább úgy tekinthetők, mint tovább fejlődött memoratok, míg régebben csökevényesedett mítoszoknak tekintették őket. Valóban, néhány elbeszélés oly mértékben helyhez kötött, hogy nem is akarták őket a tervezett katalógusba belevenni. Ide tartoznak a helyi mondák és a helynév-mondák, háborúhoz és személyekhez fűződő mondák, melyek átmenetet képeznek a memorat és elbeszélés között.³⁵ Ez is az egyik ok, amiért a nem vallásos, történelmi elbeszéléseket külön kellene kezelni; bár a hiedelemmondák is alapjukban helyiek, nagyobb körben fogadták el őket. Minthogy személyes élményben gyökereznek, ez magyarázza rövid epikus formájukat és azt, hogy gyakran nincs megkülönböztető jegyük. Éppen ezért a skandináv kutatók szerint nehéz e történeteket típusok szerint osztályozni, katalógusokba rendszerezni. Természetesen minél jobban közelednek ezek a történetek a fabulákhoz, vagy a szórakoztató történethez (mely utóbbi szintén „vándor” történet), annál könnyebb típusukat is megállapítani.³⁶

Végül a helyi, „ideológiai” feltételek miatt is nehéz katalogizálni e történeteket anélkül, hogy részletesen megmagyaráznók előzményeit. Ezért van az, hogy az elhunyt SIMONSUURI finn hiedelemmonda (vagy ahogy ő nevezte ezeket: mítikus monda) katalógusában hiedelemmotívumokat is beillesztett.³⁷ Az volt a szándéka, hogy később történelmi mondakatalógust is ad ki, ebben azonban halála megakadályozta.³⁸ Én úgy vélem, hogy indokolt volt a hiedelem- és történelmi mondák elkülönítése és a már említett okokon kívül, itt van az alapvető „ideológiai” megokolás is. Ezt a legtöbb skandináv folklorista tudja. TILLHAGEN helyesen jelzi, hogy a hiedelemmondák és a legendák természetfölötti lények körül csoportosulnak, és ez nyilvánvaló is, ha a használatos rendszereket tanulmányozzuk.³⁹ Ebből azt a következtetést vonja le: „Die Sagenforschung muss in allererster Linie eine Erforschung des Glaubens sein. Das vornehmste Objekt sind nicht die einzelnen Sagen, sondern die Sagenkomplexe, sowie die in diesen beschriebenen Glaubensvorstellungen. Da der Glaube der Boden ist, auf dem alle Volksdichtung keimt, und Interessendominante in fast jedem menschlichen Zusammenhang, so ist es meine bestimmte Auffassung, dass eine Sagenforschung, die sich in der Richtung nach einer breit aufgelegten Glaubensforschung hin orientiert, im höchsten Grad dazu beitragen könnte, die gesamte folkloristische Forschung zu vertiefen.”⁴⁰

Amikor TILLHAGEN ezt a célt kitűzte, ő nem használhatja SIMONSUURI rendszerét, amelyben motívumok is szerepelnek, vagyis hiedelmek. Véleménye

³⁴ CHRISTIANSEN, R. Th. 1958.

³⁵ TILLHAGEN, 1963, 155.

³⁶ Vö. af KLINTBERG, B. kézirat, 1966.

³⁷ SIMONSUURI, L. 1961.

³⁸ SIMONSUURI, L. 1964, 19 k.

³⁹ TILLHAGEN, 1966, 131; 132.

⁴⁰ TILLHAGEN, 1963a, 156.

szerint az elbeszélés-katalógus a motívumok felvétele következtében néphit-katalógussá válna.⁴¹ De megkérdendzhetjük, hogy vajon nem ez-e a realisabb álláspont, s vajon TILLHAGEN fenti állásfoglalásának nem ez lenne-e a természetes következménye? Hiszen ő maga is kételkedik abban, lehetséges-e nemzetközi monda-katalógust szerkeszteni?⁴² A tulajdonképpeni mese a viszonylag állandó formájával és körvonaláival alkalmas arra, hogy katalogizálják. A mondai elbeszélések túlságosan változatosak és sokkal inkább függenek a helyi hiedelemtől, semhogy könnyen katalogizálhatnók őket. Továbbá a tulajdonképpeni mesetípusok katalógusa felhasználható a finn földrajz-történeti iskola szerint való nagyvonalú vizsgálatoknál. Egy mondakatalógus viszont aligha szolgálhat hasonló célokat, kivéve, ha kiemeljük az atipikus vándormondákat és olyan egyéb szórakoztató elbeszéléseket, amelyek közelállnak a mesékhez. Minthogy az igazi mondák a hiedelem példái és a vallásos élmény erősítését szolgálják, szerintem az egyetlen kiút az lenne, ha inkább a hiedelmeket, mint a történeteket katalogizálnánk. Azonban tudatában vagyok, hogy túl sok munkát fordítottak már erre a katalógusra ahhoz, hogy most megváltoztassák és én nem vettem részt a tervezés vitáiban. Mégis úgy éreztem, kötelességem álláspontomat leszögezni.

A skandináv folkloristák nemcsak a népi elbeszélések katalogizálásával foglalkoznak. JONSSON Bengt és SOLHEIM Svale vezetésével folyik a balladatípusok rendszerezése (TSB) *Types of Scandinavian Mediaeval Ballads*, amelynek feladata mindegyik országban a régebbi index helyébe lépni.⁴³ A népdal körül is nagyon élénk viták folytak.⁴⁴ E munkákat elősegíti a ballada-intézet alapítása Stockholmban (1951).⁴⁵ Az intézet vezetője JONSSON Bengt összefoglaló beszámolót írt a svéd népdalkutatásról és az érdeklődő ebből jó tájékozódást kaphat.⁴⁶

GRAMBO Ronald felvetette a norvég ráolvasástípusok katalógusának gondolatát is.⁴⁷ Ezt természetesen ki kellene szélesíteni úgy, hogy magába foglalja más skandináv országok ráolvasásait is. Az anyag nagyrészt már publikáltak, ld. OHRN klasszikus könyveit a dán anyagról és af KLINTBERG újabb kiadványait a svéd ráolvasásokról.⁴⁸

3. *Elméleti analízis.* Mint már mondtuk, az AARNE—THOMPSON-féle típuskatalógus éppúgy, mint a THOMPSON-féle Motif-Index segítséget nyújtott a népmesék történetének és elterjedésének tanulmányozásához. Vitán felül áll, hogy serkentett is ilyenféle vizsgálatra. Körülbelül 1960-ig a variánsok vizsgálata, a terjedés és a történelmi rekonstrukció foglalkoztatták azokat a folkloristákat, akik a népi prózával foglalkoztak. Azóta megváltozott a helyzet, s nem hiszem, hogy lesz még olyan népmese-elemzés, amely KROHN *Folkloristische Arbeitsmethode* című művére épül.

A skandináv folkloristák némileg elkülönültek más tudományterületektől, amikor mesemonográfiáikat írták. Általában nem igen érdeklődtek olyan

⁴¹ TILLHAGEN, 1963b, 38. — Megjegyzem, hogy a fő különbség SIMONSUURI és TILLHAGEN között, hogy az előbbi elbeszélés (mese) fogalma közelebb áll a memorathoz, míg az utóbbié közelebb áll a fabulat-hoz.

⁴² TILLHAGEN, 1963a, 157.

⁴³ NOLSØE, M. 1969, 3—4. 43.

⁴⁴ Lásd pl. BØDKER, L. 1959, 4 kk.

⁴⁵ Lásd TILLHAGEN, 1964, 30 kk.

⁴⁶ JONSSON, B. R. 1961, 491 kk.

⁴⁷ GRAMBO, R. 1969, 3—4, 44.

⁴⁸ af KLINTBERG, B. 1965.

mítosz, vagy elbeszélés-elemzések iránt, mely saját tudományos hagyományuk vagy földrajzi területük határán kívül esett, bár kivétel természetesen itt is akad. A népi elbeszélésről szóló monográfiák írói általában már nem érintették a rokon területeket, megint egypár kivételtől eltekintve. Talán igaz, hogy von SYDOW, aki ezt a monográfia-típust Svédországba bevezette, szándékosan fordított hátat a filológiának és az összehasonlító vallástörténetnek, ahogy erre Rooth is rámutatott.⁴⁹ Ennek a hozzáállásnak az eredménye nem mindenben gyümölcsöző. Az nem elég, hogy a népi próza tanulmányozói a hagyományozódással foglalkozzanak. A nyelvi, filológiai oldal is fontos, akkor is, ha nem szabad ezeket előtérbe helyezni. LILJEBLAD és STROMBÄCK, akik kitérő filológusok, nagyon jó eredményeket értek el ebben a kutatásban.⁵⁰ A néphit tanulmányozása is szükséges az elbeszélések interpretációjánál, főként természetesen, ha mítoszlól és mondárlól van szó.⁵¹

Mégis a diffuzionista művek elismertek, részleteredményekben gazdagok alaposak, és néhány közülük módszertanilag is érdekes. Vannak továbbá kisebb módszertani tanulmányok, melyek jelentősen gazdagították a népi próza kutatását. A jelentős kutatók közé tartozott az utolsó 25 évben LIUNGMAN Waldemar, ROTH Anna Brigitta és SWAHN Jan-Öjvind. LIUNGMANNak a svéd népmeséről írt összefoglaló művében⁵² egy kötet a mesék történetével és terjedésével foglalkozik és ez németül is megjelent.⁵³ LIUNGMAN főként irodalmi, történelmi adatokból indult ki rekonstrukcióiban, s ha kevés az adat, akkor nem gyárt ilyeneket. Sokszor inkább a mesékben rejtőző hiedelem-motívumokat tárgyalja, melyek von SYDOW és LILJEBLAD szerint régebbiek a meséknél. Pl. amikor AT530 és 750B-ről ír. LIUNGMAN meg van arról győződve, hogy a mese a nyelvi határokon átlép és igen messze területen is megjelenik és ezért von SYDOW oikotípus-elméletét cáfolja.⁵⁴

ROTH első könyvében, melyet a Hamupipőke meséről írt, jó példáját találjuk a terjedési iskola munkamódszerének, a mesetípusok és motívumok elemzésének, a különböző hagyományú területeken való mesediffúzióknak és a különböző mesetípusok egymásra hatásának és összevegyülésének. Másrészt azonban a mesei alkotásmód mélyreható elemzését is megtaláljuk. A szerző megkülönbözteti a részletmotívumot és a fő motívumot, ez utóbbit nem lehet kihagyni az alkotásból anélkül, hogy a mese struktúráját tönkre ne tegyük. Továbbá a motívumegyüttest „egy kis organikus egységet vagy kompozíciót egy nagyobbban belül, amelyet a mese alkot”, s végül az aktust, „a mese cselekményének egy fázisát”.⁵⁵ A motívumnak ilyenfajta differenciálása új nézetet hoz a szöveganalízisbe, bár természetesen annak a megítélése, hogy egyik motívum ebbe vagy abba a csoportba tartozik-e, a szerző szubjektív véleményétől függ. ROTH egy másik, későbbi cikkében képesnek bizonyult a Hamupipőke-ciklus különböző hagyományköreit egymástól elkülöníteni, ahogyan ezt bizonyos részletek helyi elterjedése meghatározza.⁵⁶

⁴⁹ ROTH, A. B. 1961, 463.

⁵⁰ Itt e szerzők legendamese-vizsgálataira gondolok.

⁵¹ Lásd HULTKRANTZ, 1957.

⁵² LIUNGMAN, W. 1949 – 52.

⁵³ LIUNGMAN, 1961.

⁵⁴ LIUNGMAN, 1945, 101 k.

⁵⁵ ROTH, A. B. 1951, 31 kk.

⁵⁶ ROTH, 1956, 95 kk.

ROOTH későbbi kutatásaiban a mese tartalmi vizsgálatát szembesíti a hagyományvizsgálattal, és ezt a módszert von SYDOWTÓL vette át. Föltételezi, hogy a mítosz és a mese se nem vallás, se nem filozófia, se nem pszichológia, „hanem hagyományos fikció, vagyis szóbeli irodalom és így kell tanulmányozni.”⁵⁷ Kétlem, hogy bármely szociálintropológus vagy vallástörténész elfogadná ezt a nézetet. Föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy vajon miért kell a folklór két jól gyümölcsöztethető perspektívájának egymás ellen harcolnia? Mégis ROOTH, mikor az észak-amerikai indián teremtési mondákat tanulmányozta,⁵⁸ rájött, hogy a Gilgames-eposz bizonyos motívumai megegyeznek egyes XIX. századi európai följegyzésekben és az észak-amerikai indián mítosz-szövegekben található adatokkal és felveti a kérdést: vajon helyes-e olyan adatokat összehasonlítani, melyek térben és időben ennyire távol esnek egymástól? Így ír: „Ha a mítoszokat és elbeszéléseket elsősorban pszichológiai anyagnak tekintjük, melyek gondolatokat és szimbólumokat fejeznek ki, akkor kérdéses, hogy történeti nézőpontból ítéelhetjük-e meg ezt az anyagot? Amennyiben az elbeszéléseket és mítoszokat hagyományos irodalomnak tekintjük és az emberi kultúra integráns részének, más kulturális elemeknek megfelelően, akkor lehetséges történeti-földrajzi vizsgálatuk.”⁵⁹ Persze, abban igaza van, hogy a terjedést elemezni kell, de nem veszi észre, hogy a gondolatok, szimbólumok és az értékelés is a kultúra részei és hogy a kulturális vizsgálat nemcsak a diffúzió vizsgálatán keresztül, hanem más módon is történhet.

ROOTH a svéd folklórkutatásnak alkotó és üdítő perspektíváját képviseli. Lundi kollégája SWAHN egy rendkívül gondos monográfiát írt egy régi népmese témáról, Amor és Psyheról (AT 425).⁶⁰ Ez a könyv a variánsok és motívumok gondos felsorolásával a lehető legteljesebb mesemonográfia, amely valaha is megjelent, s egy olyan magas mércét állított fel, amelyet aligha lehet túlhaladni.⁶¹ SWAHN teljesen a finn iskola módszerét alkalmazza, bár terminológiája némileg eltérő, s bizonyos változtatásokat is tartalmaz, pl. archetípus helyett „eredeti témá”-ról szól.⁶² Előnyben részesíti a diffuzionista teóriát, hogy megértse ezt a történetet, melyet régebben TEGETHOFF álomélményre vezetett vissza.⁶³ „Alig elképzelhető — írja Swahn — olyan mesevonások létezése, melyek direkt módon álmokból származnak. Ami az álmokat illeti, inkább arról lehet szó, hogy szerepük volt az élő néphit kialakításánál és másodlagos hatásuk is volt bizonyos mesetípusok megformálásában.”⁶⁴

Nincs itt arra megfelelő alkalom, hogy rámutassunk SWAHN módszerének és egyúttal a régi finn módszernek gyöngéire, mint amilyen például a forráskritika gyöngesége, a feltételezett elbeszélésformák és feltételezett történelmi fejlődés helyreállítása, az elbeszélő és a közönség szerepének teljes elhanyagolása stb. Elég annyit mondani, hogy e módszert egyre jobban kritizálják.⁶⁵

⁵⁷ ROOTH, 1957b, 195.

⁵⁸ ROOTH, 1957a, 497 kk.

⁵⁹ ROOTH, 1962, 13.

⁶⁰ SWAHN, J. Ö. 1955.

⁶¹ Vö. BÖDKER ismertetésével: Danske Studier 1956, 128 kk.

⁶² SWAHN, 1955, 418.

⁶³ TEGETHOFF, E. 1922. — Az álomélmény interpretációhoz lásd THOMPSON, S. 1964, 99 kk.

⁶⁴ SWAHN, 1955, 412.

⁶⁵ GRAMBO, R. 1969, 28 kk.

Azok a folkloristák, akik még ragaszkodnak a szöveganyag tanulmányozásához, szívesen vizsgálják a népi elbeszélések stílusát és ritmusát, ROOTH is ezt teszi egyik tanulságos kötetében.⁶⁶ A strukturális elemzés eddig kevés követőre talált. NATHHORST Bertel több tanulmányában kiválóan foglalkozott a strukturalista módszerekkel, ahogy azok PROPPnál, DUNDESNél, LÉVI-STRAUSS-nál és LEACHnál jelentkeznek.⁶⁷ E tanulmány írója is csatlakozik a kritikához.⁶⁸ Kétségesnek tartom, hogy a népmesék területén valaha is ki tudunk alakítani egy olyan konstruktív strukturalista magyarázatot, mely nem korlátozódik egyszerű stilisztikai megfigyelésekre.

HULTKRANTZ ÅKE

IRODALOM

- ALMQVIST, B.
1968: *Polyfemos och polisen*. In: Nord-nytt no. 4—5. 25 kk.
- ALVER, B.
1968: *Den folkloristiske vitskapen*. In: Nord-nytt, no. 4—5. 18 kk.
- BØDKER, L.
1959: *Folkeviseforskningens problemet*. Selskab for Nordisk Filologi, årsberetning for 1958, København.
1965: *Folk Literature (Germanic)*, *International Diction. of Regional Europ. Ethnol. and Folklor*, Vol. II. Copenhagen.
- CHRISTIANSEN, R. Th.
1958: *The Migratory Legends*. FF. Communications no. 175, Helsinki.
1962: *European Folklore in America*. *Studia Norvegica* no. 12. Oslo.
- CHRISTIANSEN, R. Th. — LIESTØL, K.
1931: *Norske Folkeseegner*. Nord. Kultur, vol. IX, København.
- DUNDES, A.
1964: *The Morphology of North American Indian Folktales*. FF Communications, No. 195, Helsinki.
- FAYE, A.
1948: *Norske Folks-Sagn*, Oslo 3. kiad.
- Fältarbetet
1968: *Synpunkter på etno-folkloristisk fältforskning*. Helsingfors.
- GOLDSTEIN, K. S.
1964: *A Guide for Field Workers in Folklore*. *Memoirs of the American Folklore Soc.*, vol. 52.
- GRAMBO, R.
1969: *Metodiska betraktninger omkring et fremtidig typeregister for de norske troll-formler*. In: Nord-nytt, no. 3—4.
1969: *Tanker om strukturalisme*. In: Nord-nytt no. 5—6, 28 kk.
- GRANBERG, G.
1935: *Memorat und Sage*. In: *Saga och Sed*. 120 kk.
- HAUTALA, J.
1961: *Gedanken über Mythen und einige andere Arten von traditionellen Erzählungen*. In: *Studia Fennica*, vol. IX.
1962: *Folkminnesforskningen som vetenskapsgren*. In: *Denmarks Folkeminder*, no. 74.
- HONKO, L.
1964: *Memorates and the Study of Folk Beliefs*. In: *Journ. of the Folklore Institute*, Vol. I: 1—2.
- HULTKRANTZ, Å.
1957: *The North American Indian Orpheus Tradition*. *Ethnogr. Mus. of Sweden*, Monogr. Ser., vol. 2, Stockholm.
1960: *General Ethnological Concepts*. *Internat. Dict. of Regional European Ethnol. and Folklore*, Vol. I. Copenhagen.

⁶⁶ ROOTH, 1965.

⁶⁷ NATHHORST, B. 1968, 128 kk.; 1969.

⁶⁸ HULTKRANTZ, 1969, 734 kk.

- 1968: „*Miscellaneous Beliefs*” In: Temenos, vol. 3.
 1969: *Review of C. Lévi-Strauss, Mythologiques: L'Origine des manières de table.*
 In: Amer. Anthropol., vol. 71: 4, 734 kk.
- JONSSON, B. R.
 1961: *Volkslied* In: Schwedische Volkskunde, Uppsala.
- af KLINTBERG, B.
 1965: *Svenska trollformler.* Stockholm.
 1966: *Ett försök till avgränsning a begreppet sagen.* (kézirat).
- KRISTENSEN, E. T.
 1892–1901, 1928–1939: *Danske Sagn.* 13 vols., Aarhus and Copenhagen.
- LIUNGMAN, W.
 1945: *Vandringar eller oikotyper? Bäckahästen,* vol. I.: 3–4.
 1949–52: *Sveriges samliga folksagor.* 3. vols., Stockholm — Djuhsholm.
 1959: *Sveriges sagner i ord och bild.* vol. III. Stockholm.
 1961: *Die schwedischen Volksmärchen: Herkunft und Geschichte.* Berlin.
- NATHHORST, B.
 1968: *Genre, Form and Structure in Oral Tradition.* In: Temenos, vol. 3.
 1969: *Formal or Structural of Traditional Tales.* In: Stockholm Studies in Comparative Religion. vol. 9, Stockholm.
- NOLSØE, M.
 1969: *En typekatalog over de nordiske balladene.* In: Nord-nytt 3–4.
- NYBERG, H. S.
 1937: *Irans forntida religioner.* Uppsala.
- OLRIK, A.
 1921: *Nogle grundsætninger for sagnforskning.* In: *Denmarks folkeminder,* vol. 23.
- PIØ, I.
 1968: *Folkemindvidenskab som traditionsforskning.* In: Nord-nytt, no. 4–5. 11 kk.
- ROOTH, A. B.
 1951: *The Cinderella Cycle.* Lund.
 1956: *Tradition Areas in Eurasia.* Arv, vol. 12.
 1957: *The Creation Myths of the North American Indians.* In: *Anthropos,*
 vol. 52.
 1957: *Scholarly Tradition in Folktale Research.* In: *Fabula,* vol. I. 195.
 1961: *Märchen und Sage.* In: *Swedische Volkskunde,* Uppsala.
 1962: *The Raven and the Carcass.* FF Communications No. 186, Helsinki.
 1965: *Folklig diktning: form och teknik.* Uppsala.
- SIMONSUURI, L.
 1961: *Typen- und Motivenverzeichnis der finnischen mythischen Sagen.* FF Commu-
 nications no. 182, Helsinki.
 1964: *Über die Klassifizierung der finnischen Sagentradition.* In: *Acta Ethnographica,*
 Budapest.
- SOLHEIM, S.
 1943: *Index to Norsk Folkeminnelags Skrifter.* vols. 1–49. Oslo.
- SWAHN, J. Ö.
 1955: *The Tale of Cupid and Psyche.* Lund. von SYDOW, C. W.
 1931: *Om folkets sägner.* In: *Nord. Kultur,* vol. IX., København.
 1931: *Sveriges och Finlands svenska folksägner.* In: *Nordisk kultur,* vol. IX,
 Copenhagen.
 1948: *Selected Papers on Folklore.* Copenhagen.
- TEGETHOFF, E.
 1922: *Studien zum Märchentypus von Amor und Psyche.* Bonn und Leipzig.
- THOMPSON, S.
 1946: *The Folktale.*
- TILLHAGEN, C-H.
 1948: *Taikon erzählt.* Zürich. 251 kk.
 1960: *Ein schwedischer Märchen- und Sagenzähler und sein Repertoire.* In: *Rhei-
 nisches Jahrbuch für Volkskunde,* vol. 10.
 1962: *Traditionsbäraren — Nordisk Seminar i Folkedigtning,* kiadta BØDKER, L.
 vol. I., Copenhagen. 36 kk.
 1963a: *Das skandinavische Sagenmaterial und dessen Katalogisierung.* In: *Volkskun-
 de.* Antwerpen.
 1963b: *Der internationale Sagenkatalog.* Proceed. of the Folk-Narrative Research
 in Antwerp.

- 1964: *Folklore Archives in Sweden*. In: Journ. of the Folklore Inst., vol. 1: 1—2.
 1966: *Aktuelle Probleme innerhalb der Sagenforschung*. In: Festschrift Wikman, Åbo.
 VENTO, U.—LAAKSONEN, P.
 1968: *Feltarbetsprogrammet vid finska litteratursällskapet (SKS) folkminnesarkiv*.
 Nord-nytt.

Åке Хульткранц:

О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ОБЛАСТИ СКАНДИНАВСКОГО ФОЛЬКЛЮРА

(Резюме)

В статье анализируются те основные направления, в которых развиваются методы исследований в современной скандинавской фольклористике. Материал разбирается с таких точек зрения: 1. *собираТЕЛЬская деятельность*. Автор устанавливает, что в последнее время требования, предъявляемые к собирательской экспедиционной деятельности фольклористов, возросли и в скандинавских странах. Интерес ученых направлен теперь на человека как носителя ценнейших традиций, а также на функциональные условия и положение в области сохранения традиций. То есть от фольклористов ждут того, чтобы они сами принимали активное участие в собирательской деятельности, чтобы занимались личностью рассказчиков и окружающей их обстановкой. В то же время нельзя обойтись при исследованиях и без ранее собранных, возможно важных с иных точек зрения, архивных материалов. Здесь автор останавливается на попытках определения фольклорных жанров, говорит он о системах Акселя Олрика, фон Сидова, о связывании эпических и функциональных критериев при классификации, а также о связи народных рассказов различных жанров с религией, с различными поверьями. Он считает недостатком то, что скандинавские исследователи обычно оставляют без внимания материал неевропейских стран, так, например, невыясненным осталось и понятие мифа.

Вторая категория, которой занимается автор, это *новые методы каталогизации*. В период после второй мировой войны наибольшее внимание уделялось былинам, и большинство скандинавских каталогов занимается именно ими. Перед систематизацией материала стоит множество трудностей, первой из них является сложность самого определения, затем местная ограниченность рассказываемого, исторические элементы и элементы верований, скрытые в рассказываемом. Автор останавливается в связи с этим на деятельности таких исследователей, как Христиансен, Листл, Сольхейм, фон Сидов, Лиунгман и Тилльхаген. Упоминает он и о том, что наряду с прозаическими фольклорными произведениями проводится систематизация и скандинавских типов баллад, этой работой руководят Бенгт Йонсон и Свале Сольхейм. Рональду Грамбо принадлежит мысль о создании каталога типов норвежских заговоров.

Третья часть статьи посвящена вопросу *теоретического анализа*. Приблизительно до 1960 года скандинавских фольклористов, занимающихся народной прозой, интересовали такие проблемы, как исследование вариантов, распространения произведений и жанров, и их историческая реконструкция.

С тех пор появились и новые точки подхода к теоретическим исследованиям. Из фольклористической деятельности в скандинавских странах за последние 25 лет автор подробно анализирует работу Лиунгмана, А. Б. Рота и Й. Ё. Свана. Он отмечает, что структурный анализ приобрел немногих приверженцев, и присоединяется к мнению Наторнта, который во многих своих статьях занимался изучением структуралистских методов анализа. Автор выражает свое сомнение в том, что когда-нибудь удастся создать такое конструктивное структуралистское толкование в области исследования народных сказок, которое не ограничивалось бы лишь простыми стилистическими наблюдениями.

Ake Hulkrantz:

EINIGE METHODEN DER MODERNEN SKANDINAVISCHEN FOLKLOREFORSCHUNG

(Auszug)

In der Abhandlung wird eine Übersicht über die Hauptrichtungen der modernen skandinavischen folkloristischen Methoden gegeben. Der Stoff wird nach folgenden Gesichtspunkt behandelt:

1. *Sammelarbeit.* Es wird festgestellt, daß die Anforderungen, die an die Terrainarbeit gestellt werden, in der letzten Zeit auch in den skandinavischen Ländern gewachsen sind. Das Interesse hat sich dem Menschen, der Träger der Überlieferung ist, ferner den funktionalen Voraussetzungen und der Lage der Überlieferung zugewendet. Vom Folkloristen wird demgemäß eine persönliche, aktive Teilnahme an der Sammelarbeit erwartet; auch soll er sich mit der Person und der Umgebung des Informanten beschäftigen. Zur gleichen Zeit kann er aber nicht ohne das frühere, unter anderen Gesichtspunkten gesammelte Material auskommen, das in den Archiven zu finden ist. Hier spricht der Verfasser auch von den Versuchen, die auf die Bestimmung der Kunstgattungen gerichtet waren, so z. B. von den Methoden Axel Olriks und von Sydows, ferner von der Verknüpfung der epischen und funktionellen Kriterien in der Systematisierung sowie von der Beziehung der im Volksmund erhalten gebliebenen Erzählungen zur Religion und zum Volksglauben. Andererseits wird von ihm bemängelt, daß das außereuropäische Material von den skandinavischen Forschern im allgemeinen außer acht gelassen wird und auf diese Weise z. B. der Begriff des Mythos ungeklärt bleibt.

2. Die zweite Kategorie, mit der sich der Verf. befaßt, sind die neuen Methoden der Katalogisierung. Nach dem zweiten Weltkrieg richtete sich die größte Aufmerksamkeit, den Sagen zu, die meisten der skandinavischen Kataloge befaßten sich damit. Die Schwierigkeiten häufen sich vor der Systematisierung. Die erste ist die Schwierigkeit der Definition selbst, die zweite die örtliche Begrenzung der Erzählungen, die dritte die in den Erzählungen verborgenen historischen und Glaubenselemente. Der Verf. behandelt z. B. die diesbezügliche Tätigkeit von Christiansen, Liestol, Solheim, von Sydow, Liungman und Tillhagen. Auch wird vom Verf. erwähnt, daß neben den Prosa-Erzählungen auch die Systematisierung der skandinavischen Balladentypen unter Leitung von Bengt Jonsson und Svale Solheim angelaufen ist. Auch wurde der Gedanke eines Katalogs der norwegischen Beschwörungstypen von Ronald Grambo aufgeworfen.

3. Der dritte Teil der Abhandlung befaßt sich mit der *theoretischen Analyse*. Bis ungefähr 1960 waren die skandinavischen Folkloristen, die sich mit der Volksprosa befaßten, hauptsächlich mit der Untersuchung der Varianten, der Verbreitung und der historischen Rekonstruktion beschäftigt. Seitdem sind neue theoretische Gesichtspunkte aufgetaucht. Aus den Arbeiten der letzten 25 Jahre werden vom Verf. die Publikationen von Liungman, A. B. Roth und J. Ö. Swahn eingehender analysiert. Er bemerkt, daß die strukturelle Analyse bisher wenig Anhänger gefunden hat und schließt sich B. Nathorst an, der die strukturellen Analysemethoden in mehreren Aufsätzen behandelte. Der Verf. bezweifelt, daß es jemals zur Ausbildung einer derartigen konstruktiven Erklärungsweise auf dem Gebiet der Volksmärchenforschung kommen könnte, die sich nicht auf einfache stilistische Beobachtungen beschränken würde.

A méhészettel kapcsolatos vándorkereskedelem Észak-Borsodban

A méz és viasz nagy értéke, felhasználhatóságának sokoldalú és nélkülözhetetlen volta már a legrégebb időkben létrehozta a méhészeti termékekkel való kereskedelmet. A magyar méznek, viasznak és mézsörnek az európai piacokon nagy híre volt. Hazánk többek között Török-, Lengyel- és Olaszországba, főként pedig Ausztriába vitt ki méhészeti termékeket, melyek XVI–XVIII. századi kivitelünkben az egyik legjelentősebb helyet foglalták el.¹

A méhészeti termékekkel való kereskedés hazánkban több szinten jelentkezett. Egyrészt a jobbágyi, paraszti méhészkedők kereskedelmét, másrészt a vámkedvezményeket élvező nemesi kereskedelmet, harmadik réteggként az egyes, nagy kereskedővárosok polgárai által monopolizált formát kell figyelembe vennünk. Ezt a rétegeződést még a fejedelmileg összpontosított formával egészíthetjük ki, melyre néhány erdélyi fejedelmet hozhatunk példának.² Az előbb felsorolt variánsok közül a nagy kereskedővárosok által monopolizált formára hívnánk fel a figyelmet, mely a népi kereskedelemmel tartott fenn eleven kapcsolatot.

Ezek a méhészeti termékekkel nagykereskedő központok a következők voltak: az egyes dél-erdélyi városok (Nagyszében, Brassó, Temesvár).³ melyek a Délvidéket; a felvidéki városok (Kassa, Rozsnyó, Lőcse), melyek lengyel, magyar, esetenként az osztrák piacot látták el; illetve néhány dunántúli város (Sopron, Komárom), melyek nyugati, főleg osztrák piacra dolgoztak.⁴

A XVIII. században a mézzel, viasszal való kereskedelem súlypontja a *nógrádi, gömöri* területekre tolódott. Mint szabad királyi városok — Magyarország több városához hasonlóan — már korábban is kedvező helyzetet élveztek, s kiemelkedésüket az is elősegítette, hogy nem tartoztak török megszállási területhez, s így a XVII. század végéig a megmaradt országrészek kereskedelmi ellátásában aktív szerepet tudtak játszani. Ez a körülmény a méhészeti termékek kereskedelmére is kedvező hatást gyakorolt. Jobbágy, nemes és pol-

¹ ECKHART Ferenc 1922. 146–147, 154, 319, 320; — *Magyarország ki- és beviteli* . . . 1897. 356–361; — TAKÁCS Sándor 1900. 474–478.

² Pl. I. *Rákóczi György* fejedelmi bevételeinek gyarapítása céljából a méz- és viaszkereskedelmet monopolizálta. (Vö.: *Visszapillantás a méhészeti múltjába* . . . 1910. 27–28.); — *Bethlen Gábor* állami kezelésbe vette a kereskedelmileg kiaknázható jövedelemforrásokat, eladási és kiviteli tilalmat adott ki, többek között a mézre, melyet saját neve alatt vitt ki az országból. (Vö.: Komoróczy György 1942. 37.); — 1624-ben ugyancsak *Bethlen Gábor* három évre bérbe adta Erdély higany- és viasztermelését a skótoknak. (Vö.: T: *Skót kereskedők* . . . 1898. 46–47.)

³ BOROVSZKY Samu é. n. 227.

⁴ SAÁROSSY KAPELLER Ferenc 1902. 34.

gár egyaránt kereskedett — gyakran tiltott utakon és eszközökkel — a mézzel és viasszal.

A méhészeti termékekkel kereskedő felvidéki városok közül a múlt századi gazdasági és geográfiai könyvek szerint az egyik legjelentősebb helyet Rozsnyó foglalta el. „A rosnyaiak Magyar és Erdély országban összeveszik a nyers mézet, s megtisztítván: evvel és a viasszal több száz ezereket érő kereskedést folytatnak,” — írta 1837-ben FÉNYES Elek.⁵ 1867-ben még mindig jelentős szerepet játszott ezen a téren Rozsnyó, bár már nem annyira mennyiségileg, mint inkább minőségileg.⁶ Olyan tiszta és jó minőségű viaszt állított elő, hogy viaszkereskedelmének hanyatlása után — még századunk elején is — a börzei árjegyzékeken a magyar viasz rozsnyói viasz néven szerepelt.⁷ Ha mennyiségileg vizsgáljuk Rozsnyó XVIII. századi kivitelét, melyet BOROVSKY Samu évente 1500—2000 q mézben és 1200 q körüli viaszban jelölt meg,⁸ érthetővé válik, hogy ilyen nagy mennyiséget ez a terület saját termésként képtelen lett volna kiállítani. A híres rozsnyói viasz alapanyagát és a mézet — mint a FÉNYES Elektől idézettek is bizonyítják — egész Magyarország, de volt olyan időszak, amikor Erdély is termelte, melyet lépesméz, színméz és sonkoly formájában vásároltak fel. Ehhez az egész országot behálózó méz- és sonkolyvásárláshoz „kereskedők” is kellettek, akik a Felvidékről, főleg Gömör megyéből származtak. A kevés és rosszminőségű föld, illetve az állattartás nem tudott biztos létalapot nyújtani az itteni lakosságnak,⁹ a környező terület iparilag fejletlen volta sem tudta lekötni a munkaerőfelesleget. A felvidéki lakosság a megélhetési lehetőségek javítására széleskörű háziipart alakított ki, s az így előállított eszközöket csere- s vándorkereskedelem útján értékesítette.

Az egyes vidékek a természeti adottságoktól függően különböző termékek készítésére specializáltak magukat. Ilyen sajátos háziiparral rendelkezett Gömör megyének, főleg a Balog-patak völgyének lakossága, akik fából készült eszközök gyártásával és eladásával foglalkoztak. A faeszközök között a legfontosabb szerepet a különböző tartóedények, mezőgazdasági szerszámok és szerszámnyelvek, seprűk, kanalak és szövés-fonási eszközök — főleg szövőbordák — játszották. Ezeket az eszközöket az egyes településeket felkeresve gabonafélékért, egyéb élelmiszerekért és borért cserélték el, de csere tárgyát képezte a méz és a sonkoly is.

Sonkolyvásárlással a következő falvak lakói foglalkoztak: Derencsény (Drienčany), Eszterézs (Striežovce), Lipóc (Lipovec), Gesztes (Hostišovec), Dobrapatak (Potok), Eszterény (Ostrany), Gömörispánmező (Španie Pole), Bugyikfalva (Budikovany), Meleghegy (Temply Vrch), Hruszó (Hrušovo), Szilistye (Sližské) és Pápócs (Pápča).¹⁰

A házaló kereskedők a felvásárolt sonkolyt maguk préselték ki. Néhány faluban még ma is látható az egyosztatú, általában padlásolatlan viaszprésház, a *zaboje*. A viaszt régen szinte kizárólag a rozsnyói nagykereskedőknek adták el, de az sem volt ritka, hogy közvetlenül Bécsbe, Lengyelországba, Oroszországba mentek eladni, vagy onnan jöttek el felvásárolni; majd Rimaszombat

⁵ FÉNYES Elek 1837—1843. III. 136.

⁶ HUNFALVY József 1867. 311.

⁷ SAÁROSSY KAPELLER Ferenc 1902. 42.

⁸ BOROVSKY Samu: *Gömör-Kishont* ... é. n. 269—270.

⁹ PECHÁNYI Aladár 1913. 122.

¹⁰ PRASLIČKOVÁ M. 1968. 35-38.

városiasodása után áruikat a közelebb fekvő Rimaszombaton és Rimaszécsen értékesítették.¹¹

Ezeknek a falvaknak viaszkészítő és értékesítő tevékenysége adja végső magyarázatát Rozsnyó korábbi kiemelkedő szerepének. Egy méhészettel kereskedő város sem volt olyan kedvező helyzetben, hogy összefüggő területről, falvanként több, bedolgozó sonkolyossal rendelkezett volna. Rozsnyó pozícióját a helyi *barkácsok* is erősítették, akik főleg a lépesmézet vásárolták fel, ezzel kellő mennyiségű mézhez is juttatva a várost. Így érte el Rozsnyó, hogy kínálata nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is igen magas szinten állt, mellyel a hátrányosabb helyzetben levő, hasonló árukkal kereskedő városokat versenyképtelenné tette.

Hogy az előbb említett falvak lakói mióta foglalkoznak sonkolyvásárlással és viaszkészítéssel, arra pillanatnyilag nem tudunk megnyugtató feleletet adni. 1635-ben Eszterényben már éltek sonkolyosok,¹² s ha a névtani vizsgálatokat is figyelembe vesszük, akkor már a XVI. század elején ismert ez a foglalkozás. Meleghegyen 1500-ban már több *Sonkol* vezetéknevű jobbágy élt.¹³ A jobbágynevek között a *Bordás* névre is sok példát találhatunk ILA Bálint *Gömör megye* című könyvében,¹⁴ mely számunkra azért érdekes, mivel az *Angliai méheskertben* a sonkoly megvásárlóira a következő utalás történik: „... ne hagyj a *bordás*nak benne semmit-is; vehetz bordát, varro-tót, borsot, gyömbert pénzen is”.¹⁵ Rozsnyón is már a XVI. század közepétől találunk *Wagsman* (1548), *Honighman* (1588), *Mezeskalácsos*, *Miszes*, *Vaxman* (1690) stb. mézzel és viasszal kereskedőkre utaló neveket.¹⁶ Ismereteink tovább bővíthetnének az egyes tanácsi jegyzőkönyvek átvizsgálásával, melyre jó példa SZILÁGYI Miklós munkája, melynek méhészettel foglalkozó részében 1790- és 1793-as dátummal, Kisújszálláson, illetve Túrkeven a felvidéki viaszkereskedők tevékenységéről ír.¹⁷

Mielőtt gyűjtőterületem méhészettel kapcsolatos vándorkereskedelmét bemutatnám, szükségesnek tartom, hogy a kereskedők és tevékenységük rétegződésére hívjam fel a figyelmet. Az irodalmi adatok és a gyűjtés alapján ugyanis három réteget különböztethetünk meg: a sonkolyosokat, a barkácsokat és a mézeskalácsosokat. Az elkülönülés kereskedelmi tevékenységük fő céljában is megmutatkozik, mely a sonkolyosoknál a sonkoly-, viasz, a barkácsoknál a lépesméz, színméz és a mézeskalácsosoknál főleg a méz megvásárlására irányul.

I. Sonkolyos:

- a) sonkolyvétel,
- b) lépek tavaszi visszametszése,

¹¹ BOROVSKY Samu: *Gömör-Kishont...* é.n. 269; — PRASLIČKOVÁ M 1968. 38, 66.

¹² ILA Bálint 1944. II. 243.

¹³ ILA Bálint 1946. III. 26.

¹⁴ ILA Bálint 1946. III. 203, 207, 263, 276.

¹⁵ GEDDE János 1759. 153–154. (Az angolról fordított munkában a *bordás* említése a fordító, SZATTHMÁRY KIRÁLY György betoldása, aki borsodi nemesi család tagja, s jól ismeri a bordát sonkolyért cserélő kereskedőket.)

¹⁶ ILA Bálint 1946. III. 331–332.

¹⁷ SZILÁGYI Miklós 1966. 83–94. (A túrkevei adat nem jelöli meg, honnan jött a sonkolyos — Túrkeve lt. Tjk: 1793. szept. 27. 341. db. —, míg Kisújszállás esetében a gesztési Zsidó Márton panaszát vizsgálja meg a tanács — Kisújszállás lt. Tjk: 1970. febr. 9. 79. db.)

- c) átdobolás,
- d) méhek kezelése

II. Barkács:

- a) mézvétel
- b) méhek kiölése

III. Mézeskalácsos:

mézvétel

A kereskedők a sonkoly- és mézvétel céljából egyéb résztvevő tevékenységek elvégzését is felajánlották. Ebből a szempontból a sonkolyos tevékenysége a legösszetettebb.¹⁸

A *sonkolyos* mellett a *barkács* is elég korán megjelenik a forrásmunkákban, mint a méz felvásárlását és esetenként a méhek *lefojtását* végző személy.¹⁹ A lépek visszametszése — vándorkereskedőhöz kötve — viszonylag későn jelentkezik az írásos anyagban.²⁰

A felvidékiek mézzel és sonkollyal való kereskedelmének vizsgálatát megnehezíti az a tény, hogy már 1886-ban így említik őket: „A rosnyai sonkolyosok Gömör jámbor küldöttei . . . már a kihalt házalók közé sorolandók”.²¹ Rozsnyó és a felvidéki felvásárlók jelentőségét a méhtenyésztés múlt századi visszaesése, majd a fellendülés során fokozatosan térhódító, okszerű méhészet, a felvásárlóközpont megoszlása, az első világháborút követő új határok és a méhész egyesületek gazdasági nyomása²² csökkentette. Mindezek ellenére — még az első világháború után is — megfordultak a sonkolykereskedők a Nyírségben,²³ a szatmári Erdőháton,²⁴ a Tiszántúlon²⁵ és hazánk északi, a Dunától keletre eső területein.²⁶

Gyűjtésemet az erdőben gazdag észak-borsodi hegyi falvakban végeztem (1. kép). Ezt a területet még napjainkban is főleg a hagyományos kasos méhészkedés jellemzi. Rozsnyóhoz és a sonkolygyűjtéssel és feldolgozással foglalkozó falvakhoz viszonylag közel fekszik. Az évszázadok alatt kialakult kereskedelmi kapcsolatokat a századforduló utáni időszakban is meg tudta őrizni, így kedvező lehetőségeket teremtett az itteni vizsgálatoknak.

¹⁸ GUNDA Béla írja, hogy a Bükk-hegységi Tardona lakói a Rimaszombat környéki vándor viaszkereskedők tulajdonában láttak szarucsapdát. A Bükk-hegység erdeiben ezzel a csapdával kutatták fel a vadon élő méheket, majd kifüstölték, és a lépeket elvették. (Vö.: GUNDA Béla 1968. 32.)

¹⁹ Az általunk használt értelemben: KASSAI József 1833–1836. I. 261. A méhészeti szakirodalom is többféle értelemben használja, pl. méhészkedés (vö.: KALO Péter 1816. 143.), a fölös méz késsel való kimetélése a kasból, illetve a lépek kivágása a kasból (vö.: TÓTH Imre 1874. 38.), a méhek kénnel történő *lefojtása* („ . . . maga szokta *kiverni* a méheket, maga *barkácsolt* . . .” vö.: PASZLOVSZKY Sándor 1888. 183.) stb.

²⁰ KÁDÁR Lajos 1923. 96–97.

²¹ HÓKE Kálmán 1886. 2448.

²² PRASLIČKOVÁ M. 1968. 42.

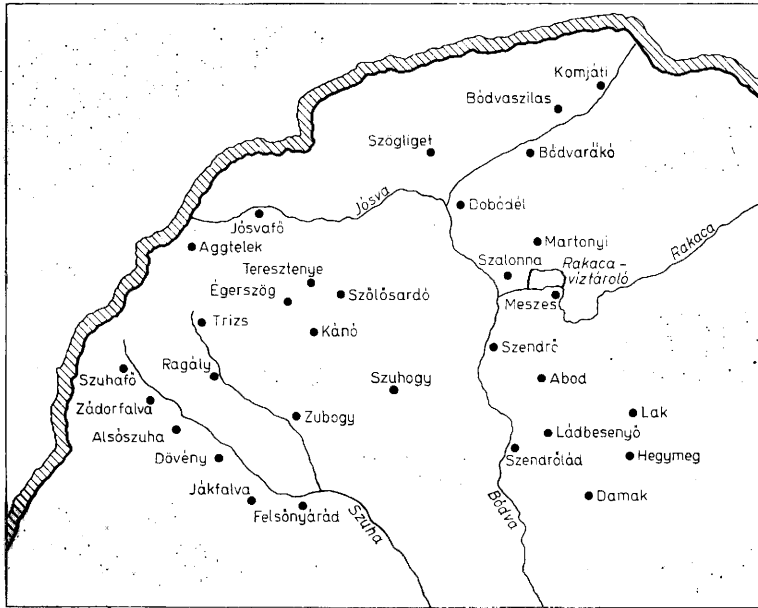
²³ BELLON Tibor szíves szóbeli közlése.

²⁴ SZABADFALVI József 1957. 28.

²⁵ ECSEDI István 1934. 184; — Tiszaörsön az idősebbek még ma is emlékeznek az ezt a vidéket gyakran felkereső gömörispánmezei sonkolyosra (Özv. NAGY Andrásné 91 éves tiszaörsi lakos adata).

²⁶ LAJOS Árpád 1965. 55; — Erdélyiné FEJÉR Julianna 1957. 287; — Ifj. BALASSA Iván szíves szóbeli közlése.

A felvidéki *sonkolyosok* leggyakrabban ősszel, Kisasszony napja — szeptember 8 — után tűntek fel ezen a vidéken, de egyes helyeken (Aggtelek, Kánó, Szalonna, Dövény) még emlékeznek arra, hogy a *sonkolyos* szinte az egész évben járta a falvakat. Kiterjedt kereskedelmi körzetükben gyakran már régi ismerősként üdvözölték őket, ami munkájukat nagyon megkönnyítette. Az egyes településeket gyalog közelítették meg, csak Bódvaszilason, Dobódélen és Ragályon említették, hogy ponyvás szekérrel közlekedtek a sonkolyosok.

1. kép. A magyarországi adatok gyűjtőterülete

A sonkolyért adott eszköztől is függött, hogy gyalog jött-e a sonkolyos. Pl.: Ragályon 1920 körül cserépedényért cserélték el a sonkolyt a süveteiek. A cserépedény biztonságos és nagyobb mennyiségben történő szállítása már járművet igényelt. A gyalogosan közlekedő sonkolyos a sonkolyt zsákba gyűjtötte össze. A zsákot középen megtekerve vetette a vállra (Meszes, Égerszög, Zádorfalva), vagy csücskeit madzaggal hátizsákszerűen összerősítette (Szendró, Szalonna, Szögliget, Jákfalva). Az összegyűjtött sonkolyt kis gombócokba nyomta össze, hogy kevesebb helyet foglaljon el. Bódvaszilason még emlékeznek arra, hogy a sonkolyosnak egy kijelölt háznál volt lerakata, ahol a zsákok kiürítése után, a szekéren történő elszállításig tárolta a sonkolyt.

A faluba érkező sonkolyos dallamos hanglegjtéssel kiabálva hívta fel magára a figyelmet. Az egyes falvakban a következő szövegvariánsokra emlékeznek:

Meszes, Ragály: *Sonkolyt veszek!*; Meszes: *Van-e sonkoly eladó?*; Bot, bocskor, zsíros kalap, *sonkoly eladó!*; Szalonna: *Sonkolyt! Sonkoly van eladó!*; Lak: *Bordát sonkolyért!*

Akinek volt sonkolya, az általában el is adta, bár az utóbbi időben gyakran minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül is megkapta azt a sonkolyos. Ez abból eredt, hogy gyűjtőterületem paraszti méhészkedőinél a sonkoly már nem jelentett értéket, gazdaságukban történő felhasználása teljesen minimális volt. Sok helyen még napjainkban is elégetik a sonkolyt (Dövény, Kánó, Égerszög), vagy kidobják (Dobódél, Trizs, Zubogy), annyira értéktelennek tartják.

Vizsgáljuk meg időrendi egymásutánban az egyes műveleteket, melyeket a felvidéki sonkolyosok végeztek: A sonkolyosok először március végén, április elején tűntek fel gyűjtőterületem falvaiban. Ekkor a télen kipusztult, illetve lefojtásra került méhehaládok sonkolyát szerezték meg. Gyakran ezzel párhuzamosan a kasok *tisztítása* néven a méhlikások sonkolytörmelékektől és a télen elpusztult méhektől történő kitisztítását végezték, melyet alkalmilag a lépek *tavaszi visszametszése*, a *herélés* egészíthetett ki. A lépek tavaszi visszametszését a kasok 'takarításával' együtt *kastisztítás* néven említették adatközlőim, a műveletet végző egyént pedig *kastisztítónak* nevezték. Tevékenységére csak Bódvaszilason és Bódvarákón emlékeznek, de ezeken a helyeken is nagyon homályosan. Abban az adatok minden esetben megegyeznek, hogy a *kastisztító* a lépekből egy-egy darabot kivágott vagy kicsípelt, majd ezeket a darabkákat magával vitte. Arra már egyetlen adatközlő sem emlékezett, hogy anyagi ellenszolgáltatásért végezték-e ezt a műveletet a sonkolyosok, vagy csak a kivágott lépdarabokért. Segítséget nyújt ennek a tevékenységnek megítélésében KÁDÁR Lajosnak a hazai viaszfeldolgozás fellendítése érdekében írott könyve, melyben maró szatírával mutatja be a *herélőt*. Az írottakban — ha erős kritikával is kezeljük — kell valami igazságnak lenni, hiszen a *kastisztító* a kivágott darabokat, mely olykor a lépek 3/5-öd részét képezte, minden esetben magával vitte.²⁷ A sonkolyosok ennek a műveletnek végzésével már régen nem foglalkozhatnak, a gyűjtések során ezért kísérhető kevésbé figyelemmel.

Másodjára júniusban jelentek meg a felvidéki sonkolyosok a falvakban, amikor a kasok már eléggé megteltek mézzel. Ebben az időszakban — a gazdák kérésére — alkalmilag a méhek átdobolását végezték el, melyet füstöléssel gyorsítottak meg néha. A sonkolyosnak erre a tevékenységére szintén kevesen emlékeztek — csak Szalonnán és Zádorfalván ismert. A sonkolyos a felfordított teli kasra egy üres kast helyezett, a kasok röplyukait bedugta, s a két kas érintkezési pontját egy *hamvassal* — lepedővel vagy vászon abrosszal — elköttötte. A teli kas oldalát két kis bottal veregette. A zaj hatására a méhek a felső, üres kasba mentek fel. (Zádorfalva.) A sonkolyos átdobolásakor ritkán vásárolt mézet, akkor is inkább saját használatra, kisebb mennyiségben. A sonkolyt a méz kicsurgatása után kapta meg, melyet főleg az őszi sonkolygyűjtő időszakban szállított el.

Harmadjára a sonkolyosok Kisasszony napja környékén érkeztek meg a falvakba. Ekkor ritkán végeztek egyéb kiegészítő munkát, mint pl. a méhek *lefojtását* (Szuhafoó, Meszes). Ennek az útnak szinte egyetlen feladata a sonkolyvásárlás volt. A felvidéki sonkolyosoknak ez a harmadik útja kísérhető még napjainkban is leginkább figyelemmel. Az első két út alkalmával végzett *herélés*, *átdobolás* és *kifüstölés* a sonkolygyűjtésnek csak kiegészítő művelete volt, s gyakran csak arra irányult, hogy az ősszel felszabaduló sonkolyt maguknak

²⁷ „Ügyes bőbeszédűséggel beadja a szerencsétlen gazdának, hogy . . . a kasokban már nem jó a sejtépítés, „őreg, fekete, lyukacsos, nagyon kicsi, vastag, heréknek való, a méz megromlik benne, a fiasítás megzúpul, nem is gyűjtenek az ilyenbe a méhek . . .” (Vö.: KÁDÁR Lajos 1923. 96 – 97.)

biztosítsák — s a harmadik útnál kisebb mennyiségű sonkolyhoz lehetett így jutni, melyet az adatok bizonyossága szerint leggyakrabban a főszezonban szállítottak el. Így természetes, hogy az első két úttal hagytak fel hamarabb, míg a szeptemberi utat a később adódó nehézségek ellenére is igyekeztek megtartani.

A legrégebb adatok szerint ezen a területen is háziipari úton előállított eszközökért cserélték el a sonkolyt. A szakirodalomból ismert csereeszközök egy része — a fűszerek kivételével — itt is ismert,²⁸ de már csak néhányan emlékeznek rá. Ilyen csereeszköz volt a szövőborda (Zádorfalva, Damak, Hegyemeg, Lak, Aggtelek, Dobódél, Szuhogy, Ragály), a kasza és kaszafenő (Szalonna, Dobódél, Szuhogy, Ragály), a bocskor és a bot (Szuhogy, Meszes) és a süveitei cserépedény (Ragály).

A csereeszközöket — a kasza kivételével — lakóhelyük környékén vásárolták fel, vagy — a főleg fából készülő eszközöket — a téli időszakban maguk és családtagjaik készítették el. A kaszát a gömöri városok nagykereskedőitől vásárolták, melynek árát általában a sonkolygyűjtő út után egyenlítették ki.²⁹

PRASLIČKOVÁ a gömöri viaszosokról szóló cikkében írja, hogy a sonkolyosok a múlt század közepéig szinte kizárólag csere útján szerezték be a sonkolyt. A háziipari termékek jóval bővebb választékát kínálták ekkor, mint a századforduló táján. Gyakran négy-öt ló húzta a teknőkkel, dézsákkal, bordákkal stb. magasan megrakott szekereket. Ekkoriban nemcsak sonkolyt gyűjtöttek, hanem a mézfelesleg egy részét is felvásárolták, melyet a mézeskalácsosoknak vagy kereskedőknek adtak el.³⁰ Természetesen a PRASLIČKOVÁ által említett időpontot sokkal rugalmasabban kell kezelnünk, hiszen Lipócon még ma is emlékeznek arra, hogy a 20-as évekig évente hatszor mentek Magyarországra. Ebből három út kapcsolódott a sonkolygyűjtéshez — április elején, május végén és szeptemberben, — míg júniusban faeszközöket pénzért, augusztusban gabonáért cserélték, november végén, december elején pedig karácsonyfát árultak pénzért az ország egyes vidékein.³¹

A kezdetleges cserekereskedelmet az ország vasúthálózatának bővülése, a Rima-völgyi vasútvonal kiépítése erősen módosította. Most már a falvakat vasúttal is megközelíthették, ezért olyan csereeszközöket kellett előnyben részesíteni, amelyek viszonylag kis helyet foglaltak el (szövő-, csigacsináló borda, kasza, kaszafenő), és egyre gyakoribb lett a pénzbeli vétel. A megmaradó cseretárgyak továbbra is függvényei maradtak a gazdasági év egyes csomópontjainak (kora nyár: kasza, kaszafenő). Ez a folyamat már a PRASLIČKOVÁ által jelzett időszakban megkezdődhetett, de még az első világháború után is megtalálható a csökkent-jelentőségű cserekereskedelem. Dobódélen ősszel már pénzt adtak ekkoriban a sonkolyért, míg tavasszal és nyár elején szövőbordát, illetve kaszát kínáltak érte cserébe. A Szuhogyon megjelenő sonkolykereskedő ugyanezeket az eszközöket hozta magával, s a sonkoly tulajdonosától függött, hogy pénzt kér-e érte, vagy elcseréli.

Gyűjtésem során a sonkolynak különböző árait jelölték meg, de ezeket konkrét időmegjelölés hiányában összevetési alapul esetleg csak a második

²⁸ Bot, pipaszár, bors, köménymag, paprika, aszalt gyümölcsök, fenyőmag, gyömbér, orsó, szövő- és csigacsináló borda, varrótű, fából készült tartóedények, kasza (Vö.: GEDDE János 1759. 153–154; — KÁDÁR Lajos 1923. 96–97; — PRASLIČKOVÁ M 1968. 40–41).

²⁹ PRASLIČKOVÁ M 1968. 39

³⁰ PRASLIČKOVÁ M 1968. 40; —

³¹ BAČI M 45 éves lipóci lakos adata (1967. július).

világháború utáni időszakban lehet felhasználni. A régebbi, 2–5 filléres kilogrammonkénti árból csak arra lehet következtetni, hogy nagyon keveset, jóval valódi értéke alatt fizettek érte.

A felvidéki sonkolyos gyűjtőterületem minden falvában ismert. Nevezik *sonkolyosnak*, *bordásnak*, elvétve *bocskorosnak* is. A két utóbbi elnevezés világosan utal arra, hogy nevüket a sonkolyért cserébe adott eszközről is kaphatták.

Területi és nemzetiségi hovatartozásukra már sokkal kevesebben emlékeznek. *Felvidéki* vagy *tót sonkolyosként* említik őket, melyből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy csak szlovák nemzetiségűek foglalkoztak a sonkoly gyűjtésével. PALÁDI KOVÁCS Attila a gömöri vándorárusokkal kapcsolatban hivatkozik nagybalogi (Velky Blh) adatközlőire, kiket az alföldi magyarok szlováknak vélték. Bizonyításként VERES Péter adatát idézi Balmazújvárosról: „... az itteni magyaroknak mindenki tót, aki más hangsúllyal beszél a magyar nyelvet”.³² Rozsnyói adatközlőim is alátámasztották ezt a feltételezést – ezen a területen a szlovákokon kívül németek (*cipszerek*) és magyarok is foglalkoztak sonkolyvásárlással. A felvidéki vándorkereskedelmet létrehozó okok ugyanis nemzetiségi hovatartozás nélkül egyaránt érintettek valamennyi ott élő embert. Területi hovatartozásuk is nehezen gyűjthető már napjainkban. Általános helymegjelöléssel, mint Gömör- Bars- és Zólyom megyeit említik a sonkolyosokat. Hovatartozásukat a Meszesen feljegyzett Huta és Liptó (Lipóc?) csak homályosan sejteti. Biztosabb pontot a ragályi adat nyújt, mely Sűvetéről (Sivetice), az aggteleki, mely Gesztetéről (Hostice) és a dobódéli, mely Lipóceről (Lipovec) beszél.

A felvidéki, méhészetrel kapcsolatos vándorkereskedelem másik alakja a jóval ritkábban említett *barkács* volt. Gyűjtőterületemen csak Bódvaszilason és Bódvarákon ismert. Azt a személyt nevezték így, aki „ősszel *lefojtotta* a méheket, hordós szekérrel járt, és a mézet megvette” (Bódvaszilas). Az általuk ismert barkács Rozsnyóról járt, tevékenységére kevesen és homályosan emlékeznek vissza. A kisszámú adat abból a tényből ered, hogy az emlékezettel elérhető legrégebbi adatok is – múlt század utolsó évei – már csak a hanyatló rozsnyói méz- és viaszkereskedelmet eleveníthetik fel, amikor a barkácsok tevékenysége már nem olyan jelentős. De eredhet az adatok alacsony száma abból is, hogy valóban ritkábban fordultak meg ezen a vidéken a barkácsok, mivel a mézet saját használatra, esetleg fulun belüli, kisebb mennyiségben történő eladásra termelték. A méz még a század elején is szinte egyetlen édesítőszere volt az itt élőknek. Ez adja magyarázatát annak a bódvaszilasi adatnak, mely szerint „csak ha jó év volt, akkor adtunk el a *barkácsnak* a mézből”. Alátámasztani látszik korábbi feltevésünket – a barkács ritkább megjelenését ezen a vidéken – az a tény is, hogy még a 20-as évek végén is gyakran megjelent a barkács a Rozsnyó környéki, gyűjtőterületemhez viszonylag közel fekvő falvakban, s tevékenységére részletesen emlékeznek. Trombitaszóval hívta fel magára a figyelmet. Ősszel járta a falvakat, s munkájához a késő délutáni órákban kezdett. A méheket kénszalaggal kiölte, a teli kasokat rugós mérlegre akasztva mérte le, majd az üres kas súlyát leszámította. A lépesmézet hordóba gyűjtötte, melyért a magával hordott *csencsembencsemekkel* fizetett (tepsi, bögre, tányér, bicska, hajtű, gombostű stb.), vagy pénzt adott érte.³³ A bar-

³² PALÁDI KOVÁCS Attila 1966. 296. (Vö.: VERES Péter 1937. 174)

³³ HOLIÓTVO J 58 éves rozsnyói lakos adata (1967. július)

kács tevékenységét az új határviszonyok is nehezítették, bár ennek ellentmondani látszik az, hogy a sonkolyosok még ebben az időszakban is gyakran gyűjtöttek Magyarország különböző, délebbre fekvő pontjain. Feltehetően kevés mézfelesleggel rendelkeztek gyűjtőterületem határmenti falvai, s a Rozsnyó környéki falvak az egyre csökkenő mézszükségletet fedezni tudták.

A méz felvásárlását végző személyt Rozsnyó környékén *brács*, *berács* szóval jelölik, amely megnevezések közül az elsőt a szlovák, a másodikat a német anyanyelvűek használják. Az elnevezés minden valószínűség szerint az eddig még ismeretlen eredetű magyar *barkács* elnevezéssel rokonítható.³⁴ Az előbb említett *brács*, *berács* — mint foglalkozásnév — a *Bordás* név alakváltozataként is előfordul néhányszor az ILA Bálint-féle monográfiában.³⁵ Kérdés, hogy a *Brács*, *Berács*, *Brdár* szavak hasonló hangzásból eredő elírásával állunk-e szemben, vagy tényleg van valamilyen kapcsolat a barkács és bordás szavak ezen alakjai között — ezt megvizsgálni és eldönteni a nyelvészet feladata.

A kisszámú irodalmi adat a barkács alakját minden esetben Rozsnyóhoz köti. Tevékenységének részletes leírását a múlt században a Magyar Nyelvőr hasábjain PASZLOVSZKY Sándor közölte.³⁶

Szintén ritkábban jelentek meg ezen a vidéken az általunk vizsgált időszakban a sepsi, rozsnyói és kassai mézeskalácsosok a méz felvásárlása, vagy termékeik eladása végett. Alkalmi megjelenésük a barkácsnál felsorolt okokkal függ össze.

A felvidéki, méhészeti termékekkel kereskedő specialisták közül a sonkolyosok hagytak fel legkésőbb munkájukkal. Még az első világháború után is hosszú időn keresztül lejártak erre a területre, bár egyre csökkenő számban. Munkájukat a megváltozott országhatár erősen megnehezítette. Magyarországra már csak útlevéllal jöhettek, gyűjtő- és kereskedői tevékenységüket a vámhatóságok szigorú ellenőrzése is körülményessé tette. Kezdetben csak a viasz kivitele volt tiltva,³⁷ majd a sonkoly kivitelét is megtiltották. Az amúgy is erősen hanyatló felvidéki viaszkereskedelmet ezek a rendeletek súlyosan érintették, mivel elzárták egyik fontos nyersanyagadó területétől. Az első világháború idején a felvidéki sonkolyosokkal párhuzamosan már magyar méhészek is gyűjtöttek sonkolyt ezen a vidéken, s a rendeletekkel kiszorított felvidékiek szerepét átvették. Ezekre az egyénekre a nagyméhész elnevezés a legjellemzőbb, gyűjtésem során is inkább *nagyméhész*, mint *sonkolyos* névvel jelölték meg adatközlőim. Általában irodai dolgozók, pedagógusok, akik 100–150 kaptárnyi méhállománnyal rendelkeznek. Ez a nagyszámú méhállomány adja magyarázatát, hogy miért ennek a rétegnek körében játszódott le a felváltódási folyamat. Célja a méhállomány viasszal való ellátásán kívül az olcsó vagy ingyenes, munkaképes méhcsalád szerzése, illetve a saját szükségletet meghaladó viasz értékesítése volt.

Tevékenységük a felvidéki sonkolyosokéhoz hasonló. Sonkolyvétellel, *átdobolással*, *elkábítással* és sonkolycserével foglalkoznak. Az eltérés a *herélés* hiányában — mely a felvidékiek esetében is csökkent jelentőségű volt — és a

³⁴ BÁRCZY Géza 1941. 16.

³⁵ ILA Bálint 1946. III. *Berács*, *Bráz*, *Beracs* (263), *Berács* (265), *Brdacz*, *Berdacz*, *Bracs* (276).

³⁶ PASZLOVSZKY Sándor 1888. 183–184; — A Nyr. ebben az időszakban gyakran foglalkozik a *barkács* szóval, közli a szerkesztőség kérdéseire beérkezett válaszokat, melyek általában a kérdéses szó jelentésváltozatait tartalmazzák (Vö.: Nyr. VII. (1878) 474; XVII. (1888) 37–40, 89, 137, 183–184, 222.).

³⁷ PRASLIČKOVÁ M 1968. 41.

kábítás, mint modernebb forma elterjedésében mutatkozik. A négy művelet közül kezdeti formában a sonkoly felvásárlása dominált, melyet az átdobálás, majd a 40-es években az elkábítás egészített ki, míg a sonkoly múltépre történő cseréje csak az 50-es évektől kezd jobban elterjedni ezekben a falvakban.³⁸

A sonkolykereskedő június végétől októberig — motoron, vonaton, autóbuzson — járja be a falvakat. A mezőkeresztesi, szilvásvárad *nagyméhész* válaszbörítékkal elküldött levéllel tájékozik, hogy szükség van-e munkájára. Néhány héttel akácvirágzás után már megjelennek a falvakban a sonkolyosok. A teli kasokból *átdobolással*, *elkábítással* távolítják el a méheket. Az átdobolásnál a méhek felvonulási idejének meggyorsítására gyakran használnak füstölőanyagot (Komjáti, Szendrő, Miskolc). Egyik szendrői adatközlő maga is járt a környező falvakban (Szöllősdó, Eggerszög, Szendrőlád) méheket átdobolni. Az átvonulási idő meggyorsítására a felső, üres kas tetejét egy kis helyen kivágta, a lyukat zsákdarabbal fedte le, hogy a méhek a fény hatására gyorsabban hagyják el a teli kast.

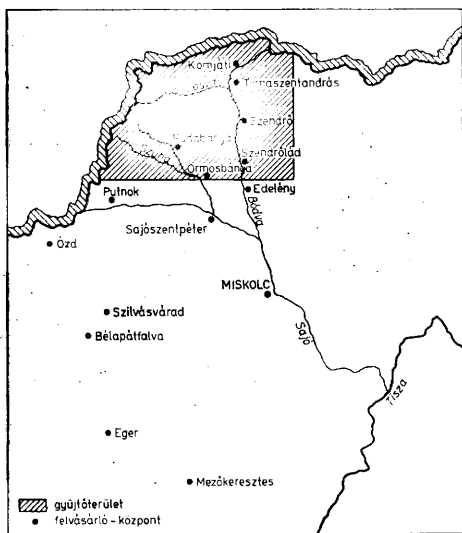
A 40-es években vált ismertté a falvakban *kábítás*, *szédítés* néven a méhek gyors és biztonságos eltávolítása a kasokból. A művelet célja az, hogy a méhek légzőszervi működését bénítsák, illetve egy bizonyos időtartamig csökkentsék. A *kábítás*nál két anyag külön-külön történő alkalmazása ismert. Az egyik a folyékony halmazállapotú salétromsav, melyet rongyba vagy papírba itatnak. Egy kis gödröt ásnak, melynek aljára teszik a beáztatott rongyot vagy papírt. A meggyújtott anyag fölé rostát tesznek, majd erre a bedugott röplyukú kast, melyet olykor földdel is körülhánynak. Néhány perc múlva megvergetik a kast, hogy az elkábult méhek lehullanak, majd a méheket szítás dobozba teszik, melybe olykor — a gyors hazaszállításig — két-három családot is összezsúfolnak. Az anyát minden esetben külön választják. A másik kábítóanyag a szilárd halmazállapotú ammóniumnitrát. Vizes oldatában ugyanúgy itatják át a rongyot vagy papírt, mint a salétromsav esetében, de füstölőben égetve az eredeti szilárd ammóniumnitrátot is használják. Ekkor a füstöt a röpnnyíláson keresztül juttatják a kasba, majd a füstölés abbahagyása után a röpnnyílást bedugják. A füstölőben a rongyba itatott változatokat is használják.

Mindkét műveletet a felszabaduló méhcsaládokért végzik,³⁹ melynek elterjedését Szuhafőn azzal magyarázták, hogy kezdetben csupán érdekesség- és tanításként mutatták be a sonkolykereskedők a falusi méhészeknek. Az így felszabadult család sok paraszti méhészkedőnél problémát okozott, mert a család nem tudott téli élelmet hordani. Az elkábítás esetében sok méhészkedő nem is tudta, hogy méhei túlélnek ezt a műveletet. Így fokozatosan az ment át a gyakorlatba, hogy a felszabaduló családokat az átdobolást, illetve elkábítást végző személyeknek adták. A *nagyméhészek* igyekeztek is népszerűsíteni ezeket a műveleteket a paraszti méhészkedőknél.

Az átdobolást ma már kevesebben és ritkábban alkalmazzák, főleg az edelényi, szilvásvárad, szendrői, miskolci és komjáti nagyméhészeknél fordul elő, de csökkenő tendenciát mutat. Általában azonos személyek végzik az

³⁸ Néhány falutól eltekintve (Komjáti, Szendrő, Bódvaszilás, Felsőnyárad) általánosabb méh lakás a kas, mint a kaptár. A cserének ez a fajtája a kassal, kaptárral vegyesen méhészkedőket érinti. A kaptárral méhészkedők általában Miskolcon cserélik be a viasz, sonkolyt múltépre, vagy otthon készítik el a múltépet.

³⁹ Egy-egy munkaképes méhcsalád ára kb. 300 Ft, bár régebben inkább terményért — búza, kukorica — cserélték el a méheket, nehogy eladják a szerencsésüket is.

2. kép. A mai felvásárló-központok a gyűjtőterülethez viszonyítva

átdobolást és az elkábítást is, így természetes, hogy a sokkal gyorsabb kábítást választják. A méhek átdobolásával és kábításával való foglalkozás az 50-es évek végéig virágzó üzletet jelentett, de napjainkban erősen megváltozott a helyzet ezen a téren. Ma a méhcsaládok az év egyes időpontjaiban változó értéket képviselnek, melyhez nagy mértékben hozzájárult az olvasottabb méhészek tájékoztatása. Az átdobolást és elkábítást végzőket sok helyen nem fogadják szívesen, levelükre gyakran nem is válaszolnak. „Inkább *lefojtom* a méheket, de ingyen nem adom másnak,” — mondták Szalonnán. Egyik szuhogyi adatközlőm csak ősszel adja oda ingyen méheit, míg június — júliusban megkéri értük kasszát 300 Ft-ot.

Az átdobolásnál és elkábításnál megfigyelhető mennyiségi csökkenés

alól szubjektív okokból eredően kivételt képez Martonyi és Komjáti. Ezekben a falvakban ugyanis a volt martonyi tanító, illetve a komjáti pap végzik ezeket a műveleteket.

A sonkoly vásárlásának fő időszaka napjainkban is szeptember, de ennek ellenére egész nyáron folytonosan kimutatható. Ekkor az átdobolt és elkábított családok sonkolyát veszik meg, melyet csak nagyon ritkán hagynak őszig az eladónál. A méhesben, kamrában, gyakran kint a szabadban tárolt sonkolyra megalkusznak, majd zsákokba helyezik, ahol lehetőség van rá, postán feladják lakóhelyükre, vagy motoron hazaszállítják.

A sonkoly felvásárlási ára a kaptáros méhészet fokozatos térhódítása és a felvilágosító munka hatására az utóbbi időben erősen módosult. Az 50-es évek végén egy kilogramm sonkolyért 5 Ft-nál ritkán fizettek többet, míg napjainkban 10–16 Ft-ot is megadnak kilogrammjáért. Az emelkedő árak ellenére a sonkoly eladása a múltpra történő csere javára csökkenő tendenciát mutat.

A kereskedői tevékenységet folytató magyméhészek mindegyik művelet végzésével egyaránt foglalkoznak. Csak ritkán fordul elő, hogy egy-egy művelet végzésére specializálódnak magukat, mint a komjáti pap, aki főleg átdobolással, ritkábban elkábítással foglalkozik. Ebből ered, hogy a térképes ábrázoláson (2. kép) csupán a helységeket jelöltem meg, ahonnan a *nagyméhészek* áramlanak gyűjtőterületemre, de az egyes műveleteket nem. Területi megoszlás sem mutatható ki minden esetben, mert egymástól függetlenül egy-egy faluba többen is eljárnak. 1966 nyarán pl. Égerszögre Egerből és Rudabányáról mentek sonkolyt vásárolni, Szendrőről átdobolni és ugyancsak sonkolyt venni.

Ha a térképre vetített területi hovatartozást vizsgáljuk, az állapítható meg, hogy több, egy-egy nagyméhesz által képviselt felvásárló-központ alakult ki, melyek a gyűjtőterületről maximum 80–100 km-re fekszenek.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Felsőnyárad				△						○					
Jákfalva		△		△						+					
Dóvény							△	△		○					
Alsószuha			△					△							
Zádorfalva		△							△						
Szuhafő		△				+△				+					
Szuhogy							○		+				△	△	
Ragály													△		
Aggtelek						△				△○					
Jósvafő						○△						○			
Kánó								△							
Szállószárd							△○				△		△		
Égerszög	○						○△	○		△○	△		△		
Teresztenye	△				△			△		△					
Szögliget										+		△○			△
Bódvaszilás								○		△		○+			△
Bódvarákó										△		○+			△
Komjáti									△			△○ +			
Dobódél								△	+	○△					
Szalonna							△○		△						△
Meszes	○	○	△				○								
Martonyi	○		△	○				○+		△○ +					
Szendrő							△○		△						
Szendrőlád			△	△○			○	△		○+					
Ládbesenyő	△○						△								
Abod	△							○		○					
Lak								△		○+					
Hegymeg	△							△○							
Damak	△○							△		△○					

3. kép. A nagyméhészek kereskedelmi körzete három résztvevőre bontva. 1. Edelény, 2. Putnok, 3. Sajószentpéter, 4. Szendrőlád, 5. Bélapátfalva, 6. Ózd, 7. Szendrő, 8. Miskolc, 9. Mezőkeresztes, 10. Szilvásszék, 11. Eger, 12. Komjáti, 13. Rudabánya, 14. Ormosbánya, 15. Bódvaszentandráshely.

sonkolyvásárlás: △ átdobolás: ○ elkábítás: +

A következő táblázat (3. kép) a gyűjtési adatok alapján a napjainkban is beáramló, kereskedelmi tevékenységet űző méhészek területi hovatartozását, illetve kereskedelmi körzetét mutatja be három részműveletre — átdobolás, kábítás, sonkolyvétél — bontva.

A nagyméhészek több irányból történő beáramlása és az áramlás erőssége azt bizonyítja, hogy egyre kevesebb az olyan vidék, ahol olcsón lehet sonkolyhoz és méhesaláddhoz jutni. Ma már csak a zártabb, hagyományosan méhészkedő területeken fordul elő ilyen arányban. Itt is csökkenő tendenciát mutat, mivel

a sonkolyt sokan dolgoztatják fel, vagy cserélik be mûlépre, s egyre kevesebb méhészkedőnél jelent felesleget az átdobolással, illetve elkábítással felszabaduló méhcsalád.

A méhészeti termékekkel való kereskedelem az általunk vizsgált időszakban erősen módosult. Vizsgáljuk meg először a hatóerőket, melyek a módosulásokat létrehozták:

A felvidéki méz- és viaszkereskedelem a vizsgált időszak kezdetén már erősen hanyatlott. Hanyatlását több tényező nagyjából azonos időpontban történő jelentkezése okozta. Az új világítóeszközök megjelenése a viaszszükséglet mennyiségi csökkenését eredményezte, a nép körében is fokozatosan elterjedő cukorhasználat viszont a méz- — és bizonyos fokig a méhállomány — jelentőség-csökkenéséhez vezetett. Betetőzte ezt a folyamatot a fejlettebb méhtenyésztési módok fokozatos térhódítása. A hajdan virágzó sonkolykereskedelem alapját a köpüs, kasos méhészet képezte, mely csak termelte, de nem fogyasztotta a viaszt, míg a kaptáros méhészkedés már viaszigénnyel lépett fel. A felvidékiek kereskedelmének hanyatlásához az első világháborút követő új határok, a különböző tiltó rendeletek is erősen hozzájárultak.

Ezek az okok bizonyos fokig tartalmában és formájában is megváltoztatták a méhészeti termékekkel való vándorkereskedelmet. A termékek cserén alapuló beszerzését a pénzért történő vétel váltotta fel fokozatosan, s a kereskedők is új, a felvidékiektől eltérő társadalmi rétegbe tartoztak. Ez a folyamat kb. az első világháború idején játszódott le. Általánossá vált a sonkoly pénzért vétele, s a kisegítő műveletek már nem a sonkoly-, hanem a munkaképes méhcsaládok megszerzésére irányultak. Az országos kereskedelmet — a felvidéki sonkolyosoktól eltérően — az egyre csökkenő sonkolyvétel miatt már nem erősítette viasszal ez a csoport.

A kaptáros méhészet lassú térhódítása, a kisegítő műveletek fokozatos visszaszorulása azt mutatja, hogy már ezen a területen is egyre kisebb a jelentősége a méhészeti termékekkel való vándorkereskedelemnek. A változások végső soron a méhtenyésztés fejlődéséből erednek, s csak a változási folyamat gyorsaságát motiválták egyéb — társadalmi és gazdasági — tényezők.

FÜVESSY ANIKÓ

IRODALOM

- BÁRCZY Géza
1941 *Magyar szójefejtő szótár*. Budapest.
- BOROVSKY Samu (szerk.)
é. n. *Gömör-Kishont vármegye monográfiája*. Budapest.
- BOROVSKY Samu (szerk.)
é. n. *Temes vármegye monográfiája*. Budapest.
- ECKHART Ferenc
1922 *A Bécsi Udvar gazdaságpolitikája Mária Terézia korában*. Budapest.
- ECSEDI István
1934 *A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása*. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 151—395. Debrecen.
- Erdélyiné FEHÉR Julianna
1957 *Adatok Bernecebaráti gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodásához*. Néprajzi Közlemények II. 1—2. szám 287. Budapest.
- FÉNYES Elek
1837—1843 *Magyar országnak s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. I—IV. Pest.

- GEDDE János
1759 *Angliai méhes kert, mely a Méhekkel való bánásnak mesterségét és titkait szemünk elébe terjeszti* . . . Eger.
- GUNDA Béla
1968 *Bee-hunting in the Carpathian area*. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 17. 1–62. Budapest.
- HÓKE Kálmán
1886 *A vándorló tótok*. (Néprajzi Tárcsa) Fővárosi Lapok XXIII. 335. szám 2448. Budapest.
- HUNFALVY József
1867 *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása*. Pest.
- ILA Bálint
1944–1946 *Gömör megye*. II–III. Budapest.
- KALO Péter
1816 *A méhtartásnak külömbféle tartományokra* . . . Eger.
- KASSAI József
1833–1836 *Származtató s gyökerésző magyar-diák szókönyv*. 1–5 tsmó Pestenn.
- KÁDÁR Lajos
1923 *A méhviasz*. Budapest.
- KOMORÓCZY György
1942 *A magyar kereskedelem története*. Budapest.
- LAJOS Árpád
1965 *A borsodi fonó*. Miskolc.
Magyarország ki- és bevitel . . .
1897 *Magyarország ki- és beviteli forgalma az 1741. évben*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle IV. 356–361. Budapest.
- PALÁDI KOVÁCS Attila
1966 *Gömöri magyar vándorárusok az Alföldön*. Ethn. LXXVII. 295–296.
- PASZLOVSZKY Sándor
1888 *Válaszok a szerkesztőség kérdéseire*. Magyar Nyelvőr XVII. 183–184.
- PECHÁNYI Aladár
1913 *A magyarországi tótok*. Budapest.
- PRASLIKČOVÁ M.
1968 *Voštinárstvo v zapádnom Gemeri*. Slovensky Národopis XVI. 31–81. Bratislava.
- SAÁROSSY KAPELLER Ferenc
1902 *A méhészet múltjáról és jelenlegi közigazgatásáról*. Budapest.
- SZABADFALVI József
1957 *Méhészkedés a szatmári Erdőháton*. Különlenyomat az Ethn. LXVII. (1956) kötetéből 451–482. Budapest.
- SZILÁGYI Miklós
1966 *Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához*. Szolnok megyei Múzeumi Adattár 5. Szolnok.
- TAKÁTS Sándor
1900 *Méz- és viaszkivitelünk a XVI–XVIII. században*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VII. 474–478. Budapest.
- T:
1898 *Skót kereskedők kibérlék az erdélyi higanyt és viaszt 1624-ben*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle V. 46–47. Budapest.
- TÓTH Imre
1874 *A méhészet kézikönyve*. Budapest.
- VERES Péter
1937 *Számadás*. Budapest.
- Visszapillantás* . . .
1910 *Visszapillantás a méhészet múltjába, különös tekintettel Magyarország méhtenyésztésének fejlődésére*. Budapest.

Анико Фювешши:

ПЕРЕДВИЖНАЯ ТОРГОВЛЯ, СВЯЗАННАЯ С ПЧЕЛОВОДСТВОМ, В СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ ОБЛАСТИ БОРШОД

(Резюме)

В XVI—XVIII веках Венгрия была одним из самых значительных экспортёров мёда и воска в Европе. В торговле продуктами пчеловодства играли важную роль такие города Венгрии (теперь находящиеся на территории Чехословакии), как Кашша, Рожнё, Эперьеш и др. По этой территории проходил торговый путь на север, здесь же встречались и торговые пути, по которым шел обмен сельскохозяйственными и промышленными продуктами севера Венгрии и областей Алфёльда (Венгерской низменности). В Северной Венгрии в результате неблагоприятных природных условий-малоземелье, плохое качество земель, занятия населения были более многосторонними, чем на Алфёльде. Так, например эти территории были богаты лесом, резьба по дереву стала одним из дополнительных занятий населения. Изготовленные из дерева сосуды, инструменты, различные приспособления для ткачества на больших телегах поставляли на Алфёльд, где обменивали на продовольствие. Предметами обмена были и мёд и пчелиные соты, как основа воска.

Покупкой сот и изготовлением воска занималось население долины реки Балог (Блх) в области Гёмёр. Воск и мёд до середины XIX века продавали в Рожнё. Положение Рожнё усиливали и т. н. *баркачи* (венг. *barkácsok*): они занимались покупкой сотового мёда, таким образом этот город стал одним самых значительных центров торговли продуктами пчеловодства в Северной Венгрии.

В статье разрабатывается вопрос о передвижной торговле продуктами пчеловодства в одной части Северной Венгрии (рис. 1). Эта территория располагается вблизи от города Рожнё, от деревень по течению Блха, в наши дни здесь занимают лишь улейным пчеловодством.

Передвижной торговлей до первой мировой войны занимались торговцы сотами с территорий по течению р.-и Балог (Блха). До конца XIX века ежегодно обычно трижды собирали соты — ранней весной, в начале лета и осенью. В интересах обеспечения нужного количества сот они брались даже за выполнение различных других работ, связанных с пчеловодством: Соты меняли на гончарные изделия, берды, косы. По свидетельству венгерской литературы по пчеловодству уже в XVIII веке обмен сотов проводился на подобные продукты.

Снижение спроса на продукты пчеловодства, экономическое давление со стороны пчеловодческих объединений, распространение современных способов пчеловодства, новые государственные границы после первой мировой войны, а также запрет вывоза сотов и воска способствовали постепенному вытеснению торговцев сотами с этой территории.

Их роль стали перенять пчеловоды живущие на территориях, близких к этой изученной области (рис. 2). Как правило, пчеловодство было для них не основным занятием, но они имели значительное количество пчел. Кроме вытаскивания сотов они занимались перегонем пчел с улья в улью, оглушением и обменом сотов на искусственного сота (рис. 3). Соты они покупают за деньги, а другие пчеловодческие работы выполняют за новые пчелиные рои. Кроме снабжения имеющегося в их распоряжении количества пчел воском они преследуют цель приобретения новых роев подешевке или бесплатно, а также продажу воска, оставшегося после удовлетворения собственных запросов в нем.

В исследуемый период в торговле, связанной с пчеловодством, произошли значительные преобразования, как с точки зрения ее содержания, так и форм. Занимавшиеся обменной торговлей жители Северной Венгрии были вытеснены с территории страны, их место заняли торговцы этой территории, принадлежавшие к другим слоям населения. Этот процесс происходил приблизительно в период первой мировой войны. Общераспространенной стала покупка сотов за деньги, дополнительные работы выполнялись уже не за соты, а за получение жизнеспособных пчелиных роев. В отличие от положения на прежней территории Венгрии, отошедшей к Чехословакии, теперь уже в результате все сокращающегося количества сотов эта группа уже не усиливает торговлю воском в стране.

Медленное распространение улейного пчеловодства и постепенное оттеснение на задний план дополнительных работ, связанных ранее с пчеловодством, показывает, что в наши дни на этой территории уже все меньшее значение имеет передвижная торговля продукцией пчеловодства.

Anikó Fűvessy;

WANDERHANDEL, VERBUNDEN MIT BIENZUCHT IM NÖRDLICHEN TEIL VOM KOMITAT BORSOD

(Auszug)

Ungarn war im 16–18. Jh. ein bedeutendes Honig und Wachs exportierendes Land Europas. Die Städte Oberungarns (heute in der Tschechoslowakei), Kassa, Rozsnyó, Eperjes (dt. Kaschau, Ronenau, Pressow, heute Košice, Rožňava, Prešov) usw., spielten im Handel mit den Produkten aus der Bienenzucht eine wichtige Rolle. Dieses Gebiet wurde von der nach Norden führenden Handelsstraße durchquert; auch die Handelsstraßen, durch die die industriellen bzw. landwirtschaftlichen Produkte von Oberungarn und der Großen Ungarischen Tiefebene ausgetauscht wurden, kreuzten sich hier. Durch die Naturverhältnisse bedingt — wenig und schlechte Ackererde —, waren die Lebensbedingungen dort vielfältiger, als in der Tiefebene. Die Holzschnitzerei wurde eine ergänzende Beschäftigung der Bewohner dieser waldreichen Gegend. Die aus Holz hergestellten Behälter, Geräte, Spinn- und Webwerkzeuge wurden auf großen Leiterwagen in die Tiefebene transportiert und dort gegen Lebensmittel eingetauscht. Auch der Honig und der Wachs waren Tauschobjekte.

Mit dem Kauf und der Verarbeitung von Wachs beschäftigten sich die Bewohner des Balog- (heute Blh-) Bachtals im Komitat Gömör. Den Wachs und den Honig verkauften sie bis Mitte des 19. Jh. in Rozsnyó. Die Position Rozsnyós wurde auch durch die Zeidler (ung. *barkácsok*) gefestigt, die sich mit dem Kauf von Wabenhonig befassten. So wurde Rozsnyó zu einer der wichtigsten Handelsstädten von Oberungarn für die Produkte der Bienenzucht.

In der Abhandlung wurde der mit Bienenzucht verbundene Wanderhandel eines Teiles von Nordungarn (Abb. 1) bearbeitet. Dieses Gebiet liegt nahe an Rozsnyó und an den Dörfern entlang des Baches Balog. Auch heutzutage wird hier die Imkerei hauptsächlich mit Bienenkörben getrieben.

Die Wanderhändler waren vor dem ersten Weltkrieg die Wachshändler des Balogtals. Sie kamen bis zum Ende des 19. Jh. im allgemeinen jährlich dreimal — im Vorfrühling, im Vorsommer und im Herbst — den Wachs zu sammeln. Im Interesse der Sicherung des Wachses boten sie auch verschiedene andere Arbeiten, so z. B. das Verschneiden, das Honigschleudern an. Für den Wachs gaben sie meistens Töpfergut, geflochtene Schilfblätter und Sensen in Tausch. Nach den Angaben der ungarischen Bienenzuchtliteratur geschah der Tausch des Wachses schon im 18. Jh. für ähnliche Objekte.

Infolge verschiedener Ursachen, u. zw. der schwindenden Nachfrage der Bienenerzeugnisse, des wirtschaftlichen Druckes der Imkervereinigungen, der Verbreitung der zeitgemäßen Bienenzuchtmethoden sowie der dem ersten Weltkrieg herstammenden neuen Staatsgrenzen und dem Verbot der Ausfuhr des Wachses, wurden die Wachshändler von Oberungarn allmählich aus diesem Gebiet verdrängt.

Ihre Rolle wurde von den Bienenzüchtern übernommen, die dem untersuchten Gebiet nahe wohnten (Abb. 2), die zwar im allgemeinen die Imkerei nicht als Haupterwerb betreiben, nichtsdestoweniger über bedeutende Bienenbestände verfügen. Sie befassen sich außer der stets verschwindenden Wabenentnahme mit dem Herübertrömmeln der Bienen, ihrer Betäubung und mit dem Tausch der Waben gegen Kunstwaben (Abb. 3). Die Waben kaufen sie für Bargeld, das Herübertrömmeln und die Betäubung verrichten sie für die freiwerdenden Bienenvölker. Ihre Absicht ist, ihren Bienenbestand mit dem nötigen Wachs zu versorgen und außerdem neue, billige oder unentgeltliche Bienenvölker zu erwerben und die für den eigenen Bedarf überflüssigen Wachsmengen zu verwerten.

Während des untersuchten Zeitraumes hat der mit der Bienenzucht verbundene Handel gewisse wesentliche sowie formelle Veränderungen durchgemacht. Die Tauschhandel treibenden Bewohner Oberungarns sind aus Ungarn verdrängt worden, ihr Platz ist auf diesem Gebiet von Händlern übernommen worden, die einer anderen Gesellschaftsschicht angehörten. Dieser Prozeß spielte sich ungefähr während des ersten Weltkrieges ab. Der Kauf des Wachses für Bargeld wurde allgemeiner Brauch und die Aushilfsarbeiten richteten sich nunmehr nicht auf den Erwerb des Wachses, sondern auf den Erwerb arbeitsfähiger Bienenvölker. Durch diese Umgruppierung wird der landesübliche Handel mit Wachs infolge der schwindenden Wabenentnahme nicht mehr gefördert.

Der langsame Platzgewinn der Bienenzucht in Stöcken und die allmähliche Zurückdrängung der Aushilfsarbeiten bezeugt, daß in unseren Tagen der Wanderhandel mit den Produkten aus der Bienenzucht allmählich an Bedeutung verliert.

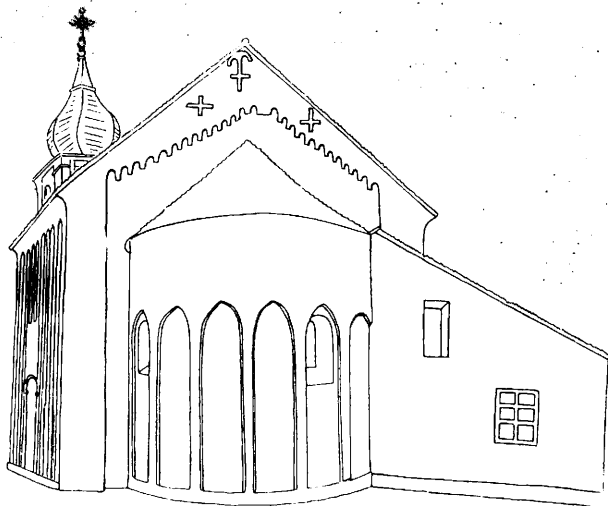
Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben

1. Új szövegek előkerülése

A magyarság ősi hitvilágának kutatása terén napjainkban még mindig újabb és újabb források (szövegek) előkerülésének a korszakát éljük. Az ún. *Kassai Kódex* XIII. századi máguspereinek jegyzőkönyvei, amelyek latin szövegét most kezdte meg közzétenni New Yorkban a *Magyar Történelmi Szemle* és ettől függetlenül a 10 év óta folyó imádságtudományok új világot teremtettek ebben a tudományterületen.

Körülbelül 10 évvel ezelőtt kezdett alapos néprajzi kutatásokat végezni SZLÁVIK Andor, jelenleg a Dél Vas megyei Felsőmarác plébánosa, az Őrség falvaiban. Ezek során csakhamar eljutott az őrségi magyar nép régi hitvilágának számos megnyilvánulásához, köztük félig pogány, félig keresztény imádságokhoz. A nagy jelentőségű archaikus stílusú Fehér rózsza Mária-imádságok felfedezésének dicsősége őt illeti meg. Akciójának előzménye az volt, hogy 1960. december 8-án a jáki híres templom román kori faragványai között a pogány eredetű elvont és figurális ábrázolásokat tanulmányoztam, s e munkám során vele, mint akkori jáki káplánnal megismerkedtem. Új szempontú kutatásom lényege Jákon és más román kori templomoknál, ez volt: keresni azt, amiben a mi középkori magyar keresztény kultúránk eltér az olasz, német és a nyugati országok keresztény kultúrájától, vagyis a keresztény ábrázolások helyi (pogány) eredetű elemeit, amikben egyebek között a jáki templom is bővelkedik. Középkori székesegyházaink és a legkisebb falusi templomaink is, továbbá kódexeink, népköltészeti emlékeink, régészeti leleteink, számos ilyen ősi elemet őriztek meg, átmentve azokat a kereszténység fogalomvilágába. Munkám közben fölvettem azt a problémát, hogy a nép imádságait is alaposan meg kellene vizsgálni, mert azok között is kell lenni ilyesminek. Hisz a középkori egyház ezeket a pogány hitvilági fogalmakat és azok pogány ábrázolásait párosával járó misszionáriusai révén jól ismerte és ezeket a missziós munka sikere érdekében felhasználta (*Kettlach-kultúra*). Erre SZLÁVIK Andor teljes erővel megindította az imádságok gyűjtését, amely csakhamar igen jelentős eredménnyel járt. Nemcsak az általa gyűjtött imádságoknak, hanem egyéb pogány eredetű, ma is élő népszokásoknak és tárgyi emlékeknek felvételezésével s azok mélyreható magyarázataival is felbecsülhetetlen tudományos munkát végzett az azóta eltelt közel egy évtizednyi idő alatt. Évek múlva BESENCZI Sándor ordasi lakost is hasonló munkára bíztattam. Gyűjtése több száz imádság-szöveget eredményezett a Kalocsa és Dunapataj közötti területről. FALVAY Károly mérnök Tokajon végzett kérésre hasonló kutatásokat. Rövid idő alatt szép eredménnyel. ERDÉLYI Zsuzsánna legújabbán bukkant Somogy megyében ilyen ősi imádságra és látván az imádságok gyűjtésének jelentőségét Sopron megyei gyűjtőtevékenységét az imádságok gyűjtésére is

kiterjesztette. Vele körülbelül egyidőben Pócs Éva is foglalkozott az irodalomban megjelent imádságok összegyűjtésével s maga is gyűjtött, részben Dömötör Teklával együttesen, imádságokat. Mindenkitől függetlenül ÚJVÁRY Lajos festőművész-tanár a Csik megyei Tatros-völgye magyar falvaiban talált hasonló szövegeket, melyekből négyet az ő engedelmével itt is felhasználtam. A magyarszecsődi román kori templom általam végzett tanulmányozása (1969–1970) alkalmat adott arra, hogy BÁRÁNY László plébános is megismerkedjék ezeknek az imádságoknak a jelentőségével, annál inkább, mert templomának szomszédságából került elő az egyik legjelentősebb ősi imádság

1. kép

(LXXXII),* mely mint látni fogjuk, bizonyos mértékben magyarázatául szolgál a templomnak keleti oromzatán látható pogány jellegű mágiához (1. kép). BÁRÁNY László legújabban jelentős imádságszövegeket gyűjtött falujában és annak környékén. Közben gyakran végeztem tanulmányutakat Vas megyében, s magam is közel 50 imádságot gyűjtöttem a regősénekek klasszikus földjén (szülőföldemen) és más Vas megyei falvakban.

Az így nálam összegyűlt 122 imádság képezi alapját alábbi ismertetésnek. Az imádságok végleges rendszerezéséről a kutatások jelenlegi, — nagyrészt — rapszódikus jellegénél fogva, még nem lehet szó. Azt lehet mondani, hogy minden faluban lehet találni valami újat, főleg eddig ismeretlen variánst. Messze vagyunk ma még attól, hogy legalább valamely tájat kimerítően ismerhetnénk az imádságok szempontjából. Az összes magyar nyelvterületet alaposan át kellene vizsgálni, majd a szomszédnépek imádságait is meg kellene vizsgálni a közös elemek megállapítása végett. A legfőbb feladat volna azonban menteni a menthetőt, mert bizony ezek az imádságok is kiveszőfélben vannak.

*Meg kell itt jegyezni, hogy a ( ) közé tett, vagy anélkül szereplő római számok a gyűjteménybe sorolt imádságok törzsszámjai.

A magyar népi imádságok nem nagy irodalmából magasan kiemelkedik BÁLINT Sándor munkája¹ azáltal, hogy ezeknek az imádságoknak tudományos értékeléséhez mély hozzáértéssel megszívlelendő módszertani útmutatásokat ad. Az ősi imádságok megértéséhez rajta kívül nélkülözhetetlenek KÁLMÁNY Lajos² és KANDRA Kabos³ munkái. Különös, szinte érthetetlen, e két kitűnő tudósunk előtt a legrégebb és legjelentősebb imádságtípus, a *Fehér rózsza Mária* szinte teljesen ismeretlen maradt. Ennek a típusnak eredeti formája Vas megyéből került elő számos változatban.

Az eddigi gyűjtések alapján úgy látszik, hogy a legrégebb időktől napjainkig két alaptípus él egymás mellett: a *Fehér rózsza Mária* és az *Esteli imádság*. Mindkettő tartalmaz archaikus vonásokat, egymással is kombinálódnak, azonkívül egyházi könyvekből is vesznek fel (nyilván licenciátusok és a közép-korban vándorprédikátorok közvetítésével) egyes kiragadott szövegrészeket. Azonkívül egy misztériumjáték nyomai mutatkoznak több imádságban (Jézus keresése).

Alábbiakban a rendelkezésemre álló 122 imádság alapján igyekszem a két fő típus változatait ideiglenesen rendszerbe foglalni, pogány eredetű elemeiket a keresztény elemektől elválasztani és mindezen imádságok legősibb rétegének keletkezési idejét megállapítani.

2. A két alaptípus (A/1 és B/1) és további változataik

Az eddigi 122 tételből álló gyűjteményben a *Fehér rózsza Mária*-típust 49, az *Esteli imádságot* 56 változat képviseli. 17 imádságot egyik alaptípushoz sem lehet besorolni. Ezek részben új stílusúak, részben pedig valamely ősi misztériumjátékból és más imádságokból származó töredékek. Belőlük mind-egyik alaptípusba kerültek rövidebb-hosszabb részletek.

A/1. A *Fehér rózsza Mária* kezdetű alaptípust tisztán (azaz más imádságokból származó elemek nélkül) és hiánytalanul eddig nem sikerült találni. Példaként álljon itt két imádság:

LXVIII. 1. *Fehér rózsza Mária* 2. *Gyönggyel gyökerezik*, 3. *Arannyal virágzik*. 4. *A mi házunk négyyszögletes*, 5. *Négy szépanyal őrizkedik*. 6. *Angyalok őriztetek*, 7. *Keresztek forogjatok*, 8. *Hadd aludjam Boldogasszony ágyába*, 9. *Ábrahám kebelébe*. 10. *Föld szülte világot*, 11. *Világ szülte Szent Annát*, 12. *Szent Anna szülte Máriát*, 13. *Mária szülte szent Fiát*, 14. *A világ megváltóját*. 15. *Kinézek a napkeletnek*, 16. *Ott látok egy szép templomot*, 17. *Kívül aranyos, belül irtalmas*, 18. *Ott látom Krisztus Urunkat*, 19. *Térdig vérbe, könyökig könnybe*, 20. *Három csepp vére lecseppent*, 21. *Az angyalok fölszedték*, 22. *Áriába föl vitték*, 23. *Jézus Krisztus elejbe letették*, 24. *Jézus Krisztus azt mondta*: 25. *Aki ezt a szép imádságot elmondja*, 26. *Nem szenved a purgatóriumba*.

[Közlő: Szárnyas Józsefné, sz. *Milos Anna*, 1898. I. 29. Meszlenben. *Partli Katalin* nevű nagyanyjától tanulta, megh. 1920. Mint 10 év körüli kis lányt a kályha mellé húzta: „gyere csak, ezt tanuld meg, mert igen jó”. Ma is minden este elimádkozza. Az egész család meszleni, csak apja (Milos) patyi. FETTICH Nándor gyűjtése 1969. VI.]

¹ BÁLINT Sándor 1937, 19–47.

² KÁLMÁNY Lajos 1885; KÁLMÁNY Lajos 1893.

³ KANDRA Kabos 1897.

VI. 1. *Fejér rózsza Mária* 2. *Gyönggyel gyökerezik*, 3. *Arannyal bimbózik*. 4. *Föld szülte eget*, 5. *Ég szülte Szent Annát*, 6. *Szent Anna szülte Máriát*, 7. *Mária szülte Szent Fiát*, 8. *Világnak megváltóját*. 9. *Föltekintek napkeletre*, 10. *Ott látok egy szép templomot*, 11. *Abban vagyon Jézus Krisztus*. 12. *Könyökig könnyben, térdig vérben*, 13. *Arra megyen három próféta*, 14. *Kérdi tőlök Krisztus Urunk: 15. „Hova mentek?”* 16. *Ide gyöttünk* 16. *Krisztus Urunkat látogatni*. 17. *Máma vagyon péntek*, 18. *Krisztus Urunk keserves* 19. *Kínszenvedésének napja*, 20. *Hármat lépett valaha a* 21. *Paradicsomba*. 22. *Utána a zsidók nagy botokkal* 23. *És dárdákkal álliggatták*, 24. *Egy csöpp vére lecsöppent*, 25. *Az angyalok felvették*, 26. *Menyországba felvitték*, 27. *Az Ur Jézus elejbe tették*, 28. *Az Ur Jézus azt mondta: 29. Aki az ő imádságát minden pénteken* 30. *Háromszor elmondja*, 31. *Hét főbüne megbocsáttatik. Amen.*

[Közlő: Galambos József, Viszákön, 1963. Jan. Nagyanyjától, a hegyhátszentjakabi Lukács Györgyné, sz. Szele Máriától tanulta. Utóbbi megh. kb. 80 éves korában az 1920-as években. SZLÁVIK Andor gyűjtése.]

A LXVIII. 1–3 sor bevezetesként a legkülönbözőbb változatokban rendszerint az imádság élén szokott állni. Az őseredeti forma talán ez volt: *Fehér rózsza Mária, Gyönggyel gyökerezik, Arannyal bimbózik* (VI, CVII), vagy *Gyönggyel gyökerezett, Arannyal bimbózott* (VII, XLV, XLVI, LIII, LV, LXXVII). E két sort föl is cserélik (XXXIII). De ezt a szép alliterációt össze is keverik: *Gyönggyel bimbózik, Arannyal gyökerezik* (XII), vagy a két sort keverten megfordítják: *Arannyal gyökerezett, Gyönggyel bimbózott* (XIII, L, CXVIII, vagy ugyanez fordított sorrendben: LII). A példának kiválasztott LXVIII. sz. 3. sora gyakran fordul elő *bimbózott* helyett *virágzott* alakokkal: XIV, XXV, XLVIII, LXX, LXXII, LXXIV, XCIX, CVI, CXI, CXIX. Teljesen játék a szavakkal: *Arannyal gyökerezél, Ezüsttel bimbóztál* (XXXII), *arannyal-ezüsttel virágzik* (CIV). Ritkább változat: *Gyönggyel gyökerezik, Arannyal vesszőzik* (XXXVIII). Néha felszólító módban: *Gyönggyel gyökerezzél, Arannyal virágozzál*: LXIII, CIII, CV, CIX (többes első személyben). Egyedül áll ez a három változat: *Gyönggyel gyökerezik, Rózsával virágzik* (LXVI), *Gyönggyág gyökerezik, Aranyág bimbózik* (LXXIX) és *Gyönggyé bimbózik, Arannyá gyökerezik* (CXV). Romlott szöveg is van: *Gyönggyőzik, arannyal virágzik* (LXXXVI). Mindezen poétikus bevezetéseknek a csúcspontja: *Fehér rózsza Mária, Gyöngye bimbó hajnala* (CXX). Utóbbi sor egy hajnali imádság hatása alatt keletkezett. Egyszer fordul elő: *Piros rózsza Mária, eleven ostya Jézus* (LXXXIV).

A példának kiválasztott imádságok egyikének (LXVIII) 4–9. sora a szülő nő imádságának betoldása az alapimádságba. Erről később részletesen lesz szó. A másik kiválasztott példában (VI) ez nincs meg.

A LXVIII, 10–14 és VI, 4–8 sorokban Jézus genealógiája az evangéliumi genealógiától: Máté 1, 18–25; Lukács 2, 4 eltérően ősi pogány eredet, amely rendszerint a Metterciával kapcsolódik össze. Valószínűleg ez a változat, mely az egész világot a földből származtatta, volt az eredeti forma. Ez gyakran előfordul imádságainkban: VI, XXXIII, XLV, LIII, LXVIII, LXX, LXXIX, CIX, CXVIII. Egyébként ahol *Világ* (vagy *ég*) *szülte Szent Annát* fogalmazást találunk, ott előtte sorkieséssel kell számolnunk. S a hiányzó sor *Föld szülte világot* lehetett: XII, XXV (?), XLVIII, LXVI, LXX, CIV, CVI, CXI, CXIX. Ezzel a 18 előfordulással szemben ritkább a fordított genealógia, vagyis amely szerint az *Ég szülte a földet*: VII, LXIII, CIII. A folytatásban úgy jön ki, hogy *Föld szülte Szent Annát*. Ahol csak ezt az utóbbi sort találjuk, ott e hiányt a

megelőző *Ég* (vagy *Világ*) szülte földet sorral kell kiegészíteni. Ilyen azonban csak kettő van: LII és LXXVII. Így tehát ez a fordított genealógia összesen ötször fordul elő gyűjteményemben. Az előbbit kell tehát kétségtelenül a népszerűbbnek (és talán az eredetinek) tartanunk. Ez természetes is volna, mert a föld mindennek a szülő anyja, nem pedig az ég. Többször előfordul az *önmaga szülte* kifejezés: *Őn szülte Máriát* (XXII), lerövidítve: *Ő szülte Annát* (XLVI). sőt ilyen formula is: *Ő szülte a világot, Világ szülte Szent Annát* (XXV), ez erősen megromolva: *Ő szülte Máriát* (CXV), értelmesebb formában pedig így hangzik: *Világ szülte világát, Világ Megváltóját* (LXXXVI), sőt ugyanez fejeződik ki ebben a kuriózus formában is: *Őt szülte őtet* (XXIX). Egy kis nyelvtani bukfenec a népet nem zavarta. Két rövid imádság az első pillanatban egészen pogány eredetűnek hat, pedig egyik sem az:

XCV 1. *Almafa szülte ágát, 2. Ága szülte Szent Annát, 3. Szent Anna szülte Máriát, 4. Mária szülte Szent Fiát, 5. Világ Megváltóját.*

[Egy öreg szőlőpásztor házaspár Dr. PAPP László múzeumigazgató kiskunhalasi szőlőjében minden este imádkozta. Dr. PAPP László közlése, Budapest, 1965. jan. 22.]

Az *almafa* nyilván a paradicsomi fa, amely mint bibliai kép, a nép (kritika nélküli) fogalmazásában Krisztus emberi származását magyarázva a genealógia élére került. Hasonló genealógiát foglaltak új stílusú keretbe a badaacsonyi emberek, ezzel koccintván:

LXII. 1. *Őseink a Szentföldről hozták, 2. Meg is aranyozták, 3. Ága szülte virágát, 4. Virág szülte Szent Annát, 5. Szent Anna szülte Szűz Máriát, 6. Szűz Mária Szent Fiát, 7. A világ Megváltóját. 8. Igyunk ebből a jóból, 9. Hogy jövőre a Jó Isten ezerannyit adjon.*

[Sauer János acsádi lakos közlése 1966 nyarán, Acsádon. FETTICH Nándor gyűjt.]

A genealógia után következik egy hosszabb rész, mely Krisztus szenvedéséről, kínhaláláról szól és következőleg a bűnbocsánatba torkollik. A nép költői felfogásában fantasztikusan valószínűtlen képek sorakoznak egymás után, melyeket csak érzelmi alapon nyugvó logika fűz egymáshoz (ha ezt logikának lehet mondani). Az átmenetet a nagypénteki aktushoz egy közömbös formula szolgáltatja: *Kinézek a napkeletnek, Ott látok egy szép templomot, Kívül aranyos, belül irgalmas, Ott látom Krisztus Urunkat, Térdig vérbe könyökig könnybe.* Ez tiszta népköltészet (esetleg egy ikon leírása?). Gyakran drámai részletekkel bővül: *Arra megyen három próféta, Kérdi tőlük Krisztus Urunk, „Hová mentek?” – „Ide gyűttünk Krisztus Urunkat látogatni”, Mára vagyon péntek, Krisztus keserves kinszenvedésének napja, Hármat lépett valaha a Paradicsomba, Utána a zsidók nagy botokkal És dárdákkal, Álligatták* (VI). Több változat van: *Kitekint Mária napkelet felől* (VII), vagy *napkeletnek* (XIII, L, CIX, CVI), *napkeletre* (XXII), *napkelet felé* (CXIX), *Föltekintek a magas egekbe* (XXVIII), *Kitekintek napkeletre* (XXIX, XLV, XLVIII, LV, LXVI, LXX, LXXII, LXXXVI, CVII, CXI), *Föltekintek napkeletre* (XXXIII, XLVI, LIII, LXXIV, LXXIX, XC), vagy *Fölnézek* (LII, CXV), *Kinézek a napkeletnek*, vagy *napkeletre* (LXVIII, CIII, CIX), *Kүнézőnk napkeletre* (LXXVII), *Ha kinézek az ablakán* (négyszögletes házának) (XCIX), *Kitekintek az ablakon* (CV), egy esetben fordul elő: *Föltekintek napnyugatnak* (CXVIII). A folytatás minden esetben: *Ott látok* (vagy *lát, láthatok, látunk*) egy szép templomot (VI,

VII, XII, XIII, XIV, XXII, XXVIII, XXIX, XXXIII, XLV, XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LV, LXVI, LXVIII, LXXII, LXXVII, LXXXVI, XCIX, CIII, CV, CVI, CXI, CXV, CXVIII, CXIX), *Ott látok egy Anyaszentegyházat (LXX, CVII), egy szép házat (LXXIV), egy szép Anyaszentegyházat (CIV), Tekints arra napkeletnek, Ott látsz egy aranyos templomot (LXXXII), Ott láttam egy kis kápolnát (XC), Megláték egy aranyos kápolnát (XCII), Ott látok egy templomot (CIX)*. Az esetek túlnyomó nagy számában (30) a szép jelző a templom mellől nem marad el, csak egy esetben hiányzik. Az *Anyaszentegyház* három esetben, az *aranyos* jelző két esetben fordul elő. Ez a szép templom *Kívül aranyos, belül irgalmas, vagy Küllü irgalmas, Bellü kegyelmes* (VII, XII, XIII, XIV, XXII, XXVIII, XXIX, XLV, XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LV, LXVI, LXVIII, LXX, LXXVII, LXXIX, XLIX, LXXXII, LXXXVI, XC, CII, CIII, CIV, CV, CVII, CIX, CXI, CXV, CXVIII, CXIX).

Erre az alaptípusra jellemző, hogy Jézus egy szép templomban (néha házban, Anyaszentegyházban) szenved, térdig vérben, könyökig könnyben. Utána megy három pogány zsidó, vasvesszővel vesszőzik, vas szegekkel szegeznek, töviskoronával koronázzák; a keresztrefeszítés motívuma teljesen háttérbe szorul. Csak egyszer fordul elő (LV), a legrészletesebb változatban. A részletesség abból áll, hogy a genealógia után 5 sornyi betoldás van: a szülő nő és a férfi könyörgése (Boldogasszony ágya, illetőleg Ábrahám kebele), a *Bellü aranyos, küllü irgalmas* templomhoz három próféta érkezik (*arra megy*) és párbeszéd kezdődik. Kérdi tőlük Krisztus Urunk: „*Hová mentek három próféták?*” „*Istent gyűttünk látogatni, Ma van péntek, Krisztus Urunk kínzó napja, Krisztus Urunk fölment a paradicsomba, Utána ment három pogány, Megfogták, megkötözték, Vasvesszővel megvesszőzték, Magos keresztfára megfeszítették, Egy csópp vére lecsöppent, Szent angyalok fölvtették, Kelyhébe tették, Krisztus Urunk eléjbe tették, Krisztus Urunk azt mondta: „Aki ezt az imádságot Fölkeltibe, lefektibe Háromszor elmondja, Hét halálos bűne megbocsáttatik*”. Ez a párbeszéd nyilván szintén betoldás az eredeti dramatizált jelleg megtartásával.

Ehhez az A/1-nek jelölt alaptípusozhoz a gvűjteményben 28 imádság tartozik: VI, VII, XIII, XIV, XXVIII, XXIX, XXXIII, XLV, XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LV, LXVI, LXVIII, LXX, LXXII (gazdag részletek), LXXIV, LXXXII (*Égen menő szép madár* stb. betoldással), LXXXVI, XCIX, CIV, CVI, CIX, CXI, CXV, CXVIII. Majdnem mindegyikben megtalálható a ház négyszögletes voltával való dicsekvés és a hozzá kapcsolódó Boldogasszony ágya és Ábrahám kebele emlegetése (hiánytalanul, vagy hiányosan). Úgyhogy itt csak azt a keveset említtem meg, amelyekből ez a betoldás hiányzik: VI, XXII, XXIII, XLV, LXXVII, LXXXII (*Égen menő szép madár* lép a helyére, azért nincs négyszögletű ház), LXXXIV. Összesen tehát mindössze 7 esetben, amelyek közül a LXXXII sz. imádságot ki lehet hagyni, mert más szavakkal a mágus akciójára céloz (*Égen menő szép madár* = mágus) és a Boldogasszonyt is invocálja. Marad tehát hat betoldás nélküli szöveg. Ezek között a VI. sz. alatti imádságot lehet meglehetősen teljesnek tekinteni, bár a 14–19 sorok ellentétesek az imádság fogalmával és valószínűleg valamely népi misztériumjátékból származnak.

Igen jelentős hangsúlyt kapott a lecsöppenő három (vagy kettő, vagy hét) csepp vér motívuma, amely gyakran a Grál-kehelyre emlékeztető edénnyel kapcsolatos: *gloriomba* (VII, XVI, XXXII, L, LI), *glóriába* (XIII, XXIII), *glorittomba* (XV, LIII, LXX, LXXXII), *regotériumba* (XLVIII), *kelyhébe* LV, CXVIII), *kelyhébe kötötték* (CXVIII), *lorétomba* (LXVI, LXXXVI, CIII, CIX)

áriába (LXVIII), aranytányérra (XXVI, LXXII), grójában (LXXXIV), kehelybe (XCIII, C), cintányérra (XCIX, CIV, CVI), Allelujába (CXV), három arany tányérba (CXIX). Egyébként elég gyakran csak ez áll: menyországba, vagy mennybe (VI, XXXIII, XXXIV, LXXXIII), Paradicsomba (XII, XLV, XLVI, LXXV, LXXVII), keszkenőbe kötötték (XV, XXIII), az Oltári Szent-ségbe (XVII), Urunkban töltetik (XXV), Jeruzsálmomba (XXVIII), Három rózsa kertbe (LX), Názáretbe (LXXIV), Fehér kendőbe takarták (VIII).

A/2. Valamivel kisebb számúak a Fehér rózsa Mária-imádságnak azok a változatai, amelyekbe a Krisztus-keresés motívuma épült be. SZLÁVIK Andor följegyezte, hogy a Krisztus-keresés (valószínűleg egy misztériumjáték maradványa) falujában, Felsőmarácon, még a közelmúltban is divatozott. Nagyszombatról húsvétvasárnapra virradó éjszakán az asszonyok templomba mentek, „ültek és imádkoztak, föltehetőleg a szerepeket elosztották”.

Ennek a Fehér rózsa Mária-imádságtípusnak példája a Döröskén (Vas m.) 1969-ben talált szöveg:

CVII. 1. *Fehér rózsa Mária*, 2. *Gyönggyel gyökerezik*, 3. *Arannyal bimbózik*. 4. *Kitekintek napkeletre*, 5. *Ott látom az Anyaszentegyházat*, 6. *Kívül aranyos, belül kegyelmes*. 7. *Ott mondanak hétszer hét szent misét*. 8. *Ott hallgattam szerelmes szent fiammal*, 9. *Az ártatlan Jézusommal*. 10. *Egyszer elkapják mellőlem a kegyetlen zsidók*. 11. *Keresem utcákról utcákra*. 12. *Előtalálok Szent Lukács evangelistát*. 13. *Kérdem tőle: „Nem láttad az én szerelmes szent fiamat*, 14. *Az ártatlan Jézusomat?”* 15. *„Ó anyám, szép Szűz Máriám*, 16. *Menj el a magas Kálvária hegyére*, 17. *Ott vagyon egy magas keresztfa*, 18. *Arra vagyon fölszítve*, 19. *Vasdárdákkal nyitogatják*, 20. *Ecettel epével itatják*, 21. *Tövissel koronázzák*. 22. *Ó anyám, szép Szűz Máriám!* 23. *Menj el a fekete föld színe alá*, 24. *Az Ádám magvai közé*, 25. *Hogy kiáltssad, hirdessed*; 26. *Aki ezt az imádságot lefektében föl-* 27. *keltébe elimádkozza, hét halálos* 28. *Bűne megbocsáttatik. Amen*”.

[Nagy Mihályné, sz. *Tubol Mária*, 1887. V. 22. Gersén. Anyjától, Tubol Vincéné, sz. *Ferencz Mária*, Petőmihályfán, tanulta. Közlés: Döröskén, 1969. XI. 28. FETTICH Nándor gyűjt. A Tuboly család a hét gersei ördög egyikének a leszármazottja. Erről lásd a 4. fejezetben: 59. o.]

Ez a típus 20 esetben fordult elő a gyűjteményben: XXV (igen romlott szöveg, kevés nyoma a betoldásnak: *Mikor a kis kakas megszólal háromszor*), XXXII (*Kelj fel, kelj fel Mária!*), XXIV, LVIII, LIX, LX, LXXV, LXXIX (az A/1 típus kombinálva A/2-vel), LXXXI (kombinálva az Esteli imádsággal), LXXXII (kombinálva az A/1 jellegzetességeivel és az Esteli imádsággal), LXXXIV (kombinálva egy különleges „zátkozó” betoldással), XC (igen részletes pénteki imádság), XCI (igen részletes, misztériumjátéokra emlékeztető), XCII (mint az előbbi, *Názáretben van egy ébenfa*), XCVIII (Esteli imádsággal kombinálva), CII (*Názáretben van egy nüstáromfa, kívül aranyos, belül irgalmas*), CVII, CXII (kombinálva az Esteli imádsággal), CXIV (hiányos, de igazi népköltészeti alkotás: *... Vasvesszővel vesszőzik, Alomba vitetik, Űvegalmáriomba tetetik, Egy csöpp vére elcsöppenik, Az angyalok fölszedik. ... tovább nines*), CXIX (kombinálva a *Házunk négyszögletes*-motívummal), CXX (kombinálva egy hajnali Mária-imádság töredékével: *Gyöngye bimbó hajnala*).

A Fehér rózsa Mária-imádságoknak ez a párbeszédés, misztériumjátékokra emlékeztető betoldása önálló imádságként is előfordult, több esetben egyszer *nüstromfának*, másszor *ébenfának* nevezett életfával kombináltan, amely alatt hétszer hét szentmisét mondanak s ezt Mária Szent Fiával együtt

hallgatja; egyszerre csak elkapják mellőle s megindul a keresése és Lukács evangélistával találkozik Mária . . . stb.: XL, XLI (nustromfa), XLIX, LVII (igen hiányos), LXXXVII, CXIV.

Mind az A/1, mind pedig az A/2-csoportnál fő szerepet játszik a ház négy szögletével való dicsekedés és a sarkokban levő keresztekkel való mágia. A Boldogasszony ágyában való nyugvás a szülő nőre, az Ábrahám kebelében való pedig a férfire vonatkozik (lásd: a LXVIII, 4–9 sorokat a 46. oldalon). A dicsekvés sok esetben letompult: *háznak négy szögletében*, vagy *szöglete formulára* (VII, XII, XIII, XLVI, L, LII, LV, LVIII és LX (*háznak négy szögletén*), LXXIV (*háznak négy sarkába*), LXXIX, XCIII, CIII, CIX, CXV, CXVIII (*A háznak négy sarkája*), XCI (*négy szegibe*). Ez aránylag nagy szám (16), mégis a valamivel kisebb számú dicsekvő formulát kell eredetinek tartani (13), mert a tartalomból kitűnik, hogy ennek van olyan értelme, mely az egész hatsoros rész célját — mint a formulák értelmének elemzésénél látni fogjuk — ezek világítják meg. Azonkívül az Esteli imádságokban is többször találkozunk ugyanezen mágia világos nyomával (*Kerüljetek keresztek*: XV, LI, LXXVIII, LXXXVIII).

Az eddigi egyik csoportba sem besorozható imádságok száma nem nagy. A már említett önállósult passió-motívum változataival együtt 17. Itt-ott felbukkanak új képek, amelyek nem jellemzői egyik csoportnak sem. Például három esetben a Krisztus kezébe könyvet tesz a népképelet (XXII, XLVI, LXXXVII), sőt egy negyedik esetben előfordul: *Bal kezébe van a kicsi írott könyve* (XCI). Több esetben a fekete föld színe alá (purgatórium) küldi a tanítványokat, vagy Máriát, vagy Lukács evangélistát, mert *ott van a Krisztus Urunk üzenete*: LXXII, LXXXIV (*Gyertek ki a fekete földre, Lássuk meg az Istent*), XCI (*Hol te elmégy a fekete földön*), XCII, CII, CVII, CXX.

Az A/1 és A/2-imádságok rendszerint záradékkal vannak ellátva. A záradék az imádság használatára utasítást tartalmaz. Hangvételük teljesen elüt az imaszövegek hangjától: ez legfőbb jellemző vonásuk. Leggyakoribb az, hogy aki minden pénteken, vagy napjában háromszor elmondja, hét főbűne megbocsáttatik: VI, VII, XII, XIII, XIV (csonka szöveg) (háromszor lefektibe, háromszor fölkeltibe), XXII, XXVIII, XLI, XLVI, LV, LVI, LVII, LX, LXXV, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, XC, CXV, CXVIII és CXIX, XXIX, XXXII, XXXIII (*mindennap*), XXXIV (*mindennap kétszer*), XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LVIII, LIX, LXVIII (hiányos), LXVI (*napjában kétszer*), LXXI, LXXII, LXXXII, LXXXVI, CIV, CV, CXI (*este-reggel*), LXXXIV, CIX (*reggel, délben, este*), XCIX (*napjában háromszor*), C (*estve, reggel háromszor*), CII (*lefektetke, fölkeltetke*), CIII (*este lefektébe, reggel fölkeltébe*), CVI (*minden este*), CVII (*lefektébe, fölkeltébe*).

B/1. Az Esteli imádságok alapszövegének tekinthetjük azt a típust, amelyhez semmi más imádság, vagy imádságrészlet nem csatlakozik és amely egyúttal lezárt, kerek egységet mutat. Ilyen ma már nagy ritkaság. Mégis ezt kell keresnünk.

XXVII. 1. *Én lefekszem én ágyamba*, 2. *Minden testi koporsómba*. 3. *Három angyal engem öröz*, 4. *Egyik fejtől, másik lábtól*, 5. *Harmadik a szegény lölkömet vigyázza*. 6. *Öröz angyal éjfélig*, 7. *Szűz Mária verradlig*, 8. *Krisztus Jézus mindétig*.

[Özv. Cser Jánosné, sz. Pethő Anna, 1900. Viszákon. Tanulta Pethő Ignáctól (édesapjától), aki 1865 és megh. 1934. II. 1. Közlés: Felsőmarácon, 1963. II. 10. SZLÁVIK Andor gyűjt.]

LXXVI. 1. *Én lefekszem én ágyamba*, 2. *Mint a Jézus koporsóba*. 3. *Gyarló testem megnyugodjék*, 4. *De szívem el ne aludjék*, 5. *Hogy Tégedet mindenkor lássalak*, 6. *Minden gonosztól távoztassalak*. 7. *Engedd nekem kegyesen*, 8. *Atya, Fiú fölségesen*, 9. *Élvén örök dicsőségben, Amen*.

[Tóth Józsefné, sz. *Balla Anna*, Hegyhátszentmárton, 1909. VII. 22. Édesapjától tanulta: *Balla Ferenc*. Közlés: Hegyhátszentmárton, 1969. VII. 8. FETTICH Nándor gyűjt.]

Mindkét szöveg mutat archaikus vonásokat. Lehet, hogy a második lerövidítése egy hosszabb esteli imádságnak, melyből számos variáns fordul elő. Az 1–4. sor azonban egyezik az első imádság kezdő soraival. Azokat az egészen rövid szövegeket, melyeket protestánsok imádkoznak, nem szabad rövidségük miatt alaptípusnak tekinteni, hanem a protestáns puritánság követelte leegyszerűsítésnek. Ilyen az első négy sorból álló szöveg, melyet Szarvaskenden az evangélikusok használnak (CXIII) és a két sorból álló töredék Debrecenből (CI).

B/2. Az alapszöveget valószínűleg kevesellették és korán hozzáfűztek egyes részleteket más imákból, főleg az alvás ideje alatt önmagában tehetetlen ember védelmét kieszköző könyörgéseket. Ezek szervesen függenek össze az alapszöveggel. Számuk elég jelentékeny (31): I, II, III, V, X (az elején új stílussal keverve), XVIII (új stílussal keverve), XIX (új stílus is), XX (új stílus is), XXIV (romlott szöveg), XXVII, XXX (1–8: új stílus, 9–11: archaikus), XXXI, XXXV, XXXIX (új stílus is), XLII, XLIII, XLVI (új stílus is), LIV, LXIV, LXV, LXVII (bővített új stílus is), LXIX (bővítve liturgikus szöveggel: *ne fertőzzenek*, új stílus is), LXXI, LXXVI, LXXXVIII (új stílus is), XCVI, XCVII (új stílus is), CI, CX (5–8. sor új stílus, hiányos), CXIII, CXVI (kibővítve), CXXI (kibővítve töredékes), CXXII (kibővítve).

Az *Én lefekszem én ágyamba*-kezdetű, igen népszerű imádságokhoz gyakran az A/1 és A/2 imádságokból átvett passió-szöveg kapcsolódik. Az itteni gyűjteményben 18 idetartozót lehet találni. Passió: VIII, XV (új stílus is), XVI (fontos!), XVII, XXIII, XXVI (új stílus is), XXXVI, LI (a végén liturgikus szöveg), LXXIII, LXXV (eleje töredékes), LXXVII, LXXXI, LXXXII (erősen kevert), XCI (egy hosszú passiószöveg végéhez csatolva), C, CVIII, CXII. Kettő kivételével (XV és XXVI) a többi mind el van látva az A/1, A/2 imádságokból jól ismert záradékkal (példa: *Aki ezt az imádságot napjában háromszor elmondja, hét halálos bűne megbocsáttatik*, XVI). A passió-rész rendszerint felszólítással kezdődik (*Kelj föl, kelj föl szép Szűz Mária*) és a bűnbocsánat kilátásba helyezésével végződik a záradék. Néha a népköltészet szellemében eltorzult poétikus szöveget találunk: *Aki elmondja Jézusnak szent nevét, hét bűne megbocsáttatik. Amen* (XIV). A XVI és LI sz. alatti hosszú Esteli imádság végén liturgikus szöveg magyar fordítása áll: *Szent szent, a seregek Ura, Istene, Feljes az ég és a föld az ő dicsőségével* (XVI). Az átvétel néha nem jól sikerült: *Máriának egy csepp vére lecseppent, az angyalok felszedték . . . stb.* (XXVI). Néha az átmenet a kis kakas kukorításával kezdődik: LXXXIII. A mágikus praktika sem hiányzik: *Kerüljetek keresztet* (LXXXI). A LXXXII. sz. alatti, rendkívül fontos szövegről külön fejezetben lesz szó (4. fejezet). Egy Tisza-vidéki Esteli imádságban hosszú átmenet vezet a passióhoz: *Im itt győn a Jézus, Lelket váltó Jézus, Beteg a test a bűn mián, Ha én gyovont ember lehetnék, Mária kapuja mögnyilna* (C). Egy döröskei változat második sorának nincs különös jelentősége: csak játék a szavakkal: *Gyászos koporsómba* (CVIII).

Egy szilvágyi Esteli imádságba a záradéknak a figyelmeztető szavait is átvették, bár azoknak éppenséggel semmi közük sincs hozzá: *Sem tréfa, sem játék* (CXII). Erről a figyelmeztető formuláról később lesz szó (5. fejezet) A B/1-típusnál természetesen záradék soha sincs.

Az új stílus behatolása a B/1 és B/2 típusba mindennapi lefekvés előtti imádkozások gyakorisága folytán természetes jelenség. Ezzel most nem foglalkozom.

3. Az imádságok keletkezésének ideje

Az A/1-A/2 és B/1-B/2 imádságok legrégebbi elemei minden jel szerint egyidősek. Előbbiek lényege a bűnbocsánat elnyerése, utóbbiaké az éjjeli nyugalom idején a bajok, ártások elhárítása. A keresztény életnek ezek sarkalatos szükségletei. A magyar népnek a kereszténységre való átállítása idején az államnak és az egyháznak ezek a feladatok a legnagyobb gondjai közé tartoztak. A kereszténység legkorábbi idejében nálunk először az egyházi központok székesegyházi épültek meg, s a kis falvakban még nem voltak templomok és plébániák. Eddigi ismereteink szerint falusi templomaink zömmel a XIII. században épültek. Ha feltételezzük is, hogy ezeket a legtöbbször téglából épült falusi templomokat itt-ott fából készült templomok előzték meg, a legtöbb helyen a XI–XII. században még alig volt templom és pap. Ezek hiányát fejezi ki az A/1-A/2 és B/2 csoportokban rendszeresen megismétlődő záradék. Vándorprédikátorok, vándorénekesek, egyetemek elzüllött diákjai,⁴ a XVI–XVII. sz.-ban licenciátusok (félpapok)⁵ akcióin kívül az egyházi központok is mindent elkövethettek, hogy a nép széles rétegei az új vallás tételeit megismerjék. A licenciátusok — írja BÁLINT Sándor — a hivatalos egyházi szövegeket a nép szájaíze szerint alakították át. „Tudákosságukat sok esetben ellensúlyozza buzgóságuk, költői ösztönük, föltétlen jóhiszeműségük, nem különben az a helyzeti előnyük, hogy a néphez tartozván, közlelről ismerik, illetőleg tudatosabb lélekkel képviselik annak vallásos alkatát és igényeit” (39). Ugyanezt mondhatjuk az Árpád-kori vándorprédikátorokról és a vándorénekesekről is. Ezek terjesztették a vásárokon és a búcsúkon a nép igénye szerint átalakított, versbe foglalt szövegeket. Hozzáfütték a használati utasítást is: a záradékot, mely a bűnök bocsánatát pap hiányában, gyónás nélkül, az imádkozástól függőnek hirdette. *Ha én gyovont ember lehetnék* (C), vagy *Légy az én gyóntató emberem* (LXXXIX) kifejezések világosan tanúskodnak a paphiányról. Az összes imádságok archaikus részeit tehát a falusi templomok és plébániák építése előtti időkből származónak kell tekintenünk.

A ház négyszögletes voltával való dicsekedés és ami hozzá tartozik, szintén ehhez a korai időhöz köthető. Azt fejezi ki, hogy már nem sátorban, vagy ennek földhöz kötöttebb leszármazottjában: a kerek sövényházban lakik az illető, hanem az új, keresztény életformát jelképező szögletes házban. Arról a korról van tehát szó ebben a dicsekvésben, amikor még voltak kerek házak, de már a szögletes házak építésére való áttérés is megtörtént. Az a kérdés mármost, hogy ez a jelentős változás mikor következett be a középkori Magyarországon. A szakirodalom e tekintetben nem egészen egységes. *Freisingi Ottó*

⁴ FEHÉR M. Jenő 1968, 121.

⁵ BÁLINT Sándor 1937, 39.

1147-ben járt Konrád császár kíséretében Magyarországon.⁶ Nemcsak a falvokról, hanem a városokról is írja nevezetes ismertetését: *Denique cum vilissima in vicis vel oppidis ibi, id est ex cannis tantum, rara ex lignis, rarissima ex lapidibus habeantur habitacula, toto aestatis vel autumpni tempore papilionones inhabitant.* Valószínűtlen, hogy a falvakban és a városokban csak besenyők laktak volna. Inkább fordítva valószínű: az „egész nyáron és ősszel” kifejezés inkább a besenyőkre, a „falvak és városok” kifejezés a magyar népre és a nem nomadizáló idegenekre vonatkozhat. Ez a XII. sz. első felére vonatkozó leírás tehát legalább is megközelítően hitelesnek tekinthető. Természetesen azzal is kell számolni, hogy vidékenként más és más viszonyok uralkodtak. GYÖRFFY István szerint a magyarság magával hozta keletről nyílt tűzhelyű házat. Fában szegény vidéken sövény-, nád- és sárfalvas technikát alkalmazott, fában gazdag helyeken pedig az ősi szláv boronaház típusát követte.⁷ Kétségtelen azonban, hogy a szláv boronaházat a kelta boronaház előzte meg a Kárpátmedencében. SZABÓ Kálmán a kerek, 6–8 m átmérőjű, nádból, vagy vesszőből készült kunyhók nyomait gyakran találta ásatai alkalmával.⁸ SZABÓ István szerint „a honfoglalás után meggyorsult a félnomád szerű magyar nép állandó falurendszerének kialakulása, s a XI–XII. században a magyarok települései . . . általában mozdulatlan falvak voltak. Még élnek a nomadizálás sorvadó formái, de ezek már inkább csökevények”.⁹ A magyarság sátor-korszaka a honfoglalás után már a hanyatlás útját járta.¹⁰ A XI. századi törvények és oklevelek rendszeresen említik a házat (*domus, mansiuncula, domuncula*), de a sátrat nem.¹¹ A szögletes házakban, falvakban való lakást a keresztény életmód alapkövetelményének tartották, amikor a kúnok letelepedését szorgalmazták (a XIII. sz.-ban).¹² A négyszögletes házzal való dicsekedés feltűnő gyakorisága az imádságokban azt jelenti tehát, hogy még hőven voltak kerek házak mindenfelé. A szülőnő megsegítése, a betegek gyógyítása pedig a mágus dolga lévén, hosszú évszázadok során (még az újkorban is), a mágus első dolga volt a keresztény ház négy sarkát kívül-belül megtisztítani a gonosz szellemektől. *Dejesd mágus* Zalaszentgyörgyön madártollas ruhába öltözötten sőt hintett a küszöbre és vízzel a szögletekbe loccsantott. A besenyő *Boksa mágus* két társa, *Badhur* és *Delkó*, a veszprémmegyei Thepey faluban 1252-ben a beteg ember házának sarkait, a fákat és a bokrokat, melyek a sarkok közelében voltak, füstölték és a gonosz szellemek elűzése végett nagy lármát csaptak. Maga a nagy tekintélyű *Boksa mágus* pedig (pontifex maximus magorum beseniorum) benn működött a betegnél. *Ágota* és *Marsa*, nővérek, mágusnők egyike vizsgálta a beteget, a másik pedig a ház négy sarkából port kapart össze és azt a küszöbön keresztül a szélbe dobta. A vasmegyei Szecsődön *Póka* és *Boksa*

⁶ MARCZALI Henrik 1901, 120.

⁷ GYÖRFFY István 1943, 140, 141.

⁸ SZABÓ Kálmán 1938, 23–24.

⁹ SZABÓ István 1966, 35.

¹⁰ SZABÓ István 1969, 26.

¹¹ SZABÓ István 1969, 28. – ZÁVODSZKY Levente, 1904: Szent István első törvénykönyvében a lakóházat *mansio* (XXXII. tc. 41. o.), majd ugyanott *domus*-nak is mondja (*liberi vel servi domum*, 42. o.), sőt tovább: *omnia aedificia* (42. o.). A XXXV. tc.-ben *curtis*-t, *domus*-t és *mansiuncula*-t említ (kunyhó és ház; 44. o.). A ház fából volt, tehát szét lehetett szedni (*Si quis domum violenter destruxerit . . .*). XXXV. tc. 44. o. Az összefüggő szöveg: 150. 152. o.

¹² SZABÓ István 1966, 33.

mágusok a szülő nő házának négy sarkát kitisztították és dobjaikat verve körülfutkározták a házat a szülés ideje alatt.¹³

A mágusok akcióit az egyház nem jó szemmel nézte. De mert a nép tanúvallomásai mindig a mágusokat védték, nem tudtak eredményesen föllépni ellenük. A ház négy sarkában működő és a szülő nő háza körül dobszóval és nagy lármával tevékenykedő mágus helyébe ajánlotta az angyalokat és kereszteteket. Kétségtelen, hogy ezt az új ajánlást nem a nép fogalmazta az imádságok számára, hanem az egyház érdekeit képviselő vándorprédikátorok terjesztették a nép között. *Házamnak négy szögletében van három arany kereszt, Fogogjatok keresztet, hogy nyugodjam a Boldogasszony ágyában, Ábrahám kebelében, Mind az Úr Jézus nevében* (VII). Az utolsó mondat elárulja, hogy ez valóban utasítás a nép számára: valószínűleg elmagyarázták, esetleg le is írták hártýára, hogy a szülő nő Boldogasszony ágyában fekke, a ház körül forgó keresztet védelme alatt legyen, a férfi pedig az Ábrahám kebelében fekdjön és „mind a kettő az Úr Jézus szent nevében” tegye ezt. Ezt természetesen úgy kellett volna érteni, hogy ha a szülő nő imádkozza a Fehér rózsza Máriát, akkor a Boldogasszony-változatot mondja, ha férfi imádkozza, akkor az Ábrahám kebelét mondja.¹⁴ A nép természetesen nem mérlegel és nem szelektál, hanem férfi – nő mindkét utasítást együtt imádkozza. A vassurányi óslakos család tagja, az öreg *Söbér Viktor* megtanulta anyjától, rendszeresen imádkozza, megtanította két lányát és fiát. Valamennyien együtt mondják a kétféle utasítást. SCHEIBER Sándor hallotta édesanyjától, Scheiberné, Adler Máriától, hogy Paksról induló búcsúsók a ponyva énekes könyv impresszumát is a szöveggel együtt énekelték: „... nyomtatott Bucsánszky Lajosnál Kalocsán”.

A ház négyszögletes voltával való dicsekvés tehát arra a korra mutat vissza amelyben a pogány mágia még teljes virágjában volt. A IV. Béla király idejében lefolytatott mágus-perек pedig arról tanúskodnak, hogy a mágusok segítségét a kereszténységre áttért nép nem nélkülözhetette. E periratokban nincs nyoma annak, hogy a Boldogasszony ágyában vajúdó nő megsegítésére a szoba négy sarkában tartott (?) keresztelkek a ház körül jártak volna.¹⁵ A nép a jó szándék alapján az ajánlott új eljárás szövegét (az analfabétákra jellemző gyors felfogással) hamar megtanulta, variálgatta és ha baj támadt, mégis csak a mágust hívta a házhoz.

Imádságaink között még több olyan adatot találunk, melyek a magyar kereszténység legkorábbi idejére mutatnak. Az összes A/1-A/2-imádság, melyekben a Boldogasszony ágyáról van szó, bizonyítéka annak, hogy a nép Máriát megkülönböztette a Boldogasszonytól, mert a Fehér rózsza Mária a Szűz Máriára, a Boldogasszony ágya pedig a Boldogasszonyra vonatkozott. Boldogasszonyt a nép más megfogalmazásban is megkülönbözteti Máriától, azaz ősi (pogány) istennőnek tekinti: *Boldogasszony az ablakban, Mária ágyam fölött* (XVI), *Ablakomban Boldogasszony, ágyam fölött Szűz Mária* (LI). Ennek a

¹³ FEHÉR M. Jenő 1967, 38, 39, 54, 55.

¹⁴ Az „Ábrahám kebelében” kifejezés a Lukács evangélium ismeretes Lázár és a gazdag – parabolából származik. A szegény koldust, Lázárt, az angyalok Ábrahám kebelébe vitték. Luk. 16, 19 - 26, MERK A. 1951, 266.

¹⁵ Pedig a templomnak háromszori megkerülése még nemrég is szokásban volt: „Egy keresztalla, vagy zászlóalla népet fogad a plébános Csatárban, úgy, hogy fohér ruhás lányok viszik a Máriaszobrot a jövevények elé. Azok átveszik s a templomot háromszor megkerülik vele”. *Németh Sándorné, sz. Gergó Mária*, dőbörhegyi születésű, felsőmaráci lakos közlése; SZLÁVIK Andor gyűjtése.

pogány Boldogasszonynak és a tisztára keresztény eredetű *Ábrahám kebelében*-formulának igen gyakori szerepelése az A/1-A/2-imádságokban a még pogány és már keresztény szellemi élet találkozása. *A könyv a kezében* — motívum egymagában semmitmondó volna a korra (XXII, XLVI, LXXVII). Egy esetben azonban ez áll: (a Szent Úristen) *bal kezében van a kicsi írott könyve* (XCI). Ezen *kicsi írott könyve* alatt a nyomtatás előtti idők kézzel írt egyházi könyvét kell érteni, amilyent a XI. századnak tartott aracsi sírkő pap-ábrázolásában látunk a bal kézben, Gyulafehérváron Péter apostol bal kezében, a tabáni trónoló Krisztus baljában, Jákon több szobor baljában stb.¹⁶

4. A magyarszeceződi imádság (LXXXII)

Magyarszeceződön (régebben Egyházasszeceződ, az Árpádkorban Szeceződ) imádságokban (LXXXII, CXVIII—CXXII), helybeli templom jelképes ábrázolásaiban és a helybeli mágusokra vonatkozó XIII. századi írott forrásban megtaláljuk az átmeneti kor jellegzetességeit, amelyekről a megelőző fejezetben volt szó, úgy, mint sehol másutt az országban.

A magyarszeceződi, tatárjárás előtt épült templom tőszomszédságában lakik Horváth Jánosné, sz. *Molnár Julianna*. Alábbi imádságot nagyanyjától, Gombás Jánosné, sz. *Török Rozáliától* tanulta, Petőmihályfán. Azóta minden este elimádkozza. Fiát is megtanította rá: ő is imádkozza, „mikor-hogy”. Nemrég a szombathelyi kórházban feküdt két hétig. Tizennégyen voltak egy teremben. Ezek mind ismertek hasonló imádságot. Este 8 órakor elkezdte az egyik és egymás után a többi is elmondta, mindenki úgy, ahogy tanulta. „Én is tudom, de máshogyan” — mondták. Horváthné imádsága teljes egészében így szól:

LXXXII. 1. *Fehér rózsza Mária*, 2. *Engem Jézus találja*, 3. *Én lefekszem én ágyamba*, 4. *Úgy mint testi koporsómba*. 5. *Kerülj kereszt, őrizz angyal*, 6. *Égen menő szép madár*, 7. *De nem madár, szárnyas angyal*, 8. *Szárnya alatt szent oltár*, 9. *Szent oltáron igaz hit*, 10. *Igaz hited, Boldogasszony*. 11. *Tekints arra napkeletnek*, 12. *Ott látsz egy aranyos templomot*, 13. *Kivü irtalmas, bellü kegyelmes*. 14. *Kelj föl Mária*, 15. *Megfogták a pogány zsidók* 16. *A Te szent Fiadat*, 17. *Dárdával dárdázzák*, 18. *Koronával koronázzák*, 19. *Hét csöpp vére lecsöppent*, 20. *Az angyalok fölszedték*, 21. *Gloritomba fölvitték*, 22. *Krisztus elejbe letették*, 23. *Krisztus Urunk azt parancsolta*, 24. *Aki ezt az imádságot reggel-este elimádkozza*, 25. *Hét fő bűne megbocsáttatik*.

[FETTICH Nándor gyűjt. Magyarszeceződ, 1969. VII. 12 és 1969. XI. 28.]

Lényegileg itt az A/2 és B/2 imádságok összekapcsolásáról van szó, de még máshonnan is kerültek bele egyes elemek: *Engem Jézus találja* (*talála* helyett). Ez a formula ezenkívül még négy imádságban fordult elő: XXXIV, LVIII, LIX, IX. Az *Égen menő szép madár* . . . stb. kezdetű rész (5—10. sor) kétségtelenül az egyház intencióját adja tudomására a népnek. Olyan ember fogalmazta ennek a résznek az elejét, aki már ebben az új szellemben élt, esetleg olvasott is hasonlót. A váci székesegyház alapításának legendájában (Képes Krónika) előfordul a hím szarvas, égő gyertyákkal az agancsán. Géza király kérde őrését, Lászlót, mit jelentenek ezek az égő gyertyák az agancson.

¹⁶ GEREVICH Tibor 1938, CLXV., CXC VII., CLXVIII., CXC V. (1 és 2), CCIII., CCXLVI. t.

Non sunt cornua, sed ale, non sunt candelae ardentis, sed penne fulgentes.¹⁷ Ezzel állítható párhuzamba imádságunk figyelmeztető sora: *De nem madár, szárnyas angyal. A szárnya alatt szent oltár, szent oltáron igaz hit kifejezések erősen népköltészeti jellegűek; ha szerzőjük deákos műveltségű ember volt, akkor a nép költői igényeihez alkalmazkodva alakított. A 10. sor (Igaz hited, Boldogasszony) azonban igen határozott állásfoglalást fejez ki az ősi Boldogasszony-hit iránt. Ebben a formában az 5–10 betoldott rész teljesen egységes, lezárt művészi alkotás, mely messze fölötte van minőségben annak a borsodi rokonszövegnek, melyet BÁLINT Sándor közölt a Regnumban (21. o.). Az ősi pogány magyar hitvilág egyetlen más alakjának sem található annyi tárgyi emléke a középkorból és az újkor első századaiból, mint ennek a Boldogasszonynak és anyjának, Nagyboldogasszonynak. Nem volt túlzás, amikor KÁLMÁNY Lajos Boldogasszonyt ősvallásunk istenasszonyának nevezte. Ebben az imádságban most a magyar nép szólal meg és védi magasba emelve ősi istenasszonyát.*

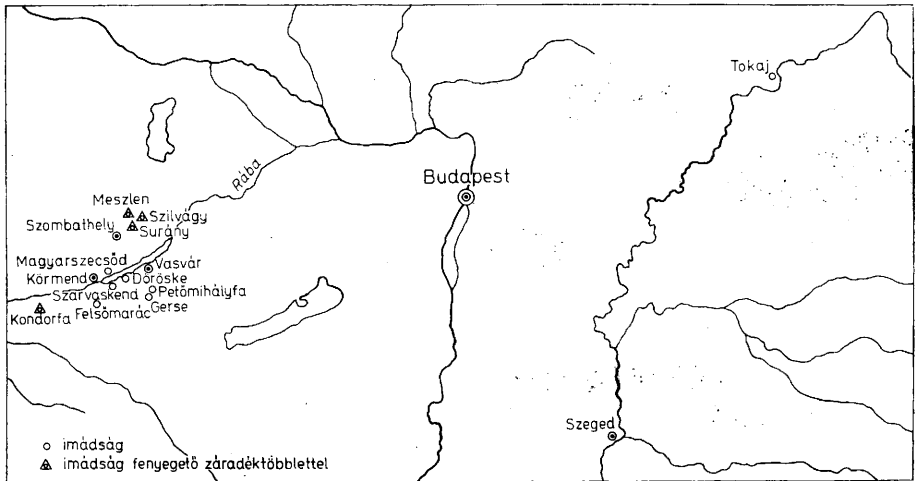
A *Kerülj kereszt, őrizz angyal*, mint láttuk, a mágus funkciója volt. A kereszttel való mágiikus körbejárást egyúttal utalásnak is tekinthetjük arra az állapotra, amikor Szecsődön a mágusok végezték ezt a mágiát. Két szecsődi mágusnak fennmaradt a neve a *Kassai Kódelexben*: Gula fia *Póka* és Fotak fia *Boksa*. Ezek születésnél az egész házat felforgatták, minden sarkot kitisztítottak, nyilván a régi sátoros élet ellentétjében, a szögletes házban való lakásban a gonosz szellemeket vélték tanyázní s ezektől tisztították meg a szögleteket. A szülés megindulásakor pedig az asszonyt a fehér lepedővel letakart küszöbre ültették, maguk pedig dobjaikat verve körülfutkározták a házat, azaz a mágiikus kört biztosították a gonosz szellemek ellen a vajúdo asszonynak.¹⁸ Az a nagy tragédia, amely az említett két szecsődi öreg mágussal történt 1265-ben, aligha volt befolyással a nép magatartására. Mindenesetre azt látjuk, hogy a tatárjárás előtt készült templom keleti oromfalán a forgó kereszték mágiája nem tudott gátat vetni a mágusok tevékenységének, így történt a tragédia, amelyben a malomnak a megáradt Rába által való elsodrásával a mágusokat okolta a molnár, s ezért fia segítségével a mágusok házát felgyújtotta. A dulakodásban a molnárt leszúrták, fiát az égő házba lökték be.

A forgó keresztekkel való mágia ajánlása nemcsak a szecsődi imádságokban fordul elő (LXXXI, CXVIII, CXIX), hanem a templom keleti oromzatán is ábrázolták azt, nyilván a nép nevelése érdekében (*I. kép*). Megdöbbentő a mai románkorkutató szakember számára is az a hatalmas távolság, amely elválaszt bennünket (a szakembert is) attól a falusi társadalomtól, amellyel ezen a jelképes nyelven lehetett beszélni, amely ennek az ábrázolásmódnak a szimbolikus nyelvezetét régóta jól ismerte és értette. A kereszt itt abstrahált jelképként került a nagyjából szimmetrikus ív-sorozatpár köré. A szimmetria rovására nagy gondot fordítottak e két sorozat kiképzésére, tehát ezeknek is jelképi szerepük van. A középső kereszt fenn ívpárral van összekapcsolva. Hosszabb szára normális helyzetben van. Mivel a kereszt Krisztus-jelkép, a vele összekapcsolt ívpár is Krisztusra vonatkozó jelkép lehet. Nem nehéz benne felismerni a kereszténység legfőbb alakjának, homo-deus, jelképes ábrázolását.

¹⁷ SZENTPÉTERY Emericus 1938, 394.

¹⁸ FEHÉR M. Jenő 1967, 54.

E kettősség ábrázolása elvont jelképekkel románkorunk templomi ún. díszítőszobrászatának gyakori feladata. A két ívsorozat felső találkozásánál egy hosszabb, vízszintes tag erősen eltolódott jobbra. Nyilvánvaló, hogy ez a föltűnő eltolódás azért történt, mert a két ívsorozatban meghatározott számú ívnek kellett lenni. A baloldali sorozat 14 íve szorította el fönn a széles középső tagot jobbra. Más szóval: ezen az oldalon 14, a másik oldalon 12 ívet kellett kihozni. Az őriszentpéteri románkori templom egyik ablakán a Mettercia jelképes ábrázolását 12 ilyen ív veszi körül. Nyilván a 12 apostol jelképes ábrá-

2. kép

zolásáról van szó. Magyarszecsődön is erre kell gondolnunk. A 14 ív pedig szerintem nem egyéb, mint a „sok ember”, az „emberiség” jelzése. Az analógiának felhozott őriszentpéteri metterciás ablak fölött is ugyanebben az értelemben találunk két ívsorozatot. Az is nyilvánvaló, hogy ezek a különböző beállítású keresztek valamiféle összefüggésben vannak a két ívsorozattal, ezekkel kapcsolatban vannak hivatva üdvösséghezó szerepüket kifejezni. Elvont jelkép lett a kereszt: függetlenedett álló helyzetétől. A kringót kereszténység emlékei között találjuk a keresztet ugyanebben az elvont alkalmazásban, olyan ezüstcsaton, amelynek párjain már megjelenik az ősmagyar tarsolylemezek szőlőindás mintázata, mint Krisztus-jelkép.¹⁹ A keresztnek, mint elvont jelképnek a használata tehát még a honfoglaláskor előtti magyar kultúra körére vezethető vissza. Ami pedig az ívsorozatoknak, mint jelképeknek az értelmét illeti, könnyen érthető példákat szolgáltat a hevesmegyei Feldebrő XII. századi templomából visszamaradt és a tatárjárás után újra felhasznált ívsorozat épségben megmaradt néhány tagja. Az ív belsejében több esetben nap-ábrá-

¹⁹ FETTICH Nándor 1942, 33. t. 3; lásd még ugyanitt 34. t.

zolás, egy esetben pedig a nap helyén kereszt-ábrázolás fordul elő. A nap és Krisztus rokon fogalmak.²⁰

A mondottak szerint a magyarszeccsődi templomhajó keleti oromfalán látható jelképes ábrázolás tehát a következő keresztény tanítást állította az egykori falusi nép szeme elé; az Isten Fia emberré lett (felső két ív), kereszt-halált halt (felső kereszt), hogy az emberiséget megváltsa: üdvösséget hoz az apostolokra, az emberiségre (12 és 14 ív) és a minden irányból jövő gonosz befolyás ellen körülöttük keringve megvédi őket („forgó kereszt”).

A Körmend és Vasvár közötti vidék népe körében a pogány hagyományok igen erősen éltek még a legutóbbi időben is. MOZSOLICS Amália feljegyezte helyszíni gyűjtése során, hogy Gersén „eleinte hét ház volt: hét család telepedett itt le, ezek voltak a gersei ördögök”.²¹ SZLÁVIK Andor 1963-nan megtalálta a gersei hét ördög névsorát:

*Déri, Döme, Domján,
Kis Tuboly, Dékány,
Öreg Domján, Kaposi*²²

A közeli Szarvaskend (2. kép) három mágusának maradt fenn a neve: *Anas, Pös* és *Bansa* az 1236-ban lefolytatott hivatalos vizsgálat jegyzőkönyvében.²³ *Bansa mágus* a Rába parti füzesekben, Magyarszeccsőddel átellenben, pogány szertartásokat végzett, amelyen sokan résztvettek a környékből. Egy magas létra tetejéig felmászott, az Istennel beszélgetett, s így üzeneteket közvetített az Istennek. A mágus tollakkal tűzdelte tele ruháját: ez az *Égen menő szép madár*. Döröskén, Gersén, Döbörhegyen az A/2 és B/2 típusú imádságokat mai napig imádkozzák (CVII, CVIII, CIX, CX, CXI). Magyarszeccsődön tehát együtt találjuk a megkeresztényesített pogány hitvilág hagyományát imádságban és templomi ősi ábrázolásban, továbbá az egykorú írott forrás tudósításában.

5. Az imádságok funkcióiról

Az A/1 és A/2 típusú imádságokban első hely illeti meg Szűz Máriát és az evangéliumi genealógiától eltérő pogány genealógiát, amelyben a Mettercia hangsúlyos szerepet kapott. A Fehér rózsza Mária kezdetű háromsoros bevezetés igen szerencsés, költői, vonzó alkotás, melyet a nép fölkapott és számtalan változatban mai napig elmond az imádságában. Kétségtelenül nem népi alkotás. Párhuzamát megtaláljuk a sokáig Szent Bernátnak tulajdonított *Jézus*

²⁰ *O sol salutis, intimis
Jesu, refulge mentibus,
Dum nocte pulsa, gratior
Orbi dies renascitur.*

*Rector potens, verax Deus
Qui temperas rerum vices
Splendore mane illuminas
Et ignibus meridiem.*

Breviarium Romanum. Pars verna. 1931, 142, 186, 198, 230, 273. stb.

²¹ MOZSOLICS Amális 1946, 119. E helyen is hálás köszönetet mondok MOZSOLICS Amáliának, hogy értékes gyűjtésének eredményét, kéziratban levő munkáját, elolvashattam s ezen adatát felhasználhattam.

²² SZLÁVIK Andor levélbeli közlése: 1963. márc. 6. A hét, „ördög-eredetű” család hét mágus-család lehetett. Összeköltözésük oka a hatóság üldözése, célja pedig az önvédelem fokozása lehetett.

²³ FEHÉR M. Jenő 1967, 55.

*Krisztus szent tagjainak dicséretében, melyben a keresztfáról ez áll: „... Kékjeivel kibimbózott, Piros vérrrel kivirágzott”*²⁴

Annál föltűnőbb, hogy a Máriának szóló invokáció után a szülő nő rendszerint a Boldogasszony ágyát említi és ha keresztény formában is, a pogány mágikus szertartást igényli (*Forogjatok, vagy kerüljétek keresztet*). Az imádság funkciója itt világos: a szülő nő megsegítése. A magyarszeccsői imádságban (LXXXII) ennél még több fejeződik ki: a *Boldogasszony igaz hite* föltűnő kiállás az ősi pogány istennő mellett. Ennek a Boldogasszonynak a magyarázata olyan nagy apparátus igénybevételével oldható csak meg, hogy annak egy külön munkát kell szentelnem, itt még bele se kezdek. Annnyit mégis le kell szögezni, hogy a Boldogasszony neve helyett a Nagyboldogasszony neve egyetlen egyszer sem fordul elő az imádságokban.

Föltűnő, hogy az imádságokban felbukkanó egyházi szövegek rendszerint minden torzítás nélkül ismétlődnek évszázadokon át: *Szent, szent, szent a seregek Ura Istene. Teljes az ég és a föld az ő dicsőségével* (XVI, LI), vagy *Sátánok megköttessenek, hogy testünk meg ne fertőzzenek* (LXIX, XCII, CXVII), *Szent Isten, szent erős és halhatatlan Isten, könyörögj rajtunk* (XCII). Ezek más életet élnek az imádságokban, mint a népies frázisok.

Az imádságok fő jellemző vonása a tér- és időbeliség iránti teljes érzéketlenség. Az A/1 és A/2 típusokban ez néha fantasztikus arányokat ölt. Bár gyakran előfordulnak olyan részletek, melyek a szigorú egyházi felfogással merőben ellenkeznek, mégsem lehet eretnekségről, misztifikációról, vagy apokrifjáról beszélnünk. Igazi folklóre-alkotások ezek, amelyeknek megvan a maguk törvényszerűsége.

Szólnom kell még néhány olyan záradékról, melyekben imádsághoz éppen nem illő intelem szerepel: *Krisztus Urunk azt mondja, Sem játék, sem tréfa* (LXXXVI, Surány; XCIX, Meszlen), *Ez se nem tréfa, se nem játék* (CIV, Surány), *Sem tréfa, sem játék* (CVI, Surány; CXII, Szilvagy) Surány, Meszlen és Szivágy Szombathelytől É–ÉNy-ra fekvő községek, 10 km-es körzeten belül vannak (2. kép). Mint maga a záradék, ugyanúgy ez az intelem sem a nép alkotása, hanem azé a vándorprédikátoré, aki faluról-falura járva terjesztette az imádságsszövegeket. Ezen a vidéken a keresztény hit terjesztése a nép bírálatába, sőt valószínűleg gúnyos ellenállásába ütközött: ezt látszik kifejezni ez az intelem. Az ellenállás fészke Surány és Meszlen lehetett. Surányban csak legújabbban (1954) építettek templomot, postahivatal is csak mostanában létesült a faluban (a távoli Vép-re kellett járni a postáért). A XVIII. sz. óta a misét a salfai (ma Salköveskút) plébános mondta a barokk kastély kápolnájában, havonta néhányszor. A nép körében élő pogány hagyományokról a helybeli születésű FEHÉR M. Jenő közölt velem értékes adatokat. A Máriahivogató *Készen-gyerekek*, az uradalom varkocsos öreg kanásza, aki nem aludt házban a családjával, mert azok „elfajzottak”, a *Balika – Farkas* és még néhányan a templom nélküli Surány középkori társadalmának késői leszármazottai voltak. Surányban három helyen találtam meg ezt a különös intelmet. Talán itt volt a leghatástalanabb az egyház nevelő munkája, pedig mindössze 7 km-re fekszik Szombathelytől, de itt is csak a XVIII. sz. vége felé létesült a püspökség, a vallási központ pedig a vasvári káptalan volt a megye déli részén. A legrégebb regősénekeknek is Surány az egyik lelőhelye.

²⁴ BÁLINT Sándor 1937, 36.

Ami az imádságok funkcióit illeti, természetes, hogy imádságot csöndben, nyugodtan mondják. A használati utasítás is ezt írja elő. A nép természetesen minden alkalmat megragadott, hogy kollektíven imádkozhasson. SZLÁVIK Andor följegyezte: a Csákány faluból való Cigány Rezi járt koldulni Felső marácra. Csak akkor adtak neki alamizsnát, ha elmondta a Fehér rózsza Máriát. Ezt templomban soha nem imádkozták, csak otthon. Többször hallottam gyűjtőtámon, hogy a Fehér rózsza Mária- imádság elmondását nagy bűnnek tartják. Azt is hallottam Székesfehérváron, hogy a püspökség az egyházmegye területén megtiltotta ennek imádkozását. Nyilván a gyónás érdekében történt ez elsősorban. Az LVIII. sz. imádsághoz följegyezte FALVAY Károly, hogy közlője, *Horváth Erzsi* néni édesapjától tanulta az imádságot. Apja több imádságot is tudott. Ezeket állandóan kellett mondani, munka közben, még éjjel is, ha fölébredt. Apja megmondta előre a napot, hogy mikor hal meg, úgy is lett. A leírt imádságok benn maradtak az ünneplő ruhájában.

Az A/1 és A/2 imádságok nagy népszerűségét mutatja, hogy özv. *Horváth Jánosné* (1897. III. 29. Kőszegpaty) közlő szerint (közlés: 1969) a Fehér rózsza Mária-imádságot sokszor hallotta gyermekek korában verklisektől. Egy csonka kezű ember tekerte a verklit, mellette felesége énekelte ezt a szöveget. „Dal-lama nagyon szép volt, de templomban soha nem énekeltek és nem is imádkozták”. A LXXII és LXXIII. sz. imádságok (A/1 és B/2) közlője jáki szombatos asszony.

A LXXIV. sz. alatti A/1-típusú imádság közlője, Hós Istvánné, sz. *Horváth Erzsébet*, ősi dozmati család tagja, közölte, hogy „amikor az Űrangyala és a többi imádság már elfogyott, térdepelve ezt is el kellett imádkozniok (1969. VII. 7.) nagyanyjuk parancsára; most azonban már nem imádkozza, „mert a kereszték nem forognak”.

Söptén újra hallottam, hogy a Fehér rózsza Mária imádságot verklizték: özv. Palkó Istvánné, sz. *Varga Mária* (1890. IV. 27. Surány) közölte, hogy erre az imára emlékszik, utolsó sorait le is diktálta (LXXXIII, A/2). Arra is emlékezett, hogy két kis öreg ember Sopron megyéből járta a falvakat. Egyik vitte a verklit, a másik meg a lécekből összeszegezett bakot. Erre tették a „rozoga verklit”. Ezzel keresték kenyerüket. Egyébként, mikor búcsúra mentek, gyalog, Vasvárra, az úton többek között a Fehér rózsza Máriát is énekeltek. A LXXXVI. sz. A/1 imádság közlője, özv. Gazsó Józsefné, sz. *Molnár Teréz* (1886. V. 24. Nemesbód) közölte (1969. VII. 12), hogy heten voltak testvérek, mindannyian megtanulták édesanyjuktól, a férfiak is. Az acsádi kórházban hatan-heten leírták, „kapitányné és ezredesné is volt közöttük”.

6. Az imádságok életéről

Nem lehet meglepő, hogy az ezeréves regösénekek klasszikus területén az A/1–A/2 és B/1–B/2 imádságok is legalább ezeréves pogány szokások nyomait őrizték meg. A kereszténységre való hivatalos áttérés óta eltelt közel ezer év alatt ezeknek az imádságoknak az élete számos változáson ment át. Két irányzat érvényesülését látjuk: egyrészt az imádságszövegeket igyekeznek változtatlanul „megtanulni” az öregektől; másrészt az új generáció még az öregek életében akaratlanul is lényeges változtatásokat vezet be. A sok értelmetlen, vagy más értelmű részlet tovább él és napjainkban a gyűjtők észre se veszik, hogy torzításokról van szó, és hajlandók ezeknek a megtalált „külö-

nös" formáknak valamiféle vallástörténeti jelentőséget tulajdonítani. A surányi Sóbér család példája jól megvilágítja ezt a folyamatot.

CVI.

1. Fehér rózsza Mária
2. Gyönggyel gyökerezik,
3. Arannyal virágozik.
4. A mi házunk négyszögletes,
5. Négy szép angyalok őrizzetek
6. Hadd alu gyam Boldogasszony ágá-
ban,
7. Ábrahám kebeliben.
8. Világ szülte Szent Annát,
9. Szent Anna szülte Máriát,
10. Mária szülte Szent Fiát,
11. Kitekintek napkeletnek,
12. Ott látok egy szép templomot,
13. Kívül aranyos, belül irgalmas.
14. Megy a Jézus Krisztus Urunk
15. Paradicsom felé,
16. Megy utána három pogány zsidó,
17. Vas vesszőkkel megvesszőzik,
18. Vasszegekkel megszegeznek.
19. Három esőpp vére lecsöppenik,
20. Az angyalok fölszedik,
21. Cintányérra ráteszik,
22. Krisztus Urunk elejbe viszik.
23. Krisztus Urunk csak azt mondja:

24. Sem tréfa, sem játék,
25. Aki ezt az imádságot minden este
elmondja,
26. Hét halálos bűne megbocsáttatik.
Amen. Dicsértessék a Jézus Krisztus.

CV.

1. Fehér rózsza Mária
2. Gyönggyel gyökerezék,
3. Arannyal virágozzék.
4. A mi házunk négyszögletes,
5. Négy szép angyalok őrizzetek
6. Keresztek forogjatok,
7. Hadd alu gyak Boldogasszony ágá-
ban.
8. Ábrahám kebelében
9. Virág szülte Szent Annát,
10. Szent Anna szülte Máriát
11. Mária szülte szent Fiát,
12. Kitekintek az ablakon,
13. Ott látok egy szép templomot
14. Kívül aranyos, belül irgalmas
15. Aki ezt az imádságot este-
reggel elmondja,
16. Hét halálos bűne megbocsáttatik.

[CVI, 1–26: *Sóbér Viktor* közlése, Vassurány, 1893. V. 15. (ősi surányi család). Édesanyjától tanulta, Sóbér Mihályné, sz. *Sziber Mária* (szintén surányi születésű). Amikor közlő apja, *Sóbér Mihály* haldoklott, a Boldogasszony kegyelmébe ajánlotta őt. És amikor az első világháborúba indult, ezt mondta neki: „Édes fiam, most elmész, őrizd meg a tisztaságodat, mert ha fajtalanságba kerülsz, puskád lesz, lödd agyon magadat, haza ne gyere!” Három gyermeke van: két lánya és egy fia. Ezek is megtanulták a Fehér rózsza Máriát. FETTICH Nándor gyűjt. Vassurány, 1969. XI. 26.]

[CV, 1–16: Közlő előbbinek lánya: Varga Lászlóné, sz. *Sóbér Mária*, a vassurányi nemrég létesült postahivatal vezetője, Vassurány, 1931. II. 7. Anyjától, Sóbér Viktorné, sz. *Piskor Teréztől* (vasasszonyfai születésű) tanulta. Ugyanezt a szöveget, ugyanott a surányi postahivatalban (csekély változtatásokkal) Horváth Teréz is elmondta, Vassurány, 1889. XII. 13. FETTICH Nándor gyűjt. 1969. XI. 26.]

Apa és lánya imádságszövegei között az apró különbségeken kívül egy lényeges különbség is van: Apa: *Világ szülte Szent Annát*, lánya: *Virág szülte Szent Annát*. Ezt a postán jelenlevő falubeliek is szóvátették, mondván hogy nem *virág*, hanem *világ*. Közlő azonban erősködött, hogy ő mindig így imádkozta, úgy mondja tehát ahogy tudja. Egyébként imádsága erősen le is rövidült: a 14. sor után megszakad és összefüggéstelenül következik a záradék. Kétségtelen, hogy az apa szövege a korábbi. Ennek az A/1 gazdagon részletezett imádságnak élete folyását tehát két generáción át tudjuk nyomon követni. Mennyi ilyen változás mehetett végbe ezer év alatt !?

A közeli Söptéhez tartozó Kazár-pusztán a LXXXIV. sz. alatti, vegyes elemekből álló, de mindvégig archaikus hosszú imádságot Szabó Flóriáné, sz. *Lakner Erzsébet* (Söpte, Kazár-major, 1909. XI. 6) tanulta Jákon anyjától, és lánya, Balázs Lászlóné, sz. *Szabó Anna* (Ják, 1937. X. 5.) elejétől végig minden változtatás nélkül egyformán mondta el. Ez a másik útvonala az imádságok életének.

Mégsem egészen az emlékezet volt az imádságok életben tartója. A nép egészséges emlékező tehetségén kívül nagyobb szerepet játszott az imádságok fönmaradásában az ősi hithez, szokásokhoz való természetes ragaszkodás. Az igazán vallásosnak mondható *Sőbér Mihály* szavai, melyekkel a háborúba induló fiától búcsúzott, meggyőzően tanúskodnak egy egészen más vallásosságról, mint a bűnök bocsánatát hirdető kereszténység propagált vallása. A keresztény egyház az öngyilkosságot óriási bűnnek hirdeti, az öngyilkost el sem temeti. *Sőbér Mihály* vallása azonban inkább az öngyilkosságot választja, mint a fajtalanságot és nem is gondol a bűnbocsánat igénybevételére, amelyet pedig imájában emleget. A Boldogasszony-hit fogalomvilágába a testi tisztaság is beletartozott. Ennek a Boldogasszony-hitnek védelméről a 4. fejezetben volt szó. A nyugati végeken letelepített besenyők igen nagy szerepet játszottak ennek a hitnek a fönntartásában. A *Kassai Kódex* mágus-pereiben gyakran olvassuk, hogy a mágus besenyő volt. *Sőbér Mihály* ennek a hitnek volt a kifejezője, amikor még a szülői szeretetet is háttérbe szorítva az általa említett Boldogasszony kegyeibe ajánlotta katonafiát. Ennek a hitnek a szívósságára mutat vissza a záradéknak az a szokatlan figyelmeztetése, melyről az előző fejezetben volt szó (*Sem játék, sem tréfa*). Nem véletlen, hogy éppen a legutóbbi időkig templom és postanélkül élő surányi nép körében találjuk ezt a formát több esetben (a *Sőbér* családnál is!). Úgy látszik, hogy az ajánlott bűnök-bocsánatát e vidéken játéknak tekintették s talán tréfát is űztek a bűnbocsánat keresztény hirdetőiből. Az öreg haldokló *Sőbér Mihály* kemény, halált megvető ember volt. Ősi pogány hitét a keresztény tanítás temperálta, de el nem altatta. Ez volt az a hit, amelyért a besenyő *Thonuzoba* és felesége is inkább az élve eltemettetést vállalta:

Thonuzoba in fide vanus,
 Noluit esse Chirstianus,
 Sed cum uxore vivus
 Ad portum Obad est sepultus
 (Anonymus, 57).

A régi magyar házassági eskü, melynek szövegét négy nyelven (latin, magyar, német, szlovák) a *Rituale Strigoniense* tartalmazza,²⁵ világosan tanúskodik arról, hogy a magyaroknál a Boldogasszonynak házasságvédő szerepe volt: „Isten engem úgy segéllyen Bódogságos Asszony”. Ezt a Bódogságos Asszonyt ma összevonva Boldogasszonynak mondják. Érdekessége e szövegnek, hogy nem az ugyanott közölt latin szövegnek a fordítása, mert abban „Beata Virgo Maria” áll, hanem a pogánykori nevet tartották meg, természetesen keresztény értelmezéssel. Az 1961. évi *Collectio Rituum* esküszövege a Szűz Mária — Nagyboldogasszony azonosításnak az alapján áll: „Nagyasszonyunk, a szeplőtelen Szűz Mária”. Ma ez utóbbi van gyakorlatban.²⁶ Hogy mi minden tartozott a Boldogasszony-hit fogalomvilágához (szertartások, gyógyító eljárások stb.), arról imádságaink archaikus rétege őrzött meg számunkra értékes tudósításokat. A sámánság és a kereszténység küzdelme tükröződik ezekben az imádságokban. A jóhiszemű nép a két különböző világfelgóság hatásait nagyrészt bíráló nélkül elfogadta és költői módon összeolvasz-

²⁵ *Rituale Strigoniense*, 160.

²⁶ *Collectio Rituum*, Budapest, 1961. 181.

totta. Az új hit kigúnyolása a jelek szerint csak egészen kis területre szorítkozott (2. kép). Valamint e költői alkotásokban, ugyanúgy a mindennapi életben is a nép mindkét vallás előnyeit igénybe vette, néha egészen meglepő, a mai ember számára érthetetlen formában is. Ez egyik legfőbb tanulságunk ezeknek az imádságoknak az elemzéséből.

Kéziratomat SZLÁVIK Andor és BÁRÁNY László szívesek voltak gondosan átnézni. Hasznos megjegyzéseikért és mindenkor hathatós és készséges támogatásukért ezúton is hálás köszönetet mondok. Ugyancsak hálás köszönettel gondolok dr. GÉFIN Gyulára és Vas megye falvainak plébánosaira, akik a fönt említettekkel együtt lehetővé tették, hogy aránylag rövid idő alatt megtaláljam az imádságokat tudó közlőket. FALVAY Károlynak, BESENCZI Sándornak és UJVÁRY Lajosnak is köszönetet mondok az általuk gyűjtött imádságzövegek átengedéséért.

*

7. Függelék

E kézirat lezárása (1970 május) után sikerült egy ellenőrző és gyűjtő utat tennem Vas megyében. A LXXXII. sz. fontos imádság közlője petőmihályfai születésű nagyanyjától tanulta az imádságot. Petőmihályfa volt tehát utam egyik fő célja. Meg is találtam e fontos szöveget Petőmihályfán.

Kulesár Istvánné, sz. *Ferencz Rozália* (1896. III. 18. Petőmihályfán). Közlés: Petőmihályfa, 1970. VII. 7. FETTICH Nándor gyűjtése. Amikor a Fehér rózsza Mária-imádságot sürgettem, hevesen tiltakozott a közlő: „előbb mást kell mondani”. Így jutottam hozzá egy 90 soros összeállításához, melyben több imádságtípus sorakozik egymás után. Ezt a teljes sorozatot itt közlöm:

CXXXII, 1. *Paradicsomkertben van egy szent kut. 2. Krisztus Urunk abban mosogatja az ő szent sebeit. 3. Gyertek ide keresztyének (sic!), 4. Nézzétek az én sebeimet, 5. Hogy a zsidók megöldöztek, 6. Vas vesszővel megsapkodtak, 7. Két csöpp vérem lecsöppent, 8. Az angyalok felszedték, 9. Magas mennybe szárnyuk alatt fölvitték. 10. Minden harangok szóladoznak, 11. Minden gyertyák gyulladoznak, 12. Minden lelkek örülnek, 13. Csak az övé nem örül, 14. Ki anyját, vagy apját megrverte. 15. Én nem vertem, csak gondoltam. 16. Fogd szent Péter a kulcsyukot, 17. Mutass nekik széles, hosszú, poros utat, 18. Merre az ördögök pokolra járnak. 19. Édes Jézusom, ne cselekedjetek. 20. Míg ezen bűnös ezt az imádságot el nem mondja. 21. Hét kereszt alatt lefekszek, 22. Hét kereszt alatt fölkelek. 23. Őrizz angyal éjfélig, 24. Boldogságos Szűz Mária, édes Anyám, veradtig, 25. Jézus Krisztusom mindétig, 26. Hogy gyarló testem nyugodjék, 27. Szívem soha el ne aludjék, 28. Hogy Téged mindenkoron lásson. 29. Minden gonosz távoztassanak, 30. Sátánok megköltessenek, 31. Hogy testünkő (sic!) ne fertőzzenek, 32. Engedd nekünk kegyesen, 33. Szent lélekkel egyetemben, 34. Imádhassunk földön, mennyben. 35. Ma vala péntek, 36. Annak napja vala: 37. Méne . . . . . 38. Meglátták Jézust a zsidók, 39. Fölfeszítették a magas keresztfára. 40. Fol a szent vére, 41. Szomoró a szent lelke. 42. Szól a Boldogságos Szűz Mária: 43. Ó Fiam, Fiam, szerelmes szent Fiam! 44. Én azt gondoltam, Te leszel bús, 45. Látod Fiam, én leszek bús. 46. Ki ezt az imádságot hétszer elmondja, 47. Hét halálos bűn annak megbocsáttatik. 48. Názáretbeli Jézus, 49. A zsidóknak királya, 50. Veszedelemben levőknek Istene, 51. Megtestesült szent Ige! 52. Ne hagyj minket a bűnbe elveszni! 53. Szent Isten, szent erős Isten, 54. Szent és halhatatlan Uristen! 55. Könyörülj rajtunk! 56. Fehér rózsza Mária. 57. Engem Jézus itt találjon. 58. Én lefekszem ágyamban. 59. Mint az Úr Jézus koporsóba. 60. Kerüljetek szent keresztet, 61. Őrizzetek szent angyalok! 62. Égen menő kis madár. 63. De nem madár, szárnyas angyal, 64. Szárnya alatt szent oltár, 65. Szent oltárba igaz hit, 66. Igaz hitbe Boldogasszony. 67. Napkelet felé néz . . . . 68. Ott látott egy aranyos templomot. 69. Kívül aranyos, bellü irgalmas. 70. Abba vagyon egy szent szín (sic!), 71. Azon állva Jézus, 72. Térdig vérbe, könyökig könnybe. 73. Piros hajnal meghasadt, 74. Menyország ajtaja megnyílt. 75. Kelj föl, kelj föl, szent Anyám! 76. Megfogták a Te szent Fiadat. 77. Vas dárddal nyitogtják, 78. Arcul verik, vérről verejtékezik. 79. Ecettel, épével itatják. 80. Ó anyám, anyám, szép szűz Máriám! 81. Menj el, menj el a feketé földszin alá, 82. Az Adám magvai közé. 83. Kiváltad, hirdessed, 84. Lefek-tére-fölkeltére . . . 85. Bizon mondom, 86. Hogy a paradicsomban velem lesznek. 87. Én mondom, Teremtő-Megváltó, 88. Tiltetek az ő piros vérével megváltott. 89. Ki ezt az imádságot hétszer elmondja, 90. Hét főbűne megbocsáttatik.*

Bár ez a sorozat konstrukció tekintetében némileg emlékeztet a székelyföldi hosszú imádságokra (XCI = 77 sor; XCII = 75 sor), mégis igen lényeges különbség az, hogy a petómihályfai imádság megnevezi a bűnt is, amely miatt szükség van az imádságra és világosan hivatkozik az imádság funkciójára (13–20). Etekintetben ez az imádság egyedül áll az általam ismert összes imádságok között. Az *égen menő szép madár* (LXXXII. 6) *szép* jelzője, mely a középkori magyar szóhasználatban valami fölségeset, magasrendűt, különöset, rendkívülit jelent, itt *égen menő kis madár* lett (62). Az *igaz hűbe Boldogasszony* azonban lényegileg itt is az ősi Boldogasszony-hit dicsőítése. A 70. sorban előforduló *szent szín* arra a korra mutat vissza, amikor a *szín* szó még általánosan használatos volt és használata nem zsugorodott össze bizonyos kevesebb számú esetre, nagyobb részt szóösszetételekre (kapuszín, színház, színtér stb.).

Meszleni ellenőrző utamon előkerült egy imádság, mely világosságot derített több imádságban előforduló „pecsételés”-motívum értelmére. Ez a motívum imádságainkban sohasem fordul elő a passióval kapcsolatban (nem vonatkozik tehát a Krisztus koporsójának lepecsételésére), hanem rendszerint a *Fehér rózsza Mária* kezdetű részben tűnik fel. Ez a meszlени imádság így hangzik:

CXXIII, 1. *Fehér rózsza Mária*, 2. *Gyönggyel gyökerezett*, 3. *Arany gyűrűvel lepecsétellett*. 4. *Ajtómba Jézus*, 5. *Ablakomba Boldogasszony*. 6. *Házamnak négy szöglete . . .* 7. *Négy angyal őriztetek . . .* 8. *Kelj fel, kelj fel Mária!* 9. *Mert megfogták Szent Fiadat*, 10. *Keresztjára feszítették*, 11. *Három csepp vére lecseppenik*, 12. *Az angyalok fölszedték*. 13. *Jeruzsálembe viszik*. 14. *Aki ezt az imádságot* 15. *Este-reggel elmondja*, 16. *Két halalos bűne megbocsáttatik*.

Jancsó Istvánné, sz. *Hérincs Rozália*, 1911. XII. 17. Felvétel: Meszlen, 1970. VII. 5.

FETTICH Nándor gyűjtése.

A lejegyzésnél jelen levő SZLÁVIK Andor fölhívta figyelmemet arra, hogy ezeken a vidékeken a nép a teherbe esett lányról azt mondja, hogy „meg-” vagy „lepecsételtek”. Szerinte az imádságokban előforduló hasonló motívum is tehát Mária fogantatását fejezi ki a nép nyelvén. A szövegekben rendszerint romlás található, de van aránylag egész világos szöveg is: XCIII, 1. *Fehér rózsza Mária*, 2. *Téged talált Úristen*, 3. *Szent újjával eljegyzett*, 4. *Szent iclkével pecsétel*. Imádságyűjteményemben összesen hétszer fordul elő ez motívum (XVII, LVIII, LIX, LX, XC, CXXIII, CXL). Ezek között a XC alatti nem tartozik ide, de a passióval sem kapcsolatos.

Egészen fantasztikus kifejezést találtam a Krisztust kereső két próféta helyett a CXXIV. sz. imádságban: 5. *Arra jött két grófi jel* (sic!). 6. *Mért jöttetek? Mit kerestek?* (Gersekarát, közlő: Déri Györgyné, sz. *Kacor Gizella*, 1894. II. 11.). Egy ugyancsak gersei szöveg két változatában (CXXVI, CXXVII) a népi szóhasználat egész különös szóösszevonást hozott létre: 4. *Kerüljetek szent keresztet*, 5. *Hadassam* (sic!) *Máriának kebelében* (sic!). Ugyanezen imádságokban Krisztus, lecsöppenő vérével kapcsolatban, ezt mondja: 10. *Vigyétek kis ótárba, nagy ótárba*. 11. *Földl' atta, földl' igya*. Győrvarón egy hosszú imádságban ezt találtam (CXXX): 33. *Názáretbe van egy matromfa*.

Végül meglepetést okozott, hogy Kondorfán két imádságban is megtaláltam a figyelmeztető szavakat: CXXXIV, 31: *Ez nem játék, nem tréfa*; CXXXV 32: *Ez nem tréfa, nem gyerekjáték*.

BÁRÁNY László újabban 6, én pedig az említett utamon 10 imádságot gyűjtöttem. Ezekkel a gyűjtemény darabszáma CXLI-re emelkedett. Az újabb imádságokat magno-szalagra vettük fel és a közlöket fényképeztük.

FETTICH NÁNDOR

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1937 *Népünk imádságai*, Regnum II. Budapest, 19–47.

Collectio Rituum

1961 Budapest.

FEHÉR M. Jenő

1967 *Kének a magyar sámán-inkvizíciók történetéből*, Warren, Ohio, USA,

FEHÉR M. Jenő

1968 *Középkori magyar inkvizíció*, Buenos-Aires.

GEREVICH Tibor

1938 *Magyarország románkori emlékei*, Budapest.

GYÖRFFY István

1943 *Magyar falu magyar ház*, Budapest.

- KANDRA Kabos
1897 *Magyar mytologia*, Eger.
- KÁLMÁNY Lajos
1885 *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*, Értekezések a Ny. és Szt. köréből, XII. kötet, IX. sz. Budapest, M. Tudományos Akadémia.
- KÁLMÁNY Lajos
1893 *Gyermekijjesztők és rablók*, Ethn., IV (különlenyomat).
- MARZALI Henrik
1901 *A magyar történet kútjőinek kézikönyve* (Enchiridion), Budapest.
- MERK Augustinus
1951 *Novum Testamentum graece et latine*, Roma
- MOZSOLICS Amális
1946 *Való igaz volt (kézirat)*.
Rituale Strigoniense
1772, Tyrnaviae.
- SZABÓ István
1966 *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. sz.)*, Budapest.
- SZABÓ István
1969 *A középkori magyar falu*, Budapest.
- SZABÓ Kálmán
1938 *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*, Bibliotheca Humanitatis Historica, III, Budapest.
- ZÁVODSZKY Levente
1904 *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest.

Нандор Феттих:

ТЕКСТЫ ЗАГОВОРОВ РЕЛИГИОЗНОГО ХАРАКТЕРА В ВЕНГЕРСКИХ НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЯХ

(Резюме)

Автор и его сотрудники, проводя полевое исследование, среди венгерского населения западновенгерской пограничной зоны, обнаружили древние молитвы. В них сохранились следы языческих верований более чем тысячелетней давности, тех религиозных обрядов, которые бытовали в названный период. Для большинства молитв характерны два основных типа: одна часть молитв начинается словами *Мария — белая роза*, другая же *Вечерняя молитва*. С течением времени оба типа обогатились многими новыми элементами: отдельные части заимствованы ими из других молитв, церковных литургий и народных драматических мистерий.

В своей работе автор занимается частями языческой природы, в основном теми отрывками текстов, которые тесно связаны с шаманизмом. После трехстрочной инвокации, как правило, следует языческая генеалогия Иисуса: происхождение солнца и земли (или земли и солнца), святой Анны, Марии, Иисуса. После этого обычно следует хвостовство четырехугольной формой дома (такая форма дома считалась тогда христианской в противоположность шатру и имитирующей шатер домику из жердей). В четырех углах этого дома нового типа помещены кресты. Они помогают роженицам, беря на себя те задачи, которые раньше приходились на долю шамана (во время родов шаман с песнями под дробь барабана бегал вокруг дома роженицы): теперь кресты держат в отдалении злых духов, пока роженица страдает. На постели Благодатной богоматери, однако эта Благодатная богоматерь не тождественна Марии, это какая-то древняя языческая богиня. Следующая часть молитвы — страдания, муки божьи, эта часть имеет народную поэтическую окраску.

Работа состоит из следующих глав: 1. обнаружение новых текстов. 2. Два основных типа молитв и их дальнейшие варианты. 3. Период возникновения молитв. 4. Молитва из Мадярсечёда. 5. О функциональном назначении молитв. 6. О жизни молитв. 7. Приложение.

Nándor Fettich:

ZAUBERTEXTE RELIGIÖSEN CHARAKTERS IM UNGARISCHEN VOLKSGLAUBEN

(auf Grund neu aufgefundener Gebetstexte)

(Auszug)

1. *Neue aufgefundene Quellen.* Für die Erforschung der heidnisch-ungarischen Glaubenswelt eröffneten sich in unseren Zeiten zwei neue Quellengebiete. Das eine ist der sogenannte Kodex von Kassa, in dem u. a. die Auszüge der Protokolle der im 13. Jh. gegen die Magier (Schamanen) geführten Prozesse enthalten sind. In der Zeitschrift *Hungarian Historical Review* (New York) werden jetzt diese Auszüge regelmäßig mitgeteilt. Vorher wurden aber einige Textteile davon im Originallatein (mit ungarischer Übersetzung) von M. Jenő Fehér veröffentlicht (*Képek a magyar sámáninkvizíciók történetéből* [Bilder aus der Geschichte der ungarischen Schamaneninquisitionen], Warren, Ohio, USA, 1967). In den ungarischen wissenschaftlichen Kreisen hat bereits dieser Vorbericht großes Aufsehen erweckt. Außerdem wurden in den westungarischen Dörfern solche Gebete in großer Zahl entdeckt, die neben den christlichen Formen zahlreiche Details von der alten, heidnischen Glaubenswelt und ihren Zeremoniellen bewahrt hatten. Vom Gesichtspunkt des Reichtums an den heidnischen Elementen aus sind diese westungarischen Gebete die bedeutendsten unter denen des ganzen Landes, deren Erfassung auf Initiative und unter der Leitung des Verfassers seit zehn Jahren im Gange ist. Das bisher gesammelte Material besteht aus 122 Gebeten, wovon etwa 50 vom Verf. selbst gefunden und aufgezeichnet wurden. In diese Sammlung mußten einige verwandte Gebete von anderen Gegenden als Vergleichsmaterial aufgenommen werden. Ja, es stammen sogar drei Gebete aus den Dörfern des entfernt liegenden Széklerlandes, aus dem Tatros-Tal (heute Rumänien). Nach einigen Jahren schalteten sich auch andere Sammler in diese Forschungsarbeit ein, sogar das Ethnographische Museum begann neuestens — von den vorerwähnten unabhängig — die Erfassung dieser Gebete in den Komitaten Sopron und Somogy (Transdanubien).

Diese aus 122 Gebeten bestehende Sammlung bildet die Grundlage der Arbeit des Verfassers. Von einer endgültigen Systematisierung kann, infolge des rhapsodischen Charakters der bisherigen Forschungen noch keine Rede sein. Keine einzige Gegend Ungarns wurde bisher in Anbetracht der Gebete erschöpfend untersucht. In jedem Dorf läßt sich etwas neues, hauptsächlich eine neue, bisher unbekannte Variante finden.

Die ungarische Fachliteratur der Volksgebete ist nicht groß. Hoch ragen davon die Arbeiten von Sándor Bálint und Lajos Kálmány hervor. Der bedeutendste und älteste Gebetstyp (*Weißer Rose Maria*) ist aber in der Literatur unbekannt.

Auf Grund der bisherigen Sammelaktionen leben im Kom. Vas seit den ältesten Zeiten zwei Grundtypen nebeneinander: 1. *Weißer Rose Maria* und 2. das *Abendgebet*. In beiden sind archaische Züge enthalten; beide kombinieren sich auch miteinander, außerdem nehmen beide einzelne ausgegriffene Teile aus den Kirchenbüchern auf, wohl mit Vermittlung der Wanderprediger im Mittelalter und später, im 16.—18. Jh. mit der der Lizenziaten. Außerdem zeigen sich in mehreren Gebeten auch Spuren eines volkstümlichen Mysterienspiels („Jesus wird gesucht“).

2. *Die beiden Grundtypen (A/1 und B/1) und ihre weiteren Varianten.* In der Sammlung der bisherigen 122 Gebete wird der Typ *Weißer Rose Maria* (A/1) durch 49, der vom *Abendgebet* (B/1) durch 51 Varianten vertreten. 17 Gebete lassen sich in keinen Grundtyp einreihen. Diese sind teilweise vom neuen Stil, oder sie stammen, als Bruchstücke, von irgendeinem mittelalterlichen Mysterienspiel bzw. von anderen Gebeten.

Im Typ A/1 reihen sich die verschiedensten Bilder ohne Zusammenhang aneinander. Eine dreizeilige Invokation ist eine wahrhaft poetische Schöpfung, obwohl sie keine volkstümliche Schöpfung darstellt: *Weißer Rose Maria | Wurzelt mit Perlen | Knospen mit Gold.* Dann folgt ohne jeden Übergang eine Prahlerei: „*unser Haus ist viereckig*“. Gemeint ist ein Fachwerkbau „neuen Typs“, der dem runden Zelt, oder dem runden Flechtwerkbau (Sinnbild des Heidentums) gegenüber als Zeichen des neuen, christlichen Lebens galt. In den vier Ecken des neuen Hauses nehmen schöne Engel, — in mehreren Varianten Kreuze — Platz. Diese kommen der gebärenden Frau dadurch zu Hilfe, daß sie um das Haus herumlaufen und die bösen Geister fernhalten, während die gebärende Frau im Bett der altheidnischen Göttin Boldogasszony (etwa Unsere liebe Frau) kreißt. Das Ziehen dieses Zauberkreises war ursprünglich der Beruf des heidnischen Schamanen. Laut Zeugenschaft der Schamanenprozesse wurde dieser Zauberkreis mit keinem Kreuz

gezogen, sondern der mit Federn ausgeschmückte Schamane kreiste selbst laut singend und seinen Trommel schlagend um das Haus herum. In unseren Gebieten kommt das Verlangen nach dem magischen Kreis „auf christliche Weise“ vor, sooft es sich um die Entbindung dreht („*Bett der Boldogasszony*“). In Wirklichkeit gibt es keine Daten darüber, daß man mit Kreuzen um das Haus herumgelaufen wäre. In solchen Fällen wurde aber immer der heidnische Schamane (*magus*) geholt.

Diesem Teil, oder oft der vorher erwähnten Invokation folgt eine volkstümliche Genealogie von Jesu, im aufzählenden Stil der Genealogie der Evangelien: *Die Erde gebar den Himmel / Der Himmel gebar die hl. Anna / Die hl. Anna gebar Maria / Maria gebar ihren hl. Sohn / Den Erlöser der Welt*. Diese Aufzählung kommt in mehreren Varianten vor, die Mettercia ist jedoch in dieser Aufzählung regelmäßig vorhanden. Dann folgt ein dramatisierter Teil: der Besuch des leidenden Christus am Freitag, der sich in einem schönen Tempel befindet, *im Blut bis zum Knie / In Tränen bis zum Ellbogen*. Sein herabtropfendes Blut wurde von den Engeln aufgefangen, in den Himmel gebracht, und den Füßen Christi vorgelegt. Christus habe darauf geantwortet: *Wer dieses Gebet des Tages dreimal zu Ende betet, wird von seinen Totsünden befreit*.

Eine bedeutende Variante ist, in der das Drama des Christussuchens aus einem Mysterienspiel in dieses Gebet eingebaut wurde (A/2).

Als Grundtext des Abgedebetes (B/1) ist jener Typ zu betrachten, an den sich kein anderer Gebetsteil anschließt und der gleichzeitig eine geschlossene, runde Einheit bildet. Der Ausgangspunkt lautet immer: *Ich lege mich in mein Bett nieder* und setzt sich fort: *Wie Jesus in seinen Sarg*. Dann wird gewöhnlich um die Hilfe der Schutzengel gebeten.

Der Grundtext wurde infolge seiner Kürze wahrscheinlich für zu wenig gehalten. Deshalb wurden schon früh zu ihm einige Teile aus anderen Gebeten, ja sogar liturgische Textteile, hauptsächlich aber Passionstexte der Typen A/1 und A/2 hinzugefügt.

3. *Entstehungszeit der Gebete*. Die archaischen Elemente der Gebete stammen aus der Zeit, als die Dörfer noch keine Kirchen, Pfarren und Geistlichen besaßen. Man konnte also nicht beichten; die kirchliche Absolution konnte nicht erteilt werden, der Sündenerlaß wurde an mehrmaliges Beten am Tage geknüpft. Dieser Zustand herrschte bei den Ungarn in den ersten zwei Jahrhunderten der Einführung des Christentums (11. 12. Jh.). Ein anderer Hinweis wird durch die Prahlerei mit dem viereckigen Haus gegeben. Die zeltbewohnenden Ungarn sind früh zum Bau des unbeweglichen, viereckigen hölzernen Hauses übergegangen, das im Karpatenbecken damals schon eine große Vergangenheit aufwies (keltischer und slawischer Holzbau). Durch die Gesetze der ersten ungarischen Könige, durch den Reisebericht des Otto von Freising (1147), sowie durch die Daten der archäologischen Ausgrabungen wurde der Übergang von dem das Zelt nachahmenden runden, geflochtenen Haus zum viereckigen Holz- oder Steinbau auf dieselbe Zeit bestimmt. In den Akten der Schamanenprozesse (Kodex von Kassa) kommt die Erwähnung des öfteren vor, daß es die erste Sorge des zur Entbindung oder zum anderen Kranken geholten Schamanen war, die vier Ecken der Stube zu reinigen, aus diesen die bösen Geister zu vertreiben. Manchmal wurden sogar auch die vier äußeren Ecken des Hauses und die nächsten Bäume und Gebüsche von den bösen Geistern durch Ausräuchern gereinigt. Aus diesen Daten ersieht man, daß nicht lange davor auch das runde, geflochtene Haus noch in Mode war.

Auch andere Daten deuten darauf hin, daß die ältesten Elemente dieser Gebete erst in den 11. – 12. Jh. entstanden waren.

4. *Das Gebet von Magyarszecső*. In diesem Dorf des Komitates Vas lassen sich die bezeichnenden Züge des Überganges vom Heidentum zum Christentum in Gebeten, in symbolischen, magischen Darstellungen der romanischen Kirche des Dorfes und in der auf die ortsansässigen genannten Schamanen bezüglichen schriftlichen Quelle (Kodex von Kassa) finden.

In der nächsten Nähe dieser romanischen Kirche hat der Verfasser ein Gebet gefunden, worin der Schamane (ung. *magus*) als *ein auf dem Himmel gehender schöner Vogel* apostrophiert ist. In demselben Gebet erhielt „der wahre Glaube der Boldogasszony“ eine ungewohnt scharfe Betonung. Auch das Ziehen des magischen Kreises (ursprünglich eine Funktion des Schamanen) ist darin erwähnt (*geh Kreuz herum!*).

Die magische Praktik mit den um das Haus kreisenden Kreuzen kommt nicht nur in diesen Gebeten vor, sondern ist auch heute noch an der Giebelwand der romanischen Kirche dieses Dorfes zu sehen. Auf Abb. 1 sind die magischen Kreuze, die sich in diesem Fall um die Menschen und die zwölf Apostel bedeutenden symbolischen Darstellung herum drehen, zu sehen. In demselben Dorf, in Szecső wurde 1265 gegen zwei alte Schamanen ein Prozeß geführt. Im Protokoll sind auch ihre Namen erhalten

geblieben: *Póka*, Sohn des *Gula*, und *Boksa*, Sohn des *Fotak*. In der nördlichen Gemarkung des benachbarten Dorfes Szarvaskend (Abb. 2), in der unmittelbaren Nähe von Szecsőd, im Weidenwald des Rába-Flusses sollen der Schamane *Bansa* und zwei andere Schamanen tätig gewesen sein (Protokoll des Prozesses aus dem J. 1236). Der Schamane *Bansa* kletterte auf einer hohen Leiter hinauf (*der auf dem Himmel gehende, schöne Vogel*) und habe im Interesse des Volkes mit Gott gesprochen.

5. *Über die Funktion der Gebete.* Der gemischte Inhalt dieser Texte steht zudem Begriff „Gebet“ in Widerspruch. Merkwürdig ist der Ton der Klausel in diesen Gebeten: *Wer dieses Gebet beim Schlafengehen-Aufstehen zweimal (dreimal, siebenmal) zu Ende betet, dem werden zwei (drei, sieben) Todsünden verziehen.* Das Beischließen dieser Gebrauchsanweisung (Klausel) zum Gebet ist bei den wirklichen Gebeten gänzlich ungewohnt. Doch wird dadurch bewiesen, daß diese Gebete ursprünglich eine die Beichte vertretende oder ersetzende Funktion gehabt hatten. Es ist ganz merkwürdig, daß sich das Volk dieser Gebete bis zum heutigen Tag bedient, auch in solchen Dörfern, wo die Kirche bereits im 13. Jh. erbaut war und wo sie auch heute noch steht, wo also die Möglichkeit der Beichte seit vielen Jahrhunderten vorhanden ist (Szecsőd, Meszlen, Acsád, Dozmat, Ják usw.).

In einem kleinen Teil des Komitates Vas, in den Dörfern Surány, Szilvagy und Meszlen (Abb. 2), schließt sich an die Klausel noch eine Mahnung an: *Dies ist kein Spaß, kein Spiel!* Surány ist ein wichtiger Fundort der ältesten Regöslieder (Zauberlieder). Hier hat der Verfasser in drei Gebeten diese zum Gebet keinesfalls passende Mahnung gefunden. Es scheint, daß die Arbeit der Wanderprediger in den Dörfern dieser Gegend von ca 10 km Durchmesser verspottet wurde. So entstand dieser merkwürdige Zusatz der Klausel.

Der Typen A/1 und A/2 bedient man sich in der Kirche niemals. Der Verf. hat in mehreren Dörfern gehört, daß es eine große Sünde sei, diese Gebete zu beten. Als aber die Gebete Vaterunser, Gottesengel, Kredo und andere Gebete zu Ende waren, hat man auch das Gebet vom Typ A/1 oder A/2 gesprochen -- freilich nur außerhalb der Kirche. Dasselbe ist auch bei der Wallfahrt geschehen, als während des langen Weges alle Gebete aus waren.

6. *Über das Leben der Gebete.* Es ist kein Wunder, daß in der klassischen Heimat der tausendjährigen Regöslieder auch die Gebete A/1, A/2 und B/1, B/2 die Spuren von mindestens tausendjährigen heidnischen Sitten aufbewahrt hatten. Während tausend Jahre erlitten sie aber viele Veränderungen. Obwohl die Bestrebung allgemein war, den Text von den Alten unverändert abzulernen, hat doch die junge Generation (infolge Vergessens oder Mißverstehens) an den einzelnen Textteilen Veränderungen vorgenommen. Ein Beispiel: *Die Welt* (ungarisch: *világ*) *gebar die hl. Anna* (im Text des Vaters); *Die Blume* (ungarisch: *virág*) *gebar die hl. Anna* (im Text seiner Tochter). Dieses Beispiel stammt aus Surány.

Es gibt dagegen ein Beispiel auch dafür, daß innerhalb einer Familie die alte Frau und ihre jung verheiratete Tochter dasselbe lange Gebet unverändert rezitiert haben und dasselbe bis heute beten (Söpte, Meierei Kazár).

Aus diesen Gebeten tritt die Tatsache mit elementarer Kraft hervor, daß die eine Hauptfigur der altungarischen Glaubenswelt Boldogasszony (Unsere liebe Frau) war. Im heutigen Komitat Vas scheinen sich auch die Schamanen petschenegischer Abstammung zu diesem Boldogasszonyglauben bekannt zu haben. Sie scheinen viel dazu beigetragen zu haben, daß dieser Glaube bei den Ungarn des westlichen Grenzgebietes in dieser heidnischen Form so intensiv erhalten geblieben ist.

7. *Anhang.* Nach Abschluß dieses Manuskriptes (Anfang Juli 1970) hat der Verf. eine neuere Kontroll- und Sammelfahrt im Komitat Vas unternommen. Es wurden diesmal zehn neue Gebete gefunden. Von diesen ist ein aus 90 Zeilen bestehendes Gebet aus Petőmihályfa besonders interessant. Seine Bedeutung besteht in erster Linie darin, daß in diesem auch die Sünde genannt ist, zu deren Tilgung dieses Gebet notwendig war (Prügeln der Eltern). Gleichzeitig ist darin auch von der Funktion des Gebetes die Rede. Außer diesen zehn Gebeten hat László Bárány noch sechs neue Gebete in Magyarszecsőd für den Verfasser gesammelt. Damit stieg die Zahl der Gebetssammlung auf 146.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adatok a vendvidék népi méhészkedéséhez

Jugoszláviához tartozó Vas megyei *Vendvidék* északi felén, annak *Kerkaifő* (Čepinci), *Magasfok* (Trdkova), *Szentmátyás* (Matyašoc), *Borháza* (Boreča), *Gyanafa* (Ženavlja), *Nádorfa* (Neradnovci), *Kuzma* (Kuzdoblanje), *Völgyköz* (Sotina), *Lakháza* (Lucova), *Sándorvölgy* (Šulinci), *Péterhegy* (Petrovei), *Andorháza* (Adrijanci), *Ottóháza* (Otovei), *Sal* (Salovci), *Kerkaszabadhegy* (Stanjevci), *Mátyásdomb* (Mačkoveci), *Tótkeresztúr* (Križevci), *Gesztenyész* (Kustanovci) vend, — valamint *Órihodos* és *Kapornak* magyar lakosú falvaiban vizsgáltuk a népi méhészkedést (1. kép). Ezek a kis lélekszámú községek, erdei fenyvesek közé ékelődve, dombos részen terülnek el a magyar országhatár közelében, így a közvetlen szomszédság folytán, kölcsönhatásokból adódott egyezőségek voltak megállapíthatók a Vendvidék, és az Alsó-Órség, valamint a Rába vidék magyar népe méh lakásai, méhesei, méhészkedés módja, szokásai és hiedelmei között.¹

A mezőgazdaságilag hasznosítható kevés és rossz minőségű föld nem biztosítja a lakosság gondtalan megélhetését, ezért a fiatalok jobbára idegenben vállalnak munkát, a méhészkedés pedig a nyáron is otthon tartózkodó öregekre marad.

Miután nagyobb összefüggő, odvas fákban bővelkedő lomblevelű erdők nincsenek, így erdei méhészkedésre és mézszákmányolásra vonatkozó adatokra nem akadtunk. Bodonkast csak egyet találtunk (T.), melyet az idős méhész bükkfából készített. Szlavóniában látottak alapján.² Hasonlóképpen gyékénykas is csak egy került elő (KF.). Ebben a drótvázzal erősített, fafogantyús, keskeny kúp alakú kasban BOROVNYÁK János Hercegszőlősről hozott méheket, melyek elpusztulása után a méh lakást többé nem használta.

A 38 cm széles és 76 cm magas kas külseje mésszel kevert agyaggal volt bevonva.

A kast (*koš*, *kosár*) a méhész maga fonja rozsszalmából (ritkán zabszalmából); összekötő anyagként — a helyi adottságnak megfelelően — fűzfa (*vrba*), vidrafűz (*pántovec*), mogyoró (*lészkev*), hárs (*lipa*) és földiszeder (*kopüsvice*) hánésának felhasználásával. Csúcsába, kiálló zsineg van fűzve, ami a kas felemelésére szolgál. Ezen kívül annak segítségével rajzaskor hosszú rúdra erősítik a kast, melyet a fára telepített méhek fölé tartanak, hogy abba bevonuljanak. Egyetlen olyan kast találtunk, melynek tetejére zsineg helyett szalmából font fogantyú volt erősítve (MD.).

A röplyuk (*luknya*) mindig a kas peremén, a legalsó fonadékból van kivágva s rendszerint fekvő téglalap (5 × 3 cm-től 8 × 3 cm-ig), ritkábban négyszög (3 × 3 cm alakú).

A kasok nagysága változó. A legkisebb kas mérete 36 × 23 cm (N.), a legnagyobbé 46 × 44 cm (A.).

A kasok formája sem egységes. Az alacsony lapostól, a magas csúcsosig 16 jól megkülönböztethető, de ezeken belül még több egymásba olvadó alakút találtunk.⁴ Többsegűik harang alakú (2. kép).

Azokban a községekben, melyekben különösen elterjedt az a hit, hogy a lopott méhesaláddal jár a legtöbb szerencse: a lakószoba bejárata fölé (3. kép), a fedett tornácra, s néha a disznó- és tyúktól tetején (4. kép), földön állva elérhetetlen magasságban polcokon tartják a kasos méhesaládokat. Másutt, a házból könnyen szemmel tartható helyen, a gyümölcsösben, külön-külön felállított három, vagy négy lábú padocskákon, a szabadban helyezik el (5. kép). Ilyenkor az eső, a szél és a

¹ Községek nevének a szövegben használt rövidítése: Kerkaifő (KF.), Magasfok (MF.), Szentmátyás (SZ.), Borháza (B.), Gyanafa (GY.), Nádorfa (N.), Kuzma (KU.), Völgyköz (V.), Lakháza (L.), Sándorvölgy (S.), Péterhegy (P.), Andorháza (A.), Sal (SL.), Ottóháza (O.), Kerkaszabadhegy (KSZ.), Mátyásdomb (MD.).

Tótkeresztúr (T.), Gesztenyész (G.), Órihodos (Ó.), Kapornak (KA.).

² CSABA József: *A vendek népi méhészkedéséről*. Ethn. LIX (1948) 125.

³ A kas aljának átmérője + magassága cm.

⁴ CSABA.

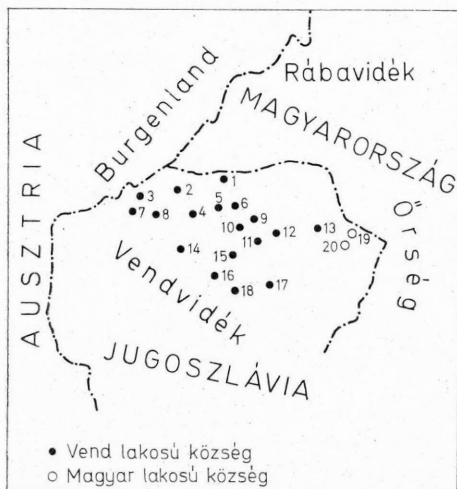
tél viszontagságai ellen kicséptelt rozskévév borítanak (MF., KU.) rá, esetleg ennek tetejére elhasználódott véka- vagy méhkaskarimát s néha még rossz edényt is tesznek (MF.).

Némelyik méhész szívesebben készíti alacsony kast, mert szerintük ebben jobban telelnek a méhek (KA.). Viszont jó mézhordás esetén az ilyen méhkasok kicsinek bizonyul s így nem lehet velük kellően kihasználni a méhlegelőt. Ezért a kas alját szita-, vagy rostakarimával megtoldják (SZ., GY., V. L., S., P., O., G., Ó., KA., K., T., MD.).

Hogy a lép le ne szakadjon, kereszt alakban két tartó vesszőt (*kriska*) dugnak át a kason. Ennek anyaga mogoró-, zelnice meggy-, vagy tölgyfa. A lép népies vend neve: *kerta* (N.), *kerpe* (KF., O., SZ., MD.), *kerte* (A., S.), *gyiérpa* (GY.), *gyarpe* (SL.).

Több méhcsaláddal rendelkező méhészek a kasokat az istálló végén (6. kép), zsuppal vagy cserépszindellyel fedett leginkább zárható méhesben (*vinnyák*) tartják.

Az asztalos munkához is értő ügyesebb méhészek fokozatosan áttérnek a maguk készített keretes kaptárak használatára, melyek ugyancsak méhesben kerülnek elhelyezésre.

1. kép. Vendvidék északi része 1. Kerkafő, 2. Magasfok, 3. Szentmátyás, 4. Borháza, 5. Gyanafa, 6. Nádorfa, 7. Kuzma, 8. Völgyköz, 9. Lakháza, 10. Sándorvölgy, 11. Péterhegy, 12. Andorháza, 13. Sál, 14. Ottóháza, 15. Kerkaszabadhegy, 16. Mátyásdomb, 17. Tótkeresztur, 18. Gesztenyés, 19. Órihodos, 20. Kapornak

Méh vend neve az egyes községekben eltérő. Így pl. a dolgozóméh: *fcsele* (A., MD., S., N., KF., T., SZ.), *fcsele* (M.),

2. kép. Leggyakoribb formájú méhkasok. Andorháza. CSABA József felv. 1969

3. kép. A lakószoba bejárata fölött tartott kasos méhcsaládok. Kerkaszabadhegy. CSABA József felv. 1969

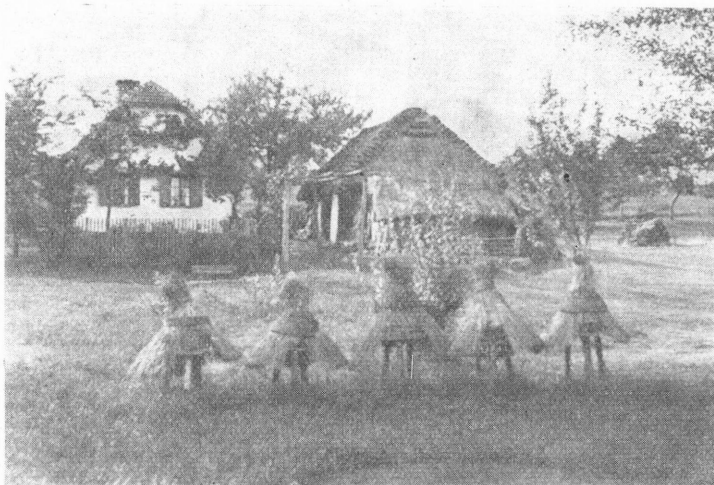

4. kép. Sertés- és tyúkök fölött tartott méhesládok. Nádorfa. CSABA József felv. 1969

fcselé (O.), *fcsiéla* (Gy.); a méh anyja: *matica* (N., KF., T., O., A., GY., S.), *mítica* (SZ.), *metica* (MD); here: *trout* (N., O., GY., S.), *drotos* (KF.), *romar* (T.), *traut* (M.), *trot* (SZ.).

Azt a méhrajt (*roj*) tartják jó mézhordónak, szaporodónak, amelyet nem vásároltak, hanem loptak vagy találtak (N.). Szerintük méheket nem jó pénzért eladni, mert a visszamaradott méhesládok hamarosan mind elpusztulnak (KF.). Ugyanígy teljesen kipusztulnak annak méhei is, akitől a méhesládot ellopták (T.).

Tavasszal, mindenütt József napján „engedik ki” a méheket. Ilyenkor a télire leszűkített rönnyílást kitágítják, a tél folyamán kas alá hullott elpusztult méheket, léptöredékeket, szemetet eltávolítják. József napján napfelkelte előtt engedik ki a méheket, hogy jó gyűjtők, szorgalmasak, szerencsések legyenek (B.). Hogy a rajok el ne szökjenek, József napján reggel napfelkelte előtt a méhész viseltes kalapjával a fején kimegy a méhesbe, ott egymás után felemeli a kasokat, majd kifordított kalapjával három mozdulattal lesöpri a téli (odahullott) szemetet. Utána becsukott szemmel elmegy a legközelebbi körtefához, azt megrázza, majd nyitott szemmel vissza megy a méhesbe, kifordított kalapját ráteszi az egyik kasra, melyben méhek vannak s azon rajta hagyja egy hétig (A.). Nem szöknek el a rajok akkor sem, ha a gazda József napján napfelkelte előtt körül

5. kép. Szabadban felállított méhkasok. Kuzma. CSABA József felv. 1969

6. kép. Istálló végén felállított méhes. Nádorfa. CSABA József felv. 1969

járja kertjét, amelyben méhei vannak (KF.).

Kerkafőn volt egy öreg méhésztől hallotta és nála látta ezt a baj elhárító eljárást, majd ezek alapján maga is így járt el.

Kerkafőn volt egy öreg méhésztől hallotta és nála látta ezt a baj elhárító eljárást, majd ezek alapján maga is így járt el.

Kerkafőn volt egy öreg méhésztől hallotta és nála látta ezt a baj elhárító eljárást, majd ezek alapján maga is így járt el.

Vendvidék északi részén kevés az akácfa ezért mindig a hajdina (*idina*) a legfontosabb méhlegelő. A méz (*méd*) elszedése is a hajdina virágzása után történik. Ekkor rendszerint kiválasztják a legnehezebb kast s annak méheit leképezik és utána kiszedik a lepecsételt mézes lépeket, amit régebben hordószám összevárosították a mézeskalácsot készítő bábosok s Muraszombatra, Körmentre és Szombathelyre szállították. Ma már inkább házi szükségletük kielégítésére szolgál a termelt méz, a fölösleget pedig kis tételekben helyben értékesítik.

CSABA JÓZSEF

Az építőközpontok kérdéséhez

KESZI-KOVÁCS László egyik tanulmányában a következőket írta a kolozsvári Hóstatókról: „... a régi hóstáti házak fából készültek. Ahogy az öregek apjuktól, nagypapjuktól hallották, ezeket a házakat a mokányok hozták készen a hegyekből és a mai Széchényi téren lehetett venni. A legtöbb gazda, ha építtetni akart, akkor előbb megrendelte mértékre valamelyik

mokánynál a házat, azok aztán a havason kivágták a fákat, összeillesztették és amikor készen volt, szekereken, vagy leginkább télen, amikor szánnal lehetett, lehozták és átadták. Gyakran ők állították össze.”¹ Az idézett leírás igen fontos tényezőt rögzít, amely általánosan jellemezte az egykori faépítkezést: az építőanyag, építéstechnika, gyakran kész faépületek meg-

⁵ A többi József napi varázsló eljárást lásd: Csaba uo. 127–128.

¹ K. KOVÁCS László: *Hóstáti képek*. Kolozsvári Szemle. I. Kolozsvár, 1942. 39.

határozott helyről származtak, ahol nagy-számú ács vagy famunkához jól értő ember tevékenykedett. Az ilyen települések központokat képeztek, amelyek termékeikkel és szakmunkáival látták el a környező településeket, meghatározott körzeteket. Ezeket az egyre gyorsabban pusztuló épületeket a hagyományos anyag alapján ma már egyáltalán nem, vagy csak igen nehezen és hiányosan lehet körülhatárolni, ill. felderíteni. Ezért is tulajdonított GUNDA Béla nagy jelentőséget a kéziratban anyag feltárasának, mert ennek nyomán többek között a korábbi *építőközpontok* megismerése remélhető, „ahonnan vándor ácsok, kőművesek keltek útra, vagy barkácsoló parasztek épületrészeket, kész épületeket szállítottak távoli területekre.”²

Az építőközpontok működését a XVI–XVII. századi történeti források is alátámasztják, ami TAKÁTS Sándor néhány dolgozatából is jól kitérünk.³ Tőle tudjuk például, hogy 1570-ben a Munkácshoz tartozó Luczka faluban rendkívül sok volt a faragómesterek száma.⁴ A múlt század derekán ORBÁN Balázs a Székelyföld leírása során megemlékezett Zetelaka településről, amely ekkor „egy hatalmas gyárfalu, hol minden ház egy zsendelyműhely: a Küiküllön megszámlálhatatlan fűrészmetszi a deszkát. Házépítéshez szükséges bornákat faragnak, s azokat felépítve adják el, hogy újból szétszedve, elszállítsák.”⁵

Hasonlóan fontos építőközpontnak számított a Gyalui havasok alján fekvő Bedecs község is. Kós Károly még 1950–1951-ben igen gazdag, élő ács hagyománnyal találkozott itt. A községben nagy számban éltek és ma is élnek ácsok. Készítményeik Kalotaszeg, Mezőség falvaiba, Szatmárba is eljuttattak.⁶

Legutóbb BAKÓ Ferenc Heves megye területéről erősítette meg az építőközpont tevékenységének jelentőségét. A gerendavázis lakóházak építését vizsgálva megállapította, hogy több lakóházat szállítottak az erdőben gazdag Váraszó helységből a szomszédos falvakba (Bükkszékre, Szentdomonkosra). A visszaemlékezések tanúsága és a jelenleg is virágzó hidasól ipar-

szzerű készítése alapján arra a megállapításra jutott, hogy „Váraszó egy időben, vagyis a faépítkezés virágjában házépítő központ volt, ahol egy ma már meg nem ismerhető méretű körzet számára dolgoztak”.⁷ A hidasól készítésének figyelembe vételével ide sorolja a mátraaljai Gyöngyössolymost is.⁸

A felsorolt néhány példához hasonló jelenséggel találkoztam a Borsod megyei Szőlőszárdon. A helységben azt állítják, hogy ma is majdnem mindenki ért a famunkához, faragáshoz, amit ősi hagyománynak tartanak. A községben régen is több ács élt, illetve ehhez a munkához értő ember, akik faépületek készítését vállalták, az épületek emelését irányították, ácsmunkából éltek meg a környező helységekbe járva. Szőlőszárdi ácsok építették Kanó, Egerszög, Teresztenye csúrcéjt a legutóbbi időkhöz is (1950). Helyben maguk készítették az épületeket, de emlékezet szerint a múlt században jobbra az építő ács-vállalkozó adta a faanyagot. A vélemények szerint a község lakóinak van érzékük, adottságuk a famunkákhoz, de az építkezéshez is. Jelenleg is több képesített ácsmester él a faluban, akik sok ősi építésszerkesztési eljárást, hagyományt ismernek és őriztek meg, alkalmazva is azokat. Mindez arról tanúskodik, hogy Szőlőszárd Váraszóhoz hasonlóan, és hozzávetőlegesen azzal egy időben építőközpont, ácsközpont volt. Ezen a vidéken még nagyobb körben ismerték a jósvafői, ragályi ácsokat is. Pl. Szín helységben a favázis kenderetörő malmot 1923-ban jósvafői mesterek állították fel.⁹

A faházak építésének, egyáltalán a faépítkezésnek jelentősége a múlt század közepéig terjedt. Újonnan fából készült lakóházak emelésével a századfordulón már nem találkozhatunk a lakóházépítkezésben.¹⁰ A meglévő épületek felújítása, renoválása általában a famunkákhoz értő parasztemberek segítségével történt. A hagyomány szerint minden faluban volt néhány, faragáshoz értő parasztember.¹¹ Azonban a faház épütelemeinek elkészítése, a rögzítések helyének kifaragása, kimérése, az épület felállítása sokkal nagyobb

² Az építőközpontok jelentőségére GUNDA Béla hívta fel a figyelmet elsőként. GUNDA Béla: *A népi építkezés kohaltáncának működése*. MTA Tarsadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei IV. 3–4. Budapest, 1954. 79.

³ TAKÁTS Sándor: *Régi faragómestereink*. In: Rajzok a török világból. III. Budapest, 1917. 232–248. TAKÁTS Sándor: *A magyar faragóipar*. In: Rajzok a török világból. II. Budapest, 1915. 422–463.

⁴ TAKÁTS Sándor: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból*. Budapest, 1961. 45.

⁵ ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest, 1868. 65.

⁶ Kós Károly: *Centrul de dulgheri Bedecin*. Activitatea Muzeului, Cluj, 1956. 159–179. A munkára GUNDA Béla volt szíves felhívni figyelmem, amit ezúton köszönök.

⁷ BAKÓ Ferenc: *A faépítkezés emlékei Heves megyében*. Az Egri Múzeum Évkönyve. V. Eger, 1967. 170.

⁸ BAKÓ i. m. 171.

⁹ PONGRÁCZ Pál: *Régi malomépítészet*. Budapest, 1967. 141.

¹⁰ A századfordulón épített házakat már bontásból kikerült anyagból építették. Vö. LAJOS Árpád: *Az utolsó faház Domaházon*. Borsodi Szemle. 1959. 6. sz. 63.

¹¹ NAGY József: *A Hegyhát-vidék építkezése*. NFÉ I. (1900) 89.

műszaki ismeretet feltételezett, mint amivel egy főként gazdálkodó ember rendelkezhetett. Ugyanakkor a segítő emberek munkájának helyes irányítása az épületszerkezet összeállításának világos átlátását, „ácsszemét” és nem utolsósorban nagy gyakorlatot követelt meg. Nem feltételezhető, hogy mindenki meg tudta építeni a maga faházát, már csak azért sem, mert egy ház több nemzedéket kiszolgált, így sokszor az utódokra csak a javítás, reparálás munkája hárult.¹²

Az önálló, szakember nélküli faépítkezésnek ellentmond az a szemlélet is, hogy „aki az építkezés vezetéséhez mer fogni, az már mester” (Mikófalva, Heves megye). Az építkezést vezető *meszternek* szólították, ácsnak tartották. A visszaemlékezések arról tanúskodnak, hogy a faépületek vázának felállítását olyan ember irányította mindig, aki jól értett ehhez a munkához, ácsmunkával foglalkozott, abból élt meg, tehát *ács* volt.¹³ Nem említettek olyan esetet, hogy az épület felállítását maga a gazda, vagy faragáshoz értő parasztember irányította volna.

A faépítkezés módjának rekonstruálását nagy mértékben megkönnyítik a gabonataróroló épületek, a csűrök. A régi faházakhoz hasonló szerkesztésű gerendavázás csűrök ácsolási technikái mutatják meg legjobban, hogy építők milyen hagyományokkal rendelkeznek. A gerendavázás csűrök építése jóval túlélte a lakóházakat. A századforduló utáni első évtizedekben is építettek nagy számmal csűröket, amelyek vizsgálatából a lakóházak építésmódjára lehet következtetni. KESZI-KOVÁCS László jól rávilágít erre amikor azt írta hogy a *rakópajtákat* még a mostani

öreges is a mokányokkal csináltatták, éppennyú mint apaik a házaikat.¹⁴

Heves és Borsod megye sok helységében még ma is megtalálható csűrök építését — tulajdonosaik állítása szerint — ácsok vezették. Az építés munkája között, kalákában zajlott, amelynek irányítására fogadtak ácsmestert. Ezek legnagyobb része apjától, őseitől örökölte a mesterséget. „Firól fira maratt, ellopta az apjától, látta hogyan dógoznak, benne vót a munkába” (Szőlősárdó, Borsod megye). Az apja mesterségét folytató ács rendszert örökölte a megrendelő, építetők körét is. Pl. Kovács Béla sajonémeti ács a környező helységekbe: Bolyokra, Ozdra, Várkonyba, Sajómercsebe, Királdra, Sajópüspökibe, Centerbe járt dolgozni, ahol az apját jól ismerték, és ő iránta is megvan a bizalom. Véleménye szerint a jó mestert megkeresik. A lakóházak tetőszerkezetén kívül csűrök építését is vezette ezekben a helységekben.¹⁵ Hasonlóan nagy körzetet látott el a század elején a nógrádi Bocsó Antal ácsmester, aki Karancsesziben lakott és lakóhelyén kívül Karancsalján, Karancsberényben, Karancslapujtón, Ságújfaluban, Litén és Tarnócon dolgozott.¹⁶

Egy-egy helységben élő ács tevékenysége a környező helységek épületének szerkesztési módjában, különböző formai elemekben is visszatükröződik. Ennek alapján pontos műszaki felmérésekkel, amelyeket VARGHA László hangsúlyoz,¹⁷ egy-egy építési körzetet, vagy ennek centrumát sok esetben meg lehet állapítani, és az ács- vagy építőközpontok kérdéséhez egy lépéssel közelebb jutni.

SELMECZI KOVÁCS ATTILA

A palóc komatálak analógiái

BÁTKY Zsigmond említi, hogy az Osztrák Alpesebben, Bajorországban, Svédországban fából, ritkábban cserépből kettős tálakat használnak. Magában a tálban galuskát, kásafélét szolgálnak fel, a közepen levő csuporban pedig zsírt, tejfelt töltenek s abból mártogatnak. Idetartoznak a palóc mátká- és komatálak is (1. Magy. Népr. II², 348.), amelyeknél a tál közepére kis korsócskát, tojástartó csészét formált a fazekas. „Semmi kétség. — írja — hogy ezek a német kettős tálak s a palóc koma-

tál származásbeli rokonságban van egymással, de közelebbi mozzanatait nem ismerjük. Lehet, hogy német beköltözők hozták magukkal, de az is lehet, hogy — legalább a palócoknál — szlovák kölcsönvétel” (Népr. Ért. 1936. 168., 1937. 251.). Kettős tálakat használnak a lausitzi halászok is. A tálakat német földön már a XVII. századból ismerjük. (ERICH O. A. — BEITL R., *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*. Leipzig, 1936. 648.). Az edények szép példányaikat őrzi az osztrák Muse-

¹² BARÓ I. m. 170.

¹³ A faviázás épületszerkezet komoly munkát és hozzáértést igénylő felállítására I. VÁJKAI Aurél: *Adatok pajtavázak felállításának és kész-pajták köllötetésének mechanikájához*. NÉ XXIX (1937) 333—337.

¹⁴ K. Kovács I. m. 39.

¹⁵ Saját gyűjtés.

¹⁶ FLÓRIÁN Mária gyűjtése.

¹⁷ VARGHA László: *A magyar népi építészeti vizsgálatok napjainkban*. Ethn. LXXIII (1962) 177—205.

um für Volkskunde (Wien) Voralberg, Karinthia Felső Ausztria. területéről (lsz. 17.471, 19.488, 24.627, 40301–302.). — Valószínű hogy a kettős tálak vándorútjának BÁTKY Zsigmond feltételezésétől eltérő lehetősége is van. Erre utal az, hogy előfordulnak a Kaukázusban a csecseneknél is. Használatuk ugyanúgy történik, mint német népterületen. A nagyobb, fatálra húsdarabokat, kenyeret, gombócot raknak, a közepen levő csészébe hagymás, sós szószt öntenek s ebbe mártogatják a falatokat. A csecsenek használnak vörösrézből készült kettős tálakat is. A csésze a tál közepére van forrasztva. Ezek azonban dagesztáni készítmények. A tálak kb. 50 cm átmérőjűek. (PLAETSCHKE B., *Die*

Tschetschenen, 1929., 96., 1. ehhez az osszok középtálas asztalát is, BUSCHAN G., [Ill.] *Völkerkunde*, II, 2. 809.). A kettős edények ugyanebbe a csoportjába tartoznak azok a pireneusi (Austria, Galicia, Bierzo stb.), portugál, szavojai, wallisi edények, amelyek tálformában fából esztergályozottak s a közepükön gomba alakú emelkedés van. Ezen vagdalják szét a húst. A tálszerű alsórész lehet nyeles deszkalap is. Az utóbbi két vidéken a fatál gomba formájú emelkedése a ráhelyezett sajtoscsésze lecsepegtetésére szolgál. (KRÜGER F.; *Die Hochpyrenäen*. A. Landschaften, Haus und Hof, Bd. II. Hamburg, 1939. 243–244. l.)

GUNDA BÉLA

Konyhaedények használatáról Magyarországon 1782-ben

A császári privilégiummal felruházott bécsi vas konyhaedény gyár (*fabrica ferreorum culinariorum instrumentorum Österreichischer Eisen Geschirr Handl*) a helytartótanács által kívánta földérintetni magyarországi piaci lehetőségeit, és ehhez 1779-ben, majd 1784-ben az illetékes kormányzervek támogatását kérte. A helytartótanács több körlevélben hívta fel a magyar törvényhatóságok figyelmét a vállalkozásra, és tájékoztatást kért, hogy hol létesíthetne a bécsi gyár kereskedelmi lerakatot. A bürokratikus ügyintézés ebben a mind gazdasági, mind gazdaságtörténeti szempontból meglehetősen jelentéktelen ügyben számos semmitmondó iratot termelt; a helytartótanács 1782. április 18-i és 1784. május 17-i körlevelére adott válaszában azonban több megye és város arra a kérdésre is kitért, hogy területen milyen konyhaedényeket használnak a lakosság és hol szerzi be ezeket. Ezek a többnyire 1782-ből származó válaszok érdekes információkat szolgáltatnak a mindennapi élet anyagi kultúrájának egy olyan, történetileg nehezen megközelíthető területéről, mint a különböző anyagokból készült konyhaedény.¹

A bécsi gyár a vas konyhaedények propagandájában gyártmányainak a fazekasokkal szemben tartósságát, az ónnal bevont rézedényekkel szemben olcsóságát és az egészségre ártalmatlan voltát hangsúlyozta. Már ebből is kitűnik, és a törvényhatósági jelentések ezt csak megerősítik, hogy a konyhaedény Magyarországon 1780 táján elsősorban fazekasáru vagy ónnal

bevont rézárú volt. A vas konyhaedény főleg ez utóbbi számára jelentett konkurenciát, és bizonyára a nem kívánt üzleti verseny távoltartásának szándéka ösztönözte Buda és Sopron városát, amikor azt állította, hogy polgárai vas edényeket rendszerint nem, illetve egyáltalában nem használnak.

Fejér megye panaszából a hagyományos áru külsőségeihez való ragaszkodás tűnik ki. Minthogy ugyanis a megyének kellett konyhaedénnyel ellátni az ott állomásozó katonaságot, örömmel tért át a törekeny, évről évre jelentős költséget felemésztő fazekasárról a vas edényre. A vas konyhaedények bevonata azonban hamar lepatogzott, és a hadsereg megkívánta, hogy a vas edényt éppúgy vonják be ónnal, mint a rézedényeket. A rézedénykészítő mesterek viszont ezt a munkát nem hajlandók elvégezni, sem a fehérváriak, sem a győriek, sem a pestiek, sem a budaiak, hanem csak a maguk gyártotta edényeket árusítják.

A bécsi vas konyhaedény gyár áruit Pozsonyban, Pesten és Temesváron egy-egy kereskedő árusította jutalék fejében, de a kereslet a jelentések szerint csökkenőben van, ezért Pozsonyból és Temesvárról az eladatlan készletet vissza is küldték Bécsbe. Nagybánya egyetlen vaskereskedője is megpróbálkozott vas konyhaedények árusításával, de nem tudott túladni rajtuk.

Vas konyhaedényeket árultak 1782-ben a helyi kereskedők Besztercebányán, Esztergomban, Zomborban, Veszprémben, de ezek nem a bécsi gyár áruai voltak. A

¹ A felhasznált jelentések az Országos Levéltár helytartótanácsi levéltárában C. 43. *Acta secundum referentes*. 1782. MEDNYÁNSZKY. No. 25 és C. 63. *Depar-*

tamentum oeconomicum publicum. 1783/84. No. 35 jelzet alatt találhatóak.

pécsi kereskedők a város 1784. évi jelentése szerint kovácsoltvas edényekkel el vannak látva, a bécsi gyártmány iránt abban az esetben érdeklődnek, ha az öntöttvas. Rendkívül elterjedt a vas konyhaedények használata (maximus invaluerit usus) Zemplén megyében, ahol a tokaji kereskedők Bécsben, Bécsújhelyen és Stájerországban vásárolt árut hoznak forgalomba. Stájer eredetű konyhaedényt árultak 1782-ben Pozsega városában is, de nem nagy eredménnyel, amint ez két évvel későbbi, alább sorra kerülő jelentésükből következtethető.

A törvényhatóságok információi szerint a helybeli kereskedők nem árulnak vas konyhaedényt Abaúj, Esztergom, Torontál és Varasd megyében, de a lakosság máshonnan ismeri ezt az árufajtát. Az abaújiak Budán vagy Pesten, a torontáliak Temesváron vásárolják. Esztergom megye véleménye szerint a szóban forgó edények silány anyagból készülnek, nem tartósak, Varasdra pedig egy pettaui kereskedő hozott a vásárra, sokan vittek is, de ezek az edények rövid használat után megrozsdásodtak vagy kilyukadtak, és mivel megjavíthatni nem tudták őket, visszatértek a hagyományos cserépfazekakhoz (olla testacea) és ónnal bevont rézedényekhez.

Alig használ a lakosság vas konyhaedényt Ugocsa megyében, Bólabányán és Károlyvárosban, és csak a nagyobb urak (potentiores domini) konyháján található ilyesmi Turóc megyében.

Egyáltalában nem használnak vas konyhaedényt a horvátországi Szeverin, a szlavóniai Pozsega megyében, állítólag a hajdúvárosokban sem, bár ez utóbbi jelentés szavahihetőségét erősen kétségessé teszi az az állítása, hogy azon a vidéken (tehát Debrecen körül!) nem is árulnak vas edényt. Árva megyében pedig — ha

igaz — még látásból sem ismerik (ne visa quidem hucdum fuisse). Szokolca és Libetbánya lakói többnyire sokkal szegényebbek, semhogy ilyen drága holmit vásároljanak, és a szegénységre való hivatkozás a még hátralevő jelentésekben is visszavisszatér.

Mindebből úgy tűnik, hogy a hagyományos, országsszerte használt konyhaedény a XVIII. század végi Magyarországon még elsősorban a kisipari fazekasáru volt. Néhány törvényhatósági jelentés kifejezetten meg is mondja ezt. Libetbányán „per figulos confici solita”, „domi confici solita”, Ruszton „fictilia vasa” használatosak, Pozsegában az emberek „fietilibus vasis culinariis propria manu passim per pagos confici solitis” élnek. Nagybányán nemcsak a köznép, hanem az előkelőbb polgárok is „e limo confectis instrumentis”, Komárom városában még a nemesi háztartások is „vasis et instrumentis testaceis, figulorumque manufacturis” vannak felszerelve, vagyis különféle cserépedényekkel.

A vas konyhaedény használata Magyarországon ekkortájt kezdhetett elterjedni, elsősorban a nagyobb városokban és környékükön, valamint Zemplén megyében. Bécsi, illetve stájer áruról van szó, a hazai vas konyhaedény gyártás csak mint kívánság tűnik fel a Pozsony megyei Szentgyörgy 1784. évi jelentésében. A bécsi *Eisen Geschirr Handl 1779.* évi piackutatási igénye az éppen bontakozó szűkségletről tanúskodik, és bár lerakat alapító tervei még nem reálisak, helyesen ismerte fel a piac fejlődésének irányát. Meglepően hamar érzékeli az új igények jelentkezését ezek után a hazai vasipar is, és 1785-ben megindul a konyhaedény gyártás a Veszprém megyei kislódi vashámorban.²

HECKENAST GUSZTÁV

A „győri bokály” és a „győri kancsó” erdélyi elterjedéséhez

1. Nemrégiben az erdélyi agyagművesség történetének legalaposabb ismerője, HERPELI János egy néhány erdélyi, illetőleg kívülről Erdélybe került, fazekaskészítmény tárgyalása rendjén szólott mások mellett az ún. *győri kancsóról*, illetőleg *győri bokályról* is (Ethn. LXXIII, 131 4). A máig épen megmaradt tárgyi emlékek bizonyossága alapján megállapította, hogy az ilyen névvel illetett fazekaskészítmények elterjedési területe Erdély-

nek a Marostól északra eső fele, valamint a Részek (Partium), míg Erdélynek délebbi részein inkább az alvinci habánok készítményei terjedtek el. Érdekes azonban, hogy három történeti adaléka közül éppen a legrégebbi Erdély legkeletibb zugából, Csíkból való. Itt ugyanis 1747-ben gr. *Kálnoki Ferenc* javainak összeírásában két ürmös bornak való *győri kancsó* emléke őrződött meg (i. h. 131). A másik XVIII. századi feljegyzésnek 1746 tájára vonat-

² Országos Levéltár, Helytartótanácsi levéltár, C. 63. Departamentum oecon. publ. 1785. No. 27. — Vö. A kis-

lódi vashámor készítményei 1785-ben. Néprajzi Közlemények 1 (1956) 273—275.

kozó adaléka már a kalotaszegi Magyarókerékéről említ egy ónos győri bokályt, utolsó, kései adaléka pedig 1857-ből a szilágysági Egerháti református egyháznak írásztali edényei között összeírt *cimfedeles, győri keresztelők pohár* egykori megletéről tudósít (i. h. 132).

Az Erdélyből ismert, illetőleg feljegyzésekben említett győri fazekas-készítmények leírása, elterjedési területe és több más kérdés tisztázása után HERAPEI felveti a *győri bokály*, illetőleg *kancsó* elnevezéssel kapcsolatban a *győri* jelző értelmezésének kérdését. Miután elutasítja azt a lehetőséget, hogy a jelzőben a szóban forgó edényfaját először készítői fazekasmester vezetőknévét sejtthessük, egyetlen lehetőségként a Győr nevet viselő települések (Győr, Diósgyőr, Kisgyőr) fazekasságával való kapcsolat feltételezését tartja elfogadhatónak. Körültekintő indokolás után a jelzett fazekas-készítmények eredet helyül HERAPEI a három település közül a Borsod megyei Diósgyőrt jelöli meg.

2. Különböző köz- és magángyűjteményekből magam is ismerem *győrinek* nevezett fazekas-készítményeket, sőt levéltári kutatás közben is került élem ilyen kerámiai darabokra vonatkozó adalék. Cédulaanyagom végleges rendjének kialakítása előtt most csak két, tárgyi emlékekre vonatkozó levéltári kijegyzésemre hivatkozhatom. Az egyik a HERAPEI legrégibbi adalékánál öt évvel korábbi a Kolozs megyei Magyarországon összeírt levéltárból való, íme: „*Győri bokáj kettő, egy üveg kancsó... egy Győri bokály.*” A másik korunkhoz közelebb eső, Bornemissa Krisztinának a szilágysági Varsolcon egybeírt javai összeírásából került rá egyik cédulámra: 1816: „Egy filelten *győri kancsó*”. — E két kijegyzés közül a Kalotaszeg alszegi részével szomszédos Magyarországról származó levéltári adalék kétségtelen bizonyosság a győri fazekas-készítmények Almásmenti és így kalotaszegi elterjedésére is. A másik a szilágysági Varsolcra származó adat megmutatja azt, hogy a győri fazekastárgyak talán a Szilágyságon át terjedhettek a belső-erdélyi piac felé.

3. Kolozsvár ó levéltárában folytatott másfél évtizedes kutatásom rendjén azonban a fennebb felsoroltaknál valamivel régebb és jóval jelentősebb adalék került kijegyzéseim sorába. Kolozsvár város egykorú törvénykezési jegyzőkönyveit böngészgetve, 1732-ből a kolozsvári fazekasok és a győri kereskedők között a város törvényszéke előtt folytatott perpatvarkodással kapcsolatos egyik jegyzőkönyvi bejegyzést teljes egészében itt

közlöm: „In Ca(us) a Magistrorum Figulorum Claud (iopolianensium) contra Quaestores Györienses. Deliberatum. Mivel az Kolosvári bec(sül)(ete)s Fazakas Czeh magát arra obligállya, hogy ez után hasonló jó szép bokály kancsokkal ez város vidékit fel tartják, ez heti vásárokon a Piaczon szüntelen arulnak, ha ez úgy lészen Privilegiumok szerint a nagy országos sokadalmakon kívül az idegenek arcealtanak, mostan pedig nem leven depacto (!) hasonló munkayok az itt valo mesterembereknek, pro hic et nunc meg engedtetik arulások” (A 15/IX jelzetű törvénykezési jegyzőkönyv 108–9. l.-ján).

Ez adatok tájékoztatásának figyelembe vételével a következőket állapíthatom meg:

a) 1732-ben a kolozsvári piacon fazekas-készítményekkel *győri kereskedők* jelentek meg. Hogy melyik Győrből valók, arról, sajnos, a szűkszavú bejegyzés nem tájékoztat.

b) A győri kereskedőtől áruba bocsátott készítmények sokkal igényesebbek, szebbek lehettek, mint a helyi, kolozsvári fazekasok készítette darabok.

c) A kolozsvári fazekasoknak a városi törvényszék csak abban az esetben biztosította — a négy országos vásárt kivéve — a helyi piacon való kereskedés kizárólagos jogát, hogyha ezután a győri kereskedőkéhez „hasonló jó szép bokálykancsokkal ez város vidékit fel tartják, ez heti vásárokon a piacon szüntelen arulnak”.

d) A b pontban említett ok miatt a kolozsvári piac igényeinek pillanatnyi kielégítése érdekében a városi törvényesnek mégis megengedte a győri kereskedőknek az árulást.

e) Minthogy a peres félként „quaestores Györienses” megjelöléssel illetett külső perpatvarkodók csakis valamelyik Győrből származó kereskedők lehettek, ezzel újabb bizonyíték került a HERAPEI-től eddig elősoroltak mellé arra nézve, hogy az itt érdeklődési körünkbe került fazekas-készítmények *győri* jelzőjében nem személynévi, hanem településnévi vonatkozású megjelölést kell látnunk.

f) Rendkívül figyelemre méltó az egyébként szűkszavú jegyzőkönyvi határozatból kitetszően a kolozsvári fazekasoknak a c) pontban érintett fogadkozása. Mivel a városi tanács csak az igényesebb, szebb győri áruk készítése szintjéhez való igazodás esetén helyezte kilátásba a városbeli fazekasság kizárólagos árusítási jogának védelmét, az idegen versenytársak legyőzése érdekében a továbbiakban a kolozsvári fazekasoknak mindent el kellett követniök, hogy a győri készítményekkel versenyképes, mintaananyag, színezés és

műszaki eljárások tekintetében azoknak hasonlatosságára készített fazekas-készítményekkel lássák el a kolozsvári és a város környéki piacot. Az e törekvés eredményeként Kolozsvárt a győri minták és eljárások figyelembe vételével készült fazekasdarabok azonban a távoli versenytársak esetleges kiszorítása után is tovább viselhették az áru-kelető *győri bokály*, *győri kancsó* meg más ilyen *győri* jelzővel megtoldott elnevezéseket. Így illethették aztán e névvel azokat a kolozsvári és a város környéki népi fazekasműhelyekben az eredeti győri készítményeknél bizonyára többé-kevésbé gyengébb kiállítású helyi készítésű edényféléket is. Érthető tehát, hogy — mint azt HERPEI is említi — JANKÓ János — nyilván korabeli helyszíni felvilágosítások felhasználásával — a *győri* jelzővel illethető kerámiai tárgyaknak három típusát különböztette meg: 1. Egy nemes, tiszta eredeti típust. 2. Egy e csoportba tartozó darabokat durva kézzel és csekélyebb mesterségbeli tudással utánzó típust. 3. Egy színezésben és formákban egészen egyszerű, elnépiesedett típust. — Nem lehetetlen, hogy JANKÓ korában Kalotaszegen már csak a 2–3. típusba tartozó darabokat őrizhette a falusi lakosság, de a készítmények hagyományos *győri* jelzője öröklődően még akkor is közelethű lehetett, mikor ezeknek a készítményeknek már sem a készítési hely, sem a készítési mód igényessége tekintetében, illetőleg igénytelensége miatt nem volt köze a győri készítményekhez.

4. Járulékosan még a következő megjegyzést tehetem HERPEINEK arra az észrevételére, hogy a felvidéki habán fazekas központokból is terjedhetett Erdély felé igényesebb kiállítású fazekas-tárgy. Erre nézve a következő tájékoztató adattal szolgálhatok. Egy 1763-ban Kolozsváron folytatott perben hivatkozás történik néhai Gráff János halálával az özvegyére, Veres Katára maradt javaknak

egy 1723-i leltárára. Ezzel kapcsolatos ügyvédi észrevételből ezt a részletet iktatom ide: „... afféle drága Bokallyok s üvegek (: noha romlandok :) sok pénzbe kerülnek, és így méltó lesz vala (így!) afféle Bokallyokat, s üvegeket mint pénz érő Mobiliákat inventálni és fel írni.

Fogasok, Pohárszékek rakva voltak (ti. a fennebb megnevezett halálakor) ón Tál, Tángyérokkal, és Nagyobb, s kisebb ón kannákkal, *Felső országi Bokallyokkal on Fedelűekkel*” (A XVII/2. jelzetű törvénykezési jegyzőkönyv 234. lapján).

Minthogy pedig ez a *felsőországi ón-fedelű bokály* megjelölés teljesen egybevág azzal, amit — HERPEI és mások nyomán — a *győri bokályról*, illetőleg *kancsóról* tudunk, és mivel *felső-országi*-n, gondolom, bátran felvidékit vagy esetleg más, de Erdélyen kívüli országbelit kell érteni, nagyon valószínű, hogy azok a Kolozsvárt 1723-ban egybeírt *felsőországi bokályok* a győri fazekas-készítményekkel kivitelükben versenyképes felvidéki vagy cseh-morvaországi habán-készítmények lehetnek.

5. Az, hogy a kolozsvári levéltár régi anyagában gondos kutatással sem találok — az itt említett eseten kívül — sem a győri, sem pedig a habán kereskedők kolozsvári szereplésével, talán annak bizonyosságául tekinthető, hogy a kolozsvári fazekasok valóban bevalhatták a törvénykező szék előtt tett fogadalmukat, és eredményes törekedéssel kiszoríthatták a kolozsvári piacon győri versenytársaikat. Hogy ez így történt-e és hogy mikortól meddig tartott valamelyik Győr fazekasainak, kereskedőinek Erdély belső piaci felé való terjeszkedése, ennek perldöntő adatait azonban elsősorban a magyarországi levéltárakban történeti néprajzi érdeklődéssel kutató szakemberektől várhatni.

SZABÓ T. ATTILA

Vidróczki Marci halála

A múlt század második felében még az ország valamennyi részének megvolt a maga híres betyárja. *Rózsa Sándor* az Alföld, *Sisa Pista* Nógrád–Hont, Vidróczki Marci Heves, Gömör és Borsod vármegyék betyárja volt. Vidróczki életéről, tetteiről, haláláról a legkülönfélébb történetek élnek.

Születésének helyéért több falu vetek-

szik. Eger, Verpelét, Noszvaj, Nagyvisnyó és Bélapátfalva is magának követeli. Hiteles anyakönyvi adatok szerint Mónosbélen született 1837. november 12-én. Apja András, foglalkozásra nézve juhász, anyja *Kormos Panna*.¹ Az egyik hagyomány szerint *Vidróczki* apja mesterségét folytatta, majd bevitték katonának. Itt összeveszett őrmesterével, majd megszökött és

¹ KOLACSKOVSKY Lajos: Vidróczki Márton. Heves-megyeyi Népművelés 1935. dec. 13. sz. Helyesen Mónosbél

van az anyakönyvben, noha Kolacskovszky is Bélapátfalvát ír.

betyárnak állt.² Egy másik hagyomány szerint *Vidróczki* egy Szép Rózsai nevű lánynak udvarolt. A gazdag szülők a lányt nem adták hozzá, ezért *Vidróczki* valamit elkövetett, azután lett betyár. Szilvásváradai hagyomány szerint mint kondásbojtár összeveszett a számadójával, ezért lett betyár. Mint betyár sokfelé megfordult, mulatott a Bükk és a Mátra falvaiban; Szilvásváradon, Csernelyben, Borsodnádason, Szendrőben, de Gömör megyébe, sőt a Tátrába is elkalandozott.³

Akárcsak életéről, haláláról is a legkülönfélébb adatokat ismerjük. A legtöbb népdal szerint a tiribesi kútnál barátja, Pintér Pista ütötte agyon:⁴

*Hallottátok Vidróczkinak nagy hírét?
Pintér Pista hogy levágta a fejét,
Pintér Pista úgy levágta egyszerre,
Minnyát leborult Vidróczki a földre...*

Egy másik dal szerint:

*Lőrincz Pista hű pajtása,
A baltáját belevágja,
No, te testvér itt pihenjél,
Míg a szekér ide nem ér.
Majd ha a szekér ide ér,
Elvitetlek Eger felé.*

Többfelé ismerős az alábbi dal is:⁵

*A Vidróczki manganyája
Nem sétál már a Mátrába,
Cifraszárbe, nagy ködmönbe,
Sokat sétált az erdőbe*

*Harangoznak a toronyban
Talán bizony Vidróczkinak,
Annak bizony, Vidróczkinak,
Annak a híres betyárnak!*

*Sír az apa, sír az anya,
Sír mind a két testvérbátyja.
Sír hatsz apám, sír hatsz anyám,
Nem betyárkodom már tovább.
Elég volt már húsz esztendő,
Majd beterít a temető!*

Egy hosszabb népdal szerint a csárdában a csendőrök lötték agyon:⁶

*Korponai híres csárda,
Zsándárral van körülállva.
Körös-körül, környes körül,*

*Vidróczkát most fogták körül.
No, Vidróczki, most gyere ki,
Hat vármegye vár ideki.
Mit ér nekem hat vármegye,
Tizenkettő jöjjön ide.
Be-belöttek az ablakon,
Piros vér folyt az ajkamon.
Szeretőmnek keszkenője,
Csupa piros vér lett tőle.
Sír az apám, sír az anyám,
Sír mind a két testvérbátyám.
Ne sírj apám, ne sírj anyám,
Nem leszek már többé betyár.
Vidróczkinak száz gulyája,
Sireg-forog a Mátrába.
Azért sireg a Mátrába,
Halva jekszik a gazdája.*

Egy, KODÁLY által a Mátra vidéken gyűjtött népdal *Vidróczki* haláláról a következőket tartalmazza:⁷

*... A Vidróczki sírhalmára
Gyöngy hull a koporsójára.
Hej Vidróczki most gyere ki,
Hat vármegye vár ideki!
Mit ér nekem hat vármegye,
Tizenkettő jöjjön ide!*

A népköltészetben szereplő, sokszor egymásnak ellentmondó adatokon kívül *Vidróczki* halálára hiteles adatokat nem ismertünk. *Vidróczki* haláláról egy, „Toronyi Tamás” által Pesten 1873-ban közreadott ponyva a következőket tartalmazza: *Vidróczki* a tiribesi úrnak, *Almásynak* üzent, hogy meg fogja látogatni. Itt azonban a nép felfegyverkezve várta őket, s a betyároknak csak nehezen sikerült megmenekülni.

*Másnap Vidróczkát a mátra-verebélyi
Határban, közel a vaspálya melletti
Topolyafa csoporthoz a Zagyvának partján
Találták meghalva véres bosszú folytán.*

*Mert öt társa, kik öt árulónak tarták,
Még azon éjjelen összekaszabolták,
Baltával a fejét homlokban szétvagták,
És az agyvelejét a porban szétszórták...⁸*

Ómassán Veres Péter parasztember *Vidróczki* haláláról a következőket mesélte: „Egyszer elüzent Marci *Almásynak*, a

² Uo.

³ ÚJVÁRY Zoltán *Vidróczki* hagyományok Borsodból. Borsodi Szemle V. (1961), 36–40.

⁴ NEMCSIK Pál Helyörténeti mondák Borsodnádason — Bodgál Ferenc (szerk.) Borsod megye népi hagyományai. Miskolc, 1966. 316–319.

⁵ BÉKÉS István Magyar ponyva Pitaval. Bp. 1966. 317–325.

⁶ Énekelté Tóth Sándor 52 éves. Parád, 1965.

⁷ *Vidróczky* nótája. Borsod—Gömör vármegyei és nagymiskolci Kincses Naptár az 1948-ik centenáriumi évre. Miskolc, 1948. 85.

⁸ KODÁLY Zoltán: A magyar népzene. Bp. 1952. 129.

⁸ BÉKÉS István: i. m.

maconkai grófnak, hogy sok pénzre van szüksége, másnap személyesen megyen el érte. Két cimborájával el is indult a „töltesen” (műút). Pintér Pesta, meg Galvács a két cimborára, egész úton veszekedtek vele, hogy előreüzent, így nyilván kész veszedelmbe rohannak. Olyan méregbe hozták Marcit, hogy Pintér lelőtte. Utóbb megbánta, hogy így cselekedett, visszaküldte Galvácsot a sebesült Pintérhez, hogy legyen segítségére. Ezek aztán elvégezték maguk közt, hogy végleg leszámolnak Marcival. Hátulról sújtották meg baltával, mikor a tiribesi kútnál lehajolt, hogy vizet igyon. Ráterítették a halottra a Batyiból (Rimaszombat) való híres szúrt, amellé pedig 100 forintos bankót tettek, hadd örüljön a nyavalyás, aki a betyárra talál.

Akkor költötték a nótát:

*A Vidróczki rézsarkantyús csizmája
Nem csörög a maconkai határba,
Halva fekszik a vármegye házába.*

Mert a nép tudni véli, hogy Vidróczkit az egri Csillagbörtönből, (ma megyei levéltár) temették el, nagy tisztességgel, még a viczispán is megjelent a ravatalánál.⁹

Vidróczki haláláról az „Egri Néptűz” 1873. február 13-i száma a következőket írja: „Vidróczki Márton betyárt, ki jó ideje már, hogy Borsod- és Hevesmegye egyes részeit nyugtalanította, meggyilkolva találták.” Ez a hír, s az újság későbbi számai a haláleset idejéről, helyéről nem tájékoztatnak. Részletesebb adatokat találunk a „Borsod” 1873. évi február 27-i számában: „Vidróczki Márton megyénkbeli apátfalvai születésű rabló, ki már háromszoros gyilkosságot követett el, Hevesmegyében, a mint Almásy Edmund kirablására volt meendő, társai által agyonveretett. A hírhetd rabló holttestét Egerbe szállították, s csak miután ugyanazonossága konstatáltatott, temettetett el. Arról is értesültünk, hogy azóta a rabló társak is kézrekerültek.” Ez az újság később, a május 15-i számában Vidróczki halálhírére hivatkozva közli a legutolsó, Szilváson tartott multságát. Ez a történet megérdemli, hogy ismét közreadjuk: „Olvasó közönségünk előtt még bizonyára friss emlékezetben élnek az annyszor említett s f. évi február hó elején saját bűntársai által felkoncolt Vidróczki Márton rabló-gyilkosnak viselt dolgai.

Ha nem akarjuk is az elhunyt gonosztevő tetteit krónikába foglalni, mindazonáltal nem mulaszthatjuk el, hogy a f. évi

január hó 24-én — tehát közvetlenül halála előtt — általa az 1.300 lakossal bíró Szilváson utólszor rendezett, s több mint 100 községi tag részvétele mellett megtartott tánczvigalomról meg ne emlékezzünk.

Ezen hiteles adatokra alapuló történet még egyrésztől tanúbizonysága annak, hogy a vakmerőség határait nem ismer; másrésztől rendőri viszonyaink rendetlenségéről, közbiztonságunk állapota-ról, s köznépiünk egyrésznének erkölcsi érzületéről hű képet nyújt.

Az eset röviden összefoglalva a következő: A f. évi január hó 23-án Szilvás község bírása Köz Varró István fiának lakodalma-t tartván, miután a vendégek éjjel után eloszlottak, s az ezen alkalommal Csernelyből áthalhozott zenészek is nyugalomra készültek, *Bak Mihály* még legközelebb múlt időben is megyei pandúr megjelenésén, a fáradt czigányokat vele való menetelre szólítja fel.

Útjuk egyenesen a korcsmába vezetett a hol reájok már Vidróczki s egy ismeretlen nevű társa várakozott.

A korcsma asztalt borral megrakotva megkezdődött a multság, s a három jó madár hegedű szó mellett reggeli 6 óráig fogyasztá a pineze tartalmát. — Ekkor eszébe jutva Vidróczkinak, az, hogy a bor hatása kávéval ellensúlyozható, miután ilyenell a megrémült vendéglős a legjobb akarat mellett sem volt képes szolgálni; zene kíséretében a községben lakó uradalmi orvos lakására ment, s itten magát előre bejelentettvén a meglepett házigazdát azzal üdvözölte, hogy egyik leghőbb vágya volt őt mint rég megtelepedett községi lakost megösmerni.

A fogadtatással Vidróczki úgy látszik hogy nem volt meglegedve, mert még jövetelének tulajdonképpen czélját sem említve távozott, s ugyancsak czigány assistentia mellett a községben egy nagyot kerülve a korcsmába visszatért.

A reggeli körmenet s ébresztő zene megtette a kívánt hatást, — a községi lakosok s ezek közül — túlnyomólag a fiatal menyecskék s leányok ünnepi díszben az ivóházat egy perc alatt megtöltötték.

Az ünnepélyességet Vidróczki megnyitottnak nyilvánítja a következő szavakkal „éljen Vidróczki” s a közönségnél ezen önmagára tett felkészöntés élénk visszhangra talált. — Rövid zene után a nők karban az alantabb egész terjedelmében közölt; Szilvás, Apátfalva és környékén általánosan ismert dalt énekelték, a melynek befejezte után Vidróczki a nők egy-némelyikét ezüst 10 krosokkal — mint elteendő emlékekkel — ajándékozta meg.

⁹ KOLACSKOVSKY: I. M.

Vidróczki Marci nótája

*Hallottátok-e Vidróczkinak hírét?
Mikor őt a pandúrok itt keresték?
Nagy hirtelen kiugrott az oldalba,
Ide gyere kutya pandúr halálra.*

*Fegyverneki fenyesedő a tanyám,
Oda gyere kis angyalom én hozzám,
Meglátod az aranyresszós tanyámat,
Sugár, magas, vékony jegenye fámat.*

*Kis angyalom majd ha eljössz estvére
Piros almát kössél kis keszkenődbe,
Add oda a csendbiztosnak magának,
Már engemet a pandúrok sem bántanak.*

*Ha kérdi a csendbiztos, hogy kiküldi
Mondjad neki az a híres Vidróczki,
Ha kérdi a csendbiztos hogy kiküldi,
Az a híres, nevezetes Vidróczki.*

*Amott látszik három kis tűz magában
Gyerünk pajtás, ha nem járnánk hiában,
Jerünk pajtás, járjuk körül a gulyát,
Szakajjunk el belőle egy néhány párt.*

*Amott legel egy pej csikó magába,
Száz béklyóba van a lába bezárva,
Eredj pajtás, fordítsd meg azt a csikót,
Hadd vágjam le a lábáról a békjót.*

*Ha le vesszük a réz békjót lábáról,
Majd segíték én a többi bajáról,
Majd elviggük napnyugatról keletre,
Még reggelre siller bort iszunk érte.*

Az ezután kezdődő táncznak csak a dél vetett véget. — A jelenvoltak pállinkán kívül majdnem két hordó bort fogyasztottak el, s nem említve azt, hogy a fizetést a nagyharangra bízták, a korszmárosnak ezen felül minden üvegneműt összetörték.

Az ebédre tett meghívás nem kevés gondot okozhatott Vidróczkinak, a vendégszeretben versenyzett mindenki. — Végre is Kasza János lett a győztes, az ő házat találta legérdemesebbnek a magas kitüntetésre, — a test azonban a további szolgálatot megtagadta. Alig hogy helyet foglalt a rabló-főnök a terített asztalnál, társával együtt a széken ülve elszunynyadt, amit az élelmes morék azonnal észrevéve ellillantak.

Czigány nélkül a magyar köznépnél mulatság nem is képzelhető. A cigányt követték a menyecskék, ezeket a férfiak, s így midőn Vidróczki mámorát kialudta csak Bak Miskát találta maga mellett, aki őt hűségesen őrizte védtelen perceiben is volt pandúr társai által netalán tervezett meglepetés ellen.

Hogy azonban Vidróczki a meglepetésektől nem nagyon félt az ezen egy körülményből is kitűnik: a midőn t. i. üldözésére a

pandúrok kiküldve lévén Apátfalván megjelentek — ő a helyett hogy a menekülést csak megkísérelte volna is, bent a községben a tehetősebb földművesek egyikénél meleg ágyban álmodozott a szilvási eldorádóról.”

Vidróczki személye a nép előtt eléggé ismert lehetett, hiszen az említett egri és miskolci újságok mellett haláláról részletes — a néprajzi kutatás előtt eddig nem ismert — adatokat közölt a „Gyöngyös” 1873. évi február 17-i száma:

„Vidrócszki rabló meggyilkoltatása

Több hónapok óta rettegésben tartá leginkább a Mátra hegyaljánál lévő tanyák, sőt falvak lakosait is, egy szervezett — „Vidrócszki” vezetése alatti — rablóbanda, kik minden meghívás nélkül tették látogatásaikat. — Így látogatták meg e hó 8-án Bodony községet is, hol egész napon át; daczára a szomszédfalun Maczonkán lakó csendbiztos honlétének; zavartalanul mulattak. E faluban van Almásy Edmund úr borháza is, hol az uradalmi kasznár Bogyó úr, a pinceze felügyelő a rablók elől menekülő falubírájával a hordókat töltögették, s épen a községben vígan mulató betyárokról beszélgettek; — midőn egy férfit látnak; kezében felvont sárkányú fegyvert tartva a pincezébe közeledni, ki is így szól a benlévőkhöz; — nincs itt valami csendbiztos vagy hadnagy? — — mert szeretnék velők találkozni. — Erre a bent lévő kasznár őt megnyugtatóan egy pohár borral megkínálta, — mit elfogadott, — s kin lévő cimborái részére egy kőből bort kért. Melly felszólításnak engedve a vincellér által kiküldötte, ki is, midőn a bort kivinné; meglepetve lát az ajtónál őt embert, kik fegyvereiket az ajtónak szegezve várták az eredményt s legott Vidrócszki jeladására fegyvereiket lerakták az adott borból a kasznárt megkínálták s tovább minden szónélkül annak fogyasztásához hozzá fogtak. Ezalatt V. Bogyó úrral a vinczellér szobájába mentek, s ott különféle dolgokról beszélgettek: — mire bejön egy a kinlévő betyárok közül. Katonásan üdvözölve kérte Vidrócszkit hogy kinlévő társai egyikének rendetlen tetteit tiltsa be! ki is úgymond: a kasznár úr pincezeajtó előtt álló lovára fegyveresen fel és leugráll s így magát vagy a lovát lövi agyon. Erre V. kiment és a fegyelmetlent a legszigorúbb rendre utasítván figyelmezteté, *ha rögtön nem engedelmeskedik le lövi.* Egyszersmind figyelmezteti embereit, hogy magát senki le ne igya, mert ma Almásy Edmund úr vendégei leszünk, s vele számolni fogunk: — miért

fizettetett kondásával az elhajtott 8 db sertésért 240 frtot, ily lelketlenséget nem tűrhetünk. Ezzel a kasznár felé fordult s kérte miként mondja meg az arának, hogy este 8 órakor vendégei lesznek.

A kellemetlen hírtől megrémült háznép s a szomszéd faluból átjöttek felfegyverkezve várták a hivatlan számadó megjelenését. Ez időközben a ház úrnője levéllel kereste meg a faluban lakó csendbiztost, ki is állítólag betegsége folytán meg nem jelenhetvén, mivel pedig hadnagyai hon nem voltak; a kért segítyt meg nem adhatá. — Így szorongatott helyzetben múlt esti félnyolcz óra, midőn a figyelők — egy fegyverdurranást hallottak a távolból, ezt bevezetésnek híven, feszülten vártak egész 9 óráig, míg végtére egy bátor urasági kerülő elhatározta magát, egy pár embert magához véve, a lövés okát megtudni eltávozott, — ki is később az hírral jött vissza, hogy a kastélytól nem messze halk nyögést, — susogást hallott. — S így várva virrasztott a háznép egész reggelig, míg reggel a cselédek egy agyonvagdosott hullát találtak az országtoni hídnál; kinek is balkarja átlöve, arca szétvagdosás által ösmeretlené téve fektűt, — kiben a kasznár daczára összevagdosott arcának: Vidrovszki rablóvezérre ismert.

Megemlítené még! miként a kasznár úr állítja: hogy még egy való ép úgy öltözködve mint V. Tehát ez adott némi gyanúra okot, nemcsak egyeseknek sőt a T. vármegye figyelmét is annyira felkeltte! hogy a hullának haladéktalan Egerbe szállítását elrendelék; azon okból, hogy már fogva levő társai és szülei által felismertessék. S mint később tudomásunkra jött: felismertett.

Meg kell említenünk még, miként Vidrovszki rég híres betyár volt, ki is a legutóbbi időben 20 évi fogságra ítéltvén, börtönéből megszökött; minek folytán a T. megye fejére 1000 frt díjat tűzött ki.

Alkalmilag figyelmébe ajánljuk a Tek. megyei bizottmánynak, hogy: a csendbiztos rendelkezésére rendelt hadnagyk a szolgabírói minden teendőktől felmentessenek — s így a csendbiztosoknál szolgálataik teljesítésére szoríttatván: egy második történhető esetben nem lesz kénytelen a csendbiztos beteg lenni."

A „Gyöngös” néhány nap múlva, február 24-én még részletesebb adatokat közöl a híres betyár meggyilkolásáról:

„Vidrovszki rabló vezér

Legutóbbi számunkban közöltük Vidrovszki rablónak meggyilkoltatását s ma van alkalmunk megnevezni a gyilkost is, ki ötöt kivégezte. Mint t. Földváry Sándor

szolga bíró úrtól hallottuk e hó 16-án Gyöngyös mellett Solymoson fogtak el a megyei hadnagyk két gyanús egyént, kik minden ellenállás nélkül adták meg magukat. Midőn a fent említett t. szolgabíró úr elé vezettettek, bevallották, hogy ők Vidrovszki társai. Pintér szerint Pintér István és Rác Antal. Pintér bevallotta továbbá, miként most a múlt számunkban följegyeztük, hogy Almásy pinczejében boroztak, csakugyan ott voltak s onnan hárman Vidrovszki, Pintér István és Rác Antal estefelé elindultak, hogy A-urat kirabolják, míg a másik kettő külön utatással ment el a bátonyi erdőségbe, erre én! úgymond Pintér, kijelentettem Vidrovszkinak, hogy én semmi árért nem megyek A. urat kirabolni. De abban a pillanatban midőn ezt mondtam, Vidrovszki revolvert ragadva mellemnek szögezé s kijelenté; hogyha nem engedelmkedem rögtön lelő s én ismertem Vidrovszkit ki végtelen kegyetlen volt: megijedtem és szó nélkül követém. S így mentünk hárman egészen a Zagyva hídig hol is Vidrovszki előttünk ment, én Rác Antaltól elkértem baltáját, s gondoltam magamba, ha én agyon nem vágom, ő lő agyon, — fogtam tehát a baltát s hátulról fejbe vágtam: — erre ő leesett, kétszer vágtam még azután fejébe a baltát, s fegyveremmel rálöttem, lövés után a ruha rajta meggyűlt, de én hogy megösmertessék elotlottam. Fegyvereit elszedtük, s legott saját fegyvereinkkel együtt a Zagyva vízébe dobáltuk, s elhatároztuk, hogy ez élettel felhagyva a történt esetet a törvénytől bejelentjük, így jöttünk Solymosra hol sógoromtól akartuk megtudni, hogy hova jelentsük magunkat, Egerbe, vagy Gyöngyösre? s így itt elfogtak — tehát Vidrovszki halála nem hogy nem constataltatott tény! de még a tettesek is fogva vannak. — Még 2 társuk van hátra s ha ezek elfogtatnak, megénk egy időre ment lehet a váratlan vendégektől."

A közölt adatok szerint tehát Vidrovszki Marcit társa, a népdalokban is szereplő Pintér Pista ütötte agyon 1873. február 8-án Bátorony község határában. Az esemény bizonyára a sajtón keresztül jutott el Pestre s ennek alapján készült a már említett ponyva, amely azután eljutott a néphez. A ponyvát még évtizedek múlva is olvasták, LEHOTAY Ferenc a Pitypalatyvölgy híres népköltője 1923 karácsonyán másolta be fizetébe s a verseket egy népdallal is megtoldotta.¹⁰

¹⁰ BONGÁL Ferenc: Lehotay Ferenc élete és munkája. Miskolc, 1957. Kézirat, HOM Adattára: 166. 36—41.

*Hej Vidróczki piros vére
Kifolyt a kocsmá elébe,
Odamegy a szeretője,
Sűrű könnyet hullajt érte.*

*Hej Vidróczki most gyere ki,
Négy vármegye vár ideki.
Minek az a négy vármegye,
Tizenkettő győjjön ide!*

A ponyván kívül a népre hatása lehetett a Borsod című újság említett közlésé-

nek, melyet később többször közreadtak, így 1921-ben és 1948-ban is.¹¹

Vidróczki Marci fiatalon hunyt el, s bár viselt dolgait részletesen nem ismerjük, a népköltészet és a közölt újságcikkek azt mutatják, hogy az egyszerű nép kedvelte, szerette. A Vidróczki halála óta eltelt majdnem egy évszázad alatt neve nemcsak a Bükk és a Mátra falvaiban, hanem az egész országban ismertté vált. Vidróczki életének egyes mozzanatait még ezután kell kiderítenünk.

BODGÁL FERENC

Néhány közmondás eredete

Mint nevelik a kutyát, úgy veszik hasznát. Az ember legértelmesebb háziállata a kutya, melyet már régtől kezdve sikeresen tanítottak be különböző feladatok elvégzésére. Alkalmazása a mindennapi gyakorlat része volt, közmondásbeli szerepeltetése tehát nem meglepő. Az eb igen nagy segítséget jelent s jelentett — hogy csak a legismertebb példákra hivatkozunk — a pásztoroknak, vadászoknak, amint erre éppen más közmondások is utalnak (pl. *Eb a vadász kutya nélkül*). Természetes tehát, hogy nemcsak fajtiszta állat kiválasztására, hanem betanítására is, gondot fordítottak. A vizsgált mondásban egy kimondatlan, de beléértett következtetés is rejlik. Ugyanis a pásztorok azt tartották; a jó kutya azonkívül hogy hasznos segítség, gazdája szaktudásának érték-mérője is, mivel „a rossz pásztor még a jó kutyát is elrontja”.

A kutyának se jó az első kölyke (fia). E közmondás tapasztalati úton nyert állattani megfigyelést foglal magába, amelynek természettudományos magyarázata igen egyszerű. A háziállatokat a gyorsabb haszon érdekében rendszerint teljes kifejlődésük előtt használják továbbtenyésztésre, ezért a legelőször világra hozott utódok gyengébb minőségűek. Az állattartással foglalkozók körében e felismerés magától adódott. Hogy a népi tudás igen régi, Európa-szerte meglevő eleméről van szó, azt Columella, az i. sz. I. századában élt római gazdasági író azon megállapítása is igazolja, miszerint „az először kölykezettnek, el kell hányni a kölykeit...”

Amely eb megharap, annak szőre gyógyít. Veszett kutya harapását veszett kutya szőrével. Kutyaharapást szőrével (gyógyít-

ják). A fenti közmondások alapja az az általánosan elterjedt népi hiedelem, miszerint veszettséggel fertőzött embert és állatot csak veszett kutya szőre gyógyít. A pontosság kedvéért két kiigazítást kell tennünk. 1. Nem gyógyításról, hanem inkább megelőzésről beszélhetünk, hiszen a betegség lappangási ideje egy héttől több hónapig is tarthat. 2. Nem a szőr gyógyít csupán annak füstje, amellyel a sérült embert (jószágot) megfüstölik, mégpedig úgy, hogy az égő szőrzet (gyakran az egész tetem) füstjébe állnak vagy azon keresztülhaladnak. Lényegében tehát hasonlósági (analógiás) mágiáról van szó, mely azon a feltevésen alapszik, hogy a hasonló dolgok összetartoznak vagy legalábbis valamikor összetartoztak s ezért egyik a másikkal gyógyítható.

Örvvel erős a kuvasz (a kutya). E közmondás feltehetőleg pásztoremberek ajkán született. Megállapításunkat indokolva egyúttal választ adunk arra a felvetődhető kérdésre is; hogyan és miért erős a kutya örvvel. Tudvalevő, hogy az elmúlt századok rendezetlen természeti viszonyai között a haszonállatok őrzői és kutyáik állandó harcot vívtak a farkasokkal. A kuvaszok, komondorok küzdelmét e kártevők ellen a pásztorok nemcsak személyes közbeavatkozásukkal, hanem védőszerszámmal is segítették. Az ordasok harcmódora ugyanis az, hogy ellenfelük nyakát igyekeznek elkapni, átharapni. Ennek megakadályozására ún. „örv”-et kötöttek az ebek nyakára. A leginkább használatos típus félkörív alakú vas láncszemekből áll, melyeknek végeit alakították kifelé álló tüskékké vagy a szemek gerincére merőlegesen 1–2 hegyet kovácsoltak.

¹¹ AVAS: Az utolsó borsodi betyár Vidróczky Márton esetei. „28-as újság”, 1921. febr. 19. 9–11 lap. Vidróczkit teljesen következtetlenül írják az újságok Vidroczinak és Vidróczkynak, még egy cikken belül is.

Az említett ponyvában is találkozunk a Vidrovoszi névvel. Egyébként szőről szőre közli a Borsod cikkét az előbb már idézett miskolci naptár, a fentebbi címmel. Ehhez azonban még néhány betyárnótát is közöl.

Ezek minden közelférkőzést lehetetlenné tettek.

Nem kell a mészároskutyának korpa. A „mészároskutyá”, mint név nem fajta, hanem használatbeli megjelölés. A mészárosok munkájuk megkönnyítésére ún. „szelindek”-eket tartottak kb. a XIX–XX. század fordulójáig, sőt esetenként még tovább is. Vad szarvasmarhák vágóhídra hajtásánál, elszabadult bikák megállításánál, taglózásánál nélkülük nem boldogultak. A megvadult állat fülébe, orrába,

nyakába kapaszkodva úgy megtartották, hogy mozdulni sem tudott. Természetes tehát, hogy ezek a kutyák — gazdájuk mesterségénél fogva — a legjobb táplálékban, a bőségesen rendelkezésre álló húson éltek, így nem szorultak más eledelre, de nem is ették meg.

(A közmondásokat lásd O. NAGY Gábor: *Magyar szólások és közmondások című könyvében*)

LÉTAY MIKLÓS

A városi néprajz és Budapest*

Óbuda, Buda és Pest egyesítésének közeledő, százéves évfordulója (1972) indokoltá teszi, hogy a városi néprajzról valamint Budapest etnográfiai kutatásáról néhány szót ejtsünk. Olyan problémához igyekszünk hozzájárulni, amely szakmai körökben is csak ritkán vetődik fel és megfelelő hazai irodalma sincs. E hiányosságok miatt, továbbá a napjainkban országszerte létesülő városi múzeumok, gyűjtemények illetve a várostörténeti munka tökéletesítése érdekében feltétlenül tanulságos ezen új studium megvitatása.

A városi néprajz (német terminussal *Grosstadtvolkskunde*) szülőhazája Németország és Ausztria, ahol az 1920-as években kezdték el a nagyvárosok kulturális vizsgálatát. BERTL az indítóokokkal kapcsolatban kifejtette; „Kutatók, akik nagyvárosban éltek, sohasem tévesztették szem elől, hogy a nagyváros „tömegében” közösség és hagyomány újjalakul, illetve a jövevények magukkal hozzák vidékük szokásait, hitvilágát és ezeket tovább ápolják”.¹ Amerikában és Nagy-Britanniában a néhány évvel később kialakított, szociológiai indítású „közösségi tanulmányok” (*community studies*) keretén belül folyik a városi kultúrák feltárása, elsősorban a társadalomra koncentrálván.

Magyarországon a „városi néprajz” fogalma viszonylag új, ismerete különböző szintű, ennek következtében nem ritka kritikátlan elfogadása vagy tárgyilagos mérlegelést nélkülöző elutasítása. Tagadhatatlan, hogy nem egyszerű helyének meghatározása a néprajzon belül, mint-hogy annak a peremén mozog. Szoros kapcsolatban áll és támaszkodik más tudományokra, ezért mindig fennáll az a

veszély, hogy átcsúszik azokba. Ha ezt a buktatót sikerül elkerülni, a városi néprajz jól szolgálhatja a népi kultúra újabkori alakulásának megértését.

Amikor definíció után kutatva megpróbáltuk a városi néprajz céljára, tárgyára vonatkozó elméleteket áttekinteni, úgy találtuk, hogy azok három csoportba oszthatók.

1. A városokban általában, kisebb-nagyobb mértékben megtalálható a *hagyományos népi kultúra*. (Az óvatos fogalmazást a variációk nagy száma indokolja.) A városi néprajz feladata ennek vizsgálata, az etnográfia klasszikus elvei és módszerei alapján.

2. A kutatás szóbanforgó ágának — marxista meghatározással élve — az *anyagilag javak termelőinek* (agrárnépesség, kisipari árutermelők, gyári munkásság) kultúráját, életmódját kell feltárni.

3. A kultúrtörténeti irányzat a városi néprajz körébe utal az élvezeti szerektől kezdve, a divaton át, a színházig mindent.

E kiindulópontul szolgáló meghatározások után térjünk át budapesti vonatkozású mondanivalónkra.

A főváros történetének megismerését és megismertetését célzó munkából az etnográfia tudatos és rendszeres alkalmazása kimarad. Gondolunk itt egyrészt Óbuda mezővárosi életére és parasztpolgár lakóira, másrészt az 1950-ben beolvasztott falvakra (Békásmegyer, Rákospalota, Rákócscsaba stb.). Aki a mai peremkerületeket felkeresi könnyen meggyőződhet arról, hogy számos téma (szőlőművelés, fuvarozás, kismesterségek, népviselet stb.) vár feldolgozásra. Ugyancsak nem éréktelen

* A Szerkesztőség megjegyzi, hogy a városi néprajzkutatás problémáit a magyar etnográfusok mintegy tizenöt éve magas elméleti szinten tárgyalták s ez a jelen tanulmány az akkor felvetődött problémáknak csak egy kis részét idézi fel. Közlését az teszi aktuálissá

hogy a városi néprajz szervezett vizsgálata elakadt, s helyes lenne a munkát folytatni.

¹ HULTKRANTZ, Ake: *General Ethnological Concepts*. Koppenhága 1960, 159. p.

— bár kevésbé jelentős — a főváros néprajzi anyagának beszármazott része, az ország minden tájáról felkerült parasztság hagyományai. Különösen az 1940-es évek végétől magyaránnyú mezőgazdaságtól való elvándorlás indult meg Budapestre; GyÖRFFY István már 1939-ben, *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című könyvében figyelemmel fordult a „Budapestre százezrével beköltöző vidéki magyarság”-ra, amely véleménye szerint itt elveszti hagyományait.

Itt szögezzük le, hogy e tények alapján a magunk részéről az említett koncepciók közül az elsőt fogadjuk el, hozzátevé azonban, hogy az egyes konkrét feladatok megoldásánál nem zárkózunk el a rokontudományok szükség szerinti bevonásától.

Az anyagi javak termelői közé — mint említettük — városi viszonylatban három réteg tartozik. Az agrárnépességgel nincs probléma. A kisipari árutertermelők a széles értelemben vett etnográfiai belül is határ-észtálya kultúrája nem szerves folytatása a paraszti műveltségnek, ahhoz csak laza szálak fűzik.² Megállapítása annak ellenére igaz, hogy Magyarországon 1945 után a parasztság közül igen sokan gyárakba mentek dolgozni. Hiszen azzal, hogy megváltozott a termelés jellege, megsemmisült a származásbeli, anyagi, szellemi és társadalmi hagyományok alapja. És itt ez a döntő.

Az 1953-ban alakult Nagy-Budapesti Néprajzi Albizottság az „anyagi javakat termelők” életmódjának módszeres tanulmányozását tűzte ki célul.³ Az eredmények azonban elmaradtak a várakozástól. Elsősorban a túlhangsúlyozott *munkás életmód*⁴ vonatkozásában erőltetett megoldások alkalmazására került sor, tudomást

sem véve arról, hogy e téma a kultúr- és szociológiára, történelemre, statisztikára tartozik. Ezen az úton idegen területekre (szociológia, munkásmozgalom stb.) sodródtak.

Amikor végezetül rátérünk a városi néprajz és a kultúrtörténet azonosítására, tulajdonképpen visszatérünk az előbbi, német nyelvterületen elterjedt értelmezéséhez, lévén a „Grosstadtvolkskunde... — mint HULTKRANTZ írja — inkább kultúrtörténeti orientációjú”.⁵ Pusztán okoskodással a laikus olvasó is beláthatja, hogy a kettő közötti határ elmosása óriási tévedés. Az igaz, hogy a néprajz az emberiség kultúráját tanulmányozza, de annak csak *bizonyos* részét és ezzel a kultúrtörténeti munkának csak egy darabját vállalja magára, az egész átfogására viszont képtelen. Tehát mindenképpen helytelen az olyan jellegű okoskodás, mint az alább példaként idézett, miszerint a városi néprajz körébe tartozik az öltözködés (divat), mivel ez a népviselet városi megfelelője.

Budapest etnográfiai megismerése szükséges, a rövid időn belül elvégzendő feladatok közé tartozik, mert 1. a főváros-hoz esatolt települések lakóinak német és szlovák csoportjai rövid időn belül eltűnnek. 2. A külső kerületek modernizálása (pl. Óbuda), beépítése (pl. Rákospalota) erőteljesen megindult. 3. Jelen pillanatban a tudományos felmérés még múzeumi szinten is elvégezhető, azaz a népi kultúra jelenléte tárgyakkal is dokumentálható. 4. Elsősorban Pest megye néprajzának sok vonatkozásában (pl. árutertermelés, piacozás, viselet stb.) szoros kapcsolat van a környékbéli falvak és a főváros között, amelyek feltárásában be kell hatolni ez utóbbi határai mögé.

Nem kétséges, hogy a városi néprajz eredményei nemcsak önnön tudományát gazdagítják, hanem a várostörténetet is, amelynek hazai és budapesti viszonylatban szerves részét képezik.

LÉTAY MIKLÓS

² BARABÁS Jenő: *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Bp. 1963. 70. p.

³ Lásd DÖMÖTÖR Tekla: *Principal Problems of the Investigation into the Ethnography of the Industrial Working Class in Hungary*. Acta Ethnographica V., 1956, 3—4. sz., 340. p.

⁴ „Amikor 1954-ben a Fővárosi Tanács biztosította

az anyagi eszközöket, a Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség elkezdte tevékenységét, amelynek elsődleges célja a fővárosban élő ipari munkások életének kultúrájának és folklórájának elemzése volt, bár Budapest teljes néprajzi feltárását tűzte ki célul.” (DÖMÖTÖR i. m. 339—340. p.)

⁵ HULTKRANTZ i. m. 159. p.

KÖNYVSZEMLE

Fél, Edit—Hofer, Tamás: *Proper Peasants*

Traditional Life in an Hungarian Village. (Budapest), 1969. (Viking Found Publications in Anthropology. Nr. 46). 25 cm, XIV, 440 p.+ 32 t.

Részben örömmel, de nem kis részben nem minden szomorúság nélkül vettük kezünkbe a Wenner-Gren Foundation segítségével megjelent impozáns kötetet, amely az utóbbi negyedszázadi néprajzi irodalmunknak vitán felül a legjelentősebb alkotása, és a magyar néprajzi kutatás irányjelző köve lehetne. A feltételes mód és az örömmel vegyült szomorúság mindenképpen indokolt. Az öröm azért, mivel a kutatás eredményeit egy nagyteljesítményű nemzetközi szerv ismerte fel és tartotta méltónak arra, hogy a már eddig is elismert sorozatában megjelentesse. Nyilván nem ok nélkül tette ezt; a századfordulótól a második világháborúig a problémafelvetésben és kutatási módszerben egyaránt élenjáró nyugat- és észak-európai néprajzi kutatás mintha kimerülőben lenne; a régi nyomokon járva, lényegesen újabb eredményeket nem produkál.

A közép- és kelet-európai tájakon a harmincas évek óta viszont a szomszédos tudományágak (nyelvészet, nyelvtörténet, művészettörténet, irodalomtudomány, népiesség-, gazdaság- és társadalomtörténet és társadalomtudomány) eredményeit hasznosítva, látásmódjában, módszereiben és következtetéseiben a századelő szintjéhez képest lényegesen sokrétűbb, átfogóbb és valóságosabb leltárt tud készíteni — a néprajzi kutatás — a parasztsággal azonos értelemben használt nép anyagi, társadalmi és szellemi kultúrájáról, jobban meg tudja világítani e kultúrkinccs eredetének, cserélődésének, átalakulásának útját és lehetőségeit. Aligha vitás, hogy most, mikor szerte a világon eddig csupán hagyományos kultúrában élő népek százmilliói — nagyrészt kizárólag agrártársadalmak — lesznek a mindinkább egyetemessé váló írásos, magas technikai fokon civilizált kultúra részeseivé, a közép- és kelet-európai agrártársadalmak hagyományos népi kultúrájának „magas kultúra”-ba való átrétegződése legalább a szakemberek számára komoly tanulsággal szolgálhat. Ennek következtében minden, hasonló témával foglalkozó mű élénk érdeklődésre tarthat számot.

Ebből a szempontból tekintve FÉL Edit és HOFER Tamás műve minden bizonnyal gondolatébresztő és sokat forgatott műve lesz a nemzetközi szakirodalomnak. Még akkor is, ha — mint a jelen kötet — csak egy kisebb részét tartalmazza a szerzőpár másfél évtizedes munkájának. Igaz, hogy a fenti célra legjelentősebb és legtanulságosabb részét.

A megjelenés feletti örömben azért vegyül nem kevés ürömcsepp, mert arra kell gondolnunk, hogy ez az angol nyelvű és nem is teljes feldolgozás már e két oknál fogva sem gyakorolhat a magyar néprajzi kutatásra akkora hatást, mint amennyit koncepciója, módszere és eredményei következtében megérdemelne. Lehet, hogy kiadói lehetőségeink korlátozottak voltak, de az is lehet, hogy más ok miatt húzódott éveken keresztül a hazai megjelentetése. Az azonban biztos, hogy nemcsak a nyelve, hanem tagsági járulékként alacsony példányszámban forgalma miatt is kevés embernek válik hozzáférhetővé.

Ezen a gondon nem segít az sem, hogy a szerzők agilitása és megnyilvánult érdeklődés következtében a hazai folyóiratok (*Ethn*, 1961.; *NK*, 1961.; *Agr. t. Szl.* 1963.; *NÉ.*, 1964) és két külföldi orgánus is kisebb nagyobb részleteket közöltek már belőle; a szerzők új felfogását és módszereit csak a teljes mű tükrözheti.

A megjelent kötetből is kimaradt és még megjelentetésre vár az anyagi kultúra szférájába tartozó tárgyi leltár, a gazdálkodás technológiai elemzése; a szellemi művelődés, a folklórnak is csak kisebb része van publikálva. Holott a szerzők a vizsgálat alá vett falut, Átányt egyetlen egységben, a hagyományos paraszti műveltség anyagi, társadalmi és szellemi állományát a három szféra egymással bonyolult kölcsönhatásában, szintetikus módon látták.

A magyar néprajztudományt ez a látásmód, ez a vizsgálati módszer és a felhasznált források sokrétűsége mozdította ki korábbi stagnáló állapotából. Ez is ok a hiányérzetre;

egy módszeresen átgondolt és következetesen keresztülvitt kutatás eredményeit nem látjuk együtt.

A jelen kiadvány elsősorban a magyar viszonyokkal kevésbé ismerős olvasónak szól, a szerzők tehát olyan részletekbe is kénytelenek voltak belebocsátkozni, amelyek a hazai szakemberek számára magától értetődők. De ha ezt a nem túlságosan terjedelmes részt leszámítjuk, az egyes fejezetekben még így is szinte enciklopédikus módon meg van írva a magyar parasztság nagyobb részének társadalmi néprajza.

Azt lehet vitatni – vitatták is –, hogy a vizsgálat színhelyéül választott Heves megyei falu, Átány parasztsága valóban reprezentálja-e a magyar népterület 1900 – 1950 közötti egész parasztságát, de ezt a szerzők nem is állítják. Azt azonban joggal mondhatják, hogy elkészítették egy falu társadalmának teljes anyagi és szellemi művelődése maradéktalan leltárát. A magyar néprajzban sokszor elmondották már, hogy e leltár készítése az utolsó órákban történt, itt és ez esetben ez frázis nélkül hangzik.

Az eddigiek előrebocsátása után az ismertetőnek nehéz lenne kritikai megjegyzéseket tenni a műre. Elvértve bizonyosan akadhat benne hiba és kisebb tárgyi tévedés, de ezek nem lehetnek lényegesek. Mivel a fentjelzett oknál fogva már most sem sokan olvashatják, később pedig még nehezebb lesz hozzájutni, kénytelenek vagyunk a részletes tartalmi recenzióhoz folyamodni.

A könyv első része (három fejezet) a „Falu és népe” címet viseli. Ebben a formájában elsősorban a külföldi olvasónak szól, de nem tanulság nélkül való a hazainak sem; az Átány életét meghatározó fizikai földrajzi környezet, a történeti sors alakulása, a társadalmat formáló kulturális tényezők számbavétele ez a rész. E tényezők összhatásaként jött létre a mai falukép (településforma, uccakép), a határbeosztás; ezek szabták meg az átányi parasztársadalom anyagi létét biztosító földművelés és állattartás alakulását és technikáját, s nem utolsósorba a falu gondolkodását a gazdálkodás értelmét illetően.

E rész utolsó fejezete a történeti demográfia és szinte szimbolikusan, a vasárnapi istentisztelethez kapcsolódó szokásrend révén jeleníti meg a parasztságnak az utóbbi félszázad folyamán nyílvánre jutott rétegződését.

Aligha kell külön kiemelniünk, hogy a társadalom belső struktúraalakulásának az ilyen dinamikus szemlélete a paraszti élet recens jelenségeinek milyen mélységű értelmezését teszi lehetővé; a szerzők ebbeli törekvéseit csak akkor tudjuk kellően értékelni, ha látjuk, hogy a néprajztudományuk megújulása ellenére is csak imitt-amott találkoznak hasonlókkal.

A következő rész a „Család” címet viseli (négy fejezetben), de itt tárgyalják a szerzők a család életétől elválaszthatatlan lakóház részeit, a lakóhelyiségek és az ólaskert funkcióját, a család keretében végzett munka térbeli megoszlását; egy adott család-típus ismertetése után a vérokonsági és bővített család egyes tagjainak szerepét, a munkaszervezet szerinti teendőit, az egyes tagoknak egymáshoz viszonyított, szokásrend által megállapított helyzetét és rangsorolását. Ez a rész a család, mint szociális egység létrejöttét biztosító házasság társadalmi és biológiai tényezőivel, szokásrendjével és formáságai-val is foglalkozik.

A harmadik rész (8 – 11. fejezet) a vérokonság és a társas együttélés révén kialakult „Szociális viszonyok hálózata” címet viseli. Az ilyenféle kötelékek csak részben közhírhettek létrejöttüket a rokon kapcsolatoknak, ezek mellett a lokális tényezőknek (alvélgfelvég, szomszédság, tanyakert) más esetekben pedig a nemek és korcsoportok szerinti elkülönülés, illetve spontán csoportosulásoknak nagy része van alakulásukban. A kötelékek egyes esetekben szorosabb, máskor lazább csoportok képződését segítik elő, mindenkor és minden esetben meghatározott és a szokások által szentesített formákban. A szokások a család, a legzártabb csoport két legjelentősebb ünnepe alkalmából, a házasság és a temetés rendjében nyilvánvalóan meg leginkább kötelező erővel. A második és harmadik rész – az eddigi, hasonló közlésekkel szemben – azáltal válik teljesen új jellegűvé, hogy a szerzők nem elégszenek meg a szokásrend külsőleges leírásával, hanem azok tartalmát az adatközlők meg is indokolják.

A negyedik rész (három fejezet) az átányi parasztársadalom rétegeivel és azok életmódjával foglalkozik. A két világháború között kivirágzott szociológiai kutatás ebben a vonatkozásban gazdagította legjobban ismereteinket és termékenyítő hatása a második világháború utáni néprajzi irodalomban már érezhető volt. A szociológiai kutatások eredményeinek következetes és módszeres alkalmazására azonban még FÉL Edit és HOFER Tamás monográfiáján kívül nincs példánk. Különösen az egyének és családok emelkedésének és hanyatlásának útját, okait, gazdasági tényezőit és társadalmi következményeit, a parasztság rétegeinek egymásközi, a felettük és az alattuk álló rétegekhez való viszonyulásának, az érintkezésnek naponkénti megnyilvánulásait tárgyaló két fejezet mondanivalói jelentenek újdonságot a néprajzi irodalmunkban.

A néprajzi kutatás ellen az utóbbi évtizedekben gyakran elhangzott — és nem is mindig jogosulatlanul —, hogy a parasztságot egységes tömbnek, a paraszti kultúrát részleteiben összemosva, a tényleges társadalmi és gazdasági viszonyoktól független képződménynek tekinti. FÉL Edit és HOFER Tamás monográfiája — ha nem is oszlatják el a néprajz irányában táplált gyanút —, talán megingatják és az etnografusoknak is mintául szolgálnak, miként kell a paraszti élet- és kultúra jelenségeit vizsgálni.

Az ötödik, záró rész (15 – 18. fejezet) az átányi parasztságnak a vérségi, szomszédsági és korcsoportok szerinti spontán közösségein túl mutató, magasabb társadalmi szervezetekbe (község, egyház gazdasági és kulturális egyesülések) és a nemzetbe való betago-lódását tárgyalja. Ez is új szempont; az eddigi néprajzi kutatásunk figyelme nem terjedt ki arra, hogy a parasztság mind a feudális, mind pedig a polgári társadalmi rendben részben önmaga alkotta, részben rajta kívül álló igazgatási és közhatalmi szervezeteknek volt hol aktív, hol passzív résztvevője. Ezek közül a község és az egyház századok óta meglevő kereteket jelentettek, tevékenységük a parasztság egészét összefogta. Nem lényeg-telen kérdés a társadalmi tudat szempontjából, hogy a parasztság e szervezetek munkájában mennyire tudott tevőlegesen is részt venni.

A különböző gazdasági (legelőbirtokosság, tej- és fogyasztási szövetkezet) és kulturális (iskola, olvasó-, gazdakör, kaszinó, énekkar) szervezetek a parasztságnak kisebb vagy nagyobb részét foglalták magukba, de élet-, kultúra- és öntudatformáló szerepük az utolsó fél évszázadban fokozódó mértékben érezhető.

A szerzők, híven a bevezetőben foglalt álláspontjukhoz, ebben a részben különö-sen ragaszkodtak a helyszínen tapasztalható pozitív tényekhez, ezért nem bocsátkoznak messzebbmenő általánosításokba. Mégis, ha hiányérzetünk lehet valamiben, az ennek a fejezetnek rövidre fogott voltához kapcsolódik.

A tényleges feldolgozást utolsó zárja le. Ebben a fejezetben a szerzők összefoglal-ják az átányi parasztkok önvallomását arról, hogy ők miért tartják magukat valóságos parasztnak. Egy, a szemünk előtt történetivé vált életforma képviselői mondják itt el, önmagukról alkotott véleményüket.

A függetlékként közölt adattár a paraszti társadalom egyedülálló öt dokumentumát tartalmazza; a mintaszerű szómagyarázat nemcsak a külföldi, de a pontos fogalmi meg-határozás következtében a hazai szakirodalomnak is jelentős gyarapodását jelenti, éppen úgy, mint a tárgyra vonatkozó, aligha bővíthető irodalomjegyzék és a mi viszonya-inkhoz szokatlanul bőséges, alapos index is.

A fenti, és csupán a tartalmi részre vonatkozó, a kötet eredményeinek gazdagságát csak felszínesen méltató recenzió ilyen terjedelmét nem nehéz megindokolni. A minden-áron való, hibakeresési céllal való átolvasás akadhat talán hibára is benne, az ismertető ilyesmire nem bukkant.

A bevezetés során már utaltam arra, hogy az eddigi viták során több felől kételyt támasztottak Átánynak, mint tipikus parasztfalunak ilyesféle jellegét illetően.

A feudálizmus hosszú századai alatt a parasztfalut érő külső hatások a társadalom autonóm alakulását nem formálták olyan erővel, hogy az általánosan kialakult jobbágy-paraszti életforma szélesen megvont keretei között az egyes falvak népének önálló egyéni-sége teljesen feloldódott volna. Az utóbbi száz év alatt a parasztságot érő hatások ereje megsokszorozódott, az egy-egy faluközösségre jellemző vonások elmosódását, a parasztság uniformizálódását minden nyílt szemmel járó etnografus megfigyelheti.

A szerzők másfél évtizedes kutatásuk alatt ezt az uniformizálódás felé haladó falu-közösséget figyelték meg és a népi élet kutatói számára ennek a folyamatnak a meg-örökítése is lényeges. Az lehet, hogy Átány a több mint háromezer magyar parasztfalunak nem típusösszegeződése, de FÉL Edit és HOFER Tamás az átányi parasztság társadalmi viszonyainak megörökítése során mindazon tényezőket összegezték, amelyeknek a mai magyar paraszttársadalom alakulásában lényeges szerepük volt.

Az nem vitás, hogy a nemzetközi szakirodalomban — szerencsénkre —, az általuk rajzolt kép fog megörökítődni. A magyar néprajzi irodalomnak nem lényegtelen értékbeli gyarapodását jelentené az, ha ez a mű teljes egészében magyar nyelven is megjelenhetne, de méginkább az, ha a két szerző által követett szemlélet és módszer szélesebbkörű alkal-mazásra kerülne.

BALOGH ISTVÁN

Szabó István: A középkori magyar falu

Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó. 24 cm.] 252 p.

Három évvel ezelőtt, mikor SZABÓ István nagy művének első részét ismertettük (*A falurendszer kialakulása Magyarországon*, Bp. 1967. Vö. Ethn. 1967. LXXVII. 298—299) nem gondolhattuk, hogy ez a munkás élet ilyen hamar elvégződik és az itt ismertendő mű már csak a sírjára tett ajándék lesz. A magyar történettudomány, és az összes társtudományok kimondhatatlan szerencséje az, hogy ez a munka nem maradt megíratlan, mert a több mint négy évtizedes munka fáradtságát ma már aligha vállalta volna valaki. Ameddig csak dolgozni tudott, mindig fűrt-faragott rajta és ha az előszóból következtetve némely technikai részben két tanítványa és az illusztrációk összeállításában tisztelői segítségét is igénybe vette, a mű minden részében az ő töretlen és minden adatot gondosan mérlegelő szellemének alkotása. Élete végső hónapjaiban fokozatosan hanyatló egészsége mellett is érezhette még a jó munka igaz örömét, megjelenésére várva. Az Akadémiai Kiadó a tárgyhöz és az alkotóhoz méltó formában gondoskodott a mű megjelentetéséről.

A korábban megjelent első rész és a jelenlegi munka szerves egészet alkotnak. Az 1967-ben kiadott tanulmány a Kárpát-medence mindmáig fennálló településrendszerének kezdeteit, félévezredes történetét tárgyalja. E településrendszernek jellemzője nálunk is, mint mindenütt Európában, a földművelő életformához igazodó településforma, a falu volt. A szerző analógiás következtetés révén végig kísérté benne a honfoglalás után a pásztorkodó-állattartó életforma fokozatos átalakulását, a földművelésre való áttérés következményeit. Világossá vált, hogy a koraközépkori, még szolgarendű népelemekből álló földesúri üzemek (prédiумok) milyen fokozatokon keresztül alakultak át a felszabad, majd egységesen szabad jobbágyság mai értelemben vett faluszerű településeivé.

A gazdálkodás és társadalmi szerkezet együttes hatásaként jött létre a szomszédsági alapokon szerveződött zárt faluforma, amely világosan megvont térbeli határok között élő gazdasági és társadalmi egység, a feudális társadalom kötöttségei között egyúttal a vérségi kötelékeken túl elsődleges igazgatási, igazságszolgáltatási közösség. A parasztság számára évszázadokon keresztül ez jelentette a legmagasabb szerveződési formát is.

SZABÓ István alább ismertetendő tanulmánya ennek a gazdasági, települési, társadalmi és igazgatási formációnak mindennapi életét ábrázolja, az eleinte csak gyéren, később mind bővebben folydogáló történeti források tükrében. Teszi ezt olyan részletességgel, amilyenre a nálunk szerencsésebb adottságokkal és sokkal bővebb forrásokkal rendelkező nyugati történeti irodalomban — tudomásunk szerint — nincs példa és minta sem állott rendelkezésére. Holott az irodalomjegyzék tanúsága szerint egyetlen ilyenemű jelentősebb munka sem került el figyelmét. A kép nem statikus, a félévezred alatt, a XI—XV. században végbement változást mozgásában is érzékelteti.

A mű nyolc főfejezetre oszlik és foglalkozik a falutelepülés alkotórészeivel; a belső telek, a ház és a kert, a településforma, a faluhatár kérdéseivel, a faluközösség gazdálkodást szabályozó szerepével, a jobbágyfalu és a fölötté álló földesúri hatalom egymásközi viszonyával, a falu önkormányzatával, és kulturális tényezőivel.

Kiderül belőle, hogy a tízeznél több, apró falutelepüléssel teleszórt Kárpát-medencében, a világosan megvont faluhatárok között, másféle gazdálkodás, mint a földművelés el sem képzelhető. Ehhez igazodott a településforma és a társadalmi szerkezet is. A többé-kevésbé zárt falutelepülés belső háztelke, a rajta álló házzal, hozzá csatlakozó kerttel és a határbeli szántóföldi és egyéb (legelő, rét, nádas) tartozékokkal a koraközépkor óta szoros jogi és gazdasági egységet alkotott. Tőle tudjuk meg, — amit eddig csak sejtettünk, de most gazdag bizonyító anyaggal alátámasztva vitathatatlanul vált, hogy a zárt falutelepülésforma szabályos utcahálózatával a XIV. században — a hegyvidéki, irtásos települési területet kivéve — a Kárpát-medence belső területein már általánossá lett. E folyamatban a gazdasági célszerűség, a földesúri és államhatalmi, adózási érdek egyaránt közremunkált.

A mai falusi települési típusok, a kétbelsőtelkes (kertes) településformát kivéve már a XIV. század első felében világosan felismerhetők. A magyar néprajzi irodalomnak fenti, legvitatottabb településformájának középkori meglétére forrásaink megnyugtató bizonyítékokkal nem szolgálnak.

A falu nemcsak településforma, hanem társadalmi egység is, és mint ilyen a közösség élete minden megnyilvánulásának szabályozója. Legvilágosabban és legáltalánosabban a határ egyes részeinek használatát birtoklását szabályozó tevékenysége, a földközösség fogalmában összefoglalható szerepe tűnik ki az adatokból. A faluhatár tulajdon-

joga a XI. század óta vitathatatlanul a földesúré, de a tulajdonjog nem zárta ki a faluközösség szabályozó hatalmát a használat és kisebb mértékben a birtoklás tekintetében. A faluközösségeknek ez a szabályozó szerepe a középkor folyamán a földesúrra is vonatkozott.

A falu, mint közösség öngazgatásának, a szokásjog alapján álló szabályalkotásának széleskörű érvényesülését az okleveles adatok számtalan esetben megerősítik. Természetesen, az okleveles hivatkozásokban oly sokszor emlegetett *consuetudo* tartalma ma már nem minden esetben állapítható meg, de aligha tévedünk, ha ennek az öngazgatásnak a gyökereit — a szerzőtől eltérően — éppen általános jellege miatt a földközösségre visszanyúló határhasználati szabályozásban keressük.

A néprajztudomány számára nem kevésbé jelentős a falu határának megállapításáról és biztosításáról szóló fejezet. SZABÓ István világosan leszögezi, — ezt a megállapítást elsősorban a romantikus néprajzi felfogás lenne hivatott megszívlelni, — hogy a XI. század óta, mikor a feudális földtulajdon megszilárdult, *uraltan föld nincs*, a falvak szilárdan megvont térbeli határok közt élnek, a falvak határának megvonását, a határok biztosítását a XIX. századig töretlenül élő, szokás, jog és kultikus eljárás biztosította. E szokás és kultikus eljárások (földeskü, határjárás) tartalma és rítusa — amire SZABÓ István igen gazdag okleveles anyagot közöl — hazai és nemzetközi vonatkozásokban egyaránt megérdemelné a néprajzi kutatás eddigénél nagyobb figyelmét.

Egyébként nagyon nehéz lenne a szerző által közölt gazdag anyagból bármit is külön kiemelni. A közelmúltig fennállott zárt faluközösségek alig van ilyen életmegnyilvánulása, amelynek előzményeit, — néha csak utalás formájában —, ne említené a tanulmány. Ezek közül azért egyet mégis csak meg kell említenünk; azt a megállapítását, hogy a középkori falu és lakossága főleg a XIV–XV. század óta, nem volt teljesen zárt, elszigetelt, magában álló és autarch jellegű gazdasági, társadalmi és szellemi képződmény. Eltekintve attól, hogy az egyház kulturális hatása, ha nem is egyforma mértékben, a legkisebb faluig is elért, a XIV. század óta a közlekedés, a vásározás, a XV. század óta pedig a sokasodó mezővárosokkal való sokszálú gazdasági, társadalmi és szellemi kapcsolat a falu és lakói világképét nagy mértékben tágították. A kapcsolatok révén az anyagi javak és szellemi értékek kölesönös és állandó cserélődése biztosítva volt. Csak a rendi társadalom XVI. században bekövetkezett megmerevedése, a falu népének a jobbagyságnak nemzetiállati sorba való kerülése kezdte ársni azt a szakadékot amely a kiváltságolt natiót a populustól elválasztotta.

A tanulmánynak a zárófejezetben közölt adatai a XVI. század elejének a humanisták által megrajzolt faluképeről a feudális és polgári társadalomban egyaránt továbbélő szemlélet gyökereit tárja fel. Ezek a humanisták a korukbeli falut és népét a barbárság, a piszok és a szellemi lomhaság példájának emlegetik. Szerintük a falun csak olyan emberek élnek „akiket a görögök és latinok valamikor barbároknak, a későbbi korszakokban pedig pogányoknak mondtak”. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt véljük, hogy a litteratus műveltség és népi kultúra kettéválása — ha nem is ekkor kezdődik — ebben az időben tudatosul.

A művet 36 illusztráció egészíti ki. Ezek részben az újabb régészeti kutatások által feltárt, vagy régebben közölt, de kevés figyelemre méltatott, vagy az újabb művészettörténeti irodalomban érdemük szerint kiemelt tárgyi és építészeti emlékek, vagy időben ugyan későbbi, de középkorra utaló ábrázolások és térképek.

A SZABÓ István által rajzolt kép a magyar faluról a számbajöhető források és irodalmi feldolgozások teljessége ellenére sem mondható teljesnek. De a hiányosságnak nem a szerző az oka. Ő felhasználta mindent, amit csak felhasználhatott. Amire nem volt vagy nem rendelkezett analógiával, azt nem tárgyalta. Azt bízást állíthatjuk, hogy a jelenleg rendelkezésre álló okleveles, régészeti, művészettörténeti és összehasonlító néprajzi adatok és feldolgozások alapján ennél többet senki sem tudna erről a tárgyról mondani. Ez a megállapításunk nemcsak a jelenre, de a következő évtizedekre is szól. Kisebbség nagyobb módosítások lehetnek még ezen a képen, de lényegbe vágóak hamarosan aligha. A néprajztudomány pedig a parasztság életének, anyagi, társadalmi és szellemi kultúrája számos előzményének történeti gyökereit fedezheti fel SZABÓ István korábban és itt ismertett művében.

BALOGH ISTVÁN

H. Kerecsényi Edit: A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén

Néprajzi Közlemények, XIII. 3–4. sz. Budapest, 1969. 273. 1.

Az ismertetés írója mondanivalóját azzal kezdheti, hogy a munka az utóbbi esztendőök egyik legértelmesebb, hézagpótló néprajzi tanulmánya. H. KERECSENYI Edit kitűnő megfigyelő érzékkel, az adatok gondos összeállításával tárja fel a nagykanizsai, csürgői és letenyei járások népi méhészkedésének munkamenetét, de ugyanakkor a történeti feljegyzések, az írott források, a parasztméhészek kezén forgó kéziratos és nyomtatott méhészkönyvek adatainak interpretálásával a magyar méhészkedés tágabb múltjának megismeréséhez is nélkülözhetetlen útmutatót nyújt. Nem lenne méltó a munkához, ha nagy vonásokban a tartalmát foglalnám össze. E helyett inkább a tanulmány néhány problémájával foglalkozom. A szerző többször beszél erdei méhészkedésről. Azt mondja, hogy hazánkban az erdei méhészkedésre az első biztos adat egy 1355-ből származó erdélyi oklevélben található, amely szerint a váradi püspök erdejében, a Méhló nevű helyen méheket tenyésztettek (7. l.). Majd azt is kifejti, hogy a XI–XII. században már nemcsak erdei, hanem tervszerű méhészkedés is folyt hazánkban (12. l.), mert az erdei fatörzsekben tartott méhesládákat nem lehetett volna elajándékozni. Az elajándékozásról többször szólnak a XII. századi oklevelek. A középkori erdei méhészkedést említi a XVIII–XIX. század fordulóján leírt borzsovai falutörvény kapcsán is (39. l.). Ezekből az adatokból azonban az erdei méhészkedésre következtetni még nem lehet. Az erdei fákban meghúzódó rajok felkutatása vagy az erdei kelencékben tartott méhes tókék és kasok nem az erdei méhészkedés fogalomkörébe tartoznak. Az erdei méhészkedés lényege, hogy az ember a lakásától távol odvas erdei fákban, a fák mesterségesen kivájt üregében tartja a méheket. Az ilyen fák saját tulajdonában vannak, azokat évről évre tervszerűen gondozza, mint azt a mordvinok, cseremiszek, baskirok, csuvasok, nagyoroszok, ukránok, lengyelek, észtek stb. teszik. TAGÁNYI Károly is helytelenül használja az erdei méhészet kifejezést. Lehetséges azonban, hogy a bodonoknak, kasoknak kelencében való tartása (amely nemcsak nálunk, hanem az ukránoknál, lengyeleknél, nagy- és fehéroroszoknál, baskiroknál is ismeretes) az erdei méhészetről a házi méhészkedésre való áttérés emléke. Azt is valószínűnek tarthatjuk, hogy Nagykanizsa vidékén a méhekkal teli *faodúk*nak (tőke, bodon) a fák ágai között való elhelyezése hajdani erdei méhészkedésünk (vagy a Kárpátok belső vidéke erdei méhészkedésének) maradványa, amelyre más adatokból is következtethetünk. Így Eperjes vidékén az erdei méhesfák rönnyílása elé kötött szeges tuskó is az erdei méhészkedésre utal (l. *Ethnographica Carpathica*, Budapest, 1966. 244–246. l.). H. KERECSENYI Edit gazdag emlékeit sorolja fel a méhvadászatnak, az erdőben talált méhraj otthoni továbbtenyésztésének, a fabodonoknak, szalma és vessző kasoknak. *Bédos kas* néven ismerteti a fakéregből készült fakéreg köpüt, amely szerintem a dunántúli méhészkedés mediterrán elemeinek egyike. Elfogadhatjuk azt a jelentős megállapítást is, hogy a szalmakas nyugati hatásra a XVIII. század közepétől a gabonatermelés emelkedése következtében terjedhetett el, elsősorban azonban ott, ahol a gabonát kézi-cséppel csépelelték. A kasokat Nagykanizsa környékén szalmából, nádból készített sisakkal védték. Ezek a sisakok a közép-európai, balkáni méhészkedés egyik jellegzetességei. Sajnos azonban sem hazai elterjedésüket, sem itteni történetüket nem ismerjük. A területen több kezdetleges viaszprést is használnak, amelyek analógiáit az észteknél, ukránoknál találjuk meg. A történeti anyagból a méhek utáni adózás, úrbéri szolgáltatás, dézsmálás, a méz- és viaszkereskedelem, a majorsági méhészkedés dunántúli adatai tágitják ismereteinket. (A méhészkedés magyarföldi múltjának történetét kiegészíthette volna a szerző a bükki sziklafalakba vájt XI–XV. századi fülkékkel, amelyekben méheket tartottak, l. SAÁD Andor - KOREK József, *Denkmäler der frühmittelalterlichen Imkereien am Bükkgebirges. Acta Archaeologia Hungariae*, XVII., 1965. 369–394. l.) Külön ki kell emelnünk a közölt hiedelemanyag gazdaságát. H. KERECSENYI Edit tanulmányának jelentőségét talán még azzal húzhatom alá, hogy summája, idegen nyelvre való átdolgozása az *Acta Ethnographica* hasábjaira kívánkozik.

Több szállal kapcsolódik H. KERECSENYI Edit munkájához BALASSA M. Iván tanulmánya (*Ethn. LXXXI.* 1970. 531–544. l.), amelyben további értékes adatokat, megfigyeléseket közöl az erdei méhészkedésről. Az erdei méhészkedés terminológiájának *élfás méhtartás* terminológiával való helyettesítése azonban nem fogadható el, mert az erdei méhészek nemcsak élfákban tartják a méheket, hanem kiszáradt odvas fákban, fákra helyezett odukban is. A *zsákmányoló méhészet* terminológia szintén problematikus, mert a *méhvadászat* esetében a tervszerűség sokféle mozzanataival, eszközök használatá-

val stb. találkozunk. Aki véletlenül rajt talál és a mézet elrabolja még nem méhavadász. Szükséges, hogy néprajzi terminológiánkban ne szakadjunk el a már jól bevált, széleskörűen ismert nemzetközi szakkifejezésektől. A lőcsei méhesfának Krünitz J. G. munkájából való eredeztetése sem meggyőző. Arra is feleletet kellett volna adni, hogy — ha mégis Krünitz J. G. munkája a forrás — miért dolgozták át a képet, miért lett belőle lőcsei kép? Nyilvánvalóan az ottani erdei méhészkedést dokumentálták vele. Lőcséhez közeli vidéken egyéb emlékei is vannak az erdei méhészkedésnek (vö. Eperjes vidékén a szeges tuskó alkalmazását, a *brt* 'méhköpű' jelentésű szlovák határneveket). Hasznos volt különben az is, hogy BALASSA M. Iván az *ereszt* terminológiára felhívta a figyelmet.

GUNDA BÉLA

Szabó T. Attila: Anyanyelvünk életéből

Válogatott tanulmányok, cikkek I. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1970. 547 p. + 1 melléklet

Négy évtized elmélyült tudományos munkássága válogatásának első kötetét kaptuk kézbe, mely címe után magyar nyelvtudományi tanulmányokat és cikkeket ígér, de ennél sokkal többet ad. Szabó T. Attila azok közé a kivételes tudós egyéniségek közé tartozik, akinek munkásságát egy alaptudománytól, a nyelvészettől nem lehet ugyan elvitatni, de ugyanakkor a társtudományok egész sora, köztük a néprajz is magáénak vallja. Nemcsak azért, mert jó néhány kifejezetten néprajzi, elsőrendűen történetészeti vonatkozású munkája jelent meg (pl. az Ethnographiában: *A festékes és társai* 67:99 – 109; *A kolozsvári fejenhordás történetéhez* 72:618.620; *Egy primitív számolásmód nyelvi maradványai és a magyar felezőszámok* 78:488 – 490 stb.) az utóbbi években, de korábban is, hanem azért is, mert szinte minden tanulmányának van valami néprajzi vonatkozása.

Könyve bevezetőjében munkásságáról szólva így összegezi azt: „... engem kora-kezdettől tudatos, célkitűzésszerű határozottsággal elsősorban a szülőföld és közelebről a mindenkori *közvetlen földrajzi-társadalmi környezet jelenségei érdekelték és érdekelnék szenvedélyesen ma is*” (12) Mindebben pedig, saját vallomása szerint is, jelentős hely jut a néprajznak. A falvakban történő gyűjtésnek éppen olyan avatott mestere, mint a levéltárak kutatásának. Nevéhez fűződik az új formájú földrajzinév gyűjtés elvi és gyakorlati kérdéseinek kidolgozása, melynek eredményei napjainkban széles körben jelentkeznek. A nyelvátasz munkálatai mellett arra is maradt ideje, hogy saját kutatásából létrehozza az *Erdélyi Helynévtörténeti Adattárát* és az *Erdélyi Szótörténeti Tárát*, melynek egy milliót meghaladó anyagából magam is merítettem. Ezért is tudom megállapítani, hogy szótár formájában való megjelentetése több tudományág szempontjából nagy fontosságú.

Az előttiünk levő első kötet először a nyelvművelés elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik (I – II. fejezet), majd a román szókinceshatás néhány kérdését mutatja be (III. fejezet), mely a művelődéstörténet, néprajz köréből számos kérdést vet fel. Elég, ha itt a *szokmány* 'férfi daróc-felöltőfajta' vagy a *pakulár* 'juhásztor' szóra utalok, ezek történeti elterjedését térképen is bemutatja. Külön figyelmet érdemel a *cimbora* szó, melynek 'közös munkát végző társ' jelentését húzom alá. Feltűnik, hogy a szó Garamszentbenedeken, még az erdélyi példáknál is hamarabb feltűnik. Bars megye szolgabírája egy hatalmaskodást vizsgál ki és az egyik tanú vallja: 1509 „... qui fuit partices vel socius ad arandum ipsius Andree, qui vulgo dicitur *cimbora*” (BELÉNYESY M., A Földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. Ethn. 66:88). A kérdésre szükséges utalásokat az ország különböző részeiből találunk (vö. Szabó István: *A középkori magyar falu* 75. Bp. 1969; NySz; OklSz stb.). Tudjuk, hogy az eketársulás meglete messze a XII. századig nyomonkísérhető, melynek neve a XIII. században *evcu* lehetett Pannonhalmán. Vajon mi volt az oka az új szó és szervezet elterjedésének, melynek útját-módját a vlah pásztorok útvonalain lehet keresni. Mindennek történeti-néprajzi vizsgálata megérné a fáradságot (Itt jegyzem meg, hogy a *cimbora* fenti legkorábbi előfordulását *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 436. Bp. 1967. nem ismeri).

E fejezetben széleskörű anyagfeltárással vizsgálja a *Karajmuk* ~ *krajnik* 'szolgabíró' szó eredetét, tartalmát és kapcsolatait. A juhászat néprajzkutatói számára különösen jelentős: *Az eszténa és a sztronga* ~ *esztrennga* a XVI – XIX. századi erdélyi régiségben című tanulmány, mely rendkívül gazdag adatmennyiséggel tisztázza, a két román eredetű szó jelentését és néprajzi vonatkozásait. A „... felhasznált, illetőleg fel nem használt levéltári adalékokból fogalmat alkothatni arról is, hogy a szerkesztés alatt álló *Erdélyi*

Szótörténeti Tár levéltári kijegyzései milyen értelemben és milyen mértékben segíthetik a szótörténész mellett a történeti távlatokra néző megoldásában" (265–66). A tanulmány eredményeit érdemes összevetni, a hasonló jelentésű és rendeltetésű *kosár* (FÖLDES László: *Kosár*, „*karám, ól*” Ethn. 71:463–453) és esetleg a *tamorok* elsősorban erdélyi jelentésével.

A kötet IV. fejezete *Az ember és a név* címen az erdélyi magyar tulajdonnevek néhány érdekes kérdéséről tárgyalja. A nyolc többnyire néprajzi vonatkozásokat is tartalmazó tanulmány közül külön kiemelem: *A csángó sültü ~ sültü hangszer és a székely Söltös vezetéknev* (330–336), címűt. E hangszerről Viski Károly (Népünk és Nyelvünk 4:71–75; Magy.Népr. 2:376) írt bővebben, bár akkor még csak egyetlen csángó adattal rendelkezett. „Az 1949-ben kezdett csángó nyelv-földrajzi gyűjtés eredményeként ma már a moldvai csángó nyelvterület minden pontjáról, azaz 92 kutatópontjáról rendelkezünk a „fúrulya” fogalmára vonatkozó nyelv-földrajzi adatokkal” – állapítja meg SZABÓ T. Attila és ezek közül számos településen megtalálták a *sültü* szó változatait. A *süvölt* igére visszavezethető név családinévi megfelelőjét a sepsiszéki Bodoláról *söltös* alakban 1746-ból sikerült kimutatni.

A hely és név a címe a következő fejezetnek, melyben kisebb nagyobb cikkekben gazdag levéltári és helyszíni gyűjtésre épülő helynévmagyarázatokkal talál az olvasó. Ez egyike azoknak a területeknek, ahol a szerző nemcsak a legtöbbet munkálkodott, de valóságos iskolát is alapított, melynek tagjai a határon innen és túl nagyon sokat köszönhetnek elvi és gyakorlati útmutatásainak. Az itt bemutatott több mint negyven helynevekről szóló cikk világosan tükrözi szerzőjük alapelvét: „... mindig arra törekedtem és arra törekszem, hogy a történeti és jelenkori adatok mentől gazdagabb sorozatát egybe-hordva, magukból az adalékokból szinte önként kerekedjék ki a magyarázat, a megfejtés, és ne a feltett, kikövetkeztetett nyelvi adatok ingoványából vezessen csuszamlós csapásokon át a bizonytalanságok kusza bozótjába az út” (11).

Nincs helyünk arra, hogy itt valamennyi cikket sorra vegyünk, mely néprajzi vonatkozásokat tartalmaz. Az alábbiakat csak azért emelem ki, hogy a néprajzkutatók érdeklődését felkeltssem. *Néhány adat a „babonás helynevek”-hez* című kis közlésben változatait találjuk annak a szokásnak, amikor erőszakos halállal meghalt sírjára ágat, követ, göröngyöt dobnak (352–3). *Erge* szláv eredetű közszo („patakoeska, ér”) és gyakori helynév melyhez hadd csatoljak Sárospatak Alsóhatárából is, eddig tudomásom szerint nem ismert adatokat: 1837: Dinyés *erge* (térv. Mo.); 1865: Dinyés *erge*, 1865: Kereszt *erge* (térv. Mo.); Dinyés *erge* (DONGÓ GYÁRFÁS Géza: *Adalékok Zemplénvármegye történetéhez* 17/1912: 50–51.) Hasonlóan sok érdekességet rejt a *Sulyom: sulyom* cikk, melyben a szerző megállapítja, hogy a *Solyomos* előtagú helynevek a *sulyom*, „trapa natans” köznévvvel vannak kapcsolatban. Ilyen változásra magam is tudok példát ugyancsak Sárospatak Alsóhatárából. 1767: *Sulyomos Tó*, mely a Mogyorós kert mellett van (Kollégiumi Lt. Spatak. Kzt. 1937), manapság azonban a legöregebbek *Solyomos* néven emlékeznek rá. A sok gondolatot indító cikkek együttesen nagyon jól dokumentálják azt a hatalmas, értéket, ami helyneveinkben nyelvészeti, történeti, néprajzi szempontból egyaránt kielemezhető. Világosan kitetszik az is, hogy ez csak úgy valósítható meg, ha a mai adatokon túl történeti irányba minél jobban sikerül a kutatást elmélyíteni.

A kötet VI. és egyben utolsó fejezete: *Tervek és eredmények a nyelvtérkép munkában*. Három különböző munkálat részletes ismertetését, elemzését és összefoglalását kapjuk ebben a fejezetben.

Kolozsvár és vidéke tájnyelvi térképé-nek munkálatai még 1943-ban indultak, de első eredményei már a következő évben jelentkeztek (*Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi SZABÓ T. Attila, GÁLFFY Mózes, MÁRTON Gyula. Kolozsvár 1944. ismertetését l. Ethn. 57:92–3). Jelentősége kettős: ez az első megjelent magyarnyelvű nyelvatlasz, másrészt az itt szerzett tapasztalatokra épült a másik két erdélyi magyar nyelvatlasz.

A moldvai csángó tájnyelvi térkép munkálatai 1949-ben kezdődtek el és mire a kérdőív teljesen elkészült 1372 kérdést tartalmazott, melyeket az összes csángó lakta falvakban végig kérdeztek. Ebből mintegy 900 térképlap alappéldánya készült el, mely rengeteg néprajzi anyagot is tartalmaz. Mivel egyidejűleg a kiegészítő román nyelvi adatokat is rendszeresen rögzítették, így ez a hatalmas adatmennyiség a hozzá csatlakozó monográfiákkal együtt a csángók nyelvi, de néprajzi problémáit is részletesen megvilágítja.

Három dolgozat foglalja össze a *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak elvi és gyakorlati kérdéseit és beszámol egyes időszakokban a kutatás állásáról. A nagy alappossággal előkészített és jórészt végrehajtott gyűjtés 1400 kérdést magába foglaló kérdőív alapján 132 falusi és 7 városi magyar településen történt meg. Úgy tervezik, hogy 1971-re

a gyűjtés és az anyagnak munkatérképlapokra való rögzítését befejezve megkezdődhet az ellenőrzés és 1974-re az Atlasz a nyomdára teljesen készen áll. Hadd jegyezzem meg, hogy a szöföldrajzi lapokat színekkel oldják meg, ami a jobb áttekintést nagymértékben megkönnyíti.

A Kiadó nagyon jó szolgálatot tett a tudománynak SZABÓ T. Attila összegyűjtött és válogatott tanulmányainak kiadásával. Külön elismerés illeti azért, hogy szabadkezvet adott a szerzőnek a válogatás munkájában, hiszen azt nála senki jobban nem tudhatta volna elvégezni. A kötet nyomdai kivitele, kötése a legmagasabb igényeket is kielégíti és várjuk a további kötetek megjelenését.

SZABÓ T. Attila az előszóban megállapítja: „... a kutató esetében nem a személyi pálya alakulása, a külső történésekben szegényes, szürke, vesződséges életmenet felvázolása, hanem csak merőben *magá az elért eredmény a fontos*” (8) A számtalan könyv, tanulmány cikk mellé oda sorakozik a három nyelvutász vállalkozás, melynek kezdeményezője, szervezője SZABÓ T. Attila; személyhez kötött egyedülálló vállalkozása az *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár*; az *Erdélyi Szóérténeti Tár*. De az elért eredmények sorából nem szabad kifelejteni a tanítványok hosszú sorát, akik a nagy kezdeményezések véghezvitelében segédkeznek és önálló munkásságukban mesterük nyomdokaiban haladnak.

BALASSA IVÁN

B. Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben

Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1970. 356+4 l. (252 képpel, ill. vázlattal) Kriterion könyvkiadó.

Elégé ismeretes tény, hogy a szó tulajdonképpeni értelmében vehető történet-tudományi vizsgálódás a levéltári kutatásban forgolódo történések fáradozása nyomán — hazai vonatkozásban — csak a múlt század második felében született, születhetett meg. A feudális kötöttségek között — osztály-, birtok- és vagyoni érdekek miatt — féltékenyen őrzött közületi és magánlevéltárak szekrényei ugyanis csak ekkor: a feudalizmusnak legalább közjogi értelemben vett felszámolása után nyíltak meg a történeti kutatók számára. A levéltárak anyagának hozzáférhetővé tételéből azonban több mint egy félszázadig a történet-tudománynak szinte kizárólag csak azok az ágai húztak hasznot, amelyek a kor érdeklődésének megfelelően a történeti kutatásnak kezdeményezettjei voltak, hiszen sokáig csak a politikai, a diplomácia-, az egyház- és családtörténet munkásai forgatták a levéltáraknak újonnan feltáruló anyagát. A múlt század végéig alig a csecsemőkora vergődött művészettörténetnek és az önállóság igényével éppen csak életre kívánczó néprajznak még néhány évtizedet kellett várnia, míg a levéltárakban rejtekező, csodálatos bőségű forrásanyag kiaknázásának szükségessége az elháríthatatlan követelmény igényével jelentkezett.

Erdélyi vonatkozásban igazában csak KELEMEN Lajosnak e század legelejétől folytatott levéltár-kutatói, illetőleg a húszas évektől kibontakozó feldolgozó munkássága (l. Kelemen-emlékkönyv 630 kk. — Ethn. LXXV. [617–24]) terelte rá a figyelmet az ilyen tekintetben adódó végtelen lehetőségekre. Az ő példaadása nyomán, sőt — nem kis részben — az ő önzetlen segítségével BALOGH Jolán, BIRÓ József, ENTZ Géza meg mások után most a művészet- és történeti néprajzi kutatók legfiatalabb rendjébe tartozó Benkóné NAGY Margit jelentkezik egy olyan levéltári kutatáson alapuló, fókusz tanulmány-kötettel, amelynek műfaj-jelölő „Művészettörténeti tanulmányok” alcímét egészen jogosan a történeti néprajzi jelzővel lehetne, kellene kiegészíteni.

Magának e nagy jelentőségű tanulmánykötetnek első tanulmánya — *Források és emlékek* — tulajdonképpen előszószerűen tájékoztatja az olvasót azokról a lehetőségekről, amelyekkel a levéltáraknak a művészettörténészekről és történeti néprajzi kutatóktól sokáig meg nem bolygatott anyaga kínál. Ez a bevezető tanulmány (5–13. l.) és a felhasznált összeírásoknak a kötethez csatlakozó jegyzéke (255–63. l.) tájékoztat arról az elámítóan nagy leltár-, összeírás- és urbárium-sorozatról, amelyből a szerző másfél évtizedes levéltári munkája rendjén e kötet pazar bőségű művészettörténeti és történeti néprajzi nyersanyagának legjelentősebb részét gyűjtötte. Az egyes tanulmányokhoz csatlakozó jegyzetanyag forrásutalásai azonban továbbmenően arról is bizonykodnak, hogy a jelzett forrásanyagon túl a szerző körültekintő alapossággal kiaknázta a számára hozzáférhető levéltáraknak más természetű anyagát is. Jelentős számú és értékű adalékanyagot gyűjtött a szerződések, megállapodások, építési utasítások, számlák, számadások,

missilisek és egyáltalában mindenfajta ide vonható adalékot tartalmazó más levéltári darabok hatalmas tömegéből is.

Az így egybeálló gazdag nyersanyagot gondos feldolgozó munkával értékesítő szerzőnek most már előtűnik fekvő köteté a maga 12 tanulmányával a XVII – XVIII. század két olyan művészettörténeti irányára – a reneszánsz és a barokk korára – szorítkozik, amely különleges jelentőségű a magyar történeti néprajzi vizsgálgatás szempontjából is. A „magas műveltség” és a „népi műveltség” közkeletűen ismert és elismert összefüggéseit, kölcsönhatásait figyelembe véve érthető, hogy a szerző mindenik – tőle művészettörténetinek minősített – tanulmánya át meg át van szöve olyan eredményekkel, amelyek éppen a magas műveltség és a népi műveltség kölcsönhatásának jelentős bizonyítékai. A tanulmányok azonban – érthetően – nem egyenlő mértékben tarthatnak számat a történeti néprajzi kutató érdeklődésére. Míg a kötetnek a világi és egyházi nagyépítkezések emlékeit tárgyaló tanulmányai: a bethlenszentmiklósi, hadladi, zsigódi kastély, a kolozsvári Bánffy-palota, a szamosújvári örmény nagytemplom és a kolozsvári barokk mesterkőr emelte építmények ilyen szempontból csak kevés tanulsággal kecsegtetnek, az első öt-hat tanulmány a történeti néprajz munkása számára is rendkívül jelentős adalékokat kínál, illetőleg fontos felismeréseket és megoldásokat szolgáltat. Az Udvarházak és stílusok címen közzétett tanulmányban különösen az udvarházak alaprajzi változataiban jelentkező népi hatások felismerése és bizonyítása hat a kutatóra meglepetésként. A bizonyítás során közölt kép- és alaprajz-anyagból a XVII – XVIII. századi népi jellegű udvarházak alaprajzi vázlatait szemléltető mellékletén (17. kép) az egyszerűbb alaprajzú változatok (1a – 2e) egészen határozott népi hatásra mutatnak, de – némi fenntartással – belőlük eredeztethetők a többi, bonyolultabb alaprajzi elrendezést mutató alaprajz-változatok is. A reneszánsz pártázatokkal foglalkozó tanulmány (60 – 72. l.) már olyan, a nagyépítkezés körébe tartozó emlékeket tárgyal, amelyek csak közvetve: hatás-kisugárzásukat tekintve, vonhatók érdeklődésünk körébe. A nagyépítkezések pártázatos falai és telekkapui ugyanis kétségtelenül hatással lehettek például a népi fazekasmesterek csempepártázatainak és a paraszti-falusi telekkapu díszesebb formájának kialakulására is. Ezek után érthető, hogy történeti néprajzi szempontból a kötetnek talán legjelentősebb tanulmánya éppen az, amely az ún. székelykapu eredetét és múltját tárgyalja (73 – 84. l.). Benne a szerző – HUSZKA József ábrándos keleti eredzetetését elutasítva – SZINTE Gábor, GYÖRFFY István, Cs. SEBESTYÉN Károly, VISKI Károly eredményei, valamint a levéltári kutatások rendjén feltárt újabb bizonyító anyag tekintetbe vételével a galambbúgos vagy székelykapu elődjét a feudálizmuskori udvarház-telek nagykapuiban jelöli meg, és gondos képanyag melléklésével, valamint a levéltári kijegyzések szövegének alapos elemzésével tisztázza a hatás és viszonthatás kérdéseit is. Szerinte ugyanis nemcsak a feudális nagyépítkezés kapuformái és díszítmény-elemei hatottak a népi telekkapuk szerkezetének és díszítménykincsének gazdagítására, hanem viszonthatásként a népi építkezés egyszerűbb örmái és díszei is – helyi mesterek útján – rányomhatták, rányomták bélyegüket a nemesi-főúri-polgári telek kapuira is. Noha a szerzőnek ez a tanulmánya összefoglalja, sőt – érthetően – tovább is viszi az eddigi eredményeket, csatlakozhatunk ahhoz a tőle hangoztatott véleményhez, amely szerint a kérdés monografikus feldolgozása az ezutáni kutatások halaszthatatlan feladatai közé tartozik (74. l.).

A felülről jövő hatás és az alulról fölfelé áramló viszonthatás kérdésére nézve figyelemre méltó eredményekkel találkozunk a szerzőnek *Szépiüllő otthonok* címen e kötetbe sorolt, az előbbieknél jóval terjedelmesebb tanulmányában (85 – 150. l.). A reneszánsz, majd a barokk, Európa-szerte alapvető változásokat idézett elő egyebek mellett a lakásigények alakítása tekintetében is. A reneszánsz- és még inkább a barokk-korának embere szerette a kényelmet, a fényt és a pompát. Ennek megfelelően a kezdetben népién, puritánan egyszerű, dísztelen nemesi, főúri és városi polgári otthon is a kényelem, a fény, a pompa bővítőkerébe került. A gazdasági lehetőségek korlátozott volta miatt és ízlésbeli igénytelenségi okokból továbbra is maradt egyszerűségben megrögződő népi épületbelsővel szemben a nemesi, főúri és városi polgári, nagypolgári házak berendezése, díszítménykincse – a berendező gazdasági lehetőségeitől függően – a reneszánsz és a barokk korban jelentős mértékben bővült. Ez a gazdagodás azonban óhatatlanul kihatott a népi belső berendezés alakulására is. A szerzőtől az egykorú emlékekről közölt gazdag képanyagnak a késői gyűjtésű néprajzi tárgyakkal való egybevetése kétségtelen bizonyosságot nyújt arra nézve, hogy a népi ajtókon, mennyezeteken, bútorformákban, faragásokban, festett és vésett díszítésekben, kemenceformákban, virágos csempeken, szőnyegekben és más hagyományos berendezési tárgyakon hogyan jelentkezik a reneszánsz és a barokk hatása. A belső berendezés tárgyai közül művészettörténeti érdekessége miatt külön tárgyalásra érdemesíti B. NAGY Margit a bokály-kályhát, illetőleg a bokály-kemencét (151 – 7. l.). Ez a fejezet azonban szélesebb körű anyagot von be a kutatásba, mint amire

a cím utal: megtárgyalja az eddigi irodalom felhasználásával magának a *bokály* szónak és jelentésváltozásainak történetét is. (Az ide vonható szakirodalomból HERPEI Jánosnak újabb közleményei: *Az aradi és a szegedi bokály*: Néprajz és Nyelvtudomány VII, 125 – 33; – Adatok az erdélyi fazekesség történetéhez: Ethn. LXXII, 462 – 5, 604 – 9, LXXIII, 131 – 6, is nyújthatnak volna anyagot a szerzőnek a bokályra és a belső berendezés agyagműves tárgyaira vonatkozó fejezeteihez.)

A történeti néprajzi szempontból figyelmünkre igényt tartó tanulmányok ilyen vázlatos értékelése után a kötetnek éppen a jelzett tudományszak szempontjából való még messzebbmenő jelentőségét ebben kell látnunk: az ismertett tanulmányok cáfolhatatlan bizonyosságot szolgáltatnak arra, hogy milyen jelentős művészet- és történeti népművészeti, illetőleg történeti néprajzi frásos anyagot tárhat fel a levéltárakban való határozott célt kitűző, kitarató kutatás. KELEMEN Lajos és BALOGH Jolán elméleti felismerései és gyakorlata után újabban TOMBOR Ilona nagyszerű monográfiái, most pedig B. NAGY Margit kötete is igazolja, hogy a népi életnek a mai nagy gazdasági-művelődési átalakulásban a helyszínen egyre pusztuló vagy a múzeumokban rendelkezésre álló tárgyi emlékei mellett rendszeres kutatómunkával olyan új történeti néprajzi anyaghoz juthat hozzá a kutatás, amelyet máshonnan, sehonnan sem ismerhet meg. A néprajz történeti jellege megkívánja e régi felismerésből folyó követelményeknek az ezutáni kutatásokban fokozott mértékben való szem előtt tartását.

Az előbb jelzettekén túl különös jelentőségűvé avatja ezt a tanulmánykötetet az a tény, hogy egy negyedszázad óta ez az első művészettörténeti tanulmánykötet, amely a Romániában folyó magyar művészet- és történeti néprajzi kutatások eredményeiből önállóan is ízelítőt nyújt. Már az 1969 végén megszűnt *Irodalmi Könyvkiadó* vezetője, BODOR Pál a Kiadó tervébe iktatta e munka megjelentetését, de hogy most mégis könyvespolcunkra kerülhet ez a külsejében a belső tartalomhoz méltó kötet, az az újonnan szervezett nemzeti kiadó, a *Kritérium Könyvkiadó* vezetőjének, DOMOKOS Gézának az érdeme. A két kiadó e két vezetője – a szépirodalom és az irodalomkritika természet-szerű előtérbe helyezése mellett – újabban egyre fokozódó mértékben helyet biztosít a romániai magyar tudományosság munkásainak is. A bizalomkeltő kezdet után a *Kritérium Könyvkiadó* közeli tervébe iktatott ilyen jellegű kiadványok ismeretében a jövőre vonatkozólag reménnyel nézhetünk a romániai magyar kutatók történeti néprajzi és folklór-eredményeinek fokozatos közzétételébe, hiszen B. NAGY Margit szép tanulmánykötetének megjelentetésével a folytatásra is elkötelezte magát az új kiadó nagy távlatokban gondolkodó vezetősége.

SZABÓ T. ATTILA

Gaál, Károly: Zum bäuerlichen Gerätebestand im 19. und 20. Jahrhundert

(Forschungsergebnisse zur vergleichenden Sachvolkskunde und volkskundlichen Museologie.) Wien. 1969. 245. Abb. 21. Taf. 68. Hermann Böhlhaus Nachf. Wien Köln Graz. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte, 261. Bd. 1. Abh.

Talán az összes magyar nyelvszigetek közül néprajzi szempontból egyik sem volt olyan feltáratlan mint a Felső-Órség Ausztriában. Településtörténete KOVÁCS Márton, településföldrajza WALLNER Ernő, nyelvjárása IMRE Samu kutatásai nyomán viszonylag ismert, de népkultúrájáról szinte csak annyit tudunk a közelmúltig, amennyit a fenti szerzők mellékesen közöltek, illetve apróbb néprajzi, népnyelvi dolgozatok, VARGA Ignác, CSABA József, KÁLMÁN Béla stb. publikáltak. Most GAÁL Károlynak ez a könyve, és a korábbiak: *Angaben zu den abergläubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland*. Eisenstadt 1965.; *Sinnstübenlied*. München Zürich. 1966. (Ism. Ethn. 1968. 138, 145) sokat törleszt ebből az adósságból – talán az utolsó pillanatban.

A Felső-Órség nyelvszigetté válásában KOVÁCS megállapítása szerint az 1532. évi török hadjárat, Kőszeg többhetes ostroma döntő esemény volt. Az elpusztult magyar falvakba horvát és német lakosság került. MOHL 55 vas megyei községet sorol fel, amelybe a XVI. században horvátok települtek. Az új népességbe a töredék magyarság beolvadt, csak négy község őrizte meg a múlt századig úgy-ahogy magyar nyelvét. Felsőőr (Oberwart) német lakossága főleg csak a XIX. sz. közepe után növekszik meg s a világháborúig megközelíti az egyharmados arányt. Alsóórön (Unterwart) sem csekély a német bevándorlás a XVIII–XIX. században, de itt a magyarság beolvasztó ereje a nagyobb s a magyar nyelv domináló marad napjainkig. A kis Órsziget (Sziget i. d. Wart) őrizte meg legjobban

magyar népességét, 1910-ben is csak 4% német, s ma sem sokkal több. Jobbágyi (Jabing) viszont már 1910-ben 90%-ban német s ma teljesen az.

A népszigetté válás záróköve az új osztrák – magyar határ megvonása 1920-ban, mely kelet felé élesen elzárja őket a magyar népterülettől. Ezt megelőzően a Pinka völgy természetes útvonalán – melynek közép-szakaszán fekszenek – az Alsó-Őrséghez könnyen eljutottak s Szombathely sem feküdt 40 km-nél távolabb. Gazdasági, társadalmi kapcsolataik vonzották is erre felé őket. Az utóbbi 50 évben Felsőőr erősen megnövekedve a magyarság aránya nagyon visszaszorult, s Jobbágyi németté válási folyamata lezárult.

GAÁL kutatásai nem fedik pontosan a történeti Őrség területét, sem a nyelvszigetét. Figyelme főleg a Lapincs (Lafnitz) és a magyar határ közti területre terjed ki, ebben a műben konkrétan négy település: Szalónak (Stadtschlaining) Németciklény (Eisenzielen), Őrsziget és Alsóőr anyagának vizsgálatára épít, a továbbiakat az összehasonlító vizsgálathoz vonja be. A szerző két évig élt és kutatott Alsóőrön, majd még többször hónapokra, hetekre visszatért ide, tehát igazán elmélyült ismeretekre tehetett szert.

A mű gerincét 402 db tárgy és ennek sokoldalú bemutatása képezi. 68 táblán közli ezek rajzeit s a 69 – 200 oldalon adja a szöveges magyarázatot. Ez kiterjed a tárgy helyi megnevezéseire (magyar, német) méretekre, a szó és a tárgy történetére, megállapítható változásaira, megjelenésére, a variánsok ismertetésére, a tárgy kiszorulására, elterjedésére, funkciójára és életére. Lényegében tehát egy igényes tárgykatalógust ad, amely nagyjában kontúrozza a lokális kultúra egészét. Persze egy ilyen program megvalósításának felső határai szinte végtelenek, a feladat itt nem lehet az, hogy minden tárgyról monográfiát készítsen, józan mérséklettel kellett a mondanivalónak határt szabni. A szelkező irányelve szemmel láthatóan az volt, hogy a kommentáron keresztül elkeltessen egy történeti életformát s megvilágítsa a tárgy és ember kapcsolatát. Megfogalmazott célja szerint törekszik arra, hogy fényt derítsen arra a folyamatra, amely a paraszti autarchia megszűnésén keresztül az elmúlt 2 – 3 évszázadban oly jelentős változásokat eredményezett. Nagyon figyelemreméltó az a megállapítása, hogy ebben a folyamatban helyeségei közül Szalónaknak, mely kereskedelmi és uradalmi központ volt, kiemelkedő szerepe. Az innovációk itt előbb jelentkeztek, mint Felsőőrön, mely a vidék közigazgatási centruma volt. Szalónakhoz viszonyítottnan Alsóőr 20 – 30 éves fejlődésbeli elmaradottságot mutat. Németciklény, amely közlekedéssileg elzárt uradalmi falu volt, fáziskülönbsége még 20 évvel növelhető.

A bemutatott tárgyak zöme mezőgazdasági eszköz, de háztartási felszerelések, eszközök, edények, bútorok is szép számmal akadnak közöttük. Egy tárgyhoz fűzött kommentárjait itt mintaként bemutatjuk. A 19. táblán két eltérő formájú, kaszanyélre szerelt csapót közöl. Neve Alsóőrön gráblás kasza vagy prakker, Szalónakon Sengstreehl vagy Waterl. Aratásra a kaszát a XIX. század végén kezdték alkalmazni s az első világháború előtt lett általános. A csapónak a bemutatott formáit 1920 – 25 között vezették be, de később még más formák is jöttek, különböző neveken. Használatuk általános volt, s vagy bognár készítette ezeket, vagy maguk a parasztok. A levéltári források a kaszacsapókról nem szólnak, de a vándoraratókról igen. Az alsóőriek rendszeresen szoktak járni aratni a Vas megyei Kovácsi és Nyőgér helységekre, s erre még élénken emlékeznek is. Az aratóvándorlásra innen az első adat 1841-ből való, de a német falvakból már a XVIII. században mentek aratni keletre fekvő uradalmakba. 1870-ből említ egy alsóőri adatot, mely szerint a cséplők munkabéruik fejében kicsépeletlen kévét hoztak haza. Foglalkozik még a bérekkel, munkamegosztással s végül megállapítja, hogy a vándoraratók (férfiak) már a XIX. század második felében kaszával arattak, míg odahaza (a nők) sarlóval vágták le a gabonát. Amint itt helyben kiszorult a sarló, úgy a nők is kimaradtak az aratásból. Ez az eszközváltási folyamat a vizsgált területén 40 évvel korábban zajlott le, mint Stájerországban, vagy – a szerző állítása szerint, – mint Délnyugat-Magyarországon.

Megfogalmazott célja, hogy a Keszthely – Graz közötti térségben, nagyjából a Kőszeg, Sárvár, Zalaegerszeg, Gleisdorf, Hartberg városokkal határolt területen megvizsgálja a népkultúra felépítettségét. Négy náció él itt egymás mellett, gyakran szoros egységben. Konklúziója az, hogy az itt élő népek kultúráját sokkal jobban determinálta a hasonló történeti múlt, a közös gazdasági és társadalmi fejlődés, a megegyező földrajzi adottságok, mint a nyelvi vagy állami hovatartozandóság. Alapvetően nyilván igaza is van, de éppen Burgenland esete hívja fel a figyelmet arra, hogy a tartós államhatár is mennyire lerakja bélyegeit. GAÁL látja is ezt a problémát, főleg a konkrét részletekben s talán csak az általánosabb megfogalmazásból nem derül ki ez mindig egyértelműen.

A tárgyak élete a munkában két oldalról is megvilágításra kerül: egyszerű funkcionálisan, másrészt történetileg. Az első főleg megfigyelés és érzéklés kérdése, amire Gaálnak hosszas ott tartózkodása alatt módja is volt s élt ezzel a lehetőséggel. Legfeljebb csak az

korlátozhatta, hogy a survival vonások itt sokkal erőteljesebbek, mint mondjuk Átányban, s ezt a részletgazdagságot itt nem lehetett megközelíteni. A lehetőségeket azonban az adott keretekben jól kihasználta, az „életközelség” jól érződik. A történeti megvilágítás ismerethiányait új anyagfeltáráson keresztül igyekezett csökkenteni. Helységeire vonatkozó levéltári kutatásából 16 inventáriumot, végrendeletet (1646–1882) közül eredeti magyar nyelvén, és német fordításban. Ezek az okmányok igen jó támpontot nyújtanak nemcsak egy történeti életformába való bepillantásra, hanem a változás érzékeléséhez is. Módszerűleg is jó nyom meghatározott tárgyak visszakísérése távolabbi korokba, frásos források alapján.

GAÁL igen jelentős összehasonlító magyar anyagot dolgozott be munkájába, főleg nyugat-magyarországi s ezzel megítélésünk szerint igen hasznos szolgálatot tett az osztrák néprajzi kutatásnak, amely sajnos többször leleplezte magát, hogy mennyire nem ismeri keleti szomszédságát. Ez döntő részben nyilván nyelvi nehézségekből fakadt, de nem minden esetben volt mentes hamis prekoncepcióktól sem. E mű egyik jelentősége az, hogy áthidalva a nyelvi nehézségeket az interetnikus szálak kibogozásában korrektt lépéseket tesz. Értékelnünk kell GAÁL fáradozásait magyar szempontból is, túl azon, hogy nagyjából egy magyar nyelvészeti anyagi műveltséget mutatja be, kulturális kapcsolataink közvetlen nyugati horizontjának megrajzolásáért. Az átfogóbb érteken túlmenően igen jól használható a mű a magyar–német terminológia egyeztetésére is. Sok olyan osztrák tájszó és részterminus bukkan itt fel világos értelmezhetőségben, melyeket a legnagyobb szótárak sem tartalmaznak, viszont ismeretük a magyar etnografus számára is igen kívánatos.

BARABÁS JENŐ

Aluta I.

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum (Muzeul Sf. Gheorghe) évkönyve. Sf. Gheorghe — Sepsiszentgyörgy, 1969, 357 l. Illusztrált. Szerkesztette: SZÉKELY Zoltán.

Egy nagymúltú kulturális intézmény új évkönyvét tartja kezében az olvasó. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum (a volt Székely Nemzeti Múzeum) 1969-ben volt kilencven éves. Bár erre a tényre semmi sem utal az évkönyvben, bizvást gondolhatjuk, hogy a jubileum hozzájárult megjelenéséhez. Bár a kötetben található tanulmányok azonban egészüket tekintve összegzőek, nem úgy mint az ötven éves jubileumra kiadott évkönyv (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 1929. Szerk.: CSUTAK Vilmos), amely valóságos székelyföldi enciklopédia volt. Ezek a tanulmányok többségükben adalékok. Valószínű, hogy a múzeummal kapcsolatot tartó történeti-néprajzi-természettudományi, általában honismereti kutatással foglalkozó tanárok, más szakemberek munkájának csak töredékét, de mindenképpen biztató, reményekre jogosító töredékét olvashatjuk a kötetben.

Az évkönyvben 17 tanulmány található a következő nagy fejezetekbe tagolva: régészet-történelem, természettudomány, néprajz, művészettörténet. Sorrendben legelőbb CSERÉY Zoltán rövid közlését olvashatjuk (*O descoperire de cultura Wietenberg la Sf. Gheorghe — Wietenberg kultúrához tartozó lelet Sepsiszentgyörgyről* 3–6), mely arról számol be, hogy 1968 nyarán bejelentés nyomán az említett kultúrához tartozó cseréplelet került a múzeumba.

Székely Zoltán terjedelmes, bőven illusztrált monográfikus tanulmánya (*Materiala ale culturii Sântana de Mures din sud-estul Transilvaniei* 7–114) új ásatások alapján a Cerneahov-műveltség Olt emlékeit tárgyalja. Ez a kultúra Dácia megszűnte és a hunok Erdélybe érkezése között kelet felől származott Erdélybe. A következő tanulmány arról tájékoztat, hogy a román régészek és történészek két egymásnak többé-kevésbé ellentmondó feltevessel igyekeznek bizonyítani a dáko-román kontinuitást (ZAHARIA, Eugenia: *Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII–XI pe teritoriul R. S. România — România* 8–11. századi régészetére és történetére vonatkozó megjegyzések 115–130). ZAHARIA vitatja DACOVICIU és mások elméletét, akik csupán három leletgyűjtésre alapozzák a kontinuitást. Velük szemben más szerzőkkel együtt a szlávoknak vélt Dridu-műveltséget tartja a dáko-román folytonosság hordozójának.

A három történettudományi tanulmány tárgya eltérő, de abban megegyeznek, hogy nagy tényanyag alapján fontos magyar történelmi ismereteket közölnek és elsősorban frissen föltárt levéltári forrásokra támaszkodnak. IMREH István és PATAKI József (*Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához [1570–1610]* 131–141) kevésbé ismert gazda-

ságtörténeti adatokat tárnak föl. Jobbára közigazgatási iratok alapján bemutatják, milyen volt a mondott időszakban Udvarhelyszékben a gabonatermesztés módja, termelő eszközei és a gabona tárolása, valamint milyen növényeket termesztettek.

A történetíró Bözödi György Gábor Áron utolsó hónapjait követi nyomon és bebizonyítja, hogy a szabadságharc idején a székelyföldi ágyúöntés és löporgyártás sokkal kiterjedtebb és nagyobb jelentőségű volt mint azt eddig tudtuk (Gábor Áron 1849-ben 143–167). ARVAY József a tragikusan végződött Mack-féle összeesküvés háromszéki vértanúinak Váradi Józsefnek és Bartalis Ferencnek a mozgalomban való részvételét, elfogatásukat és kivégzésüket kíséri nyomon hiteles helyi források megszólaltatásával és közreadásával (Váradi József és Bartalis Ferenc 169–192).

A természetrajzi részt egy kisebb paleontológiai (SAMSON, Petre – RĂDULESCU, Costin – Kovács Alexandru: *Faunele de mamifere și stratigrafia cuaternară în depresiunea Brașov – Emlőszállatok a Brassói medence negyedkori rétegződésében* 193–209), egy rövid madártani *Tuberkolose bei Habichtskauz (Strix uralensis Pall.) und Turmfalke (Falco tinnunculus L.)* (268–273) és Kovács Sándor Rétyi Nyíről írt monográfiája (*Mesteceînșul de la Reci* 211–273) képviselik. Ez utóbbi SZÉKELY Zoltán frásához hasonlóan igen terjedelmes, sok fényképpel illusztrált könyv nagyságú munka. A szerző nyomon követi, milyen változások ment át a Kárpát-medencei viszonylatban is jelentős bontanikai rezervátum az elmúlt ötven esztendőben. Alapjában természetrajzi témájú HARKÓ József tanulmánya is, mely Románia harmadik legnagyobb borvízforrásának a történetét vázolja (*Adatok a bíbarcfalvi (Kovácsna megye) borvízgyártás fejlődéséhez* 275–280).

A néprajzi részt négy adatközlő dolgozat jelenti. GAZDA Klára a múzeum háborús pusztulást túlélte jelentős kályhacsempe-gyűjteményének (kb. 300 db) legnevezetesebb darabjait ismerteti. *Figurális kályhacsempék a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményében* 281–286. A legkorábbi évszámcsesze (1551-ből) Sepsiszentgyörgyön került elő. A néprajztudomány aránytalanul keveset tud a székelyföld népi kultúrájáról. Az értékes csempeanyag közzé tétele igen jelentős dolog, mégis inkább szeretnénk friss néprajzi gyűjtéseket olvasni. Amilyen például MOLNÁR István tanulmánya: *Szita- és rostakéreg készítése Kőrösön (Kovácsna megye)* (291–308). Pontosan követi a mesterség minden mozzanatát. Világos, vonalas rajzokkal illusztrál és szakszótárral, bő jegyzetanyaggal, helyszínen talált községi iratokkal teszi még hitelesebbé dolgozatát. A csomakőrösi szita- és rostakéregkészítés jövedelemkiegészítő háziiparként a helyi kisipart szolgálta, másrészt félkész árut termelve piaci keresletet is ellátott. ERŐSS János cikke a múzeumba beszállított több száz éves, családi tulajdonban volt olajütőt ír le (*A belafalvi olajütő* 287–290). Csak sajnálhatjuk, hogy ugyanezt az objektumot már korábban is publikálták valamivel terjedelmesebb néprajzi adatgyűjtéssel (Tuzson Sándor: *Olajütetes Felsőháromszéken. Miscellanea Ethnographica I. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 19. 69–73). A kötet értékes függeléke Kós Károlynak ORBÁN Balázs nagy művéhez a *Székelyföld leírásához* készített néprajzi mutatója (*Orbán Balázs Székelyföldről leírásának néprajzi tárgymutatója* 339–351). ORBÁN Balázs az útleírás műfajának megfelelően írásában nem választotta külön a történeti, természetrajzi és a néprajzi részt. Kós mutatója hasznosan segíti a nagy forrásértékű, több ezer oldalas mű használatát.

Végül a művészettörténeti részben KÓNYA Ádám kis cikke tart számot néprajzi érdeklődésre (*A zalánai reneszánsz boltozat és falfestmény* 309–313). Egy kuriális épületben 1957-ben meszelés alatt fölfedezett mennyezeti falfestést publikál, mely XVII. századnak bizonyult és minden bizonnyal rokonságban áll a gelencei templom festett famennyezetének motívumaival. VARGA Nándor Lajos a múzeum tulajdonában volt, de a háborúban elpusztult három BARABÁS Miklós-képről értekezik (*Barabás Miklós három képe a sepsiszentgyörgyi múzeumban* 315–325). LUKÁSZ Irén a magyar avantgard elfeledett alakjáról, MATTIS-TEUTSCH Jánosról írt tanulmányt (*Mattis-Teutsch*, 327–338).

Végezetül háll tegyünk szövé néhány technikai-szerkesztésbeli problémát. Az évkönyv három nyelvű. A tizenkilenc szerző közül három román, tizenhat magyar nemzetiségű. A dolgozatok közül ötöt románul, egyet németül, a többi magyarul publikált. A románul megjelent cikkeket egy kivétellel magyar, illetőleg német vagy francia rézímé kíséri. Sajnos a tizenegy magyar nyelven írt tanulmány közül mindössze hármat követ román és német összefoglaló. A néprajzi dolgozatok, valamint a Gábor Áronról, Mattis-Teutschról, Barabás Miklósról szóló írások tartalmáról egyáltalán nem olvashat a magyarul nem tudó érdeklődő. Nem következetes a kötetben a vezeték- és keresztnevek használata sem, akár a jegyzetekben és az irodalomjegyzékekben a forrásokra való utalás. Néhány példát sorolunk föl illusztrációul. Magyar szerző román nyelvű cikk előtt Al(exandru) Kovács (211. o.). Urvanő és tartalomjegyzékben Kovács Sándor. Az egyik román nyelvű tanulmány jegyzeteiben magyar szerzők magyar dolgozataik mellett így szerepelnek: I(uliu) LÁSZLÓ = (LÁSZLÓ Gyula 1943-ban!), S(tefan) = TÉGLÁS

TÉGLÁS István 1902-ben), Z. SZÉKELY, B. ORBÁN, St(e)fan KOVÁCS, M. PÁRDU CZ, J. KOREK, E. BÓNIS stb. (Lásd a 85 – 89. oldalakat!) A Magyar és román, a magyarországi és romániai szerzők neveit egyaránt románosítva írja bármilyen nyelven is jelentek írásaik, bár-hogyan is írták nevüket. Ugyanez a sorsa helyneveknek is például LÁSZLÓ Gyula 1943-ban megjelent tanulmánya után az eredeti *Kolozsvár* helyett *Cluj* áll (86. o.). A Rétyi Nyírről szóló román nyelvű tanulmány bibliográfiájában hasonló következtetések vannak: KÁDÁR László tanulmánya 1949-ben *Debrűn*-ben jelent meg, Soó Rezsőé 1944-ben *Clujon*, KRIVÁNE 1958-ban, MOESZÉ 1908-ban *Budapesta*-n. Még furesőbb, hogy STUGREN és KOHL német nyelven 1961-ben napvilágot látott cikkét is *Budapesta*-n adták ki. Ugyan-akkor ORBÁN Balázs *Székelyföld leírásának* III. kötete megjelenését 1868-ra és *Budapestre* datálja az irodalomjegyzék a helyes 1870 és *Pest* helyett. A Rétyi Nyírről szóló monográfia címe helytelen román tükörfordítás. Ugyanis a *mestecănișul nyírfașt* jelent magyarul, pedig a *nyír* elnevezés minden bizonnyal nem a nyírfaival, hanem a magyar nyelvből már kiveszőfélben levő *nyír* (= nedves, vizes, vizenyős, lásd nyirkos) szóval kapcsolatos. Szerencsésebb lett volna megtartani a nemzetközi szakirodalomban meghonosodott magyar, vagy a románban is használt megnevezést: *Nir de la Reci*. Ezután már az is érthető, hogy a német resumé címe *Die Birkenegend von Reci, ugyanabbe a hibába esett*. (Lásd minderre a 261 – 62. oldalakat.)

Ezek a kisebb-nagyobb következtetések, ha meg is kerülnek a filológia és a magyar nyelv szabályait a kötet egészének nagy tudományos értékéből nem vonnak le. SZÉKELY Zoltán szerkesztő, a szerkesztőbizottság ÁRVAY József, SALAMON Sándor és SYLVESTER Lajos segítségével, mind a magyarországi, mind a romániai tudományosság számára értékes, tartalmas kötetet rendezett sajtó alá. Az Olt latin neve mellett olvasható egyes szám azt jelzi, hogy ennek a munkának lesz folytatása. Reméljük hamarosan újabb év-könyvet, a második kötetet vehetjük kezünkbe.

KÓSA LÁSZLÓ

A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei I.

1969. szeptember

Tudományos intézmény munkája akkor válik igazán reálissá, ha eredményei széles körben hozzáférhetőek, ismertek lesznek. Az Újvidéken alakult *Hungarológiai Intézet* megalakulása után alig félesztendővel jelentkezett időszakos közleményeinek első tartalmas kötetével. A közre adott tanulmányok azonban még nem az intézet tényleges munkáját reprezentálják, hanem a munkatársak korábbi tevékenységét, a bontakozó jugoszláviai magyar tudományos életet. „Csak részeredményekről szólhatunk, vállalkozó magánkutatók, ügybuzgó műkedvelők” csak ritka kivételként avatott és képzett tudományos munkások kezdeményezéséről” írja a bevezetőben SZELI István intézeti igazgató, a közlemények fő- és felelős szerkesztője (a másik szerkesztő BOSNYÁK István). A társadalomtudományoknak a jugoszláviai magyarok közt a fiatal újvidéki magyar tanszék lehetőségeit kivéve még sosem volt intézményesített kutatása. Ezért az indulás, ha nem is a semmiből, nem promóbenant. Mégis a közlemények első számát lapozgatva, úgy véljük, hogy SZELI István megállapítása túl szerény. A tájékozódás irányai jó reményekre jogosítanak, s jöllehet, mi ez esetben leginkább a néprajztudomány szemszögéből forgatjuk a kötetet, érdemesnek tartjuk a tárgyunktól távoleső tanulmányokat is legalább címük szerint megemlíteni.

SZELI István bevezető írása (*Az első szám elé*) az intézet megalakulásának előzményeiről, körülményeiről, a kutatási tervekről és a Közlemények profiljáról tájékoztat. MIKES Melánia dolgozata a kétnyelvűség kutatásának problémáiról szól (*Tájékoztató a magyar – szerbhorvát kétnyelvűség körében folyó kutatásokról* 11 – 19). PENAVIN Olga (dialektológiai vizsgálata a magyar nyelvtudomány egészét tekintve is kivételes értékűek. Ezúttal sokéves munkájának módszertani summáját adja közre illusztrációul 18 térképpel) mellett a *A jugoszláviai magyar nyelvjárás atlaszok készítésének műhelytitkaiból* 21 – 46). Hasonlóan néprajzi tárgyú PAPP György dolgozata, mely Magyarkanizsa földrajzinév-adásának törvényeit kutatja (*Kamizsa és vidéke földrajzi neveinek általános sajátosságai* 47 – 53). Nyelvészeti tanulmány MATIJEVICS Lajosé: *A játssi szóképzés a vajdasági dialektumban* (55 – 61). Huszonhat helységben gyűjtötte hatalmas anyagát. Két dolgozat a Vajdaság, illetőleg a Bánság kulturális múltja egy-egy részletét választotta tárgyaúl (KOVÁCS, BOZIDAR: *Néhány elfelejtett újvidéki magyar folyóirat* 91 – 96; LŐRINC Péter: *Bánati magánkönyvtárak* 135 – 151). FÉDERER Mária cikke az egyetlen történelmi

tárgyú írás a kötetben. A haladó szellemű szerb politikus életének egy mozzanatát vilantja föl: *Jakov Ignatović és az 1865-ös országgyűlési képviselőválasztás* (129–133) CSUKA Zoltán itt közölt, személyes emlékekre épülő előadása a Horvát Íróegyesület szimpoziumjában hangzott el (*Expresszionizmus a jugoszláviai magyar irodalomban* 125–127). Irodalomtörténeti tanulmányt írt VESELINIČIĆ-ANDELIĆ, Magdalena: *Margalits Ede a horvát és a szerb irodalom magyar tolmácsolója* (63–89). Tanulmánya szerbhorvát – magyar kulturális közeledés fáradhatatlan harcosának életútját kíséri végig. Különösen értékes számunkra, mert MARGALITS népköltészeti fordításait hosszan méltatja, új adatokkal világítja meg a költői vállalkozás indítékait, értékeli jelentőségét. Irodalomtörténeti fogantatású DÁVID András terjedelmes tanulmánya, annak a nagyobb műnek újabb részlete, mely a magyar történelmi alakokat a gazdag délszláv folklórban követi nyomon. Hunyadi Mátyásról eddig is tudta a magyar folklórtudomány, hogy élénken él a szomszédos népek népköltészetében. DÁVID azonban módszeresen és részletesen bemutatja, milyen az a hagyomány déli szomszédainknál. Életrajzi mozzanatok köré csoportosítja és elemzi gazdag adattárát (*Mátyás király alakját idéző délszláv epikus énekhagyományról* 97–124). A kötet tanulmányainak sorát KIRÁLY Ernő közleménye zárja: *Vajdasági magyar munkásmozgalmi dalok nyomában* (153–203). Dallamról dallamra, szövegről-szövegre haladva nyomozza a vajdasági munkás- és partizándalok kialakulását. Fejtegetései a XVI. századtól indulnak, érintve a magyar politikai és tömegdalköltészet jelentős állomásait. Közben vázlatos történetét adja a vajdasági magyar munkásmozgalomnak és felfedi a munkásdalok eredetét: népzene, népies, műdal, kuplé, kortesnóták, alkalmi szerzemények stb. Harminkét dallamot közöl, melyek közül mintegy 25 eredeti gyűjtés.

A hosszabb tanulmányokat szerbhorvát rezümé követi. Ennek helyes és szükséges voltát senki sem vitatja, de véleményünk szerint emelné a kötet színvonalát, ha egy-egy világnyelven is olvasható lenne a tartalmi összefoglalás. A Közleményeket néhány könyvismertetés és az intézet pár hónapos történetének híryanaga zárja le.

KÓSA LÁSZLÓ

Tanulmányok

Az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének kiadása. Újvidék 1969, 344 l. Illusztrált.

Az újvidéki egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszéke tízéves fennállásának alkalmából jelent meg ez a vaskos tanulmánykötet. PENAVIN Olga felelős szerkesztő, valamint BORI Imre és BÁNYAI János szerkesztették. Seregszemléje a tanszék körül kialakuló jugoszláviai magyar tudományos munkának. A nyelvészeti tanulmányok első sorban feltáró, adatközlő jellegűek, az irodalmi tanulmányok inkább értekeznek, elemznek. Ezek részben SINKÓ Ervin, a tanszék első professzora alakjához és munkásságához kapcsolódnak, részben a vajdasági irodalom, illetőleg az egyetemes magyar irodalom problémáit tárgyalják. A kötet egyetlen történeti tanulmánya LŐRINC Péteré (*A magyar politika és történetírása macedón kérdéskörrel. (1903–1918)* (159–186). A nyelvészeti tanulmányok közül egy a nyelvtanítást és elemzés kérdéseit taglalja, egy másik a magyar anyanyelvű nem magyar szakos egyetemi hallgatók nyelvi képzéséről ad rövid beszámolót. A többi nyelvészeti tanulmány dialektológiai témájú. Mivel ezek jelentős néprajzi értéket is képviselnek a két folklórtanulmánnyal együtt részletesebben ismertetjük őket.

Teljesíthetetlen feladat a kötetben szereplő, különféle tudományokat képviselő dolgozatokat rangsorolni. Ha mégis megkísérelnénk, azt kellene mondanunk, hogy a szerzők közül DÁVID András végezte a legnagyobb körre tekintő filológiai munkát. Újabb részletét adta közre nagyobb terjedelmű tanulmányának, mely a magyar történelmi alakokat követi nyomon a délszláv hósi epikában. (*Szilágyi Mihály alakja a délszláv vitézi énekek tükrében*. 119–140). Az eddig olvasottak után mielőbb várjuk a további fejezetek közre bocsájtását.

MATIJEVIC Lajos *Kiskunhegyesi kiszámolók* címmel (187–222) értékes, hézagpótló tanulmányt írt. Hézagpótló, mert a népi kiszámolók ismeretében eléggé szűkölködik a magyar gyermekjáték gyűjtés. Két és fél évig tartó részletes adatfelvétele példászerű felmérés. Pontosan rögzítette a kiszámolás helyét, a gyerekek elhelyezkedését, a kiszámolás közben a kéz- és fejtartást. Rendszeresi anyagát, majd 73 szöveget közöl. Az 57 12–14 éves iskolásgyerektől gyűjtött terjedelmes versgyűjtemény még akkor is tanulságos és értékes, ha már ismert variánsokat is közread, hiszen egyetlen kutatópont kiszámolóit tartalmazza megközelítő teljességgel.

PENAVIN Olga a szlavóniai Kórógyról teszi közzé a paraszti viselet a kendermunka szókincsét (*A ruházatkodás és a hozzátartozó műveletek szókincsé a szlavóniai Kórógyon.* 229—255). Tanulmánya igen pontosan, a szakmai követelményeknek megfelelően készült szakszótár, mely egyaránt értékes a nyelvtudomány és az etnográfia számára. Az aprólékos nyelvészeti munka a lelkiismeretes dialektológust, a tárgyi magyarázatok és a fényképek az etnográfust dicsérik. Ez utóbbiak különösen becsesek, mert GARAY Ákos századelején készült muzeális értékű fényképanyagát teszik teljesebbé.

A megjelentett szakdolgozatok közül az egyik szintén szakszókincszet közül (ERDÉLYI László: *A mézeskalácsosok és gyertyaöntők szókincsé.* 271—286). Rövid magyarázatában megemlíti, hogy tizenegy mézeskalácsost és három gyertyaöntőt keresett föl, akik közül csupán négy bizonyult magyar anyanyelvűnek. Köszönetet is mond nekik, de közelebbi adatot nem tudunk meg róluk. Értelmezései tanúsítják, hogy a szerző történeti, nyelvi összehasonlító anyagot is felhasznált munkájához. Mégis magyarázatai azon túl, hogy a mesterség szoros német kapcsolataira helyesen mutat rá, erősen vitathatók.

KIRÁLY János dolgozata szintén egyaránt nyelvészeti és néprajzi értékű (*Ada helynevei.* 287—302.) Részletes felsorolása a község külső és belső földrajzi neveinek. Örülünk néprajzi érdekességű, jó fényképfölvételeinek, de hiányoljuk a dolgozattól a helynevek térbeli elhelyezkedését mutató térképet.

A tanulmánykötet eredményei biztatóak. Tíz év nem nagy idő arra, hogy tudományos káderek nevelődjenek, mégis úgy látszik, hogy a jugoszláviai magyar tudományosságának maradandó eredményekre jogosító műhelye van kialakulóban az újvidéki egyetemen.

KÓSA LÁSZLÓ

Schram Ferenc: Magyarország boszorkányperek 1529—1768

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. I—II kötet 571 + 779 oldal.

Nagy adósságát róttá le szakterületünk a magyar művelődéstörténettel szemben, amikor a boszorkányperek anyagát megjelentette. A szerző ezt a kétkötetes művét KOMÁROMY Andor 1910-ben megjelent 461 pert tartalmazó *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára* második köteteként adta át az olvasóközönségnek. Anyaggyűjtését a KOMÁROMY által fel nem gyűjtött országrészekben, a még hozzáférhető, fel nem tárt archivális anyagban végezve 466 per közlésével teljessé, országosan összehasonlíthatóvá, feldolgozhatóvá tette a korábban megjelent kötetek peranyagát is.

A felhasználható forráskiadvány követelményeit, levéltári és régészeti szakismereti segítségével, maga a szerző szabta meg jelen kötetének bevezetőjében és korábbi munkáiban. A közlés kidolgozott módszere és a csatolt szövmagyarázat a szöveg egyértelmű olvashatóságát eredményezi a betűhívségre törekvés ellenére, amely a korabeli helyesírás szigorú rögzítésével nyelvészeti forrásértékűvé teszi a pereket.

A nyelvészet számtalan szólást eredeztetett eddig is a boszorkányperkből, mint a lóvá tesz, tűzrevaló, megköti a kezét, — ezek mellé most újabb példák sorakoznak, pl. „arra is te adtál lovat alám” (II. 252. l.). De a témakörtől független tartalommal is szinte mindegyik per rejteget egy-egy élő vagy már kiveszett proverbiumot, pl. „aki délig kurta, délután is kurta” (I. 118. l.), szóképet, „régén halásztalak, de most horgomra kerételek” (I. 420. l.), népmeséből ismert formulát: „Hípp Hopp ott legyek ahol akarom, ezen szók utann, olly sebességgel mentenek, hogy azonnal az kívánt helyre jutottak” (I. 255 l.).

A boszorkányperek közzétételével a nyelvészet mellett egyéb társtudományok is gazdagodtak. A jogtörténészek számtalan példát ismerhetnek meg a peres eljárások lefolytatásával kapcsolatban, az őrizetbevételről, a vizsgálatról, vádlott és tanúkihallgatásról, tortúrákról és az ítélethozatalról. A védekezés tág lehetőségében, az ítéletek sokszor feltűnő enyhességében a nyugati és hazai joggyakorlat közötti különbség rajzolódik ki. Hazánkban a boszorkányság ugyanis nem volt crimen exieptum, azaz kivételes bűncselekmény, nem is tartozott különleges bíróság hatáskörébe, hanem a vármegyei, úriszéki és pallosjoggal rendelkező városi bíróságok tárgyalták a többi főbenjáró bűncselekményhez hasonlóan. Egyes perkből a falusi bírásokodások, sőt a népítélet lehetősége is kivülköl. „1708-ban a dombrádi bíró és lakosok egy boszorkányt megégettek” — idézi SCHRAM Ferenc a Szabolcs-Szatmár megyei Közgyűlési jegyzőkönyvet (II. 303 l.).

A vallástörténet nemcsak a pogány vallási képzetek későfeudális évszázadokig ható erejét láthatja a XVI—XVIII. században fellobbanó boszorkányhitben, hanem

annak a kereszténységgel történő kapcsolódását az ördög fogalom megjelenésével például, szertartásaikkal, szervezeti formáikkal; esetleg összefüggéseket fedezhetnek fel a kutatók az eretnek mozgalmakkal. A történettudomány párhuzamot vonhat a boszorkányszervezetek és titkostársaságok felépítésében, rendszerében. A vádlottak életrajzi adataiból a boszorkányság széles társadalmi háttere is felvázolható. Kiténik, hogy korántsem csak a szegényorsóiak, hanem módosak, sőt nemesek is kerültek boszorkányság vádjával bíróság elé. Az adatok igazolják az eddigi kutatási eredményeket is, amelyek szerint a vádlott személyek gyakran, 466 perben 64 esetben, a bábák közül kerültek ki. A pszichiátria értékes adatokat nyer a perek anyagából a kedvezőtlen körülmények alakította pszichikailag gyenge alkatú vádlottak vallomásaiból, idővel talán el is döntve a problémát, mit vállalt a boszorkány a tortúrától való félelmében, és bevallott tettei mennyiben alapozódtak a néphit hatására fakadó átélésből. Kérdés még az is, hogy a vádlott milyen erővel, eszközökkel nyerte el az átélés képességét. A perek anyaga talán fényt derít arra is, hogy a boszorkány külső megjelenése milyen mértékben befolyásolta a tanúkat, a közvéleményt, és az esetleges testi fogyatékoság mennyire ítélte a vádlottakat már eleve társadalmi számkivetettségre. Korunk ideggyógyászati jegyzőkönyvei és a perek adatainak összevetése bizonyára számtalan ok-okozati viszonyra világítana rá a boszorkányság fogalomkörében. A botanikusok mellett bizonyára a népi növényneveket gyűjtő kutatók is örömmel üdvözlik a több tucatnyi korabeli népi elnevezés felbukkanását, a contextus talán segít felhasználásuk illetve hatásuk tisztázásában.

A legtöbbet mégis a néprajztudomány kapott a hatalmas forrásanyaggal. A szerző egy korábbi módszertani útmutatójában (*A levéltárak jelentősége a népszokás kutatásában*, *Levéltári Szemle*, XVII. 1967. 1. sz. 163–208.) és SZILÁGYI Miklós egy ismertetésében, amely szintén SCHRAM Ferenc egyik forráskiadványát méltatja (*Kis-Nógrád megye történeti néprajza 1686–1848* *Levéltári Szemle*, XVIII. 1968. 3. sz. 657–719. — az ismertetés *Ethn.* 1969. LXXX. 474–476.), kellően felhívják a figyelmet a forrásértékű archivális anyag jelentőségére, amely növeli a recens adat értékét, ill. a kétféle eredetű adatok egymást magyarázzák meg. Napjaink tapasztalati anyagának, néprajzi fogalmainak definiálása, időbeli, térbeli kiterjedése, társadalmi, gazdasági, kulturális motivációja, variálódása sokszor csak levéltári anyag segítségével fogalmazható meg.

SCHRAM Ferenc jelen munkája a tudományágon belül, amellől, hogy a tárgyi néprajz is meríthet paraszti hétköznapiakat rögzítő perrészleteiből, főleg a népszokás, néphit tanulmányozására nyújt lehetőséget. Nemesak a részproblémák megoldásához szolgáltat adatokat, hanem konkrét időhatárokon belül, országosan feltérképezhetővé téve témáját, lehetőséget teremtett a boszorkányperek anyagának önálló feldolgozására. Az eddig megjelent egyes tájakhoz kötött perek anyaga, amelyek alapján néhány részprobléma megoldására is kísérlet történt, kevésnek bizonyult. A teljes, országos peranyag áttekintése nélkül számos alapvető kérdés megválaszolatlan maradt: a magyar boszorkányperek helye az európai anyagban, a magyar és a nyugatról származó motívumok tökéletes elválasztása, az átvétel módja, iránya, közvetítője. Kérdés maig is, mi adta a tápot az átvett motívumok belső továbbéléséhez, alakulásához. A teljes anyag motívumainak katalógizálásával, időbeli meghatározásával, feltérképezésével tisztázható lenne, mi a közösen tudatos a boszorkányhitben, mi az egyéni, és az egyéni variációk milyen jellegű pszichikai síkon jelentkeznek. Kialakult annak a lehetősége is, hogy megállapítsuk, a XX. századig továbbélő boszorkányhit milyen jellegű elemeket őrzött meg a XVI–XVIII. századi hitanyagból. E témával kapcsolatban felmerül a kérdés, vajon nem lenne hasznos szolgálatot felülvizsgálni, hogy Mária Terézia rendeletével valóban lezártak tekinthetjük-e a boszorkánypereket, és ha nem, nem kellene-e folytatni a közlést.

Csak a feldolgozás után dönthető el, hogy vajon KOMÁROMY kronologikus illetve SCHRAM topográfiai rendszerezése a szerencsésebb. Vajon melyek azok a táji különbözőségek, amelyek kedvéért országosan áttekinthető anyagban a periódusokban jelentkező problémák másodlagosaknak tekinthetők. Ha a közlésforma hasznossága vitatható is, használhatósága vitathatatlan. KOMÁROMY összevont mutatójánál nemesak áttekinthetőbb, hanem kb. háromszoros terjedelmű címszóanyagot tartalmazó személy, helynév és tárgymutató teszi lehetővé a könnyű eligazodást az óriási anyagban. Kár, hogy forrásregiszterrel nem rögzítette a szerző az általa feltárt, szerinte még feltárandó archív anyagot, esetleg összevetve a KOMÁROMY Andor által ismertetettekkel.

KOMÁROMY Andor nem válthatta valóra feldolgozásra vonatkozó terveit. SCHRAM Ferenc önzetlenül a kutatók szolgálatára bocsátja kötetét, a feldolgozás ígérete nélkül. Mégis, mint az anyag törvényszerűen legalaposabb ismerőjétől, tőle várja a szakterület a boszorkányperek feldolgozását és ennek mielőbbi közzétételét.

FLÓRIÁN MÁRIA

Czeplédy Károly: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig

Akadémia Kiadó, Budapest, 1969. 159 l.

Az eurázsiai steppe történetének arról a hatalmas szakaszáról, melyet a népvándorláskoraként tart számon a tudomány, mindezekig csak hézagos forrásokkal rendelkezünk. Az Európa népeire Kelet felől pusztító viharként becsapó, rútnak és visszataszítóknak, álnoknak és hitszegőnek ábrázolt nomádokról csak akkor vettek tudomást a nyugati krónikások, amikor azok a Volgát átlépték. A kínaiak viszont jól ismerték a belső-ázsiai nomádokat, de elvesztették nyomukat, kiestek érdeklődési körük sugarából, míhelyt azok a Volgán át Európába költöztek. Az Európát és Ázsiát szorosan összekapcsoló steppei övezet történései így egyik források csoportjában sem kaptak túlságosan nagy helyet. Éppen ezért CZEPLÉDY Károly legfőbb törekvése egy olyan új módszer kidolgozása volt, amely lehetővé teszi a nyugati és kínai adatok összekapcsolódását sémi (szír, arab), iráni, görög-latin, örmény és más források alapján. Nem kellett egészen töretlen úton járnia, hiszen az orientalisztika nemzetközi híró tudósai (PELLIOT P., MINORSKY V., CHARPENTIER J., MARQUART J.) mellett LIGETI Lajos hazánk határain jóval túlnyúló módszertani útmutatása komoly segítséget jelentett.

A könyv lényegében a nomád népek Napkeletről Napnyugatra tartó vándorlásának arról a szakaszáról szól, amely az ázsiai hunok vándorlásával kezdődik és a kazárkorig tart. Ez időben az i. e. II. századtól az i. sz. VI. századig terjedő korszakot öleli fel. Azt kísérli meg bemutatni, hogyan tárulnak elénk az eurázsiai steppe főbb problémái a sivatagok homokjából, — e téren a magyar STEIN Aurél érdemei elvülhetetlenek — és más ázsiai rejtékhelyekről kibányászott források alapján. A feltornyosuló történeti és földrajzi kérdések megoldása a múlt század végén indult meg, amikor sikerült megfejteni a türk rovásírásos feliratokat, majd amikor angol, orosz, német, francia és japán expedíciók rég elfelejtett nyelveket, nem sejtett, új történeti forrásokat tártak fel, melyek nyomán egy elveszett, egykor fényes civilizáció körvonalai kezdtek kibontakozni. A második világháborút megelőző években szovjet tudósok feltáró munkája nyomán, az Aral-tó környékén és a mai Szamarkand vidékén két letűnt iráni népek, a hvárezminek és a szogdnak írásos emlékei kerültek elő. Ezeknek az adatoknak a felhasználása számos ponton segítette a szerzőt eredményeinek levonásához. Segítségükkel a hun és avar népvándorlás hazánk földjére vezető útját új megvilágításban mutatja be.

A Volga környéki ligetes steppén élő magyarság adataink tanúsága szerint nem vett részt a hunok nyugati vonulásában, a nyílt steppére való leköltözés tehát i. sz. 370-ben még nem mehett végbe. Az ongorokkal viszont, akik közvetlenül a hun birodalom felbomlása után (463 táján) érkeztek Európába, már kellett valamilyen kapcsolatunknak lennie, mert a magyarság több európai nép nyelvében az ongorok nevét, illetve az ebből származtatható valamelyik alakját, viseli. A hun vándorlás körülményeinek és az azt követő eseményeknek a beható vizsgálata igen fontos a magyar őstörténet szempontjából, minthogy a magyarság steppei történelembe való bekapcsolódásának hátterében is ezek az események állanak.

Aligha tudnók, még csak főbb vonásaiban is, nyomon követni azt a trópusi növényhez hasonló eseménysor-burjánzást, amellyel a könyv adatain keresztül megismerkedhetünk. Ragadjuk meg inkább annak legvégét. A Fekete-tengertől északra levő területekről igen keveset tudunk meg a bizánci forrásokból a VII. és VIII. századra vonatkozóan. Annyi a szórványos adatokból is kitűnik, hogy a dunai bolgárok elvonulása után a kazároknak a VIII. században sikerült időnként kiterjeszteni fennhatóságukat egyes keleti szláv törzsekre. A következő században azonban már a magyarok telepedtek le a Dontól nyugatra, a szláv törzsek szomszédságában. A magyarok hol szövetségesei, hol pedig veszélyes ellenségei voltak a kazároknak. A kínai fáltól a Kárpát-medencéig hullámzó eseménysor utolsó mozzanata, a kazár birodalom létrejötte azonban már nemcsak az ogur népek, a szavirok és az avarok, hanem a magyarság szempontjából is sorsdöntő jelentőségű esemény volt. Őszintén sajnáljuk, hogy CZEPLÉDY Károly itt befejezte könyvét s nem kapcsolódott bele az újabban kibontakozott vitába (BARTHA Antal: *A IX - X. századi magyar társadalom*. Budapest, 1968. — HOFFMANN Tamás: „*Régi dicsőségünk.*” Valóság, 1969. 1. szám 89 - 98. — BARTHA Antal: *Kelet-Európa és őstörténetünk*. Valóság, 1969. 12. szám 64 - 73.) pedig meggyőződésünk, hogy erről is lett volna mondani valója.

KÖHEGYI MIHÁLY

Szücs Sándor: Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek

Magvető Kiadó, Budapest, 1969 p. 200, 15 eredeti népi rajzzal.

A puszták, nádasok titkának tudója betyárok, pásztorok, pandúrok, bujdosó honvédek, a falu, közösség jeles alakjait, törtékeit idézi 30 fejezetben. Hogyan? Próbáljuk fejezetről fejezetre nyomon kísélni.

A nádibetyárok címen az események színterét a Sárrét mocsárvilágát, náderdejét, a terep veszedelmét mutatja be s megjegyzi, hogy „A hatóság „fogdmegjei”, vármegyék „koppói”, a pandúrok, zsandárok is elkerülték ezeket a mocsári nádasokat. Így aztán a dunántúli Bakony-erdő, a Duna – Tisza közti homok buckák tüskevárai mellett a Sárrét volt a betyárok jó tanyája. Végso szorultságukban amazokból is idemenekültek.” Híres betyár *Lengyel Gyurka* sárréti szereplését, falusi nótárius, és bujdosó honvéd megértő együttműködését írja le.

Zöld Marciék címen *Zöld Marci* és társai: *Czirják* és *Sülye* pusztulását s orgazdájuk jellegzetes gondolkodás módját mutatja be.

*Elhajtott sok lovat, eladott sok tinót,
Elvett sok aranyat, attól, akinek vót.
Ebből adott annak, kinek pénze nem vót.
Zöld Marci ám ilyen, igazi betyár vót!*

Kis Vig Miska címen a Sárrétudvar-i *Kis Vig Miska* cselekedeteiről, sorsáról olvashatunk.

Pusztai „végelbánás” címen megtörtént eseteken keresztül mutatja be, hogy az igazi betyárok hogyan részesítették végelbánásban a kaptabetyárokat. *Geszten Jóska nyíri betyárról* címen nyíri betyárokról, *Geszten Jóska* elfogásáról, rabságáról, szabadulásáról és „vendégszág”-a befogadójáról *Porkoláb Péter*ről emlékezik meg. — Uradalmi számadásokban található, sárguló írásokban olvasható „ellátott banda” „betyáradó” „betyárbér” „legényeknek kiadtam” „szegénylegény-szánás” bejegyzéseket *Szegénylegény-szánás fejezet* cím alatt magyarázza meg.

A táltos ló címen leírja *Kötő Péter* csudaballai számadó csikós hogyan fogadta bojtárrá, avatta be ló üzleteibe *Fabián Pistát*. A következő fejezetben *A részvényes*-ben is *Fabián Pistával* a zöldvásárt tartó Diószegi gazdával és a kemence padkán gubbasztó bokorralji vénemberrel, a részvényessel találkozunk. Megismerjük a *vasfű* és a *husigyerek kisujja* jelentőségét, értelmét.

Virág Károly így lett betyár címen a pákász-betyár-pandúr kapcsolatáról és a pákászok fontos szerepéről ír. *Betyárok dolgáról* címen *Virág Károly, Gányi Sándor, Papp Jankó, Dobos Gábor, Babaj Gyurka* híres betyárok cselekedeteiből idéz.

Szegények pártfogója, pásztorok barátja címen bajomi öreg *Éles Laci* bácsival elmeséli, hogy felesége egyetlen tyúkjáért szilke pénzt hagyott *Kis Vig Miska*, hogy *Fabián Pista* hogyan vette meg a szoboszlai gazda lovát-szekerét öreg kocsisától, és *Sós Pista, Rác István*, karcagi béres legény kendergubájáért miért adott fótos cifraszűrt, hogy aztán a béreslegény a fót alá varrt bankóból házat, kertet vehessen magának. Minden értelmes pásztor jobbot nyújtott a betyárnak: *Dombi Bálint* bölesi pusztai számadó *Virág Károlynak*, *Magyar József* hortobágyi számadó tanyát (veremmel) épített maga és betyárcímborái számára; *Törő András* kondás számadó *Fazekas Gyurkának* volt nagyembere.

Pandúros vallatás címen megmagyarázza a „karcagi lejtős”-t, *SIMAY* csendbiztos „faködmönét” a „piros turi szemfedelelet” „Náci csillagát” (s közben felidézi a csillagragasztás szokását) a „Ráday-bölesőt” s végül leírja *OSVÁTH* sárréti csendbiztos humánus vallatását.

Simay nyomoz címen a szeghalmi csendbiztos ötletes terepjárásairól (vén koldusnak öltözve), csárda látogatásairól számol be füzesgyarmati *Békési Sándor* adatközlésével. *Simay esete a sárga csikóval* címen megtudjuk hogyan gyűjtöttek szép vagyont egyes csendbiztosok, — *SIMAY* is. De arról is tájékozódunk, hogy *Kis Vig Miska* hogyan kötötte el a csendbiztos sárga csikóját.

Köszélszegi híres tanya címen olyan csárdát ír le, amelynek VAK NAGY István főszolgabíró volt a tulajdonosa, s üldözött betyárok a vendégei 1869-ig, RÁDAY fellépéséig.

Pandúroztatás címen *Tintás Kelemen, Orbán Bálint* és a sárrétudvari *Madar Mihály* szereplésével a bürokráciát, *Nyéki Pista* betyár egyik esetével az „üzengető csendbiztosokat” mutatja be. — *Parti Böcsi* címen megtudjuk, hogy *Harangi József* balmazújvárosi nyájjuhász igen szép, kikapós felesége menyecske korában hogyan került a *Sulymosi*

Csárdába s hogyan lett *Csige István*ből *Pendely Pista* néven ismert betyár és miért vésette a nép emlékezete:

*Parti Bözsi fekszik
e sírba temetve.
Most ez egyszer senki
Nem fekszik mellette.*

verssorokat fejfájára.

Két nagy csárda alagútja címen feleleveníti azt a népi emlékezetet, amely a feneketlen mocsár alatt alagutat képzel, s közben megismertet a régi idő fortélyos kőműves mesterségével. — *A Holdas csárdánál*, *Hencida* alatt, törökori emlékeket idéz, boszorkányos esetek rejtelmeiről tudósít.

A Hármas csárdáról a Hortobágy melléki Bágyi-réti, jellegzetes mocsár építményről ír, amelynek egyik vége erősen hozzá volt gúzsolva, tapasztva egy évszázados nagy mocsári tölgyfához. Mende-monda szerint a tölgyfa odvába rejtették a betyárok aranyait. A tölgyfa koronája szomjas pásztorokon kívül szorongatott embereket csalogatott. A csárda körül gyakorolta fortélyos mesterségét az egykori nádudvari kovács, az öreg *Hodosi* is, amíg a törvénytevő zsandárok kútgémre nem húzták.

Egett csárdák, huncut csaplárosok címen hatósági véleményeket közöl a csárdák hasznos és káros voltáról. A pusztá nepe véleménye a hatósági véleményekkel szemben más. Csaplárosok jellemzéséről és sorsáról olvashatunk.

Egy dudás egy csárdában címen megtudjuk, hogy a dudaszó hangja miatt elég egy dudás egy csárdában, megmagyarázza és elbeszéli a dudaszó varázsserejét. — *A két mérges* címen *Varga Gábor* és öccse *János* mérges természetével ismerkedünk meg. Tiszaparti faluból kerültek Nádudvarra, hol Gábor csikósszámadó János öccse bojtárja lett. János vérbeli pásztor, szegénylegények rejtegetője, betyárok részestársa, Gábor versfaragó, nótázgató „kádenciás” ember volt: kóborlást, csárdajárást, a dudaszót jobban szerette a számadósságnál. Behúzódtott Nádudvarra, megnősült és különböző csárdában, főként a *Sulymos csárdában* morzsolgatta életét, jól érezte magát dorbézoló, csárdabeli juhászok között, ahol sok felejteni való eseménynek volt tanúja. Tiszafüred határában a *Patkós csárdában* agyonlőtték, nehogy sok titkát nótába faragja, s dudaszó mellett hírül adja. — *Bolyongók* címen tanyabeli tűz körül, pipafüst mellett pásztorok, kupecsek, s egyéb bolyongókkal boszorkánytörténeteket, babonás hiedelmeket, betyáremlékeket idéz. — *Csiba*, az *imposztor* elásott kincset kereső, táltos hírében álló, faluzó, vásározó, pusztákon bolyongó, csavargó, betyárok tájfeljárója volt. Fortélyos észvelé vámolta a pénz emberkeket: azzal szedte rá a „ványai bíró” is egész tanácsával. Hogyan? Sokat őriz belőle a nép emlékezete, írja.

Egy öreg hajcsár emlékeiből címen megtudjuk, hogy *Hajcsár Kis Bálint*ből hogyan lett *Kosaras Kis Bálint*. Babonás hiedelmek felidézése közben a kupeckezés rejtelmei villannak fel számunkra. — *Kerek halmon akasztója* címen falvaink határában található *Akaszóhalom domb* emlékét és betyárélet kapcsolatát idézi. Bevezet a csárdaépítés titkaiba, amelyről már korábban is megemlékezett. — *A falu rosszai*. Ebben a fejezetben gézengúz legények magatartásán keresztül táj-, vidék jellemző szokásaival, s a betyár, rabló, gyilkos közti különbséggel ismertet meg.

Uri betyárok címen *Vay gróf*, *Csepessányi*, *Józsa Gyuri*, *Bugossy József*, *Recski Bandi* nemes nemzeti urainék betyárkodását ismerjük meg. — *Egy betyár álma* címen könyve utolsó fejezeteként gyermekkori adatközlőjére, a vén *Sólyomra* emlékezik. Gyűjtőmódszere egyik jellegzetes formáját eleveníti fel, s adatközlője álmában záradékul a népelet hiedelemvilága gazdaságára utal.

Szűcs Sándor könyvében a változó világ ismert alakjait, ismeretlen életmódját és kultúráját idézi, magyarázza, bizonyítja az utókor, az érdeklődő nagyközönség és szak kutató számára. Lászlólag társadalmon kívüli szereplőket szólaltat meg, pedig a megszólaltatottak voltak koruk társadalmi fő mozgató erői.

Sajátos egyéni stílusával érdekes, élvezetes módon állítja be, oldja meg a betyár és hiedelem világ sarkalatos kérdéseit. Rendszerint igen találó és kifejező, nép költőteformálta rajzzal és versszakkal bizonyít. Jellegzetes adatgyűjtése és feldolgozása sokszor kételyt támaszt a szakkutatóban: forrásjegyzetén túl mindenkor maga adja meg a választ. Válaszát idézte PÉTER László köszöntésében (*Ethnographia* LXXIV/3 sz. p. 502—3.) s többször feljegyzi az író, Szűcs Sándor is. Hogy a hagyomány emléke hogyan marad fenn vagy pusztul el arra különösen ajánlom a könyve 76. lapján olvashatókat.

Szűcs Sándor könyvéből a szokás-hiedelem világ kutatóin túl a népelet tárgyi emlékanyaga, életrajza után kutatók is bőven meríthetnek.

MOLNÁR BALÁZS

Ifjúságunk Somogyról

Múltunk és jelenünk I. A Somogy megyei KISZ Bizottság. Hely és év n. (Kaposvár, 1968.) 78 p. Szerkesztette: KNÉZY Judit.

Somogy megye újabban egyre meggondolkozottabb kezdeményezésekkel hívja fel saját értékeire a közfigyelmet. Ezek a kezdeményezések hol megkapóan szerények, már legalábbis megjelenési formáikat illetően (például: KNÉZY Judit: *Falucsúföldök Lábodon*. A Latinka Sándor Megyei Művelődési Ház Módszertani Füzetei 1. Kaposvár, 1967. 10 p. A rotaprintes kiadvány jellemzően az *Útjелеk, így kísérletezünk, alkotunk* sorozat-alcímét is viseli), vagy lenyűgözően nagyszabásúak (mint például KANYAR József: *Harminc nemzedék vallomása Somogyról*. Történelmi Olvasókönyv. Kaposvár, 1967. 584 p.). Ezek közé a kezdeményezések közé sorolható az a sorozat is, aminek remélhetően nem az első és egyben utolsó füzetét ismertettük ezúttal. Kötelességünk ez, mert a kiadvány kimondottan néprajzi jellegű és számos értékes adatot tartalmaz a kétségtelenül sok, csak általánosságban mozgó, helyi érdekléssel bírható adat, megállapítás mellett. A füzet az ifjúság körében végzett honismereti munkához kapcsolódik. A kiadvány az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatok válogatott anyaga egy részét publikáló *Népünk hagyományai* című kötetekhez hasonlítható leginkább. KERTÉSZ Katalin a *toponári lakodalmi szokásokat* regisztrálja, NAGY Ilona *Népköltészeti adattár* címmel kilenc saját gyűjtésű történeti mondát, illetve mondászerű szöveget mutat be, MIKLÓS Zsuzsa *Magyaregres települési, építkezési és házbereendezési viszonyait* ismerteti. SIMON Edit *Újévtől Szilveszterig* címmel somogysámsóni népszokásokat mutat be, CZEIDER Margit *Büssü népi táplálkozását* gyűjtötte föl, MARÓDI Erzsébet pedig a *kaposvári mézesbábos mesterségről* ír, CZIPPRI Katalin viszont a *szentbalázi és zselickisfaludi házvászónfelhasználásról* összegyűjtött adatait adta közre. JANKOVICH Dénes írása kevésbé néprajzi érdekű, Rippl-Rónai Józsefről ír helyi adatok, emlékezők alapján. A kötetben egy kollektív adatközlés is helyet kapott: *Népi tojásfestés Lábod községben, a Lábodi Körzeti Művelődési Ház Ifjúsági Honismereti Szakkörének* munkája. Mindegyik közleményhez csatolják az adatközlők névsorát, sőt néhány esetben az egyéb források megnevezését is. Sajnos, az eleven füzetet élenkíteni, a nyújtandó ismereteket szemléltetni hivatott foto-illusztrációk eléggé gyengén sikerültek. A szerkesztő a bevezetőben széleskörűen ismerteti a megyében folyó honismereti munkát és körvonalazza azokat a lehetőségeket, amelyek az egyéni gyűjtők és a honismereti mozgalom közösségei számára adóttak. A füzet megjelenítése nemcsak hasznos volt, hanem biztató is. Minden bizonnyal a jövőben kiadásra kerülő füzetek mind a szakterületen, mind pedig a közvéleményben méltán váltanak ki nagyobb érdeklődést, figyelmet és elismerést.

DANKÓ IMRE

Az aranyfonó lányok

Észet népmesék Válogatta, fordította, az utószót és jegyzetet írta: BEREZCKI Gábor Bp., 1968. Európa kiadó, 168 lap.

Először jelenik meg hazánkban, külön kötetben az észet mesekincsét reprezentáló anyag. Jóllehet az észet – magyar irodalmi kapcsolatok több mint száz esztendősek, hiszen az első ismertetés az észet népről és irodalmáról 1857-ben jelent meg HUNFALVY Pál tollából, a nyelvészek, irodalmárok, fordítók figyelmét inkább a verses irodalmi és folklór alkotások kötötték le. (Erről részletesen beszámol RADÓ György tanulmánya: *Az észet irodalom Magyarországon*. Filológiai Közlemény, 1963., 223–242 p.). Észet népmesékkal csak a felszabadulás után megjelenő szovjet népmesegyűjteményekben találkozhattunk. Hézagpótló munkát végzett tehát Berezcki Gábor e mesegyűjtemény összeválogatásával, fordításával.

„Ebben a vékony kötetben arra törekedtünk – írja az Utószóban –, hogy első-sorban ne azokat a meséket mutassuk be, amelyeket már német vagy orosz népmeseként ismerünk, vagy esetleg nálunk is megvannak, hanem inkább azokat, amelyek jellegzetesen észtek. Ilyenek pl. a víziányó, víziapó meséi, bár ezek se csak az észteknél fordulnak elő, sok hasonlóságot mutatnak Északkelet-Európa finnugor népeinek meséivel.” (157. p.)

A kötet *Utószava*, s a mesékhez fűzött *Jegyzetek* a szokásos szakmai utalásokon kívül az észet nép történelmének, kultúrájának és mesekincsének olyan fokú ismeretéről vallanak, amely bármely mesekutatónk becsületére válna. Külön figyelmet érdemelnek a mesélési alkalmakról írottak. Az észteknél az egyik legjelentősebb mesélési alkalom az

őszi-téli időszakban az ún. „alkonyati pihenő” ideje volt. „Azon a szélességi fokon, amelyen Észtorország van, ősszel és télen jóval hosszabbak az éjszakák, mint nálunk. Vidékektől függően egy, két sőt három alkalommal is . . . este nem gyűjtöttak egy darabig világot . . . Ez volt a mesélés ideje. Ehhez a szokáshoz még az a hiedelem is tartozott, hogy az alkonyati pihenő alatti józú beszéd, meséléstől hízik, gyarapszik a jószág. De járta az éjszakai lóörzöknél, a halászsoknál, míg a vihar elülését várták, a tanyától távol eső kaszálókon, ahol csapatosan gyűltek össze a tűz mellett, s az öregebbek Szent Iván éjszakáján is szívesen töltötték meséléssel az időt. Meséltek, míg sorukra vártak az emberek a malomban és a kovácsnál is. Nemcsak a pihenőidőben meséltek azonban, hanem a könnyebb munkák alatt is . . . Néha a gyerekek is segédkeztek a munkában . . . Hogy elkerülje szemüket az álom, meséltek nekik, sőt lehetőleg olyat, ami izgalomban tartotta őket. Ez azért érdekes, mert más népeknél éppen azért meséltek a gyerekeknek, hogy elaludjanak.” (160 p.)

A néprajzkutató számára külön öröm ilyen sorokat, vagy a jegyzetanyag néprajzi vonatkozású adatait olvasni. Ezek alapján — a mesék közlését kiegészítendő — vázlatos, de hiteles képét kapjuk az észti jobbágy-paraszti gazdálkodásnak, a köznapi- és ünnepi szokásoknak.

A kötetben közreadott 35 mese fele tündérmese, $\frac{1}{4}$ -e állatmese — ezek javarészt ismeretlenek az európai meseanyagban —, a másik $\frac{1}{4}$ -et eredetmondák, hiedelemmondák, kincsmonda és kísértet-história alkotja. „Az észti tündérmesékkal kapcsolatban meg szokták említeni, hogy ezekben jóval kevesebb a borzongató, véres jelenet, mint a hasonló német mesékben, s nincsenek bennük olyan rémisztő boszorkányok, mint az oroszokban.” (158 p.) A mese előadása is más, mint az európai tündérmeséké. Elmarad a kicifrázott, várakozáskeltő mesekezdet, s a mesék befejezése is egyszerűbb. Előfordul ugyan nálunk is az ismert „máig és a csótány”, „A veréb sórt főz”, vagy „A szunyog és a ló”. A magyar meseanyaghoz viszonyítva feltűnően kedveltek és gyakoriak a dalbetétes népmesék. E kötet 35 meséjéből 7 a dalbetétes. A dalok költői fordítása KÉPES Géza munkája.

Az észti népmesék stílusa — s itt ismét BEREZCKI Gábor alapos munkáját kell dicsérnünk — jól tükrözi az élőbeszéd változatosságát, az eleven hagyományozás színes, ízes fordulatait. Különösen sikerült fordítások az olyan párbeszéddel teli állatmesék, mint az „A tyúk és a csótány”, „A veréb sórt főz”, vagy „A szunyog és a ló”.

A magyar meseanyaghoz viszonyítva feltűnően kedveltek és gyakoriak a dalbetétes népmesék. E kötet 35 meséjéből 7 a dalbetétes. A dalok költői fordítása KÉPES Géza munkája.

Végezetül csak annyit: régi adósságát törlesztette könyvkiadásunk a rokoni észti nép mesegyűjteményének kiadásával, s bizvást állíthatjuk, hogy az igen gazdag anyagú, nívós „Népek meséi” c. sorozat egyik legkiválóbb, legszínesebb darabja ez a válogatás. Egyaránt élmény a szakutatóknak és a laikusnak is.

KÜLLÖS IMOLA

A vasorrú Indszibaba

Kárpátukrajnai népmesék 254 lap Budapest, 1970. Európa Kiadó, Válogatta és fordította: FINCICKY Mihály, a szövegeket gondozta és a jegyzeteket írta: KOVÁCS Ágnes, az utószót írta: ORTUTAY Gyula.

Ötvenedik kötetéhez érkezett el az Európa kiadó 1956-ban megindított „Népek meséi” című, felnőttek számára készített népmese sorozata. Ez a kitétel — felnőtteknek — itt azt jelenti, hogy a sorozat minden kötete egy-egy nép (tájegység, etnikum) legjellemzőbb és legkedveltebb prózai epikus anyagát (a tündérmeséktől a legendákon át az igaz történetekig) tartalmazza, tartalmi és stílári szépítgetések nélkül, megőrizve ezzel a népi mesemondás eredeti funkcióját: a szórakoztatva tanítani eszméjét. A mesekötetek egységesen magas színvonala és a mindvégig következetes szerkesztési elvek KARIG Sára szerkesztői munkáját és szakmai tudását dicsérik. A negyvenedik kötet tiszteletére írott megemlékezésben ORTUTAY Gyula joggal nevezi a sorozatot európai szintűnek, (ORTUTAY Gyula: *Mesélő világ*, Magyar Nemzet, 1965. márc. 7.) s itt az ötvenedik kötet Utószavában megerősíti a korábban írottakat: „Ma is vállalom, amit akkor írtam: ez a sorozat bármelyik nagy európai kiadónak is becsületére válnék, nemcsak elegáns formája miatt, hanem a szerkesztői elvek modern és tudományosan is tiszteletre méltó állhatatos gyakorlata miatt is.” 235 p.) Hosszadalmas lenne felsorolnunk a világ mely

népeinek meseanyagából, képzeletvilágáról, életéről tudósítanak bennünket ezek a mesekönyvek, de ki kell emelnünk azt a jelentős tényt, hogy e sorozat kezünkbe adta szinte minden finnugor nép prózai népköltészetét és olyan kevésbé ismert területekre is elkalauzolt bennünket, mint Afrika, Belső-Ázsia, vagy „sosemvolt Cigányország” mesevilága. A sorozat kötetiben a mesék élettörténetének mindhárom korszakát megtaláljuk, az olyan meseanyagot, amely írásos emlékként maradt ránk, a néhány száz évvel ezelőtt szájhagyományból gyűjtött, ma már nem élő meséket, legendákat, és az olyanokat, amelyek ma is szerves elemei az adott nép kultúrájának.

Az ötvenedik kötet a kárpátukrajnai mesék világába vezeti el az olvasót. Nem idegen tőlünk ez a világ, hiszen a kötetben közreadott negyven mese legtöbbje — legalábbis azok fő motívumai — előfordul a magyar népmese-kincsben is. A kárpátukrajnai, rutén mesék kiadásának szakmai értéke mégis nagy, mert lehetőséget teremt a két szomszédos nép meseanyagának összehasonlító vizsgálatára. ORTUTAY Gyula szavaival: „Azt a sajátos vonzást, ami egyes mesei típusokat, motívumokat a szerkesztés során egymáshoz közelít, összekapcsol, maga a népköltészeti alkotásmód egyik jelentős törvényszerűségének tartom. Ezt neveztem volt el az *affinitás* törvényének. Kovács Ágnes jogosan utal arra, hogy különbség van abban, milyen mesei típusok, motívumok vonzzák egymást a magyarban és a kárpátukránban. A vonzás, az affinitás ilyen törvényszerűségei különbözőeknek sokszor a közös euráziai mesekincs nemzeti, népi előadásában. Az a meggyőződésem, ha az affinitásnak az ilyen nemzeti „nyelvtanait” kidolgozzuk, az összehasonlításnak, különbözőtetésnek egyik helyes módszerét találtuk meg.” (241 p.)

Pedig különlegesen hányatott sorsa volt ennek a maroknyi népmese fordításnak, hiszen gyűjtője és fordítója már 1910-ben elküldte a Kisfaludy Társaságnak és azt remélte, hogy kötete megjelenik a Magyar Népköltési Gyűjteményben. A mesék kiadását azonban az első világháború, majd az azt követő kedvezőtlen kultúrpolitikai helyzet, SEBESTYÉN Gyula szerkesztő háttérbe szorítása mindmáig meggátolta. Kiváló mesekutatónké, KOVÁCS Ágnesé az érdem, hogy felszínre hozta és kiadásra előkészítette ezt a hatvan éve kallódó gyűjteményt, amelyet a Sebestyén-hagyaték részeként a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őrzött.

FINCICKY Mihály (1842—1916) ungvári polgármester méltatlanul elfelejtett gyűjtői munkáját és fordítói érdemeit ORTUTAY Gyula a szakember hozzáértésével ismerteti és értékeli a kötet Utószavában. Az utókornak ezt a lírai hangvételi tisztelgését egészíti ki KOVÁCS Ágnes dokumentatív jellegű jegyzet-apparátusa. Sajnos a kárpátukrán népmesék eredeti szövege nem maradt ránk — de a meseszövegek stílusának elevensége, s FINCICKY Mihály fordítói, gyűjtői elveinek ismerete megnyugtat bennünket a mesék valódiságát illetően. Hálásak lehetünk neki ezért a gyűjteményért, amellyel a Kárpát-alján élő nép száz-évvél ezelőtti kulturális értékeit mentette meg számunkra „száz év előttit, ami, tudjuk, a folklórban még távolabbi száz esztendőket is jelenthet.” (241 p.)

A kötet negyven meséjének többsége tündér-mese, amely — ha felfelve is — beszédes tanúja e nép nagy nyomorúságának, sanyarú életének, istenfélelmének. Sok mesében találkozunk vallásos mese-építő elemekkel, olyanokkal hogy az árva gyerek, vagy a legkisebb fiú pap lesz s papként szolgáltat igazságot; illetőleg Krisztus, vagy Szűz Mária megáldja az újszülöttet s az egész életében szerencsés, gazdag ember lesz. A vallásos elemekkel átszőtt tündérmesének legszebb példái a „Hogyan szabadult meg János pap az ördögöktől” és „A keresztanya áldása” című mesék. Vannak olyan, az igaz történet felé közelítő vallásos mesék is, amelyek a csodálatos mesei részt egészen rövidre fogva az isteni igazságosságra koncentrálnak, így pl. „A szerencsés fiú” és „Krisztus Urunk, mint a szegényember komája”. Kedvelt szereplői a rutén meséknek az ördögök és a zsványok. Sok ezekben a mesékben az orosz folklórhoz közeli háborzongató véres jelenet.

De mint már mondtuk, a miénkkel is rokon ez a mesevilág. Nem véletlen ez, hiszen hírneves kárpátukrajnai származású mesemondóink: *Fedics Mihály*, *Ruszkovics István* és *Pályuk Anna* jó közvetítői voltak e mesekincsnek. ORTUTAY Utószava a szakmai megjegyzéseken túl arra is utal, hogyan varázsolja elének „még egy fordított gyűjtemény is azt a különös mozgást, a kapcsolatokat azt a bensőséges törvényét, ami a népek közötti kulturális építkezést jellemzi, azokat az íveket, amelyek a nyelvi különbségeken is áttörnek és a történeti együttélés, közös teremtés szép és igaz példáit adják. Az írástudatlan paraszti műveltségek így mutatják föl évszázadokon át megőrzött hagyományos etnikus jegyeiket, s így vallanak a népek, nemzetek, kultúrák között átáramló egységről.” (243 p.)

Ezt, a különbségekben megmutatkozó egységet kívánja feltárni a magyar néprajzi kutatás, amelynek internacionalista jellegét és hagyományait a Népek Meséi sorozat kellően hangsúlyozza és méltóan képviseli.

KÜLLÖS IMOLA

Lipták Pál: Embertan és emberszármazástan

Tankönyvkiadó, Budapest, 1969, p. 284.

A szerző doktori disszertációjának (címe: *A magyarság etnogenezisének paleoantropológiája*, 1969.) szakkörökben, sőt azokon túl is méltóan nagy visszhangja volt, mivel a rokontudományok eredményeit is felhasználta. Egyik opponense, LÁSZLÓ Gyula hangsúlyozta, hogy a szerző embertani módszerrel felállított etnogenetikai koncepciója összhangzásban van a legújabb régészeti eredményekkel, és hogy a disszertáció népiünk kialakulásának kérdésében döntő adatokat hoz felszínre.

Ilyen előzmény után méltán kelthet érdeklődést a szerző most megjelent könyve mely az 1962-ben és 1966-ban megjelent egyetemi jegyzetek alapján, de azoknak alapos kibővítésével készült. Első fejezete (*Az embertan bevezető tudományágai*) tárgyalja az antropológia felosztását, kapcsolatait a társtudományokkal (néprajztudomány, régészet, földrajz, földtan, lingvisztika stb.) és megállapítja ezek közt az embertan helyét, melyet a tudomány központi kérdése határoz meg. Ez pedig a mai népességek variációinak, továbbá a Hominidák (előemberek, ősemberek, mai ember) térben és időben mutakozó variációinak összehasonlító vizsgálata. Rámutat a kérdés világnézeti jelentőségére. A fejezet magában foglalja a tudománytörténeti részt és bevezet a szakirodalomba. Alapvetőek az embertan vizsgálati anyagának felvételezésére és statisztikai feldolgozására vonatkozó útbaigazítások. A második fejezet taglalja az emberi populációkban mutakozó variációkat, didaktikai sorrendbe szedvén a főbb jellegeket. Ezen belül néhány oldalra sikerül összesűrítenie a szerológia legfontosabb tényeit, még patológiai érdekességekre is kitérve. A harmadik fejezetben az egyedfejlődés kérdéseiről, valamint a nemek közti különbség embertanáról, majd a testalkat típusairól és azok újabb csoportosításának faktornalizissal elért eredményeiről beszél. A negyedik fejezetben a szerző az utóbbi időben önálló tudománnyá fejlődött emberörökléstan alapjait tárgyalja, és a populációk genetikájának kapcsán kitér az emberi gényakoriságok megváltozásának okaira. A következő nyolc fejezetben (mely a könyvnek csaknem felét alkotja) a szerző az emberszármazástannal összefüggő hatalmas anyagot tárgyalja a rendelkezésre álló helyhez képest igen nagy alaposággal. (A védőborítón levő ábra is ilyen vonatkozást: gorilla és *Australopithecus* koponya összehasonlítása. (Először a főemlősök (Primates) rendjét, majd az emberi evolúció tanulmányozásához szükséges alapismereteket tárgyalja. Időrendi táblázatai különösen alkalmasak az antropológiai leletek és az egyes őskőkori kultúrák megfeleléseinek tanulmányozására. Ezek után rátér a Hominida-leletek tárgyalására. Ebben a lehető legmodernebb eredményeket is szintézisbe foglalja (még 1967-es publikáció is szerepel irodalomjegyzékében.) Újszerű az *Australopithecus*-leletek tárgyalása; s igen szép teret szentel a vértesszőllői előember-lelet ismertetésének. Az előemberi és őseemberi leleteket a hatalmas anyag átrostálásával tárgyalja megadván a legszükségesebb összefüggéseket. Ezután a hominizáció (az ember kialakulása) folyamatát tárgyalja az előző fejezetek ismeretanyagát szemléleti egységbe fogva, majd az ember származásának indirekt bizonyítékait sorolja fel. Így eljutva a történelem emberéig, az *Antropotaxonomía* fejezete, az emberfajták földrajzi elterjedésének tárgyköre kerül a logika láncára. Meghatározza a politipikus emberi faj osztályozásának alapvető szempontjait. Számos ábrával szemléltetve veszi sorra az egyes típusokat, ismertetve előfordulásukat és egymáshoz való biológiai helyzetüket. Ismeretes a szerző finom diagnosztikai készsége, mellyel a klasszikus tudományágat modern szinten műveli. Megmutatkozik ez pl. a pamíri típus meghatározásában, valamint a mongolidok jól összefoglalt jellemzésében. A XII. táblázatot az egész osztályozást áttekinti; különös érdeme, hogy az egyes formák egymásföle rétegződésének tisztázására is törekszik (nagyrasz, csoport, rassz, alrasz). A 14. fejezet világnézeti kérdést érint, megállapítván, hogy a rasszok biológiai, míg a népek etnográfiai egységet jelentenek és határaik csak ritkán esnek egybe. A szerző ismerteti a rasszizmust, mint a társadalmi haladás elleni erők ideológiáját és határozottan rávilágít tudománytalan voltára. A 15. fejezetben a történeti embertan következne, de ennek terjedelme már csak 12 oldalra futotta. Nyilvánvaló, hogy a korábbi fejezetek szükségesek a helyes biológiai szemlélet kialakításához; mégis sajnálunk kell, hogy a szerző, mint a népvándorlások neves kutatója itt kénytelen az anyag mozaikjaival beérni. A szűk helyen arra törekszik, hogy elsősorban a Kárpát-medence lakosságának kialakulására és a magyarság etnogenezisére vonatkozó legfőbb és legújabban felmerült tudományos eredményeket közölje.

Összefoglalva elmondható, hogy a könyv komoly hiányt pótol. Hasonló tankönyv magyar nyelven nem volt; ezért a biológiai közgondolkodás kialakításában nagy szerep vár rá. A szerző hatalmas vállalkozást oldott meg sikerrel, amikor a ma már hihetetlenül

szétágazó tudást egymaga kísérelte meg összegezni. Ilyen méretű vállalkozás már szerző-csoportok munkája szokott lenni. Az emberrel foglalkozó társtudományok művelőjének is jó kézikönyve lehet, hiszen segítséget nyújthat népcsoportok elhatárolásában, a népi folytonosság kérdésének eldöntésében képet adván az emberfajtákról, melyeket általában etnikumokhoz is köt. A régészetben már megindult az embertannal való együttműködés, de az élő népességek tanulmányozásában a biológiai kutatások jelentősége nem eléggé közismert. A könyv erényei közül kiemelendő jó didaktikai felépítése, a számos eredeti fénykép, valamint a fejezetekhez csatolt jó irodalomjegyzék. Sajnos viszont a felvételek túl sötétek (valószínűleg nyomdai okokból), s igen rossz helykihasználásúak (sok a fölöslegesen üres tér mellettük, mikor az anyag terjedelmét úgyis csökkenteni kellett). Különösen érvényes ez a színes képekre (kivéve az I. tábla, ahol féldalnyi úr tátong a felvételek mellett. Hiányolhatjuk még élő magyar típusképek kevés voltát, holott az érdeklődő elsősorban ezen tanulhatna meg az antropológus szemével látni. Legfőbb hiányossága azonban, hogy az etnikai embertan tárgyalása elmaradt.

Reméljük, hogy későbbi kiadásokban mód nyílik a hibák kijavítására és a terjedelem némi fokozására a humángenetika, a történeti embertan fejezetének bővítése és az etnikai embertan külön fejezetben való összefoglalása érdekében.

KELEMEN ANDRÁS

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967—68

Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat, Szerk.: Matolcsi János. Budapest, 1968. 291. l.

Hazai régészeti kutatásunk már korán felismerte az ásatások során talált magleletek megvizsgálásának fontosságát, ám a korai kezdeményezések (DEININGER Imre) után, az 1890 évektől a szépen induló munka és a régészekkel (NYÁRY Jenő, CSETNEKI Jelenik Elek, WOSINSZKY Mór) való együttműködés teljesen elakadt. Hiába hívta fel RAPAICS Raymund e meghatározások jelentőségére a figyelmet (*Archeológia és botanika. Archeológiai Értesítő, 1916. 1—10.*), gyakorlatilag csak az 1960-as években vette kezébe a Magyar Mezőgazdasági Múzeum egyik csoportja a munkálatok rendszeres megindítását. Ennek során ezideig 124 lelőhely anyagát dolgozták fel. Időbelileg az újkőkortól a XVIII. századig terjed a vizsgált anyag. Az eredmények jó bepillantást engednek az őskori ember éttrendjébe. A régész NOVÁKI Gyula és a biológus P. HARTYÁNYI Borbála, illetve PATAY Árpád együttműködése gyümölcsözőnek bizonyult.

MATOLCSI János a Gyenesdiáson (Veszprém megye) kiásott avar temető háziállatmaradványait határozta meg. A sírokból előkerült állatesont valamennyi darabja háziállatoktól származik. Közöttük a legelterjedtebb és gazdaságilag legjelentékenyebb fajok mind képviselve vannak: a szarvasmarha, a ló, a juh, a kecske, a sertés és a házi tyúk egyaránt megtalálható. A háziállatoknak ez a gazdagsága nem mindegyik avar temetőre jellemző. Néhány lelőhelyen vadállat-csontokat is találtak, amelyek viszont Gyenesdiáson egyáltalán nem fordultak elő. Az avarkori csontanyag tanulmányozása nemcsak azért fontos, mert ily módon a háziállatok történetének több évezredes láncolatába hiányzó láncszemeket illeszthetünk, hanem azért is, mert a közvetlenül magyar honfoglalás előtti háziállatok tanulmányozásával közelebb juthatunk a honfoglalók által hozott háziállatok jellegzetességének felismeréséhez. A jómegtartású csontleletekből megállapítható az állatok típusa és ennek alapján azok földrajzi eredete. A vizsgált esetben csak részben dönthető el, hogy az állatok közvetlenül az avarok által behozottak, vagy a korábban itt élő lakosság által tenyésztett állományból valók voltak-e? Anyai bizonyos, hogy a gyenesdiási későavarkori állatesontok ilyen szempontból nem látszanak egységességek, mert amíg a lovak inkább az avarok által behozottaknak tűnnek, az egyéb állatfajok részben nem illenek a nomád életmódra, részben pedig csontleleteik a helyi viszonyokhoz alkalmazkodott, mondhatni meghonosított állatok benvomását keltik. Más vonatkozásban ez azt jelenti, hogy Gyenesdiáson a tárgyalt korszakban már nemcsak nomád életmódot folytató, hanem letelepedett, földművelő-állattartó nép is élt, vagy talán már kizárólag csak ez utóbbi létezett.

A solymári királyi vadászkastélyról VALKÓ Arisztid tollából olvashatunk rövid tanulmányt. A vadászlak alapjait 1370 körül rakták le a Lackfi család tagjai. A XV. században többszörösen átépítették, bővítették, királyi vadászkastéllá alakították át. Legtöbbször maga a király, vagy főtisztviségeket viselő személyek voltak birtokosai. A másodlik világháborút megelőző évtizedekben elkezdett, de befejezetlenül maradt régészeti feltáró munkáról nyújt jó összegezést a cikk.

A XVI—XVII. századi kiviteli áruajtáink megoszlása és értéke — a marhakereskedelmet kivéve — jórészt feltáratlan problémának számít. Különösen keveset foglalkoztak azzal a kérdéssel, miként alakult kivitelünk gazdasági és társadalmi bázisa. Pedig minket elsősorban éppen a nagybirtok és a paraszti árutermelés mikéntje, aránya, termelékenysége érdekelne. N. Kiss István most dolgozatában három területet vett vizsgálat alá, vont le belőle értékes következtetéseket. Elsőnek a Zrínyiek kezén levő uradalmak helyzetét elemzi. A Zrínyi-vagyon elkobzása után, az ún. Kamarai igazgatás idejéből, különösen az 1570—80 közötti időszakból, igen sok urbárium, összefrás, terméskimutatás, elszámolás és értékebecslés maradt ránk. Elég pontos adatok állanak rendelkezésünkre úgyszólván minden nagyobb birtokról. A Kamara, mely 1570-ben megszerezte a Zrínyiek régóta irigyelt jövedelmét, azt továbbra is biztosítani akarta s ezért érintetlenül hagyta azok gazdaságpolitikáját: mind a birtokszervezet, mind a termelési módszer változatlan maradt a Zrínyi-uradalmakban. Ezért tekinthetjük a fenti iratanyag adatait a Zrínyi-birtokoknak a kobzás előtti, gazdasági-társadalmi viszonyaira nézve jellemzőnek és hitelesnek. A muraközi uradalomban a majorsági szántók elég nagy részét bérbe adják, vagy egyszerűen pusztán hagyják, saját igaerőt csak annyit tartanak, amennyi éppen elég a művelés alatt álló területhez. Nem esoda, hogy az össztermést tekintve búzából és árpából sokkal többet, de még a legfontosabb majorsági termékből, a rizsből is hétszer annyit termelnek a jobbágyok, mint az uradalom. Az uradalmi gabonakészletnek alig van piaci jelentősége. Valamennyi Zrínyi-birtokon igen nagy gondot fordítanak a szőlőművelésre. Nemcsak a muraközi uradalomban, de a belsőszlavóniai vagy dalmát birtokokon is mindenütt találunk allodiális szőlőket. Általában robotban műveltetik a szőlőket, de az helyenként megváltható pénzzel vagy borral. Az allodiális hozam az uradalmi borkészlet 25%-át fedezi, a többi a paraszti adó-bor biztosítja. Mindezt összevetve az allodiális árutermelésről a következőket állapíthatjuk meg: a gabonaeladás minimális, az uradalmi bor zömét a földesúri kocsmahálózat nyeli el, a tehenészet és juhászat főlős termékei a helyi piacra kerülnek. Nem a klasszikus értelemben vett allodiális termékek (gabona és bor) játszzák tehát a főszerepet a Zrínyiek külkereskedelmében. Kereskedelmi tevékenységük két legfőbb ága — a tranzit marhakereskedelemben játszott szerepükön kívül — a vas- és faexport. A tengerparti birtokokhoz egész sor kikötő tartozott, mögöttük, mint gazdasági háttország, mintegy 100 kilométer hosszú sorban kizárólag az ő birtokaik sorakoznak. Kikötőiken keresztül a Zrínyiek jelentős importforgalmat bonyolítottak le a horvát és magyar megyék, valamint a Balkán felé. Elsősorban tengeri sőt hoztak be, továbbá olasz textiliát, olívaolajat és majolika edényt. A jól kiépített raktárhálózat a tengerparttól az uradalmi központok tárházain át egészen a muraközi majorságokig húzódtott. Döntő fontosságú probléma volt a szállítás megszervezése. A paraszti robotmunkát elsősorban, sőt egyes uradalmakban szinte kizárólagosan, fuvarozásra vették igénybe. A kikötők forgalmát nem az uradalmi tiszték, hanem külön kereskedelmi ügensek intézték, akik hagyományosan a dalmát szerzetesek közül kerültek ki. Amak ellenére, hogy birtokaikból és kereskedelmük hasznából a Zrínyiek nagy jövedelemre tettek szert, nem került sor tőkefelhalmozásra, mert az uradalmi és kereskedelmi tevékenységéből származó készpénzbevételeket óriási katonai kiadások terhelték. Zrínyi Miklós és Péter jövedelmének nagy részét arra költötte, hogy a császári haderő helyett védje Horvát-Szlavónországot és Magyarországot. A bécsi udvar cserébe kapott hálája közismert! — Persze nem mindegyik főúr vállalta a Zrínyiek honvédő szerepét, így például kortársuk, a szerző által másodikként vizsgált, Mikulich Sándor sem. A kelet-magyarországi borexportban is jelentős készpénzvagyon halmozódott fel, mint pl. gróf Csáky István viszonylag kis tarcali uradalmában, de ezt a tőkét a felvásárlás, a dőre külföldi költekezés, a politikai érvényesülés útjának egyengetése (magyarul: vesztegetés) forgácsolták szét és szívták fel.

A magyarországi faekéket a hazai és nemzetközi kutatás Kovács László munkáiból ismeri. (*A Néprajzi Múzeum magyar ekéi*. Budapest, 1937. — Uő.: *Ackergeräte in Ungarn*. Ungarische Jahrbücher, 1938.). Az ő alapvető osztályozása óta a környező államok eketípusait is jobban megismerhettük. A horvátországi ekéket (BRANIMIR Bratanić: *Oruče Sprave u Hrvata*. Zagreb, 1939.) és a mai Szlovákia területéről származó típusokat (PODOLÁK JÁN: *Prísperok k štúdiu oručích nástrojov na Slovensku*. Slovensky národopis, 1956. 45—77. — Uő.: *Sposoby obrábanie rody u sejbju obilnin v údolí horného Hrona*. Agrikultura, 1963. 9—39. — URBÁNCOVA Viera: *K vyvaju slovenského orného náradia na základe materiálu z muzeálnych zbierok*. Slovensky národopis, 1961. 25—45. — HYČKO JÁN: *Orné národie zbierky v Slovenskom Národnom Múzeu v Martine a v múzeách na Slovensku*. Martin, 1967.) jó leírások tették hozzáférhetővé. Az erdélyi anyagot sem kell nélkülöznünk (IFJ. KÓS KÁROLY: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának faekéi*. Kolozsvár, 1947.). BALASSA Iván újra visszatért ehhez a mezőgazdasági termelés szem.

szögéből igen lényeges kérdéshez és immár sokkal nagyobb anyaggal kísérli meg rendszerezésüket. Előnye ennek az osztályozásnak, hogy nem kíván az egyes csoportokba (szarvas ekék, talpas ekék csoport szarvval) valamiféle fejlődési sorrendet belemagyarázni. Am ez legalább annyira hátrány is, mert végül is nem világos az egyes típusok genetikája, azok leszármazása, újabb és újabb átalakítása, nyilvánvalóan időbeli egymás mellett élése, esetleges területi elkülönülése stb., pedig bizonyos támpontokkal már rendelkezünk erre vonatkozóan (LÁSZLÓ Gyula: *Székely faeke a XV. századból*. Ethn. 1951. 157—159. BELÉNYESY Márta: *A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században*. Ethn. 1954. 388—415. — KISS Attila: *A mohácsi késő-középkori vaseszköz lelet*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1963. 159—166.). Dicséretes az eketaligák vizsgálata, mert köztudomású, hogy az eketaliga az ágyeke szinte nélkülözhetetlen alkatrésze, de néprajzi irodalmunk ezideig alig-alig méltatta figyelemre. Erőssége a dolgozatnak a XVIII—XIX. századi mezőgazdasági szakirodalom ismerete, a belőle levonható tanulságok felhasználása.

A gépi cséplés általánossá válásáig a hegyvidék gazdálkodásának nélkülözhetetlen tartozéka volt a csűr, melynek az Észak-Heves megye paraszti gazdálkodásában betöltött szerepét SELMECZI KOVÁCS Attila vizsgálta meg. Kutatásának eredményeként rögzíti a csűrnek a kisparaszti gazdálkodásban a századforduló táján betöltött szerepét, a gabona betakarításától a szemnyerés befejezéséig. A szálal gabona tárolása és a szemnyerés helyének biztosítása tette nélkülözhetetlenné a csűrt a századfordulóig. A cséplőgépek század eleji gyors elterjedése megfosztotta a csűröket eredeti feladatuktól, mert igen rövidre csökkentette a csűr alatti tárolás idejét. A nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés pedig végleg felmentette a csűrt hagyományos szerepe alól. A csűrök használatának vizsgálatakor tehát a szerző, nagyon helyesen, figyelembe vette a funkcióváltozás tényét, ami a csűrök építésére is óhatatlanul kihatott. A csűrök századforduló körüli használata Észak-Heves gazdálkodásának különbségére is rávilágít. A keleti fekvésű völgyek csűrjeinek használatától eltérően a nyugati parádi völgy épületei csak a takarmánytárolásban és az állattartásban vettek részt. Gabonát sem tartottak alattuk, a szemnyerés sem a csűrben, hanem az épületen kívüli szabad térségen történt. A jelenlegi dolgozat szervesen illeszkedik azokhoz a korábbi feldolgozásokhoz (HOFFMANN Tamás: *Egy palóc falu földművelő technikájának néhány jellegzetessége a századforduló táján*. Ethn. 1956. 536—561. — BAKÓ Ferenc: *Mikófalva*. Az Egri Múzeum Évkönyve, 1965, 181—243. — IGÁZ Mária: *A szarvaskői őlaskertek*. NK 1964. 114—189. — GUNDA Béla: *Népi mezőgazdálkodás a Boldva völgyében*. NÉ 1937. 45—70. — BALASSA Iván: *Földművelés a Hegyközben*. Budapest, 1964. — IKVAI Nándor: *Földművelés a zempléni hegység középső részén*. Műveltség és Hagomány, 1967. — HOFER Tamás: *Csűrök és istállók a falum kívül*. Ethn. 1957. 413—414.), amelyek hazánk észak-keleti részének egyre sokrétűbb néprajzi megismerését teszik lehetővé.

A csákvár-gesztesi uradalom egy birtokosztály folytán vált ki előbb ideiglenesen (1857), majd 1870-ben véglegesen az Eszterházy grófok tatai és gesztesi uradalmából. A jobbágyfelszabadulással kapcsolatban végrehajtott birtokrendezések és a végleges különválás után nagyobb részben hitbizományosított uradalom földbirtoka mintegy 63000 kh volt. A négy vármegye (Fejér, Győr, Komárom, Veszprém), számos falu és puszta határában terjeszkedő uradalmi birtoktest zömében a Vértes-hegység környékén feküdt. Für Lajos tanulmánya ugyan az uradalom ászári szőlőgazdaságának aránylag rövid (1893—1914) szakaszával kapcsolatos agrártörténeti problémákat (telepítés, termelés, értékesítés, jövedelmezőség) vizsgálja, ám a szőlészet bemutatott gazdasági-termelési viszonyain keresztül a korabeli agrárgazdaság több lényeges vonása is kirajzolódik előttünk. A telep létesítésének puszta ténye önmagában jelzi az agrártermelésben a századfordulón meginduló minőségi változások irányát, amit a belterjesség fogalmával lehet a legjobban jellemeznünk. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a filoxerajárvány pusztítása éppen ekkor igen kedvező konjunkturális helyzetet teremtett, és nagyot lendített a homoki szőlőtelepítésen. Az agrártermelés egész korábbi struktúráját átforgató belterjesedés valójában a mezőgazdasági forradalom első nagy hulláma által kiváltott minőségi változások jeleit mutatja. A forgasztás telepítés, a fajtisztas és a talajnak leginkább megfelelő szőlőkultúrák kiválasztása, a talaj rendszeres művelése, a tapasztalaton és a tudomány korszerű vívmányain nyugvó vegyszeres növényvédelem, szakítva a hagyományos eljárásokkal, ugyanígy egy-egy fontos láncszemét alkotta. (korabeli kifejezést használva) az okszerű gazdálkodásnak, mint ahogyan erre mutat a korábbinál lényegesen magasabb hozamokra törő és hozamokat adó szőlőtőke (comb) művelés, az újszerű elsősorban szálvesszős — metszési eljárások alkalmazása, a három évenkénti bőséges szerves trágyázás, de emellett ugyancsak jelentős műtrágyázás is. A mintaszerűen, Szilárd Gyula vezetése alatt működő szőlőtelepet igen sűrűn látogatták meg a környék-

beli gazdák s a közvetlen tapasztalatokat bizonyára gazdagon kamatoztatták saját szőlő-birtokaikon. Érdekes és hasznos lenne nyomon követni a környék paraszti termelésében a látottak nyomát. Aligha tagadható ugyanis, hogy nem egy mai, vagy a közelmúltban használatos eljárás az uradalmi gazdatisztek révén szüremkedett le parasztságunkhoz. S még valamit fel kell hívjuk a figyelmet. Az ászári uradalom valamennyi telepítésre használt szálvesszőjét a kecskeméti Miklós-telepről szerezte. Kívánatos lenne a kecskeméti telep szerepének, hatáskörének feldolgozása, mert a korabeli nagyraértékelő megjegyzéseken túl (*Magyarország földművelése 1896.* Budapest, 1896. 653–656.) alig tudunk róla valamit (VÁRY István: *Katona Zsigmond élete és munkássága.* Kecskemét, 1967.).

A múlt század hetvenes-nyolcvanas évek hazai tolltermelésének technikájára és munkaszervezésére egyedül a hódmezővásárhelyi gyakorlat ismerete nyújt némi támpontokat. Egyes nagygazdák 500–600 libát is neveltek egyszerre és tépették meg napszámban a vásárhelyi tanyákon. A tépőasszonyok napibére – mint jellegzetes idénybér – valamivel több volt a korabeli női napszámnál: 60 krajcár. Egy liba megtépésének díja pedig 3 krajcár, munkahelynek legtöbbször az istalót jelölték ki. A tépett tollat teknőbe rakták: külön a pelyet, a szálas tollat és a nagy szárnytollat. A kereskedők nem ritkán a ludakon vették meg a tollat, s maguk gondoskodtak az állatok tépéséről. Pienkor a kereskedő tépőasszonyokat vitt magával a tanyára, majd a hét végén visszatért a városba, egész kocsirakomány tollat szállítva haza. (KRSS Lajos: *A szegény asszony élete.* H. é. n. 281–282.). A tollfosztás külön tudomány volt és hosszú gyakorlatot, érzéket kívánt. Anyósom jóvoltából ma is olyan dunnában fekszem, melynek párját hiába keressük két évtizede a boltokban. Tollal töltött vankosoknak, párnáknak, dunnáknak parasztháztartásban való használatáról több XVIII. századi, illetve XIX. század eleji hagyatéki leltár, becsű, árverési jegyzék emlékezik meg (HOFER Tamás: *Jobbágyi hagyatéki leltárak és becsűk a keszthelyi Fesztetics uradalomból 1785–1847.* Agrártörténeti Szemle, 1957. 298–306.). MÁRTHA Zsuzsanna korabeli leírások és statisztikai adatok feldolgozásával arra keresett választ, miképpen értékesítették a magyarországi baromfitollat. Megállapítja, hogy a magyar tollnak, amely kiváló minősége révén egyike volt legkelendőbb nyersanyagainknak, biztos piaca nyílt külföldön, elsősorban Németországban, de Svájc, Olaszország, Franciaország, Belgium, Hollandia és Anglia is vásárolt tőlünk tollat. A különben jó feldolgozásnak egyetlen hibája a levéltári anyag teljes mellőzése, pedig erre lehetőség kínálkozik. Hogy néprajzi leírásokra csak gyéren tudott hivatkozni, az már nem a szerzőt kell elgondolkotassa.

Történeti néprajzi kutatásainkat segíti elő TAKÁCS Imre cikke, melyben a mezőgazdasági irányításnak jogforrásait, intézményeit és szerveit veszi számba az 1889–1919 közötti időszakban. Mindannyiunk előtt jól ismert, hogy mennyi hiábavaló időt rabol el a levéltárban a bennünket legjobban érdeklő anyagcsoport megtalálása. S bár levéltárosaink igazán készséggel állanak rendelkezésünkre jótanácsaikkal, mégis megnyugtatóbb, ha előtte tudunk tájékozódni az iratokról. Az 1889-ben életre hívott Földművelésügyi Minisztérium a folyószabályozás, talajgondozás, futóhomok megkötése, a vadászat és halászat törvényeinek megfogalmazásával alkotott maradandót és ezzel akarva-akaratlan döntő változások folyamatát indította el bizonyos foglalkozási ágak körében (SOLYMOŠ Ede: *Dunai halászat.* Budapest, 1965.). Az áttekinthetően tagolt cikk ennek a fontos iratanyagának a kutatásához nyújt használható segítséget.

A Mezőgazdasági Múzeum Közleményeinek jelen kötete jól tükrözi azt a szerteágazó kutatómunkát, mely az Intézet falain belül folyik s melynek eredményei a mezőgazdaság történetének ismeretén túl a néprajzi kutatásnak is hasznára vannak.

KÓHEGYI MIHÁLY

Borza Al., Dicționar etnobotanic

București, 1968. 315. l.

A román etnobotanikai kutatások kitűnő művelője BORZA Al. professzor ebben a munkájában a botanikai, néprajzi nyelvészeti, történeti kutatásokat szolgálva lexikálisan nyújt áttekintést a román növénynevekről. A könyv első részében a latin elnevezések sorrendjében közli a román hivatalos elnevezést, a különböző régiségbeli és népnyelvi elnevezéseket s amennyire lehetséges ezeket lokalizálja is. Mindezeket kiegészíti főleg a magyar, de a német, ukrán, szerb, orosz stb. terminológiákkal is. A munka második részében a népnyelvi elnevezések nyomán szedi rendszerbe a román növényneveket s azonosítja a megfelelő latin elnevezésekkel. A munka kb. 11 000 román növény elnevezést

közül, amelyek 2095 speciést jelölnek. A növénynevek latin csoportosítása során megemlíti a szerző a növények használatát a népi gyógyászatban, mythológiában, népköltészetben. Sajnos az egyes növények fogyasztásáról nem vagy csak igen ritkán tesz említést (pl. a vadalmánál). Néhány példával bemutatom a munka néprajzi használhatóságát. *Alchemilla vulgaris* (boldogasszony palástja) levelét kelésre teszik, tejből főzve fejfájás ellen használják. Feltűnő, hogy az *Angelica archangelica* (angyalfű) néhány helyen művelik s a népi gyógyászatban használják. A *Galium verum* (tejoltó galaj) nemcsak a népköltészet növénye, hanem hosszú, szerencsés életet hoz az ember számára, gazdagságot a házhoz s azonkívül tejtöltő. A *Gentiana asclepiadica* (tárncics) gyökerét pálinkába teszik, gyógyszerre a fejfájásnak, a sárgaságnak. Az Erdélyi Érchegységben a bányászok robbantásnál a szárát kanócnak használják. A *Melilotus officinalis* (sárga somkóró) gyógynövény, a ruha közé helyezik a molyok ellen s a dohányt illatosítják vele. *Saponaria officinalis* (szappanfű) gyökerével mosnak. A *Scempervivum tectorum* (kövi rózsa) a háztetőre, a csűrre, a kertbe ültetik villámcsapás ellen. Azonkívül a fülfájás esetén használják. A növény háztetőre való ültetése tanulságos figyelmeztetés ahhoz, hogy a kezdetleges növénytermesztésnél kultikus-mágikus motívumok is közrejátszhattak. A *Tamus communis* gyökerét reuma ellen használják s vörösre festenek vele. Sokféle növényt használnak a román népi gyógyászatban sárgaság ellen (pl. *Taraxacum officinale*, *Trollus europaeus*, *Serratula tinctoria*, *Mespilus germanica*, *Inula britannica*). A további példák is csak aláhúznak azt a véleményünket, hogy BORZA AL. könyve a magyar néprajz művelői számára is nélkülözhetetlen.

GUNDA BÉLA

Bentzien, Ulrich: Haken und Pflug

Eine volkskundliche Untersuchung zur Geschichte der Produktionsinstrumente im Gebiet zwischen unterer Elbe und Oder. — Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde. Herausgegeben durch Reinhard Peesch. Band 50. Akademie Verlag. Berlin 1969. 402 p., 88 ábra, 11 térkép + 14 tábla.

Az utóbbi években Németországban öröndetesen megnövekedett az érdeklődés az ekeutatás iránt és ezt már eddig is néhány könyv és számos kisebb-nagyobb tanulmány jelzi. Ezek között kiemelkedő hely illeti meg BENTZIEN U. munkáját, melynek jellegét és jelentőségét KOREN H.: *Pflug und Aul* (Salzburg 1950) című művéhez lehet hasonlítani. Mindkét munka egy-egy nagykiterjedésű, de néprajzilag összetartozó területet dolgoz fel, kiterjedt történeti, néprajzi és nyelvészeti anyag segítségével. A két tanulmány között mégis van különbség és ez elsősorban abból adódik, hogy BENTZIEN U. a két könyv megjelenése között eltelt csaknem két évtized számos eketanulmányának eredményeit, módszertani tanulságait jól tudta hasznosítani.

Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a könyv éppen az eddigi irodalom áttekintésével, értékelésével kezdődik. A szerző világosan megrajzolja azt az utat, amit az ekeutatás az egyszerű tipológizáló módszertől az eke funkcióját elsősorban szem előtt tartó, a társadalmi és gazdasági körülményeket figyelemmel kísérő modern kutatásig megtett. Ezek figyelembevételével alakítja ki a maga módszerét, mely megköveteli a minél szélesebb tudományos alapon történő, körültekintő tárgyalást.

Elsőször is a terepen gyűjtött anyagra támaszkodik és ezzel hangsúlyozza könyvének néprajzi jellegét. 1961–66 között a szerző a vizsgált terület nagyrészt bejárta és ezt a vállalkozását nem remélt siker koronázta. Számos helyen talált ugyanis túró ekét vagy abból alakított ekekapát és helyel-közzel még ágyekét is sikerült felfedeznie. A nagy munka eredményét 109 túróeke, 20 ekekap és 26 ágyeke fényképe s pontos felmérése jelzi legjobban. Ez a szám meglepő Németországban, ha figyelembe vesszük azt, hogy az utóbbi évtizedekben nálunk csak ritka kivételképpen került be egy-egy faeke múzeumokba. A szerzőnek legnagyobb sajnálatára egyik szerszámot sem volt alkalma szántás közben megfigyelnie. Az általa kikérdezett 166 adatközlő közül sokan tudtak értékes felvilágosítást adni a szántás módjával kapcsolatban is. Felhasznált azonban korábbi gyűjtéseket is, elsősorban WOSSIDLO R. (1859–1939) nagyértékű feljegyzéseit az 1930-as évekből, melyek 500 lényeges adatot tartalmaznak a szántással és ekével kapcsolatban. A paraszti emlékezés ebben a korban még sok esetben 1870-ig vissza tudott nyúlni.

Gondosan tanulmányozta a múzeumok gyűjteményeit is, de mint megállapítja ezek inkább a népművészettel, mint a munkaeszközökkel foglalkoztak. Van azonban néhány olyan múzeum, ahol az utóbbi időben fellendült a mezőgazdasági szerszámok

gyűjtése. Így pl. a *Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, Schleswigben*, melynek nagy-szerű gyűjteményét magannak is volt alkalmam tanulmányozni vagy a *Staatliches Museum Schweinben* stb. Így a múzeumokban is összesen 35 ágyekét, 47 tőrökét és 20 ekekapát sikerült tanulmányoznia.

Az anyag összegyűjtése során nagy figyelmet szentelt a kiadott és kiadatlan tájszótárak anyagának, ezekben nem egy esetben (pl. *Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch*) az eke címszónál nemcsak gazdag terminológiai anyagot, hanem ábrázolást is lehet találni. Más készülő tájszótárak külön kérdőíveket adtak ki (pl. a Mecklenburgi és a Pomerániai Tájszótár), melyek különös részletességgel foglalkoznak az ekével. Természetesen ennek az anyagnak megvan az a hátulütője, hogy nem szakemberek, az ekéhez értők gyűjtötték, így megfelelő kritikával használható csupán.

A következő, a szerző által felhasznált források csoportját az irodalomból adódik. Ezek között első helyen áll a XVIII–XIX. század mezőgazdasági irodalma, mely ebben a korban nemcsak részletesen foglalkozott a terület ekével, hanem jelentős propagandát fejtett ki az újrafeltámasztott mecklenburgi kampós eke érdekében. E csoportba tartozik az a nagyszámú oklevél kiadvány, helytörténeti munka is, mely alapos átnézés után, hol bővebben, hol vékonyabban, de jutalmazza a kutató fáradságát.

Megállapíthatjuk azt, hogy a terepen gyűjtött adatok mellett a legnagyobb terjedelmű anyag a levéltárakból került ki. Mindazok, akik valaha már ilyen kutatást végeztek tudják azt, hány köteget kell átnézni ahhoz, amíg egy-egy szürke adatot lehet találni. Ezt a nagy munkát nemcsak nagy szorgalommal, hanem hozzáértéssel végezte el BENTZIEN, U. Különösen inventáriumokban, végrendeletekben, összeírásokban fedezett fel olyan adatokat, hogy szinte a középkor végétől kezdve területenként meg lehetett állapítani nemcsak az egyes típusok változását, hanem azok részeinek jellegzetességeit is.

Első pillanatban úgy látszik, mintha egy kissé túlságosan is részletesen foglalkoznék e könyv forrásaival, de szükségét éreztem annak érzékeltetésére, hogy a mai anyagi kultúra vizsgálata a Német Demokratikus Köztársaságban milyen széles alapokra épít, hogy megfelelő következtetéseket tudjon levonni. Érdemes volt e forrásokon azért is végigtekinteni, mert hasonló mélységű kutatás nálunk sem ismeretlen azokban a munkákban, melyek tudományunk történettudományá váló válásának nem könnyű útját mutatják.

Nem lenne azonban teljes az áttekintésünk, ha megállanánk a forrásoknál, hiszen szükség van arra is, hogy a feldolgozás módszerét ismertessem, mert ez nemcsak mintaszerű, hanem a magyar kutatók számára is nagyon tanulságos még akkor is, ha a formák és azok használata legfeljebb távoli párhuzamként használhatók fel a magyar eke és szántás tanulmányozásában.

A bemutatást az eke kutatás hagyományos tipológiájával kezdi, de nem ez jelenti a kutatás közlésmódját és végső célját. Ez csak eszköz arra, hogy segítségével a hatalmas anyagban jól el lehessen igazodni. Először is megvizsgálja a kihalt ekeformákat és a viszonylag kis számban fennmaradt ekevasakat. Részletesen foglalkozik a dabergotzi ekével, melyről a C14-es vizsgálat megállapította, hogy idősámításunk után 733 ± 80 körül készíthették és használták és minden bizonnyal a szláv periódushoz köthető. A területen mindössze két olyan ekevasat talált a szerző, melyeket ókorinak lehet mondani, ezek formájukat tekintve valami kihalt és már nem ismert kampóseke részei lehettek. Ez után kerül sor hatalmas anyagának rendszerbe foglalására: a mecklenburgi kampós eke, más kampós ekék, ekekapák, úgyekék és modern ekék csoportosításában. Számomra az ekekapákkal történő foglalkozás volt meglepő, mert eddig ezt a formát, mely kétségtelenül a tőrökékből, a kampós ekékből alakult, a korábbi etnográfiaiak nem vagy alig érintették. Tapasztalatom szerint ezek nálunk sokáig megőriztek olyan tőrő ekeformákat, melyek a használatból régen eltűntek (vö. BALASSA Iván: A magyar kukorica. Bp. 1960. 179–189).

Részletesen vizsgálja az eszköz funkcióját és elsősorban a befogás módozatait, a vonóállatok kérdését, mennyiségét és teljesítményét. Külön ki kell emelnem azt a tényt, hogy az eketalyigákat részletesen mutatja, melyek irányába úgy látszik az utóbbi években általános érdeklődés kezd megnyilvánulni (vö. pl. HÍČKO Jan: *Orně náradie*. Martin 1967. – Van der POEL J. M. G.: *Oude Nederlandse Ploegen*. Arnhem 1967. stb.). A szerző a területéről már 1400-tól kezdve okleveles adatok segítségével folyamatosan nyomon tudja kísérni az eketalyiga használatát. Nagyon részletesen elemzi a különböző eketípusokkal végzett és végezhető szántásformákat és azok mennyiségét. Ezzel a két első fejezettel a szerző komoly alapot teremt ahhoz, hogy további fejtegetéseit jól megérthesse az olvasó.

A történeti áttekintést a szláv korszakkal kezdi el, melynek, éppen a szerző kutatásának eredményeképpen, legkorábbi bizonyítéka a már említett dabergotzi eke a VIII.

századból. A XII. századtól kezdve KOREN H. módszerét követve, hatalmas levéltári anyag alapján mutatja ki, hogy az egyes területeken milyen ekeformát használtak (Haken, Pflug). Ennek alapján megállapítja, hogy a történeti és a népi megjelölés egyaránt a németben és a latinban a két alapvető típus között szigorú különbséget tesz és azokat nem keveri össze. Vagyis a *Haken* mindig szimmetrikus, a *Pflug* pedig mindig aszimmetrikus szerszám. Ezekből a terminusokból és a részletmegjelölésekből jól lehet következtetni az eke jellegére. Pl. a *Pflug* terminushoz gyakran talál *Sick*, *Kolter*, *Langisen* „csoroszlya” elnevezéseket, de ez a *Haken*-nel kapcsolatban sohasem fordul elő, mutatván azt, hogy a szimmetrikus szerszámhoz ezt nem használták. A szerző javára kell azonban azt is írni, hogy nem tulajdonít a nyelvi adatoknak nagyobb jelentőséget, mint az megengedhető. Helyesen jegyzi meg, hogy nem tudja megállapítani azt, hogy 1400 és 1750 között az eke (*Pflug*) váza milyen változáson ment keresztül, azt azonban kétségtelenül le lehet szögezni, hogy egy oldalon rögzített kormánydeszkával és aszimmetrikus eke-vasal rendelkezett. Éppen így nem lehet azt sem kielemezni, hogy a mecklenburgi kampós eke váza milyen lehetett, csak az kétségtelen, hogy vele csak túró szántást végeztek. A számos levéltári adatnak különböző időmetszetekben történő vizsgálata lehetőséget nyújt arra, hogy a különböző eketerületek változását jól ki lehessen mutatni. Ez azt bizonyítja, hogy ekeformák elterjedési határa állandóan változott és éppen ezért nem szabad a legutóbbi állapotot visszavetítenünk a múltba.

A negyedik fejezetben a társadalomgazdasági kérdéseket ismerteti BENTZIEN. Részletesen foglalkozik a jobbágyok szántószolgálatával, továbbá azzal a nagyon érdekes kérdéssel, hogy a földesúri és a jobbágyi birtokon milyen eszközöket használtak. Érdekesen világítja meg a „Häker” fogalmát, akik lényegében a földesúri birtokon a mi béresünk fogalmával lehetett hasonló a késő feudalizmusban. Megállapítja, hogy a parasztságnak is jelentős része volt a különböző szántó eszközök tökéletesítésében és újításában, annak ellenére hogy nem ismerték azt a széleskörű irodalmat, mely ezzel kapcsolatban a XVIII. század második felétől a vizsgált területen is kibontakozott.

Az ötödik fejezet magával az eke fa vázának és vas alkatrészeinek előállításával foglalkozik. Az eke fa vázát a béresek, parasztok maguk is el tudták készíteni, de a vasalás munkája ezen a területen is mindig a kovácsok munkája volt, sőt ők végezték az ekevas és a csoroszlya élesítését is. Az eketalyigát a bognárok készítették, hiszen a kerék összeállítása különleges ismereteket igényelt.

A hatodik fejezetben a túró eke (Haken), az eke (Pflug), a járom és az eketalyiga rendkívül gazdag terminológiáját ismerhetjük meg történeti és récents adatok segítségével. Általában a szavak etimológiájával nem foglalkozik, csupán néhány szláv vonatkozásra hívja fel a figyelmet.

Végül az utolsó fejezetben az ekéhez, szántáshoz kapcsolódó nagy mennyiségű hiedelem- és szokásanyagot állítja össze.

A szerző legfontosabb eredményeinek összefoglalása után találjuk meg a nagyszámú és gondosan elkészített jegyzeteket, mellyel kapcsolatban csak annyi a megjegyezni való, hogy azt sokkal könnyebb lett volna a szöveg alján olvasni, de ennek megvalósítása bizonyára technikai akadályokba ütközött. Megismerhetjük a levéltári források pontos jelzeteit és azt a gazdag felhasznált irodalmat, mely nemcsak az alapvető európai munkákat, hanem főleg a helyi műveket foglalja magába. Névsorba szedve adja az adatközlők legfontosabb adatait, a táblák és képek forrásait. Az átírt formában közölt szövegmutató a népi terminológia egyik legfontosabb német forrása.

A munka beosztásával, módszerével lényegében egyetértek, így észrevételeim és kifogásaim minimálisak. Legfeljebb azt említem meg, hogy ha a járommal foglalkozik a szerző, akkor a lőbefogás formáit is jó lett volna megemlíteni. Szívesen olvastam volna a járom és az eke, illetve eketalyiga összekötésének módozatairól. Lehetett volna bővebben megemlékezni az ekeszállítás kezdetleges formáiról, annál is inkább, mert az ekeszúrtató kiváló ábrázolását találjuk a 4. tábla képén. Ezek a kisebb hiányosságok azonban a jól szerkesztett, gondosan megírt, történeti alapon álló mintaszerű munka érdemeit nem kisebbítik.

BENTZIEN műve Észak-Németország egy jókora területén vizsgálja az eke és szántás sokoldalú problémáját, jelentősége azonban mégis sokkal nagyobb, mint egy egyszerű tájmonográfiáé. Ezt módszere teszi. Komoly sikerrel kapcsolja össze a néprajzi anyagot a levéltárak eddig ilyen vonatkozásban még alig értékesített adataival. Gondosan vizsgálja az eke tipológiáján túl, annak funkcióját, társadalmi-gazdasági szerepét, a hitvilágban és a szokásokban hozzákapcsolódó vonásokat egyaránt. Így ez a munka az egyetemes eke-kutatásnak is példamutatóan nagy nyeresége.

BALASSA IVÁN

Tools and Tillage

A Journal on the History of the Implements of Cultivation and other Agricultural Processes. Edited by Axel STEENBERG, Alexander FENTON, Grith LERCHE. Vol. I. No. 2. Copenhagen 1969. p. 65—128.

A különböző magyar folyóiratok (Ethnographia, Acta Ethnographica, Agrár-történeti Szemle) már hírt adtak a koppenhágai a Mezőgazdasági Munkaeszközök Történetét Kutató Nemzetközi Titkárság és a Dán Királyi Tudományos Akadémia Mezőgazdaságtörténeti Bizottsága közös folyóirata, a *Tools and Tillage* első számának megjelenéséről, melyet nemcsak nálunk, hanem a kérdés kutatóinak körében az egész világon elismerés fogadott. Még nagyobb örömmel vesszük most kézbe az előttünk levő második számot, mely annak a bizonyítéka, hogy a kiváló kezdeményezés, a mezőgazdasági munkaeszközök kutatásával foglalkozók összefogása, sikerrel jár. A folyóirat nem jut annyi más elődje sorsára, hanem nemzetközi fórumot létesít annak érdekében, hogy a legfontosabb tanulmányokat mindenki által hozzáférhető nyelveken lehessen elolvasni.

A szerkesztők az elmúlt két év folyamán komoly erőfeszítéseket tettek, hogy személyesen is minél több szakkutatót megnyerjenek a közös munkának. Ennek érdekében 1968 őszén STEENBERG A. és LERCHE G. hosszabb körutat tett Japánban, Ausztráliában, Új-Guineában, Indiában és Szíriában, ahol nemcsak maguk tanulmányozták, a tőlük megszokott alapossggal a mezőgazdasági munkaeszközök fejlődését, hanem mindegyik helyen számos közreműködőt nyertek meg a kérdésnek és ennek eredményeit már a mostani, de különösen az elkövetkező számokban lesz alkalmunk megismerni (Az útról szóló részletes beszámolót a Nemzetközi Titkárság körleveleiben találja meg az érdeklődő). FENTON A. és LERCHE G. 1969 nyarán részt vett azon a nemzetközi néprajzi gyűjtőtáboron, melyet a pozsonyi Komenszky Egyetem Néprajzi Intézete rendezett és itt alkalmuk volt arra, hogy Közép-Európa etnológusaival találkozzanak. LERCHE G. innen Magyarországra folytatta útját, ahol a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban ismertette a Nemzetközi Titkárság és a *Tools and Tillage* feladatkeretét és terveit. Munkájuk eredménye már ezen a folyóirat számon is jól lemérhető. Ebben a számban néhány nagyobb tanulmány kapott helyet.

HANSEN Hans-Ole: *Szántási kísérletek a döstrupi eke másolatával* (67—92). 1957-ben a jütlandi Mønsted közelében elterülő mocsárban egy meglehetősen jó állapotban levő kampós ekét találtak, melyet a radio-carbon vizsgálat alapján *isz. e. 350 ± 100* évre tesznek. Formáját és típusát tekintve ez nagyon közel áll az 1884-ben feltárt és a Dán Nemzeti Múzeumban őrzött döstrupi ekéhez (*isz. e. 610*). 1962-ben határozta el a tanulmány szerzője és STEENBERG A., hogy az eke másolatának elkészítése után, hasonló szántási kísérleteket fognak készíteni, mint azt Angliában 1946—57 között Reading-ben végeztek. A megvalósításra azonban mégis csak 1968-ban került sor, amikor a Lejre-ben levő Régészeti Kísérleti Intézetben megfelelő vonóerőt tudtak biztosítani. Maga a kísérlet Északnyugat-Seelandsban Skamlebaek rádióadó közelében ment végbe olyan homokos talajon, melyet előzőleg 18 hónapon keresztül pihentettek.

A legnehezebb problémát a fából készült szántóék megfelelő beállítása jelentette. Hosszas kísérletezés után úgy találták, hogy a legkedvezőbb az, ha a földdel $35^{\circ} 38' 1/2''$ -os szöget zár be. Ebben az esetben azonban a mai ökrök túlságosan magasnak bizonyultak, ezért kisebb teheneket kellett alkalmazni, melyek marmagassága inkább megközelíti a vaskori szarvasmarhák nagyságát. A kiválasztott és talajösszetételében gondosan megvizsgált területen különböző jellegű kísérleteket végeztek. Legfontosabbnak látszanak azok, melyek a szántás mélységével és szélességével vannak kapcsolatban. Érdeklődésre tarthatnak számot azok is, melyek a fa szántóék kopását vizsgálták, ebből kiderült, hogy ha 35° a talajjal bezárt szög, akkor az éken ferde elhasználódás jelentkezik. A köves talajon az ék homlokán találták a legerőteljesebb kopást. Feltűnő az, hogy a prehistorikus ekék feltárt fa szántóékjein sehohsem találták meg az elhasználódás nyomát. Ennek oka az lehet, hogy a gyors kopás miatt viszonylag hamar eldobták őket és csak az ép darabokat tartották meg. A kísérletek ugyanis azt is megmutatták, hogy egy fél hektár felszántásához hat fa szántóékére volt szükség, még akkor is ha figyelembe vesszük, hogy azokat legalább egyszer meg lehetett faragni. Ez a tanulmány nemcsak eredményeiben rendkívül érdekes, hanem nagyon jó útmutatásul szolgál még hasonló kísérletekhez, feltárva annak nehézségeit és lehetőségeit. Akiket ez a kérdés részletesebben érdekel, felhívom figyelmüket a REL 1968: A report on the experiments at the Historical-Archaeo-

logical Research Centre, Lejre. Lejre 1969. c. kiadványra, mely nemcsak számos rajzot, fényképet közöl, hanem mellékletként színes diapozitíveket is ad.

RASMUSSEN H.: *Aratás és nyomtatás Calabriában* (93–104). A szerző 1955-ben gyűjtötte anyagát az olaszországi Calabria egy kis falujában Sartanóban és annak környékén. A megfigyeléseken kívül alapos kikérdezős gyűjtést is végzett elsősorban a terminológia pontos megállapítására. Ebben a faluban és környékén a fogazott sarlóval végzett aratás a férfiak munkája, míg a marokban levágott gabonát az asszonyok kötik össze és a tarlón sorokban vagy köralakban helyezik el. Az állandó nyomtatóhelyekre való szállítást jórészt az asszonyok végzik, akik a kévéket a fejükre rakják. Néhol az is megesik, hogy számárhátton hordják a kévéket és kisméretű asztagokba rakják azokat. Általában ökrökkel nyomtatnak és ezek a nyomtatóköveket az ágyáson körbe hurcolják. Ha a kalászkokban még maradt szem, akkor cséplőbotokkal verik az ágyást végig. Laposfejú falapátokkal, széllel szemben szórják fel a szemet. A még fennmaradt hulladékot ágból készült rövidnyelű seprűvel takarítják le a garmadáról, majd a gabonát rostával és szeleléssel tisztítják meg véglegesen. A szerzőnek különösen hálásak lehetünk Olaszország földműveléséről közölt tanulmányáért, hiszen SCHEUERMEIER munkáján (Bauerwerk in Italien. 1943) kívül e területről alig tudunk valamit. A számos fénykép és rajz lehetővé teszi, hogy ezek segítségével egész pontosan megértsük a szakszerű leírást. Különben is a folyóirat egyik legnagyobb erőssége a jól illusztráltság, amint a szerkesztők mondják: „A jó illusztrációk sokkal többet mondanak az eszközök használatáról, mint akármennyi szöveg” (66).

INUMA J.: *A ne-no-hi-kara-suki Shosoin-ban* (105–116). Az első pillanatban nagyon meglepő japán cím rendkívül érdekes kérdést takar. Először is tudnunk kell azt, hogy a *suki* szó a japánban egyaránt jelent „ásó”-t és „eké”-t, ami már a korai összefüggés kérdésére is rávilágít. *Ne-no-hi* az év első hónapját jelenti, amikor a császár ezzel az eszközzel végzett a földművelésre buzdító szertartást. Így az egyik bemutatott eszköz fa nyelére rá van írva, hogy 758. január 3-án használta az uralkodó. A *Kara* szó Dél-Korea egyik területét jelenti, mely szoros kapcsolatban állott Japánnal. Így feltételezhető, hogy ez a szerszám erről a területről kerül Japánba. Alapos vizsgálat után leszögezi a szerző, hogy Kínában a Ch'un-ch'in-korszakban (isz. e. 770–413) már használtak ekét, de erre az ökör által vontatott ekére nincsen közvetlen bizonyíték. Ez a megállapítás ellentétben áll eddigi ismereteinkkel, hiszen az ekét már a Jing-korszakból kimutatták az írásjelek között. (BRENTJES B.: *Untersuchungen zur Geschichte des Pfluges* I. (Bronzezeit) III. Halle – Wittenberg 1954), ami ennél sokkal korábbi használatára nézve kétségtelen bizonyíték.

Különösen érdekes számomra itt a koreai és japán vaspapuccsal ellátott faásók kérdése, melyek legalább is időszámításunk első századaiktól kezdve kimutathatók ezen a területen. Hasonló megoldású szerszámok ugyanis Európában is előfordulnak. SCHMIDT L. szerint ezek hazája valahol Nyugat-Európában lehetett és a későközépkorban terjedtek kelet felé. Erre KRALOVÁNSZKY ALÁN – anélkül, hogy tudott volna róla – cáfolatot adott, mert a Kárpát-medencében a magyarokhoz csatolva a X. századtól kezdve kimutatta őket és megállapította, hogy a magyarság azt keletről hozta magával (Kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Duna-medencéből. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. Bp. 1962. 117–118). Nemrégiben Kecskemét környékéről bizánci eredetű tárgy kísérletében az 5–6. századból került elő belőle egy. AVITSUR S. (*The Native Ard of Eretz-Israel*. Tel-Aviv 1965) 9. ábráján találtam egy ilyet az időszámításunk előtti évtizedekből és ezt mintha a rómaiak megjelenéséhez kötné a szerző. Ezt látszik alátámasztani WHITE K. D. (*Agricultural Implements of the Roman World*. Cambridge 1967) is, aki külön foglalkozik *pala cum ferra*-val vagyis a papucsos faásóval a Római Birodalom különböző területein. Folytathatnám tovább azokat az adatokat, melyek egyaránt arra ösztönöznek, hogy most J. INUMA tanulmányának világnál is érdemes lenne ezt a kérdést közelebbről megvizsgálni.

FENTON A.: *A Külső-Hebridák egy eketípusa* (117–128), c. tanulmányában Skócia nyugati partja mentén végig húzódó szigetek egy különleges szántóeszközzel foglalkozik. Ezt mindaddig csak elég homályosan ismerték, de újabban előkerült két példány, továbbá a 18–19. század fordulójáról származó leírás lehetővé teszi ennek az ágyeke formának részletes megismerését. Szerkezeti adottságain kívül különlegessége, hogy négy egymásmellé fogott lóval szántottak vele. Külön köszönet illeti a szerzőt azért, mert összeállította az eke lehető legrészletesebb *gael* terminológiáját és ezt az eddig nagyon nehezen hozzáférhető szókincset a kutatók számára megközelíthetővé tette.

A radio-carbon vizsgálatok eredményeként közlik a döstrupi eke (isz. e. 610), a vebbstrupi eke (isz. e. 910, egy pár száz évvel korábbi, mint eddig gondolták) és a Milton Loch-i (isz. e. 400) eke pontos korát, de ezzel pontosabbá tették eddigi ismereteinket.

Sajnáljuk, hogy ez alkalommal elmaradt a könyvszemle, de a gazdag füzetet jól eső érzéssel tesszük le és azzal a tudattal, hogy a következő számok mindegyike újabb és újabb ismeretekkel, módszerekkel gyarapítják a mezőgazdasági munkaeszközök kutatóinak ismeretét.

BALASSA IVÁN

Hurwitz J.: Batikkunst van Java

Museum voor Land-en Volkenkunde Rotterdam. Rotterdam, 1962. 22 p. + 12 6. (A jávai batikművészet.)

A neves szerző széleskörű összehasonlítások alapján ismerteti a Délkelet-Ázsiában annyira elterjedt indonéz eredetű textilszínezési eljárást. Ez a technika Indonéziában fejlődött ki leginkább és itt magasfokú népművészet hordozója. Hosszú múltra, rendkívül változatos formavilágra tekint vissza. Az indonéz batikművészet formakincsében és színvilágában nagyszerűen ötvöződött össze a kínai, a Fülöp-szigetekbeli, a celebeszi, a borneói, stb. batikművészet számtalan, de főleg dús rajzú virágmotívumokból felépülő formavilága. Mint közismert, a batiktechnika lényege az, hogy előrajzolt minta szerint viasszal borítják a textil színezetlenül hagyandó részeit. Az így előkészített anyagot aztán cseppfolyós festékekbe mártják. Ezután a viaszt leolvasztják. Ezt az eljárást annyiszor ismételik, ahány szint használnak. A szerző az anyagok, az eszközök rövid ismertetése után a díszítő motívumok sokféleségére, eredetére, rokonságára, a színek megválogatására, alkalmazására, valamint a motívumok és a színek összefüggéseire mutat rá. A szövegközti rajzok a motívumok gazdagságát érzékeltetik, az egész oldalas fekete-fehér táblák viszont a batikolt kelme egy bizonyos egységét mutatják be. Ezek a képek érvényesül a kompozíció is, ami vagy külön keretet, lezártágot igényel, vagy pedig az azonos motívumok végtelen ismétlődése folytán nem bír különösebb jelentőséggel. A szép kiállítású füzethez, amely azért is jelentős, mert a batiktechnika újabban Európában is elterjedt, a legfontosabb irodalom jegyzéke járul.

DANKÓ IMRE

Digby, Adrian: Maya jades

British Museum, London, 1964. 32 p. + XVII t. (Maja jádkőfaragványok.)

DIGBY, az ősi amerikai kultúrák kiváló kutatója, a British Museum néprajzi gyűjteményének vezetője, fenti könyve nagyszerű összefoglalással ajándékozta meg a szakembereket és az érdeklődőket egyaránt a maják jádkő faragványairól. A munka, amely tárgyi tekintetben főleg a British Museum gyűjteményanyagára támaszkodik, rövid bevezető után, a maja jádkő (nefrit) faragványok történeti háttéréről szól. Megemlíti, hogy Amerika őslakói, mintegy 20 000 évvel ezelőtt a Behring szoroson át költöztek át Ázsiából. Ezek a vadásznepek szétszóródtak az egész kontinensen és főleg Közép-Amerikában virágzó, magasfokú civilizációval rendelkező kultúrákat hoztak létre. Ezek egyike volt a maja kultúra, amely i. u. 200 körül élte virágkorát. A jádkőfaragások ennek a kultúrának az emlékei. Majd meghatározza a faragványok készítésének időpontját; a bemutatottak javarészt i. u. 100 - 900 körül készültek. Azután a jádkő fajtáit és előfordulási helyeit ismerteti. Az általános, zöld színű Közép-Amerika több helyén megtalálható, de Guatemalában nagyobb mennyiségben fordul elő. Fontos lelőhelyei Copan és Peten, valamint a mai Brit Honduras területének több pontja. Costa Ricában kékes, Teotihuacanban pedig szürkés árnyalatú jádkő található. Ezután a faragások módszeréről, eszközeiről és az egyes munkafolyamatokról beszél, majd pedig az egyes készítményeket, illetőleg készítménycsoportokat mutatja be (jádgyöngyszemek, fül- és orrdíszek, kis függők és amulettek, emberi arcot, illetőleg alakokat ábrázoló domborművek, Copanból származó korai fülfüggők, természetes függők, intarziás darabok és végül néhány egyedii tárgy.) Az elmondottakat bibliográfiai összefoglalás egészíti ki és egy színes, valamint tizenhat fekete-fehér tábla képei és néhány szövegközti rajz támasztják alá.

DANKÓ IMRE

Forschungen zur Volks- und Landkunde. 1959—1967

Akademie der Rumänischen Volksrepublik
Sektion für Gesellschaftswissenschaften. Sibiu-Hermannstadt

Ed. Carl GÖLLNER

A romániai tudományos akadémiának kolozsvári fiókintézménye mellett — Erdélyben — működik még egy, Nagyszebenben is, ahol a német szekció a kisebbségi erdélyi-szász nemzetiségi kultúrát van hivatva vizsgálni. Mindkét intézmény nagy múltú tudományos örökségre tekinthet vissza.

Nagyszebenben 1956 őszén szerveződött meg újra a tudományos központ a Brukenenthal Múzeum épületében; szervezetileg is szoros közösségben. Az újjáéledést egyebek között az tette jogosulttá, hogy a második viágháború előtt megindult nagyarányú nyelvészeti felmérések, archiválási munkák folytatása mindinkább szükségessé vált; az erdélyi szász szótár és az oklevéltár munkálataira kell gondolnunk itt elsősorban. Az intézet kutatási területe azonban a társadalomtudományokat nagyjában-egészében felöleli: történeti, néprajzi, nyelvészeti, irodalomtörténeti, filozófiai- és nem utolsósorban interetnikus kutatások folynak IRIMIE Cornel intézeti igazgatása alatt. A szótár-munkálatok, nyelvjárás-kutatás részint a berlini, részint a müncheni nyelvészeti intézettel közösen készül, körültekintő, gondos munkával. Eredményei is fontosak, mert a sok évszázada elszigetelt nyelvi-etnikai közösségben élő erdélyi szászok kultúrája számos speciális jelleget vett fel még egymáshoz viszonyítva is, nem is szólva a távolabbi német nyelvterületről. A szótár elsősorban nyelvészeti munka, de nemcsak az, hanem ethnográfiai is, amennyiben az erdélyi szász népi kultúrára jellemzők, speciálisan. CAPESIUS Berhard irányításával ma is egyik legkiemelkedőbb kutatási fórum az erdélyi szász nyelvjárás vizsgálata.

A széleskörű kutatásról a kiadványaik időről időre hírt adnak. *Mitteilungen aus dem Baron Brukenenthalischen-Museum* folytatólagos, de egymástól független kiadványsorozat, rövid összefoglalója a különböző téren elért eredményeknek. Így például LUPU Nicolae a prehúbéri korból való tűzhely-leletekről írt, IRIMIE Cornel pedig a Nagyszeben környéki Sebes folyón levő ványoló malmokról, amíg a gyapjúszőttek előállításáról FABRITIUS Juliane tájékoztat. A délerdélyi szász fazekasság történetéről, a munkafolyamat technológiájáról a fazekas szervezet társadalmi helyzetéről, a céhen belüli tagozódásról HOFFMANN Harbert tudósít. Ebben a sorozatban jelent meg DUNĂRE Nicolae összefoglalása az erdélyi Mezőség néprajzi sajátosságairól, és ezen kívül számos XVI—XVIII. századi kordokumentum-értelmezés főként a Brukenenthal Múzeum anyagára támaszkodva.

Tudományos folyóiratuk: *Forschungen zur Volks- und Landkunde* 1959-től rendszeresen évenként egy vagy két kötetnyi anyagot ad közre, reprezentálva az intézet munkáját. A német nyelvű tanulmányokhoz román nyelvű rezümé kapcsolódik (1961-ig orosz nyelvű összefoglalás is volt). A cikkek zöme tükrözi a szerzőknek az országon belüli román, magyar és természetesen német nyelvű szakirodalom alapos ismeretét, sőt az azokhoz kapcsolódó vita sem ritka, amellyel a folyóirat a tudományos élet vérkeringésében való szerepét biztosítani tudja. — Kezdetben több összefoglaló tanulmány, tudománytörténeti, kultúrtörténeti munka kapott helyet, de a részeredmények publikálása, az adatközlések recenziók sem hiányoztak. Évek teltével az erdélyi szász kultúra vizsgálata mellett mind nagyobb teret kap az interetnikus kapcsolatok vizsgálata.

Imponáló és példamutató lehet, ahogyan az erdélyi szász kultúra kiemelkedő egyéniségeit, produktumait értékeli, GÖLLNER Carl a XIX. századi jeles gondolkodók társadalomtudománya, mezőgazdaságra vonatkozó elképzeléseit vázolja, akik az európai iránynak megfelelő tudományos és gazdasági élet kidolgozásán fáradoztak, követve KEMÉNY János és BRASSAI Sámuel Sámuel nagyhatású elméletét. Az erdélyi szász humanista tudósról, HONTERUSRÓL, REICHENSTOFFERRÓL, majd a reneszánsz műveltség és művészet térhódításáról is képet alkothatunk GÖLLNER Carl és PALL Francise cikkei alapján. A korai polgári kultúra és gazdálkodás megteremtéséről csak részleteiben esik szó éppúgy, mint a mai fejlődés eredményeiről.

Az úgynevezett, hagyományos értelemben vett etnográfiai területek közül több gondot fordítanak a népviselet kutatására, amelyhez bőséges összehasonlító anyagot kínálnak a Brukenenthal Múzeum könyvtárában levő, XVII—XVIII. századi helyi vonatkozású könyvek, másrészt pedig a kihalófélben levő népviselet maga. A társadalmi rétegek differenciálódásának viseletbeli tükröződéséhez illusztratív anyagot kínál a fentiek mellett a múzeum értékes, gazdag, kevésbé ismert képtára is. E téren IRIMIE

Cornel—BIELZ Julius munkáját (*Unbekannte Quellen zur Geschichte der siebenbürgischen Volkstracht des XVII-XIX. Jahrhunderts*, — 1959) kell kiemelnünk, valamint IRIMIE Cornel—SCHMIDT Alexandrina: *Geschichtlich-volkskundliche Bedeutung einer kritischen Auswertung* cikket, valamint DUNĂRE Nicolae és DRĂGOESCU Jon vitáját e témáról. Hasonlóképpen figyelemreméltó a fejlett szász fazekas és kályhás mesterségről szóló régészeti és recens anyag feltárása (GÖLLNER Carl: *Über die Beziehungen siebenbürgisch-sächsischer Töpfermeister mit der Moldau*; EICHORN Albert: *Burzenländer Ware*). Továbbá a falumúzeum kialakításával együttjáró település-, ház-kultúra és egyéb kérdések vizsgálata. E téren szembe kell nézni a három nemzet kultúrájának összefonódásával, kölcsönhatásával: DUNĂRE Nicolae és TREIBER-NETONICZKA Laise cikke (*Rumänische, sächsische und ungarische Beziehungen auf dem Gebiete der Volkskunde*) néhány eklatáns példával szándékozik a kérdés jogosultságát vázolni, építkezési formák, népviselet és kerámia díszítés kapcsán, amely rokon és ellenvéleményeket hozott a továbbiakban felszínre.

Néhány fontos kutatási eredmény jelent meg a XVII—XVIII. századi erdélyi jobbágyág életéről, kötelezettségeiről, mozgalmairól IMREH István és KOVÁCH Géza tollából elsősorban levéltári anyagra támaszkodva. Ugyancsak új eredményeket közöl DAN M. és GOLDENBERG S. a Beszterce és Moldva között kialakult fejlett árucere kereskedelemről, amely az erdélyi mezővárosok és Moldva állandó, de nem egyforma intenzitású kapcsolatát bizonyítja, s így következtetni enged a népi kultúra érintkezési fázisaira is. A XVI. században fejlett moldvai aranyművesség miatt szintén élénk kereskedelem alakult ki az erdélyi városokkal (NICOLESCU Corina: *Die Rolle der siebenbürgischen Goldschmiede in der Entwicklung der Goldschmiedkunst der rumänischer Länder im 16 und 17 Jahrhundert*).

A folklór vonatkozású írások közül figyelmet érdemel STEIN Helge tanulmánya „A kegyetlen anyós” és „A szerencsétlen kedves” balladáról, amely a német összehasonlító irodalom felhasználásával bebizonyítja, hogy a román népköltészetbe az erdélyi szász folklór közvetítésével jutott el. Mindezt alátámasztja ZSIRMUNSZKIJ epika-elméletével, de mellőzi a balla műfaj fejlődési törvényszerűségeit. Egy rövidebb cikk RÖMER Alexander munkája — az erdélyi szász mesék és mondák társadalmi problémáit és konfliktusait jellemzi, felhasználva az újonnan gyűjtött és időközben megjelent meseanyagot anélkül, hogy figyelembe venné az etéren közismert szovjet elméleti kutatás eredményeit. A múlt századi diákköltészet érdekes darabjáról ír STĂNESCU Heinz: (*Karl Guist und der Schlendrian*), amelyben nemcsak a vers szerzőjét deríti fel, hanem a verselő diákok ízlésére, látásmódjára is kitér.

A *Forschungen zur Volks- und Landkunde* egészében az erdélyi szász kultúra fontos adatainak gyűjteménye, emellett jól reprezentálja a kurrens kutatási irányokat, az eredményeket és a hiányokat. Többízben hírt ad a ceppet sem lebecsülendő teliskai archeológiai feltárásról, amely méreteiben és tudományos eredményében is jelentős, de publikációk szerint rendszeres, alapos kutatómunka jószereivel csak CAPESIUS Berhard vezetésével a nyelvjáráskutatásban folyik.

KRIZA ILDIKÓ

Гласник Етнографског музеја

28—29, 1965—1966, Београд, 1966, 317. 30. 1967. Београд, 1968. 223.

A világ néprajzi múzeumai között előkelő hely illeti meg a belgrádi Néprajzi Múzeumot (Etnografski Muzej, Београд, Studentski trg. 13.), amelynek *Glasnik* címen kiadásra kerülő kiadványai is rangosak, szerte a világon számontartottak. Az ezúttal bemutatásra kerülő két kötet közül az elsőt TOMIĆ Persida szerkesztette öt munkatársra segítségével. A tanulságos kötet egy érdekes kutatási módról ad képet, a könyv kétharmadában a múzeum munkatársai magvas tanulmányokban számolnak be a *Resava* folyó völgyében végzett kollektív gyűjtőmunkájuk egyes részeinek eredményeiről. A *Resava* a *Morava* jobboldali mellékfolyója, völgye és az a terület, amit a kötet tanulmányai alapján resavai körzetnek is nevezhetnénk, Kelet-Szerbiában fekszik. Területünk az 1.336 m magas *Beljanica*tól ÉNy-ra terül el. Számottevőbb települései *Sviljanac Veliki Popović*, *Ravna Reka*, *Despotovac* és *Sedlari*. A területet zömében szerbek lakják. A mellékelt térképen feltüntetett 65 település közül 52 „srpska sela”, 8 „vlaška sela” és 5 „sela sa metovitim stanovnastov”, azaz szerb, vlah és vegyes lakosságú falu. A terület

igen alkalmas a differenciált gyűjtőmunkára, jó lehetőségeket biztosít az interetnikus kapcsolatok kutatására.

Az első tanulmány a *Resava-völgy* népességének összetételét, eredetét vizsgálja (dr. DRAŠKIĆ Mirko és PANTELIC Nikola). A második a terület állattartásával foglalkozik (TOMIC Persida); míg a harmadik ugyanazon szerzőtől a vadászatot és a méhészetet tárgyalja. A negyedik közlemény jó összefoglalása a *Resava-völgy* földművelésének (MASLOVARIĆ Dušan D.). Az ezután következő cikk a terület kisiparáról, kézművességéről szól (TEŠIĆ Djordje). Terjedelmes, jól illusztrált tanulmány ismerteti a következőkben a terület népi építkezését (HASANBEGOVIĆ Rabija), majd hetediknek egy, a resavai népszokásokat ismertető cikk következik (ARANDJELOVIĆ-LAZIĆ Jelena). A nyolcadik közlemény a terület családi- és rokonsági kapcsolatait foglalja össze (PANTELIC Nikola). Külön cikk foglalkozik a születési-születési (BOŠKOVIĆ-MATIĆ Milica) és az újévi szokásokkal (KOSTIĆ Petar). A resavai kutatásokkal foglalkozó közlemények közül az utolsó, az egyik legfontosabb délszláv szokáskör helyi megnyilvánulásait veszi számba, a *slava*-val, azaz a családi védszent ünnepével, illetve annak szokásaival foglalkozik (KOSTIĆ Petar).

A resavai problémákkal foglalkozó közleményekből kitűnik, hogy a múzeum kollektívája alapos munkát végzett, a kutatás helyét jól választotta meg, a fel- és begyűjtött anyagból számos következtetést, általánosítást lehet levonni. A közleményekből árukkodóan kitűnik, hogy a múzeum munkatársainak még igen sok feldolgozatlan anyag áll rendelkezésére és hogy a resavai kollektív gyűjtés még jó ideig forrás, tárgyalási alap, közlemények tárgya lesz a szerb néprajzi irodalomban. Minthogy jelen esetben a kollektív gyűjtés önmagában is érdekes és tanulságokkal bíró módszernek tűnő, kár, hogy magáról a gyűjtésről, annak megszervezéséről, célkitűzéseiről, lefolyásáról, módszeréről, konkretizálható eredményeiről nem esik szó egy önálló cikkben. Ezt a hiányt nem küszöböli ki PANTELIC Nikola egyébként jól átgondolt, rövid bevezetője.

A kötet a továbbiakban egy rövid vitacikket (A nedves nevének eredetéhez címen ZIVANČEVIĆ Vladimirtól), majd adatközlésszerű rövid közleményeket közöl. Ezek közül ZEČEVIĆ Slobodan írása említhető meg, amely egy népszokás klasszikus ókori eredetének bemutatásával ismét felhívja a figyelmet mai és közelmúltbeli életünk görög-római örökségeire.

Végül megemlékeznek GAVAZZI Milovan professzor hetvenedik születésnapjáról (PLEŠE Branko) és pótlást közölnek ERDELJANOVIĆ Jovan professzor bibliográfiájához.

A kötet használhatóságát nagyban növeli az, hogy a közleményekhez főleg angolnyelvű összefoglalások járulnak.

A második kötet (30. 1967.) ZEČEVIĆ Slobodan szerkesztésében jelent meg. Ő is, akár elődje, széleskörűen támaszkodott munkatársaira a szerkesztés munkájában. A tanulmányok fejezetében öt fontos közleményt találunk. Az első az alduinai, a szerbkárpátokbani pásztortelepülésekről szól, nagyszerű recens anyag alapján (TOMIC Persida). A második tanulmány a *mesalj* nevű, széles körben elterjedt, koronaszerű sapkát ismerteti (ARANDJELOVIĆ-LAZIĆ Jelena). A következő közlemény a „*vlaš*” nyelvű, Krainában és Klučuban lakó népesség halotti szokásairól szól (ZEČEVIĆ Slobodan). A negyedik tanulmány ismét népszokást tárgyal, a hercegovinaiak, boszniaiak és szerbiaiak húsvéti (feltámadásai) szokásainak nemzeti sajátosságairól szól (PETROVIĆ Petar Ž.). Az utolsó, az ötödik közlemény szorosan a múzeum gyűjteményanyagához kapcsolódik, a rituális kenyérfélesztésnél használatos formák gyűjteményét ismerteti (KOSTIĆ Petar).

A következő fejezetben négy kisebb közleményt olvashatunk, amelyek közül három a múzeum munkájával (dokumentációs rendjével, a kutatások rend- és módszereivel, a poreči register néprajzi feljegyzéseivel) foglalkozik. Majd két vitacikk következik; az első az „archaikus” és a „primitív” terminusokkal, a másik pedig a *sanoki* szabadtéri néprajzi múzeummal foglalkozik.

A krónika rovat három közleménye közelebről érdektelen számunkra, a TOMIC Persida itt közölt cikke kivételével (Fazekasság Szlovéniában). Majd könyvismertetések következnek, összesen hat. A kötetet ezúttal is bibliográfiai közlemények zárják, és pedig az egyik a hetvenéves PETROVIĆról Petar Ž. emlékezik meg, a másik pedig a „*slava*”, a családi védszent ünnepének szokásanyagával kapcsolatos irodalmat foglalja össze.

A *Glasnik* fentiekben bemutatott két kötetéből is kivülálgik, hogy a jugoszláv néprajz élénken reagál a korszerű, új elképzelésekre, módszerekre. Talán ezzel is magyarázható, hogy a legtöbb közlemény eszmédús, nem elégszik meg az anyag leírásával, de még összefüggései feltérésével sem, hanem szinte minden esetben következtetéseket vonnak le, általánosítanak, meghatároznak és rendszerezni igyekeznek. Természetes, hogy az ilyen jellegű munkának adatgazdagnak kell lennie, bőséges recens anyagra is kell támaszkodnia. Ez minden esetben így is van, a kötetek szerzői természetesen veszik,

hogy nem szakadnak el a konkrét anyagtól, hogy kiterjedt önálló gyűjtőmunkát végeznek a feldolgozásokhoz. Talán hiányolhatnánk egy-két esetben, hogy a magyar anyagot, sőt feldolgozásokat nem említik és használják fel, holott igen sok érintkezési pont, közös anyag, azonos probléma található csak az ismertetett két kötetben is. Még hozzá sok olyan is, amikben a magyar kutatások már bizonyos eredményeket értek el. Ez a sajnálatos körülmény felénk is ad egy megszívlelendő figyelmeztetést, azt tudni illik, hogy feldolgozásainkat lássuk el idegennyelvi összefoglalókkal minden esetben és igyekezzünk azokat a szomszédos népek kultúrintézményeihez folyamatosan, következetesen eljuttatni.

DANKÓ IMRE

Wolf, Eric R.: Anthropology

The Princeton Studies: Humanistic Scholarship in America,

Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1964, xiii, 113 pp.

Nyugati néprajzi könyveket olvasva gyakran találhatunk utalást WOLF alább ismertető művére. Kíváncsiságunkat — mely a szerző korábbi munkáinak (*Sons of the Shaking Earth* 1959, *Peasants* 1966) ismeretében jogosnak tűnt — e tény még inkább növelte.

A sokszor ismételt általánosságokkal teli bevezetőt *Schlatter* Richard, e sorozat főszerkesztője írta. Mondanivalója így jellemezhető és foglalható össze a legjobban: A tudós feladata hatalmas kulturális örökségünk rendezése, felhasználhatóvá tenni a múltat a jelen, a civilizáció egészét az ember számára és végül kritikusként megítélni a jelent, a múlt tapasztalataival.

A könyv három, egymástól függetlenül is önálló egészét alkotó fejezetből és összefoglalásból áll, melyet a szokásos bibliográfia és tárgymutató egészít ki.

Az első tanulmány (*The New Anthropology*) azt kívánja bizonyítani, hogy az amerikai „anthropology” elméleti fegyvertárának nagyobbik része tengerentúli importból származik. Mindenekelőtt a német származású BOAST (1858—1943) említi aki — két tanítványával KROEBERrel (1876—1960) és LOWIEvel (1883—1957) együtt — a „résztelző pozitívista megközelítés” híve volt, amely kis darabokra osztja a kultúra „élő szervezetét”, hogy tér- és időbeli megoszlásukat, elhelyezkedésüket kinyomozza.

RADCLIFFE-BROWN (1881—1955) és MALINOWSKI (1884—1942) hatása is jelentős. Mindketten támadták a partikularizmust. A franciák közül LÉVI-STRAUSS (1908—) neve említendő.

Ami a vizsgált területeket illeti, 1940 előtt a kutatók többsége még az indiánokkal foglalkozott, de a második világháború előtti évtizedben az érdeklődés már kezd más világrészek felé fordulni (pl. MEAD, REDFIELD, EMBREE).

A háború gyökeres változást hozott. Nemesak a gyűjtés segédeszközei, módszerei változtak meg, de a tudományos gondolkodás is. „Thus anthropology is both a natural science, concerned with the organization and function of matter, and a humanistic discipline, concerned with the organization and function of mind.”

A második fejezet (*Human design and cultural code*) részben az előzőeket folytatja azzal, hogy míg a háború előtti „anthropology” a kultúra változatosságát, a háború utáni annak egyöntetűségét hangsúlyozza.

A kultúra a nyelv jelrendszeréhez hasonlít s úgy is értelmezhető. Napjaink egyik fontosabb amerikai kísérlete a nyelvészeti modell (linguistic model) felhasználása kulturális analízisre.

A harmadik fejezet (*The transformation of culture*) a kultúra változásával kapcsolatban megállapítja, hogy KROEBER, WHITE, REDFIELD ha különböző módon is, de lényegében visszatértek MORGAN és az evolucionalisták központi gondolatához, a kultúra fejlődésének egyetemességéhez, mely a primitívtől a polgári társadalomig vezet. Azonban mindhárman megválaszolatlanul hagyták a „mechanizmus” kérdését, vagyis *hogy*an ment végbe a primitív kultúrából a civilizációba való átmenet.

„...A kultúráról dinamikusabban kell gondolkodnunk. A jelenségek formai szempontjaira koncentráló amerikai irányzatot ki kell egészítenünk” az angol kollégák kérdésfeltevésével: milyen funkciót látnak el e formák az életben.

Az összefoglalásban (Epilogue) annak a reményének ad kifejezést a szerző, hogy az „anthropology” olyan új gondolkodásmód felé halad, amely figyelembe tudja venni a kultúrák sokrétű kapcsolatait, mégpedig sokkal dinamikusabban, mint eddig.

Wolf esszészerűen megírt könyvének lapjain három dolog keveredik váltakozó arányban: tudománytörténet, tudomány- és kultúra elmélet. Az általános cím megtevésztő, hiszen csak az amerikai „anthropology”-ról van szó, az 1940-es évektől napjainkig. A szerző az „antropológiai” gondolatok kialakulásában a történelmi tényezők szerepét hangsúlyozza, de talán túlzottan nagy változást és jelentőséget tulajdonít a háborúnak.

LÉTAY MIKLÓS

Revista de etnografia

(Porto, Portugália), 1963—1966 évf.

A magyar néprajztudomány széles külföldi kapcsolatai ellenére, Európában még számos olyan ország van, amelynek néprajzi kutatásáról, elért eredményeiről, stb. csak keveset tudunk. Ilyen — többek között — Portugália, melynek néprajztudománya az utolsó évtizedekben szépen fejlődik. A Magyarországra eljutó néhány könyv kevés a portugál néprajzi irodalom megítéléséhez illetve a kutatás eredményeinek felhasználásához. Hogy néprajzi munkájukról mégis valamilyen képet kapjunk, a portugál folyóiratokhoz kell fordulnunk. Kétségtelen, hogy a tájékozódás e módja nem a legalaposabb, de feltétlenül hasznos.

A *Revista de Etnografia* a megszűnt Douro Litoral Tartomány Tanácsa (Junta de Provincia do Douro Litoral) által kiadott „Boletim de Etnografia e História” folytatásaként jelenik meg, most már a Porto-i Körzet Tanácsa (Junta Distrital do Porto) és a Museu de Etnografia e História (Porto) gondozásában. A néprajzi folyóiratok sorában meglehetősen fiatalnak számít, hiszen első évfolyamának megjelenési éve 1963. Évente négyszer jelenik meg Porto-ban; januárban, áprilisban, júliusban és októberben. (Az első évfolyamban csak a júliusi és októberi szám jelent meg.) Szerkesztője Dr. de CASTRO PIRES DE LIMA, Fernando, a Porto-i Museu de Etnografia e História igazgatója, aki az első szám bevezetőjében kifejtette, hogy a folyóirat minden portugál vonatkozású cikket közöl, legyen az európai vagy tengerentúli témájú, továbbá más népekkel foglalkozó tanulmányokat is. E célkitűzést az eddigi számokban több kevesebb sikerrel valósították meg. A *Revista de Etnografia* többnyire portugál, ritkábban spanyol, francia, angol nyelven publikál.

A kötetek felépítése a következő. Az *első részt* néhány nagyobb tanulmány tölti ki. Témájuk igen változatos. A részletes áttekintéssel kapcsolatban nem tartottuk helyesnek a tartalom, kötetek szerinti sorrendben történő felsorolását, célszerűbbnek tűnt a folklór, anyagi műveltség és egyéb címszavak alatti felosztást alkalmazni. Mivel egyes szerzők több cikket is írtak, ilyenkor ezeket a szerző nevével egyszerre ismertetjük.

A folyóirat tartalmának nagyobbik fele folklór jellegű. Először ezt a részt tekintjük át.

Dr. de CASTRO PIRES DE LIMA, Fernando *A Barcelos-i Kakas legendája* (I. évf., 1. szám, 55—73. o.) címmel a nevezett város több pontján látható, kőbe vésett, féldomborművű kakas figuráját vizsgálja. Népszerű ismertetése a *Santo Tirso, táj és az emberek* (I., 2: 239—258) a várost és közvetlen környékét mutatja be, néhány népdalrészlet kíséretében. Folklór szempontú feldolgozás a *Zöld bor a néprajzban* (II., 3: 11—24). *Ramalho Ortigao és Viana do Castelo* (II., 4: 241—254) cikkében a városról és kutatójáról ír. Foglalkozik *A fog elhajlítás mágikus gyakorlatával* (II., 5: 5—21) is, amely a legrégebbi időktől kezdve napjainkig megtalálható szerte a világon. Laza egyvéset képez további három tanulmánya; *A homéroszi sziréntől a felfedezések szirényéig* (II., 6: 255—290), *A szirén mítosz Alonso de Madrigal szerint* (III., 8: 389—409) és *A szirén mítosz Dumas-nál* (III., 10: 347—360), amelyek témájukat tekintve a folklór és az irodalomtörténet határán mozognak. Feldolgozza a „*Cantrineta*” hajóról szóló *románcot* (III., 7: 55—68) és leírja, hogy milyenek voltak a *Régi megyénéstett könyörgések Lisszabonban — segítség tanulmányozásukhoz és felgyűjtésükhöz* (III., 7: 69—123). Másik két munkájának címe *Almeida Garrett románcgyűjteménye* (III., 9: 113—127) és *Adalékok Mocambique folklórájának tanulmányozásához* (IV., 14: 263—277), mely terület már 1510-től portugál gyarmat.

Da CÂMARA CASCUDO, Luis rövid közlésének címe *A jó ízlés, a gazdagok és a szegények* (II., 4: 255—258), amely a konyhaművészetről illetve a jóllakásról, mint a gazdagok évszázados jogáról szól. Egy portugál közmondás tengerentúli gyökereit dolgozza fel két munkája az *Öreg majom nem üti az orrát indián nő dolgába* (II., 6: 291—294), *Íme ismét a majom és az indián nő* (III., 7: 33—34). A „gaita” spanyol pásztorfurulya (síp).

A szó különböző értelmezéseit tárgyalja *A gaita előzményei* (III., 8: 271–274) címmel. A közvetett és közvetlen etnikus hatás problémájára merül fel másik dolgozatában, a *Mórok jelenléte Brazíliában* (III., 9: 43–55). A szerzőtől még két rövid cikket találhatunk a további kötetekben; *A tenger folklórja* (IV., 13: 17–24) és *Banán a paradicsomban* (mese) (IV., 14: 307–310).

Bőséges anyagbemutatásával emelkedik ki CARRÉ ALVARELLOS Lois tanulmánya a *Galíciai népmesék* (I., 2: 371–394, II., 3: 125–164, 4: 429–448, 6: 411–460, III., 8: 437–460, 9: 195–230, 10: 451–482, IV., 11: 177–224, 12: 455–486). Az általános elemzés, kritikai analízis, a nyelv vizsgálatát, nyolc számon keresztül példatár követi. A szerző másik folklór szempontú cikke *A föld munkásai – búzaarató* (IV., 11: 137–145).

Nagy anyagot mutat be VALLE Carlos tizenegy folytatásban közölt dolgozata; *Vila Nova de Gaia néphagyományjai* (II., 3: 79–95, 4: 309–319, 5: 139–181, III., 7: 125–135, 8: 437–460, 9: 195–230, 10: 431–450, IV., 11: 155–175, 12: 371–453, 13: 151–216, 14: 403–436), melynek tematikus felosztása: énekek, körtáncok, játékok, imák, népi hiedelmek és előírások, időtöltések, mondókák, gúnyolódások, románcok, közmondások, találókérdések.

MENDOZA Vicente T. érdekes cikke *A kukorica virága, mint hagyományos motívum Mezikőben* (I., 1: 75–89), e nagymúltú kultúrnövény népművészeti szerepét tárja fel, amerikai, afrikai és európai elterjedése alapján. COLUCCIO Felix három munkája található az eddig megjelent kötetekben. Az első címe: *Isten, ördög és Júdás az amerikai folklórban* (I., 1: 189–194), míg a másiké *Félelemkeltő lények Amerikában* (II., 4: 259–271), amely létező és képzelt állatokat, boszorkányokat mutat be. *Argentina legendái és meséinek* (III., 9: 129–161) tartalma; legenda a teremtsérről, a csillagokról, a mágia és varázslat legendái, történelmi-, szerelmi-legendák, vallásos- és erkölcsi mese, állatmesék, csodálatos mese. CHAVES Luis két dolgozatának címe Tours-i Szent Márton (I., 1: 91–116) és Wellerizmus (IV., 13: 67–85). BOUZA BREY Fermin a *Galíciai gyermekjátékokról* (I., 1: 181–187) ad rövid áttekintést. SANTOS NEVES Guilherme *A 12 kimondott és visszatérő szóról* (I., 2: 327–248) írt, mely fohászokdás Brazíliában egyaránt megtalálható. A jobb megértést, magyarázattal ellátott példabemutatás segíti. BRANDÃO, Theo. *Gado legfiatalabb románcait* (I., 2: 349–370) adja közre. DO PAÇO Afonso közlése *A katonaélet a portugál népdalokban* (I., 2: 395–414, II., 4: 409–428, 5: 183–190) bőséges anyaggal érzékelteti a visszatükröződést. *A „silvaniña” románc Galiciában és Portugáliában* (II., 3: 25–37) címmel írt rövid áttekintést ALVAREZ BLÁZQUEZ Xosé Maria. Kitér az első irodalmi utalásokra, a románc eszelekményének szokatlan kibontakozására és egyszerűbb változataira. Általános felosztást ad VERISSIMO DE MELO *Népművészet* (II., 3: 39–47) című összefoglalása. Ugyancsak ő ír a *Karácsonyi szórakozásokról* (III., 9: 163–170). BOUZA Luis és BREY TRILLO A „*lanzador de trompo*” gyermekjátékot (II., 4: 293–301) dolgozta fel. FERREIRA DE ALMEIDA Carlos Alberto, *Abadia asszonya* (II., 4: 303–308) címmel Szűz Mária, Amareis vidékén tapasztalható kultuszát világítja meg. A következő számban *Vacsorai imádságokról* (II., 5: 41–68) ír. Ugyancsak ő dolgozta fel a *Csengettyű (harang-) ütések mágiikus jellegét* (IV., 12: 339–370). Szól magáról a hiedelemről általában, a csengettyű ütések apotropikus jellegéről, a csengettyű használatáról, a vilámesapás és más baj elhárítására alkalmazott harangütésekről. REBELO Joaquim Manuel 17 románcbemutatása *Útmutató a Tras Os Montes-i és Alto Douro-i románcgyűjtemény tanulmányozásához* (II., 5: 115–137). PEREDA VALDEZ Ildefonso azt villantja fel röviden, hogy milyen *Szent Katalin folklórja* (II., 303–306) Brazíliában. PINO SAAVEDRA Yolanda az általa kiadott 270 mese rövid elemzését adja; *A népmesék szívóssága és gazdagsága Chilében* (II., 6: 295–302). LOPES CORDOSO Carlos közlése; *Adalékok Paredes vidék halál utáni rítusának tanulmányozásához* (II., 6: 363–368), míg CASTELO-BRANCO Fernando, *Az olajbogyószüret aspektusai és dalai Borba-ban* (II., 6: 377–410, III., 7: 137–203). HENNINGSEN Gustav a skandináv tengerészek gazdag mesekincséből hoz példákat Tengerész-történetek (III., 7: 39–48) címmel. De PINA Luis, *Vérmérsékletek és szervezetek – régi és új, népi, illetve tudományos tanítások* (III., 8: 245–270) és ALMEIDA Renato, *A néger zene hatása Brazíliában* (III., 8: 325–332) című dolgozata a folklór újabb területeivel gazdagítja a folyóirat anyagát. VEIGA DE OLIVEIRA Ernesto azt tárja elénk, hogy milyen kultusszal rendelkezik *Szent János Portugáliában* (III., 9: 57–112). Írásának fejezetei: *Az ünnep, Szent János zene varázslata, Tűz és máglya, Harma és víz*. MACHADO GUERREIRO A. vizsgálódása; *Keresztfiúk és keresztapák Baiao Alentejo-ban* (Colos) (III., 10: 419–429) társadalmi jellegű. GOMEZ TABANERA J. M. dolgozata (III., 10: 361–383) a shakespearai művek történelmi hátterének és forrásainak elemzését adja. MASSIGNON Geneviève, témája: *Guilanneu éneke Vendeé-ben* (III., 10: 279–345). RICARD Robert két munkája: *Tanulmány a hispáno-portugál világ „Igaz Bíró” könyörgéséről* (IV., 11: 33–46) és *Szent Wilgeforte kultusza Franciaországban* (IV., 14: 279–288). VEGA Carlos,

A „fírmeza” argentin tánc Portugáliában és Spanyolországban (IV., 11: 89–103) ismertetése jól felépített mű. RIBEIRO Margarida két dalt dolgoz fel *Almodóvar* „chacotas”-a és *Aljustrel* „gouchinhas”-a (IV., 13: 55–65) címmel. Az előbbit az újév és a háromkirályok előestjén éneklés kórusban, monoton hangon, míg az utóbbit téli estéken általában és ha az időjárás szűz. VELOZO Francisco José: *Az Alberto Sampaio archívuma* (IV., 13: 113–149) tulajdonképpen Chorensz erdeipásztor közösségének kiengesztelési játékát tartalmazza. RABACAL Alfredo João cikkének címe: *Bennszülött hatások a brazil folklórbán* (IV., 14: 383–401), MODESTO FIGUEIREDO Rodrigueze a *Szent Jakabbal kapcsolatos epikus hagyományok a tengerentúli portugál hóstettekben* (IV., 14: 311–334). CASTILLO DE LUCAS Antonio azt írja le, hogy milyen a *Népi orvoslás Aragóniában* (IV., 14: 361–381), a következő fejezetekre bontva; Folklór és Etnológia, Szókinés, Közmondások, Énekek és Népdalok, Legendák és Mondák, Mesék, Népi orvoslás, Összefoglalás.

Míndezen után térjünk át az anyagi műveltség körére.

Észak-európai vonatkozású ERIXON Sigurd összefoglalása; *Dokk- és kikötői munkások Stockholmban a szakszervezetek megalakulása előtt* (I., 1: 17–46), amely a szerző 1940-es éveken végzett kutatásaira épül. A téma megválasztásában – írja – nagy szerepet játszott az a törekvés, mely az 1930-as években bontakozott ki Svédországban; hogy néprajzi vizsgálat tárgyává tegye az ipar és a városi kultúra által erősen befolyásolt közösségeket is. A folyóiratban eddig kétszer publikált, da CAMARA CASCUDO Luis, az anyagi műveltség kérdéseiről. Egyik témája: *Az élelem története Brazíliában* (I., 1: 47–53), a másiké *Abórra és Jurimum* (IV., 12: 307–312), amely két növény ismertetését adja. TUCCI Giovanni, *Régi és mai kézművesség Szardínia szigetén* (I., 1: 117–146), RIBEIRO Margarida, *Adalék a kézi szövészek tanulmányozásához* (I., 1: 147–166) címmel írt tanulmányt. GIESE Wilhelm, *A portugál erkélyekről* (I., 1: 167–179) tesz néhány összehasonlító megállapítást. Ugyanez az, aki: *A félszigeti és marokkói kultúra bizonyos kapcsolatairól* (II., 4: 273–291) szólva az építkezés és a kerámia területéről hoz példákat. Harmadik munkája: *A hagyományos anyagi kultúra megmaradása és romlása Dél-Portugáliában* (II., 5: 23–40). Több cikket találunk GALHANO Fernando-tól; sok rajzzal illusztrált munkája a: *Falusi konyha Minho-ban és a Duero torkolatvidékén* (I., 2: 259–285) a tűzhely szerkezetét, a kéményformákat, kéményesűcsök különböző kiképezéseit tárgyalja. Két másik részterületet dolgoz fel *Szüreti kosarak – A Tras Os Montes-i kosárkultúra* (IV., 11: 147–153) és *A szerves anyagok szerepe az Alentejo-i építkezésben* (IV., 12: 325–338) dolgozata. De CAGIGAL E SILVA Maria Madalena feldolgozása *Néhány Castelo Branco-i himzés külföldi gyűjteményekben* (I., 2: 311–317) London, Párizs és Edinborough anyagán alapszik. E tárgykörben mozog PEREZ DE CASTRO J. L.: *A portugál csipkeverők a Figuerense-i hagyományban* (II., 3: 49–53) és ALCEN MAYNARD ARAUJO: *Csipkék és csipkeverők Cearu-ban* (II., 3: 59–71) cikke. CARRÉ Leandro, *Galicia vásárait* (II., 3: 97–124) írja le, igyekezvén visszaadni az alkudozási párbeszédet is. BEAUDOUIN François gondos munkája: *A Duero hajói* (II., 4: 321–408). Aprólékos anyagbemutató számos fénykép, rajz teszi szemléletesebbé. A probléma minden oldalát igyekezik megvilágítani. Vizsgálja a folyót, a hajózás módjait, a hajó részeit. Végül kísérletet tesz a pályvás vitorla európai történetének rekonstruálására. Európán kívüli kultúrát vizsgál DIAS Margot: *Az agyagelény készítés primitív gyakorlata, különös tekintettel Afrikára* (II., 5: 69–114). A munkafolyamatot hét műveletre osztja és a következő sorrendben tárgyalja; 1. az anyag kiválasztása, 2. az agyag előkészítése, 3. az edény elkészítése; itt ötféle megoldás lehetséges: a) forma segítségével való készítés, b) szabad formázás, c) spirál technika, d) ütögetéses technika illetve a felsorolt öt technika kevert alkalmazása, 4. díszítés, 5. szárítás, 6. kiégetés, 7. vízhatlanítás. Témaválasztásukat tekintve eredeti MARÇAL Horácio, *Labruge (Vita do Conde) paraszti rácsoskapui* (II., 5: 183–190) és *Homokkitermelés Labruge tengerszakaszán* (IV., 14: 355–359) cikke. A homokkitermelés olyan tevékenység, amelyet két csoport végez, közös megegyezés alapján, éspedig úgy, hogy az egyik négy napot dolgozik, a másik a hét többi napjain.

DIAS Jorge: *Portugál malinok* (II., 6: 307–361) és *A primitív fazekasműhelytől a fazekaskorongig* (III., 7: 5–31) című tanulmánya érdemel figyelmet. Ez utóbbiban szól a fazekaskorong eredetéről, a lendkerékről és a munka nemek szerinti megosztásáról. Másik bemutatása a *Pásztorélet Portugáliában* (III., 8: 333–387), amelynek anyaga az egyes állatok; kecske, juh, szarvasmarha, disznó, ló körül van csoportosítva, majd a transzhumálás kérdésével zárul. Gazdag képanyaga figyelmet érdemlő. De PINA Luis arról írt, hogy milyen volt *A tengeri és folyami növényzet szerepe a XVIII. századi portugál táplálkozásban* (III., 9: 5–42). SACCHETTI Alfredo, dolgozatának címe: *Egy andoki motívum – adalék egy folklór és archeológia között elhelyezkedő kultúra „általánosságainak” vizsgálatához* (IV., 11: 105–136). d'AURORA Conde leírja milyen a *rozs cséplése a Duero*

és a Minho között (IV., 13: 25–54). Munkafolyamatot és eszközöket ábrázoló fényképek segítik a leírás jobb megértését. Végezetül még négy cikket említenék meg; ENES PEREIRA Benjamin: *Faciço Portuguêsában* (IV., 13: 87–111), FERNÁNDEZ Joaquin LORENZO: *A halászat régi mestersége a Rio Miño-n* (IV., 14: 289–295), QUINTAS NEVES L.: *A völgy ajándéka — lapok Minho néprajzából* (IV., 14: 335–338) és GAMA Enrico: *A papírvágás művészete* (IV., 14: 339–354).

Több cikket találunk a Revista de Etnografia-ban, amely ma már nem élő személyekkel kapcsolatban szolgáltat adalékot. CASTILLO DE LUCAS Antonio: *Szentek élete — Keresztelő Szent János népi orvoslása* (I., 2: 285–310) cím alatt kifejti, hogy Keresztelő Szent János a kultúrtörténetben kapcsolatot jelent a primitív népek hiedelmei és pogány rítusai — mindez az etnológia tárgya — valamint a civilizált népek keresztény illetve jelenlegi szokásai között — ez utóbbi a folklór tárgya —. CORREIA DA SILVA A. C.: *A keleti néprajzi kutatás egyik előfutáráról* (II., 3: 5–9) PIRES Tomé-ról, a XVI. század portugál gyógyszerészéről ír. RICARD Robert: *Camilo, egy orvos feljegyzéseit* (III., 7: 35–37) adja közre. LECOTTÉ Roger: *Victor Hugo, az etnológus és a tenger* (III., 7: 49–53) viszonyát világítja meg. CRUZ Antonio bemutatja, milyen volt *Forrester, korának embere* (III., 10: 47–70), az író és kereskedő. De PINHO BRANDÃO Domingos: *Néhány szó Bacul apátja egyéniségéről* (III., 10: 263–278). CASTILLO DE LUCAS A.: *Feijóo atya és a néphagyományok* (III., 10: 385–418) címmel írt dolgozatot. VIEIRA DINIS Manuel: *Rocha Peixoto születésének százéves évfordulója* (IV., 12: 321–324) alkalmából bemutatja az etnográfust és természetűdöst.

A egyes tartalmú cikkekhez tartozik még DIAS Jorge összefoglalása *Az etnográfia, mint tudomány* (I., 1: 7–15). A szerző megkísérli az etnográfia lényegét, kutatási területét röviden meghatározni, melynek során néhány tudománytörténeti utalást tesz. Röviden foglalkozik a „folklór”, „Volkskunde” és „etnográfia” terminusokkal. DA SILVA PAUL António és CUNHA DE MIRANDA Eduardo népszerűsítő riportja: *Húsvéti látogatás Santo Tirso-ban* (II., 3: 55–58). Hasznos tájékoztatást nyújt LANHAS Fernando és de PINHO BRANDÃO Domingos: *Archeológiai szempontú helyek és leletek jegyzéke* (III., 8: 275–323), amely egy kiválasztott terület rész régészeti pontjainak rövid bemutatását adja 32 kérdőív szerű kartonon. Más tudományágakban található néprajzi adatokat igyekszik összegyűjteni de PINA Luis és RUBER DE MENESES Maria Olivia két cikke: *Etnográfia a Porto-i orvostörténeti múzeumban* (IV., 11: 5–32) és *Néprajzi megjegyzések klasszikus portugál orvosi könyvekben* (IV., 12: 259–294). A régészet körébe tartozik RIGAU DE SOUSA J. J.: *Penafiel-i mécsesek* (IV., 12: 313–319) és de PINA Luis: *Dr. Peresire, Bernardo őskori lelete és az etnográfia* (IV., 13: 5–16) című dolgozata. A sort SACCHETTI Alfredo zárja: *Antropológiai bolyongás Don Quijote körül* (IV., 14: 297–306) írásával.

A *Revista de Etnográfia* második része a „Varia” címet viseli. Egyes rovat ez, amelynek témái nagyon különbözőek; tudósítások bel- vagy külföldi kongresszusokról, kiállításokról, szakemberek látogatásairól, nekrológok, stb. Több esetben ezek a cikkek előzőleg már elhangzottak illetve megjelentek a rádióban, televízióban, újságokban.

A harmadik rész a könyvismertetési rovat.

A *Revista de Etnográfia* tartalma változatosnak mondható. Feltűnő, hogy egyes köteteken belül az anyagi műveltség és a folklór viszonylagos egyensúlya teljesen felborul, mindig az utóbbi javára. Ez részben talán a szerkesztő tudományos érdeklődésével magyarázható.

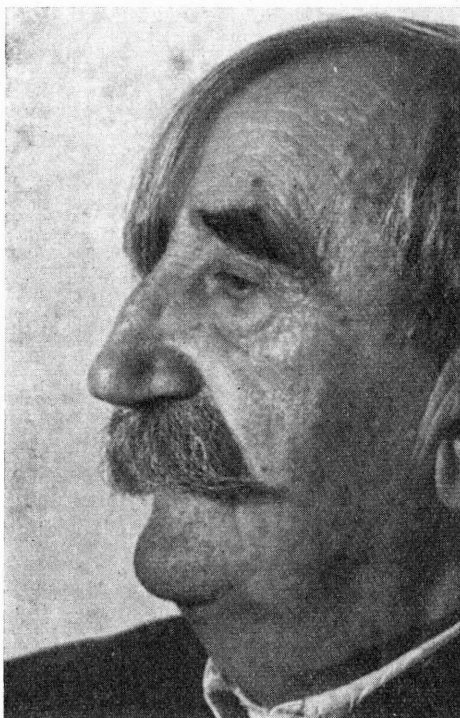
A szép kivitelű folyóirat hiányosságaként említhető a térképek mellőzése.

LÉTAY MIKLÓS

NÉPRAJZI HÍREK

Búcsúztató Nagy Czirok László temetésén

(Kiskun-Halasz, 1970. április 10.)

Mint számos tudománynak, a magyar néprajznak is volt olyan gárdája, melynek tagjai, bár nem hivatásos kutatók voltak, eljutottak arra a fokra, hogy a tudományos munkában a szak hasznos segítőivé váltak, az érdeklődőkből alkotók lettek néha meghaladva egyes hivatásos szaktársak eredményeit, sőt a fejlődés bizonyos pontján igazi szakemberekké váltak. A kedvtöltésből az út a tudomány felé többféle módon vezethet, van, aki a nemes szenvedélytől megérlelt érdeklődésből nem lép át a szakember fegyelmézettebb munkastílusába és van, akinél az átlépés a felhalmozott ismer-

retanyag és az elméleti felkészültség pótlása után már természetes.

A magyar néprajztudomány történetében kiemelkedik a „kívülről jöttek” közül például ORBÁN Balázs, a Székelyföld széles látókörű kutatója, KISS Lajos, az anyagi kultúra és az alföldi helyi paraszttársadalmak néprajzi írója. Melléjük sorakozik be NAGY CZIROK László is, a halasi parasztlelet kutatóvá lett néprajzi felderítője.

Már kezdő közigazgatási tisztviselő korában megéri a néprajz és a népi kultúra iránti érdeklődés. Jegyzetei tanuskodnak arról, hogy a szülőföldjén kívüli szolgálati helyei is lekötötték figyelmét, hát még mennyire, hiszen munkakészségének utolsó jeléig foglalkoztatta őt szülőföldje és szűkebb környezete. Évtizedeken át a „régiről” mozgatják meg, a lokálpatriotizmus kedves melege, kedélyessége fűtik át sorait, ha a *Ráday-korszak* eseményeit idézi, vagy Halasz egykori jeles alakjait eleveníti meg anekdotikusan a helyi lapokban. Közben gyűlnek a tájszavak és a szólások, s részt vesz minden olyan mozgalomban, amelyről úgy érzi, hogy a régi kultúra értékeinek elismertéséért küzd.

En 1935-ben kerültem vele SÚRÓ József ajánlatára személyes kapcsolatba, s előbb-utóbb barátságba is, amikor a kiskunsági pásztor-munkámhoz terep-, és archivális anyagot gyűjtöttem. A néha napokig tartó együttlét mindkettőnkre gyümölcsöző volt, én önzetlen emberségből, számos irodalmi nyomra jutottam, a halasi határ nagyrészt vele bejártam, ő viszont fogékony volt az ifjú etnográfus nemzedék törekvései iránt, s fájó szívvel, de a látniakarás törekvéssel lehántotta Halaszról a misztikus obskuritásokat, érdekelte a kunsági társadalom fejlődésének tanulságos menete, s hajlott rá, hogy az öreg sógorral (*Gyénizse Lajos*) ne csak — egyébként kiváló — parasztnovellákat írasson, hanem a régi halasi élet mindennapos munkáját is rögzíttesse le írásban.

Az ilyen fel fogás után nyert gyűjtés aztán hosszú évek múltán megadta Halas néprajzi tudományos rangját.

Mert Halas múltja nagyon is sajátos hátterű. Az a kis *kun néptöredék*, amely a város alaplakossága, a X. század végén Kelet-Belső-Azsián át indul Európa felé, s a XI. század közepén már a Volgánál áll. Egy részük a tatárok elől áthúzódik Magyarországra, közülük kerül ki a későbbi *Halas-szék* népe is. A hódoltság alatt népessége úgy elpusztul, hogy a XVII. században 70 százalékban dél-dunántúliakból és sárköziekiből pótlódik fel, akik beilleszkednek az alföldi környezetbe, csak a nyelvükön érzik az ötvöződés, mint a megboldondult beszédében is. A város tipikus khász város, az elpusztult falukkal, Bodoglár mezővárossal óriássá nőtt határa az európai állatexport jelentékeny nevelőhelye, jeles helye a magyar történelem számos epizódjának, a szoboszlai lovas hajdúk egy része innen ered. Ez a tipikus relictum-hely főként a XVIII. és XIX. század első felében folyó külterjes legeltető gazdaságával, annak elmúló emlékeivel adta a legtöbb néprajzi kutatási fogódzót a megboldogultnak, s ő átlátva Halas megvilágított európai helyzetét, bele is helyezkedett a kutatásba, kiadott munkáiban visszatükröződik a pástorélet helyi gyakorlata, amely bizonyos mértékig egyben évezredes örökség s kéziratban maradt jegyzeteiben ott a hajesárok, lóhajtók munkakörének feldolgozása, amely a nemzetközi állatpiac mozgását is tükrözi. Ezek csak kiragadott példák munkásságából, de ott vannak molnár- és malomtanulmányai, s a egyes tartalmú kéziratok jegyzetek mind-mind szülőföldje és környéke tudományosan nagybecsült dokumentumai.

Hogy ezek nem vesznek el a tudományos feldolgozás számára, s törvényesen biztosított hozzájárulással majdan közkincsé válnak, biztosítja az a törvényszerű rendelkezés, amelynek alapján NAGY CZIROK László 1939-ben GyÖRFFY Istvánal végzett megállapodása alapján gyűjtéseit az Országos Néprajzi Múzeum Ethno-

lógiai Adattárában elhelyezte. Ez a gyűjtemény még egyre gyarapodott, amikor múzeumi szolgálatba lépett, s amikor tagjává lett az 50-es években a gazdálkodási, majd az anyagi kultúra munkaközösségének. Fiatalokat meghazudtoló bátorsággal fogott bele új témákba, szemelte ki adatközlőit, s egyben írta cikkeit, könyveit. Az akkoriban szokásos munkaközösségi konzultációk egyik legszorgalmasabbja, órák hosszát figyelt íróeszközzel kezében, s fejtegette a kidolgozandó kérdés ágát-bogát. Ha már megvolt kellő áttekintése, megszólalt kedves, komoly hangján: „Mögértöttem, majd igyekszök mindönt mögcsinálni.” S meg is csinálta. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára ezreit őrzi kéziratok lapjainak, s mindazokét, akiket ő szervezett be a gyűjtőhálózatba. Ez az ő igazi teljesítménye. A népi és nemzeti kultúra iránti felelőssége utolsó tiszta pillanatáig nem csökkent.

Kevesen voltak hű, — de ez a kevés mégis milyen sok volt, — sokra bízunk ezután, — mondhatjuk evangéliumi értelmezéssel. Példát adott nekünk az elköltözött, hogy hazánk egy pontján is lehet nagy értékeket feltárni a tudomány számára, az önkéntes néprajzi gyűjtők szélesedő gárdájának pedig, hogy önneveléssel, önműveléssel át lehet lépni a tudományos kutatás küszöbét.

Elbúcsúzunk NAGY CZIROK Lászlótól. Búcsúzik tőle a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottsága, a Magyar Néprajzi Társaság és az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszéke. S búcsúzom Tőled én is, munkaközösségünk egykori vezetője, de búcsúzom Tőled, személy szerint is, gondolva arra a halasi énekre, amellyel a *Gyenyizse Lajossal, Orbán testvérekkel, Darányi Istvánnal* együtt töltött gyűjtő alkalmainkat zártuk:

Köszönöm jóságod,
Szíves barátságod.
A barátság jutalma
Legyen az én oltalmam.

Áldás legyen porain!

TÁLASI ISTVÁN

Veres Péter

1897–1970

Elment tőlünk és most már nem lesz, aki megírja az alföldi magyar parasztság életének emberileg elérhető hitelességű enciklopédiáját. Élete utolsó hónapjaiban tett egyik nyilatkozata szerint, örökké adósnak érezte magát azért, mert íróságának második felében, az utóbbi húsz évben nem érkezett mindent, amit erről tudott, megörökíteni. Az önmagával szemben felállított magas mérték és aggályos lelkiismerete készítette erre a nyilatkozatra. Mert az alföldi parasztság életének külső és belső ábrázolására, egy külön tudomány, könyvtárait kivétől művekkel vállalkozott, de az ábrázolás hitelessége tekintetében vele és SZABÓ Pállal még az egyetemi rangon álló tudomány is alig versenyezhetett.

A nép életének különböző megnyilvánulásaival foglalkozó tudományok akadémikus műveltségű művelői számára — még azoknak is, akik megértették és magukévá tették a parasztság nem kevés gondját-baját — gyakran pusztá objektum volt a falu és a tanyák társadalma, amelyhez egyesek csak az exotikum iránti kíváncsisággal, mások átértzett vagy színlelt megértéssel, de mindig a kívül vagy felül álló tárgyilagosságával próbáltak viszonyulni.

VERES Péter nem egyedüli író, aki közvetlenül a parasztságból jött, ő és sorsársai életük nagyobb felében nem is éltek a parasztságon kívül, a szűk esztendő minden nyomorát saját testükön érezték, így lettek egy osztály jajjának-bajának hű tolmácsolói, majd tágulván látókörük, lehetőségük és felelőségük, az egész nemzet jelen és jövő gondjainak hordozóivá. Fordulván a történelem, osztályuk a nemzet részévé lett, ők maguk, — bár nem mindenikük —, a társadalmonkívüliségből a szellem embereit megillető teljes erkölcsi és szerényebb anyagi megbecsüléshez jutottak. A teher azért nem lett kisebb. Azelőtt a család mindennapi kenyerének derékszakasztó gondja nehezedett rájuk, most a nagyobb család jelenének és jövőjének eszt, idegeket és szívet fizikailag is — naponta megpróbáló gondja nyomta őket.

Az írói munka csak egy volt a sok feladat közül, amire mindnyájan kényszerültek: a legtöbbet bizonyosan VERES Péter vállalta köztük. Az író, az elérhető legtöbb tudásra szomjazó ember és a politikus egvesült benne. Ábrázolásmódja és stílusa a legnagyobb realista írásművészet, holott

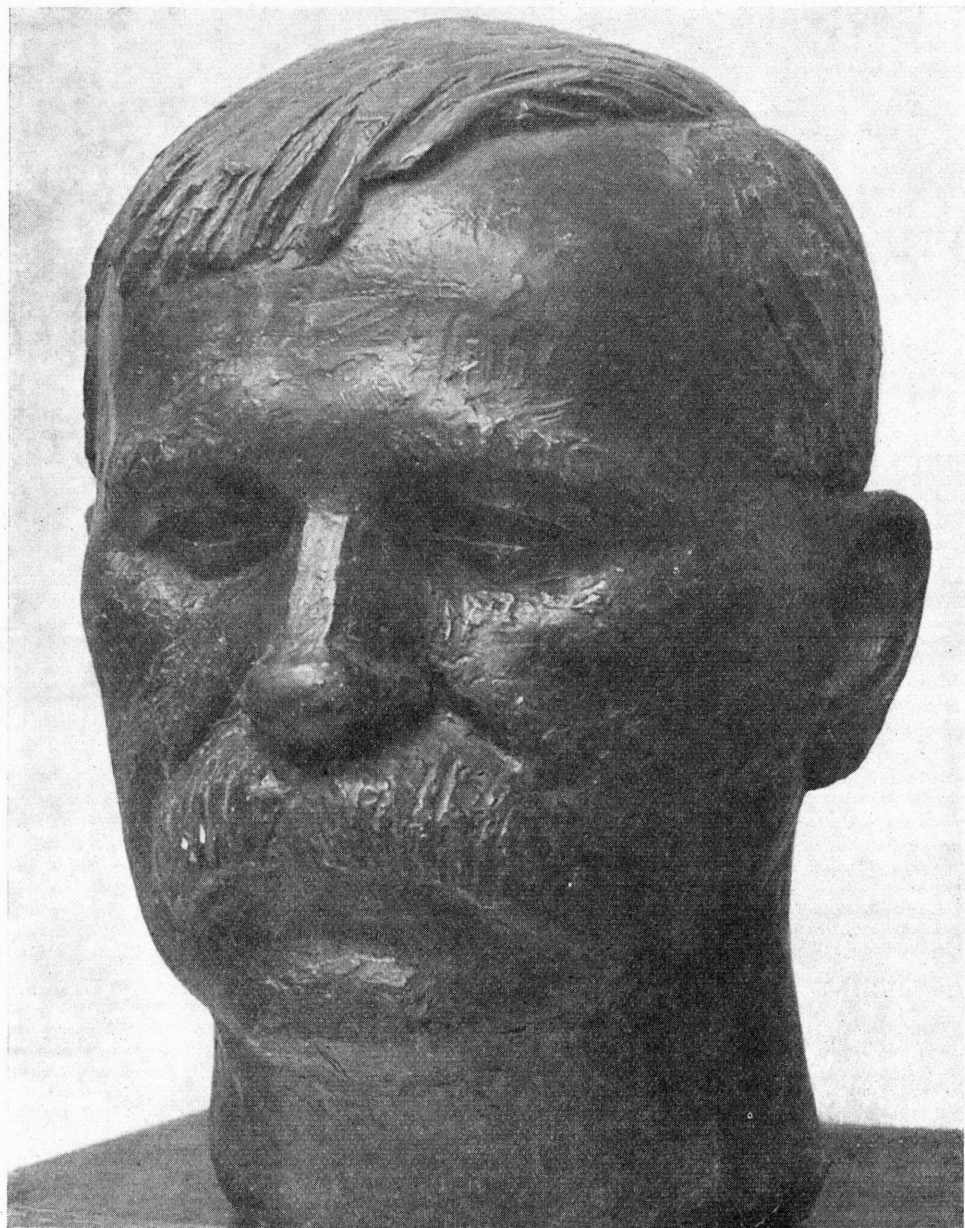
érett férfikorban tanulta meg a gondolatok írásos kifejezését; gondolkodása, látása az évtizedes tudományos disciplinákon nevelkedett tudósé, holott autodidakta volt. A politikától a hatalom igazán kézzelfogható módon, csendőrköllel tanácsolta el, de amikor eljött az ideje, a gyakorlati politikában sem az inasévekkel kezdte.

Mind a három tevékenységre két, szüntelen munkáló erő hajtotta; a lélekben dolgozó belső kényszer a világ megismerésére és az ezzel párhuzamosan táguló társadalmi felelősségérzet. Ennek a két erőnek volt rabja élete utolsó öntudatos pillanataig.

A „Számadás” című önéletrírásában írja, hogy iskolahagyott korától fogva valóságos fizikai éhséget érzett a könyv és az írás után. Szűkebb környezete nem, de a tágabb, a szülőfaluja szegénységének közszelleme növelte ezt az éhséget. „En is tanulni, olvasni akartam, felfalni az egész tudományt és irodalmat, és nem jutottam hozzá. Próbáltam a községi könyvtárból hozni, 16 éven alulnak nem adtak. Próbáltam az egyletbe (földmunkás szakegylet) beiratkozni, 16 éven alulit nem vettek fel . . . Az iskola után hosszú évekig csak a kalendáriumok, a füzetes ponyvák és a Friss Újság volt az egyedüli szellemi táplálékom.”

Az irodalom és tudomány iránti ki-elégíthetetlen éhség lendítette ki a faluszelei szegénység, a cselédke les, a pásztorélet tetet-lelket őrölő, éjjeli-nappali lekötöttségéből, és készítette olyan munka keresésére, amely minden nehézsége ellenére is biztosított némi szabad időt, — legénykorában még viszonylagos gondtalanságot is a művelődésre. De még ennek ellenére is nehéz elgondolni, hogy mire jutott volna magára hagyva. Talán nem lett volna más, mint megannyi parasztember, faluja életének, történetének, mindennapjainak és hagyományainak élő kútfője, krónikása és szóbeli hagyományozója. De ott volt a báttérnek a nagyműltű agrárszocialista földmunkásegylet könyvtára és a lehangyatlott, de hitét nem veszített agrárproletár közösség, amely nemcsak a tájékozódás eszközét nyújtotta, hanem vasárnapokon, a téli munkaszünet idején gondolatokat tisztázó, mindig vitára kész társaságot is jelentett.

Élete első három évtizedét a saját maga erőinek felmérése, és közvetlen környezetének megismerése; a benne nyugtalankodó egyéniség, a szűk, de fokozatosan

Veres Péter portréja

Somogy Árpád műve

táguló mikrokozmosz egymáshoz való viszonyának tisztázása töltötte ki. Az 1931-i szociáldemokrata földmunkás kongresszus még csak magabiztosságát erősítette meg, a következő évi már az öntudatra ébredt

magyarsága és a kollektivitás viszonyát segített tisztába tenni. „Ezen a kongresszuson győződtem meg véglegesen arról, hogy a földmunkás, mint magyar paraszt s egyben magyar faj külön valóságot je-

lent, nemcsak a világban a többi fajok között, hanem magában a magyar nemzetben is. Külön hangon, külön nyelven beszéltek az összes alföldi földmunkások, sajátos észjárásuk, sajátos világnézetük volt, amelyet azonosnak éreztem az enyémmel. Őszinteség, közvetlenség, keménység, realitás volt ennek a világnézetnek az alapja, csakúgy, mint az enyéme. Ebből kiindulva írtam meg az „Alföld parasztsága” című könyvecskémet (1936), igaz, hogy NÉMETH László egyenes felszólítására, a *Válasz* folyóirat számára, amely meglehetősen feltűnést keltett az egész magyar sajtóban.” (Számadás).

Az *Alföld parasztsága* nem az első mű a falukutatás akkor már mind szélesebben gyűrűző hullámvásában, de első abban, hogy leszámolt a mozgalom kezdeti parasztrajongásával, kíméletlen szókimonddal mutatott rá, hogy a parasztság nem egységes, már nem is rétegekre, hanem atomokra szakadtan él a polgári kapitalista társadalom mélységeiben.

Az igaz, hogy a VERES Péter által rajzolt kép hiánytalanul csak az alföldi mezővárosok és a nagybirtokok szorongatásában vergődő óriásfalvak agrárproletariátusára illik, de a parasztság általános, szinte egyedekig lehető bomlása következtében csak ez a tömeg alkotott gazdaságilag, kulturálisan és társadalmilag jól elhatárolható csoportot.

A *Falusi króniká*-ban (1941) saját faluja, Balmazújváros parasztságának történetét keresztül kíséri végig a rétegekre bomlás és a proletariátus kialakulásának útját. A *Számadás* mellett ezt a művét lehet és kell későbbi nézeteinek megértéséhez kulcsként felhasználni. A negyvenezer holdnyi *Semsey-lati fundum* fojtogatásából kitörni nem tudó falu sorsa a parasztság polgárikori sorsát tökéletesen tükrözi.

A XVIII. század közepén az eredeti, mezővárosi joggal élő szabad, kálvinista jobbágyság megfogyatkozott sorainak pótlására az *Andrássyak* Hessenből jelentős tömegű református svábot telepítenek, szerződéssel. A hazájából kiszakadt, a magyarságtól körülvevő szigeten élő sváb kisebbség a felekezeti azonosság és a közös jobbágysors következtében három generáció alatt nemcsak nyelvben, de kultúrájában is asszimilálódott a törzslakos magyarsághoz. Elfelejtették hegyes-völgyes, esősebb hazájukat, és hasonultak a Hortobágyzéli puszták éghajlatához, gazdálkodásához; egy részük puszta pásztor lett, a telkes jobbágyságok gazdálkodása semmiben sem különbözik a szomszéd debreceni polgárok, vagy a bősörményi hajdúk földművelésétől. A lassan elszegényedő fél- és negyedtelkes gazdák, meg a nagy-tömegű

zsellérek utódait a közös napszámos, summás és földmunkás sors sodorja össze.

Valamiben mégis különbözött ez a nép a környező falvak, és városok parasztjaitól. Hallatlanul szorgalmas volt, dinamikus és vállalkozó kedvű. A magyarrá vált svábok szinte töretlenül megőrizték őseik XVIII. századi kálvinista puritanizmusát, és a hazájukból magukkal hozott pietista világgépet, megmaradt bennük a németekre jellemző összetartás és szolidaritás, amelyet az 1896–1905 közötti évtized agrárszocialista mozgalma még csak erősített. A mozgalomban már nem volt különbség a német és magyar eredetű agrárszegénység között, ekkorra itt már a nyelvi eltérés is elenyészett.

Az agrárszocialista mozgalom apálya 1910 körül már elérte mélypontját, a család egyes csoportokat messiasváro szektaiba, néhány családot pedig, akik a kollektívizmust halálos komolyan vették, ház- és vagyonközösségek alakítására hajtott. Bár a mozgalom elbukott, még a kevésbé öntudatos földmunkásokban is megmaradt a hit az új, a szebb világ eljövételében. Az nem jelentett sokat, hogy ezek egyrésze nem is hallott a szocializmusról, más részük pedig egyenesen szemben állott vele. A kollektivitás gondolata a munkás és aratóbandák szellemében élt tovább.

VERES Péter néhány évi bojtárkodás után a pusztaszéli tanyából bekerült (1910–13 között) a faluba és fél-majd egész részesként a legkülönbözőbb napszámos, földmunkás és summás csoportokkal ismerkedett meg. „A cséplőbanda egy kis közösség volt, amelyben az emberek és a vállalkozó milyensége szerint viszonylagos kollektívizmus volt. Én különösen a német földmunkásokkal és általában a szocialistákkal szerettem járni. Részint az öntudatoságuk, a munkaadókkal való bátor szemben állásuk, részint az eszmei közösség miatt... Ott nem kellett nekem beszélnem, ott az emberek tudósabbak voltak nálam és én hallgatni szerettem. Esténként mögéjük ültem és hallgattam a beszélgetéseket és a vitákat. Vagy ha daloltak, velük daloltam...” (Számadás).

Életének következő szakaszában, (1913–1917 közt), — míg csak katonának nem vették —, vasúti pályamunkás, 1917-től 1919 elejéig katona, részt vett a piavei ütközetben; a proletárdiktatúra öt hetes idején (1919 márc. 22-ápr. 25) a balmazújvárosi direktórium jegyzője volt. Emiatt a román megszállók Brassóba internálták. Közel két és féleves romániai tartózkodása alatt a Barcaságban, a Bărăganban és Bukarestben nagybirtokon és raktárakban dolgozott. Haza 1921 végén került és

politikai szerepéért egyévi börtönt kapott. Kiszabadulása után, 1922-ben visszament a vasúthoz pályamunkásnak. Mindvégig tagja maradt a parasztság szervezését elejtő szociáldemokrata párt földmunkás tagozatának, és a 30-as évek derekától kezdve különböző baloldali, mozgalmi folyóiratokban néhány cikke jelent meg a földmunkás kérdésről.

Ezek még csak tollpróbálgatások voltak, inkább írójuk személye, mint mondanivalójuk révén keltettek feltűnést. Bár mondanivalójuk már akkor is több volt, mint a megszokott mozgalmi cikkeké.

VERES Péter nem úgy fedezte fel a parasztság égrekiáltó igazságtalan helyzetét, mint a falukutatók többsége, — neki ezt naponta tapasztalni kellett. Mivel a munkásmozgalomtól, tehát a politikai szerepléstől a hatalom terrorja, — már ismert nevű író volt, mikor még mindig verést kapott a csendőröktől —, az állandó hatósági felügyelet és nem utolsósorban a saját morális érzékenysége is eltanácsolta, — ha gyakorló politikus nem lehet, íróként próbált sorsa korlátai közül kitörni.

Írói kísérleteit a mozgalmi lapok szerkesztői jóindulatú buzditással kísérték. Saját maga volt elégedetlen írásaival. „Az első sikertelen kísérletek után hosszabb ideig hallgattam, figyeltem, gondolkoztam. Egyszer egy hajnalon felvillant előttem az igazi. Egy kis rész az életből, egy dokumentum az osztály sorsából. Azonnal meg is írtam. Megtaláltam hozzá a stílust, a nyelvet.”

Ekkor már nem is volt egészen egyedül. Már akkor is áttekintése volt a számára lényeges szellemi életéről. SZABÓ Pálról is tudott, hiszen a biharugrai paraszti író MÓRICZ Zsigmond, 1930-ban mint a falu és a parasztság küldöttét üdvözölte a magyar irodalomban, 1934-ben pedig a bihari puszták „esőszagú bojtárja”, SINKA István versei is megjelentek.

Mindháromjuk műve erősen szociális töltésű, nincs már bennük semmi a 20-as évek parasztrajongásából, elutasítják az ARANY és PETŐFI után következő korszak irodalmi népiességét, még inkább a népszínművek hamis és hazug idilljeit, a parasztlentőknek a „népi”, „őseredetű magyar”, gyöngyösbokrétás életformát konzerváló törekvéseit. Ők az 1848-ban megkezdődött, de aztán elsikkadt jobbágyságot a nemzet egyenrangú tagjává tenni.

Ez a felismerés inkább csak ösztönös, VERES Péter azonban mindnyájuk közül legvilágosabban ismeri a történelem és a társadalom valóságos mozgató erőit. Ő már tudja — sors- és bajtársai legtöbbször csak sejtik —, hogy a parasztság széles

tömegei számára a polgárrá válás lehetősége elveszett; azt is tudja, hogy a parasztok nem akarnak többé parasztnak maradni. Ennek az óriási tömegnek emberi életre csupán egy új társadalmi rendben, gazdaságilag a szocializmusban, politikailag pedig a demokráciában van lehetősége.

Aktívan ő nem politizálhat, az elmaradt cselekvési lehetőség pótlása az írás. „Osztályomnak nincsenek írói. A munkáosztályoknak is alig, a parasztságnak pedig éppen nincs. Eddig még mindenkit elvesztettünk, mert a polgári osztály, ha tehetőséges volt, magához emelte. Vagy az iskolán keresztül, vagy mint autodidaktát, az érvényesülés útján. Viszont az osztály felszabadítása nem mehet az osztály tehetőséges emberei nélkül. És nem mehet az osztály sajátos öntudata nélkül. Becsületes ember és becsületes író ennél tudatosabb és életteljesebb, életkitöltőbb, életmegragadóbb feladatot nem találhat.” (Számadás.)

A harmincas évektől 1944-ig megjelent írásai a parasztság belső forrongásáról, aktuális törekvéseiről szóló beszámoló; a többi társadalmi osztály lelkiismeretének és a saját osztálya öntudatának ébresztői. Ezek a művek — bárha szépirodalmi formában íródtak is —, nem l'art pour l'art irodalmi művek. Nem igen volt még Magyarországon olyan litteratus ember, aki úgy hitt volna az írás kőfalakat döntő erejében, mint VERES Péter. Minden írása, — a szépirodalmi jellegű alkotása is, — csupán agitációs eszköz; célja az értelem meggyőzése.

Ez az időszak nemcsak a népi írók mozgalmának kibontakozásával, hanem az „őstehetségek” divatjával is egybe esik, egyideig mind az irodalomban, mind pedig a munkásmozgalomban a tucatjával jelentkező exotikus csodahogaraknak nézik. Szegényparaszti megjelenése, külseje, megszállott agitátorokra emlékeztető szüntelen vitakelvé, az autodidaktákra jellemző magabiztos ítélkezése miatt valamiféle vándor profétát és vásári ponyvaírókat látunk benne. Csak mikor kiderült, hogy sem diszparasztnak nem alkalmas, sem könnyen átejthető politikai balek (ezek a saját megállapításai) nem lesz belőle, hogy mondanivalójában a tartalom gazdaságilag, kulturálisan és társadalmilag egyaránt nem rejtett osztályharcos tartalmú, a jobboldali pártok szociális-demagóg politikusaival egyesülve az urbánus-polgári szellemi irányzat és az elbürokratizálódott munkásmozgalom hivatásos forradalmárai mind ellene támadtak. Még az volt a szerencse, hogy ellenfelei együtt és egyesített erővel nem tudtak fellépni. A nyílt támadás, a hátmögötti suttogás és Ludas

Matyiszertű karikatúrákban megnyilatkozó ellenszenv aktív politikus korában, 1945–1949 között sem szűnt meg ellene.

A népi mozgalmat, baloldaltól általában az osztályszempontok, a gazdasági tényezők történelemformáló szerepének lebecsülésével, a faji gondolat és a nacionalizmus élesztésével vádolták. Attól is félték, hogy a parasztság politikai aspirációi indokolatlanul árnyékba borítják a munkásság osztályharcos mozgalmát. A liberális baloldal, és annak irodalmi képviselői szerint, a népi írók tudatlanok, parlagiak, város- és civilizáció ellenesek, tudatlanságuk és hozzá nem értésük ellenére minden lényeges politikai, gazdasági, sőt irodalmi kérdésben is hallatják szavukat. A támadásuk céltáblája a sok ellentmondó vonásból összerakott, népi, parasztfigura, amely azonban elvontsága ellenére is, mindig VERES Péter jól felismerhető vonásait hordozta.

Pedig az önéletrajzban lefektetett programhoz híven VERES Péter nézeteit sohasem rejtette véka alá, és ezek a nézetek a harmincas évek végén már kikristályosodott rendszerbe állottak össze. Vita hevében — hallatlan önmérséklete ellenére — mégis ejtett, vagy leírt néhány olyan gondolatot, amit összefüggéséből kiszakítva, még később, 1945 után is a fejére olvastak. Ő már akkor sem csupán osztályában, hanem *a nemzetben gondolkodott*; és benne is élt, — mint minden nagy magyar lélekben — a nemzethaláltól való félelem. Ez alatt nem a nemzet fizikai megsemmisülését értette, hanem mint önálló alkotásokra képtelen biológiai, szociális és kulturális közveszély szétoldódását, aminek a politikai szervezet feloszlása csak következménye. Ma már bevallhatjuk, hogy ez a félelem aligha volt jogosultabb valaha is, mint a 30-as évek közepétől kezdődő években.

Az évszázadokon át uralkodó *nemesi náció* politikai vezetőszeropét elvesztette, az utóbbi száz év alatt a polgári osztály képtelen volt a nemzeti létkérdésekre válaszolni; a nemzet két, számbelileg legjelentékenyebb osztálya közül a munkásság a nemzetből kitagadva, a parasztság, csupán ösztönében magyarként, nemzetalatti helyzetben vegetált.

Az úgy —, ahogy megmagyarosodott polgárságunkat a sokfelé húzó disszimiláció és a kozmopolitizmusa még a nemzet kulturális funkciójának ellátására is képtelenné tett. Ha a szétoldódásnak ebben az állapotában volt még valami reménység a magyarság megtartására, ennek hordozója nemcsak VERES Péter, de legjobb kortársai szerint is, csak a parasztság lehetett. Itt még — hitük szerint — töretlen

volt a biológiai erő — bár az egyke és a töméntelen népbetegség ezt is rombolta —, meg volt a nyelv, mint jellegmegőrző, és élt még — ha romjaiban is — az egykori kultúra, ízlés, formavilág, és a közösség etikai normáinak maradványa.

Történelmünk folyamán, egyszer már ARANY és PETŐFI nemzedéke, megpróbálta ezt a mélykultúrát a hivatását vesztett latinus, nemesi műveltség helyére, a népet, a parasztságot jogilag és társadalmilag a nemzet egyenrangú tagjává tenni. Ez akkor nem sikerült, de a polgári osztály-társadalom bomlása ismét e program megvalósítását írta elő. A népi írók VERES Péter megfogalmazásában — ennek a programnak megszerkesztői. Határozottan elutasította a parasztság rajongóinak törekvését, amellyel a Gyöngyös Bokréta — ünnepi díszében és a mindennapok jogtalan szegénységében kívánta konzerválni a „nemzet ősi, hamisítatlan jellegét őrző” parasztságot. Az új társadalmi rendben — vallotta — az ipari munkásságnak és a parasztságnak egyaránt az őket megillető helyre kell kerülniük.

Azt sohasem titkolta — többször is leírta —, hogy ez az átalakulás aligha megy forradalom nélkül. A hatalmon- és birtokonbelüliek nem osztják meg a javakat és a hatalmat erőszak nélkül. Ezzel a véleményével a népi mozgalom táborában nem állott egyedül, és ezt a nézetét a háború éveiben, amikor az államhatalom, a „szellemi honvédelem” jegyében még neki is engedett némi szabad mozgást, az ifjúság és a parasztság körében szóval is hirdette. A polgári-urbanus irányzat ösztönében is érezte a népi mozgalomnak ezt a plebejusforradalmi szándékát, viszolygása tehát érthető. De bonyolultabb a munkásmozgalomnak a népi írókhoz való viszonya és ezt a sokféle indulat miatt még ma is nehéz tisztába tenni.

SZABÓ Pál írói működésének hetvenedik évfordulójára írott cikkében maga vetette fel; minek tudható az, hogy a két világháború között a parasztság legelesettebb rétegéből, a kultúra javainak megszerzéséért a szegénységgel, a lét elemi szükségleteinek hiányával, a tudás minden forrásától elzárva küzdő parasztirok nemcsak a kultúra legmagasabb csúcsára jutottak, hanem olyan műveket is alkottak, amelyek nemcsak az osztály, hanem a magyarság, sőt az egyetemes emberi művelődés számára is értéket jelentenek.

A történelmi helyzeten — az 1848-ban elsikkadt parasztkérdés sürgető megoldásán kívül — szerinte — a szocialista munkásmozgalom és a 30-as évek óta kibontakozó radikális értelmiségi mozgalom tette lehetővé, hogy a parasztság mélyéből, az

írók révén elhangzott szó nem veszett a pusztaságba.

Ennek magam is tanúja lehetek, mert első debreceni nyilvános bemutatkozásától kezdve (1934-ben), ha alkalom volt, mindig ott voltam hallgatói között. Tanításai, nézetei a munkásmozgalom ifjabb generációját képviselő kevésszámú, és jobboldali demagógiából kiábrándult, — szintén nem túl népes — radikális értelmiségi ifjúság körében váltottak ki viszhangot. A szűkkörű és zárt helyen elhangzott viták — ezekre ő mindig készen állott — legalább annyit segítettek neki magának is nézetei tisztázásában, mint amennyire új sínekre állították a hallgatói gondolkodását, és segítettek osztály- és szellemi elfoglaltságát eloszlatni. Amikor a népfőiskolai mozgalom — már inkább a háború éveiben — szélesebb hullámzása révén elért a parasztfjúsághoz is, osztályának fiatalabb nemzedéke ismerkedhetett meg személyes érintkezés és írásai révén nézeteivel.

Sors-, kor- és íróársai (ERDÉLYI József, SINKA István és SZABÓ Pál) művei inkább esztétikai hatástak voltak erre a tudásra és kultúrára éhes ifjúságra; VERES Péter művei meghökkentették, gondolkodásra és vitákra, módszeres érvelésre tanították őket. Az 1945 utáni parasztfjúsági mozgalom legjobbjának társadalomlátását elsősorban VERES Péter munkái alakították ki.

A parasztság politikai érdeklődése, az 1930-as válság hatására, 1934-ig állandóan emelkedve, főleg a Tiszántúlon szinte a forradalomig jutott. A következő években ez a forradalmi hullám lepadt, a szervezeti élet jóformán meg is szűnt. VERES Péter neve ekkor kezdett ismertebbé válni, de mégis a birtokos parasztság kevésszámú politizáló képviselője hallott róla. Ezek azonban nem tudtak szabadulni a beléjük gyökerezett lenézéstől. Mert politizálásuk a napi és helyi érdekeken túl nem terjedt, a VERES Péter által hangoztatott nemzeti és társadalmi szempontok mindvégig idegenek maradtak tőlük.

Az osztályöntudatos agrárproletariátus körében lényegesen ismertebb volt a neve. Nemcsak olvasták a velük sorsközösségben élő író műveit, nemcsak ugyanaz a reménység éltette őket, mint a legjobb képviselőjüket, VERES Pétert, de a legtöbbben személyesen is ismerték. Ország- és embermegismerés okából a nyári munkák szüneteiben (kapálás után-aratás előtt, aratás és cséplés, cséplés és tengeritörés között) zsbívásáron vett kerékpárján járta az országot, felkereste a távoli falvakban élő mozgalmi embereket. Ezek alapították az 1939-ben Makón megalakult *Paraszt-*

pártot, amely a háborús viszonyok között nem kezdhetette meg működését, csak 1945-ben *Nemzeti Parasztpárt* néven kapcsolódott be a politikai életbe.

VERES Péter e párt élén, ennek elnökeként lett néhány évig gyakorlati politikus. Ebben a szerepében is inkább író és nevelő, a parasztság előtt szinte ismeretlen fogalmak, a szocializmus és demokrácia, a nemzeti felelősségérzet tanítómestere. Ő már akkor is *házában és nemzetben* gondolkodott, amikor ebből az országból egy kudarcspartit, szegénysori házat mondhatott magáénak.

A parasztság többségét, a száz éves polgári kapitalista fejlődés" kaparaj kurta, neked is lesz" mentalitása a felszabadulás idejére szinte egyedekig atomizálta. Összességükben — VERES Péter meghatározása szerint — „nemzet alatti emberekként" élve, az ország, de még önmaguk iránt is annyi felelősséget éreztek, amennyire a tőlük mindenkor idegen államhatalom, vagy a még idegebb gazdasági erők kényszere szorította őket.

VERES Pétert a benne azért szüntelen munkálódó „homo politicus" és az írói hivatáson túlnövő morális felelősségérzet is belesodorta az aktív politizálásba. Alapjában néve, a szó köznapi értelmében valóban nem volt jó politikus. Realitásérzéke az aktuális jelszavak mögött mindig felfedezte a rejtett motívumokat, a napi taktikázáshoz is túlságosan ószinte volt, ezeknek nem is tulajdonított nagyobb jelentőséget. Ha a sokféle húzó pártja elnökeként mégsem veszítette el sem emberi, sem írói hitelét, a belőle kisugárzó etikai magatartásnak, őszinteségnek és a szüntelen hirdetett magasabb céloknak köszönhető.

Nyilván nem véletlen, hogy a Parasztpárt fennállása alatt csak a Tiszántúlon és a Duna—Tisza közének egy részén tudott jelentékenyebb tömeget toborozni, ott ahol a „Péter bácsi" által leírt „rideg parasztság" élt. Ez a parasztság ismert magára benne, ennek tudott, — akkor még éppen nem patriarcha kora ellenére — a falu bölcs öregjeként a nyelvében beszélni. Bár nem hiányzott belőle a népszónokok magával ragadó talentuma sem, igazában minden népgyűlése egy-egy nagyobb körben folytatott beszélgetés volt.

Ezen a tájon a parasztságban még élt valami az egykori parasztlázadások, az urak és velük szövetségzett idegen hatalom elleni forrongások, a földesurak és jobbágyok végeláthatatlan pereskedéseinek, az aratósztrájkoknak és az agrárszocialista mozgalomnak emlékeiből. Ezekre az emlékekre VERES Péter mindig appellálhatott, hallgatói füle is nyitva volt ezek felidézésére és a belőlük levont aktuális politikai

tanulásokra. A földosztás a több évszázados per igazságtétele volt, ennek vezetőjeként vált — VERES Péter — a paraszti felszabadulás szimbólumává.

A hatalomnak ezen a csúcán, — hiszen korábban erre is volt elég példa —, nem szédült meg. A vele szemben soha meg nem békült világ is gondoskodott erről eléggé, de, — mint sok mindenben másban —, itt is hihetünk a saját maga iránt is kíméletlen realitású önéletrajzi folytatásnak (Országúton).

Maga a hatalom és megtartása sosem izgatta, de az igen, hogy most, mikor a lehetőség megnyílt a parasztság egyedi és osztályként való egyenrangúságához, az új társadalmi rendben a szocializmusban tud-e élni és élhet-e a demokrácia jogaival és vállalja-e a jogokkal járó köteleességeket. Tanulmányainak, tündéseinek és aggodalmainak irodalmi művekben való lecsapódását ez a vezérgondolat irányította. Az, hogy miként kell, vagy lehet egy, a biológiai erők, az ösztön, a gazdasági érdekek vagy értelmi felismerés alapján egymáshoz sodródott egyedekből, csoportokból, a külső világ, a náluknál nagyobb erők ellenében egyszerűsít, a létkérdésekre azonos módon reagáló, saját törvényeit önként vállaló, öntudatos közösséget formálni. Ennek a közösségnek — szerinte legmagasabb szervezeti formája a nemzet —, amelynek a magyarsága ad külön szint, jogosultságot és értelmet a világ nemzetei között.

Ezért próbálta, feszegette a nemzeté válás mind máig rejtelmes kérdéseit. A „bölcös és balgatóg óseink”-ről írott történetfilozófiai esszéjében a középkori szerzetes krónikások stílusfordulatai között próbálta megtalálni a még csak eszmélőben levő nemzeti génusz megnyilatkozásait.

Napjaink mindennapi életmegnyilvánulásaiban pedig aggodalmas szemmel és lélekkel figyelt mindazokra a vonásokra, amelyek jogosulttá teszik a munkásságot és a parasztságot a nemzet sorsának az eddigi osztályuralomnál magasabb morális szinten való intézésére. Nem áltathatjuk magunkat, hogy nagyon sokan figyeltek volna erre a VERES Péterre és aggodalmaira.

Az utolsó két évtizedben író volt és talán megbocsátható, ha őt is izgatta az, hogy a saját és kortársai művéből mi mentődik át az utókorra. Itt sem áltatta magát azzal, hogy sok lesz e korszak, és nem utolsó sorban saját munkáiból a klasszikus mű. Azt tartotta, túl sok ezekben a politikum,

az aktuális töltés, és változván a körülmények, legtöbbjük csupán kordokumentummá válik.

Csak részben volt igaza. Nagy műve, a tiszántúli szegényparasztság három nemzedékének krónikája, a „Balogh család története”, a műfaj törvényei szerint nem regény, hanem prózában írott eposz. Kevés benne a cselekmény, sok a szociológia és mint a klasszikus eposzokban, az ismétlés. De a hősei életében sem volt sok esemény, a szegénység és mindennapi gond pedig állandóan visszatért. Két, másik kisebb regénye, a „Rossz asszony” (1954) és a „Kelletlen leány” (1960) sem lesznek bestsellerek. Pedig mind a kettő a mai, de még inkább a holnap épülő társadalmunk jelen és jövőbeli alapvető morális kérdéseit fészegeti.

Az utóbbi félszázadban a parasztság Európaszerte irodalmi téma lett. Csak a legnagyobbak közül REYMONTO, vagy SOLOHOVOT elég említeni. VERES Péter mindeniket ismerte — nála aligha volt tájékozottabb író a hazai és a világirodalom terén —, hatásuk még sem érzik rajta. Regényeiben szuverén módon — mint minden igazi nagy író —, a kialakult irodalmi esztétika minden eddigi normáit felretelve, ábrázolja a parasztságot ezeraróú megnyilvánulásait. Tömeghatásuk nem lesz műveinek, mert a szikár stílus mögé rejtett és az olvasó lelkiismeretére appelláló kemény tényyszerűség inkább a belső lelkivád, mint az idilli érzés felébresztésére alkalmas. Velejég intellektuális írássok ezek, bár mi sem áll távolabb tőlük, mint a tudós fontoskodású elvontság. Megragadó, plasztikus, igazi életszerű részleteik ellenére egy korszak, egy osztály életérzésének és törekvéseinek hiteles dokumentumai. Aki most és száz év múlva — amikor már a parasztság is emlék és történeti kategória lesz csupán — hitelesen meg akarja ismerni, hogy egy történeti korszak fordulóján hogyan élt, hogyan gondolkodott, miben hitt és reménykedett egy egész osztály, jobb vezető ehhez nem találhat VERES Péter írásainál.

Mint minden írói életműből, az ő írásából is, a konkrét időszerűséghez kötött részek ki fognak hullani az idő rostáján. De művei egy ember, egy egyéniség önkifejezésének, egy osztály, a parasztság gazdasági, társadalmi és politikai egyenjogúságáért folytatott, egymástól elválaszthatatlan egységben levő küzdelmének mindenkor hiteles és megragadó dokumentumai lesznek.

BALOGH ISTVÁN

Dobrovits Aladár

1909–1970

Mindig úgy látom, ahogyan első egyetemi, ókortörténeti előadásunkon megjelent. Alacsony, törékeny alkat, kezében hosszú, vékony pálca, szemében huncut mosoly. Rágyújtott. A cigarettát hüvelyk és középső ujja közé fogta, szája bal sarkában szívta, közben bal szemöldöke felhúzódott. Kifújta a füstöt, és mesélni kezdett. Nem előadást tartott, hanem mesélt, és a hallgatóság előtt többezer éves egyiptomi sírok elevenedtek meg, istenkirályok léptek ki belőlük, emberek vették körül őket, és az egész kép élt mintha varázslat történt volna. A kép megteremtése után két óras bolyongás következett térben és időben. Megismerkedtünk a maori főnökök *manájával*, a mai arab *q* ejtésével, sor került a bécsi kultúrtörténeti iskola nagy alakjaira és ANGYAL Dávid professzorra, aki egykor egy szemeszteren keresztül csak 1444 és 1445 magyar vonatkozású eseményeit adta le. Mindez egyetlen célt szolgált: a megteremtett kép megértetését. Olyan ember oktatási módja volt ez, aki felismerte, hogy a különböző kultúrák szimbólumait, szimbólumrendszereit nem elég megmagyarázni; magyarázattal legfeljebb azok keletkezését, fejlődését világíthatjuk meg. A szimbólumok tartalmának, jelentésének felfogására csak az képes, akinek *erre* való szeme és füle van, az érti meg csupán, amit a szimbólum közöl. Akiben nincs meg ez az érzékelési képesség, annak magyarázatai is szükségszerűen hamisak lesznek. Ezeket a gondolatokat nem a hatvanas években, a kommunikációs kutatások fellendülésének időszakában vetette papírra, hanem 1947-ben, e folyóirat oldalain (*Valóság, mítosz, szimbólum*). Ennek a gondolatnak alapján tanított: igyekezett kinyitni tanítványai szemét és fülét, hogy *erre*, mármint a különböző kultúrák hozzánk szimbolikus formában érkező tartalmára érzékenyek legyenek.

Benne megvolt ez a képesség. Rendkívüli kulturális érzékenységet, amely hozzásegítette, hogy az emberi kultúra szinte minden területén otthonosan mozogjon, már egyetemi tanulmányai során elárulta, amelyeket 1928-ban kezdett meg a budapesti Pázmány Péter tudományegyetemen. Széleskörű érdeklődését tükrözi 1937-ben elnyert doktorátusa, amelyet orientalisztikából, magyarországi régészetből és kínai nyelvből szerzett.

Tudományos pályáját a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályán kezdte

1934-ben, és itt dolgozott 1944-ig. Ebben az időszakban kétszer volt alkalma hosszabb időt tölteni Párizsban, ahol a Louvre egyiptomi gyűjteményében kutatott. Munkájának értékét bizonyítja, hogy két ízben is, 1945-ben és 1956-ban meghívták professzornak Franciaországba. Egyik esetben sem fogadta el a meghívást.

A Szépművészeti Múzeumban töltött évek során elsősorban múzeumi anyaggal foglalkozott. Elsősorban az egyiptomi művészet néhány problémája foglalkoztatta. Munkássága során nem csupán a Múzeum tárgyi anyagát és Pannóniába átplántált egyiptomi eredetű kultuszok emlékananyagát dolgozta fel, hanem nagyjelentőségű felfedezést tett az archaikus frontális ábrázolás terén: felismerte az úgynevezett legnagyobb felületek törvényét (*Harpokrates*. Probleme der ägyptischen Plastik. Bp. 1937.) ami tankönyveken és népszerűsítő munkákon keresztül közismertté vált.

A harmincas évek végén a magyarországi ókori kutatások már olyan szintre jutottak, hogy megalakulhatott az *Ókortudományi Társaság*. Az alapító tagok kö-

zött ott volt DOBROVITS Aladár is. Alapító tagja volt a *Sztemmának*, ennek a humanista értelmiségi csoportosulásnak, ahol olyan kiemelkedő tudósokkal mint HONTI János, akivel még a Toldi gimnáziumban kötött szoros barátságot, TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre és mások társaságában a magyar kulturális élet humanista szemléletű gazdagításán fáradozott abban az időben, amikor a fasizmus és a háború minden emberi értéket háttérbe szorított.

A háború alatt egyértelműen foglalt állást: szembefordult a fasizmussal és annak háborújával, részt vett az ellenállási mozgalomban, amiért 1950-ben a Magyar Népköztársaság Érdemrend V. fokozatával tüntették ki. 1944-ben behívták katonának, majd fogságba esett és 1946-ban jutott haza.

Hazatérése után az újjászerveződő kulturális élet számos pontján számítottak rá. 1947-ben magántanárként nevezik ki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. Egyidejűleg a Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tanácsának tagja, majd kinevezik az Iparművészeti Múzeum főigazgatójává. Az ezt követő 15 év igen nagy megterhelést jelentett számára. Az 1950-es évek végén egyidejűleg volt a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Osztályának vezetője, az Iparművészeti Múzeum Főigazgatója és egyetemi tanár a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókori Kelet tanszékén. Hivatali megbízatásaihoz számos társadalmi pozíció járult: hosszú ideig főtitkára volt a Régészeti Társaságnak, a Magyar–Francia Társaságnak, a Magyar–Bolgár Társaságnak.

Iparművészeti múzeumi igazgatósága idején került különösen közel a magyar néprajzi anyaghoz. Néprajzi érdeklődése jóval korábbi keletű. Ilyen irányba hatott vallástörténeti munkássága, a folklórral kapcsolódott az ókori Kelet irodalmát tárgyaló tanulmányai (*Das Erscheinen der schriftlichen Formulierung im Totenkult der alten Ägypter*. A Magyar Keleti Társaság Kiadványai 6. 832. l. Bp., 1945. — *Az Ókori Kelet irodalmái*. Bp., 1944.). A néprajzhoz közelítette HONTI Jánoshoz fűződő barátsága. Az 1950-es években főként a népi díszítőművészettel foglalkozott, több

tanulmányban kísérte meg népi díszítőművészet és iparművészet viszonyát tisztázni. (*Az Oroszországi Szovjet Föderatív Köztársaság alkalmazott népművészeti és iparművészeti alkotásainak kiállításáról*. Szabad Művészet 1954. 8–17., Népművészetünk és iparművészetünk néhány kérdéséhez. Szabad Művészet 1954. 271–274.)

A sok feladat mindegyikének igyekezett eleget tenni, s miközben hatalmas energiát fektetett a hazai muzeális értékek megmentésébe és helyes művészetszemlélet kialakításába, keze alól egymás után kerültek ki az egyetemi évfolyamok, amelyek hallgatói történeti, vallástörténeti és művészettörténeti ismereteik jelentős részét tőle kapták.

Az 1960-as évek elején fokozatosan vált meg különböző hivatalaitól, egyre több időt és energiát tudott fordítani egyetemi oktató munkájára és egyiptológiai kutatásaira. Újabb tudományos elismerés érte: a prágai Károly egyetem díszdoktorává választották. Kiadhatott egy csokrot az általa igen magasra értékelt egyiptomi irodalomból (*A paraszt panaszai*. Bp. 1963.), megírhatta számos kedvelt témáját, amelyek hosszú idő óta foglalkoztatták. Így megkísérelte megfejteni Szofru három piramisának rejtélyét (*Szofru piramisépítkezésének történeti jelentősége*. Antik Tanulmányok 1965. 165–189.), több tanulmányt írt az egyiptomi filozófikus irodalom kezdeteiről (*Észegi monumentum. Ptah-em-Uvia: Az író dícsérete*. Antik Tanulmányok 1967. 267–303.; *Sur la structure stylistique de l'Enseignement de Ptahhotep*. Acta ant. hung. 1968. 21–37.) és utolsó tanulmányát arról az egyiptomi fáraóról írta, ez az ember és alkotásait oly nagyon tisztelő és megértő tudós, aki uralkodónak, költőnek és érző embernek egyaránt kiemelkedő volt (*I. Amenemhat király Tanútása*. Filológiai Közöny. 1968. 286–307.).

A magyar kulturális életet igen nagy vesztés érte e rendkívüli tudós és ember halálával. Számos tudománnyal együtt a néprajztudomány is osztozik a gyászban.

SÁRKÁNY MIHÁLY

Hungarológiai Intézet Újvidéken

1969. február elsején egyelőre még az egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékének helyiségeiben kezdte meg működését az újvidéki *Hungarológiai Intézet*. Kezddő személyi állománya — három állandó munkaviszonyban levő és két tiszteletdíjas munkatárs — kicsiny kollektíva, de

alkalmas arra, hogy megnövekedvén központja legyen a jugoszláviai hungarológiai kutatásoknak. Jelentősége azért is nagy, mert hasonló profilú intézet ma sehol a világon, Magyarországon sem működik.

Alapításának gondolata már az ötvenes évek derekán fölmerült, de még sokáig

kellett várni a megvalósulásra. A működés megkezdése előtt két év telt el a szervezéssel, az anyagi és tudományos alapok biztosításával. Reális szükséglet hívta létre ezt az intézetet. Kutatási hely kellett a Jugoszláviában kibontakozó magyar társadalomtudományi vizsgálatoknak. Jó ideig csupán lelkes laikusok, közülük szorgos önműveléssel kiemelkedett szakemberek és néhány jól képzett kutató egyéni munkájára volt bízva a tudományok művelése. Majd az 1959-ben megalakult újvidéki magyar tanszék biztosított először műhelyt a magyar anyanyelvű tudományosságunk. Közben a korábban gátló szakemberhiány is enyhülni kezdett és létre jöhetett a *Hungarológiai Intézet*.

A Bácska és Bánság területe a középkorban virágzó táj volt, de később több mint két évszázadig szenvedett a török megszállástól. Ez idő alatt teljesen megváltozott néprajzi képe, a lakosság szinte teljesen kieserélődött, a kulturális emlékek nagy része elpusztult. Ezért a jugoszláviai magyarság nem vallhat magacénak olyan kikristályosodott kulturális hagyományt mint például Erdély vagy a magyar nyelvterület más részei. Hagyományélességről azonban nem lehet beszélni, mert a magyar nyelv folytonossága sosem szakadt meg teljesen ezen a tájon és közelmúlt két-százötven esztendeje is megformált sajátos, más vidékektől eltérő színezetű örökséget. Ezek a tények határozzák meg az intézet tudományos feladatait. Statútumában rögzítve van, hogy „a magyar nyelv, irodalom, művelődéstörténet, folklór (mindenekelőtt jugoszláviai) kérdéseinek tudományos feltárását, vizsgálatát” kell szem előtt tartania. A feladatkör nem hagyja figyelmen kívül az 1918 előtti hagyományokat, de elsősorban a jugoszláviai magyar kultúra, az utolsó ötven év eredményeinek és a jelen kérdéseinek tanulmányozását szorgalmazza. Az önismeret mellett másik jelentős kutatási területe az intézetnek a magyar délszláv szellemi kapcsolatok vizsgálata.

A feladatok sikeres megoldását terv szerint alapos bibliográfiai munkálatok fogják megelőzni. Jelenleg egyetlen jugoszláviai könyvtár sem rendelkezik viszonylag teljesen mondható jugoszláviai magyar folyóirat- és könyvtárral. Az alapvető dokumentáció elkészítésével párhuzamos munkákat az intézeti munkaterv három nagy területre csoportosítja a kutatást: nyelvészetre, irodalomtörténetre és a tématerv szerint „kultúrtörténet”-nek nevezett részre. A nyelvészet ugyancsak három szelvre bontható. A dialektológiai kutatások feladata a *szlavóniai tájszótár* második kötetének elkészítése, földrajzi nevek gyűj-

tése, az aldunai székely telepek és Magyar-kanizsa népnyelvének monografikus feldolgozása, illetőleg a magyar köznyelv egyes jelenségeinek vizsgálata. A másik nagy kutatási terület a kétnyelvűség problémaköré. A harmadik témacsoport a szerbhorvát-magyar nagyszótár, illetőleg a szakszótárak (vegyészet, technikai, mezőgazdasági, technikai stb.) elkészítése. Az irodalomtudományban szintén jelentős témákat jelöltek meg kutatási feladatként. Legnagyobb hangsúlyt kap az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás, ezen belül tanulmány készül MARGALITS Edéről, Dömötör Pálról, a szerbhorvát és a magyar műköltészet illetőleg a népköltészet kölcsönhatásairól, kapcsolatáról, Zombor irodalmi hagyatékáról, monográfiá VITKOVIĆ Mihályról. Tervezik elhunyt neves jugoszláviai magyar írók életművének monografikus feldolgozását is. A *kultúrtörténetnek* nevezett részben különféle témák kaptak helyet: sajtótörténet, színház-történet, iskolatörténet, tudósok munkásságának monografikus vizsgálata és a néprajz. Sajnos azonban egyelőre csak a szellemi néprajz. A tárgyi néprajzi vizsgálatok – melyekre ezidáig a múzeumok tartanak igényt – éppúgy hiányoznak az intézet jelenlegi munkatervéből mint a szociológia és a történelem általános kérdéseinek vizsgálata. Részletesebb néprajzi munkatervről sem adhatunk még számot, mert az 1970-ben lesz kidolgozva.

A feladatok így is jelentősek és nagy terhet rónak a vállalkozókra, akik részt vesznek az intézet munkájában. Szép számmal dolgoznak máris külső munkatársak, tanárok, más foglalkozású értelmiségiek, akik többnyire Újvidéktől távolabb eső városokban és falvakban dolgoznak. Biztató jelenség, hogy az egyetemet végzett fiatal szakemberek egy részével – még ha új munkahelyük messze esik is, nem szakadt meg a kapcsolat s így részt vehetnek a most már intézményesített tudományos kutatásban. Tevékenységükre szüksége van az intézetnek. A Hungarológiai Intézet számot tart testvérintézményei tanácsaira és támogatására, mind Jugoszláviából (Matica srpska, Pristina) Albanológiai Intézet stb.), mind Magyarországról (Magyar Tudományos Akadémia különféle intézetei), mintahogy ezt a tématerv meg is jelölte.

Az intézet első igazgatója SZELI István irodalomtörténész, az újvidéki egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékének tanára. Félévvel az alakulás után tetszetős formában megjelent az első intézeti kiadvány is *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* első kötete.

KÓSA LÁSZLÓ

Magyar néprajzi kiállítások Csehszlovákiában

A csehszlovákiai magyar néprajzi kutatások az utóbbi két esztendőben biztató fejlődésnek indultak. A korábbi egyéni kezdeményezéseket a *Csemadok* vette gondozásba. A *Csemadok*-elnökség határozata értelmében az 1967. évi munkatervben szerepelt először a néprajzi gyűjtés előkészítése és megszervezése. Ág Tibor néprajzi szakelődő irányításával 1968-ban meg is indult a néprajzi hagyományok rendszeres felmérése. Mindenek előtt tájékozódni kellett: hol és milyen anyagra számíthat a szervezett gyűjtés és kik lesznek, akik részt vesznek a munkában. Az első, szűkebb tárgykörben kutató kérdőívek beérkezése után kerül sor a Görcsös Mihály által készített részletesebb, adatfeltáró kérdőív kitöltésére. A szakmai ismeretek hiányát a *Csemadok* az önkéntes néprajzi gyűjtők számára szervezett nyári tanfolyamokon igyekezett pótolni. Az első nyári szemináriumot 1968. július 3–9-e között Pozsonyepérsen rendezték meg. Témája az általános alapvetésen kívül a folklór (népköltészet, népzene, néptánc) volt. A második szemináriumra 1969. június 30 és július 5 között Domicán és Rozsnyón került sor. Ennek anyagát általános tárgyi néprajzi tájékozódás, település-

történet, illetőleg a néprajzi kiállítások és néprajzi szobák szervezésének kérdései alkották. A résztvevők a tanfolyam keretében megtekintették a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeum néprajzi kiállítását és a rozsnói múzeumot, gyűjtőúton voltak Jabloncán. A tanfolyamok hallgatóinak száma 15 és 25 között mozgott. Mindkét alkalommal közre működtek magyarországi előadók is: KATONA Imre, MARTIN György, OLSVAY Imre, illetőleg FILEP Antal és KÓSA László.

A megelégnélt néprajzi érdeklődés eredményeként 1969-ben három jól sikerült néprajzi kiállítást rendeztek. Az első február 28-án nyílt *Csiffáron*. A község, valamint közvetlen környéke a Dobrice-alja, Nyitra vidék és a Garam-völgye magyarságának népművészetét, paraszti használati eszközeit mutatta be. A kiállítást a csiffári kilencéves alapiskola úttörőszervezete, valójában CSUKA Gyula a nyitrai mezőgazdasági főiskola tanára és felesége, helybeli tanítónő rendezték. Az iskola helyiségében két hétig volt nyitva, mintegy ezren tekintették meg.

A második kiállítást a Garam melletti *Kéménden* a helyi *Csemadok*-szervezet az iskolával karöltve rendezte. Az anyag-

1. kép. Zoborvidéki parasztszoba a barslédői kiállításon

gyűjtés és a kiállításrendezés munkáját SPÁTAY Ernőné pedagógus irányította. Ez a kiállítás 4–5, jellegzetes viseletet hordó Garam-menti község népi kultúráját mutatta be. Május 12-én nyílt meg és csak júliusban bontották le, miután a csehszlovákiai magyar fiatalok Kéménden rendezett hagyományos Nyári Ifjúsági Találkozójának mintegy négyszáz résztvevője is megtekintette.

A harmadik kiállítást *Barslédecen* nyitották meg november 9-én. A helyi Csemadok-szervezet mellett működő néprajzi szakkör rendezte JÓKAI Mária tanító-nő irányításával. A régi iskolaépületben az előző két kiállításnál is gazdagabb anyag elsősorban a Zobor-alja, illetőleg a Nyitra-tól délre lakó magyarság viseletét, használati eszközeit, népművészetét tárta a látogatók elé.

Mindhárom kiállítást élénk érdeklődés kísérte. Az ünnepélyes megnyitókön nemcsak a falubeliek és a rendezők, hanem távolról jött érdeklődők, köztük a járási nemzeti bizottságok, illetőleg a Csemadok központi és járási tisztviselői, valamint a nyitrai pedagógiai főiskola magyar tanárai is résztvettek. A barslédeci kiállítást *Tolvaj Bertalan*, a Szlovák Szocialista Köztársaság Kormánya Nemzetiségi Titkárságának vezetője nyitotta meg. A megnyitókat minden esetben a nemzetiségi múzeumgyűjtről és néprajzi gyűjtésről folytatott vita követte. A vitázók helyeselték a kisebb, falusi gyűjtemények, néprajzi szobák megszervezését, de egyetértettek abban is, hogy szükséges központi cseh-

szlovákiai magyar gyűjtemény létrehozása is. Mindenütt a kiállítások állandósítása a legnagyobb gond. Az iskolák csak rövid ideig nélkülözhetik tantermeiket. A lédeci „öreg iskolában” már nem folyik tanítás. Itt viszont a probléma, hogy a tárgyak nagyrésztét kölcsön kapták a tulajdonosoktól a rendezők. Csiffáron a Csukaházaspár tulajdonát képezi az anyag nagy része, Kéménden a Csemadok-szervezet vásárolta meg a tárgyak jelentős hányadát. További feladat a megszerzett múzeumi anyag szakszerű kezelése, tartósítása, megővése. A helyi és a járási államigazgatási szervek, valamint a Csemadok-szervezetek minden alkalommal támogatásukról biztosították a kezdeményezőket és anyagi segítséget is kilátásba helyeztek.

A kiállítások anyaga igen változatos, nagyon gazdag volt. Mindenütt dominált a népművészet, amit különösen megmagyaráz az, hogy mindhárom vidéken szép, színes népviseletet hordtak a közelmúltban, vagy hordanak ma is. A rendezők igyekeztek minden kiállítható tárgyat elhelyezni a kiállításokon, ezért néhol egy-egy részlet, vagy sarok túl zsúfoltnak sikerült. Másutt szoba vagy konyha lehetőleg hű berendezésével szólaltatták meg az anyagot, viseletbe öltöztetett leányokkal és legényekkel tették hangulatossá a megnyitó ünnepségeket. Általában elmondható, hogy a rendezők, többségükben lelkes pedagógusok jó munkát végeztek, tetszetősen mutatták be a kétségkívül gazdag és értékes anyagot. Jó munkájuknak reméljük, folytatása lesz.

KÓSA LÁSZLÓ

Tanácskozás a magyarországi nemzetiségek néprajzának kutatásáról

A magyar néprajztudomány a kezdektől feladatának tudta a magyarországi nemzetiségek népi kultúrájának kutatását. Szomszédaink és társaink ismerete önmagunk ismerete is. Ez a gondolat munkált a tudományunk alapjait lerakó minden jelentős néprajzi íronkban és megtalálható az alakuló Magyar Néprajzi Társaság tudományos programjában is. Nyolcvan esztendő fennállása alatt a Társaság, bár változó érdeklődéssel, de folytonosan ápolta ezt az örökséget és mindig akadtak a magyar néprajztudomány művelői között, akik a különféle nemzetiségek népi kultúrájának jó ismerői voltak. E hagyomány folytatásaként került sor 1969. november 26–27-én a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja szervezésében arra a tanácskozásra, amely a magyar-

országi nemzetiségek néprajzi kutatásának számbavételét tűzte ki feladatául.

A tanácskozás megnyitójában ORTUTAY Gyula akadémikus, az MTA Néprajzi Kutató Csoport igazgatója méltatta a tanácskozás szakmai és művelődéspolitikai jelentőségét. Beszélt arról a pozitív hagyományról, mely a magyarországi nemzetiségek kutatását mindenkor fontosnak tartotta. Hangsúlyozta, hogy a magyarországi nemzetiségek kultúrájának és benne a népi kultúrának az ápolása internacionalista példaadás szomszédaink felé. Az első előadást KÓVÁGÓ László, a Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályának vezetője tartotta *Tudományos kutatás és nemzetiségi politika* címmel. Az előadó vázlatosan ismertette és röviden értékelte a Kelet- és Nyugat-Európában

dolgozó, a nemzetiségi kérdéssel és a nemzetiségi kultúrákkal foglalkozó tudományos intézetek munkáját. Elmondotta, hogy a Nemzetiségi Osztály erőfeszítéseket tesz a nemzetiségi kultúrák támogatása terén és üdvözölte a tanácskozás összehívását. Kósa László (MTA Néprajzi Kutató Csoport) előadása *Magyar érdeklődés az együttélés és a szomszédos népek néprajza iránt* címmel történetet vázolta annak a közel két évszázados tradíciónak, melynek jegyében a tanácskozást is megrendezték. További négy előadás pedig a jelenlegi négy nagyobb magyarországi nemzetiség néprajzának kutatását tekintette át az eredményekről való beszámolás és a feladatok megjelölésének kettős igényével. Sorrendben VARGHA Károly tanszékvezető főiskolai tanár (Pécs) a német, DOMOKOS Sámuel egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest) a román, MANGA János tudományos főmunkatárs (MTA Néprajzi Kutató Csoport) a szlovák, SAROSÁCZ György múzeumigazgató (Mohács) a különféle délszláv nemzetiségek néprajzi kutatásáról beszéltek. Korreferensként HOCOPÁN Sándor (Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, Gyula), TÁBORI György muzeológus (Békéscsaba) és EPERJESI Ernő (Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, Budapest) a román, a szlovák és a délszláv tárgyú előadásokhoz szóltak hozzá.

Minden előadást élénk vita követett, melynek során a nemzetiségek kutatásának

egész sor problémája került felszínre. Többen beszéltek a vidéken szerveződő nemzetiségi néprajzi gyűjteményekről, mások a meglevő, de kiadatlan folklorgyűjtésekről szóltak, megint mások a nemzetiségi társadalmi gyűjtők hatékonyabb bekapcsolását sürgették az országos társadalmi néprajzi gyűjtőhálózatba. Sokféle javaslat hangzott el a nemzetiségi néprajzi munka támogatására. Többen kívánatosnak tartották valamilyen, a kutatást koordináló bizottság létrehozását, javaslat született a Magyar Néprajzi Társaság kebelén belül nemzetiségi szakosztály szervezésére, valamint arra, hogy a tanácskozáson elhangzott előadások megjelenjenek.

A tanácskozáson résztvettek vidéken dolgozó és nemzetiségi néprajz gyűjtésével foglalkozó pedagógusok, magyar és nemzetiségi néprajzkutató szakemberek, valamint a nemzetiségi szövetségek tisztviselői. Köztük BIELIK György, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége, OGYENOVICS Milán, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége és SZILÁGYI Péter, a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége főtítkárai is. A tanácskozás igazolta azt a művelődéspolitikai tételt, hogy Magyarországon igazán jó és hatékony szocialista nemzetiségi politika akkor folyhat, ha jól ismerjük nemzetiségeinket, többek közt népi kultúrájukat is.

NAGY ILONA

Az Európai Néprajzi Atlasz harmadik munkakonferenciája

Helsinki 1970. május 11–14.

Harmadszor jöttek össze Helsinkiben Európa etnográfusai, hogy megbeszéljék „Európa és a szomszédos országok néprajzi atlasza” (EA) nemzetközi vállalkozás problémáit. Aki csak egy kicsit is tájékozott a tudományszervezés útvesztőiben, az tudja, hogy akár egy országon belül is milyen nagy nehézséget jelent különböző intézmények együttműködésének létrehozása. S mennyire bonyolult lehet ez nemzetközi viszonylatban, egy egész kontinensen, tekintetbe véve nemcsak a társadalmi, politikai, gazdasági, érzelmi ellentéteket, hanem a kutatómunka eltérő adottságait, szintjét, jellegét. Bizonyára nem véletlen, hogy jelen pillanatban ez az egyetlen szervezett vállalkozás, amely az egész földréz néprajzi kutatóiból ki tudott alakítani egy olyan együttét, amely úgy látszik, valóban alkalmas lesz egy konkrét munkafeladat elvégzésére.

A helsinki munkakonferencia e műfajban a harmadik. Az első Zágrábban volt 1966-ban, a második Bonnban 1968-ban. De vannak még korábbi előzmények is. A CIAP keretében jött létre egy „Állandó nemzetközi atlaszbizottság” (SIA) Sigurd Erixon vezetésével, amely folyamatosan működik a mai napig, jelenleg Branimir Bratanić (Jugoszlávia) vezetésével. A titkári teendőket kezdetről MEERTENS Pieter J. (Hollandia) látja el. Az állandó bizottság tagjai: BARABÁS Jenő (Mo.), BRUK S. I. (SzU.), DIAS J. (Portugália), VILKUNA K. (Finnország) és ZENDER M. (NSZK). A SIA dolgozta ki az EA tervét, szervezte meg a munkát, amelynek egy-egy állomása volt a három munkamegbeszélés. A szervezet működéséről a Zeitschrift f. Volkskunde 61. évfolyamában olvashatunk egy tájékoztatást.

A jelen pillanatban még nem egy át-

fogó atlaszmű létrehozása a cél — ez maximalista igény lenne — hanem csak a próbaplapok készítése. Ezek a próbaplapok ugyan szerves részei lesznek majd az EA-nak s elkészítésük kapcsán kell kialakulnia egy olyan munkaegyüttesnek, amely további feladatokra is tud vállalkozni, újabb és újabb témákat dolgozva ki. Zágrábban alakult meg s jött össze először a „Koordinációs Bizottság”, melyben elvileg minden országot 1–2 kutató képviselt. Itt és a bonni megbeszélésen is résztvett Észak-Afrika és a Közel-Kelet néhány országának képviselője, mert a tervek szerint az atlaszban azok a szomszéd országok is szerepelnek, amelyek parasztkultúrája az európaival organikus kapcsolatban fejlődött. Európából Albánia és Spanyolország kivételével egyetlen ország sem maradt el, így az „Organizációs Bizottság” — ha változó tagokkal is — szinte komplettnek mondható.

Zágrábban megállapodás történt arról, hogy két téma: 1. Eke, 2. Évi tűz, anyagát minden ország összegyűjti, s a legközelebbi konferencián bemutatja. Ez 1968-ban meg is történt, de mint előre látható volt, az anyag nem volt eléggé homogén. A SIA ezért azt a tervet terjesztette elő, éppen az én javaslatomra, hogy az anyagküldés előre megtervezett, a legapróbb részletekig felbontott, jelmagyarázattal is ellátott térképeken történjék. Az anyag összedolgozása így központilag egyszerűbb lesz, az időközben kijelölt „Koordinációs Központokban” — Zágráb és Bonn — s nem teremődik megoldhatatlan helyzet. A reprezentációs pontok (kutatópontok) kiválasztását, sűrűségét tekintve minden ország szuverén módon, a célszerűségnek megfelelően jár el. A kiküldendő ún. térképűrlap tehát már előre kidolgozott jelmagyarázatot tartalmaz, s így számba veszi és rendszerezi az összes variációs lehetőségeket. Erre a térképűrlapra aztán az egyes országok ráviszik a maguk anyagát. Igaz, hogy ez az elgondolás feltételezi az összes lehetőségek ismeretét, de ilyen szintű tudással számos specialista rendelkezik. Ami probléma mégis felmerül, az az Organizációs Bizottság megbeszélésein tisztázható.

A bonni értekezlet a két próbatémán túlmenően a távolabbi tervekkel is foglalkozott. Összeállított egy 43 témából álló listát a néprajz egész területéről, amely az EA távlati tervét jelenti. (A lista publikálva: Zweite Arbeitskonferenz der Organisationskommission für den Volkskundeatlas Europas und seiner Nachbarländer 12–15. März 1968 in Bonn. Bericht hrsg. im Auftrag der Ständigen Internationalen Atlaskommission, zusammengestellt v. FELLEBERG J. gen. Reinold. Bonn, 1970.)

A helsinki konferencia a távlati terv realizálásában továbblépett, és a próbaplapokon túlmenően 4 téma kidolgozásában egyczett meg. Ezek a következők: 3. Aratóeszközök (HOJRUP – VILKUNA), 4. Cséplés (PEESCH), 5. Házfal (BARABÁS – BRUK), 6. Karácsonyi tuskó — karácsonyi zöldág (DIAS – BRATANIĆ). A zárójelbe tett személyek kidolgozzák — más szakemberek bevonásával — a térképűrlapot a jelmagyarázattal, az adott téma konkrét irányelveit, ezt megküldik az Organizációs Központokba, amelyek — ha a SIA is egyetért a tervvel — bekérik az anyagot az egyes országoktól.

Kétségtelen, hogy a szervezet kissé bonyolultnak tűnik, de nem látszik más reális út. Azonban ilyen módon már összejött az eke és az évi tűz anyaga s így remélhető, hogy az újabb témáknál sem lesz fennakadás.

A helsinki konferencián előadások nem voltak, csupán 2 tájékoztató referátum. Egyiket BRATANIĆ, másikat ZENDER tartotta, az eke, illetve évi tűz térképeinek létrejöttéről, a beküldött anyagról, a felmerült problémákról. Ez a két tájékoztató volt a megbeszélés kiindulása, de a hozzászólók nem szorítkoztak csak e két körre, hanem foglalkoztak a további témákkal s különösen elvi, módszerei, technikai kérdésekkel.

Igen éles vita alakult ki pl. annak bejelentése kapcsán, hogy a beküldött brit anyag zöme XVI–XVIII. századi ékekre vonatkozik. A kiinduló tétel az volt, hogy az egyik eketérkép a preindusztriális időszak formáit mutatja be. Csakhogy ez a kor különböző országokban eltérő évszázadot is jelenthet. Többen kifogásolták a javasolt megoldást, mondván, hogy az egyidejűség alapkövetelménye a térképeknek. Néhány áthidaló javaslat is elhangzott, melyek közül csak kettőt említek. Készüljön még egy lap, amely a vonatkozó időt mutatja, illetve két térkép készüljön, egyik a XIX. századi, másik a korábbi anyagot tartalmazza. A döntés joga azonban a szerkesztőé, miután a kívánság jogos eleme többféle módon, pl. a kommentár szövegével is kielégíthető. A másik eketérkép a gerendely és taliga változatait mutatja be.

Az évi tűz kapcsán inkább naptár-differenciákból adódó problémák jelentkeztek, továbbá a szokás funkciójával, intenzitásával kapcsolatos kiegészítő, magyarázó jellegű fejtegetések hangzottak el. E témából is két térkép készült: a) Az évi tűzgyújtás időpontjai b) Az egyes tüzek elnevezései. Mind a négy térkép rendkívül tanulságos, alapvetően új anyagot hoz, hisz fél kontinensnyi területről ezideig

semmiféle kellően részletezett áttekintéssel nem rendelkezünk. A tanulmányok részleteire itt most nem térhetek ki.

Fontos megállapodás jött létre a kiadással kapcsolatban. A két első téma próbalapjait az Organizációs Központok (Zágráb, Bonn) adják ki, külön, de teljesen azonos formában. A kiadás lehetősége itt biztosítva van, a megjelenés 2 év múlva, talán a Svédországban rendezendő 4. konferenciára várható. Mindegyik témához kommentár rész is csatlakozik, amely legalábbis az évi tíz esetén egészen testes kötetnek ígérkezik. Pedig a kommentár nem feldolgozást jelent, csak olyan anyagot tartalmaz, amely az anyag értelmezhetőségét részleteiben és árnyaltan lehetővé teszi. Tehát a mű forráskiadvány, s nem tanulmány jellegű. Így tartalmazza országonként a közlés forrásait, datál, megadja a reprezentációs pontokra vonatkozó esetlegesen szükséges nemzetiségi, vallási, települési adatokat s olyan részleteket, amelyek a jel helyes értelmezéséhez kiegészítésül szükségesnek látszanak.

A résztvevők hangot adtak annak, hogy a próbalapok megjelenése serkentőleg fog hatni azokra az államokra is, amelyek anyagot még nem, vagy csak részlegesen küldtek. Ilyen átfogó mű megjelenése esetén annak az országnak a kutatása igen hátrányos megvilágításba kerül, ahonnan hiányos s nem eléggé reprezentatív anyag kerül közlésre. Hiányok esetén ugyanis a szerkesztés a szakirodalom alapján kényo-

telen anyagot bedolgozni s ez nyilván nem lehet annyira részletgazdag, mint a kifejezetten atlasz céljára készült összeállítás. A SIA a még rendelkezésre álló időben törekedni fog arra, hogy a néhány országból még be nem küldött anyagot szorgalmazza.

A helsinki munkakonferencián 20 ország képviselői vettek részt s a tanácskozás igen eredményesnek tekinthető, mert kezd kibontakozni az EA reális körvonala. Túlzott gyorsaságot azonban nem szabad várni ettől a vállalkozástól. A tervezett 43 téma teljes feldolgozása nyilván nem történhet meg egy évtizeden belül, évente 2–4 téképnél többre realisan a mai szervezeti nehézkesség mellett nem számíthatunk. A bonyolult feladathoz képest ez is elég szép eredmény s nagyobb távlatban igen komoly lépést jelent ahhoz, hogy kontinentális méretben tudjunk tájékozódni s kvantifikációs mérlegen is lássuk a problémákat egy olyan egységben, amelynek népkultúrája lényegében azonos alapokon épült fel, de részleteiben igen különféle színeződésű. Apró lépésekkel, kitartó munkával lehet most csak közelni ehhez a célhoz.

A harmadik európai atlaszkonferencia zökkenésmentes és színvonalas megrendezése elsősorban VILKUNA K. akadémikusnak és VUORELA T. professzornak, a finn atlaszmunkálatok vezetőjének az érdeme.

BARABÁS JENŐ

Külföldi elismerések

ÚJVÁRY Zoltán egyetemi docens kapta meg az 1969. évi *Pitiré-díjat* Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban (Műveltség és Hagyomány, XI. k.

Debrecen, 1969) c. munkájáért. GUNDA Béla egyetemi tanárt a bécsi Anthropológiai Társaság 1970. évi századik jubileumi közgyűlésén *tiszteleti tagjává* választotta.

Új litván néprajzi évkönyv

Európának nemcsak egyik legérdekesebb népi kultúrája a litván, hanem az egyik legjobban feltárt, legjobban felkutatott is. Az északi (skandináv és balti finn), nyugati (német), déli (lengyel) és keleti (fehérorosz és orosz) hatások találkozáspontján élő nép régies, kissé maradias nemzeti kultúrája jól konzerválta évszázadok sőt bizonyos mozzanatokban akár évezredek népi kultúráját. A néprajztudomány és folklorisztika szaktudósai főként századunkban hatalmas mennyiségű adatgyűjteményt állítottak össze, amelynek méretei is meghaladják a publikálhatós-

határait. Éppen ezért nagy örömmel nyugtázhatunk minden olyan összefoglalást vagy fórumot, amely ezt az archívumokban és múzeumi raktárakban található anyagot legalább közvetíti a szélesebb érdeklődők felé. Feltűnő volt eleddig is az a sajnálatos körülmény, hogy a litván néprajznak és folklorisztikának nem volt önálló folyóirata. Most egy újabb évkönyv látott napvilágot, e hiányt legalább részben pótolandó.

Liūdies kūryba („Népi alkotóművészet”) I jelzéssel a vilniusi „Mintis” kiadónál 1969 végén megjelent a Litván Műemlékvédelmi és Helytörténeti Társaság első

évkönyve. A majdnem négyszáz lapos, szép kiállítású, inkább könyv mint évkönyv csaknem negyven cikket és tanulmányt közöl, litván nyelven, igen rövid orosz rezümékkel (ezek egy helyen, a kötet végén található). A tartalomjegyzék litván, orosz és német nyelven készült, sőt a belső címlap feltünteteli a folyóirat nevét is mind oroszul, mind németül.

Maga a tartalom elég sokrétű: népzene néptánc, népművészet, népszokások, népdalok, népmese, tudománytörténet kerül elő bennük. A dolgozatok kivétel nélkül

tudományos igényűek; leginkább a hatalmas litván népdal-, népzene- és néptánc-kutatás területéről szólók tartalmilag is nemzetközi érdeklődésre számíthatnak. Két bibliográfia is helyet kapott a kötetben: a farsangi szokások kutatásának bibliográfiája, valamint (az egyébként hajdanán a lengyel király, BÁTTHORI István által alapított) vilniusi egyetemen 1949 és 1967 között készült 60 folklórisztikai diplomamunkajegyzéke.

Várjuk a további köteteket. Sveikimiai! Sz.

Margaret Mead és az ifjúság problémái

Századunk amerikai etnológiájának *great old lady*-je, MEAD Margaret életműve jól ismert a szélesebb néprajzi közvélemény előtt is. Az 1901-ben született kutató egyetemi évei után rögtön Óceániába utazott, ahol különböző területeken végzett terepmunkát. Amint utólag kiderült vizsgálódásaiból, az emberi élet egyes szakaszait különítette el alkalmanként kutatási témaként. Feldolgozásaira ekkor a nemzetékszociológia, még inkább az amerikai pszichokulturalista egyetemes néprajzi érdeklődés volt jellemző. A második világháború alatt és röviddel ez után az etnokarakterológia érdekelte, némi árnyalattal az amerikai alkalmazott néprajz irányában. Ezidőtájt az etnopszichológia és kultúramorfológia is hatott eszmeköreire. Az ötvenes évektől kezdve az akkulturáció állt érdeklődése középpontjában: kezdetben optimistán és elsősorban az egészségügyi és technikai civilizáció jótékony elterjedése formájában érzekelte az ide vonható jelenségeket (olykor még a diadalmas „Amerika évszázada” gondolat távoli visszfényei is megcsillannak írásaiban), később inkább a kultúracserre kezdte izgatni. Ezzel a témával kapcsolatban több ízben is kifejtette az etnológia és az etnológusok felelősségéről vallott nézeteit. Meg kell állapítanunk, hogy a reklámtól és önreklámtól nem távol álló MEAD több mint húsz saját kötete, vagy tucat általa szerkesztett kötete, társaságok és intézmények vezetőségi listája háttéréből, a bestsellerek és a számtalan kiadású tudományos könyvek sokaságából még mindig önálló, érdekes művet alkot. Pedig az olvasónak eleve ellenőrzése támad ily túlhalmozott tisztelet és tekintély láttán: gyanakszik, keresi MEAD műveiben a felületest, az üresen exotikust, a maga szűkebb körein túl oktanul merészkedő kutatót.

Legújabb könyve (*Culture and Commitment — A study of the Generation Gap*,

New York, 1970. Natural History Press — Doubleday & Company, Inc. xxvii, 113 p.) ismét érdekes olvasmány, és ha nem is minden tekintetben egy pályázáró nagy mű, igen érdekes módon továbbgondolása MEAD eddigi kutatásainak. A munka etnológiai anyagra épül, idézi a maga terepmunkája tapasztalatait, mégis sokkal inkább a mai társadalom egyik legfontosabb problémáját feszegeti: az ifjúság problémájával foglalkozik.

1969 februárjában kezdte el megfogalmazni nézeteit. Ugyanezen év márciusában, az *American Museum of Natural History* centenáriumi ünnepeivel összefüggésben, egy „*Man and Nature*” című előadássorozat részeként három előadást tartott. Ehhez írott bevezetése és előszava, meg az előadások szövege adják legújabb könyvét, amely 1970 legelején látott napvilágot. „Kultúra és Megbízás — Tanulmány a generációk közötti szakadékról” címmel. (Az angol címben szereplő „*commitment*” nehezen lefordítható szó, egyszerre jelenti a kultúra öröklését, bizonyos életcélokat, önbizalmat ezek eléréséhez, kényszert ezek átvételére.) Erdemes MEAD gondolatait némileg közelebbről szemügyre venni.

Első előszavában abból indul ki, hogy a mai fiatalok legfontosabb problémája: „Miben bízhatom, minek szentelhetném magam?”. Erre a kérdésre a fiatalok nem kapnak feleletet. A második bevezetésben elmondja, hogy napjainkra megváltozott a világ egészének a felépítése: egymástól lényegesen különböző társadalmak, kultúrátípusok kerülnek egymás közvetlen közelébe. Mindez új, nagy felelősséget ró az emberi kultúrák különfeleségét tanulmányozó etnológusokra, hiszen a hagyományos kultúrák eltűnnek, bizonyos megértésbeli problémák megmaradnak, máskor meg az egyetemes néprajzos éppen az így felbukkanó új, korszerű problémák

egynémelyikéhez adhat kulcsokat, ötleteket. Ilyen értelemben jelen munkáját korábbi művei továbbfejlesztésének tekinti MEAD maga is.

A könyv legfontosabb problémája, hogyan hagyományozódik, öröklődik a kultúra az emberi társadalmakban. MEAD három fokozatot, ennek megfelelően három módozatot különböztet meg. Ez a szisztéma logikai rendszer, nem egyetemes társadalomtörténeti séma, inkább bizonyos vonások szembeállítására, de még így is frappáns és meggyőző.

Az első fokozat (*A múlt – posztfiguratív kultúrák, számontartott idővel*) a tradicionális társadalmaké, amelyekben a fejlődés a láthatatlanságig lassú, a kultúra határai pedig a beláthatóságig korlátozottak. Itt az ifjakat arra nevelik, hogy mindenben a hagyományt kövessék, az öregek életmódját folytassák. A kulturális javak öröklése ily módon „poszt”-figuratív, a múltat követő. A természeti népek-nél szinte az utóbbi évtizedekig ez a forma uralkodott, mára azonban mindenütt megváltozóban van, onnan is eltűnik, ahol a közelmúltban még érvényes volt.

A második fokozat (*A jelen – kofiguratív kultúrák, egyenrangú társakkal*) a civilizált államok, sőt általában is minden immigrációs, újat kezdő társadalom jellemző létformája. Ebben a hagyományos életkeretek megváltoznak, a társadalom olyanra dinamikus, hogy már nem a tradicionális utakat járja, hanem az ifjú generációk magukra utaltak, nem felmenő rokonaiktól tanulnak, hanem a velük egyenrangú és egykorú társakkal kölcsönösen alakítják ki az új életszabályokat. Ez már egy kölcsönösen egymást-figyelő (ko-figuratív) kultúra-öröklési mechanizmust képvisel. Manapság az emberiség tetemes része ilyen társadalmakban él, vagy gyorsan ezek felé tart. E társadalmakban a sokgenerációs család megszűnik, a nagyszülők külön kerülnek, és már a kétgenerációs kiscsalád is bomlásnak indult. Az ilyen folyamatokban résztvevők zöme azonban nem tudja, mindez hova is vezet, meghasonlik a társadalom és a maga jövőjét, távlati céljait illetően is bizonytalanságba, olykor egyenesen pánikba esik.

A harmadik fokozat első tekintetre doktrinérnek, csak logikai ellenpólusnak látszik, MEAD azonban könnyűszerrel hoz konkrét érveket meglétének bizonyítására. E fokon nem az öregek tanítják a fiatalokat a kultúra értékeire, hanem a fiatalok oktadják ki az időseket. Ez a prefiguratív kultúra (a fejezet címe is „A jövő – Prefiguratív kultúrák, ismeretlen gyermekekkel”), célja a „jövő” megvalósítása, az utópia,

amelynek elhozatala során az ifjú nemzedék határozottan fellép az idősebbek ellen. A mai diákmozgalmakra, MAO CE-TUNG „ifjú lázadóira” hivatkozik itt MEAD. A fejezet végén szembekerül a kérdéssel, mire vezet mindez? A választ elkerüli, csupán arról beszél, hogy az utópia megvalósítására törekvés lehet megalapozottabb és megalapozatlanabb is. Legvégül egy ifjú véleményét idézi, aki szerint az elhozandó „holnap”, a Jövő már ma megkezdődött. A Ma már a Jövő.

Az érdekes társadalomtörténeti periodizálás először rögtön néhány kételyt ébreszt. Hiszen az emberi társadalom története nem a kultúra átadásának és a generációknak pusztán steril története, hanem a termelés, a társadalmi harcok állandó folyamatosága. Ebben pedig mindig új szituációk, generációs problémák, a megszokott horizontok kitágulása volt a döntő mozgató rugó. Ami a mai képet illeti, itt sem lehet elvonatkoztatni attól, hogy mások az ifjúság problémái Egyiptomban és Nigériában, Izraelben és Indonéziában, Csehszlovákiában és Angliában, az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban. A kínai vörösgárdista és COHN-BENDIT nem azonosítható a magyar huli-gánnal, de a továbbra is mondjuk tradicionális módon élő eszkimó fiatallal sem. Az óceániai háttér nem ad helyes képet az egész emberi társadalom fejlődéstörténetéhez, hiszen a nagy történelmi és osztályharcok inkább másutt zajlottak és zajlanak le. Nem lehet a számoaiak életével megmagyarázni sem a mai diákzavargásokat, sem a Komszomol mai problémáit, hiszen az ezeket kitermelő társadalmak is mások, mint a számoai.

E kifogások után feltétlenül meg kell azonban említeni, hogy MEAD könyve két szempontból mégis jelentős alkotás.

Egyrészt a mai társadalom általános jellemzését, különösen az ifjúsággal kapcsolatos problémákat új oldalról világítja meg. Mert ha nem is ez az egyetlen szempont, amelyet a kérdésekhez illeszthetünk, mindazáltal MEAD mesteri kézzel mutat rá arra, hogy egy társadalom normahagyományozási módja és generációs felépítése mennyire szorosan összefügg. És az is természetes, hogy közvetlenül az ifjúság és a generációk körül untilg elég olyan probléma bukkant fel éppen az utóbbi időkben, amelyek megérdemlik a külön vizsgálatot. Nemcsak MARCUSE és DUTSCHKE oldaláról kell ugyanis megközelíteni e kérdést, ha teljes érvényű képet akarunk kapni. MEAD könyve igen tág horizontból mutatja ez új, ifjúsági forradalmak szinte törvényszerűségét, a kofigurációs kultúra prefigurációs kultúrába váltását. Hozzá-

tehetnének mindehhez azt, hogy a szocialista országokban, a gyarmati sorból most felszabadult országokban egészen más aspektusai vannak ugyan az ifjúság bajainak, mégis, még itt is meggondolkoztatók MEAD érvei. Ő ugyan szinte csak könyve egyetlen helyén gondol arra, hogy politikuskok tudatosan is felhasználják vagy felhasználhatják a prefigurációra való áttérést (Kínát említi, bár maga is tamaskodik, elhiggye-e, hogy a maoisták az ő elveit ismerték volna fel a gyakorlatban), de ez a lehetőség már korábban is adott volt (talán nem kell bővebben indokolnunk a fasizmus ifjúságpolitikájának ilyen vonásait). Tudományosan és emberileg is elgondolkoztató mű MEAD alkotása.

Másik érdeke hangvétele, etnológus magatartása. A könyv egyrészt ismét bizonyítja azt, korunk égető problémáiban is van az etnológusnak, az etnológiának mondanivalója. (Éppen MEAD esetében, aki már sokszor fellépett társadalmunk etnológus doktornéni szerepében, külön hangsúlyoznám, hogy itt nem egy szándékolt de indokolatlan, hanem egy természetes és elfogadható feladat körvonalaival találkozunk. Az etnológia saját tudományos kompetenciája jogán kerül a kérdés döntőbírái közé. Ez ebben az esetben MEAD életművének, mostani éles szemének, általánosítási tudásának egyaránt köszönhető.) A mondanivaló állásfoglalása pedig messzemenően toleráns. Nem idealizálja a múltat, még a közelmúltat sem, a „Jövő” fejezetét megtestesítő fiatalok törekvéseit objektív ténynek veszi, nincs szándékában

kiátkozni a mai lázadó fiatalokat. Nem rejti ugyan véka alá, hogy maga a hagyománytisztelő („nagyapai”) kultúrák híve, nosztalgiát is érez irántuk, az akkultúrációt már korántsem tartja oly egyértelműen áldásos ténynek, mint két évtizeddel ezelőtt — mindezek ellenére sem céltáblája a fiatalok lázongása. Ez a szemlélet az, amely egyedül alkalmas objektív, higgadt megállapítások elérésére. MEAD-nél (és más etnológusoknál is) ezt a toleranciát olykor a kultúrák és értékek relativizmusába vetett hit sugallja, a fejlődés valamelyes tagadása egészíti ki. MEAD most e tekintetben is kivétel. Ha nem is harcos evolucionista, a változás tényeit nem tagadta soha. Toleranciája nem realitívizmus, inkább a tudományos megismerés és kíváncsiság álarca. Új könyvével bizonyítja, amit óceániai tárgyú műveiről helyszíni ismeret hiában sosem tudhattunk biztosan: jószemű terepmunkás, aki alkalmas arra, hogy az általa vizsgált emberek, közösségek szempontjait is megpróbálja megérteni. Ez a tolerancia ma ritka, nemcsak az etnológiában, hanem az ifjúság problémáival foglalkozó szerzők szélesebb öblű táborában egyáltalán is.

Ha tehát nem is az utolsó szó MEADÉ, megállapításai tartalma is, stílusa is imponáló. Innét ez a különös vita, amelyben több a bemutatás és megértés, mint a kritika. Talán e bíráló és a könyv szerzője nem annyira különböznek korban, hogy a nézeteltérés eléggé antagonisztikus legyen.

VOIGT VILMOS

Új könyvek és kiadványok

1969. IV. negyedév; 1970 I–IV. negyedév

BENCsik János: *Pásztorokodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől*. Debrecen, 1969, Alföldi ny. 105 p., 1 térk. 18. — Ft.

([Debrecen, Egyetem, Néprajzi Intézet.] Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből 22.)

(SZABÓ Ernő): *Falunapok — tájünneppek*. (Függelék: Balmazújváros — „Nagyháti tanyanap” forgatókönyve.) Bp. 1969, NPI, Házi soksz. 82. p. 12. — Ft.

FÉL Edit — HOFER Tamás: *Proper peasants. Traditional life in Hungarian village*. Chicago, Ill. — Bp. 1969, Aldine-Corvina, Kossuth Print. Bp. 440 p., 16 t.

(Viking fund publications in anthropology 46.)

Bibliogr. 414–418. p.

Átány

FÉL Edit — HOFER Tamás: *Proper peasants. Traditional life in a Hungarian village*. New York — Bp. 1969, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, Inc. — Corvina, Kossuth Print. Bp. 440 p., 16 t.

(Viking fund publications in anthropology 46.)

Bibliogr. 414–418. p.

Átány

Műveltség és hagyomány. *Studia ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae.* (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének évkönyve. Debrecen. 11. Szerk. GUNDA Béla (ÚJVÁRY Zoltán: *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban.*) 1969, Alföldi ny. 282 p. 65.—Ft.

Bibliogr. 237—265. p.
Deutschsprachige Zusammenfassung.
Debrecen, Egyetem, Néprajzi Intézet

T[udományos] I[smeretterjesztő] T[ársulat] Szociológiai és Néprajzi Csoport: *Jegyzőkönyv a cigánykutatással foglalkozó [Budapest] 1969. június 8-i konferenciájáról.* [Bp. 1969, Házi soksz.] 115 p.

MAROSÁN Lajosné: *Mit tettünk és teszünk a cigányokért.* — TOMKA Miklós: *A cigánykutatás külföldön és Magyarországon.* — SZIKLAI Imre: *A cigánykérdés pedagógiai problémái.* [Hozzászólás:] KOZELL Ferencné, HORVÁTH János stb.

CSILLÉRY Klára, K.: *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei.* Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1969, MTA KESZ soksz. 19 p.

FÜLÖP Lajos: *A születés, házasság és halál szokásai Gyöngyöspatán.* Gyöngyös, 1969, Hűtőgépgyár ny. Jászberény. 56 p., illusztr.

([Gyöngyös, Mátra Múzeum.] Múzeumi füzetek 10.)
Bibliogr. 53—55. p.
Deutschsprachige Zusammenfassung.

Népi kultúra. Népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi kutatócsoportjának évkönyve. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. Akad. Kiadó.

2—3. (Szerk. DIÓSZEGI Vilmos.) 1969, Akad. ny. 326 p., illusztr.

Bibliogr. a tanulmányok végén.
Deutschsprachige Zusammenfassungen.

K. KOVÁCS László: *Pástrortűzhelyek Erdélyben 1900 körül.* — SZABADFALVI József: *A magyar állattenyésztés tipológiai és terminológiai problémáihoz.* — KÓSA László: *Találmányok a paraszti gazdaságban.* — PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Az abara. Egy széntáról építmény a magyar parasztlakóházakban.* — KISBÁN Eszter: *A sertéselés tartóztatása a paraszti háztartásban.* Kutatási feladatok. — GUNDA Béla: *Az ember és az Echeneis naucrates kapcsolata.* — FILEP Antal: *Kétfeltekkes mezőváros (Ónod) XVII. századi látéképi ábrázolása.* — MANGA János: *Egy magyarországi szlovák falu (Vanycer.) — A XX. [huszadik] században rögzített népmeszeszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai.* 1. KOVÁCS Ágnes: *Arany László népmesegyűjtőműve.* — NAGY Iona: *A magyar Noé-történetek nemzetközi kapcsolatai és mifajta kérdései.* — SZEMERKÉNYI Ágnes: *A proverbszövegek logikai—szemantikai összehasonlító vizsgálatahoz.* — KÜLLÖS Imola: *A magyar népköltészet lírai dalműfajai és a kéziratos énekköltészet.* — Gyerekijesztők. 1. [Írta] HOPPÁL Mihály—JÁVOR Katalin: *Asszonyfarsang Mátraalmáson.* — DIÓSZEGI Vilmos: *A honfoglaló magyarság hitvilágának történeti rétegei. A világra.*

KÁKOSY László: *Varázslás az ókori Egyiptomban.* Bp. 1969, Akad. Kiadó. 202 p., 10 t. 21.—Ft.

(Kőrösi Csoma kiskönyvtár 7.)
Bibliogr. a jegyzetekben 180—200. p.

ROBY—JOHANSEN, Rudolf: *Az öltözködés története.* (Krop og klaer.) Ford. G. BEKE Margit. Bp. 1969, Gondolat, Kossuth ny. 350 p., 20 t. 76.—Ft.

SZOMJAS—SCHIFFERT György: *Énekes éjjeliőrök a falu társadalmában.* Dallam-történeti és történeti-néprajzi tanulmány. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1969, MTA KESZ soksz. 23 p.

Módszerek és feladatok. (Palóc tanácskozás.) (Eger), 1967. nov. 10—11. (Szerk. BAKÓ Ferenc. (Közrem.) KAPROS Márta, KECSKÉS Péter.) Eger, 1968, Hevesm. Tanács soksz. 211 p.

(Palóc kutatás. Módszertani közlemények 1.)

BAKÓ Ferenc: *A palóc-kutatás szervezeti és módszertani kérdései.* — BARABÁS Jenő: *A palócok etnikai és néprajzi vizsgálatának problémái.* — ANDRÁSFALVY Bertalan: *Hozzászólás az etnikumkutatás kérdéséhez.* [Hozzászólás:] VARGYAS Lajos, MORVAY Judit stb. — GYÖRFFY György: *A palócok eredete, a palóc etnikum kialakulása.* — KOVÁCS Béla: *A palóc-kutatás történeti kérdései.* — IMRE Samu: *A palócok nyelvészeti kutatása.* [Hozzászólás:] BAKOS József, FÜLÖP Lajos. — BAKÓ Ferenc: *Település, népi építkezés.* — VINCZE István: *Szólókkultúra.* — PALÁDI-KOVÁCS Attila: *Állattartás.* — KISBÁN Eszter: *Táplálkozás.* — KRESZ Mária: *Viselet.* [Hozzászólás:] GÁBORJÁN Alice. — MORVAY Judit: *A népi társadalom.* [Hozzászólás:] BÁLINT Sándor. — MANGA János: *Az egyházi év ünnepeinek szokásai.* [Hozzászólás:] LAJOS Árpád. — DIÓSZEGI Vilmos: *Népkölt.* — VARGYAS Lajos: *A ballada.* — BORSAI Iona: *Palóc területek jellemző népdaltípusai.* [Hozzászólás:] VARGYAS Lajos, LAJOS Árpád. — BODGÁL Ferenc: *Néhány adat a palócság kutatásához.* — HOPPÁL Mihály: *A palóckutatásról.*

SZÜCS Sándor: *Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek.* [Elbeszélések.] Bp. 1969, Magvető, Szegedi ny. [Szeged.] 200 p., illusztr. 18.—Ft.

PINTÉR Mária: *Szentpéterfa monográfiája*. (Kiad. Szentpéterfa, Községi Tanács. [Bev.] Szabó István.) Szombathely, 1969. Vasm. ny. 95 p., 8 t. 12.—Ft.

CZEGLÉDY Károly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Bp. 1969, Akad. Kiadó. Akad. ny. 159 p., 6 t. 17.—Ft.
(Kőrösi Csoma kiskönyvtár 8.)

KODÁLY Zoltán: *A magyar népzene*. A példatárt szerk. VARGYAS Lajos. (4. kiad.) Bp. 1969, Zeneműkiadó. Zeneműny. 335 p. 37.—Ft.

*

BIRKET—SMITH, Kaj: *A kultúra ösvényei*. Általános etnológia. (Kulturens veje. Angolból ford. BODROGI Tibor. Utószó: GUNDA Béla.) Bp. 1969, Gondolat, Egyet. ny. 477 p., 33 t. 58.—Ft.

Bibliogr. 433—439. p.

Román-magyar közös kiadás.

Néprajz és nyelvtudomány. [Kiad. a Szeged, Egyetem], (Bölcsészettudományi Kar.) Szeged.

13. (Szerk. FERENCZI Imre, HAJDU PÉTER, NYIRI Antal.) 1969. Szegedi ny. 94 p. ([Szeged, Egyetem], Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Sectio ethnographica et linguistica.)

Deutschsprachige Zusammenfassungen.

JAKOBSON, R(oman): *A zérus jel*. — HAJDU Péter: *Új hazát találtak, őshazát keresnek*. — MIKOLA Tibor: *Miscellanea Samojedica*. — LABÁDI Gizella: *A nyenyec többes genitívusról*. — FERENCZI Imre: *A kuruc kor mondavilága*. — Testrésznevekből alakult mértékneveink története. 6. VELCSOV Mártonné: *Láb*. — SZATHMÁRI István: *Kazinczy [Ferenc] és irodalmi nyelvének*. — *A magyar törénszer descendens történetéhez*. 2. [Írta] NYIRI Antal. — BOGNÁR Ferenc: *Hány része van a mondatnak? — A Müncheni Kódecs magyar szövegének és a Vulgata latin szövegének összehasonlítása*. [Biblia, Újszövetség.] 2. [Írta] VÉGH József Mihály. — KRISTÓ Gyula: *Volt-e emberi társadalom 1790-ben?* [Decsy Sámuel.]

PAPP Gábor—RÁDÓCZY Gyula—TÓTH Imre: *Valkó*. (Lezárva: 1965. dec. 31.) Valkó Község Tanácsa, Zrínyi ny. Bp. 192 p., illusztr.

Magyarország tájféldrajza. (Szerk. PÉCSI Márton.) Bp. Akad. Kiadó. 2. Köt. *A tiszai Alföld*. (Szerk. MAROSI Sándor, SZILÁRD Jenő.) 1969, Akad. ny. 381 p., 6 t., 7 térk. 1. térk. mell. 96.—Ft.

Bibliogr. 326—352. p.

GRUZ János: *Heves története*. Heves, 1969, Hűtőgépgyár soksz. Jászberény. 120 p. illusztr.

SZABÓ Lajos—ZSOLDOS István: *Fejezetek Kisújszállás történetéből*. Szolnok, 1969. [Szolnokm. ny.] 80 p., 2 térk.

([Szolnok], Damjanich János Múzeum. A — — közleményei 21—22.)

Kisalföldi népművelés. Módszertani füzet felszabadulásunk 25. és Lenin [Vladimir Il'ics] születésének 100. évfordulójára. (Szerk. Z. SZABÓ László. [Győr], 1969. Győr-Sopron Megyei Népművelési Tanácsadó. [Házi soksz.] 180 p. 21 cm.

Bibliogr. 39—62. p.

KOCSISNÉ SZIRMAI FORIS Mária: *Somogyi szóttesminták és keresztzemes díszítések*. Bp. 1969, Minerva, Offset ny. 127 p., illusztr. 27.—Ft.

FERENCZI Imre: *A kuruc kor mondavilága*. Szeged, 1969, Szegedi ny. 31—43. p.

(Köny. Néprajz és nyelvtudomány 13.)

(Néprajzi dolgozatok 22.)

Deutschsprachige Zusammenfassungen.

WEINER (Leó): *Lakodalmas*. Hegedűre zongorakísérettel. Op. 21/b. Ungarischer Hochzeitstanz. Für Violine mit klavierbgl. — Hungarian wedding dance. For violin with piano accomp. [3. kiad.] Bp. [1969], Ed. Musica (Z. 1797.) 7 p., 1 mell.: 3 p. 12. Ft.

WEINER Leó: *Peregi verbunk*. Hegedűre v. violára v. klarinétára zongorakísérettel. Op. 40. — Ungarischer Tanz. Für Violine oder Viola oder Klarinette mit Klavierbgl. — Hungarian dance. For violin or viola or clarinet with piano accomp. 6. kiad. Bp. 1969, Ed. Musica (Z. 460.) 7 p., 1 mell.: 3 p. 18.—Ft.

ERDŐS Kamill: *A Békés megyei cigányok. Cigánydialektusok Magyarországon.* Bev. DANKÓ Imre. Gyula, 1969, Békésm. ny. 63. p.
 ([Gyula], Erkel Ferenc Múzeum. A Gyulai — kiadványai 60.)
 Bibliogr. összeáll. Dankó Imre. 9–11. p.
 Deutschsprachige Zusammenfassungen.

HENNINGER, Joseph: *Zum frühsemitischen Nomadentum.* Bp. 1969, Akad. Kiadó, Akad. ny. 33–68. p.

(Klny. Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien.)
 (Studia ethnographica 3.)
 Bibliogr. 61–68. p.

Index ethnographicus. [Kiad. a Budapest], Néprajzi Múzeum; M[agyar] T[udományos] A[kadémia], Néprajzi Kutatócsoportja. Bp.

10. évf. 1965. (A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1961. Szerk. SÁNDOR István. [Közrem.]: S. GÉMES Magda, S. DOBOS Ilona, ATTÁNYI Károlyné.) Bp. (1968), NPI soksz. 111 p.

KESZI-KOVÁCS László: *Die traditionelle Milchwirtschaft bei den Ungarn.* Bp. 1969, Akad. Kiadó, Akad. ny. 640–695. p., illusztr.

(Klny. Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Ethnographische Studien.)
 (Studia Ethnographica 4.)
 Bibliogr. 692–695. p.

Népi hagyományok Borsodban. Az 1. sz. Ipari Szakközépiskola néprajzi szakkörének évkönyve. Miskolc.

1. (Szerk. BARTHA László. [Ill.] ERDÉLYI Béla.) 1968, Városi Tanács. [Soksz.] 79 p., 6 t., 3 térk.
 Deutschsprachige Zusammenfassungen.

Népi hagyományok Borsodban. Az 1. sz. Ipari Szakközépiskola néprajzi szakkörének évkönyve. Miskolc.

2. (Szerk. BARTHA László. [Ill.] ERDÉLYI Béla.) 1969, Városi Tanács. [soksz.] 119 p.
 Deutschsprachige Zusammenfassung.

1. köt. VARGA János: *Vadfogási módok Abod községben.* — DÁVIDHÁZI Ferenc: *A hagyományos paraszti gazdálkodás Legyesbényén.* — SÍTÓ Ferenc: *Szénagazdálkodás Páciban.* — JÁVOR László: *Lakodalmi reszek Legyesbényén.* — DÁVIDHÁZI Anna — MIHÁLYI Ilona: *Babonás történetek Kisgyőről.* — VARGA János: *A földrajzi névadás általános kérdései. Halár- és dülönevek Abodról.* — BÉRES László: *Gardána község rövid története.*

2. köt. BARTHA László: *Néhány szó a palócokról.* — VARGA János: *Jealinszky Lászlóné „története”.* — RICZKÓ László: *Luca napi hiedelmek és szokások Bükkábrányban.* — FÖLDVÁRI László: *Ragadványnevek Omassán.* — GOMBÁR Erzsébet: *A tej szerepe Hidasnémeti máj táplálkozásában.* — SZENDREI János: *Tejhorás Szomolyán.* — VARGA János: *Matrinyolós.*

(JEREMIÁS Éva): *Holdanygal.* Tadzsik népmesék. (Vál., ford., utószó és jegyz.: — —.) [Versford.] (SZERDAHELYI István. Ill. LÓRÁNT Lilla.) Bp. 1970, Európa, Kossuth ny. 169 p. 12. — Ft.

(Népek meséi.)

ILLYÉS Gyula: *Once upon a time.* Forty Hungarian folktales. (Transl. Barna BALOGH, Susan KUN [Zsuzsa]. 2. ed.) Bp. 1970, Corvina, Univ. Print. 323 p.
 (Hungarian library.)

Válogatás a szerző Hetvenhét magyar népmese c. gyűjteményéből.

TÓTH Ferenc: *A makói hagyma történetéhez.* Makó, 1969, Szegedi ny. [Szeged]. 55–85. p., illusztr.

(Klny.: Móra Ferenc Múzeum évkönyve.)
 ((Makó, József Attila) Múzeum. A Makói — füzetek 4.)
 Deutschsprachige Zusammenfassung.

*

Népi kultúra Borsodban. (A miskolci Földes Ferenc Gimnázium „Istvánffy Gyula” néprajzi szakkörének évkönyve.) Miskolc.

[1.] (Szerk. Márai Gyula.) 1970, Városi Tanács soksz. 112 p., 7 t.
 Deutschsprachige Zusammenfassung

MÁDAI Gyula: *Szakkörünk működése, eredményei.* — MÁDAI Gyula: *A hagyományos paraszti erdőgazdálkodás kutatásának általános kérdései.* — MÁDAI Gyula: *Ólfavágók erdei munkások a Bükkben.* — TÓTH Piroska: *Népi erdőgazdálkodás Dédestapolcsány környékén.* — KOLODZSEY Zoltán: *Az erdő szerepe Répásbuda népeletében.* — GULYÁS László: *Lakodalom Rakacsnán.* — TÓTH Piroska, D.: *Kenderfeldolgozás a Sajó völgyében és a Harica völgyének egyes községeiben.* — FENYVESI Edit: *Sajószentpéteri bányász hagyományok.* — KEMÉNY Gyula: *Cseledsors Halmajon.*

Néprajzi Értesítő. A [Budapest], Néprajzi Múzeum évkönyve. Bp. NPI. 51. 1969. (Szerk. Szolnoky Lajos.) 1969, Franklin ny. 176 p., ill.

Bibliogr. a tanulmányok végén.
Deutschsprachige Zusammenfassungen.

(HOFFMANN Tamás): *A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei?* — *A kalotaszéki királyi keletkezési feljegyzések története.* 1. (FÉL Edit — HOFER Tamás) *Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltáráására.* — *Kaszaseri vágószekerek történetéhez.* 2. (TAKÁCS Lajos): *Köpus felelőssége.* — A [Budapest], Néprajzi Múzeum 1967–68. évi tárggyűjtése. Magyar gyűjteményeink. [Írta] FÖLDES László, TAKÁCS Lajos stb.) — (BIRÓ Friderika): *Jobbágyparaszti ház-lakáskultúra az érségi Szalafőn.* — (UZSOKI András): *A vastuskőről.*

Hazafias Népfrent. Békés Megyei Bizottság, Honismereti Helytörténeti Bizottság
A — — antológiája. Békéscsaba.

3. Szerk. CZEGLÉDI Imre. 1969, Békésm ny. soksz. 151 p.
(Körösmenti honismereti közlemények 3.)

Eldőzménye: A Békés Megyei Népművelési Tanács Helytörténeti Bizottságának antológiája.

ZIELBAUER György: *Huszonöt éve történt.* — LOVÁSZ György: *A Világosság Dalkör [Szarvas] újjáalakulása és működésének csúcspontja.* — MIKLYA Jenő: *Simon Ferenc [1907–1945] életrajza.* — KISS Imréné: *A békéstarhosi énekiskola története (1946–1954)* — MESTER György: *A májusfa ültetésének és kitércelésének népszokása Eleken.* — BECK Zoltán: *Adatok Kaszaper népi táplálkozásához.* — SZABÓ Ferenc: *A helytörténeti anyaggyűjtés feldolgozásának néhány fontos módszertani-technikai kérdése.* — *A visszaemlékezések gyűjtésének módszerei.* 2. [Írta] SZILÁGYI Miklós. — MORVAY Péter: *Az Erkel Diákújság [Gyula] néprajzi pályázata.* — SZERDAHELYI István: *Idégyenforralmi gyakorlat — tartalmas honismeret.* — *Nevadás és hagyomány.* (A battonyai Mikes Kelemen Gimnázium tapasztalataiból.) 1. [Írta] TAKÁCS László. — TÁBORI György: *Békés megye műemlékeinek védelme.* — MÁTÉ Lajos: *„Csak tiszta forrásból.”* — BALOGH György: *A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat munkája a mezőkerécskői járás területén.* — DANKÓ Imre: *A jó öreg Magyaróssy János.* — PAPP János: *Hajn Lajos (1818–1891).* — DANKÓ Imre: *Insplom József köszöntése.* — VASS István, G.: *A honismereti mozgalom eseményei Békés megyében (1968. aug. — 1969. máj.)*

KERECSÉNYI Edit, H.: *A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykánizsa környékén.* Bp. 1969, NPI soksz. 273 p., lt., illusztr. 30. — Ft.

A [Budapest], Néprajzi Múzeum és a [Magyar] Tudományos Akadémia, Néprajzi Kutatócsoport kiadásában megjelenő „Néprajzi Közlemények” (13. évf. 1969. 3–4.) számaként.

FARKAS Gábor: *Adatok Bodony község történetéből.* Gyöngyös, 1969, Bodony Község Tanácsa, Damjanich Múzeum soksz. Szolnok. — Járási Könyvtár soksz. Jászberény. 130 p., 4 t.

HORVÁTH Árpád: *Szakacs mezőváros története.* [Bev.] (HORVÁTH Imre, Bödő Lajos.) Szakacs, Községi Tanács, Pécsi Szikra ny. [Pécs]. 333 p., illusztr.
Bibliogr. a jegyzetekben és 331–332. p.

MEAD, Margaret: *Férfi és nő.* A két nem viszonya a változó világban. (Szerk., vál. és utószó: BODROGI Tibor, Ford. ANDRÁS László, VAJDA Endre.) Bp. 1970, Gondolat, Alföldi ny. Debrecen. 339 p. 35. — Ft.

(PINTÉR Nándor — VINCZE Ferenc — CSÉPÁNY István): *Pásztó története.* Pásztó, 1970, Közs. Tanács Közl. ny. 165 p., 16 t., 1 mell. 20. — Ft.
Bibliogr. a jegyzetekben. 146–160. p.

JANÓ Ákos — VORÁK József: *Hulási csipke.* Kiskunhalas, 1969, Csipkeház, Révai ny. [Bp.] 33 p., 30 t.
Summary in English. — Deutschsprachige Zusammenfassung.

TIMÁR Sándor: *Déldunántúli ugrós.*
(Zene: SÁRI József.) — SZABADI Mihály: *Tolnai szvit.* (Zene: OLSVAI Imre.) — SIMON Antal: *Sűrű magyar.* (Zene: JAKAB Zoltán. [Korográfia. III.] KARSAI Zsigmond. *Viseletrajzok:* KASCÁK [Kastyák] Margit. [Táncleírás:] LÁNYI Ágoston, Sz. SZENTPÁL Mária.) Bp. 1969, NPI, soksz. 155 p., 2 mell.: le, 14 l., 1 kotta mell.: 35 p. 54. — Ft.

(Együtteseink műsorából 7.)
(Szülőföldünk Borsod. [1.]

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti gyűjtők fóruma. (Szerk. BOGDÁL Ferenc. Kiad. a Hazafias Népront, Borsod Megyei Bizottság; [Miskolc], Megyei Művelődési Központ; Borsod [megye], Megyei Idegenforgalmi Hivatal.) Miskolc, 1970, Megyei Könyvtár, Házi soksz. 70 p., 2 t.

(BOGDÁL Ferenc): *A néprajzi tárggyűjtés módszere.* — (NAGY Géza): *Népmese gyűjtés Karcán.* — (BODÓ Sándor): *Ipartörténeti tárgyak gyűjtése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.* — (KOVÁTS Dániel): *Földrajznégygyűjtés a sátorlajóshelyi járásban.* — (TASI Erzsébet): *Táplálkozás Aszalón a század elején.* — (OROSZ László): *Aszaló cigányai.* — (HOFMANN András — KISS Károly): *Újabb adalékok a mezőcsáti kerámia történetéhez.* — (HUBAY László): *A II. Rákóczi Ferenc Könyvtár helyismereti gyűjteménye.* [Miskolc, Megyei Könyvtár.] — (OROSZ László): *Miért hagyjuk pusztulni történelmi emlékeinket?* — (SZÜCS István): *Kántor Mihály (1885–1968).* — (TÓZSA István): *Szülőföldünk és az idegenforgalom.* — (KLUGER Lászlóné): *A II. Rákóczi Ferenc Könyvtár helyismereti kiadványai.* [Miskolc, Megyei Könyvtár.] — (DÖMÖTÖR Sándor): *Népi hagyományok Borsodban.*

(KAZACSAY Ferencné): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyismereti irodalma.* Miskolc, 1970, II. Rákóczi Ferenc Könyvtár, [Házi.] soksz. 80 p., illusztr. (Bibliográfiai füzetek 6.)

(MARTONYI Zoltán — RÉDAI László — TAMÁSI Mihály): *Királyhegyes 125 éve.* (1844–1969.) Hódmezővásárhely, 1970, Szegedi ny. 100 p., illusztr.

SZITA Ferenc: *Kéthelyi krónika.* (Kiad. a Somogy Megyei Tanács.) Kaposvár, 1970, Somogym. ny. 56 p., illusztr.

Tanulmányok Békéscsaba történetéből. (Szerk. KRISTÓ Gyula, SZÉKELY Lajos.) Kiad. a.] Békéscsaba, Városi Tanács. Békéscsaba, 1970. Békésm. ny. Gyula. 384, [20] p., 12 térk.

Bibliogr. a jegyzetekben.
Résumé po slovensky.

NÉMETH Péter: *Békéscsaba földjének múltja az őskortól a magyar középkorig.* — KRISTÓ Gyula: *A középkori Csaba.* — SONKOLY Pál: *Az újjáéledt Csaba.* — SZÁNTÓ Imre: *Békéscsaba úrbéri viszonyai, 1772–1846.* — VIRÁGH Ferenc: *Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc Békéscsabán.* — TÁBORI György: *Békéscsaba településének fejlődése a 18–19. században.* — DANKÓ Imre: *Békéscsaba iparának és kereskedelmének fejlődése a gyárípar megindulásáig.* — SZABÓ Ferenc: *Békéscsaba mezőgazdasága az örökviátságtól az első világháborúig. (1846–1914.)* — SZÉKELY Lajos: *Haan Lajos a történelőrő.* — SZEKERES Béla: *Békéscsaba gyáríparának történetéhez.* — TIBORI János: *Az Áchím András-féle parasztmozgalom.* — FANCSOVITS György: *A magyar októberi forradalom és a Tanácsköztársaság Békéscsabán.* — MOLNÁR Pálné: *SZEKERES Béla: Adalékok a békéscsabai munkásmozgalom két világháború közötti történetéhez.* — PAPP János: *A békéscsabai színeszet története (kialakulásától a felszabadulásig).* — TIBORI János: *Néhány fejezet a békéscsabai Auróra kör történetéből.* — DÉR Endre: *Képzőművészet Békéscsabán.* — VASS István: *Békéscsaba a felszabadulástól a forradulat évéig.* — PORKOLÁB Károly: *Békéscsabai adattár.*

TURNBULL, Colin M[acmillan]: *Az afrikai törzsek élete.* (Tradition and change in African tribal life.) (Ford. BÓNIS György.) [Bp.] 1970, Gondolat, Pécsi Szikra Ny. [Pécs]. 189 p., 21 t. 26. — Ft.

VAJKAI Aurél: *Bakonybél.* Veszprém, 1970, Athenaeum ny. [Bp.] 59 p., illusztr. 10. — Ft.
(Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében.)

VAJKAI Aurél: *Nagyvácszony.* Veszprém, 1970, Athenaeum ny. [Bp.] 59 p., illusztr. 10. — Ft.
(Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében.)

VAJKAI Aurél: *Tihany.* Veszprém, 1970, Athenaeum ny. [Bp.] 59 p., illusztr. 10. — Ft.
(Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében.)

VAJKAI Aurél: *Veszprém.* 1970, Athenaeum ny. [Bp.] 58 p., illusztr. 10. — Ft.
(Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében.)

JAKAB István László: *Bicske története.* [Rev.] (Sass József.) Bicske, 1969, Alföldi ny. Debrecen. 582 p., 44 t., 12 térk. 100. — Ft.
Bibliogr. a jegyzetekben 553 573. p.

Képek és szobrok. [Kiállítás. Bilder und Bildwerke. [Ausstellung.] Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1970. jún. 14. — szept. Rend.

VARGA Zsuzsanna, KOVÁCS Péter. Katalógus. Bev. VARGA Zsuzsanna. Székesfehérvár, 1970, Fejérm. ny. 44 p., 16 t.

(A magyar népművészet évszázadai — Jahrhunderte der ungarischen Volk-kunst 2.)

([Székesfehérvár], István király Múzeum. Az — — közleményei D. 74.)

BÉCSINÉ ÁCS Sarolta: *Kalocsa népművészete*. [III] (RÖKK Károly, DÁNKA Boris stb.) Kalocsa, 1970, Városi Tanács, Bács-Kiskunm. ny. 105 p., 28 t.

A bev. és képjegyzék orosz, angol, francia és német nyelven.

Összeállította: TASNÁDI MÁRIA

Az International Society for Folk-Narrative Research első évtizedéről

Jóllehet a folklorisztika tudományának minden területén evidens a nemzetközi kutatások szükségessége, és ennek megfelelően nemzetközi tudományos fórumok (kongresszusok, társaságok, folyóiratok stb.) kialakításának igénye: az egyes folklorisztikai részletproblémák vizsgálata mégsem fejlődött egyazon mértékben nemzetközi jellegűvé. Voltaképpen a mesekutatásban alakult ki leginkább a nemzetközi együttműködés szelleme, és a már itt kialakult gyakorlatot vették át, alkalmazták a maguk területének sajtószerepeihez a rokon feladatkörök (mondakutatás, mitoszkatás, szokáskutatás, a rejtvények és közmondások kutatása stb.) tudósai. A századforduló óta ilyen célt szolgált a *Folklore Fellows* szövetsége, ennek könyvsorozat-publikációja (*Folklore Fellows Communications*, 1910 óta több mint 200 kisebb-nagyobb kötet vagy füzet), sőt általában véve is a finn iskola néhány jelentős nemzetközi vállalkozása (AARNE mesekatalógusa, majd ennek THOMPSON kibővítette újabb kiadásai, a THOMPSON és munkatársai által készített *Motif-Index* első, majd bővített második kiadása stb.). Ehhez a „finn” irányzathoz természetesen csatlakozott néhány hasonlóan nemzetközi jellegű vállalkozás: BOLTE Johannes és POLÍVKA Jiří kommentárkötetei a Grimm-mesékhez, a MACKENSEN Lutz elkezdette *Handwörterbuch des deutschen Märchens*, távolabbról a BÄCHTOLD-STÄUBLI szerkesztésében megjelent *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* kötet-sorozata is. Az ilyen jellegű munkálatok a második világháború után egy évtizeddel újra kezdődtek, vagy legalábbis hasonló tervek láttak napvilágot. Ezek közül a mesekatalógus és a motívum-index újabb kiadásai meg is születtek. A korábban torzóban maradt mese-szótár nemzetközi méretű kibővítését-folytatását RANKE Kurt professzor terjesztette elő, *Encyclopädie des Märchens* címen; e munka előzetes címszójegyzéke 1959 óta áll készen, maga

a mű a hetvenes években jelenne meg, nemzetközi kutatógárda közreműködésével. Kevesebb siker koronázta egy összehasonlító monda-kézikönyv tervezését. PEUCKERT Will-Erich professzor iniciatívájára 1961-től kezdve megjelentek egy *Handwörterbuch der Sage* című szakenciklopédia első füzei, azonban a nemzetközi közreműködés megoldatlansága miatt e mű még az „A” betű végéig sem jutott el, cikkeit szinte egyedül a szerkesztő írta, és a vállalkozás meg is szűnt. A balladakutatás területén majdnem hasonlóan jutott az eddigi legambiciózusabb vállalkozás. Eredetileg MEIER John professzor irányításával 1935-től kezdve indult el a német népballadák típusok szerint csoportosított kiadása (*Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien*. I. *Balladen*), amely rendkívül lassú ütemben folyik (1939 és 1954 között szünetelt is), és voltaképpen csak a legújabbban került befejezése belátható közelbe, még így is vagy évtized távolába. E vállalkozás füzetében a jegyzetapparátus adja az európai összehasonlítást, és ideiglenesen ugyan, gyakorlatilag mégis egy európai ballada-index anyagát pótolják a változat-jegyzékek. Sajnos, a német népdalok hasonló apparátusú, nemzetközi háttérű kiadása, amelynek terve pedig 1914-re datálódik, mindezeig nem is indult meg.

Mindezen munkák kifejezetten nemzetközi jellegűek, célkitűzésük a komparatista folklórkutatás számára megbízható anyag közrebocsajtása, tehát voltaképpen egy pozitivistá ideál volt. Megjegyzendő az is, hogy a német kutatók milyen nagy részt vállaltak magukra az ilyen jellegű munkákból.

Cseppet sem véletlen tehát, hogy amikor a második világháború (és a hidegháború) tudományzavaró viharai elültek, hasonló célkitűzések jegyében szerveződött meg a folkloristák ezideig legéletképesebb nemzetközi szervezete. 1957-től kezdte el RANKE Kurt, akkor kieli pro-

fessor, a szorosabb értelemben vett mesekutatók nemzetközi értekezletének előkészítését. Ez évtől kezdve jelenik meg a mesekutatók nemzetközi folyóirata, a *Fabula* is. — szerkesztőbizottságának a kezdetektől tagja ORTUTAY Gyula¹ — mely nem csupán tíz folyóiratkötetet tett le eddig a kutatók asztalára, hanem „*Supplement-Serie*” címen értekezéseket, monográfiákat és mesegyűjteményeket is közzétett. Ebből a körből nőtt ki a nemzetközi népköltészetkutató-társaság is.

1959. augusztus 19-e és 29-e között Kiel és Koppenhága városaiban tartotta értekezletét az „*Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen*”.² Kiel nem csupán RANKE professzor, a kongresszus elnökének egyeteme volt, ekkor még itt élt a finn iskola nagy örege, ANDERSON Walter professzor is. Koppenhága pedig archivumával, és egész tudományos légkörével az összehasonlító kutatások iránti legfogékonyabb fellekvára volt mindig is a földrajzi-történeti jellegű folklorisztikai kutatásnak. Ez a kongresszus határozta el, hogy „*International Society for Folk Narrative Research*” címen nemzetközi társaságot alapít. A tervet az 1960-as párizsi etnológiai világkongresszus elé terjesztették, amely kedvezően tudomásul vette, és a társaság jogilag is megalakulhatott. (Ezt az 1964-es athéni kongresszus szentesítette, amely az Unesco égisze alatt működő nemzetközi etnográfiai-folklorisztikai szervezet (CIAP, illetve S. I. E. F.) szervezeti kérdéseivel is foglalkozott, ily módon megteremtve az *International Society for Folk-Narrative Research* hivatali kapcsolatát egészen az Unesco szerveiig).

Az *International Society for Folk-Narrative Research* egy évtizedes tevékenysége során három kongresszust és három kisebb létszámú ülést szervezett meg. A kiel-koppenhágai kongresszust öt évvel követte az athéni (1964. szeptember 1–6.), majd 1969 augusztus 26 és 31 között Bukarestben került sor a következő kongresszusra. A kongresszusok fokozódó népszerűségére, tekintélyére, méreteire mi sem jellemzőbb, minthogy az első megbeszélésen mintegy 60 előadás, Athénban már majdnem 80, Bukarestben pedig ennek is kétszerese (!) került szőnyegre. Termé-

zetes az, hogy e többszáz véleményt nehéz egységes képbe foglalni, mindazáltal valamelyest mégis kirajzolódhatnak a modern mese-és mondatkutatás feladatkörei a kongresszusi beszámolókból.

Az első kongresszuson természetesen többségben voltak a beszámoló jellegű előadások: egy-egy ország, vagy táj mesekutatását ismertették, egy-egy típusmonográfia vagy katalóguskísérlet, avagy más célkitűzésű egyéni munka pillanatnyi állását tették közzé az előadók.³ Néhány előadás érintette a népi elbeszéléskutatás általános problémáit. RANKE Kurt a hajdan JOLLES André felfedezte „Einfache Formen” elméletet fogalmazta újra. A svájci LÜTHI Max a maga módszerét népszerűsítette („*Das Märchen als Gegenstand der Literaturwissenschaft*”). A szájhagyományozás mindennapjaiban megfigyelhető törvényszerűségekkkel foglalkozott ORTUTAY Gyula („*Begriff und Bedeutung der Affinität in der mündlichen Überlieferung*”), DÉGH Linda pedig az egyéniségkutatás ismert téziseit foglalta össze („*Die schöpferische Tätigkeit des Erzählers*”). A mesék stílusáról, illetve funkciójáról meglehetősen esztétikai általánosítással beszéltek (LO NIGRO, Sebastiano: „*Tradition et Style du Conte Populaire*” — SCHIER, Kurt: „*Zur Funktion von Volkserzählungen*”). Érdekes módon a kongresszus még nem mutatta be a hagyományos folklorisztikai irányzatok ellenzőinek véleményét, az új javaslatok (például SWAHN, Jan-Öjvind: „*Aktuelle Arbeitsaufgaben der internationalen Märchenforschung*”) is meglehetősen szerények voltak, jobbra a korábbi módszerű kutatások valamivel jobb továbbfolytatását reklamálták. Ezen kívül csupán egyetlen vonásban hozott még újat e megbeszélés: jóllehet nem programatikusan, mégis megjelentek a nem-mesei témák, a más prózaelbeszélések iránti érdeklődés első jelei.

Ez a mesén-kívüli figyelem csakhamar a mondára összpontosult. Természetes ez a körülmény, hiszen ez időben indult meg új lendülettel az egész világon a népmondakutatás, kerültek napirendre a nemzeti és nemzetközi katalógus-kísérletek, és természetesen egész sor elméleti és gyakorlati probléma is felbukkant.⁴ A kutatók a nemzetközi fórumok elé siettek, hogy

¹ Ortutay Gyula meghívása a *Fabula* szerkesztőbizottságába. *Ethnographia* 68 (1957) 185.

² DÉGH Linda: *Beszámoló a kiel-i és koppenhágai népmesekutató kongresszusról*. *Ethnographia* 71 (1960) 123–127.

³ *Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen (19.8. — 29.8. 1959.)*. *Vorträge und Referate*. Herausgegeben von Kurt Ranke. Berlin, 1961.

⁴ Errőljtékőzolat: VOIGT Vilmos: *A monádák műfaji osztályozásának kérdéséhez*. *Ethnographia* 76 (1965) 2(0) 200–220. — SCHMIDT, Leopold: *Vor einer neuen Ära der Sagenforschung*. *Osterreichische Zeitschrift für Volkskunde* 68 (1965) 53–74. — AZBELEV, Sz. N.: *Problemi mezdunarodnoj sistematizacii predanii i legend*. *Russkij Folklor* 10 (1966) 176–195. — RÖHRICH, Lutz: *Sage*. Stuttgart, 1966. — LÜTHI, Max: *Märchen*. (3., durchgesehene und ergänzte Auflage). Stuttgart, 1968. — PETZOLDT, Leander: *Vergleichende Sagenforschung*. Darmstadt, 1969.

ott terjesszék elő meglátásaikat, vagy ott nyerjenek megnyugtató választ felöltő kételyeikre.

A Társaság első kisebb méretű ülését Antwerpenben tartották, 1962. szeptember 6–8-a között.⁵ Itt 11 előadás hangzott el, mind a mondatakatalogizálás gyakorlati és elméleti problémáinak szentelve.⁶ A finn SIMONSUURI Lauri, a svéd TILLHAGEN Carl-Herman és a dán BØDKER Laurits az Észak-európai mondatakatalogusokról, PEETERS K. C. professzor a flamand, SINNINGHE J. R. W. a holland, JECH J. és SIROVÁTKA O. a cseh, GREVERUS I. M. és BURDE-SCHNEIDEWIND G. a német, DÉGH Linda a magyar, HAND W. D. professzor az Egyesült Államok-beli mondatakatalogizálásával foglalkozott. Az előadások vitájában, de különösen a záróülésén foglalkoztak a jelenlevők azzal, hogyan kellene mihamarabb megbízható mondatakatalogusokat elkészíteni. Az a vélemény alakult ki, hogy a mondatakutatásnak elengedhetetlen előfeltétele a megbízható, kommentárokkal ellátott mondaszöveg-publikáció, valamint katalógusok elkészítése. A katalógusok lehetőség szerint legyenek nemzetközi felhasználásra alkalmasak. Ennek mikéntjéről azonban az értekezlet nem tudott dönteni. Annyi világossá vált, hogy bizonyos regionálisnemzetközi katalógusok elkészítése lenne célszerű: így került szóba egy európai mondatakatalogus terve, illetve ennél kisebb lokális mondatakatalogusok (Észak-európai, Kelet-európai stb.) elkészítésének szükségessége. Elhangzott az a kívánság is, hogy Kelet-Európa mondatakutatójáról a nemzetközi folklorisztikának jobban kellene tájékozódnia. Legelőkelőbb nehézségként a „monda” fogalmának (= műfajának) definiálhatatlansága bukkan fel, éppen ezért a résztvevők tervbevétték a monda definíciójának elkészítését.

Az Antwerpenben nyitva maradt problémák többsége szóba került az egy évvel később következő második kis értekezleten. Erre 1963. október 14–16-án Budapesten került sor.⁷ Itt még konkrétan fogalmazták meg a feladatokat, és ezekre mindjárt megoldást is kerestek. Az antwerpeni tanácskozás eredményeként létrehozott „mondabizottság” feladata az volt, hogy kidolgozza a mondatak

csoportosítását, amely a nemzetközi jellegű katalógusoknak alapjául szolgálhat. E cél köré fonódott a Budapesten elhangzott 14 előadás,⁸ valamint a külön vita.⁹ Az előadások mintegy fele foglalkozott konkrét, lokális beszámolókkal (a magyar rátótiáda-műfaj katalógusa, a román mondák, a bolgár történeti mondák, a görög mondák rendszere, az ír mondagyűjtés, a finn mondaosztályozás stb.), de már ezekben is rendre az osztályozás és a nemzetközi kutatás számára is hasznosítható tapasztalatok kerültek előtérbe. Az előadások másik fele pedig kimondottan ezt a célt szolgálta, határozottan, paradigmaticusan elméleti jelleggel. TILLHAGEN C—H. („Was ist eine Sage? Eine Definition und ein Vorschlag für ein europäisches Sagensystem”) a mondákat típusok (és nem motívumok) szerint javasolja osztályozni, ezeket a típusokat a mondákban megtalálható hiedelemelemek milyensége szerint osztályozza. Megoldatlan probléma számára a „vándormonda” kategóriája (CHRISTIANSEN: „Migratory Legend” fogalma), amelyet tisztázatlannak tart. HAND Wayland D. professzor előadásában („Stabile Funktion und variable dramatis personae in der Volkssage”) azt a nézetet képviselte, hogy a mondákban a történet nagyjából maradhat azonos még akkor is, ha a szereplők (különösen a hiedelemlények) váltakoznak is különböző népek és korok hagyományában. A mondatak alakváltozásaiával foglalkozott SIROVÁTKA Oldřich előadása („Zur Morphologie der Sage und Sagenkatalogisierung”), amelyben ugyan nem adott végleges definíciót, megoldásokat, mégis igen pontosan bemutatta, mi minden változik, módosul az egyes mondatak megjelenési formáiban, és azt is hangsúlyozta, hogy a készülő katalógusoknak meg kell felelniük ennek a körülményeknek. Ugyancsak a monda variabilitását hangsúlyozta JECH Jaromír is („Variabilität der Sagen und einige Fragen der Katalogisierung”). A marburgi bányász-mondakatalogus (és általában az európai mondatakatalogus tervezete) elkészítése során szerzett tapasztalatait összegezte GREVERUS Ina-Maria („Bericht zu Veröffentlichungs- und Katalogisierungsplänen aus dem Zentralarchiv der Volkserzählung”), főként abból a szempontból, hogy az egyes monda-

⁵ V. DÉGH Linda: Az International Society for Folk-Narrative Research antwerpeni alakuló ülése. *Ethnographia* 74 (1963) 124–126.

⁶ *Tagung der »International Society for Folk-Narrative Research« in Antwerp (6.–8. Sept. 1962). Berichte und Referate.* Redigiert von K. C. PEETERS. Antwerpen, 1963.

⁷ DÖMÖTÖR Tekla: A mondatakutatók nemzetközi értekezlete Budapesten. *Ethnographia* 75 (1964) 166–167.

⁸ *Tagung der Sagenkommission der International Society for Folk-Narrative Research in Budapest, 14–16. October 1963.* *Acta Ethnographica* 13 (1964) 3–131. Általános beszámoló: *Fabula* 7 (1965) 79–81.

⁹ Ez jobbra hozzáférhető: BOŠKOVIC-STULLI, Maja: *Beitrag zur Diskussion über die Katalogisierung der Volkssagen.* *Fabula* 8 (1966) 192–207.

típusok milyen további, nagyobb csoportokba oszthatók. Előadása végére csatolta a marburgi intézet által készített „mondakondancia” egyik részletét, amelyben a hiedelemmondák néhány jelentős csoportja nyert beosztást. Az előadások vitájában felszólalt PUTYILOV B. N. is, aki tájékoztatta a résztvevőket a szovjet kutatók munkásságáról — mind a közvetlen mondakutatás területén, mind olyan elméleti kérdéseket illetően, amelyekhez hasonlókról a megbeszélésen már szó esett.

A megbeszélések végén egy héttagú külön bizottság — ennek munkájában oroszlanrésze volt DÖMÖTÖR Teklának — megkísérelte, hogy legalább nagy vonalokban elkészítse a mondák főbb osztályokba csoportosításának tervezetét. 4 fő és ezeken belül összesen 19 alcsoportra osztva. Egy durva séma meg is született, amelynek további finomítását későbbi feladatnak ítélték.¹⁰ Ezzel a konkrét eredménnyel zárult a budapesti mondakatalógus-megbeszélés.

A következő megmozdulás már az athéni nagy kongresszus volt 1964. szeptember 1. és 6. között.¹¹ A tervek szerint itt speciális témaként a mediterrán folklór szerepelt, de a mondával foglalkozó előadások száma olyanyra meggyarapodott, hogy végül is két szekcióban hangzottak el az előadások: külön a mesével, külön a mondával foglalkozók. Bár nehéz a 86 előadás mindegyikében egységet felfedezni, bizonyos általános jellemzés talán mégsem elképzelhetetlen.¹²

Az előadások egy csoportja hagyományos munkabeszámoló volt: mindenki elmondta, éppen milyen témával foglalkozik. A mediterrán témát többen is érintették, anélkül azonban, hogy egyetlen átfogó előadás elhangzott volna e tárgykörből, sőt a részletbeszámolókat egymás mellé téve sem alakulhatott ki ilyen kép a szemlélőben. Érdekes módon viszonylag jó áttekintést adódott viszont a délkelet-európai mese-kutatásról. POP, BIRLEA és BARBULESCU a román, ROMANSKA a bolgár, BOŠKOVIĆ-STULLI a szerb-horvát, MATIČETOV a szlovén, MEGAS a bizánci görög, PETROPOULOS, SPYRIDAKIS, IOANNIDOU-BARBARIGOU, LAMPSIDIS és mások az új görög prózaepikáról számoltak be. Feltűnő, hogy milyen kevés volt a valójában elméleti előadások száma a kongresszuson. Ezek témája és módszere egymástól teljesen elütő jellegűnek mondható.

Nem számolva ide a plenáris ülésen elhangzott díszelőadásokat (amelyek egy történeti-filológiai módszer többé-kevésbé szerencsés megismétléseinek tűnhetnek), az előadók rendszerint másutt már megfogalmazott rendszereiket adták elő némiképp kibővítvé, alkalmoszerűsítve. A legtöbb előadás már címében jelzi szerzője állásfoglalását. LÜTHI Max az irodalomtudományi szempontok alkalmazását folytatta („*Parallele Themen in der Volkserzählung und in der Hochliteratur*”). SIROVÁTKA Oldřich a mese-morfológia egy sajátos feladatkörét dolgozta ki („*Zur Erforschung der nationalen Eigenarten des Märchens*”). Amint ez már jellemző a nemzetközi mesekutatásra, néhány előadás voltaképpen pragmatikus-tárgyszerű témákat talált, a szerző szándéka szerint elméleti általánosítással — a valóságban azonban legfeljebb írásztali szintézis formájában. DORSON Richard az általa szerkesztett könyvsorozatról számolt be („*The Folktales of the World Series: Progress Report*”), és nem a világ mesekincsét írta le; JECH Jaromír („*Zur Methode der wiederholten Aufzeichnung von Volkserzählungen*”) nem az azonos mesélőtől származó változatok igazi problematikáját tárta fel, hanem a maga terepmunkájának tapasztalatait mutatta be általánosítva.

Több helyesséssel övezhetjük a kongresszus mondaelméleti előadásait. DÉGH Linda ezúttal a mondák megjelenési formáit elemezte („*Processes of Legend Formation*”), GREVERUS Ina-Maria mégegyeszer a mondák tartalmi csoportokra osztásának fő kategóriáival foglalkozott („*Thema, Typus und Motiv — zur Determination in der Erzählforschung*”). Két előadás is érintette a (von SYDOW megjelölte) észak-európai mondatermológia kérdéskörét. HONKO Lauri professzor a hiedelemmondák etnológiai-vallásszociológiai elemzéséhez közeledett e módszer segítségével („*On the Functional Analysis of Folk-Beliefs and Narratives about Empirical Supernatural Beings*”), DÖMÖTÖR Tekla pedig a szokás és a memorát közti átmeneti fokozatok tárgykörét érintette („*Zur Frage der sogenannten Kausalfiktionen*”).

Feltűnő körülmény, hogy az athéni kongresszus sem hozott metodikailag sok újat. A legradikálisab előadás HOLBEK, Bengt: („*On the Classification of Folktales*”) csak az AARNE-THOMPSON mesekatalógus teljes elvetését javasolta, de egy jobb

¹⁰ Ennek alapján indult meg a magyar hiedelemmondák rendszerezése is: KÖRNER Tamás: *A magyar hiedelemmondák rendszerezéséhez. Ethnographia* 78 (1967) 280—285. (Itt közölve a budapesti megbeszélés monda-rendszerezésének, valamint az ezt követő nemzeti katalógus-javaslatoknak a vázlata is.)

¹¹ DÖMÖTÖR Tekla: *A népmese-kutatók nemzetközi kongresszusa Athénban. Ethnographia* 76 (1965) 262—266.

¹² IV. International Congress for Folk-Narrative Research in Athens (1.9. 6.9. 1964.). *Lectures and Reports. Edited by Georgios A. MEGAS. Athens, 1965. (= Anagnórisis* 22 (1965) 1—XVI, 1—615.)

katalógus ígéréteben — vagyis módszer-tanilag a régi vágányon haladva. Egyetlen előadás (sőt még némileg dilettáns szöveg is), de ROHAN-CSERMAK Géza szájából, foglalkozott a strukturalista felfogással („*Strukturalisme et folklore*”), inkább ismeretterjesztő, mint elméleti szinten, és egyetlen konkrét példa nélkül. Két konkrét témájú dolgozatban ugyan valami felbukkant a strukturalista látásmódból (PERKAL J. R.: „*The Dual Nature of Cumulative Tale*”, illetve ennél határozottabb formában JASON, Heddy: „*Zum Problem der sogenannten „Konglomerate” im nah-östlichen mündlichen Erzählgu*”), anélkül azonban, hogy ez határozottan kimondásra került volna. Nagyon gondolatébresztő volt viszont a román VRABIE elemzése a román mesék konstrukcióját illetően („*Sur la technique de la narration dans le conte Roumain*”). Mindez az elméleti soványság oda vezetett, hogy az athéni kongresszust is inkább csak a tudományos kontaktusszerzés újabb alkalmának, mintsem a világfolklorisztika valamelyes megújulása kezdetének nevezhetjük.

Több mint két évvel később (az 1965-ös esztendőt tehát üresen hagyva) került sor az ezideig legutolsó kisebb megbeszélésre. A Prága melletti Liblicében 1966. szeptember 1. és 4. között 25 résztvevővel tartottak egy kongresszust,¹³ amelynek tematikája „a népi próza kategóriái” volt. Az előadások¹⁴ többsége kifejezetten elméleti igénnyel készült, vagy általános folklorisztikai problémát, vagy legalábbis egy-egy műfaj egyetemes kérdéseit taglalta, legtöbbször azonban több prózaműfajt vetett össze egymással. Az előadások szinte kivétel nélkül mind tárgyukban, mind módszerükben igen modernnek nevezhetők; a résztvevők eloszlását tekintve pedig jól megfigyelhető Európa különböző folklorisztikai iskoláinak egymáshoz való fokozott közeledése, a kölcsönös együttműködésre való mind nagyobb hajlam és kedv.

A megbeszélésnek szinte mindegyik előadását külön említhetnénk. Most mégis csupán csak a legeslegfontosabbakat sorolhatjuk fel egyenként. A legáltalánosabb témával két előadás foglalkozott. RANKE Kurt professzor („*Kategorienprobleme der Volksprosa*”) előadásában először a népi prózaműfajok rendszerzésének kérdésével foglalkozott (kiindulva az „*einfache Formen*” problémakörből, de ennek hagyományos felfogását, és a maga egykori interpretációját is meghaladva), végül azonban a 'folklor alkotásmód' általános

fogalmát elemezte, és a poétikai kategóriák folklorbéli összemosódását fejtegette. CSISZTOV K. V. előadása („*Problema kategorij usztnoj narodnoj prozi neszakocsnogo haraktera*”) is két szempontból igazán figyelemreméltó. Elsősorban ebből a munkából ismerhette meg először igazán a Nyugat-európai folklorisztika a szovjet folkloristák aktuális véleményét a szönyegen forgó témáról (ezért is közölték a konferencia kiadványában oroszul és németül, két nyelven az előadást), másrészt a szovjet kutatás szempontjából is számottevő a tanulmány, mivel itt történt meg a leghatározottabb kísérlet a tekintetben, hogy behozzák a korában évtizedekre növekedett tudományelméleti lemaradást a korszerű népköltészetkutatás bizonyos területein (mesekutatás, mondatkutatás stb.). CSISZTOV felfogása szerint a nem-mesei prózaműfajok kutatásában a mesekutatás eredményei csak korrekciókkal használhatók fel, a különböző formák definiálása gondos, a konkrét funkciókra és általában a társadalmi-történeti összehasonlító szempontra mindvégig ügyelő módszerrel történhet csak meg.

A több műfajt összevető dolgozatok közül LÜTHI Max voltaképpen egy mese- és monda-morfológiához szolgáltatott fontos adalékokat („*Urform und Zielform in Sage und Märchen*”), JECH Jaromir az általa már többször érintett variálódás-stabilitás kérdéskört ezúttal sokkal konkrétábban, elsősorban a mese és a monda műfaji jellemzőinek a meghatározására felhasználandó vette elő. A norvég ALVER Brynjulf („*Category and Function*”) elsősorban a monda és a memóriát fogalmi körülhatárolását kísérte meg, sémaiban azonban elhelyezte a legtágabban értelmezett mondahagyomány más alműfajait is. A szlovák GAŠPARIKOVÁ Viera („*Zusammenhänge und Übergangsstufen in den einzelnen gattungen der Volksprosa*”) a műfaji átmenetek kérdéseivel foglalkozott. A rostocki kutató, NEUMANN Siegfried a humoros népköltészet egyébként rendkívül tarkán csillogó műfajocskáit próbálta meg rendszerezni, tartalmi-esztétikai kategóriák segítségével („*Volksprosa mit komischem Inhalt*”). SIROVÁTKA Oldřich ezúttal a verses epikus népköltészet és a prózai epikus népköltészet egymással összefüggő, mégis egymástól eltérő tartalom-feldolgozásmódját vetette össze egymással. („*Stoff und Gattung — Volksballade und Volkserzählung*”). BLEHR Otto, Bergenből, a néphit és a népmonda összefüggéseit hangoz-

¹³ A nemzetközi mesekutató társaság 1966. évi munkaértekezlete. *Ethnographia* 79 (1968) 119.

¹⁴ Ezeket kiadták (külön cím nélkül): *Fabula* 9 (1967) 1—312.

tatta („*The Analysis of Folk Belief Stories and its Implications for Research on Folk Belief and Folk Prose*”).

Az egy-egy műfajjal foglalkozó dolgozatok közül a mondával és a mesével körülbelül egyenlő figyelem törődött. Az előbbi tárgykörből KRZYŻANOWSKI Julian professzor előadása („*Legend in Literature and Folklore*”) valamint a prágai KLÍMOVÁ Dagmar dolgozata („*Versuch einer Klassifikation des lebendigen Sagenzählens*”) érdemel a legnagyobb figyelmet: mindkétben a mondán belül kisebb műfajok, csoportok felsorolása található.

Metodikailag rendkívül fontosnak nevezhetünk három mesetanulmányt is. BAUSINGER Hermann professzor („*Bemerkungen zum Schwank und seinen Formtypen*”) a trufa legalábbis morfológiai elemzését adta — voltaképpen az első elméleti trufaelemzést, amely egy mértéktartó struktúraelemzés formájában a legmodernebb elemzési módszerek egyénymérikét alkalmazta. A folkloristák között újonc STANOVSKÝ (Praha) már velejéig strukturalista mesetabulálást mutatott be („*Das formale Prinzip als wichtiger Faktor in der Katalogisierung der Märchenstoffe*”); a vezető bukaresti folklorista, POP Mihai professzor pedig nem csupán gyakorlati mesestrukturalizmust nyújtott, hanem az ilyen kutatásokról alkotott — egyébként másutt is hozzáférhető — véleményét itt elméletileg is megindokolta. Dolgozata („*Aspects actuels des recherches sur la structure des contes*”) azért is jelentős, mivel a tiszta folklorisztika és a tiszta strukturalizmus egyik legelső egységes ötvözete.

Természetesen a megújult folklorisztikai kutatási lehetőségek, irányzatok, elgondolások, rokon törekvések nem csupán a megemlített keretekben bukkantak fel, hanem nemzeti és nemzetközi folklorisztikai orgánumok hasábjain, találkozási alkalmával, egyetemek padjai között. Ezek áttekintése eléggé nehéz lenne, és nem is e szemle feladata. Egyetlen ilyen természetű művet mégis hadd említsünk meg: a *Volksüberlieferung* címen RANKE Kurt professzor tiszteletére megjelent tanulmánygyűjtemény¹⁵ anyagának háromnegyedrésze, szerzőinek pedig még ennél

is nagyobb hányada származik a „*Society*” keretei közül. Éppen az ilyen gyűjteményes kötet mutatja a leginkább, mennyire és milyen mértékben alakította ki egész évtized folklorisztikai érdeklődésének irányát egy tudományos szervezet, és annak induló módszertana.

A legutóbbi kongresszus, amelyet 1969. augusztus 26 és 31 között Bukarestben rendeztek, egyszerre betetőzése a korábbi fejlődésnek, ugyanakkor azonban új kezdemények szülőhelye is volt.

A kongresszust¹⁶ a román Tudományos Akadémia, a Művelődésügyi Minisztérium és más (praktikus) hivatalos szervek támogatásával a jól ismert *Institutul de Etnografie și Folclor* szervezte, oly módon azonban, hogy nem csupán a bukaresti kutatók, hanem általában véve is a román (és romániai) folkloristák voltak a házigazdák. Erre elég nagy szükség volt, mivel a kongresszus résztvevőinek száma, a meghirdetett előadások mennyisége, az érdeklődés sokrétűsége mind-mind messze meghaladták az eddigi kereteket. Annak ellenére is, hogy több ígért előadást nem tartottak meg, több jelentkező nem tudott résztvenni a kongresszuson, mintegy 200 kongresszusi vendég jelent meg, akik több mint 150 előadást vagy beszámolót tartottak. (A résztvevők legfeljebb egynegyede, az előadók legfeljebb egyötöde került ki a romániai folkloristák köréből, ez a körülmény azt hiszem jól jelzi, mily nagy káderanyagot mozgat a romániai folklor-kutatás.)

A megnyitó alkalmával a Román Tudományos Akadémia elnöke, valamint az Oktatásügyi Miniszter üdvözölte a jelenlevőket. Ezután került sor a kongresszus voltaképpeni szervezője, a bukaresti folklor intézet naggyátevő igazgatója, a bukaresti egyetemen a folklor professzora, POP Mihai előadására „*La poétique du conte populaire*” címen, amely a strukturalista mesekutatás eredményeinek és célkitűzéseinek mintaszerű összefoglalása volt. A Társaság elnöke, RANKE ugyancsak ekkor szerepelt: „*Assoziationsgesetze der Volksprosa*” című előadásában elsősorban a népi elbeszélések lényegi erőinek összefonódását boncolgatta.

¹⁵ *Volksüberlieferung*. Herausgegeben von Fritz HARKORT, Karel C. PEETERS und Robert WILDHABER. Göttingen, 1968.

¹⁶ Természetesen egyelőre nem áll rendelkezésre a kongresszuson elhangzott előadások szövege, csupán az előzetes program (ami tetemesen módosult), a bejelentett előadások zömének előbb elkészített kivonata (ez meg a legritkább esetben egvezett a csakugyan elhangzott előadások végkövetkeztéseivel), és csak 5 előadás teljes szövege. Éppen ezért, mihielyt a kongresszus anyaga nyomtatásban is megjelenik, még egyszer visszatérünk merítimának bemutatására. 1969. november 19-én, a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztályának ülésén KOVÁCS Ágnes és VOITG Vilmos „*A népi elbeszélés kutatóinak bukaresti kongresszusa (1969. VIII.)*” címen részletesen beszámoltak a bukaresti kongresszus tudományos eredményeiről. Remélhetőleg magyar néprajzi sajtóban napvilágot lát valamelyes beszámoló a kongresszushoz kapcsolódó egyéb rendezvényekről is, amelyeket itt legfeljebb csupán említés formájában nyugtázhattunk. Tudunkkal e tájékoztatás megírásának idejéig külföldön sem jelent meg elemző beszámoló a bukaresti rendezvények egészéről.

Maguk az előadások három párhuzamos szekcióban zajlottak le. Az I. ülésterem az általános, metodikai érdeklődésük számára nyílt meg, a II. ülésteremben részletkérdések kerültek előtérbe, végül a III. szekció inkább a beszámolók, viták helye lett volna. Ezzel a beosztással némileg ellentétben volt azonban a kongresszus tematikája. Előzetesen csupán egyetlen főbb témát jelöltek ki: a humoros rövid elbeszéléseket, később ezt egészítették ki a népi elbeszélések struktúrájára vonatkozó vizsgálatokkal (végül ez adta az első szekció anyagát), a történeti, motívumkutató, lokális előadások kerültek a második szekcióba, az egyéb műfajok (legenda, ballada, sőt a monda is) a harmadik szekcióba jutottak. Éppen a háromszoros időgyezyések miatt természetesen senki sem szerezhetett teljes képet a kongresszusról, és ily módon a folklór próza kutatás aktuális állásáról sem, mindez a körülmény azonban csak azt jelzi, hogy a mesekutatás felmúlt az önálló tudományzakok közé, amelyek konferenciáin rendre ez a helyzet.

Éppen ezért csupán néhány vonásban és igen elnagyoltan jellemezhetjük a kongresszus tudományos eredményeit. Általában véve azt mondhatjuk, hogy lényegesen gazdagabbá, sokrétűbbé vált a próza-folklór kutatása az utóbbi évtizedben.

Kontinensenként ugyan még mindig igen nagy volt az aránytalanság. Nyugat- és Észak-Európa, meg az Egyesült Államok már megszokott kutatói és intézményei ezúttal is megjelentek. Újdonság volt viszont a népes román (magyar és esch) delegáción kívül végre az első nagy szovjet küldöttség, 15 résztvevő, BAZANOV V. G. akadémiai levelező tag, a leningrádi Puskin-ház népköltészeti részlegének vezetője irányításával. A szovjet küldöttség önmagában is soknemzetiségű volt: grúz, örmény és más kaukázusi, moldován, orosz, litván, észt kutatók jelentek meg, és vagy előadásaikban, vagy más módon, de tájékoztatták a világot a szovjet folklórisztika sokszínű jelenéről. A kongresszus eseménye volt MELETYINSZKIJ Je. M. előadása a népmesék és általában a prózai epika történeti-strukturalista elemzéséről („Le problème de la morphologie historique du conte”), amelyben a maga korábbi és legújabb eredményeit, meg az orosz formalista iskola vívmányait illesztette egységbe a legmodernebb nemzetközi strukturalizmus nézeteivel. Ázsia már csak töredékesen képviselődött (Izrael viszont most is folklór-nagyhatalomként szerepelt), Afrika még hiányosabban, jóllehet éppen az afrikai tárgyú (mind néger, mind fehér előadók-tól származó) beszámolók egyértelműen

bizonyították, hogy mily égető szükség volna az összehasonlító kutatások számára fontos afrikai anyagra; sőt azt is jelezték, hogy a szaktudományos folklórisztika keretei hovatovább egyre több afrikai országban adóttak.

Tematikailag a humoros műfajok voltaképpen nem kerültek kellő mértékben előtérbe. Nem is annyira az ilyen tárgyú előadásokban volt a hiba, ezek száma, színvonala nem volt a várakozás alatti, inkább eloszlásuk sikerült kevéssé, nem alakult ki olyan vita velük kapcsolatban, amely lényegesen előbbre vitte volna a folklórisztika tudományát. A freiburgi professzor RÖHRICH Lutz megkísérelte felvázolni a humoros műfajok legfőbb típusainak rendszerezését („Versuch einer systematischen Gliederung von Schwank und Witz”), aszerint, hogy az egyes szövegekben elmondott történetek mely konfliktusokra épülnek (ő nyole ilyen csoportot sorolt fel: konfliktus a nyelvi normával [tulajdonképpen fornaviceek], a logikával, a realitással, a morállal, a nemlélet konfliktusainak viceei, az emberi gyengék, társadalmi konfliktusok, végül a politikumra, etnikus vagy vallási különállásra hegyezett viceek); a rostoecki NEUMANN S. pedig ugyanezen műfajok egészében kísérelte meg a társadalmi mondanivalót kimutatni („Schwank und Witz als Medien sozialer Aussage”). Amint ez köztudott, a nemzetközi, ma is eleven viceek (főként akkor, ha a közönség és folklóristák által is jószerevel ismert, eredeti formájukban idézzük őket) kutatása meglehetősen nehéz feladat: nem csupán jogos és jogtalan érzékenységtiltakozik egyikük-másikuk pertraktálás ellen (ez is előfordult a bukaresti kongresszuson), hanem a nemzetközi elterjedtség, a pillanatnyi aktualizáltság, a esattanóhoz való szoros nyelvi kötöttség, meg a sokoldalról tudatosan ellenséges jellegű vice-üldözés vagy -felhasználás, -terjesztés, ezzel egyszerre a hivatalos jelleg és propagandaérték: mindezek egymásbafonódása tisztán katalógizálási szempontból is igazán sokrétűvé teszi a problémát. Talán annyit mégis hozzátéhetnénk ehhez, hogy úgy látszik, éppen e nehézségek izgatnak egyre több folklóristát, olyannyira, hogy hovatovább bizonyos mértékig a progresszivitás egyik „státusz-szimbóluma” lesz a vice-kutatás a folklórisztikában megint egyszerre tudományos előnyökkel és hátrányokkal.

Metodikailag érdekes képet nyújtott a kongresszus. Megtalálhattuk a hagyományos típusú népköltészet elmélet híveinek előadásait: RANKE professzor már idézett bevezető előadásán kívül e csoport legjobbjaihoz vehetjük LÜTHI Max. („Das

Paradox in der Volkserzählung”) általános érvényű, SIROVÁTKA O. konkrét tárgyú („*Die Reproduktion als Prinzip der mündlichen Volksüberlieferung*”) előadását, vagy a harvardi iskolát bemutató („*The Breaking of Oral Narrative Patterns in Greek Legendary Epic*” című) előadást LORD ALBERT B. professzortól. Egész sor olyan előadás hangzott azonban el, amelyek szerzői valamilyen módon új gondolatokat vetettek fel. Közülük sajátos csoportot képviselt az „északi iskola” (az osloí ALVER B.: „*The Epic Laws of Folk Narrative*” voltaképpen OLRİK és MOE jól osmert terminusainak eszmétörténete és mai értékelése; Turkuból HONKO Lauri professzor: „*On the Principles of Genre Analysis*” és docense, PENTIKÄINEN Juha: „*On the Study of the Function in Religious Folk-Narratives*”) egyaránt az egyes folklór műfajok konkrét, etnológiai-funkcionális megközelítése mellett foglaltak állást); a legmodernebb részletmeglátásokkal, ugyanakkor azonban a modernkedés leghalványabb árnyalata nélkül. Több tanulmány szemmel láthatólag a strukturalista irányzathoz csatlakozott, olykor azonban felületesnek, vagy csupán részlet-jellegűnek ítéltük e strukturalista beütést. Egy alkalommal zajlott le huzamosabb vita ilyen témával kapcsolatban (VEHVILÄINEN Paul: „*The Narremic Structure of Folk Narrative*”) — ebből is kiderült az a különben is jól ismert tény, hogy a strukturalista folklóron belül is késhegyig menő viták zajolhatnak le — ezúttal a célkitűzés helyesnek látszott, de a szerző terminológiája nem volt következetes. Érdekes egyébként, hogy két, velejég modern, előadás (SEBEOK, Thomas A.: „*Semiotic Hierarchies*” és DUNDES, Alan: „*The Laws of Folk Narrative*”) a vártnál kevesebb visszhangot váltott ki; akiknek tetszett, más művekből, vagy a szerzők más műveiből kiindulva szegődtek a strukturalista vagy szemiotikai folklorisztika fogadatlan prókátorainak. POP, MELETYINSZKIJ már említett előadásain kívül azonban feltétlenül meg kell említenünk a (fiatal) román kutatók egész sor előadását. Ezekben egy-egy részletkérdés morfológiai-strukturalis elemzése került elő, a modern nyelvészet, szemiotika és folklorisztika eredményeinek naprakész felhasználásával: amennyire egyszerű hallás után meg lehetett ítélni, meggyőző erővel. (Ezek közül ROSIANU Nicolae moszkvai kandidátusi értekezésének itteni kivonata „*Sztruktura i funkcii tradiționiih formul szkazhi*”, valamint ERETESCU, Constantin „*Personnages démoniaques dans les narrations populaires roumaines*” előadása tetszett a legjobban.)

Mindezeket úgy foglalhatjuk össze,

hogy a bukaresti kongresszus metodikai újdonsága kétségtől a strukturalizmus volt, sőt egyáltalán ez volt az első olyan folklorisztikai értekezés, amelyen ez az irányzat a hagyományos felfogást képviselők gyülekezetében ilyen nagy súllyal megjelent. Az a szabályos ünneplés, amellyel a résztvevők egy MELETYINSZKIJ, DUNDES vagy mások megjelenését fogadták, alighanem jól jelzi, hogy a hagyományos folklorisztika még legkiválóbb képviselőit, irányzatait is ma már legfeljebb a „csendes többség” nixon-i definíciójú rétege követi — vagyis jóval kevesebb kutató, mint ezt a bukaresti megbeszélés előtt vélni lehetett volna. Ez a kongresszus a hagyományos folklorisztika szempontjából nem hozott sok újat, ami új volt benne, azt a strukturalista folklorisztika jelentette. Örömmel nyugtázzuk e tényt, mint mind a mesekutatás, mind a Társaság vitalitásának kétségtelen jelét.

A kongresszus végén került sor az *International Society for Folk-Narrative Research* tisztségviselőinek megválasztására. Az elnök, RANKE Kurt életkorára és fáradtságára hivatkozván, lemondott. Nem akadt azonban új, méltó elnök, és RANKE hangos tiltakozása ellenére a jelenlevők túlnyomó többségének bizalma ismét benne összpontosult. A kontinensenkénti alelnökök, illetve egy tanácsadó vezetőség tagjainak a megválasztása nem minden vihar, szervezkedés, sőt egyenesen konspiráció nélkül történt. Végül is kisebb volt a változás, mint vélni lehetett volna. Általában véve azt figyelhettük meg, hogy egyre nagyobb szerepre jutottak a szocialista országok képviselői: szovjet, cseh, román, magyar folkloristák. A Társaság európai alelnökévé ismét ORTUTAY Gyulát választották meg (ő volt az egyetlen jelölt, akit távollétében is megválasztottak), új alelnöke lett Afrikának BABALOLA A. Lagosból (Nigéria). A következő kongresszus, valószínűleg 1973-ban (bár volt arról is szó, hogy esetleg már 1972-ben) Finnország rendezésében Helsinkiben vagy Turkuban szerveződik. Nagyon távlati tervként felmerült az a gondolat is, hogy ez után egyszer talán Budapesten is rendezhetnék. Addig még kisebb, lokális megbeszélésekre kerül sor. 1970-re vagy 1971-re Indiában ígértek egy, az ázsiai folklórral foglalkozó megbeszélést. A munka tehát tovább folyik. A Társaság él, hiszen él a mesekutatás, és többnyire a próza népköltészet is.

Ami a bukaresti kongresszus magyar hozzájárulását jelenti, nincs okunk sokat szegyenkezni. A küldöttség vezetője, ORTUTAY Gyula más irányú elfoglaltsága miatt nem vett részt. Így is hét folklorista (DÖMÖTÖR Tekla, KOVÁCS Ágnes, KRIZA II-

dikó, NACY Ilona, HOPPÁL Mihály, KÖRNER Tamás, VOIGT Vilmos) és több családtag látogatott el (kisebb részben hivatalos támogatással) Bukarestbe. VOIGT Vilmos „World Wide Reduction Possibilities of the Recent Folk-Tale Research” címen előadást tartott más előadásokhoz hozzászólt, DÖMÖTÖR Tekla hozzászólt DÉGH Linda (in contumaciam) fél-előadásához, és részt vett a kongresszus idején, augusztus 28-án tartott S. I. E. F. vezetőségi ülésen (ORTUTAY Gyula képviselőjében). Örömmel vettük tudomásul, hogy Erdélyből négy magyar résztvevője is volt a kongresszusnak. NAGY Olga, VÖÖ Gabriella és FARAGÓ József előadásokat is tartottak (FARAGÓ József a szervezőbizottságnak is tagja volt), OLOSZ Katalin résztvett. A mesekutatók kongresszusával többé-kevésbé szoros egységben megszervezett „Primul Festival și Concurs International de Folclor — Romania '69” pedig nem csupán a kongresszus résztvevőinek nyújtott kulturális programot, hanem szeptember 1. és 3. között „Creația populară în contemporaneitate” címen nemzetközi tudományos megbeszélést is tartottak, amelynek témája a mai folklorizmus volt. A fesztiválon romániai és magyarországi magyar népi együttesek vettek részt, kutatóink közül

pedig többen is: MARTIN György, PESOVÁB Ferenc és mások. HOFER Tamás előadást tartott a tudományos megbeszélésen. Végül nem lenne teljes a kép, ha nem emlitenék meg, hogy mind a bukaresti kongresszus előtt, mind után egész sor külföldi kollega átutazott Budapesten, és többen közülük felhasználták az alkalmat arra, hogy meglévő folklorisztikai kapcsolataikat ápolják, illetve megismerkedjenek a magyar folklorisztika és néprajz képviselőivel, intézményeivel. A bukaresti kongresszus alkalmával egyébként számos magyar folklorista hivatalosan is a Társaság tagja lett (zömmel KOVÁCS Ágnes közbejárására). UTLEY Francis L. professzor pedig előterjesztette az 1969. május legvégén Budapesten rendezett szájhagyományozáskutató kis szimpózium javaslatát. Mindezek után nyugodtan mondhatjuk — legalábbis a mi számunkra — az 1969. nyár végi kongresszus igazában bukarest-budapesti megbeszélésnek számít. Bizalommal várjuk folytatódását.

Mindezek után is nehéz összegezni a próza-epikakutató társaság első évtizedének tevékenységét.¹⁷ Már az első évti-

¹⁷ Noha némileg függelék szerűen, a teljesség kedvéért mégis feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy éppen az *International Society for Folk-Narrative Research* megalakulásának, és általában a próza népköltészet kutatásának nemzetközi keretei biztató megszerveződésének a hatására más folklór műfajok kutatói is kísérletet tettek hasonló szervezetek létrehozására — és az is természetes, hogy ezek tartották meg a mesekutató társasághoz, illetve az ezt magába foglaló nagyobb szervezethez, a S. I. E. F.-hez való csatlakozást. Mivel a magyar folkloristák a kísérletekben tetemes részt vettek, csupán felsorolásként utalnánk az ilyen kísérletek állomásaira, más alkalomra halaszta az itt felbukkanó tudományos problémák tartalmi kommentálását.

A balladakutatók főként egy európai balladaindex létrehozásán, illetve ennek előkészítésén szeretnének nemzetközi keretben fáradozni. Több ilyen javaslat után 1966. szeptember 28. és 30. között a német népdalarchívum székhelyén, Freiburg im Breisgauban tartották az első ilyen értekezletet. (Erről: KATONA Imre: *Az európai néphaladók típusbaldalóinak kérdéseiről rendezett freiburgi értekezlet. Ethnographia* 78 (1967) 613—616.) Ezen résztvett KATONA Imre, aki közreműködött a tervezett ballada-almúfajrendszernek kidolgozásában is. A szintén meghívott VARGYAS Lajos monzóliai tanulmányaitja miatti maradt távol. Kolosvárról FARAGÓ József írásban terjesztett be munkabeszámolót. (Ez magyarul olvasható: FARAGÓ József: *Magyar néphaladaggyűjtés Romániában. Ethnographia* 77 (1966) 566—568.) A második megbeszélést 1969. április 10—12-én Brnoban tartották. Ezen VARGYAS Lajos illetve FARAGÓ József vettek részt. A téma az európai ballada-index műfaji beosztásának további finomítása volt, elsősorban a holland, a szlovén, a német, a cseh és a morva anyag alapján. Szervezetileg jelenleg a balladakutatók a S. I. E. F. speciális bizottságát alkotják, két elnökkel: BREDNICH Rolf Wilh. (Freiburg i. Br.) és SROVÁTKA Oldřich (Brno) személyében. Elhatározták, hogy nemzetközi ballada-kutatói bibliográfiát jelentetnek meg, amelynek első füzetét 1971-rben került ki Ljubljanában. A következő, harmadik megbeszélésre a tervek szerint 1970 koraszén Oslóban került sor. A magyar kutatók részvétele a szervezeten bizonyára oda vezet majd, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Népzene-kutató Csoportjában évtizedek óta folyó balladakutatás, valamint a most szerveződő új ballada-archívum (a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja archívumai között) a nemzetközi kutatás élvonalában álló műszerek alapján működik majd — illetve (és ez volt eddig a helyzet) a nemzetközi kutatók figyelembe veszik az e téren elért magyar eredményeket is. A bizottság elsősorban a ballada-szövegekkel foglalkozik, később azonban bizonyára némileg távol majd érdeklődési köre.

Csupán tervekről és reményekről szólhatunk a lírai dalszövegek nemzetközi kutatásának összehangolására történt kísérleteket illetően. Nemesak magyar kutatók, hanem Európa majd minden jelentősebb lírai folklórral rendelkező népének folkloristái is többször hangsúlyozták e téren a nemzetközi összefogás és kutatási keretek létrehozásának fontosságát. Több kisebb, egyéni kezdeményezés után 1964 nyarán KATONA Imre, POP Mihai, SROVÁTKA Oldřich és VOIGT Vilmos javaslatát előterjesztették az *International Folk Music Council* budapesti közgyűlésén. (Erről: VIKAR László: *Nemzetközi népzenei konferencia Budapesten. Ethnographia* 76 (1965) 136—137.) 1964. augusztus 22-én az I. F. M. C. textológiai bizottsága ülésén DAL Erik és PINON Roger elnökök tudomásul vették a javaslatot, miszerint alakíthatóság egy olyan munkabizottság, amely az európai népdalok összehasonlító szövegvizsgálatával foglalkozna. Később azonban úgy látszott, hogy a népzene-kutatókból álló I. F. M. C. szervezete voltaképpen nem tud segítséget adni egy ilyen kezdeményezésnek. Az európai népdalszöveg-kutatás szempontjából elsőrendű feladat volna egy európai népdal-műfaj- és típus-index elkészítése. Ez a gondolat azután a balladakutatók megbeszélésén többször is felmerült (magyar részről KATONA Imre részéről), és úgy látszik, hogy valamilyen formában ezzel a bizottsággal, illetve ezen keresztül az *International Society for Folk-Narrative Research*, vagy a S. I. E. F. megfelelő szerveivel kapcsolatos közreműködés formájában képzelhető el realisabban. A nemzetközi kutatás azért hűzódik egyelőre egy ilyen szervezet létrehozásától, mivel jelenleg más feladatok (mesekutatók, mesekutatás, a most meginduló mondatkutatás, vicckutatás, népdalok dallamainak vizsgálata, legújabbban a balladakutatás) kötik le erejét. Magyar részről mindezekig megoldatlan volt

zed pontos kezdőnapját illetően is különböző elképzelések alakulhatnak ki. Annyi azonban bizonyos, hogy az 1969-cel lezárult évtized során bontakozott ki e nemzetközi együttműködés. A magyar folklorisztika jó hírűvének, irányítói széles látókörének köszönhető, hogy folkloristáink kezdettől fogva bekapcsolódtak a munkába, sőt egyre többen, egyre megbecsültebb módon vesznek részt ebben. Ez nyilván a jövőben is folytatódni fog.

Magának az *International Society for Folk Narrative Research* tevékenységének a mérlegelésére térve ki, eddig főként három érdemet emelhetünk ki. 1. Végre megteremtette a folkloristák tetemes részének nemzetközi szervezetét, keretet nyújtott a tudományos véleményeserére, világméretű fórumot biztosított egyenrangú felek közti tudományos vitákra. 2. Határozottan arra törekedett, hogy létrehozza a különböző irányzatok és felfogások cseréjét, aktuális problémák feldolgozását, jelentősnek ígérkező vállalkozások tető alá hozatalát. 3. Meglétevel elősegítette a konkrét problémák elvibb megoldását, a népköltészet elmélet színvonalának emelkedését.

Konkrét tárgyként a mesekutatók eddig mostohábbán kezelt területei, valamint a nem-mesei prózaműfajok (köztük eddig favorizáltan a monda, legújabbban a vidám

műfajok) vizsgálata került előtérbe. Feladatként katalógusok, kézikönyvek elkészítése került szóba, és ha ezeket nem is tudja a Társaság finanszírozni vagy megjelentetni, a nemzetközi véleményesere jótékony hatása itt, és általában is a legtöbb új, színvonalas folklorisztikai munkán meglátszik.

Miben lehetne még előbbre lépni? Tovább kellene szélesíteni a Társaság hatáskörét, hiszen például csak Kelet-Európából is igazán sok terület kutatói hiányoznak még a tagok sorából. Igazán szükséges lenne a Társaság ülésein kidolgozott elgondolások megismerése, megvitatása, belőlük az alkalmazható elvek és megoldások átvétele. Természetesen egy folklorista-szervezet sem adhat elméleti forradalommal mindenhez kulcsot, megoldást, és a Társaság eddigi tevékenységének zömét éppen a metodikai megszokottság vagy hagyományosság jellemezhetné. Jónéhány esetben azonban új, termékeny gondolatok hangoztak el a társaság fórumain, és ezek megismertetéséhez talán e beszámoló is hozzájárulhat — jóllehet semmiképpen sem pótolhatja az itt idézett munkák valóban megismerésének kedves kötelezettségét.

Bjs

Román folklorista tanulmányútja Magyarországon

1969. november 11 és december 1 között három hétig hivatalos ösztöndíjjal Magyarországon tartózkodott ADĂSCĂLIȚEI Vasile N., a romániai Iași egyetemének folklorista-docense. Érdeklődési köre elsősorban a népi színjátékokra és a népi házfestésre terjedt ki. Látogatást tett a budapesti néprajzi intézményekben, résztvett az MTA Néprajzi Kutatócsoportja által 1969. november 26—27-én rendezett nemzetiségi néprajzi megbeszélésen, és 1969. november 28-án előadást tartott az ELTE Folklore Tanszéke és az MTA Néprajzi Kutató Csoportja Folklor Osztálya rendezésében: „Festett épületek Észak-Moldvában” címmel. Ebben azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az Észak-Moldva

egy-egy területén ismert népi falfestés egyes elemei tarthatók-e magyar kapcsolatúnak? Vidéki útjai során több magyar tájat látogatott meg. Egy hétig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének vendége volt. Ez idő alatt látogatta meg Méhkerék községet, ahol a magyarországi románok körében végzett tájékoztató néprajzi gyűjtést. A magyar népi falfestés gyakorlatának megismerése céljából látogatást tett Kalocsán és vidékén is. ADĂSCĂLIȚEI docens elutazása előtt kifejezte reményét, hogy a román—magyar folklorisztikai kapcsolatok (és ebben a iași folkloristákkal való kapcsolatok) a jövőben tovább folytatódhatnak.

Sz

egy központi népdalarchívum létrehozása, amely természetes kiinduló pontja lenne az ilyen rendszerező vizsgálatoknak. Szerencsére, éppen az utóbbi években e téren a helyzet örvendetesen javult: megszületett (KATONA Imre jóvoltából) a magyar lírai népdalok átfogó műfajitípusbeli rendszerezése és antológiája, és a közeljövőben létrejön a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja népdal-archívuma is, amely előbb-utóbb nyilván lehetőségeket biztosít a nemzetközi rendszerező, összehasonlító kutatásoknak is. Ezek szervezeti keretbe illeszkedését azonban csak jónéhány év múlva remélhetjük.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Az 1968. évi közgyűlés

I.

J e g y z ő k ö n y v

a Magyar Néprajzi Társaság 1968. június 26-án, szerdán du. fél 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében (Bp. V. Roosevelt tér 9.) tartott 80. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: Ortutay Gyula elnökletével Balassa Iván ügyvezető alelnök, Bodrogi Tibor, Tálasi István alelnökök, Földes László főtitkár, Füzes Endre titkár, Katona Imre, Morvay Péter, Takács Lajos szakosztályelnökök, Voigt Vilmos szakosztálytitkár, Andrásfalvy András, Andrásfalvy Bertalan, Andrásfalvy Bertalanné, Andrásfalvy Gábor, Andrásfalvy Pál, Balogh István, Csilléry Klára, Dankó Imre, Diószegi Vilmos, Filep Antal, Gergely Pál, Györgyi Erzsébet, Halász Péter, Hofer Tamás, Hoppál Mihály, Horváth Iván, Igaz Mária, Jávor Katalin, Kecskés Péter, Kerecsényi Edit, Kodolányi János, Kósa László, K. Kovács László, Kresz Mária, Manga János, Martin György, Mészáros Johanna, Morvay Judit, Nagy Dezső, Némethy Endre, Olsvai Imre, Páska Csaba, Pesovár Ferenc, Pogány Péter, Pusztai Jánosné, Varga Mariann, Vargyas Lajos, Váli Dezső, Vitális Ilona, Zaláni Béla, Pentikäjnen Juha választmányai és rendes tagok, valamint vendégek, továbbá Csalog Zsolt jegyzőkönyvvezető.

1. Elnök megnyitja a közgyűlést, üdvözlí a megjelenteket. Megállapítja a szabályszerűen összehívott ülés határozatképességét. Javasolja, hogy a Társaság 85. közgyűlését ünnepélyesen ülje meg; addigra éppen be fognak érni a szakmának azok az eredményei, melyeknek kimunkálása most folyik.

2. Elnök felkéri Földes László főtitkárt az évi jelentés felolvasására. Főtitkár felolvassa évi jelentését, elnök javaslatára a közgyűlés a jelentést elfogadja.

3. Csalog Zsolt előadja a pénztáros évi jelentését, majd a számvizsgáló bizottság nevében Hofer Tamás a számvizsgáló bizottság jelentését. A közgyűlés mindkettőt egyhangulag köszönettel elfogadja, a felmentvényt megadja.

4. Elnök felkéri Andrásfalvy Bertalant, hogy tartsa meg „A parasztfjúság ismerkedése búcsúkon, vásárokon és a párvalasztás” című előadását. Az előadást a hallgatóság nagy tetszéssel fogadja. Elnök köszönetet mond az előadónak, értékelő megjegyzéseket fűz az előadáshoz, majd

5. felkéri Ferenczi Imrét, adja elő bejelentett felterjesztését. Ferenczi Imre a társasági programok negyedéves koncentrálását kéri a vidékről felutazó tagok érdekében, és segítséget a vidéki tagok rendszeres felutazásához. Elnök az ügyvezető alelnököt és a főtitkárt bizza meg a kérdés megvizsgálásával. Megjegyzi, hogy e helyes javaslat végrehajtása költségvetési igényeket is támaszt.

6. Elnök felveti a közgyűlési jegyzőkönyvek publikálásának kérdését. E jegyzőkönyvek közlése néhány évvel ezelőtt sajnálatosan elakadt. A hiányzó éveket pótolni kell.

7. Elnök beszámol a közgyűlést megelőző választmányi ülés munkájáról. Megemlíti, hogy szándékában állt elnöki tisztjéről lemondani, e szándékát azonban a választmány kérésére visszavonta. Megköszöni a tisztikar és különösen Balassa Iván ügyvezető alelnök jó munkáját és további eredményekben gazdag tevékenységet kívánva a Néprajzi Társaság 80. évi rendes közgyűlését bezárja.

Kmf

Csalog Zsolt
jegyzőkönyvvezető

Keszi Kovács László
választmányi tag

Ortutay Gyula
elnök

K. Csilléry Klára
választmányi tag

II.

Főtitkári jelentés

Tisztelt Közgyűlés!

Társaságunk legutóbbi és a jelenlegi közgyűlés közötti időszakban a hagyományos keretek között folytatta tevékenységét. Alapszabályzatunk szerint a Társaság célja és feladata (3. §.): „a néprajztudomány mindenkori feladatainak támogatása, végrehajtásukban való részvétel, a néprajz eredményeinek a társadalom széles köreiben való terjesztése, a néprajz művelőinek és a néprajztudomány iránt érdeklődőknek tömörítése”. E célt szolgáló eszközök közül elsőként a nyilvános felolvasó üléseket jelöli meg. Valóban, a néprajztudományunk intézményei között az utóbbi években létrejött differenciálódás, feladatkörök szerinti vélt vagy tényleges munkamegosztás mellett a társasági ülések olyan munkafórumot jelentenek, amelyen a különböző intézményeknél és azokon kívül dolgozó ethnographusok, a társtudományok munkálói előadhatják és megvédelhetik újabb kutatásaik eredményeit, mód nyílik azok megismerésére és megvitatására és megismertetésére a tudományszakunk iránt érdeklődő hallgatósággal. Az elmúlt egy év alatt összesen 19 előadóülést tartottunk.

Az *Anyagi Kultúra Szakosztály* ülésein hat előadás hangzott el, amelyek közül több általánosabb témájú volt és a hallgatóság nagyobb körét vonzotta.

1. 1967. október 25.
Andrásfalvy Bertalan (Pécs): Magyar és német népcsoportok a Mecsek északi oldalán.
2. 1967. november 22.
Bodgál Ferenc (Miskolc): A népi fémművesség Magyarországon.
3. 1968. február 28.
Györfly György: Középkori város és kezdetei Magyarországon.
4. 1968. március 27.
Papp László: Gondolatok településtörténetkutatásunk kérdéseihez.
5. 1968. május 15.
Kerecsényi Edit (Nagykanizsa): Kéreg- és kezdetleges faedények Nagykanizsa környékén.
6. 1968. május 29.
K. Csülléry Klára: „Ősi örökség” — „felülről jött szálladék”.
A *Folklor Szakosztály* szintén hat ülést rendezett, amelyek közül több munka-megbeszélés jellegű volt, így például az egyiken a magyar népköltészeti alkotások textológiai gondozásának készülő szabályzatát formálgatták.
1. 1967. november 15.
Borsai Ilona: Énekes népszokások az egyiptomi parasztság életében.
2. 1967. december 13.
Savosác György (Mohács): A baranyai sokácok és bunyevácok temetkezési szokásai.
3. 1968. március 4.
„A magyar népköltészeti alkotások textológiai gondozásának készülő szabályzata”.
4. 1968. április 17.
Schram Ferenc: Újonnan feltárt magyar boszorkányperek.
5. 1968. május 9-én
három fiatal kollégánk tartotta nagy tetszéssel fogadott bemutatkozó előadását:
Küllös Imola: A magyar népköltészet lírai dalműfajai és a kéziratos énekköltészet; *Nagy Ilona*: A magyar Noé-történetek nemzetközi kapcsolatai és műfaji kérdései; *Szemerényi Ágnes*: A szólások logikai-szemantikai összehasonlító vizsgálata.
6. 1968. június 5.
Dobos Ilona: A magyar történeti mondák katalógizálásáról.

Az *Önkéntes Gyűjtő Szakosztály* egy ülést tartott:

1968. február 21.
Halász Péter—*Suda Vilmos*—*Lukács Vilmos*: A szokolyai népi építészet és lakáshasználat változása az elmúlt száz évben. A szokolyai és Szeged környéki népi építészeti vizsgálatok tárgyalása, kiértékelése dr. *Vargha László*, *B. Bencze Lilla*, *Németh Olivér* (Szeged) felkért hozzászólók közreműködésével történt.

Teljes ülések:

1. 1967. szeptember 6.
Hofer Tamás: Az európai parasztság az amerikai antropológusok kutatásaiban.
2. 1967. október 24.
Márkus Mihály (Kassa): A meczenzéfi kovácsok mezőgazdasági szerszámainak nemzetközi kapcsolatai.
3. 1967. november 29.
Emlékezés a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára. Ortutay Gyula ünnepi megemlékezése után a következő három előadás hangzott el:
Kodolányi János: A finnugor népek kutatása a Szovjetunióban;
Istvánovits Márton: A kaukázusi népek kutatása a szovjet néprajztudományban;
Diószegi Vilmos: A szibériai kisépek kutatása a szovjet néprajztudományban.
4. 1968. január 24.
Erdélyi János emlékezés az Irodalomtudományi Társasággal közös rendezésben. *Ortutay Gyula* bevezetője után ünnepi megemlékezést tartott *Sóter István* akadémikus.
5. 1968. április 25.
Jankó János emlékezés a Földrajzi Társasággal közös rendezésben.
Balassa Irán: Jankó János, a néprajzkutató; *Székely András*: A geográfus Jankó János; *Lipták Pál*: Jankó János, az antropológus.
6. 1968. június 26.
Andrásfalvy Bertalan (Pécs): A parasztifjúság ismerkedése búcsúkon, vásárokon és a párválasztás.
Az előadások látogatottsága 35–40 fő volt, az ünnepi üléseken és Györffy György előadása, valamint a Küllös–Nagy–Szemerkenyi előadáson több mint 60 hallgató volt jelen.
Vándorgyűlés ez évben nem volt, helyette is:
1967. augusztus 17–19-én az önkéntes gyűjtők IV. országos találkozója zajlott le Zalaegerszegen, mintegy 300 résztvevővel.
Részletes program a következő volt:
augusztus 17. Ünnepélyes megnyitó a Megyei Művelődési Házban.
Megnyitó beszédet mondott *Ortutay Gyula*. *Molnár János* miniszterhelyettes üdvözlő szavai után került sor a Sebestyén Gyula emlékérem kiosztására. *Benkő Loránd*: Nyelvjáráskutatás és településtörténet. *Morvay Péter*: A befalazott irat és népi építészeti hagyományaink.
A zalaegerszegi Göcseji Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény megtekintése. Tájékoztatót mondott: Szentmihályi Imre.

Munkaülés: anyagi kultúra

Vezette: *Tálas István**Farkas József* (Mátészalka): Az Ecsedi-láp vidéki parasztudvarok gazdasági épületei. Felkért hozzászóló: *Barabás Jenő*.*Timaffy László* (Győr): vezetésével: Kisalföldi népi közlekedési eszközök. A győri Mezőgazdasági Szakmunkásképző Iskola néprajzi szakkörének bemutató foglalkozása. Felkért hozzászóló: *K. Kovács László*.Este 20 órakor a Megyei Művelődési Ház irodalmi estjén közreműködtek: *Garái Gábor*, *Illyés Gyula*, *Simon István*, *Török Erzsébet*, *Váci Mihály*, *Veres Péter*.

augusztus 18. Munkaülés: Folklor

Vezette: *Vargyas Lajos**Korcsmáros László* (Ipolydamásd): Sisa Pista borszönyi betyár a néphagyományban. Felkért hozzászólók: *Szabó Ferenc* (Gyula, Állami Levéltár), *Dömötör Sándor*. *Pusztai Jánosné*: Sárétudvari néphite. Felkért hozzászóló: *Pócs Éva*.

MUNKAÜLÉS: NYELVJÁRÁSKUTATÁS

Vezette: *Imre Samu**Szabó József* (Szeged): A nagykovácsi nyelvjárás hangtana. Felkért hozzászóló: *Deme László**Órdög Ferenc* (Nagykanizsa): A göcseji személynévgyűjtés. Felkért hozzászóló: *Papp László*. Este 20 órakor néprajzi filmbemutató.

augusztus 19. *Beszámoló, szabad vita*

Vezette: *Morray Péter* és *Végh József*. Délután tanulmányi kirándulás Göcsejbe.

A Társaság 1967. július 26-i elnökségi határozata, illetve a Társaság és a Néprajzi Múzeum vezetősége között létrejött megegyezés értelmében a gyűjtőmozgalom védnökségét, irányítását a Múzeumtól a Társaság vette át. A feladat ellátására a Társaság kebelében bizottság jelöltetett ki, amely az évad folyamán nyolc munkaülést tartott. A reformról — amelynek bejelentése a zalaegerszegi gyűjtőtálalkozón is megtörtént — körlevélben kaptak tájékoztatást az érdekeltek.

December 15-én volt a XV. országos gyűjtőpályázat eredményhirdetése: a felnőtt tagozatra 184, az ifjúságra 163 pályamű érkezett be. A pályadíjakhoz Társaságunk 4100 Ft-tal járult hozzá.

Társaságunk hagyományos és alapszabály szerinti feladatainak ellátásához a nyilvános előadó ülések rendszeres biztosítása mellett másik leghatékonyabb eszköze szakmunkák és folyóiratok kiadása. Az annak idején értékes művekkel és nagy sikerrel indult kiadványsorozatunk felélesztésére — a beszámolási időszakban tett — ismételt kísérleteink kudarcba fulladtak.

Társaságunk folyóirata, az *Ethnographia* 78. évfolyama 640 lap terjedelemben jelent meg az Akadémiai Kiadó kiadásában.

A választmány a legutóbbi közgyűlés óta, a folyó ügyek ellátására hét alkalommal ülésezett.

FÖLDES LÁSZLÓ
főtitkár

III.

A Számvizsgáló Bizottság jelentése

Alulírottak mint a Magyar Néprajzi Társaság 80. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók és ellenőr, jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk, és miután azt rendben találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárosnak a felmentvényt a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1968. június 26.

HOFER TAMÁS
számvizsgáló

MÁRFY JÓZSEF
számvizsgáló

ÜSIPKA LÁSZLÓ
ellenőr

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Schriftsleiter — Editor

LÁSZLÓ KESZI-KOVÁCS

BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Schriftleitungskomitee — Associate Editors

IVÁN BALASSA, TEKLA DÖMÖTÖR, BÉLA GUNDA, IMRE KATONA,
LAJOS TAKÁCS, ISTVÁN VINCZE, VILMOS VOIGT

VOL: LXXXII

1971

1

Настоящий журнал занимается обширным научным исследованием венгерской народной культуры, а также исследованием народной культуры соседних и родственных нам народов, далее исследованием касающихся этнографическую науку проблем, их обсуждением и публикацией результатов исследований. В рецензионном разделе представляет читателям научные книги и журналы, интересующие этнографов и этнографическую науку.

Журнал выходит на свет ежегодно на 40 печатных листах в 4 номерах.

Рукописи и книги, назначенные для рецензии, а также и корреспонденцию, относящуюся к редакции журнала: просим прислать на адрес: Редакция Этнографии (Будапешт, V., Пешти Барнабаш ул. дом № 1).

Подписка осуществляется через Предприятия иностранной торговли «Культура» (Будапешт, I., Fő utca дом № 32.; чековой номер: Подписка по счету ВНБ-а Будапешт 54. Культура Венгрия № 024

Подписная цена на год: 56,— форинтов.

*

This review treats of and comments upon major problems of Ethnology and brings discussion on the research work with special regard to the Hungarian, the neighbouring and kindred peoples. The articles published contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters to the Editor should be sent to the following address: *Ethnographia*, Budapest V., Pesti Barnabás u. 1. Correspondence concerning the publishers of the Hungarian Ethnographical Society should be mailed to the Secretary of that Society.

Subscription orders to be placed with: "Kultúra" Commercial Undertaking for the Export of Books and Newspapers, 32. Fő utca Budapest I. Subscription prices to be paid to MNB, Budapest, 54, in favour of account No. 024 Kultúra, Hungary

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

VOL: LXXXII

1971

I

INHALT — SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ

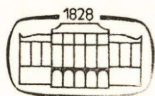
<i>Gunda, Béla</i> : Vince Borbás und die ungarische ethnobotanik — Винце Борбаш и венгерская этноботаника	1— 13
<i>Hullkrantz, Åke</i> : Einige Methoden der modernen skandinavischen Folkloreforschung — О некоторых современных исследо- ваний в области скандинавского фольклора	14— 27
<i>Füvessy, Anikó</i> : Wanderhandel, Verbunden mit Bienenzucht im Nördlichen Teil Vom Komitat Borsod — Передвижная торговля, связанная с пчеловодством в северной части области Боршод	28— 43
<i>Fettich, Nándor</i> : Zaubertexte religiösen Charakters im ungar- ischen Volksglauben — Тексты заговоров религиозного харак- тера в венгерских народных верованиях	44— 69
Kleinere Mitteilungen — Dokumentation — Краткие сообщения	70— 68
Literarische Rundschau — Revue Littéraire — Рецензия	87—129
Volkskundliche Nachrichten — Nouvelles ethnographiques — Этнографические известия	130—164
Gesellschaftsangelegenheiten — Affaires de la Société — Известия Венгерского Этнографического Общества	165—168

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

BUDAPEST 1971

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szerkesztő

K. KOVÁCS LÁSZLÓ

A szerkesztő bizottság tagjai:

BALASSA IVÁN, DÖMÖTÖR TEKLA, GUNDA BÉLA, KATONA
IMRE, TAKÁCS LAJOS, VINCZE ISTVÁN, VOIGT VILMOS

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Felőlős kiadó: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely *postahivatalban*. Pénzforgalmi jelzőszám: 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADEMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. telefon 111—010. Pénzforgalmi jelzőszám 215—11488, az AKADEMIAI KÖNYVESBOLT-BAN: Budapest V., Váci utca 22.

telefon: 185—612.

Előfizetési díj egy évre: 56 Ft.

TARTALOM

<i>Voigt Vilmos</i> : Engels és az őstörténet	169—187
<i>Mikusev A. K.</i> : Az északi zürjének rénszarvastenyéztéssel kapcsolatos epikus éneke — Narankú	188—200
<i>Papp József</i> : Pásztorok, pásztornemzetségek Tiszacsegén	201—219
<i>Dömötör Sándor</i> : Az Angyal Bandi-nóta történeti háttere	220—248
<i>Müller Róbert</i> : Adatok a honfoglaló magyarság földműveléséhez	249—261

Kisebbségi közlemények

<i>Vikár László</i> : Népzene gyűjtés a tatárok földjén	262—266
<i>Nagy Dezső</i> : „Nyúlgyőziben mondják”	266—268
<i>Péter László</i> : Adalékok a Hiedelemmonda-katalógushoz	269—270
<i>Schram Ferenc</i> : Házasodás Tardoskedden a reformkorban	270—272
<i>Papp Zoltán</i> : Sándor: A bivaly tartás Beregdarócon	272—276

Viták, vélemények

<i>Sozan Michael</i> : A nőági öröklés kérdése	277—278
<i>Láng János</i> : Válasz Sozan Michaelnek: „A nőági öröklés kérdése” címen írt megállapítására	279—281

Könyvszemle	282—303
--------------------------	---------

Néprajzi hírek, társasági ügyek	304—320
--	---------

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII.

*

BUDAPEST 1971

*

2. SZÁM

Engels és az őstörténet

I.

Most, amikor a marxizmus klasszikusainak őstörténeti koncepciójáról (illetve ennek egy részéről) esik szó, szinte felesleges is megemlíteni, hogy néprajztudományunk két okból kifolyóan is természetesen foglalkozik e témával. Egyrészt minden társadalomtudomány számára hasznos MARX és ENGELS társadalomtörténeti módszertanával megismerkedni (és tudományunkban tetemes múltja is van a dialektikus materializmushoz ilyen szempontból való közelítésnek) —, másrészt azonban a marxizmus klasszikusainak életműve nem egy aspektusát tekintve tárgyában is igazán közel áll a néprajz tudományának mezeihez. MARX is és ENGELS is inkább „*óstörténet*”-nek nevezték azt a tudományt, amely a primitív társadalmi fokok vizsgálatával foglalkozik, a „*néprajz*” elnevezés (illetve az ennek megfelelő más terminusok) ritkán és akkor sem mindig dicsérő szavaktól övezve kerül elő műveikben, de ez az „*óstörténet*” nem igazán archeológia, nem valódi ősrégészet, sokkal inkább egyetemes néprajz jellegű fogalom. MARX és ENGELS életében ugyan a régészet nagyot fejlődött, de éppen az ősrégészet akkor volt igazán kibontakozóban, és ennek következtében is a régi vagy távoli társadalmak életének megrajzolásában mindketten a szó pontos értelmében vett összehasonlító néprajzi anyagot használtak fel. Ily módon a néprajztudománynak szak szerinti is van mondanivalója akkor, amikor a marxizmus társadalomfelfogásának egyes kérdései kerülnek szóba. Ezek közül az alábbiakban csupán néhány kérdés filológiai vonatkozásaival foglalkozunk, mindezt egyrészt a marxizmus tudománytörténete, másrészt a néprajztudomány elmélete és gyakorlata oldaláról még sokban lehet kiegészíteni, esetleg tovább fejleszteni is.

A marxizmus társadalomelmélete nem életidegen szobatudományként alakult ki, az emberi társadalom történetének osztályok harcaként való felfogása határozott és aktuális politikai jelentőséggel bíró tanítás.¹ Mindemellett feltűnő az a tény is, hogy a marxizmus klasszikusainak érdeklődési körében milyen nagy teret foglalt el olyan kérdések vizsgálata, amelyek első tekintetre nem függtek össze közvetlenül a proletariátus uralomra juttatásának napi teendőivel. Ismert az a már-már túlzásba menő teljesség, amellyel például

¹ Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjában, az ENGELS születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett ülésen, 1970. december 1-én.

MARX összegyűjtötte, kivonatolta és kommentálta az ökonómiai elméletek előtte járó képviselőinek nézeteit. Ezt azonban magyarázza az a körülmény, hogy csakis az ilyen nagyszabású tudománytörténeti-kritikai analízis elvégzésével fogalmazhatta meg a maga formuláit a termelés társadalmi feltételeiről, és ezek már közvetlenül is forradalmasító megállapítások voltak.

De vajon van-e ilyen közvetve forradalmasító szerepe MARX és ENGELS a kapitalizmus előtti társadalmi formációkra vonatkozó kutatásainak is? Nem túlzás-e azt állítani, hogy az „ázsiai termelési mód”, a német „Mark” vagy akár az *őstársadalmak* vizsgálata a marxizmus klasszikusainak közvetlen politikai célkitűzéseivel lenne magyarázható?

Erre a kérdésre előjáróban azt a feleletet adhatjuk, hogy a kapitalizmus előtti társadalmi viszonyok vizsgálata MARXnál és ENGELSnél mind közvetlenül politikailag, mind elméletileg-filozófiailag nem véletlen, hanem határozottan céltudatos tevékenység volt. Sőt ez a két kérdés össze is fonódik egymással, mivel a marxi filozófiai forradalom éppen azt jelentette, hogy tudományosan megalapozták a munkásosztály osztályharcát, s ilyen értelemben a marxi filozófia egésze szolgált a politikai-stratégiai elvek kidolgozásának bázisául. A tudományos szocializmus ugyanis nem csupán a munkásosztály közvetlen történelmi tapasztalatait általánosítja, hanem az egész emberiség által addig termelt tudományos-filozófiai anyagból vonja le közvetlen politikai téziseit. Marx csupán az *egész* emberi történelem vizsgálatának, az ember és a történelem lényegének és más hasonlóan „elvon” problémáknak a feldolgozása után juthatott el a tudományos szocializmus programjának kidolgozásáig. Ilyen értelemben igaz az, hogy az őstársadalom és a prekapitalista formációk vizsgálata közvetlenül összefügg a marxizmus klasszikusai politikai célkitűzéseivel.

Elindulhatunk persze más úton is. Mondhatjuk azt is, hogy az őstársadalmak vagy az ázsiai termelési mód iránti érdeklődésük MARXnak és ENGELSnek életműjük teljessé tételére való törekvésből, magántudósi kíváncsiságukból, vagy éppen az itt-ott felbukkanó aktuális mozgalmi feladatokból fakadt. Ezzel azonban okká tesszük azt, ami következmény: ez a teljességre való igény nem valami öncél az emberi történelem vizsgálatában, hanem tudatos felismerése annak, hogy a szocializmus és a kommunizmus elméletét csakis az emberiség egész múltja alapján lehet feltárni és alátámasztani. Ezért akartak a marxizmus klasszikusai teljes filozófiai-történelmi rendszert kiépíteni, és az emberiség egész történetét benne feldolgozni.

Az ilyesfajta teljes társadalomtörténetet ígérő rendszert alkotó törekvés MARXnál és ENGELSnél filozófiatörténetileg sem elszigetelt jelenség, hanem hosszú fejlődés végpontja. A kapitalizmus megjelenésével fokozatosan létrejött a különböző fokozatú társadalmak egymással való világméretű érintkezése, megmutatkozott a társadalmi mozgás mint egyetemes összefüggés, szervezett totalitás. A feudalizmus maradványainak napirenden levő leküzdése a figyelmet a történeti összefüggések keresésére irányította és teljességgel megjelent a történetiség mint tudományos módszer. Különösen a felvilágosodás idejétől vált megszokottá az, hogy valamely társadalomtörténeti kérdést a szó szoros értelmében Ádámtól és Évától kezdjenek boncolgatni. VICO, ROUSSEAU, HERDER, HEGEL és mások nem véletlenül kísérelték meg egymás után azt, hogy az egész emberiség történelmét fogják össze egyetlen műbe, amely rendszerint határozott aktuális kicsengéssel rendelkezett. Ezekkel a művekkel a világhatalommá váló polgárság lép színre: a *világpolgár* találja fel a *világ-*

1. kép. Engels szülőháza

történetet. Az sem mellékes, hogy éppen ennek a tudománytörténeti folyamatnak a során jelenik meg egyáltalán a tudományos régészet, a tudományos antropológia, a tudományos etnológia, a tudományos folklorisztika, az összehasonlító nyelvtudomány, az összehasonlító történettudományok és általában az összehasonlító társadalomtudományok szinte mindegyike.

A maga idején ennek a fejlődésnek a közvetlen végpontján áll a marxista filozófia. A materialista történelemfelfogás elvi tézisei és történelemfilozófiai koncepciója közötti szoros összefüggés azóta negatív formában is bebizonyosodott: az emberi történelem egyes szakaszainak elhanyagolása vagy eltorzítása a marxista tudományosságban mindig bizonyos elméleti problémák elhanyagolását, vagy elvi tézisek eltorzítását vonta maga után. Ez történt például hosszú ideig az *ázsiai termelési mód*, vagy az *őskommunizmus* esetében.

MARXnál és ENGELSnél az őstörténet feldolgozásának ilyen általános céljai mellett kétségtelenül jelentkeztek konkrét igények is, aktuális politikai problémák kapcsán. A múlt században a földkerekség óriási hányadán létezett még a kapitalizmus előtti társadalmi formáció, olyan területeken is, amelyek különösen érdekelték a munkásmozgalom résztvevőit. Éppen ezért kezdte el tanulmányozni (aktívabban) MARX az ötvenes években India történetét, vagy a hatvanas–hetvenes években Oroszországot, aholis nagy figyelmet szentelt a földközösségek bizonyos fennmaradása kérdésének. Másfelől mindez azt is jól megmutatja, hogy az őstörténet és a kapitalizmus előtti osztálytársadalmak kutatására különös súlyt és aktualitást ad éppen ezek egyes

részeinek továbbélése a kapitalizmus strukturájában. Minden olyan átfogó elmélet, amely az egész kapitalizmust elemezni kívánta, előbb-utóbb szükségszerűen beleütközött ezekbe a csökevényekbe, annál is inkább, mivel tiszta kapitalizmus (a XIX. században) sehol sem alakult ki.

A marxizmus klasszikusainak életművében szükségszerűen foglal el kiemelkedő helyet a kapitalizmus előtti társadalmi formák tárgyalása. Egész filozófiai rendszerük megalapozásának igénye indította őket erre a területre, és érdeklődésüket csak fokozta a prekapitalista formációknak, meg a kapitalizmus idején ezek még fennálló maradványainak aktuális politikai vonatkozásai. A marxista társadalomelméletnek ez a szektora mindenképpen megérdemli, hogy önálló területként foglalkozzunk vele, bemutassuk létrejöttének körülményeit és néhány ponton egybevevünk az e kérdésekre vonatkozó mai ismeretekkel. E témakörből eddig is már sok hasznos részlettanulmány látott napvilágot, mindazáltal e tárgy korántsem mindenben feldolgozott. Jelen alkalommal éppen emiatt csupán az ide tartozó problémák egy hányadát kíséreljük meg érinteni, elsősorban ENGELS munkáját állítva középpontba.²

Jóllehet, ma már kifejezetten igazolható, hogy a marxizmus klasszikusai közül MARXé a kezdeményező szerep egy őstörténet-koncepció kidolgozásában, mégis — teljességgel érthető módon — hosszú időn át ENGELS nevéhez kapcsolta a közvélemény e kérdéskört. Mi ennek a magyarázata?

Elsősorban az, hogy MARXnak és ENGELSnek az őstörténettel foglalkozó művei közül kiemelkedő, mondhatni központi szerepe van ENGELS néhány munkájának, elsősorban *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című könyvnek. Ennek az a magyarázata, hogy MARX e tárgykörhöz tartozó megjegyzéseit nyomtatásban sosem adta ki, ezek csak az utóbbi évtizedekben váltak hozzáférhetőkké, ENGELS viszont nagy részüket jól ismerte, sőt könyve írásaikor MARX jegyzeteit messzemenően fel is használta. Az első kiadás előszavában ENGELS maga írja, hogy könyve mintegy kettejük közös nézetei kifejtésének tekinthető. Ez a könyv több nyelvre lefordítva és számos kiadásban már a múlt század végétől széles körökben közismertté, a marxista őstörténet-felfogás legfontosabb dokumentumává vált. Azok a marxista ideológusok (mint például MEHRING, LAFARGUE, PLEHANOV és mások), akik hasonló témákat érintettek, állandóan felhasználták, és még azok is, akik e munkától függetlenül vagy már annak megjelenése előtt tárgyalták e kérdéskört (BEBEL, KAUTSKY), később a klasszikus munkának kijáró tisztelettel említették. A könyv mindmáig a marxista ideológia történészei és a szaktudományos kutatók szemében is kézikönyv jellegű és tekintélyű alkotás maradt. Mindazáltal *A család, a magántulajdon és az állam eredete* nem az egyetlen dokumentumunk a marxizmus klasszikusainak az őstörténet iránti érdeklődéséről. Biográfiailag és filológiailag hosszú³ és változatos sora van azoknak a műveknek, amelyek MARX és ENGELS ilyen irányú figyelmének bizonyítékai.

² Ez előadás voltaképpen része egy nagyobb munkának, amely a marxizmus klasszikusainak az őstörténetre vonatkozó koncepciói kialakulásával és sorsával foglalkozik.

³ A következőkben az életrajzi tények a német, orosz és magyar nyelvű MARX és ENGELS biográfiákból, MARX és ENGELS műveinek ugyancsak német, orosz és magyar nyelvű kiadásainak jegyzeteiből, MARX és ENGELS levelezésének orosz, német és magyar nyelvű kiadásából származnak. Az egyes adatok megállapítása gyakran bonyolult munkát szükségelt, mivel napra bontott életrajz mindmáig nem készült a marxizmus klasszikusainak tudományos tevékenységéről.

II.

Az ifjú MARX 1842 áprilisában dolgozik *A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa* című cikkén, amelyben a „természeti ember” (a kor másik szavával a primitív, civilizálatlan vagy vad ember) fogalmával is foglalkozik. 1844-ből származó *Gazdasági-filozófiai kéziratok*-nak világtörténelmi fejtegetéseiben hasonló módon előkerül az etnológiai és őstársadalmak kérdése. A *Tőké*hez készített előtanulmányai során 1857–58-ban veti papírra azokat a fejtegetéseit, amelyek *A tőkés termelés előtti tulajdonformák* címen ismertek. Ez a probléma MARXot huzamosan érdekelte, élete végéig foglalkoztatta, amint ezt MORGAN 1877-ben megjelent *Ancient Society* című könyvéből készített bő kivonatai, valamint az ez idő tájt ZASZULICS Vera egyik levelére válaszfogalmazványként készült három töredék tanúsítja. MARXnak az ázsiai termelési módra vonatkozó megjegyzéseit átvizsgálva is kiderült legutóbb, hogy ez a kategória is a korai társadalom egész életének megrajzolására törekedő MARXot érdekelte. Ezekben és más MARX-művekben egy változásaiban, alakulásában is világosan körvonalazható koncepció sejlik fel, amelynek részletesebb jellemzése azonban már egy külön elemző vizsgálat feladata lenne.

ENGELS már 1842–43-ban emlegeti HEGEL, ROUSSEAU műveit, SCHILLER néhány olyan költeményét, amelyek ismeretéből arra következtethetünk, hogy nem ismeretlen előtte sem az emberi társadalom történeti periodizációjának akkor általános felfogása: a hajdani aranykor, majd a társadalmi szerződés korszakának ellentétessége. 1845–46-ban, a *Német ideológia* írásának idején MARX-szal együtt foglalkozik e kérdésekkel – amint ezt a kéziratnak az emberiség őstörténetére vonatkozó részletei tanúsítják.

Az 1848–49-es forradalmi korszak után MARX és ENGELS között kialakult gyakorlati és tudományos munkamegosztás értelmében ENGELS mintegy két évtizedre abbahagyta e területen a közvetlen kutatást. Ez időben MARX foglalkozott e kérdéskörrel – amennyire ezt leveleiből, elszórt jegyzeteiből is megállapíthatjuk.

ENGELS az 1870-es években azonban ismét visszatér e kérdéscsoporthoz, és ettől kezdve élete végéig nagyobb megszakítás nélkül feldolgozza azt. Levelezésének, kéziratában maradt munkáinak, valamint nyomtatásban megjelent műveinek az áttekintése azt is megmutatja, hogy e két évtized alatt felfogása sokban módosult, változott. Ha 1870 előtti érdeklődésének bizonyítékait egy külön, előkészítő periódus termékének tartjuk, a most kezdődő korszakon belül két szakaszt különböztethetünk meg. Az első az 1870-es évek időszaka, elsősorban azok a kéziratok, amelyekből az *Anti-Dühring*, majd *A természet dialektikája* szerkesztődtek egybe. Ez idő tájt ENGELSnek határozott és jól körvonalazható nézete van az emberiség történetének legkorábbi szakaszairól. Lényeges kérdésekben különbözönek, fejlettebbnek látszik az 1880-as években kifejtett (elsősorban *A család, magántulajdon és az állam eredete* két kiadásának szövegében, valamint a közvetlenül ehhez kapcsolható más forrásokban megtalálható) koncepció. Ezt mindazáltal mégis igen sok szál kapcsolja össze a korábbiakkal. Mivel az 1870 előtti marxista őstársadalom-interpretációt csak MARX és ENGELS műveinek együttes figyelembevételével, ismét külön részlettanulmány keretében lehetne áttekinteni, ezúttal csupán ENGELS őstörténeti kutatásai e két utóbbi szakaszának bemutatására térünk ki.

III.

ENGELS 1873 elején kezdett el foglalkozni egy, a dialektika általános jellemvonásait elemző mű tervével. Mintegy három esztendeig gyűjtött anyagot készülő munkájához, és már részletesebben is kirajzolódtak előtte annak körvonalai, amikor 1876 májusának végén félretette ezt a tervét, és az *Anti-Dühring* megírásába fogott. Az *Anti-Dühring*en 1878 tavaszáig dolgozott, és ugyanennek az esztendőnek a nyarán jelent meg először e műve könyv alakban. 1878 júniusa után visszatér korábbi tervéhez és 1883 márciusáig dolgozik azon. Ekkor már megszerkesztett fejezeteket ír, sajtó alá készíti kéziratát. 1883-ban MARX halála, majd a MARX-hagyaték gondozásának ENGELSre szakadó feladata azonban végleg meghiúsítja ezt a tervet. ENGELS kéziratái csak 1927-ben jelentek meg *A természet dialektikája* címmel. ENGELS 1873 és 1883 közötti munkássága számos szállal egymásba szövődő, egységes egészet alkot, különösen ami az őstörténetre vonatkozó koncepciót illeti. Kéziratái egy részét publikálta is az *Anti-Dühring* megfelelő fejezetében, más részek azonban kéziratban maradtak, és ma *A természet dialektikája* füzetei között, tehát egy egészen más műben található.

E kézíratosoport legfontosabbika a ma *A munka része a majom emberré válásában* címen ismert töredékes tanulmány. Mai helye szerint *A természet dialektikája* utolsó fejezeteként ismerjük és megírását 1876-ra datálják. ENGELS 1886 előtti, saját kezűleg készített tartalomjegyzékében ez a dolgozat a második iratköteg (*A természet kutatása és a dialektika*) negyedik fejezeteként szerepel. A ránkmaradt kézirat eredetileg bevezetésnek készült egy terjedelmesebb dolgozathoz, amelynek címe *A szolgaság három alapformájáról*, illetve *A munkás szolgaságba taszítása* voltak. E munka megírását 1876-ban vette tervbe ENGELS, és utoljára 1876. június 10-én értesülünk róla, amikor LIEBKNECHT érdeklődik ENGELSnél, hogy kész van-e már a szolgaság három alapformájáról írott művével. Mivel ENGELS ekkor már néhány hete az *Anti-Dühring*en dolgozott, arra gondolhatunk, hogy *A természet dialektikájának* régi kéziratából éppen ez volt az az utolsó rész, amibe még belekezdett ENGELS, mielőtt áttért volna új munkájára. E kézirat fontosságát jelzi az is, hogy mai tudomásunk szerint az úgynevezett *Régi bevezetés* után (amely 1875–76-ban íródhatott) éppen ezt a részt dolgozta ki nyomdakész állapotban ENGELS tervezett műve legelsőnek elkezdett fejezeteként. *A munka része a majom emberré válásában* ENGELS életében nem jelent meg, először 1896-ban közölték a *Neue Zeit* hasábjain.

Az *Anti-Dühring*ben különösen a második szakasz, az *Eugen Dühring úr politikai gazdaságtan forradalmasítása* tartalmaz számunkra érdekes részleteket. Ezt a részt ENGELS 1877 júniusa és augusztusa között írta, és a fejezetek ugyanebben az évben, július és december között, folytatásokban jelentek meg a *Volkstaat*ban. Ebben a munkában két oldalról közeledik ENGELS az emberi történelem felfogásához. Egyrészt cáfolja DÜHRING „erőszakelméletét”, és helyébe a maga erőszakelméletét, vagyis a politikai-társadalmi harcok történetének törvényszerűségeire vonatkozó nézeteit fejt ki; másrészt a politikai gazdaságtan kategóriáinak bemutatásakor azok marxi társadalmi-történelmi értelmezését adja. Ehhez a részlethez közvetlenül is átvette a készülő *A természet dialektikája* egyes részleteit (ilyen például az 1876-ban már megírt *Rabszolgaság* című szöveg), és a két mű ilyen részeinek koncepciója is azonos.

Az a körülmény, hogy ENGELS egyszerre több munkát is tervezett, illetve el is kezdett, arra vezetett, hogy e kérdésekről alkotott véleményét ma mintegy annak töredékeiből kell ismét összeállítanunk. Igen gyakran maguk az egyes művek is utalnak az ilyen tartalmi összefüggésekre. Amikor például ENGELS az *Anti-Dühring* II/4., erőszakelméleti részének bevezetése közepén ezt írja: „még mindig arról van tehát szó, hogy megmagyarázzuk az uralmi és szolgasági viszonyokat”,⁴ e helyen utal a szolgaság három formájáról tervezett művére. (Ez a megjegyzés tartalmilag is igen értékes, mivel kifejezi azt, hogy ENGELS a munkafolyamatok egész keletkezéstörténetével akarta dokumentálni a munka elidegenedésének történelmi útját.)

Arra is bizonyítékunk van, hogy ENGELS nem tartotta mindenben kielégítő megoldásnak a hetvenes években leírtakat. Az *Anti-Dühring* második, 1885-ös londoni kiadásának előszavában például ezt olvashatjuk a két változat közti különbségekről: „Amit máskülönben meg szerettem volna változtatni, főképpen két pontra vonatkozik. Először az emberi őstörténetre, amelyhez MORGAN csak 1877-ben adta meg a kulcsot.” 1886 végén hozzáfogott ENGELS ahhoz is, hogy az *Anti-Dühring* fejezeteiben elkezdett erőszakelméletét kiegészítse és önálló kötet formájában publikálja. 1887 decembere és 1888 márciusa között el is készítette a XIX. századdal foglalkozó negyedik fejezetet, művét mégsem adta ki. Számunkra különösen fontos ez a kézirat, mivel olyan problémával (az erőszak, az erőszakszervezet és az állam lényege, társadalmi-történelmi változásai) foglalkozik, amely látszólag háttérbe szorul mind *A munka része . . .*, mind *A család, magántulajdon és állam eredete* megfelelő fejezeteiben. Itt és más esetekben is ENGELS az egyszer valahol általa már feldolgozott, megírt, lezárt részeket hallgatólagosan csatolta vagy csak hozzáértette az alkalom szerint elkészített új részekhez.

Töredékessége és bonyolult filológiai kapcsolatai ellenére is azt mondhatjuk tehát, hogy Engelsnek a hetvenes években leírt őstörténelmi koncepciója leginkább a kérdéskörrel, és ekkor kialakult felfogását több vonatkozásban is jól jellemezhetjük: az emberi társadalom keletkezéstörténetét természeti-társadalmi folyamatként, filozófiai távlatból és módszerekkel fejti ki.

IV.

1877 márciusában írja alá MORGAN Lewis H. *Az ősi társadalom* című művének előszavát. A munka már két éve készen áll, csupán ekkor kerül azonban nyomdába, és 1877 májusában jelenik meg. MARX kezébe további késéssel jut el a könyv, aki 1880–1881 telén igen részletes kivonatot készít belőle.⁵ MARX kivonata tartalmi jellegű, MORGAN egész könyvére kiterjed, és rendszerint egyes részletek szó szerinti kiírásából, illetve azok összefüggésének jelzéséből áll, saját véleményét csupán alkalmasszerűen fejti ki bennük. ENGELSnek *A család, magántulajdon és állam eredete* első kiadásához írott előszavából tudjuk, hogy MARXnak szándéka volt MORGAN művét messzemenően felhasználva, a materialista történelemfelfogás alapján feldolgozni a társadalom

⁴ ENGELS, Friedrich: *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása — A természet dialektikája*. Bp. 1963. (*Marx—Engels Művei*: 20. kötet) 175.

⁵ Publikálása: *K. Marx — Konzpekt knigi Lewis H. Morgana: Drevnee obscsesztvo*. London, 1877. In: *Arhiv K. Marxa i F. Engelsa*. IX. kötet, Moszkva, 1941.

keletkezéstörténetét. A kivonatok — MARX ismert munkamódszere ez — egy ilyen összefoglalást előztek volna meg. Valamelyes képünk arról is van, hogyan képzelte el ezt a leendő összegezést MARX. Egyrészt MORGAN-kivonatainak csoportosítása, másrészt a bennük elszórt saját megjegyzései vallanak erről. Ezen kívül ebből a szempontból is igen nagy jelentőségűek a ZASZULICSHOZ Vera 1881. március 8-án írott MARX-levél el nem küldött fogalmazványai, amelyekben a földközösség történeti értelmezése kapcsán felvázolja koncepcióját az emberiség egész társadalomtörténetének szakaszairól, immár a MORGAN-könyv tanulságait is figyelembe véve. ENGELS említi azt is, hogy MARX már 1880—1881 telén beszélt neki MORGAN munkájáról és saját tervéről is. ENGELS mégis csupán a MARX-hagyaték rendezése közben talált rá a MORGAN-kivonatokra, és ekkor kezdett el intenzíven foglalkozni velük, Arra nincs adatunk, hogy akár a kivonatok, akár MORGAN könyvét korábban ismerte volna.

1884 legelején ENGELS tovább folytatta MARX hagyatékának feltárását. Február—márciusban a ma *Értéktöbbletelméletek* címen ismert anyag áttekintésével és rendszerezésével volt elfoglalva. Ezt megelőzően, még január elején BEBEL *A nő és a szocializmus* című munkáját olvasta, nagy elismeréssel. BEBEL könyve elején kitért a család eredetének a problémájára is, és munkája a kortársak szemében a marxista család-felfogás tökéletes megfogalmazásának számított. Ilyen módon feltűnően talákozott ENGELS konkrét érdeklődésével az 1884 legelején már a kezébe kerülő MORGAN-kivonat. Miután ENGELS átolvasta ezt, elhatározta, hogy valamilyen formában a lehető leghamarabb megvalósítja MARX tervét: MORGAN műve alapján, azt MARX és a maga módszerével, meg konkrét társadalomtörténeti kutatásaiknak eredményeivel kiegészítve, összefoglalja a történelmi materializmus felfogását az őstársadalomról. E terv azonnali megvalósítása azonban több akadályba ütközött.

ENGELS 1884. február 16-án KAUTSKY Karlhoz intézett levelében még így ír: „A társadalom őállapotairól egy *döntő* könyv van, olyan döntő, mint DARWINÉ a biológiáról, és természetesen ezt is MARX fedezte fel: MORGAN *Őstársadalom*, 1877. MARX beszélt róla, de nekem akkor más dolgok voltak a fejemben és ő nem tért vissza rá; ez neki bizonyára kellemes volt, mert, mint igen részletes kivonataiból látom, ő maga akarta a könyvet a németekkel megismertetni. — Ha volna időm, feldolgoznám ezt az anyagot, MARX jegyzeteivel együtt, a *Sozialdemokrat* vagy a *Neue Zeit* tárcarovatának, de erre gondolni sem lehet. — Az urak itt tőlük telhetően agyonhallgatják a könyvet, Amerikában nyomtatták ki, öt hete rendeltem meg, de nem tudom megkapni, pedig a címlapon egy londoni cég szerepel társkiadóként.” E levél tanúsága szerint ENGELS 1884 januárjának elején már foglalkozott MARX kivonataival, meg is rendelte a könyvet, azt azonban még nem kapta meg. Ekkor még nem tervezte önálló könyv megírását a témáról, legfeljebb cikk vagy cikksorozat formájában publikálni szerette volna Marx jegyzeteit.

Egy hónap múlva, március 24-én, ugyancsak KAUTSKYHOZ írott levelében már lényeges előrehaladásról számol be. Már sikerült egy londoni antikváriustól megszereznie MORGAN könyvét, és készül a maga kézírata, amelyet ekkor három nyomtatott ív terjedelműnek tervez. Április 11-én írott újabb levelében már azt olvashatjuk, hogy reménykedik abban, hogy MORGAN műve alapján írott könyve a jövő héten kész lesz. Két héttel később, április 26-án újabb levelet ír KAUTSKYHOZ, ekkor már csak a zárórész megírása van hátra. Maga a munka szövege mégis csak körülbelül egy hónap múlva, 1884.

május 22-ére készül el teljesen. E napon küldi el a mű sok fejezetének kéziratát kiadásra Zürichbe. Néhány nappal később, május 25-én pedig befejezi az utolsó fejezetet is. A teljes kézirat ily módon 1884. február végétől május végéig, mintegy két és fél, legfeljebb három hónap alatt készült el. Ez idő alatt kellett ENGELSnek elolvasni Morgan könyvét, újraolvasni, kisillabizálni MARX jegyzeteit és megfogalmazni a maga művét. A nyomda sietve dolgozik és ENGELS már július végén elkezdheti a korrigálást. 1884. október harmadikán megjelenik a könyv, előbb azonban már közzétettek két kisebb részletet belőle. Szeptemberben az előszó egy részét jelentették meg a *Neue Zeiten*ben, egy felhívás kíséretében, amely ENGELS új munkáját beharangozta; október elején pedig a *Sozialdemokrat*ban a munka egy olyan, nyilvánvalóan aktualizáló részletét adták ki, amely a munkások általános választójogáról szól (ez a részlet az utolsó, kilencedik fejezet közepéről való). Október második hetében a tiszteletpéldányokat postázza ENGELS. 1885 január közepére már el is fogytak az első kiadás példányai.

Csakhamar megjelenik a munka fordításban majd új kiadásokban is. Már augusztus közepén engedélyt ad ENGELS JANKOWSKA-MENDELSON Marianak egy lengyel fordítás elkészítésére. (Ez azonban akkor mégsem jelent meg.) Október végén az olasz MARTIGNETTIVEL levelez műve olasz fordítása érdekében. Az olasz változat 1885 áprilisa és júniusa között meg is jelenik. Ugyancsak 1884 októberében felmerül egy orosz fordítás terve is. 1885 tavaszától megkezdí ENGELS műve dán fordításának az ellenőrzését, ez végül is csak 1888-ban jelenik meg. 1885 szeptemberétől 1886 májusáig folytatásokban jelenik meg a román fordítás. Erről ENGELS előre nem tudott, csupán a kész fordítást láthatta 1888-ban. 1886 augusztusában veti fel ENGELS egy angol fordítás tervét. Az ekkortájt — évszám nélkül — megjelenő szerb kiadásról sem tudhatott. Mivel 1885 januárjára már alig van kapható példány a német eredetiből, csakhamar új német kiadásra van szükség. A DIETZ-kiadó 1885 novemberében érdeklődik az irányban, és 1886. március 12-én már meg is jelenik az új edíció. Az is rövid idő alatt elfogy. 1890 szeptemberének közepén napvilágot lát a harmadik német kiadás, és nem sokkal ez után, 1890. április 11-én KAUTSKYHOZ írott levelében ENGELS már egy újabb, immár negyedik német kiadás tervéről beszél, majd csakhamar hozzá is lát ennek előkészítéséhez.

ENGELS a második és harmadik német kiadás korrektúráit személyesen nézte át. A dán és olasz fordítást is ellenőrizte. Mindezekben azonban semmi lényegesnek nevezhető változtatást nem tett, jóllehet itt-ott a grammatikán túlmenően is igazított a szövegen. Az 1884-es első fogalmazvánnyal azonban egyre elégedetlenebb volt, és ezért az 1891-es negyedik német kiadás alkalmával élt a kínálkozó lehetőséggel, hogy átdolgozza munkáját. Ez az átdolgozás nem csupán filológiai érdekes, hanem ENGELSnek az őstársadalomra vonatkozó nézetei gazdagodását is feltétlenül bizonyítja.

Mind a nemzetközi munkásmozgalomban, mind általában az őstörténeti kutatásban ez a második változat vált közismertté, csak a felsorolt korábbi fordítások és kiadások ismerői tájékozódhattak ENGELS előző, eredetibb munkája tartalmáról. Ezért kissé részletesebben kell foglalkoznunk a második változat létrejöttének körülményeivel és a változtatások természetével.

V.

Az új kiadáshoz, átdolgozáshoz szükséges adatgyűjtést ENGELS már 1890-ben elkezdte. Május 29-én F. A. SORGE-hoz intézett levelében világos említést tesz erről. A közvetlen munkára mégis csak 1891 legelején kerül sor. Levelezéséből kivehetően 1891 február végén, március elején kezdi el ENGELS a régi szöveg revízióját, és akkor azt gondolja, hogy ez csak vagy két hetes munka lesz. Közbejötték azonban az erfurti programtervezettel kapcsolatos sürgős teendők és az a körülmény, hogy az új kiadásban a változtatások a tervezettnél több időt vettek igénybe. 1891. június 13-án KAUTSKYHOZ és LAFARGUE Laura-hoz írott leveleiben mégis beszámolhat már arról, hogy kész az új kiadás előszava is — ami azt jelenti, hogy a lényeges átformálás megtörtént. Apróbb igazítások még mindig hátra vannak, és Laura LAFARGUEHOZ írott levelében csak július 20-án írhatja, hogy legfeljebb két nap múlva kész lesz a munkával. Ez alkalommal csakugyan el is készülhetett, mivel július 25. tájt — más függő ügyek befejezése után is — ENGELS Wight szigetére utazhatott pihenni. Az új kiadás korrektúrái ősszel készültek el és ENGELS október elejére már visszaküldi azokat a nyomdához. Ugyanennek a hónapnak a végén lát napvilágot maga a könyv.

Csak a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy ennek az átdolgozott változatnak 1893-ban adják ki francia fordítását (ez ENGELS közvetlen felügyeletével készült), 1894-ben pedig az orosz fordítás jelenik meg, szintén a negyedik német kiadásból. ENGELS e munka előkészületeiről is tudott. A későbbi fordítások illetve újra kiadások azonban már halála után jelentek meg. Egyébként az új német kiadás szövegéhez képest a fordításokon ENGELS tovább nem változtatott. 1893-ban bolgár, 1894-ben spanyol kiadás látott napvilágot — szintén egyetlen változtatás nélkül.

A család, magántulajdon és állam eredete két változatának írása közben ENGELS több olyan más munkával is foglalkozott, amelyek legalább részben hasonló tárgykört érintettek. Még 1883 végén jelentette meg Markjának új kiadását *Der deutsche Bauer. Was war er? Was ist er? Was könnte er sein?* címmel, amely különösen *A család, magántulajdon és állam eredete* legvégső, germán tárgyú fejezeteinek szinte egyenes folytatása, az ott felvetett kérdések következményének tárgyalásával. 1884 végén *A német parasztháborúról* írott művét veszi elő. Új kiadást akar készíteni belőle, de nincs ideje erre, és a munka ekkor félben marad. A következő évben — 1885-ben — elkészül az *Anti-Dühring* második német kiadása; még ez év végén pedig a *Zur Geschichte der preussischen Bauern* című rövidebb dolgozat, amely WOLFF Wilhelm *Die schlesische Milliarde* című brosúrájához bevezetőnek készült.

1891-ben, EICHHOFF és KAUTSKY fordításában megjelenik MORGAN munkája németül, *Die Urgesellschaft* címen. 1895-ben pedig KAUTSKY műve, *A szocializmus előfutárjai* látott napvilágot, amelynek előkészületeiről ENGELS-nek már korábban is természetesen tudomása volt. ENGELS különben élenként érdeklődött a maga munkája nemzetközi fogadtatása iránt. Egyik legkésőbbi írásában, az 1895. február 26-án PLEHANOVHOZ intézett levélben is részletesen foglalkozik munkája orosz bírálóival.

Mindezek alapján is méltán mondhatjuk, hogy 1884 januárjától kezdve több mint egy évtizedig állandóan ENGELS érdeklődése kísérte e témát, és szünet nélkül foglalkozhatott ilyen gondolatokkal. Már az első, meglepően rövid idő alatt készült megfogalmazás ténye is mutatja, hogy ENGELS évtize-

des érdeklődését és hirtelen munkatempóját egyesítette a könyv elkészítése közben. Az első változat még így is voltaképpen MARX MORGAN-kivonatainak a sajtó alá rendezésének, kiegészített kiadásának tekinthető.

ENGELS művében nem csupán a megbecsülő mondatok, hanem maga az alcím (*Im Ausschluss an Lewis H. Morgans Forschungen*) is kellőképpen jelzi, ENGELS mily nagyra értékelte MORGANT és annak munkásságát. *A család, magántulajdon és állam eredete* szerkezete mindkét változatban azonos. Az átdolgozás során ENGELS csupán a már meglévő fejezetekbe dolgozott bele új anyagot, ezek egymásutánját azonban változatlanul hagyta. Első fejezete (*Történelemelőtti kultúrfokok*) MORGAN könyvében az első rész első fejezetének (*Fejlődési fokok*) felel meg. ENGELS második fejezete (*A család*) MORGAN munkájában önálló rész — a harmadik, *A család eszméjének fejlődése* címmel —, amelynek 6 fejezetét tömöríti itt össze ENGELS. ENGELS munkájának harmadik fejezete (*Az irokéz nemzetség*) MORGAN könyvében a második rész második fejezetéből (*Az irokéz nemzetség*) származik. ENGELS harmadik, negyedik és ötödik fejezete (*A görög nemzetség — Az athéni állam keletkezése — Nemzetség és állam a régi Rómában*) MORGAN művében is tárgyalt kérdéseket mutat be, de lényeges eltéréssel. MORGAN a második rész végén, a nyolcadik és tizenharmadik fejezetek között foglalkozik ugyanezzel az anyaggal. ENGELS hetedik és nyolcadik fejezetének (*A nemzetség a keltáknál és a németeknél —, illetve Az állam kialakulása a németeknél*) MORGANNAL csak elszórt megjegyzések, illetve a második rész tizenötödik fejezetének (*Nemzetségek az emberiség más törzseinél*) egyes részletei az előzményei. Ez utóbbi részeket illetően ENGELS az első kiadás előszavában maga jellemzi a különbségeket:⁶ „A Görögországról és Rómáról szóló fejezetekben nemcsak MORGAN bizonyítékaira támaszkodtam, hanem hozzátettem mindazt, ami rendelkezésemre állt. A keltákról és németekről szóló részek lényegileg tőlem származtak” (10—11). Ezt mindennél ékeesebben bizonyítja, ha összevetjük egymással MORGAN és ENGELS forrásait. Az ókori források közül mindketten említik például AISZKHÜLOSZ, ARISZTOTELÉSZ, CAESAR, DÉMOSZTHENÉSZ, DIKAIARKHOSZ, a halikarnasszosi DIONÜSZOSZ, EURIPIDÉSZ, HÉRODOTOSZ, HOMÉROSZ, KLEISZTHENÉSZ, LIVIUS, MÓZES, SERVIUS TULLIUS, SZÓLON, TACITUS nevét vagy műveit. Az idézetek egy részét ENGELS itt is közvetlenül MORGANTÓL veszi át. Csak ENGELS használja fel viszont AMMIANUS MARCELLINUS, ANAKREÓN, DIODOROS, SICULUS, LONGOSZ, MOSZKHOSZ, NEARKHOSZ, az idősebb PLINIUS, PROKOPIOSZ, THÉOKRITOSZ műveit és természetesen a teljes germán és középkori európai szépirodalmat, a történeti és egyházi forrásokat. ENGELS fenti kijelentése tehát teljes mértékben igazolható. Azt is megjegyezhetjük, hogy az ilyen különbségek zöme már az első kiadásban is megtalálható volt, még inkább növekedett azonban az átdolgozás során, amikor is Engels újabb bizonyítékokat és auktorokat vonultatott fel az érintett problémák jobb megvilágítása érdekében. Az utolsó fejezet ENGELSnél (*Barbárság és civilizáció* címmel) hasonlóképpen ENGELS önálló munkája, jóllehet egyes adatai itt is MORGANTÓL erednek. Általában véve ENGELS átfut MORGAN egész könyvén, abból lényegesebb részt nem hagy ki, csupán az egzotikus példák számát

⁶ Itt és a következőkben, (a szövegben egyszerűen zárójelbe tett lapszámmal jelölve) az idézetek a következő kiadásból származnak: ENGELS: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Bp. 1949. (*A marxizmus—leninizmus kis könyvtára*: 42—44. szám).

csökkenti, egészen a szükséges legkevesebb számig. Anyagának elrendezésében pedig – MARXot követve – következetesebb, mint MORGAN.

Ami a könyv elkészítésének konkrét módszerét illeti, erre ugyancsak közvetett adataink vannak, mégis, úgy képzelhetjük, hogy ENGELS MARX kivonatainak az alapján elkezdte írni munkáját, néhány fejezettel már el is készülhetett, amikor megkapta MORGAN eredeti munkáját. Ezután ebből dolgozhatott, MARX konspektusának felhasználásával. Valószínű, hogy a már megírt részeket még egyszer (most már MORGAN könyvével a kezében) átfutotta, de újabb változtatásokra nemigen volt szüksége. MARX kivonataiból ugyanis az is jól látszott, hogy MARX tetemes anyagot, olykor szinte fejezeteket szó szerint lemásolt, illetve mintegy kizsigerelt a maga jegyzeteiben. Tulajdonképpen feltehetnénk azt is, hogy ENGELS valamely könyvtárban már műve írása elején is megszerezhetette MORGAN könyvét, erre azonban nincsen semmi adatunk. Igen valószínű, hogy legalábbis az első két – három fejezetet ab in visis készítette el.

A két kiadás közti eltéréseket egyértelműen bővítésnek nevezhetjük. Csupán néhány szót hagy el ENGELS az első kiadás szövegéből, és rendszerint ezeket is új terminussal helyettesíti. Aránylag tetemes a betoldások száma. Ezek együttvéve több mint egynegyedével növelik meg a mű terjedelmét.

A negyedik kiadásban új az előszó – ez közvetlenül az új kiadás megjelenése előtt *Az őscsalád történetéhez* (*Bachofen, MacLennan, Morgan*) címmel a *Neue Zeit*-ben is napvilágot látott. Ebben ENGELS a családkutatás akkori fél évszázados múltját jellemzi, szembesítve a maga elgondolásait a három legjelentősebb kutató, valamint az őket kommentálók nézeteivel.

A betoldások zöme a családdal foglalkozó második fejezetben található, amelynek ily módon mintegy a fele új anyag. E betoldások több kérdést is érintenek, és általában olyan problémákra utálnak, olyan művekre hivatkoznak, amelyek az első kiadás lezárása után kerültek ENGELS szeme ügyébe. Külön betoldott részeket foglalkoznak az emberiség szabályozatlan házassági ősállapotának az állatvilág bizonyos jelenségeivel való összetetésének lehetőségével (35 – 40 lapokon); a korábban MORGAN terminusát alkalmazva *punalua-családnak* nevezett *csoportházasságra* valló adatokkal (46 – 49). ENGELS másutt is kicserélte e két terminust és az új szövegbe mindenhová csoportházasságot írt –; BACHOFEN „negyedik felfedezésének” nevezve, a csoportházasság és a párosházasság közti átmenet számos, még később is felfedezhető, elhalványult nyomainak bemutatásával (53 – 56); ezzel is kapcsolatban a szabályozatlan házasság előtti nemi kapcsolatok egyes eseteivel, a *ius primae noctis* szokásával, az ókori hetérizmussal (68 – 69). Kitérősszerűen kerül bele a munkába a patriarchális nagycsalád, amelyet a zadruqa, a házközösség (61 – 63), és a mű végén különösen ennek germán példái (143 – 145) illusztrálnak. Újabb, részletezőbb képet kapunk az új kiadásban az ókori görög családformák fejlődéséről (64 – 67), a kapitalista, látszategyenlőségen alapuló család jellemvonásairól (74 – 76), és végül nagyvonalú áttekintést olvashatunk a családformák és ennek megfelelően a szerelem formáinak megváltozásairól (76 – 85), amelyeket mind társadalmi változások okoznak.

Ezen kívül új betoldás kísérli meg a hatodik fejezetben a nehezen feltárható római nemzetségi viszonyok pontosabb értelmezését (125 – 129), a hetedik fejezetben pedig a germánok nemzetségi szervezetének tüzetesebb, gazdagabb példanyagon való bemutatását (138 – 139). Eredetileg külön közölte ENGELS *Ein neuentdeckter Fall von Gruppenehe* címmel (1892 decem-

berében a *Neue Zeit* hasábjain) a *Russzkije Vedomosztyi* 1892. október 14-i számából STERNBERG tudósítását a gilják csoportházasságról. Ezt a munkát később (függelék gyanánt) több kiadás *A család, magántulajdon és állam eredetének* végéhez csatolta.

Az első és negyedik német kiadás közti változtatások sehol sem terjednek ki a koncepcióra, inkább csak még hangsúlyosabbá teszik azt. Miért végezte el mégis Engels e módosításokat?

Az első kiadás megfogalmazása idején már évtizedek óta érdeklődött ugyan a téma iránt, azonban a három hónapnál rövidebb megírási idő alatt nem volt ENGELSnek alkalma arra sem, hogy hirtelen áttekintse a korabeli szaktudományosság teljes anyagát. MORGAN művén⁷ kívül egyedül BACHOFEN munkáját (*Das Mutterrecht* — Stuttgart, 1861.) ismeri személyesen, az első kiadásban általa idézett más szerzők (BECKER, GROTE, MOMMSEN, NIEBUHR, sőt MACLENNAN) hivatkozott adatait ENGELS MORGAN művéből veszi át. Az 1884-es kiadásban csupán HEGEL, FOURIER, LASSALLE, és természetesen MARX elgondolásai olyan források, amelyeket MORGAN nem aknázott ki, ENGELS viszont beillesztett a maga művébe.

Megváltozott a helyzet 1891-ben. Az új változatban ENGELS több olyan összefoglaló munkát idéz, amelyek az első kiadás lezárása után jelentek meg, és természetesen sohasem is járhattak Morgan kezében, (GIRARD-TEULON: *Origines de la famille*. Paris, 1884. — HEUSLER: *Institutionen des deutschen Privatrechts*. I—II. Leipzig, 1885—1886. — KOVALEVSKY: *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*. Stockholm, 1890. — LETOURNEAU: *Évolution du mariage et de la famille*. Paris 1888. — WESTERMARCK: *The History of Human Marriage*. London, 1891.) Az átdolgozás idején ENGELSnek keze ügyében van BACHOFEN *Mutterrechtje*, természetesen MORGAN könyve, és ekkor használja az angol MAINE még 1861-ben kiadott *Ancient Law* című munkáját, illetve LUBBOCK 1870-ben írott *The Origin of Civilisation*-jének negyedik kiadását (London, 1882.) is. Az újabb változathoz feldolgozza FISON és HOWITT ausztráliai adatait a duális rokonsági szisztémáról. FISON már korábban MORGANNak is küldött adatokat, nyomtatásban megjelent munkáit azonban csak ENGELS használhatta fel. Néhány apróságban más forrásokat, főként klasszikus auktorokat is kézbevelt ENGELS, a jelentősebb szakirodalmi gyarapodást azonban a most említett művek képviselik. Idézésük, valamint STERNBERG később megjelent cikkének rendkívül gyors közreadása azt mutatják, hogy ENGELS figyelme kifejezetten a család korai formáinak tüzetesebb megismerése felé fordult a két kiadás között. A fenti művek egyértelműen ilyen tárgyúak, és ismeretükben nem tartjuk véletlennek, hogy a már az első kiadásban is feltűnően nagy terjedelmű második fejezet az új változatban kétszeresére nőtt, és ily módon az egész mű csaknem egyharmadát tette ki.

A család eredetéről szóló rész kibővítését messzemenően indokolta az a tény, hogy az 1880-as évek során egész sor idevágó fontos munka jelent meg, és ezek révén néhány új terminus, új jelenség vált közismertté. Ilyen volt a „*duális házassági szisztéma*” és a *patriarchális nagycsalád* (illetve házközöség). Lényeges módosulásnak számít az a tény, hogy a lokális változatnak bizonyuló *punalua*-család helyébe ENGELSnél is a csoportházasság fogalma, vagyis egy egyetemes kategória kerül. A fenti új elemek bevonása miatt módo-

⁷ MORGAN, Lewis H.: *Az ősi társadalom*. Bp. 1961.

sul az antik és a germán család történetének ENGELS adta értelmezése is. Hogy ezt az átalakítást csak módosulásnak és nem érdemi változtatásnak nevezhetjük, bizonyítja ENGELS új előszava Ebben az őstársadalom történetének kutatásában a legfontosabb mérföldköveknek továbbra is BACHOFEN és MORGAN munkásságát tekinti – joggal –, és az újabb adatok szolgáltatóit a maguk megérdemelt helyére, csak a szerencsés kezű kiegészítők közé teszi. Az előszóban harmadikként oly előkelő helyre juttatott MACLENNAN is csakugyan jelentős kutató volt, ENGELS azonban alighanem a kétoldalú és igen éles MORGAN–MACLENNAN kontroverziából ítélte, és MACLENNAN jelentőségét a kelleténél nagyobbobbnak, valamint munkásságát a ténylegesnél reakciósbabbnak, elvetendőbbnek vélte.

Már az első kiadásban is, különösen azonban az átdolgozás után igen feltűnő az a tény, hogy ENGELS néhány olyan nevezetes munkát nem is idéz, nem is használ fel, amelyeknek jelentősége az őstársadalom kutatásában igen nagy volt, és legfeljebb csupán abban különböznek a citált munkáktól, hogy ezekben nem a családformák történetének vizsgálata oldaláról, hanem más felől, esetleg más módszerrel is közelednek a szerzők az emberiség legrégebb történelmének megértésére.⁸

A múlt század utolsó két évtizedében igen megélenkült az emberiség legrégebb történelmi korszakainak kutatása. Ebben nagy szerepe volt BACHOFEN és MORGAN által felvetett *matriarchátus*-problémának⁹ is. ENGELS jól ismeri ezt a kérdést, hiszen a negyedik kiadás előtt a kezébe került munkák többsége ebből az apropóból kiindulva foglalkozik az őstársadalommal. Szerencsésen választja ki e vita legfontosabb tudományos dokumentumait (BACHOFEN, MORGAN, illetve MACLENNAN és WESTERMARCK műveit), valamint e kérdéskör legismertebb népszerűsítőit (GIRAUD-TEULON, LETOURNEAU). Néhány számottevő munka, a maga korában népszerű mű mégis hiányzik az ENGELS által idézett munkák közül. A német Friedrich HELLWALD előbb általános művelődéstörténeti keretben foglalkozott e kérdéssel (*Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung* – Augsburg, 1874.), majd speciális monográfiában tárgyalja e kérdést (*Die menschliche Familie nach ihrer Entstehung und natürlichen Entwicklung* – Leipzig, 1889.). A maga idején széles körben ismertek POST A. H. elsősorban jogtörténeti nézőpontú munkái (*Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe* – Oldenburg, 1875.; *Der Ursprung des Rechts* – Oldenburg, 1876.; *Die Anfänge des Staats und*

⁸ A marxizmus klasszikusainak olvasottságára, könyvtárára vonatkozó általános elképzelések közismertek: MARX is és ENGELS is egyenesen enciklopédikus műveltségű férfiak voltak, akik nem csupán szorosabban vett szakérdeklődési körük lehető teljes irodalmát kísérték figyelemmel, hanem általában is minden kezük ügyébe kerülő munkáról tüzetes ismereteket szereztek. Mindketten, MARX talán még inkább, egyenesen „könyvmoly” természetűek voltak. Annál nagyobb kár, hogy könyvtárak állományáról igen hiányos ismereteink vannak. Ennek az az oka, hogy könyvtáraik 1848 óta állandó kalandok, nem egyszer a megsemmisülés veszélyében forogtak, beleértve a fasizmus és a második világháború éveit is. Éppen ezért rendkívül nehéz a csak töredékben helyreállítható könyvlista alapján esetenként kizárni azt a lehetőséget, hogy MARX vagy ENGELS valamely munkát ismert volna. Könyvtári kölcsönzéseikre pedig csak levelezésükből és más életrajzi forrásokból következtethetünk, természetesen rendkívül hézagos módon. Vö.: *Ex libris K. Marx und F. Engels. Schicksal und Verzeichnis einer Bibliothek*. Berlin, 1967.

⁹ E témáról, a számításba jöhető irodalom viszonylag teljes felsorolásával: KOSZVEN, M. O.: *Matriarchátus. Az anyajog kérdésének története*. Bp. (1950.)

Rechtslebens — Oldenburg, 1878.; majd az összefoglalás: *Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts*. I—II. — Oldenburg, 1889—1890.). LIPPERT Julius a maga családtörténeti szemléletét BACHOFENTól veszi, és első ide vonható műve szinte csupán BACHOFEN népszerűsítésének tekinthető (*Die Geschichte der Familie* — Stuttgart, 1884.), később átfogóbb és önállóbb rendszert próbál megfogalmazni (*Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau*. I—II. — Stuttgart, 1886—1887.). Éppen ENGELS művének dán fordítása idején adják ki STARKE Carl Nikolaus könyvét (*Den primitive familie* — København, 1886), amelyet később több nyelvre is lefordítanak. A kor szemében e kérdéskör egyik legismertebb szakértője a jogász Joseph KOHLER, aki egész sor tanulmányban foglalkozik a témával (ezek közül legjelentősebb *Die Ehe mit und ohne Mundium*. — *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 6 (1886). Történeti, néprajzi és filológiai adatok alapján kutat FRIEDRICHS Karl, akinek tanulmányait (*Zur Matriarchatsfrage* — *Zeitschrift für Ethnologie* 20 (1888); *Über den Ursprung des Matriarchats* — *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 8 (1899) szintén szelvényben idézték. Ugyancsak a jogi adatok alapján dolgozik BERNHÖFT, akinek dolgozatai (*Verwandtschaftsnamen und Eheformen der nordamerikanischen Volksstämme* — Rostock, 1888. — *Zur Geschichte des europäischen Familienrechts* — *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft* 8 (1889) már közvetlen tárgyak miatt is érdekelhetők volna ENGELSt. Még a negyedik kiadás megjelenése előtt láttak napvilágot DARGUN Lothar egyes dolgozatai is, amelyeket később összefoglaló monográfiában adott ki (*Mutterrecht und Vaterrecht*. I. *Die Grundlagen* — Leipzig, 1892.) Mindezek a művek — és ezen kívül is sok más, kevésbé jelentős munka — szélesebb körben is ismertek voltak ugyan, mégis inkább szakmunkáknak nevezhetők, amelyeket ENGELS a maga, munkásmozgalmi keretek közé is szánt művében akarattal mellőzött vagy mellőzhetett.

Annál feltűnőbb, hogy ENGELS nem vesz tudomást a szeme előtt kibontakozó német etnológia tudományának egészéről sem. 1859-től jelenik meg a *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, 1869-től a *Zeitschrift für Ethnologie*, amelyeknek minden évfolyama foglalkozott az őt érdeklő kérdésekkel. A jelentős könyvek is egymást követik: WAITZ *Anthropologie der Naturvölker* című munkája az első közülük (első négy kötete 1859 és 1864 között jelenik meg, GERLAND kiegészítésében pedig 1870—71-ben két újabb pótkötet lát napvilágot). Az osztrák Oscar PESCHEL *Völkerkundeja* először 1874-ben jelenik meg, és 1881-ben már a mű ötödik kiadása, 1889-től pedig hatodik kiadása állna ENGELS rendelkezésére. 1879-ben adják ki LIEBRECHT programadó könyvét (*Zur Volkskunde*), és nem sokkal ez után megjelenik RÄTZEL Friedrich *Völkerkundeja* is (1885-től, három kötetben), amely mind anyagában, mind általánosításában feltétlenül igen jelentős munka. RÄTZEL diffuzionizmusának metodikai ellenfele BASTIAN Adolf. Ő több ízben közvetlenül is foglalkozott a család eredetének problémájával (*Über die Eheverhältnisse* — *Zeitschrift für Ethnologie* 6 (1874); *Matriarchat und Patriarchat* — Berlin, 1886.), és összefoglaló munkák egész sorozatában érintette a primitív társadalmak kutatásának problémáit (*Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde* — Berlin, 1872.; *Der Mensch in der Geschichte* — Leipzig, 1879.; *Allgemeine Grundrisse der Ethnologie* — Berlin, 1884.). Nem idézi ENGELS WUNDT Wilhelm nevét vagy műveit sem, aki pedig a maga „néplélektani” irányzatával új fejezetét jelenti a németországi egyetemes nép-

rajzi kutatásnak, és ennek alapelveit már 1888-ban közrebocsátotta (*Über Ziele und Wege der Völkerpsychologie*).

A család, magántulajdon és állam eredete elkészítésének idején bontakozik ki az angol antropológiai iskola is. Megalapítójának, TYLOR EDWARD B.-nek *Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilisation* című művét (London, 1865) ENGELS idézi is a negyedik kiadás előszavában. Már nem ismeri viszont TYLOR érett munkáit, amelyek mindmáig a múlt századi egyetemes néprajzi kutatás számunkra is talán legjelentősebb dokumentumai. Különösen kár, hogy ENGELSnek nem volt tudomása a *Primitive Cultureről* (I–II. kötet, London, 1871) és az *Anthropology-ról* (London, 1881). Az angol antropológiai iskola más képviselőit sem idézi ENGELS, jóllehet ezek közül néhánynak műve közvetlenül is tárgyához illett volna. Ilyen például LANG Andrew *Custom and Myth* című könyve, amely először 1884-ben jelent meg, de már a következő esztendőben újra kiadták, ROBERTSON-SMITH *Kinship and Marriage in Early Arabia* (Cambridge, 1885) című munkája amely a nomadizmus megítélésében is segítségére lett volna ENGELSnek, FRAZER James G. egyik első munkája (*Totemism*, London, 1887) is ismeretlen maradt ENGELS előtt, akárcsak CODRINGTON melanéziai tanulmányainak egész sorozata, amelyekre *The Melanesians* (Oxford, 1891) című művével tette fel a koronát. Elsősorban a szaktudomány ilyen eredményeiben való járatlansága miatt ábrázolja ENGELS a negyedik kiadás előszavában az őstársadalom kutatástörténetét kissé régies módon. Mindabban, amit itt ENGELS bemutat, nem csupán az idézett szerzők munkásságának helyes megítélését adja, hanem azt is bizonyítja, hogy átlát szaktudományos tevékenységük külső burkán, és nézeteik egészét értékelte. Csupán annak a megemlítése hiányzik ebből az áttekintésből, hogy 1891-ben már nem a *csoportházasság* megléte vagy nem megléte körül folyt a vita, hanem a *matriarchátus* elméletének hívei támadták az indogermán *patriarchátus* nézetének képviselőit, vagyis időközben a tudományos disputa mindkét résztvevője egyvel tovább lépett.

A nem kifejezetten szaktudományos, hanem inkább általánosító kutatás eredményei közül ez alkalommal kevésre utal ENGELS. DARWINT csak éppen megemlíti, COMTE, SPENCER, LE BON és általában a francia szociológiai iskola képviselőinek munkái sem kerülnek szóba.

A munkásmozgalomban részt vevők közül a múlt század végén nem csupán ENGELS érdeklődött az őstörténet iránt. 1879-ben jelent meg BEBEL August *Die Frau und der Sozialismus* című munkája, amely két és fél évtized alatt 34 kiadást ért meg, miközben BEBEL a munkát több ízben is kibővítette, átdolgozta. Ennek a műnek az elején olvashatók őstörténeti részletek, különös tekintettel az asszonyoknak a különböző családformákban betöltött szerepére. 1882-ben adta ki KAUTSKY Karl *Die Entstehung der Ehe und Familie* című brosjúráját. Ez a munka BACHOFEN, MACLENNAN és LUBBOCK ismeretében, de MORGAN művének felhasználása nélkül készült, zűrzavaros alkotás. ENGELS KAUTSKYHOZ intézett magánlevelében kíméletlenül bírálta, és rámutatott legalapvetőbb tévedéseire. 1886-ban publikálta néhány tanulmányát LAFARGUE Paul. (Ezek közül a legjelentősebbek: *Le matriarchat a Nouvelle Revue* 8 (1886) 39. számában és a *Das Mutterrecht a Neue Zeit* 4 (1886) évfolyamában, valamint egy évvel később ugyanitt a *Hochzeits-Lieder und Bräuche. Studie über die Entstehung der Familie.*) Dolgozataiban részletkérdéseket érint és több helyen közvetlenül is felhasználja ENGELS munkájának első kiadását. A család, magántulajdon és állam eredetében ENGELS nem

említi BEBEL, KAUTSKY vagy LAFARGUE nevét. Nem tesz említést PLEHANOV-ról sem, aki ez időben kezdi el történelmi tanulmányait. KAUTSKY munkáját Engels dilettáns, rossz műnek tartotta, bizonyára ezért nem idézi. Említi viszont a későbbi renegát szociáldemokrata Heinrich CUNOW egy részletmunkáját az óperui faluközösségekről, amely 1890-ben az *Ausland* hasábjain látott napvilágot.

Engels forrásainak számbavétele¹⁰ tehát azzal az eredménnyel jár, hogy megállapíthatjuk: évtizedes érdeklődésének megfelelően nagy számban felhasznál tudományos és munkásmozgalmi munkákat, vagy legalábbis tudással bír róluk; ezzel egyszerre azonban más esetekben nem idéz egyes szerzőket vagy irányzatokat, mind a szaktudomány, mind a munkásmozgalom köreiből.

VI.

Mindezek után felmerül az a kérdés is: tudományos vagy politikai vállalkozásnak tartotta ENGELS könyvét? E két alternatíva egymással mereven szembe állítása alighanem tévedés lenne, mivel ENGELS célja éppen az volt, hogy a munkásmozgalmat résztvevői számára közvetítse a történelmi materializmus módszerével elérhető teljes tudományos igazságot.

Munkáját ilyen értelemben tudományos vállalkozásnak tartotta. Különösen jól látszik az az átdolgozott kiadásból, amelynek megváltoztatását éppen az tette szükségessé, hogy közben az ENGELS által megfigyelt szaktudományos őstörténet-kutatás új eredményeket hozott. Ugyanekkor mindvégig hangsúlyozza munkájának aktuális voltát is. 1884. április 26-án KAUTSKYHOZ elküldött levelében például egyenesen attól tart, hogy művét a német cenzúra elkobozza, közvetlen politikai mondanivaló miatt. „Feltettem magamban és széltében elmondtam itt, hogy borsot török BISMARCK orra alá és írok valamit (MORGAN), amit egyszerűen nem tilthat be. De a legjobb akarattal sem megy. — Nem is volna a dolognak értelme, ha csak „tárgyilagosan” referálnék, nem tárgyalnám MORGANT kritikailag, nem értékesíteném az újonnan elért eredményeket és nem hoznám őket összefüggésbe nézeteinkkel és a már nyert megállapításokkal. Ebből munkásainknak semmi haszna nem lenne. Tehát — vagy jó és akkor szükségképpen betiltják, vagy — megengedik és akkor csapnivaló. Ez utóbbira nem vagyok képes.” Ez a részlet egyszersmind újabb bizonyítéka annak, hogy a tudományos hitel és a politikai céltudatosság mennyire összetartozott ENGELS szemében. Művét a legtalálékosabban önmaga jellemezte az új kiadás előszavában: „a jelenkori család őstörténete”. Nem csupán az egyes betoldások és kitérések (mint például a választási kampány során külön is közölt részlet), hanem az egész mű szerkezete és mondanivalója ilyen aktuális és egyetemes jellegű egyszerre.

¹⁰ E témát természetesen bővebben kellene kifejteni. Ezt azonban az a körülmény is gátolja, hogy könyvtárainkban éppen e kor irodalma meglehetősen hézagokkal található meg.

VII.

Az előbbi bemutatás csupán ENGELS őstörténet iránti érdeklődésének mintegy a kereteit vázolhatta fel.¹¹ Nem tért ki ENGELS őstörténeti megállapításainak tartalmi bemutatására — ezek amúgy is javarészt ismertnek nevezhetők. Hiányzik ENGELS elgondolásai tudománytörténeti sorsának a bemutatása is. Külön dolgozat feladata lenne ENGELS elképzeléseinek hatását lemérni. Az utóbbi háromnegyed évszázad során különböző korokban és különböző körökben másként és másként értékelték ENGELS őstörténeti koncepcióját. E témakör áttekintése rendkívül fontos feladat, némileg adóssága is a néprajz tudománytörténetének, Majdani elvégzéséhez azonban előkészítésként is szükség volt a mostani filológiai tisztázására. Csak a marxizmus tudománytörténetének pontos tanulmányozásával juthatunk el a marxizmus teológiájából a marxizmus tudományáig.

VOIGT VILMOS

Vilmos Voigt:

ENGELS AND PREHISTORY

Summary

A lecture in the Ethnography Research Section of the Hungarian Academy of Sciences commemorating the 150th anniversary of Engels's birth.

I. The classics of marxism had been dealing with the history of the whole human society through their lifetime, thus with the problem of prehistoric societies as well. Part of this activity, the facts of Engels's interest toward prehistoric society, is intended to be listed in this article all the more because many biographical and philological facts are not sufficiently well-known in this connection.

II. Engels's interest in prehistory up to the beginning of the 1870's.

III. Engels's interest in the 1870's, the preparation of the manuscripts material of his later publications *Anti-Dühring* and *Dialectics of Nature*.

IV. The publication of the *Nature of the Family, Private Property and the State* in 1884.

V. Its revision in 1890/91, the enumeration and justification of the differences in content between the two editions.

VI. The evaluation of Engels's work: political and scientific work at the same time.

VII. Engels's work in connection with prehistory was greatly re-echoed later as well both with the science historical materialism and within the frames of general ethnography and prehistory in the narrower sense. The details of this are to be presented in a separate paper.

¹¹ E dolgozat szövegének megfogalmazása után jelent meg ENGELS művének két új magyar kiadása is: *Karl Marx és Friedrich Engels Művei*. 21. kötet, 1883—1889. Bp. 1970. 21—157, 504—512., valamint ENGELS, Friedrich: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Lewis H. Morgan kutatása nyomán. Bp. 1970. E két kiadás jegyzetanyagában számos, a fentiekben említett életrajzi adat végre magyarul is meg találhatóvá vált. Ezek közül csupán néhány tér el a dolgozatomban említettektől, ez esetekben az új kiadások bizonyítékainak áttekintése után is ragaszkodom korábban megfogalmazott véleményemhez. E különbségek azonban még így is apróságnak nevezhetők.

Вильмош Вюгт:

Ф. ЭНГЕЛЬС И ПЕРВОБИТНОЕ ОБЩЕСТВО

(Резюме)

Доклад по случаю 150-й годовщины со дня рождения Ф. Энгельса, прочитанный в Этнографической Исследовательской Группе Академии Наук Венгрии.

I. Классики марксизма всю жизнь занимались историей всего человеческого общества, при этом также и историей первобытных общественных формаций. Автор статьи желает продемонстрировать лишь часть деятельности по теории первобытного общества классиков марксизма, простым перечислением фактов, доказывающих интерес Ф. Энгельса к первобытным общественным формациям. Это тем более нужно, поскольку имеется целый ряд, до сих пор малоизвестных для широких масс биографических и филологических данных из этой области.

II. Интересы Ф. Энгельса к истории первобытного общества до начала 1870 гг.

III. Интересы Ф. Энгельса к этому вопросу в течении 1870 гг., — и период написания и составления рукописей позднейших его произведений «*Анти-Дюринг*» и «*Диалектика природы*».

IV. Рождение издания 1884 года произведения Ф. Энгельса «*Происхождение семьи, частной собственности и государства*».

V. Происхождение переработки этого произведения в 1890—91 гг., перечисление и объяснение расхождений в содержании этих двух его изданий-вариантов.

VI. Оценка творчества Ф. Энгельса: оно является одновременно и научной и политической работой.

VII. Труды Ф. Энгельса, связанные с первобытной историей, вызвали и позднее огромный интерес к истории материализма, как науки, также, как и к взятой в более узком смысле, первобытной истории и общей этнографии. Подробности изучения этого комплекса явлений надо было бы продемонстрировать в отдельной, самостоятельной работе.

Nurankú

Az északi zürjének rénszarvastenyésztéssel kapcsolatos epikus énekei

A zürjén folklórban két, önálló történelmi fejlődésen keresztülment, népköltészeti típust különböztethetünk meg. Ezeket általában, mint a hagyományos és rögtönzött költői alapformák sajátos egymáshoz való viszonyát értelmezhetjük. Egyes esetekben a viszonylag állandósult szöveg már hagyományosnak tekinthető. Ennek önálló megjelenési formái az epikus énekek, a népballadák és a lírai népdalok. Más esetekben a kifejező és a jellemző formulák bizonyos összessége vált hagyományossá. Ezeknek alapján alakult ki azután minden alkalommal a sajátos belső törvényszerűségek szerint formálódó költői szöveg. Ezt az elvet mint részletesen kiiejtettük „A komi dalfolklór genezise és fejlődése” c., monográfiánkban. Az improvizált költemények sajátos-műfaji változatának tekinthetők többek között az említett *Nurankúú eposz* részei is.

A Nurankúú eposz az északi zürjének (komi) folklórjának egyik eredeti költői műfaja. Az eposz legrégebb rétege a nomád vagy félnomád tundrai és erdei rénszarvastenyésztő kultúrához kapcsolódik közvetlenül. Lényegét tekintve a nurankúú eposz közel áll a zürjének minden csoportjánál egyaránt megtalálható, nem szertartásos, világi jellegű *bördödcanküv*nek nevezett, a mindennapi élet jelenségeit leíró, népköltészeti alkotásokhoz.

A nurankúú és a bördödcanküv műfajok egymáshoz való rokonságát bizonyítja maguknak az említett elnevezéseknek kialakulása és használata is. A bördödcanküv terminus két alkotóelemből formálódott ki. Ezek: *bördnü* = sírni, és *kúú* = szó, azaz összevonva: *bördödcanküv* = sirató szó, sirató-ének. A nurankúú terminus az előzőhöz hasonlóan, szintén két elemből alakult ki. Ezek: *nurnü* = önmagáról énekelni, halkán dúdolni, és *kúú* = szó. A nurankúú eposz részei, éppúgy, mint sok, nem szertartásos célt szolgáló bördödcanküv, melyeket elsősorban a déli zürjéneknél jegyeztek fel, autobiografikus jellegűek, és tulajdonképpen nem mások, mint az előadó által önmagáról, saját sorsának alakulásáról szóló, halk énekhangon megszólaló dalok. A nurankúú eposz költői rendszerében megtalálhatjuk ugyanazokat a vonásokat, sőt ugyanazokat az állandó kifejezéseket is, melyek a déli zürjének bördödcanküú dalaira jellemzőek, vagy az északi zürjén földművelők ének-improvizációiban fordulnak elő.

Ugyanakkor, rénszarvastenyésztéssel kapcsolatos tematikájukat tekintve a nurankúú eposz részei bizonyos rokonságot mutatnak a szamodij elbeszélő jellegű ének-improvizációikkal. Hasonlítsuk össze a zürjén bördödcanküv terminust az elbeszélő költemények bizonyos fajtáját jelző *jarabc*, nyenyec terminus származásával. A bördödcanküv-höz hasonlóan a *jarabc* szintén sírást, siratást jelent, mely szó a *jarabta* = valakit vagy valamit megsiratni igére vezethető vissza.

Rövidebbre fogva a szót, a rénszarvastenyésztéssel kapcsolatos nuranküü eposzban, éppúgy, mint az északi zürjén folklór egészében ősi-permi és szamodij eredetű alkotóelemek olvadtak egységbe. Meg kell jegyeznünk, hogy az alkalmi improvizátorok, saját kijelentéseik alapján két különböző, zürjén és nyenyec stílusban tudják előadni a nurank eposz egyes részeit. Igaz, hogy a kolvini jaranok (így nevezik magukat a tundra-lakó vünenecs nyenyeccektől eltérően) a nuranküü eposz egyes részeit legszívesebben nemcsak zürjén nyelven, hanem e nép stílushagyományainak megfelelően adják elő. Jaran nogen, azaz „nyenyec stílusban” kevésbé szívesen énekelnek, ilyen esetben általában rövid mondatokra korlátozzák a szöveget.

A rénszarvastenyésztéssel kapcsolatos nuranküü eposz létezéséről a Bolsaja Zemlja tundráin élő rénszarvastenyésztők folklórájában már régen tudtak a kutatók, ám tekintet nélkül ezen ismeretekre, mégcsak meg sem kísérelték lejegyezni azok szövegét. Ez bizonyos mértékben érthető is. Először is technikailag volt nehéz rögzíteni ezeket a könnyedén rögtönzött és legalább olyan könnyedén elfelejtett dalokat, amelyek közvetlenül a rénszarvasvonta *argüs*-okon¹ folytatott utazás során keletkeztek és kerültek előadásra. Másodszor pedig, és ez a szempont még lényegesebb, a nuranküü dalokat egyértelműen primitív, mintegy semmi tartalmi vagy esztétikai értékkel nem rendelkezőket tartották számon. A jegyzetelő gyűjtők nagy többsége, a nuranküü dalok tartalmának bemutatásakor, azoknak csupán a rögtönzés pillanatában végbemenő eseményekkel való kapcsolatára utal, oly módon, hogy közli — az előadó egy halmot lát és azt éneкли „íme egy halom”, vagy meglát egy szarvascsordát és azt éneкли „íme egy szarvascsorda” stb.

Kétségtelen, hogy a tényközlő jellegű részletek sokkal inkább jellemzőek a nuranküü dalokra, mint bármely más folklór. A nuranküü eposz azonban mégis bonyolult költői szerkezet. A nuranküü úgynevezett primitivizmusa nem egyéb, mint maga a műfaj ősi voltának, archaikus jellegének bizonyítéka.

A nuranküü epika egyik részletét első alkalommal 1959-ben jegyeztük fel Mohcsa községben, mely az Izma folyón (a Pecsora bal oldali mellékfolyója) fekszik, bizonyos ANUFRIJEVA Je. V. parasztasszony előadása alapján. Ez a rénszarvastenyésztő vadász eposznak „Vede pomlasz”) c. részlete volt. Terjedelme meghaladta a 300 sort. Az ezt követő években szintén nem került sor az eposz további részleteinek lejegyzésére. Csak később, az 1968–70-ig terjedő időszakban végeztünk további feljegyzéseket a társaságunkban lévő KUDRJASOVA V. M. laboránssal együtt Haruta és Kara kisközségekben (az arhangelszki kerület nyenyec nemzeti területén), Abez és Jarpijag községekben (Komi Autonóm Köztársaság). E gyűjtések során több mint negyven nuranküü dalt jegyeztünk fel, melyeknek többsége meghaladta 300, némelyikük pedig elérte az ezer verssornyi terjedelmet.

A nuranküü dalok olyan egységes tipológiai vonásokkal rendelkeznek, amelyek lehetővé teszik, hogy mint az északi zürjén improvizációs népköltészet önálló műfajváltozatáról beszélhessünk róluk.

A nuranküü — monoton hangnemben rögtönzött dal a személyes sorsról. A dalt a szerző szarvasfogaton tett utazása során, a csom-ban töltött szabad ideje alatt, különféle kézimunkák végzése során, a *lata*²-n ülve rögtönzi. Ezen körülményekből ered a nuranküü daloknak, az egész rögtönzött költészethez

¹ *Argüs* = rénszarvasfogat.

² *Lata* = azok a deszkák, melyekből a csom padlóját állítják össze.

hasonlóan, az alkotóik szeme előtt adott pillanatban lezajló eseményekkel való igen szoros kapcsolata, a környező valósághoz való intenzív viszonya. Ez kivételesen világosan látszik az Izma folyó körzetéből származó nuranküü daloknak a Haruta községben feljegyzett hasonló műfajú dalokkal való összehasonlításakor. Az Izma mentén, a hagyományos rénszarvastenyésztésen kívül a helyi lakosság gazdasági életében fontos szerepet játszott a rénszarvastenyésztés termékeit továbbá feldolgozó háziipar is, elsősorban szarvasbőrök feldolgozása, ipari szarvasbőr előállítása. Ezzel ellentétben Haruta község lakóinak élete ősidőktől fogva a nomadizáló rénszarvastenyésztéshez kapcsolódott, — szinte kizárólagosan.

Az Izma menti vidékről és a Haruta községből származó nuranküü dalok, amellet, hogy szinte megegyeznek művészi elveik tekintetében, szemmel láthatóan közvetlen kapcsolatban vannak az őket létrehozó konkrét életformákkal, a mindennapi valósággal. Az Izma menti nuranküü részletekre jellemző a munka, mégpedig a rénszarvasbőr kikészítésével foglalkozó kézimunka folyamatainak tematikai feldolgozása. A rögtönző művész a legapróbb részletekig felidézi és ábrázolja a kézművesek munkáját, felsorolja azoknak szinte minden mozdulatát, leírja tevékenységüknek csaknem minden részletét. A nuranküü főhőse, Vede, az öreg vadász, öreg napjaira elhatározta, hogy rénszarvasbőr kikészítésre adja fejét:

*Nar kerka-fabrikte voštalis,
Narjas kučis süa karnü,
Seten udžüs söküd zej da,
Fabrikse nin i voštis da,
5 Sülen ved seten že nin da
Das sizim tüšača voł.
Süa sien boriččis da,
Süa sie kötede da,
Kötedem böras ved nin da
10 Süa sie britalis da,
Briem böras ved sie da
Ižveskae nin šjuis da,
Seten nedela ois da,
Sü böriün sie vuštisnüs da,
15 Vuštem böras kunmalis da,
Kun böras sie puktis da
Kükšo vetümün šuka,
Stepennej sečče puktis da
Udalej šokurse da,
20 Süa kučis bergedlünü da,
Asiüü ved bergedlis nin,
Sü böriün sie pürtisnüs da,
Raz vüle ved öšedis da,
Raz böras bara puktis,
25 Vööjas sie bergedlisnü,
Sü böriün bara pürtis,
Sie majkisnüs sös vüjen da,
Sü böriün puktis njarkae,
Njarkas ved ačüs bergale da,
30 Völüs vette rödden da,
Sü böriün sie kostisnüs,
Sie puktisnüs njarkae,
Njalka vülas vuštisnüs,
Njalkae nin saditisnüs,
Sü böriün süa vois,
Tövar völiš kijus lois.*

*Aztán tímárműhelyt nyitott,
És szarvasbőrt készített ki,
Ez nagyon nehéz munka,
Ő megnyitotta műhelyét,
5 Összegyűlt nála
Tizenhét ezer szarvasbőr,
Mindet meg kell munkálnia,
Mindet be kell áztatnia,
És amint beázta őket,
10 Mindet tisztára lenyírta,
És amint lenyírta őket,
Mindet mésztejbe helyezte,
Egész héten ott tartotta,
Azután vakarta csak le,
15 Azután maratta lúggal.
Megmaratván félretett
Közülük kétszázötvenet.
Csendes lovat fogatott be,
Nagyerejű heréleteket,
20 Forgatták azok a malmot,
Reggelig gyűrték a sok bőrt,
Aztán fogta valamennyit,
És rostélyra terítette,
Ezután leszedte őket,
25 Paripák gyűrték tovább,
Majd megint kiterítette
Főkazsírral mind bekente
Visszatette a gyűrőbe,
Az megtekerték-forgatták,
30 Azok a sebes lovak,
Magszárította bőreit,
Feszítőre feszítette,
Ott megegyeszer levakarta,
Mégegyszer kitergette,
35 Csak ezek után vált a bőr áruvá.*

Az egyes munkafolyamatok ilyen aprólékos leírása jellemző az Izma folyó menti folklórirodalom más rögtönzött műfajai számára is. Amint azt az ősi földművesek dalai bizonyítják, a különféle cselekedetek, igék felsorolása nagyrészt azon a képzetten alapult, mely szerint a szónak mágikus ereje van. A régiek azt hitték, hogy szavakkal hatni lehet a természet erőire, hogy azok ezáltal az emberek kívánságának megfelelő módon működjenek. Vegyük például az Izma folyó menti zürjén siratóénekek egy részletét:

*Tuusooüs völeke petalam hreänskej
röbetäüs vüle,
Burja otajase vüle ke munam bur mujase vüle
Vremennej udales pragitam bur šokur-
völes.*

*Kivonulunk tavasszal paraszti munkára,
Kimegyünk jó, széles, termékeny szántóinkra,
Erős, derék herélt lovat fogok be.*

Az Izma folyó menti nuranküü dalok általában nem közvetlenül ábrázolják az emberekélelmódját és foglalkozását, hanem csupán a rénszarvastenyésztéssel kapcsolatban, a gazdasági rendszer függvényeképpen. Igaz, hogy az Izma menti rénszarvastenyésztők is ismertek nomád életkörülményeket ábrázoló nuranküü dalokat:

*Zarii šura nin me vella kör tabunen,
Komün üüja nin püri čom pütške,
Koz pu nin me püksi krasitem lata vüle,
Šoem-juem čajnik bi vüle öšedi.*

*Aranyszarvú szarvasokkal utazom,
szarvascsordával,
Harminc karóra állított csumba tértem be,
Leültem a fenyődeszkákra, a jettett lata-ra,
A tűz fölé akasztottam a teáskannát,
melyből eszem, iszom.*

Ez a nuranküü dal 1959-ben került napvilágra az Izma menti Szizjabszk faluban, CSUPROVA P. N. előadásában. Ugyanőtle származik egy másik rénszarvastenyésztéssel foglalkozó nuranküü dal is, melynek címe „Blagovessenszkej mi munam perveje prihedisz” („Elsőnek indultunk Blagovessenszkojeból”), egy évvel korábban pedig Porozsszk faluban jegyeztünk fel egy másik nuranküü dalt „Sjoen nin sursen kodjas vetlenüs sursalemaüs” („Utaznak-e a gazdagok, százezres csordák urai”) címmel. Mégis állíthatjuk, hogy a nuranküü dalok nem olyan gyakran fordulnak elő az Izma folyó mentén élő, mint a kolvini zürjének körében. Az Izma folyó menti nuranküü dalok improvizációs alapját azonban bonyolultabbá teszik a bennük szintén kifejeződő szilárd hagyományok is. A kikristályosodott kifejezések, a szilárd hagyományos szerkezet komolyabb szerepet játszanak ezekben a dalokban, mint maga a rögtönzés. Az Izma menti rénszarvastenyésztéssel foglalkozó nuranküü dalok fokozatosan megközelítik az izsmai típushoz sorolható úgynevezett munkadalokat. Hasonlítsuk össze például a folyón való átkelést szénakaszálás idején ábrázoló dalt, melyet Mutnij Materik községben jegyeztünk fel (Pecsora) a nuranküü dalokkal. Ebben az esetben már közös verskonstrukciót is találhatunk:

*Sira nin vara mi munam gülüd püžsnaš nin,
Koz pu nin koknüd süništam öpašnej
pomsüs,
Moj lap nin koknüd kurüštam pelüsüs
pomüs.*

*Kigyantázott, kátránnyal megkent gyors
csónakban utazunk,
Szép könnyű fenyőre sudárral kormányzunk,
Hódláb könnyűségű evezőkkel hajtunk.*

A kolvini nuranküü dalok bizonyos mértékben különböznek az eddigi bemutatottaktól. Az Izma mentiektől eltérően, azok tartalmilag jobban kötődnek a rénszarvastenyésztő nomádok életéhez, és csaknem teljes mértékben hiányoznak belőlük a kézművességgel kapcsolatos részletek.

Mamelen taj völi-i
Das nöl dad uu da,
Mamelen taj völi-i
Kujim bur malčaiis da,
 5 *Pimüs taj völi nöl goz ...*
Malča pür daj vuzali,
Madaelüs jorteliüs
Mada menurej vuzali,
Aelen völi amdjor,
 10 *Sie taj i vuzali, —*

Az anyának volt
Tizennégy szarvasfogata,
Az anyának volt
Három jó subája,
 5 *Három pár szarvasbőr csizmája ...*
Eladtam legjobb bőrruhámat,
Szarvasbőrruhámat eladtam,
Becsületes rénbikámat eladtam,
Apámnak volt rénbőr takarója,
 10 *Azt is eladtam én ...*

Így rögtönzött A. I. Vüucejszkaja, Haruta községbe való népi énekes, nuranküü dal formájában adván elő saját élete történetét. Pontosán ilyenek a kolvini nuranküü dalok is, melyeket Abez és Kara falvak előadónak rögtönzésében hallhattunk. Éppúgy, mint az Izma menti nuranküü dalokban, ezekben is megtalálhatjuk különböző munkafolyamatok bemutatását, azzal a különbséggel, hogy itt nem a földművelés, hanem a rénszarvastenyésztés területéről meríti témáját az improvizátor. A kolvini nuranküü dalok egyik legállandóbb képe a rénszarvasfogat felszerszámozása, az útra való készülődés leírása:

Assum važenkujases ljamkaala,
Njol važenkaes ljamkaala,
Vörzja ke, vörzja ved,
Šondiüd taj vüjäm na.
Abezjad ke voedla ...

Derek szarvasaimat szerszámozom,
Négy derek szarvasomat most befogom,
Elindulok, elvágatok,
Amíg a nap ragyog;
Abez-ba utazom ...

A rénszarvastenyésztéssel foglalkozó nuranküü dalokat az őket létrehozó környezettel közvetlenül összekapcsoló viszony az Izma menti és a kolvini nuranküü daloknak egyaránt egyik igen fontos, de nem a leglényegesebb közös vonása. Másik tipikus vonásuknak önéletrajz-leíró jellegük tekinthető. *As olemes, assum olemes süledi* „Saját életét énekelte meg” általában ilyen szavakkal vezetik be dalaikat maguk az előadók, így határozzák meg az ének tartalmát. Ugyanez az értelme a következő bevezető szavaknak: *as ulam süla, as ulam nura, as olem kužja nuri, as olem pomlaš nuri*. A nuranküü dal szerzője iránt érdeklődő kérdésre mindig a következő a válasz: *ačum lösedü* „magam költöttem”. Igaz néha előfordul ilyen válasz is: *tae mamelen* (vagy *babelen*) *nuranküü*, „ez anyám (vagy nagyanyám) nuranküü dala”.

A nuranküü dalok szerzői és előadói az esetek többségében asszonyok. Ezek az énekek a bördödesanküv dalok más válfajjaihoz hasonlóan (földműves tematikájú, sirató, lakodalmas, vagy sorozó énekek), általában nők által kerülnek előadásra, míg a terjedelmesebb epikai költemények inkább férfiak szájából hangzanak el.

A nuranküü dalok többsége zenei kíséret nélkül kerül előadásra. Haruta községben azonban sikerült felfedeznünk egy speciális előadási módot mimikai és ritmuskísérettel. Ezt *tarkecssem nurem nuranküü* — „kopogásos nuranküü

és kompozíciójukat tekintve amorfnak mondhatók, e lírai dalokban a szüzsé szigorú következetességgel formálódik meg. Ez a jelenség nem kis mértékben közrejátszott abban, hogy adott ének kivált a nüranküü dalok tömegéből, bár előbbiben is észrevehető maradt az önéletrajzi jelleg. Valószínű, hogy az olyan Izma menti énekeknek, mint a „Kor me dzola vöölüli” (Mikor én még kicsi voltam), vagy „Mamej, Mamej, Mamulej” (Anya, Anya, Anyácska) forrásául is nüranküü dalok szolgálhattak valaha.

Még gyakrabban fordul elő, hogy a szerzőjétől már elszakadt nüranküü dal epikus költemény formájában él tovább. Az ilyen dalokban az önéletrajzi jelleg már nem szerepel az előtérben, maga a dal pedig elbeszélő jellegűvé, konkrét szüzséjévé válik. A nüranküü dalokban ábrázolt események időbeni távolodása következtében, az elbeszélő, mesei elemek egyre jelentősebb szerephez jutnak. Szüzséjüket és kompozíciójukat tekintve a nüranküü dalok fokozatosan elveszítik amorf jellegüket.

A *Harejvörün kük kerka* (Harejverben két kunyhó van) c. nüranküü dalban olyan eseményt ábrázolt a szerző, mely valóban lejátszódott mintegy száz évvel ezelőtt Harejver kisközségben, egy tundrai folyócska partján. Akkor telepedett meg ott két, az Izma mentéről származó vándor vadász, akik boldogulásukat keresve elhagyták szülőházjukat. Ezek közül az egyik KOSZKOVSZKAJA, JE. V. idős Haruta községbeli parasztasszony nagypapja volt. Ez az idős asszony tolmácsolta nekünk a dalt, melynek tartalma a következő: egyszer, amikor a felnöttek munkába mentek, és a ház körül csak játszadozó gyermekek maradtak (köztük KOSZKOVSZKAJA JE. V. anyja is), hirtelen medve támadt a telepre. Íme ez a dal (az ismétlődő verssorok kihagyása árán) bizonyos mértékben megrovidített változatában:

Harejvörün kük kerka,
Kerka kostas tuj iz vöö,
Ae-mame muninüis,
Užinala muninüis,
 5 *Kuimšo verst sae küütisnüs,*
Püžen ved i küütisnüs,
Posni čoj-voknam koli,
Ačum na ved sizimed,
 10 *Aslum das kük ar türis,*
Čojases ved vodtali,
Vokjases gulajtnü ledzi,
Vidzeda ke, vidzeda,
Müjke taj i šum loj,
 15 *Öbesse ved ignali,*
Öšinéd ke vidzeda,
Öšin ulin püz seten,
Püzis ved poredema,
Püz ulas taj pürisnüs,
 20 *Vokjasej taj pürisnüs,*
Vidzeda ke, vidzeda,
Oškis ved lokte, lokte,
Kük kok jülas ved lokte,
Nörse kias boštema.
 25 *Vidzeda ke, vidzeda:*
Ošküs püz doras vois,
Püžas ved i kulüštis,
Ačum ved i uskečči,
Krövat ule uskečči,

Harejverben két kunyhó van,
Közöttük út nem volt.
Apa s anya elindultak,
Elindultak dolguk tenni,
 5 *Háromszáz verszt le a folyón,*
Csónakon úsztak el.
Öcsökkel, húgokkal én maradtam otthon,
Hatan maradtunk otthon,
 10 *Hetedik gyerek vagyok,*
Tizenkét éves vagyok,
Húgaimat lefektettem,
Öcsöket sétálni küldtem,
Nézem csak, nézem,
Valami zaj támadt.
 15 *Az ajtót bezártam,*
Kinéztem az ablakon:
Az ablak alatt csónak,
Egy felborult csónak,
A csónak alá bújtak,
 20 *Öcsém bújtak alá*
Nézem én, nézem:
Medve jön, közeleg,
Hátsó lábain jön,
Mancsában vesszőt tart,
 25 *Nézem én nézem:*
A medve a csónakhoz ért,
Ráhúzott a csónakra,
Én ekkor elfutottam,
Az ágy alá bebújtam,

- 30 *Dür ved i seten kujlū,*
Krōvat usūs ved peti,
Ōšine ke vidzeda:
Vokjasej ved petenūs,
Pūž usūs ved petenūs,
- 35 *Zūredi da i vošti,*
Ōbesse ved i vošti;
„Mūjne že ti karannūd,
Vokjase že, vokjase,
Mūjne že ti karannūd?“

- 30 *Sokáig feküdtem ott,*
Egyszer csak kimásztam,
Az ablakon kinéztem,:
Az öcsém előbbútnak,
Csónak alól elmásznak,
- 35 *Rohantam én kinyitni,*
Az ajtókat kinyitni:
„Hát ti mit is csináltok,
Öcsém, öcsém,
Mit is csináltok ti?“

A rögtönző előadó itt is, mint a nuranküü dalok esetében ez általános, szigorúan a megtörtént események közlésére szorítkozik. Innen ered az improvizáló előadó szemei előtt lejátszódó események pontos és részletes bemutatása: *ae = mame munisnūs, posni čoj vokam koli, aslūm das kük ar tūris, kvajt dušen taj me koli* „apa és anya elutaztak, egyedül maradtam kis öcsémmel és hugaimmal, én éppen tizenkét éves múltam, hatan maradtunk otthon”. E nuranküü dal szerzője ismert. KOSZKOVA JЕ. V. adta elő, de igazi szerzője annak anyja volt. Az anya már több mint száz éve megalkotta az éneket, saját életéből merített eseményt dolgozva fel, és sok ízben előadta azt a családból és közeli ismerősökből kikerülő hallgatóságnak.

Természetesen sok epizód jellegű részlet elkallódott a sorozatos megelevenítések alkalmával. A többi nuranküü daltól eltérően, melyek néha ezernél is több verssorból állnak, ez a dal csupán negyven sort számlál. A nuranküü tömörebbé, rövidebbé vált, de ennek árán tartalmi sémája körülhatárolhatóbbá vált; nem tartalmazott a többihez hasonlóan sok eseményt, hanem csak a legfontosabbak egyikét ábrázolta. Ugyanakkor ennek az egyetlen eseménynek ábrázolásakor megelevenedik néhány el nem felejtett jellem, a legidősebb lány és két fivére. A nuranküü dal ily módon énekelve előadott mesévé alakult, mely szüzséjét tekintve közel áll a gyermekek és a medve találkozását elbeszélő ismert meséhez.

A változás nem merült ki a nuranküü dal tartalmának tömörebbé válásával. Ugyanez történt a művészi formával is. Ez a nuranküü dal, formáját tekintve szemmel láthatóan közelebb került ugyanazoknak az északi zürjéneknek epikus dalaihoz. Hogy a verssor eszmei tartalmát jobban kiemelje és a figyelmet egyértelműen arra fordítsa, a rögtönzőművész éppúgy, mint az epikus költemények előadója epiforikus—anaforikus szerkezetekkel segít magán, variálja a szomszédos verssorokat, nem lényegbe vágó változtatásokat ejtven azok elején vagy végén:

- Ae-mame muninūs,⁴*
Užinala muninūs . . .
Kuimšo verst sae küütisnūs,
Pūžen ved i küütisnūs . . .
- 5 *Ōšined ke vidzeda,*
Ōšin ulin pūž seten . . .
Pūžis ved poredema,
Pūž ulas taj pūrisnūs . . .
Vokjasej taj pūrisnūs . . .

- Apa s anya elindultak,*
Munkájukat végezni mentek . . .
Háromszáz versztát a folyón leúsztak,
Csónakon úsztak le . . .
- 5 *Én kinéztem az ablakon*
Az ablak alatt csónak volt
A csónak fel volt borítva,
S a csónak alá bebújtak,
Öcsém bebújtak . . .

⁴ Itt és a továbbiakban a verssorok változó elemeit emeltük ki.

Az északi zürjén epikai költemények alkotói alkalmazták a fogását, mely végigvonul az egész költeményen, annak „kompozíciós magvát-tenge-lyét” képezve. Bizonyos értelemben hasonló ehhez a *vidzeda ke, vidzeda*: „nézem én, nézem” formula háromszori ismétlése is.

A különféle műfaji elemek egymásba fonódását figyelhetjük meg a „Kud vülün pukala” („A kudon ülök”) c. nuranküü dal esetében is, melyet F. V. CSAKLINOVA (53 éves) adott elő, és melyet annak nagyanyja alkotott még a múlt század derekán. A dal már annyira elszakadt a megalkotását inspiráló eseménytől, hogy már maga az előadó sem emlékszik rá, mivel kapcsolatban keletkezett az adott nuranküü dal.

Az anya elindul, hogy menyasszonyt keressen fiának, lakodalmi ünnepséget rendez, elégedett választásával, köszöntő dalt énekel az új pár tiszteletére, — ez az egyik nuranküü dal tartalma. A fejlődés folyamatában a nuranküü dalok valószínűleg szintén tömörebbé váltak az elhagyható, epizódjellegű elemek kiesése folytán. Bár az utóbb említett példa méreteit tekintve lényegesen meghaladja az előbbieket (141 verssorból áll), a szigorúan betartott, konkrét szüzsé-szerkezet, az epizódjellegű betétek hiánya, melyek elvonják a figyelmet a főcselekménytől — mindez arra készlet bennünket, hogy feltételezzük: a téma az idők folyamán jelentős „tömörülésen” mehetett keresztül.

A nuranküü dalok műfaja lényegesen megváltozott, meggazdagodott az epizódok költői elemeinek átvételével. Ezek az elemek jelentős részben az epikára jellemző állandó jelzők, kifejező formulák voltak. A nuranküü dalokban ki lehet mutatni, például a következő epikai formulák gyakori jelenlétét:

a) A rénszarvasfogát (argüü) befogásának képe:

*Kör pövdte sibedlű,
Beloo-ponte čukestlű,
Vitsó körte sibedlű . . .*

vagy:

*Beloo-ponte čukestlű,
Vitsó körte sibedlű,
Küksó bukta jörüstlű,
Nól parnejse ljamkoola . . .*

*Hajtsd be a szarvascsordát,
Hívd elő Beloo kutyát,
Ötszáz szarvast keríts elő . . .*

*Hívd elő Beloo kutyát,
Ötszáz szarvast keríts elő,
Kétszáz szarvast hajts karámba,
És négy párat szerszámozz föl . . .*

b) A tundrán egyedül álló tanya képe:

*Voedam taj tolko-o,
Musur vülün tüdale,
Zabül taj nin tolko-o,
Sizim čomja tüdale,
Stavüs taj nin tolko-o,
Edžüü bajdeg kojde-es.*

*Elvágattunk a messzeségbe,
A dombtetőn elébünk tűnt,
Igaz, ahogy mondom,
Megláttunk hét csomot,
Minden csom,
Mint egy-egy fehér fogoly*

c) A menyasszony kiválasztásának képe:

*Medvodz čomjas püri-im,
Starik gozja tolko-o,
Möd čomjas püri-im,
Seten völi türte-em,
Kojmed čomjas püri-im,
Seten taj i pukale
Miča nevestae-e.*

*Az első csumba betértünk,
Vénasszony, vénember volt ott,
Betértünk a másodikba,
Az meg egészen üres volt,
Betértünk a harmadikba,
Ott ült
Egy szépséges menyasszony . . .*

d) A lakodalmi alkudozás ábrázolása:

*Tijan vüjim töva-ar,
Mi ved vojim nöbnü-ü,
Mijan kole pört puüs,
Mijan kole va katüü,
Tijan taj i tüdale
Lišnej tövar vüji-üm.*

*Nektek van árutok,
Mi eljötiünk, hogy megvegyük,
Szakácsnő kellene nekünk,
Vízfordó kellene nekünk,
Úgy látjuk, hogy nektek
Főlösleges árutok van . . .*

Éppúgy, mint a „Harejvörün kük kerka” (Harejberben két kunyhó van) c. nuranküü dal esetében, az utóbbi mű is közelebb került az epikus dalokhoz. Megmutatkozik ez a vers felépítésében és a az anaforikus-epiforikus modellek, formulák alkalmazásának elvében is.

Az adott nuranküü dalnak az epikus normákhoz való közeledését elősegítette az a tény is, hogy a nuranküü dalban kifejtett téma, a házasság megkötése, az epikus daloknak is egyik leggyakrabban feldolgozott témája.

Az epikus dalokhoz viszonyítva a nuranküü dalokban sokkal ritkábban szerepelnek hasonlatok, epitétonok, metaforák és más expresszív jellegű kifejezőeszközök. A nuranküü dalok költészeti arculata lényegesen visszafogottabb, a kifejezőeszközök arzenálja sokkal korlátozottabb, mint a népi eposzokban. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a nuranküü dalokban minden más folklór műfajnál világosabban és konkrétebben megmaradtak és kifejeződtek azok az érzelmek és gondok amelyek az adott költemény alkotóját feszültségben tartották. Tekintet nélkül arra, hogy a nuranküü dalok nagyon változékonyak, mozgékonyak, típusukat tekintve mégis igen archaikusak, a legősibb korokból közvetlenül jutottak el hozzánk. Éppen ebben mutatkozik meg a nuranküü dalok sajátos volta, magas történeti értéke. Bennük az archaikus vonások a mai kor problémáinak közvetlen szomszédságában található meg. És, bár a nuranküü dalok szegényesebbnek hatnak az epikus énekekénél, nem beszélve itt a későbbi lírai dalokról, a maguk nemében mégis nagyon költőiek és kifejezőek lehetnek.

Valódi költőiség jellemzi például az északi tájak szépségeinek leírását, melyekkel gyakran találkozhatunk e dalokban. A dal alkotója a legkifejezőbb epitétonokat és hasonlatokat alkalmazza a tundra színeinek és világának ábrázolásakor:

*Trundrae me muna, čornej üle trundrae,
Šo küz vit muna ju-šor sae,
Džudžüüd nin ljapküd me muna myšurjas sae,*

*Turi ripsalan me muna kuz nurjas sae,
5 Juš ünňalan me muna vadjas kosti,
Köč üstalen me muna pendžeüs kosti,
Šinej nin me muna moreüs berde.*

*A tundrára utazom, fekete távoli tundrára,
Százhusz folyón-patakon utazom túl,
A magas és alacsony halmokon túl utazom,
A nagy mocsarakon túl utazom, ahol a darvak dürgönek,
5 Tavak között utazom, ahol hattyúk tündöklenek,
A kiszárad csermely hosszú medrében utazom, ahol nyulak futkároznak
Magához a kék tengerhez utazom én . . .*

Az ábrázolt tény pontos konkretizálása, annak részletezése (*koz pu vellam lata vülün* „fenyőfa deszka lata-padlóval utazunk”, *kökjamis poda vellam gülüü dadnas* „könnyű fogatokon utazunk, melyeknek nyole száнкóllába van) a nuranküü dalokban egy-egy kép eszményítésével kapcsolódik egybe, a költői

képelet olyan játékaival, melyben a népnek a jobb és szebb jövőről való álma testesül meg. Ez az álom feltétlenül hatalmas szarvascsorda képéhez kapcsolódott, abban jelentkezett. A gazdagság eszméje, az egyszerű munkás szarvas-tenyésztő álmodozásának végső határa, mindig egy nagy rénszarvascsorda:

<i>Soen nin šursen kodjas vladejtenüš</i>	<i>Utaznak-e a módosak, akiknek több százezer</i>
<i>šjursalemaüš,</i>	<i>(szarvasuk) van,</i>
<i>Tüšjačaen pölen kodjas vetelenis imejtüšjas,</i>	<i>Utaznak-e a módosak, akiknek másfélezer</i>
<i>Miljoniš kodjas vladejtenüš nüa . . .</i>	<i>(szarvasuk) van,</i>
	<i>És azok, akiknek több millió (szarvasuk)</i>
	<i>van . . .</i>

A nuranküü dalokban, éppúgy, mint az epikus énekekben az északi rénszarvas szerepel. Az állat ábrázolásának elvei megegyeznek mindkét északi zürjén népi epikai műfajban. Egyik műfajra sem jellemző a rénszarvas metaforikus ábrázolása. Tulajdonképpen csak a két következő körülíró formulát találhatjuk meg a zürjén epikában a rénszarvasokra vonatkozóan: „*Lüm vüü pütšjas* „Hó-bolhák” (gyorsaságuk miatt), és „*Köin vosjas*” farkasok eledele (a tundra életében betöltött hálátlan szerepük miatt). A rénszarvasnak talán csak egyetlen igazi epitétonja van az északi zürjén nuranküü dalokban, s ez „*udalej*” — derék. A legaprólékosabban leírták viszont a szarvas korát, színét, a fogatban elfoglalt helyét: *dora kör* — kövér szarvas, *namnuku* — kétéves szarvas, *dađ uu бүк* — legfontosabb tenyészbika, *hora* — fajtiszta törzs-bika, *habt* — igavonó rénszarvasbika, *menurej* — betöretlen szarvasbika, *važenka* — szarvastehén, *avko* — a csumban felnevelt árva szarvas, *vöžživüü* — sudaras, *pelej* — lógós (oldalról melléfogott) szarvas, *napoj* — igásszarvas stb.

Éppúgy mint az északi zürjén epikus énekekben, a nuranküü dalokban is megtalálhatjuk a rénszarvasfogát befogásának, ill. idomított kutyákkal való szarvasfogásnak aprólékos részletességgel megrajzolt képét. Ezekben az esetekben a tényszerűséget, a pontos és hű leírást felváltja a körülírás és a képelet játéka. A szarvasok leírásához hasonló részletességgel ábrázolják azonban magát a fogatot is: *va köč ku vöžži* — tengerinyúl bőréből készített szerszám, *šöd ku šörüs salamka* — salamka-szerszám, melyet fekete bőrből készítenek, *va köč ku šörüs pužña* — tengerinyúl bőréből font pujna, azaz olyan fonott bőrszjij, mellyel a szarvast az elöl futó fogat után kötik.

Az északi zürjén nuranküü dalok elemzése olyan következtetésre vezet, hogy mindennapi funkcióját, tartalmát és részben kifejező eszközeit tekintve e dalok bizonyos rokonságot mutatnak a szaami és északi karél jojog-okhoz és az obi ugor sors-énekekhez (KANNISTO A. — *Das Schicksalslied.*) A szaami jojog-okról FINDEJZEN N. F. úgy nyilatkozott, hogy azok tartalmazzák ugyanazokat a tipológiai vonásokat, melyeket a nuranküü dalokat létrehozó körülmények vizsgálatakor figyelhattunk meg, és melyek bizonyos mértékig meghatározzák azok tartalmát. „Az otthoni vagy a társadalmi élet bármely eseménye szolgálhat egy megfelelő jujugos alapjául, — írta —: véletlenül meglőtt ember, sikeres halászat, sőt a papnak a konfirmálóknál tett késői látogatása is egy-egy dal alapjává válhat, nem beszélve most az olyan humoros eseményeknek a megénekléséről, mint részegek botrányai, rendbontásai stb.”⁵

⁵ FINDEJZEN, N. F.: A finn népzeneéről. (*O finnszkoj narodnoj muzike*). Szbornyik Leningradszkogo obcsesztva isszledovatyelaj kulturni finno-ugorszkih narodov. A SzUTÁ Kiadó. Leningrád, 1929.

HARUZIN N. N. rámutatott a tények és a költői fantázia sajátos kölcsönviszonyára a szaam-i jojog-okban, arra, hogy az északi zürjének eposzához hasonlóan ezekben a népi költeményekben is a tények játszanak fontosabb szerepet, azok tekinthetők elsődlegesnek a költői fantáziával szemben: „A valóságban lejátszódott eseményt énekelnek meg, miközben pontosan és részletesen elevenítik meg a legkisebb, legjelentéktelenebb körülményeket is, melyek az említett eseményt kísérik”.⁶

És végül, a nuranküü dalok tartalma, éppúgy, mint a hanti-manysi sors-énekeké vagy a szaami jojog-oké bizonyos mértékig mindig önéletrajz jellegű. A manysi nuranküü dalok első felfedezője, MUNKÁCSI Bernát azt írta, hogy az említett sors-énekek olyan költemények, melyekben a rögtönző művész saját élete alakulásának mintegy vázlatát adja, egyes esetekben egyenesen szinte önéletrajzi formában.⁷

A mindennapi élet gyors és viharos átalakulása, mely mind a mai napig folyamatban van a Szovjetunió európai részének északkeleti vidékein, fokozatosan a nuranküü dalok ősi hagyományainak természetes elhalásához vezethet az északi zürjének gyakorlatában is. Mennél inkább így van, annál nagyobb tudományos jelentőségre tesz szert az ősi improvizációs költészet még megmaradt képviselőinek felgyűjtése és tanulmányozása.

Szüktűvkar

MIKUSEV A. K.

A. K. Mikuschew:

EPISCHER LIEDER DER NORDSYRJÄNEN (KOMI) IN VERBINDUNG MIT DER RENNTIERZUCHT — DAS NURANKÜÜ-LIED

Auszug

In diesem Aufsatz untersucht und analysiert der Verf. eine bis jetzt noch nicht bearbeitete Kunstgattung der nördlichen Syrjänen (russisch : Komi), die sog. Nuranküü-Lieder. Diese improvisierten Lieder der Syrjänen beschäftigen sich in erster Linie mit der Renntierzucht und ihrer persönlichen und sozialen Beziehungen. In dieser Nuranküü-Epik sind Lieder von einigen Zeilen bis zu mehreren hundert Zeilen zu finden.

Der Verfasser ist der Meinung, daß die Nuranküü-Lieder der Syrjänen mit den Klageliedern (*bördödlanküü*) der Samodijen verwandt sind. Dieser Umstand deutet auf die altpermische Herkunft oder wenigstens auf die permischen Verbindungen der Nuranküü-Lieder hin. Innerhalb der Kunstgattung, abhängig von den geographischen Umständen, lassen sich zwei Varianten unterscheiden: 1. Nuranküü-Lieder der auf der Tundra lebenden und sich mit Renntierzucht beschäftigenden Syrjänen; in diesen sind die Eigentümlichkeiten der nomadisierenden Lebensweise winderspiegelt. 2. Nuranküü-Lieder der südlich von diesen wohnenden, sich mit Landwirtschaft und Handwerk beschäftigenden Syrjänen; diese Lieder unterscheiden sich wesentlich von den ersten. Sie stellen auch die neue Lebensweise dar.

Es gibt auch solche Nuranküü-Lieder, deren Texte bis zu einem gewissen Grad stabilisiert sind. Diese sind älterer Herkunft. Diese ausgearbeitete Form wird vom heutigen Vortragenden nur wenig verändert. Das Lied bewahrt auch in diesen Fällen den Charakter einer Selbstbiographie. Auch die neuen Improvisationen stellen, fast in allen Fällen, Ereignisse von Leben des Vortragenden dar.

⁶ HARUZIN N. N.: A lopari történetekről és énekekről. (*O loparszkoj bivalcsinye i pesznye*). Szbornyik matyerialov po etnografii pri Daskovszkom etnograficeszkom muzeje. III. Moszkva, 1888.

⁷ MUNKÁCSI Bernát: *Vogul népköltési gyűjtemény*. I. Budapest, 1892.

Durch die im wirtschaftlichen und sozialen Leben eintretenden Veränderungen stribt diese alte volkstümliche Kunstgattung allmählich aus. Deshalb ist es eine wichtige Aufgabe für die Wissenschaft, die noch nicht verlorengegangenen Lieder für die wissenschaftliche Forschung aufzuzeichnen.

А. К. Микусев:

ПЕСНИ СЕВЕРНЫХ КОМИ, СВЯЗАННЫЕ С ОЛЕНЕВОДСТВОМ, НУРАНКЫ

(Резюме)

А. К. Микусев в своей статье исследует и анализирует до сих пор не изученный жанр народной поэзии северных коми — песни *нуранкы*. Эти импровизированные песни северных коми прежде всего посвящены темам, связанным с разведением оленей, с ролью этого занятия в личной и общественной жизни людей. Размеры песен в эпике *нуранкы* различны: от нескольких строк до нескольких сотен строк.

По мнению автора песни *нуранкы* родственны общекومی плачам (*бёрдбдчанкы*), что указывает на древнепермятское происхождение, в крайнем случае на пермяцкое родство их. Внутри данного жанра в зависимости от географических условий различаются два варианта: 1. песни *нуранкы* народа коми, живущего в тундре и занимающегося лишь разведением оленей, которые отражают особенности кочевого образа жизни, 2. Песни *нуранкы* тех коми, которые живут южнее, занимаются уже и земледелием и различными ремеслами. Эти песни отражают совершенно иной, новый образ жизни.

Есть и такие песни *нуранкы*, текст которых до некоторой степени стабилизировался, эти песни более старые. А потому современный исполнитель лишь в незначительной мере изменяет форму, разработанную давно умершим автором. В таком случае песня сохраняет характер автобиографии. Новые импровизации в каждом последующем случае также отображают события жизни исполнителя — автора.

Изменения, происшедшие в хозяйственной и общественной жизни коми, занимающихся оленеводством, способствуют постепенному исчезновению условий существования этого весьма древнего жанра народной поэзии. Поэтому с научной точки зрения все более важным становится собирание и изучение еще не забытых песен.

Pásztorok, pásztornemzetségek Tiszacsegén

A pásztorkodással foglalkozó néprajzi szakirodalomban többnyire csak szűkszavú utalás történik arra, hogy a pásztormesterség néha nemzedékeken át szállt apáról fiúra. GYÖRFFY István írja: „Hütlén volnék az igazsághoz, ha azt állítanám, hogy a szilaj pásztorok mind rovott múltú emberek voltak. Volt köztük sok jó pásztornemzetségből való legény...”¹ TÁLASI István megállapítja, hogy „míg a bojtárok sokszor valóban szélfujta emberek, a számadó mindig elismert családból való, a címeres pásztorok valóságos dinasztiákból kerültek ki...”² LUBY Margit a szatmári fogó legelőkön talált pásztoraival kapcsolatban említi, hogy a „szigorú pásztorfelfogás szerint igazi pásztor az, aki a pásztorságba beleszületik, a többi csak olyan kéntelen pásztor”.³ A pásztornemzetségekre vonatkozó hasonló rövidségű megjegyzéseket még sorolhatnánk tovább. Feladatunknak azonban inkább azt tekintjük, hogy a pásztorok, pásztornemzetségek szerepét egyetlen falu, Tiszacsege társadalmában a korabeli adatokkal is dokumentáltan felfedjük. Célkitűzésünk megvalósításánál felhasználtuk a szájhagyomány adatait, melyeket összevetettünk a XVIII. és XIX. századi összeírásokkal, valamint a csegei református egyház 1749-től vezetett matrikuláival. Ilyen módon néhány család esetében több, mint kétszáz évre visszamenően sikerült a pásztor-kontinuitást kimutatni. Még mielőtt azonban e kérdés részletes taglalásába kezdenénk, szükséges megismerkednünk néhány olyan tényezővel, amely befolyással volt a néha jelentős számú pásztorcsalád helyzetének alakulására.

Tiszacsege egyike azoknak a Hortobágy környéki nagyközségeknek, amely a török pusztítást viszonylag szerencsésen átvészelte s feltehetően az elnéptelenedett egykori, szomszédságában lévő *Ohat, Zám, és Pápaegyháza* falvak menekülőlakói egy részének is hajlékot adott. Nagy kiterjedésű határa, amely 1945 előtt közel 24 000 kat. holdnyit tett ki, korán, már a XV. században kialakult. A földművelésre vonatkozó adatokból kitűnik, hogy bár *IV. Béla* 1248-ban kelt oklevele Nagymorotva-parti, majd később *Mátyás király* adománylevelei is megművelt földeket említenek a csegei határban, mégis — szinte a XX. század elejéig — az állattartás az elsődleges paraszti gazdálkodási ág. A Tisza itteni szakaszának 1856-ban történt szabályozása következtében a víztől elhódított jelentős terület feltörésére, megművelésére még sokáig nem került sor. Ez látszik az 1895-ös mezőgazdasági statisztikai felmérés adataiból is, amikor még 11 821 kat. hold a legelő, 2480 kat. hold a rét. Ugyan-

¹ GYÖRFFY István 1941, 11.

² TÁLASI István 1936, 17.

³ LUBY Margit é. n. 59.

akkor a szántó az egész területnek csak az egyharmada 7157 kat. hold, melyhez számítható még a 49 kat. holdat kitevő gyümölcsös. E nagy kiterjedésű határban mindig nagyarányú állattenyésztés folyt.⁴

Az állattartáshoz igazodik a falu képe, belső szerkezete és határhasználata is. A falu ún. kertes település – akárcsak a környező hajdúvárosok –, ahol a lakóházak csoportjától teljesen különállóan találjuk a kerteket, amelyek funkcióját már sokan elemezték és elsődlegesen az állattartással hozták összefüggésbe. A kertek szomszédságában van a kezes, vagy hazajáró jószágok legeltetésére szolgáló belső legelő: a *Bornyú-járás* a *Csordajáróföld* és a *Csürhe-járás*. A mozaikszerűen elhelyezkedett szántóföldek után, a falutól 5–6 km távolságra a külső legelő következik, ahol a félrideg, a XVIII. század végén még szilajon tartott jószágokat találjuk. A legelő az állatok fajtája és neme szerint ún. *járásokra* oszlik. A belső legelő csürhe-, borjú- és csordajárásához hasonlóan a külső legelőn is megkülönböztethetünk *ökör-* és *gulyajáró földet*, a *Kosárháton* pedig ugyancsak elkülönülten a nyájjuhok legelőjét. Ezek részben ma is megvannak vagy egykori létüket a határnevek őrzik (pl. *Ökörföld*, *Csikóslapos*, *Kosárhát*, *Kondásfenek* stb.). A határhasználatnak ez a rendje már korán, valószínűleg még a középkorban kialakult. Ezt a szántók később bekövetkezett növekedése sem zavarta meg lényegesen, mert az új szántóterületek nyérése elsősorban a legelőktől jól elkülönült, topográfiailag ellentétes irányban levő kaszálóföldek és a Tisza egykori árterületének rovására történt.⁵

A középkorban és a török idő alatt is a földesúri uradalom központja maga a falu, ahol az uraság háza, gazdasági épületei a jobbágyoké között foglalt helyet. A XVII. század 80-as éveiben az állandósuló háborúskodások miatt a jobbágyi és földesúri gazdaságok együtt húzódtak ki a Tisza mocsaraitól védett *Szilágyba*, majd amikor a század végén a lakosság onnét visszaköltözött, az uraság konvenciók cselédjei, elsősorban a pásztorok már nem mentek vissza a faluba. A falubeli urasági ház és kert még egyelőre megmaradt, de a kertek a továbbiakban már nem az állattartás céljait szolgálták. VAY ÁBRAHÁMnak 1738-ban a falubeli kertjében csak egy istállója volt, a század végén pedig csak egy hasznavehetetlen ólról tesznek említést az írások.⁶

A XVIII. század közepén, amikor az uraság a Szilágybeli majorban nagyarányú dohánytermesztésbe kezdett, a majort egy centrálisabb helyre, a mai Kismajor és intaparti területre építik fel, ahol viszont 1761-ben *marha akol*, *istálló*, *majortház*, *szén*, „... nem különben Béresseinek és Csordássainak roppant házai...” ismeretesek.⁷ A Vayak csegei birtokának központja a *Major* (mai nevén Kismajor) maradt mindaddig, amíg a hosszú időn át egy tagban levő birtoktest az örökösök között felosztásra nem került. A birtok 1787-ben történt megosztása után, a század végén létrejött egy másik uradalmi központ is a *Nagymajorban*. A XIX. században bekövetkezett további osztozkodás eredményeképpen az előbbieket mintájára kiépült a *Cserepes* és

⁴ Vö. PAPP József, 1967. A református pap konvenciója is az állattartás jelentőségére utal mert pl. 1764-ben: „Minden Fias Tehénnek egyszéri Fejés teje; Minden Esztren-gáruul egyszéri Fejés tej; mindaz által a Tejet úgy kell érteni, hogy a melly betsületes ember ad Juh Tejet, az Tehén Tejet nem fog adni. Csegei Jegyzőkönyv (továbbiakban Csj.) 250.

⁵ Vö. Hajdú-Bihar megye Állami Levéltár (továbbiakban HBL) Hm. U. 15. U. 64 és K. 60 jelzetű térképek adataival.

⁶ Nyíregyházi Állami Levéltár (továbbiakban NYÁL) act. pol. fasc. 39, No. 323 (1738. év); fasc. 21. No. 383 (1821. év).

⁷ NYÁL. act. pol. fasc. 62, No. 552. (1761. év).

Kecskés, századunk elején pedig a Hataj. Érdekességként jegyezzük csak meg, hogy az említett majorok — a Hataj kivételével — középkori települések helyén jöttek létre.⁸

Az uradalmi állattartás méreteire vonatkozó adataink meglehetősen hézagosak. Hasonlóképpen pontatlanok a kisparaszti állattartásra utaló statisztikáink is. A XVIII. század elejétől ugyan már rendelkezünk állatösszeírásokkal, de azok valószínűleg kevesebb állatot tartalmaznak mint a valóságban volt, hiszen közismert, hogy az összeírók elől gyakorta még a lakosság is elhúzódott. Feltételezhetjük tehát, hogy az összeírás alkalmával állataikat is igyekeztek elrejtetni, különösen a kevésbé feltűnő juhot és sertést. Alábbi adataink ha nem fedik is a valóságot, mégis a korabeli állattartás méreteire némi tájékoztatást nyújtanak.⁹

Év	Összeírt jobbjág	Igás- ökör	Gulya- beli marha	Igás- ló	Ménes- beli ló	Fejős- tehén	Meddő- tehén	Disznó	Juh
1712	32	35	20	2	1	42	2	21	—
1720	41	41	—	19	—	46	6	39	90
1730	18	13	—	15	—	27	5	21	54
1742	36	28	—	28	—	34	7	27	30
1759	84	46	—	69	—	68	31	72	176

Hogy az összeírások nem fedték a valóságot, arra közvetve utal a falu tanácsa által 1764-ben kiadott statutum is, mely szerint „... ha valamely lakos Gazda ember Szentmárton Napja előtt valami szükség vagy egyéb ok miá' Jószágát eladandja, azon eladott Jószág azon betsületes Lakosoknak Portiójába *nem fog felvétetődni*. Ha pedig már említett Szent Márton Napja után egy Héttel Marháját vagy Jószágát áruba vetvén eladandja, azon eladott Jószág is Portióban *nem fog felvétetődni*. De ha ezen említett Terminus után válik meg valaki Jószágátúl, az olly eladott Jószág Portióra elmúlhatatlanul felvétetődik és másokéval együtt conscribáltatik. Mindazáltal, ha ollyatén Casus adandja elő önnön magát, mely miá' valaki a Lakosok közzül, mint p.o. Portióbeli Restantiájáért vagy Portiójáért Jószágátúl kéntelenítettik megválni vagy azt eladni, azon Emberek Szent Márton Napja után is eladott Jószágá portiójába *nem fog acceptáltatni*”.¹⁰

Az állatállomány alakulására vonatkozóan közvetett adatokat szolgáltatnak a felfogadott pásztorok arányszámai. A falu közössége 1752-ben pl. a tehéncordás és ökörscordás mellett alkalmaz még külön éves gulyást, valamint ugyancsak éves csikóst is. A pásztorok száma jóval több állatra utal, mint amennyit a korabeli összeírás tartalmaz.¹¹

⁸ A Kismajor a középkori Vezekény, a Nagymajor Szüesd, Cserepes Csegeszentmiklós, Kecskés az elpusztult Kecskés helyére települt.

⁹ NYÁL. consc. fasc. 13. No. 71 (1712); 21. No. 111. (1720); 31. No. 244. (1730); 43. No. 621. (1742); 68. No. 2114. (1767).

¹⁰ Csj. 257.

¹¹ Csj. 256.

A csegi jobbágyság jószágállománya a XVIII. század során lényegében a lakosság arányában gyarapodott. E tekintetben súlyosabb visszaesés csak a század utolsó harmadában tapasztalható, amely a legelőknek a földesurak által történt nagyarányú bérbeadásával függött össze. A lakosság 1778-ban arról panaszkodott, hogy a földesúr nemcsak a legelőről szorítja ki őket, hanem még a kaszálókban is a gyenge „vízapályost” adta, s ezért akinek még volt jószág, az is kénytelen azt olcsó áron eladni, mert nem tudja táplálni.¹² A XVIII. század végén a földesúri állattartás is kezd egyre nagyobb arányokban kibontakozni. A falu határában pl. 1796-ban Vay Miklósnak egy majoros csordája, két nyáj juha, egy nyáj sertése és egy szilaj gulyája; VAY JÓZSEFnek fejős tehenei, két csapat söre marhái, egy némesbéli lovai, egy szilaj gulyája és egy nyájsertése; VAY DÁNIELnek majoros fejős tehenei, gulyabeli marhái, szilaj ménese és nyájbeli sertesei; a Vayak sógorának BALOGH PÉTERnek pedig majoros csordája, gulyabeli marhái, valamint „zigár nyájjuhai” legelésztek a határban, melyekre összesen 28 pásztor vigyázott. Ezek mellett még a falu határában találjuk a bérlők állatait: a mezőkövesdiek nagy létszámú ökörcsordáját és gulyáját 9 pásztorral, és a mezőcsátiak nyájsertéseit és szilaj gulyáját 3 pásztorral. Ebben az évben a csegeiek egy ménesére, egy ökörcsordájára és egy nyáj juhára 2 csikós, 2 gulyás és 2 juhász örködött.¹³

A XIX. század első felében is igen nagyszámú jószág legelt a falu határához tartozó legelőkön. Az 1828-as összeírásban 120 jobbágy tulajdonában 183 jármosökör, 94 szarvasmarha, 109 igás-, illetve ménesbéli ló, 231 juh és csak 21 sertés szerepel.¹⁴ E század 40-as éveiben nagyarányú juhtenyésztés kezd kibontakozni a gyapjúkonjunktúra hatására. Erre utalnak azok a feljegyzések is, melyek szerint sorra épülnek az uradalmakban és a parasztagadásokban is ekkortájt a juhhodályok. A falu közel 24 ezer holdnyi határából 1855-ben még mindig 15572 kat. hold a legelő és 3116 kat. hold a rét, tehát az állattenyésztésnek bőséges lehetőségei vannak.¹⁵ Az uradalmak továbbra is bérbe adják legelő területeiket, sőt a Vayak majorjaikat teljes egészében is a bérlők kezére adják, akik később meg is vásárolják tőlük a birtokot. A bérlők egy része a falusi és idegenből jött kereskedők közül került ki, de a legelőket a magukat önállósított juhászok is bérbe veszik.¹⁶ A század közepén a juh mellett nagyszámú lehetett a szarvasmarha állomány is. Erről tanúskodik PETHŐ Bálint református lelkésznek az 1849-es orosz hadjárat kapcsán készített feljegyzése: „... az uraság gulyáját a nagy és kismajorokból, Cserepesről, a községét a falusi legelőkről kb. mintegy 2000 db marhát összehajtották a kozákok, azt nagyrészben lelövöldözték, a Tisza-partjába vajt bográcskatlanokban megfőzték, felemésztették, csak a szegény lakosság elpusztult állatai számát lehet tenni 300 db-ra, egyes gazdák 18–20 db-ot vesztek el.”¹⁷

Az állatállomány számának alakulását az előzőekben említetteken túl természetesen befolyásolták az időnként fellépő dögvészek és a rendkívüli időjárás. Pl. 1863-ban a nagy szárazság miatt a csegei jószágállomány csaknem

¹² NYÁL act. pol. fasc. 13, No. 28. (1778).

¹³ NYÁL consc. fasc. 12. NO. 1187 (1796).

¹⁴ Országos Levéltár Reg. L. 1828. évi összeírás Szabolcs m., Csege.

¹⁵ K. Kovács Péter 1951.

¹⁶ Deuts Dániel, Klein Jakab, Glauber Ferenc bérlők mellett a magukat önállósított juhász bérlőkre utal a csegei tanács 1845-ben a „juhászokra vetett adó be nem vehetése” miatti panasz. NYÁL Jegyzőkönyv 49, szám 1952. (1845).

¹⁷ PETHŐ Bálint *Visszapillantások* c. kézirata (Tiszacsegei Református Paróchia Levéltára, továbbiakban TRPL.)

teljesen tönkrement. A legsúlyosabb csapást azonban az állat- és gyapjú-konjunktúrának a múlt század 80-as éveiben bekövetkezett megszűnése jelentette falunk esetében is. Ugyancsak PETHŐ Bálint jegyezte fel 1886-ban, hogy „... a lakosság részéről kénytelenek vagyunk évről-évre tapasztalni, hogy vagyoni helyzet tekintetében alább szállnak, a hajdani szép terjedelmű baromtenyésztés megszűnt, nem jövedelmez többé, olcsó lett az ár, a juh tenyésztés a gyapjú ára nagymérvű alább szállásával csaknem teljesen megszüntették”.¹⁸ Az 1895-ös országos mezőgazdasági statisztikai felméréskor azonban már ismét nagyszámú jószágállományt találunk a faluban és az uradalmakban. A négy uradalomban és a 736 kisparaszti gazdaságban összesen 31 534 darab számos jószágot írtak össze az alábbi megosztásban:

	Szarvas- marha	Ló	Juh	Sertés
Uradalmi	1677	278	8667	3821
Kisparaszti	2821	665	8574	5031
Összesen:	4498	943	17241	8852

A későbbiek során lényeges változás csak a ló- és juhállomány vonatkozásában tapasztalható. Felsőzik a lóállomány (1911-ben 859, 1935-ben 1168) és lecsökken a juh (1911-ben 6774, 1935-ben 3600). Ezek az adatok csak a paraszti gazdaságokra vonatkoznak.¹⁹

Az előzőekben említettük már, hogy falunk esetében is hosszú időn át a külterjes állattartásra jellemző formákat találjuk. A kezes, vagy istállózott jószág számára épített ólak, aklok a XVIII. században a kertekben állnak, de amikor a népszaporulat következtében a kerteken is megjelennek a házak, az ólak és egyéb gazdasági épületek bevonulnak a lakóövezet szűkös telkeire is. A kezes jószág létszáma a kevesebb. Igazából a félrideg jószág-tartás csaknem napjainkig az uralkodó állattenyésztési forma. Arra is vannak adataink, hogy még a múlt század végén a telet is a tiszamenti *avarok*on húzta ki a jószág. Az öregek emlékezte szerint a nagy hó alól a lábával kaparta ki az *avas* füvet a marha. „Rózingér disznai a Morotvában ettik télén is a nádcsírat”.²⁰ A pásztorokat sok esetben az uraság és a falu közössége is egy teljes naptári évre fogadta fel, mely szintén a külterjes állattartásra utal.²¹ A XVIII. századi írások külön is említik a „szilaj méneseket és szilaj gulyákat”.²²

Mint láttuk, a falu határában mindig sok jószág legelt. Szükség volt tehát pásztorra is. Az egyházi matrikulákban 1759-ben 23, 1796-ban 21, 1854-ben 26, 1892-ben pedig 30 személy esetében jegyezték be a pásztor foglalkozást.²³ Némely családban tehát az ősök között az emlékezet nem véletlenül tart ma is számon 10–12 csikóst, gulyást, juhászt vagy kondást. Azokban a családok-

¹⁸ PETHŐ Bálint i. m.

¹⁹ Statisztikai közlemények. Állatszámítás 1895., 1911 és 1935. év.

²⁰ Kovács Gyula (81 éves) szóbeli közlése. Vö. még SZABADFALVI József 1968.

²¹ Csj. 256. 282–287.

²² NYÁL cons. fasc. 12, No. 1187. (1796).

²³ Vö. a csegei ref. egyház 1749-től vezetett születési, házassági és halálozási anyakönyvek vonatkozó adataival. A lakók száma 1796-ban 1800, 1854-ben 2100, 1892-ben 3500 körül volt.

ban, ahol e mesterség apáról fiúra öröklődött, az ezzel járó megkülönböztetésre is szolgáló ragadványneveket most is viselik (pl. *csikós Tóthok, gulyás Szalontaiak, bacsu Molnárok, birkás Szabók, kondás Kovácsok, csürhés Kovácsok* stb.). Ezeknek a családoknak és az emlékezetben számon nem tartott, de az írott dokumentumokban fellelhető pásztoroknak a falu közösségén belül betöltött szerepével, helyzetével szeretnénk foglalkozni a következőkben.

A laikus közvélemény a pásztorról azt tartja, hogy az a falusi társadalom ranglétráján a legalacsonyabb fokon, a cselédséggel együtt következik soron. Ez a vélemény feltehetően abból a történeti tényből ered, hogy a pásztor ősök zöme a cselédséggel egyetemben valójában hosszú időn át a nincstelenek, a jobbágyok legszegényebb rétegeiből, a szellérek közül toborzódott. Ez a megállapítás nagyrészt helytálló. Ha azonban falunk esetében tüzetesebben megvizsgáljuk a pásztorok társadalmi helyzetét, azt látjuk, hogy nemcsak a szellérek szegődnek el állatőrzésre, hanem időlegesen, némely esetben pedig egy életre szólóan a telkes jobbágyok, sőt néha még az armális nemesek is. A nagy értékű állatvagyon az uradalmak nem szívesen bízták nincstelen emberekre, hanem csakis olyanokra, akik vagyonnal és személyes szabadsággal egyaránt rendelkeztek. A XVIII. és XIX. században (korábról nincsenek adataink) az uradalmi és falusi konvenciók pásztorok sorában ott találjuk pl. 1742-ben *Szöke György, Bikki Gábor, Vas István, Nagy György* és később még más telkes jobbágyokat,²⁴ vagy 1761-ben *Nemes Nagy Jánost*, 1772-ben *Nemes Nagy Istvánt*, 1797-ben *Nemes Remenyik Jánost*.²⁵

Vagyoni helyzet tekintetében Tiszacsegén a XVIII. és XIX. század első felében nincs lényeges különbség a telkes jobbágy és az armális nemesek között, hiszen az armálisok is csak jobbágy telket használtak és csak a királyi dézsma, adózás, katonai szolgálat alól mentesültek. Kiváltságaik révén azonban szabadabban mozoghattak. A telkes jobbágyok közül elsősorban azok vállalkoztak a pásztoréletre, akik magukat ún. *szabadmenetelű*eknek nevezték. A csegei jobbágyok egy jelentős része ilyen „taxatii seu liberae transmigrations Homines”.²⁶ Ezek a taksás jobbágyok a telek használata után járó földesúri szolgáltatást egy összegben róhatták le, tehát lehetőségük nyílt arra, hogy a földet családtagjaik műveljék, ők maguk pedig elszegődjenek konvenció ellenében pásztorok, vagy más munkára pl. „... az Egri és Miskolci Szőlő termő Hegyek, oda is némely lakosok elszoktak szőlőmunkára menni és ottan napi számmal pénzt keresnek”.²⁷ Mai terminológiával élve amolyan kétlaki életet éltek. Egyik másik család ilyen módon a többi jobbágygal szemben vagyoni különbségre tehetett szert, amely a jobbágyfelszabadítás előtt elsősorban az állatállomány gyarapodásában mutatkozott meg, majd 1848 után pedig már a föld összevásárlásában is. Erre példák a G. (gulyás) Szabók, a B. (birkás), Szabók, „nagy” Banák, Kovácsok, Vighek és még mások. A pásztorok vagyoni helyzetének alakulását természetesen még számos egyéb ok is befolyásolta. Így pl. a továbbiakban figyelembe kell vennünk a pásztorok alkalmazásának lehetőségeit. A csegei pásztorok alkalmazási helyük szerint az alábbi kategóriákba sorolhatók: A falu közössége, az uradalmak, Debrecen város, esetenként a nagyobb gazdák, helybeli kereskedők által felfogadott

²⁴ NYÁL consc. fasc. 43, No. 621 (1742).

²⁵ Vö. TRPL vonatkozó évi matrikuláival.

²⁶ NYÁL consc. fasc. 17, No. 114 (1716); 39, No. 390. (1738); 21, No. 383 (1821).

²⁷ NYÁL: *Investigatio ad Novem Puncta Urbarialia ex parte Possessions Csege* (1772).

pásztorokról beszélhetünk. Ezek mellett ott találjuk még a saját juhállomány-nyal rendelkező juhászokat is.

A falu közönsége által alkalmazott pásztorok száma a lakosság állatállományának ingadozásával függött össze. A jobbágyság legelő járandósága a XVIII. század végéig nincs még elkülönítve az uradalom birtoktestétől, ezért az uradalmi és a falusi jószág egyazon területen legelhetett, de a falusi ménésre, gulyára, ökor- és tehéncsordára külön, a közösség által felfogadott pásztorok vigyáztak. A falu közönsége által használható legelő terület 1787-ben történt elkülönülése után a közös úrbéri legelő a mai napig osztatlan maradt. Nagyjából tehát az 1787-ben rögzített 1719 kat. holdat kitevő területen legelhet ma is a falusi jószág. Lényegében e terület szabja meg közel kétszáz év óta a legelőre járó jószágok és a mellé felvehető falusi pásztorok számát is.²⁸

A falu közönsége által felfogadott pásztorok bére a XVIII. századtól számítva hosszú időn át jóformán semmit sem változott. A konvenció jelentős hányadát a természetbeni juttatások tették ki, amely mellé némi kis „bocskorpíz” járult még. A természetbeni juttatás szemes terményből (búza, rozs) és tartásból állt. A minden este hazatérő nyáj őrzői, a csürhész és a csordás naponta más-más gazdánál fogyasztotta el az *egy napi tartás* fejében neki járó „vatsorát”, amely kiegészült még a kenyérral. A szemes termény mennyisége és a tartás mértéke az állatok kora és neme szerint is változott. A csordás pl. 1752-ben 6 tehéntől 1 véka élete és minden két marha után egy napi ételt és fél kenyeret, ezzel szemben 1843-ban már minden tehéntől negyed véka gabonát és egy napi tartást kapott, a gyenge bornyútól „minden héten egy fejés tej, vagy helyette $\frac{1}{4}$ Vk. Gabona járt”. A csürhész esetében 1841-ben „Egy öreg Sertésért fizet a gazda fél kenyeret és egy vatsorát”. A természetbeni juttatás fontos tartozéka a XVIII. században még a „Botskornak való fél Marha bőr”, amely 1752-ben két csordás egész évi lábbeli járandósága. Emellett „minden darab Marhátúl egy-egy Garast” is kapott. A marhabőr járandóság később megszűnt, 1843-ban egy tehén után „6 Kr, egy tavalyi bornyútól pedig 3 K. botskor pénz” a fizetség.

A bérezés tekintetében némi eltérés mutatkozik azoknál a pásztoroknál, akik éjjel-nappal az állatok mellett vannak. Itt elmarad a napi tartás fejében járó vacsora. Helyette főzeléket kap a pásztor (babot, borsót, lencsét és főleg köleskását). A hazajáró pásztoroknál szokásos fél kenyér adag helyett is egész kenyér jár. Az állandóan kintlevő pásztor szemestermény járandósága is magasabb volt, mint a hazajáróé. A gulyás 1752-ben négy marhátúl kapott egy véka búzát, míg a csordás csak hat tehén után kapta meg ezt az adagot. A juhászok szemesterményt nem kaptak, helyette a természetbeni járandóság a bárány. A számadó juhásznak 1841-ben 30 db anyajuhtól egy bárány, tíz darabtól egy kenyér és ugyan ennyitől egy garas bocskorpénz járt. Aki bárányt nem adott, az minden darabtól két krajcárt fizetett.²⁹

A korabeli — XVIII. és XIX. századi — konvenciókban nem találjuk nyomát annak, hogy a falusi pásztor saját állatot tarthatott-e a nyáj között. Az összeírásokból azonban tudjuk, hogy pl. 1734-ben a falu csordásának, SZUHAY FERENCNEK tehene, 1759-ben az ökorcsordásnak két ökre és egy tehene, a kondásnak egy tehene volt. 1846-ban pedig a csordás, ökorcsordás és a csikós

²⁸ A debreceni Kir. Ítéltábla 2952/1912. Urb. számú végzése is ezt erősíti meg. Az irat a szerző tulajdonában.

²⁹ A pásztorok bérezésére vonatkozó adatokat lásd a CsJ. 256 és 282—287.

konvenciója között szerepel még a „kaszálója is a Lapostó fenékben a kirendelt helyen”.³⁰ Valószínűnek látszik, hogy a szabad legeltetés megengedett volt régebben a falusi pásztor számára is. A szabad legeltetés korlátozására csak az 1912-ben megalakult Legeltetési Közbirtokosság vezetősége kerített sort. Ezt követően a pásztorok szabad legeltetése 2 db számos jószágra korlátozódott, ha ettől többet tartott, meg kellett vennie a legelőt. „Az ügyesebb pásztor azonban ügyesen gurított, ha cédula nélküli állatot találtak nála.”³¹

A *Legeltetési Közbirtokosság* a legelők államosításakor, 1950-ben szűnt meg s azóta a legeltetési ügyeket a tanácsülés által megválasztott Legeltetési Bizottság intézi. A pásztorokat szerződéssel havi fizetés ellenében alkalmazták. Átlagos jövedelmük 1100–1500 forint.

A falusiakkal szemben az uradalmak pásztorai lényegesen előnyösebb helyzetben voltak. Az uradalmak mindig nagy számban tartottak juhot, ezért az ott alkalmazott pásztorok többsége juhász. 1758-ban pl. az uradalmakban alkalmazott 11 pásztor közül 5 juhász, 2 kondás, 2 csordás, 1 gulyás és 1 csikós.³² Az uradalmak pásztorai is rendszeres konvenciót kaptak. Az uraság még a pásztorok családjának hajlékairól is gondoskodott. A Vayak már a XVIII. században a Kis- és Nagymajorban, a Zemberyek pedig a múlt században a Cserepesen és Sarkadon külön csordás, gulyás és bacsu házakat építettek. A konvención felül, amely nagyjából megegyezett a falusiakéval, 1761-ben pl. a Vayak két kondásának két-két véka vetése, juhászának, csordásának, csikósának egy-egy köböl vetése, valamint „szűkebb esztendőben három vagy négy boglyát termő kaszáló engedtetett a gulyásnak, csikósnak, a béreseknek... ezen kaszálók és szántóföldek pedig mind Dézsma nélkül hagyattak.” Ezeket a földeket az uraság szántatta, vetette, kivéve a gulyásét, „mivel magának ekéje vagon...”³³

A konvención, a legális juttatásokon túl, a pásztor ügyességén múltott, hogy mit tudott még szerezni magának. A pásztor jelentősebb jövedelemforrását az ingyen legelő jelentette, amikor is a saját jószágát is a gulya vagy nyáj közé csapta. Amikor 1752-ben pl. Vay Ábrahám öt nyájsertését makkoltatás végett a bánfalusi birtokra hajtották, négy nyáj csaknem teljesen a Vayé volt, „a kondásoké oly kevés benne, hogy számításba se jöhet”, az ötödik azonban felesben a kondásé volt.³⁴ Vagy 1817-ben a Vayak kiüregedett gulyása Szabó Márton két ökrét az uraság már nem tartja tovább, azért azt visszaadják neki.³⁵ Bagdi János juhászbojtár 1853-ban, amikor bevonult katonának 58 darab birkáját bizta sógorára.³⁶ Nagy Mihály, aki 1918-tól 1939-ig a Lichstim-féle balmazújvárosi bérgazdaságban volt gulyás, majd számadó, a darak-sai tanyájára az őszi behajtáskor „annyi jószágot hajtott haza, hogy a tanya udvara egy valóságos karámhoz hasonlított, mivel hogy a marha nem fért be az ólba. A telet is ott húzta ki, ott almoztunk alá, nem ganéztunk, hanem csak rátettük a szalmát, mert az melegítette a jószágot.”³⁷

³⁰ NYÁL consc. fasc. 35, No. 211. (1734); 68, No. 2114. (1767); valamint Csj. 282–283. l.

³¹ *Kovács Gyula* a Legeltetési Közbirtokosság volt elnöke közlése.

³² NYÁL consc. fasc. 68, No. 2118 (1967).

³³ NYÁL act. pol. fasc. 62, Bo. 552 (1761).

³⁴ NYÁL act. pol. fasc. 62, No. No. 552 (1762), Vay Á. 1752-ben kelt levele.

³⁵ Csj. 241. l.

³⁶ Csj. 161. l.

³⁷ *Nagy Margit* (40 éves) elmondása szerint.

A rossz nyelvűek szerint ott is szaporodott a jószág, ahol a pásztorfeleség szemrevaló menyecske volt. Akkor hamar akadt munkája a kastélyban, a konyhán. A néphit szerint a *Kurvásgát* is azért kapta nevét, mert az intéző azon járt a bacsunéhoz.

A falusi pásztorokat hosszú időn át a bíró fogadta fel a falu közössége nevében, majd a Legeltetési Közbirtokosság megalakulása óta pedig annak elnöke. Az uradalmban alkalmazott pásztorokat a majoros, a tiszttartó fogadta fel. PLATTHY IMRE majorosa Nagy György 1761-ben pl. a „maga fizetésébül, mely teszen 50 Ft. tartozik tartani, tart is mind csordást, mind bornyú pásztort...”³⁸ Több vagy nagy nyáj esetén a számadó, bacsu felelt az állatokért, a hozzá tartozó bojtárokért. Vay Ábrahám 1761-ben öt kondához három számadót alkalmazott, egy számadó több mint ezer sertésért felelt a tulajdonosnak.³⁹

1. kép. Végh Sándor gulyásbojtár (1920)

NAGY MIHÁLY, aki 1918-tól apósa, EMÓDI JÁNOS mellett bojtáros kodott, 1921-ben szinte örökségképpen kapta a számadóságot. Emódi János ugyanis vejét ajánlotta számadónak, amikor felhagyott a pásztorlelettel. Nagy Mihály 18 évig volt apósa helyén a Lichstim-féle gazdaságban csikós és gulyás számadó, majd később számadógazda, azaz a számadók számadója. Ez utóbbi minőségben nemcsak a számadók és bojtárok ellenőrzését látta el, hanem közreműködött a jószágok eladásában, a tenyész állatok vásárlásában, az állatok egészségvédelmének megszervezésében is.

A hortobágyi pásztorokhoz hasonlóan a falu közössége és az uradalma is csak a számadót fogadták fel, akire teljes felelősséggel bízták rá állatjaikat. A számadó a saját jövedelme terhére, a rábizott állatok számától függően fogadta fel maga mellé a bojtárokat.

Az uradalma és Debrecen civis parasztjai is mindig vigyáztak arra, hogy számadóik a kialkudott béren túl saját vagyonnal is rendelkezzenek, hogy az esetleges kár megtérítésére legyen fedezet. A számadók tehát már a vagyonos pásztorok közül kerültek ki. Emódi János pl. 50 kat. hold földdel rendelkezett, s amikor a számadóságot vejének átadta, 15 hold földet is leánya hozományaképpen a nevére iratott a sajátjából. VÉGH SÁNDORNAK (1. kép) is 9 hold földje, lovai, szekere és más gazdasági felszerelése, tehene, 3 hízó disznaja volt, amikor 1941-ben gulyás számadó lett a Hortobágyon. A gulyás Szalontaiak is a módosabbak közé tartoztak már, amikor számadóvá felfogad-

³⁸ NYÁL act. pol. fasc. 62, No. 552 (1762).

³⁹ NYÁL uo. Vay Ábrahám 1752-ben kelt leveléből.

ták őket. Az egyik adatközlő ezt úgy fogalmazta meg találóan, hogy „ezek a pásztorok szarral (azaz árvaganéval) főjztik ugyan az ítélt, de égysé vóut szégíny embër.”⁴⁰

Végh Sándor egykori gulyás számadó szerint „a vírbeli pásztor a Hortobágyon Debrecen városánál szógált, oda azonban nehéz vóut bejutni.” A nagyszámú hortobágyi pásztorok között valójában kevés csegeit találunk. A teljes képet egyáltalán nem nyújtó korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy pl. 1759-ben *Tóth György*, 1764-ben *Rajcsányi István* szolgált a debreceni földön. 1783-ban készült hivatalos összeírás szerint a 82 hortobágyi számadó és bojtár közül csak 3 a csegei.⁴¹ Az 1805-ben kiadott „Hortobágy körül lévő Pásztorokk Conscriptioja” szerint ez évben Ohaton bojtár *Kovács György* és *Kovács László*; ugyancsak Ohaton a Csegeről Debrecenbe szakadt és számadóvá lett bátyja mellett gulyásbojtár – *Szalontai István* társával együtt – *Daku András*; Zámon pedig kondásbojtár *Rátkai György*; 1848-ban Ohaton csikós *Szabó Ferenc*, s a debreceni földön szolgál még *Bikki János*, *Tóth Mihály*, *Kovács János*, *Bak András* és *Dobi Péter*.⁴² A Hortobágyon foglalkoztatott csegei pásztorok száma a későbbiek során sem haladja meg évenként a 6–8 főt. Még kevesebb az a szerencsés csegei, aki számadóvá lehetett, hiszen a számadóságot – mint az előbbieken láttuk – csak a vagyonosabbak pályázhattak meg igazán sikerrel. De még így is mindig sok volt a jelölt.

A számadófogadást Végh Sándor mondta el, aki az 1915-ben a Hortobágyon számadóskodó apja mellett 14 éves korában kezdte a pásztoréletet. „Apámat 1916-ban elvitték katonának és akkor rám maradt a ménés. A bátyám is katona volt. Apám csak újévre jött haza, de előzőleg még bement Debrecenbe és ott újból felfogadták számadónak. Aztán ismét elvitték katonának és Temesvárnál bánatában meg is halt. Azon a nyáron én is munka nélkül maradtam. A következő évben *Ferge Péter* bátyám, aki csikós számadó volt, hívott cifra csikósnak. Én aztán 1926-ig télen-nyáron oda voltam. Télen *telelősnék*, nyáron csikósnak, gulyásnak álltam. Amikor megnősültem, a paraszti munkával próbálkoztam, de jobban szerettem az állatokat és itthon sem sikerült a gazdálkodás, ezért ismét elálltam pásztornak. Számadó szerettem volna lenni, de az nem ment könnyen, sokáig nem is igen biztattak. Próbálkoztam én 1936-ban, de csak a velem korú Kovács Lőrincnek (2. kép) sikerült, és beálltam hozzá bojtárnak.”

Végh Sándornak 1941-ig kellett várnia, hogy számadónak megfogadják. Ennek története pedig a következő: „Még karácsony előtt vonattal elmentem Debrecenbe és felkerestem az első gazdát Némethy Sándor nemzeti urat. Elmondtam, hogy mi járatban vagyok: szeretnék egy csapat jószágot felvállalni. Ő felkérdezett, anyagilag hogy állok. Amikor elmondtam, azt válaszolta, »hé majd gondolkod rád!« Ugyanaznap elmentem én még egy másik gazdához, Nyilasi Ferenchez is, de ő már úgy szólított, hogy »no öcsém, mit akarsz?« Ebből láttam, hogy nem fogad szívesen, van már kiszemeltje. Persze csak szinte lopva, egymás tudta nélkül, egyenként mentünk a gazdákhöz. Ha véletlenül ott talált a másik, akkor a gazda elkáromkodta magát, hogy »a jó Istenit,

⁴⁰ Végh József (50 éves) közlése szerint.

⁴¹ BALOGH István 1943.

⁴² NYÁL consc. fasc. 68, No. 2114 (1767); BALOGH István 1943; HBL. Ö. 75. Rel 167/1805. lásd u.itt a Legelő- és Pásztorfőkönnyveket 1913-tól 1938-ig.

2. kép. Kovács Lőrinc (fent) és Kis Bálint gulyások a hortobágyi csárda bejáratánál (1930)

mind hozzám jön!» Mindegyik azzal bocsájtott el, hogy írást küld majd, de bizony karácsonykor még akkor is bementünk, ha papír nem jött. Karácsony második napján volt a számadófogadás. A városháza kistanácstermében, vagy a gazdák olvasóköreben gyűltünk össze. Ott aztán a hajdú kiabálta a neveket. Bent egy hosszú asztal előtt megálltunk és közölték, hogy mi leszünk a számadók. Mi megkérdeztük, mi lesz a bér. Amikor először gulyás számadó lettem (1941), 2000 pengőt és egy jószág után 10 kg búzát, 5 dkg szalonnát kaptam. Utána már nem mondtak semmit, mert a jó pásztornak kellett tudnia, hogy mi a feladata. Aztán már csak illendőképpen elköszöntünk a gazdáktól, ők így mondták: »Sok szerencsét, ember legyél és rendes embereket fogadj magad mellé!» Kezet fogtunk, és eljöttünk . . . Kint az ismerős gazdák és cimborák megkérdezték, hogy »no hé, akadt a tarisznya?» A frissen felfogadott számadók a Kisállomásnál lévő *Háromszidólányban* (a kocsmárosnak három lánya volt és a pásztorok maguk között így nevezték a korcsmát) találkoztak azokkal a társaikkal, akiknek nem akadt tarisznyájuk. Ott aztán áldomást ittak.

A számadóságból kimaradtakat itt fogadták fel bojtárnak. Mulatozás közben az idősebbek kijelentették, hogy egymás elől a bojtárokat többet ígérvé nem szabad elvenni. Ha mégis előfordult, akkor volt egy kis szóváltás. A bojtár szívesen ment ahhoz, aki jól bánt vele és akitől sokat lehetett tanulni. A bojtárok felfogadása azonban csak a téli vásár idejére (január 20) esett, bár előbb is lehetett felfogadni. A felfogadás ezért történt ekkor, mert a bojtárok rendszerint *telelősek* voltak valamelyik gazdánál, és csak a téli vásár idején tudtak elszabadulni a városba, illetve ekkor a gazda köteles volt elengedni őket. Ott aztán szemelt az ember, hogy a neki megfelelő ott van-e már. Ha találkoztak, akkor oda szólt: »No hé, estére legyél a Háromszidólánynál!« Csak a számadó bojtár és nagybojtárok kiszemelése történt a debreceni téli vásáron, a kisbojtárt és a tanyás gyereket rendszerint az otthoni rokon vagy ismerős gyerekek közül fogadta fel a számadó. A korcsmában egy-két pohár bor mellett történt meg a bojtárok felfogadása. Minden egyes bojtár esetében 10 pengő volt a *félpíz*, azaz amivel a számadó lekötötte maga mellé a bojtárt. Ekkor állapodtak meg a bérben is. A számadóbojtár 10 q buzát, és 15 db jószág-tartást (ennyi lovat, marhát vihetett ingyen a legelőre), a bojtár 8 q buzát, 10 tartást, a kisbojtár 6 q buzát és 6 tartást kapott. A tanyás bére megegyezett a kisbojtáréval mert legalább annyi volt a kötelessége, mint a kisbojtárnak. A juttatásokon túl, valamennyi bojtár kosztolásáról a számadónak kellett gondoskodnia. A bojtárok megkívánták, hogy lebbencs, szalonna ételek mellett hetente kétszer hús is legyen. Ezért aztán a számadónak 4–5 disznója is hízott otthon, hogy legyen az asszonyoknak miből főzni a *kanecetest*. A számadó a tanyáján sok aprójószágot is tartott, abból is sikerítettünk néha a bográcsba. Az ingyenes jószág-tartás a gazdák részéről nem volt megengedett, ezért az olvasásnál ügyesnek kellett lennie. Ha jött az ellenőrzés, a csikósok már hírül adták, hogy »büdös az eleje«, azaz jönnek a számlálók. Akkor karikába vágtuk a jószágot és vigyáztunk, hogy »balikot ne fogjanak.« A tinókat könnyebben lehetett úgy számolni, hogy a sok tartást észre ne vegyék. A számlálás nagy mestere Szalontai Sándor bátyám volt, akitől én is szívesen tanultam. A rajtacsípett állat után 20 pengőt kellett legelődíjként a gazdánál befizetni. A bojtároknak nem volt annyi állatjuk, mint amennyit a megegyezés szerint tarthattak volna, ezért a tartást ismerőseiknek, rokonságuknak el is adhatták, melyért darabonként 15–20 pengőt kaptak. — Amikor először számadó lettem, 1600 darab marhára kellett vigyáznom. Volt egy *számadó-bojtárom*, egy *bojtárom*, egy *kisbojtárom* és egy *tanyás*. Ennyi ember kellett a jószághoz.”

Az előbbieken írtunk arról, hogy a pásztorok falunk társadalmának mely rétegeiből kerültek ki. Most azokat a családokat vesszük sorra, ahol több generáción át nyomon követhető, hogy a mesterség apáról fiúra öröklődött. E családok megbecsült elemei voltak a falu társadalmának, s a felfogadók is szívesebben alkalmazták a már hagyományokkal rendelkező pásztorokat. A pásztor-ságba beleszületett gyerek 8–10 éves korában már az apja mellett ismerkedik a mesterség titkaival. Az egyik gulyás mondta, hogy „azír vágyakoztam mán kisgyerek koromba a pusztára, mer kiszámítottam, hogy az apám akkor csinált, amikor az anyám libatípiskor kinn járt a tanyán.”⁴³ Végh Sándor a nagy élményt, amely aztán az elhatározást is szülte, így mondotta el: „Amikor 1915-ben kimentem az apámhoz a Hortobágyra, ott láttam egy csikóst Buj-

⁴³ S. A. elmondása szerint.

DOSÓ JÁNOST, aki mint a fergeteg került elénk szinte a semmiből és három csikót fordított be hirtelen a Csárda melletti karámba. Bement a kocsmába, majd amikor nem sok idő múlva kijött, a még remegő vad csikókat úgy vágta át a hídon, hogy a lábuk is alig érte a földet. Amilyen gyorsan jöttek, épp oly sebesen tűntek el a szemünk elől. Akkor gondoltam arra, hogy mikor tudom én azt megcsinálni." Bizonyos, hogy a férfias mesterség vonzotta az ifjakat, de természetesen nemcsak a gyermekkori élmény döntötte el, hogy kiből lesz pásztor. A jobbágykorszakban például kevés munkaalkalom kínálkozott. Akinek nem volt földje, elszegődhetett az uradalomba cselédnek, béresnek, a szerencsésebbek pedig pásztornak. Más választási lehetőség nem igen akadt. A vonzóbb, a nagyobb szabadságot és sok esetben nagyobb jövedelmet biztosító pásztorkodásra azonban egyre inkább a már tradíciókkal rendelkező pásztorsaládok tartanak számot. Az apák fiaikat maguk mellé veszik s ha már kiöregedtek, a számadóságot valószínűleg örökösen hagyják rájuk. A P. Nagyok, Polye Tóthok, Szalontaiak, Szabók, Kovácsok és Simonok a legjobb példák erre.

3. kép. P. Nagy János gu-
lyás (1967)

A falu 1751-től vezetett diáriumából, valamint a református egyház 1749-től írott matrikuláinak adataiból kitűnik, hogy Csegén több olyan családot találunk, ahol a pásztorkodás családi hagyomány. Ezeket vesszük az alábbiakban sorra.

Bagdicsalád (1786–1945)

Régi juhászcsalád. Bagdi Jánost a Vayak majori birtokán alkalmazzák 1786-tól 1835-ig juhásznak, illetve bacsunak. A mesterséget fia, János folytatja, akit Mihály nevű fia követ soron. A múlt század végén a család önálló juhászattal rendelkezett, „de akkoriban mindenkinek vót birkája, még a muzsikás cigánynak is vót harminc darab anya juha.”⁴⁴ A család 1945-ig juhászodott, de saját juhászatukat feladták már a század elején és konvenciók juhászokként szolgáltak a környező tanyákon és a Hortobágyon.

P. Nagycsalád (1742-től napjainkig)

A XVIII. század elején Szabolcs vármegye és az egri káptalan közös akciója folytán Polgár hajdú lakóinak kiváltsága megszűnt. Polgár Szentmargitával együtt — az 1715 : 95. tc. értelmében — ismét a káptalan birtoka lett. A hajdu lakosság jelentős része elhagyta Polgárt és közülük többen a liberális érzelmű, a Rákóczi vezette szabadságharcban is közreműködő Vay László csegei birtokán telepedtek le. Valószínűleg ekkor tájt költözött Csegére a Nagycsalád is. Nevük előtt a mai napig megőrizték a „polgári”, azaz az illetőségüket jelentő jelzót, mely már a XVIII. században is megkülönböztetésül szolgált a Csegén lakó többi Nagyokkal szemben. De megőrizték korábbi nemesi kiváltságukat is. Ezt láthatjuk a matrikulák bejegyzéseinél, valamint

⁴⁴ Kovács Gyula (81 éves) szóbeli közlése.

az 1790-ben készült nemesi összeírásban, amelyben az armális nemesek között szerepelnek. A P. Nagyok között – kondás kivételével – csikóst, gulyást és juhászt egyaránt találunk. A XVIII. században még a helybeli földesurak alkalmazzák őket, később azonban ott találjuk a hortobágyi pásztorok listáján is. A Csegére került elődjük valószínűleg P. NAGY GYÖRGY, aki 1742-ben Vay Ábrahám és Platthy Imre helybeli földesurak gulyása volt. A falu főbírája 1764-ben „Gulyás P. Nagy János”, aki 7 éven át Vay Ábrahám gulyás számadója volt.⁴⁵ Ennek leszármazottai a mai P. Nagyok is. Az utolsó P. Nagy János jelenleg a balmazújvárosi Haladás Tsz gulyása (3. kép). Ennek az apja azonos a már említett Nagy Mihállyal, akinek 35 kat. hold földje és tanyája volt Daraksán. A család elbeszélése szerint azonban a földet művelni annyira nem szerette, hogy „még a porát is leverte a csizmájáról”. 1945 után az elsők között szabadult meg a földtől, melyet felajánlott az erdőgazdaságnak, ő maga pedig beállt a hődönháti állami gazdaságba csikósnak, ahol szinte haláláig szolgált.⁴⁶

Rózsacsalád (1758–1945)

A faluban a XVIII század óta csak egy Rózsacsalád lakott. Ennek a családnak a tagjai: Mihály, aki 1758-ban Vay Ábrahám éves juhásza. Fiai: István gulyás, Mihály csikós 1797-ben a debreceni földön. Még négy gulyást ismerünk a családból: Mihályt 1855-ben, Sándor 1892-ben és ennek fiát Mihályt 1897-ből. A sort végül Sándor zárja, aki mesterségét 1945-ben adta fel.

A „gulyás” és a „birkás” Szabócsalád (1758–1896)

A G. és B. Szabók egy közös töről fakadnak, s ezt a ma már távoli rokonságot csak gyanítják, mint tartják. Ősök Szabó Márton 1758-ban a falu közöségének gulyása. Fiai: Ferenc szintén gulyás, Mihály pedig juhász számadó lett. Ezek leszármazottait aztán már megkülönböztetésül gulyás és *bacsu*, illetve később *birkás* Szabóknak nevezték a faluban.

A felszabadulás előtt mind a két család a falu vagyonosabb gazdái közé tartozott. A G. Szabók 30–40 holdas jól felszerelt gazdaságokkal rendelkeztek, a B. Szabók egyik ága pedig a falu kis- és nagymalmát mondhatta magáénak. 1945 előtt a falu egyetlen autótulajdonosa is B. Szabó volt. A B. Szabók meggazdagodása a múlt század utolsó évtizedeire esik. István és János, akik előzőleg a Kaproson juhászokdtak, 1886 táján már saját juhnyájjal rendelkeztek. „A birka tette gazdaggá őket, azír híjják birkás Szabóknak” – mondják ma is a faluban. A G. Szabók ugyancsak a múlt század végén szedik össze vagyonuk egy részét azoktól a kisparasztoktól, akik a jobbágyfelszabadítást követően előadósodtak. A G. Szabók negyedtelkes jobbágyok voltak, tehát már korábban is rendelkeztek földdel. Vagyonukat 1909-ben jelzálog kölcsönnel vett újabb földdel gyarapítják és még a későbbiek során is szereznek hozzá.

Polye Tóthcsalád (1755–1946)

A Polye (Poje, Poe) Tóthok a XVIII. század elején annak a népáramlásnak a révén kerültek Csegére, amely a török kiűzetését követően a zsúfolt felvidéki országrészből megindult a felszabadított és elnéptelenedett alföldi tájakra. Pontosan nem tudjuk, honnét költöztek falunkba. A családi hagyo-

⁴⁵ Cs. 257. l.

⁴⁶ A családra vonatkozó szóbeli közlések Nagy Margittól erednek.

mány szerint: „amikor jött a vész, nyájaikat elhajtották a Felvidékre”. Ebből gyanítjuk, hogy a család korábban is Csegén lakott és a török kiűzését követően oda tért vissza. Református vallásuk is emellett szól. A faluban a palócosan beszélő embert *palyának*, *polye*-nek, *tótnak* nevezik. Lehetséges tehát, hogy e család palócföldön juhászkodott a török idő alatt vagy még azt követően is. Méginkább valószínű azonban, hogy a XVIII. században a szomszédos Egyek és Polgár községekbe települt palóc családok egyike a Vayak csegei birtokán mint juhász talál magának megélhetést. Ragadványnevük elevenen él ma is, hiszen a faluban lakó számos Tóth családnevű között csak ilyen módon lehet eligazodni.⁴⁷ A család története, további sorsa azt a feltételezésünket látszik igazolni, hogy őseik pásztorok, mégpedig juhászok voltak. A matrikulák adatai arról tanúskodnak, hogy a P. Tóthcsalád a XVIII. század közepétől csaknem napjainkig kitartott ez ősi mestersége mellett. Az anyakönyvi adatok szerint P. Tóth János 1754-ben már juhász a Majorban.

E népes családnak csak egyik ágát vizsgáltuk itt meg a múltba visszanyúlóan, mégpedig azt, ahol nincs megszakadás a juhászok között. „Csegén az igazi juhászok rígen a Polyék vótak”, tartják ma is a faluban. A családnak

⁴⁷ PAPP József 1970.

jelentősebb vagyona soha nem volt, de a „Polyé fijuk nyalka, még pízés legínyék vótak”,⁴⁸

A felsorolást folytathatnánk még, hiszen a Kovácsok népes seregén belül 1759-től napjainkig 42 személyről jegyezték fel az írások, hogy valamelyik pásztormesterséget űzték, de mert mindig sok, egymással nem rokon, Kovács vezetéknevű lakott a faluban, — köztük nemesek is voltak pl. a *K. Kovács*-ok, akik *Keszi*-ből és a *Cs. Kovács*-ok, akik *Csát*-ról kerültek Csegére az 1700-as évek elején mint a földesurak provisorai — lehetetlen volt a szálat kibogozni. Ma a Kovácsok közül csak két család viseli az egykori mesterségre utaló ragadványnevet: a kondás és a csürhés Kovácsok. Hasonlóképpen nehéz megállapítani a Simonoknál is a jogfolytonosságot, mert bár az elmúlt két évszázadban közülük is összeszámlálhatnánk számos pásztort, biztos támpontot nyújtó jelzőt nevük előtt nem találunk. A Simonok is armálisták, akárcsak a P. Nagyok, egyik águk nagygazda lett, a másik azonban elszegényedett. A pásztorok ez utóbbiak közül kerültek ki. Nem tudnánk biztonsággal a pásztoreléttel kapcsolatos kontinuitást azokról a Tóthokról sem kimutatni, akik kívül esnek az előbbieken bemutatott Polyecsaládon, pedig ezek között is sok a pásztor.

A matrikulák és a falu diáriuma vezetése, tehát a XVIII. század közepe óta napjainkig 110 foglalkozásra, mesterségre utaló ragadványnevet sikerült összegyűjteni, melyből a következők utalnak a pásztorkodásra: Gulyás Bak Ferenc (1773),⁴⁹ csikós Bana János (1832), gulyás Bana János (1969), kondás Farkas Mihály (1786), kondás Ferge Mihály (1940), bacsu Gál János (1773), bornyucsordás Hajdu Bálint (1930), csikós Hajdu János (1811), gulyás Hajdu János (1786), juhász Hajdu János (1773), lovas Hajdu János (1773), kondás Kis György (1781), kondás Kovács Gábor (1920), bacsu Kovács György (1787), számadó Kovács Imre (1969), csordás Kovács István (1846), juhász Kovács János (1787), csikós Kovács József (1859), gulyás Kovács István (1859), csürhés Kovács László (1969), bacsu Molnár János (1969), bikás Molnár Mihály (1940), bacsu Nagy István (1839), csikós Nagy István (1759), gulyás P. Nagy János (1963), juhász Nagy István (1752), sörös Nagy György (1761), juhász Pap Mihály (1789), gulyás Pikó János (1929), csikós Rózsa Sándor (1940), gulyás Simon Gábor (1969), juhász Simon István (1848), birkás Szabó Ferenc (1950), csikós Szabó Márton (1848), csordás Szabó Márton (1848), gulyás Szabó Márton (1761), csordás Szemán Ferenc (1846), gulyás Szemán János (1969), csikós Szőke János (1788), juhász Polyé Tóth János (1754), kondás Kis Tóth György (1782), csikós Tóth Imre (1969), sörös Tóth János (1785), gulyás Vigh Mihály (1773), juhász Vigh János (1785), kondás Vigh Imre (1945). A számos pásztorfoglalkozást jelző ragadványnev is arra utal, hogy a faluban mindenkor jelentős számú család kereste és találta megélhetése forrását a pásztorkodásban. Az állatok igazi szakértője, gondozója, orvosa a pásztor volt mindig, az uradalmi és kisparaszti állattartás náluk nélkül a múltban elképzelhetetlen lett volna. Ilyen értelemben tehát a falu társadalmában, gazdasági életében betöltött szerepük, viszonylagos csekély számuk ellenére is figyelemre méltó volt. A pásztor falunkban többnyire pásztorcsaládba házasodott, sőt még arra is vigyáztak, hogy a gulyás a gulyáshoz,

⁴⁸ VÉGH Sándorné, (67 éves) közlése

⁴⁹ A nevek után levő évszámok azt az időpontot jelzik, amikor a ragadványnev a családnévvel együtt ismert.

a juhász a juhászhoz adja a leányát. Például Emódi János gulyás leányát P. Nagy János gulyás, Tóth Lőrinc gulyás leányát Végh Sándor gulyás vette feleségül. A Polye Tóth lányok is juhásznék lettek csaknem kivétel nélkül. A Szalontaiak és a Simonok is pásztorsaládba házasodtak.

4. kép. Emódi János gulyás bojtár (balra) és Fülep János gulyás számadó (1890)

A pásztornemzetségek lassan az állattartás múltó emlékeivé válnak. Sorsuk egybeolvad az átalakulóban lévő falu társadalmának egyéb rétegeivel. Maholnap néprajzi érdekességnek számít az az egy-két „rígimódi” pásztor, akit a külső legelőkön találunk. P. Nagy Jánoson kívül az apja mesterségét már csak Bay Pál juhász és Botos Imre gulyás folytatja.⁵⁰

PAPP JÓZSEF

IRODALOM

- BALOGH István
1943. *A hortobágyi pásztorkodás történeti múltja*. NÉ XXXV, 97–112.
- GYÖRFFY István
1941. *Nagykunsági krónika*. Budapest,
- K. KOVÁCS Péter
1951. *A járó-, vonó- és fejős jószág betanítása Tiszacsegén*. Ethn. LXII, 370–395.
- LUBY Margit
é. n. *Fogyó legelőkön*. Budapest,
- PAPP József
1967. *Tiszacsege*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. A Déri Múzeum Baráti Köre hatodik kiadványa. Debrecen.
- PAPP József
1970. *Ragadványnevek Tiszacsegén*. Magyar Nyelvjárások. Debrecen.

⁵⁰ Botos Imre gulyásról készített számos felvételt a közelmúltban SZABADFALVI József, melynek egy részét közli Törő László (Törő László 1968.).

PETHŐ Bálint

é. n. *Visszapillantások*. Kézirat: A tiszacsegei református egyház levéltára. Statistikai Közlemények. Állatszámmlás. Budapest 1895. 1911. 1935. év.

SZABADFALVI József

1968. *A magyar takarmánygazdálkodás honfoglalás előtti rétegéhez*. Ethn. LXXIX. 338—349.

TÁLASI István

1936. *A Kiskunság népi állattartása*. Budapest,

TÖRŐ László

1968. *Legeltetési rend a Hortobágyon*. Műveltség és Hagyomány X, 265—278.

József Papp:

HIRTEN UND HIRTENGESCHLECHTER IN TISZACSEGE

Auszug

Tiszacsege ist eines jener Dörfer der Gegend von Hortobágy, die auf eine neunhundertjährige Vergangenheit zurückblicken und zahlreiche Traditionen der Tierzucht pflegen.

In diesem Aufsatz sind vor allem die innere Struktur und die Flurbenutzung des sich nach der Tierzucht richtenden Dorfes und die Ausgestaltung der Domänenmeiereien geschildert. Dann werden der Umfang der Tierzucht und ihre zahlenmäßige Gestaltung behandelt. Es wurde z. B. 1895 in der 24 tausend Kat.-Joch ausmachenden Gemarkung des Dorfes vier Domänen und 31 534 Stück Großvieh im Besitz von 736 Kleinbauernwirtschaften konskribiert. Dazu brauchte man viele Hirten. Im J. 1892, als die Bevölkerung des Dorfes sich auf 3500 Seelen belief, wurden in den Schriften 30 Hirten in Evidenz gehalten. Der Verf. beschäftigt sich mit der sozialen Zugehörigkeit der Hirten und stellt fest, daß unter diesen nicht nur ärmere Fronbauern (sog. Kätner), sondern auch begüterte Grundbauern, ja sogar manchmal auch Adelligen zu finden waren. Ein Teil der hier wohnenden Fronbauern war frei (ung. *szabadmenetű*); von ihnen konnte die herrschaftliche Lieferung nach ihrem Grundstück in Taxe, d. h. in Bargeld gezahlt werden; sie waren also durch die Fronarbeit nicht gebunden. Diese verdingten sich oft als Hirten, ihr Grundstück wurde von ihnen zu Hause gebliebenen Familienmitgliedern bebaut. Die über Grundstück und einen gewissen Viehbestand verfügenden Hirten waren für die ihrer Sorgfalt anvertrauten Tiere auch mit ihrem Vermögen verantwortlich. Vom Verf. werden von der Gemeinschaft des Dorfes verdingte, von den Domänen, ferner von der Stadt Debrecen verdingte sowie über eigenen Viehbestand verfügende Hirten unterschieden. Den Hirten des Dorfes gegenüber waren die Hirten der Domänen in einer günstigeren Lage. Auch in Betreff der materiellen Zuwendungen zeigten sich wesentliche Unterschiede. Der wirklich bedeutende Unterschied bestand aber darin, daß die Domänenhirten das eigene Vieh in großer Zahl mit Genehmigung oder geheim und versteckt gehalten haben. Einige Familien haben ihr späteres, großes Vermögen auf diese Weise fundiert. Der echte Hirt diente in Hortobágy, bei der Stadt Debrecen. Dorthin hineinzugeraten war aber schwer. Die Verdingung des Schäfermeisters ließ der Verf. vom einstigen Schäfermeister Sándor Végh erzählen. Im übrigen Teil des Ausatzes ist von jenen Familien die Rede, bei denen man durch mehrere Generationen hindurch verfolgen kann, wie diese Beschäftigung vom Vater an den Sohn vererbt wurde. Diese Familien waren geachtete Mitglieder der Dorfgesellschaft, und die Dingenden haben die über Traditionen verfügende Hirten lieber aufgenommen. Diese Mannesbeschäftigung hat auch die Kinder an sich gezogen. Es wurde aber nicht nur durch das Erlebnis des Kindswalters entschieden, wer ein Hirt sein wird. In der Fronbauernzeit gab es z. B. wenig Arbeitsgelegenheit. Wer kein Grundstück besaß, konnte sich als Diensthote, Ackerknecht oder der Glücklichere als Hirt verdingen. Über das eine größere Freiheit und in vielen Fällen ein größeres Einkommen sichernde Hirtenleben haben aber die über eine Tradition verfügenden Hirtenfamilien Anspruch erhoben. Die Väter nahmen ihre Söhne zu sich, und wenn sie durch das Alter unfähig geworden sind, wurde die Schäfermeisterschaft als Erbe diesen überlassen. Vom Verf. werden fünf Hirtendynastien beschrieben, deren Vorfahren bereits im 18. Jh. Hirten waren. Schließlich wird zusammenfassend mitgeteilt, daß vom J. 1749 an bis zu unseren Tagen — auf Grund der Daten der Matrikeln und anderer Konskriptionen — im Dorf 42 Familien mit dem Hirtenleben zusammenhängende Spitznamen getragen hatten. Die Hirtengeschlechter sind allmählich zu verschwin-

denden Andenken der Viehzucht geworden. Ihr Schicksal schmolz mit den anderen Schichten der Dorfgesellschaft zusammen.

Bald wird ein Hirt alten Schlages für ein ethnographisches Koriosum gehalten. Unter den Abkömmlingen der einstigen Hirtenfamilien führen nur drei den Beruf der Väter weiter.

Йожеф Панн:

ПАСТУХИ, ПАСТУШЕСТВО КАК РОДОВОЕ ЗАНЯТИЕ В СЕЛЕ ТИСАЧЕГЕ

(Резюме)

Тисачеге — одна из деревень, расположенных в Хортобадской пуште, имеющая более чем девятисотлетнее прошлое и хранящая множество традиций животноводства.

В введении автор показывает, какова внутренняя структура и пользование угодьями в деревне, где основное занятие составляет животноводство, каково здесь формирование отдельных поместий. Затем автор знакомит нас с тем, как развивалось животноводство, приводя численные данные в хронологической последовательности. Например в 1895 году на 24 тысячах хольдов деревенских угодий располагалось четыре крупных поместья и 736 мелких крестьянских хозяйств, в которых насчитывалось всего 31 534 головы скота. Для содержания такого количества скота нужно было и множество пастухов. В 1892 году, когда население деревни составляло 3500 человек, здесь — согласно письменным документам — было 30 пастухов. В работе уделяется внимание общественному положению пастухов, автор устанавливает, что среди них можно найти представителей не только беднейших крепостных, т. н. желлеров, но и зажиточных крестьян, имевших земельные участки, а иногда даже и дворян по происхождению. Часть живших здесь крепостных крестьян была освобождена от барщины и обрабатывала положенную за пользование земельным участком службу помещику в форме оброка, причем оброка денежного. Поэтому, не связанные барщиной работой, они часто отдались в пастухи, а земельные участки обрабатывали оставшиеся дома члены их семей. Такие пастухи, которые имели земельные участки и скот, ручались за доверенный им скот со всем своим имуществом. Автор различает пастухов, бывших на службе у деревенских хозяев, местных и окружных помещиков, самого города Дебрецена, и пастухов, имевших свой собственный скот. Пастухи, пасшие скот помещиков, были в гораздо более благоприятном положении, чем деревенские пастухи. Значительны различия и в материальном вознаграждении их труда, но наиболее значительным было различие в том, что помещицки пастухи с разрешением или без разрешения, тайком пасли и свой собственный скот. Для некоторых семей эта возможность и послужила основой для создания крупных богатств. Настоящие же пастухи служили в Хортобади, в Дебреcene, но попасть туда было нелегко. О том, как нанимали на работу хортобадского пастуха, автор рассказывает устами бывшего такого пастуха Шандора Вег. Остальная часть статьи посвящена тем семьям, на примере которых можно проследить, как в ходе многих поколений это занятие передавалось от отца сыну. Автор показывает, что эти семьи были уважаемы в деревне, хозяева охотнее нанимали пастухов из таких семей, которые располагали традициями в этом деле. Это мужественное занятие привлекало молодежь, но, конечно, не только детские впечатления решали вопрос о том, кому быть пастухом. В период крепостничества возможностей для работы было немного, тот, у кого не было земли, мог поступить на службу к помещику: дворовым, поденным работником, а наиболее удачливые — пастухами. Это занятие было наиболее привлекательным, обеспечивало наибольшую свободу и во многих случаях и больший заработок, но привилегии на него все более сосредотачивались в руках семей, в которых пастушество было традиционным занятием. Отцы брали с собой на пастбища сыновей в помощники, а состарившись передавали им свое занятие, как наследство. Автор знакомит нас с пятью пастушескими «династиями», предки которых были пастухами уже в XVIII веке. В заключение он говорит, что с 1749 года и до наших дней — согласно данным различных переписей — в деревне прозвища, связанные с пастушеством, носили члены 42 семей. Пастушеский род с его традициями становится отживающим явлением в животноводстве. Судьба таких семей становится общей с судьбой остальных слоев деревенского населения, их также захватили общественные преобразования в деревне. Пастух в его традиционном понятии не сегодня-завтра станет этнографической редкостью. Среди потомков семей, где пастушество было традиционным занятием, лишь трое в деревне продолжают дело своих отцов.

Az Angyal Bandi-nóta történeti háttere

Pogány Péter véleménye szerint a „Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj az Alföldre” című ma is közismert dal *legrégibbi betyárballadánk*.¹ Véleménye nem megalapozatlan: a nóta korai ponyvairodalmunkban is jelentkezik és sok változata él a nép ajkán.² A betyárvilág kezdeteinek megismerése szempontjából talán ez a „ballada” a legjelentősebb, mert a legrégebbszintűnek látszik. Azért is jelentősnek tartjuk, mert a ballada a népköltészet talán legréalistább műfaja: az emberek cselekvésben való ábrázolása, s egyéniségüknek a cselekvésen keresztül való sokoldalú felfogása nemcsak a képzeletnek, hanem a realista emberábrázolásra, a valóság megjelenítésére is lehetőséget ad.³ ARANY János írja a *Régi dán balladák* című gyűjteménnyel kapcsolatban koráról: „Népi balladánk forrása — úgy látszik — kiapadt. Egy-két *zsványkaland* mindössze, ami még népünket érdekli: a hitregés, a hősi a történeti múzsa hallgat. De a *betjárrománc* is süllyedő irányt látszik venni: a *Sobri-félék* sehogysem állják a versenyt az *Angyal Bandi*, *Barna Péter* históriáival, hogy *Fehér Lászlót* ne is említsem.”⁴

Angyal Bandi hol feszes ritmussal, hol lassú, széles tempóban előadott nótáját maga Arany János is *betjárrománc*nak, még hozzá művészi szempontból is legértékesebb rétegéhez tartozó népköltészeti alkotásnak tartotta. Véleményének kialakulásában nyilván szerepet játszanak gyermekkori emlékei. ANGYAL BANDI mint a romantikus korizlésnek legjobban megfelelő népi hős 1812-ben Pesten — s rövidesen az egész országban — paraszti ruhában, dalolva és táncolva jelenik meg a *színpadon*, s nótája is ekkor kerül az

¹ POGÁNY Péter 1959. 166—167.

² VARGYAS—CSANÁDI 1954. 309—311. (Egy debreceni változat 1933-ból és egy lápafői változat 1948-ból.) Itt is így szerepel: „legrégibb betyárballadánk egyike.” 527. A MNZT IV, 526—527. a 189—190. sz. jegyzetben közli a dallam első feljegyzésénél közölt szöveget is. A dallam első feljegyzése (!) ALMÁSI Sándor 1834. II, 41. Szövege majdnem szó szerint egyezik ERDÉLYI János 1846. I, 192. A MNZT IV. kötete 13 dallamváltozatot is közöl: hely nélkül (189, 190. sz.), Beregből 1 (196. sz.), Borsodból 4 (184, 198, 305, 346. sz.), Gömörből 2 (209, 211. sz.), Nógrádból 3 (213, 214, 216. sz.) és Bukovinából 1 (191. sz.) variáns. Vö. BARTHA Dénes 1953. 228. sz. vers és dallam jegyzetei 617—618. Csak dallama Kiskovácsvágása faluból (Gömör megye) 1940-ből VARGYAS Lajos 1960. 168. ARANY János gyermek- és ifjúkorában már ismerhette a balladai hősként élő Angyal Bandi egykori nótáját és öreg korában sem mulasztotta el bejegyezni jellegzetes első versszakát dalgyűjteményébe. KODÁLY Zoltán és GYULAI Ákos 1952. 138—139. és 75. sz. Sokat foglalkozik e dallal FABÓ Bertalan 1908. 165, 168, 278. SCHRAM Ferenc 1955.

³ BARTA János 1953. 113—119.; DÖMÖTÖR Ákos 1963.

⁴ Idézi BARTA János 1953. 129. (Az én kiemeléseim! D. S.) Vö. ARANY János 1968. XI. 21.

érdeklődés előterébe.⁵ Kalandjai évek hosszú során mint a magyarkodó giccs felé fejlődő népszínmű alapvető kellékei az egész országot végigjárják, és a mitikus színezetű betyármondáknak is alapvető bázisaiként termékenyítik meg népünk képzeletét.

A szakirodalomban először SCHRAM Ferenc ismerteti ANGYAL BANDI nótájának SZIRMAY Antal által 1812-ben leírt változatát. Ez azonban nem ballada, nem is románc, nem is giccs, hanem SCHRAM szerint is inkább helyzetdal, amelyben nem érzékelhető az uralkodó renddel való szembenállás. A nóta végén csupán a megaláztatást jelentő börtön képe vetíti elénk a lázongó népi hősré váro büntetést.⁶ O. NAGY Gábor határozottan ki is jelenti, hogy „népköltési gyűjteményeink balladaként közlik ezt a szöveget, valójában azonban leíró költeménynek lehetne mondani.”⁷ Tipikus helyzetdal, ma már alig érezhető, kissé szatirikus éllel.

O. NAGY Gábor a balladára vonatkozó régebbi eredetű ismereteinket közléseivel lényegesen bővíti. Kutatásai szerint a ballada legkorábbi ismert változata az a 24 soros vers, amelyet Kiss Pál 1807-ben Debrecenben írt le „Világi nóták” című gyűjteményében.⁸ A kézirat ismerői szerint ez a gyűjtemény szinte egyvégteben készült másolat egy előttünk nem ismert, több éven át készült kéziratról.⁹ A többi, általunk régebben is jól ismert kézirat és a hamarosan ponyván nyomtatásban is megjelenő változat ettől az alapszövegtől csak kevésbé különbözik. Az *Angyal Bandi* állítólagos balladájának keletkezésére vonatkozó elméleteket O. NAGY e változat bemutatásával megdönti. Szerinte 1804-től, *Angyal Bandi* állítólagos halálától 1807-ig, a róla készített dal legkorábbi változatának lejegyzéséig — három év alatt — a nép ajka nem csiszolhatott annyit a műköltő költött szövegén, hogy az lényegesen elváltozott volna. Közel 150 év alatt az állítólagos népballada szövege csupán módosult, néhány „balladaszerű” mozzanattal bővült, de lényegében nem változott meg, és továbbra is műköltői termék maradt.¹⁰

O. NAGY véleménye szerint „sokkal kézenfekvőbb az az eset, hogy a vers közvetlenül Angyal Bandi elfogatása után abban a formájában keletkezett, amelyikben azt a gyűjtemények megőrizték, s amely lényegileg azonos a későbbi változatokkal is.” Ezeket aztán formálgatták, módosították a hosszú használat folytán, de érdekes módon a hosszú idő alatt sem eszközöltek rajta lényeges változtatásokat.¹¹ Szirmay Antal értesülése szerint ez a dal volt *Angyal Bandi* búcsúéneke 1804-ben a kassai fogházban.¹² Ma már tudjuk

⁵ PÓR Anna 1962.

⁶ SCHRAM Ferenc 1959. 141—142. Ezt az adalékot ismeri el a Jókai „Eppur si muove” (1872) c. regénye kritikai kiadásához fűzött jegyzet is: „Angyal Bandi, igazi neve Ónody András, Pest megyei vagonos család fia, 1804-ben halt meg.” II, 396. A kézirat változatok ismertetését l. STOLL Béla 1963. 245. (452. sz.) Véleményünk szerint a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében levő *Cantillanae. Énekek. Pesnicki.* című, XVIII. sz. 2. feléből származó gyűjtemény (Vö. MTAK Mf B (1078) I. sz.) 26b lapja, amelyen Angyal Bandi Minárik szerint „balladisztikus” nótájának töredékes szövege található, később, a XIX. sz. első évtizedében íródott. WÉN József albisi kántor korai szövegének problémáival külön tanulmányban foglalkozunk.

⁷ O. NAGY Gábor 1942. 45. Stoll B. 1963. 297. (587. sz.).

⁸ O. NAGY 1942. 45. L. a 17. sz. jegyzetnél bővebben is.

⁹ FAZEKAS Mihály 1955. I, 256.

¹⁰ Korai ponyvaváltozatainak szellemes elemzését l. POGÁNY Péter 1959. 95, 125.

BÉKÉS István 1966. 41.

¹¹ O. NAGY 1942. 46.

¹² SCHRAM 1959. 142.; STOLL Béla 1963. 319. (633. sz.).

azt is, hogy ez téves értesülés. *Angyal Bandi* Sajószentpéter mezővárosban (Borsod megye) az 1806. év végén 47 éves korában halt meg kelevényben, és azok az események, amelyeket a nóta örökít meg, majd két évtizeddel előbb elkövetett gazztettei.¹³

Angyal Bandi nótájának betyárballadaként való kezelése formájából és folklorizálódásából fakadt. DÁNOS Erzsébet morfológiai meghatározása szerint *Angyal Bandi nótájának* szövege „hosszúsoros, rímes, strófás szerkezetű, újstílusú . . . a múlt század közepe táján — 1850 körül — keletkezhetett, de dallama [szövegénél jóval] régiebb.”¹⁴ POGÁNY Péter leírása szerint a ballada terjedelme 14 versszak, 2–2 soros 14 (8+6) szótagos sorokkal.¹⁵ O. NAGY szerint e balladának minősített vers nem népköltészeti, hanem műköltői alkotás, amely nemcsak a tárgyválasztásban, hanem előadásában is reális művészi szemléletről tanúskodik és zamatos népiessége igen korai szembenállás a XIX. század elején uralkodó rokokó ének szentimentális stílusával.¹⁶ *Angyal Bandi nótája* szókincs tekintetében is távol áll a kor szentimentális dalainak keresett, olykor erőltetett irodalmi stílusától. Egy villanásnyi pillanatfelvételt ad a Hortobágy pusztáján lovát ugrató meggondolatlan fiatalemberről, de öltözkének rajza oly érzékletes, hogy a leírás a hallgatóban, ill. az olvasóban a motívumképződést elősegítő vizuális képzeteket kelt. Angyal Bandi nótája iskolás figyelemzetéssel kezdődik, jóindulatú intéssel, mely a ruházat lelkendező és terjedelmes leírásába csap át.

Ismereteink szerint Angyal Bandi nótájának legrégebbi szövege tehát KISS Pál énekeskönyvének 1807-ből való változata. O. NAGY közlése nyomán tesszük újra közzé, mivel mind az eredeti, mind a közlés nehezen hozzáférhető¹⁷, és fejtegetéseinknek a szöveg rendkívül fontos bizonyítéka.¹⁸ Íme:

¹³ MISKOLCZY Péter Borsod megyei alszolgabíró és JEKELFALUSSY Tamás megyei főesküdt 1806. Szent András Hava (november) 19. napján jelentik, hogy Ónody András e hó 13. napján — hat nappal előbb — „elhalálozott”. MÁL Közgy. jzk. 3444/1806. sz. — A sajozszentpéteri református egyház anyakönyve szerint Ónody András 1806. november 13-án halt meg, és másnap prédikációval temették el. A 47 éves Ónody András halálos nyavalyája az anyakönyv műszava szerint *kelevény* volt. (PERJÉSSY László ref. lelkész segítségével végzett helyszíni kutatások azt mutatták, hogy díszes síremléke is volt, amely az elmúlt évek során semmisült meg.) Adalékaink azt mutatják, hogy ÓNODY András 1760-ban született az igen tekintélyes Ónodyfamilia 6si kúriájában. (Ebből az időből anyakönyv nem maradt: saját maga utal erre. HOM Évk. VIII, 420.).

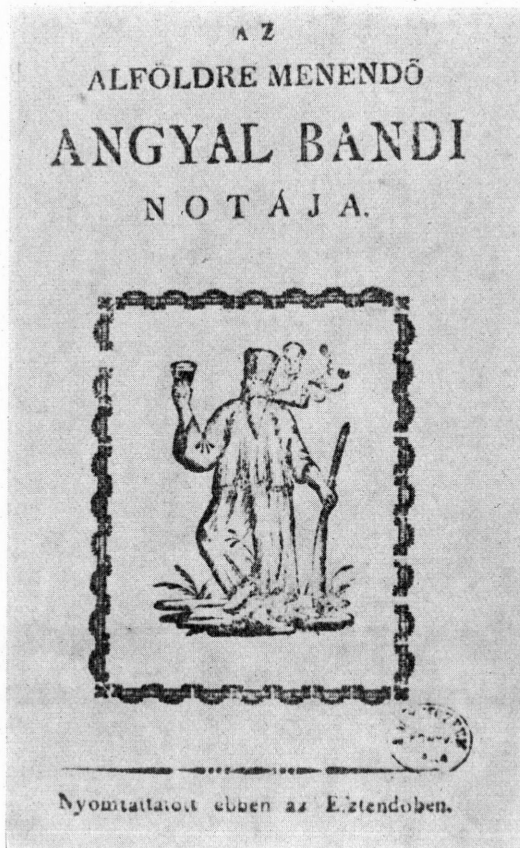
¹⁴ DÁNOS Erzsébet 1938. 153.

¹⁵ POGÁNY Péter 1959. 166—167.

¹⁶ O. NAGY 1942. 45.

¹⁷ Az eredeti kézirat tanulmányozására éveken át nem nyílt lehetőségünk, mivel őrzési helyéről kikölcsonőzték. Csupán 1969. április 30-án került sor tanulmányozására. A kézirat címlapja: VILÁGI NÓTÁK / MELLYEKET ED- / GYŰVÉ SZEDETT / DEBRECZENBENN / K. P. / 1807 dik esztendőbenn. / — Az 1. számozott oldalon az 1. nótával kezdődik, de elébe van kötve 9 üres lap, melyek közül a 4. lapon van a kalligrafikusan megrajzolt címlap, míg az 1. lapon körbélyegző H. M. Vásárhelyi *ref. iskola *könyvtára felirattal, — feletle tintával írva A. sz. III. p. 170. sz., efelett a jobb felső sarokban Pauli Kiss anno 1808 15a Apr. — Az 1—171. oldalon tintával frott vers- és dalszövegek (sok CSVM jellel), a 172—320. oldal üres, a 321—325. oldalon van a *Mutató Tábla* (tk. a verskezdetek indexe), a 336—344. oldal megint üres. A 155. oldal alján olvasható a szövegek írójának bejegyzése: *scripsi 2a 9bris 1807.* — Minden jel arra vall, hogy a túlméretezett füzetbe átmásolt apró betűs szövegek az eredetiben sokkal nagyobb betűkkel voltak leírva, s hogy az 1807. évszám nem a gyűjtés, hanem a másolás időpontját jelzi. Alaposabb összehasonlító vizsgálat nélkül is az a benyomásunk, hogy a nótagyűjtemény eredetije a századforduló és a másolás közti időközben készült.

¹⁸ O. NAGY szövegközlésének ellenőrzésére a közölt foto alapján is lehetőség nyílik. A szöveget mai helyesírással és az utolsó, 3 szótagos ismétlés elé tett kötőjellel közöljük.

1. kép. Az „Angyal Bandi nótája” című füzet címlapja

- (1) Lám megmondám Angyal Bandi, ne menj az Alföldre
Csikósoknak, gulyásoknak közibe, — közibe.
- (2) Mert megtanulsz lovat lopni izibe, — izibe,
Így kerülsz te a vármegye kezibe, — kezibe.
- (3) Angyal Bandi paripáját ugratja, — ugratja,
A Hortobágy pusztájában harapiroztatja.¹⁹
- (4) Cifra bunda a két vállát nyomítja, — nyomítja,
A sallangja lába fejét borítja, — borítja.
- (5) Néha ballag Hortobágyra pányvával, — pányvával,
Kantárt viszen, göresös botot magával, — magával.
- (6) Selyem kendő a nyakában bokrosan, — bokrosan,
Magyar süveg a fejében módosan, — módosan.

¹⁹ *Harapiroztat* „fiatal lovat a kantár, zabla felvételére betanít.” A katonaságnál még a felszabadulás előtti években is a *harapj* szóval bíztatták a lovakat. A szó franciás továbbképzése ÖNODY ANDRÁS ismereteiről is vall. Vö. *apportíroz* „odához, odavezet”, *kutyáknál apporté* „hozd ide”. — Hasonló álfrancia szó a *harangíroz* „lázít, rémít, szónokol, buzdít” (a harang félreverésével, ennek jelképes emlegetésével készíttet cselekvésre). RADÓ András 1921. 13. 76. *Idegen szavak szótára*. Bp. 1951. 144.

- (7) Rajta volt az aranyrojtos gatyája, — gatyája,
Sléziából²⁰ volt a materiája, — teriája.
- (8) A lovaknak csak a nyakát szemléli, — szemléli,
Vagy ellopja, vagy pedig eleseréli, — cseréli.
- (9) Mikor kezdte Bandi lovát nyergelni, — nyergelni,
Cifra csikós kantárjával fékelni, — fékelni,
- (10) Rajta üte Gönc városa megfogni, — megfogni,
Akkor kezdte Angyal Bandi bámulni, — bámulni.
- (11) Megkötözték a két kezét kötéllel, — kötéllel,
Így kísérték el Kassára fegyverrel, — fegyverrel.
Harminchárom fontos vasat mind a két — lábára,
- (12) Egy font kenyér, egy icee víz a Bandi — számára.

Az első két versszak emlékeztető arra az intésre, amely nyilván a valóságban is igen nyomatékosan történt meg az alföldi csikósokkal és gulyásokkal való bensőséges kapcsolatok veszélyes voltáról.²¹ Angyal Bandi azonban semmi-be vette az intést, sőt a vármegyét is, és ez tette őt rokonszenvenné a nép előtt. A 12 versszakból hét versszak — a 3–9. — Angyal Bandi jellemzését szolgáló leírásnak tekinthető. Ez az elég tömör leírás, melyből három (4, 6, 7) versszak pompás ruházatát, egy pedig lova fényűző felszerelését érzékelteti, végtelenül egyszerű eszközökkel mutat arra, hogy egyik sem mindennapi jelenség.²² Három versszak (3, 5, 8) Angyal Bandi néhány olyan tevékenységére utal, amelyek felhívják a figyelmet szenvedélyes érdeklődésre a lovak iránt.²³ Ezek annyira egyéni specifikumok, hogy a szerző közelebbi személyes ismeretség nélkül el sem képzelhette. Az is feltűnő jelenség, hogy az Angyal Bandi személyes mesterségét eláruló tevékenységek — harapiroztatás, ugratás, bunkósbottal²⁴ és pányvával-kantárral való járkálás, a lovak nyakának feltűnő vizsgálata, a lovak cseréltetése és ellopása — a későbbiekben egyáltalán nem, vagy töredékeiben fordulnak elő. A „ballada” változatonként inkább érzelmes, mint valószerű események utalásával bővül, s az alapot képező „nóta” inkább a történelmi mozzanatok eleven, riportszerű érzékeltetése, mint művészi sommázata. Az utolsó három (10–12) versszak sikerülten és röviden érzékelteti Angyal Bandi meghökkenését azon, hogy úgy bánnak vele, mint az alföldi közönséges és közismert lótolvajokkal.²⁵

²⁰ *Slézia* (1645: slesia-giolez), sziléziai gyóles, a gyólcsoz tótok útján, osztrák általi támogatással igen olcsó áron forgalomba hozott, finomított minőségű felsőruha anyag, amellyel a kezdetleges felszerelésű magyar manufaktúrák versenyezni nem tudtak. Az osztrák kormányzat a felvidéki szlovákok számára előnyös feltételekkel átadott anyagokat egyrészt a közvetítő kereskedelembe kapcsolta, másrészt levezette e területek munkanélküliségét. (Ernyey József egykori szóbeli közlései alapján.) Vö. NK I (1956), 265.

²¹ Vö. az ÓNODY András kihallgató VAJDA István szolgabíró 16. kérdésében foglalt figyelmeztetéssel a 65. jegyzetnél. Margalits E. „Bácskai közmondások és szólások” c. gyűjteményében (1877. 29) a „Lám megmondtam Angyal Bandi ne menj az Alföldre” intést szólásként közli. Önálló használata bizonyára * „ne menj oda, ahol nem vagy ismerős az ottani szokásokkal” * „ne foglalkozz olyasmivel, amihez nem értesz, ami mások dolga” jelentéssel terjedt el. Nem tartjuk valószínűnek az *Alföld* elnevezés pejoratív csengését — minden közelebbi indoklás nélkül.

²² Vö. az ÓNODY András elfogó parasztok vallomásával, — különösen az 55. jegyzetnél.

²³ A bunkósbot feltűnő kedvelésére és használatára utal a ponyvairat címlapján látható ábrázolás is. Vö. VARGA János 1968. I, 13.

²⁴ Vö. ÓNODY András maga mentségeivel, amiket kihallgatásakor mondott.

²⁵ Vö. ÓNODY András és az őt elfogó gönci, s zsujtai emberek vallomásával, — különösen a 60. és a 62. jegyzetnél.

1807. F. 7. 2. b. Nóta Csütve
 Aam meg mondan chogal Bandi ne menj az Alföldre
 Dikcsol nah, Gfiscsol nah körbe - körbe.
 Hecor meg vanulh dora lopni iribe - iribe.
 Egy kerülh ké a Vármegye keribe - keribe
 Angyal Bandi spangája úgrattya - úgrattya
 El horrobágy puprájában karapivorsattya.
 Fiska buntája heí vállai nyomittya nyomittya,
 A sallangja lába fejei borittya - borittya.
 Acha dallag Horrobágyra pámpává pámp.
 Pantari rípen görnői boros magával mag.
 Sejem heudő a nyaliában bolioram bol.
 Haggad süveg a fejében modafam mod.
 Rajka vol an toany rojtos gatyája, gaty.
 Pefi aból volt a mairája, mair.
 El doral nah ifal a nyalai sem lél Öheul.
 Vagy, el lojja, vagy pedig el ifrik ifal.
 Hlhad kendse dora Bandi nyergelni nyerg.
 Fiska ifhoz kancájával felélni, feléln.
 Rajka. öre Gömz Város meg fogni meg fog.
 Hlhad kendse Angyal Bandi sámúlni of.
 Meg körözék a heí keréi köréllél kör.
 Egy luförék-el Pappara Fegyvenél fegy.
 Haminer három fono, vasat alind a heí Pappara of.
 Egy fono heurje egyite vir a Bandi fámáid

2. kép. Angyal Bandi nótájának az 1807. évi változata

A műköltői termékként ható verszetnek tehát két fő motívuma van:

1. Angyal Bandi szokatlan viselkedése, az alföldi lótolvajokkal való nyílt barátkozása, amely ruhaviseletében is megnyilvánul, s
2. a jóra intő figyelmeztetést semmibe vevő nemesember szokatlanul szigorú megbüntetése.²⁶

²⁶ Külön tanulmányban is foglalkozunk majd vele.

Feladatunknak tartjuk ennek a két fontos mozzanatnak kideríteni a történelmi háttérét, megvizsgálni beleszövődését a népköltészetbe, s ezzel feltárni a népköltészetbe való beleszövődésének egyéb mozzanatait is.

Szűkszavú utalásaink már előbb is voltak arról, hogy *Angyal Bandi* valódi neve *Ónody András* volt, — többek közt IPOLYI Arnold is tudott erről.²⁷ A névhez fűzött értesülések azonban nem sokkal többet értek a kutatás során, mint a tündérmesék. Végre 1964-ben a miskolci levéltárban hosszas keresgélés után sikerült kikutatnunk, hogy Borsod megye ügyésze *nemes Ónody András* ellen 1799. február 28-án néhány erőszakoskodásért és rablásért a megyei törvényszék előtt pert indított, melynek során a vádlottat két évre ítélték.²⁸ *Ónody* fellebbezett az igen méltányos büntetés ellen. Sikerült is elérnie, hogy perében a végleges döntés csak évek múlva következze be.²⁹ Ennek azonban mégsem örülhetett igazán, mert — bár csak 1804. Mindszent Hava (október) 5. napján került sor az ítéletre — a büntetést négy évi börtönre emelték fel. A megye közgyűlési jegyzőkönyve így számol be erről:

„Elolvastatott Méltóságos Personalis Urnak Levele, mellyhez zárva visszaküldi Fiscalisi Hivatalunknak Nemes Ónody András ellen folytatott perét a felséges Curiának Sententionálásával együtt, és ennek erejével Nemes Ónody András bilintsben közmunka tételben hetenként két napi böjttel a fenytő Házban el töltenő Négy Esztendei rabságra ítéltetett, Járásbéli Vice szolgabíró Ur által minden haladék félre tételével el fogattatni rendeltetett, hogy meg határozott rabsága helyére lejendő szállítása felől maga helyén jelentés tétethessen.”³⁰

Az ítélet az öt esztendei huzavona után jogerőre emelkedett. *Ónody* ekkor kegyelmi kérvényt adott be Bécsben. Ennek sorsáról így emlékezik meg a közgyűlés: „Ezen alkalmatossággal el olvastattván *Nemes Ónody András*-nak folyamodása, mellyben kéri, hogy az alatt míg Felséges Urunk kegyelme elé terjeszti, a Felséges Curiának Sententiája maradna exequalatlan. Mivel az Instansnak elsőben is a Felséges Királyi Kegyelemhez tett folyamodására az esedező ellen folytatott Per Ó Felségének Kegyelmes tekintete eleibe terjesztetett, onnan pedig kegyelmesen a rendes útra igazítottott, a folyamodónak kérése el nem fogattathatván, Járásbéli Vice Szolgabíró Urnak az Instáns el fogattatása, s bé hozatása újabban is szoros kötelességévé tétetett.”³¹ Ez volt az újabb határozat.

Ónody András azonban az ítélet végrehajtása elől újabb kibúvót keresett és talált a törvény paragrafusai között. A szegedi fenytőház gondviselői 1805-ben kérdést intéztek Borsod megyéhez, hogy miért halasztották el az elítélt beszállítását³². A megye álláspontját ebben a kérdésben a jegyzőkönyv így örökítette meg:

²⁷ IPOLYI Arnold 1929. I, 260—261.; SIMON János 1905.

²⁸ DÖMÖTÖR Sándor. 1964. 389—436.

²⁹ MÁL. Közgy. jzk. 1304/1806. sz.

³⁰ MÁL. Közgy. jzk. 2750/1804. sz. HOMÉvk. 398.

³¹ MÁL. Közgy. jzk. 2751/1804. sz. HOMÉvk. 398.

³² MÁL. Közgy. jzk. 3070/1805., 2064/1806. sz. HOMÉvk. 398.

„Szendrei járásbéli Vice Szolgabíránk jelentvén, hogy a Szegedi Fogházban töltendő négy esztendei Rabságra itiltetett *Nemes Ónody* András sehol fel nem található, el nem fogattathatta, ahoz képest személyes leírása fel küldése mellett Országszerzte leendő ki hirdettetése a Felsőges Királyi Helytartó Tanátsul ki fog kértettni, olly hozzá tétellel, hogy mivel úgy jelentetne, mintha maga önkint már a Szegedi fogházba bé ment volna, ezen esetrül bennünket tudósítani méltóztasson. Ezen Protocollum fel olvasása alkalmatosságával Szendrei Vice Szolgabíránk Ns Ónody Andrásnak személyes leírását bé adván, az a Királyi Felsőges Helytartó Tanátsnak fel fog küldetni.”³³

3. kép. Ónody András teljes névalírása (1787) a Kassai Állami levéltárban

A helytartótanács irattárában Borsod megye *Ónody András* ügyében írott felterjesztése megmaradt. Az egyik irathoz csatolva Miskolczi Péter megyei viceszolgabíró kézírásában a 45 éves Ónody András személyleírása is ott van.³⁴ Ez az irat kétségtelenné teszi, hogy nemes Ónody András és Angyal Bandi ugyanazon személy volt:

„A Szegedi Fog Házba el töltendő Négy Esztendei Fogságra condemnált Ónodi Andrásnak, — ki is magát olykor Angyal Bandinak is nevezi —

Személyes le írása:

Magos, úgy mint Öt Schuchon felől mint egy 8. Czolos,³⁵ egész testére nézve vastag, úgy mint Vállas, Széles mejjű, Hasas, Vastag Lábú, tiszta Kerék Szép barna piros ábrázatú, Kurta és ritkás Hajú, a homloka felől Kopasz, nagy Torzonborz bajjuszú, melyet néha ki pederve is visel, idejére nézve mint egy 45. Esztendős. Viseletit mi nézné, Magyar köntösbe, néha csupán széles Magyar Gatyába, mindenkor magyar Ingbe,³⁶ széles ezüst,

³³ MÁL. Közgy. jzk. 2130/1805. sz. HOMÉvk. 398.

³⁴ OL. Helytartósági Irattár, Departamentum Publ. Pol. 1805. fons 2, nr. 187. melléklete. Ennek Borsod megyei száma: 21292/1805. — Vö. a Dep. Publ. Pol. 184, 185, 188. sz. iratokkal is. L. még az 50. sz. jegyzetet is.

³⁵ A *sukk* (vö. német *Schuh* „cipő, saru, hossz mérték”) és a *col* főleg falusi iparosok által használt régi hossz mértékek. A *sukk* „a két ököl és az egymás felé fordított hüvelyk-ujj együttes hossza” (vö. *láb* „a férfiláb átlagos hossza”) kb. 32 cm. A *col* (ném. *Zoll*, magyar *hüvelyk*) a *láb* tizenketted része, kb. 2,7 cm. Ért. Sz. I, 807. III. 407. V, 1289. MNy. LXIV, 57—59. — Mindezeket figyelembe véve Ónody András magassága 181,6 cm volt.

³⁶ A magyar jelzón ebben az időben rövid derekú, hosszú ujjú vászoninget és bő vászongatyát kell értenünk. Kresz Mária 1956. 25—26.

de többnyire vas Sarkantyús Csismába Szokott jární, a Derekán hol az Ing alatt, hol felette Széles Nagy Réz Kapesú Gyúszót³⁷ visel, felül többnyire Nagy Juhász jóféle Bunda³⁸ van rajta. Beszél Magyarúl, Deakúl, és keveset Németől, s Tótúl is. Miskolcz 12a Julii 1805.”

A hivatalos iratok közt nem maradt nyoma annak, hogy a megye Ónody András képmását is elkészíttette, azonban az *Angyal Bandiról* írott színjáték megemlékezik arról, hogy *Angyal Bandi* képmása ki volt téve Kassán, a város házánál.³⁹ A képmásnak csupán egy példányát ismerjük, mely valamikor vétel útján került a Szépművészeti Múzeum metszetgyűjteményébe, innen pedig idők folyamán a *Történelmi Arcképcsarnok* (Nemzeti Múzeum) történeti dokumentumai közé, ahol ma is őrzik.⁴⁰ A 21,6 × 34 cm nagyságú színezett metszet vándorlását a művészettörténeti anyagból a történeti gyűjteménybe aláírása magyarázza. A kép alján ugyanis ez olvasható: HIREŠ NEVEZETES ANGYAL BANGYI 1805. A kép tehát „a legrégebbi magyar betyár” hiteles ábrázolásának tekinthető.⁴¹ Sokan nem is tudják, hogy nemcsak az Angyal Bandiról szóló dal részletező leírása, hanem egykorú ábrázolása is megmaradt. Mivel a tudományos irodalomban mind ez ideig nem szerepelt, megérdemli, hogy alaposabban szemügyre vegyünk.

A fekete—fehér metszet készítőjét nem ismerjük, csupán a kép aláírásából következtethetünk arra, hogy valóban 1805-ben készült. Angyal Bandit ekkor jogerősen elítélték és börtönbüntetése letöltése végett több hatóság is kereste. Lehetségesnek tartjuk, hogy felkutatása megkönnyítésére készült a metszet, melynek példányait a megyeházák hirdető tábláira szegezték. Egyelőre nem tudunk arról, hogy valamilyen Angyal Bandiról szóló mű nyomtatott melléklete lett volna, s méretei alapján ezt valószínűtlennek tartjuk. Magáról a megmaradt metszetről megállapítható, hogy eredetileg állandóan félbe volt hajtva, s a kékeszürke merített papíron másféle, átmeneti jellegű hajtogatás nyomai is észlelhetők.

A metszet Angyal Bandit zöld fűvön álló, lábát kényesen emelő fehér lovon ülve ábrázolja. Angyal Bandi alakja a lóval együtt 22 cm magas, legnagyobb szélességük 18 cm. A ló szőrén elég sűrűen elhelyezett sárga színű foltok láthatók: fejének, nyakának, szügyének, hasának árnyalása nem fekete, hanem világoskék. Angyal Bandi a lóra nyeregként helyezett narancsszínű szőrös bundán ül, mely élénkpiros, széles sárga sávos, világospiros szegélyű nyeregtakaróra van rátéve, — mintha össze lenne hajtogatva. A nyeregtakarót a lóra színes szügy- és farhám erősíti, melyről igen díszes bordópiros bojtok lógnak le. A ló fejére szíjból készült egyszerű kantár van húzva, melynek mindkét szárát Angyal Bandi meghúzás nélkül kezével tartja. A ló farka hosszú, majdnem a földig ér: ebbe és sörényébe bordópiros vékony szalagok

³⁷ Az alföldi pásztoroknak a XVIII. sz. második felében eltűnő ruhadarabja. KRESZ Mária 1956. 25. Vö. Ért. Sz. VI, 866. *Tűsző* „eszerzett ló-v. marhabőrből készített, csatokkal, erszényekkel ellátott, tenyéryei széles férfiöv.” Dömötör Sándor 1968.

³⁸ Leginkább a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején kedvelt ruhadarab. KRESZ Mária 1956. 38.

³⁹ Pór Anna 1962.; SIMON János 1910.

⁴⁰ A kép tanulmányozása CZENNERNÉ WILHELMB Gizella előzékenysége folytán vált lehetségessé. Található 10.659. lelt. sz. alatt.

⁴¹ BÉKÉS István 1966. 45.; POGÁNY Péter 1959. képmellékletei között is.

1. kép. Angyal Bandi képmása 1805-ből

vannak befonva. A ló felszerszámozása az állat nem mindennapi — legalább is feltűnő — és díszes voltát is mutatja.^{42–45}

Angyal Bandi egyszerű ruházata is díszesnek mondható. A betyár fején ún. magas süveg van, melybe pipája van tűzve. Ebből csupán világossárga zsinóros szárának egyik része és szopókája látszik ki. Világossárga nyelű fokosát nyakára téve tartja: acélkék vége ferdén magasodik fekete süvege fölé. Haja hosszú, s a vállára csigásan omló göndör fekete fürtökre bomlik. Szája és orcája erősen rózsaszínű, szinte rezes, tekintete merev, bajusza hegyesre

^{42–45} Különösen ezek a mozzanatok hasonlítandók össze Angyal Bandi nótájának megfelelő utalásaival.

pödört, orra egyenes.⁴³ Csokorra kötött nyakravalója fekete, inge-gatyája fehér, — valószínűleg pruszlik is van rajta, mely kéztartása és nyakravalója végeinek esése miatt világosan nem látható. A gatyá alján egymással párhuzamosan kék — fehér — piros, fehér — sárga sávok húzódnak karikára, az alja pedig rövidre rojtozott. A nyeregről lógó kengyelben nyugvó hegyesorrú csizmája fekete színű, rajta nagy, acélkék sarkantyúval.⁴⁴ Angyal Bandi alakjának és arckifejezésének tartása inkább koros, mint fiatal férfi benyomását kelti a szemlélőben, tehát a képmás lényegében megegyezik a személyes leírás adataival, s kiegészíti azokat.⁴⁵

Angyal Bandi nótájának az 1807-inél lényegesen későbbi változatai tehát a híres betyárt éppen olyan magyarkodó ruházatú nemesembernek mutatják be, mint személyleírása és képmása. Gönc városa akkor ütött rajta sikeresen, amikor lovát kezdte nyergelni, sárga kendős kantárral fékelni. Sléziából készült aranyrojtos gatyá volt rajta, nyakában kunosan fátolykendő, fejében kurta süveg „módosan”, gondosan eligazítva, vállain zsirosbunda, lova fején és csizmája szárán hosszú sallang. Egyedül a gatyá és az ing kifejezetten paraszti viselet, a díszítések részben a nemesi, részben a katonai viselet és felszerelés díszes darabjaira vallanak.⁴⁶ A paraszti férfiviseletre ekkoriban nagy hatással volt a nemesi felkelések gyakorisága következtében az a lovas katonai egyenruha, amely az 1797., az 1800., majd az 1805. évi nemesi felkelések következtében országszerte elterjedt.⁴⁷ Ez igen díszes volt, hogy kedvet csináljon a fiatal nemeseknek a katonáskodáshoz. Az abaúji csapatok egyenruhája veres török nemesből készített nyakravaló, világoskék dolmány, zsinóros mente és nadrág volt.⁴⁸ A paraszti fiatalok divatos ruhája ezekből az irigyelt motívumokból táplálkozott és elsősorban az osztályhelyzet jelzésének megszüntetése végett tüntetett.⁴⁹

LACZKOVICS János, kora nemes emberét, MARTINOVICS röpiratához írott jegyzeteiben így jellemzi:

„Bertsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit füleket bosszantó tárogató sipon majd zöld, majd pedig a tsikós gulyásokhoz hasonló fekete ümög és gatyában, üstökben gombozott vagy szerte széjjel kózzododott hajakkal, kutszában borított fővel, hogy az esztelensége gyapjas borítékja alól ki ne gőzölögjön, és az arisztokrati gőz benne annál jobban megsüllyön, fujja, danolya: ki a kantsók között hangos torokkal a leg jobb, böltsebb fejedelmeket szidalmazza, privilegiumait nemességét hányta veti, mint meg örült dühödött ember széles kargyát forgattya, mint Donkiset a szélmalomokkal viaskodik.”⁵⁰ A nyugatot majmoló parókás-rizsporos főuri rend ezt a réteget mélységesen lenézte, közönséges parasztnak tartotta, a nemesség söpredékeként kezelte, kuruckodását megvetette.

Ónody András — alias *Angyal Bandi* — semmiben sem különbözött kora paraszt módra élő és viselkedő kismemesi rétegetől, bármilyen előkelő családból származott. Ónody András azonban nemcsak tüntető módon visel-

⁴⁶ A *Hadi és más nevezetes Történetek* c. újság 1790. évi IV. szakasza 571—572. p.-hoz közölt képes mellékleten látható, hogy „két betyárak egy hízott ökröt vezetnek.” Ez a kép a *betyár* elnevezésű fiatal mezőgazdasági napszámosok első, általunk ismert ábrázolása. A *betyár* szónak ebben az időben nem volt * „szabadságharcos-rabló” jelentésváltozata. Vö. Dömötör Sándor 1968. 72—74.; ISTVÁNOVITS Márton 1968. 187—216.

⁴⁷ KORPONAY János 1866—1870. 61.

⁴⁸ SCHRAM 1959. 141—142. Ezek tk. SZIRMAY megjegyzései 1812-ből.

⁴⁹ KRESZ Mária 1956. 143. A kassai polgárőrség ruházatának leírását l. *Hazai Tudósítások* 1806. évf. I. fele 15—16. p. Az abaúji (kassai) insurgensek ruházatáról és kék ingéről: *Magyar Hirmondó* 1797. XI. köt. 621—622. és 636—637. Szalagjukat többször is említi uo. 592, 639, 672. p.

⁵⁰ BENDA Kálmán 1957. I, 152. Vö. Ethn. XXVII (1916), 239.

kedett egyszerűen és durván, hanem valóban együtt élt a *dusnoki puztán* birkás jobbágyaival és fittyet hányva minden figyelmeztetésnek, szervezeten együtt dolgozott az alföldi csikósokkal és gulyásokkal az úri rend vagyonat sértő ló- és marhatolvajlási akciókban is.⁵¹ Valószínű, hogy fiatal korában sem anyagi gondok, hanem az állattenyésztés – különösen a lótartás – mániákus kedvtelése hajtották őt a csikósokkal való közeli kapcsolatok kialakítására, féktelen mulatozásokra és merész tolvajlásokra, lókötésekre – ahogyan a róla szóló nóta néhány szava oly érzékletesen megörökítette.

A kassai levéltárban nem maradtak meg *Ónody András* fiatalkori büntetőperének iratai, melyben 1788. május 21-én hirdették ki az ítéletet.⁵² Bár a 12 alkalommal elkövetett lólopásból csupán hármát talált a bíróság bizonyítottnak, ekkor nyolc évi közmunkával súlyosbított kemény börtönrre ítélték a 29 éves „fiatal ur”-at, ahogyan alföldi cimborái emlegették őt. Megmaradt azonban néhány szolgabírói jegyzőkönyv és jelentés, amelyek pontosan leírják *Ónody András* elfogatásának körülményeit. Ezek minden elméleti fejtegetésnél hűbben tükrözik az *Angyal Bandi notájában* megőrzött hangulati elemek társadalmi szerepét a francia forradalom előtti évek feudális osztályharcában.⁵³ A legjellegzetesebb dokumentumokat közöljük:

I.

Anno 1787 die 21a Julis in Pöone Miglec (de facto furti et de actu Interceptionis Nobilis Andreae Onody, et Stephani Szabo, sequens est peracta Magistratualis Inquisitio. De eo Utrum?

Környülálló képen vallya meg a Tanu, Nemes Onodi András, és vele levő Szabad-ságos Katona miképen találtattak lopásban, és miképpen, s kik által fogattattak meg? Primus Testis Andreas Mészáros aőr 32
Secundus Testis Johannes Hvizda aőr 37
Tertius Testis Michael Kapala Hajdo Dnalis aőr 38 Omnes Oppidani Gönczienses.
Quartus Testis Michael Varga Incola Zsujtaens. aőr. 34. Pvie adjurati fatent:

Minekutánna a fellebb irt három Gönczi Tanuk a Köves Dombi vendégfogadó mellett nyilván tapasztalták volna, hogy megfogattatott Onody András négy lovat vezetvén tellyességessen reájuk nem nézett, hanem hátat vetett volna nekik, gyanuságba vették, de még nagyobb gyanuságba esett előttök, hogy az Ország uttyából ki menvén az Gönczi Tavaszok közzé vette magát négy Lovával. Ugyanezen okbol a fellebb irt három Tanuk hozzá mentek meg szólítván őtet, hogy miért tenne kárt lovaival a Tavaszokban,⁵⁴ kinek hívnák és hová való lenne, felelt: Én — ugymond — Szepsi lakos vagyok, Somodinak hívnak.

Csakhamar ott termett lóháton az meg fogattatott katona is. Ezt kérdezvén a Tanuk, hogy honnan való lenne, és hová menne, azt felelte: Én — ugymond — Szinán lakom, Nyiribe megyek Hangácsiné Asszonyomhoz. Már egész gyanuságba vévén őket a Tanuk, annyival is inkább, hogy nyargaloval, utóllýára mentéjével, köpönyegével is kínálta őket Onody András, mind lovaival,⁵⁵ — (mikor) mind kettőjüket, mint rossz járatbéli Embereket be hajtani akarták.

⁵¹ I. részletesebben HOM Évk. 420—424.

⁵² SÁK. Abauj Proth. Consil. 1788. (Az adalékok kikeresését az egyelőre rendezetlen anyagban 1967 augusztusában FEDORJAKOVÁ Anna segítő készsége tette lehetővé.)

⁵³ ZÁKONYI Ferenc 1967. 34—37.; SZABÓ Ferenc 1964. 5—12.; BALOGH ISTVÁN 1963. 91—111.

⁵⁴ *Tavaszok* (tk. „tavaszi buzák”): „olyan föld, amelyet tavasszal vetnek be.” MTSz. II, 675.

⁵⁵ Vö. Angyal Bandi notájának a paraszti ruházatra való utalásaival. Nyilvánvaló, hogy ha ÓNODY András elfogatásakor ilyen ruhában lett volna, nem kergették volna meg a parasztok.

De említett Onody András nála levő bankós botra⁵⁶ kapván, csak alig alig védelmezheték magokat a Tanuk, hogy főben nem verte őket a meg fogattatott katonával együtt, akinek szinte ugy bankós bottya volt. Csak ugyan meg nem kaphatván Onody Andrást a Tanuk, lóra kapott, ott hagyván három lovát és egy csikáját, szaladóba vette magát, és utána az említett meg fogatott katona is Zsujta felé keresztül kasul az életeken.⁵⁷ A Tanuk is az ott hagyott lovakra kapván, és még Bogdányi nevű Gönczi ember velek együtt lóra kapván, egész Zsujtáig nyomon kergették, a hol is meg halván a Tanuknk lármáit, imitt amott a mezőben dolgozó Zsujtai Emberek eleibe állottak, kivált képen a negyedik Tanu, s meg tartóztatták mind addig, mignem körülvették, de mind azonálal sem Onodi András, sem a katona magokat meg fogni nem engedvén, bankós botokkal védelmeztek magokat. Meg sem is fogattathattak volna, ha mind egy[ik]et mind más[ika]t le nem ütötték volna. A kik is mind ketten meg kötöztettek,⁵⁸ és Zsujtára vitettek. Azon hat lovak pedig a kik kezébe találtattak, az Gönczi Bíró gondviselése alatt vannak. Quintus Testis Michael Tóth Judex Zsujtaiens. aór. 32.

Sextus Testis Joannes Palcer Incola Göncziensis aór. 30. adjurati fatentur: Minekutánna meg fogattatott volna Onody András, és tolvaj társa, az ötödik Tanu házához vitetvén, Onody András Szájából hallotta a Tanu, ugymond: Ha én tudtam volna, hogy illy csuf-ságra jönn ki dolgom, egész Zsujta faluja sem fogott volna meg engem.⁵⁹ Minekutánna pedig Migleczre Szolga Bíró Uranhoz hozattatott volna, e Tanuk mind ketten strázsálván őtet, a Miglecezi Bíró Házánál nevezett Onody András így szóllott a Tanuk füle hallatára: Sokat jártam köttem még ott is ahol harmattal kenik a Csizmát, még sem esett rajtam semmi ütés vagy Csufság. De ha én ezt előre láthattam volna, az egész Zsujtai Helység nyomorult semmi lakosai rajtam ezt nem tették volna. Es én azt szégyenlem igen, hogy illyen alávaló Emberek engem meg mocskoltak, és meg fogtak.⁶⁰ Peract. in Pöone Miglecz aō die menso locove ut supra per Stephanum Vajda v. Judl.

II.

Benevolum Examen Nobilis Andreae Onody, propter furtum Equorum intercepti.

1. Mi a neve és hová való? Az én nevem Onody András, ezen Ttes Abauj Vármegyébe helyheztetett Reste nevű Helységből való vagyok.
2. Mi okból fogattatott meg? Csak azért, hogy a Legényemmel az Lovaimat az Gönczi Buzák végibe etetvén,⁶¹ be akartak hajtani Lovaimat magunkkal együtt. De mivel én gyalog nem akartam be menni, és az kárért meg akartam fizetni, azon Gönczi Emberek pedig nem akarták engedni, hogy Lovamra fel üllyek, botra kaptam és a Lovainkra mind én, mind pedig Legényem felkaptunk, megszaladtunk, de csakugyan Zsujtánál utolértek bennünket, a sokaság el fogott, és [ha] hat vagy hét ember engette volna agyon is vertek volna, nem használvám az, hogy protestáltam, hogy Nemes Ember vagyok.⁶²
3. Honnan gyön most? Szentpéterrül.
4. Hány lovat vezet? Ötöt, és egy Csikót.
5. Melly vásárban vette, vagy lopta-e ezen Lovakat? Én nem loptam, mert az egy[ik] az Atyám nevelése és adományá, egy pedig a Sz. péteri gazdámé, a többit pedig már régen vettem és tartom.

⁵⁶ VARGA János 1968. I, 13. *Bunkó* ~ *binkó* ~ *bankó* I. fatörzsök (Debrecen körny.), 2. sulyok (Borsod m.) MTSz I, 198. *Bankó* (1741): „vastag, súlyos feje a botnak.” TETsz I, 389. *Bankós bot* „sokféleképpen használható védelmi eszköz.”

⁵⁷ *Élet* (itt „búzavetés, amely erőfélben van” — 1372, 1584 „élelem”) TETsz I, 736. (Vö. PUKY Márton végrendeletének id. részével is a 99. sz. jegyzetnél. (Újabban inkább „gabona.” MTSz I, 478.)

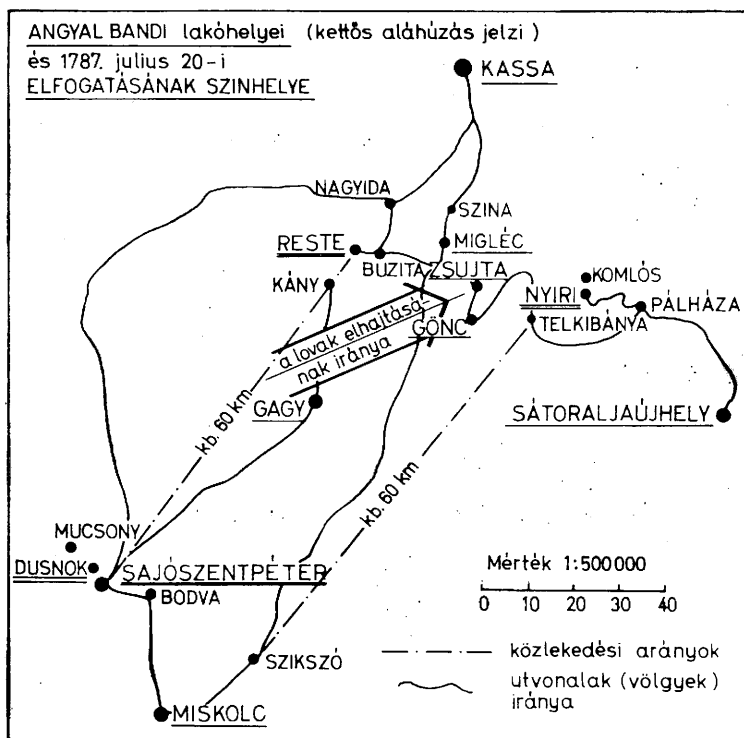
⁵⁸ Ezek a részletek határozottan arra vallanak, hogy egyszerűen tolvajfogásról és nem a parasztság felkeléséről van szó. A szolgabíró az urak elleni hangulatot a jegyzőkönyvben természetesen mellőzte.

⁵⁹ ONODY András osztálygógét tükröző kijelentések. Megveretésének ez is egyik oka lehetett.

⁶⁰ Feltételezhető az is, hogy ONODY Andrást felismerték, legalábbis gyanították kilétét, bár erre a jegyzőkönyv nem utal. Éppen ezért volt oly nagy ONODY András felháborodása. Vö. a 65. jegyzetnél olvasható kijelentésekkel is.

⁶¹ Vö. az 54. és 57. jegyzetekkel és az ott rögzített helyzettel.

⁶² Vö. az 59—60. jegyzeteknél rögzített tényekkel.

5. kép. Angyal Bandi fontosabb mozgási közege

6. Mit tagadgya, hiszen a négy Lovat a Gagyi Vadaskert mellől lopta, a mint már a Legénye meg vallotta?
Nem loptam biz én, az régtől fogva enyim, azért ő hazudott.
7. Lakása hol van most? Hol Nyiriben, hol Sz.péteren.
8. Mikor ment Nyiriből Sz.péterre? Harmadfél hét előtt.
9. Azalatt hol mulatott? Sz.péteren legtöbbit, de Restén is voltam.
10. Micsoda Ember az, aki magával van? Gyulay Sámuel Regimentbeli Szabadságos Katona.⁶³
11. Mióta van az társaságba magával? Velem egy társaságba nincs, hanem a Lovaim mellett tartom kocsisul.
12. Ugye hogy együtt régtől fogva tolvajoskodik? Én velem nem tolvajoskodik.
13. Mit tagadgya, hiszen ő meg vallya? Rosszul vallya, mert én soha nem loptam.
14. Volt e fogva valaha, és miért? Voltam rabságban hat hétig Böszörményben azért, hogy Passusom nem volt, és mivel hogy a Böszörményi ménesbe szaladván Lovaim, a Csikóst, a ki nem akarta ki adni, agyon akartam löni. De minekutánna meg bizonyítottam, hogy saját Lovaim voltak, minden büntetés nélkül ki szabadultam.⁶⁴
15. Ugye hogy Horváth Sámuel Ur Lovait is ezen Katona társával lopta el? Én nem loptam.

⁶³ A betyárvilág kialakulásában az obsitos és a szabadságos katonák szabad rablási tapasztalatainak is jelentős szerepe volt. A császári kormányzat a munkanélküliséget a munka nélkül csavargó fiatalok összefogdosásával és erőszakos besorozásával vezette le. A katonaságnál ezek az edzett fiatalok megismerkedtek a harcászati alapismeretekkel és a törvényesített rablás gyakorlatával.

⁶⁴ A hortobágyi eseményekről gyűjtött dokumentumokat és értékelésüket külön tanulmányban publikáljuk.

16. Maga ugyan mindenre tagadással felel, vallya meg már csak egyedül azt, hogy ki szoktatta a tolvajságra, és az All földön ahova szokott gyakran járni, és ide fel is, hány Czimbora társai vagynak, és kik?⁶⁵

Én soha nem loptam, azért engem senki se tanított. Czimboraím sincsenek.
Peract. in Possione Miglez die 20 Julii 1787.

per Stephanum Vajda v. Judl.

III.

Benevolum examen Stephani Szabó ex Regim. Samuele Gyulaiano Militis ablicencianti et cum Dño Andreae Onody una cum equis No 4 furto ablatiis preterend. Göncziense fugientis, comprehensi Ao 1787. die 20a Julii.

Kinek hinak? Szabó Istvánnak.

Honnan jöttök most? Szentpéterről.

Hát azon hat lovakat amellyeken szaladtatok, rész szerint hagyatatok, hova valók és honna hozzátok? Egygyet Sz. Péterről, az Kopaszföldi Gazdájéé Onody Uramnak, második magáé, a négyet pedig az Gagyi Vadas kertek körül fogtuk fel az ejszaka.

Mennyi ideje hogy Nyiribül ki indultatok? Három hete.

Azon idő alatt hol mullattatok⁶⁶ vagy jártatok? Szentpéteren.

Mennyi ideje hogy szabadsággal vagy? Majd esztendeje és utollyára Váczrul jöttem el a Regementtül.

Nota D. Petri Zsujtai

PS. Onady Uram azt beszéli a mint ex realtis hallom, hogy van tizen két pajtársa, ha az vele lett volna, ezer ember sem fogta volna meg.⁶⁷ Sub rosa kell e complexekrül custoskodni.

IV.

Anno 1787. die 30a July Cassovia Continatum et Benevolum Examen Nobilis Andreae Onody per infrascriptos Deputatos exceptum.

1. Azt a négy Lovat, mellyet a Gönczi Lakosok a kezébe kaptak, hol vette, vagy lopta?

A Vadaskertnél Gagyi mellett a magam Lovait kaptva, ottan fogtuk fel ketteit, a Szürké és egy kolomopst, a többi kettő pedig önként jött utánunk, mellyeket igyekeztünk visszahajtani, de a Lovaktól el nem maradtak, azt a kettőt sem olly véggel fogtuk fel, hogy el lopjuk, hanem hogy az egyiken a Katona mennyen vissza, a másika pedig magamnak maradjon.

2. Hát a Zeldmajer Antal Uram Csikajának az árát, mellyet Böszörményben Ns Somosi Andrásnak el adott, meg adta e már Somosi Andrásnak, és azon Tsikót hol vette, vagy honnan lopta el?

Meg nem adtam. Azon Tsikót nem is loptam, hanem Kereszturban vettem egy Zsarnai embertől 27 vagy 28 Forinton. Annak a Zsarnai Embernek a neve fel vagyon írva a Fiscalis Acták között Miskolezon.

3. Hát a Horváth Sámuel négy Lovait hova tette?

Én a Horváth Sámuel Uram Lovai felől semmit sem tudok. Igaz ugyan, hogy az itten raboskodó Uj Keresztyén Szendrei János, amint nekem küldött, s ime subpraesentalt két czédulájából ki tetszik, azoknak el lopásával engemet insinual, mintha Máté Szalkán nállam látta volna a kérdésben levő négy fekete Lovakat, hogy árultam volna, de ez nem igaz, mert én életemben soha Máté Szalkán sem voltam, sem a Zsidót nem láttam, sem nem esmérem.⁶⁸

⁶⁵ Vö. a 21. jegyzetnél tett észrevételekkel.

⁶⁶ A MTSz szerint (I, 1489) *mulat* „1. (időt el)tölt, 2. időzik, marad, 3. várakozik.” Esetünkben inkább „tartózkodik” a szó jelentése, mint ÓRI FÜLÖP Gábor sajozszentpéteri születésű pataki professzor önéletrajzában, hol — többek között — ezt írja magáról: „1748-ban bevitetttet a pataki collegiumba s ott mulatott szinte julius haváig.” Sáros-patakai Lapok XI (1892), 497. p.

⁶⁷ Ez a feljegyzés árulkodik csupán arról, hogy ÓNODY Andrásnak ebben az időben jól szervezett tolvajbandája volt. Vannak ugyan utalások az egyes vallomásokban arról, hogy összetartott egy csomó ügyes embert, ezek azonban állathajtók is lehettek, akikre feltétlenül szüksége volt. Elfőrdul, hogy a vádlottak esküről tesznek említést, amelyet azért tettek, hogy nem árulják el egymást vallatás esetén sem, ezek azonban egy-egy konkrét esetre és nem folytonosságra mutatnak. Ez a véletlenül megmaradt jegyzet mutatja, hogy a hivatalosan felvett jegyzőkönyvekbe szűrőssel vették be az adatokat. Csak azt írták le részletesen, amit perdöntő körülménynek tartottak.

⁶⁸ Vö. CSOMÁR Zoltán 1968. 335, 416. (442. sz. jegyzet.)

4. Hát a Szinai Praedikátor és Alpáron lakó Ubrisi Pál Uram Lovaiakat hova tette?

En Ubrisi Uramat nem ismerem, ugy Szinai Praedikátor Uramat sem, következőképpen sem egyiknek, sem másíknak Lovát soha se láttam, se sehová nem tettem.

5. Hát Szent Péteren kik Marháit és Sertéseit vágatta le a Mészárszékjébe?⁶⁹

En senki Marháját lopva le nem vágattam, hanem megesett, hogy a Losonczy Ur Sertései a Szürös Kertembe szokván, bosszuságból egyet magam le vágtam, mellyet hogy ott akartam hagyni, a Gazdám mondotta, hogy ne hagynánk ottan el veszni, meg büdösödni. Ez így lévén, a Kárért a Kondássának vele meg egyezvén, nyolez forintokat fizettem, melly kárt maga a Kondás meg sem tudott volna, ha magam neki előre meg nem mondottam volna, hogy bosszuságból egy sertéssét le vágtam.

Sig. Ao. die ut supra.

Samuel Domonkos Refer. Sedis Jur. Assessor.
Michael Kengyel Sedr. Fiscalis.

V.

Részletek az 1788. február 15-én Szendrey János Ónody Andrással való szembesítése alkalmával felvett jegyzőkönyvből.⁷⁰ Szendrey János ezeket vallotta:

Azon két rendbéli Levél írásának nem egyéb oka, és alkalmatossága volt, hanem a Nyiri Korcsmárossal együtt raboskodván több együtt való veszelgetései között nógatta a Rab tanút, hogy csak írta Ónody Andrásné Asszonyinak az Horváth Sámuel úr elveszett Lovai iránt, minthogy ő minden szíve titkát tudja Ónody Andrásnak, majd segíteni fogja a Felesége,⁷¹ ha meg írja nekie, hogy az Horváth Lovai ellopását be nem adja az Férje ellen:

egyéb eránt pedig ezen level írásáról soha sem is tudott volna gondolkozni, ugy osztán egy Ongai Rabbal irattatta. És noha elébbeni vallásában azt mondotta, hogy Ónody András a Máté Szalkai vásárra menvén, a Rohody cserén látta volna 4 lóval a Vásárra menni,⁷² mind az által meg tekintvén most személyit Ónody Andrásnak, azt bizonyosan nem mondhattya, hogy egyenesen ő kigyelme lett volna, hanem hogy oly forma erős és magos embert látott, oly forma 4 lóval menni, a minemüek currentáltattak Szaboles Vármegyében, de valamint azokat annak előtte soha se látta, ugy azt sem mondhattya, hogy egyenesen azok lettek volna. Mi illeti pedig Ónody Andrásal való esmeretségét, eziránt is azt vallja, hogy sem annak előtte, sem annak utánna említett Ónody Andrásal soha sem volt, s akkoron is, hogy egyenesen ő kigyelme lett volna, sem hitet, sem vallást róla nem tehet.

Ónody András a szembesítés alkalmával így vall:

En életemben Szendrey Jánost nem láttam, annyival inkább az fenn említett Szalkay Vásár alkalmatosságával vele össze nem akadtam, sem pedig az Horváth Sámuel Lovait kezernél nem láttam.

VI.

Az általunk ismert jegyzőkönyvek által rögzített adatok kiegészítése-ként megemlítjük, hogy 1787. július 24-én Migléczen Vajda István assessor előtt Demján Mihály 34 éves és Hirkó János 24 éves Szolnok [Abauj megye] községbeli lakos felismerte az Ónody András és a katona által elhajtott lovakat. Így vallottak:

⁶⁹ Vö. Szűcs Sándor 1957. 197.

⁷⁰ ŠAK. Abauj Proth. 659/1788. (XI. fasc. 12. nr.)

⁷¹ Mind Reste, mind Nyiri községben megsemmisültek a református egyházi anyakönyvek, amelyek Ónody András házasságáról, ill. házasságairól biztos adatokat nyújtanának. Feltételezhető, hogy Angyalleány volt az első felesége, s az ellentét Ónodyék és közötté vallása miatt volt. A vallomás hangneme arra mutat, hogy ifj. ÓNODY Andrásné tekintélyes személyiség volt. Ha pedig Nyiriben lakott, férjének szeretője ugyanott nem lakhatott. A mendemondák ellentmondásait a valóság ismerete hiányában feloldani nem tudjuk. Vö. SIMON János. 1910.

⁷² Vö. a 68. jegyzetnél is.

„Mult Csötörtökön este ki vitettettvén a kérdésbeli el veszett Lovak Szállásra a több Helységbéli Lovakkal együtt, már Pénteken viradóra sehol sem találtattak, amelyek az Alsó Gagy határ szélitül az erdőrül, nevezetesen a Gagy vadaskert mellyékérül vesztek el.”⁷³

Mind a lovak tulajdonosai, mind kocsisa, a szabadságos katona Ónody András ellen vallottak. Lopását eltusolni semmiképpen sem lehetett, amint ezt más vádak esetében feltételezhetjük.

Ónody András közben rávette Szabó Istvánt, kocsisát, hogy vállalja magára a lopást. A bíróság azonban a tények vizsgálata alapján úgy találta, hogy a lopást a katona nem egyedül és nem saját hasznára követte el, hanem Ónody Andrással szövetkezve, ennek felbujtatására és ennek hasznára.⁷⁴ Ezért Szabó Istvánt, a Gyulai Sámuel váci regementjéből szabadságolt katonát hosszas jogi vita után parancsnoka, Trachperger százados átadta a megyei hatóságoknak.⁷⁵ Ügyében Borsod megye Szentpéter városában ítélezett.⁷⁶

VII.

A gönci eset előtt majdnem egy évvel a kiváltságos hajdúvárosi kerületben levő Polgár városában lakó Kis Tóth András és Kolosváry Sámuel kártalanítására 1786. július 25-én Miskolcon javasolták Ónody András perbefogását.⁷⁷ Borsod megye javaslatára a kassai törvényszék 1787. augusztus 7-én hirdette ki ítéletét — először.⁷⁸ Ez aránylag gyorsan történt, mert megmaradt egy Miclez községben 1787. július 21-én kelt jelentés arról, hogy „a lovak ellopása miatt zsujtai és gönczi lakosok katonái által elfogott nemes Ónody Andrást megkötözve küldöm. Hat lovat az említett gönci bírónak adtam át. Barso szolgabíró úr írja, hogy Alsó-Gagyban és környékén gazdátlan lovak pusztultak el”.⁷⁹ (Az aláírás nélküli irat arról vall, hogy a katonák nehéz kezű vezetője írta.)

A megkötözve kifejezés nem sokat árul el a történelemből. Néhány új részletet tudunk meg azokból a levelekből, amelyeket id. Ónody András írt a kassai ítélszék assessorainak és elnökének.⁸⁰ Két levelén címzés nincsen, de másik két levélen látható, hogy az egyik DOMONKOS Sámuelnek,⁸¹ a másik pedig FÁY Pálnak szól: mindketten a törvényszék assessorai voltak. Az egyik arra is utal, hogy írója csak harmadnapj v. árákosás után alkalmatlankodik kérelmével. Az egyik kalligrafikusan írott és gondosan fogalmazott levél így hangzik:

Tellyes bizodalommal való drága jó Uram!

Az Gyermekek mikor születik, kivált ha épen születik, öröm a szüléknek. Mikor nevededik pedig hol baj, hol bu, hol öröm majd minden órában esapdossa az Szegény Szüléknek sziveket. Nekem ugyan most nem örömet, hanem Szomorúságot, még pedig halálos Szomorúságot hozott fiamnak engemet, s Társomat [értsd: házastársamat, feleségemet] irtóztató incaptiváltatása, [elfogattatása, fogságba vetése] a mellyben

⁷³ ŠAK. Abaúj Proth. Cons. 1787. LXXII. köt.

⁷⁴ Uo. 95. p. 319. nr.

⁷⁵ Uo. 296. p. 357. nr.

⁷⁶ Uo. 73. p. 5. nr.

⁷⁷ NYÁL 20. fasc. 100. nr.

⁷⁸ Vö. 52. jegyzettel.

⁷⁹ ŠAK. Abaúj XIII. fasc. 216. nr.

⁸⁰ Uo. 292. sz. Cationales.

is ő mind meg verettetett Testtel, mind pedig két Sebekkel meg Sebesítettett fejjel van, és vajlódik: Minthogy azért az ő Sérelme [értsd: megsebesítése] nagyon meg kívánna a körülötte való járást, kérem azért bizodalommal az Urat, méltóztassék kezességbéli ki adatását nem sajnállani, én leszek érte kezes, valamint az Urak fogják kívánni. Melly iránt is, a midőn egész bizodalommal vónék, magamat Uri favorába recomendálom, s maradok

Tellyes bizodalommal való drága jó Uramnak alázatos szolgálja

Kassa 27a July 1787.

Ónody András mp

A négy levél tartalma között lényeges eltérés nincsen. Mindegyik ifjú Ónody András kegyetlen körülmények között való elfogattatására, megvertetésére és megsebesítésére utal, azt kérve, hogy a beteget felépüléséig kezesség mellett bocsássák szabadon, hogy „tudhasson maga defensiojára felkészülni.” Állapota gondos ápolást kíván, „az idő pedig nem engedi, hogy mink, szüléi, az szorgalmatos időn (értsd: aratás idején) itt tartóztassuk magunkat.” Az idézett jelentés szerint a delikvenst Migléczről július 21-én vitték el Kassára összekötve és összeverve. Szülei már 23-án meglátogatták és megvitatták vele a teendőket. A szabadon bocsátást kérő leveleket apja gondosan és szépen írta, stílusa is jól képzett főre vall.

Abaúj megye büntető törvényszéke 1787-ben Nemes Ónody Andrást, aki ekkor a gönci eset miatt vizsgálati fogságban volt, két nagyobb szabású tolvajlás miatt vonta felelősségre. Az egyik vádpont szerint a balmazújvárosi bérlő tíz ökrét hajtotta el titokban Kopaszföldre és 200 Rft-ért adta el. A másik szerint Kiss Tóth András lovát, Zeldmajer Antal úr csikáját és egy böszörményi örmény hat tehenét hajtotta el a birodalom külső részébe. A törvényszék utasítást adott ki Ónody András egyéb bűneinek feltárására és megfelelő bizonyítékok beszerzésére. A törvényszék elnöke Comáromy György, előadója DOMONKOS Sámuel,⁸¹ assessorai SZENT-IMREY Pál és TISZTA Ferenc voltak.⁸² Közülük SZENT-IMREY Pál buzitai földesúr, Ónodyéknak éppen birtokszomszédja volt. A törvényszék minden tagja a család rokonságához tartozott, s hozzájuk mind atyai, mind anyai részről atyafiúi érzelmek is kapcsolódtak a törvényellenes üzemeket nagystílusú folytató fiatal földesurat.⁸³

Ítélethozatalra közel egy év múlva került sor. Ónodyt addigra 12 ízben elkövetett lopással vádolták, a törvényszék azonban csupán három esetben találta vétkét bizonyítottnak. Azokban az esetekben, amelyekre a balmazújvárosiak megfelelő bizonyítékokat produkáltak és a gönci esetben, amikor botrányosan tetten érték, hamis vallomásokkal nem lehetett a vétkeket másokra hárítani. A büntetés így is elég súlyos volt: 8 évi másodrendű kemény börtön, közmunkákkal súlyosbítva. Az udvari kancellária a büntetést két évre mérsékelte. Özvegy anyja kérésére a törvényszék ebből 7 hónapot és 18 napot előbb feltételesen, majd királyi kegyelem útján véglegesen elengedett.⁸⁴

⁸¹ DOMONKOS Sámuel (fel. SZINYEY MERSE Klára) az I. insurrectióban való részvétele után lett megyei ügyész. CSOMA 1907. 178.

⁸² SAK. Abaúj Proth. Consilii LXXXVI (1787), 91. p. 90. nr.

⁸³ A család genealogiai tábláján minden megismert kapcsolatot nem volt feltüntethető ezek bonyolultsága miatt. Adalékaink a Puky család genealogiai gyűjteményében nyomunkisérhető: OL P-1435. sz.

⁸⁴ SAK. I. h. (Az iratanyag hosszas keresés után sem került elő. Csupán az ítélet szövegét és néhány tartalmi utalást ismerünk.)

VIII.

Az Ónody család a genealógiai szakirodalomban nemigen szerepel, azonban más családokkal kapcsolatban elég gyakran említik. Már ez is mutatja, hogy előkelő családnak számított, mert a sokszoros összeházasodás révén igen szilárd családközösségbe került olyan familiákkal, amelyek a megyei közéletben több évszázadon át vezető rétegnek számítottak. ÓNODI András deákkal a debreceni kollégiumban 1626-ban találkozunk.⁸⁵ Fiatalon a Rákócziak szolgálatában ügyködik, mert 1633-ban szerencsi számtartó.⁸⁶ Mivel ügyes ember, hamarosan kiemelkedik a jobbágyi sorból. 1635. március 20-án Bécsben *e statu et conditione ignobili* megnevesítettén, általa felesége, SZENTPÉTERY Erzsébet s testvérei, KÁNTOR Mátyás, Mihály és Erzsébet is címert nyertek. Nemességüket Borsod megye 1635. szeptember 5-én hirdette ki Szendrőn.⁸⁷

Feltételezhető, hogy Ónody (Kántor) Andrást I. RÁKÓCZI György tanította, mint sok más jobbágy fiát. Valószínűnek tartjuk, hogy házassága is elősegítette gyors emelkedését. SZENTPÉTERI István — Ónody András apósa — mint a fejedelem kassai udvarházának provisor a tevékenykedett. Imre nevű fiát (felesége PUKY Éva) 1635-ben ónodi udvarbíróvá nevezte ki. I. RÁKÓCZI György birtokot is adományozott neki.⁸⁸ 1636-ból fennmaradt az ónodi vár általa készített inventáriuma.⁸⁹ Ónody András sorsa együttfutott ekkor a Szentpéteryekével. 1641-ben részt vett Felsővadász felleltározásában, majd 1644-ben a fejedelem — mint RÁKÓCZI Pál árváinak gyámja — kinevezte Ónody Andrást öt ezek szerencsi és ónodi udvarbírájává.⁹⁰

Sajószentpéter — a két család életének központi színtere — ekkoriban Borsod megye legelőkelőbb mezővárosa volt: 1689-ben 54 nemes család élt itt főként a Rákócziak szolgálatában.⁹¹ RÁKÓCZI György 1640-ben SENYEI Péternek adományozta a város harmadrészét, malomépítést és abban vám nélküli őrleést, száz kapás szőlőt, minden nyomásban 80 köblös földet, bor, kocsma, mézárszék, vám egyharmad részét, a sajószentpéteri kúriát, Mucsonyban egy fundust és Kisfalud praediumot.⁹² A sajószentpéteri possessionátus nemesek között találjuk ekkor Ónody Andrást, Ivocs Istvánt, Hamvay Györgyöt, özv. Mikhaleknét, akikkel közeli rokonságban is voltak.⁹³ Sajószentpéteren 1648-ban JÁSZY Márton, 1659-ben JÁSZY János, 1680-ban DÖRY András alispán, Ónody András h. alispán és 1700-ban SZENPÉTERI Imre alispán az Ónody-rokonok közül.⁹⁴ Az 1600-as évek végén DÖRY András és felesége, PERSI Anna az Ónodyak érdekkörébe tartozó Harnóc és Mucsony pusztákon

⁸⁵ THURY Elek 1908. II, 109.

⁸⁶ MAKKAI László. 1954. 670.

⁸⁷ OL. 1554/1898. MEDVE Zoltán ősfájának iratainál, majd ÓNODY Dezső mérnök-jelölt 1899. október 28-án 1530/1899. sz. kérelmében. Az előadó szerint „a folyamodványban idézett armalist II. Ferdinánd 1635-ben Ónody a [lias] Kántor Litéráti Andrásnak adott, — le van írva OL 1554/898. sz. a.” Kempelen pótkötetében erre az iratra utal, többet nem tud a családról. Vö. MÁL. Közgy. jzk. V, 279. p.

⁸⁸ CSURGAY 1891. 45—46. Tompa Lev. II, 586.

⁸⁹ OL. Urb. et Conscr. fasc. 25. nr. 37. Közli MNY. 1908. 180.

⁹⁰ MAKKAI 1954. 670.

⁹¹ BOROVSKY Samu. 1909. I, 245.

⁹² Uo. I, 373.

⁹³ Uo. I, 241.

⁹⁴ Uo. I, 174, 185.

I. ANDRÁS ————— MÁTYÁS ————— MIHÁLY ————— ERZSÉBET
 Szentpéteri Erzsébet

I. GÁSPÁR
 Persi Mária

II. ANDRÁS
 Betsckeházi Judit

II. GÁSPÁR

ERZSÉBET
 1. Ilosvay Ádám
 2. Puky Márton

MÁRIA
 Komjáti
 Márton

ANNA
 1. Hamvay Gy.
 2. Ivoes I.

III. ANDRÁS
 Kandó Judit

PÁL
 Darvas
 Borbála

JAKAB
 Fáy Borbála

ILOSVAY MÁRIA
 Fáy Mihály

PUKY ANDRÁS
 Fáy Katalin

PÁL

ZSIGMOND

FÁY ANDRÁS
 Máriássy Borbála

PUKY ANDRÁS
 Szemere Zsuzsa

PÁL

TERÉZ
 Ottlik Sándor

FÁY LÁSZLÓ
 Kácsándy Erzs.

PUKY LÁSZLÓ
 Abaúj m. alisp.

GÉZA

FÁY ANDRÁS
 író, 1786—

PUKY ISTVÁN
 Darvas Anna

IV. ANDRÁS
 Olehvány Krisztina

V. ANDRÁS
 1760—1806.
 Angyal N.?

SÁMUEL
 1766.

ERZSÉBET
 1774.

JUDIT
 1776.
 Kriston László

KRISZTINA
 1780.
 Horváth János

JOHANNA
 1782.
 Vendéghy Sámuel

GYÖRGY
 1783.

ISTVÁN
 1786.

KRISZTINA
 Básthy László

III. GÁSPÁR

Az ÓNODY CSALÁD genealógiai táblája és Angyal Bandi nevezetesebb családi kapcsolatai

szereznek jelentős birtokrészeket.⁹⁵ A családot még ekkor is a nagynya, sajjószentpéteri JÁSZY Anna személye tartja össze.⁹⁶

Az *Ónodycsalád* előkelő kapcsolatainak másik megalapítója ÓNODY Erzsébet, Ónody I. András unokája. Első férjétől, ILOSVAY Ádámtól származó leányát, ILOSVAY Máriaát FÁY Mihály vette feleségül, második férjétől, PUKY Mártontól származó fiához, PUKY Andrásához pedig FÁY Kata ment feleségül. Ez a kettős házasság volt az elindítója a *Fáycsaláddal* való szoros atyafiúi kapcsolatoknak. Ezek igen érdekesen alakultak, mert PUKY András unokái és dédunokái az *Ónodycsalád* más ágazataiból származó utódokkal is összeházasodtak.⁹⁷ FÁY András, a híres meseíró, ILOSVAY Mária dédunokája volt. PUKY András unokája, PUKY László abauji alispán KAZINCZYVAL barátkozott, akivel rokonságban is volt. 1802-ben Nagyváradon jártak és többször megfordultak ILOSVAY Krisztina társaságában, aki ekkoriban igen nevezetes szépasszony volt.⁹⁸ PUKY Márton — ÓNODY Erzsébet második férje — a *Thököly-harcok* elől menekült Erdélybe a bujdosókkal. Itt APAFFY fejedelem kamarása lett, s az ő menlevelével tért haza Alsómérára 1695. február 11-én, itt írta meg végrendeletét, melyben meghatóan emlékezik meg feleségéről:

„Testemnek eltakarítását bizom az édes feleségemre, nemzetes Onody Ersébet asszonyra... Minthogy beteges állapottyához képest az édes feleségem sem ígérhet hosszú időt magának, ha holta történnék... kérem az édes sógor Szentpétery Imre urat legyen tutora... ha pedig néki is baja történnék, az édes sógor urat Bárczay János urat.” Puky Márton gondol arra az esetre is, ha fia halna meg váratlanul. „Mivel az édes feleségemnek isten előbbi urától, Ilosvay Ádám uramtól szép gyerekekkel áldotta meg... minden néven nevezendő res mobiles, továbbá köntös, ruha, szarvasmarha, ló, ősz és tavaszi akár szentül, akár szalmájában találandó élet, úgy vetés, hasonlóképen szőlőskémnek fructusa... feleségemé legyenek.”

A rokonság kiterjedését mutatják a végrendelet tanúi: *Tolvay Márton*, *Buda György* és *Maróthy György* előttünk nem ismert nevek, azonban FÁY András, FÁY Ferenc, FÁY Mihály és MONAKY Ferenc, a „Fájok sógora” mutatják, hogy PUKY Márton a végrendelet végrehajtásának biztosítékát elsősorban bennük látta.⁹⁹

1698-ban a *Jászy*, *Ónody* és *Szentpétery* családok addig közösen kezelt vagyona szétvált: a szétválasztást a három család érdekeinek differenciálódása tette szükségessé. 1709-ben, *Ónody I. András* halála után az *Ónody-vagyon* is négyfelé oszlott, mert különféle adósságok lehetetlenné tették az együttműködést.¹⁰⁰ Ezek az ellentétek az önállósodás után is folytatódtak, és nyílt

⁹⁵ Uo. I, 254.

⁹⁶ OL. Puky cs. lt. 10. doboz.

⁹⁷ Uo. (Az egyes családok leszármazási tábláin levő adalékok alapján.)

⁹⁸ Vargha Balázs. 1960. 567, 575.

⁹⁹ Puky Andor; 1885. 413—415. Vö. *Magyar Családtörténeti Szemle* IV. (1938), 90. ÓNODY Erzsébet 1660 körül született, Ilosvay Ádámtól származó gyermekei pedig 1680—1685 között. Az *Ilosvay család* geneológusa szerint (Turul XIV, 99) ILOSVAY Ádámnak ÓNODY Erzsébettől gyermekei nem voltak. Ez azonban — mint PUKY Márton végrendelete mutatja — olyan tévedés, amely miatt az *Ilosvay család* leszármazását helytelenül vezette tovább. ILOSVAY Ádám 1695 előtt halálozott el és Ónody Erzsébet második férje (PUKY Márton) 1702 körül halhatott el. Ekkor tehát a második és nem az első férje halt meg, mint PETROVAY véli. ILOSVAY János II. RÁKÓCZI Ferenc udvari tisztje volt.

¹⁰⁰ OL. Liber Regius XXIV. köt. 367—372. p. Tévesen utal reá Szendrey J. 1904. I, 230. valamint NAGY Iván X, 663.

6. kép. Az Ónodycsalád nemesi címere

összetűzésekké fajultak. *Ónody IV. András* ezek hatása alatt elhagyta az ősi házat, melyet a *Jászy családtól* örökölték, és felesége birtokára, Reste községbe költözött. Felesége, *OLCSVÁRY Krisztina* is régi nemes családból származott: nagyapja *ZÁKÁNYI András* volt, az ónodi vár vitéz kapitánya, Borsod megye történetének egyik legendás hőse. Leánya, *ZÁKÁNYI Erzsébet OLCSVÁRY* Ferenchez ment feleségül, ki szintén az ónodi vár kapitánya lett. *OLCSVÁRY* Ferencnek Abaúj megyében több falu volt a birtoka: Reste, Szina, Lánc, Bozsva, Kány, Györgyi és Alsóberek. Négy leánya közül *OLCSVÁRY Krisztina* Restét és Agócspusztát kapta.¹⁰¹

Ónody IV. András Restére is magával hozta összeférhetetlenségi hajlamait. Egymás után tette lehetővé a falu prédikátorait, majd jobbágyaival is nyílt ellenségeskedésbe kezdett. *Ónody IV. András* 1786. augusztus 15-én írásban kéri, hogy Abaúj-Torna Egyesült Vármegye az ő „resteri engedetlen embereit engedelmességre hajtani és az kárt tételektől inhibeálni legyen szíves.” *Ónody* igen szemléletesen írja le jobbágyai bűneit:

„Már régen szenyvedem, hogy Parasztyaim vélek születvén az nagy nyakasság, az N. Vármegyében való fenyegetésemtil nem irtóztak, s nem is irtóznak semmit is. Ezokáért kénteleníttem a Tekintetes N. Vármegyének alkalmatlankodni és ökök eszerint bé adni, hogy ők Urbarium szerént járni tellyességgel nem akarnak. Sőt amikor dolgoztak is még eddig valamelyeset, vannak olly nyakas emberek köztök, — nevezetesen Bálint István, Bálint János, Kazai és Horog, akikkel se tavaly se még az idén, rovást szolgálat végett nem csináltathattam, és dolgoztak úgy amint akartak, s hihető dolog, hogy a többi parasztoknak is ezektől vagyon nyakasságoknak áradása, meg mutatván ebben is nyakasságukat, hogy már is a keresztes életeket aratásnak középín magok szükségekre amennyit akarnak minden engedelem nélkül szabadon hozzák. Instálom azért alázatosan a Ttes N. Vgyét, méltóztassák ezeket a parasztoakat rendbe vétetni, és ő általuk lött bosszuságtul, s kártul meg menteni . . .”¹⁰²

¹⁰¹ MISKOLCZY SIMON János 1906. Adatok Zemplén vármegye történetéhez. V, 71. — OL. Puky cs. lt. 10. doboz.

¹⁰² ŠAK. Abaúj Proth. Cons. 1721—1722. sz.

Valószínű, hogy a parasztok engedetlenségeihez a fiatal Ónody gönci esete alaposan hozzájárult. A sorozatos kellemetlenségek hatása alatt Ónody IV. András megütötte a guta, s Ónodyné hat kiskorú gyermekkel özvegyen maradt. Legidősebb fia, a 28 éves András (Angyal Bandi) ekkor a kassai börtönben raboskodott, ezért az árvaszék testvérét, a 22 éves ÓNODY Sámuel és VÉCSEY Pétert nevezi ki az örökségi ügyek plenipotentiariusának vagyis a függőben levő gazdasági elszámolások hites ügyintézőjének.¹⁰³ ÓNODY Sámuel hat évvel fiatalabb, mint izgága és nagystílű állatkereskedői hajlamokkal megáldott bátyja, azonban józan és megfontolt magaviseletű fiatalember volt a hagyományok szerint. A másik plenipotentiarius, VÉCSEY Péter — anyja LABAN CZ Júlia — a Kassa melletti Bodoló községben született 1768-ban. Ekkor még 20 éves fiatalember csupán, azonban a megye bizalmából igen jelentős ügyben tevékenykedik. Feltehető, hogy a családot már előbb is jól ismerte, és éppen a személyes kapcsolat vállaltatta vele a bonyolult ügyek hivatalos lezárását. Elhatározásában esetleg szerepet játszhatott a fiatal ÓNODY Andrással való jó viszonya és Ónodyné legendás hírű családja iránti tisztelet is. Felsőgagyi VÉCSEY Péter ekkor már bizonyára készült a katonatiszti életre, amely őt éppen úgy vonzotta, mint az Ónodyakat és az Olesváryakat. Kora híres lovas generálisa lett, 1801-ben hadi érdemei elismerésül bárói rangot kapott. 1809. július 6-án a wagrami csatában halt meg.¹⁰⁴

Ennyit tudunk a hivatalos iratokból ÓNODY Andrásról és családjáról. Közel két évszázad alatt a család a Rákócziak jóvoltából ragyogó karriert futott be. Bár nagyobb szabású birtokszerzéssel nem dicsekedhetett, a környék legelőkelőbb és legrégebbi családjaival került igen közeli atyafiúi kapcsolatba. ÓNODY V. András — alias *Angyal Bandi* — valószínűleg kétszer nősült. Első házasságából egy leánya maradt, ki BÁSTHY Lászlóhoz ment feleségül.¹⁰⁵ Második házasságából született Gáspár nevű fia, ki korán — négy éves korában — halt meg apja nagy bánatára.¹⁰⁶ Mind Nyíri, mind Reste község anyakönyvei, ahol e házasságok köttethettek, megsemmisültek, így közelebbi adatokat nem ismerünk. Talán ezek ismerete közelebb vinne viselkedése, tettei okához, így azonban egész sereg kérdést, ami a róla fennmaradt hagyományok és a történeti adatok csak utalásszerűen vetnek fel, egyelőre félre kellett tennünk.

Mind a hiteles történeti mozzanatokban, mind a nóta azon kiemelkedő részeiben, amelyek a folklorizálódás lehetőségét is magukban hordják, a nemes-ség ember- és törvényellenes erőszakoskodásaival szembeálló parasztság érdemi meg főként figyelmünket. Sem a hitelesen megörökített események, sem a versezet nem tartalmaz olyan mozzanatokot, amelyek *Angyal Bandi* betyárosan forradalmi szemléletére vagy a munka nélkül kódogó szegénynép iránti rokonszenvére mutatnának. A parasztok nem politikai megfontolások alapján veszik fel a harcot a földesúrral (*Angyal Bandival*), hanem azért, mert lótolvaj. A versezet is a gaztettet elítélő moralitás csupán, és nem az osztályharc primitív módszereivel az urakat rettegető betyár tetteit dicsőíti, vagy hőse börtönbe jutásán kesereg, mert nem jutott még túl a feudális-vallásos életérzésen: nem tükrözi a korszerű társadalmi tudatot, a polgári forradalom szükségességének tudatát, szükségszerűségének felismerését.¹⁰⁷

¹⁰³ — ¹⁰⁴ OL. *Puky cs. lt.* 11. doboz.

¹⁰⁵ Csoma János 1907. 85—86.

¹⁰⁶ A sajozszeptéteri ref. egyház anyakönyve alapján.

¹⁰⁷ Dömötör Tekla. 1956. 228—240. és 1957. 53—65.

Angyal Bandi nótájának hangváltását, a vallásos moralitásból az emberi humánumba való emelkedését új történelmi szituáció, a francia forradalom eseményei és eszmevilága nálunk ekkor teremtik meg. *Angyal Bandi nótája* közvetlenül a francia forradalom előtt készült moralitás, az események, amelyek sugallták, még nem voltak telítve forradalmisággal. A hagyományos dallamok, amelyekre énekelték, azonban az elbukott parasztmozgalmak törekvéseibe kapaszkodtak, és igyekeztek azoknak a munka nélküli parasztfiataloknak a virtusát felgyújtani, akik valamilyen magasabb rendű élet utáni vágyódás hatása alatt szembe mertek és szembe tudtak szállni a feudális elnyomás állami-hatósági gépezetével is.¹⁰⁸ Ez a kétségbeesett törekvés szülte a betyárvilágot: ez a harc már osztályharc volt, amelynek a francia forradalom példája és ideológiája lett és volt az alapja. Hazánkban osztályjellegét szükségszerűen a nagybirtok piacra való termelése, feudális körülmények közötti polgárosulása, kapitalizálódása, a mezőgazdasági munkásoknak a feudális kis-közösségekből való kiszorulása, a nagybirtokon való elégtelen foglalkoztatottsága, a fiataloknak munka nélkül való „bujdosása”, a hatóságoknak való kiszolgáltatottsága, a szabadságos és a kiszolgált katonák harcászati és haditechnikai ismeretei határozzák meg.¹⁰⁹

A szabadságos katonák és az európai nagyvárosokat is megjárt államhajtók, a világot járt pásztorok tapasztalatból is hírt adhattak arról, hogyan bánt el a francia nép az uralkodó renddel. 1797 nyarán a tomaji csárdában *Dési Mihály* egy verekedés alkalmával azt találta mondani a földre tepert *Dienes János*nak: „Jönne csak bé a francia világ, majd adnék én neked!” Emiatt a kunhegyesi bíróság beidézte, de *Dési* megszökött. Csak két hónap múlva került kézre, amikor is 30 kemény pálcát kapott fertelmes mondásáért.¹¹⁰ A francia forradalmi események hatása alatt az egyszerű nép rajongott minden olyan forradalminak látszó, nem mindennapi eseményért, ami az emberi szabadsággal és az emberi jogok kivívásával kapcsolatban volt. A züllőfélben levő feudális rend erőszakszervezete ahhoz még elég erős volt, hogy az ilyen mozgolódásokat letörje. Gérard Lacuée francia diplomata 1802-ben — *Angyal Bandi* halála előtt négy évvel — úgy számol be magyarországi tapasztalatairól, hogy „ha egy francia hadsereg az országba behatolna, a magyarok tömegesen állanának zászlójuk alá... 1759-ben egy összeesküvésük elbukott és vezetőik verpadon pusztultak el. A kivégzettek emlékét tisztelik, csak vigyá-

¹⁰⁸ ÓNODY András és családja a nemesi címer használatát kiváltságként élvezte. (L. a 87. jegyzetnél.) A nemesi címerek használatával külön tudomány, a *heraldika* foglalkozott. A címeresek, a címeres nemesek a középkorban a nemesi mivoltot jelző hivatalos jelvényvel, a címerrel ellátott személyek és családok a nemesi kiváltságok birtokosai voltak, akik kisebb-nagyobb családközösségeket alkottak. A polgárosodás hatására a nemesi kiváltságok gunyorosan a rablás, a henyélés és a lebzselés, az ingyenyelés képzeivel is vegyültek. Ennek hatására átvitt értelemben a „kiválóság” jelzésére — de rosszállóan és gúnyosan — mondták a hitványságban kiváló gazfickókra, részeges emberekre: *akasztófa címere, falu címere, kocsmá címere* stb. Így aztán a címeres *falu* nemcsak a nemesi települést jelenti, hanem „enyveskező, munkakerülő embereiről hirhedt község” is. A címeres *gazember* (bandit d' honneur, blagorodnij razbojnyik) elsősorban: „1. előkelő társadalmi helyzetű gonosztevő, 2. rablásban kiváló, a többi rablót sokszorosan felülmúló gazember, 3. a hivatásos gonosztevőket merészségben és találékonyságban legyőző gazfickó.” Vö. DÖMÖTÖR Akos. 1963.; ISTVÁNOVITS Márton 1968. 187—216.; SIMON János 1910.; SZÜCS Sándor 1969.

¹⁰⁹ SZABÓ Ferenc 1964. 30—31.; DÖMÖTÖR Sándor 1969.

¹¹⁰ SZABÓ László 1966. 55.; SZÁNTÓ Imre 1956.

zatlanságukat hibáztatják. A fegyveres felkelésben csupán gyengeségük tudata gátolja őket.”¹¹¹

Mindezekről részletesebben másutt esik majd szó. Adalékaink azt mutatják, hogy *Angyal Bandi* nem méltatlanul lett „a magyar lovasbetyár példaképe”,¹¹² mert merész tettei, lótolvajlással *hasonlítottak* azokhoz a virtuosos harci cselekményekhez, amelyek később a betyárvilág osztályharcát évtizedeken át jellemzik. *Angyal Bandi* nem volt virtuskodó parasztleány, hanem osztályhelyzetére büszke birtokos nemes úr, s tettei túllépi kora műveletlen kismeseinek otromba virtuskodásait is. Magatartását, viselkedését nyugodtan nevezhetjük garázdaságnak, a garázdálkodás fogalmát is kimerítő, de a forradalmiságot meg sem közelítő társadalomellenes tevékenységnek, amelyet semmiféle társadalmi rend nem fogadhat el magáénak. A betyár, a feudális társadalom ellen fegyverrel támadó jobbágy sem a képzelet szüleménye, hanem a feudális rend züllésével együtt erősödő és tudatosodó munka nélküli szegényparaszt jellegzetesen magyar típusa, a jobbágyság elproletárosodó rétegének, a mezőgazdasági proletariátusnak harcolni tudó katonája, de forradalmi tudattal még nem rendelkező harcosa. Ez a betyárosodó réteg az ország szinte minden társadalmi osztályával — még a nemesség szegényebb rétegeivel is — szoros kapcsolatban volt. Minden pauperizálódó család tettekre kész fiatal-sága idejutott, ha nem tudott belenyugodni az elszegényedésbe és szembe szállt a feudális közigazgatás apparátusával.¹¹³

Angyal Bandi ma is népszerű nótájának történeti háttere azt mutatja, hogy a betyárvilág korszerű értelmezésével kapcsolatban a történeti események még részletezőbb, még árnyaltabb feltárására és bemutatására van szükség, mint az általunk felkutatott adalékok ezt lehetővé teszik. Ha világosan akarjuk látni a nóta kialakulási folyamatát, a betyárballada és a valóság sokrétű kapcsolatát, nem elégedhetünk meg a Kiss Pál lejegyezte változat tanulságaival sem: a kor divatos repertoárját is részletesen kell megismernünk. A szöveg folklorisztikai elemzése nem nélkülözheti a kor nótakincsének alapos vizsgálatát sem, mert a szöveget is viszonyítanunk kell kora éneklési gyakorlatához. Mindezek részletesebb feltárására más alkalommal kerülhet sor csupán¹¹⁴

DÖMÖTÖR SÁNDOR

IRODALOM

- ALMÁSI Sándor
1834. *Magyar dalnok*. Pest.
- ARANY János
1951—1968. Összes művei. Bp.
- BALOGH István
1963. *Szabolcs megye statutuma a pásztorok megrendszabályozására a XVIII. században*. Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza) II, 91—111.
- BARTA János
1953. *Arany János*. Bp.
- BARTHA Dénes
1953. *Ötödfélszáz énekek*. Bp.

¹¹¹ BENDA Kálmán 1957.; Bev. XC. p.; Szűcs Sándor 1962.

¹¹² *Magyarság néprajza* III, 129.; Szűcs Sándor 1957.

¹¹³ SZABÓ Ferenc 1964.; Dömötör Ákos. 1963.; ZÁKONYI Ferenc 1967.

¹¹⁴ Tanulmányunk a Népművelési Intézet támogatásával 1968-ban készült. Kutatásainkat folytatjuk.

- BARTHA Lajos
1968. *Népi hagyományok Borsodban*. Miskolc.
- BENDA Kálmán
1957. *A magyar jakobinus mozgalom iratai*. Bp.
- BÉKÉS István
1966. *Magyar ponyva Pitaval*. Bp.
- BOROVSZKY Samu
1909. *Borsod vármegye története*. Bp.
- CSOMA József
1907. *Abaúj-Torna vármegye nemes családai*. Kassa.
- CSOMÁR Zoltán
1968. *Mátészalka*. Uo.
- CSURGAY Árpád
1891. *Sajószentpéter város története*. Miskolc.
- DÁNOS Erzsébet
1938. *A magyar népballada*. Bp.
- DÖMÖTÖR Ákos
1963. *Az ukrán hősdalok és a történeti valóság*. Bp. (kézirat)
- DÖMÖTÖR Sándor
1964. *Adatok a Felső-Magyarországi betyárvilág kialakulásának kezdetéhez*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII, 389—436.
1968. *A bíri Bachus nagykállói bevonulása 1790-ben*. Szabolcs-Szatmári Szemle III, 72—74.
1969. *A nyíri pajkosok*. Szabolcs-Szatmári Szemle IV, 47—54.
- DÖMÖTÖR Tekla
1956. *Irodalom és folklór*. A régi magyar színjátszás kutatásának kérdéséhez. ELTE Évkönyve 1955-re. Bp.
1957. *Literature and Folklore*. Problems of Research in old Hungarian dramatic art. Annales Univ. Scient. Sectio Phil. Tom. I.
- ERDÉLYI János
1846—1848. *Népdalok és mondák*. Pest.
- FABÓ Bertalan
1908. *A magyar népdal zenei fejlődése*. Bp.
- FAZEKAS Mihály
1955. *Összes művei*. Sajtó alá rendezte JULOW Viktor és KÉRY László. Bp.
- GYULAY Árpád
1952. *Arany János népdalgyűjteménye*. Bp.
- IPOLYI Arnold
1929. *Magyar mythologia*. Bp.
- KODÁLY Zoltán
1952. *Arany János népdalgyűjteménye*. Bp.
- KORPONAY János
1866—1870. *Abaúj vármegye monographiája*. Kassa.
- KRESZ Mária
1956. *Magyar parasztvisélet 1820—1867*. Bp.
- MAKKAI László
1954. *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631—1648*. Bp.
- MARGALITS Ede
1877. *Bácskai közmondások és szólásmondók*. Baja.
- MINÁBIK József
1966. *A Kollár előtti kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények költészete*. Filológiai Közlöny (MTA) XII.
- MISKOLCZY I. SIMON János
NAGY Gábor I. OTROKÓCSI
OTROKÓCSI NAGY Gábor
1942. *Református kollegiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*. Öntudatlan népiesség kéziratok gyűjteményirodalmunkban. Debrecen.
- POGÁNY Péter
1959. *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán*. Bp.
- PÓR Anna
1962. *Az első betyárszínjáték*. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. Bp.
- PUKY András
1885. *Puky Márton végrendelete*. Tört. Tár, Bp.

- RADÓ András
1921. *Idegen szavak szótára*. Bp.
- SIMON JÁNOS
1905. *Történetek*. Miskolc
1906. *Adatok a Zákány család történetéhez*. Miskolci Napló 1906. június 3.
1910. *A selyem betyár*. Nógrádi Hírlap XXXVIII. évf. 47. sz.
- SCHRAM Ferenc
1955. *Magyar népballadák*. Bp.
1959. *Balladák a budapesti könyvtárak kéziratok anyagából*. NK IV, 4.
- STOLL Béla
1963. *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565—1840*. Bp.
- SZABÓ Ferenc
1964. *A déalföldi betyárvilág*. Gyula.
- SZABÓ László
1966. *A kunhegyesi szegények és redemptusok ellentéte a XVIII—XIX. század fordulóján*. Szolnok.
- SZÁNTÓ Imre
1956. *Zöld Marci. Betyárvilág Heves és Külső Szolnok megyében a XIX. század első évtizedeiben*. Egri pedagógiai főiskola Évkönyve II.
- SZENDREY János
1904. *Miskolc város története és egyetemes helyirata*. Miskolc.
- SZÜCS Sándor
1957. *Pusztai szabadok*. Bp.
1962. *Szól a dudá, verbuválnak. Verbunkos- és obszitos-históriák a néphagyományban*. Bp.
1969. *Betyárok, pandúrok és egyéb hírességek*. Bp.
- THURY Elek
1908. *Iskolatörténeti adattár*. Pápa.
- TOMPA Mihály
1964. *Levelezése*. Sajtó alá rend. BISZTRAY Gyula. Bp.
- VARGA János
1968. *Az ősi eszköz, a bunkó használata*. In: Népi hagyományok Borsodban. Miskolc.
- VARGYAS Lajos
1954. *Röpülj páva röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok*. Bp.
1960. *Áj falu zenei anyaga*. Bp.
- HOM: Herman Ottó Múzeum
MÁL: Miskolci Állami Levéltár
NYÁL: Nyíregyházi Állami Levéltár
OL: Országos Levéltár
ŠAK: Štatny Archiv Košice (Csehszlovákia)

Sándor Dömötör:

DER HISTORISCHE HINTERGRUND
DES LIEDES VON BANDI ANGYAL

Auszug

Das Andenken der Räuber (ung. *betyár*, sing.) ist in Volksliedern, Volksballaden und Volkssagen bewahrt. Im allgemeinen Bewußtsein wird Bandi Angyal für den ersten, ältesten und am frühesten auftretenden reitenden Räuber (ung. *lovásbetyár*) gehalten, der durch seine kühnen Taten die Anerkennung sowohl seiner Zeitgenossen wie auch der Nachwelt errungen hatte. Über diese Heldentaten ist aber wenig bekannt. Auch die Lieder enthalten nichts Konkretes. Am zähesten knüpft sich eine ziemlich ansprechende Ballade an seinen Namen an, über die — auf Grund einer Variante aus dem J. 1807 — sich die Meinung ausbildete, daß sie ein volkstümliches Situationslied, eine kunstdichterische Schöpfung sei. Der Text enthält solche realistische Details, die darauf hindeuten, daß der Autor den von ihm besungenen Helden persönlich gut gekannt haben dürfte. In der mündlichen Überlieferung haben sich diese Persönlichkeitszeichnenden Züge allmählich abgenutzt.

Die wirklichen Taten von Bandi Angyal sind in Vergessenheit geraten. Lange Zeit wußte man auch nicht genau, wann er gelebt hatte. Im Aufsatz sind ein Steckbrief, der ihn genau beschreibt, und eine dazu gehörende Zeichnung veröffentlicht. Davon wissen wir schon, daß er seine berühmt gewordenen Pferde- und Rinderdiebstähle, die seinen Namen im öffentlichen Bewußtsein verewigten in den Jahren vor der französischen Revolution durchgeführt hatte. Vom Gesichtspunkt der Genese des Betyárenwesens aus ist die Klärung seiner Lebensverhältnisse von nicht geringer Bedeutung. Bandi Angyal war nämlich der erste Räuber, der als Betyár, d. h. als ein sich gegen die feudale Staatsordnung empörender Fronbauer anzusprechen ist. Das Andenken seiner Freveltaten vermischte sich mit seinem aufrührerischen Benehmen so stark, daß seine adelige Abstammung vollkommen vergessen wurde. Nur durch die neueren archivarischen Forschungen wurde klargelegt, daß der eigentliche Name des berühmten Räubers András Ónody war und daß er aus einer angesehenen mitteladeligen Familie stammte. Er ist 1760 im Marktflecken Sajószentpéter (Kom. Borsod) geboren. Seine ersten großen Diebstähle beging er im Sommer 1785, und 1787 geschah der auch in der Ballade besungene Fall in Gönc sowie seine Einkerkung in Kassa (heute Košice, ČSSR).

Im Aufsatz sind hierüber folgende historischen Daten und Dokumente mitgeteilt:

- I. Protokoll des zuständigen Stuhlrichters über die Umstände der Verhaftung András Ónodys und seines Kutschers,
- II. Geständnis András Ónodys,
- III. Geständnis seines Kutschers,
- IV. Aussagen über die Besitzer der gestohlenen Pferde,
- V. Konfrontation András Ónodys mit einem falschen Zeugen, 1788,
- VI. Daten über das Schicksal des auf Urlaub befindlichen Soldaten István Szabó, Kutscher von András Ónody,
- VII. Brief des Vaters von András Ónody, worin er um Freilassung seines Sohnes gegen Kautions bittet,
- VIII. Daten über die adelige Abstammung, die vornehmen verwandtschaftlichen Verbindungen und das Alltagsleben der Familie Ónody.

Laut der erschlossenen Daten dürfte András Ónody Führer einer verzweigten Räuberbande gewesen sein. Die Prozeßschriften trachteten ihn auf jede Weise zu retten. So entstehen viele Detailprobleme im Zusammenhang mit dieser Angelegenheit, auf die man heute keine Antwort zu finden vermag. Durch die erschlossenen historischen Daten werden aber die Entstehung, die Umstände der Entstehung des Betyárenwesens in ein neues Licht gestellt, wodurch wir der Wahrheit näher kommen. Es ist notwendig, sowohl die historischen wie auch die folkloristischen Untersuchungen fortzusetzen, um die Genese der Betyárenwelt zeitgemäß zu schildern.

Шандор Дёмётёр:

ИСТОРИЧЕСКИЙ ФОН ПЕСНИ БАНДИ АНДЯЛА

(Резюме)

В народной традиции память о венгерских разбойниках хранят народные песни, народные баллады и народные сказания. По традиции самым первым, раньше всех начавшим свою деятельность верховым разбойником считают Банди Андяла, своей храбростью, своими отважными делами он заслужил уважение не только современников, но и потомков. Однако о героических деяниях его известно очень мало, немного конкретных сведений сообщают и песни. Наиболее тесно с его именем связана весьма популярная баллада, на основе самого старого дошедшего до нас варианта ее (от 1807 года) сложилось мнение, что это ситуационное произведение народного характера, а не произведение устного народного творчества. Текст ее содержит такие реалистические части, которые указывают на то, что автор этой баллады лично был знаком с воспитым им героем. В ходе устной передачи баллады эти реалистические детали, знакомящие нас с личностью героя, постепенно стёрлись, исчезли.

Действительные подвиги Банди Андяла канули в волны забвения, долгое время даже точно не знали когда он жил. Статья знакомит нас с розыскным письмом, в котором дается точное описание нашего героя, и с гравюрой, которая была изготовлена как иллюстрация к описанию. Отсюда и стало известно, что в годы, предшествовавшие французской революции, он и совершал угоны огромного количества скота — коров и лошадей, чем и прославился у народа. С точки зрения выяснения генеалогии разбойничьего мира выяснение условий жизни этого героя не является безразличным, тем более, если учесть, что Банди Андял был первым таким человеком, которого называли бетяром (разбойником), то есть молодцом, восставшим против феодального строя. Однако память о его разбойничьих проделках настолько переплелась с этими сведениями, что совсем забытыми оказались сведения о его дворянском происхождении. Лишь новейшие исследования архивных материалов показали, что настоящее имя этого известного разбойника Андраш Оноди и происходит он из дворянской семьи среднего достатка. Родился он в 1760 году в сельскохозяйственном городке Шайосентпетер, в области Боршод. Летом 1785 года совершил первые крупные угоны скота в Хортобадской пусто, а в 1787 году произошел известный и из баллады случай в Гёнц и заключение его в тюрьму в г. Кашша (сейчас — Юшице, Чехословакия).

Обо всем этом в статье публикуются следующие данные и документы:

- I. Протокол об обстоятельствах, при которых был пойман Андраш Оноди и его кучер.
- II. Показания Андраша Оноди при его поимке.
- III. Показания кучера.
- IV. Показания владельцев угнанных лошадей.
- V. Очная ставка Андраша Оноди с одним из лжесвидетелей в 1788 году.
- VI. Данные о судьбе Йштвана Сабо — отпускного солдата, кучера Андраша Оноди.
- VII. Письмо отца Андраша Оноди, в котором он просит под залог выпустить его сына на свободу.
- VIII. Данные о дворянском происхождении семьи Оноди, о высоких родственных связях семьи и ее повседневной жизни.

Согласно полученным данным, Андраш Оноди, по всей вероятности, был вожакom крупной шайки. Документы судебного процесса отражают стремление любой ценой оправдать его, а потому встает множество таких частных проблем, связанных с описанными событиями, разрешить которые мы пока не в силах. Раскрытые же исторические данные по-новому освещают и зарождение разбойничьего мира, его обстоятельства, чем представляют возможность для раскрытия действительного положения вещей. Необходимо продолжение как исторических, так и фольклористических исследований в интересах современного освещения генеалогии мира венгерских бетяров-разбойников.

Adatok a honfoglaló magyarság földműveléséhez

A honfoglaló magyarsággal foglalkozó kutatás örvendetesen megélnékült az utóbbi évtizedben. Összefoglaló és részletmunkák is érintették a honfoglaló magyarság életmódját és mezőgazdasági kultúráját. A korábbi felfogással ellentétben egyre növekszik azoknak a kutatóknak a száma, akik a magyarság többségének vagy legalábbis egy részének földműves kultúrája mellett törnek lándzsát. Ezt a földműves kultúrát azonban különböző szinten képzelik el: letelepedőfélben levő vagy letelepedett félnomádok, esetleg paraszti közösségek.

A szűkszavú, néha ellentétes kijelentéseket is tartalmazó közel egykorú írásos források adatai és a nyelvészet sajnos nem teljesen megbízható következtetései mellett, a XVIII—XIX. századi analógiák visszavetítésén alapul ezen koncepciók többsége. Régészeti megfigyelések, illetve feltárások publikációinak felhasználására a vita eldöntésében csak a közelmúltban történtek kísérletek. Úgy tűnik, jogos a történészek s nyelvészek részéről hangoztatott szemrehányás, hogy a régészek ásója nem hoz elég, perdöntő bizonyítékul szolgáló anyagot a napvilágra. Az eddigi publikációk is temetők analízisei vagy sírokból előkerült tárgyak közlése.¹ Addig sem hivatkozhatunk azonban a leletanyag hiányára, míg a lassú ütemben folyó telepátások nagyobb mennyiségű, összefüggéseiben is értékelhető anyagot eredményeznek. Nincsenek még teljesen feldolgozva a múzeumokban tárolt régi, gyakran pontosabb lelőhellyel sem rendelkező, szórványleletek. Ebben döntő szerepet játszik az, hogy a vas-tárgyak többsége egyéb kísérőleletek nélkül nehezen keltezhető. A környező államokban, elsősorban a Szovjetunióban, Lengyelországban és Csehszlovákiában folytatott nagyszabású ásátások azonban lehetővé teszik, hogy több, korábban nehezen, vagy nem értékelhető szórványlelet az analógiák révén a tudomány számára felhasználhatóvá váljék.

Éppen a szovjetunióbeli telepátások eredményei vezették BARTHA Antalt arra a feltevéésre, hogy az intenzívebb földművelést folytató VIII—IX. századi *Szaltovó—majácki kultúra* peremén élő magyarság már a *Kárpát-medencébe költözése előtt ismerte az ekés földművelést, mely magasabb szintű lehetett, mint az itt talált szláv őslakosság földműves kultúrája*. Elképzelését azonban eddig csak egy negatív bizonyíték támasztja alá a hazánk területén előkerült leletek közül: a zalavári ásátás kisméretű, fejletlen ekepapucsá.

¹ Pl. SZÓKE Béla 1962, 22., 99., 101.; KRALOVÁNSZKY Alán 1962.; CSALOG ZSOLT 1967, utóbbi a honfoglaláskori temetők sírjainak tájolása alapján igyekezett kimutatni, hogy a honfoglaló magyarság egy része már állandóan letelepült, másik része pedig még téli—nyári szállásokon élt.

Az alábbiakban, négy a X. század körüli időkre keltezhető leletet kívánunk ismertetni és segítségükkel a honfoglaló magyarság földműves kultúrájáról kialakult nézeteket kiegészíteni.

I.

Az első leletegyüttes Zala megyében Pölöske és Zalaszentmihály falvak között került elő 1955-ben. A leleteket együtt elcsomagolva a Göcseji Múzeum régészeti gyűjteményében találtuk meg raktárrevízió során 1968-ban. A doboz felirata: *Pölöske, 1955. XII. Sz. I. volt. SZENTMIHÁLYI Imre, a Göcseji Múzeum igazgatója 1955. december 16-án járt kint a helyszínen. Gyűjtőnaplójában a következő feljegyzést találtuk: „A Betonútépítő Vállalat által végzett tőzegkitermelés során Pölöske határában a községtől és a Szévíztől K-re kb. 30 cm mélységben nagy kiterjedésű lelőhelyre bukkantak; egy embercsontváz (mellette spirális bronzhuzal volt) továbbá rengeteg őskori edény (töredékek, egy ép urna és egy bronztű) került elő. Vastárgyakat és csontokat is találtak ott... A vállalatnál átvettem több ott talált vastárgyat és egy edényt.”² A lelőhelyről, mely Pölöskétől K-re mintegy 600 m-re, a Zalaszentmihályon át Bakra vezető műúttól (a Szévizen átvezető hídtól) pedig kb. 1 km-re É-ra került el.*

Ahhoz nem férhet kétség, hogy a dobozban talált vastárgyak azonosak a gyűjtőnaplóban említett leletekkel, bár közelebbit nem írt róluk SZENTMIHÁLYI Imre. Mint látni fogjuk, a darabok nem egy nagyobb lelőhelyen összegyűjtött szórványleletek, hanem valószínűleg egy együtt talált depot tárgyai. A Göcseji Múzeumba 7 db vas került (a nagykanizsai Thury György Múzeumban végzett restaurálás során azonban 3 db elkallódott 1968-ban).

1. *Ekepapucs* (1. kép 1). A feltűnően kis méretű (h 10,5 cm), köpüs felerősítésű, tömzsi ekepapucs (legn. sz.: 7,1 cm) sérült. A nyakra szinte merőlegesen álló szárnyak (h: 4,2 cm, sz: 1,2 cm, v: 0,4–0,5 cm) egyike letörött. A törésselület mutatja, hogy nem 1955-ben, hanem még a földbe kerülés előtt sérült meg a tárgy. Nyaka (h: 4,3 cm, sz: 6,7 cm) alig keskenyebb a pengérésznél (h: 6,2 cm) és ahhoz hasonlóan a hossz tengelyre merőlegesen enyhén ívelt. A penge a hossz tengely síkjában is ívelt kissé. Hosszú használatra mutat a sérült szárny mellett az élek erős kopottsága. Különösen az egyik oldalon (amelyiken a szárny is hiányzik) figyelhető meg jól az él elvékonyodása. Itt több mm hiányozhat az eredeti élből. Ha ezt a hiányt is hozzászámítjuk, jobban érzékelhetővé válik, hogy a lekerekített végű tárgy készülése idején a mainál erősebb aszimmetriával rendelkezett. Egyébként is csak az enyhe aszimmetria teszi érthetővé, hogy miért kopott el jobban az egyik él.

2. *Csoroszlya* (1. kép 2). Úgyancsak sérült, mai állapotában rövid példány (h: 25,8 cm). Eredetileg hosszabb volt, mert a szár hiányos. Magsérült a hegye is, bár az innen hiányzó darab a penge ívéből szinte pontosan kiszámítható (az élrész mai h: 14,3 cm, eredeti h: kb. 17,4 cm). Ez alapján megállapítható, hogy a szára megközelítően 22–25 cm hosszú volt (jelenlegi h: 10,3 cm). Ennél sokkal hosszabb azért sem lehetett, mert a szár keresztmetszete olyan kicsi (1 cm-re a törésselülettől: $1,3 \times 2,5$ cm, 1 cm-re a pengétől $1,2–1,3 \times 2,4$ cm, enyhén trapéz alakú), hogy amennyiben hosszabb száron rögzítik, stabili-

² SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója. 1955. 361–362. A tárgyak Itsz.: Göcseji Múzeum 70.22.1–4.

tása túl kicsi lett volna. A szár apenge él felőli oldalán erős ívvel kiszélesedik és élbe megy át. Az egyenes szárhoz csatlakozó penge ívelt: az él alig, a fok erősebben. A hegyben végződött penge keresztmetszete egyenlőszárú hegyes-szögű háromszög (1 cm-re a pengetőtől sz: 4,8 cm, a fok v: 1,0 cm; 6 cm-re az eredeti hegytől sz: 3,1 cm, a fok v: 0,7 cm).

3. *Kapa* (1. kép 3.). Feltehetően kapát szándékozott készíteni a kovács abból a vasdarabból, amelyet megközelítően trapéz alakúra alakított (h: 13,3 cm, sz: 6,7 cm, ill. 13,4 cm). A rövidebb oldalon a legvastagabb (v: 0,5 cm), a trapéz alapját pedig éllé alakították. Az ívelt él sérült, több helyen kitéredezett. A vastagabb résztől az él felé fokozatosan vékonyodik a vaslap úgy, hogy a hátlap síkja egyenes, merőleges az alapra, az előlap pedig alig ívelt. A munkát a mester még nem fejezte be, mert a nyakát és a köpüt még nem kovácsolták rá. (A kapák készítésének nem csak az egy darabból való kikovácsolása ismert.)

4. *Fokos* (1. kép 4.). Ugyancsak be nem fejezett munka, mely készítés közben eltörött. A mester egy darabból akarta elkészíteni úgy, hogy a kb. 24 cm hosszú és 0,8–1,0 cm vastagra kalapált, megközelítően 2,5 cm széles vasdarabot félbehajtottá és összekalapálta. A végek találkozásánál alakította ki az élet, mely a fokos felső oldalával hegyesszöget zárt be, és kiszélesedve (élh: 5,0 cm) kissé lehajlik. A másik végén, a huroknál akarta a köpüt elkészíteni, de a nyélyuk tágítása során a nyak és a köpü találkozásánál, illetve a fokonál a réteges vas (restaurálás után nagyon jól megfigyelhető volt a szerkezete) eltörött. Jelenlegi állapotában h: 11,8 cm, a nyak sz: 2,6 cm, legnagyobb v: 1,7 cm.

5. *Fejsze*. A restaurálás során elkallódott, így csak a restaurálás előtt felvett méretek és az ekkor készített rajz ismert. Tömzsi, erősen elkopottnak tűnő szerszám. A négyszögletes lapú, kissé ívelt fokhoz aránytalanul nagy (átm.: kb. 2,4 × 3,5 cm) ovális alakú nyélyuk csatlakozik. A nyak szélessége és vastagsága az élrész felé fokozatosan csökken. Talán egy penge is csatlakozott még a nyakhoz, mely letörött, csonkját pedig kalapálásra használták, mert restaurálatlan állapotban törésfelület még elmosódva sem látszott. Elképzelhetőnek tartjuk azonban, hogy ez is egy félkész állapotban levő szerszám volt, melynek köpűjét már elkészítették, de a pengét és az élet még nem alakították ki.

6–7. *Vasdarabok*. Mindkettő elveszett a restaurálás során, csak a rajzok és a méretek ismertek. A munkafolyamat kezdetén álltak, így nem állapítható meg, hogy a kovács mit szándékozott belőlük készíteni. Az egyik elnyújtott 13,5 cm hosszú, 2,7 cm széles és átlagban 0,9 cm vastag darab. A másik „T” alakú: h: 17,0 cm, sz: kb. 2,5 cm, v: 0,9–1,0 cm. A „T” felső részének h: 3,8 cm, v: 1,1 cm. Meglehetősen kis darabok, nem készíthettek belőlük nagyobb eszközöket.

A hét tárgynak van egy közös vonása: egyik darab sem ép. Megerősült vagy pedig be nem fejezett készítmények. E sajátosság alapján úgy gondoljuk, hogy a tárgyak összetartoznak és egy depot részéről lehet szó. Tulajdonosuk, feltehetően egy kovács, a honfoglalás körüli időkben rejtette el ezt a kincset a tőzegben. Menekülése során elsősorban azoktól a tárgyaktól vált meg könnyebben, melyeket nem értékesíthetett közvetlenül. Ezek még be nem fejezett munkák (3., 4., 6., 7. és talán az 5. tárgy), ill. javításra elvállalt vagy vas anyaga miatt értékesebb, sérült, akkori állapotukban nem felhasználható darabok (1., 2. és talán az 5. tárgy) voltak.

Az ekepapuccsal és csoroszlyával együtt előkerült vaseszközök egyike sem datálható, mert felismerhetetlen, hogy milyen eszközt szándékoztak belőlük készíteni, vagy olyan típusba tartoznak, mely pontosan nem keltezhető. A pölöskei tőzegmezőből került ugyan elő honfoglaláskori sodrott bronz nyakperec és egy sérült csüngődísz,³ a vasak múzeumba szállításakor a helyszínen gyűjtött kerámiatöredékek azonban nem hozhatók kapcsolatba a vaslelettel: későbronzkori és bronzkorvége-koravaskori, a halomsíros- és urnasíros kultúra idejére keltezhetőek valamennyien.⁴

Az ekepapucsnak a párhuzamait a mai Csehszlovákia és Lengyelország területén találjuk meg (pl. Stare Město, Uherské Hradiště, Lišeň, Nejdek stb., de hasonló a Gajarban és Nowa Hután talált példány is) valamennyi a IX–X. század körüli időre keltezhető.⁵ Az eddig ismert egyetlen hazai IX. századi ekepapucs a zalavári,⁶ amely ugyan nagyobb példányunknál, de szimmetrikus, csoroszlyát nem igénylő⁷ túróeke (ralo) alkatrésze volt. A jóval kisebb pölöskei ekepapucs fejlettebb példány. Ez a típus Európában már a késői vas korban (kelták) és a római korban is ismert, sőt a Balkánon még a későközépkorban is használtak hasonló ekevasakat.⁸ Ekevasunk fejlettebb voltára mutat a vele talált csoroszlya is. A csoroszlya méretei túl nagyok tűnhetnek a kisméretű ekevashoz viszonyítva, és az sem bizonyítható, hogy egy ekére voltak felszerelve. A *Radeberg–Lotzdorf*-i 11 cm hosszú ekepapucs mellett azonban méreteikben a miénkhez hasonló nagyságú csoroszlyákat találtak.⁹ Így feltételezhetjük, ha nem is ugyanazon ekére volt a két alkatrész szerelve, egymáshoz nagyon is hasonló ekék részeitől van szó. Formája alapján ekevasunk a ŠACH által rendszerezett csehszlovákiai ekék ún. ötszögletű ekevasai közé sorolható.¹⁰ Közelebbi vizsgálata azonban arra mutat, hogy felhasználása nem teljesen azonos azokkal az ekevasakkal. Átmenetet képez az aszimmetrikus gajári típusú ekékhez, melyeken jól megfigyelhető a jobboldalasság. A túróekékhez hasonlóan nem horizontális helyzetben végzett munkát. Az enyhén kúpos, eléggé nyitott köpü és az alig ívelődő hosszmeteszlet alapján az is megállapítható, hogy talp nélküli ekére nem szerelhető fel. Akárcsak az ún. ötszögletű ekéket, egy rövid lapos fanyéllel, mérsékelten dülő helyzetben erősíthették fel a talp élezett orrára. Az ekvas jobb élének erős kopása mutatja, hogy ugyanakkor jobb oldalra is megdöntötték. ŠACH figyelte meg, hogy szimmetrikus ekavassal történő barázdaszántás esetén azon az oldalon kopik el jobban a penge, amelyik oldalra az ekét döntik.¹¹ Ekevasunk tehát jobb oldalra döntve a földfelszín felé lejtő helyzetben volt felerősítve egy olyan eke talpára, melynek gerendelyén csoroszlya is volt. Működése így hasonló lehetett a kerülőekékéhez. Ha figyelembe vesszük, hogy a környéken a IX. századra datálható települések elsősorban a mocsaras völgyek szigetein találhatók, megállapítható,

³ Ltsz.: Göcseji Múzeum 56.68.21—22.

⁴ Ltsz.: Göcseji Múzeum 56.68.1—12.

⁵ HACHULSKY, E. 1954, 189.; ŠACH, F. 1961, 63—65., 81—82. és 35—36., 40/a., 62. kép.; KUDRNAČ, J. 1963., 226.; HENSEL, W. 1965, 26., 34.

⁶ Sós Ágnes 1963, 67—68. és XC. tábla.

⁷ BARTHA Antal 1969/1, 21. Szerinte a zalavári ekepapucset csak csoroszlya nélküli ekéhez használhatták.

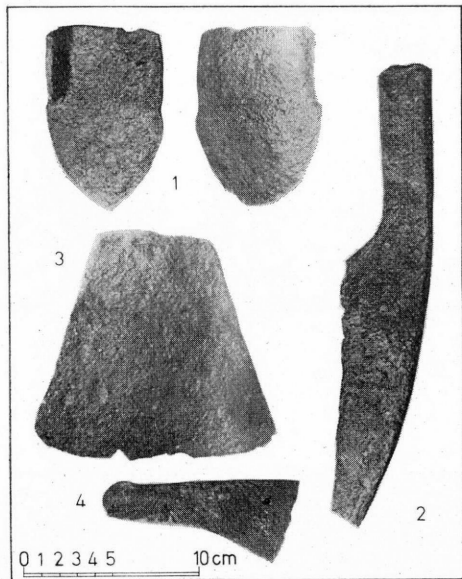
⁸ SPEHR, R. 1966. 172—174. Bőséges irodalommal.

⁹ SPEHR, R. 1966, 169.

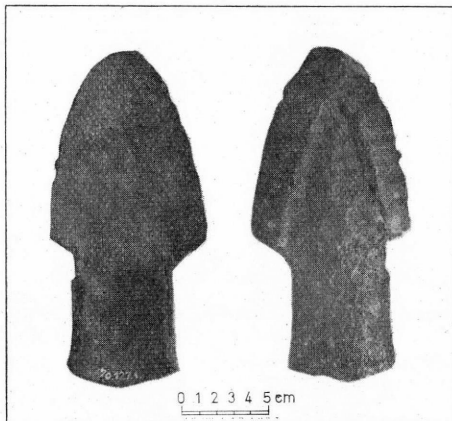
¹⁰ ŠACH, F. 1961, 60—66.

¹¹ ŠACH, F. 1961, 94.

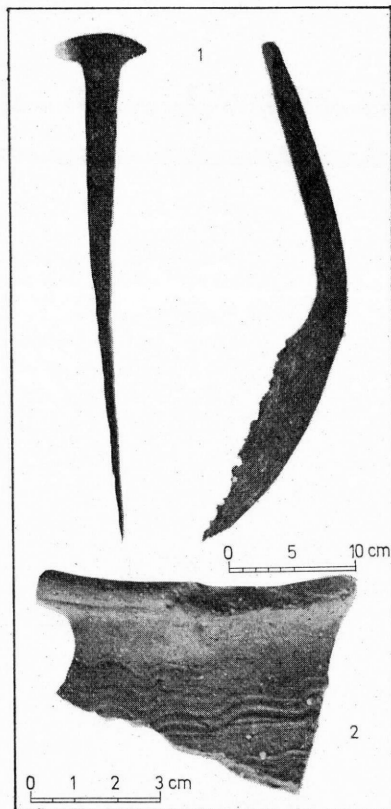

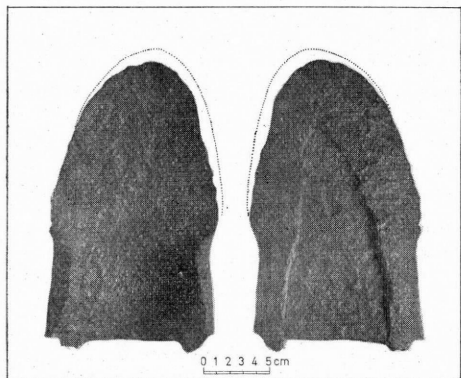
1. kép. A pölöskei depot tárgyai. 1. ekepapucs, 2. esoroszlya, 3. kapa, 4. fokos

2. kép. A vértesi ekepapucs

4. kép. A keszthelyi leletek. 1. csoroszlya, 2. a csoroszlyával együtt talált kerámia-töredék

3. kép. A badacsonyi ekepapucs

hogy szükséges is volt a szántásnak ez a módja az eredményes földműveléshez. A túróékék ugyanis az égetéses földművelés tipikus eszközei, gyepes terület szántására nem alkalmasak. A települések elhelyezkedése alapján pedig elsősorban magas víztartalmú, gyepes területeken folytathatott földművelést a IX. században itt élő népesség.

A honfoglaláskörüli időszakra való datálásnak nem mond ellent a kapa sem. Trapéz alakú kapát, mely nagyobb és válla kissé csapott, XI–XII. századi jugoszláviai *depot*ból is ismerünk.¹²

II.

GULYÁS István budapesti magángyűjtőtől kapott ajándékba a Balatoni Múzeum egy ekavasát, melyről csak annyit tudunk, hogy a Nógrád megyei Vértesen került elő.¹³ (2. kép) Az eléggé kopott, de jó állapotban levő vállas, köpüs felerősítésű ekepapucs 19,5 cm hosszú. Az enyhén kúpos köpü szárnyai nyitottak alig befelé hajlók (a köpü h: 7,1 cm, sz: 6,4–5,9 cm). Az erősen kihangsúlyozott vállaknál vastag fejelés indul (a penge legnagyobb vastagsága közepén: 0,85 cm, a fejelés legnagyobb vastagsága a csúcsnál: 1,15 cm), mely a jobb oldal erős kopása miatt a bal oldalon szélesebb (a fejelés szélessége a bal oldalon: 2,2–3,0 cm, a jobb oldalon: 1,75–2,7 cm). A kopás következtében veszítette el púposágát a jobb oldali fejelés, amely jelenlegi állapotában kissé homorú. A hosszú használatra mutat a jobb él erős kopása mellett a csúcs is. Eredetileg a mai állapotnál hegyesebb ekevas csúcsa közepén lehetett, a kopás következtében azonban lekerekedett és a bal oldalra tolódott. A lekopott részeket is beszámítva enyhén aszimmetrikus, jobb oldalas eke lehetett a darab készülése idején. A penge alsó oldala szinte egyenes, síkot alkot, felső fele enyhén ívelt, főleg a fejelés vége lehajló (penge h: 12,4 cm, sz: 9,3 cm).

III.

A Balatoni Múzeum anyagának újraleltározása során a *Darnay-gyűjtemény* maradványaiból egy nagyobb méretű ekevasat leltároztak be.¹⁴ Lelőhelye: Badacsony (3. kép). A zömök, szinte váll nélküli ekepapucs megközelítően háromszög alakú (h: 22,2 cm, legn. sz. 13,2 cm.). A széles köpü szája alig keskenyebb a vállak szélességénél (sz: 13,0 cm), enyhén kúposodik (a köpü végének sz: 12,1 cm). A köpü 8,0 cm hosszú, szárnyai körív alakúan befelé íveltek, a jobb oldali erősebben. Jellegzetessége az erős fejelés, melyet nem lévén vállak, a jobb oldalon 1,9 cm, a bal oldalon pedig 1,6 cm keskeny szalaggá kalapálva megnyujtottak, és a köpü peremén visszahajlítva erősítették meg. A fejelés nem szimmetrikus: a jobb oldalon szélesebb (a jobb oldalon sz: 4,2–5,4 cm, a bal oldalon sz: 3,5–4,6 cm). Eredetileg a két oldal fejelése azonos lehetett, de a hosszú használat során a bal oldal erősebben kopott meg, mint a jobb. Vastagságából is többet veszített (a bal oldal v: 1,3 cm, a jobb oldal v: 1,6 cm). A fejelés belső csúcsa nem a hossz tengely vonalában van, hanem attól balra helyezkedik el. Erősen lekerekített csúcsát is a bal oldalon találjuk. Ha a jobb

¹² Барачки, С. 1960, III. tábla.

¹³ Ltsz.: Balatoni Múzeum 70 127.1.

¹⁴ Ltsz.: Darnay Gyűjtemény 6337., Balatoni Múzeum 64.956.1.

oldal kopását figyelmen kívül hagyva a jobb oldali fejelés szélességével számolunk a bal oldalon is, még világosabbá válik, hogy ekénk a nagyon ritka bal oldalas ekevasak közé sorolható. Eredetileg a csúcs, mely a mostani állapotnál hegyesebb lehetett, még hangsúlyosabban a bal oldalon lehetett. A csúcson és attól balra számításaink szerint legalább 13 mm kopott el a penge hosszából és szélességéből. Tekintve, hogy közben a jobb oldal sem maradt meg eredeti állapotában, ekénk szélessége még ennél is nagyobb lehetett, vállalai is erősebbek voltak, bár itt kopott a penge a legkevesebbet. Hosszirányban a penge alsó fele egyenes, felső fele alig ívelődő, inkább a végénél a fejtelt rész csapott, lefelé hajló. Keresztirányban mindkét oldal felé lehajló a penge, felső felén a fejelés miatt erősebb az ívelődés.

A két ekevas azonos technikájú ekét tételez fel, mely a pölöskei ekéhez hasonló elven működött. Ezeket az ekevasakat sem rögzítették vízszintes helyzetben az eketalpra, hanem kissé előre buktatva, ugyanakkor jobb, illetve bal oldalra döntve végezhettek velük eredményes szántást. Nem is voltak szimmetrikusak, hanem azt az oldalt, amelyikre döntve használták őket jobban megerősítve kihangsúlyozták. A felhasználásnak ez a módja (barázdaszántás) ha nem is jelent feltétlen kerülőket (kormánydeszka), feltételezi a csoroszlyát.

A vértési példány rokoni körét könnyű megvonni. Ez a típus ismeretlen a szláv emlékananyagban. A Pozsony mellett talált hasonló formájú, mindkét oldalán (de alul és felül is) megerősített szimmetrikus ekevas jól keltezhető az i. u. I. századra. Sokkal nagyobb, mint a vértési (h: 32,3 cm) és ami lényegesebb, más helyzetben, vízszintesen felerősítve végzett munkát.¹⁵ Párhuzamaít a Szaltovo–majácki kultúra területén találtuk meg. PLETNYEVA közöl két ilyen típusú ekevasat, melyek hasonlóan a vértési darabhoz, vastagon megfejtelt, vállas példányok, enyhe aszimmetriával.¹⁶ A vértési példány hossza (19,5 cm) a két idézett ekevas hossza (kb. 17,1 és 27,6 cm) között áll. BARTHA Antal 3 típusba osztályozza a Szaltovo–majácki kultúra ekéit: nehéz, közepes és könnyű ekék. Darabunk az utóbbi két típus közé helyezhető (közepes ekevas h: 20–22 cm, könnyű ekevas h: 18 cm).¹⁷ Felerősítésünk módja és a velük végzett szántás technikája is azonos. Ebben a kultúrkörben ismert a csoroszlya is. Ezt az ekevasat tehát úgy hozhatták magukkal a honfoglalók, vagy előző hazájukban megismert előképek mintájára már a Kárpát-medencében készítették; de mindenképp a magyarsághoz köthető.

A Badacsonyan előkerült ekepapucs értékelése lényegesen nehezebb. Ebben szerepet játszik kihangsúlyozott bal oldalassága, ami szinte egyedülállóvá teszi. ŠACH összefoglaló munkájában az általa ismert bal oldalas példányok rendeltetését nem tudta megnyugtatóan megoldani. A *Dinorben Hill*-i római kori hosszú, elnyújtott pengéjű ekevasról a nagy idő- és térbeli távolság ellenére feltételezi, hogy kétágú szoha eke bal oldali vasa volt,¹⁸ a *Čechůvky*-i példányt pedig olyan ekevasnak képzei, mellyel sohasem szántottak.¹⁹ Nehezen magyarázható meg, hogy miért készítenek balra fordító ekét. Párhuzamot azonban a néprajzi anyagból is ismerünk. A Balatoni Múzeum egyik faekéje rögzített csoroszlyás, balra fordító eke, amely Balatonszentgyörgyőről került

¹⁵ ŠACH, F. 1961, 58–59. és 31. kép.

¹⁶ Плетнева, С. А. 1967, 144. és 38. kép.

¹⁷ BARTHA Antal 1969/1, 17.

¹⁸ ŠACH, F. 1961, 86.

¹⁹ ŠACH, F. 1961, 97–98.

a múzeumba.²⁰ 1870 körül készítették, de még a század elején is használták. Legutóbbi tulajdonosa azonban nem tudott magyarázatot adni arra, hogy miért szántott az édesapja ilyen ekével.

Ez az ekepapucs típus nem ismert a szláv emlékonyagban. Egy hasonló darabot ŠACH az ún. háromszög alakú ekevasak közé sorolt. A *Kolini* példány biztosan keltezhető a késői vaskor idejére (i.e. I. század). Ezt a szimmetrikus ekevasat azonban a kopásnyomok alapján talp nélküli túróékére szerelték fel.²¹ Fejelés sem volt rajta. A szláv ekék között nem is szokás az ekvas fejelése. Ha a pengét meg akarták erősíteni, akkor a penge hossz tengelyének vonalában az alsó vagy felső felén ormót képeztek.²² Az egyetlen csehszlovákiai fejtelt pengéjű darab szórványleletként került elő Morkůvky határában, és csak tipológiai alapon sorolható a IX–X. századi szláv ekék közé.²³ A badacsonyi ekevasról elkészítésének módja és a hozzá szükséges eke típusa alapján feltételezhetjük, hogy a honfoglalás körüli időkben készült és nem köthető a helyi őslakossághoz.

Mindkét ekevas későbbi századokra keltezése ellen szól, hogy az eddig publikált Árpád-kori ekepapucskok fejlettebb példányok.²⁴

IV.

A 4. lelet Keszthelyen került elő. 1967. november 20-án a szt. Miklós temetőben Szabó Györgyné sírjának ásása közben szemétködőrré bukkantak. A leletmentés eredményeképp egy meglepő formájú csoroszllya²⁵ és 2 db kerámiatöredék került elő.²⁶ A vaseszközt a kerámiatöredékek keltezik. A kisebbik darab kívül barna, belül fekete, erősen soványított, díszítetlen oldaltöredék, nem datálható. A másik azonban jellegzetes: kihajló peremű, rövid nyakú, vállán körbefutó hullámvonalalköteggel díszített edény töredéke. Külső és belső oldalán téglaszínű, de a törésfelületeken jól látható, hogy közepe kevésbé kiegészített, fekete színű (4. kép 2.). Erről a kerámiafajtáról állapította meg legutóbb ERDÉLYI István és GUMILJOV, L. N., hogy a IX–XII. században a nomád régészeti anyag jellegzetes darabja, mely etnikumhoz nem köthető.²⁷ E kerámiatöredék alapján a szt. Miklós temetői települést a honfoglalás körüli időkkel keltezhetjük, melynek lakói a sztyeppéről költöztek a Kárpát-medencébe, tehát szlávok nem lehettek, inkább magyarokra kell gondolnunk.

A csoroszllya (4. kép. 1.) feltűnően erősen ívelt, nagy példány (külső kerületének h: 54,7 cm, a két vége közötti távolság: 48,6 cm). Az egyenes, négyszög keresztmetszetű szárrészhez (a szár keresztmetszete a fejnél: 3,4 × 1,8 cm, a szár közepén: 2,7 × 2,7 cm, a pengétőnél: 3,0 × 2,0 cm) 43°-os szögben hajlik az egyenlőszárú hegyesszögű háromszög keresztmetszetű, hegyben végződő penge (a penge szélessége 8 cm-re a hegytől: 4,0 cm, 15 cm-re: 5,2 cm, 20 cm-re: 5,4 cm; vastagsága ui.: 0,8, 1,0 és 1,2 cm). A szár és a penge megközelítően azonos hosszúságú. A csoroszllya érdekessége, hogy a szár fejen

²⁰ Ltsz.: Balatoni Múzeum népr. 64.12.3.

²¹ ŠACH, F. 1961, 56–57. és 29. kép.

²² ŠACH, F. 1961, 43–45. és 53. kép.

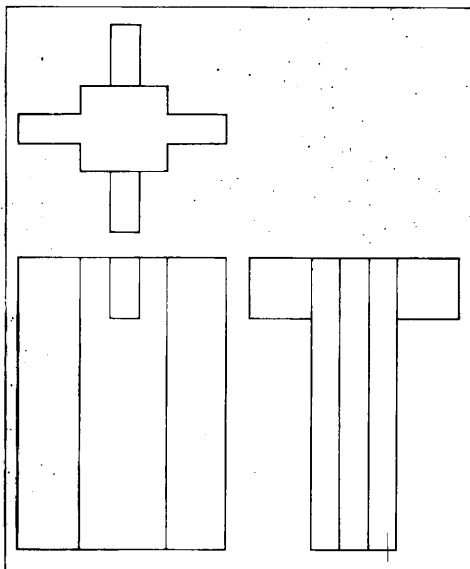
²³ ŠACH, F. 1961, 74–75. és 54. kép.

²⁴ KOVALOVSKY Júlia 1966, 178., 181. és VI. tábla

²⁵ Ltsz.: Balatoni Múzeum 70.128.3.

²⁶ Ltsz.: Balatoni Múzeum 70.128. 1–2.

²⁷ ERDÉLYI István—GUMILJOV, L. N. 1969, 57–58.

5. kép. A keszthelyi csoroszlya felerősítésének rekonstrukciója

végződik. Az él síkjára merőlegesen ellapították és megnyújtották a szárát, egy 8,1 cm hosszú, 2,8 cm széles és 0,8–1,1 cm vastag, ovális alakot képezve így ki.

Vaseszközünk formai párhuzamait nem ismerjük. A vele együtt talált kerámiatöredék mellett szláv népességhez kötése ellen vall, hogy az egykorú szláv csoroszlyák mindegyike kisebb 40,0 cm-nél,²⁸ csak a XIV. századi *Semonicei* lelet csoroszlyái érik el ezt a nagyságot.²⁹ A Szaltovo—majácki kultúra emlékanyagában azonban több hasonló méretű, bár kevésbé ívelt és fej nélküli darabbal találkozhatunk.³⁰ A keszthelyi csoroszlya felhasználásának módja nehezen állapítható meg. Nem tartjuk valószínűnek, hogy önmagában, egy gerendelyre erősítve használták. Inkább egy barázdaszántásra is alkalmas eke részének gondoljuk. A fej kiképzése csak a csoroszlya felerősítésével lehet kapcsolatos. Úgy képzeljük, hogy a vastag gerendelybe (legalább 12 cm átm. egy legalább 3,5 × 3,5 cm-es (a szár legnagyobb átlója) négyzög keresztmetszetű lyukat fúrtak, melyből a négy oldalon kb. 1,2 cm széles, 2,5 cm hosszú szárak nyúltak ki. A menetirányba eső oldalakon a szárak vályúszerűek (átérnek a gerendely teljes vastagságán), míg az arra merőleges oldalakon csak mintegy 2,0–2,5 cm mélységig lettek kivésve. (5. kép.) Így a csoroszlya a menetirányra merőlegesen fordítva alulról becsúsztatható a gerendelybe. Miután a fej felül a gerendely fölé ért, a csoroszlyát elforgatják 90°-kal úgy, hogy a penge éle a menetirány felé álljon, és visszaengedik. A fej két szárnya ekkor a másik két szárba illeszkedik. Ez a rögzítés azonban nem túl stabil,

²⁸ ŠACH, F. 1961, 59., 63. és 64/a—b. kép.

²⁹ ŠACH, F. 1961, 92. és 70/a—b. kép.

³⁰ Плетнева, С. А. 1967, 145. és 38. kép; Ляпушкин, И. И. é. п. 117. és 10. kép.

mert a négyszögletű lyuk nagyobb, mint a szár keresztmetszete. Valószínű, hogy kiékeltek a csoroszlyát de az munka közben még így is némileg hátra billent. Talán azért ívelt annyira a penge, hogy ezt a hátrabillenést kiegyenlítse, és megfelelő szögben álljon a talaj felé a csoroszlya.

A fent ismertetett négy lelet közül csak a pölöskei depot párhuzamait találtuk meg a IX - X. századi szlávtság emlékanyagában. A másik három tárgy (keszthelyi csoroszlya, vértesi és badacsonyi ekepapucs) formája és méretei alapján nem köthető a szlávtsághoz, inkább a honfoglaló magyarság által a Kárpát-medencébe behozott típusok darabjainak véljük ezeket. Az ekevasak kopásnyomainak vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a helyi őslakosság nemcsak csoroszlya nélküli túróékeket használt,³¹ hanem ismerte a csoroszlyás ekét, melynek vasa átmenetet képezett a szimmetrikus és az aszimmetrikus ekevas között. A szántásnak ez a módja hasonló a Szaltovo -majácki kultúrához köthető ekékkel végzett földművelés színvonalához. Utóbbiak azonban jobb kivitelük következtében tartósabbak, és méreteik is nagyobbak, így az ezekkel végzett szántás hatásfoka is jobb lehetett.

A honfoglaló magyarságot természetesen nem egy letelepült, elsősorban földműveléssel foglalkozó tömegnek képzeljük. Az etnikailag heterogén népesség életmódja és műveltségi szintje sem lehetett homogén. A folyóvölgyekben földművelést folytató Szaltovo—majácki népesség egyes elemei (pl. az alánok³²) kimutathatók a honfoglaló magyarságban. A földművelő népesség mellett a többséget alkotó „félnomádok” is ismerhették a kor színvonalán fejlettnak mondható ekés földművelést, még ha ezt csak járulékosan végezték is.³³

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a honfoglaló magyarság jó része olyan agrártechnika ismeretében érkezett a Kárpát-medencébe, mely az eszközök kivitelét és a szántás módját tekintve sem volt alacsonyabb szinten a helyi őslakosság földművelésénél. Úgy gondoljuk tehát, hogy az a nyelvészeti adatokra épülő feltételezés, hogy a honfoglaló magyarság ismerte ugyan a földművelést, de az alacsonyabb szinten állt, mint a helyi őslakosság ekés földművelése³⁴, nem állja meg a helyét.

MÜLLER RÓBERT

IRODALOM

BARACSKI Sz.

1960 *Групи налaзи старосрпског гвозденог алатa из Вришa.*
RAD Vojvodinszkih Muzeja. 9 III. tábla.

BARTHA Antal

1968. *A IX—X. századi magyar társadalom.* Bp.

BARTHA Antal

1969/a. *Gazdaságtörténet és szavak.* MNy. LXV. 14—25.

BARTHA Antal

1969/b. *KeletEurópa és őstörténetünk.* Valóság. 12. sz. 64—73.

CSALOG Zsolt

1967. *A IX—XI. századi magyarság gazdálkodásának és életformájának kérdéseire.*
ASz IX. 228—240.

³¹ Ld. 6. j.

³² BARTHA Antal 1968, 12., 23.; BARTHA Antal 1969/2, 69.

³³ SZABÓ István 1966, 26—27., 34—35.; SZABÓ István 1969, 78., 107.

³⁴ HOFFMANN Tamás 1969, 34.; MOÓR Elemér 1964.

- ERDÉLYI István—GUMILJOV, L. N.
1969. *A nomád világ egysége és sokrétűsége*. Archeológiai Értesítő 96, 54—61.
- HACHULSKI, E.
1954 *Radlice z počného okresu rzymského z Mogily, pow. Krakow*. Wiadomości archeologiczne. XX.
- HENSEL, Witold
1965. *Die Slawen im frühen Mittelalter*. Berlin.
- HOFFMANN Tamás
1969. *Vor- und Frühgeschichte der ungarischen Landwirtschaft*. ASz X Supplementum.
- KOVALOVSZKI, Júlia
1966. *Orosháza és környéke a magyar középkorban*. Orosháza története I. Orosháza. 175—202.
- KRALOVÁNSZKY Alán
1962. *Kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Duna-medencéből*. A Magyar Mezőgazd. Múzeum Közleményei. 116—127.
- KUDRNAČ Jaroslav
1963. *Cítava date noi despre agricultura la slavi*. Archeologia Moldavei. I. 225—242.
- LJAPUSKIN, I. I.
é. n. *Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона*. МИА 62.
- MOÓR Elemér
1964. *A házi „férgék” nevei nyelvünkben*. Nyr. LXXXVIII. 22—28.
- PLJETNYEVA, Sz. A.
1967 *От кочевий к городам*. МИА 142.
- ŠACH, Frantisek
1961. *Rádlo a pluh na území Československa*. Vědecké Práce Zemedelskeho Muzea. 25—155.
- Sós Ágnes
1963. *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár*. Arch. Hung. XLI. Budapest.
- SPEHR, R.
1966. *Ein spätkaiserzeitlich-völkervanderungszeitlicher Hortfund mit Eisengeräten von Rauleberg-Lotzdorf*, Kr. Dresden. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenkmalpflege. 14—15. 169—220.
- SZABÓ István
1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon*. Bp.
- SZABÓ István
1969. *A középkori magyar falu*. Bp.
- SZÓKE Béla
1962. *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Bp. Régészeti Tanulmányok I.

Róbert Müller:

DATEN ZUR LANDWIRTSCHAFT DER LANDNEHMENDEN UNGARN

Auszug

In der letzten Zeit nahm die Forschung über die landnehmenden Ungarn zu. In einem Teil der Veröffentlichungen wird auf Grund der in der Sowjetunion geführten Ausgrabungen angenommen, daß die Ungarn in intensiver Verbindung mit der Saltowokultur gestanden haben. Danach sollen die Landnehmenden über einem entwickelteren Ackerbau verfügt haben als die slawische Urbevölkerung. Diese Voraussetzung ließ sich bis jetzt durch die Bodenfunde im Karpatenbecken nicht bestätigen. In diesem Aufsatz werden vier solche landwirtschaftlichen Geräte behandelt, die auf die Landnahmenzeit zu datieren sind. Ihre Bestimmung wurde mit Hilfe der Ergebnisse der großangelegten Ausgrabungen in der Sowjetunion, in der Tschechoslowakei und in Polen ermöglicht.

Das Depot von Pölöske (Kom. Zala) enthält unter anderen eine beschädigte Pflugschar (eine eiserne Verkleidung des Pfluges, ung. *ekpapucs*) und ein Sech (ung. *csoroszlya*). Die Pflugschar ist zwar auffallend klein (kaum mehr als 10 cm.), doch

dürfte sie — auf Grund des Sechs — das Gerät einer entwickelten Landwirtschaft gewesen sein. Seine Parallelen sind auf den Gebieten der Slawen des 9.—10. Jh. zu finden.

Das Sech von Keszthely (Kom. Veszprém) ist durch ein Gefäßfragment auf das 10. Jh. datiert. Auf Grund seiner Maße ist es an das klein proportionierte slawische Material nicht anzuknüpfen. Interessant ist es wegen seiner starken Biegung und wegen der Ausbildung seiner Pflugohle, was mit der Befestigungsart im Zusammenhang stehen dürfte.

Auf Grund der Form und der Art der Anfertigung ist die Pflugschar von Vértes (Kom. Nógrád) in den bezeichnendsten Pflugver-Kleidungstyp der Saltowokultur einzureihen. Ihre Maße entsprechen den kleineren Stücken in der Sowjetunion.

Die Datierung eines Exemplars von Badacsony (Kom. Veszprém) ist unsicherer. Auf Grund seiner Ausführung, seiner auffallenden Anstählung ist es aber in denselben Kulturkreis einzureihen und auf diese Zeit zu datieren. Sein Charakteristikum ist, daß das leicht asymmetrische Stück Bestandteil eines nach links wendende Pfluges sein dürfte.

Durch den Fund von Pölöske wedren unsere dürftigen Daten betreffs der Landwirtschaft der Slawen von Transdanubien ergänzt. Die drei andere Gegenstände sind dagegen als Beweise des Pflugbaus der Ungarn zu betrachten. Die Ungarn sind mit solcher Agrartechnik im Karpatenbecken angekommen, die betreffs der Ausführung der Geräte und der Art des Ackerns auf keinem niedrigeren Niveau gestanden haben dürfte als die Landwirtschaft der Urbevölkerung. Jene auf die linguistischen Daten aufgebaute Annahme, daß die landnehmenden Ungarn die Ackerbau zwar gekannt hätten, doch auf einem niedrigeren Niveau gestanden hätte als die Agrartechnik der hier schon ansässigen Slawen, kann nicht standhalten.

Роберт Мюллер:

О ЗЕМЛЕДЕЛИИ У ВЕНГРОВ В ПЕРИОД ЗАВОЕВАНИЯ РОДИНЫ

(Резюме)

В последнее время оживились исследования, связанные с тем периодом в венгерской истории, который ознаменовался обретением отечества. В части таких публикаций на основе раскопок, проведенных на территории Советского Союза, выдвигается предположение о том, что венгры были тесно связаны с Сальтово-маяцкой культурой. Таким образом в период завоевания отечества венгры располагали более высокой культурой земледелия, чем аборигенное славянское население. Однако это предположение доказать материалом раскопок, проведенных в Карпатском бассейне, до сих пор не удалось. Данная работа посвящена четырем таким орудиям земледелия, датировка которых может быть отнесена к эпохе завоевания венграми отечества. Возможность их определения представилась на основе результатов крупных раскопок, проведенных в Советском Союзе Чехословакии и Польше.

При раскопках в Пёлёшке наряду с другими предметами была обнаружена поврежденная подошва плуга и нож плуга. Размеры подошвы плуга исключительно малы (немногим более 10 см), а нож плуга уже был, по-видимому, орудием довольно развитого земледелия. Аналогии этого орудия труда мы обнаружили на территории, где жили в IX—X веках славяне.

Осколок керамики помог датировать нож плуга, найденный в Кестхее: он относится к X веку. На основе размеров этой находки нельзя установить связей со славянскими орудиями труда малых размеров. Однако эта находка очень интересна своей изогнутой формой и выполнением головки, особенности эти могли быть связаны с своеобразным способом крепления.

Форма и способ изготовления подошвы плуга, обнаруженной в Вертеше позволяют отнести ее к наиболее характерному типу подошв плуга в Сальтово-маяцкой культуре. Размеры этой находки соответствуют размерам самых маленьких подошв плуга, обнаруженных на территории Советского Союза.

Хронологическое определение экземпляра, найденного в Бадачони, затруднено, однако на основе выполнения этого орудия труда и выраженной формы головки его можно отнести к той же культуре, к той же эпохе. Эта находка интересна тем, что эта

несколько асимметричная деталь, очевидно, служила частью плуга, с ножом, направленным влево.

Находка, обнаруженная в Пёпёшке дополняет те скромные данные, которыми мы располагали до сих пор о земледелии у западных славян. Отдельные три находки — служат свидетельством развитости земледелия у венгров периода завоевания отечества. Мы считаем, что большая часть венгров пришла на территорию Карпатского бассейна, обладая уже такой развитой аграрной техникой, которая была ничуть не ниже по своему уровню, чем уровень земледелия у местного славянского населения, об этом свидетельствует как исполнение орудий труда, так и метод пахоты. Опирающееся на языковые данные предположение о том, что пришедшие в Карпатский бассейн венгры были знакомы с земледелием, но уровень его был ниже, чем уровень земледелия у местного славянского населения, не подтвердилось, а потому неверно.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Népzene gyűjtés a tatárok földjén

1970 július—augusztusában számotvető anyaggal gyarapodott a közel másfél évtizede folyó közép-volgai népzene kutatás. A Szovjet és a Magyar Zeneművész Szövetség egyezményének keretében ez alkalommal a Tatár Autonóm Szocialista Köztársaságban, a Volgától nyugatra eső délnyugati, a Vjatkatól keletre fekvő északkeleti és a Kámától délre levő kerületekben jártunk, részben azért, hogy folytassuk, részben pedig azért, hogy általunk eddig nem ismert, újabb területekre is kiterjesszük a gyűjtést. (1968 nyarán, amikor először jártunk a tatároknál, a Vjatkatól nyugatra, Baltaszi és Kukmor központokból kiindulva gyűjtöttünk népdalokat.) A tatár föld közismerten soknyelvű lakossága kínálta a lehetőségét annak, hogy az utazás során az ott élő valamennyi török és finnugor népet felkeressük. Így valósult meg — bár nem azonos mértékben — a tatár és csuvas falvak meglátogatásán túl a szórvány finnugorok: cseremis, mordvin és votják közösségeinek zenei hagyományának felvétele is. Mint a múltban többnyire, most is együtt végeztük a munkát BERECSKI Gáborral. Nyelvész és népzene-kutató KODÁLY által szorgalmazott együttműködése az idegen nyelvű népdalok teljes értékű megörökítésének elengedhetetlen feltétele. A népdal zene és szöveg szerves egysége, egyik sem egész a másik nélkül. A vendéglátók hathatós támogatásának, valamint a már korábban szerzett tapasztalatainknak köszönhetjük, hogy a kutatás minden eddiginél szervezettebben folyt. Utunkon végig kísért NYIGMEDZJANOV Mahmud kazányi tatár népzene-kutató, aki az utazás, szállás és étkezés minden napos gondjait vette le rólunk, s azon igyekezett, hogy mi minél több időt tölthessünk gyűjtéssel és a felvételek készítésével. A nagyobb távolságokat hajón vagy vonaton tettük meg. Kazányból kiindulva közel ezer kilométert hajóztunk a Volgán, le Tyetyusiig és a Kámán, fel egészen Szarapulig. Visszafelé pedig előbb délről, majd keletről, összesen ötszáz kilométert utaz-

tunk vonaton. Egyébként faluról falura, a kerületi pártbizottságok vagy kolhozok autói szállítottak bennünket a legkisebb fennakadás nélkül. Végleges útitervünket Kazányban, a köztársaságban élő nemzeti-ségek pontos adatainak ismeretében készítettük el, szem előtt tartva a falvak megközelítésének lehetőségeit is. Végül egyetlen egy falu sem maradt ki az eltervezett programból, sőt néhány még hozzájött a helyi hagyományokat jól ismerő vezetők tanácsára. Munkánk minden faluban rendkívüli eseménynek számított, s érthető volt, hogy a kolhozok vezetői tőlük telhetően mindent megtettek, hogy látogatásunkat eredményessé és emlékezetessé tegyék. Az elsőt az idősebb énekesek összegyűjtésével, a másodikat a bőkezű vendéglátással igyekeztek biztosítani.

A rendelkezésre álló hat hét folyamán az alábbi nyolc kerületben fordultunk meg:

A köztársaság délnyugati részén:
Kamszkoje Usztye, Tyetyusi, Buinszk
A köztársaság északkeleti részén:
Jelabuga, Menzelinszk, Agriz
A köztársaság déli részén:
Akszubajevo, Cseremsan.

Összesen 41 faluban 241 énekes 528 dallamát vettük fel magnetofonnal. A felvett anyag időtartama meghaladja a kilenc órát. Néhány dallam kivételével az anyag tisztán vokális. A dallamokhoz több mint 5000 szövegsor kapcsolódik. Ezeket még akkor, ott a helyszínen, s az énekes jelenlétében rögzítettük, mert különben — tapasztalatból tudjuk — soha nem lett volna lehetséges bizonyos hiányok későbbi pótlása. A finnugor szövegeket BERECSKI Gábor, a tatárokat NYIGMEDZJANOV Mahmud, a csuvasokét egy-egy helybeli tanító írta le, gondosan ügyelve a szalagról visszahallgatott szöveg pontosságára. Ott, ahol sajátos nyelvjárást és alkalmas személyt találtunk, a dalok szövegén túl prózai szövegeket is vettünk fel: mesét, elbeszélést, szokások, munkafolyamatok

elmondását az egyetemi nyelvoktatás céljaira. A felvételek nagyobb részét villanyárammal, kisebb részét a magunkkal vitt áramforrással készítettük UHER 4000 Report S típusú géppel, 9,5/sec. sebességgel, dupla sávon, BASF szalagra. A magnetofonfelvételeket színes dia- és 8 mm-es fekete-fehér mozgófilm felvételek egészítik ki. Az énekeseket általában mind lefényképeztük, s ahol arra érdemes táncot vagy hangszerjátékot láttunk, azt is megörökítettük. Gyűjtött anyagunk a nemzeti-ségek, a községek és az énekesek szerint a következőképpen oszlik meg:

12 csuvas faluból,	77 énekestől	200 dallam
14 tatár faluból,	65 énekestől	133 dallam
6 cseremisiz f.	36 énekestől	71 dallam
5 mordvin f.	34 énekestől	64 dallam
4 votják f.	92 énekestől	60 dallam

A gyűjtőút eseményeit a helyi sajtó és a rádió mindvégig figyelemmel kísérte. Munkánkról több riport és ismertetés készült. A többmillió példányszámban megjelenő központi lapok közül a Pravda és a Szovjetszkaja Roszszia is közölt egy-egy tudósítást. Miként az előző években, ez alkalommal is elkészítettük a teljes gyűjtés másolatát, amely a Tatár Zeneművész Szövetség tulajdonában maradt. Ez lehet-

vé teszi az anyag kétoldali feldolgozását, valamint egyes, munka közben felmerülő kérdések, levelezés útján történő megválaszolását.

Csuvasok

A tatár földön élő nemzetiségek között a csuvas a legjelentősebb. Számuk mintegy 150 000. Lakóhelyük a köztársaság déli és délnyugati területe a Volga mindkét partján. A régészek ásatásai azt bizonyítják, hogy őseik nagy kiterjedésű birodalmának éppen ez a vidék lehetett a központja. A Káma és a Volga találkozásánál a mai napig állnak Bolgári város beszédes romjai. Ettől északra, a Káma parti Jelabugában pedig egy sértetlen kerek torony őrzi a hajdani bolgárok emlékét.

Az előző évek kutatásai során a Csuvas Köztársaságnak majd minden kerületében gyűjtöttünk népdalokat. Ahhoz azonban, hogy teljes képet nyerjünk a népzenejükről, szükséges volt a tatároknál élő csuvasok felkeresése is. A náluk talált dalanyag — amint ez várható volt — a déli, *anatri zenei dialektushoz* kapcsolódik, de annak mintha archaikusabb alakját őrizné. Kézenfekvő, hogy a kisebbséget körülzáró idegen környezet elősegítette egyes régi sajátosságok fennmaradását.

(1. dallam példa)

$\text{♩} = 120$

T. i. CĖ-TE- JĖPCEM CЫЙЕНЧЕ...

Ugyanez áll a viseletre is. Több helyen megtaláltuk náluk a régi, sztyepei népekre jellemző, fémmel borított, csúcsos női fejfedőket, ugyanakkor a köztársaságuk területén ez már sehol nem került elő. A tatár-földi csuvas közösségek mind gazdaságilag, mind kulturális téren a vidék élvonalába tartoznak. Kiemelkedő termelési eredményük és szellemi hagyományuk öntudatos ápolása egyaránt erre mutat. Körükben könnyen és eredményesen folyt a gyűjtés. Szívesen énekeltek, s mindent megtettek annak érdekében, hogy nemzeti hagyományaik fennmaradásához ily módon is hozzájáruljanak.

Tatárok

A Tatár Köztársaságban járva természetes volt, hogy a rokonnépi falvak mellett a tatár községeket is felkerestük. Tettük ezt annyival is inkább, mert nem egy helyen találkoztunk a magyarhoz közel álló, ereszkedő, *lá-ötfojú dallamokkal*. (2. dallam példa)

Különösen gyakori volt ez a *misar* településeken. Azt egyébként tatár kollégánk is erősítette, hogy korábbi gyűjtőútjain neki is feltűnt, hogy a *misarok* — ellentétben a többiekkel — *leginkább*

moll jellegű dalokat énekelnek. Megkapott bennünket ennek a zenének rendkívül gazdagon díszített előadásmódja, melyet a mongóliai éneklés édes testvérének érzünk. Egyre jobban felkeltette érdeklődésünket a stílusok sokfélesége: a mohamedán zenétől, a hőskölteményeken át a nagyívű lírai dallamokig. A túlnyomó többségben mohamedán vallású tatárok között sajátos színt a keresztény tatárok csoportja, akiknek őseit — a történészek véleménye szerint — a finnugor és más népek közösségében kereshetjük. Ennek kézzelfogható nyomai mind a viseletükben, mind a hagyományukban megtalálhatók. Az olajbányászat következtében rohamosan iparosodó vidék ma még gazdag zenei hagyományt őriz. Addig kell ott gyűjteni, amíg nem késő.

Cseremiszek

A Mari Autonóm Köztársaságban lakó hegyi és mezei, valamint a baskíriai, keleti cseremiszek között, a tatár föld északi részének 15—20 községében találunk még cseremiszeket. Orosz, tatár vagy votják környezetben egymástól távol, elszórtan élnek. Nyelvüket, zenéjüket mégis megőrizték. 1968-ban a mezeiek szomszédságá-

(2. dallam példa)

$\text{♩} = 120$

T. i. СЫҢАР КАНАТ...

ban élő, 1970-ben a baskíriaiakhoz közel eső cseremiszeket kerestük fel. Dallamaik átmenetet képeznek a mezei és a valaha belőlük kivált baskíriai, ufaei cseremiszek népzeneje között, mely vidékeken a kvintváltás teljesen ismeretlen.

A Vjatka és a Bjelaja térségében lépten-nyomon megtalálni még a pogány múlt emlékeit. Az idevágó szokások leírásán túl szép számban sikerült összegyűjteni kizárólag cseremiszeknél használt régi férfi és női keresztneveket. Bizonyos arctípusok, táncok és viseletek egyezéséből arra következtethettünk, hogy a cseremiszek ezen a vidéken az északi szomszéd, ugyancsak finnugor votjákokkal kerültek közeli kapcsolatba.

Mordvinok

A finnugor népek kétségkívül a nagy területen szétszóródott mordvinokat érte a legerősebb orosz hatás. Az idegen környezetben mind jobban elfakultak a nemzeti sajátosságok. Különböző helyeken különféle fokozatát figyelhettük meg ennek a lassú, de feltartóztathatatlan folyamatnak. A Cseremsan kerületben lévő Mordovszkoje Afonykinonak még igen gazdag

a hagyománya. Másutt már nem látható hímzések, kendők, fejdíszek és ruhák, valamint a népi epika énekelt emlékei és az alkalomhoz kapcsolódó dalok sokasága bizonyítja ezt. Lakodalmi és halott-síratót is könnyű szerrel gyűjthettünk ott. (3. példa)

Am a csoportos éneklés alkalmával azonnal felhangzott a — finnugor népeknél egyébként alig található — többszólamúság, a sajátos orosz népi előadásmód. Az egyszerű alapdallam ezáltal erős orosz koloritot kap, amit az énekesek tudatosan vallanak is.

A Káma és a Volga torkolatvidékén élő mordva-karatájok egészen egyéni helyet foglalnak el az átalakulás folyamatában. Ma már mind tatáruul beszélnek, de azért mordvinnak vallják magukat, anélkül, hogy értenék ezt a nyelvet. Dalaikban a tatár pentatónia többszólamú előadással párosul. Ez egyedülálló jelenség, hiszen az ötfokúság mindenütt az egyszólamúsággal, a többszólamú zene pedig általában a diatóniáival jár együtt. Másutt mordvinul énekelni tudót is már csak nagy nehézséggel lehetett találni és megszólaltatni. Ahol mordvinul írni és olvasni nem tanulnak, s a hétköznapi beszédben is el-elhagyják az anyanyelvüket, ott a zenei emlékezet is egyre halványabb lesz.

(3. dallam példa)

$\text{♩} = 84$

T.т. НЪУХ МЕЗЕНЬ...

stb.

Votjások

Votják falvakban csak az Agriz kerületben jártunk, amely ékként nyúlik be az Udmurt Autonóm Köztársaságba, s mint ilyen, három oldalról votják közösségek által határolt. Itt is megtaláltuk a bal-taszi votjásokra jellemző *trichord zenét*, de jelélül a többi votjakokkal fenntartott kapcsolatnak, más, annál kevésbé archaikus típusok is előkerültek. Mindez még nem elég ahhoz, hogy — kiadványok hiányában — átfogó képet kapjunk az ő zenéjükről. Az 1970 nyarán felvett népdalok a közép-volgai finnugor és török népek zenei hagyományának egyre szélesebb körű feltárását segítik elő. Pontosabb teszik az eddigi ismereteinket, de ugyanakkor eddig fel nem fedett jelenségekre is ráirányítják a figyelmet. A többi tudományágakhoz mérve, a népzene kutatás eredményei még igen csekélyek. Bár az eddig gyűjtött anyag lejegyzése és feldolgozása is hosszan tartó munkát igényel, nem nélkülözhetjük a

további helyszíni kutatást. A legközelebbi állomás, ha erre lehetőség adódik, a votják zenei dialektusainak alapos felmérése lesz. Ők kulcspozíciót foglalnak el az északibb finnugor népekhez vezető úton. Ugyanakkor délre és keletre is egyre távolabb kell tekintenünk. A török elemek nyomkövetése gazdag eredményeket ígér. Célszerűnek látszik, hogy a jövőben egyes helyeken megváltoztassuk a munka módszereinket. A területi elterjedtség vizsgálatát mélyeségi kutatásoknak kell felváltania. Több időt, akár heteket kell töltenünk egy faluban, számolva az evvel járó idővesztéssel, de számítva arra, hogy így a legrégebbi adatok is biztosabban előkerülnek.

A Volga vidéki és a magyar népdalok összevetése, közben folyamatosan tart. Egyedül a Magyar Népzene Tára VII. kötetéhez, a „páva” dallamcsaláddal, eddig 130 cseremiszi, csuvas és tatár változatot gyűjtöttünk össze.

VIKÁR LÁSZLÓ

„Nyúl Győziben rámondják.”

Sok adóssága van a néprajzkutatásnak a folklórtémák összegyűjtésében és értelmezésében. Ezek közé tartozik az amerikai magyarok néprajzi vizsgálata is. Pedig a megtalálható anyag mára leülepedett, nem fejlődik tovább. Úgy kell kiásni archívumok, amerikai lapok, könyvek mélyéről, s az idős amerikasok emlékezetéből. Eddig leginkább dalaikat ismertük, amely több forráson keresztül csordogált vissza az óhazába. Kutatásaim szerint az amerikai magyarok folklórkincse gazdag és sokrétű. A folklórtartomány minden témájában találhatóunk belőle. Ezek összegyűjtése és közreadása legújabb kori folklórizációs kérdésekre is válaszol, mechanizmusára rávilágolt.

A folklórnak ez a rétege történetileg is megfogható, adott időpontokhoz köthető. A századforduló ipari-agrárnéhézségei, megoldatlan problémái, s ezeryi más szociális feszültség adott vándorbotot főként a paraszti sorból származó magyarjaink kezébe. Amint megérkeztek Amerikába, szinte egyik napról a másikra életforma váltás következett be: ipari munkásokká váltak az amerikai bányákban, vasgyárakban és egyéb munkahelyeken.

A kivándorlás hazai irodalma szinte könyvtárnyi. A lényegét József Attila foglalta össze egyik versének néhány sorában:

„Sok urunk nem volt rest, se kába birtokát óvni ellenünk,
s kitántorgott Amerikába
másfél millió emberünk.”

Néhány statisztikai adattal érzékelte: hazánkból 1880-tól kezdve 1926-ig mintegy másfél millió ember vándorolt ki Amerikába, 1927-től kezdve megszorították a kvótát és évente csak 500 ember nyerhetett bebocsátást Magyarországról.

Miképpen rekonstruálhatnánk vázlatosan a folklórizálódás modelljét, amelyet végigkövethetünk a 20-as évek elejéig? A kivándorlók nemcsak szegényes betyár-bútorukat vitték magukkal az új hazába, hanem emlékeiket, dalhagyományait, szokásanyagukat, történeteiket is. Ezek az új világban, az új környezetben újra életre keltek, s gazdagodtak az őket meghatározó körülmények, élmények motívumaival, majd a visszavándorlók ajkán ismét eljutottak az óhazába. (Persze más csatornákon is.) Mi tette lehetővé, hogy a hazai hagyományok újraéledjenek és újjákkal gazdagodjanak? A történeti irodalom rávilágít arra, hogy a kivándorlók igyekeztek a már meglepedettek köré gyülekezni, (koma hívta komáját, testvér a testvérét, katonabajtársak földijeiket stb.). Ennek

következtében nagy magyar települések jöttek létre az Államokban (New York, Detroit, Cleveland, New Jersey (Nyúl Győzi)). A kezdeti években életformájukat az határozta meg, hogy a már kint megnősült magyarok, akik kivétel nélkül kint élő magyarok lányát vették feleségül, kvártélyt adtak az ún. burdos házakban a még nőtlen magyar munkásoknak. A burdos gazdát miszternek, feleségét, aki főzött, mosott rájuk misszisznek nevezték. Munkában és munka után (éppen a kezdeti nyelvi nehézségek miatt) mindig együtt voltak, együtt mulattak, szórakoztak s így a szóbeli hagyományok újraeledésének, kialakulásának nagy lehetősége volt. Hazai irodalomhoz nehezen jutottak hozzá; rendszerint csak a legnehezebb segédmunkákhoz, a legrosszabbul fizetett munkahelyeken dolgozhattak. Művelődésük, a szervezett munkásokat leszámítva leginkább csak az angol nyelv valamelyes megismeréséig terjedt. A második-harmadik generáció problémái már mások voltak. Erről itt nem szölkünk.

Minden magyarul nagyvárosban számos magyar lap, újság, folyóirat kísérelte meg kultúrálódásuk segítését. Ezek a lapok jó érzékkel ápolni kívánták az óhaza hagyományait, amelyekben mindig a nosztalgikus érzelmek domináltak. E lapok szerkesztői felkérték olvasóikat, hogy lakhelyükön történt kisebb-nagyobb eseményekről számoljanak be a lapok hasábjain. Főleg a humoros történeteket kedvelték. Nem nagy dolgok ezek: félreértések, itálosan bekövetkezett tréfák, az élet mindennapi apró eseményei jelentették e történetek magvát. A lap összegyűjtötte ezeket egy-egy vidékről való csoportba, ígérve, hogy „kifixolja” azokat. Közreadták őket és a lapon át eljutottak más magyarul a vidékre is. Így kerültek bele egy körforgásba és kicsiszolódva kerültek vissza a lapba, vagy más magyarul a helyre: nehéz életükbe, munkájukba egy kis mosolyt lopva.

Az idegen nyelvi környezetben megfigyelhető a sok angol kifejezés térhódítása, főként a bányászok, ipari munkások szövegeiben. De ez az első nemzedék hagyományanyaga vizsgálatánál ez még nem zavaró túlságosan, inkább színesíti a nyelvet. Meglepő rátalásai vannak a népi etimológiának egyes angol kifejezésekre „magyarításában”. De ez a nyelvészekre tartozik. Mára ez a nyelvi behatolás szinte érthetlenné torzította az amerikai magyar nyelvet, de a korai évtizedekben a századforduló után még élvezhető.

Ezekből, a kinti források szerint tévesen „szállóigék”-nek nevezett szólásmondásokból mutatunk be néhányat gazdag

gyűjtésünkéből, amelyet újabban proverbiumoknak neveznek a kutatók.

„Nyúl Győzi-ben rámondják”

Az alább következő szólások a DONGÓ c. clevelandi magyar lap 1903—33 évfolyamaiban találhatóak — szétszórtan.

„Mikor vesz malacokat”

Az egyik alpha miszter násznagy volt és úgy bedurrantott a lagziban, hogy másnap reggel a miszisz örömmel jelentette neki: „No, apjuk, malacokat akartál venni, de már nem kell.”

Aki nagyon becsicsent Alphában, azóta rámondják: „Ez is malacot ment venni.”

„Ez a hardicsai plébános!”

Trentonban lagzi volt az egyik magyar háznál. S mivel az új párnak kiterjedt rokonsága volt, hát sokan is voltak a lagzin. Az egyik miszter meglehetősen elkésett és ugyancsak „más állapotban” volt, vagyis kettőt látott egy helyett. De azért ki akart tenni magáért és bemutatkozott az új párnak, csak hogy közben a saját nevét is elfelejtette, s a hardicsai plébánosként mutatkozott be.

Aki Trentonban idegen helyre megy és zavartan viselkedik, rámondják: „Biztos ez a hardicsai plébános!”

„Boncoljuk fel, mint a burdosasszony a Junót!”

Az egyik óhájói „májús-plézen” (bányatelepen) egy burdosasszony igencsak szerette kiskutyáját, a Junót. Hiába volt a sok gondoskodás, a kutya egyszer csak beadta a kulcsot. Az asszony megsiratta, majd elhatározta, hogy felboncolja, hogy megtudja mi baja volt. Munkájának azonban nem lett eredménye, mert nem értett hozzá.

Azóta a plézen, ha valaki beteg, rámondják: „Boncoljuk meg, mint burdosasszony a Junót!”

„Elbabozta, mint Spisz a templom pénzét”

A torringtoni magyar fiatalság elhatározta, hogy a farsangi bál jövedelmét a templom javára fordítják. A pénztárba Spisz Kálmánt ültették. Be is szedte, meg is olvasta a pénzt, nem volt abban semmi hiány. Csakhogy a rendmontoniak azt javasolták neki, hogy menjenek el „luncsolni”. El is mentek, mivel a magyarnál már népi szokás, hogy bál után nincs pénze. Spisz

vígasztalta őket, hogy ő állja majd a ceppet, hisz nála a templom pénze. Másnap az ellenőrök jöttek a pénzért, persze hogy hiány volt abban. Spisz így szólt: — Uraim, legalább a bab árát engedjék el.

Azóta Torringtonban, ha valaki elkölte a más pénzét: — rámondják a fentit.

„Megette, mint Göndör Pista a patront”

Fairporton a szalonos (kocsmáros) új revolvert vásárolt és dicselkedve mutogatta a fiatalság előtt. Göndör Pista csak nézegeti és így szólt: — Hát ez is pisztoly? Ebbe csak egy golyó jár, ha rám lőne kend, kitátanám a szám, osztán lenyelném a golyót!

Erre a szalonos elébe tett egy töltényt: — Még ezt sem tudod lenyelni! — Én nem? Még réztokkal is megeszem. (Felkapta és lenyelte.)

Utána két napig nem mert meleget enni és dohányozni, mert attól félt, hogy felrobban benne a golyó.

Azóta, ha valaki Fairporton hirtelen tesz valamit, amit később megbán, tartva a következményektől, rámondják a fentit.

„Megőrizték, mint az ajkaiak Rushlandon a kocsonyát”

Az Ohio állambeli Rushland nevű bányatelepen kocsonyára áhitoztak a magyar bányász bodik (komák). A miszisz kijelentette, hogy főz nekik szívesen, de nincs otthon disznóláb. Az egyik bodi vállalkozott rá, hogy hoz a városi bucsertől (hentes). El is ment, de nem tudott angolul így hát a bokáját fogta meg s elkezdett röfögni hozzá, amelyből aztán értett a hentes. Felpakolt vagy 12 tucatot, de csak másnap ért haza. Nagy örömmel fogadták, a gazdaasszony megfőzte a kocsonyát, s kitették az udvarra keményedni két puskás bodi őrizete mellett. De a kocsonya sehogysen akart keményedni. El is unták az őrzését, meg munkába és kellett menniük, végül amúgy hígan, kanállal ették meg.

A környéken, ha valaki nagyon őriz valamit, ráolvassák a fentit.

„Engedély nélkül fotografált, mint a toledói szalonos”

Két toledói üzletember beszélgetett a magyar negyedben. A szemközti kocsmából kinézett a szalonos, s azt híván, róla beszélgetnek, dühösen lekapta a takarót fényképezőgépről és nekik szegezte a gépet. A két magyart úgy felbosszantotta az engedély nélküli fényképezés, hogy feljelentették a rendőrségen, ahol is emlékeztetőül 10 dollár bírságra ítélték.

Azóta, ha valaki különös helyzetbe keveredik, rámondják a fentit.

„Hát a bajusz kutya?!”

Egy toledói magyar, ki szép szárnyas bajuszával magyar voltát mindenki előtt bátran vallotta, észreveszi, hogy minden pénze elfogyott, Egy barátja, akitől pénzt kért, ugyan szabódott, hogy ő nem bankár, de aztán jó ötlete támadt, s így szólt: — Ha le hagyja kend borotváltatni a nagy bajúszát, adok akkor 10 dollárt és nem kell megadni sem.

Ráállt a magyar, de azóta nem mer még az utcára sem kimenni, mert rákiabálnak: — Hát a bajusz kutya?!

„Sovány, mint a rozvágyi asszony fánkja!”

Omahában, az ún. „pasmacen” fánkot sütött egyszer egy Rozvágyról származó asszony. De fukar volt és sajnálta hozzá a zsírt. Majd néhányat átvitt kóstolóba a szomszédasszonynak.

Másnap a szomszédasszony sütött fánkot, s ő is vitt kóstolót, de a tegnapi kapottat tette a tetejébe. A rozvágyi asszony le is vette a magasított fánkot és így szólt: — Jó ez, csak nagyon sovány. — Pedig abból való amit tegnap maga hozott!

Omahában, ha a burdosasszony soványan főz, rámondják a fentit.

„Nem sikerült, mint a south-bendi magyarnak a macskacsizma.”

Disznót ölt a south-bendi magyar. A sok kolbászt meg oldalast felakasztotta a konyhában, s a macska azt megdézsmálta. Sokáig nem tudta mit tegyen ellene, végül dióhéjiszmát erősített a macska lábára, majd odavitte a kolbászhoz, odaverte az orrát: — No, egyél koma! — A macska végül is megunta a dicsőséget, nagyot szökött és leverte a kolbászos rudat; a kolbászok összetörték. — A miszisz meg a csizmás misztert vette, elő.

Azóta South-Bendben, ha valaki felsül valamivel, rámondják a fentit.

*

Mutatóba idéztünk néhány szólásmondást elszakadt véreinktől. De nemcsak az ott született, keletkezett kis történetekből van gazdag gyűjteményünk. Újra éledtek ott a hazai történetek is. Legközelebb ezekből közlünk néhányat.

NAGY DEZSŐ

Adalékok a Hiedelemmonda-katalógushoz

Élve a bátoritással,¹ hadd hívjam föl a figyelmet néhány adatra, mely a föl-sorakoztatott gazdag tipológiához részint változatokat, részint új kategóriákat nyújt-hat. TÖMÖRKÉNY István műveiből veszem őket: bár szépirodalmi alkotások az ő el-beszélései, tárcái; közismert, hogy nép-rajzi hitéletben nincs okunk kételkedni, s így — kiemelve a novellisztikus keretből — bátran fogadhatjuk el pontos néprajzi adatgyűjtésnek a szegedi tanyavilágból, közelebbről a mai Zákányszékről, melynek földjén az író — apósának tanyáján töltve hosszú éveken át a nyarakat — gyűjtötte őket.²

„Súlyos bajként nehezült még *Kis-guczai Gergőre* a beszéd, hogy a családjában hazajáró lélek van. Ez a lélek, nem most, hanem még emberkorában, birkát lopni a juhállóba egy lukon bemászott, de észrevette a juhász, és amint a fejét a lukon bedugta, nyakon szúrta a vashoroggal, minélfogva az ember azonnal lélekké változott. Ez tehát hazajár, mert egy birkáért oly fiatalon kellett kimúlnia, s mivel panaszain *Kisguczai Gergő* segíteni nem tud, a lélek köcsögöket vagdos a falhoz” (*Farsangi gondok*).³ „*Belovai Menyhért* már a halála előtt is kétközben volt a vagyonával, azután pedig még inkább kétközben lehetett volna, sőt volt is, mert mondják, hogy a lelke hazajárt, a nagy színben néha zörgött, s valami három—négy köcsögöt a földhöz vert a konyhában” (*Osztály*).⁴

„*Kocsi János* akár hitel is rá, hogy a Gergő sógort a halála után még három nappal is látta kapálni a földje sarkán, csak éppen annyi volt benne az eleventől való különbség, hogy a kapálásának semmi nyoma sem mutatkozott” (*A kuruzslók*).⁵ „Öreg kapásunk mindig mondta, amíg csak el nem halt, hogy ő látott a földjében olyan embert kapálni, akit három nappal ezelőtt temettek. Látta, hogy kapált, de a munkája nem látszott meg a földben” (*Fekete emberek a föld alatt*).⁶

Az előbbi két motívum — a halott köcsögöket tör vagy kapál — együtt talál-

ható a következő idézetben: „Lehetséges, hogy laknak arra is, bár ugyan onnan ide élő haza még nem jött vissza senki, leg-följebb az özvegy *Kopaszné* hazajáró lelke kísért néha, de az is csak az ócska köcsögöket verdesi a falhoz. Bár ugyan ködös őszi alkonyaton néha lehet látni, hogy kapál a szőlőben: de mit kapál össze?” (*A nép nem tréfál*).⁷ Ez utóbbiból viszont hiányzik az a sajátos mozzanat, hogy a halott kapálásának nincs látszatja. A következőből is: „Elvégre a puszták és a tanyak világa is tele van rejtélyes dolgokkal. Ott az emberek megesküdnék rá, hogy *Kisfűrös Ambrus* látták tegnap a kukoricaföldben kapálni, pedig aki látta, harmadnapja ott volt az Ambrus temetésén” (*Pusztai sámánok*).⁸

Az előbbieken már utalt az író leg-főbb adatszolgáltatójára, tanyai kapásokra is. Egy másik írásában, mely időben megelőzte valamennyit, név szerint is megemlíti: *Sebők Antal* volt ő: nem csak modellje és hőse, hanem forrása is az író számos írásának.⁹ Ebben az írásban is ő az egyik tanú, aki látta, hogy a hétfőről keddre virradóra elhalt és szerdán eltemetett *Faragó Benjámín* szombaton — tehát a temetést követő harmadik napon — kapált. Ebben az az érdekes, hogy itt látták, amint három sort már megkapált, a negyedikben járt éppen, de amikor — a hitetlenkedőknek bizonyítékul — odamentek, nyoma sem volt, a megkapált borozdáknak. „A négy ember pedig látta ugyanaznap hajnalban, hogy maga *Faragó Benjámín* kapálta a negyedik borozdát” (*Benjámín halott kapál*).¹⁰ Valószínű, hogy ez az első előfordulás (1898) TÖMÖRKÉNY alapforrása, a többi mind ebből táplálkozott.

A kapálás motívuma a VII/47. sz. típus változatának látszik, esetleg a VI/29. számúnak is fölfogható; a köcsögök csapdosására a közölt Mutatványban n m találok példát. Talán a IX/39. számú rokon vele.

Megjegyzem még, hogy a XII/31. sz. típus egyik változatára (a tetszhalott meg-

¹ Vö. KÖRNER Tamás: *Mutatvány a készülő Hiedelemmonda-katalógusból. Ethn.* 1970. 55.

² PÉTER László: *Tömörkény mikrokozmosza*. — TÖMÖRKÉNY István: *Munkák és napok a Tisza partján*. Bp. 1963. 510.

³ TÖMÖRKÉNY István: *Új bor idején*. Bp. 1958. 28.

⁴ TÖMÖRKÉNY István: *Hajnali sötétben*. Bp. [1958.] 207.

⁵ TÖMÖRKÉNY István: *Új bor idején*, 393.

⁶ TÖMÖRKÉNY István: *Hajnali sötétben*, 464.

⁷ TÖMÖRKÉNY István: *Barlanglakók*. Bp. 1959. 101.

⁸ TÖMÖRKÉNY István: *Munkák és napok a Tisza partján*, 386.

⁹ Uo. 510.

¹⁰ Uo. 122—123.

ragta kézfejét kínjában) történelmi példa is van, nem csupán folklorisztikus hiedelem. Forrásra hirtelenjében nem tudok hivatkozni, de emlékszem, olvastam róla, hogy Kempis Tamás, az *Imitatio Christi* szerzőjét, amikor szenttéavatási eljárása során exhumálták, így találták. Vagy talán ez is folklór?

Végül néhány technikai észrevétel. Helyesebb lenne, ha a típusonként közölt lelőhelyi adatokat a katalógus készítői változatokként adnák, s a változatokat nem gondolatjellel választanák csupán el,

hanem a), b), c) stb. jelekkel (helytakarékoság végett nem külön sorban). A mostani gyakorlat szerint ugyanis nem derül ki — csak valamennyi lelőhely (ez olykor tucatnál is több!) fölülése árán —, hogy egy-egy helyen melyik változat található. Márpedig gyakran csak egy meghatározott változatra van szükségünk. Egyértelmű lesz a forrás-megjelölés, ha nem globálisan, egy csomóban kapjuk a hivatkozásokat, hanem változatonként.

PÉTER LÁSZLÓ

Házasodás Tardoskeden a reformkorban

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára tartalmaz jónéhány néprajzi tárgyú kéziratot is. *MSS II.* 88. jelzet alatt a következő autográf kéziratot találjuk: ORDÓDY Theodorii *Conscripta Miscellanea*, szerzője *Egyveleg* címmel jelölte meg. A kor szokása szerint tetszését megnyert dolgokat írt és másolt a 245 × 200 mm nagyságú, 35 levélből álló, kötött, sarkain vászonnal erősített kéziratba. Közmondásokat, verseket (OROSZ Ádám: *Halok testvér ne könnyezz*), sonkapác-készítést, statisztikai adatokat egyaránt találunk benne, az 1820 és 1863 közti évekből. Egyik legkorábbi feljegyzés a 11 külön levélből álló fogalmazvány (vagy fiktív levél), melynek címzettje ismeretlen, írója a szerző, kelte 1825. július 3.

Mielőtt utolsó három fóliájának anyagát leírnánk, a szerző személyéről kell szólnunk. Alsó-lécskői ORDÓDY Tivadar 1801-ben született Bagotán, 1825-ben szentelték pappá, utána káplán Nagykéren, 1828-tól Tardoskeden. Több lelkeszi állomás után 1856-tól Esztergomban székesegyházi plébános, kanonok, itt halt meg 1864-ben.

SZINNYEI több művét tartja számon ORDÓDYNak, ez a kézírata azonban nem szerepel nála. (*Mírók IX.* 1356.)

Mint említettük, a levél 1825-ben kelt, Nagykéren, ekkor még ott volt káplán, mint leveléből kitűnik, onnét ment át a közeli Tardoskeddre a lakodalmat megnézni. A lánykérőtől a vacsora első tál ételének behozásáig írja le a házasságot, azonban nem fejezte be, levele csonkán maradt. Meg kell még jegyeznünk, hogy ORDÓDY kora legtöbb falusi papjával ellentétben nemesi származású volt, gazdag szülők gyermeke, aki bizonyos fokig kuriózumot is látott a paraszti lakodalomban, megfigyelései azonban elég pontosak, mindjárt az exogámia hiányával kezdi ismertetését.,

melyben dominálnak a vőfélyversek. Helyesírását modernizáltan közöljük.

Barátom! Hosszabb lesz ezen levélem; a jó szántóvető Taroskedieknek (!) látni vágytam házasságbeli szokásaikat, néztem s mulattam a látással. Reménylen fog Téged is mulatni; azért ihol közlöm.

Igen gyéren történik, hogy taroskedi fiú, más helységben keressen feleséget. Igaz, a szülők befolyása nélkül nem történik a választás, úgy látszik mégis e dologban igen szabad itt az ifjú, mivel majd mindig az lesz nője, kihez egy vagy több évig járt nézőbe; és azt először nőül titkon maga kéri meg, — kosarat kapni ritkán szokott — azután a szülők is egymást közt megegyeznek, a kézfogás, eljegyzés üdejét meghatározzák, és a felek násznagyokat választanak. A határozott nap estén a lány szülei házuknál a kiadó várja a kérőt, ki megjelenvén így kezdi beszédjét.

Dicsértessék a Jézus Krisztus, szerencsés jó estét kívánunk. Mi követek vagyunk, mi dolog iránt? következő beszédünkben bőven megérthetik kegyelmeitek.

Mindenható fölséges Úristen teremtén e világot, és mindeneket, amik abban láthatók, és láthatatlanok, végtére teremté az embert első atyánkot, Ádámot, Hebron völgyében agyagból, lelkét magából, a maga képére, és hasonlatosságára; akit is helyezettett gyönyörűségnek paradicsomában. Látván pedig, hogy egyedül volna mondá az Isten: nem jó egyedül lenni az embernek, teremtsünk nékie hozzá hasonló segítőt, aki ő előtte legyen kedves. Azért mély álmat eresztett Isten Ádámmra, kivéve az ő bal oldala csontjából egyet, és alkotá azt asszonyi állattá, és vivé őtet Ádámmhoz; és mondá Ádám: ez csont az én csontomból és hús az én húsból. Annak okáért elhagyja az ember atyját és anyját,

és ragaszkodik az ő feleségéhez, és lesznek ketten egy testben. Megáldotta azután őket az Isten mondván: szaporodjatok és nevelkedjetek.

Szentírás tanítja, hogy nincs semmi régebb a szent házasságnál; mert amely napon férfiú teremtett azon napon menyegzőt tartott paradicsomban. Maga Krisztus urunk is a házasságot nagyra böcsülte, és azt szentségre emelte, midőn galileai Kánánban a menyegzőt jelenlétével boldogítja, ahol is szentséges Szűzanyjának kérésére első csudáját tette, vizet borrá változtatván; azóta szentség a házasság, mert Ótestamentomban csak kontraktus volt. Szent Pál apostol is a házasságot nagy szentségnek nevezi.

Való dolog: hogy a fa szép és kellemetes, mikor a leveleit kiterjeszti, és megvirágzik; de jobb, és hasznosabb mikor gyümölcsessel terhes, úgy hasonlóképpen az ember is ifiúságának virágában szép és kellemetes; de jobb és boldogabb mikor magzatokkal körülvetetik, és azokat Isten neve dicséretére oktatja; amint szent Dávid is a zsoltárban éneklő: A te feleséged mint bőven termő szőlőtő házad falai között, és a te fiad mint olajfák fémlenek a te asztalod körül; imígyen áldatik meg az ember aki az Urat féli. Ezekre való nézve ezen böcsületes ifiú legény N. N. az ő nőtelen állapotját akarván megváltoztatni bennünket követségben küldött Sógor (vagy Bátyám) Uramnak böcsületes hajadon leányához N. N. hogy mink az ő részére megkérjük kezét; gyűrőt és keszkenőt a szent ősi szokás szerint kívánjunk. Annak okáért ha van az említett leányzóknak kedve szent házasságra lépni, és szereti a legényünket nekünk választ adjon. Ez szóm násznagy uramhoz.

Most a szónokot és késéőit kaláccsal és borral megkínálják, de nem nyúl hozzá senki, tudatlan otrombaságnak tartatnék abból még most enni, hanem a kiadó násznagy így válaszol a kérő beszédjére.

Irva vagyon, hogy elhagyja az asszony atyját és anyját, és ragaszkodik az ő férjéhez, és lesznek ketten egy test és két lélek. Azért, mivel tapasztalván tapasztaljuk ezen ifiúnak a lányunkhoz való hajlandóságát, lányunknak is az ifjúhoz való szívességét, egyebet nem szólhatunk, hane Lábánnal és Batuellal azt mondjuk: ime Rebeka előtted vagyon, legyen feleséged a te urad fiának. — Ez a tisztességes leányzó N. legyen felesége böcsületes N. N. ifiúnak. Adjuk össze kezeiket és áldjuk meg.

Átadja a leány a gyűrőt és keszkenőt, most végeztetik a moring alku is, és elvannak jegyezve. Ezután már az ifjú, nem mind addig csak vasárnap, csütörtökön és szombaton, hanem minden nap látogatja este jegyesét. Azonban készültek tör-

ténnék mind a két részről míg a háromszori kihirdetés után be nem köszönt az óhajtott boldog esküdtési nap. Választatnak vőfények akik a menyegzőre meghívják a vendégeket illy szóval:

Bátyám és Néném asszony! (Vagy NN.) Én követ vagyok kegyelmetekhez, mint N N vőlegény uramtól, és N N menyasszony asszonyomtól. Kívánják kegyelmeteket vasárnapra tisztességes vacsorára, és egy két pohár borra amit az Uristen ő kegyelmek kezébe rendelt; de mégis én általam így szólóztatván kegyelmeteket: Hogy ha kegyelmetek életét az Uristen halasztaná, ő kegyelmekét is hosszabbítaná, meg akarnák azon atyafi szeretet hálálni. Ez szóm kegyelmetekhez.

Itt a menyegző napja, megjelennek az esküvésre. A menyasszonynak többnyire csinált virágokból, ritkábban kertiekből készült koszorú ékíti fejét, de kis rozmarin koszorú is amazokon kívül díszlik feje tetején. Nem csak pedig a násznagyok úgy mint bizonyságok, hanem a vendégek is majd mind jelen vannak akkor a szentegyházban az oltár előtt. Menyegző vagy esküvés után a menyasszonyt szülei házához kísérik vendégei, a vőlegényt is az övéi tapssal, táncsal, muzsikával. — Dél est a vőlegény házából násznagya, vőfély és több férfi és asszony társaságában kiindulnak a menyasszonyért, itt a kérő atya imígy köszönt be.

D. a J. K. etc. Reményilem emlékeznek uramék minű követségben voltunk minapában itt ezen böcsületes háznál, és mit végeztünk volt akkor. Most ugyanazon dolognak véghezvitelére fáradoztunk ide: mivel anyaszentegyháznak rendölése szerint háromszori kihirdetés után mai napon egyházi ember által a mi ifjaink egybeadtak, és összekapcsoltattak oly kötéssel, melyet csak a halál oldozhat föl, miképp szent Pál mondja: amit az Isten összefoglal, azt ember el nem választhatja. Kire való nézve amint mondám mink is követek vagyunk böcsületes ifiutal N N. sógor uram leányát már az ő feleségét házához vinnénk.

A mi vőlegényünk N N. hányván eszét azon gondolkodék, minű ajándékkal találhatja kedvét az ő szerelmes menyasszonyának; végtére azt találta elméje legjobbnak, hogy mivel amint szent Pál tanítja: nem illik az asszonynak befödetlen fővel lenni, azért ezen fej- és lábtakaróval kedveskedik. Tessék kedvesen elvinni.

Ezzel átadják menyasszonynak az ajándékokat, a menyasszony is viszont ajándékoz jegyinet és keszkenőt. Aztán váltanak még egy pár vidor szót, de midőn a vőfény megkocsogtatja pálcájával az ajtót, búcsú kezét fognak, és a násznagy

így híjja meg a menyasszony vendégeit a vőlegény házához:

Ezekből áll vala a mi követségünk. Ezen fölül még, amint kánaáni menyegzőre meghívattatott az Isten fia az ő szerelmes anyjával és apostolival, mink is azoképpen kérjük az Istent, hogy azon szent személyek a mi menyegzőnkön is ott legyenek; de még kérve hívjuk oda kegyelmeiket is mind öszvesen.

Most kiindulnak nagy vég kiáltozások között, vígadnak mindnyájan csak az egy menyasszony hullatja könnyeit. Midőn haza érkeznek be mutatik a menyasszony

a vőlegény szüleinek, és egy komoly intés adatik neki a násznagyok által, hogy az ipát és napát, úgy mint saját születetisztelje, böcsülje, és légyen nekik engedelmes. Táncol aztán az ifuság egész sötétig, vagyis még az asztalokat nem hordják be a vőfények, nem teritenek; körülülük aztán a vendégek megterített asztalokat a vőfények szolgálnak; az első tál étel behozatalával így köszönt be az idősb vőfény. (A lap közepén megszakad a szöveg.)

SCHRAM FERENC

A bivalytartás Beregdarócon

A bivalytartásnak nevezetes hagyományai vannak Beregdarócon. Nemcsak az uradalmak, hanem a módosabb gazdák is tartották ezt az igénytelen, szívós, ugyanakkor nagy erejű állatot. A lakóhelyemen végzett kutatásaim során igyekeztem feltárni a bivalytartás múltját és annak emlékeit.

Az a kérdés, hogy mikor került a bivaly Beregdarócra, a múlt század 80-as éveiben Kőpeczi Domokos helyi tanítót is foglalkoztatta. Kőpeczi Domokost minden érdekelte, ami Beregdaróc múltjával, történetével kapcsolatos volt. Gyűjtőmunkájába bevonta a legértelmesebb tanítványait is. Sajnos, kéziratosszerű gyűjtése nem maradt fenn; szerencsésre azonban a volt tanítványok emlékeztek Kőpeczi Domokos kutatásaira, adataira. A legtöbb adatot szolgáltatta *Szerényi Pál*, aki 1874-ben született Beregdarócon. Tizenhárom éves korában az uradalomba szegődött el gulyásbojtárnak. Ott két éven keresztül bivalygulyára is vigyázott. Az adatokat tőle, 1959-ben jegyeztem le. *Szerényi Pál* közlését megerősítette *Barkaszi Károly*, aki 1874-ben; *Deák András*, aki 1878-ban és *Barkaszi József*, aki 1882-ben született ugyancsak Beregdarócon.

Kőpeczi Domokos gyűjtésének hozám jutott eredménye szerint az első bivalyok az 1700-as évek elején tűntek fel Beregdaróc községben. A bivalyokat — minden valószínűség szerint — Erdélyből hozták be. Számszerű adatokat nem ismerünk. Viszont *Barkaszi Károly* a nagyapjától úgy hallotta, hogy a *Rákóczi*-féle függetlenségi harc kezdetén *Galambosi Mária*, az akkori várúrnő — aki egyébként rokon-szenvezett a kurucokkal — több szekér élelmet szállított a részükre. Említették, hogy ezek között két bivalyszekér is volt.

A bivalytartás fokozódott az 1800-as években. *Deák András* a nagyapjától hal-

lotta, hogy 1849-ben a szabadságharc leverése után ökör- és bivalyfogatokkal szállították Rüdiger tábornok katonáit, egészen Kijevig. Az út oda és vissza hat hónapig tartott.

A legtöbb bivalyt az 1840-es és az 1870-es években tartották a *Lónyai-uradalomban*. Ebben az időben *LÓNYAINAK* volt a leghatalmasabb birtoka Beregben. Mivel a bivaly fontos igaerőnek számított, így Beregdarócon, a központi birtokon nemcsak tartották, hanem tenyésztették is. Innen biztosították a rokonbirtokokon szükséges bivaly igaerőt. Mivel ez az egyetlen uradalom volt Beregben, ahol bivalyt tenyésztettek, természetes, hogy a négyéves bivalytinókat jó áron tudták adni a környező uradalmakba, sőt megvették a környező községek tehetséesebb gazdálkodó emberei is. *Szerényi Pál* a beregdaróci *Lónyai-uradalomba* 1886 őszén szegődött el gulyásbojtárnak. Ekkor a többi család — kocsisok, ökrösök, béresek — között tizenkét bivalyos is volt. Minden egyes bivalyosra egy pár iga bivalyt bízottak. A huszonnégy darab iga bivalyból tizenhét bivalytehén, négy herélt bivaly, kettő pedig bivalybika volt. És ehhez hozzá kellett venni évente a szaporulatot, ami tizenhét darab lehetett. Végül még ehhez tartoztak — egytől négy éves korig — a bivaly növendékek.

A bivalyt csupán a hatalmas erejéért tenyésztették, szántáskor és szállításkor vehették a legjobban hasznát. Annak ellenére, hogy sem a tejét, sem a husát nem értékelték, a bivaly ára mégis magasabb volt, mint a szarvasmarháé. Egy négyéves bivalytinó, amit már járomba lehetett fogni, két—három hasonló korú ökörtinó árával ért fel. Éppen ezért azoknak a bivalyosoknak, akiknek a fogatuk bivalytehénből állott, nagy gondot kellett fordítaniuk a szaporulatra. Anyagiilag is érdek-

tek voltak, ugyanis minden egészséges bivalyborjútért heti tíz forintot kaptak. Ellés után tíz hónapig bízták a bivalyosok gondjaira a bivalyborjakat. Ha tízhónapos korában egészségesen adta át a gulyásszámadónak, az uradalom újabb tíz forint jutalmat adott. Érdemes volt vigyázni a bivalyosoknak a szaporulatra, mert akinek a fogata két bivalytehéből állott és ezután két bivalyborjút adott le, ebből annyi pénzt kapott, mint az egész évi *ángária* pénze.

A bivalyborjakat tízhónapos korukban — októberben vagy november elején, amikor a többi gulyát behajtották — elválasztották, és a bivalygulyához csapták. A *Petlen-tanyán* a bivalygulyát az ökörgulyával egy nagy közös akol-karámba tették. A Petlenen a hatalmas akol egy része a bivalyoknak el volt kerítve. Arra vigyáztak, hogy az ökörgulya a bivalygulyával össze ne keveredjen, mert az állatok könnyen összeverekedtek. A magyar marha kötekedő természetű állat. Ha bivaly került a közelébe, máris verekszenek vele. Viszont, ha az egyébként jámbor természetű bivaly feldühödik, akkor a három — négyéves bivalytinó a legerősebb ökröt, sőt bikát is leterítheti.

Az akolban a jászlakat köröskörül a falra erősítve helyezték el. A gulya az akolban kötetlenül telett. Etetésük, itatásuk, a velük való foglalkozás semmiben sem tért el a szarvasmarha gondozásától. Téli időben az 50—60 darabból álló bivalygulya mellé egy *háromnegyedikommenciós* bojtárt tettek. A bivalybojtár is akkor kelt, amikor a gulyásbojtár. A gondozó első dolga az volt, hogy a bivalygulyát kiterelje az akolból az akol előtti karámba. Majd a takarmányos bivalyos segítségével megrakták a jászlat szénával. Ez úgy történt, hogy a bivalyos szekérrel hajtott be az akolba és körbe járva a jászlakat, megrakta réti szénával. A bojtárnak úgy kellett a takarmányt kiporciózni, hogy mind reggeli, mind estéi etetésre minden növendék számára körülbelül hat kilogrammnak megfelelő széna jusson. Miután a jászolt megrakta, megnyitotta az akol kapuját és egyesével-kettesével beengedte a bivalyokat. Egy vagy másfél óra múlva került sor a bivalygulya itatására, meghozzá az ökörgulya itatása után. Az itatást követően a bivalygulyát az akolba terelték. Majd a bojtár a bivalyossal töreket szállított a karámba. Gondosan szétterítette, hogy minden jószág egyformán hozzájuthasson. Ezután a gulyát az akolból a karámba terelték azért, hogy az akolban a nagybojtár a napi almózt el tudja végezni. Kéthetenként pedig éppen úgy, mint a másik gulyánál, saroglyázták a bivalygulya alól a ga-

néjt. Ha nem volt túlságosan hideg, ha nem esett az eső vagy hó, akkor a bivalygulya délutáni etetéséig a karámban maradt. Viszont ha rossz volt az idő, akkor az almózt után a jószágot az akolba visszaterelték. Természetesen a délutáni etetés során is kis időre ismét a karámba kerültek, hogy a takarmányozást, az almózt a nagybojtár elvégezhesse. A délutáni etetést szintén itatás követte. Mire beesteledt, a bivalygulya már nyugodtan feküdt az akolban. A bojtárnak éjjel az akolban kellett aludnia. Csak abban az esetben hagyhatta ott a gulyát, ha a más gulyások vagy bojtárok közül valamelyik vállalta, hogy vigyáz a gulyára.

A bivalygulya a réti szénán vagy a sásas szénán kívül egyéb takarmányt nemigen kapott, ha csak azt a félmarék sót nem számítjuk, amit hetenként egyszer szórtak a bivalyok és az ökrök elé.

A bivalygulyát — éppen úgy, mint a többi gulyát — Szent György napján, vagy május elsején hajtották ki. A bivalygulyának nem válogatták a legelőt! Amíg a többi gulya számára kiválasztották a magasabban fekvő, kevésbé nedves legelőket, addig a bivalygulyának éppen olyan legelőt szemeltek ki, amelynek közelében víz is akadt. A bivalygulya legelője tehát a *rét-torkánál* volt. Ez a legelő a falu keleti oldalán feküdt, a *Kirva* patak partján. Május hónapban, amíg nem volt túlságosan meleg, a bivalygulya úgy legelt, mint a másik gulya.

A nyári nagy melegben azonban a bivalygulya csak délelőtt tíz óráig legelt, utána pedig belefeküdt a vízbe. A bojtárnak nem kellett félni, hogy onnan elmennek, mert délutáni három—négy óráig ki sem bírta volna hajtani a vízből. A bivalynál attól sem kellett tartani, hogy *pókot* kap és felfuvódik, ha a sásba megy. A bivaly jobban szerette a sásas, kákás legelőt, mint a másikat, ahol finomabb füvet ehetett volna. A bivalyra a *bogárszás* nemigen volt veszélyes, jobban csak a *vaklégy* bolondította meg. Elég volt, ha csak egy bivalyt is megcsípett a légy, az elbőgte magát, elfutott, a többi pedig követte. A bivalyt, ha futásnak eredt, még lóháton is nehéz volt utolérni. A bivalygulyás éppen ezért, hogy ennek elejét vegye, legeltetés közben mindig figyelte a gulyát. Ha észrevette, hogy valamelyik bivaly megállt, feltartotta a fejét, csavargatta a farkát, akkor az egész gulyát a víz felé terelte. Ezáltal, ha az egyik futni kezdett és a többi követte, mindannyian a vízben álltak meg, ahol lecsendesedtek.

Amikor a bivalygulya a vízben feküdt, a gulyásbojtárnak akkor sem lehetett a gulyát otthagyni. Éppen ezért — kihajtás-

tól bekötésig — a háromnegyedkommenciós *bivalybojtár* mellé negyedkommenciós *kisbojtárt* fogadott az uradalom. A kisbojtárnak az volt a kötelessége, hogy a *nagybojtárt* kiszolgálja, azaz reggel, délben és este vigye neki az ennilalót. A bivalygulyát korán reggel hajtották ki a karámból a legelőre. Estére újra a karámba terelték. A bivalygulya számára erősebb karámot építettek. A karám két részből állt. Egy szabad, illetve nyitott és egy fedeles részből. Rossz idő esetén a bivalyt a fedeles részbe terelték. Attól függően, hogy milyen volt az időjárás, a bivalygulyát október végén vagy november elején hajtották be az akolba. De októberben már a bivalygulyásra bízták a tízhónapos elválasztott bivalyborjakat.

A bivalynövendék tíz hónapos korától négy éves koráig volt a gulyában. Amikor január—február hónapban betöltötte a negyedik évét, a *gulyából kiszakították* és trágyahordással egybekötve járomba szoktatták.

A bivalyfogat mozgatására ugyanazokat a vezényszavakat használták, amiket az ígás ökröknél. A járombafogás művelete azonban valamelyest eltért. Amíg az ígás ökröknek könnyű fajármot készítettek, addig a bivalyokra nehéz, erős vasas jármokat raktak. A *bivalyszekér* vagy a szánrúd vastagsága is kétszeres volt. Ezért a bivalyosnak nehéz lett volna a jármot felemelni a ruddal együtt. A bivalyokat úgy tanították, hogy járomba bűvás előtt térdeljenek le. A befogás a következőképpen történt: A bivalyos kihúzta a földön fekvő járomból a két járomszegyet, amikor a két bivalyt a szekérhez vette. Majd hangosan kiáltott: *Kürbe Betyár! Kürbe Zsándár!* Erre a két bivaly letérdelt, a nyakát bedugta a járomba. Ekkor a bivalyos a két járomszegyet bedugta a helyére, majd így szólt: *Kelj fel na!* Abban az esetben, amikor fiatal bivalytinót tanítottak járomba, két járatlant sosem fogtak be egymás mellé. Mivel a bivaly szelíd és szófogadó állat, a fiatal bivaly az öregtől egy nap alatt megtanulta, hogy mit kell csinálni, ha a bivalyos vezényel neki. Egy—két hét alatt minden bivalytinót be lehetett tanítani. Jobbra *csélé, betyár!*; balra *Trok Zsándár!*; Megálláskor *hóha Betyár, hóha Zsándár!*; hátráláskor: *Hők Betyár! Hők Zsándár!* szavakkal vezényelték a jószágot. Kifogáskor a bivalyos kihúzta a két járomszegyet, majd így szólt: *Kürki Betyár, kürki Zsándár!* A két bivaly ekkor már *nem* feküdt le, mint a járomba bűváskor, hanem oldalra lépett és így a nehéz járom a szekérruddal együtt a földre esett.

Adatközlőim emlékezete szerint egy pár bivaly húzóereje három — négy pár

ökor erejével vetekedett. Így nagy hasznát vették mind az uradalmak, mind a módosabb gazdák, mert a legnehezebb munkákat, a szántást és a szállítást velük végezhették. A bivalyoknak abban az időben volt nagy szerepük a szántásban, amikor még faekékkel szántottak. A beregi földre jellemző, hogy esős esztendőkkben a talaj ellágyul, szárazság idején pedig kőszikla kemény lesz. A faekével való szántás nehéz dolog volt, a faekét két pár ökör is nehezen húzta. Két pár ökörrrel napi ezerkét—száz négyszögölnél többet nem számthattak, mert az állatokat pihentetni is kellett. Ugyanakkor egyetlen pár bivallyal napi ezerhatszáz—kétezer négyszögölet is meg lehetett szántani. A bivalyok számára méreten felüli ekéket készítettek. Ezzel jóval nagyobb *rendet* (barázdát) hasítottak, mint az ökrök számára készített ekékkel. Amikor a félszakeke váltotta fel a faekét, az ökörfogatok könnyebben boldogultak. De a bivalyok erejét akkor is jobban kihasználják, mivel az uradalom a bivalynak kettős félszakekéket csináltatott. Ez által egy pár bivaly naponta még egyszer annyit szántott, mint két pár ökör.

Az is előnynek számított, hogy amíg a béresek mellé kisbéreket is, *negyedkommenciósokat* kellett fogadni, addig a bivalyos szántásnál erre nem volt szükség, mivel a bivalyosok könnyen tudtak mozogni a két bivallyal. A bivaly amellett, hogy roppant erejű állat, meleg időben nagyon lusta. A nyári forróságban, ha víz közelében szántottak, a bivalyos bármit csinált, a fogata ekéstől mindenestől a vízbe ment. Amíg a bivaly alaposan meg nem fűdött, kihajtani semmiféleképpen sem lehetett. Ezért csak kora tavaszkor és késő ősszel, vagyis hűvös időben szántottak vele. Ez még jó is volt, mert bivallyal korábban meg lehetett kezdeni a szántást, ősszel pedig még akkor is szánthattak vele, amikor az ökörrrel már nem lehetett; még a kicsit fagyott földdel is bírt.

Szállításkor is többet ért a bivalyfogat, mint az ökörfogat. Amíg Beregszászban nem volt vasútállomás, addig az eladásra szánt terményeket Debrecenbe szállították. Akkor még az utak nagyon rosszak voltak. A négyes ökörfogatra tíz-tizenöt mázsánál több terhet nem rakhattak, ugyanakkor a bivalyfogat huszonöt — harminc mázsa terményt is elbírt. Az uradalmi ökörfogatok soha sem indultak el bivalyfogatok nélkül. A bivalyra ezért is szükség volt, mert ha elakadtak, akkor a bivalyokkal könnyen kihúzták, vagy kihúzták a megterhelt szekereket a kátyúból.

A bivalyok számára ugyancsak nagyobb méretű szekeret készítettek. A bi-

valyszekér hossza, a bérfa magassága is az ökörszekérnek kétszerese volt. Így egy bivalyszekérre háromszor — négyszer annyi terhet lehetett rakni. Igaz, a szekérnek a súlya is kétszeres volt, mert minden alkatrésze erősebbre készült. Dupla vastagságúak voltak a bérfacsovek, a bérfa-zápok, a nyújtók, a kerekeken a küllők, sőt a szekér rúdja is.

A jobb módú falusi gazdák szántáshoz és szállításhoz szintén használták a bivalyfogatokat.

Az ígásbivalyok takarmányozása éppen úgy történt, mint az ígásökröké. Téli időszakban a bivalyt napjában kétszer etették. Ősszel és tél elején, amíg volt tengericsutka, minden reggel egy-két kévét kapott minden bivaly. Majd csutka után egy véka füllesztést kapott minden egyes ígásbivaly. A füllesztéses szénát szecs-kából, búzatöreiből, répaszeletből, örölt forgópogácsából, vagy tengeridarából készítették. A füllesztéses szénának két hatalmas hombárt használtak fel. Ebbe előbb bele-szórták a búzatöreikkel kevert szénaszecskát, majd sós vízzel meglocsolták. Ezután pedig lehintették pogácsaliszttal vagy tengeridarával. Az egyvékás adag takarmány állt: egy liter pogácsából vagy tengeridarából és tíz liter répaszeletből. A szénaszecskát a búzatöreikkel fele-fele arányban keverték. Estére ugyanazt a takarmányt kapta minden bivaly. Téli időben, amikor már elfogyott a tengeri csutka, első etetésre a bivalyok sásaszénát, vagy rendes réti szénát kaptak, nyolc kg-nak megfelelő porcióban. Ehhez kaptak még a füllesztést.

Az ellés előtt álló bivalyteheneknek naponta két kilogramm forgópogácsával vagy tengeridarával többet adtak. De ezt kapták még ellés után is két — három hónapig keresztül. Az ígásbivalyok nyári takarmányozása is azonos volt az ígásökrökével. Amikor a tavaszi munkát, a szántást és vetést megkezdték, az ígásbivalyoknak naponta háromszor adtak enni: reggel, délben és este. Ilyenkor téli takarmányt kaptak fű vagy csalamádé kaszálásig. Amikor zöldtakarmány volt, akkor abból is kaptak naponta háromszor az ígásbivalyok. De napjában kétszer minden ígásbivalynak adtak egy-egy kilogramm árpat, tengeri darát is.

A falusi gazdáknál a bivaly ugyanazt a takarmányt kapta, mint a szarvasmarha. Ősszel és tél elején csutkát első etetésre, második etetésre sásas szénát, vagy tiszta réti szénát. Abrakot csak hetenként egyszer kaptak, ami általában buzakorpából állott. Ezen kívül minden bivaly kapott két liter korpát fél marék sóval. Ha nem tisztán korpát kapott, akkor apró krumplit

vagdaltak erre, vagy répát szeleteltek és erre hintették rá a sőskorpát.

Bivalytehenet csak az uradalomban tarottak, a falusi gazdák csak herélt bivalyokat, azaz bivalyökröket.

A falusi gazdák ugyancsak a nagy erejükért tartották a bivalyt. A teje ott volt a magyar szürke szarvasmarha. Így a beregdaróci ember nem nagyon ismerte a bivalytejet. Viszont az uradalomban a bivalyosok, azok akik nem utálták, hébe-hóba megfejték a bivalytehenet és tejet megitták. Arra azonban vigyáztak, hogy a borjúnak elegendő tejet hagyjanak.

Az adatközlők, így Szerényi Pál emlékezete szerint egy bivalytehen naponta hat—nyolc liter tejet is adhatott volna. A bivalytej íze hasonló a magyar marha tejéhez. A különbség csak annyi, hogy a bivalytej nagyobb zsírtartalommal rendelkezik, megközelíti a juhtejet. A bivalytejet leginkább az ostorosbérések itták. Az az ostoros, aki tíz hónapon keresztül itta a bivalytejet, egészen meghízott, megerősödött. Ezért mondják, hogy aki bivalytejet iszik, az éppen olyan erőssé válik, mint a bivaly.

A bivalytartás megszűnését egyrészt az egyre tökéletesedő ekék, a félszakekék, majd a szakekék okozták. Az uradalomban ekkor már jobbnak látták az ökörrrel való szántást, mert az ökröt kilenc-tíz éves korában még hízóba foghatták és jó pénzért eladhatták. A bivaly húsa után nem volt nagy a kereslet, pedig a bivaly hízekony állat! Ha egy herélt bivalyt meghízlaltak, hízott állapotban elérte a tizen-nyolc mázsát is. Eladásra sem volt érdemes tartani, mert a bivaly hosszú életű állat, nyolevan-száz évig is él. Mivel a környező uradalmak nem tudták eladni a bivalynövendékeket, a kisebbszerű tenyésztet megszűntették. Az 1890-es évek közepére a bivalyállomány teljesen lecsökkent. Összesen három pár bivaly maradt. Ezeket a bivalyokat már nem is fogták ekébe, hanem takarmányszállítást bonyolítottak le velük egész évben. Bivalyfogatokkal télen az istállóba, nyáron pedig oda szállították a takarmányt, ahol éppen az ökör és lófogatok dolgoztak. *Birgány András* beregdaróci lakos, aki 1893-ban született és 1906-ban került a Bárci uradalomba kondásbojtárnak, már csak két bivalyra emlékszik. A bivalyos ezzel az egy pár bivallyal látta el az ígásállatokat téli és nyári takarmánnyal. De a bivalyokat nagy hasznát vették a cséplés idején is. A sáros dülötuton öt — hat pár ökörnek is nehéz volt a tüzés gépet vagy a cséplőgépet vontatni, azonban egyetlen pár bivaly könnyedén oda húzta, ahová kellett. Még akkor is hasznát vették a bivalyoknak,

amikor már traktorokat alkalmaztak az uradalmak. Ugyanis, ha a traktor elromlott, akkor bivallyal húzták be a javító-műhelybe.

Végezetül néhány szólást szeretnék leírni, ami meggyőzően bizonyítja, hogy valamikor komoly bivalytartás volt Beregdarócon. Az erős emberre azt mondják: „Ennek a Lajosnak bivalyereje van!” Vagy: „András pulyakorában bivalyat szopott, azért olyan erős!” Az erős, de ugyanakkor jámbor természetű embert is a bivalyhoz hasonlították. Ha a legényt javasolták a lánynak, így mondták: „Jól jársz Bálinttal, mert dógos ember. Olyan ereje van mint egy bivalynak, de olyan szelíd is, meg jámbor is!”. A kövér emberhez így szóltak: „Hallod, te Károly! Úgy

meghíztál, mint egy bivaly!” Mivel bivaly-természet a lustaság is, legtöbbször a lusta embert is a bivalyhoz hasonlították: „Villával kellene tégedet is mozgatni, mint a bivalyt!” Csak Jánoshoz ne menj férjhez, mert olyan lusta, mint a bivaly!” A mosdani nem szerető gyerekek mondták, ha a nyaka piszkos maradt: „Gyermekem! Olyan a nyakad, mint a bivalyé, de nem olyan vastag, hanem olyan fekete!” Ha valaki nagyon szeretett nyári időben fürödni, arra azt mondták: „Nézzétek csak, szalad mán, mert vizet lát a bivaly”.

1919-ben, ez az utolsó pár bivaly is elkerült a faluból. A bivaly Beregdarócon ma már csak az emberek emlékezetében, szavajárásában él.

PAPP ZOLTÁN SÁNDOR

VITÁK, VÉLEMÉNYEK

A nőági öröklés kérdése

Az alábbiakban szeretnék LÁNG János *A földhasználat jogának nőági kollektív öröklése a primitív földművelő népeknél* című tanulmányával (Ethnographia 1967, 523—532.) foglalkozni.

Megfigyeléseimet két csoportra osztom. Az elsőben tágabb etnológiai alapkérdésekkel foglalkozom, a másodikban az általa használt módszert kívánom megvitatni. Egy rövid recenzió keretében aligha térhetek ki minden — a LÁNG által bőségesen használt — etnológiai példára. A két érintett szempontot a folyamatosság kedvéért nem választom el, de remélem ez nem okoz zavart.

Csalódva vettem mindenekelőtt tudomásul, hogy Magyarországon még tartja magát a (meg nem oldható) vita, amelyet Mc LENNAN és BACHOFEN oly kíméletlen módon az etnológus utódaikra hártott. De végül is ez nem az ő hibájuk, hanem azoké, akik a vitát nem zárják le... Hasonló a helyzet a vallás, a nyelv és az emberi társadalom eredete kérdéseivel is, amint ezt DURKHEIM, HOCKETT és ASHER, valamint WHITE, L. SAHLINA és SERVICE ránk kényszerítik, anélkül, hogy őket erre felkértük volna.

Ilyen jellegű kérdésekkel — dokumentálható tények nélkül — nem foglalkozhatunk. Fennmaradó írás hiányában nincs bizonyítékunk, hogy az őstársadalomban a nőági leszármazás megelőzte volna a férfiági leszármazást. Milyen „ellenadatot” kell felmutatnom, hogy kétségesse tegyem az állítást: a nőági öröklés az ősbib? — Sem állítására, sem tagadására nincsen bizonyítékunk. Ahogyan AYER A. J. olyan pregnánsan kifejezte: „A statement that can not be either varified nor falsified is an illegitimate one in the first place.”

Tegyük fel, bizonyítható, hogy a nőágon való leszármazás volt az eredeti. Mi a tudományos jelentősége azon túl, hogy BACHOFENT, ENGELST és másokat igazol, és hogy mint történeti és evolúciós jelenség érdekes?

A tanulmány alapvető nézete, hogy

minden társadalom fejlődése azonos, s így a társadalmi fejlődés igen kezdetleges (horda, „band-level”) fokán állnak az ausztráliaiak. „Mivel gazdaságilag a legprimitívebbek, társadalmi szervezetük is a legprimitívebb.” Utóbbi feltevés tarthatatlan, amint az DURKHEIM, RADCLIFFE — BROWN és mások kutatásai alapján kiderült. Társadalomszervezetük bonyolultságára azok hívták fel a figyelmet, akik Ausztráliában terepmunkát végeztek. A szakirodalom is ezt bizonyítja — de MORGAN ezt még nem ismerhette...

Kár, hogy nem áll módomban megismerni LÁNG János: „Ősi közösségek szerkezetének kialakulása és fejlődése” című művét: számomra ugyanis elképzelhetetlen, miként szolgálhat a totemszerkezet gazdasági célokat. Akkor talán megérthetném, hogyan lehet az öröklési elvet, a leszármazási elvet és végül, hogy lehet a totemtagsági és leszármazási elvet azonosnak tekinteni, és/változtatva, megkülönböztetés nélkül alkalmazni. A tanulmányban ugyanis ez többször megismétlődik, pl.: „A totemnevek átörökítése által eredetileg megvalósítani kívánt cél, a földterület használatának mind a férfiágon, mind a nőiágon leszármazók részére való biztosítása tehát ezeknél a népeknél alapvetően megváltozott: ... ugyanekkor azonban a leszármazásnak két ágon történő nyilvántartása továbbra is fennmaradt, csak hogy az öröklésre nem jogosított ághoz tartozók közötti kötelék tartalma jelentősen elsovadt.” (525 l.)

Azonos módon bánik LÁNG János az örökléssel és a települési renddel: „A kiowa-apachoknál ... is a nőági öröklési jognak a férfiágra való átruházásáról van szó, annál is inkább, miután az előzőekben említettük, hogy ennél a népnél eredetileg a matrilocális település volt szokásban.” (530 l.)

Az idézetre válaszoljon MURDOCK (1949: 38. l.)

„Moreover, patrilineal inheritance appears in five matrilocals and six matrili

neal tribes. The results lend support to the contention of Lowie (1919) that matrilineal and matrilocal customs are not inevitably linked in a consistent complex. In actuality, the complexity of inheritance rules is such as to make the simple dichotomy of patrilineal and matrilineal highly inadequate for satisfactory analysis."

Való tény, hogy a leszármazás nyilvántartása és az öröklés nem ugyanaz, mert ha így lenne, nem kellene a kettő között különbséget tennünk. Természetesnek tartanánk, hogy a férfiágon való öröklés férfiágon való leszármazást jelent. Ilyen általánosítást igazoló példát a szakirodalomban nem találtam. Az egyágon való öröklést az a tény is bonyolítja, hogy sok népcsoportnál bizonyos dolgokat nőágon, más dolgokat férfiágon örökölnek (címer, föld, fegyver, tánc, személyes tárgyak stb.).

Szerintem súlyos tévedés annak feltevése, hogy a matrilocális és matrilineáris földöröklés „szinte természetesen” adódik ott, ahol a nők művelik a földet. Adataink ennek ellentmondanak: az örökléssel kapcsolatban semmi sem „természetes”. Azt látjuk, hogy a nők mindig dolgoznak, de a férfiak jogi, politikai és vallási fölényben vannak (főleg a „horticulturalist” csoportoknál). Bódítószert rágva, élményeket mesélve töltik napjaikat. Akármerre tekintünk, azt látjuk: még a matrilineáris öröklési renddel bíró társadalmakban is: az autoritás a férfiaké.

Sajnálatos, hogy MURDOCK óta (de ő maga sem) nem összegezték a földöröklés és leszármazás összefüggéseit. (Számomra kétséges, érdemes-e most erről szót ejteni?)

A fenti evolucionista nézet, tehát, hogy minden társadalom azonos fejlődési szakaszokon megy át, arra a felfogásra vezet, hogy *A* társadalom *X* funkciója hasonló *B* társadaloméhoz, ha mindkét társadalom azonos „fokon” áll. A tanulmányunk — szerintem — ez a legalapvetőbb hibája. A bougainville-iek *nori*-fizetése — ezek szerint — kitűnő példája annak, miként válik a matrilineáris örökség patrilineárisá — ami elég veszélyes feltevés. Milyen adat igazolja, hogy a fizetségforma nem egyszerű „megváltás”? LÁNG szavai sze-

rint: ez lehetséges (529 l.). — Jól teszik az etnográfusok, hogy a fizetség célját nem feszegetik. Mindamellett az adatok enyhén szólva elavultak. A fizetség „igazi” céljára csak az utóbbi időben mutattak rá, hogy csak a melanéziai anyagra hivatkozzam: FREEDMAN (1968), KABERRY (1966), LAWRENCE (1955—56), BURRIDGE (1954), CHOWNING és GODDENOUGH (1966), POWWER (1964) és mások azt állítják: az ilyen fizetségnek az a célja, hogy meggátolja a *lineagek* és az ilyen módon kialakuló csoportok (groups, factions, agnates stb.) uralmát a földre, vagy bármely más értékre vonatkozóan. A jövedelem, a vagyon *főlöszleg*-elosztásáról (redistribution) van tehát szó, ami által meggátolják a vagyon felhalmozását.

Az olyan társadalmakban tehát, ahol kevés a megművelhető föld, szükséges azt a törzsi egységen belül igazságosan és egyenlően elosztani, annak ellenére, hogy apai vagy anyai ágon szabályozva van. Sem az apai, sem az anyai öröklés természetesen nem tökéletes, amint ezt LÉVI-STRAUSS modelljei is bemutatják. Így szükséges, hogy valamilyen mechanizmus a kivételt is megengedje, és mégis törvényszerű maradjon. A *nori*-fizetség pontosan azt mutatja, hogy van kiút arra, hogy „én, vagy a fiam a földhöz jogot kapjak”. Azonkívül ily módon kevés az alkalom és lehetőség arra, hogy „politikai” ellentétek kialakuljanak.

A tanulmány ezen a téren nagy hibát követ el, ugyanis eklektikus. Azokat a — marginális — példákat választja ki, amelyek az alapfeltevést látszanak bizonyítani. Nem hipotézisként vagy feltevésként, de kifejezett tényként állítja: az anyai ágon való öröklés ősbibb, mint az apai. (Tehát a tézisének megfelelő, és neki tetsző példákra való hivatkozással.) Az fel sem merül, hogy a példák univerzálisan alkalmazhatók-e?

Bár igyekeztem a tanulmányt komolyan értékelni és elemezni, a magam részéről, mint antropológus, nem érthetek egyet sem koncepciójával, sem pedig metodikájával.

New York
Syracuse University

SOZAN MICHAEL

Válasz Sozan Michaelnak

„A nőiági öröklés kérdése” címen „A földhasználat jogának nőiági kollektív öröklése a primitív földművelő népeknél” című tanulmánnyal kapcsolatban tett megállapításaira

SOZAN M. azt állítja, hogy a bírálathoz tárgyává tett tanulmányomban tényként állapítottam meg, hogy a nőiági leszármazás nyilvántartása, úgyszintén az anyai ágon való öröklés történetileg megelőzte a férfiági leszármazás nyilvántartását, az anyai ágon történő öröklés pedig az apai ágon történő öröklést.

SOZANNak ez a megállapítása érthetetlen félreértés, hiszen — éppen ellenkezőleg — tanulmányom első bekezdésében azt írtam, hogy a gazdasági fejlődés legalacsonyabb fokán álló gyűjtögető—vadászó népek társadalmi egységeinek, a területi csoportoknak „a tagjai a területet eredetileg elfoglaló előd nevét *mind férfi-, mind női ágon* átörökölték utódaikra úgy, hogy minden személynek legalább két totemneve, a férfiágon öröklődő apai és a nőiágon öröklődő anyai totemneve volt. Ilyen módon minden személy *egyidőben két leszármazási csoporthoz, egy patrilineárisan és egy matrilineárisan nyilvántartott csoport-hoz tartozott és legalább két lokális csoport területének használatára volt jogosítva.*” Ezt a megállapításomat részletesen kifejtettem „Az ősi közösségek szerkezetének kialakulása és fejlődése (Bp. 1961. Kand. ért.) és „A totemizmus alapjai és kialakulása” (Ethnographia, 1963. 4.sz.) című munkáimban, amelyek közül az elsőre a megbírált tanulmányomban is felhívtam a figyelmet. A nőiági és férfiági leszármazási nyilvántartás, illetve öröklés prioritásának ismeretes vitájában tehát én az *eredetileg kétágú* nyilvántartás és öröklés gondolatát vittem bele. Azt pedig, hogy ez a magyarázat téves-e, csak olyan további kutatások dönthetik el, amelyek megcáfolására alkalmas tényeket tudnak összegyűjteni.

SOZAN azonban a kérdéskomplexummal kapcsolatban általános megállapításokat is tesz. Nevezetesen, szerinte a vita nem is oldható meg, nem is foglalkozhatunk vele, mert egyszerűen „fennmaradó írás hiányában nincs bizonyítékunk”, másrészt a kérdésnek nincsen „tudományos jelentősége azon túl, hogy... mint történeti és evolúciós jelenség érdekes”. — Az etnológia területén az írásbeli bizonyítékok hiánya sajnos egészen általános, s ha bizonyítéknak csak az írásbeliséget fogadjuk el, a primitív népek tanulmányozásáról szinte teljes egészében le kellene

mondanunk. Ami pedig a kérdés tudományos jelentőségét illeti, azon az elvi állásponton vagyok, hogy az etnológia mindezek előtt történeti tudomány s ezért számára az emberiség történetében oly fontos szerepet játszó leszármazási nyilvántartás és öröklési rend evolúciójának tanulmányozása nem csak „érdekes”, de elsőrendű fontosságú kérdés.

SOZAN szerint tarthatatlan az a nézet, hogy a gazdaságilag legprimitívebb társadalmaknak a szervezete is a legprimitívebb. Pl. a gazdasági fejlődés igen alacsony fokán álló ausztráliai népeknek nagyon bonyolult társadalomszervezete van.

Az ebben a kérdésben való állásfoglalást nyilvánvalóan a „primitívebb” és „bonyolultabb” fogalmak értelmezése dönti el. Kétségtelen, hogy Ausztrália őslakói társadalmi szervezetének alapját képező terminusrendszerek több és többféleképpen variált relációt tartanak nyilván, mint pl. az arizonai hopi pueblo indiánok vagy az állattenyésztő tunguzok terminusrendszere. Ebben az értelemben tehát az ausztráliai terminusrendszerek „bonyolultabbak”, mint a hopi vagy a tunguz rendszer. Csakhogy eme nagyobb bonyolultság ellenére úgy a hopi, mint a tunguz terminusrendszerek kimutathatóan az ausztráliai típusú, rendszerekből alakultak ki, mert következetesen *levezethetők* az ausztráliai rendszerből. Ez a levezethetőség irreverzibilis, mert megfordítva, az ausztráliai típusú terminusrendszerek a hopi vagy tunguz rendszerből nem vezethetők le. Az a körülmény pedig, hogy a hopi vagy tunguz rendszer egyetlen gyűjtögető—vadászó népnél sem mutatható ki, viszont mindig növénytermesztő vagy állattenyésztő népeknél fordul elő, azt bizonyítja, hogy ezek a rendszerek a primitív földművelő és nomád állattenyésztő népek gazdasági rendszerének adekvát társadalmi szervezeti elemei. Ha tehát objektív ismervek (a termelőeszközök tárgyilag felismerhető jobb technikája, a gazdálkodás magasabb termelékenységé, az archeológiai egymásután-következés stb.) alapján a primitív földművelést vagy a nomád állattenyésztést fejlettebb gazdálkodásnak ismerjük el a gyűjtögető—vadászó gazdálkodásnál, akkor ezekkel a gazdálkodási rendekkel egyidejűleg megjelenő társadalomszervezeti elemeket is fejlettebbek-

nek kell tekintenünk, tekintet nélkül arra, hogy azok „bonyolultabbak” vagy „egyszerűbbek” az előző gazdasági fejlődési fokhoz tartozó társadalomszervezeti elemeknél.

SOZANNak ama kijelentésére, hogy számára „elképzeltetlen, miként szolgálhat a totemszerkezet gazdasági célokat”, utalok az Ethnographia 1963. évfolyama 3. számában „A totemizmus alapjai és kialakulása”, valamint a *Magyar Pszichológiai Szemle* ugyancsak 1963. évfolyamának 2. számában „Totemizmus és prelogikus tudat” címmel megjelent tanulmányaimra, amelyekben megkísérletet kimutatni az ún. „totemizmus” szakirodalmi misztifikációját és annak valódi gazdasági alapjait.

SOZAN szerint nem érthető, „hogyan lehet az öröklési elvet, a leszármazási elvet és végül, hogy lehet a totemtagsági és leszármazási elvet azonosnak tekinteni és váltogatva, megkülönböztetés nélkül alkalmazni” továbbá „azonos módon banni” az örökléssel és a települési renddel. — Mindezekkel a fogalmakkal részletesen foglalkoztam a már idézett munkáimban s megkísérletet kimutatni azokat a kapcsolatokat, amelyek egy adott közösségben *elválaszthatatlanul* összekötik a leszármazási nyilvántartásának, a kollektív földöröklésnek és a házasság utáni letelepülésnek intézményét. Ezért itt csupán annak megjegyzése helyénvaló, hogy természetesen nem azonos fogalmakról van szó, hanem olyan intézményekről, amelyeknek külön-külön, önmagukban tekintve csak spekulációk felépítésére alkalmas absztrakt tartalommal bírnak és konkrét, s egyben kialakulásuk célját is felfedő tartalmat csak egymással összekötve kapnak.

SOZAN szerint „súlyos tévedés annak feltevése, hogy a matrilocális és matrilineáris földöröklés szinte természetesen adódik, ahol a nők művelik a földet”. Valójában „azt látjuk, hogy a nők mindig dolgoznak, de a férfiak jogi, politikai és vallási főlényben vannak” s „a matrilineáris öröklési renddel bíró társadalmakban is az autoritás a férfiaké”.

A matrilocális településnek és a matrilineáris földöröklésnek a primitív földművelő népeknél a nők munkakörével való magyarázatát azzal cáfolni, hogy az *autoritás* a matrilineáris öröklési renddel bíró társadalmakban is a férfiaké, nem lehet. Nem lehet, mert súlyos tévedés két teljesen különböző és egymással össze nem függő dolgot egymással kapcsolatba hozni. Az „autoritás” valóban minden primitív társadalomban, úgy a gyűjtögető-vadászó, mint a nomád pásztor és a földművelő társadalomban a férfiaké, nyilvánvaló bizo-

nyítékául annak, hogy a férfiak autoritása független a primitív társadalmak gazdasági jellegétől, a település rendjétől és a föld öröklésétől. Ellenben nem lehet félreismerni azt az összefüggést, ami a közösséget alkotó személyek, férfiak és nők, *munkájának természete* és a föld kollektív öröklésének szabályozása között fennáll. A gyűjtögető-vadászó társadalmakban a férfiak és a nők közötti munkamegosztás eredménye, a férfiak vadász- és a nők gyűjtögetésének zsákmánya egymással teljesen egyensúlyban van s a föld használatának öröklése kétágú. A közösség (helyi csoport) földjének igénybevételére úgy a férfiági, mint a nőiági utódoknak joga van. A nomád pásztor társadalmakban az állatok tenyésztésével, de mindenekelőtt az állatállomány védelmével kapcsolatos munkákat kizárólag a férfiak végzik s ez ideig nem ismerünk olyan primitív állattenyésztő népet, amelynél a föld nem férfi, hanem női ágon öröklődik. A primitív földművelő népeknél a növénytermesztéssel kapcsolatos *folymatos*, a földdel naponkénti érintkezést és a megművelt földdarabok alapos ismeretét feltételező munkákat a nők végzik s valóban matrilocális települést és matrilineáris földöröklést *kizárólag* primitív földművelő népeknél találunk. Nőiági földöröklés nomád-pásztor népeknél nem fordul elő, a földművelő primitíveknel azonban találkozunk férfiági földörökléssel is. „A földhasználat jogának nőiági kollektív öröklése a primitív földművelő népeknél” című tanulmányomban éppen arra hívtam fel a figyelmet, hogy a helyszíni megfigyelések olyan esetekről adnak számot, amikor férfiági földörökléssel bíró földművelő népeknél a férfiág szolgáltatásokat teljesít a nőiágnak s ezt a tényt annak bizonyítékául tekintem, hogy ilyen esetekben az *eredeti* nőiági öröklési jog *megváltása* történik. SOZAN azonban az ilyen megváltó szolgáltatások céljának magyarázatára az újabb szakirodalomban elterjedt felfogást ajánlja nevezetesen, hogy a megváltó-szolgáltatás (*Nori-fizetés*) valódi célja az, hogy „meggátolja a lineagek és az ilyen módon kialakuló csoportok uralmát a földre. A jövedelem, a vagyon *főlöleg* elosztásáról (redistribution) van tehát szó, ami által meggátolják a vagyon felhalmozódását.” Ennek a felfogásnak alaptalansága és tarthatatlansága kiviláglik a következők megfontolásából:

Azoknál a közösségeknél (népeknél, törzseknél), amelyeknél a megváltás kimutatható, ez a gyakorlat általános, az egész közösségre, az egész közösséget alkotó összes kisebb csoportokra (klánokra, subklánokra, lineageokra) kiterjed. Nőiági

földöröklés mellett az „A” klánhoz tartozó földterületet azok öröklik, akik az „A” klánhoz nőiágon tartoznak, a „B” klánhoz tartozó földterületet viszont azok, akik a „B” klánhoz tartoznak nőiágon. A megváltási rendszer bevezetése után az öröklés rendje egyszerűen megfordul. Az „A” klánhoz tartozók a „B” klánhoz tartozó földön, viszont a „B” klánhoz tartozók az „A” klánhoz tartozó földön nyernek öröklési jogot. Ez az új rend egyáltalán nem „gátolja meg a lineagek és az ilyen módon kialakuló csoportok uralmát a földre” és távolról sem jelenti a „vagyonfelesleg redistribúcióját”. Csupán az történik, hogy az egyik klán (vagy subklán, vagy lineage) területén egy másik klánhoz tartozók telepednek meg és megfordítva.

Végül SOZAN nagy hibának minősíti, hogy a tanulmány „azokat a — marginális — példákat választja ki, amelyek az alap-

feltevést látszanak bizonyítani”. — Példáim arra vonatkoztak, hogy nőiági leszármazással és nőiági földörökléssel bíró népeknél megváltás ellenében férfiági öröklés valósul meg. Ezeket a példákat kétségtelenül szándékosan kiválogattotaknak kellene tekinteni, hogy ha olyan példák is felmutathatók lennének, amelyek szerint férfiági leszármazással és férfiági örökléssel bíró népeknél az öröklési jog megváltás ellenében a nőiágra száll át. Húsz esztendő alatt több mint 2000 olyan könyvet és tanulmányt dolgoztam fel, amelyek a primitívek életével, társadalmával és hiedelmeivel kapcsolatos helyszíni megfigyeléseket tartalmaztak. Egyetlen egy ilyen példát sem találtam. S ha SOZANNAK tudomása van ilyen esetekről, nagy szolgálatot tenne a kutatásnak, ha azokat ismertetné.

LÁNG JÁNOS

KÖNYVSZEMLE

Szabadsfalvi József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon

Debrecen 1970. (Műveltség és Hagyomány XII.) 231. p., német nyelvű kivonattal

Az egymást váltó etnográfus nemzedékek népünk állattartásáról is hatalmas ismeretanyagot halmoztak fel az elmúlt közel egy évszázad folyamán. HERMAN Ottó indítása után az anyaggyűjtéssel és a feldolgozással szemben támasztott igények többször változtak az idők során. A nagyobb szintézisek azonban vártak magukra és az eredmények zöme regionális monográfiákban csapódott le. K. Kovács László kutatástörténeti áttekintése és FÖLDES László szakbibliográfiája kellően bizonyítja, hogy — egyes részletektől eltekintve — bővében vagyunk a publikált anyagnak, de nélkülözzük a magyar állattartás nagyobb súlyponti kérdéseit teljességükben megragadó szintéziseket. Az igényelt etnográfiai összefoglalásokat nem pótolhatják a magyar állattenyésztés történeti kérdéseiről az utóbbi évtizedben megjelent jeles közgazdasági, illetve mezőgazdasági indítású művek sem (I. ÉBER Ernő: A magyar állattenyésztés fejlődése. Budapest, 1961. — GAÁL László: A magyar állattenyésztés múltja. Budapest, 1966.) Kétségtelen, hogy néprajzi kutatásunk tartósan nem térhet ki az összefoglaló művek megírása elől.

A mondottakból mindenki számára érthető, ha megkülönböztetett figyelemmel fordulunk SZABADFALVI József művéhez, mint a várt szintézisek egyikéhez. Igényes vállalkozásának célkitűzését az előszóban a következő megfogalmazásban találjuk: „A magyarság egykori, külterjes állattenyésztésének egész belső rendszerét, virágzásának stagnálásának, majd átalakulásának mértékeit és útjait a tudományosság egyetlen aspektusával, a komplex szemlélettel és igénnyel próbáltam megoldani.” (6. l.) A feladat nagyságát akkor érzékelhetjük igazán, ha tudjuk, hogy állattartás-kutatásunk a szűkebb tematikájú rendszerezéseket, a kisebb témák országos és történeti áttekintését is jórészt nélkülözi. Nem rendelkezünk tematikus monográfiákkal a takarmányozás, a pásztor-építmények, a tejgazdálkodás, s a haszonvétel többi ágának történeti rendszereiről, hiányoznak az egyes haszonállatok tenyésztésének néprajzi monográfiai, pedig mind-ezek lépcsőfokok lennének az extenzivitás—intenzivitás problematikájának biztos megragadásához.

SZABADFALVI feltehetőleg szembe nézett ezzel a ténnyel, amikor feladatára vállalkozott, vállalva a hiányzó összegezek egy részének legalább részleges elvégzését is. Ez emeli eredményeinek értékét, s részben menti a mű fogyatékososságait.

Tárgyát a korábbi néprajzi kérdés-feltevésekkel közelítette meg, s mellőzte az extenzivitás—intenzivitás kategória pár komplexebb, a közgazdaságtan által is megvilágított értelmezését. A bevezető kutatástörténeti áttekintésben számos jogos észrevételt tett a *szilaj*, a *rideg*, a *felsőszilaj* és a *nomád* terminusok helytelen használatára. Itt azonban szükséges lett volna jelezni az *extenzív* szó, mint néprajzi terminus technikus megjelenését és útját az állattartás-kutatásban, s a fogalom speciális használatának körvonalazása is kívánatos lett volna mindjárt bevezetőben. A további fejezetekben zömmel az extenzív állattartás formái — és részben tartalmi — jegyeinek vélt kritériumok vizsgálatát találjuk.

Szerzőnk először az építmények és a jóságteletetés kapcsolata felől közelíti meg az extenzivitás problematikáját. A gazdag leíró anyag felsorakoztatásával megírt fejezetben az építmény nélkül, illetve a kezdetleges építményekkel történő teletelési formákat vizsgálja, s ebben az építmények morfológiai rendszere — szándékosan — alig érintődik. A *szárnyék*, *karám*, *kosár*, *esztrenga*, majd az *akol* tárgyalási sora fejlettségi fokozatokat is sejtet. Kár, hogy a fejezet anélkül ér véget, hogy az általánosításig eljutna, s mivel az *ól*, az *istálló* csak a kötet vége felé a VI. fejezetben kerül tárgyalásra (157—161. l.) a kérdéskör koncentráltabb kifejtése elmarad.

Sok újat tartalmaz a téli takarmányozás és a külterjes állattartás összefüggéseit analizáló III. fejezet. SZABADFALVI a takarmányozásnak két alap-típusát különbözteti

meg: 1. a „passzív takarmányozást” és 2. az „aktív takarmányozást”. Előbbin azt érti, amikor takarmány-gyűjtés helyett magát a jószágot hajtják nádasba, avas rétbe, makkra, az utóbbi kategóriába pedig a gyűjtőgető, kaszáló, illetve takarmánytermesztő tevékenységet sorolja. A *gaz* és az *avar* jelentéstörténetének vizsgálatára támaszkodva rúmutat a magyarság honfoglalás előtti „passzív takarmányozási” ismereteire. A „passzív takarmányozást” — teljes joggal — az extenzív állattartás legjellegzetesebb takarmányozási formájának nevezi (69. l.) Sok szép adatot említ a lombtakarmány és a réti széna felhasználására, majd megállapítja: „A szénafüvek felhasználása egyaránt ismeretes volt a külterjes és az istállózó állattenyésztésben is.” Végül az alábbi következtetésre jut: „A gyűjtött takarmányok felhasználása — tehát — ugyancsak nem lehet alapvető kritériuma az állattenyésztésben az extenzivitás és az intenzivitás fogalmának.” (75. l.) Meggyőző adatsorral követi nyomon a szántóföldi takarmánytermesztés terjedésének folyamatát, s helyesen mutat rá annak mozgató, illetve gátló tényezőire.

Szervesen illeszkedik a takarmányozásról írottakhoz a következő, a vándorpásztorokdásról írott fejezet. Gazdag tényanyagot mutatja be a szerző azt a méreteiben eddig alig ismert mozgást, amelyet közvetlenül a legelő és takarmányhiány váltott ki a Kárpát-medence centrális részein, de aminek végső okát az extenzív gazdálkodásban, a földművelés és az állattartás diszharmonijában jelölhetjük meg.

Az V. fejezetben a földművelés és az állattenyésztés, mint termelési ágak összefüggéseinek, kölcsönhatásainak elemzését találjuk. A széles európai kitekintéssel, a Nyugat-Európában újabban megjelent agrártörténeti szintézisek felhasználásával írott részeket méltán kapnak nagy hangsúlyt a könyvben. Arról győznek meg bennünket, hogy a határhasználati rendszerek és a földművelő technika tekintetében Nyugat-Európa is csak a XVIII. század közepén lépett a robbanásszerű fejlődés útjára. Ez egyben azt is jelenti, hogy mezőgazdaságunk viszonylagos lemaradottsága, korántsem olyan régi keletű, mint hittük. Elgondolkoztató adatsort találunk a pusztásodási folyamat sok nyugat-, és közép-európai országra kiterjedő bemutatása és a művelési rendszerek történeti alakulásának változása kapcsán is. Egyet kell értenünk SZABADFALVIVAL abban, hogy „a pásztorkodó állattartás” az extenzív földműveléssel együtt, egyidőben szorul ki Magyarországon csakúgy, mint szerte a kontinensen. Talán nem tévedünk, ha a földművelés és az állattartás kölcsönös meghatározottságának elemzését tekintjük a mű egyik fő érdemének.

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a VI. „Az extenzív állattenyésztés történeti kérdései” című fejezetben foglaltakkal kapcsolatban bizonyos fenntartásaink vannak. Kérdés formájában előadva: Miért kell az extenzivitás „kontinuitását” filologiailag, egy nép történetéhez kapcsoltnak bizonyítani? Valóban tagadja-e történetírásunk a magyar állattartás extenzivitásának folytonosságát, úgy, mint azt SZABADFALVI állítja: „A történettudomány tanításai szerint a nomadizáló népként, vagy talán fél-nomadiként a Kárpát-medencébe érkezett magyarság a XI—XII. században letelepedett, sűrűhálózatú településrendszert alakított ki, amellyel megszünt a szállásváltás és az extenzív állattenyésztés lehetőségé.” (146. l. — kiemelés tőlem: P. K. A.) Vajon nem túlzás-e azt állítani, hogy a magyar állattartás XX. századi extenzív sajátosságai összefüggésükben egységükben a honfoglalás koráig visszavezethetők. Bizonyítottnak vehetjük-e a recens anyagból ismert réti jószágteleltetés „nomád hagyaték” voltát? Hogyan ítéltük meg a török hódoltság szerepét állattartásunk alakulásában? Nincs most terünk a fejezetben kifejtett tételek, állítások vitatására. A vitát azonban szükségesnek látjuk, s a szerző érdeme is lesz, ha a vele folytatandó vita előreviész majd a kutatást.

„Az extenzív állattenyésztési formák Európában és az eurázsiai steppén” c. VII. fejezettel kapcsolatban azt a kérdést kell feltennünk, hogy származik-e haszon a *nomadizmus*, a *transhumance* és a kárpáti *havasi pásztorkodás* „extenzív” voltának bizonyításából. Ezeknek a formációknak az *extenzivitás* címszó alatt történő összeméréséből haszon aligha származhat, ezek megismerését nem viszi előbbre. Nem oszthatjuk a nomadizmus-kutatást meddőnek ítéltó sommás megjegyzéseket (171. l.), s nem tartjuk elfogadhatónak a nomadizmus és a *transhumance* közötti különbségek vulgarizáló megfogalmazását sem (172. l.).

A záró, összegező fejezetben sűrítve találjuk a szerzőnek a kötet előbbi fejezeteiből levont összes lényegesnek szánt következtetését. Mégegyszer sorra veszi az építmények, a takarmányozás és a vándorpásztorokdás kérdését, a földművelés és állattartás összefüggését, hogy bennük feltárja az extenzív állattartás kritériumait, s eljusson egy végső definícióhoz. Új elemként hangsúlyozza a termelékenység és a munkabefektetés meghatározó jelentőségét. Végül a következő meghatározást adja: „Az extenzív állattartás olyan tenyésztési mód, amelyben az extenzív rasszok táplálása nem természetett takarmányokon, hanem legeltetésen nyugszik. Következésképpen migrációval, provizórikus, illetőleg egyszerű építményekkel, csekély munkabefektetéssel és alacsony termelékenységgel

párosul. Alapja a takarmánytermesztés hiánya, a növénytermesztés és az állattenyésztés diszharmoniaja, tehát az extenzív földművelés." (190. l.) Ezt a definíciót bizonyára szorosabb kapcsolatba kell majd hozni a belterjesség-külterjesség kategóriák általánosabb meghatározásaival. (Vö. ERDEI Ferenc: A belterjességi fogalom közgazdasági—agrargazdasági értelmezése. Ethn. 1970. 2—4. sz.) Szükségesnek látszik az állattartás használati formáinak és termelékenységének vizsgálatából leszűrt jegyekkel való kibővítése is. A kérdés időszerűségének felismerése és első megközelítésének eredményessége maradandó érdeme a szerzőnek.

Anélkül, hogy a mű átfogó értékelésébe bocsátkoznánk, szükségesnek látunk még néhány megjegyzést tenni befejezésül. SZABADFALVI József igen kiterjedt anyagismerettel, a társtudományok eredményeit is felhasználva, elméleti igényekkel közelítette meg tárgyát. Az extenzív állattartás vizsgálatának időszerűségét mutatja, hogy a közgazdaságtan, agrargazdaságtan művelői is csak az utóbbi időben láttak hozzá a külterjesség—belterjesség kérdésének tüzetesebb elméleti vizsgálatához. Ilyen formán tehát ez a könyv messze túlmutat szűkebb tárgyán. Szerző olyan általánosításokig jut el, olyan lényeges gazdaságtörténeti kérdésekben foglal állást, mond véleményt, amelyek széles érdeklődésre tarthatnak számot. Ugyanakkor számos megoldandó problémára, hívja fel a figyelmet, több, lezártak hitt vitában kezdeményez perújrafelvételt. Könyve komoly nyeresége a magyar állattartás irodalmának, anyagi kulturánk kutatásának, s bizonyára felkelti majd a társtudományok, mindenekelőtt a gazdaságtörténet művelőinek figyelmét is.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai.

Régi Magyar Dallamok Tára II.

Bp. 1970. Akadémiai Kiadó. 733 l. 6 faksimile.

A *Régi Magyar Dallamok Tára* 1958-ban megjelent sorozatnyitó kötetét 12 évi késéssel követi a II. kötet. CSOMASZ TÓTH Kálmán a *Nádor kódex* Ave Salutis Hostia dallamától a század végéig, pontosabban SZILVÁS-ÚJFALVI Anderkó Imre 1602-ben megjelent énekeskönyvéig (első, 1598-i kiadását csak bibliográfiai utalásokból ismerjük) veszi számba a XVII. század énekeit. Innét folytatja PAPP Géza könyve a következő, XVII. század dallamainak tárgyalását. Meggyőzően kifejtett okok miatt a szerző sem zárhatja a sort kronológiai szempontok szerint a század utolsó énekeskönyvével, NÁRAY György *Lyna Coelestis*-ével, hanem az 1704-i kiadású lőcsei énekeskönyv dallamainak felvételével fejezi be az anyag számbavételét; a következő énekeskönyv, KÁJONI *Cantionale Catholicum*-ának 1719-i (második) kiadása már nem szerepel. Ez az időhatár adja a dallamok törzsanyagát, a jegyzeteket azonban sokkal továbbra is kiterjeszti, variánsokban szerepelnek a XVIII—XIX. századi dallamok is, a szerző Kovács Márk 1842—44-ben megjelent gyűjteményét jelöli meg végső határként, valójában azonban továbbmegy, ZSASSKOVSKY, KAPOSY, BOGISICH múlt századi munkái mellett KERSCH *Sursum Corda*-ja (1902), sőt HARMATH Artur—Sík Sándor ma is használatos művének sorszámainak is megkapjuk, mindenütt megemlíti szerző az egyes dallamok jegyzeteiben.

PAPP Géza könyvében 1—360 sorszámmal ellátva, 38 forrásból 505 dallamot ad közre. A rendszerezés elve a strofikus énekeknel a szótagszám, ezen belül kadenciák szerint követik egymást a dallamok. Függelékbe kerültek a strófászerkezet alapján nem rendezhető dallamok, melyek sorát a *Latekizmusi ének* címen ismert lakodalmi szórakoztató nyitja meg, NÁRAY dallamával.

A közlésnek nagy előnyére válik, hogy — ellentétben az I. kötet dallamaival — a szerző violinkulcsban közli a dallamokat, feltüntetve az eredeti kulcsot is, a custost azonban elhagyja, ezzel a könyv szélesebb rétegek számára is hozzáférhetővé válik.

A kötet megnyitó tanulmány nyole fejezetben tárgyalja sub specie canticorum a XVII. századdal kapcsolatosan felmerülő problémákat, — nem egy közülük önálló tanulmányként is szerepelhetne, így mindjárt a legelső *Az ének szerepe a XVI. század magyar társadalmában* címet viselő. Ebben veszi számba néhány fennmaradt epikus énekünk között a században keletkezett vitézi énekeket is, Rákóczi Sámuel balladáját, *Megölték a Basa Pistát*, Kádár István énekét, melynek dallama fennmaradását a hosszú folklorizálódásnak köszönhetjük (17. l.). A bűjdös énekek, szerelmi líra után a templomi használatra szánt énekekről olvasunk, majd az újévi, balázs- és gergelynap kantációról, betlehemes játékok zárják a század énekes műfajainak sorát, megpróbálva „szerepüket megmutatni a kor emberének mindennapos életében” (38. l.).

A következő két fejezet a század dallamainak, — majd énekszövegeinek forrásait ismerteti. Míg az I. kötet dallamainak jelentős része a XVII. sőt XVIII. században került csak megörökítésre, a századból fennmaradt szövegek jelentettek csak támpontot, a II. kötet dallamainak zömét már a XVII. században megtaláljuk. A szerző ezt „a kottás kiadványok ritkaságával” magyarázza (39. l.), szerintünk KODÁLY megállapítása, hogy a nép nem is igényelte a hangjegyekkel ellátott énekeskönyveket, jobban megvilágítja a kérdést. A dallamok lelőhelyeinek felsorolása SZENCZI MOLNÁR Albert *Psalterium*ának említése után a *Cantus Catholici*vel kezdődik, a KISDI, SZELEPCHÉNYI féle kiadások mellett a SZEGEDI Ferenc Lénárt mecénásságához fűződő ugyancsak *Cantus Catholici* címet viselő énekeskönyv után ILLYÉS István és NÁRAY György művei zárják a század nyomtatott, dallamokkal ellátott énekeskönyveinek sorát. A *Cantus Catholici* mecénásai mellett mindenütt ismerteti PAPP Géza a szerzőket is, rövid életrajzokkal együtt, feltüntetve valósínű, vagy lehetséges forrásait is részletesen elemezve az 1651-i *Cantus Catholici* szerzőjének, SZÖLÖSY Benedeknek másik, szlovák nyelvű, *Pysne Katholicke* című, 1655-ben megjelent művének egymással való kapcsolatát. A kéziratos gyűjtemények számbavétele, eredet, forrása, egymással való rokonsága és a következő két században való továbbélésével fejeződik be a dallamok forrásainak ismertetése. Sokkal bővebb ennél — már csak fent említett oknál fogva is — a szövegek lelőhelyeinek felsorolása, melyet a szerző a dallamokhoz hasonlóan ugyanolyan mikrofilológiai precizitással vesz számba.

Az *Énekeink strófaszervezete és rítmusa* című fejezet mind téziseivel, mind statisztikai összegezésével sok hasznos tanulságot nyújt azoknak, akik népdalaink és népénekeink ritmikájának, izo- vagy heteropodiájának összefüggéseit vizsgálják.

A *Dallamformák és dallamtipusok* számbavétele KODÁLY Zoltán és SZABOLCSI Bence megállapításaihoz nyújtanak újabb példákat újstílusú népdalaink korai kialakulásához, PAPP Géza összegezésében rámutat, hogy „az európai zenekultúrákban már régóta ismert dallamformálási elvet — az első sornak kvinttel magasabban való megismétlését és végül visszatérését — főleg cseh minták alapján, elsősorban az egyházi népének, a különféle vallásfelekezetek gyülekezeti éneke közvetítette a széles népréteghez” (107. l.). A szerzőnek táblázatban közölt erre vonatkozó dallampéldájához három összehasonlítást találni még az *Acta Ethnographica* 1959. számában (Tomus VIII. fasciculi 1—2, 132 l. — ugyanott egy hangszeres példa is).

Megtalált dallamok című fejezetében mutat rá a szerző a csak szöveges feljegyzések századokkal később lejegyzett dallami azonosításának nehézségeire, sokszor megoldhatatlanságára, illetve elfogadhatatlanságára. Az I. kötet idevágó eredményeinek korrekciójával is itt találkozunk. Ennek a résznek dallamaiból elsősorban a *Vietorisz-kódex* trombitadallamából keletkezett *Hajnali nóta*, valamint a kerucköltészet néhány darabja tarthat számot a folklór érdeklődésére. A fejezet utolsó bekezdésében a szerző összefoglalja a folklór jelentőségét a zenetörténeti kutatások számára: „... a régi magyar dallamkincs feltárásában a folklórnak hízagpótló szerepe van. A fenti adatok is arra mutatnak, hogy a XVII. századi zenékről alkotott kép sem volna teljes, ha nem vennék figyelembe azokat a dallamokat, amelyek a korabeli ének- és dalszövegekhez kapcsolódnak” (160. l.).

A VI. fejezet időbeli összefüggésekre mutatott rá, a következő pedig *Énekelt dallamaink idegen kapcsolatai* címen a térbeli elterjedést vizsgálja, felvetve, ahol lehetséges, az eredet kérdését is. A gregorián mellett cseh, nagyobb számban német, szlovák és lengyel kapcsolatok mutathatók ki. (A szerző itt szerényen elhallgatja, hogy az utóbbi teljes egészében ő tárta fel lengyelországi kutatásai alkalmával.) Számszerű összegezésében az eredet a század dallamainál így oszlik meg: 57 német eredetű, cseh és szlovák 71, lengyel eredetű 8 dallam, — 12 eredete pedig még nem dönthető el. Százalék szerinti megoszlásban a század dallamaiból 46% szerepel idegen gyűjteményekben. Ha az idegen jellegű dallamokat is hozzászámítjuk, 71%-ra nő ez a szám.

Az utolsó fejezetben elemzi a szerző a politikai és felekezeti harcok hatását az énekek vándorlásában, elterjedésében, átvételében.

Az összefoglaló *Általános megállapításokat*, minden énekre egyenként konkrét kidolgozás követi a bőséges jegyzetapparátusban. Nagy előnye a könyvnek, hogy eltérően az I. kötettől, a dallamokra és szövegre vonatkozó jegyzeteket nem szétválasztva, két helyen közli, hanem A és B megkülönböztetéssel közvetlenül egymás mellett.

A szerző gondosságából az énekek címecinek, kezdősorainak alfabetikus rendjén kívül még két mutató könnyíti meg a tájékozódást.

A kötet végén közölt néhány fakszimile alapján az elmélettől távolabb álló muzsikusok is fogalmat alkothatnak maguknak a korabeli dallamolvasás, sokszor megfejtés, gyakran nem kis nehézségeiről.

Ha PAPP Gézának a *Bevezetésben* megszövegezett célkitűzését olvassuk: „Ez a kritikai kiadás tehát a speciális zenetörténeti szempontok mellett az irodalomtörténeti és népzenei kutatás szempontjait is figyelembe veszi”, (5. l.) megállapíthatjuk, hogy ezt teljes egészében meg is valósította. Több mint negyedszázados kutatása eredményeit közreadva, határainkon túlnövő jelentőségű könyvet alkotott, melyből — RÓHEIM Géza szavaival — rájövünk, hogy „Európa népei egyáltalában nem tudják, hogy lelkileg milyen közel állnak egymáshoz.”

SCHRAM FERENC

Kuusi, Matti: *Ovambo Proverbs with African Parallels.*

Helsinki, 1970. Suomalainen Tiedekatemia — Academia Scientiarum Fennica. 356 p (FF Communications No. 208.)

Az ovambo a legnépesebb nyugati bantu nép, 350 000 lelke közül a zöm Délnyugat-Afrikában, negyedük Angolában él. Folklorjukat egy évszázada gyűjtik, e feljegyzések tekintélyes hányada finn vagy észak-európai misszionáriusoktól származik. 16 főbb és több kisebb forrásból került elő e gyűjtemény anyaga, amely a máig összegyűjtött ovambo szólásoknak bizonyosan a zömét tartalmazza. 2483 proverbium, összesen 4631 változatban olvasható a kötetben. Az egyes proverbiumok tartalmi csoportosítás nélkül követik egymást. Előbb a bantu forma, majd annak szó szerinti angol fordítása, végül átvitt angol értelmezése olvasható. Minden egyes proverbiumhoz a fellelhető afrikai párhuzamokat is idézi KUUSI. Az afrikai proverbiumkutatás jelenlegi helyzetét mutatja, hogy jóllehet ugyan hatvan néptől gyűjtött össze összehasonlító anyagot a szerző, mégis az összes párhuzamul felhozott afrikai proverbium száma sem éri el a közölt ovambo proverbiumok számát. A kötet végén ovambo szómutató olvasható, aki tehát tud bantuul, esetleg meg is találhatja az őt érdeklő proverbiumot a kötetben. Egyébként, amilyen óriási eseménye a folklorisztikai afrikanisztikának e kötet anyaga és a párhuzamok, annyira kár, hogy a beosztás és angol nyelvű index nélküli publikáció szinte elrejtje anyagát. Úgy látszik, még mindig nem tudjuk, hogyan is lehetne proverbiumokat tudományos módon közzétenni.

VOIGT VILMOS

Magyargyerőmonostori népköltészet

A szöveggyűjtemény OLOSZ Katalin, a dallamgyűjtemény ALMÁSI István munkája Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969, 392 l. Illusztrált

A múlt század második felében kivirágzott kalotaszegi népművészet nevezetes szerepet töltött be kultúránkban. ADYt, MÓRICZ Zsigmondot ihlette, példaadója volt KÓS Károly házainak, templomainak. A század első évtizedében neves művészek merítették élményét színes világából. Később műhelye lett a Kolozsvárt művelt magyar önismereti tudományoknak. Hogyne köszöntenék az újabb kötetet, mely szépen gyarapítja a különben nem szűkös, de korántsem elegendő kalotaszegi ismereteinket.

Jó néhány esztendőtt visszatekintve kevés népköltési gyűjtemény érte meg, hogy röviddel megjelenése után a magyarországi napisajtó két ízben is elismerően méltassa (*Magyar Nemzet*, 1969. dec. 7.; *Népszabadság*, 1969. dec. 30.) és SZABÓ T. Attila Kalotaszeg múltjának ma élő legtudósabb ismerője tanulmányterjedelmű ismertetést írt róla (*Igaz Szó*, 1969. XI. 871—878).

Magyargyerőmonostor a legnevezetesebb kalotaszegi faluk közül való. Fontos része volt Kalotaszeg, s egyben a magyar népművészet felfedezésében. Legelőbb azért, mert itt született és itt nőtt föl a parókián HÓRY Etelka, később GYARMATHY Zsigmondné asszony, aki az 1880-as évektől nem sokkal az első világháború kitörése előtt bekövetkezett haláláig, fáradhatatlan propagálója volt a vidéknek. Az ő jóvoltából láthatott a

közönség első ízben az 1885. évi budapesti országos kiállításon magyargyerómonostori szobát és viseletet. Akadályt nem ismerve keltette életre a már-már elfelejtett varrottast, s jó szervezése nyomán Kalotaszeg híre-neve nemcsak az országot, de a korabeli Nyugat-Európát is bejárta. A századelő Kalotaszeg-divatjának a magyargyerómonostori templom lett az egyik jelképe. Azok a művészek, akik újat keresve ebben az időben a népművészetet és a népi építészetet választották példaképpül gyakran lerajzolták, lefestették, jellegzetes tornysisakja többször került folyóiratok címlapjára.

OLOSZ Katalin és ALMÁSI István kötete hosszabb szünet után új eredménye Kalotaszeg tanulmányozásának. Egy község *jelen* népköltészetéről ad számot, a borítólapon a falukép fényképének háttérében a kopár hegyek alatt ott húzódnak a termelészövetkezet gazdasági épületei.

OLOSZ Katalin bevezető tanulmánya Kós Károlyt idézi a múltra tekintve, gondos jegyzeteiben Kalotaszeg válogatott bibliográfiájával kezdődik. A tudományos előzmények értékelő tudása, pontos helyismeret jellemzi a tanulmányt, melyen minduntalan érzik a tárgy és a táj megkülönböztetett szeretete. Bizonyítja, hogy a mai Kalotaszegről is lehet szépen és lelkesülten írni. Stílusa a tudományos esszé és tanulmányírás követelményeit harmonikusan egyezteteti. Fontos erénye, hogy akkor sem veszíti frissességét amikor szak-tudományi fejtegetésekhez ér. Hiszen a kötet kettős feladatot teljesít: új, értékes anyagot nyújt a folklórtudománynak és népszerűsíti a népköltészetet a nagyközönség számára.

Való igaz, hogy Kalotaszeg ismerete viszonylag gazdag, népköltészete viszont alig ismert. VIKÁR Béla máig kiadatlan századeleji gyűjtése, BARTÓK Béla rövid 1910-es útja, KOVÁCS Ágnes kettesi népmese-kötetei a legjelentősebb állományok. Pedig a román akadémia Kolozsvári Fiókjának Etnográfiai és Folklor Osztályának archívumában 7173 kalotaszegi adatot tartanak nyilván (I. a 12. jegyzetet a 10. oldalon). A közreadott adósságtörlesztés tehát jelentős.

Magyargyerómonostor, akár a legtöbb kalotaszegi falu, már évtizedek óta első-sorban nem földműveléssel keresi kenyerét, hanem különféle mesterségekkel. A férfilakosság ács, kőműves, fafaragó, a nők országot-világot járnak be a varrottásokkal. Ezek a bevezetőben, ha nem is adatszerűen, de hangsúlyozottan tárgyalt tényezők, határozottan befolyásolták a község népköltészete mai képének kialakulását. Mégis szinte hihetetlen, hogy prózai epikus hagyományai ennyire szegényesek. Mindössze kilenc tétel képviseli ezt a kategóriát, azok közt is csupán egyetlen tündérmese akad, a többi trufa, s folklorizált állatmese. OLOSZ Katalin alapos gyűjtést végzett, s leírása nyomán alig vitathatjuk, hogy csak a mesélés emlékééről számolhat be. Nem valószínű, hogy többszörös, hosszabb ideig tartó gyűjtőútjain ne oldódott volna föl az idegennek szóló gyanakvás és mindvégig tagadtak volna a mesélni tudók. Annál különösebb ez, mert KOVÁCS Ágnes két évtizeddel előbb a közel fekvő Kettesden még eleven mesélési kedvet talált. OLOSZ Katalin szerint a gyerómonostoriak mozgékonyasága, mindkét nem téli-nyári rendszeres elfoglaltsága miatt már évtizedek óta mesélésre sem igény, sem alkalom nem volt. Sajnos a gyűjtés a hagyományos magyar népköltési kiadványok műfaji csoportjait követte, s talán ezért nem találunk a kötetben egyetlen hiedelemmondát sem, pedig ez a magyar folklórnak ma talán legelevenebb műfaja. De más, történeti vagy helyi mondát sem olvashatunk. Ezért úgy tetszik, a lakosság életmódbeli sajátosságai mellett más társadalmi-történeti okai is lehetnek a mesék hiányának.

A mesék gyér számával ellentétben viszonylag több a verses epika. Többsége a magyar balladakes újabb rétegébe tartozik, de köztük büszkélkedik néhány klasszikus ballada is, a „Kádár Kata”, „A töröknek eladott leány” változatai, melyek újabb előkerüléséről a gyűjtők általában már lemondtak.

„A gyerómonostori epika egészében már halódó, passzív emlékeny. A líra viszont még eleven életet él.” — írja OLOSZ Katalin. Valóban, a gyűjtemény túlnyomó többségét lírai dalok teszik. Különösebb helyi színezetük nincsen, de igen gazdag, kifejezésben, képalkotásban változatos népköltészeti világról tanúskodnak. A tanulmány tartalmi és formai szempontból gondosan elemzi az anyagot. Diagnózist ad a mai falu népdalkincséről. Számos népies műdal él a népdalok mellett. A függelékben hosszú lista sorolja fel kezdősorukat, címüket. A népdalok vékonyabb „régí” és terjedelmes „újabb” rétege között tanulságos stíluskülönbségeket figyelt meg a szerző. A régi rétegben a metaforák voltak túlsúlyban, az újabb rétegben sem tűntek el, de megterheltségük csökkent és uralkodó stílusesszköz lett a hasonlat és a párhuzam. A mesék, balladák, dalok után külön csoportban található a gyermekjátékok, a esujogtatások (a bevezető ezt a műfajt tartja legelőbbnek), a sírfeliratok, a közmondások és a találóskérdések. Vesztesége a gyűjteménynek — hogy mint OLOSZ Katalin írja — elegendő tétel nem lévén csak néhány csoportra különül a lírai dalok sokasága. Vitatható az is, hogy szerencsés volt-e a csoportokon belül alfabétikus rendben közzétenni a dalokat.

A gyűjteményt jegyzetek kísérik, melyek az egyes darabokat igyekeznek elhelyezni a magyar népköltészet egészében. OLOSZ Katalin a község magyar lakosságának egy nyolcadától kapott közölhető anyagot. Gyűjteménye 9 meséből, 27 balladából, 202 dalból, 42 gyermekjátékból, 106 csujogtatásból, 9 sírfeliratból, 73 közmondásból és 47 találgatókérdésből áll, összesen 515 darabot tartalmaz.

ALMÁSI István OLOSZ Katalin szöveggyűjtéséhez önálló dallamgyűjtéssel kapcsolódott. A magyargyerőmonostori első népzene-gyűjtés SEPRŐDI János ösztönzésének eredményeként a század legelején született. Ő hirdetett diákjainak népköltésgyűjtő pályázatot és az egyetlen, különben érdemes pályamunkát, BOGDÁN Jánosét, maga jutalmazta 30 koronával. BOGDÁN gyűjteménye 60 dalt (felelészben műdalt) és 2 lakodalmi köszöntőt tartalmaz jó dallamlejegyzéssel. Négy évvel ezután, 1910-ben BARTÓK Béla gyűjtött a községben 22 népdalt. ALMÁSI István 1958 és 1968 között 26 adatközlőtől 160 dallamtípus 280 változatát jegyezte le, illetőleg rögzítette magnetofon szalagra. Mint írja SZENDREY ZSIGMOND és KODÁLY Zoltán közös munkájának példájára (*Nagy-szalontai gyűjtés*, Bp. 1924.) ebből az anyagból 87 dallamot csatolt OLOSZ Katalin gyűjteményéhez. Ezzel kerek egészé tette a községről kirajzolódott képet. A dallamokat műfaji csoportokban: balladák (24), dalok (szerelmi, katona-, tréfás dalok, keservesek, koldusénekek, fársangos dalok), gyermekdalok adta közre. Jegyzetekkel és zenei mutatóval (sorvezető hangok és szótagszám szerint) egészítette ki.

OLOSZ Katalin és ALMÁSI István munkája a magyar népköltési gyűjtemények sorában azon ritkák közé tartozik, melyek egyetlen falusi közösség népköltészeti kincsét a teljesség igényével szándékoztak összegyűjteni. A jegyzetekből és elsősorban az anyagból úgy látszik, hogy a feladatot megközelítő pontossággal sikerült teljesíteni. Külön dicsérendő ötlet, hogy a kötet illusztrációi a legtöbbet adó adatközlők (igaz nem a legjobb minőségű) fényképei. A gyerőmonostori emberek kilépnek a személytelenségből, közelebb kerültek az olvasóhoz, élelenségét, jó levegőt adnak a kötetnek. A magyargyerőmonostori népköltészet megjelenése bizonyítja, hogy még bőven van népköltési gyűjteni való s érdemes dolgozni.

KÓSA LÁSZLÓ

Dr. Kós Károly: Mihez kezdünk a természetben

Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest 1968. 172 l. Illusztrált.

Képzelnék el ma egy Robinsont! Valaki önakaratán kívül lakatlan vidékre, emberi településektől távol kerül és hosszú ideig teljesen a maga ügyességére, leleményességére van utalva. Korábbi ismereteire támaszkodhatik, új lehetőségeket kutatva kell kialakítania létének, fennmaradásának feltételeit; de nem déli tengerek távoli kis szigetén, hanem a mérsékelt éghajlatú Közép-Európában, erdős-hegyes, dús vegetációjú vidéken.

A könyv szerzője gyermekeibeiben gyakran képzelte magát hasonló helyzetbe. Testvérével ábrándozott, majd a kamaszkor romantikus álmainak idején diaktársaival néhány nap erejéig izlelte is a magakészítette dolgok, a természetben élés örömét. Ifjúkori természetjárások, ismerkedés a faluval beléoltották a füvek, fák, madarak, patakok, erdők, mezők szeretetét, felkeltették érdeklődését a természethez közelebb álló falusi ember kultúrája iránt. Sok-sok kirándulás és több évtizedes néprajzi gyűjtések gyümölcse ez a kis könyv. Népszerűsítő-tanító formában írja le, hogyan és mit meríthet az ember a természetből: az ehető, vadon termő növények gyűjtögetésétől az elemek, tűz, víz, szél erejének hasznosításáig.

Tápláló, vadon termő növényből igen sokfélével találhatunk az erdőben, a havasi kaszálókön, a folyómenti réteken: különféle bogycok, vadgyümölcsök, levelek, hajtások, gyökerek, gombák, virágok. Az egyik gyermekek esemegeje, a másik szegény emberek étrendjét gazdagítja, olykor inségeledel, megint másik fűszer vagy salátaféle. Külön fejezet a gyógynövényeké, egész kis házipatika sorakozik föl a sokféle „ezerjófűből”. De nemcsak a növények kínálnak eledelt, hanem az állatvilág is. Kevés munkával elkészíthető csapdákkal, „fegyverekkel” (dárdák, botok, ijak, parittyák), hálókval, hurkokkal és puszta kézzel folyhat a zsákmányolás, melynek egyaránt célja a táplálékszerzés és a kártékony vadak pusztítása, riasztása. Aki a természetben jár, annak jól kell ismernie az időjárás változásait. Évezredek megfigyelései sűrűsödtek a jeles napokhoz kötődő időjósásokhoz. De a várható időre egész sor természeti jelenségből is következtethet a hozzáértő.

A természetjárás fontos kellékei a teherhordás, közlekedés eszközei és módjai. A szárazföldi közlekedés kellékei a botok, falábak, hótalpak, a vízi közlekedése a tutajok, csónakok, különféle ideiglenes hidak, a teherhordásé a kéregből és rostból készített tarisznyák, hálók, a faág-csuszákak, szánok. A híradásnak és jeladásnak is nagyon sok módja van: füst- és fényjelek, kéregből sodrott kürtök, fűzfából vagy esontból faragott sipok. Annak, hogy az ember hosszabban tartózkodhassék a természetben feltétele az időjárás viszontagságaitól óvó hajlék. Ideiglenes menedékek megfelelnek a barlangok és az odvas fák, de a természetben fellelhető anyagokból még többféle enyhelyet, gunyhót lehet építeni: pince- és veremlakásokat, nádból, lombból kötött, vagy fonott-tapasztott falu házikókat. Ezekbe fából faragott, durván megmunkált berendezés, ülő és fekvő alkalmatosságok járnak. A meleg étel, készítéséhez tűz kell. A tűzgerjesztésnek sokféle módja van: fűrés, dörzsölés, csiholás. Az ételek elkészítéséhez fából edényeket, mozsarakat, alkalmas kövekből őrlőt, sütőlapot, ágakból nyársat lehet formálni. A szabad tűzön való sütés-főzésnek külön szabályai vannak, a füst jellegzetes ízt ad az ételnek. Tárolóedényeket lehet fabrikálni kéregből, kobaktökből, villát és kanalat nádból meg puhafából.

A természet „öltöztet” is: hánscból, kéregből, rostból, nádból, szalmából kötözéssel, fonással és kezdetleges szövészel készülnek a védelmet nyújtó szőnyegek, a kosarak, néha pedig kiegészítő ruhadarabok. A természetből szerzett anyagok földolgozása külön mesterségbeli tudást igényel. Nem tanult mesterséget, de gyakorlatot és jó anyagismeretet, különösen a fa és a kéreg megmunkálása, az agyagmunka, de méginkább a felszínen található kőzetek és ásványok felhasználása.

A természetadta lehetőségek legmagasabbrendű kihasználása az „elemek megnyergelése”, a szél, a tűz és a víz erejének az ember szolgálatába állítása. Ezzel foglalkozik a könyv utolsó fejezete. Eltérve az előző részek „robinsoni” nézőpontjától vízzel és széllel hajtott gépeket, főként malmokat mutat be.

Nem sorolhatjuk föl azt a gazdag ismerettárat, amit a könyvecske nyújt az olvasónak. Tárgyát épp csak vázolhattuk. A nagymúltú erdélyi természetjárás friss hajtása, az erdélyi népi természetismeret rövid summája Kós Károly munkája. Bőven közöl új adatokat, elsősorban erdélyi magyar anyagból, de más erdélyi népek anyagi kultúrájából is. Ezeket az ismereteket, ha nem is rendszeresen, Erdélyen kívüli magyar adatokkal is kiegészíti. És ahol lehet tengerentúli „primitív” népek hasonló kulturális jelenségeivel állítja párhuzamba. Ez a törekvés itt-ott nem szerencsés. Néhól úgy tetszik egyszerűbbnek rajzolja az „ősi” és a „népi” kapcsolatát, minthogy azt a könyv jellege megkívánja. A mű egységét nem bontja meg, de szóvá kell tenniünk, hogy néhány komolyan vitatható megállapítása is akad. Pl. a *száldob* (tóka) helynevekkel való összekapcsolása (Száldobágy, Száldobos) (65—66. o.), vagy amikor arról ír, hogy a sütőharang például szolgálhatott boglyakemence építésre (96. o.). Erdélyi tárgyi néprajzi ismereteinket mindenképpen gyarapítja ez a munka. Különösen értékesek a szerző által készített, jól áttekinthető, vonalas illusztrációk (168 db ábra), melyek jelentős része eredeti ábrázolás. Színvonalas, népszerű ismeretterjesztő mű Kós Károly könyve. Olyan írás, mely foglalkoztatja az ezermester-hajlamú kamaszok fantáziáját, egyszerre nevel természetszeretetre és felkelti nemcsak a serdülő ifjúság, hanem a felnőttek néprajzi érdeklődését is.

KÓSA LÁSZLÓ

Férfiszülte leány — Finn népmesék

Budapest, 1969. Európa Kiadó, 291. lap. Válogatta és a jegyzeteket írta: RAUSMAA, Pirkko-Liisa, fordította: N. SEBESTYÉN Irén, az utószót írta: ORTUTAY Gyula

A magyar után a második legnagyobb finnugor nép — a finnek — népmeséit tartjuk a kezünkbe. A neves fiatal finn kutató RAUSMAA P. L. új és régi népmese gyűjtésekből válogatta össze ezt a 62 mesét, úgy, hogy a Népek meséi sorozatban megjelenő kötet méltóan reprezentálja a magyar közönség előtt a finn népmese típusokat, s a finn népköltészet prózai epikus alkotásainak lehető legszélesebb rétegét.

„E kis kötetke, állíthatjuk, kerek, tisztaképet ad a finn népmesék világáról, stílusának sajátos vonásairól, atmoszférájáról, meseszövéseinek, motívumrendjének jellegzetességeiről.” (278 p.) — írja ORTUTAY Gyula.

A mesekötetet állatmesék nyitják meg, ezután tündérmesék jönnek. A finn tündérmesékben igen gyakran találkozunk a magyar mesekincsből is jól ismert mese-motívumokkal, bár a motívumok összefűzése és a mesék levegője idegenszerű. Kedvelik

finn rokonaink az ostoba, rászedett ördögről szóló meséket, vagy az olyan tréfás adomaszerű történeteket, amelyekben a pap és a kántor furcsa kalandjairól esik szó. (Ld. A kántor és a karácsonyra főzött sör, A pap és kántor lopni mennek c. meséket.) De van ebben a mesegyűjteményben hazugság mese, élmény-elbeszélés, eredet- és hiedelem monda, meg néhány tanulságos igaz történet is. „Ismerős-ismeretlen egyszerre ez a mesevilág a mi számunkra, belejátszik ebbe, bizonyára a finn-népmesék atmoszféráját meghatározó északi táj, az életmód eltérő formáira, a más gazdálkodásra, élestitusra utaló kis jelzések egész sora”. (278 p.)

A leggyakoribb meseépítő elem a leleményesség és a furfang. Úgy tűnik, a mesék világa köznapibb mint az európai tündérmeséké általában és a mesehős elé *kitűzött cél*, illetőleg *jutalom* is realisabb, mint azokban. Az itt közölt alkotások ékesen bizonyítják, hogy a svéd, majd a cári elnyomás alatt élő finn nép vágyai alig-alig merészkednek túl a mindennapi tisztességes élet határain.

Figyelemre méltó a mesélési stílus puritanizmusa, amit csak néha old fel egy-egy tréfás mesezáró formula. Ezek a mesék valóban mentesek minden epikus ékítménytől, számunkra szokatlanul kevés színnel és kevés képpel ábrázolják az északi tájban élő ember életét, képzeletvilágát. N. SEBESTYÉN Irén ez alkalommal is kiváló munkát végzett fordításai hűen, változtatás nélkül adják vissza a finn népköltészet imént említett jellegzetességeit.

Szólnunk kell még a mesegyűjtemény utószaváról, amely ORTUTAY Gyula tudománytörténetet, visszaemlékezéseket és szakmai problémákat elegyítő munkája. Ebben a tanulmány-jellegű Utószóban foglalja össze a finn népmesekutatás eddigi eredményeit, s értékeli a finn földrajz-történeti iskola kutatási módszereit, nem hallgatva el annak erejéit és hibáit. Az összegző értékelő sorok között azokról a — ma már tudománytörténeti adatoknak számító — élményeiről is beszámol, amelyek a magyar folkloristák és a finn iskola kapcsolatára derítenek fényt.

Igen hatásosak LÓRÁNT Lilla meseillusztrációi, amelyek a finn kéziszöttek színeit, geometrikus mintáit, technikáját kölesönvéve jelentősen hozzájárulnak e kis kötet tartalmi gazdagításához.

KÜLLÖS IMOLA

Van der Poel, J. M. G.: Oude Nederlandse Ploegen.

(A régi hollandiai ékek). Rijksmuseum voor Volkskunde „Net Nederlands Openluchtmuseum”. Arnhem 1967. 72 p., 50 ábra

Az ekeutatás és az ekeutatók az etnológia különleges részét jelentik. Az utóbbi évtizedekben döntő többségükben egy-egy földrajzi területen teljes történeti mélységben igyekeznek áttekinteni az eke és szántás történetét. Ez azt jelenti, hogy a régészek csak ritka kivételképpen foglalkoznak e legfontosabb földművelési eszköz kérdésével, a történések vagy agrártörténések sem kísérik nyomon fejlődését a középkor és újkor századaiban, de vannak szakemberek, akik a több ezredéves történet áttekintésére vállalkoznak. Már LESEY P. alapvető könyvében ott húzódik a teljes történeti számbavevésre vonatkozó igény, amit határozott alapokon STEENSBERG A. munkásságában találunk meg igazán. BRATANIC B. a szláv ekeutatás legjobb ismerője éppúgy ezt az utat járja, mint SACH Fr. aki mérnök léteire különösen a nyugati szlávok régészeti, történeti és etnológiai ekekultúrájának legjobb ismerője. E kutatási módszer követői közé tartozik az angolai PAYNE F. G. és FENTON A. éppennygy, mint a fiatalabb korosztályból a német BENTZIEN U. A teljességre korántsem törekvő felsorolás azt mutatja, hogy az eke és szántás kutatásának egymástól lényegében függetlenül, de mégsem elszigetelve hasonló módszere alakult ki Európa különböző részeiben. Ennek jellemzője egyrészt az, hogy a legrégebb időtől kezdve napjainkig tanulmányozzák a kérdést, másrészt a tipológiai osztályozáson túl egyre inkább a funkcionális, gazdasági, társadalmi problémák megoldására összpontosítják figyelmüket. Ehhez még csak annyit lehet hozzátenni, hogy az új diszciplina művelői többségükben az etnológia oldaláról indultak el.

Ilyen típusú ekeutatója azonban viszonylag nem sok van egy-egy országnak, sőt vannak országok ahol egyáltalán nem találunk ilyet. Sajnos ennek az a következménye, hogy nagy területek maradnak ki, ahol az eke vagy a szántás legrégebb, de akár újabb történetét sem tudja az követni, aki egy nagyobb terület összefoglalását akarja elvégezni. Ezek közé a területek közé tartozott hosszú időn keresztül Hollandia is, úgy-hogy LESER P. még azt írja, hogy a holland ékeről sem adat sem ábrázolás nem állott a rendelkezésére (*Entstehung und Verbreitung des Pfluges*. Münster 1931. 153). Az utóbbi

másfél évtizedben azonban Van der POEL munkássága révén alaposan beletekinthettünk a holland eke fejlődéstörténetébe még akkor is, ha dolgozatai általában hollandul jelentek is meg. Az előttünk levő tanulmánya pedig az első olyan holland összefoglalás, mely megkísérli a maga egészében és táji részletezésében egyaránt e fontos eketerület fejlődéstörténetének felvázolását.

Anyagát elsősorban a múzeumokból és kevésbé a terepen gyűjtötte, de felhasználta a jelentős és korai ikonográfiai anyagot. Sokat merített a XVII—XIX. század mezőgazdasági irodalmából, mely elsősorban az új típusú ekék bevezetésével foglalkozik. Részletesen elemzi a különböző eketípusok és részeinek tájanként különböző terminológiáját és ezzel a holland eke szókincsét is bevonja az indoeurópai népek műszókincsének vizsgálatába.

Az eke legkorábbi történetét Északnyugat-Európában GLOB munkája nyomán (*Ard og plov i Nordens oldid*. Aarhus 1951) tekinti át. A továbbiakban megjegyzi, hogy a szántásra vonatkozó legkorábbi nyomok Hollandiában *Oudemolen* közeléből mutathatók ki, ahol i. e. 400—300 körülről származó sírdomb alatt szántást fedeztek fel. Az utóbbi időben *Haamstede* közelében egy ásatás során olyan kétségtelen ekenyomokat találtak, melyek eredetét a római korszakra lehet tenni.

Csak sajnálhatjuk azt, hogy a szerző nem foglalkozott részletesen azoknak az ekevasaknak az elemzésével, melyeket együttesen rajzban mutat be (16. l. 9. ábra). Ezek ugyanis minden bizonnyal egyetmást elárulnának a Hollandia területének legkorábbi ekéskultúrájának történetéből. Különös érdeklődésre tarthat számot a 9. ábra 14. rajza (esetleg a 15—16. is), mely minden valószínűség szerint *Gromingen* közelében került elő, de közelebbi korát nem tudták megállapítani. Jelenleg a Gromingeni Városi Múzeumban (Ommelanden) van elhelyezve. Ez rendkívül hasonlít azokhoz az ekevasakhoz, melyet Anglia déli részén találtak s amelyeket PYPNE F. G. mindenképpen a keltákhoz köt (vö. *The Plough in Ancient Britain*. London 1948. I. tábla). Ilyeneket a keltákhoz köthetően Németország különböző részein is felfedeztek (pl. GÖTZE A.: *Die Steinsburg bei Römhild*. *Prähistorische Zeitschrift* 12. 75—76). A bemutatott hollandiai példány kelta eredete, annál is inkább lehetséges, mert a kelták északnyugati határa valóhal ezen a területen húzódtott (vö. MOREAU J.: *Die Welt der Kelten*. Stuttgart, 1958.).

A váltó ekékről több helyen is megemlékezik a szerző és bemutatja azt az 1800 körülű időből Drenthe tartományból. Minden valószínűség szerint ilyen két ekét ismertet, ha más néven is, Hollandia legdélibb tartományából *Limburgból*. Ezeket ugyan a kormánydeszka nincs rajta (köztudomású, hogy a változtathatósága miatt ez milyen könnyen elkallódik), de megerősítés helye mind a szarv alsó részén, mind a köldök első felén jól kivehető. Különös érdeklődésre tarthat számot az a korai mezőgazdasági irodalomból vett megállapítása, hogy a váltóekéhez két méretű kormánydeszka és alkalmaztak: az egyiket a mélyebb, a másikat a sekélyebb szántáshoz. Örömmel nézzük BRUEGEL P.: *Ikarus bukása* című képén a szántójelenetet, melyet mint a kerek eke ábrázolását mutat be. Érdemes azonban azt is megjegyezni, hogy tudomásom szerint ez a váltó-eke legkorábbi ismert ábrázolása a XVI. század közepéről. Tudomásom szerint Brüsszelben a képnek csak a másolata van, az eredetijét egy New York-i magángyűjtemény őrzi.

Érdemes a könyv tanulmányozása során rámutatni egy rendkívül érdekes és a magyarral párhuzamos fejlődésre is. A magyar ekeirodalomban ismert az a tény, hogy a keskeny talpú ekékből először egy oldal rud ágazott ki a kormánydeszka és a második szarv megerősítésére és ez a későbbi fejlődés során az eke talpának részévé vált és így jött létre az ún. debreceni eke. Ilyen tendenciát már korábban a dán ekefejlődésben is észrevettem, de úgy látszik Hollandiában is megindult ilyen változás (30—31. ábra.), amint az egy másik példányon már sokkal határozottabban látszik (39. ábra). A befejező mozzanatra, vagyis a kétszarvúvá válásra azonban itt nem találunk példát.

A könyv sok nagyszerű adata mellett találunk rövid utalást az eke szállításának módjaira is (12. l.), ami pedig általában az eke kutatás mostohagyermeké szokott lenni. A 4. ábrán, igaz csak modell nyomán, egy szánkót (csúsztató, ekelő) mutat be, melyet akkor használnak, ha csak a falu vagy a tanya közelében akarnak szántani. Egyidejűleg azt is megjegyzi a szerző, hogy más területen az eke talpa alá kis kerekeket szerelnek és ezen viszik az ekét.

Ahhoz képest, hogy a négyzögletes vázú brabanti eke a mai Hollandia déli részén alakult ki, e kérdéssel viszonylag keveset foglalkozik a szerző és e típusból csupán egyetlen példányt mutat, feltehetően azt is hiányosan. Ez a kérdés bennünket, magyar kutatókat is közelebbről érint, hiszen ez az ekeforma nálunk már meglehetősen korán jelentkezett. Ezzel kapcsolatban hiszzen meg SCRWREZ J. N. hogy ezek Magyarországon már 1825 előtt is terjedtek (*Landwirtschaftliche Mitteilungen* 1826. 160—163. Id. P. LESER im. 153). Érdemes lenne kutatni azután vajon ez a hatás milyen úton jutott el hozzánk. Ha össze-

vetjük azzal, hogy a 19. század elején az alföldi református papok sokat buzgólkodtak éppen a brabanti eke mintája alapján egy jobb eke kialakításán, akkor feltehetjük, hogy a hollandiai teológián tanulók hozhatták ennek ismeretét magukkal, annál is inkább, mert hasonló technikai újítások közvetítésére más vonatkozásban is tudunk példákat. Ez esetben ezt a felvetett gondolat alapos tanulmányozással lehet csak elfogadni vagy esetleg elvetni.

Van der POEL könyve határozott nyeresége az eke kutatás nemzetközi irodalmának márcsak azért is, mert jó áttekintést kapunk az eddig alig ismert terület ekeformáiról és azok használatáról. Természetesen csak örülni lehetne annak, ha a szerző egy alkalommal a holland ekék tanulmányozása terén elért eredményeit könnyebben hozzáférhető nyelven is közreadná.

BALASSA IVÁN

Vydra Jozef: Ludova architektura na Slovensku.

Vydavateľstvo Slovenskej Akademie Vied, Bratislava 1958. 336 l. + 189 kép és 8 színes tábla

VYDRA J. könyvének első kiadása 1925-ben jelent meg. Akkor is és most is — a munka ismételt és lényegesen átdolgozott kiadásával — a szerző célja az volt, hogy technikai szempontból bemutassa a szlovák népi építkezés sajátosságait, kiemelve népművészeti szempontból jelentős formáit, de ugyanakkor megvilágítsa a gazdasági, társadalmi tényezők visszatükröződését a népi építészetben. A szerző bevezetésében hangsúlyozza, hogy elsősorban saját anyagát, az első kézből való gyűjtést mutatja be, nagy súlyt helyezve arra, hogy a nép építőmesteri tudománya élénk táruljon. Rámutat arra, hogy a szlovák nép körében — egészen a legújabb időkig — az architektúrális elemekben visszatükröződő hagyomány irányította az építkezést, de annak struktúrájába lényegesen beleszólt a társadalom élete is. Természetesen ennek is megvoltak a hagyományai, amelyek közvetve és közvetlenül tradíciókat alakítottak ki a népi építkezésben. Figyelmet érdemel a szerzőnek az a megállapítása, hogy összhang, kiegyensúlyozottság van az építkezés és a népi életforma egyéb megnyilatkozásai (így a népi építkezés és a viselet stílusa, általános jellemvonása) között. A trencsényi Čičmany vidékén nemcsak a viselet gazdag díszít-ményekben, hanem az épületek is.

A különböző építőanyagok, a fa, sövény, anyag és a kő alkalmazása egymástól eltérő építészeti jellemvonásokat hoz létre. De ugyanezt figyelhetjük meg az egyes építőanyagok különböző minőségű fajtáinak felhasználásánál is. Számátalan tanulságos példát találunk a könyvben arra vonatkozólag, hogy a kemény és a puhafa az építkezésnél mennyire eltérő formai lehetőségeknek nyújt tág teret. Szlovákia déli részén a boronaházak építésénél keményfa gerendákat használnak, s ezek egyetlen felülete miatt a falat be kell tapasztani. Trencsénben, a Szepeességben, Túrőcban fenyőfából készült a fal, s ennek betapasztása már csak másodlagos. Ugyanakkor a csűr építéshez a keményfa gerendák sokkal alkalmasabbak, mint a fenyőgerendák. A keményfa gerendák közei lehetővé teszik a csűr szellőzését. A szerző rámutat arra, hogy a nép a faépítkezésnél nagymértékben figyelembe veszi a nyersanyag, a fa természetes formáját s ahhoz alkalmazkodik, vagy legalább is alkalmazkodik, míg szerszámai nem voltak megfelelőek. A szlovák építkezés alapján megállapíthatjuk, hogy az építkezés formanyelve mindig visszatükrözi a célszerűséget is. A népi építkezésben az alkotás mindig a tapasztalatból indul ki. Az építkezés formavilágának kialakításában a nép természetes észjárása mellett szerepe van a tapasztalt népi autodidaktáknak, valamint specialistáknak, vándoriparosoknak.

A munka egyik jelentékeny része a boronafalas építkezést és a tetőszerkezet formáit tárgyalja. Ezek technikai konstrukcióját nagyban befolyásolja az épület funkciója. Észak-Szlovákiában a boronákat kamrák építésénél felhasználják bolthajtásos tető készítésére is, és ezzel ív alakban meghajlított tetőformát hoznak létre, amely fölé egy elmozdítható zsindeletet helyeznek. Ezt tűz esetén leemelhetik és az alatta levő betapasztott boronateleken a tűz nem tehet kárt.

Tág teret szentel a szerző Čičmany-környéki emeletes házak építésének s anélkül, hogy határozottan állást foglalna, megemlíti, hogy ez az építkezés a nemzetségszervezet, az ottani juhtenyésztő parasztok gazdagsága, de a német vándor ácsok munkája révén is létrejöhett. (Ezzel a kérdéssel újabban Stránská D. foglalkozott: *K otázce zvyšných stavieb na Slovensku*. Slovenský Narodopis, 1966. 65—122.) Részletesen foglalkozik VYDRA J. a Tátra alján, a Szepeességben a több család által lakott különböző beosztású házakkal.

Megállapítja, hogy a ház külső formájának és belső berendezésének fejlődése nem mindig halad párhuzamosan. Szerinte az új házakban is bőven találunk régi bútorokat, tehát a belső berendezés lassabban fejlődik, mint a külső forma. Dél-Szlovákiában a puhafa bútorok, északon a keményfa bútorok terjedtek el. Ez utóbbiak az egyszerűbbek, ősbibek, ami azzal is magyarázható, hogy a keményfa bútorok tartósabbak, mint a puhafából készültek. A 85. és az azt követő oldalakon szól a szerző egy igen ősi faldíszítési technikáról, az újjal való festésről. Meg szeretném jegyezni, hogy BANNER Benedek: *Adatok a nyugtaramegyei Ság község tótjainak tárgyi etnográfiájához* c. 1912-ben megjelent munkájában ezt a technikát részletesen ismerteti (vö. 39—44. l.).

Számunkra különösen értékes a sár- és vályogépítkezést ismertető rész. A vályog és más sárházak egyik jellegzetes eleme a *žudr* vagy *žudro* (*gádor*), amely a szomszédos osztrák területekkel kapcsolja össze Délnyugat-Szlovákia építkezését. Tanulságos az oromfalat, a vértelket fejlődésében bemutató fejezet. Az oromfal kiképzése gyakran védelmiül is szolgál az időjárás viszonytagságai ellen. Ezt a funkcióját még a szénaspajták esetében is megőrizte. Nagy figyelmet szentel a szerző a pásztoraknyhókának, kamráknak, présházaknak, pincéknek és egyéb épületeknek. A továbbiakban ismerteti a tűzhelyek változatait a kürttől nélküli szobai kemencéktől a magas kultúr szintet eláruló nyugat-szlovákiai kályhaskemencékig és a festett tűzhelyekig, amelyekről már korábban BEDNARIK R. írt. *Mal'orani' ohnista v oblasti Malých Kárpát* c. munkájában. (L. ennek ismertetését: *Ethnographia*, LXIX. 1958. 171—172. l.)

A munka negyedik részében számunkra legfontosabb az egyes szlovák házvidékek bemutatása. Szlovákia területén a legkezdetlegesebb lakóépületet kopanicásár ház néven tartja számon a szerző, amely kétségkívül egyszobás, boronafalából készült ház volt. Ilyen házak még ma is találhatóak a Vágtól nyugatra, a Fehér-Kárpátok határvidékén. A faépítkezés jellegzetes vidéke a Beszkidék, Arva, a Tatra alja, Lipró, Zólyom. Vidékenként változnak a sövény- és sárházak is. A faépítkezés esztétikai és technikai szempontból Árvában és Trencsénben fejlődött a legmagasabb fokra. A 210. és az azt követő lapokon részletes ismertetést olvashatunk a dél-szlovákiai sárépítkezés különböző típusairól, a palóc építkezés vizsgálatához nyújt párhuzamot. A mű további részében részletesen ismerteti VYDRA J. a szlovákiai fatemplomokat és a temetők építészeti jellegű emlékeit. A zárófejezetben hangsúlyozza, hogy az építkezés az ember környezetének, gazdasági és társadalmi helyzetének, művészkedő hajlamának megtestesítője, a házban nemesak bútorok vannak, hanem megnyilatkozik benne az alkotó nép célszerűsége való törekvése is.

A könyv kiállítása, fénykép- és rajzanyaga, irodalmi hivatkozásai kitűnőek. Az adatokban gazdag munka hazai kutatásaink számára is útmutatást nyújt. Elsősorban Észak-Dunántúl, a Börzsöny, Mátra, Bükk és a Zempléni hegyek népi építkezésének vizsgálatánál forgathatjuk VYDRA J. könyvét sok tanulsággal.

DÁM LÁSZLÓ

Vančík, František: Kalendářní obyčej z jihočeského Soběnova

Československá Akademie Věd, Ústav pro Ethnografii a Folkloristiku. Opera Ethnologica, 4. Praha, 1969. 78. l.

A kalendáris szokások kutatása a cseh folklórban jelentős eredményeket mutat. Elég, ha egy korai és egy újabb nagy összefoglaló munkára hivatkozunk. A népszokások kutatója számára rendkívül fontos ZIBRT Čeneknek szinte az egész népszokás hagyománykört felölelő évszázadunk elején és újabban kiadásban is megjelent összefoglalása (*Veselé chvíle v životě lidu českého*, Praha, 1909—1910, ill. 1950), valamint VÁCLAVIK Antonin bőséges összehasonlító anyaggal megírt munkája (*Výroční obyčej a lidové umění*, Praha, 1959). A nagy összefoglaló kötetek mellett számos részlettanulmány, kisebb-nagyobb területek recens anyagát feldolgozó munka is megjelent. Ezek sorába illeszkedik VANČIK František tanulmánya a délesehországi Soběnov kalendáris szokásairól.

Az évi szokáskör hagyományának vizsgálatára több szempontból is igen jó lehetőséget nyújt a kiválasztott közösség. Soběnov Dél-Csehország peremterületén fekszik. A lakosság idegen nemzetiségűekkel, németekkel él együtt, ill. azokkal keveredett. Ez a körülmény nagymértékben rányomta bélyegét a néphagyományra. A szerző a szokásokat időbelileg a század fordulójától követi és kutatási szempontjai között szerepel a telepítés története, a lakosság vallása, foglalkozása és annak a tekintetbe vétele, hogy Soběnov régi ún. egyházközség. Mindezek mellett fontos vizsgálódási irányt jelöl meg a mező-

gazdaság kollektivizálása. A hagyomány átalakulásában, változásában, az emberek gondolkodásmódjában, kulturájában különösen a második világháborút követő időszak hozott gyors eredményt. A szokások kutatójának a legkülönbözőbb tényezőket kellett elemző vizsgálatainál tekintetbe vennie.

A szerző a jeles napok szokásait hat fejezetben csoportosítva mutatja be. Különösen részletesen foglalkozik a karácsony, a farsang és a húsvét szokásaival. Egy fejezetben az év fontosabb napjaihoz, alkalmaihoz fűződő szokásokat, ill. hiedelmeket sorolja fel.

A karácsony szokás- és hiedelmeköre számos olyan problémát vet fel, amelyet a kutatónak a pogány és a keresztény vallás összefüggésében kell vizsgálni. Az anyag elemzése ilyen szempontból nem könnyű. A kutatás során a szokások átalakulásának, variálódásának folyamatait is tekintetbe kell venni. Jelen esetben az idegen befolyások problémája is előtérben áll. VANČÍK nem törekszik arra, hogy minden részletkérdésre választ nyújtson, ez nem is valósítható meg egy lokális anyag bemutatása során, azonban a legfontosabb kérdésekre felhívja a figyelmet és megmutatja a további irányt. A karácsonyhoz hasonlóan a farsang szokásköre ugyancsak számos problémát vet fel. A sobénovi farsang egyes motívumának német összefüggései vannak s így a teljes hagyományanyag áttekintése rendkívül jó lehetőséget nyújt a népi kultúra, a népszokások interetnikus kapcsolatainak a vizsgálatához. A szerző egyébként mindvégig figyelem előtt tartja ezt a kutatási szempontot is és általában elmondhatjuk, hogy a kalendáris év szokásait komplex elemzéssel igyekszik bemutatni. Az egyes fejezetekhez nyújtott kommentáló részben rávilágít a nyitva maradt problémákra, a párhuzamokra stb. VANČÍK F. könyvecskéje számos szempontokat és adatokat nyújt a hasonló jellegű magyar kutatáshoz. A mintegy húsz lapnyi német nyelvű összefoglaló a munka anyagának összehasonlító felhasználását nagymértékben megkönnyíti.

ÚJVÁRY ZOLTÁN

Pišútová Irena: L'udové mal'by na skle

Národopisné zbierky Slovenského Národného Muzea. Ethnografického Ústava v Martine a Muzei na Slovensku, zväzok VI. Red.: Mruškovíc Š.—Krištík I. Vydavateľstvo Osveta Martin, 1969. 141 l., 244 kép.

A martini és a bratislavai múzeum rendkívül gazdag üvegfestmény gyűjteményét 244 pompás képpel illusztrálva mutatja be Pišútová I. kötete. Az üvegfestményekről a kutatók már számos tanulmányban, könyvben értekeztek és azokat nemcsak néprajzi, hanem művészettörténeti szempontból is vizsgálat alá vonták.

A kutatás nyomán kitűnik, hogy a szlovák, cseh és a lengyel népművészetben különösen fontos szerepük volt az üvegfestményeknek. PIŠÚTOVÁ I. könyve a szlovák anyagot nagyszerűen dokumentálja és bizonyítja az üvegfestmények jelentőségét a szlovák népi kultúrában.

A szerző az üvegfestményeket tematikailag három nagy csoportba osztva mutatja be. Az első csoportba az ún. világi, a másodikba a vallásos témájú, és a harmadikba az újabb, a jelenlegi alkotásokat is sorolja.

Az üvegfestmények első csoportjának a híres szlovák betyárról, Jánošíkról és társairól készített képek alkotják. A szinte népi hőssé vált Jánošík, — akinek élete, cselekedetei, tettei a nép epikus és lírai hagyományában mély nyomot hagyott s számtalan dalban, balladában, elbeszélésben, mondában örökítették meg alakját, — az üvegfestők kedvelt témájául szolgált és egyben keresett, szívesen vásárolt alkotásokká a nép körében. Rendkívül nagy szimpátia nyilvánult meg *Jánošík* iránt, akit az üvegfestők a róla elterjedt hagyomány nyomán ábrázoltak. A XIX. sz. első évtizedeitől kezdődően került Jánošík alakja az üvegfestményekre. Nyilvánvalóan csak akkor, amikor már az ő életútja folklorizálódva szélesebb körben elterjedt, megteremtve a róla festett képek vásárlásának lehetőségét is. A XVIII. században üvegen még nem találkozunk vele, bár faragványon már felbukkan az alakja. A képeken Jánošík társai körében középen áll, illetőleg a magasba ugorva a többiek fölé emelkedik s kezében tartja pisztolyát, foksát. Az idevonatkozó anyag vizsgálatánál föltétlenül szükséges BOGATYREV P. G. tanulmányára felhívunk a figyelmet (*Der slowakische Volksheld Jánošík in Volksdichtung und bildner Volkskunst [Hinterghesmalerei]*. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, VI. 1960.) *Jánošík* népszerűsége kitűnik MIKŠZÁTH Kálmán regényeiből is. MIKŠZÁTH számos ízben említi *Jánošíkot*. *Beszterce ostroma* c. regényében *Jánošík* képeről is tesz említést: „Tárnóczynak gyalog kellett indulnia Krivánkáról, ott hagyva a fogadott szekereket a falusi

korcsában, hadd bámulja addig az ivóban felakasztott *Jánošík* képét, ki itt valamikor népszerű zsvány volt és nagy gavallér: hét likra kapcsolódott a hasszija.”

Az üvegfestmények jelentős csoportját a vallásos témájú festmények alkotják. Már a XVIII. században népszerűsége tesznek szert s kezdetben idegen árusok is terjesztették. A tükrös hátterű festmények nagy része idegen eredetű, elsősorban Sziléziából származik. A szerző a vallásos vonatkozású festményeket területi csoportosításban tárgyalja. Az idetartozó üvegfestményeket közép-szlovákiai, valamint kelet-szlovákiai, ill. nyugat-szlovákiai elhatárolással mutatja be. A közép-szlovákiai és a kelet-szlovákiai képek bizonyos hasonlóságra utalnak az elterjedési időpontot, stílust stb. illetően. A nyugat-szlovákiai csoportba tartozó festmények lényegesen fiatalabbak. A múlt század hetvenes éveitől datálhatók s e csoport utolsó üvegfestménye 1950-ből származik. Mivel a vallásos témájú képek kedveltek voltak a nép körében, igen nagy számban terjedtek el. A lakoszoba díszül szolgálta és általában nem egy, hanem több kép volt egy-egy szoba falán. A képek terjesztésében jelentős szerepük volt a házaló kereskedőknek is. A közép-szlovákiai csoport képei, elsősorban azok, amelyek háttére kékes tónusú, a Nová Baňa melletti Nemecká Hutából és Stará Hutából származnak. Nemecká Hutában többen foglalkoztak üvegfestéssel. Tőlük vették át a házalók a képeket és vitték azokat a vásárookra, búcsukra. A képeken Jézus életéből vett jelenetek, a különböző szentek, patrónusok ábrázolása látható. Kedvelt téma volt *Barbara*, a bányászok és *Vendel*, a nyájak patrónusa.

Azok az üvegfestmények, amelyek a nyugat-szlovákiai csoporthoz tartoznak viszonylag kis, jól körülhatárolható területen terjedtek el és a szlovák üvegfestmények újabb rétegét alkotják. A kutatást nagymértékben megkönnyíti az, hogy e csoportba tartozó festmények zöme SALZMANN Ferdinand és SALZMANN Alexander alkotása. Munkáik elsősorban Bratislava és Trnava környékén terjedtek el, de szórvaosan más helyen is felbukkannak. A szerző mindkét üvegfestő életútját, működését ismerteti s elemzi alkotásaikat.

A szlovák üvegfestmények harmadik nagy csoportjába az újabb, a jelenlegi alkotások tartoznak. Ezek az üvegfestmények KAMENÍK Ludvík munkái, aki Trnavában él és dolgozik. Az ő technikája és témaválasztása több vonatkozásban különbözik elődeitől. Egyházi és világi témákat egyaránt megfest. Ez utóbbiak közül kiemelkednek a Jánošík hagyományokhoz fűződő alkotásai, a kalendáris év egyes hónapjaival kapcsolatos ábrázolásai stb. KAMENÍK képei kitűnően illusztrálják a szlovák üvegfestészet továbbélését és fejlődésének lehetőségeit.

PÍŠŮTOVÁ I. munkájában bemutatott hatalmas anyag nagymértékben megkönnyíti a magyarországi múzeumokban található üvegfestmények elemzését. A magyar nyelvtérleten előkerült üvegfestmények idegen területről származnak s a lokalizálás, az eredet megállapításának szempontjából a kötet nagymértékben segítséget nyújt. E szép kiadvány nyomán is szükségesnek látszik a magyarországi üvegfestmények publikálása, amelyre már jó például szolgál Cs. TÁBORI Hajnalka tanulmánya a Déri múzeum üvegfestményeiről a múzeum évkönyvében.

ÚJVÁRY ZOLTÁN

Demo, Ondrej—Hrabalová, Olga: Žatenvé a dožinkové piesne

Klenotnica Slovenskej L'udovej Kultúry zv. 4. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1969. 291 p.

A népi gazdálkodás különböző ágai iránt az érdeklődés az európai néprajzi kutatásban az elmúlt évek folyamán megélnéült. A mezőgazdaság anyagi kultúrájának beható vizsgálatával párhuzamosan az agrárfolklor, a népi gazdálkodás szokásai, hiedelméi is előtérbe kerültek. E munkák sorában különösen kiemelkedik WEBER-KELLERMANN I. nagyszabású könyve (*Erntebrauch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts*, Marburg, 1965.) a német mezőgazdasági szokásokról, a lengyel SZYFELBEJN-SOKOLEWICZ Z. (*Plon, obrzed i widowisko*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967.) és az orosz PROPP V. J. (*Russkije agrarnyje prazdniki*, Leningrad, 1963.) munkája.

E téren a magyar agrárkultusz kutatásában is újabb eredmények születtek. Így örvendetes, hogy a szomszédos szlovák nép mezőgazdasági hagyományából a fenti munka megjelent, jó lehetőséget nyújtva az összehasonlító vizsgálatokhoz. A kötet lényegében az aratási hagyománykör dalait foglalja magában. A példatárt megelőző bevezető rész azonban áttekintést nyújt a szlovák aratási szokásokról, hiedelmekről, a kutatás eddigi eredményeiről is. A szlovák agrárkultusz kutatásában fontos állomást jelentett korábban

SOCHÁŇ P. könyve (*Starobylé zvyky slovenskych roľníkov pri polnej práci*. Bratislava, 1930.). Ebben a könyvben a szerző behatóan foglalkozik az aratással és az aratási dolgokkal is. Munkájának egyik fogyatékosága, hogy a dolgokhoz nem közölt dallamokat. DEMO és HRABALOVÁ jelen kötete az aratási hagyománykör dalait dallamukkal együtt nyújtja. Valójában ez az első olyan munka a szlovák folklórban, amely a munkához kapcsolódó daloknak és dallamoknak tematikus gyűjteménye.

A szerzők igen jó érzékkel vették észre, hogy a szlovák aratási szokások dalainak a párhuzamait a magyar folklór irányába is kell keresni. Szeretném kiemelni, hogy kitűnően ismerik az idetartozó magyar anyagot. E téren különösen jelentős MANGA János tanulmánya (*Erntebrauche und Erntelieder der Palozen*. Acta Ethn. 1959.). A mezőgazdasági életben a magyarok és a szlovákok között megnyilvánuló kapcsolatokra számos példa utal. Szlovák területekről magyar területekre egészen az első világháborúig igen nagy számban érkeztek aratók, akiknek a hagyománya nyilvánvalóan nyomot hagyott a magyarok körében és fordítva is fennállott a szokásoknak, daloknak, dallamoknak az átvétele, kieserélődése. Múltszázadi leírásokból tudjuk, hogy a szlovákok magyar területen elsősorban az aratásban vettek részt. Aratás táján valóságos vándorlás indult meg szlovák területekről s az egykorú leírásokban olvashatjuk, hogy dalolva érkeznek és „nem egyszer dudaszó, s hegedű mellett nyitnak be a magyar helységekre.” Nyilvánvaló, hogy az aratás időszaka e nagymérvű migráció következtében a kulturális elemek kieserélődésének igen jó alkalma volt. Számos dal szövegéből is kitűnik az aratók migrációja, idegen gazdáknál, földesuraknál való munkavállalásuk.

A szlovák aratási daloknak a magyar párhuzamokkal való összevetésénél a bevezető rész szerzője talán sürgősen nyúl vissza a IX. sz.-ig és túlhaladott irodalmat idézve emlegeti a magyarok letelepedését a szlávok közé. Az aratási dalok problémáját semmi esetre sem nézhetjük a honfoglaláskori letelepülés, etnikai keveredés irányából, tekintve ezeknek a daloknak az újkori kialakulását, elterjedését. Egyébként maguk a szerzők is hangsúlyozzák, hogy az aratási hagyománykör szokásai egyaránt megőrződtek a középeurópai népeknél és ezek nagymértékben összefonódnak. Ezt a kapcsolatot a könyv a dalokkal példálja a szlovák, a morva és a magyar — tulajdonképpen a palóc — hagyományban mutatja ki. Néhány szép magyar aratási dalnak a variánsát is közlik a szerzők. Így pl. az *Arass rózsám*, *arass*, *Mit fogunk csinálni*, *Elvégeztük az aratást* kezdetű dalokat, amelyeknek megtalálhatók a pontos szlovák párhuzamai is. A kapcsolatok irányát illetően figyelemre méltó, hogy pl. az *Arass rózsám*, *arass* kezdetű, a magyar nyelvterületen széles körben elterjedt dalnak a rövidebb idegen variánsokkal szemben közel húsz versszakos variánsa is ismeretes. A dalok jelentős csoportjában az áldomással kapcsolatos motívum tér vissza. Az *áldomás* nyilvánvalóan a magyar áldomás átvétele és összefügg az aratás befejezésekor ismeretes szokással, az aratók megvendégelésével, a gazda áldomásadásával. A dalokat megelőző bevezető részben olvashatunk az áldomás szokásáról és más aratási hagyományról, ritusról, szertartásról. Ezek közül megemlíttjük még a megkötés szokását, az utolsó kévével kapcsolatos ritust, az aratók bevonulását a gazda udvarába. Ez utóbbi kitűnő alkalma volt az éneklésnek. DEMO O., a bevezető rész szerzője külön fejezetben foglalkozik az éneklési alkalmakkal az aratási időszakban. Éneklési alkalom volt a munkába menetel, a pihenő ideje, az esti közös együttlétek, olykor táncal összekapcsolva. Voltak olyan közös alkalmak is, amikor munka közben az egyik csoport elkezdett dalolni és a közelben arató másik csoport bekapcsolódott az éneklésbe. A dalok egy részének a szövege kapcsolatban áll az aratással, a munkával, a szokások egyes mozzanataival. Természetesen, olyan dalokat is énekeltek az aratás időszakában, amelyek témájukban nem állnak összefüggésben az aratás hagyománykörével.

A könyv igen szép dallamanyagot mutat be a jegyzetek a variánsokra, a dalok forrásaira, ritmikai sémákra stb. részletesen utalnak. A kötethez tartozik egy lemez is, amelyen tizenhárom aratási dal van, kitűnően illusztrálva a könyvben bemutatott példákat. A részletes német nyelvű összefoglaló jól tájékoztatja a szlovákuul nem értő kutatókat is.

ÚJVÁRY ZOLTÁN

Bauman Zygmunt: Általános szociológia.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 601 p. — Fordította: ANDORKA Rudolf

A szerző jól ismert marxista teoretikus, kevésbé kutató, inkább rendszerező alkat. Munkásságával előkelő helyet foglal el az egyre szélesedő lengyel szociológiai irodalomban. Köztudott, hogy az ideológiai tudományágak közül Lengyelországban leginkább a

szociológia gyökerezett meg, hogy a nagyszámú, széles látókörű és bátor kutatók munkássága nyomán ma már önálló lengyel szociológiai iskoláról beszélhetünk. Könnyen érthető, hogy éppen Lengyelországban jelentkezett elsőnek az igény egy összefoglaló szociológiai kézikönyv iránt. Ilyen munka hiányát másutt, így nálunk is, érezték s hogy mégsem itt vagy másutt, hanem éppen Lengyelországban látott napvilágot az az elmondottakból következő. Lengyelországban akkumulálódott leginkább, a legnagyobb mértékben a szociológiai kutatás és hozta létre azokat az előmunkálatokat és ezekkel azokat az előfeltételeket, amelyek nélkül egy ilyen összefoglaló rendszerezés nem készíthető el.

A szociológia hosszú időn át mellőzött tudományág volt. A mellőzés a szociológiát nagymértékben visszavetette fejlődésében. Ezért aztán napjaink szociológiai kutatásainak általában kettős feladata van; egyrészt be kell hozni a lemaradást, fel kell zárkózni szempontok, összefüggések, módszer és kutatási tapasztalat tekintetében esetleg bizonyos fokozatok átugrásával is a gyakorlati szociológiához, másrészt előre kell vinni a kutatást olyan területeken, kérdésekben, amelyekben eddig nem hódított teret, holott egy sereg kérdésben csak a szociológia adhat választ.

Sokan nem tartják a szociológiát önálló tudománynak, hanem a történelem, a statisztika, a közgazdaságtan, a pszichológia, a néprajz stb. sajátos összekapcsolásának állítják. Az effajta vélekedések azonban csak a szociológia egy bizonyos megjelenési formájára vonatkozhatnak, a gyakorlati szociológiára, a feldolgozásokra, amelyek egy bizonyos közösség életét a különböző megközelítési módok valamelyikével próbálják megismerni és megmutatni. Maga a szociológia azonban, amely alapja a konkrét kutatásnak és feldolgozásnak, egy sajátos tudomány, sem nem történelem, sem nem statisztika, közgazdaságtan, pszichológia vagy éppen néprajz, esetleg más tudományág, hanem elmélet és módszer, a társadalomra vonatkozó tudomány egésze.

Korunkban különösképpen megnőtt az érdeklődés a társadalom iránt. Sok esetben az az érdeklődés csak a társadalom formai megjelenéseinek szól, maga a társadalom alapján véve érdektelen marad. Holott a társadalom különböző megjelenési formáinál nyilván fontosabb maga a társadalom, amely végeredményben nem más, mint egyéni és közösségi relációk megszámlálhatatlan tömege. Ezeknek a relációknak az osztályozása, csoportosítása, törvényszerűségeik tisztázása és végül az ezekre a műveletekre vonatkozó ismeretek alkotják a voltaképpen szociológiát, a társadalom tudományát.

A szociológia ebben a megvilágításban a lehető legszorosabb kapcsolatban áll a néprajztudománnyal. Mondhatni, hogy kölesönös segédtudományai egymásnak. Éppen ezért kell örömmel üdvözölnünk, néhány néprajzosoknak, BAUMAN összefoglalását, amely rendszerezésével nemcsak fogalmi tisztázásokat végez, hanem munkánkat, a sajátos néprajzi kutató- és feldolgozó munkát is meghatározza, rendszerbe helyezi, feltárja kapcsolatait és ezáltal munkánkat az eddiginél koncepciózusabbá, elvibbé és magán a sajátos munkaterületen is eredményesebbé teszi.

BAUMAN munkája négy nagy fejezetre oszlik. A fejezetek részekre tagolódnak, a részek viszont cikkekben állanak. Az egész munkát a szigorú logikai rend, az összefüggések következetes egymásutániságának törvényszerűségei jellemzik. Az első fejezet a *társadalmi lét*lel foglalkozik. Ennek a fejezetnek négy része van. Az első rész a *társadalmi környezetet* határozza meg a *kultúra*, a *társadalmi struktúra*, a *javak*, a *konfliktus* és a *társadalmi-gazdasági alakulat* definiálásával. A második rész az osztályokról szól, bemutatva az *osztálystruktúrát*, az *osztályviszonyokat*, a *hatalmat*. A harmadik rész a *tudással* foglalkozik, éspedig a *tudás funkcióival*, a *tudománnyal* és az *ideológiával*. A negyedik rész az előzőekben meghatározott fogalmakra támaszkodva a *társadalmi fejlődés* fogalmát tisztázza. A második fejezet csak három részre oszlik. Az első részben a *gazdaságot* tárgyalja mégpedig az *ősközösség* keretei között, azután az *osztálytársadalom kialakulását* foglalja össze, majd a *feudalizmussal* foglalkozik. Vizsgálja a *kapitalizmus kialakulásának* folyamatát, majd bemutatja a *kapitalizmust*. Külön szól az *ipari civilizációról* és a *kapitalizmus jelenkori szakaszáról*. Erőteljesen felvázolja a *szocializmus* viszonyait is. A második rész a *politikáról* szól. Elsőnek az *állam keletkezésével* és *funkcióival* foglalkozik, majd az *uralom* és a *kormányzás formáit* ismerteti. Külön szól a *tőkés állam intézményeiről* és bemutatja a *szocialista állam intézményeit* is. A harmadik rész az *ideológiának* szánt. Igen széleskörűen foglalkozik a *világnézet struktúrájával*, az *ideológia és az osztályok viszonyával*, az *ideológiai uralom* kérdéseivel. Nagy gondnal ismerteti az *uralkodó osztályok ideológiáját*, a *kommunista ideológiát*, az *erkölcsöt*, mint ideológiát és a *vallást*, mint ideológiát. A harmadik fejezet három részre tagolódik. Az előző, inkább elvi kérdéseket tisztázó és rendszerező fejezet után, az egyéni és közösségi relációk meghatározásával és rendszerezésével foglalkozik. Erre utal a fejezet címe is: *A csoport, a szervezet, az egyén*. Az első rész a *csoport fogalmát* tisztázza. Bemutatja a *csoportok funkcióit*, meghatározza a *családot*, a *helyi közösséget* és a *szekttát*. A második részt a *szervezetnek* szenteli és a *struktúra és a funk-*

ció kapcsolatairól beszél. Ismerteti a gyár, a politikai párt, a szakszervezet és végül a hadsereg szervezeti formáit. A harmadik rész az egyén meghatározásával foglalkozik. Ismerteti az egyén és az osztálystruktúra, az egyén és a csoport, az egyén és a szervezet viszonyát. Bemutatja az egyén és a társadalmi pluralizmus kapcsolatát, a társadalmiasítás mechanizmusát, az egyén társadalmi viselkedését. Mindezt egy záró cikkben összegzi, meghatározva az ember és a társadalom kapcsolatát. A negyedik fejezet magáról a szociológiáról szól, három részre tagolódik. Az első rész a funkciókat mutatja be azáltal, hogy körvonalazza a szociológiát, mint ideológiát és szociotechnikát. Itt szól a szociológiának a kapitalizmusban betöltött szerepéről és itt határozza meg feladatait a szocializmusban. A második rész a különböző szociológiai irányzatokat ismerteti. Szól az analitikus, a neopozitivisták és a marxista szociológiáról. A harmadik részben a szociológia módszereiről van szó. Elsőnek az empirikus módszereket osztályozza; bemutatja a megfigyelést, a kísérletet, az indukciós eljárást és végül a problémák és a módszerek összefüggéseit világítja meg.

Ismertetésünket nem fejezhetnénk be megfelelőbben, mint BAUMAN saját szavaival, amiket könyvről mondott: „ezzel a könyvvel igyekeztem a marxista társadalomelméletet lehetőleg teljes, kerek rendszerbe foglalni, melyben az új tények, a modern tudomány elméleti megállapításai és módszertani eszközei nem mesterséges toldalékok, hanem egy összefüggő társadalomszemlélet szerves alkotórészei.” A könyv nagy erénye a következetes rendszeresség, amelyben a szociológia napjainkban legaktuálisabb kérdései is, fontosságuknak megfelelő helyet kapnak.

BAUMAN könyvét haszonnal forgathatjuk, egyrészt, mert eligazító az eléggé kuszált szociológiai kérdésekben, másrészt, mert tárgya a lehető legszorosabban kapcsolódik szaktudományunkhoz.

DANKÓ IMRE

Szabó-András Endre: A televízió elterjedése falun

Magyar Rádió és Televízió Tanulmányok. Budapest, 1970. II. évfolyam, 4. szám. Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 71 lap.

Meg kell szoknunk, hogy a néprajzi, illetve folklorisztikai kutatáshoz olyan területekről is új forrásmunkák jelentkeznek, amelyek eddig ismeretlenek voltak. Ezek között kiemelkedő szerepet játszik az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, amelynek tevékenységét figyelemmel kísérni felér egy folklorisztikai modernizáló-kurzussal. A rendkívül sokrétű, és voltaképpen mindig gyakorlati irányultságú, ugyanakkor azonban rendszerint elméleti igényű munka egyik legújabb terméke e kötet, amelynek adatai belső használatra készültek, nem is publikálhatók minden engedély nélkül. Éppen ezért csupán két szempontra hívnám fel a figyelmet. Egyrészt nagyon valószínűnek látszik, hogy népünk művelődési forradalmának (a kötelező iskoláztatás után) legnagyobb jelentőségű eseménye az, hogy 1957-től kezdődően az 1971-es év végéig majdnem egy millió televíziós készülék került falura. Tulajdonképpen majdminden családhoz eljutott. Tradicionális folklorunk továbbélése, egyszersmind a közösségi kultúra új formáinak kibontakozása szempontjából kardinális jelentőségű tény ez. Másrészt viszont az elterjedés és az eloszlás üteme korántsem egyenletes. Helyenként és tájanként nagy különbségek figyelhetők meg. A televízió és a belkereskedelem szakemberei bizonyára megvizsgálják ezt a maguk oldaláról. Nem volna-e azonban arra is szükség, vagy akár lehetőség is, hogy a hagyományos kultúra kutatói a maguk szempontjaiból is foglalkozzanak e problémával?

VOIGT VILMOS

Kerbelytė, Bronislava: Lietuvių liaudies padavimai

(Litván mondák)

Vilnius, 1970. Lietuvos TSR Mokslų Akademija — Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutas. 269 p.

Érdekes tény, hogy a milliósámra menő litván folklor feljegyzések között milyen kevés a tulajdonképpen ilyen monda. A vilniusi akadémiai Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet folklor archívumában mintegy 1200 szöveget dolgoztak fel, zömmel a szerző maga, többéves gyűjtő és rendszerező munkája során. A litván mondák iránti érdeklődés

esupán a legújabb időben vált jellemzővé, és ennek a terméke a jelen műfaji monográfia is, amely az európai összehasonlító kutatások szempontjából olyan fontos litván folklórnak e területét meggyőzően, megbízhatóan és kellő részletességgel tárgyalja.

A bevezető tudománytörténeti, terminológiai és klasszifikációs áttekintést ad. Ez után nagyobb tartalmi csoportok szerint mutatja be a litván mondákat. Külön kategóriának veszi a „természeti jelenségekkel foglalkozó” mondákat, ezen belül három csoportot különböztet meg: az óriások és építményeik, az úgynevezett ördögkövek (tulajdonképpen morénakövek), valamint a „vándorló tavak” mondáinak csoportját. A második főcsoport a „történeti jelenségekkel foglalkozó” mondáké. Ezen belül a főbb alfajok a következők: földvárak, sáncok és háborúságok — települések és elnevezéseik eredete — építőáldozatok — elsüllyedt városok, kastélyok, templomok — föld alatt alvó harcok — elsüllyedt harangok.

Önálló fejezet foglalja össze mindezek után a litván mondák műfaji jellemvonásait: tartalmi, szerkesztésbeli, formai sajátosságait. Rövid zárszó, a felhasznált gazdag irodalom jegyzéke, orosz áttekintés, névmutató olvasható a kötet végén.

A kötet szövege munka, jó bevezetés a litván folklór egyik témájába. Szívesebben olvastuk volna (akár többszörös terjedelemben is) e mondák gondosabb történeti vagy lokális analízisét, az összehasonlító szempontok tágabb felhasználását (különösen a lett anyagra való hivatkozás lehetne bőségesebb), vagy a mondahagyományozás mikéntjéről írott további eszme-futtatásokat is. Talán egyszer, egy későbbi munkában ezt is megkapjuk.

Legvégül még egy problémára kell kitérnünk. A kötet alapkategóriája (litván *padavimai* szó szerint 'átadások', 'hagyományok') ugyanis nem egyezik az európai folklórisztikában meghonosodott 'monda' terminussal. (A monda litvánul *sakmė* néven ismert.) A hagyományos, háború előtti litván folklórisztika általában is a *sakmė* elnevezést használta. Az utóbbi évtizedekben azonban gyakorlattá vált a két elnevezés egymástól megkülönböztetése, bizonyos egyeztetéssel az orosz mondatermínológiához. (Ahol *sakmė* = сказ, сказание *padavimas* = предание.) Ezt a kettéválasztást képviseli a litván folklór új, reprezentatív antológiája is, ahol egyébként a jelen kötetben tárgyalt mondák szövegei olvashatók. (*Padavimai*. In: *Lietuvių tautosaka*. IV. Tomas. *Pasakos — sakmės — pasakojimai — oracijos*. Vyr. red.: KORSAKAS K., tomo red.: SAUKA L. Vilnius, 1967. 591—664, 774—783.) KERBELTÉ művében több helyen is megkísérli, hogy rendet teremtsen a terminológiai zűrzavarban, de ez aligha sikerül, és különösen az amúgy is teljesen összezavart orosz mondatermínológia aligha alkalmas a tisztázásra. Általában a litván folklórisztika a hiedelemfunkciót betöltő mondákat *sakmė*, a történeti-természeti információt nyújtó mondákat a *padavimas* néven nevezi, és újabb, harmadik kategóriaként, *pasakojimai* néven említi az anekdotákhoz közel álló történeteket. Ilyen értelemben az európai folklór műfaji elhatárolása szempontjából is érdekes témával foglalkozik e munka. A szerző ugyan ismeri és idézi mind a szovjet, mind az európai folklórisztika számos idevágó munkáját, éppen e ponton azonban nem ártott volna szélesebb körületekintés, illetve határozottabb okfejtés. E híján a műfaji beosztás egyik lehetséges ötleteként tarthatjuk számon a mondák ilyen kettéválasztását.

VOIGT VILMOS

Фольклор и литература народов Африки — Сборник статей

(Afrika népeinek folklórja és irodalma — Tanulmányok)

Москва, Издательство "Наука" — Главная редакция восточной литературы. 1970. 399 стр.

Négytagú szerkesztőbizottság, amelynek vezetője a világhírű leningrádi afrikanista, OLDEROGGE akadémikus volt, állította össze e kötetet, amely nem csupán a szovjet afrikanisták egyébként köztudottan egyre nagyobb mérvű tevékenységének biztató eredménye, hanem egyáltalán e tematikában világméretben is az egyik első tanulmánygyűjtemény. A rövid bevezető után három nagy táji-tematikai csoportba osztva követi egymást 26 tanulmány, amelyek többsége vagy közvetlenül folklór tárgyú, vagy olyan irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozik, amelyek a folklóristát is méltán érdekeltik.

Az Észak-Afrikának szentelt részben öt hosszabb tanulmány a modern egyiptomi, marokkói, tuniszi, algériai, és általában a Maghreb irodalmának szentelődik. A folklór itt kéziratos alkotások, folklórizmus, források révén került elő. Érdekes az óegyiptomi, a pún és kopt irodalomról adott három rövid összegezés is, e téren főként a szerzőség kérdése került előtérbe.

Észak-Kelet-Afrika külön részt kapott, négy tanulmánnyal. Ezek Etiópia folklórjának és irodalmának a kapcsolatait különböző oldalakról világítják meg.

Természetesen a harmadik főrész („*Trópikus és Dél-Afrika*”) a legterjedelmesebb. Az itt olvasható 14 tanulmány mintegy felerészben folklór érdekű. A folklór tanulmányok áttekintő képet kísérelnek adni a dogon, fulbe, akan, eve népek folklórjáról, a haussza mesékről. Az irodalmi cikkek a haussza, szuahéli, zulu, nigériai, angolai, általában a nyugat-zsudáni, valamint a dél-afrikai irodalmakról adnak ismereteket. Bennük a folklór leginkább a folklorizmus révén kerül elő. A cikkek rendszerint a nemzetközi kutatás már publikált eredményeire építenek, zömmel jó tájékozottságra vallanak. Általánosító készségük dicsérendő, hiányzik azonban a bővebb helyismeret, egyáltalán a szovjet afrikánisztika legnagyobb paradoxona az, hogy jelentős méretei és ambíciói ellenére sem épülhet terepmunkára. Ez a körülmény viszont másrészt kedvez az általánosító, összegező szemléletnek.

Éppen emiatt külön is meg kell említenünk a tanulmánykötet két dolgozatát. A más művei alapján is jó tudósnak ismert POTYEHINA G. I. nyugat-afrikai anyagon veti össze (289—300 lapokon) a francia és az angol gyarmatosítás hatását a helyi kultúrák fejlődésére. Arnyaltabb képet ad, mint a mindent elvetemült kizsákmányolásnak feltüntető hajdani brosúrák. Még érdekesebb olvasmány az egyik legkiválóbb szovjet folklorista-afrikánistának (használjuk e szót szűkebb értelmében!), KOTLJARNAK a tanulmánya (167—183 lapokon), amelyben a Szaharától délre eső egész afrikai folklórról kíván áttekintést adni. Előbb a terület folklórjának hiányos ismeretét említi, majd mégis megkísérli, hogy néhány szempont alapján jellemezze ezt. A mitológia tipizálása után a különböző epikus műfajokat (voltaképpen a tágon értelmezett mesei hagyomány különböző műfajait) jellemzi néhány szóval. Szolid bemutatása a MELETYINSZKIJ által adott epikafejlődéstörténeti világsémákat veszi alapul, jóllehet mindvégig a tények alapján áll. Igaz ugyan, hogy első összefoglalási kísérlet még csak e dolgozat, mégis már ma is az afrikai folklorisztika egyik kiinduló pontjának tekinthetjük.

A kötetnek egyenként is ez a legfontosabb tanulsága. Mihelyt megszületnek a tehetőségek arra, hogy egy szocialista ország afrikánistái összeműködhessenek, megleremnek a művek is.

VOIGT VILMOS

Фольклор балтских народов

Рига 1968. — Издательство “Зинатне”, 397 стр.

A Lett és a Litván Szocialista Szovjetköztársaságok Tudományos Akadémiái Nyelv- és Irodalomtudományi Intézeteinek gondozásában, AMBAINIS, JONYNAS és KOKARE szerkesztésében értékes, közel 400 lap terjedelmű kötet hagyta el a nyomdát 1968-ban, Rigában: *A balti népek folklórja*, amelyben először a szerkesztők tisztázzák, hogy a kötetben csak a rokon letteket és litvánokat nevezik balti népeknek (балтские народы) s a Baltikum régi vagy mai lakóiról mindig a балтийские народы terminussal emlékeznek meg. A kötet tartalmának rövid ismertetése után KORSAKAS akadémikus méltatja az 1967. április 14—15-én Vilniusban összeült folklorista kongresszus munkáját, amelynek a jelen kötet is köszönhető. A továbbiakban 12 tanulmányt olvashatunk:

JONYNAS (Vilnius) A lett és litván folklór kapcsolatainak kutatástörténetéből c. tanulmányában ismerteti az eleinte a „balti egység” romantikus eszméjének befolyása alatt, később egyre gazdagabb anyag alapján, egyre módszeresebben végzett összehasonlító folklórkutatásokat, s rámutat, hogy azok főleg a (mitológiai) dalok, továbbá a kisműfajok (a találókérdések és „brachilogizmusok”) vizsgálatára irányultak és elhanyagolták az elbeszélő műfajokat. Több műfajra (illetve a folklór egészére) kiterjedő összefoglalás csak egy készült: LAUTENBAH kétkötetes (1896-ban és 1915-ben megjelent) orosz nyelvű munkája.

Az eddigi kutatások hibájául róható fel, hogy csak az azonosságok feltárását szorgalmazták, az eltérések okait és törvényszerűségeit nem vizsgálták. A nemzetközi kitekintésű, marxista—leninista módszerekkel végzendő lett—litván összehasonlító folklórkutatásoknak továbbra is az érdeklődés homlokterében kell állniuk. (pp. 9—25.)

A kötet további tanulmányai éppen ezt a célt kívánják megvalósítani és különféle anyagesoportokban (legtöbbször megdöbbenően gazdag adattömeg alapján) végzett vizsgálatok eredményeit tárják az olvasók elé. Pl. BARAUSKIENE (Vilnius) A lett és litván munkadalok közös elemei c. tanulmánya a kutatástörténeti előzmények ismertetése után (ahol utal LAUTENBAH — 6000 litván és 18 000 lett szöveg alapján feltárt — 74 párhuzamos szövegére) anyagesoportonként (szántódalok, a szénamunkák dalai, aratódalok, cséplődalok, lennyűvő dalok, komlótermelő és sörkészítési dalok, őrlődalok, a fonás dalai,

a szövés dalai, pásztordalok, vadász- és halászdalok) mutat rá a ma ismert litván anyag (350 000 feljegyzés!) és az eddig feltárt lett anyag (1 500 000 feljegyzett szöveg!!!) sajátosságaira, a hasonlóságokra és eltérésekre, amelyek közül a leginkább szembetűnő, hogy a litvánok hosszabb megfogalmazásaival szemben a lettek a rövidebb formát, a négy sorosokat részesítik előnyben. Felhívja a figyelmet a földrajzi elterjedés vizsgálatának fontosságára is. (pp. 27—52.)

JOKIMAITENE (Vilnius) A lett és litván bölcsődalok terén végzett az előbbihez hasonló elemzést. (pp. 53—67.)

DRIZULE (Riga) Az árvák esküvői dalaiban szereplő hasonló típusok és motívumok a lett és a litván folklórban címmel először néhány jellemző típust (mostohaanya, kakukk, a megszemélyesített nap és más égitestek), majd néhány közös fordulatot vizsgál: a menyasszony kikérésének motívumai, a menyecske új életének motívumai. A közös vonások feltárása mellett a szerző utal e hagyományanyag régi fehérorosz és nagyorosz kapcsolataira is. (pp. 69—104.)

DARBINIECE (Riga) a lett dalköltészet orosz kapcsolatait veszi vizsgálat alá a háborús dalok közös motívumai alapján. (pp. 105—135.)

ROZENBERG (Riga) Poroszok a lett nép dalaiban cím alatt érdekes kísérletet tesz ennek a lettekkel és litvánokkal rokon, napjainkra azonban egyrészt kihalt, másrészt pedig asszimilálódott népességnek megragadására.

Vizsgálóra veszi azokat a lett dalokat, amelyekben említés esik poroszokról, megnézi elterjedésüket és viszonylagos gyakoriságukat, előfordulási arányukat, hogy ebből következtessen a régi poroszokra, természetesen úgy, hogy gondosan kiszűri azokat a szövegeket, amelyekben a szó jelentésváltozáson ment át és a német „Poroszország” mai lakóit, vagy pedig más nép fiait jelenti. A szövegek lelőhelyeinek térképezése önmagában nem ad felvilágosítást a régi porosz lakóhelyekre nézve, azonban a *porosz* összetételű földrajzi nevekkkel és a történeti adatokkal együtt ez az anyag is számításba vehető forrás, maguk a szövegek pedig tanúskodnak (hiszen létűnk korok valóságát tükrözik művészen!) az ősi poroszoknak hajdani kulturális kapcsolatairól a máig fennmaradt balti népekkel, amely kapcsolatokat a folklór anyaga alapján is tanulmányozni kell. (pp. 137—175.)

KERBELYTE (Vilnius) A litván tündérmese-repertoár kérdéseiről írt tanulmányt. Katalógusok alapján elemzi és hasonlítja össze a litván anyagot a lett, orosz és német anyaggal. A litván mesekatalógus a varázsmeséknek 173 típusát ismeri, ezek közül 146 megvan a szomszédos népeknél is. Az egyes Aarne-Thompson katalógusszámokkal meghatározott típusok elterjedését, gyakoriságát tanulságos megjegyzésekkel kíséri és magyarázza. (pp. 177—185.)

AMBYNIS (Riga): Az okos válaszok meséi a lett és a litván folklórban. —

A tanulmány az AaTh 921 és 922 mesetípusok balti adatait veszi vizsgálat alá, ugyanis ANDERSON és VRIES monográfiái (FFC 42, FFC 73) után is THOMPSON az AARNE katalógus 1961-es átdolgozásában (bár e típusok 1364 változatát sorolja fel) mindössze 60 litván adatot tud adni, lettet pedig egyet sem. — A szerző 83 litván és 98 lett változat bevonásával újra vizsgálat alá veszi az elmés feleletek meséit, s megállapítja, hogy a két nép folklórában a mesék változatai alig különböznek egymástól, viszont jól elhatárolhatók a nemzetközi anyagtól. (pp. 187—218.)

VIŠČINIS (Vilnius) a litván népi anekdoták műfaji meghatározottságának és önállóságának kérdéseiről írt rövid (pp. 219—226.), de gondolatokban gazdag tanulmányt, amelyben példákkal illusztrálja, milyen gyakori a litván folklórban, hogy mesemotívumok és epizódok önálló életre kelnek, s mini anekdoták kerülnek elének. Az anekdoták strukturális analízise, típusainak feltárása szükséges ahhoz, hogy magát a műfajt is pontosabban meghatározhassuk, elhatárolhassuk.

KOKARE (Riga) Párhuzamos lett, litván és orosz közmondások és szólások c. tanulmánya 150 000 lett, 23 000 litván és 54 000 orosz szöveg feldolgozására épül, vagyis a változatoktól eltekintve népenként körülbelül mintegy 7000—10 000 adat kerül összevetésre.

A lett anyagból 1600 szöveg volt azonos (vagy nagyon hasonló) az orosz adatokkal, 1400 a litvánokkal. Mindhárom népnél közösnek 480 közmondás és szólás bizonyult, ez a mennyiség a lett típusoknak mintegy 7%-a. A továbbiakban a szerző témakörönként ismerteti (hat fejezetben) az azonosságokat és hasonlóságokat, foglalkozik a szinonim közmondások és szólások egy csoportjával, a balti specialításokkal, a csak lett—orosz, vagy csak lett—litván párhuzamok tanulságaival. Befejezésül a szerző hangsúlyozza, hogy a parömiológiai kutatásokhoz elengedhetetlenül szükséges egy nemzetközi katalógus összeállítása. A három nép közmondásaiban és szólásaiban általa feltárt azonosságok és hasonlóságok (mint más népektől vett összehasonlító anyaggal utalt is rá

KOKARE) jelentős része széles körben elterjedt, nemzetközi rétegbe tartozik, vagy a lett, litván és orosz nép analog gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődésében gyökerezik azonos logikai és művészi alkotástörvényeken alapszik. (pp. 227—278.)

GRIGAS (Vilnius) és ANCELANE (Riga) az 1964—65. években folytatott folklór-gyűjtésekről számol be (pp. 279—289 és 291—322.). A kötet térképmellékleten is bemutatja (a 278—9. lapok között) a lett-litván határt, amelynek a Rigai öböl alatt húzódó részén folytatták munkájukat a két nép folkloristái.

A szerzők nemcsak felsorolják az expedíciókat, hanem vázolják is a folklór helyzetét a vizsgált területeken, és a gyűjtőmunka tapasztalatai alapján jól megvilágítják az egyes műfajok súlyát, gyűjthetőségét, életét és funkcióját a lett és litván falvak mai lakóinak körében. A szerzők itt is utalnak a kölcsönhatásokra és a megváltozott, szocialista életforma okozta átalakulásokra.

A kötetet egy bibliográfia, GREBLE (Riga) összeállítása zárja, amely felsorolja a világ népeinek elbeszélő folklór alkotásaiból más nyelveken megjelent kiadványokat. A 323—395. lapokon található, annotált összeállítás első része közel 800 (774), második része pedig 70 címet tartalmaz, s elárulja, hogy északi kollégáink milyen gondosan vizsgálják a hatásoknak ezt a közvetett útját is.

Az ízléses, gondos kivitelű kötetet rövidítés- és tartalomjegyzék zárja. Bizonyára mindenütt sokan és haszonnal fogják forgatni.

MÁNDOKI LÁSZLÓ

Pavel, Emilia: Portul popular din zona Iaşului

(Iaşi vidékének népviselete)

Iaşi, 1969. 126 l. + 1 térkép. Illusztrált

A tanulmány a Moldvai Alföld egy részének, a Suceavai Fennsík délkeleti vidéke és a Moldvai Középfennsík falvai népviseletét mutatja be monografikus igénnyel. A vizsgált terület körülhatárolásában azonban nem a földrajzi szempontok, hanem a cigája juh gyapjúból készült szövet e viseletre jellegzetes felhasználása volt az irányadó. A szerző, a Moldvai Néprajzi Múzeum etnográfusa hiánypótló munkát végzett, amikor leírta a vidék népviseletét, mert a különben gazdag román népviseleti szakirodalomból ez mindmáig hiányzott. Pedig sok mai település már a XIV. századi forrásokban szerepel és a XVI. századtól egyre több krónikairónak és utazónak feltűnik az „ízléses”, „harmonikus” Iaşi környéki népviselet.

A tanulmány három részre oszlik, ahogy a szerző megnevezi: a hagyományos, a mai népviselet és a Iaşi vidéki házbelső leírása.

A férfiviselet bemutatása az inggel (*cămaşa*) kezdődik. A legrégebb férfiing cigája juh gyapjából készült, csak a századforduló körül kezdték viselni a fiatalok a vékony gyapotszálból szőtt inget, melynek szabásmódja megegyezett a gyapjúingével.

A XX. század elején terjedt el a selyemfonallal szőtt (borangiucl) levél és virágmintával díszített ünnepi ing. De hétköznap és munkára továbbra is kenderből szőtt inget viseltek. A szerző részletesen ismerteti a fejlődés különböző fázisainak megfelelő anyagot, szövés technikát, szabásmintát és varrásmódot. Végigkíséri a díszítés fejlődését az egyszerű fehér ingtől a XX. század elején megjelenő piros-fekete fejts mintákon keresztül az újabb sárga, fekete és kék stilizált virágmintákig.

A férfiviselet másik fontos darabja a harmonikaszzerű ráncolt parasztnadrág, a harisnya (*îţari, îţari lungi*). A régi cigája juh gyapjából és gyapotszálból szőtték az ünnepi harisnyát. Nyáron vastagabb gyapotszálból, munkára pedig kender és gyapotszálból szőtt harisnyát hordtak. A szerző szerint a harmonikaszűrű harisnya ősi dákl hagyomány, ennek emlékét őrzi az Adam Clissi-i emlékmű. (14. lap.)

A férfiviselet elengedhetetlen tartozéka volt az inget derékban leszorító öv. Ez három féle lehetett: a négy méter hosszú, egyik végén szedettten szőtt, vörös színű öv (*brîul*), a díszítetlen vörös öv, melyre díszes szóttos övet (*brîneţ*) vagy keskeny, sárgagombos bőrderékszíjat (*curele de piele înguste*) tekertek, és harmadszor a díztelen szóttos-öv nélkül viselt díszes szóttos öv (*brîneţe*).

Hétköznapon széles karimájú kalapot hordtak (*pălării de cordun*), ünnepnapon pedig üvegyönggyel és virággal díszített, úgynevezett dobozkalapot (*pălării de cutie*). Hegyes téli kucsmájuk deres színű vagy fekete báránybőrből készült. (*căciuli negre, ţuquiate*). Lábbelijük rakott, ráncos bőrbocskor (*opinci*) volt, amit fekete gyapjúszinórral kötöttek fel, hozzá fehér abaposztó kapcát viseltek.

A női viselet leírása a hajviselettel kezdődik. A lányok nyáron hajadonfővel jártak, télen fekete hárászkendőt, (*bariz*), az asszonyok hátulkötött selyemkendőt (*fişie de*

borangie) és színes gyapjúkendőt (*casinca*) kötöttek. A női ing a férfiingekhez hasonlóan cigájájuk gyapjából, később szedettten szőtt vászonzól készült. A mennyasszonyi inget cigája gyapjából és fehér gyapotszállból szőtték; sokszínű virágmintával díszítették. A tanulmány végigkíséri azokat a változásokat, melyek az ing szabásában, varrásában és a díszítéstechnikában jelentkeztek a gyapot megjelenése nyomán. A szoknya (*fasta*) fehér vászonzól készült, anyaga megegyezett az ing anyagával. Néha pirossal vagy sokszínű virágmintával szedve szőtték. A bal felén csukódó szoknyán kívül, általánosan elterjedt meleg viselet volt, a katrinca (*catrința*), amit háziszőttés, majd színes gyári gyapjúszövetből varrtak. Felül a szoknya anyagából varrt ködmön (*polca, polcuțe*) járt. A női övek hasonlítottak a férfi övekre. Bonyolult szövés technikájuk, és főleg ornamentikájuk miatt, a román népviselet legszebb darabjai közé tartoznak. A díszítőmotívumok közül a legjellegzetesebbek a geometrikus motívumok (amit a szerző nemzeti motívumnak nevez), a svasztika és az antropomorf minták.

A bundák (*cojoacele*) bemutatásakor szó esik a XIX. századi iasi-i szűcsécekről is. A szűcsök keze alól a legváltozatosabb bundatípusok kerültek ki. A prém nélküli ujjas bundát (*cojocul scurt*) három darab bárányszőről varrták, míg a térdig érő suba (*cojoc genunchier*) anyaga három juh és egy kecskebőr. Öt darab bárányszőről készült a fekete prémmel szegett ráncos aljú bunda (*cojoc cu poală creț*). A prém nélküli, elől gombolódó, ujjatlan mellények neve: *bonzile*. Bundájával kifele fordítva viselték a hosszú szőrű subát (*tuhoarca*). Díszítésük után híresek az ujjatlan, derékon alul érő, virágos mellények (*cheptare inflorate*). Díszítésüket, szín és formaváltozataikat, valamint vidékek szerinti elnevezéseiket részletesen tárgyalja a tanulmány. Legfontosabb motívumoknak tartja a szerző a hajnalcsillagot (*luciferi*), a teljes és fél kereket (*roate*) és az általa románnak tartott motívumot, a rombuszt. (*rombul*). A vándor szűcsök jóvoltából egész Neamț-ig terjedt e díszítések hatása. Ezt a bundát a második világháborúig hordták, ma nemzeti ünnepeken és kulturversenyeken szerepelnek benne.

Az aba vagy daróposztóból készült szokmányt (*suman*) már a XV—XVI. századi írásos emlékek is említik. A készítését részletesen ismerteti a tanulmány, majd a különböző szokmányokat osztályozza. Igen részletes leírást nyújt itt is a díszítő motívumokról és elnevezéseikről. A szokmányokkal rokon ruhadarabok ugyanolyan anyagból készültek mint a szokmányok, de varrásmódjukon érződik a városi, papi vagy nemesi (*boier*) hatás. Ilyenek a ködmön (*zăbunul*); az ujj nélküli mellény (*vesta fără mîneci*); az ún. „*clupca*”, — a fekete sujtással díszített férfimellény; a prémes köntös (*contășul*); a rókaprémes kaczabajka (*cațaneția*) és az esős időben használt csuklya (*gluga*).

A második rész a mai, általában már csak nemzeti ünnepeken és kulturversenyeken hordott, népviseletet mutatja be. Elemei a hagyományos viseletre emlékeztetnek, a katrinca a nőknél, a ráncos, harmonikaszárú harisnya a férfiakon. A díszítőelemek közt ma is uralkodó a geometrikus motívum és a stilizált virágminta. Derekon ott van a sokszínű, vagy piros-sárga-kék szőttésöv. A viseletet a férfiak fekete, prémes virágos, bundája egészíti ki.

Az utolsó részben a XIX. századi Iasi vidéki hagyományos házbelsővel ismerkedhetünk meg. A nád vagy szalmatető ház egyetlen helyséből állt, kéménye nem volt, a tűzhelyen (*vatra*) éjjel-nappal égett a tűz, a füst a padláson távozott. Az egyszerű berendezésből a vizsgálódó szerző számára legfontosabbak a házbelső díszítő szoboroknál szebb szőttések. A faliszőnyegek (*prostirile de perete*), rúdra való kendők (*prostirile de culme*), ágyszerítők (*prostirile de pat*), a türelkőző kendők (*ștergare*), az asztalterítők (*fețele de mese*), függönyök (*perdele*), lócatakarók (*lăicere*) anyaga mind cigája gyapjú. A tanulmány részletesen foglalkozik a szőttések elhelyezési és alkalmazási módjával, ornamentikájával, a különböző fonalfelvetési módokkal, majd a legjelentősebb motívumok felsorolásával záródik a fejezet.

A hangsúlyozottan leíró jellegű monográfia nagy érdeme az alaposság és a részletesség. Egy vidék népviseletének ismertetéséhez szükséges minden mozzanatra, jelenégre igyekszik kitérni és azokat logikus összefüggésekben tárgyalni. Történeti vagy összehasonlító néprajzi megállapítás ritkán szerepel a tanulmányban, bár egyes viseletelemek tárgyalásakor a szerző egészen a getodák törzsekig megy vissza. (Például a bőr feldolgozása, 25. lap, a harmonikás szárú harisnya eredete, 14. lap.)

A monográfia nagy értéke az igen-igen részletes és bő képanyag. A szövegek között is számos szabás minta és fénykép található, a szöveges tanulmány azonban csak mintegy 1/3-át teszi a kötetnek. A fennmaradó rész a viselet tulajdonképpeni illusztrációs bemutatása részletes, hosszabb-rövidebb magyarázatokkal ellátott fényképanyag.

PAVEL Emilia figyelemre méltó munkája bibliográfiával és a vidék térképével zárul.

SALAMON ANIKÓ

NÉPRAJZI HÍREK

Az 1969. évi közgyűlés

I.

JEGYZŐKÖNYV

A Magyar Néprajzi Társaság 1969. jún. 25-én, szerdán délután 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében (Bp. V. Roosevelt tér 9.) megtartott 81. évi, jubileumi közgyűléséről.

Ortutay Gyula elnöklete alatt *jelen vannak*: Balassa Iván ügyvezető alelnök, Tálasi István alelnök, Földes László főtitkár, Füzes Endre titkár, Katona Imre, Morvay Péter, Takács Lajos szakosztályelnök, Halász Péter, Voigt Vilmos szakosztálytitkár, Balogh István, Barabás Jenő, Barbarits Lajos, Csalog Zsolt, Csilléry Klára, Csordás István, Dobozy Elemérné, Dömötör Tekla, Fábíán Margit, Filep Antal, Flórián Mária, Füstli Molnár Bálint, Gémes Balázs, Hagymásy Sándor, Hatházy Lajosné, Hofer Tamás, Hoffmann Tamás, Hoppál Mihály, Horváth Terézia, Igaz Mária, Kara Tiborné, Kecskés Péter, Korompay Bertalan, K. Kovács László, K. Kovács Péter, P. Kovács Attila, S. Kovács Attila, Kresz Mária, Kristó Nagy István, Kriza Ildikó, Küllös Imola, Manga János, Mándoky István, Matolesi János, Mészáros Johanna, Moldován Domokos, Molnár Balázs, Molnár Balászné, Németh Imre, Olsvai Imre, Polyák Ferenc, Rajeczky Benjamin, Sárai Szabó Gáborné, Sárkány Mihály, Schram Ferenc, S. Szaecsvay Éva, Szemerkenyi Ágnes, Szentes Jánosné, Szolnoky Lajos, Tagányi Zoltán, Takács Gizella, Tátrai Zsuzsanna, Varga Zsuzsa, Varga László, Vargyas Lajos, Vincze István, Wellmann Imre társasági tagok és vendégek, továbbá Görösös Mihály csehszlovákiai magyar néprajzkutató, Božena Magdalena Liberska és Božena Wróblewska a lódzi Muzeum Archeologiczne-Etnograficzne tudományos kutatói.

1. Ortutay Gyula elnök a közgyűlést megnyitja, megállapítja határozatképességét s a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri K. Kovács László és Rajeczky Benjamin tagtársat.

2. Elnök mielőtt az ülés tárgysorozatát megnyitná, melegen köszönti Görösös Mihály vendégünket. Kiemeli Görösös Mihálynak a csehszlovákiai magyar néprajzi társaság megalakításában, a csehszlovákiai magyarság néprajzi kutatásának szervezésében betöltött kiemelkedő szerepét.

3. Elnök a 80 éves jubileum alkalmából visszatekint a Társaság múltjára. Jelzéseként kiemel néhány fontosabb, haladó motívumot, azokat a gondolatokat, amelyekkel nagy elődeink, köztük Hunfalvy Pál az első elnök és Jókai Mór az első védnök az alakuló közgyűlésen a Társaságot útjára indították. Utal arra, hogy nem óhajt rendszeres áttekintést adni a Társaság történetéről, hiszen tíz évvel ezelőtt, a 70. közgyűlésünkön részben megtörtént, részben pedig ez év őszén Debrecenben jubileumi vándorgyűlést fog rendezni a Társaság, és ezen mind a távolabbi múlt, mind pedig az utolsó tíz év eseményei, köztük eredményeink is, rendszeres megtárgyalásra kerülnek. Bizonyos kiemelkedő eredményeinkre ezúttal is rá lehet mutatni: a kutatásokban különböző területeken történt általános fejlődésen túl jelentős szervezeti eseménynek számít a MTA Néprajzi Kutató Csoportjának létrejötte, amelynek intézetté alakulása előreláthatólag rövid időn belül bekövetkezik.

Nagy léptekkel haladnak előre a Magyar Néprajzi Atlasz munkálatai, és nagyszabású, jól rendszerezett folklór és néphit archívum van kiépülőben. Jelentős események történtek a Néprajzi Múzeumban is és haladnak a Falumúzeum alapító munkálatai. A Népzenekutató csoport eddig is nemzetközi jelentőségű eredményeket mutatott fel, most ismét távlati átgondolással, a néprajztudomány egészéhez való szerves kapcsolatban jó perspektívával nézhet a további feladatok elé. Ezen ünnepi alkalomból nem részletezzük a néprajztudomány gondjait és nem kíván beszélni azokról a munkaterületekről amelyekre nézve nem lehetünk oly elégedettek, mint néprajztudományunk haladásával más területeken, ill. általában. Mindamellert bizakodva nézhetünk a jövőbe és szerény, de nyugodt öntudattal adhatjuk át helyünket majd az utódjainknak.

Megnyitván a tárgysorozatot, felkéri a főtítkárt, hogy évi jelentését terjessze a közgyűlés elé.

4. Földes László főtítkár felolvassa évi jelentését. Elnök megköszöni a főtítkár aktív munkáját, közgyűlés a főtítkári beszámolót egyhangúlag elfogadja.

5. Hofer Tamás a számvizsgáló bizottság jelentését terjeszti a közgyűlés elé. Közgyűlés a jelentést elfogadja és a szokásos fenntartásokkal a felmentvényt megadja.

6. Csalog Zsolt pénztáros ismerteti a Társaság pénzügyi helyzetét, 1968. évi bevételeit és kiadásait. Egyúttal kéri, hogy pénztárosi funkciójától, amelyet ügyvivői feladatkörével, ill. állásával kapcsolatban viselt, a közgyűlés felmenteni sziveskedjék. Elnök javaslatára a közgyűlés tudomásul veszi a pénztárosnak mind a jelentését, mind a lemondását és köszönetet mond Csalog Zsoltnak munkájáért.

7. Elnök — méltatva Kara Tibornének a Társaság ügyvitelében már eddig kifejtett gondos, eredményes munkáját, — javasolja a közgyűlésnek, hogy mint a Társaság tagját, pénztárosnak válassza meg.

Közgyűlés egyhangúlag megválasztja Kara Tibornét társasági pénztárosnak.

8. Balassa Iván megtartja „A magyar földművelés kezdetei” c. előadását, amit a közgyűlés elismerően fogad.

9. Elnök üdvözlí a közgyűlés vendégei közt helyet foglaló két további külföldi vendégünket: a lódi Múzeum Archeologacze-Etnograficzne tudományos kutatóit: Božena Magdalena Liberska és Božena Wróblewska kolleganóket.

Zárszó közben szót kér elnöktől Tálasi István alelnök: örömmel adja hírül a közgyűlésnek, hogy a Finn Tudományos Akadémia Ortutay Gyulát tiszteletbeli tagjává választotta. Melegen méltatva Ortutay Gyulának a nemzetközi tudomány által ez alkalommal is elismert munkásságát, nem utolsósorban a finn—magyar tudományos és kulturális kapcsolatok fejlesztésében kiemelkedő szerepét, a kitüntetéshez a Társaság nevében gratulál.

Közgyűlés a bejelentést tapssal fogadja.

10. Minthogy egyéb indítvány nem érkezett, elnök köszönetet mond a résztvevőknek megjelenésükért, Balassa Ivánnak előadásáért, és a Társaság 81. jubileumi közgyűlését bezárja.

Kmf.

KARA TIBORNÉ S. K.
jegyzőkönyvvezető

ORTUTAY GYULA S. K.
elnök

RAJECZKY BENJAMIN S. K.
jegyzőkönyvhitelesítő

K. KOVÁCS LÁSZLÓ S. K.
jegyzőkönyvhitelesítő

II.

Főtítkári jelentés

Tisztelt Közgyűlés!

Társaságunk a 80. és 81. közgyűlés közötti időszakban is a hagyományos keretek között folytatta működését s tevékenységének központjában nyilvános előadói ülések szervezése állott. Úgy tűnik, Társaságunk mindmáig az ország ethnographusainak jelentős előadó fóruma, ahol a különböző néprajzi intézményeknél vagy más munkahelyen dolgozó szakemberek kutatásaik eredményeit, problémáit szélesebb vagy szűkebb szakközönség előtt ismertethetik, s azok itt demokratikus módon megvitatást nyerhetnek. Véleményünk szerint a beszámolási időszakban mind a teljes ülések, mind a szakosztályülések programja kiegyensúlyozott, ugyanakkor sokoldalú volt. Plenáris üléseinken több egyetemes, kultúrtörténeti jelentőségű kérdés szerepelt (mint pl. a növények és állatok domesztikációjának problémái), megvitatunk egy, a magyar népi kultúra és életmód egésze történeti alakulása szempontjából fontos tematikájú új művet, s ennek a közös érdekű témának vitáján a társtudományok képviselői is részt vettek — előadókként vagy korreferensekként. Több kutató számolhatott be külföldi tanulmányútja eredményeiről, s külföldi szaktársunk előadásából tájékozódhattunk az egyik rokon nép országában folyó néprajzi kutatótevékenységről, s hallhattuk a VIII. nemzetközi anthropológiai és ethnológiai kongresszuson Társaságunkat is képviselő elnökünk beszámolóját.

Hét plenáris ülést tartottunk:

1. 1968. szeptember 24.
Szabó István: „A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század)” c. könyv megvitatása.
Vítavezető: Tálasi István.
Felkért hozzászólók: Barabás Jenő, Csalog Zsolt, Györffy György, Hofer Tamás, Kovalovszky Júlia, Major Jenő, Méri István.
2. 1968. október 30.
Bökönyi Sándor: A domesztikáció kezdetei a legújabb kutatások tükrében.
3. 1968. november 13.
Ortutay Gyula: Beszámoló a VIII. nemzetközi antropológiai és etnológiai kongresszusról (Tokió, 1968. IX.).
4. 1969. március 26.
Gunda Béla: Az Európában termesztett újvilági eredetű növények az indián kultúrákban.
5. 1969. április 30.
Andrásfalvy Bertalan: A magyar nép és műveltség emlékei Beszarábiában (beszámoló a Moldovai SzSzk-ban tett tanulmányútról).
6. 1969. május 28.
Ankét a lyukkártyás dokumentációról (vetített képekkel).
Andrásfalvy András: A lyukkártya felhasználása a kutatói gyakorlatban;
Csalog Zsolt: Múzeumi fényképek lyukkártyás nyilvántartása;
Veress Éva: Levéltári források nyilvántartása agrártörténeti szempontból a Mezőgazdasági Múzeumban;
Salamon Ágnes: A lyukkártya használatának tudományos jelentősége a régészetben;
Hoppál Mihály: Lyukkártyarendszerek alkalmazása a néprajzban.
7. 1969. június 25.
Balassa Iván: A magyar földművelés kezdetei.

Az Anyagi Kultúra Szakosztály hat előadó- és vitaülést rendezett:

1. 1968. október 2.
Ants Viies (Tillinn): Die ethnographische Forschungstätigkeit in Estland.
2. 1968. november 20.
Paládi-Kovács Attila: Az anyagi kultúra alakulása néhány délföldi községben.
3. 1968. december 4.
Szabó László: Paraszti munkaszervezetek.
4. 1969. március 19.
Gáborján Alice: Szlavóniai magyar falvak női viseletének néhány sajátossága.
5. 1969. április 23.
Kósa László: A paraszti burgonyatermelés néhány fő vonása.
6. 1969. május 21.
Filep Antal: A Kisalföld népi építkezése

A Folklor Szakosztály szintén hat előadó- és vitaülést rendezett:

1. 1968. szeptember 19.
Vig Rudolf: Népzene gyűjtőúton Indiában (A Magyar Unesco Bizottsággal közös rendezvény).
2. 1968. december 11.
Bereczky Gábor—Vikár László: A volgai népek folklórja (A Magyar Zeneművészek Szövetségével közös rendezvény).
3. 1969. január 15.
Németh Imre: Néprajzi és szociológiai módszerek a szokáskutatásban.
4. 1969. február 12.
Magyar népköltészeti alkotások textológiai szabályzatának megvitatása.
5. 1969. március 12.
Olsvai Imre: Egy dunántúli dallam világa (A molnár és kutyái).
6. 1969. április 9.
Mándoki László: A magyarság új néprajzának egyik fontos fejezete: a találós kérdés.

Több éves szünet után folytatta működését az *Ethnológiai Szakosztály* is, amely két ülést tartott:

1. 1968. december 18.
Ecsedy Csaba: Magyar László emlékülés.
2. 1969. március 4.
Bolgár Lajos: Az őserdő urai (filmvetítéssel).

Az *Önkéntes Gyűjtő Szakosztály* ülései:

1. 1968. november 27.
Csiszár Árpád: A beregi makkoltatás.
2. 1969. március 5.
Jarabik János: A Pest megyei Dány község népi építésze.
3. 1969. május 14.
Makra Sándor: A népmesék katalogizálásának és elemzésének gépi feldolgozásra alkalmas új módszere.

Az 1968. évi önkéntes gyűjtőpályázat nyilvános eredményhirdetését a Hazafias Népfront előadótermében 1968. december 11-én tartottuk. A pályadíjakat átadta *Ortvay Gyula* akadémikus, a Társaság elnöke.

Itt említjük meg, hogy az 1968. évi pályázatra 252 pályamunka érkezett, ebből ifjúsági 98, felnőtt 154.

Az előadóülésekhez kapcsolódva említhetjük meg, hogy Társaságunk tevékeny közreműködésével került megrendezésre 1968. aug. 16—18-án a Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők V. Országos Találkozója Kaposváron, ahol Sebestyén Gyula emlékérmeket kaptak *Nagy Géza*, *Berényi Andrásné*, *Zöldy Pál* és dr. *Várkonyi Imre*.

A kaposvári Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők V. Országos Találkozásán felhangzott előadások:

1968. augusztus 16.

Papp László: Földrajzi neveink továbbélése.

Takács Lajos: A régi gazdálkodás emlékei földrajzi neveinkben.

Balassa Iván: A tudományos feldolgozás és önkéntes néprajzi gyűjtés.

Morvay Péter: Egy év mérlege.

Szolnoky Lajos: A magyarországi szabadtéri múzeumok.

Barabás néné: A magyarországi néprajzi atlaszok.

Németh Elek: A hajdúböszörményi i-zés és a nyíresaholyi i-zés összehasonlítása.

Felkért hozzászóló: *Deme László*.

A munkaülést vezette: *Lőrincze Lajos*.

Papp Zoltán Sándor: Kondásélet a régi Beregdarócon.

Berényi Andrásné: Évi munkamegosztás egy szegényparaszt családban.

Felkért hozzászóló: *Morvay Judit*.

A munkaülést vezette: *Kardos László*.

1968. augusztus 17.

Horváth Károly: Népdalgyűjtés a lenti járásban.

Felkért hozzászóló: *Ólsvai Imre*.

Sebestyén Ádám: A bukovinai Andrásfalva népszokásai.

Felkért hozzászóló: *Andrásfalvy Bertalan*.

Berkes Eszter: A szlavóniai magyar népszívet tánc hagyománya.

Felkért hozzászóló: *Martin György*.

A munkaülést vezette: *Vargyas Lajos*.

Répay Lajos: Kadarkút újratelepülése és népi építkezése.

Felkért hozzászóló: *Hofer Tamás*.

Marton László: A sárréti juhászok gyógyító tudománya.

Felkért hozzászóló: *Paládi-Kovács Attila*.

Szivák Piroska: A Rába halászata Soboron.

Felkért hozzászóló: *Bárdosi János*.

A munkaülést vezette: *Tálas István*.

Néprajzi filmbemutató: „Pásztorművészet”

„Öreg malmok”

„Bocskoromon van egy ták”

1968. augusztus 18.

Szabad fórum: beszámoló, javaslatok, vita *Morvay Péter* és *Végh József* vezetésével. A találkozón záróbeszédet mondott: *Földes László*.

Tanulmányi kirándulás Szennára *Knézy Judit* vezetésével.

1969. április 19—20-án szintén Kaposváron került sor a Vikár Emlékünnepség megrendezésére, amelyen Társaságunk tagjai nagy számban, többen előadókként vettek részt.

Kiadványaink közül az *Ethnographia* újabb számai rendben napvilágot láttak; az Akadémia támogatása a szokásos terjedelemben való megjelenést zavartalanul biztosítja. Ezen ünnepi alkalomból legyen szabad emlékeztetni arra, hogy folyóiratunk az alapítás évétől esztendőnként pontosan újabb kötettel gyarapodott, s e hiátus nélküli, egyetlen évet ki nem hagyott megjelenésre önmagában is büszke lehet Társaságunk s általában a magyar néprajztudomány. Kevés nagymúltú külföldi, de főképp közép-kelet-európai néprajzi folyóirat alkot ily töretlen sorozatot.

Összinté sajnálattal kell itt és ez alkalommal is megemlékeznünk *Vértes László*, *Józsa András* és *Sulán Béla* tagtársaink múlt évben bekövetkezett haláláról. A kiváló tudós és a Társaság ülésén elmaradhatatlan idősz. pedagógus Tagtársaink emlékét kegyelettel őrizzük.

Társaságunk nem feledkezett meg a néprajztudomány jelentős halottainak évfordulójáról sem; a Magyar László emlékülésről, a Vikár Emlékünnepségekről már szóltunk; Gönczi Ferenc halálának 20. évfordulója alkalmából Társaságunk nevében *Kodolányi János* választmányi tagtársunk emléktáblát helyezett el és emlékbeszédet tartott Rádón.

Társaságunk taglétszáma az utóbbi években jelentősen emelkedett, s e tendencia a múlt évben is folytatódott. Jelenleg 337 tagtársunk van.

A beszámolási időszakban öt választmányi ülést tartottunk.

A Társaság munkájáról fentiekben adott képet örömmel egészíthetem ki azzal a bejelentéssel, hogy az adminisztrációs-ügyviteli problémáink megoldódtak, Kara Tiborné személyében a Társaság új ügyvivője kinevezést nyert. Javarészt az ő szorgalmas munkájának eredményeképp — az átmeneti időszak elmaradásai és a növekvő igények ellenére — Társaságunk pénzügyi-, készletnyilvántartásai — az előírásoknak megfelelően — elkészültek, az ügyvitel rendezett. Kiadványaink forgalma fellendült s míg a korábbi évvégi zárásokkor gyakran küzdöttünk deficittel, jelenleg évi bevételi tervünk is biztosítva van.

Beszámolómat azzal a meggyőződéssel fejezem be, hogy — ha egyes vonatkozásokban az eredmények szerényebbek is, mint szerettük volna — Társaságunk az elmúlt évben jó munkát végzett, s tevékenysége a magyar néprajztudomány és a magyar nép további haladásának ügyét pozitívan szolgálja.

Kérem beszámolómat szíves tudomásul vételét.

FÖLDES LÁSZLÓ s. k.
főtitkár

III.

A Számvizsgáló Bizottság jelentése

Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság LXXXI. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók és ellenőr tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk, és miután azt rendben találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárosnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1969. jún. 25.

HOFER TAMÁS s. k.
számvizsgáló

CSIPKA LÁSZLÓ s. k.
ellenőr

MÁRFY JÓZSEF s. k.
számvizsgáló

Az 1970. évi közgyűlés

I.

JEGYZŐKÖNYV

felvéve 1970. július 9-én, Szentendre Város Tanács VB. nagytermében, a Magyar Néprajzi Társaság 82. közgyűlésén.

Jelen vannak: Ortutay Gyula elnök, Balassa Iván ügyvezető alelnök, Bodrogi Tibor, Gunda Béla, Tálasi István alelnökök, Földes László főtktár, Füzes Endre titkár, Anka Mária, Bakó Ferenc, Balassa M. Iván, Balogh István, Balogh László, Bánhidi Zoltánné, Barabás Jenő, Bárh János, Bellon Tibor, Bíró Friderika, Bodgál Ferenc, Bodó Sándor, Csilléry Klára, Csizmadia Alajos, Dankó Imre, Diószegi Vilmos, Dobos Ilona, Dobozy Elemérné, Dorogi Márton, Dömötör Tekla, Ecsedy Csaba, Égető Melinda, Erdélyi Zoltán, Erdélyi Zoltánné, Erdész Sándor, Farkas Ferencné, Filep Antal, Flórián Mária, Gáborján Alice, Gaudi Árpádné, Gergely Pál, özv. Györffy Istvánné, Györffy István, Györffy György, Györffy Györgyné, Györgyi Erzsébet, Hajdu Mihály, Halász Péter, Hatházy Lajosné, Hoffmann Tamás, Hofer Tamás, Hoppál Mihály, Horváth Terézia, Ikvai Nándor, István Erzsébet, Janek Éva, Janó Ákos, Kálmánfi Béla, Kapros Márta, Kaposvár, Gyula, Kara Tiborné, Katona Imre, Kecskés Péter, Kerecsényi Edit, Kerékgyártó Adrienne, Kékesi Béla, ifj. Kékesi Béla, Kisbán Eszter, Knézy Judit, Kodolányi János, Kósa László, K. Kovács László, K. Kovács Péter, P. Kovács Attila, Kovács Margit, Kresz Mária, Kriza Ildikó, Küllös Imola, Létay Miklós, Makra Sándor, Manga János, Marosán Lajosné, Medgyes Éva, Molnár Balázs, Molnár László, Morvay Judit, Muraközi Ágota, Muszka Erzsébet, Nagy Dezső, Nagy Géza, Nagy Zoltán, Nagy Ilona, Nánási Mihály, Németh Imre, Némethy Endre, Olsvai Imre, Onody Béláné, Pál F. János, Papp Zoltán Sándor, Papp Zoltán Sándorné, Platty Iván, Pogány Péter, Pusztai Jánosné, Rassy Tibor, Sárkány Mihály, Szacsuvay Éva, Szemerkenyi Agnes, Szentes Jánosné, Szege György, Szilágyi Miklós, Szolnoky Lajos, Szokoly Gyula, Tagányi Zoltán, Takács Lajos, Tóth János, Tóth Margit, Török Katalin, Török Zoltánné, Vajkai Zsófia, Varga Hajdu István, Varga Marianné, Veres Péter, Vincze István, Vitális Ilona, Voigt Vilmos, Volly István, Vorák József, Winkler Gyuláné, Zentai János, Zolyomi József, Zsoldos István társasági tagok és vendégek, továbbá Szentendre Város képviselőjében dr. Bertalan Ferenc a Városi Tanács VB. titkára.

1. *Balassa Iván* a közgyűlés elnöke megnyitja a Magyar Néprajzi Társaság 82. közgyűlését, a Társaság kétnapos előadássorozatát. Üdvözlí a megjelenteket, megállapítja a szabályszerűen összehívott közgyűlés határozatképességét. Köszönetet mond Szentendre Város Tanács Végrehajtó Bizottságának, hogy Társaságunk közgyűlését és vándorgyűlését meghívta, vendégül látja.

A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri *Bakó Ferencet* és *Hoffmann Tamást*.

2. Első napirendi pontként elnök bejelenti a „Györffy István Emlékérem” alapítását (II.). Főtktár felolvassa az alapítóokmány szövegét. Közgyűlés a bejelentést nagy tetszéssel, tapsal fogadja.

Elnök köszönti a közgyűlésen résztvevő özv. Györffy Istvánnét és a Györffy-család további jelenlevő tagjait, s a választmány határozatára az emlékérem egy példányát átnyújtja özv. Györffy Istvánnénak.

Elnök bejelenti, hogy az emlékérmét első alkalommal Ortutay Gyulának és Tálasi Istvánnak 60. születésnapjuk alkalmából ítélte oda a választmány (III.).

Főtktár felolvassa az Ortutay Gyulának történt odaítélés indoklását, elnök a közgyűlés tapsa közben átnyújtja az emlékérmét.

Főtktár felolvassa a Tálasi Istvánnak történt odaítélés indoklását, elnök a közgyűlés tapsa közben átnyújtja az emlékérmét.

Tálasi Istvánnak az Ethnographia ünnepi számát *K. Kovács László* nyújtotta át. Balassa Iván felkérésére *Ortutay Gyula* átveszi az elnöklést, majd köszönetet mond *Tálasi István* nevében is. Meleg szavakkal emlékezik nagy elődeinkre, köztük Györffy Istvánnak, akiknek munkáját igyekszünk továbbvinni.

3. *Dr. Bertalan Ferenc* Szentendre Város Tanácsának VB. titkára kér szót: köszönti a város nevében a Társaság közgyűlését, az ünnepelt kitüntetetteket, akiknek 60. születésnapjuk alkalmából a Városi Tanács nevében ajándékot nyújt át.

4. *Földes László* felolvassa a főtktári jelentést (IV.). Közgyűlés a jelentést egyhangúlag elfogadja. Elnök megköszöni a főtktár odaadott munkáját.

5. *Hofer Tamás* a közgyűlés elé terjeszti a számvizsgáló bizottság jelentését (V.); közgyűlés elfogadja és a felmentvényt megadja.

6. Elnök meleg szavakkal köszöni meg — a tisztikar és választmány nevében is, — a bizalmat, kéri a közgyűlést, hogy a most leköszönő tisztikar és választmány lemondását fogadja el. Felkéri *Manga Jánost*, hogy mint korelnök, vezesse le az új tisztikar megválasztását.

Manga János elfoglalja az elnöki széket s a közgyűlés elé terjeszti a választmány-nak az új tisztségviselőkre tett javaslatát. A közgyűlés szavazással elfogadja a választ-

Elnök: *Ortutay Gyula*

Ügyvezető alelnök: *Balassa Iván*

Alelnökök: *Bodrogi Tibor, Gunda Béla, Tálasi István*

Főtitkár: *Földes László*

Titkár: *Kecskés Péter*

Pénztáros: *Füzes Endre*

Szakosztályok:

Anyagi Kultúra Szakosztály elnöke: *Takács Lajos*, titkára: *Filep Antal*

Folklor Szakosztály elnöke: *Katona Imre*, titkára: *Voigt Vilmos*

Önkéntes Gyűjtő Szakosztály elnöke: *Morvay Péter*, titkára: *Halász Péter*

Választmány tagjai:

Andrásfalvy Bertalan (Pécs)

Barabás Jenő

Bálint Sándor (Szeged)

Csilléry Klára

Dankó Imre (Debrecen)

Diószegi Vilmos

Dömötör Tekla

Hofer Tamás

Hoffmann Tamás

Istvánovits Márton

Kisbán Eszter

Kodolányi János

Kovács Ágnes

K. Kovács László

K. Kovács Péter

Kresz Mária

Manga János

Morvay Judit

Némethy Endre

Péter László (Szöreg)

Szolnoky Lajos

Vargha László

Vargyas Lajos

Vince István

Ethnographia szerkesztősége:

Szerkesztő (1 évre): *K. Kovács László*

Szerkesztőbizottság tagjai:

Balassa Iván, Dömötör Tekla, Gunda Béla, Katona Imre, Takács Lajos, Vince István, Voigt Vilmos

Választmány póttagjai:

Ikvai Nándor, Kósa László, Kriza Ildikó, Martin György, Pócs Éva, Szabadfalvi József

Számvizsgáló bizottság tagjai: *Anka Mária, Hegyi Imre*

Ellenőr: *Csipka László*

Ortutay Gyula, mint a Társaság újraválasztott elnöke, megköszöni a tagság bizalmát, kéri, hogy a közgyűlés határozatilag adjon felhatalmazást, hogy a három évenkénti választásoknál a választmány tagjainak egyharmada új tagokkal frissítesék fel. Egyhangúlag elfogadva.

7. Elnök felkérésére *Földes László* főtitkár ismerteti a módosított alapszabályt (VI.). Elnök javasolja, hogy a 11. § egészítessék ki a fenti — a választmány egyharmadának három évenkénti felrészítését előíró — határozattal. Az alapszabálmódosítást a közgyűlés egyhangúlag elfogadja, továbbá határozatként mondja ki, hogy az nyomtatásban jelenjék meg és kapják meg Társaságunk tagjai.

8. A választmánynak a társasági tagdíj 20,— Ft-ra való emelésére tett javaslatát terjeszti az elnök a közgyűlés elé. Mintegy ellenszolgáltatást a Társaság életéről az Ethnographiában közölt híreket külön füzetben kapják meg Társaságunk tagjai. Egyhangúlag elfogadva, helyeslés. Elnök felhívja a titkárság figyelmét a Társasági Hírek megjelenésére.

9. *Csordás István* szentesi tagtársunk tagsági kártya rendszeresítésére tett javaslatot. Közgyűlés 1971-es hatállyal elfogadja a javaslatot.

Több napirendi pont nem lévén, elnök a közgyűlést bezárja. Záróbeszédében utal a felszabadulás óta eltelt 25 év néprajzi eredményeire, melyből Társaságunk is kivette részét. A marxista—leninista eszmék alapján, tanítványainkkal, munkatársainkkal összefogva szándékozunk tovább szolgálni Társaságunkat, szaktudományunkat, népünket.

A közgyűléshez kapcsolódva a következő előadások hangzottak el:

július 9-én:

Dömötör Tekla: Ortutay Gyula a folklórista

Barabás Jenő: Tálasi István az ethnográfus

Bodrogi Tibor: Egy primitív vallási rítus vallásethnológiai háttere (temetés és lélekhit Észak-Melanéziában)

Filep Antal: A középmagyar háztípus fő kérdései

július 10-én:

Katona Imre: Virágének — magyar nóta — népdal (párhuzamos szógyakorisági vizsgálatok)

Voigt Vilmos: Műfajhierarchia a folklórban

Hoffmann Tamás: A magyar agrárfejlődés településtörténeti következményei

Földes László: Migrációk és településrétegek az Északi-Kárpátokban

A kétnapos ülészakot tanulmányi kirándulás zárta: Ikvai Nándor vezetésével Dunabogdányba látogattak el nagy számban a közgyűlés résztvevői.

KARA TIBORNÉ s. k.
jegyzőkönyvvezető

Kmf.

ORTUTAY GYULA s. k.
elnök

BAKÓ FERENC s. k.
jegyzőkönyvhitelesítő

HOFFMANN TAMÁS s. k.
jegyzőkönyvhitelesítő

II.

A Györffy István Emlékérem alapító okirata

A Magyar Néprajzi Társaság 1970-től a nagy magyar néprajztudós, *Györffy István* (1884—1939) nevével emlékérmeket alapít.

Az emlékérmeket *Szabó Iván* kiváló művész készítette. Az egyik oldalán Györffy István 1884—1939 felirat és profil portré, a másik oldalán stilizált pávaábrázolás, felül felirat: Magyar Néprajzi Társaság. Alul kiemelkedő hely az adományozott nevének bevesésére. Az érem átmérője 9 cm, anyaga bronz.

Az emlékérem odaítéléséről a Társaság választmánya az elnökség javaslatára egyszerű szótöbbséggel dönt. Egy évben 1—2 emlékérem átadására a Társaság közgyűlésén kerül sor. Ettől csak évfordulók alkalmával lehet eltekinteni.

Az emlékérmeket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai kaphatják egy-egy kiemelkedő teljesítményükért vagy egész eddigi munkásságukért.

A Magyar Néprajzi Társaság választmánya az odaítélést indokolja. Ezt a közgyűlésen fel kell olvasni és a Társaság folyóiratában, az Ethnographiában közölni kell.

Az emlékérmek sorszámot viselnek és ezzel a „Györffy István Emlékérem tulajdonosai” keménykötésű könyvbe az indokolással együtt bevezetésre kerülnek. A könyv őrzése és kezelése a mindenkori főtktár feladata.

Szentendre, 1970. július 9.

FÖLDES LÁSZLÓ s. k.
főtktár

BALASSA IVÁN s. k.
ügyvezető alelnök

III.

A Györffy István Emlékérem odaítélése

Dr. Ortutay Gyula a Magyar Néprajzi Társaságnak 25 éve elnöke, akadémikus-egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának igazgatója a magyar szövegfolklor törvényszerűségeinek, belső és külső kapcsolatainak kutatása terén ért el kimagasló eredményeket. A népi alkotásokban az egyéniség kutatásának bevezetésével európai rangú iskolát alapított. Nagyszámú tanítványai sikerrel viszik tovább megállapításait. Mint széleslátókörű kultúrpolitikus sokat tett a magyar néprajztudomány eredményeinek belföldi és külföldi elismertetéséért.

Mindezek alapján a Magyar Néprajzi Társaság választmánya az 1970-ben alapított *Györffy István Emlékérmel* első alkalommal *Ortutay Gyulának* 60. születésnapjára ítéli oda.

Szentendre, 1970. július 9.

FÖLDES LÁSZLÓ s. k.,
főtitkár

BALASSA IVÁN s. k.
ügyvezető alelnök

Dr. Tálasi István a Magyar Néprajzi Társaságnak 26 éve alelnöke, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottságának elnöke a magyar népi anyagi kultúra történeti mélységű néprajzi feltárása területén végzett kiemelkedő kutatásokat. Mint kiváló pedagógus széleskörű és nagy mélységű ismereteit tanítványainak adja át és ma a Tálasi-tanítványok képezik az anyagi kultúra vizsgálatának derékhadát. Mint tudományos szervező több mint két évtizeden át vezető szerepet tölt be a néprajzi tervek kidolgozásában és megvalósításában.

Mindezek alapján a Magyar Néprajzi Társaság választmánya az 1970-ben alapított *Györffy István Emlékérmel* első alkalommal *Tálasi Istvánnak* 60. születésnapjára ítéli oda.

Szentendre, 1970. július 9.

FÖLDES LÁSZLÓ s. k.
főtitkár

BALASSA IVÁN s. k.
ügyvezető alelnök

IV.

Főtitkári jelentés

Tisztelt Közgyűlés!

Társaságunk működésének jellege és keretei a beszámolási időszakban lényegesen nem változtak a korábbiakhoz képest. Tevékenységének legfontosabb ága volt az előadói ülések szervezése. Tagadhatatlan annak gyakorlati jelentősége a szakmában, hogy a kutatási eredmények közrebocsajtására van egy ilyen, munkahelyektől független és azok fölött álló lehetőség. A Társaság a hazai néprajztudomány legszélesebb körű szaktestülete volt mindig, s jelenleg is az. Korábban mint ilyen a még meg nem alakult néprajzi intézményeket pótolta, majd kiegészítette azok ténykedését, a jelenben — amikor a néprajz művelői mind több és különféle intézményben fejtik ki munkájukat, — összefogó szerepe növekvőben van. A Társaság rendezvényei biztosítják legrendszerezesebben az ethnographusok számára a találkozási, eszmecserélési lehetőségeket, tudományos problémák feszélyezetlen és szabad légkörben való megvitatását. Hasonló elvi fontosságuk van és volt a Társaság kiadványainak, amelyek újbóli folyamatos megjelentetésére lehetőségeinkhez igazodó, de szívós törekvést fejtettünk ki.

Társaságunk a beszámolási időszakban jelentős évfordulóhoz érkezett: 1969. október 29-én ünnepeltük Társaságunk fennállásának 80. évét.

Rajeczky Benjamin „A Néprajzi Társaság és az új népzene kutatás” c. előadása után igazi szakmai élményt jelentett balladáknak és történeti énekeknek az igali Máté Józsefné, a mekényesi Simon F. Józsefné és a sásdi Demse Dávidné által való előadása. Hangulatos művészi műsor zárta az ünnepi megemlékezést, melyen közreműködtek Gosztonyi Eszter, Kistétényi Melinda, Létay Klára művészek.

Ezenkívül még három *plenáris ülést* tartottunk:

1969. dec. 17. *Ortutay Gyula*: Szovjet—magyar néprajzi konferencia c. beszámoló a moszkvai konferenciáról (1969).
 1970. febr. 25. *Balassa Iván*: Néprajzi gyűjtőúton Egyiptomban (vetített képekkel).
 1970. ápr. 22. *Hulkkrantz Ake* svéd professzor előadása: „Kutatási módszerek a modern skandináv folklorisztikában” c.

Az *Anyagi Kultúra Szakosztályban* a következő előadások hangzottak el:

1969. nov. 26. *Kecskés Péter*: Gazdasági és társadalmi tényezők a népi szőlőkultúrában.
 1969. dec. 10. *Flórián Mária*: Öltözetek változása Nógrád megye parasztkultúrájában.
 1970. febr. 8. *Vargha László*: Társadalmi és gazdasági tényezők a nagykunsgái tanyák építészeti vizsgálatában (vetített képekkel).
 1970. ápr. 29. *Kresz Mária*: Egy fazekasműhely termelése (1904—1912).
 1970. máj. 27. *Gáborján Alice*: Adalékok a szűr kialakulásához (vetített képekkel).

A *Folklor Szakosztály* az alábbi előadó-, vitaüléseket és beszámolókat rendezte:

1969. nov. 19. *Kovács Ágnes—Voigt Vilmos*: Beszámoló az elbeszélő folklor kutatóinak bukaresti kongresszusáról (1968).
 1970. jan. 14. *Martin György—Sztanó Pál*: Beszámoló erdélyi gyűjtőutunkról (hangosfilm és magnófelvételek bemutatásával).
 1970. febr. 11. *Erdélyi Zsuzsanna*: Archaikus és középkori elemek apokrif népi szövegeinkben (hangfelvételekkel).
 Felkért hozzászólók: *Pais Dezső, Mezey László, Holl Béla*
 1970. márc. 11. „A magyar népi líra műfaji osztályozása” címmel vitaülés.
 Bevezető referátumok:
Katona Imre: Népi líránk tartalmi-tematikai tagolódása
Küllös Imola: Szerelmi népköltészetünk műfaji rendszere.
 Felkért hozzászólók: *Stoll Béla, Pogány Péter, Olsvai Imre*
 1970. máj. 20. *Erdélyi Zsuzsanna*: Apokrif népi szövegeink irodalmi és folklor párhuzamai c. vitaülés.

Az *Önkéntes Gyűjtő Szakosztályunk* közreműködésével épp e napokban tartanak a közép- és általános iskolai tanárok honismereti szakkörvezető-képző tanfolyamot Keszthelyen (1970. júl. 1—10.). A beszámolási időszakban a következő előadásokat tartotta a szakosztály:

1969. okt. 19. *Dabason* a Pest megyei gyűjtőtálkozó keretében került sor a Pest megyei Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményhirdetésére, majd a következő előadásokra:
Ikvai Nándor: A helytörténeti gyűjtés és a falumúzeumok kérdései
Vőd Imre: A szigetszentmiklósi temető szívalakú sírkövei
Györe Pál—Keszey Gyula: A népi állatgyógyítás múltja Abonyban.
 Tanulmányi kirándulás Ócsára és Alsónémedire.
 1970. márc. 4. *Besenczi Sándor*: Rontó és gyógyító szövegek a Kalocsa környéki néphagyományban.
 Felkért hozzászóló: *Erdélyi Zsuzsanna*
 1970. ápr. 8. *Fehér Zoltán*: Bátya települése és gazdálkodása a XVIII. századtól a XX. elejéig (vetített képekkel).
 1970. máj. 13.: *Szűcs István—Sebestyén Ádám*: A komasággal kapcsolatos népszokások a bodrogi Vajdászkán, ill. a bukovinai andrásfalvi székelyeknél.
 Felkért hozzászóló: *Morvay Judit*
 1970. jún. 3. *Szentes Jánosné*: A kibőjtölés szokása a bukovinai székelyeknél.
 Felkért hozzászóló: *Diószegi Vilmos*

Legjelentősebb kiadványunk az Ethnographia újabb számai rendre megjelentek. 1969-ben a 80. évfolyam 640 lapos terjedelemben látott napvilágot.

Az Ethnographia Füzeteit, annak 16. száma után (*Kósa László* tanulmánya) új sorozatcímmel folytattuk, s a beszámolási időszakban a *Studia Ethnographica* 1—5. száma került ki az Akadémiai Nyomdából.

Sajnálattal kell megemlékeznünk itt is *Csatkai Endre* (Sopron), *Thurzó Gerő* (Székesfehérvár) és *Trencsényi Waldapfel Imre* tagtársaink múlt évben bekövetkezett haláláról.

Nagy Czirok László temetésén Társaságunk is képviseltette magát, koszorúnkat *Tólas István* alelnök *K. Kovács Péter* választmányi tag kíséretében helyezte el a nagy néprajzi gyűjtő sírján.

A Társaság 80. évi fennállásáról emlékezve, nem feledkeztünk meg a magyar néprajztudomány jelentős halottairól, köztük Társaságunk alapító tagjairól: *Györffy István*, *Honti János*, *Hunfalvy Pál*, *Katona Lajos*, *Kodály Zoltán*, *Solymossy Sándor* és *Viski Károly* sírjára a Társaság küldöttségei 1969. okt. 29-én koszorúkat helyeztek el.

*

Választmányi ülést 6 alkalommal tartottunk.

Alapszabályaink módosítására javaslattevő bizottságot küldött ki a választmány, amely *Kodolányi János* elnökletével kidolgozta és a jelen közgyűlés elé terjeszti új alapszabálytervezetét.

Társaságunk tagjainak száma az elmúlt évben is emelkedett, 18 új tag nyert felvételt, s a jelenlegi taglétszám 356.

Anyagi helyzetünk továbbra is szerény, de aktív mérleggel zártuk az 1969. évet: 36 640 Ft volt a kiadásunk, pénzmaradványunk összege 27 900 Ft, aminek egy részét füzetsorozatunk előállítására fordítottunk. Az 1970. évi költségvetésünk összege azonos a múlt évvel (40 000 Ft), az Akadémia támogatása 33 000 Ft, a különbözetet tagdíjakból és kiadványok eladásából kell fedeznünk.

Nem lenne teljes ügyviteli beszámoló, ha nem említenénk meg, hogy a Néprajzi Múzeum vezetősége újból biztosított külön irodahelyiséget épületében, s ez munkánk zavartalanságát elősegíti.

Kérem a T. Közgyűléstől beszámoló, szíves tudomásulvételét.

Szentendre, 1970. júl. 9.

FÖLDES LÁSZLÓ s. k.
főtitkár

V.

A számvizsgáló Bizottság jelentése

Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság LXXXII. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók és ellenőrök jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk, és miután azt rendben találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárosnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Szentendre, 1970. július 9.

HOFER TAMÁS s. k.
számvizsgáló

CSIPKA LÁSZLÓ s. k.
ellenőr

MÁRFY JÓZSEF s. k.
számvizsgáló

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság alapszabályai

1. §

A Társaság címe, székhelye, működési területe, hivatalos nyelve, pecsétje

A Társaság címe: Magyar Néprajzi Társaság, — székhelye: Budapest, — működési területe: Magyarország, — hivatalos nyelve: magyar, — pecsétje: „Magyar Néprajzi Társaság” körirat, közepén 1889 évszám.

2. §

A Társaság felügyelete

A Társaság felett a főfelügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia, a közvetlen felügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia központi Hivatalának Társadalomtudományi Főosztálya gyakorolja.

3. §

A Társaság célja és feladatai

A Társaság célja és feladata: a néprajz mindenkori feladatainak támogatása, végre. hajtásukban való részvétel, a néprajz eredményeinek terjesztése, a néprajz művelőinek, pártolóinak és a néprajz iránt érdeklődőknek tömörítése.

4. §

A társasági cél elérésére szolgáló eszközök

A Társaság célja érdekében

- a) székhelyén és vidéken nyilvános felolvasó üléseket tart,
- b) szakmunkákat és folyóiratot ad ki; a folyóirat a Társaság működéséről is rendszeres jelentéseket közöl,
- c) helyi szervezeteket létesíthet,
- d) szakosztályokat, munkaközösségeket szervezhet,
- e) más egyesületekkel, intézményekkel és szervezetekkel kapcsolatot létesít,
- f) külföldi kapcsolatokat létesít és tart fenn.

5. §

Rendelkezők a társasági vagyonról és jövedelemről

a) A Társaság vagyona: készpénz, kiadványok készlete és felszerelési tárgyak. A készpénzvagyont betétkönyvben vagy folyószámlán kell elhelyezni.

b) A Társaság jövedelme: a felügyeleti hatóság költségvetésében biztosított támogatás, tagdíjak, a kiadványok eladásából befolyó összeg, a betétkönyvben vagy folyószámlán elhelyezett készpénz kamatai, önkéntes adományok és hivatalos segélyek.

6. §

A Társaság tagjai

A Társaság tagjai: a) rendes tagok, b) érdemes tagok, c) tiszteleti tagok.

a) *Rendes taggá* választható minden, a Társaság céljait elfogadó személy (jogi személy is);

b) *Érdemes taggá* választhatók a néprajz művelésében jelentős eredményeket elért kutatók, vagy a Társaság céljai érdekében hosszabb ideje eredményesen működő rendes tagok;

c) *tiszteleti taggá* választhatók a néprajz kiváló művelői.

Külföldiek a felügyelő hatósággal egyetértésben bármely csoportba választhatók.

7. §

A társasági tagok felvétele

A Társaság a tagjait választás útján veszi fel.

a) Aki *rendes taggá* kívánja magát választani, ebbeli szándékát a Társaság titkárságának vagy egyik tagjának ajánlás végett írásban bejelenti. Az ajánlottról a titkárság a választmányi ülés elé véleményes jelentést terjeszt, ennek alapján a választmány az ajánlottat egyszerű szavazattöbbséggel taggá választhatja.

b) Az *érdemes tagokat* a titkárság írásbeli ajánlására a választmány egyszerű szótöbbséggel választja.

c) A *tiszteleti tagokat* a választmány előterjesztésére a közgyűlés választja.

8. §

A társasági tagok jogai és kötelezettségei

Minden tagnak joga van a nyilvános felolvasó üléseken, közgyűlésen résztvenni új tagokat ajánlani és tisztséget viselni, valamint szavazni.

A tiszteleti és érdemes tagok a választmányi ülésen tanácskozási joggal vehetnek részt.

A tagok kötelesek a Társaság érdekeit előmozdítani, ezenkívül a rendes és érdemes tagok kötelesek évenként a közgyűlés által megállapított tagsági díjat fizetni.

9. §

A társasági tagság megszűnése

A társasági tagság megszűnhet: 1. halál (jogi személyeknél megszűnés); 2. kilépés; 3. törlés; 4. kizárás által.

Aki a Társaságból ki akar lépni, tartozik ebbeli szándékát a főtitkárnak írásban bejelenteni; ebben az esetben a tagsági kötelezettség mindenkor a bejelentés évének végéig áll fenn.

Törölhető az a tag, aki tagdíját felszólítás ellenére sem fizeti meg.

Kizárható az a tag, akit a magyar büntető hatóság jogerősen elítélt, továbbá, aki a Társaságot vagy annak céljait megsértette.

10. §

A közgyűlés

A közgyűlés a tagok összességének képvisellete és a Társaság egyetemes legfőbb szerve.

A rendes közgyűlést évenként egyszer — lehetőleg az év első felében — kell összehívni. A közgyűlést az elnök hívja össze. A tagokat a közgyűlés előtt legalább 15 nappal külön meghívóval kell meghívni, a meghívónak tartalmaznia kell a közgyűlés helyét, idejét és napirendjét. A közgyűlésen minden tag jogosult résztvenni.

Az elnök vagy a választmány sürgős vagy fontos ügyek elintézésére a fenti módon bármikor rendkívüli közgyűlést hívhat össze. Rendkívüli közgyűlést akkor is össze kell hívni, ha azt 20 tag megindokolt írásbeli kérésben kívánja.

A közgyűlést a Társaság elnöke vezeti.

A közgyűlésen minden tagnak tanácskozási és szavazati joga van. A szavazás nyilvános, de három tag kívánságára az elnök titkos szavazást rendel el.

A közgyűlés határozatképességéhez a tagok felének jelenléte szükséges. Ha az egyébként szabályszerűen összehívott közgyűlésen a tagok nem jelennek meg a határozatképességhez szükséges számban, az elnök ugyanazon tárgysorozattal 14 nap múlva tartandó újabb közgyűlést hív egybe, amely a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképes.

A közgyűlés egyszerű szótöbbséggel határoz.

Döntő kérdésekben, alapszabálymódosítás, a Társaság működésének felfüggesztése vagy a Társaság feloszlata, más egyesületbe való beolvadása és ezekben a Társaság vagyონának hovaforrdítása kérdésében hozott határozatokhoz minősített többség, a közgyűlésen jelenlevő tagok kétharmadának hozzájárulása szükséges.

A közgyűlés hatáskörébe tartozik:

a) a főtitkár beszámolója a Társaság működéséről, a pénztáros és számvizsgáló bizottság beszámolója a Társaság gazdasági helyzetéről, tevékenységéről, vagyoni állapotáról;

b) a választmány, a tisztségviselők és a számvizsgáló bizottság tagjainak megválasztása a választmány előterjesztésére, a választmány által kiküldött háromtagú jelölőbizottság javaslata szerint. Tisztségviselő a jelölőbizottság tagja nem lehet. A jelölőbizottságot a tisztújító közgyűlés előtt legalább három hónappal meg kell választani.

Tiszteleti tagok választása, az év közben megválasztott rendes és érdemes tagok bejelentése;

c) a költségvetés és a zárszámadás megtárgyalása, a felelős számadók részére a felmentvény megadása és általában a vagyoni kérdések végső fokú intézése;

d) a választmány hatáskörét meghaladó fontosabb szerződések és különösen a Társaság vagyonállagát érintő jogügyletek elhatározása, illetőleg jóváhagyása;

e) a választmány megfellebbezett határozatainak felülbírálása;

f) indítványok tárgyalása;

g) szakosztályok és helyi szervezetek létesítése és működésének jóváhagyása;

h) az alapszabályok módosítása;

i) más társasággal egyesülés (fúzió) elhatározása;

j) tudományos előadás tartása;

A közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés legalább egy héttel megelőzőleg, a titkárság útján a választmánynak írásban be kell jelenteni; a választmánynak be nem jelentett indítványok tárgyalása a következő közgyűlés napirendjére tűzhető.

A közgyűlésről jegyzőkönyvet kell felvenni, ennek a közgyűlés lényeges mozzanatait tartalmaznia kell, a közgyűlésen részt vett tagok névsorával. A jegyzőkönyvet az elnök, a jegyzőkönyv vezetője és az elnök által erre a célra felkért két tag aláírásával hitelesíteni kell.

11. §

A választmány

A választmány a Társaság állandó jellegű tanácskozó és ügyintéző szerve. 12, de legfeljebb 24 választott tagja és 6 póttagja van, ezenkívül tagjai a tisztségviselők, továbbá tanácskozási joggal — szavazati jog nélkül — a belföldi tiszteleti tagok. A választmány tagjainak 1/3 része tisztújításkor sorsolás útján kiesik, az így kiesettek a közvetlen következő időszakra (három év) nem jelölhetők.

A választmány a Társaság ügyeinek intézésére ügyrendet alkothat.

Határoz az elnök és a titkárság által elébe terjesztett, a választmány hatáskörébe tartozó kérdésekben: megválasztja a rendes és az érdemes tagokat, megválasztja a kiadványai szerkesztőit és szerkesztő bizottsági tagjait, dönt a tagok kilépése, törlése és kizárása tárgyában, ellenőrizteti a vagyonkezelést, előkészíti a közgyűlés elé tartozó előterjesztéseket, kiküldi a jelölő bizottságot.

A választmány szükség szerint bizottságokat küldhet ki, munkaközösségeket szervezhet. Ezek a választmánynak felelősséggel tartoznak.

A választmány ellenőrzi a szakosztályok és a munkaközösségek munkáját.

A választmány a szükséghez képest a Társaság működésének előmozdítása céljából, ahol a működés feltételei adottak, vidéki csoportot szervezhet. A vidéki csoportot a választmány által választott csoportelnök és csoporttitkár vezeti. A vidéki csoport a Társaság alapszabályainak értelemszerű alkalmazásával működhet. Tudományos vagy közérdekű felolvasóületeket tarthat. Külön költségvetése és ügyintézése nincs, kiadásait a Társaság fedezi, ügyeit a Társaság intézi.

A választmányt az elnök a titkárság útján meghívóval hívja össze. A választmány szükség szerint, lehetőleg havonta ülést tart, júniustól szeptemberig azonban csak rendkívül indokolt esetben.

A választmány határozatképességéhez a tagok felének, az elnöknek vagy az egyik alelnöknek és a főtitkárnak vagy a titkárnak a jelenléte szükséges.

A választmány határozatai ellen a határozathozatal alapját követő naptól számított 15 napon belül a közgyűléshez lehet fellebbezni.

Az ülésekről jegyzőkönyvet kell vezetni. Ezt az elnök, a jegyzőkönyv vezetője és az elnök által e célra felkért két tag aláírásával hitelesíti. A választmányi ülésen az előző ülés jegyzőkönyvét ismertetni kell.

12. §

A tisztségviselők

A Társaság közgyűlése a választmány előterjesztésére választ egy elnököt, alelnököket, egy főtitkárt, egy titkárt, egy pénztárost, egy pénztári ellenőrt, szakosztály-elnököket és szakosztálytitkárokat.

A Társaság tisztségviselőit a tisztújító közgyűlés 3 évre nyílt vagy titkos szavazással választja, s ha az utóbbi esetben általános szavazattöbbsége egyik jelöltnek sem volna, a második választás csak a legtöbb szavazatot nyert két jelölt között történik.

Minden tag választó és választható tisztségekre.

A tisztségek valamelyikének a közgyűlés előtt történt megüresedése esetén a legközelebbi közgyűlésig a választmány ad helyettesre megbízást.

13. §

A védnök

A Társaság közgyűlése a választmány előterjesztésére védnököt kérhet fel. A Társaság védnökévé a magyar tudományos élet valamely kiemelkedő egyénisége választható.

14. §

Az elnök

Az elnök képviseli a Társaságot a hatóságok és más hivatalos intézmények előtt. Irányítja a Társaság működését. A főtitkárral együtt aláírja a Társaság nevében a kötelezettségvállalásokat. A kifizetéseket utalványozza, ezt a jogát az alelnökökre és főtitkára kiterjesztheti. A költségvetésben nem szereplő célokra csak választmányi határozat alapján utalványozhat. Bármikor jogosult a pénztárkezelést ellenőrizni, az ügyviteli iratokba és számadásokba bármikor betekinhet. Eldönti, hogy melyik szervnek kell eljárnia olyan esetekben, amelyekről az alapszabály nem rendelkezik. A közgyűlésen, a választmányi és felolvasó üléseken elnököl. A közgyűlést és a választmányi üléseket összehívja. Ellenőrzi a választmány határozatainak végrehajtását. Szavazategyenlőség esetén az ő szavazata dönt.

Az elnököt akadályoztatása esetén elsősorban az ügyvezető alelnök, vagy bármelyik alelnök, az ő akadályoztatásuk esetén a főtitkár helyettesíti.

15. §

Az alelnökök

Az alelnökök az elnököt akadályoztatása esetén mindenben helyettesítik és vele egyetértésben minden olyan ügyet intéznek, amely az alapszabályok szerint nem tartozik a Társaság más szervének hatáskörébe.

A közgyűlés az egyik alelnököt ügyvezető alelnökké választhatja. Ebben az esetben az ügyvezető alelnök helyettesíti elsősorban az elnököt. Az ügyvezető alelnök helyettesítési joga a teljes elnöki jogkörre kiterjed.

16. §

A titkárság

A főtitkár az elnök irányításával vezeti a Társaság ügyeit, a választmányi ülések előadója. Utalványozási joggal rendelkezik, aminek nagyságrendjét az elnök határozza meg. Intézkedéseiben az elnökkel egyetértésben jár el, az alelnököket akadályoztatásuk esetén helyettesíti. A közgyűlésen a Társaság működéséről beszámol.

A titkár a főtitkár irányításával a Társaság működésével kapcsolatos szervezési munkákat végzi, előkészíti a felolvasó üléseket, vándorgyűléseket. Vezeti a közgyűlések és a választmányi ülések jegyzőkönyvét.

A titkárság intézi a levelezést. A tagok mindenkori létszámát nyilvántartja.

17. §

A pénztáros

Allandóan figyelemmel kíséri és ellenőrzi a Társaság gazdasági ügyeit, a pénzkezeléséért anyagilag felelős.

18. §

A számvizsgáló bizottság

A közgyűlés 3 év időtartamára 3 rendes és 1 póttagból álló számvizsgáló bizottságot választhat, ez megbízatása ideje alatt a pénzkezelést bármikor megvizsgálhatja, a számadási év lezárásával pedig az évi zárszámadást és egyéb iratokat részletesen megvizsgálja és vizsgálata eredményéről a választmánynak írásban jelentést tenni tartozik. Tagjai megbízásuk alatt sem a választmánynak tagjai nem lehetnek, sem más tisztséget nem viselhetnek.

19. §

A szakosztályelnök és a szakosztálytitkár

A szakosztályelnökök és szakosztálytitkárok gondoskodnak az illető szakosztály működéséről; elkészítik és jóváhagyásra a választmány elé terjesztik a szakosztály munkatervét; felolvasó- és vitauléseket hívnak össze. Tisztségviselő tagokként részt vesznek a választmány munkájában.

20. §

Az ügyintéző

A Társaság nem választott, munkaviszonyban levő ügyviteli dolgozója. A tisztségviselőkkel együtt résztvesz a szervező munkában, ezenkívül intézi az adminisztrációt (levelezés, tagdíjbeszedés, meghívók szétküldése stb.). Őrzi és kezeli a Társaság iratait, pecsétjét. Felelősséggel kezeli a Társaság vagyonát, pénzügyi iratait, a bevételekről és kiadásokról a hatályos pénzügyi előírások szerint könyvelést vezet, a pénztárossal együtt jelentést tesz a közgyűlésen és a választmányi üléseken. Minden pénztári bevételt nyugtázni köteles, kifizetéseket utalványozásra folyósíthat. Munkáját közvetlenül a főtítkár irányítja.

21. §

Alapszabálymódosítás, fúzió, feloszlás és a vagyon hovatordítására irányuló határozatok

Az alapszabály módosítása, a Társaságnak más egyesületbe olvadása (fúzió), nemkülönben a Társaság esetleges feloszlása tárgyában hozott közgyűlési határozatokat foganatosításuk előtt jóváhagyás végett a Magyar Tudományos Akadémiához fel kell terjeszteni. Ha a közgyűlés a Társaság megszüntetését mondja ki, a vagyon hovatordításáról a Magyar Tudományos Akadémia dönt.

22. §

Hivatalos záradék

A Társaság megszűnik, ha feloszlását a közgyűlés kimondja, ha annak határozata alapján más egyesülettel egyesül, vagy ha a felügyeleti hatóság a feloszlását elrendeli. Budapest, 1970. július 9.

FÖLDES LÁSZLÓ s. k.,
főtítkár

ORTUTAY GYULA s. k.,
elnök

A Magyar Tudományos Akadémia Központi Hivatala — miután az előírt jogszabályi feltételeknek megfelel — központi nyilvántartásába felvette. 331.101/1970. sz.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Helle Mária

A kézirat nyomdába érkezett: 1971. II. 2. — Terjedelem: 13.30 (A/5) ív

---

71.71131 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Schriftsleiter — Editor

LÁSZLÓ KESZI-KOVÁCS

BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Schriftleitungskomitee — Associate Editors

IVÁN BALASSA, TEKLA DÖMÖTÖR, BÉLA GUNDA, IMRE KATONA,
LAJOS TAKÁCS, ISTVÁN VINCZE, VILMOS VOIGT

VOL: LXXXII

1971

2

Настоящий журнал занимается обширным научным исследованием венгерской народной культуры, а также исследованием народной культуры соседних и родственных нам народов, далее исследованием касающихся этнографическую науку проблем, их обсуждением и публикацией результатов исследования. В рецензионном разделе представляет читателям научные книги и журналы, интересующие этнографов и этнографическую науку.

Журнал выходит на свет ежегодно на 40 печатных листах в 4 номерах.

Рукописи и книги, назначенные для рецензии, а также и корреспонденцию, относящуюся к редакции журнала: просим прислать на адрес: Редакция Этнографии (Будапешт, V., Пешти Барнабаш ул. дом № 1).

Подписка осуществляется через Предприятия иностранной торговли «Культура» (Будапешт, I., Fő utca дом № 32.; чековой номер: Подписка по счету ВНБ-а Будапешт 54. Культура Венгрия № 024

Подписная цена на год: 56,— форинтов.

*

This review treats of and comments upon major problems of Ethnology and brings discussion on the research work with special regard to the Hungarian, the neighbouring and kindred peoples. The articles published contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters to the Editor should be sent to the following address: *Ethnographia*, Budapest V., Pesti Barnabás u. 1. Correspondance concerning the publishers of the Hungarian Ethnographical Society should be mailed to the Secretary of that Society.

Subscription orders to be placed with: "Kultúra" Commercial Undertaking for the Export of Books and Newspapers, 32. Fő utca Budapest I. Subscription prices to be paid to MNB, Budapest, 54, in favour of account No. 024 Kultúra, Hungary

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

VOL: LXXXII

1971

2

INHALT — SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ

- Voigt, Vilmos:* Engels and Prehistory — Ф. Энгельс и первобыт-
ное общество ..... 169—187
- Mikusev, A. K.:* Das Epos der Nordsyrjänen (Komi) in Verbin-
dung mit der Renttierzucht — Das Narankü-Lied — Эпос
северных комм, связанный с оленеводством, нуракою .... 188—200
- Papp, József:* Hirten und Hirtengeschlechter in Tiszacsége —
Пастухи, пастушество как родовое занятие в селе Тисачеге 201—219
- Dömötör, Sándor:* Der historische Hintergrund des Liedes von
Bandi Angyal — Исторический фон песни Банди Андяла 220—248
- Müller, Róbert:* Daten zur Landwirtschaft der landnehmenden
Ungarn — О земледелии у венгров в период завоевания
Родины ..... 249—261
- Kleinere Mitteilungen — Dokumentation — Краткие сообщения** 262—276
- Diskussion — Discussions — Дискуссия** ..... 277—281
- Literarische Rundschau — Revue Littéraire — Рецензия** .... 282—303
- Volkskundliche Nachrichten — Nouvelles ethnographiques —
Этнографические известия** ..... 304—320

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

BUDAPEST 1971

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szerkesztő

K. KOVÁCS LÁSZLÓ

A szerkesztő bizottság tagjai:

BALASSA IVÁN, DÖMÖTÖR TEKLA, GUNDA BÉLA, KATONA
IMRE, TAKÁCS LAJOS, VINCZE ISTVÁN, VOIGT VILMOS

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Fellegb kiadó: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kladvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely *postahivatalban*. Pénzforgalmi jelzőszám: 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. telefon 111—010. Pénzforgalmi jelzőszám 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-BAN: Budapest V., Váci utca 22. telefon: 185—612.
Előfizetési díj egy évre: 56 Ft.

TARTALOM

<i>Tagányi Zoltán: Paraszttársadalom és industrializáció</i>	321—342
<i>Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. (Pais Dezső, Mezey László és Holl Béla hozzászólásaival)</i>	343—374
<i>Molnár Balázs: Komádi</i>	375—393
<i>Mikusev A. K.: A zürjének családi-közösségi improvizációs lírai költészete</i>	394—411

Kisebb közlemények

<i>Gergely Pál: Vikár Béla, mint folklorista</i>	412—417
<i>Gunda Béla: Újabb adatok Borbás Vince munkásságához</i>	417—418
<i>Kiss Lajos: A juhászcutya (Ortutay Gyula jegyzeteivel)</i>	418—422
<i>Schram Ferenc: Építészeti ábrázolások a XVIII. század végétől</i>	422—424
<i>Sonkoly István: Kiegészítés</i>	424—425
<i>Benda Kálmán: Révai Péter ajánló levele Gáspár vajda és népe számára 1608-ból</i>	425—426

Viták, vélemények

<i>Hoppál Mihály: A II. Nemzetközi Néprajzi Filmszemle és Tudományos Tanácskozás</i>	427—436
Könyvszemle	437—469
Néprajzi hírek	470—480

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII.

*

BUDAPEST 1971

*

3. SZÁM

Paraszttársadalom és industrializáció*

Tudományunk művelői körében egyre gyakrabban merül fel a kérdés, mit tartogat az ethnográfia számára a jövő, hiszen a jelenkori társadalmi és kulturális átalakulások eredményeként az anyagát képező hagyományos népi kultúra emlékei napról napra fogynak, szűkül kutatási anyagbázisa. BURSZTA József egy igen meglepő című cikkéből (*Az ethnográfia krízise?*) olyan jellegű következtetéseket vonhat le az olvasó, hogy az ethnogenetikai és atlasz kutatások továbbra is tudományunk autonóm kutatási területeit képezik, azonban a jelen pillanatban már nem volna célszerű krízisjelenségekről beszélni a lengyel néprajzban, mivel az utóbbi tíz évben a történeti szemléletből kisarjadó szociológiai és jelenkori átalakulási vizsgálatok átsegítették tudományunkat a bizonytalanság és gondolati merevség korszakán.¹ Ugyan a falu jelenkori társadalmi átalakulási problémáival foglalkozó kutatások mind a lengyel néprajzban, mind pedig a szociológiában egyaránt a kezdeti fázisban vannak, azonban már nagyon jól felmérhető, hogy milyen változásokat és szellemi felfrissülést idéztek elő. A lengyel néprajzi érdeklődésben bekövetkező ilyen jellegű fordulat azonban egyáltalában nem tekinthető a véletlen művének, ugyanis ilyen jellegű kutatások aránylag elég nagy hagyományokra tekintenek vissza a lengyel tudományban. Így érdemes megjegyezni, hogy már a két háború közötti időkben működött egy agrárökonómiai és faluszociológiai vizsgálatokat végző *Instytut Ekonomii Rolnej* nevű intézet, úgyszintén létezett már a két háború közötti időszakban egy *Roczniki Socjologii Wsi* című folyóirat, mely azonban a háború kitörése miatt csak negyedik évfolyamáig jutott el. A falu társadalmi kérdései iránti érdeklődés megújulásának egyik legjobb bizonyítéka a felszabadulás után a varsói Közgazdaságtani Egyetem keretein belül újjászerveződő *Instytut Ekonomii Rolnej*, valamint a Tudományos Akadémia kötelekein belül megalakuló Faluszociológiai Munkaközösség. Az utóbbi intézetek gondozásában jelenik meg 1964 óta nevében a régi hagyományokat idéző *Roczniki Socjologii Wsi* című folyóirat és egy külön faluszociológiai monográfia sorozat. A falu jelenkori társadalmi és urbanizációs kérdéseivel a *Studia Socjologiczne* című lap tanúsága szerint

* Jelen beszámolóink az MTA Néprajzi Kutatócsoportja Társadalmi Osztálya 1969. december 21-i ülésén elhangzott előadásunk jelentősen átdolgozott változata. Megfigyeléseink elsősorban a közép-európai, illetve a lengyelországi viszonyokra vonatkoznak, azonban a címben szereplő általánosító paraszttársadalom kifejezés is jelzi, hogy a felvázolt fejlődési folyamat néhány szélesebb, európai érvényű elemet is magába rejt. Ezt elsősorban a lábjegyzetekben megadott anyag és utalások révén igyekeztünk érzékeltetni. Megjegyezni kívánjuk még, hogy dolgozatunkban végső soron nem egy fejlődési folyamat abszolút leírását, hanem egy nagyon jellegzetes kutatói magatartás és értelmezési mód demonstrálását tűztük célul magunk elé.

¹ BURSZTA J. Poznań 1965. 91—105.

az átlag szociológusok is nagyon szívesen foglalkoznak. Érdemes külön megjegyezni, hogy a *Wies' Współczesna* című folyóirat az ilyen jellegű kérdések iránt érdeklődő vagy munkásságuk folyamán ilyen jellegű problémákba ütköző társadalmi és kulturális aktivistáknak is nyilvános fórumot biztosít. A fentebbi körülményeket is figyelembe véve nem csodálható, hogy a falu társadalmának jelenkori átalakulásait megfigyelő szociológia és annak is egyre inkább elkülönülő ága, a faluszociológia, a néprajz tudományának is új lendületet adott. Mielőtt azonban a szociológiai gondolkodási mód elemzéséhez hozzáfognánk — meg kell jegyeznünk, hogy a lengyel néprajznak is vannak olyan hagyományai, melyekből kiindulva szintén eljuthattak, és el is jutottak, a szociológiai szemlélethez. Elsősorban BYSTRON Jan Stanisław és főleg DOBROWOLSKI Kazimierz munkássága teremtette meg azt a gondolati alapot, mely a lengyel néprajzot társadalmi problémák iránt fogékonyvá tette. Ennek következtében megszülető munkákat, noha csak a szociológiai orientáció jellemzi, a vizsgált problémák ugyanis nem jelentkeznek teljes egészükben a szociológia fogalmi köntösében, de indító gondolataik következetes végigvezetésével eljuthatunk a társadalom és kultúra legáltalánosabb, vagyis az általános szociológia és kulturális anthropológia alapvető elméleti kérdéseinek körébe.

A XIX. század közepén BERWIŃSKI Ryszard a folklór anyag vizsgálatával kapcsolatban olyan eredményekre jutott, hogy majdnem az egész ós-szlávnak tartott népi anyag lényegében az egyházi oktatás közvetítő szerepének eredményeként került át a középkori irodalomból a népi szájhagyományba. Alapvető munkájában — „*Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznej i naukowej rkytyki*” — nem egy helyén hangoztatja, hogy a nép kultúrája és irodalma mindig a felsőbb társadalmi osztályokkal való kapcsolatainak megfelelően alakult. Teljes öntudattal állítja, hogy az uralkodó társadalmi osztályok olyan módon formáltak és alakították a nép kultúráját, ahogyan akarták, mivel ehhez a feudalizmus társadalmi viszonyai között minden hatalmuk megvolt.² BERWIŃSKI Ryszard gondolati továbbfejlesztett formában, de jóval később BYSTRON Jan Stanisław és DOBROWOLSKI Kazimierz munkáiban jelennek meg. BYSTRON Jan Stanisław „*Népi kultúra*” című alapvető művéből a paraszti kultúra következő elméleti, a francia pozitívizmus egyes vonásait felidéző megközelítési módja bontható ki. A kultúra alapvető építőelemekből — vagy ahogyan BYSTRON nevezi — kulturális tartalmakból tevődik össze, melyek az egyes társadalmi osztályok jellegétől teljesen függetlenek, vagyis nehéz volna külön népi, polgári vagy nemesi kulturális tartalmakról beszélni. Ezek az alapvető tartalmak az egyes társadalmi osztályok és rétegek között állandó mozgás, csereakció folyamatában vannak, azonban a társadalmi osztályok és rétegek közötti kulturális érintkezési lehetőségek korlátozott volta, illetve azok megszűnése következtében ezek az alapvető alkotóegységek az adott osztályra jellemző konfigurációkat hozhatnak létre. Így tehát elképzelései szerint a nemesség, polgárság és parasztság kultúráját ugyanazok az elemek alkotják, az egyes osztályok között megfigyelhető különbségek csak látszólagosak, csakis a feudalizmus partikuláris társadalmi és gazdasági törvényei következtében alakultak ki bizonyos osztályjellegű felmutató kulturális konfigurációk. Az alkotási folyamatról vallott nézeteiben ugyan nem tagadja az önálló alkotási folyamat meglétét,

² BERWIŃSKI W. R. Poznań 1854.

azonban a fentebbi megfontolások eredményeként nagyobb jelentőséget tulajdonít a kulturális átvétel, az azt megelőző szelekció és az átvett javak átalakítása jelenségének.³ A társadalmi érintkezés során átkerülő kulturális javak átalakítása előtt szelekció figyelhető meg, melyet a falu társadalmát irányító tekintélyek: idős emberek, pap, földesúr és tanító hajtanak végre.⁴ A BERWIŃSKI és BYSTRON-féle elgondolások egyes vonatkozásaikban még sokkal rendszeresebb formában jelentkeznek az utóbbi tíz esztendőben tudományos pályájának újabb csúcsait elérő DOBROWOLSKI Kazimierz munkáiban. A hagyományos népi kultúráról írott cikkében megjegyzi, hogy a falu kultúráját és társadalmát a feudalizmus gazdasági törvényei hatásaként az izolációra való hajlama jellemzi és ennek eredményeként megőrizhet olyan alapvető ősi elemeket, melyek párhuzamai csak a primitív, törzsi társadalmak kultúrájában lelhetők fel.⁵ A falu izolációján elsősorban a középkori várossal fenntartott gyér számú, valamint a feudális uralkodó osztálytól való függő helyzet következtében kialakult kapcsolatok lazíthatnak.⁶ Az elzárt, izolált falu kultúrájának ősi elemeire rakódtak rá konkrét történeti szituációkban így pl. a feudalizmusban az ún. megkésett átvétel eredményeként a felsőbb társadalmi osztályok és rétegek kultúrájának egyes elemei.⁷ A paraszti kultúra legtöbb eleme ilyen jellegű eredetének tudata azonban kiveszett,⁸ mivel a felülről átvitt és átvett javak erős átalakításon estek át — primitívizálódtak⁹ a kulturális átvétel korlátozott anyagi és technikai feltételei következtében.¹⁰ Elsősorban a kulturális érintkezésben levő feudális társadalmi osztályok közötti nagy anyagi távolság következtében nyílt csak lehetőség az átvett javak önálló, a paraszti alkotó fantázia segítségével történő átalakítására.¹¹ Az átvett javak szelekciója, valamint azoknak a paraszti kultúra egészében való beillesztése nem egyszer a törzsi társadalmak kultúrája hordozóinak, valamint

³ BYSTRON J. St. W-wa 1947. 17—27.

⁴ BYSTRON J. St. W-wa 1947. 17—27. Jobbára az Európán kívüli paraszttársadalmakat vizsgálva REDFIELD R. felhívja a figyelmet, hogy ezekben léteznek egyének, külön foglalkozási kategóriák, melyek a falu társadalmára számára alapvető, létfontosságú ismeretanyagot közvetítenek. REDFIELD R. Chicago 1955 89. 1. uő. Chicago 1956. 76, 86, 93 é. 97.

⁵ DOBROWOLSKI K. 1966. 80.; REDFIELD a falu kultúrájának önálló gyökereiről (kis tradíció) tesz említést, melyek a felsőbb társadalmi rétegek kultúrájába (nagy tradíció) is felszívódhatnak.

⁶ DOBROWOLSKI K. 1966 105—107. Az izolált kulturális és társadalmi rendszerek kutatása ürügyén fordította figyelmét a kulturális anthropológia a paraszti közösség felé, azonban az idevágó kutatások is bebizonyították, hogy ezek nyilvánvalóan zárt kulturális és társadalmi egysége ellenére szoros adminisztratív és kereskedelmi szálakkal kapcsolódnak ahhoz a kultúrához, ill. társadalomhoz (lásd további társadalmi rétegek; polgárság, nemesség), melynek részét képezik. REDFIELD R. Chicago 1955, 121—125 1. uő. Chicago 1956. 60—64.

⁷ A kultúra elemeinek jelzett mozgása csak úgy képzelhető el, hogyha ez a társadalom szerkezete által alkotott edényrendszer mentén bonyolódik le. Ezek az alapelgondolások képezik BERWIŃSKI, BYSTRON és DOBROWOLSKI elméletének háttérét.

⁸ DOBROWOLSKI K. 1966. III.

⁹ A falvak felé közvetített laicizált ismeretanyagról beszél REDFIELD R. Chicago 1956. 71—76.

¹⁰ DOBROWOLSKI K. 1966. 113—116.

¹¹ DOBROWOLSKI K. 1966. 133. 1. Az Európán kívüli társadalmak esetében is megfigyelhető az átvett javaknak a falu kultúrája alapvető rétegébe való beillesztése, azzal való összeolvadása. Az átvett javak szelekciója is a paraszti kultúra követelményeinek megfelelően történik. REDFIELD R. Chicago 1956. 94.

egy középkorban kialakult pszichikai alkatnak az idegen kultúrákkal szembeni viselkedési módját juttatja eszünkbe.¹² Nagyon érdekes körülmény, hogy az itt csak nagy vonalakban vázolt megfontolások mind BYSTROŃT, mind pedig DOBROWOLSKIT a szociológiai érdeklődés irányába terelték. Így pl. BYSTROŃ a két háború közötti időszakban egy szociológiai kézikönyv megírásával kísérletezik, úgyszintén DOBROWOLSKI a falu és város történeti kapcsolatainak elméleti alapjaiból kiindulva tanítványaival egyetemben már a két háború közötti időszakban szociológiai kutatásokba kezdett, melyeket a háború utáni időszakokban is tovább folytatott.

A BYSTROŃ, DOBROWOLSKI-féle irányvonal elméleti tendenciái révén, noha csak csíraformában, olyan gondolati elemek jelentek meg a lengyel néprajzban, melyek megfelelői az általános szociológiai és kulturális anthropológia irodalmában is megtalálhatók. Így felmerül munkáikban a kultúra fogalmának absztrakciója, vagyis a kultúra egységes és oszthatatlan jelenségként fogható fel.¹³ Igyekeznek elkerülni a paraszti kultúrának az anyagi, folklór és társadalmi kultúra részére való feldarabolását, ugyanakkor a népi kultúra minden egyes területén otthonosan mozognak. Az egy és oszthatatlan társadalmi és kulturális valóság tényéből kiindulva teljesen szabadon lépik át az egyes társtudományok határait, sőt mi több, elsősorban DOBROWOLSKI révén teljesen tudatosan hirdetve a tudományok integrációjának elvét.¹⁴ Tanulmányaikban szintén érződik a kultúra kumulatív megközelítési módja, vagyis a paraszti kultúrát a vívmányok és találmányok egymásra rétegződése,¹⁵ felhalmozódása eredményeként fogják fel. E gondolatok megfelelői az evolucionizmus tanai között is megtalálhatók.¹⁶ Noha nem tudatosított formában, de pl. már BERWIŃSKImél jelentkezik a kultúra törvényszerűségeinek folyamatszerű érzékelése,¹⁷ úgyszintén BYSTROŃ munkájának befejező fejezetében — noha csak költői képen, de egészen határozottan utal arra, hogy a kultúra jelenségei nem zárhatók merev gondolati kategóriák határai közé, mivel azok tendenciák, folyamatok formájában jelentkeznek.¹⁸ A BYSTROŃ-féle tekin-

¹² DOBROWOLSKI K. 1966. 104, 133.

¹³ E gondolati tendencia lényegében abban nyilvánul meg, hogy a kultúra egyes részjelenségei, aspectusai az általánosító kultúra kifejezés alatt jelennek meg. BENETT John W. 1954. 172—73. szerint ez a gondolati tendencia a kulturális anthropológia múltját jellemezné csak, viszont hasonló törekvések a lengyel néprajzban, ill. szociológiában a mai napig is megfigyelhetők. Érdemes megjegyezni, hogy azonban már itt is megfigyelhető bizonyos elégedetlenség (lásd pl. JASIEWICZ Z. ismertetését GOŁEBIOWSKI B. munkájáról Wrocław 1968. 625.) az ilyen jellegű általánosítással szemben, de ugyanakkor nem szabad említés nélkül hagynunk: a kultúra fogalmának ilyen formában való kezelése nagy előrehaladást jelent a hagyományos néprajz partikuláris szemléletmódjához képest és így ez az integrált szemléleti mód egyik kezdeti megnyilatkozásaként is felfogható.

¹⁴ DOBROWOLSKI K. 1966. 64—65. A tudományok integrációjára vonatkozó elvek nemcsak az egyes társtudományok izolációját előidéző határfalak lebontását, hanem azokat összekötő, egységbe kapcsoló gondolati struktúra és közös fogalmi rendszert kialakítását is megköveteli. KLUCKHON C. Chicago 1954. 507.; BENETT J. W. 1954, 169—170.

¹⁵ Ez a szemlélet BYSTROŃ J. St. Poznań 1947. és DOBROWOLSKI K. 1966. 76—196. munkáiban is érződik.

¹⁶ A kultúra fejlődése mint a kulturális vívmányok és találmányok mechanikus egymásraátétegződése, kumulációja a XIX. századi evolucionizmus egyik alaptetele. Ennek távolabbi elméleti következményeit pl. lásd MOORE-nál 1954. 347—356.

¹⁷ BERWIŃSKI R. Poznań 1854. 167., valamint szakdolgozatom Poznań 1968. 86—87. kézirat.

¹⁸ BYSTROŃ J. St. W-wa 1947. 440—441.

télyek rendszere, valamint a falu közösségétől független egyének (vándor kereskedők, énekesek, tutajosok, obsitos katonák stb.)¹⁹ kultúráközvetítő és -formáló erejének hangoztatása mögött ott rejtőzik a személyiség, és a személyiség kultúraalakító szerepének felismerése, mely lényegében filozófiai jellegű probléma mind a szociológia, mind a kulturális anthropológia problémamegközelítési és elméleti aseceptusaiban jelentkezik.

Továbbiakban a jelzett irányvonal egyik legalapvetőbb eredménye az, hogy támpontot nyújt a falu és város kultúrája közötti kapcsolatok mind történeti, mind pedig jelenkori vizsgálataihoz. A történeti időkben lezajló át-retegződési jelenségek (a városba való „szökés”, az „álnemesítések”),²⁰ a város és felsőbb társadalmi osztályok kultúrájával való érintkezés eredményeként már a középkori és a XIX. századi falun is megfigyelhető urbanizációs folyamatok jelensége szolgáltatott analógiát a néprajz számára a jelenkori társadalmi át-retegződés, illetve a falun lezajló urbanizáció megfigyeléséhez. Mondhatnók úgy is, hogy a BYSTROŃ, DOBROWOLSKI-féle elgondolások eredményeként a jelenkori átalakulási folyamatok, mintegy a hasonló középkori tendenciák meghosszabításaként foghatók fel.

BYSTROŃ és DOBROWOLSKI nem tagadható hatása eredményeként a lengyel néprajzban nem egy tanulmány és monográfia született meg, mely elsősorban a hagyományos népi kultúra történeti mozgását, annak a város kultúrájával való kapcsolatait kutatja, így elsősorban a népi lakáskultúra, építézet, viselet és folklór területeire vonatkoztatva.

Tehát az elmondottak értelmében a lengyel néprajz belső fejlődés eredményeként is képes volt bizonyos társadalmi jelenségeket érzékelni, ugyanakkor a mélyén rejlő gondolati tendenciák révén fogékonyságot mutatott az általános szociológia egyes problémái iránt is. A néprajz belső eseményeivel egyidőben ismét felfejlődő szociológia, illetve annak egyre jobban kibontakozó külön kutatási ága, a faluszociológia, a következő módon fogalmazza meg kutatási problémáit. Milyen kulturális és társadalmi folyamatokat idéz elő a paraszttársadalomban az iparosítás és a vele együttjáró urbanizáció folyamata? Arra a kérdésre igyekszik feleletet kapni, milyen utakon és módon hatolnak be a városi kultúra elemei a paraszti társadalom kultúrájába, milyen módon feszítik szét a hagyományos életforma kereteit, milyen irányban haladnak ezek az átalakulási folyamatok? Ezzel egyidőben igyekszik a falu eljövendő társadalmi és kulturális képét is előre jelezni. Különös figyelmet szentel az átmeneti formák vizsgálatának, melyek a hagyomány és az új életforma keveredésének eredményeként jelennek meg a parasztság társadalmában és annak kultúrájában.

Közismert tény, hogy a szocialista iparosítás végső eredményeként alapvetően megváltoznak a mezőgazdasági termelés üzemszervezeti feltételei is, továbbá a parasztság számára megnyíló, mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatás lehetőségei és így a falu lakóinak a városba való tömeges emigrációja

¹⁹ BYSTROŃ J. St. Poznań 1947. 25—26.; DOBROWOLSKI K. 1966. 83. említ nagyobb alkotó egyéniségeket és azok kisugárzási területeit.

²⁰ BYSTROŃ J. St. W-wa 1947. 197—329.; DOBROWOLSKI K. 1966. 123.

²¹ E vizsgálatok ismertetése külön tanulmányt igényelne. Egyelőre csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a történeti szemléletű kutatásokon nagyot lendítettek BURSZTANAK a népi építkezéstről és településről, PRWOCKINAK a lengyel népművészet genesiséről és J. KRZYŻANOWSKINAK a lengyel népi irodalomról frott tanulmányai.

a falu társadalmi struktúrája gyökeres átalakulásának irányában hat.²² A falu társadalmának mobillá válása következtében a korábban teljesen ismeretlen új kulturális vívmányok és urbánus minták jelennek meg a falun.²³ E vizsgálatokból is nagyon világosan kiderül, hogy a falu lényegében csak a szocialista iparosítás korszakában szakít véglegesen az izoláció irányába ható naturálgazdálkodás hagyományaival és csak most győzedelmeskednek végérvényesen azok az árutermelési viszonyok, melyek csíraformában a középkori falun is jelentkeztek.²⁴

A falu társadalmára vonatkozó kutatások és vizsgálatok kimerítő ismertetésére itt most nem keríthetünk sort arra való tekintettel, hogy az idevágó hatalmas irodalom áttekintése majdnem hogy lehetetlen. Így jelen beszámolóinkban csak a faluszociológia egyes kiválasztott területeit, a lokális faluközösség, a falu társadalmi struktúrája, valamint a paraszti család átalakulására vonatkozó vizsgálatokat kívánjuk bemutatni, érzékeltetve a problémafelvetés színvonalát, valamint megkísérelve az eddigi eredmények összefoglalását is. Végül pedig néhány módszertani kérdést is érinteni kívánunk.

A hagyományos lokális paraszti közösség átalakulásaira vonatkozó kutatások esetében is a lengyel kutatók igyekeznek a szociológia hagyományos ideális típusait, így a TOENISS-féle *Gemeinschaft-Gesellschaft*, vagy lényegében ugyanerre a beosztásra támaszkodó REDFIELD-féle *folk és urban society* rendszerezést alkalmazni.²⁵ A jelzett elgondolások eredményeként a lengyel faluszociológiában is találkozunk olyan elképzelésekkel, melyek szerint a hagyományos lokális közösség előbb vagy utóbb tisztán városi típusú, atomizált egységekre bomló társadalommá alakul át. Az empirikus kutatások azonban ezt a lengyel szociológiai irodalomban gondolati tendencia formájában állandóan felbukkanó elképzelést nem igazolták egyértelműen.²⁶ Ugyan a kutatók mindannyian megegyeznek abban, hogy a hagyományos faluközösség széthullása, dezintegrációja minden kétséget kizáróan bizonyítható tény, azonban a bekövetkezett állapot megítélésére vonatkozóan a vélemények között már jelentős eltérések figyelhetők meg. A nézetek egy csoportja a hagyományos szervezeti formák megingása következtében beállott dezorganizált állapotot végső formának tekinti és tagadja egy új fajta társadalmi integráció

²² GAŁESKI B. W-wa 1963. 29—42. uő. 1967. 37—61.; SZCZEPAŃSKI J. 1964. 5—51. GAŁESKI B. 1963. 35—67.; TUROWSKI J. 1966. 74. A társadalmi migráció problémáinak legkimerítőbb leírását lásd MAKARCZYKNÁL. 1964.

²³ ADAMSKI WI. 1965. 181—190.; MARKOWSKI D. 1967. 92—93.; BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 148. megjegyzése szerint az ingázók kategóriája még a falu társadalmának tagjaiként foghatók fel, de kulturális szempontból már a városhoz kapcsolódva jelennek meg viszonycsoportként, a technikai civilizációt képviselve a falu közössége szemében.

²⁴ GAŁESKI B. W-wa 1963. 21. uő. 1963. 46. Különösen BAUMANN Z. hangsúlyozza, hogy a középkorban megfigyelhető paraszti árutermelés jelensége még nem tekinthető árutermelési viszonyoknak. Ezek végérvényesen csak a munkaerő általánosan áruvá válása eredményeként győzedelmeskednek. BAUMANN Z. W-wa 1966. 374—404.

²⁵ REDFIELD R. Chicago 1956. 70—72.

²⁶ Az itt megfigyelhető bizonytalanság nemcsak a jelzett elgondolás matematikus mivoltából fakad, hanem abból a körülményből is, hogy a tájilag rendkívül tagolt országban az átalakulási folyamatok nagyon eltérő ütemben és ennek következtében nehezen kielemezhető formákban zajlanak le. Lásd erre vonatkozóan még az 59. sz. jegyzetet.

folyamatának lehetőségét.²⁷ Ezzel szemben a kutatók másik csoportja — különösen TUROWSKI Jannal az élen — hangoztatja, hogy a falu közösségének dezintegrációja csak átmeneti állapot. Kialakulhatnak a falu társadalmának új szervezeti formái, azonban a mezőgazdasági bővített újratermelés jellegénél fogva soha sem azonosulnak teljes mértékben az urbánus mintákkal, bizonyos fokú autonóm jellegüket a városiakkal szemben megőrzik.²⁸ Tehát nemcsak a társadalmi és gazdasági átalakulások menete és az eddigi kutatások eredményei, hanem a rendszerezés szubjektív értékítéleti elemeit is figyelembe véve — elméleti szempontból is — a *Gemeinschaft-Gesellschaft* beosztás jogosan megkérdőjelezhető.²⁹ A jelezhető ellenvetések ellenére mégis a rendszerezés dichotómiája, a tézissel szemben felállított antitézis gyakorlati szempontból nagyon hasznos rendszerező eszközt ad kezünkbe,³⁰ sőt mi több a dichotómia belső differenciálódása segítségével a vizsgált formák kontinuos egymásutánja vázolható fel.³¹ A jelzett rendszerezési elvek alapján bemutatásra kerülő

²⁷ Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy az urbanizáció itt megfigyelhető kezdeti foka következtében csak a társadalmi rendszer megingásának jelensége figyelhető meg (lásd az 59 sz. jegyzetet) és így a hagyományos formákkal szemben kialakuló, ellentézis-ként felfogható újabb képződmények sem alakultak még ki. GALESKI B. 1966. 9—14.

²⁸ A falu társadalma és kultúrája a hagyomány révén történő determináltságát hangsúlyozzák a lengyel irodalomban ZAWISTOWICZ—ADAMSKA K. 1966. 45—52.; TRAWIŃSKA M. 1966. 67—80.; TUROWSKI J. 1966. 17—41. uő. W-wa 1966. 65—77. Ilyen jellegű tudományos programot igyekezett BURSZA J. Poznań 1964. munkatársai-val a Koszalin környéki falvakban végzett kutatásokkal igazolni. A falun uralkodó sajátos életfeltételek determináló erejére hivatkozik még BLANCKENBURG P. is Stuttgart 1962. 75. A WURZBACHER-féle gyűjteményes kiadás is az urbánus és rurális kulturális jegyek keveredését egyrészt a falu történeti determináltságával, másrészt a falu társadalmának továbbra is megmaradó lokális jellegével magyarázza. WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 286, 289, 290, 294 és 112—147.; KULCSÁR K. 1969. Bp. 129. Lásd még az 59 sz. lábje-gyzetet.

²⁹ BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 73. megjegyzi, hogy az iparosítás előtt ezek a különbségek inkább szembeötlők voltak, tehát e beosztás nem nélkülöz némi gyakorlati alapot, azonban a vele szemben támasztott elméleti kifogások mind gyakoribbak. Így KOTTER megjegyzi, hogy a *Gemeinschaft-Gesellschaft* típusú társadalmak, ill. az azokat jellemző elemek éles szembeállítására nem fogadható el. Nincsenek kimondott agrár vagy ipari társadalmak, a történeti fejlődés folyamán a jelzett formákat alkotó elemek csak egymásnak megfelelő szintű fejlettségi fokáról lehet beszélni. Ezt azzal indokolja, hogy az ipari forradalmat megelőzően magának a földművelésnek a megszületésnek, az agrár-forradalom egy megfelelő technikai és technológiai szintet követelt meg. Utal arra a tényre is, hogy a mezőgazdasági termelés növekedésének leggyorsabb üteme a fejlett ipari társadalmakban figyelhető meg. Gondolatai további menetében az irracionális és racionális szervezeti formák elkülönítését és egymással való éles szembevetését is felveti, így a feudalizmusban kialakult szervezeti formák: telekrendszer és faluszervezet minden agrár jellege ellenére sem tekinthető irracionálisnak, mivel a feudalizmus körülményeit figyelembe véve a legteljesebb mértékben racionális szervezeti formáknak foghatók fel. KOTTER H. Düsseldorf—Köln 1958. 35, 42, 44, 46., REDFIELD R. 1955. 146., és ZIÓLKOWSKI J. W-wa 1965. 132—202. is felhívják a figyelmet, hogy a városokban fel-lelhetők olyan nem formális csoportok, melyek a falu közösségét jellemzik.

³⁰ BAUMANN Z. W-wa 1966. 242. és REDFIELD R. Chicago 1955. 127—144. is jelzik, hogy az emberi elme egyik sajátossága a dichotomikus, alternatív gondolkodásra való hajlam.

³¹ A kontinuos formák felvázolása segítségével a vizsgált jelenségek tulajdonságait fokozott vagy kevésbé fokozott meglétét érzékeltethetjük. Eljárásunk eredményeként a falu és város nem kezelhető merev ellentétpárként: urbánus jegyek megfigyelhetők a falun, de ugyanakkor rurális jegyek jelentkeznek a városban (lásd erre vonatkozóan az egész Stadt-Land kontinuum problémáját KOTTER H. Düsseldorf—Köln 1958. 28—29, 54, 35—7, 83, 87. és BLANCKENBURG P. 89.) ugyanakkor ilyen formán időbeli folytonosságát, történeti egymásutániságot is kifejezhetünk (ez utóbbira vonatkozóan lásd BAUMANN Z. W-wa 1966. 241., REDFIELD R. 1955. 100, 137—144. és a 28—29. sz. lábje-gyzeteket).

faluközösségi, illetve falu modellek az ideális típusokhoz hasonlóan tudományos absztrakció eredményeként foghatók fel, vagyis a valóságban tiszta formában sehol sem lépnek fel, azonban az ilyen jellegű absztrakciós eszközök segítséget nyújtanak az objektív valóság rendszeres feltárásához és megismeréséhez.³²

A hagyományos faluközösség szervezetét és intézményeit azok a gazdasági és főleg művelési rendszerek keltették életre, melyeknek eredete a feudalizmus kialakulásának korszakába vezethetők vissza. A hagyományos lokális közösség³³ legfontosabb funkciója a háromnyomásos rendszer, valamint az ezzel járó legeltetési és határhazsnálatti rend fenntartása.³⁴ A jelzett gazdasági rend a falu belső szerkezetét alakító kölcsönös szolgáltatások és elkötelezettségek (kölcsönös gazdasági segítség, szántó közösségek, kalákák) egész rendszerét is létrehozta. A jelzett gazdasági és művelési rend lényegében a jobbágyfelszabadítás koráig töretlenül fennmaradt, azonban a hagyományos faluközösséggel együtt kialakuló intézmények maradványai még ma is, az industrializáció korszakában is megtalálhatók.³⁵

A külvilágtól elszigetelt, izolált faluközösségekben a társadalmi kötelek és kapcsolatok közvetlen személyi jellegűek. Ezek a közvetlen társadalmi kötelek képezik a hagyományos faluközösségekben oly fontos, nem formális — szomszédsági és rokonsági-intézmények alapjait. A szomszédsági és vérségi (családközösségi) kötelek egymásba fonódó rendszere alkotja a falu belső struktúráját, és így pl. a kölcsönös gazdasági segítség és elkötelezettség rendszere e szervezeti formák és belső struktúra segítségével valósul meg.³⁶

A falu közössége azonban nemcsak a gazdasági, hanem alapvető kulturális és társadalmi funkciókat is betölt. Így biztosítja tagjai pszichikai biztonságérzetét, a viselkedési normák meghatározásával, valamint a normáktól való eltérés esetében közvélemény formáló szankciók (pl. elmarasztaló ítéle-

³² A fogalmirendszer mint eszköz a jelenségek lényeges vonásait jelzik olyan hang-súlyozott formában, melyek a valóságban 100%-osan sehol sem fordulnak elő. A fogalmirendszer absztrakciós segédeszköz, melynek segítségével összehasonlítások végezhetők, de ugyanakkor a terminusokat ideális típusként értelmezve gondolati tendenciákat kifejező eszközként is felfoghatjuk. KOTTER H. Düsseldorf—Köln 1958. 37, 28., REDFIELD R. 1955. 146, 163—164, 145.; GALESKI B. 1966. 9—16.

³³ A faluközösség lokalitása lényegében egy szubjektív, érzelmi tulajdonság, mely a paraszti családok több generáció során ugyanazon területen (falun vagy portán) való megtelepedettsége következtében alakult ki. WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 82. 1. BLANCKENBURG P. 1962. 93.; ZAWISTOWICZ—ADAMSKA K. 1966. 41—52.; MARKOWSKA D. 1965. 60.

³⁴ A faluközösség jellemzésénél kiindulási pontként a közösségi háromnyomásos rendszert vettük fel, noha teljes egészében tisztán vagyunk azzal hogy ez nem az egyedüli művelési és faluszerkezeti rendszer. Azonban hogyha a paraszti életformát és annak megnyilatkozásait a legtipikusabbnak tekinthető formájában akarjuk megismerni, akkor elsősorban mégis erre a művelési és települési formára kell a figyelmünket fordítani. Beszámolómban még azért is a jelzett megoldáshoz folyamodtunk, mivel a faluközösség településtörténeti és ökológiai tipologizálására vonatkozóan történtek már kísérletek, azonban a szociológiai szempontú rendszerezés várat még magára a mai napig is. Lásd erre vonatkozóan BLANCKENBURG P. Stuttgart 1961. 155.; SIANKO A.—TURSKEI R. 1966. 110—118.; GALESKI B. 1965. 147—48. és uő. 1966. 9—17.

³⁵ TUROWSKI J. 1966. 18—23.

³⁶ TUROWSKI J. 1966. 18—23. uő. W-wa 1966. 68. E kötelékformának a mezőgazdasági üzemszervezettel való kapcsolataira WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 79. és 118. is rámutat.

tek, gúnynevek) segítségével alakítja ki az egész falu közösségét átfogó társadalmi (nem institutionális) kontrol eszközeit.³⁷ A falu társadalmának belső rendje felett továbbiakban még a hagyományt őrző egyének és tekintélyek őrkdnek - idősebb emberek, pap, tanító, földesúr, akik elsősorban a hagyomány eszközeinek segítségével igyekeznek a falu társadalmi és kulturális stabilitását és belső egyensúlyát biztosítani.³⁸ A szabadidő formái is meghatározottak a hagyományos lokális közösségekben. Ilyen jellegű igényeket a mesemondás, a kovácsműhely és a templom előtti beszélgetés alkalmi elégíthetnek ki, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a hagyományos paraszti gazdaság üzemszervezetének jellege következtében a szabadidő nem jelentkezik olyan élesen elkülönült formában a hagyományos falun, mint a városi típusú közösségekben és éppen ezért a kulturális és társadalmi érintkezési igények kielégítése a gazdasági tevékenység menetébe beillesztett játékos szórakoztató elemek segítségével történik.³⁹

A modellszerűen felfogott hagyományos közösség zártnak és egységesnek tekinthető: ennek ellenére megfigyelhetők a társadalmi rétegződés tendenciái, azonban ezek még nem hatnak a falu közössége dezintegrációja irányában, mivel az egyes társadalmi rétegek között kialakuló elkötelezettségi rendszer még csak jobban erősíti a falu társadalmának belső integrációját. Az esetleges belső széthúzó erők ellenére is a falu tagjai öntudatában kulturálisan és társadalmilag zárt egységként jelenik meg, melynek egyik legjobb bizonyítéka pl. az idegenekkel szemben tanúsított antagonisztikus viselkedési mód.⁴⁰

A hagyományos faluközösség felbomlása a XIX. század második felében a falu áruterelésbe való egyre nagyobb méretű bekapcsolódásának korszakában élénkült meg, amikor is a paraszti gazdaságban megjelenő technikai újítások, valamint a hagyományos művelési struktúra felbomlása következtében (elsősorban a kapás és ipari növények egyre fokozódó szántóföldi művelése révén) szükségtelemmé válnak, vagy pedig módosulnak mind azok a funkciók, melyeket az eddigi faluközösség betöltött.⁴¹ Így pl. a kölcsönös gazdasági segítség eddigi formái háttérbe szorulnak, helyette korábban nem ismert munkatársulási formák jönnek létre (cséplőgépközösségek, burgonyaszedésnél kialakult munkatársulási formák).⁴²

Az áruterelési viszonyok fokozott kiépülésével — így a munkaerőnek falun is áruvá válása következtében — az eddigi közvetlen személyi társadalmi kötelékformák egyre inkább közvetetté, tárgyi kapcsolatokká alakulnak

³⁷ TUROWSKI J. 1966. 1—23.; ZAWISTOWICZ—ADAMSKA K. 1966. 41—51.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 135—36. A közösségi normák és kontrol még gazdasági területen is megakadályozhatják egyéniségek kifejlődését. BLACKENBURG P. 1962. 57. és 118.

³⁸ TUROWSKI J. 1966. 18—23. lásd még a 4—6 és 9. sz. lábjegyzeteket.

³⁹ TUROWSKI J. 1966. 18—23. uő. W-wa 1966. 68.; DOBROWOLSKI K. 1966. 218—220.; ADAMSKI W. 1967. 117—126. A társadalmi összefüggések és érintkezési formák nem csak mint kommunikációs, hanem mint társadalmi kontrol eszközökként is felfoghatók. WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 125.

⁴⁰ A falu társadalma lényegében kifelé egységesnek tűnik, azonban feltételezett belső idillje csak illúzió, mivel megfigyelhetők benne jócskán széthúzó és differenciálódás irányába ható erők. DOBROWOLSKI K. 1966. 93—96.; TUROWSKI J. 1966. 21—23, 34—35.; CZARNOWSKI St. W-wa 1956. 170—175.; BURSZA J. 1948. 44.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 62.; KOTTER H. Düsseldorf—Köln 1958. 96.; KULCSÁR K. 1969. 133.

⁴¹ TUROWSKI J. 1966. 23—34.; TUROWSKI J. W-wa 70.

⁴² ZAWISTOWICZ—ADAMSKA K. Łódz 1948. 1—154.; MIODUCHOWSKA A. Wrocław 1958. 24—73.

át. Noha az új társadalmi kötelekforma egyeduralma még nem következett be, de az eddigi szervezeti formákat, szomszédság és rokonság intézmény megjelenési formáját erősen befolyásolják. A mezőgazdasági üzemszervezet követelményei révén még mindig, de új formában továbbélő szomszédság intézménye az eddigi elkötelezettségek és szolgáltatások csak egy részét ölelik fel, az érintkező felek közvetlen, a falu közösségével szemben önállóított érdekeit képviselve. A szomszédi kapcsolatok felvételénél új kritériumok jelenhetnek meg pl. barátság, közös szakma, szakmai érdeklődés vagy pedig ugyan azon társadalmi szervezethez való tartozás. A kötelek megválasztási területe is kiszélesedhet, esetenként szomszédi kapcsolatok alakulhatnak ki más faluba tartozó személyekkel is.⁴³

A közvetett, tárgyi társadalmi kötelekformák megjelenése eredményeként a családközösségek által kialakított rokonsági hálózat rendszere is felbomlik, illetve szerepe csökken a falu életében. Az állami beavatkozás és belső igények eredményeként a falun is megjelenő formális intézmények a kölcsönös gazdasági segítség révén csak esetlegesen nyújtott szolgáltatásokat igyekeznek rendszeres formában biztosítani.⁴⁴

Mindezek a tényezők az eddigi faluközösség széthullását idézik elő, a közvéleményformáló kontrol ugyan még továbbra is fenntartja magát, de a közösség képtelen már ennek alapján szankciókat alkalmazni.⁴⁵ A változások egyik leginkább szembetűnő jegye, hogy felbomlik az eddigi tekintélyek hatalmi rendszere és különösen politikailag és kulturálisan aktivizálódó falusi fiatalság egyre élesebb ellenállást tanúsít a hagyományt képviselő öregekkel szemben.⁴⁶ A szabadidő elkülönült formában jelentkezik, melyet egyre inkább a tömegkultúra tölt ki.⁴⁷

Mondhatnók úgy is, hogy mind ezen változások eredményeként, a vérségi és szomszédsági kötelek meggyengülésével bekövetkezik a hagyományos faluközösség dezintegrációja,⁴⁸ a családközösségi szervezet felbomlásával pedig egymástól független kiscsaládi egységek alakulnak ki,⁴⁹ a falu lényegében homogénnek tekinthető társadalmi szerkezete differenciálódik, megfigyelhető foglalkozásbeli összetételének heterogenizációja.⁵⁰ A hagyományos lokális közösség minden kétséget kizáró dezintegrációja, az atomizálódás tendenciái azonban lényegüket tekintve az izolált faluközösségnek az egész társadalom szerkezete felé történő felnyílásaként is értelmezhető, vagyis a társadalmi integráció egy új irányú, magasabb szintjeként fogható fel.⁵¹ Az adminisztratív

⁴³ TUROWSKI J. 1966. 23—34.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 114, 117. és 149.; BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 158.

⁴⁴ Az eddigi ad hoc jellegű kölcsönös segítségi formák formális szervezetű intézményekké alakulnak át. TUROWSKI J. 1966. 27, 31.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961, 117—122, 128—29.

⁴⁵ TUROWSKI J. 1966. 33.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 138—140.

⁴⁶ TUROWSKI J. 1966. W-wa 74., uő. 1966. 26, 28, 31 és 35.

⁴⁷ TUROWSKI J. 1966. 33—36.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961, 125, 133—135.

⁴⁸ TUROWSKI J. 1966. 27—28.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 62, 81, 147. A dezintegráció jelenségét előidéző tényezők közé sorolható még a komaszáció is. REDFIELD R. Chicago 1955. 108—109.; TUROWSKI J. 1966. 27—28.; BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962.

⁴⁹ MARKOWSKA D. 1965. 59—66, 67—68, 69—70.; GALESKI B. 1965. 21, 23.; WURZBACHER G. Stuttgart 1962. 81, 99, 103—104, 111, 283.; TUROWSKI J. 1966. 31.

⁵⁰ Lásd a 40. sz. lábjegyzetet.

⁵¹ Lásd még a 26—28. sz. lábjegyzeteket. Az integráció formái és fokozatai a következőkben sommázhatók. Az átalakulások kezdetén a hirtelen vagy túlzott mértékű

hálózat kiépülésével, a kiscsaládi egységek megnövekvő falun kívüli kapcsolatai révén a falu lakossága bekapcsolódik az egész nemzet gazdasági, társadalmi és kulturális vérkeringésébe;⁵² ami a falu lakossága öntudati szférájában, pl. a nemzethez való tartozás tudatában is, jelentkezik.⁵³

A falu társadalmi szerkezetének átalakulásaiban is nagyon jól nyomon követhetők azok a változások, melyeket a faluközösséggel kapcsolatban is jeleztünk. Itt is megfigyelhető különböző struktúraalkotó elemek és formák történeti egymásutánja, illetve egymással való keveredése. A középkori és a majorsági korszak faluján is jelentkeznek — noha lényegesen ritkábban — azok a társadalmi struktúraalkotó elemek, melyek a későbbiekben általánosan megfigyelhetők,⁵⁴ azonban ennek ellenére a jelzett időszakokban a falu társadalmi lényegében homogénnek tekinthető, a hangsúly nem a parasztság belső társadalmi differenciálódására, hanem a parasztság és a feudális uralkodó osztály közötti viszonyra, a feudális alapstruktúrára helyezhető.⁵⁵ Így jelentkezik a paraszti birtok nagvság szerinti differenciálódása, azonban ez ekkor még nem tekinthető társadalmi struktúraalkotó tényezőnek.⁵⁶ Ugyanis a jelzett korszakokban a paraszti gazdasági piaccal való kapcsolatai ellenére a munkaerő még nem jelentkezik általánosan áruként, mely a parasztság csoportjai között a tudatszférában általánosan jelentkező alapvető ellentétet szült volna.⁵⁷ Úgy szintén KULA W. a majorsági gazdálkodás korszakára

urbanizáció következtében a hagyományos szervezeti formák és normák megingása révén clóidézett társadalmi anémia jelenségéről beszélhetünk. KULCSÁR K. Bp. 1969. 133. és WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 287. A megingás ellenére jelezhetők már reintegrációs folyamatok (WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 282.; REDFIELD R. Chicago 1955. 111.), azonban elsősorban a mezőgazdasági üzemszervezet követelményei következtében igen gyakran a hagyományos integráló erők jelennek meg új formában (lásd pl. WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 81, 290, 294.). A formális szervezeti formák és intézmények révén megjelenhet a falu közösségében az integráció teljesen új és legfejlettebbnek tekinthető formája a horizontális integráció. WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 76. és GALESKI B. 1967. 9—17. Végül pedig az atomizáció, ill. a horizontális integráció révén az egész nemzet kulturális és gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolódás jelensége vertikális irányú integrációnak értelmezhető. TUROWSKI J. 1966. 33—34.; GALESKI B. 1967. 9—17.; CHOŁAJ H. W-wa 1966. 162., HEGEDŰS ANDRÁS 1970. 162.

⁵² REDFIELD R. Chicago 1956. 40, 46. Chicago 1955. 129.; GALESKI B. 1967. 9—17.; TUROWSKI J. 1966. 32—33.

⁵³ A hagyományos néprajz nemzeti vonásokat keres a falu ősinek tartott kultúrájában, azonban ebből a tételből is kiteszöen a nemzeti öntudat megjelenése a falun megjelenésén késői időpontra helyezhető. GRABSKI W. 1937—38. Meg kell még jegyeznünk, hogy a régi lokális közösséghez való érzelmi kapocs tudata (lásd a 33. sz. lábjegyzetet) kivész, helyette viszont megjelenik egy szélesebb körű lokális, adminisztratív egységhez való tartozás tudata. REFIELD R. Chicago 1955. 121.; TUROWSKI J. 1966. 39.

⁵⁴ Lásd a 40. sz. jegyzetet.

⁵⁵ KULCSÁR K. Bp. 1969. 83.; GALESKI B. 1963. 43—44.; SZABÓ I. 1965. 14, 23—5. is ugyan említést tesz egy feudalizmuskori agrárproletár rétegről, de más helyén viszont megjegyzi, hogy ebben az időben mégis a feudális alapstruktúra a döntő (földesúr — jobbágy ellentét).

⁵⁶ KULA W. arra is felhívja a figyelmet, hogy a történészek által felállított birtok-kategóriák révén kimondott társadalmi struktúra, társadalmi rétegződés lényegét tekintve a szociológiai irodalomból is jól ismert formális, statisztikai manipuláció eredmények tekinthető.

⁵⁷ A feudalizmus korszakában a mezőgazdasági bérmunkások még nem alkotnak külön társadalmi réteget, mivel ekkor még nem beszélhetünk e csoportot olyan formában átfogó öntudati és szervezeti formákról, melyek pl. a XIX. század második felében megfigyelhetők. Sőt mi több a mezőgazdasági bérmunkaerő egymástól elszigetelt falvakban jelentkezik, ahol az esetleges ellentétek már a patronus—kliens viszony miatt sem jelent-

vonatkoztatva megjegyzi, hogy a jobbágyi gazdaság által kézbe tartott föld, mint élelmezési parcella jött számításba, a jobbágyi gazdaságoknak nagyság, valamint ígás és gyalogos robotszolgáltatás szerinti megkülönböztetése még nem fogható fel társadalmi rétegződésnek, hanem megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerőt biztosítani kívánó földesúri beavatkozás eredménye.⁵⁸ A jövedelmek nagysága szerinti tagolódás tényezője is megjelenik csíra formájában: így létezett — noha nem általánosan és elsősorban meghatározott területeken (pl. Pomeránia) — egy vagyonosabb, a piaccal kapcsolatokat fenntartó árutermelő paraszti réteg, mely mezőgazdasági bérmunkaerőt is foglalkoztatott. A középkori falun is megfigyelhetők nagyjövedelmű, nem földműves foglalkozási kategóriák (kézművesek, kocsmárosok stb.), azonban ezek minimális szerepet játszanak a falu társadalmi életében és mintegy annak peremén élnek.⁵⁹

A hagyományos falu társadalmában az egyes gazdaságok helyét — státusát — a birtokolt földek nagysága határozta meg, de lényegében ez is csak közvetve, ugyanis a rendelkezésre álló földek mennyisége a munkaerő mennyiségétől, a nagycsalád, illetve családközösség pillanatnyi dinamikai egyensúlyi állapotától függött és így a falu társadalmában elfoglalt pozíciót a rokoni kötelekek száma határozta meg. Így a hagyományos falun a jó gazda sztereotípiját nem a mezőgazdasági termelésre való felkészültség, hanem a kézbe tartott föld nagyságán túlmenően a rokoni kötelekek száma határozta meg.⁶⁰

A falu tulajdonképpeni társadalmi differenciálódása a korai kapitalizmus korszakában indul meg, amikor is a termelő eszközök és munkerő szétválásának eredményeként általánosan megjelenik egy nincstelen, munkaerejét áruba bocsátó agrárproletár réteg,⁶¹ és a falu gazdasági és társadalmi életében egyaránt domináló gazdagparaszti réteg.⁶² Az ipari foglalkoztatás ekkor még nem domináns jellege következtében, az agrárproletár réteg a nagybirtokon túlmenően a kapitalista üzem jegyeit magára öltő gazdagparaszti gazdaságokban keres magának munkaalkalmat, azonban a korai kapitalizmus korszakában, sőt mi több majdnem még a két háború közötti időkből sem, jelentkezik a munkaerő nyílt adás—vétel formájában, hanem a feudális alapstruktúrára is (földesúr—jobbágy viszony) jellemző patronus—kliensi viszony köntösében. Ez utóbbi patronus—kliens kötelekek rendszere (különösképp a kliensek száma) biztosította a vagyonos gazdák számára a falu társadalmi struktúrájában és presztízrendszerében elfoglalt helyüket.⁶³

A felszabadulás után, egyrészt a földreform, másrészt a szocialista iparosítás eredményeként a következő alapvető változások mentek végbe a lengyel falun. Az iparban való foglalkoztatás növekvő lehetőségei következtében, majdnem teljesen eltűnik a nincstelen agrárproletár réteg és így a gazdag-

kezhettek nyílt formában. KOTTER H. Düsseldorf—Köln 1958, 95—96. I. BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 14.; SZABÓ 1965. 14, 24—25.; CZARNOWSKI St. W-wa 1956. 172—3.; TUROWSKI J. W-wa 1966. 67.

⁵⁸ KULA W. 1962. 70—85.

⁵⁹ DOBROWOLSKI K. 1966. 93—95., 204—208.

⁶⁰ BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 117.; DOBROWOLSKI K. 1966. 204—208.; MARKOWSKA D. 1965. 61.; ADAMSKI W. 1965. 171—174.

⁶¹ LESKIEWICZ J. W-wa 1964. 350.; TUROWSKI J. 1966. 68., 78.; GALESKI B. 1963. 45—53.; ADAMSKI W. 1965. 171—72.

⁶² GALESKI B. 1963. 42—43, 45—53. ADAMSKI W. 1965. 171—72.

⁶³ BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 133.; GALESKI B. 1963. 45—53.; ADAMSKI 1965. 172—4.; CZARNOWSKI St. W-wa 1956. 171—173.

paraszti birtok művelési területe is összezsugorodik a mezőgazdasági bér munkae-
 rő hiánya következtében.⁶⁴ Természetszerűleg a régi kliens—patronus függési
 viszony is eltűnik.⁶⁵ Az egykori vagyonos gazdagparaszti réteg mellett a falu
 közösségében és tekintélyrendszerében az állami támogatással megerősödő,
 kulturálisan és politikailag aktivizálódó középparaszti réteg is elfoglalja a
 maga helyét.⁶⁶ Megfigyelhető még a falu társadalmának további, nemcsak
 a birtokolt földek nagysága, hanem a tanult mesterségek, vagyis foglal-
 kozási kategóriák szerinti heterogenizációja.⁶⁷ Maga a földművelés is mint
 foglalkozási kategória jelenik meg, és így a földművelést továbbbúzó rétegeknél
 a társadalmi tekintély alapjait a birtokolt föld nagyságán túlmenően a mező-
 gazdasági termelésre való felkészültség is meghatározza, megjelenik a „jó
 földműves” sztereotípjé.⁶⁸ A strukturális átalakulások egyik nagyon jellegzetes
 mozzanata, hogy kialakult egy nagyon jellegzetes falusi munkásréteg, a kétlaki
 ingázók kategóriája, mely kis parcellák művelése mellett a mezőgazdaságon
 kívüli munkaalakat keresi. A várossal való kapcsolatai és főleg technikai
 kultúrája következtében, ez a réteg nagyon fontos szerepet játszik az urbánus
 minták falun való elterjesztésében.⁶⁹ A falu társadalmi szerkezetében bekövet-
 kező változások eredményeként a régi lokális tekintélyek — falusi értelmiség —
 helyzete is meginog. A falusi értelmiség helyzetének megingásában több
 tényező is közrejátszik. Így elsősorban a szocializmus viszonyai között meg-
 szűnik a tudás monopóliuma és a falusi értelmiség kiváltságos helyzete is,
 továbbiakban a falu társadalmának legkisebb jövedelmű kategóriájává alakul
 át, ami társadalmi aktivitása csökkenése irányában hat, ugyanakkor a tár-
 sadalmi visszarétegződéstől való félelmében is a falu közösségével szemben
 negatív viszonycsoporttá alakul át.⁷⁰

A jelenlegi falu jövedelmi és főleg foglalkozási kategóriák szerinti diffe-
 renciálódása, illetve heterogenizációja (különösen előkelő szerepet játszanak
 a mezőgazdaságon kívüli foglalkozási kategóriák) való tény, azonban ennek
 ellenére még tovább élnek a hagyományos értékítéletet és presztizsrendet
 alkotó elemek. Így pl. MARKOWSKI D. megfigyeléséből az derül ki, hogy az
 általa vizsgált falu esetében a jövedelmek nagysága szerinti differenciálódás
 tény, azonban ezt a falu közössége értékítéleteiben nem minden esetben ak-
 ceptálja, ugyanis a legmagasabb jövedelmi kategória (zöldségtermelők) tekin-
 télye igen csekély a falu közössége előtt, nem tartják földművelőknek, mivel
 nem a hagyományos szemtermeléssel foglalkoznak.⁷¹

A paraszti család szerkezetére vonatkozó vizsgálatok is nagyon jól tük-
 rözik az eddigi átalakulásokat és főleg a mai falut jellemző ambíciókat. Ugyanis

⁶⁴ A falu társadalmában lezajló kiegyenlítődési folyamatokra vonatkozóan: GALESKI B. 1963. 53—63.; ADAMSKI W. 1965. 174—183.; MARKOWSKA D. 1967. 77—79.; HEGEDŰS A. Bp. 1970. 64.

⁶⁵ Az eddigi személyi jellegű kapcsolatok tisztán a munkae-
 rő adásvételi formáivá alakulnak át. ADAMSKI W. 1965. 178—181.; BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 133.

⁶⁶ GALESKI B. 1963. 53—66.; ADAMSKI W. 179, 185.

⁶⁷ Lásd a 40. sz. jegyzetet.

⁶⁸ MARKOWSKI D. 1967. 92—93.; ADAMSKI W. 1965. 188—90. Lényegében itt is
 többféle struktúraalkotó elem egymásra rakódása figyelhető meg.

⁶⁹ GALESKI B. 1963. 53—66.; MARKOWSKI D. 1967. 85—86. lásd még erre vonat-
 kozóan a 23. sz. lábjegetet.

⁷⁰ MARKOWSKI D. 1967. 83.

⁷¹ MARKOWSKI D. W-wa 1967. 77. 80—81. Lásd még a 68. sz. jegyzetet.

a falusi család modelljeire vonatkozó kutatások nem arányosak, sokkal több adattal rendelkezünk pl. az ingázó réteg családszerkezetében bekövetkező változásokra vonatkozóan, mint pl. a tisztán földműveléssel foglalkozó kategóriák esetében,⁷² azonban az eddigi vizsgálatokból is nagyon jól kiviláglik, hogy a hagyományos háromnemzedékes, patriarchális szervezetű paraszti család visszaszorulóban van és helyét lassan a kétnemzedékes — városi mintára elterjedő — egalitáris alapokon nyugvó kiscsalád foglalja el. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy az egalitáris kötelékeken nyugvó család jobbára csak normatív tendenciaként jelenik meg, és rendszerint a régi mintákkal összefonódva.

A hagyományos paraszti család alapvető jellemvonásai közé tartozik, hogy a család, a mezőgazdasági termelőüzem és a saját igényeket kielégítő házi gazdaság egymással szorosan összefonódva jelennek meg.⁷³ A hagyományos paraszti faluközösségekben a paraszti család tekintélyét — státusát — elsősorban a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége határozza meg,⁷⁴ ugyanis az alacsony technológiai szint következtében ez tette lehetővé nagyobb birtoktestek megművelését és kézben tartását. Ennek eredményeként legalább három nemzedéket foglal magába, nagy-családi, családközösségi szervezetű, melynek élén családja tagjai felett korlátlan hatalommal rendelkező családfő áll. A nagycsalád patriarchális szerkezete folytán a gazdaság irányítása, a gazdasági döntések teljes egészükben a család fejének kezébe vannak letéve.⁷⁵ Megfigyelhető a gazdasági szerepkörök nagyon szigorú felosztása, a férfi és női munkaerő közötti munkamegosztás, melyben a szemtermelésre alapozott művelési struktúra eredményeként a férfi munkaerőnek jut a legfontosabb szerep, amit egyébként a női munkaerővel kapcsolatos negatív ítéletek is kifejeznek.⁷⁶ A hagyományos paraszti családban minden alá van rendelve a mezőgazdasági üzem érdekeinek, a művelés alacsony technológiai szintje következtében a művelt terület állandó növelését célzó befektetés dominál a fogyasztás felett.⁷⁷ A házassági kötelék a paraszti családban nem érzelmi kapocs, hanem gazdasági szerződés, a házastárs megválasztása a társadalmi presztizs követelményei és a birtokolt föld nagyságának megfelelően történik.⁷⁸ A gyermek nevelése is alá van rendelve a mezőgazdasági üzem érdekeinek, a hagyományos paraszti családban a nevelési funkciók a gazdasági tevékenység menetébe beágyazottan jelennek meg.⁷⁹

Az iparosodás eredményeként a paraszti családban bekövetkező változások a következő módon jellemezhetők. A hozzá tapadó gazdasági és kulturális funkciók leválnak róla, elsősorban a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatás és a mezőgazdasági termelés gépesítése következtében. A mezőgazdasági

⁷² MARKOWSKI D. 1965. 58.

⁷³ TUROWSKI J. 1965. 33—39.; MARKOWSKA D. 1965. 59—60.; GALESKI B. 1965. 13.; BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 26., 93. A háztáji és feles ledolgozási módszerekre vonatkozóan lásd HEGEDŰS ANDRÁS 1970. 78, 79, 112.

⁷⁴ GALESKI B. 1965. 13.; MARKOWSKA D. 1965. 71—72.; WURZBACHER G. 1961. Stuttgart 92, 94, 280—281.

⁷⁵ MARKOWSKA D. 1965. 59—66.; GALESKI B. 1965. 12—13.; 17.; TUROWSKI J. 1965. 37—39.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 91.

⁷⁶ TUROWSKI J. 1965. 33—36, 41—47.

⁷⁷ TUROWSKI J. 1965. 37—39.

⁷⁸ GALESKI B. 1965. 14—15.

⁷⁹ GALESKI B. 1965. 12—13, 18—19.

üzem és a saját igényeket kielégítő házi gazdaság egymástól elkülönülnek,⁸⁰ most már nem a paraszti család van a mezőgazdasági üzem, hanem a mezőgazdasági üzem lesz a család érdekeinek alávetve. Így ennek eredményeként megnövekszenek a mezőgazdasági üzemmel szemben támasztott fogyasztási követelmények is.⁸¹ Az átalakulások további jellemzője, hogy a patriarchális nagycsalád felbomlik kétnemzedékes kiscsaládokra, melyek teljesen önállósítják magukat a falu közösségétől és közvéleményének kontrolja alól is felszabadulnak a falun kívüli ismerettségi kör hálózatára támaszkodva. Elsősorban a várossal való kapcsolatok eredményeként megjelenik a felek közötti egalitáris házassági kötelék, mellyel még az érzelmi élet nagyfokú — korábban ismeretlen intimitása is együttjár.⁸² Az új jellegű kiscsaládban a női munkaerő helyzete is megerősödik, a gazdasági döntések, valamint a gazdasági ügyvitel szféráiban is elfoglalja pozícióit. A női munkaerőt igénylő kapás és ipari növények előtérbe kerülése, a férfi munkaerőnek az iparba való elvándorlása szintén a nő pozícióit erősíti a paraszti családban és gazdaságban. Különösen az ingázók kategóriájánál nagyon feltűnő jelenség, hogy a hagyományos munkamegosztás teljesen felborul, a gazdaság vezetését és irányítását, valamint érdekeinek képviselését a nő veszi kézbe, úgy szintén kimondottan férfi szerepköröket a gazdaasszony tölti be. A férfi munkaerő szerepe ilyen esetekben teljesen kisegítő jellegű lesz, sőt mi több még a régi női szerepköröket is kénytelen elfoglalni, vagyis megfigyelhető a férfi munkaerő feminizációja.⁸³ A hagyományos nevelési rendszer felbomlik, a paraszti családról mintegy leválnak az eddigi nevelési funkciók és a közoktatási rendszer révén teljes autonómiára tesznek szert.⁸⁴

Természetesen nagyon sok akadály állja útját az új családmodell elterjedésének. Ugyan mindenütt fellép az egalitáris érzelmi alapokon nyugvó család iránti vágy, azonban ez csak normatív formában jelentkezik, mivel a mezőgazdasági termelés körülményei nem engedik meg ennek következetes érvényesülését. A mechanizált és ártermelésre berendezkedő paraszti gazdaságok esetében is megfigyelhetők ilyen tendenciák, azonban az ilyen jellegű családdal együttjáró fogyasztási igények és a mezőgazdasági üzem fenntartását célzó beruházások egymással való konfliktusa következtében ez a minta nemigen érvényesülhet.⁸⁵ Úgy szintén az ingázó paraszti családok esetében is csak kívánalom formájában jelentkezik az egalitáris családi kötelék mintája, azonban nagyon gyakran a férfi elsősorban a régi patriarchális mintákhoz ragaszkodva — nem akceptálja az új jellegű munkamegosztást, mely végeredményben a női munkaerő túlterheléséhez vezet.⁸⁶

A paraszti társadalommal kapcsolatos vizsgálati területek áttekintése arra az eredményre vezethet bennünket, hogy az iparosítás eredményeként a

⁸⁰ TUROWSKI J. 1965. 33—39.; BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 26, 95.; KOTTER H. Düsseldorf—Köln 1958. 160. Ez a jelenség természetesen csak tendenciaszerűen jelentkezik és elsősorban a racionális, kalkulációs elemek fokozott megjelenésében mérhető fel, melynek eredményeként a paraszti család egyre jobban családi vállalkozássá alakul át.

⁸¹ TUROWSKI J. 1965. 33—39.; MARKOWSKA D. 1965. 71—72.

⁸² Lásd a 49 sz. jegyzetet.

⁸³ GALESKI B. 1965. 24—25.; TUROWSKI J. 1965. 41—49.; WURZBACHER G. 1961. 105.; BLANCKENBURG P. Stuttgart 1962. 102.

⁸⁴ MARKOWSKA D. 1965. 74.; TUROWSKI J. 1965. 46.; WURZBACHER G. Stuttgart 1961. 95.

⁸⁵ MARKOWSKA D. 1965. 95.

⁸⁶ TUROWSKI J. 1965. 46.

falu hagyományos társadalmi és kulturális rendszere megtört, egészen határozottan megfigyelhetők a falu társadalmában új integrációs folyamatok, új családmódel kialakulása, azonban ez távolról sem jelenti azt, hogy a történeti fejlődés révén kialakított formák nyom nélkül eltűnnek. Egyes esetekben az industrializáció technikai vívmányai konfliktus nélkül épülnek be a hagyományos formák keretei közé,⁸⁷ azonban szinte általános jellegű a régi és új minták egymással való keveredésének jelensége.

Befejezésként csak néhány módszertani problémát szeretnénk érinteni. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a módszer fogalmának tartalma is nehezen határozható meg, mivel ez mindig elméleti problémákkal karöltve, annak meghosszabbításaként jelentkezik.⁸⁸ Dolgozatunk korlátozott terjedelme miatt azonban az elkövetkezőkben csak jelezni fogjuk az ilyen jellegű összefüggéseket. Továbbiakban szintén le kell mondanunk, a szociológiai irodalom eljárásaihoz híven, a módszerek leírásáról és azok rendszerezéséről vagy annak az 1960-as évek elején a lengyel szociológiában lezajlott vita ismertetéséről, amely minden zsurnalisztikai íze ellenére is, megvilágítja azt az igazságot, hogy nincs egyedüli megváltó módszer, azok együttes, egymást kölcsönösen kiegészítő és kontroláló alkalmazására van szükség.⁸⁹ Ezzel szemben a kérdőívekre adott válaszok helyességét illető módszertani megfigyelések ismertetése nem lesz teljesen érdektelen az etnográfusnak. A kérdőívekre adott válasz helyessége elsősorban attól függ, hogy a kérdezett egyén milyen előzetes tapasztalatokkal rendelkezik a kérdésfeltevés szituációját illetően, továbbiakban a vizsgálatokat végző szociológus, illetve etnológus milyen társadalmi szerepkört alakított ki a kutatott közösségen belül.⁹⁰ A kérdőívekre és az anketokra adott válaszok helyességének problémája elméleti megfontolásokkal is kapcsolatos. A kapott válaszok mennyire tükrözik az adott csoporton belüli valóságos viszonyokat, az egyrészt a normák és társadalmi elvárások hatóerejétől függ, másrészt attól, hogy a valóságos helyzetnek a normáktól való eltérése milyen élességgel jelentkezik a vizsgált csoport tagjainak öntudatában. Így természetesen a normatív tendenciák és az öntudatosított valóság közötti eltérések következtében nem mindig derülhet fény az adott közösségen belül uralkodó valóságos helyzetre, sőt mi több, előfordulhatnak olyan helyzetek is, amikor a kérdezett egyén normatív követelményeknek megfelelően fog nyilatkozni még akkor is, hogyha az azoktól való eltérésekkel a legteljesebb mértékben tisztában van.⁹¹

⁸⁷ OLSZEWSKA—KRUKOWA A. felhívja a figyelmet 1967. 61—75., hogy előfordulhatnak olyan esetek, amikor ipari objektum jelenléte a falun nem idézi elő a falu közösségének dezintegrációját, sőt mi több az üzem közösségén belül is faluközösségi normák érvényesülnek.

⁸⁸ GOSTOWSKI 1966. 11.; REDFIELD R. 1955. 151—52. A módszerrel kapcsolatos elméleti megfontolásokat REDFIELD R. a „preengagement” kifejezéssel illeti. REDFIELD R. 1955. 153.

⁸⁹ SCHAFF A. 1962. nr. 16.; SZCZEPAŃSKI J. 1962. nr. 23 és SCHAFF A. 1962. nr. 27.

⁹⁰ GOSTOWSKI Z. 1966. 36. A kérdésfeltevésre és a részvételi módszer megalapozottságára lásd még: PAWELCZYŃSKA A.—WIŚNIEWSKI W. 1962. 155—169 és WIŚNIEWSKI W. 1963. 57—73.

⁹¹ A kérdés bemutatását a lengyel irodalomban lásd KŁOSKOWSKA A.-nál 1962. 35—57.; REDFIELD R. is erősen hangsúlyozza a társadalmi struktúra elvárás és normatív jellegét REDFIELD R. Chicago 1955. 33—46. és a személyiség vizsgálatok is erre vetnek fényt REDFIELD R. Chicago 1955. 79—80. A társadalomban valóban meglévő, de tagjai által még nem tudatosított szerepekre vonatkozóan REDFIELD a látens funkció fogalmát

Továbbiakban még néhány kiválasztott módszerről szeretnénk megemlékezni, így a lengyel szociológia sajátos színfoltját képező személyi dokumentumok módszeréről, valamint az utóbbi időkben nagyobb figyelemmel és reménykedéssel nyomon követett monográfiai módszerről.

A személyi dokumentumok módszere THOMAS és ZNANIECKI közös fellépésének eredményeként vált közismertté, azonban magában az Egyesült Államokban egyrészt a pszichologizmus szabott gátat fejlődésének, másrészt a szociológiával szemben támasztott gyakorlati követelmények következtében egyszerű adatfeldolgozó „case study” módszerre alakult át.⁹² A lengyel szociológiában viszont ez a módszer a két háború közötti hagyományok folytatásaként — főleg CHAŁASIŃSKI és tanítványai tevékenysége eredményeként — jelenleg második virágkorát éli. E kutatási irányzat alaptétele, hogy az objektív valóság társadalmi és kulturális tényei elsődlegesek, melyek az egyén szubjektív tudatán keresztül is megközelíthetők. A ZNANIECKI által kezdeményezett, CHAŁASIŃSKI révén továbbfejlesztett elgondolások nem tagadják az objektív társadalmi és kulturális valóság és az azt formáló törvényszerűségek elsődlegességét, a jelenségeknek az egyén tudatán keresztüli megközelítése nem tekinthető szubjektív pszichologizmusnak, mivel végső törekvésük általános társadalmi törvényszerűségek feltárása, de ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a valóság csak úgy fogható meg a maga teljes egészében, hogyha a társadalom és kultúra egésze háttérben megjelenő egyén tudatán, illetve öntudatára rakódó normatív elvárások rendszerén keresztül közelítjük azt meg. CHAŁASIŃSKI szerint mind azok az anyagok, melyek az objektív valóság és az egész társadalomra érvényes általános törvényszerűségek feltárását teszik lehetővé az egyén szubjektív tudatán keresztül közelítve, személyi dokumentumoknak nevezhetők.⁹³ Ugyan a jelenlegi lengyel szociológia nem állítja e módszer egvedüliségét, ahogy annak idején ZNANIECKI tette, de minden esetre hangsúlyozza előnyeit a kérdőívvel és az ankétal szemben, melyek az íróasztal mellett elképzelt valóságra vonatkozóan feltett kérdésekkel a társadalom és kultúra egészéből kiszakított ismeretanyagot magába foglaló feleleteket erőszakolnak ki a vizsgálati alanyból.⁹⁴ E módszer nyilvánvaló előnyei mellett némi bizonytalanság figyelhető meg az általános törvényszerűségek kielemezésére vonatkozó eszközök kiválasztását illetően: a mind gyakoribb statisztikai feldolgozási javaslatok ellenére azonban még a mai napig is a CHAŁASIŃSKI-féle intuitív eljárás az elfogadott, amely lényegében a humanisztika hagyományos eszközei segítségével elvégzett analízis és tipológia felállítását javasolja.⁹⁵

A lengyel tudományban régi hagyományokra visszatekintő monografikus módszer iránt elsősorban a kulturális anthropológia és az általános szociológia hatásaként az érdeklődés az utóbbi időkben megélné. A monográfus kuta-

használja, mely egyben a társadalmon belül végbemenő átalakulási folyamatokat is előre jelezni képes. REDFIELD R. Chicago 1955. 33—46. Hasonló problémákra utal még BLANCKENBURG P. is. Stuttgart 1962. 32—34.

⁹² SZCZEPANŃSKI J. 1949. 54—57. CHAŁASIŃSKI J. 1951. 75—80.

⁹³ SZCZEPANŃSKI J. 1949. 54—70.; uő. Stuttgart 1962. 551—568. CHAŁASIŃSKI J. 1951. 75—105.; JAKUBCZAK Fr. 1963. 68—90.; ADAMSKI W. 1969. 101—123.

⁹⁴ JAKUBCZAK Fr. 1963. 81—86.

⁹⁵ Az itt jelezhető nehézségekre ADAMSKI W. mutat rá 1969. 112—121. A SZCZEPANŃSKI-féle megoldási javaslatok sokfélesége is hasonló problémát tükröz. SZCZEPANŃSKI 1962. 563—564.

tások nem kimondottan leíró, ideografikus célzatúak, hanem elméleti következtetések levonásának követelményét maguk elé tűzve, a reprezentáció elve alapján feltételezik, hogy a társadalom egészének felépítése, valamint az ebben lezajló általános társadalmi és kulturális folyamatok megközelítése a legcélravezetőbb módon kiválasztott faluközösségek vizsgálata révén lehetséges.⁹⁶ A falu közössége valóban ezernyi szállal kapcsolódik az adott társadalom és kultúra egészéhez,⁹⁷ azonban a reprezentáció elvének hatáskörét szűkíti az a körülmény, hogy ez a kapcsolati rendszer egyben minőségileg eltérő szintek alárendeltségi viszonya, az önmagukban zárt egységként felfogható falu kulturális és társadalmi rendszere olyan sajátos jegyeket mutathat fel, amelyekkel az adott társadalom egészében nem biztos, hogy találkozunk.⁹⁸

A lengyel néprajztudományban már a két háború közötti időszakban a monográfiai kutatásoktól elvárt igazság, mely szerint a falu gazdaságilag, kulturálisan és társadalmilag zárt rendszerében a jelenségek ok-okozati, funkcionális összefüggései léteznek — nem igazolódott. Ugyanis a közelebbi vizsgálatok nem erősítették meg az agrárökonómiai kutatások alapját képező elgondolásokat, melyek szerint kiválasztott elemek tudatos megválasztásával, adott falvak egész gazdasági és kulturális rendszere átalakítható az ok-okozati összefüggések révén előidézhető láncreakció szerű folyamatok révén.⁹⁹ Tehát az eddigiekből kitetszően a monográfikus módszer keresi az ideográfiából kivezető utakat, de egyelőre még képtelen a helyes irányt megjelölni.

Az eddigi áttekintés is minden kétséget kizáróan meggyőzhetett arról, hogy a nem várt irányba továbbfejlődő néprajz és a szociológia ugyan azokon a problématerületeken találkoztak. A hagyományos népi kultúra víziójának szugessziója alatt levő ethnográfus a jelenkor problémáira bukkanva a hagyomány egy új fajta megjelenési formájának megfigyelésével erősítette meg alapjaiban ingadozó tudományának pozícióit, ugyanakkor a kimondottan a jelenkorral foglalkozó szociológus kénytelen azokat a történeti törvényszerűségeket tanulmányozni, melyek a jelenkori falu társadalmi és kulturális képét kialakították. Ugyan mind a két területen folyó vizsgálatok még csak a kezdeti fázisban vannak, és bizonyos kételyek elsősorban terminológiai kérdésekben figyelhetők meg, úgy szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a vizsgált területen az átalakulási folyamatok más jellegű üteme észlelhető, azonban az eddigi megoldási javaslatok és probléma-megközelítési módok figyelemre és talán követésre is méltók.

TAGÁNYI ZOLTÁN

⁹⁶ ARENSBERG C. 1962. Stuttgart 498—519. uő. Stuttgart 1962. 291—300.; TOPOLSKI J. 1966. 427—436.; MARKOWSKI D. 1967. 76—77.; REDFIELD R. Chicago 1955. 103—106, 127, 156—167, 59—63.

⁹⁷ Lásd a 6. sz. jegyzetet.

⁹⁸ ARENSBERG C. 1962. Stuttgart 516—18.

⁹⁹ ZABKO—POTOPWICZ A. 1934. 55—75. Lásd még a monográfiai módszerrel kapcsolatos kételyeket MAKARCZYK W-nál 1968. 51—81., valamint az ebben a témakörben 1969. IV. 1-én az Agrártörténeti Társulat előtt elhangzott előadásomat.

IRODALOM

- ADAMSKI, Władysław
1969: *Metoda dokumentów osobistych w socjologii*. Studia Socjologiczne Nr. I(32)
1969. 101—123.
- ADAMSKI, Władysław
1965: *Dwa modele struktury i stosunków społecznych na wsi*. Studia Socjologiczne Nr. 4 (19)
- ADAMSKI, Władysław
1967: *Grupy interesów w społeczności wiejskiej*. Wrocław—Warszawa—Kraków.
- ARENSBERG, Conrad
1964: *Die Gemeinde als Objekt und Paradigma*. In *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*. Stuttgart I. Band 498—511.
- BAUMANN, Zygmunt
1966: *Kultura i Społeczeństwo*. Warszawa.
- BERWIŃSKI, Ryszard
1854: *Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznej i naukowej krytyki*. Poznań.
- BENNETT, W. John
1954: *Interdisciplinary Research and the Concept of Culture*. *American Anthropologist* 56: 169—177.
- BURSZTA József
1948: *Wrstwy społeczne wsi*. Wiedza i Życie. 2. 44.
- BURSZTA, József
1965: *Czy kryzys w etnografii* Zeszyty Metodologiczne. Poznań, 1: 91—105.
- BYSTRON, J. St.
1947: *Kultura Ludowa*.
- CZARNOWSKI, Stefan
1956: *Podłoże ruchu chłopskiego*. Dzieła I. Warszawa, 167—186.
- CHOŁAJ, Henryk
1966: *Socjalizm a integracja pionowa w rolnictwie*. *Wiś Współczesna* X. évf. nr. 113: 26—36.
- CHAŁASIŃSKI, Józef
1951: *Z zagadnień metodologii badań społecznych*. *Myśl Filozoficzna* 1—2: 75—105.
- DOBROWOLSKI, Kazimierz
1966: *Studia nad życiem społecznym i kultura*. Wrocław—Warszawa—Kraków.
- DYZMA, Gałaj
1965: *Zmiany społeczne na wsi w Polsce Ludowej*, in: *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*. szerkeszti Adam SARAPATA. Warszawa, 305—365.
- GAŁESKI, Bogusław
1963: *Chłopi i zawód rolnika*. *Studia z socjologii wsi*. Warszawa, 29—42.
- GAŁESKI, Bogusław
1963: *Niektóre problemy struktury społecznej w świetle badań wiejskich*. *Studia Socjologiczne* Nr 1. (8): 35—67.
- GAŁESKI, Bogusław
1965: *Przemiany społeczne wsi w Polsce Ludowej*, in: *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*. Szerkeszti Adam Sarapata. Warszawa, 267—305.
- GAŁESKI, Bogusław
1965: *Socjologiczna problematyka rodziny chłopskiej*. *Roczniki Socjologii Wsi* II: 7—30.
- GAŁESKI, Bogusław
1965: *Socjologiczne problemy społeczności wioskowej*. *Studia Socjologiczne*. Nr. 4(19): 147—168.
- GAŁESKI, Bogusław
1965: *Przemiany wiejskich społeczności lokalnych — niektóre refleksje metodologiczne*. *Roczniki Socjologii Wsi* IV: 9—17.
- GAŁESKI, Bogusław
1967: *Typy uprzemysłowienia*. *Studia socjologiczne*. Nr. 4(27): 37—61.
- GRABSKI, Władysław
1937—38: *System socjologii wsi*. *Roczniki socjologii wsi*. II—III évf.
- GOŁEBIOWSKI, Bogusław
1964: *Kultura i życie społeczne wsi*. Warszawa. lásd Z. JASIEWICZ ismertetését. *Lud* 1967 1/2: 624—25.

- GOSTOWSKI, Zygmunt
1966: *O założeniach i potrzebie empirycznych badań nad technikami i procedurami badawczymi w socjologii*. Wrocław—Warszawa—Kraków. Tom I.
- HEGEDŰS, András
1970: *Változó világ*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- JAKUBCZAK, Franciszek
1963: *O dokumentach pamiętnikarskich jako materiale źródłowym dla socjologii*. Przegląd Socjologiczny 68—90. Tom XVII: 2.
- JASIEWICZ, Zbigniew
— *Pomoc wzajemna i niektóre formy współdziałania*, in: *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej*. Szerkeszti J. BURSZTA. Poznań 50—84.
- KŁOSKOWSKA, Antonina
1962: *Wzory i modele w socjologicznych badaniach rodziny*. Studia Socjologiczne. Nr. 2(5): 35—37.
- KLUCKHON, Clyde
1953: *Universal Categories of Culture*. in: *Anthropology Today*. Chicago, 507—524.
- KOTTER, Herbert
1958: *Landbevölkerung im sozialen Wandel*. Düsseldorf—Köln.
- OLSZEWSKA-KRUKOWA, Anna
1967: *Uprzemysłowienie a wiejska społeczność lokalna*. Studia Socjologiczne Nr. 4(27): 61—75.
- KULA, Witold
1962: *Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego. Próba modelu*. Warszawa.
- KULCSÁR Kálmán
1969: *Az ember és társadalmi környezete*. Budapest Gondolat.
- LESKIEWICZOWA, Janina
1964: *Gospodarstwo chłopskie a ludność bezrolna*. in: *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego*. Warszawa, Tom II: 344—353.
- MAKARCZYK Waclaw
1964: *Czynniki stabilizacji w zawodzie rolnika i motywy migracji do miast*. Wrocław—Warszawa—Kraków.
- MAKARCZYK, Waclaw
1968: *Badania nad dyfuzją innowacji rolniczych. Zagadnienia i metody*. Roczniki Socjologii Wsi Tom VI: 51—81.
- MARKOWSKA, Danuta
1965: *Kierunki przeobrażeń współczesnej rodziny wiejskiej*. Roczniki Socjologii Wsi Tom II: 57—82.
- MARKOWSKI, Daniel
1967: *Zagadnienia różnicowania społecznego. Studium Wsi Wybranej*. Studia Socjologiczne Nr. 4. (27): 75—99.
- MIODUCHOWSKA, Aurelia
1958: *Współdziałanie gospodarcze w Brzozówce w końcu wieku XIX i wieku XX*. in: *Studia i Materiały do Historii Kultury Wsi Polskiej w XIX i XX w.* Wrocław, 24—73.
- MOORE C. Harvey
1954: *Cumulation and Cultural Process*. *American Anthropologist*. 56: 347—356.
- PAWEŁCZYŃSKA, Anna
1962: *Wiśniewski, Wiesław: Zasadność stosowania próby udziałowej*. Studia Socjologiczne Nr. 4 (7): 155—169.
- PFLAUM, Renate
1961: *Die Vereine als Produkt und Gegengewicht sozialer Differenzierung*. in: WURZBACHER: *Das Dorf im Spannungsfeld industrieller Entwicklung*. Stuttgart, 151—179.
- REDFIELD, Robert
1956: *Peasant Society and Culture. An Anthropological Approach to Civilization*. Chicago.
- REDFIELD, Robert
1955: *The Little Community. Viewpoints for the Study of Human Whole*. Chicago.
- SCHAFF, Adam
1962: *Ankietomania*. *Polityka*. nr.: 16.
- SCHAFF, Adam
1962: *Jeszcze raz o ankietomanii*. *Polityka* nr: 27.
- SIANKO, Anna i TURSKI, Ryszard

- 1966: *Próba typologii społeczności wioskowych*. Roczniki Socjologii Wsi Tom IV: 110—118.
- SZABÓ István
1956: *Jobbágység és parasztság*. Ethnográfia LXXVI. 1: 10—31.
- SZCZEPAŃSKI, Jan
1949: *Dokumenty osobiste w psychologii społecznej*. Przegląd Socjologiczny. X. Tom 54—70.
- SZCZEPAŃSKI, Jan
1962: *Die biografische Methode*. in: *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*. I. Band Stuttgart. 551—568.
- SZCZEPAŃSKI, Jan
1962: *O ankietach i kretenizmie naukowym*. Polityka. nr: 23.
- SZCZEPAŃSKI, Jan
1964: *Stan badań socjologicznych nad społecznymi procesami industrializacji*. Studia Socjologiczne. Nr. 3. (14): 5—51.
- TAGÁNYI Zoltán
1968: *Znaczenia czynnika narodowego w poglądach na polska, kulturę ludową*. Poznań, kézirat.
- TOPOLSKI, Jerzy
1966: *Problemy metodologiczne monograficznych badań wsi*. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. XIX. Tom: 427—436.
- TRAWIŃSKA, Maria
1965: *Topograficzno-społeczne determinanty społeczności lokalnych*. Roczniki Socjologii Wsi. Tom IV.
- TUROWSKI, Jan
1965: *Przemiany tradycyjnej wiejskiej społeczności lokalnej w Polsce*. Roczniki Socjologii Wsi. Tom IV.
- TUROWSKI, Jan
1965: *Przemiany rodziny wiejskiej w warunkach industrializacji i urbanizacji kraju*. Roczniki Socjologii Wsi. Tom II: 30—57.
- TUROWSKI, Jan
1966: *Od wsi tradycyjnej do wsi współczesnej*. *Wiś Współczesna*. X. évf. nr.: 7. (113 füzet): 65—77.
- WURZBACHER, Gerhard:
1961: *Das Dorf im Spannungsfeld industrieller Entwicklung*. Stuttgart.
- WIŚNIEWSKI, Wiesław
1963: *Wpływy sposobu stosowania pytań w ankiecie na rodzaj odpowiedzi*. (Eksperyment metodologiczny). Studia Socjologiczne. Nr. 4 (11): 57—73.
- ZIÓŁKOWSKI, Janusz
1965: *Urbanizacja, miasto, osiedle*. Studia Socjologiczne. Warszawa.
- ŻABKO-POTOPOWICZ, Antoni
1934: *O monografiach skupień wiejskich w nauce polskiej*. *Ekonomista* XXXIV. Tom I: 55—75.
- ZAWISTOWICZ-ADAMSKA, Kazimiera
1951: *Zywe tradycje współdziałania na wsi*. Łódź 1948. *Prace i Materiały Etnograficzne*, Tom VII—IX: 1—154.
- ZAWISTOWICZ-ADAMSKA, Kazimiera
1965: *Przemiany więzi społecznej w społeczności lokalnej*. Roczniki Socjologii Wsi. IV. Tom.

Золтан Таганьи

КРЕСТЬЯНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ

(Резюме)

В своей статье автор делает попытку изобразить некоторые явления развития польской этнографии, и параллельно с изображением этого развития показать некоторые результаты польской социологии деревни, и наконец показывает некоторые методы социологии, наиболее интересующих специалистов по этнографии.

В первой части своей статьи автор желает показать главные направления развития польской этнографии, желает ответить на вопрос, каким образом удалось одолеть

временные затруднения этой дисциплины при помощи использованием методов социологической науки. Обращает внимание на тот факт, что уже в трудах Я. С. БЫСТРОН-а занимающихся с проблематикой народной культуры можем обнаруживать некоторые элементы, характерные для социологии, вкратце излагает существенные элементы важнейших теорий К. ДОБРОВОЛЬСКОГО, который в процессе развития собственной трудовой деятельности, исходя из принципов исторической этнографии, со временем перешёл в область социологии.

Во второй основной части своей статьи автор показывает отдельные области польской социологии деревни, демонстрирует деревенскую общину, общественную структуру деревни, крестьянскую семью, и научные результаты, достигнутые в области изучения этих явлений народной культуры. При изображении польских результатов и отношений в данной области народной культуры даёт характерный пример развития этих явлений в Центральной Европе, и одновременно стремится определить историческую последовательность деревенской общины, общественного устройства, крестьянской семьи, и отдельные модельные формы их.

В третьей части статьи, автор показывает более известные методы польской социологической науки, личные документации, и демонстрирует методы исследований монографического характера.

Основная сущность статьи можем вкратце изложить в следующем: для расширения материальных оснований и укрепления теоретическо-методологической базы своей традиционной этнографии обращается за помощью к социологической науке, но в то же самое время и социологи, рассматривающие различные аспекты современной общественной жизни должны прибегать к помощи рассматривания и истолкования различных общественных явлений, происходящих из исторического времени. Между прочим эта статья демонстрирует необходимость интеграции и нового типа взаимоотношений общественных наук.

Zoltán Tagányi

BAUERNGESELLSCHAFT UND INDUSTRIALISIERUNG

Der Verfasser versucht in dieser Arbeit gewisse Momente der Entwicklung der polnischen Volkskunde klarzustellen und die Ergebnisse der sich parallel mit dieser Entwicklung ausgestalteten polnischen Dorfsoziologie zu umfassen und macht uns mit den soziologischen Methoden bekannt, die für die Ethnographen von besonderem Interesse sein können.

Im ersten Teil der Arbeit ist er bestrebt, die Frage zu beantworten, wie die polnische Volkskunde ihre Übergangsschwierigkeiten mit Verwendung der Methoden der Soziologie überwand. Er betont, daß in den Anschauungen von Jan Stanislaw Bystron über die Volkskultur mehrere soziologischen Elemente zu beobachten sind. Er bespricht weiterhin die grundlegenden Gedanken der Theorie von K. Dobrowolski, dessen Tätigkeit aus dem Gebiet der historischen Volkskunde schließlich auf den Bereich der Soziologie führte.

Im zweiten Kapitel des Aufsatzes gibt der Verfasser über die Forschungsgebiete der polnischen Dorfsoziologie eine Übersicht, vor allem über die Probleme der Dorfgemeinschaft, der Gesellschaftsstruktur und der Bauernfamilie sowie auch über die auf diesem Gebiet erzielten Forschungsergebnisse. Die Studie veranschaulicht die mitteleuropäische Entwicklung durch Darstellung der polnischen Verhältnisse und versucht einige modellierten Formen der Dorfgemeinschaft, der Gesellschaftsstruktur und der Bauernfamilie sowie deren historischen Nacheinander zu bestimmen.

Im dritten Teil werden die bedeutendsten Methoden der polnischen Soziologie erörtert, vor allem die persönlichen Dokumente und die monographischen Untersuchungen.

Die Grundgedanken des Aufsatzes kann man folgendermaßen zusammenfassen. Die herkömmliche Volkskunde wendet sich hilfeschend an die Soziologie um ihre Material zu erweitern und ihre theoretischen und methodischen Unterlagen zu festigen. Der Soziologe dagegen, der die Manifestationen der gegenwärtigen Gesellschaft untersucht, muß sich oft auch zur Beobachtung und Erklärung solcher Erscheinungen bereitmachen, die aus älteren Perioden der Geschichte herrühren. So bietet auch diese Arbeit für die Notwendigkeit einer neuartigen Zusammenarbeit der Gesellschaftswissenschaften, für ihre Integrierung Beweise.

Archaikus és középkori elemek népi szövegekben*

1968 decemberében egy 98 éves, világos szellemű és kitűnő emlékezőtehetségű adatközlőm: *Babos Jánosné, Ruzics Rozália* (Nagyberény, Somogy m.) énekeiből kifogyott. Együttlétünket nyújtani akarván, ismeretlen „hosszi” szövegbe fogott. Még kicsi gyermekkorában tanulta édesanyjától, s „imá”-nak nevezte.

Názáretbéli Jézus, zsidóknak királa ...

(Függelék II.)

Megdöbentett, amit elmondott s ahogy elmondta. Semmihez sem hasonlítható, sehová nem sorolható szöveget rögzített a gép.

Áprilisban még egyszer lementünk hozzá, s megismételtük a felvételt. Ezután hónapokon át könyvtári munkát végeztem: a folklór-, az egyházi és a régi magyar irodalomban kerestem nyomát.

Az indító részt megtaláltam: BERZE NAGYNÁL¹ mint hegyhátszentmártoni kolduséneket s ugyanórá hivatkozással DÖMÖTÖR Teklánál,² majd a „Te lucis ante terminum” kezdetű esti himnusz egyes sorai megfelelőjeként.³

A régi magyar irodalomban sem bukkantam azonosságra vagy párhuzamokra, legfeljebb tematikai, motivikai hasonlóságra, mint pl. az *Ómagyar Máriasisiralom*, BORNEMISZA bájoló imádságai, kódexeink, ima- és énekeskönyveink azon részeivel, melyek az adott téma: kinszenvedés, kereszthalál, siralom tárgyi egyezéseiből eredtek. Mivel elfogadható írásbeliségnek nyomára nem akadtam, bizonyosnak tűnt, hogy valamely orális hagyományelemmel állok szemben.

Eldöntendőnek véltem legelőször is, hogy: Babosné imája egyedi-helyi jelenség-e, vagy eddig ismeretlen, felszínre nem került anyag üzenete, s az egész magyar nyelvterületre érvényes?

Továbbá: kizárólag katolikumhoz kötött vagy felekezettől függetlenül élt a népi gyakorlatban?

Végül: történeti liturgikus hagyománynak valamilyen folklorizált, esetleg torzult jelentkezése-e, elegyítve titkos csatornákon messziről jövő ősvallási

* Előadás a Néprajzi Társaság Folklor Szakosztályának ülésén 1970. február 11-én. Ugyanitt V. 20-án szerző a bemutatott műfaj folklór párhuzamairól szólt. Mindkét esetben magnetofonfelvételekkel és vetített képekkel illusztrált. A történeti anyag tolmácsolását JANCSÓ Adrienne előadóművész vállalta.

¹ BERZE NAGY 1940. III. 291–292.

² DÖMÖTÖR 1964. 248.

³ Liber Officii 1937, 228–230. — Aranykorona 1842. 44.

nyomokkal vagy apokrif szövegek, s az ethnológia gyűjtőmedencéjébe helyezhető?

Munkámnak és törekvésemnek két tényező adott lendületet. Egyik a jelen, másik a múlt bátoritása volt. A véletlen folytán tudomásomra jutott, hogy FETTICH Nándor is SZLÁVIK Andor vasi plébános és BESENCZI Sándor ordasi önkéntes gyűjtő bevonásával foglalkozik hasonló imák gyűjtésével.

Pócs Éva a ráolvasó-bájló imaanyag műfaji vonzásaként találkozott e témával, s ÚJVÁRY Lajos festőművész meg gyimesi gyűjtése során bukkant ilyen jellegű imákra.

Mindez már önmagában elegendő annak bizonyítására, hogy Babosné imája nem egyedi jelenség, hanem feltehetően általános hagyomány.

TÁLASI István átadott nekem egy XVIII. sz.-i ún. „Memorialis”-t, melyet a harmincas években kapott Kunszentmiklóson *Baky Lajos* akkori postamestertől, ki családi levelesládájában régi iratok között találta. A „Memorialis”, amint neve is mutatja: „Emlékeztető”. (Vö. Függelék I.)

A nyolcadrét lap első és negyedik oldalán két különböző írással leírt ugyanazon vallásos szöveget láthatunk. Az első oldalé kuszált, javítgatott, kezdetlegesebb írású. A negyedik oldalé összeszedettebb, szabályos, valószínűleg az eredeti nehezen olvashatóságát akarta könnyíteni. Témája szerint tulajdonképpen vízió, mennyekbe vetített Mária Siralom. Nyelvi anyaga egyezést mutat az Ómagyar Máriasisiraloméval, egyes motívumai BORNEMISZA bájló imáit idézik emlékezetünkbe, de a mi nagyberényi imánkban is megjelennek. Maga a „Memorialis” elnevezés is arra utal, hogy a szöveg élőszóban hagyományozódott. Ellenkező esetben nem lett volna szükség a kézírásos rögzítésre.⁴

Ilyen előzmények után, 1969 augusztusától, fent vázolt célkitűzéseimet helyszínen vizsgáló, szűrőpróbaszerű felméréseket végeztem Sopron, Tolna, Baranya, Somogy, Heves, Nógrád, Borsod s a Jászság egyes községeiben, majd ismerőseim közvetítésével a Felvidéken és Erdélyben. Jelenleg az ÚJVÁRY Lajostól kapott s 1969 nyarán már a megadott szempontok szerint folytatott gyűjtésével mintegy 500 szöveggel rendelkezem, annak ellenére, hogy még csak a munka kezdetén vagyok, a problémák tisztázására végzett első szemrevételezés után.

Annyit az eddigiek alapján is megállapíthatok, hogy ki tudja, napjainkig miért szunnyadó, fel nem tárt, távoli időkbe nyúló, sokrétű, több eredetvonalat sejtető hagyományanyaggal van dolgunk. Bizonyos archaikus műfajjal, mely az egész magyar nyelvterületen s tételes valláshoz nem kötötten mindenhol élt vagy él. Fő jellemzője az írásbeli nyilvántartásnak (írásbeliség) hiánya s ebből eredően az oralitás. Ez a műfaj szájhagyomány útján terjed, s ha elvétve tapasztalható is valamiféle írásbeli rögzítés, csak perifériális helyzetben, népi ponyvairadalomban jelentkező szükséglet kielégítéséeként, de bújtatva: szerző, évszám, kiadó feltüntetése s ami a legfontosabb: egyházi jóváhagyás nélkül. Már ez is mutatja — s itt eljutottunk a műfaji kérdéshez: mi a műfaja, hol a helye? —, hogy jöllehet ez az anyag jellegénél fogva teológiai-liturgikus elemeivel a vallási tudathoz kapcsolódik, nem tartozik az egy-

⁴ A szakirodalom a hasonló imádságok gyűjtésére, vizsgálatára csak elvétve terjeszkedik ki: ARANY-GYULAI 1872, I. 349. — BÁLINT 1937, 20., 43–45. — BERZE NAGY 1940, I. 801–802. — ISTVÁNFFY 1896, 449. — KÁLMÁNY 1891, III. 145–148, 299–300. — LAJTHA 1947, 98–99. — MAKKAI-NAGY 1939, 43–44, 53, 132, 165–168, 189–191. — ÓSZ 1902, 89–90. — SÁNDOR 1938, 274.

házi irodalom körébe, annak ellenére, hogy a szövegrészek között történeti liturgikus maradványokat is találunk, nemegyszer az 1629-es esztergomi zsinat, tehát a pázmányi reform előtti szertartásrend gyakorlatából.

Funkciója, mondanivalója, alaki jegyei és belső áhitatereje alapján a hivatalos egyházi irodalomba utalnánk, mégsem itt a helye. Ezt az eszmei differenciáltságot, ha úgy tetszik, ellentmondást a népi nyilatkozatokban is tapasztaltam, amelyek szerint ezeket az imákat templomban *soha* nem imádkozzák. Imakönyvből vagy hittanórákon tanult imák mellett, manifesztált hitgyakorlatokon, nagy kollektivitásban helyük nincs. Csak otthon, a családban, kis közösségekben. Viszont szorosabb, személyesebb kapcsolatuk e szövegekkel, mint a hivatalos imáékéval. Az adatszolgáltatók a tudati lét ébredése idején szüleiiktől, nagyszüleiiktől tanulták őket. Ezért sokkal jobban lelkükhöz nőtt, mint a harangzúgásos, szolemnitások szertartásos imádságai.

Nem tartozik e szövegcsoport — hogy folytassuk a műfaji meghatározás kérdését — a műköltészet kategóriájába, jóllehet tematikailag önkéntelenül az irodalomtörténet „kolostori irodalom” című fejezetéhez kötnénk. Nem rendelkezik ugyanis a műköltészet szükségszerű kritériumaival, mint az írásbeli rögzítés, individualizmus, tudatosság, szövegkötöttség stb. Nem sorolható továbbá az ún. szakrális néprajz területére, mert bár kollektív népi vallásos gyakorlat eleme, az imákat mégis egyénileg végzik, s nincs kiemelkedő eseményhez, jeles naphoz fűzve. Nincs megszabott rendje, rítusa, mint az ide sorjáztatható szokásoknak.

Mivel helyét mégis ki kell jelölni, leginkább a népköltészet archaikus vallásos műfajaként említeném, mely mind a világi lírával, mind a középkori vallásos költéssel mutat közös vonásokat. Szerzője ismeretlen, minden variáns messzemenően kollektív alkotás. Közvetlen hangvétel, nagyfokú spontaneitás jellemzi, továbbá a vándorló szövegrészek variálódása, a kontaminációs s affinitáskészség,⁵ s eddig a rögzítésben talán csak a gyerekjátékoknál tapasztalt automatizmus. Ez utóbbit bizonyosan az iskoláskor előtti elsajátítás értelem nélküli verbalizmusa magyarázza.

A hivatalos egyháznak ez imákról, szövegekről általában nem volt tudomása, de ha mégis, több-kevesebb indulattal tiltotta. Részint az imazáradékokban kifejezésre juttatott s terjesztett és az egyház törvényeivel ellenkező — mondhatni öntevékeny vallási funkció — önfeloldozás lehetősége miatt, részint meg megsejtett benne valami pogány szellemiséget vagy legalábbis elítélte „teologice, liturgice abszurd” voltát, ahogy egy lelkes fiatal pap ismerősünk jellemezte sápadtan, első dermedtségében verejtékező homlokkal, kegyes öregasszonyai soha nem hallott imáit.

Bizonyos, hogy ha jobban szemügyre vesszük ezeket a szövegeket, lazán összefüggő képsorokat látunk; a vallási ismeretanyag töredékeinek látomászerű kivételését. Úgy hat egyik-másik imádság, mint valamely modern művészi alkotás: merész szürrealizmus, szimbolizmus, irracionalitás, rimes-rímtelen szabad verselés, közvetlen hang jellemzi, a középkori látomásirodalom folklorizált lírai változatának tetszik.

A fentiekből következik, hogy bár a műfaj többarcú, két jellegzetessége máris szembeszökő, s egyúttal az eredetének meghatározása szempontjából is jelentős.

⁵ ORTUTAY 1959, 233 kk.

⁶ MUNKÁCSI 1893. 49.

1. Témája révén mintegy koncentráltan tükrözi a történetileg alakuló, korszakokként változó magasműveltség vallási anyagát. Évszázadokra visszamenően egymást váltó irodalmi, képzőművészeti irányok, rétegek hatását észlelhetjük szövegeinkben: egykori ismeretanyag és szellemiség töredékeiből összeálló mozaik gyanánt.

2. Közége folytán szorosan kötődik a mozgásba nehezen lendülő paraszti létformához és a konzervatív népi kultúrához. Éppen ez teszi lehetővé, hogy az egykori hiedelemvilág ma már elhomályosult tudatelemeire, szakrális mozanataira vethessen fényt. Kifejezései — MUNKÁCSI Bernát szavaival élve⁶ — mitikus apercepcióknak megfelelő ősvallási residuumokat rejthetnek.

Olyan korra utalhatnak, melynek egyrészt központi gondja a rontástól, rossz szellemektől való védekezés, másrészt valamiféle támaszkeresés, biztonságsszerzés az egykori kiszolgáltatottságban, elemi védtelenségben: háborúk, dúlások, járványok, tűzvészek, árvizek stb. idején. Ebben a háttérben kap értelmet egy-egy ilyenféle könyörgés:

Én őrző szent angyalom

(Vö. Függelék III.)

Ezek az imák alaki és tartalmi tekintetben nemcsak a jámborság, az istenfélelem megnyilatkozásai, hanem ugyanakkor a múlt idők messzeségébe alig követhető elvek, defenzív praktikák, exorciumok lenyomatai is. Ilyen vonatkozásban már átesapnak a bájoló imák, ráolvasások területére. Affinitásuk a közös eredet lehetőségét veti fel.⁷ Differenciálódásuk történelmi fejlődés eredményeként létrejött funkcióváltás keretében zajlott le. Ez nálunk a jelek szerint a kereszténység fölvétele után fokozatosan ment végbe, de nyugodtan állíthatjuk, hogy ma sem zárult le teljesen.

„Hittünk benne”, mondta három megye leghíresebb énekesasszonya, az adácsi (Heves m.) *Turi Andrásné* (1910), ki Szt. Antal tüzit, arcának kiütését ráolvasással gyógyította.

Ily jellegében az írásbeliség nyomán BORNEMISZA s a *Peer codex* bájoló, illetve ráolvasó imáigi, a *Bagonyai ráolvasásokig* (1578, 1526 1488⁸), sőt *Hunyadi János* kormányzósági esküjét körülengő szellemiségig követhető útja, népünk múltjában.⁹

Már maga BORNEMISZA is észrevette imái kettős arculatát, s ezzel rátapintott az annyira izgató eredetkérdésre. Szerinte az inkriminált tardoskeddi asszony „az ördög nevébe minemü imatsagval mielte az baiolast, kit ő velt, hogy Isten nevébe mielt. Kiket nagy anyatul es egy Misemondo Paptul tanult volt”.¹⁰

A „nagy anya” jelen esetünkben is fennáll: „anyókámtól, öreg szülémtől, nagyanyámtul stb. tanultam” — felelik kérdésünkre az adatközlők. A „Misemondó Pap” úgyszintén, bár közvetve — mint a keresztény tudásanyag átadója s az egyház tételes és alaki (szertartások) rendje összességének hivatali képviselője.

Tehát a lélek igényének megfelelő szubjektív komponenst, az ima szavainak rontást, gonosz elleni védekezést nyújtó bűvös erejében való hitet s e hit

⁷ Pócs 1968, 263.

⁸ BOLGÁR 1934, 7–10, 15–17.

⁹ DÖBRENTÉI 1840, 355.

¹⁰ BARNÁ 1872, 90.

igényelte gyakorlatot, a nagyanya hordozta ethnopsyche szülte és élteti. A vallás, a vallásosság objektív elemeit mint tematika, terminológia, formai jegyek, a papság reprezentálta egyház ismeret- és szertartásanyaga biztosítja. Az egyház érzékeny füle a még olyan ájtatos szövegek mögött s a középkori székesegyházak falaira kívánczó érzékletes imaképek háttérében is kiérezte a nagyanya közvetítette ősi szellemiséget, s pogányságba hajlónak ítélte.

A mi öregasszonyaink is érezték, hogy „egyházilag nem jóváhagyottan” cselekszenek, mert lelki vezetőjükkal sohasem tudatták szüleik távoli időkből hagyományozott imáit. A távoli idők, évszázadok messzesége nem eltűzött vélemény.

Vannak ugyanis hazai protestáns, továbbá görögkeleti adatközlőink, délnyugat-európai, skandináv stb. párhuzamaink is.¹¹ Megkockáztathatjuk a feltevést, hogy általános európai örökségként nyert olyan archaikus műfajjal van dolgunk, mely egy-egy nép kora-kereszténységének heterogén, kialakulatlan szellemiségére, előretaszító—visszahúzó állapotára utal.

A fent említett nemzetközi párhuzamok motívikai és kronológiai korrelációja nemcsak egyház- és művelődéstörténeti, de folklorisztikai s ethnopszichológiai vizsgálódásoknak is tárgya lehet, sőt mindezeket nem is nélkülözheti. Különben nem közeledhetünk sem az eredet-, sem a kormeghatározás kérdéseinek megoldásához.

Meg kell állapítani, hogy a jelek szerint joggal feltételezhető, s sporadikus terjedésre utaló archetípusoknak mikor s hol volt gócuik, s mi volt szórási területük? Mennyire maradt egy-egy elem nemzetközi s mennyire vált specifikussá a honi hagyományoknak, népi karakternek megfelelően? Továbbá föltétlen vizsgálendő, s itt egyháztörténeti kutatásokra van szükség — hogy e terjedés szervezetekhez vagy személyekhez volt-e kötve? Egy-egy népszerű, illetve a nép hétköznapi életébe különösen beépülő rendhez, mint pl. bizonyítottan a ferencesekhez egy dániai olasz eredetű ima esetén,¹² vagy nagy egyházi egyéniségekhez, mint pl. Szent Bernát, Szent Bonaventura, Szent Anzelm, vagy a nagy magyar salvatorianus ferences, Pelbárt, esetleg Laskai Osvát? Köztudott, hogy mennyire hatott tevékenységük a magyar kolostori irodalom egyes műfajainak alakulására.^{13–14–15}

Vizsgálendő az a kérdés is, hogy vajon bizonyos korszakokban nem lépett-e fel népünknel személyes közreműködés nélkül, pusztán immanensen ható erők érvényesülésére e műfaj igénye? E műfaj ui. — úgy vélem — funkciójában az „ó” és az „új”, a pogány és a keresztény világ lélekben nehezen feloldható ellentmondásainak kiegyenlítését szolgálta, a szinkretizmus szellemét leheli az „ó” szorításából kiszakadni még nem tudó, de az „új”-at már befogadni kész lélek számára. Szája már énekelt az égig kúszó gergelyi dallamokat, de szíve még szorongott az éjszaka sötétjében körülötte ólálkodó, talán bosszuló szellemektől. Keresztje erejéhez és ősi igéihez együtt s egyszerre fordult, hogy távoltartsa őket fekhelyétől. Időbe telt, míg a feloldás kora bekövetkezett, s a Lumen Christi már felvehette a harcot a sötétség erőivel. Teljes fegyverzetében: kereszt, ereklyék, szenteltvíz s mennyei testőrei kíséretében: apostolok,

¹¹ CARNOY H. 1878, 188–189. — KÖHLER R. 1900, III. 320–351. — PITRÈ G. 1881, 337, 392, 396, 424–425. — SZÖVÉRFY J. 1957, 43–45. — VUJICSICS D.

¹² KÖHLER R. 1900, III. 350.

¹³ VARGA 1899. 152 kk.

¹⁴ HORVÁTH C. 1891. 416 kk.

¹⁵ HORVÁTH János 1944. 57–63, 122–123.

szentek, angyalok, viszonylagos védelmet nyújthatott a meg-megrettenő kereszténynek, ki az átkeresztelt Rontás, immár a „Gonosz”, a „Sátán” ellen csak úgy érezte magát biztonságban, ha fősorakoztatta maga mellé egyháza nyújtotta védelmi apparátusát, élén természetesen a Fény Urával: Krisztussal. Imáinknak e bajelhárító, védő funkcióját hadd szemléltesse két következő szövegünk:

Halld fülem, halld, angyalok zengését . . . (Függelék IV.)

Négy evangélista álljon a házam négy szögletére . . . (Függelék V.)

Hangsúlyoznunk kell, hogy az imaszövegek számos alkalommal nem tartják magukat szorosan az ima műfaji jegyeihez. Imádság funkcióban élnek tovább a középkor s az újkor első századainak népszerű vallásos műfajai: himnuszok, vallásos epikumok, legendák, látomások, passiók s Mária-siralom-részletek, töredékek stb. Mégis feltűnő, hogy e változatos műfaji keretben mennyire egységesen központi vezértéma a középkori tudatra nehezedő krisztusi tragikum érzékeltetése. A Kálvária-jelenet verista ábrázolása, Mária „psec-ség”-ének költői láttatása a gyakori Máriasisalom-víziókban, valamint az erősen emócionált, sokszor sírásba törő előadásmód, éppen úgy tükrözi a középkori szemlélet Mária–Krisztus alakja összefonódását s az egyén részvételét, szenvedéseikkel való érzelmi azonosulását, mint a kolostori irodalom himnusai, passiórészletei, Mária-siralmi stb.

E szemléletben Mária előtérbe kerül, mert nem annyira az Istenfiú atyai küldetésre, önként vállalt s passzíve elviselt szenvedésére, hanem inkább a földi ember, az anya szubjektív lírájú panaszára, heves fájdalomkitöréseire rezonál a kor embere.¹⁶ A fájdalom közvetlen kiváltója a Kálvárián vállalt mártírium, melynek jelképe a lehulló piros vér lett. Így a megváltás misztériuma etnológiai vonatkozásban az ősi véráldozat eszmei tartalmát idézi. Imaszövegeinkben ezen az alapon válik centrális jelentőségűvé a szentvér motívuma, amely a középkor szellemiségének s irodalmi tudatának megfelelően társít bennünk művelődéstörténeti elemeket.

Csak gazdag anyagunk révén valószínűsíthető pl. a magyar *Grál monda, regény* egykori megléte, sőt általános elterjedtsége népünk körében.¹⁷ A szövegek gyakori *Gárdelom, Gárdilom, Gárdijom, Gádelom*, majd torzulásokkal – melyeket az auditív úton nyert benyomás hibás rögzítése, elhallása magyarázhat – *Glorittom, Glorion, Oritom, Horium, Áristom, Ária* stb. szava is – úgy vélem – igazolja s mutatja a legendás helynevet, ahová az angyalok a lehulló és különféleképpen elképzelt edényekben fölfogott krisztusi vért viszik (arany medence, ólomtábla, óntányér, ólomtál, kehely, pohár, aranytányér, aranycsésze, cintányér, liliumlevél stb.).

Ezekben a torzult szóalakokban mindenképpen a középkori latinság „gradalis”: grál kifejezését ismerjük fel. A legenda valószínűleg az Anjouk korában került át hozzánk, mivel a Chrétien de Troyes összefoglalta grál monda-kör francia változatában a grál királyok Anjou-házból származtak. A Mont Sauvage sziklavarában elhelyezett Szent Grál első őrzője az Anjou Titurel volt. Az idegen dinasztia itt keleten kialakítandó hatalmi pozíciójának biztosításá-

¹⁶ WECHSSLER E. 1893. 32.

¹⁷ Erre az összefüggésre MEZEY László hívta fel figyelmemet.

hoz a vallásos, misztikus régióba kivetített háttér: a Szent Grál legendájához való kapcsolódás jelentősen hozzájárult.

Szólunk kell továbbá az imák figyelmet érdemlő jelképrendszeréről is, melyben a fény kiemelt jelentőséget kap. Mintha az ősi, szoláris szemlélet beleolvadna a keresztény fényszimbolika hajnal-ádvént-Mária ... Nap karácsony—Krisztus, majd Krisztus - Fény—Egyház jelképkörébe.¹⁸ Az utóbbi a tenger fenekén, partján, mellett, majd Sinai, Zsidai, Karancs hegyen, megnyílt égben, falu szélén, város végén, Betlehemben, Názáretben stb. levő aranytemplom, kápolna, oltár, mostor, mustárfa, ébenfa stb. képekben nyer kifejezést. E szimbólumok számtalan „arany” jelzője hangsúlyosan utal e gondolatkör-jelképkör központjában elhelyezkedő Nap fogalom elsődleges jelképjegyre, az arany színre, de jelzi azt is, hogy a szoláris hagyományokban fogant keresztény fénykultusz az ősi jelképeket s attribútumaikat is átörökítette.

E jelrendszer értelmében Mária, ki Jesse ágából származott — a héber Jes szó tüzet, Napot, istenséget jelent¹⁹ —, imáinkban a középkori himnuszok stella matutina, aurora lucidissima magyar megfelelőjeként, a hajnal, piros hajnal képéhez csatoltan jelenik meg.²⁰ A népi képzelet logikusan kapcsolja a kakassal, mely valójában szintén ősi fényjelkép: maszklóg képzetű Nap-jegy. Ennek a kor tudatában mintha kettős vetülete volna: nemcsak a sötétség utáni világosságot, a fénykezdetet jelzi, hanem bizonyos lelkiismeretébresztő remiscenciákat is kelt, talán a kakasszóhoz fűződő péteri árulás terheként.

Gyakori jegye Máriának a „fehér rózsza” jel is, mely érdekes kontaminációkban, szövegeinkben eddig még meg nem fejtett képzeteket ébresztő kontextusban, imaindító helyzetben fordul elő. Pl.: „szent igével igézi, aranygyűrűvel pecsétli” vagy „szent vérével megszentelt, szent igéjével megfényített”, vagy: „szent szívével megszeretett, szent kezivel megfényített” stb. szövegkapcsolásokban.

VIKÁR szerint az aranygyűrű egykori, keletről származott mágikus gyakorlat, búvós erő jegye.²¹ De szerepet nyert a fényszimbolikában is mint a nappálya jelképe.²² A „szent igével igézi” szófüzcsben viszont a pogány—keresztény világ konfrontálása, ha úgy tetszik összeolvadása mutatkozik. (BORNEMISZÁNÁL is így olvasható: „Bűnös szájból szent igéket rea mondtam.”)²³

Ugyanilyen típusú imában sokszor fordul elő: „kerüljetek kereszték, forogjatok kereszték” formula, továbbá Mária, Jézus, apostolok, szentek elhelyezése ház, szoba sarkában, szögletében, ajtóknál, ablakokban stb. mint defenzív mágiák, exorciumok emlékei.

Anyagunkban ma már imafunkcióban szerepel több középkori témájú vallásos epikum, úgyszintén számtalan imafüzér, mely külön vizsgáladást igényel. Megállapítandó lenne, hogy a vonzásnak, kontaminálódásnak milyen elve, törvénye szerint láncolódnak sokszor a pázmányi liturgiát elfogadó 1629-es esztergomi zsinat előtt használt szövegeknek már csak a nép körében élő

¹⁸ A szimbolika-kutatás területéről vonatkozásainkban haszonnal forgatható: BAYARD J. P. 1958, — DANIELOU J. 1961, — FETTICH (kézirat) — FORSTNER G. 1961.

¹⁹ BAYARD J. P. 1958, 83.

²⁰ DOMOKOS 1961, 247.

²¹ VIKÁR 1901, 102.

²² BAYARD J. P. 1958, 100.

²³ BOLGÁR 1934. 24.

maradványai, az egyházilag jóvá nem hagyott imákhoz vagy a hivatalos imákhoz?

Imaszövegeink felépítése általában hármas tagolású. Rendszerint itt is természeti kezdőkép indít, melyet drámai fűtésű epikus rész követ, majd szűkszavú racionális hangú záradék, mely az ima elmondójának különböző üdvös előnyöket helyez — jutalmul — kilátásba. Az imák előadásmódját szinte énekbe átesapó recitálás, beszéddallam lejtése jellemzi, s mind ez — ahogy mondtam — a rímes, rímtelen, kötetlen, szabadverselés parttalan áradásában. Feltűnő az első személyű megnyilatkozás szubjektív hangvétele, a gyakori dialógus, s különösen az imafunkciójú régi epikumoknál a szaggatott, balladaszerű tömörítés.

E jellegzetességek, továbbá a nagyheti eseményekhez való kötődés s bizonyos mutatkozó népének-párhuzamok misztériumjátékoknak eseménysorait tükröző jelenetei s némely igen sokat eláruló motívumok egykori liturgikus színjátászás lehetséges forrásszerepére utal.²⁴ Ez a kérdéskör is még további vizsgálgódot igényel.

Imáink rendezésénél mind ez ideig nem alkalmazhattam valamilyen irányító elvet, de hogy jelen beszámolómban ne nélkülözze a logikai alapot, talán a történeti szemléletet érvényesíteném, s az archaikumból kiindulva vettelnék átfogó pillantást az anyagra, érzékeltetni igyekezném a pogány—keresztény képzet- és tudattartalom keveredését, a szinkretizmus szellemének alakulását s az ősi hagyományokban eredeztetett, de a magasműveltség elemeit²⁵ is befogadó s magába olvasztó népi kultúra areulátát.

IRODALOM

ARANY László—GYULAI Pál

1872: *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, I., Pest.

Aranykorona

1842: *(Imádságos Könyv. Pongrácz Eszter)*, Pest.

BARNA Ferdinánd

1872: *A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre*, Pest.

BAYARD, J. P.

1958: *Le feu*, Paris.

BÁLINT Sándor

1937: *Népünk imádságai*. Budapest. Regnum, 19—47.

BERZE NAGY János

1940: *Baranyai magyar néphagyományok*, I—III. Pécs.

BOLGÁR Ágnes

1934: *Magyar bájoló imádságok a XV—XVI. századból*. Budapest.

CARNOY, H.

1878: *Prières Populaires*. Mélusine, I. 188—190.

DANIÉLOU, J.

1961: *Les symboles chrétiens primitifs*. Paris.

DOMOKOS Pál Péter

1961: *Hajnal, hajnalnóta, hajnalozás*. Ethn. LXXII. 237—265.

DÖBRENTEI Gábor

1840: *Régi Magyar Nyelvmélekek*, II. Budán.

²⁴ BÁLINT 1937. 43. — DÖMÖTÖR 1936. 15—18, 1964. 107—110. — FALVY—MEZEY 1963. 62—68. — HONT 1940. 123, 125, 146—152. — KARDOS—DÖMÖTÖR 1960. I. 39 kk 77 kk. — KARSAI 1937. 61—64. — LOVAS — PITRÉ G. 1881. 1—4, 11, 80—81, 135, 142—146. — ZALÁN 1927. 103—104.

²⁵ JACOBSON R. 1969. 338.

- DÖMÖTÖR Tekla
1936: *A passiójáték*. Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1964: *Naptári ünnepek, népi színjátszás*. Budapest.
- FALVY Zoltán—MEZEY László
1963: *Codex Albensis. Ein Aintiphonar aus dem 12. Jahrhundert*. Budapest—Graz.
- FETTICH Nándor
Volkstümliche religiöse Kunst im mittelalterlichen Ungarn. Budapest. Kézirat.
- FORSTNER, D.
1961: *Die Welt der Symbole*. Innsbruck—Wien—München.
- HONT Ferenc
1940: *Az eltűnt magyar színjáték*. Budapest.
- HORVÁTH Cyrill
1891: *Nemzeti irodalmunk a reformációig*. Katholikus Szemle, V. 7—36, 174—193, 411—446, 510—551, 664—681. Budapest.
- HORVÁTH János
1944: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest.
- ISTVÁNYFY Gyula
1896: *A borsodi matyó nép élete*. Ethn. VII. 65—83, 165—174, 280—285, 364—373, 447—457.
- JAKOBSON, R.
1969: *Hang — Jel — Vers*. Budapest.
- KARDOS Tibor—DÖMÖTÖR Tekla
1960: *Régi magyar drámai emlékek*. I—II. Budapest.
- KARSAI Géza
1937: *A színjátszás vallásos gyökerei*. Budapest, Regnum, 48—68.
- KÁLMÁNY Lajos
1891: *Szeged népe*. III. Szeged.
- KÖHLER, R.
1900: *Kleinere Schriften zur neueren Litteraturgeschichte*. Volkskunde und Wortforschung, III. Berlin.
- LAJTHA László
1947: *Egy magyar ráolvasó éneklete töredék*. Ethn. LVIII. 98—101.
- Liber officii in Dominicis et festis Praecipuis. Parisiis, Tornaci, Romae, 1937.
- LOVAS Rózsa
1970: *Szóbeli közlés*. Budapest.
- MAKKAI Endre—NAGY Ödön
1939: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Kolozsvár. Erd. Tud. Füzet. 103.sz.
- MEZEY László
1970: *Szóbeli közlés*. Budapest.
- MUNKÁCSI Bernát
1893: *A vogulok pogány ősvallása*. Ethn. IV. 32—54.
- ORTUTAY Gyula
1959: *Variáns, invariáns, affinitás. A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei*. MTA II. Oszt. Közl. 9: 195—238.
- ŐSZ János
1902: *Kántáló énekek*. Ethn. XIII. 87—90.
- PITRÉ, G.
1881: *Spettacoli e feste popolari siciliane*. Palermo.
- Cs. PÓCS Éva
1968: *A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái*. MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve, I. 253—280. Népi kultúra — népi társadalom. Budapest.
- SÁNDOR ISTVÁN
1938: *Irodalmunk és az Eucharistia*. Budapest. Katholikus Szemle 52, 267—279.
- SZÖVÉRFY J.
1957: *Irisches Erzählgut im Abendland*. Berlin.
- VARGHA Damján
1899: *Kódexeink Mária síralmai*. Budapest.
- VIKÁR Béla
1901: *Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra*. Ethn. XII. 97—104, 296—307, 385—396.
- VUJICSICS Dusán, gör. keleti szerb püspöki vikárius

- 1970: Szóbeli közlés, Budapest.
 WECHSSLER, E.
 1893: *Die romanischen Marienklagen*. Halle a. S.
 ZALÁN Menyhért
 1927: *A Pray-kódex föltámadási szertartásai és misztériumdramája*. Pannonhalma.
 Pannonhalmi Szemle, 2, 97—104.

Függelék

I. MEMORIALIS

1. Szent Nevedben Jarok en Istenem 2. Nazaretbeli Jesus legy Mellettem 3. legy fellettem 4. legy alattam 5. legy előtem 6. erős kü bastyam ennekem en Istenem 7. En agyambul fel keltem 8. aldot vizben meg mosdottam 9. aldot kendővel meg kendöztem 10. en hazambul kileptem 11. küszöbömre fel allottam 12. magas Menyben feltekintettem 13. magas menynek ajtajat nyitva lattam 14. aban lattam egy arany sik szeket 15. aban üldöget boldogsagos Szüz Maria 16. aldot Jesus Qistusnak dicsőseges Szent anya 17. iha meg alivan 18. Szive szomorodvan 19. vig kedve meg szegven 20. szent fülé meg fügesztven 21. haja meg eresztven 22. kezében vagyon oltari olvasója 23. ugy olvassa az vilagnak bösegeert es szaporaságáért 24. onnet lata fenyess Jesust 25. fel vevék Sinai högyre 26. magos keresztfan meg feszitettek 27. Piros vere ki csordulvan 28. Maria Magdolna labahoz borula ugy sira 29. hajaval labait törügeti ugy Monda 30. o én Fiam Fenyess Jesus 31. lam meg mondam teneked 32. te leszesz az én bu latot fiam 33. en leszek a te keseredet anyad 34. O en Aszszony anyam 35. nekeseredel en erettem 36. keseregjenek azok akik az fekete felden lagnak 37. kik Atyukat Anyukat nem tisztelik 38. valaki ezeket minden nap haromszor meg szamlalhattya 39. se Pokolra se Purgatoriumra nem vitetem 40. az örök dicsőségben vitetem.

*

E szöveg ritmusát és sorait más analógiák valószínűsítik. — Kaptam Tálasi Istvántól 1969 nyarán archaikus népi imagyújtésem anyagához. Tálasi megjegyzése a borítólap belső oldalán: „A 'Memorialis'-t kaptam, mint régi írást Bakó Lajos kunszentmisklósi postamestertől 1934-ben, családi levelesládájában találta XVIII. sz.-i iratok közt. Háttéréről semmit sem tudott, számára jelentéktelen volt.”

*

II. 1. Názáretbeli Jézus, zsidóknak királa, 2. Veszedelembe' forgóknak lévő Istene. 3. Megtestesült szent Iste(n), 4. Szent erős Iste(n) 5. Szent és halhatatlan UrIste(n)! 6! Könnyörűj mirajtunk! 7. Hét körösztt alatt lefekszem, 8. Hét körösztt alatt fölkelek, 9. Őrizz angyalom éjjelig, 10. Boldogságos szüz Máriám vérrattig. 11. Jézus Krisztus mindéig. 12. Hogy gyarló testem nyugoggyék, 13. De szivem el ne aluggyék. 14. Hogy téged mindenkor lássó(n), 15. Minden gonoszt távoztassó(n), 16. Sátányok megjötteknek, 17. Testembe' ne förtözzenek, 18. Engedd ezt nekem kegyese(n), 19. Atya Fiu fölségese(n), 20. Élven örök dicsőségbe(n), 21. Most és mind örökkön örökké, amen. 22. Ma vala pénteknek napja vala, 23. Mént a Jézus Krisztus kinnak kinhelyére, 24. Meglátták a zsidók 25. Fölfeszítették a magos keresztfára. 26. Fol a szent vére, 27. Hervad a szent szinte, 28. Szomorodik a szent lelke. 29. Szól a boldogságos Szüz Anya, Mária: 30. „— Őh fiam! fiam! 31. Szerelmes szent Fiam! 32. Én azt gondú'tam te leszen bus. 33. Látom, fiam, én lészek bus. 34. Aki ezt az imáccságot este-reggel elmongya, megüdvözül. 35. Názáretbe' van egy mustromfa, 36. Kívül aranyos, belül kegyelmes. 37. Abba' mondottak héccer hét szent misét. 38. En ott hallgattam szerelmes szent fiammal, az ártatlan Jézusommal. 39. Eccer elkapták mellőlem a kegyetlen zsidók, 40. Keresem uccákru' uccákra, 41. Sehun nem találom. 42. Előtalálom szent Lukács évangélistát, 43. Kérdem tőle: — „Nem láttad e szerelmes szent fiamat, az ártatlan Jézusomat?” 44. „— Őh anyám, anyám, szép szüz Máriám! 45. Menny el, menny el a magos Kálvária hegyére! 46. Ott vagyon egy szent keresztfa, 47. Arra vagyon fölfeszítve, 48. Vasdárdával nyitogattyák, 49. Arcul verik, vérel verőtékezik, 50. Éczettel, epével itattyák, 51. Tövissel koronázzák, 52. Marokvesszővel csapkodják, 53. Hét cső vére elcsöppent, 54. Az angyalok fölszették, 55. Szent Atyja elejbe vitték, 56. Őh anyám, anyám, szép Szüz Máriám! 57. Menny el, menny el a fekete föld színe alá! 58. Az Ádám maradványai közé. 59. Kiálcsd, hirdesd,

60. Lefektekre, fölkeltekre: 61. „Bizon, bizon velem léssen a paradicsomba”. 62. Én mondom, a Teremtő. 63. Aki titeket az ő szent vérvé(1) és haláláva(1) megváltott, ámen.”

Nagyberény (Somogy m.), 1969. április 23. Babos Jánosné, *Ruzics Rozália*, 1871. Magyarkeszi. Az első (1968. dec. 17–18.) felvétel megismétlése. Édesanyjától tanulta.

*

III. 1. Én öröző szent angyalom, 2. Istentő' rendelt gyámolom, 3. Öröjz. ortal-majz, 4. Minden jókra igazgass! 5. Öröjzél meg tüztő', víztő', hirtelen haláltól, gonosz embernek szándékjátó'. 6. Az ördögnek csalárdságjátó', 7. Pogánnak kezítől, kötetitől, kéccségbe' eséstő'. 8. Mindenféle veszedelmes betegségekő'. 9. Mert én ajánlom ezt a keves imáccságomat az örző szent angyalom tisztelettyét, érdemét, szent' nevét. 10. Hallgassa meg az én könyörgésemet, kiájtásaimat. 11. Jussonak a Jézus Krisztus elejibe, áment. 12. En öröző szent angyalom és Istennek minden szentői. 13. Esedejzetek érettem, hogy a testnek, világnak, ördögnek incselkedéseit ittegyen meggyőzhessem. 14. Én és valahá veletek imádhassam a mennyei szent Anyámat, áment.

Megkérdeztem, mit jelent: ittegyen? Nem tudja megmondani, csak unokája s unokaveje, hogy: itten. De közben ellestem e szóval kapcsolatos kifejezéseket, mint pl.: „ittegyen nagyon meleg van” vagy: „ittegyen e'mén a hangom”.

Mekényes (Baranya m.), 1970. jan. 19. Simon Ferenc Józsefné *Fazekas Ilona*, 1894. Lészped (Moldova). Édesanyjától: *Fazekas Péterné Bilibók Verontól* — 1952-ben halt meg 82 éves korában — és nagyanyjától: „*Bilibók Józsiné Katalin*”-tól — 1910-ben halt meg, korát nem tudjuk — tanulta.

*

IV. Haldokló mellett

1. Halld fülem, halld angyalok zengését, 2. Mert eljött az óra, 3. Hivat az Urjézus lelki mennyegzőre. 4. Tisztics, Uram, utat, 5. Vitethessünk mennybe, 6. Isten eleibe! 7. Számlálathassunk meg mennyei sereggel. 8. Ó te gonosz Sátán, 9. Ne kísérgess engem, 10. Mert van nekem fejem, 11. Fejem az Urjézus Krisztus. 12. Menny el eleibe, 13. Megfelel képibe', 14. Szentlélek, Szentlélek, 15. Szájj be szivembe, 16. Erősicsd meg hitemet, 17. Szenteld meg lelkemet. 18. Mert mellettem van egy Isten. 19. Előttem Boldogasszony, 20. Fejem fölött három Mária, 21. Körülöttem 1000 angyal, 22. A kezembe' szent kereszt, 23. A szájamba' szent kenet, 24. A szivembe' szent ostya, 25. Az árthasson, s védhessen 26. Ejeakának idején, 27. Nekem más senkise, 28. Aki elveszen előlem egy Istent, 29. Mellőlem Boldogasszonyt, 30. Fejem fölül három Máriát, 31. Körülöttem 1000 angyalt, 32. A kezemből szent keresztet, 33. A szájamból szent kenetet, 34. A szivemből szent ostyát, ámen.

„Többször is, de leginkább haldokló mellett.”

Kakasl. 1969. nov. 3. 1970. febr. 1. Mátyás Sándorné *Sebestyén Gizella*, 1940. Andrásfalva (Bukovina). Nagyanyjától: *Kelemen Ferencné Dobondi Máriától* tanulta, ki 1955-ben halt meg, 74 éves korában.

*

V. 1. Négy evangélista álljon a házam négy szögletére, 2. Jézus szent keresztfája legyen a házam teteje, fődele, 3. Szűz Mária palástya ablakom terítője, 4. Jézus három vesszője három ajtóm kilincsei. 5. Hogy ide semmi fertőzöt be ne jöhessen, 6. A szent angyalok lakjanak ezen hajlékba', ámen.

„Este szoktuk imádkozni.” — *Adács*, 1969. dec. 30. Győri Józsefné, *János Mária*, 1891. Édesanyjától: *János Istvánné Gulyás Máriától* tanulta, ki 1926-ban halt meg 76 éves korában.

*

VI. Szent Antal tüze

1. Elindula bódogságos szép Szűz Mária, 2. Az ő áldott szent fiával. 3. Bémene szent templomába, 4. Búüle arany karszékebe, 5. Mongya az ő szent fia: 6. „— Eressz ki, eressz ki bódugságos Szent Anyám! 7. Szent Pókámból szent kezemet, 8. Vegyek le három szál gyertyát 9. Olvassak ennek a (mondja a nevit) ennek a I-nek, az Y-nak 10. A fejire és az egész testyire, 11. Hetvenhét-féle Szent Antal tüztől, 12. Hetvenhét-féle pokoleredettől, 13. Hetvenhét-féle tüzes orbáncoktól, 14. Eszi nagy fájdalom szálkás husát, 15. Issza piros vérét.” — 16. „Merre mész, merre mész hetvenhét-féle SzentAntal

tűz? 17. Hetvenhétféle pokoleredet? 18. Hetvenhétféle tüzes orbáncok? — 19. „— Menyek, menyek ennek az Eksz Ipszilonnak 20. Szépsége látogatására, 21. Csontya hasogatására, 22. Piros vére megivására.” — 23. „— Térj vissza, térj vissza hetvenhétféle Szent Antal tüze! 24. Hetvenhétféle pokoleredet! 25. Hetvenhétféle tüzes orbáncok! 26. Menny el, menny el! 27. Kérlek a Mária hét fájdalmáért, 28. Kérlek a Jézus öt mélységes sebeir, 29. Menny el, menny el! 30. Hegyeknek, vögyeknek, kőszikláknak háta mellé! 31. Hol fekete kutyák nem ugatnak, 32. Hol kovászos kenyérral nem élnek, 33. Hol fekete kakasszó nem hallszik. 34. Esti harangszókor meg ne találtassál, vagy déli harangszókor, 35. Abba a csontba, s abba az izekbe, ahova beszallottál, 36. Mert ha megtaláltotlak, 37. Elvágom a késvel a nyakadon, 38. Agyonütlek a Jézus feszülettyive’ ámen.

„Nálunk mikor oszt fáj a feje.” — S aztán használ ez a Szent Antal-tűz? — Ez a Szent Antal-tűz hasznos. Minden testbe. Ha egyebb testye fáj es mert oda a hülés rekket belé, s akkor azt nevezik Szent Antal-tűzinek. Nálunk Szent Antal tűzinek nevezik a hülést . . . — S maga szokott erre ráolvadni, s akkor . . . S akkor mindgyár megcsendesedik. Ezt le is lehet írni. Tanujják meg többen, mert igen-igen rigi. — Akkor orvos nem is kell? — Akkor orvos nem kell, ezt *igen-igen rigi asszonyoktól hallottam én*. Lássák e Sándor es, mikor fejit fájatassa, hát akkor muszáj *olvassak*, akarhol legyenek. S akkor mingyár megcsendesedik. — . . . Higgye meg, hogy ez igaz. (Nehezen hallható.)

ÚJVÁRI Lajos gyűjtése, 1969. nyár, *Gyimesvölgyben*. Póra Györgyné *Prezsmár Vilma*, 1891. Rakottvás.

*

VII. 1. Uram Jézus, Uram Jézus Krisztusom, 2. Aki világ válcságáért 3. hat órakeresztfára függöszttöttél 4. és halállal tusakodál, 5. Szentséges szent lelkit érettünk kiadás(d), 6. Óh eltökélt szándékkal igérvén 7. oh keserves kínairól el ne feledkezzünk! 8. Óh magos keresztfa alatt álló, kesergő, Szűz Anyám, Máriának 9. ajánlom lelkeimet. 10. Kerüjj kereszt házamat, 11. Örözz angyal lelkemet! 12. Ablakomban apostol, 13. Ajtómban az Urjézus. 14. Hol ül, hol ül az Urjézus? 15. Paradicsom kertibe’, 16. Szent arany székibe’, 17. Szent fejét lehajcsa, 18. Szent könyvét hullassa, 19. Odamegy az Ur angyala kérdi őtet: 20. „— M(i)ét sir, m(i)ét sir az Urjézus?” 21. „— Hogy ne sirnék Ur angyala, 22. Büdös nyálvol töpdősnek, 23. Vas ostorval ostoroznak, 24. Töviskoronával koronáznak, 25. Kivisznek Új-hegyre, 26. Felfeszitnek magos keresztre, 27. Két szent lábam eszeszegeznek, 28. Két szent karom kétfelé feszítik, 29. Hirdesd, hirdesd Ur angyala: 30. Aki ezt elmongya 31. Este lefektibe 32. Reggel felkötibe 33. Főképpen napjába háromszor, 34. Halál óráján a pokol kapuja bezáratlan bezáródik, 35. Mennyország ajtaja kizáratlan kizáródik, 36. Mennyei harangok megkondulnak, 37. Oltárgyertyák fellobannak, 38. Hogy az Atya, Fiu. Szentléleknek szent áldása szálljon mireánk, 39. És maraggyon mirajtunk, 40. Hogy a hit bétötésivel néki szolgálhassunk, 41. Tökéletes szívvel, most és mindenkor és mindörökkön, örökké, ámen.

„Este is, reggel is. Délbe elmondom munka között, ugye.”

Lengyel, 1970. január 20. Sebestyén Jánosné *Fabián Teréz (Andrásfalva)*, 1907. 1945 óta itt. Édesapjától, Fábrián Andrástól tanulta, aki 1929-ben halt meg 63 éves korában.

*

VIII. Reggeli ima

1. Hegyet hágék, lőtöt lépék. 2. Kő káplonicát láték. 3. Bellól aranyos, 4. Küel irgalmas. 5. Szent Világ Ur Jézus Krisztus benne lakik vala. 6. Aran hajával leeresztvel, Aran könyveivel kicsordulval, 8. És aran szekállával kitépvel. 9. Eljöve Szent Világ Uristen és megkérdeztén: 10. „— Mé’t ülsz itt Szent Világ Ur Jézus Krisztus 11. Aran hajadval leeresztvel, 12. Aran könyveidvel kicsordulval, 13. És aran szekálladval kitépvel?” — 14. „— Azért ülök itt Szent Világ Uristen, 15. Várom a harangokat megkonduljanak, 16. Bűnösök ide folyamoggyanak, 17. Bűnbánatot tarcsanak, 18. Szent asztalomról táplálkoggyanak, 19. Hogy örök életet éljenek.” — 20. Aki esztet elmongya eszte lefektibe, 21. Reggel felkeltibe, 22. Testye beteg, 23. Lelke készül, 24. Bollog mennyország ajtaja nyitul, áment.

1969. nov. 2.: 1. Hegyet hágék, lőtöt lépék, 2. E’ kő káplonecskát láték. 3. Küel aranyos, 4. Belül irgalmas . . . Vált: Szent Világos Urjézus Krisztus, Szent Világos Uristen . . . is.

„Kicsike gyermek voltam, akkor reggel imádkoztam.” „Mikor kicsike leánya voltam onnat hazu’ról.”

Szárász, 1969. nov. 2. 1970. jan. 21. — Benke Józsefné *Benedek Rozália*, 1906. *Diószén* (Moldova). Tanulta édesanyjától: Benedek Jánosné Mátyás Ilonától, ki néhány éve halt meg odahaza, 74 éves korában.

*

IX. 1. Én felkelék jó reggel hajnalba', 2. Kimosdódám minden bűncimbó', 3. Megkendőzém arany kendőskémvel, 4. Kimenék ajtóm elejibe, 5. Feltékinték nagy magos mennyégbe. 6. Ott láték egy kápolnát, 7. Küjel irgalmas, 8. Belül kegyelmes, 9. Közepibe ül vala 10. Szent Anyánk, Szűz Mária. 11. Odamene Szent Lukács evangélista, kérdi: 12. „— Oh mit sire, oh mit sire Szent Anyánk, Sűz Mária?” — 13. „— Hogyne sirjak Szent Lukács evangélista, 14. Mikor három naptól szent fiamat nem láttam.” — 15. „— Ereggy ki bő'dugságos Szűz Mária ajtód elejibe 16. Meqlátod a szent fiadat térgyig vérbe, 17. Könyökig könnyübe, 18. Szen' szemed sire, 19. A szen' lelked örvend. 20. „— Oh hol vótál, oh hol vótál, óh áldott Szent Fiam?” — 21. „— Oh én édes anyám, 22. Két nap a zsidók kergettek, 23. Harmadik napján megfogtak, 24. Vas láncokkal kötöztek, 25. Vas dárdákkal liggattak, 26. Vas kesztyűvel csabbottak, 27. Ondok nyálakval töpdöstek, Csipkével koronáztak. 29. Keresztfára feszítettek, 30. Felemeltek, 31. Szent oldalam felnyitották, 32. Piros vérem kiontották, 33. Ki eszket e kénszenvedés imáccságaimat elmongya 34. Este lefektyibe, 35. Reggel felköltyibe 36. De kiváltképpen pénteken, szombaton, 37. Három nap előtt halálát megjelentem, 38. Halála óráján felkoronázdom 39. úgy küdöm az én Atyámnak 40. Országába, áment.

„Este is reggel is. Én elmondom mindenkor.”

Mekényes (Baranya m.), 1969. nov. 2. 1970. jan. 19. Simon Ferenc Józsefné *Fazakas Ilona*, 1894. *Lészped* (Moldva). 1951 óta itt. „51 fogyatékán jöttünk ide.” Édesanyjától: Fazakas Péterné Bilibók Verontól — 1870—1952 — és nagyanyjától, Bilibók Józsiné Katalintól tanulta, aki 1910-ben halt meg, nem tudja, hány éves volt akkor.

*

X. 1. Fölkelék ágyambul, 2. Kilépek házambul, 3. Krisztus Jézus nyomában. 4. Ott találok egy aranyágot, 5. Az alatt van zsölleszék, 6. Ott ül a boldogságos Szűz Mária, 7. Előtte van kis oltárja, 8. Kezében van könyvecskéje, 9. Nyakában van jeruzsálemi olvasója. 10. Arra méne Izsaiás próféta, 11. Kérdi tőle: 12. Mért sirsz, mért keseregsz? 13. Hogyne sirnék, keseregnek, 14. Mikor megfogták szerelmes szent fiamot, 15. Dárdával dárdázták, 16. Koronával koronázták, 17. Egy csöpp vére elcsöppent, 18. Az angyalok felszették, 19. Aranytányérba tették, 20. Jézus elejbe vitték, 21. Krisztus Jézus azt mondotta, 22. Aki ezt az imáccságot 23. Minden reggel elimádkozza, 24. Hét bűne bo-csájtatik Jézus előtt.

„Reggel montuk.”

Balatonszemes (Somogy m.), 1969. okt. 17. Balogh Mihályné *Papp Mária* 1893, Zamárdi. Tanulta édesanyjától: Papp Istvánné Szegedi Rozáliától, ki 1918-ban halt meg 56 éves korában.

*

XI. Részlet imafüzérből

1. Én kimenek én ajtómon, 2. Föltekintek magos mennybe. 3. Mit látnék? 4. Azt látnék: 5. Héceer szentelt szent kápolnát, 6. Kívül aranyos, belül irgalmas, 7. Benne vagyon Krisztus Urunk, 8. Keresztfára van feszítve, 9. Arra mene Szent Lukács evangélista, 10. Köszönt néki: 11. „— Isten egyyon jó napot, én Uram Teremtőm! 12. Ha lehetne, öt méjséges sebeidet terenyemmel behúznám.” — 13. „— Fogaggy Isten, Szent Lukács evangélista! 14. Mennyi szentek elmentek máma mellőlem, 15. Mégis ilyen angyali üdvözléttel meg nem üdvözöltek, mint Te megüdvözöltél! 16. Ereggy a fekete földnek színire! 17. Hirdesd Ádám bűnös fiaidnak és Éva leányodnak, 18. Hogy aki ezt az imáccságot este lefektyibe, reggel fölkeltyibe elmongya, 19. Velem lesz a paradicsomkerbe, ámen. 20. Fehér róza, Mária, 21. Engem Isten megszeret, 22. Szent révél megszentelt, 23. Szent igéjivel megfenyített. 24. Krisztus Urunkot feszítik, 25. Három Mária sirattya: 26. „— Oh fiam, fiam, szerelmes szent fiam!” — 27. Egy csepp vére elcseppent, 28. Az angyalok felszették, 29. A kehélbe öntötték, 30. Krisztus Urunk azt mondotta: 31. „Aki ezt az imáccságot este, reggel elmongya, 32. Hét halálos vétkei megbocsájtatik általa. . .”

Nógrádmegyer, 1969. nov. 16. Terjék Gáborné *Géczi Borbála*, 1886. Tanulta öreg nagyanyjától (dédanyja): Géczi Jánosné Priszka Rozáliától, ki 1904-ben halt meg 86 éves korában.

*

XII. 1. Mára péntek, szent aranyos péntek. 2. Krisztus mene kinnyára, 3. Kinnyán esett esete, 4. Őt mélységes sebeje, 5. Kiből kifolyt drágalátos szent vére. 6. Óh én Uram, Teremtőm, 7. Ki engemet teremtél. 8. Szent véreddel megváltál, 9. Jöjj el Jézus! 10. Vetkeztess le bűnnek ruhájából, 11. Öltöztess fel boldogoknak ruhájába. 12. Óh te Sátán, mit késérsz engem? 13. Van nekem fejem, 14. Fejem az Ur Jézus, megfelele képembe, 15. Szentlélek Uristen, jöjj, száj szivembe, 16. Tarcs meg az igaz hitbe. 17. Indulának magossága, 18. Magos mennynek hangossága. 19. Nyites kaput arkangyal! 20. Nyujes kezét Mária! 21. Mert most megünt Urszínlátni, 22. Örökvendéfgogadni, 23. Békességszerzeni, 24. Mert most csinájják az aranyházat, 25. Ki küjjel aranyos, 26. Belől irgalmas, 27. Négy szegibe négy kereszt, 28. Közepibe aranyszik. 29. Azon ül a mi Asszonyunk, szép Szűz Mária, 30. Szine szomorodván, 31. Könnye hullván, 32. Ki ezt az imáccságot minden pénteken elimádkozza, 33. Ugy üdvözül, mint Krisztus Urunk a keresztfa által, ámen.

„S azóta is mondom. Van, amikor ugy kifelejttem, vagy pinteken de legtöbbször.”

Kakasl, 1969. nov. 3. 1970. Sebestyén Györgyné *Mátyás Mária* 1913. *Andrásfalva* (Bukovina). Önböli Ferencnétől tanulta 10-12 éves korában.

*

XIII. 1. Piros színű szép hajnal, (néha „szénü”-nek hangzik) 2. Kibe Mária nyugvékol, 3.* Tüld született, 4. Világ tüld terjedett. 5. Pokol tüld megtöretett, 6. Noked adom lölkömet, 7. Tüld várom lölköm örök dicsőségét, örök boldogságát, 8. Mert Jézus Krisztust megfogták, 9. Küoszlophoz megkötözték, 10. Arra mene Szent Mária, 11. És mondá: 12. „— Fiam, fiam, szerelmes szent fiam! 13. És az anya nem tud a Fiúér meghalni”, — 14. Azér mondá Keresztelő Szent Jánosnak: 15. „— Menny el a fekete főd színire, 16. Hirdesd a Boldogasszon szájáról származott szent ígékét! 17. Hügye meg, aki ezt az imáccságot este-reggel elmongya, 18. Mennyország ajtaját megnyittatom, 19. És velem együtt vig nélkül örvendezik, ámen.” — 20. Gyüjj el Atya! 21. Gyüjj el Fiu! 22. Gyüjj el Szentlélekuristen! 23. Hallgasd meg kérésemet, kiáltásomat, 24. Hozzád fölfohászokodásomat, 25. És ne hagyj bennünket szencség nélkül e világból kimulni, ámen.

„Mikor belementünk az ágyba, akkor montuk.”

*Több változatában: „Ur tőle született” van, itt nyilvánvaló kopás állt be.

Kapvár, 1969. nov. 22. Cserpes Gézáné *Tobler Erzsébet*, 1905. Édesanyjától: Tobler Jánosné Varga Annától tanulta, ki 1938-ban halt meg 62 éves korában.

*

XIV. 1. Főföltájba szól a kakas, káttya: 2. „— Boldogságos Szűz Mária! 3. Kel’ fel édesanyám, Máriám, 4. Most fogják meg szent fiadat, 5. Most viszik feszíteni, 6. Magas Kálvária hegyére fölfeszíteni, 7. Utána mennek a zsidók, 8. Bőfődik szen(t) testét szen(t) fejt:” — 9. Kérdi a boldogságos Szűz Mária: 10. „— Óh fiam, fiam, szerelmes, szent fiam! 11. Mért fol a szen(t) véred?” — 12. „— Óh anyám, boldogságos Szűz Máriám! 13. Folna, folna szegényekér, árvákér, özvegyekér, velem jötiévvőkér. 14. Krisztus Urunknak egy csöpp vére lecsöppen(t), 15. Szent angyalok fölszették, 16. Liliom levélbe takarták, 17. Krisztus Urunk elejbe vitték. 18. Krisztus Urunk azt mondta: 19. „— Aki ezt az imáccságot este-reggel elmongya 20. Három lölköt szabadit. 21. Egyiket aptyáér, egyiket annyáér, 22. Harmadikat magáér.” — 23. Én lefekszem én ágyamba, 24. Minden testi koporsómba. 25. Légy velem boldogságos Szűz Mária! 26. Angyal őrizz bennünköt ezen éjcaának üdején, 27. Most és mindörökön, örökkén ámen.

„E’ vuót este, így ezt el szoktuk büötön mindig mondanyi.” „Engem anyám után neveztek el.” Anyja később Ézsöl Pálné lett. — Erősen diftongizál: kiét, vuót, kiérgy i (kiérdi), viére, ién stb.

Kapvár, 1969. nov. 22. Fűzi Józsefné *Bársony Teréz*, 1892. Édesanyjától: Bársony Katalintól tanulta, ki 1946-ban halt meg 86 éves korában.

*

XV. 1. Fehér rózsa, Mária, 2. Engem Jézus tanála, 3. Szent ígével ígézi, 4. Arany gyürüvel pöcséti. 5. Jézus az ajtómba, 6. Szűz Mária az ablakomba. 7. Kejj föl már Szűz Máriám! 8. Mer megfogták szent Fiad, 9. A keresztfához vitték, 10. Föl is feszítették, 11. Három csöpp vérit elejtették, 12. Az angyalok fölszették, 13. Krisztus Urunk elejbe vitték. 14. Krisztus Urunk azt mondta: 15. „Aki ezt a kis imáccságot 16. Háromszor napjába elmongya, 17. Héccer hét halálos bünit megbocsássa.” — 18. Amott van egy kápolna, 19. Abba meg héccer meg héccer van felszentelve, 20. Kivü belü aranyos, 21.

Abba mond Szen' Pál Szen' Péter ujmisét. 22. Átvivék azok a pogány zsidók (átvívék, átvítették, átvérték? alig érthető). 23. Elkapják mellőle (igen megrendülten, folytonos sírással küzdve mondja), 24. Keresik uccákru uccákra, 25. Előtalálják Szent Lukácsot, 26. „— Szent Lukács evangélista! Nem e láttad az én szerelmes fiamat, az ártatlan Jézuskámat?” — 28. „— Hanem eriggy a Kálvária hegyin, 29. Szent testit szurkálják, 30. Szent oldalát nyiggassák, 31. Szent haját vasgereblyével gereblyézik,” 32. „— Oh fiam, finyes csillagom, 33. Lehetetlen az az anya, 34. Aki ez ő szerelmes fiáér az ártatlan Jézuskáér 35. Héceer hét halállal neg nem hal.” — 36. Oh édes Jézusom, — 37. Szent kezedbe ajánlom, 38. Lelkemet, testemet. életemet, halálomat. 39. Ezt a kis imáccságomat, 40. Édesapámér, Édesanyámér, édes őrző angyalkámér, 41. Szerelmes pátrónusomér, 42. Hét megpedéseit, 43. Hét szívbéli fájdalmai, 44. Keserves kinszenvedéseit. 45. Ajánlom Uram Istenem szegény megtérő bűnösnek, 46. Dicsértessék a Jézus Krisztus!

„... mindennap ... este-reggel lefektyibe, fölkeltyibe.”

Magyargéc (Nógrád m.), 1969. nov. 16. Szita Józsefné *Oláh Erzsébet*, 1911. Nógrád-sípek. Tanulta édesanyjától: Oláh Balázsné Matuszka Borbálától, ki 25 éve halt meg 63 évesen.

XVI. 1. Fehér rózsza Mária, 2. Házamnak négy szögi 3. Négy őrző angyala. 4. Őrizz angyal, őrizz! 5. Kelj fel, Mária, kel fel, 6. Mert ellopták a te szencséges szent fiadat. 7. Három csepp vérét elcseppentették, 8. Az angyalok felszették, 9. A kehélybe öntötték. 10. A tenger parton van egy aranytemplom. 11. Abba vagyon Krisztus Urunk leborulva. 12. Arra megyen Szent Pál, Szent Péter szánakozva, bánakozva. 13. Mit szánakoce, mit bánakoce Szent Pál, Szent Péter? 14. Vidd el ezt a kis imáccságot a fekete földre, a Jeruzsálem földre. 15. Aki ezt az imáccságot hetenként háromszor elmondja: 16. Pénteken hajnalban, Szombaton vacsorakor, 18. Vasárnap szentmisekor, 19. A hét halálos bűnből ki fogom szabadítani.

„Ezt az imáccságot az édesanyámtól tanultam, Tarnóc Mária vót leánykori neve.”

(Férje után): „Koós Hutás Lászlóné. ... 90 éves volt, 6 évvel ezelőtt halt meg. Igen sok imáccságot tanultam tőle, népdalokat, dalokat, mert mindig ilyen imáccságos és dallos vót.”

Kisterenye, 1969. dec. 30. Ágasvári Sándorné *Koós Pirooska*, 1901.

XVII. 1. Én lefekszek, én ágyamba. 2. Mint Ur Jézus, koporsóba, 3. Nehéz álom el ne nyomjon, 4. Az ellenség meg ne csa'jon. 5. Számba szent malaszt. 6. Fejem fölött szent kereszt, 7. Őrizzenek az angyalok éjjélig, 8. Mária virattig, 9. Krisztus Jézus mindéig, 10. Fehér rózsza, Mária, 11. Isten engem szeressen, 12. Szent szívével megszeretett, 13. Szent ígével megfenyített, 14. Az ajtómon egy apostol, 15. A házamba Urjézus, 16. Kejj föl, kejj föl, szép Szüz Mária! 17. Megszületett kised Jézus, 18. Egy csöpp vére elcsöppent, 19. Az angyalok fölsették, 20. Gárdijomba bevitték, 21. Krisztus Urunk azt hatta, 22. Aki ezt a imáccságot reggel este elmongya, 23. Száz napi bucsut nyer, ámen.

„Reggel este szoktuk.”

Nógrádmegyer, 1969. nov. 16. Király Józsefné *Géczi Teréz*, 1923. Édesanyjától: *Géczi Zsigmondné Balázs Máriától* tanulta, ki 85 éves korában halt meg „ez évben”.

XVIII. „Szüz leán Szen' Margit imáccsága”

1. Elindula szüz leán Szen' Margit. 2. Hónya alatt viszi arany medencéit. 3. Arany medencéibe Krisztus Jézusnak harminchat csepp vérit, 4. Bódugságos Szüz Máriának fátyolát, 5. Szen' Benedeknek szárnyát, szárnyékját, 6. Szent Antalnak kötelit, hét sing olvasóját. (a) 7. Megtalálkozeik sátányokkal, sárkányokkal, 8. Kérdik a sátányok, sárkányok: 9. „— Mi dolog legyen szüz Leán Szen' Margit hézád nem közeledhetünk?” — 10. Felelén a Szen' Szüz: 11. „— Hézáam nem es közeledhettek, ha tiszta lelkek nem vattok. 12. Mert én hónyom alatt viszem arany medencéimet, 13. Arany medencéembe Krisztus Jézusnak harminchat csepp vérit, 14. A bódugságos Szüz Máriának fátyolát, 15. Szent Benedeknek szárnyát, szárnyékját, 16. Szent Antalnak kötelit, hét sing olvasóját.” — (a) 17. Ki eszket az imáccságokat elmongya 18. Este lefektyibe, reggel felkötyibe 19. Mennyország kapuja kinyitattik, 20. Embernek lelke bevittetik, áment.

Mekényes, 1969. nov. 2. 1970. jan. 19. Simon Ferenc Józsefné *Fazakas Margit*, 1894. *Lészped* (Moldva). Édesanyjától: Fazakas Péterné Bilibók Vérontól tanulta, ki 1952-ben halt meg 82 éves korában odahaza.

*

XIX. 1. Vasárnap hajnalba, 2. Harmat száll a földre 3. Azon megy két lélek, 4. Harmagyk a bünös. 5. Egyenest mennek mennyeknek ajtajára, 6. Kopognak az ajtón: 7. „Jaj, jaj, senki nem szól.” 8. „— Ereggy Péter, ereggy! 9. Nézd meg, ki kopog az ajtón?” — 10. „— Ott vagyon két lélek, 11. Harmagyk a bünös.” — 12. „— Igazidd a bünöst 13. Pokolnak uttyára, 14. Ott van annak ágya, 15. Éles borotvábú, 16. Éles billincsekbü’ 17. Megvetve, megrakva.” — 18. Boldogságos Szüz Mária: 19. „— Ne igazidd a bünöst pokolnak uttyára, 20. Sokat tett a’ teérted, 21. Böjtölt három pinteket, 22. Három csöpp vizen, 23. Három szem tiszta buzán. 24. Egyiket böjtölte keserve kinszenvedésédér. 25. Másodikat böjtölte szent fiad kinszenvedéséiér(t). 26. „— Óh anyám, szent anyám! 27. Ha neked az a bünös oljan kedves, 28. Védđ kezedbe, szoricsd kebledre, 29. Ugy vidd föl az egekbe, 30. Paradiosom kertýibe. 31. Fehér rózsa, Mária, 32. Isten engem tanáljon, 33. Szent vére szenteljen, 34. Szent lelke ponicesen, 35. Az ágyamba Urjézus, 36. Fejem fölött apostol, 37. A kakas is megszólal: 38. „— Kelj föl szép Szüz Mária! 39. Ma született Isten Fia, 40. Egy csepp vére leceppent, 41. Az angyalok felszették, 42. A kehéljbe öntötték, 43. Krisztus Urunk azt hatta: 44. Aki ezt a kis imáccságot este-reggel elmongya, 45. Hét halálos büne megbocsájtatik, 46. Ugy megy föl a mennyekbe, 47. Mint a ma született kised gyermek, ámen.

„Este-reggel . . . mindennap.”

Nógrádmegyér, 1969. nov. 16. Özv. Sálek Ferencné *Géczi Ilona*, 1914. Etes. „Ezt még a nagyszülémü’”: Verbói Mihályné Sunyóczky Erzsébet, ki 62 éves korában halt meg, 1935–36 körül.

*

XX. 1. Vasárnap hajnalba, 2. Felsüt a napocska, 3. Boldogságos Szüz Mária 4. Sétál a menyországba’. 5. Karjára veszi az ő szent fiát, 6. Hurcolja éfélrű é’félre, 7. Hajna’ru hajna’ra. 8. A harangok megszólalnak és a gyertyák meggyulladnak. 9. Maga mongya az Urjézus: 10. Ke’jtek fel bünös lelkek az ó’dalam át van verve, 11. Piros vérrel be van festve. 12. Aki ezt az imáccságot naponta háromszor elmongya, 13. Ugy fog mennyi menyországra, mint egy mai született kised a világra. Ámen.

„Este is, reggel is.”

Kisterenyé, 1969. dec. 30. Márkus Sándorné *Szóke Mária*, Zagyvapálfalva, 1903. Nagyanyjától: Ujj Jánosné Gyüre Rozáltól tanulta, aki az első világháború után halt meg 90 éves korában. Nógrádmegyéri születésű volt.

*

XXI. „Mária altatóját akarom elénekelni.”

1. Főszántatám cintorom elejit, 2. Bévetettém Ádámnak magjávol. 3. Elboronaltatám anyai jajszókkal. 4. Kimenék én ajtóm elejibe, 5. Föltekénték nagy magos mennyégbe. 6. Nyitva látám mennyország kapuját. 7. Azon belül mennyország ajtaját. 8. Azon belül egy terített asztalt. 9. Azon vala e’ rengü bücsüeske. 10. Ül vala mellett anyánk Szüz Mária. 11. A lábával rengetgeti vala, 12. A szájával fúdogájja vala. 13. Aluggyál el Istennek báránnyo. 14. Szeretéből jöttél erre ja világra.

Mekényes, 1969. nov. 2. 1970. I. 19. illetve jelenleg az 1970. jan. 19-i felvétel alapján, amikor is sorisméltéssel énekelte. Nov. 2-án imának mondta s csak az utolsó sort ismételte. Domokos Pál Péter is énekként gyűjtötte 1954-ben. Simon Ferenc Józsefné *Fazakas Ilona*, 1894. *Lészped* (Moldva). „51-nek fogyatékán jöttünk ide.” (dec. végén.) Édesanyjától: Fazakas Péterné Bilibók Vérontól tanulta, ki 1952-ben halt meg 82 éves korában „Anyókámtól tanultam.”

ERDÉLYI ZSUZSANNA

Жужанна Ердельи

АРХАИЧЕСКИЕ И СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В НАРОДНЫХ ТЕКСТАХ

(Резюме)

Автор статьи докладывает о том, что в течении 1968 г. во время своей полевой собирательской работы в области исследования народной музыки, в селе Надьберень (область Шомодь), ей довелось работать с престарелой — 98-и лет — женщиной-информатором: Розалией Рузич (по мужу Бабош Ианошне). Вопреки своему престарелому возрасту, старая женщина обладала всеми своими умственными способностями и располагала исключительной памятью. После того, как исчерпались её воспоминания музыкального характера, начала рецитацию неизвестного, в следующем показывалось — длинного текста, который она слышала в детстве от своей матери. Текст она называла молитвой.

Эта молитва была исполнена в ритме, до сих пор полностью неизвестном, причём и текст был совершенно незнаком. Исполнение её, полное внутреннего переживания, временами изменялась волнением рассказной мелодии, и казалось очень архаичным со своими рифмованными и порой нерифмованными свободными стихами. Молитва передавала представления давно прошедших времён, мировоззрение, мир-верований и дух давнего прошлого.

Запись текста молитвы автор сделала и второй раз, в апреле 1969 г. После этого вынуждена была провести сложную кабинетную, потом напряжённую полевую работу для выяснения возникнутых бесчисленных проблем. В богатой литературе не обнаружилось даже следа этого текста, за исключением его литургической вводной части. Дальнейшая полевая работа, однако выяснила, что кроме этого текста существует неисчисляемое количество молитвенных текстов среди народа, которые и по содержанию и по форме своей могут считаться народно-поэтического характера и происхождения. Никакого отношения они к церковным молитвенным текстам не имеют.

В данной своей статье автор желает излагать характерные черты, функции, жанровую принадлежность, роль и происхождение, показывающейся новой отрасли народного поэтического творчества, на основе изложения проблем, возникавших в течении проведённых до сих пор кабинетной и полевой работы. Учёные высказывали своё мнение об отношениях данного явления к лингвистике, литературоведческим и народно-музыкальным областям, подчёркивали ценность текстов, как нового источника, определили возможности его использования в областях родственных научных дисциплинах. В связи с этим надо упомянуть об именах Дажэ Паиш, Ласло Мезен, Бела Холл и Дюла Ортутай. На основе всего этого, автор делает следующее заключение: молитва, сообщённая Бабошне, привела нас к неизвестной до сих пор области фольклора, которую пока даже теоретически не способны охватывать. Подтверждается это и новейшими результатами остальных полевых работ. Главные характерные черты материала можем коротко излагать в следующем: жанр является весьма архаическим, авторы отдельных произведений неизвестны, они передаются из уста в уста. Жанр существует, вернее существовала на всей территории, где известен венгерский язык.

Сохранение его определялось народной силой, сохраняющей местные традиции. Произведение и его исполнение являются коллективными, но исполнение происходит всегда в маленьких, замкнутых группах, чаще всего в семьях. Молитвы исполняются по утрам и вечерам, по пятницам, в отдельных случаях при оплакивании умершего. В церкви никогда. Сильный вербальный автоматизм усвоения его ещё в дошкольном возрасте закрепляет и сохраняет текст в памяти отдельных лиц до глубокой старости. Дети учатся этим молитвам у своих родителей и прародителей, поэтому гораздо больше с ними связаны эмоционально чем с текстами, выучёнными в процессе обучения к вере. Носит стилирные и формальные знаки народной лирики, демонстрирует её лексические особенности. Показывает сходные черты и с религиозной и со советской поэзией средневековья. Эти тексты никогда не записывались. В научной литературе упоминаются очень редко, и тогда в другом аспекте, в других функциях. Об образовании жанра автор до сих пор имеет лишь предположения. Линия происхождения во всяком случае двойная, поскольку содержит следы архаичной религии, и одновременно элементы образования, сообщённые церковью столетиями. Этот материал народных познаний и представлений характера сплава языческих и христианских элементов выражается в нетесно связанных картинных цепях, создавая представление о понятии некоторой средневековой пророческой литературы на основании символических и сюрреалистических — иррационалистических средств выражения.

Пути развития различных его мотивов можем проследить по материалам одной молитвы апокрифного характера, записанной в XVIII в., и носящей заглавие «Мемориалис»; разных молитв заклинательного характера из материалов Борнемисса (1578 г.), до самой древней венгерской молитвы т. н. старовенгерская плачь Марии (Ómagyar Mária Siralom) — XIII в.; но элементы мифологического характера ссылаются ещё на более старые времена, предполагая связи с некогда существовавшими молитвами-заклинаниями, распространяя дух дефензивной магии и различных практик народных верований. Эти молитвы никогда не были утверждены церковью. Официальная церковь в большинстве случаев не знала о их существовании, а в случае, если они стали ей известными, подвергались даже преследованию. Поведение церкви понятно с точки зрения официальных догм: не только потому что по литургическим нормам богословия тексты этих молитв носили абсурдный, перепутанный характер, — как высказался некогда провинциальный священник первый раз услывав такого рода молитвы из уст своих крестьян, — но и потому, как эти тексты распространяли религиозную практику автономного характера, давая милость и отпущение грехов при их произношении. Понятно, что церковь боролась против них, считая и утверждая, что всё это может быть совершенно исключительно при содействии священника, действительного члена церковного аппарата. Поэтому, народ, хотя практиковала произношение этих молитвенных текстов даже открыто, однако никогда о них священнику не говорили, и в церкви эти тексты не произносили. Отсутствие письменности в большей части объясняется как раз этим запретом, периферийным характером её распространение, в случае надобности её спрятали: только очень редко обнаруживаются такого рода тексты, и тогда без указания автора, года написания и издателя в поздние времена на ярмарочных листовках.

Тексты не связаны исключительно с католицизмом. Имеются информаторы, исповедующие другие толки христианской религии. Об этом же свидетельствует небольшое количество существующей информации интернациональных параллелей из протестантских стран. Последние доказывают, что здесь уже повлияла и позднесредневековая клерикальная культура при формировании этих текстов. Всё это происходило главным образом в рамках литургических представлений драматических сюжетов, в центре которых стояли фигуры в первую очередь Святой Марии и Иисуса Христа. Всё это передавалось при помощи изобразительных средств развитой средневековой церковной символики. Эта символика появляется в первую очередь в форме культа света, перенятого у солярных традиций древности. Обнаруживается это в начальных природных картинах этих молитв, в цикле понятий о Солнце-рождестве-Христосе и Церкви.

Структура этих молитв, как правило состоит из трёх частей:

а) начальная картина лирического характера, часто содержащая природную картину, соответственно характерным эстетическим нормам венгерской народной поэзии.

б) эпическая средняя часть, имеющая часто драматический характер. Первая по частоте тема этой части сцена на Гольгофе и крестный путь, подчёркивая мистерии кровной жертвы Христа, и роль его как спасителя. Пролитая красная кровь чуть не во всех случаях присутствует почти в натуральном, картинном изображении. По некоторым постоянным местам в тексте, и средневековому искажению названия местности «Градалис», который может иметь своё происхождение от сказания (романа) о святом Грале, и многочисленные его варианты сделают весьма вероятным существование этого цикла верований и в венгерском народном творчестве религиозно-литературного характера. Другая существенная часть явления, происходящего на Гольгофе — страдания матери, которые нашли своё литературное выражение в модных те временах мотивах изображения страданий Святой Марии — Богородицы.

в) заключение объективного характера, в котором исполнителю молитвы обещается отпущение его грехов и другие пользы священного характера.

Среди обнаруженных текстов часто встречаются старые эпические памятники религиозного типа и средневековые церковные гимны, которые давно уже потеряли некогда существовавшую при них мелодию. Эти молитвы часто появляются в виде цепей, соответственно закономерностям контаминации и афинальности. В этом материале собраны тексты молитв народного происхождения и апокрифного характера, официально принятые молитвенные тексты и такие тексты исторической литургии, которые в данный момент уже жили только среди народа. Эти последние входили в литургический порядок католического порядка религиозных обрядов, который существовал перед принятием эстергомским синодом в 1629-м году литургии Пазманья.

При выборе сообщённых здесь текстов не было ещё возможности принимать во внимание какого бы то ни было принципа систематизации. Главной целью пока было демонстрация обнаруженных до сих пор прототипов, с другой же стороны подчёркивание известной историчности. Автор группирует и систематизирует свой материал отправляясь

от самых архаических форм, желая демонстрировать в первую очередь перемешивание элементов верований и народного сознания языческого и христианского характера. Только после этого, показывая изменения духа синкретизма определяется направление развития и состояние народной культуры, происходящей от старинных традиций, но в то же время способной воспринимать и элементы высокой культуры.

Zsuzsanna Erdélyi

ARCHAISCHE UND MITTELALTERLICHE ELEMENTE IN DEN FOLKLORE-TEXTEN

Die Verfasserin lernte im Dezember 1968 in Nagyberény (Komitat Somogy) auf ihrem volkmusikalischen Sammelweg eine sehr alte — 98jährige — Berichterstatterin, Frau János Babos geborene Rozália Ruzics kennen. Trotz ihres hohen Alters war sie noch geistig frisch, und ihr Gedächtnis war außerordentlich gut. Nachdem sie ihre Melodienkenntnisse erschöpft hatte, versuchte sie das Beisammensein mit der Verfasserin irgendwie zu verlängern und fing an, einen langen, unbekanntem Text herzusagen, den sie noch als ganz kleines Kind von ihrer Mutter erlernte. Sie nannte den Text ein Gebet.

Dieses Gebet bestand aus einem noch nie gehörten Text mit einem nie gehörten Rhythmus. Die Rezitation des Gebets wurde durch die Innigkeit des Erlebens belebt, wurde manchmal durch die natürliche Sprachmelodie abgelöst und hatte infolge der ungebundenen Versform einmal mit, ein anderes Mal ohne Reime einen sehr altertümlichen Charakter. Das Gebet vermittelte uns die Worte alter Zeiten, die Vorstellungen vergangener Perioden der Geschichte, den Geist einer ehemaligen Glaubenswelt.

Die Tonbandaufnahme wurde im April 1969 wiederholt, dann beschäftigte sich die Verfasserin mit der Fachliteratur und setzte die Sammlung alter Gebete mit gesteigertem Interesse fort. Der Gebetstext von Frau Babos tauchte in der Fachliteratur nicht auf, nur die liturgische Herkunft des einleitenden Textteiles wurde klargestellt. Durch die Sammlerarbeit zeigte sich aber, daß es außer dem Gebet von Frau Babos im Volksmund unzählige Gebetstexte von inoffiziellen Gepräge zu finden sind, die in bezug auf Gehalt und Form die Eigentümlichkeiten der Volksdichtung besitzen und als Produkte der Dichtkunst des Volkes zu bewerten sind. Mit den offiziellen Gebeten der Kirchen haben diese Texte eigentlich nichts zu tun.

In dieser Abhandlung bietet die Verfasserin eine Analyse des neuentdeckten Volksdichtungszweiges, der Kategorie dieser Kunstgattung der archaisch-apokryphen Volksgebete, ihrer Eigenschaften und ihrer Funktion sowie ihrer Herkunft. In einer Diskussion sprachen Prof. Dezsó Pais, László Mezey und Béla Holl über die Beziehungen der Volksgebete zur Linguistik, zur Literaturgeschichte und zur Volksmusikforschung und betonten den Quellenwert des Materials für die Gesellschaftswissenschaften im allgemeinen.

Auf Grund der bisherigen Forschungen stellt die Verfasserin in diesem Aufsatz fest, was auch anderweitige Sammlerarbeiten zu unterstützen scheinen, daß das Gebet von Frau Babos uns auf ein bisher unbekanntes und heute noch unübersehbares Gebiet der Folklore führte.

Die wichtigsten Züge des Materials kann man folgenderweise zusammenfassen. Es handelt sich um eine archaische Volksdichtungsgattung, deren Verfasser unbekannt Leute sind, derer Werke durch mündliche Volksüberlieferung aufrechterhalten blieben. Diese Werke waren bzw. sind auf dem ganzen ungarischen Sprachgebiet bekannt, ihr Weiterleben sicherten die verschiedenen Landesgebiete mit verschiedener Lebendigkeit, gemäß der Intensität ihrer Traditionstreue. Sie entstanden durch kollektives Schaffen und durch kollektive Übung, wurden aber nur von kleinen Gemeinschaften, von Familien gebraucht, und zwar vor allem morgens und abends, Freitags und bei Sterbenden; in der Kirche aber nie. Der starke mündliche Automatismus der Aneignung in der frühen Kindheit, bevor man das Alter der Schulkinder erreichte, festigte die Texte in der Erinnerung und bewahrte sie bis ins hohe Alter im Gedächtnis. Da man diese Gebete von den Eltern oder Großeltern lernt, hängt man mit mehr Gefühl an den Texten als an denen, die in der Schule unterrichtet werden.

Die Texte haben die stilistischen und Konstruktionseigentümlichkeiten der Volkslyrik und Volksepik und weisen gemeinsame Züge mit der weltlichen sowie mit der mittelalterlich-religiösen Dichtung auf. Sie leben ohne Schrift, in der Fachliteratur tauchen sie selten auf und auch dann in einer anderen Folklorefunktion. In Bezug auf ihre Ausgestaltung müssen wir uns vorläufig mit Hypothesen begnügen. Die Gebete spiegeln die Überreste der Urreligion wie auch die durch die Kirche Jahrhunderte lang vermittelten Ele-

mente der Kultur und weisen somit auf zwei verschiedene Quellengebiete hin. Heidnisches und Christliches meldet sich verschmolzen in der Vorstellungswelt der locker verbundenen Bilderreihen, in der Symbolik der surrealistisch-irrationalen Visionen, die uns irgendwie an die volkstümlichen Produkte der mittelalterlichen Visionsliteratur erinnern. Die Gebetsmotive führen uns über eine Handschrift aus dem 18. Jahrhundert, die unter dem Titel »Memorialis« einen apokryphen Text enthält, sowie über die Zaubergebete von Peter Bornemissza (1578) bis zur Altungarischen Marienklage (13. Jh.) zurück, die mythischen Textteile aber deuten auf noch ältere Zeiten hin und lassen den Zusammenhang mit den ehemaligen Zaubersprüchen ahnen: sie lassen uns die Atmosphäre der defensiven Magie, der Praktik der Exorzismen fühlen.

Die Gebete benutzte das Volk ohne Genehmigung der Kirche. In der Kirche blieben diese Texte unbekannt; lernte sie aber diese kennen, so nahm sie gegen die Gebete Stellung und verhängte Sanktionen über ihren Gebrauch. Dieses Verfahren ist dogmatisch gewiß begründet: nicht nur weil die Texte uns »einen Wirrwarr von theologischen und liturgischen Unmöglichkeiten« darbieten, wie ein Landpfarrer sie charakterisierte, als er diese Gebete verblüfft von seinen Gläubigen hersagen hörte; — sondern auch weil die Sätze der Gebete denjenigen, die diese Gebete hersagen, Ablaß und zusätzlich auch andere Seelenvorteile versprechen, also eine selbsttätige religiöse Praxis verbreiten. Die Kirche stellte sich selbstverständlich dieser Praxis entgegen, nach ihren Gesetzen und Verordnungen können nur ihre gesalbten Priester unter bestimmten Vorbedingungen den Sündern die Absolution geben. Darum sprach das Volk vor seinen Seelsorgern von diesen Gebeten nicht, brachte diese nicht in die Kirche, verheimlichte aber den Gebrauch dieser Texte auch nicht. Zum großen Teil hängt die Tatsache mit diesem Verbot zusammen, daß die Gebete ihr Leben ohne Schrift, aber den Ansprüchen des Volkes entsprechend, nötigenfalls in peripheraler Lage versteckt führen; nur ganz selten findet man sie auf billigen, flugblattartigen Druckschriften, die ohne den Namen des Verfassers, ohne Jahreszahl und Druckort erschienen und auf dem Jahrmarkt verkauft wurden.

Die Gebete knüpfen sich nicht ausschließlich an den Katholizismus, unter den Berichterstattern kommen auch Leute anderer Konfessionen vor. Die verhältnismäßig wenigen internationalen Parallelen tauchen oft bei protestantischen Völkern auf und beweisen, daß sich in der Bildung der Texte der Einfluß der spätmittelalterlich-klerikalen Kultur geltend machte, und zwar infolge der gestaltenden Funktion allgemeingültiger kulturgeschichtlicher Erscheinungen. Liturgische Schauspiele, religiöse Zeremonien zu Weihnachten und während der Karwoche bedeuten für das Volk ein tiefes Erlebnis: sie stellen die Gestalt Christi und Mariä in den Mittelpunkt des menschlichen Bewußtseins und bedienen sich dazu der Symbolik der mittelalterlichen Kirche. Diese Symbolik meldet sich z.B. in den Naturbildern am Anfang der Gebete und hat sich auf Grund des Lichtkultes, der solaren Überlieferungen antiker Religionen ausgestaltet. In dieser Beziehung sind vor allem Begriffskreise wie Tagesanbruch, Advent, Maria—Sonne, Weihnachten, Christus und Kirche von besonderer Wichtigkeit.

Der Aufbau der Gebete ist in der Regel dreigliedrig.

1. Zur Einleitung dient ein lyrisch gestimmtes Bild, oft aus dem Bereich der Natur, ähnlich wie in den Erzeugnissen der ungarischen Volksdichtung im allgemeinen. Diese Erscheinung entspricht also vollkommen der ästhetischen Eigenart der Volkspoesie des Landes.

2. Der mittlere Teil trägt ein episches, manchmal sogar dramatisches Gepräge. Seinen Hauptgegenstand bildet die Szene auf dem Kalvarienberg und die Passion und diese betont das Mysterium der Erlösung durch das Blutopfer Christi. Das tropfende rote Blut als Symbol dieses Mysteriums ist in fast allen Fassungen der Gebete zu finden und beweist einerseits auf Grund ständiger Assoziation gewisser Textteile, andererseits durch die vielfach entstellten Benennungen für den mittelalterlichen Begriff »gradalis«, »Gral« — das Vorhandensein der Gralsage oder sogar des Gralromans in der einstigen ungarischen Literatur, was bis jetzt nicht angenommen werden konnte.

Einen anderen charakteristischen Teil der Kalvarienszene bildet die Darstellung der leidenden Mutter. In den Gebeten lebt eine einst sehr verbreitete Kunstgattung der mittelalterlichen religiösen Dichtung, die Marienklage mit ihren eigentümlichen Motiven weiter und ebenso sind gewisse Textelemente der einstigen liturgischen Spiele vorhanden.

3. Ein objektiv-bündiger Schlußsatz verspricht endlich jedem, der das Gebet her sagt, den Ablaß und andere Gnaden.

Unter den Texten findet man oft auch in der Gebetsfunktion gebrauchte alte epische Gedichte religiösen Inhalts sowie auch mittelalterliche Hymnen, derer Melodien aber verloren gingen. Die Gebete erscheinen meistens verknüpft, gemäß den Gesetz-

mäßigkeiten der Affinität kontaminiert. Apokryphe Gebete des Volkes, offizielle Kirchengebete, geschichtlichliturgische Texte, welche heute nur noch beim Volk üblich sind und bei den Kirchenzeremonien nur bis zum Jahre 1629 gebraucht wurden, bevor die Synode von Esztergom die erneute liturgische Ordnung des Kardinals Peter Pázmány angenommen hat, leben im Volksmund nebeneinander.

Bei der Auswahl unserer Texte waren wir bestrebt, die hervorstechendsten Prototypen vorzuführen und dabei auch die Gesichtspunkte der geschichtlichen Entwicklung geltend zu machen.

Wir gehen darum von den archaischen Texten aus und möchten die Verschmelzung von heidnischen und christlichen Vorstellungen, die Bildung des Sinnes für den Synkretismus, die Entwicklungsrichtungen der Volkskultur veranschaulichen, die aus sehr alten Überlieferungen stammen, aber auch die Elemente der neueren und höheren Bildung leicht in sich aufnehmen.

Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához

(Archaikus és középkori elemek népi szövegekben)

1. Melegen köszöntöm az előadót munkássága új termékének a bemutatása alkalmából. Valóban nagy és rendkívül gazdag terra incognita vagy inkább így fogalmazhatjuk meg: *spiritualia incognita* felfedezője lett. Amit végzett, annak részletező értékelésébe nem kívánok belebocsátkozni. Elismerésemet úgy tudom talán legmegfelelőbbben tömöríteni, ha kinyilvánítom, hogy méltó unokáját láthatjuk benne ERDÉLYI JÁNOSNAK.

Természetesen én főképpen nyelvi vonatkozású észrevételeimmel állok elő. Részben mivel ez a tárgykör újabban közelebb van hozzám, de azért is, mivel hozzászóló társaim valószínűleg inkább más oldalakról fognak nyilatkozni.

2. A TÁLASI-féle Memorialistól fenntartott emlék egyik részletét veszem elsőnek; nemcsak a régisége miatt, hanem mert meglepő példája annak, hogy az ilyen jellegű megnyilvánulások miképpen kapcsolódnak hozzá a korai magyar vallásosságból megmaradt emlékeinkhez. — Ebben a reggeli imádság-félében olvassuk: „magos menynek ajtaját nyitva lattam ottan lattam egy aran sik szeket aban üldöget boldogsagos Szüz Maria aldót Jesus Qistusnak dicsöseges anya iha megalivan szive szomorodvan vig ked[ve] meg szegven szen[t] füle meg fugesztven.”

A) *egy aran sik szeket*: Egy 1594-i oklevélből idézhetjük: „Egy *sykos* kirvthi oltar . . . *Sykos* seccel *zek*” (Oklsz.). MA. 1621., PP. pedig ilyen adatot tartalmaznak: „*Sik*: Aluta inaurata.”; az „Aluta” MA. 1611. szerint: „Gyartott bór, Lagy Irha, bór.”, az „inaurata” meg „aranyozott”. A Tsz. 1838. a Marcal mellékéről közöl egy ilyen adatot: *sik* 'arany-, ezüst- vagy réz-paszománt'. A *sik* etimológizálásába nem bocsátkozom bele.

B) Az idézett részletben levő „vig kedve *megszegven*” kifejezésben a *megszegvén* át nem ható ige igeneve, olyané, amilyennel Aranyánál „A walesi bárdok”-ban találkozunk: „Szó bemszakad, hang fennakad, / Lehellet *megszegik*.” Vagy amilyen az ilyen kifejezésekben szerepel: *nyaka szegik*, illetőleg *nyaka-szegett*.

C) Az *iha megalivan* magyarázatát adom. Az *iha* 3. személyű birtokos személyragozott alakja az *ih* testrésznévnek, amely korábbi *joh*-nak vagy *juh*-nak az elváltozása, ezek meg előző *jonh* vagy *junh* folytatásai. Az utóbbi nyelvelem SZINNYEI (NyH.⁷ 57) megfejtése szerint az ugarságból kimutatható *jo* 'bel, bél' és *kon* ~ *zon* 'has' szókból való *johon* vagy *juhun* alakú összetétel, s ez szerinte így értelmezendő: 'bel-has', azaz 'has belseje'. Az értelmezést én módosítandónak vélem, így: 'bél + has' — összefoglaló összetételként —, mely a gyomorra és a gyomortájék szerveire vonatkozott. Ez a testtájék a szervlélekkel kapcsolatos ősi lélekképzetek egyik fajtájánál fogva a léleknek, közelebről az értelemnek a székhelye. A mi *jonh* ~ *junh* kifejezésünk megelőzte ilyen értelemben a *szív* szót. A *szív* szó tudniillik — leginkább a latin *cor* megfelelőjeként — csak később lép fel ilyen alkalmazásban, mégpedig nyugati, közelebről latin művelődési hatás következményeképpen. Tehát bizonyos mértékben tükörszónak számíthat, amely az eredetibb szót ilyen jelentésben azután ki is szorította. — A Memorialis-beli *alivan* elem olvasása *aliván*, s annyi mint *alélván*, amennyiben a régi és a népnyelvben előforduló *i-ző alil* forma határozói igeneve, amelyben a *v* előtti hosszú *i*-be beleolvadt az *l*.

És most költészetünk legkorábbi emlékéből, a legelső magyar nyelvű versből, az Ómagyar Mária-siralomból idézünk: „the werud hullothya en iunhum ololethya”: 'a te véred hullása az én lelkem alélása', vagyis 'amikor a te véred hull, engem elhagy a lélek'. Nem ez visszahangzik-e a XVIII. századi Mária fájdalma-imádságban? — Íme költészetünk folytonosságának egyik megkapó példája.

3. A régi vallásos nyelvvel vagy stílussal való kapcsolatok egyik megnyilatkozása, hogy az ERDÉLYI Zsuzsannától feltárt anyagban gyakran fordulnak elő Mária fájdalmának a megjelölőjeként az *eped* ige és ennek családjához tartozó kifejezések, mint Magyargéc: Szűz Máriának *megepedéseért* és Magyargéc, más közlőtől: *hét megepedései*, Bükkszék: *megepecsései* és „nagy *epecségedért*”. Már az ÓMS.-ban megjelenik: „*buol ozuk epedek*”. PP. 1708.: *Búval epedni* és *Elaszni a' sok búban*, KASSAINál meg: *Búval eped*. A *búval aszik* kifejezésre emlékeztet egy mostani, nem éppen ízléses szólás is. (PAIS, *Eped*, *epeszt*, *epekedik*: MNy. XLII, 72.)

Lécpedről való — vagyis déli-csángó — közlésben: „templomban *imádzik*” az *imád*-nak régi — a HB.-ből is adathozható „*vimággjomuk érette*” — át nem ható jelentését őrzi; az *imádzik* formabeli z bizonyára egy *imádoz* gyakorítóra mutat; a moldvai északi-csángóban *imātkāzik*-ot ismer WICHMANN.

Lécpedről való reggeli imában: „Dicsőség legyen Istennek, / Atya, Fiú, Szentléleknek / Egyenlő mint három személnek, / *Egy állat* örök Istenségnek / Ament.” Vö. ÉrdyK. 583, 663: „Az wr isten zemeelben harom[,] *allatban egy*”. A bukovinai Istensegítségéből való felvételben „Atya Fiu és Szentlélek / *Szent-háromság egyistennek*” van.

4. Az *alél* egyébként az *alszik* és *álom al ~ ol* alapszavának a származéka. Hogy közük van egymáshoz, összefügg az álm és az ájulás, azaz a természetes vagy mesterséges, mágikus kábulat jelenségei rokonságának a felfogásával.

Az *alszik* családjának egy másik tagjára is találunk érdekes adatokat az anyagban. A gyimesvölgyi Sötétpatakról való esti imádság részlete: „Isten adott nekem három igaz angyalt, Egy őrijen, / Második *aliccson*, / Harmadik vigasztaljon.” Mária altatójának a moldvai Lécpedről való előadója az altatóhoz fűzött magyarázatában ötször mondja az *alitotta* — *alítsd* igét. A régiségben az *altat* műveltető megfelelőjeként ezek jelentkeznek: *olot ~ alot ~ alut*; belőlük lett hangtani változatul az *olt*, a *-t* képző megismétlésével pedig az *altat*. Mellettük keletkezett az *alél* visszahatónak egyik causatív, műveltető párjaként *alít*, amelynek **alaht ~ *aloht*-ból lett *alajt ~ alojt* > *aléjt* volt az előzménye. Voltaképpen ezzel egyeztethető a 'sejt, vél' jelentésű *alojt*: *alít*, de hogy miképpen, annak a fejtegetését most mellőzöm. Az 'altat' értelemben használt *alít*-ra a népnyelvből csekély számú adatot közölnek: Gyergyódittről, a Hegyaljáról, a Nyitra megyei Tardoskeddről, Göcsejből és a Fejér megyei Rácalmásról. Szívesen látott gyarapodás, ami a jelenlegi gyűjtésben kerül elő.

5. A Kapuvárról gyűjtött Mária-imádság így kezdődik: „Piros színű szép hajnal, kibe Mária *nyugvékol*”. A *nyugszik* e különös tartozékának egyelőre nem tudom magyarázatát adni.

A moldvai Diószénről való *nyitul* a mennyország ajtajával kapcsolatban szintén érdekes képződmény mint a *nyit* ige visszahatója. A moldvai Lécpeden *kinyittatik* a megfelelője, a moldvai északi-csángóban meg *nyitódik* van (WICHMANN).

A Nógrád megyei Magyargécéről való közlésben: „Szent testét szurkálják, / Szent oldalát *nyiggassák*”. Egy másik ottani közlő így mondja: „Szent oldalát

vas dárdával *luggattyák*”. A Somogy megyei Nagyberényből való közlésben *nyitogattyák* van. És nyilván az utóbbi alakból lett *nyitgattyák, belőle pedig *nyiggattyák*, majd ennek a helyébe lépett a felszólító módú *nyiggassák*. A lécpedi reggeli imában „Vasdárdákvol *liggattak*” és „Két ódalam *fel nyitották*” jelentkezik. A Székelyföldről közölnek *nyiggat* igét, de ez bizonyára a *nyikkan*-nal függ össze.

6. A moldvai Lécpedről való Szent Margit imádságában fordul elő: „*Felelén a szent szüz*”. A moldvai Diószénről való „Hegyet hágék...” kezdetű — a szenvedő Úr Jézusról szóló — imádságban pedig ezt találjuk: „Eljöve Szent Világ Uristen és *megkérdeztén*”: az utóbbi a három felvétel közül a másodikban és a harmadikban; az elsőben *és kérdeze* van. Igen érdemleges adalék mind a kettő annak a jelenségnek a megvilágításához, hogy egyes 3. személyű tárgyias igealakok némelykor még egy *-n* végződést is vesznek fel. Az 1515-i konstantinápolyi rovásfelirat egyik elemének *irtán* (*ezt*) olvasatával kapcsolatban hoztam napirendre a kérdést (NÉMETH, A m. rovásírás [1934.], 9–10). Később SZABÓ T. Attila és én két ízben (MNY. LIV, 333 5 és LV, 273–9) foglalkoztunk az ilyen *n* végű igealakokkal.

7. Lécpedről való közlésben kerül elő kétszer „Szent Benedeknek *szárnyát, szárnyékját*”. CALEPINUS 47 és 419, MA., PP., PPB.: „*Szarnyéc*: Alaris, e. | *Szarnyékos*: Fimbriatus.” Az utóbbi latin szó jelentése 'göndör, bodorított, csipkézett'. A *szárnyék*, amely a kicsinyítő *-ék* képzős származéka a *szárny*-nak, újabban eléggé elszigetelt használatú: 1. Csallóközben 'szárnyyszerű széle valaminek'; 2. 'a vejszének a szárnya'; 3. 'kötözött falazat, mely a jószágot a széltől oltalmazza'.

Diószénből való újévi köszöntő: „Paradicsom kőkertében | Arany *szénye* leterítve | ...” A *szénye*, mint *szőnyeg* — BesztSzj., SchlSz.: *zeneg*, 1448: *zenek* (Oklsz.) — szavunk is a *sző* igéből etimologizálható (vö. LAZICIUS: MNY. XXXV, 22–6). Valószínűleg köze van hozzájuk a Székelyföldről: Háromszékről és Udvarhelyről adatolt *szőnye* 'szürkés fehér (juh, berbécs)' szónak (MTsz.), de nem úgy, ahogy HORGER: MNY. XXXIV, 247–8) véli.

8. A moldvai Diószénből való reggeli imádság kezdete: „Hegyet hágék, *lőtöt* lépék, / *Kő* káplonecskát láték.” KŰNOS Ignác (Nyr. IX, 504) Gyimes nyelvjárásából közli, hogy ott *lejtő* helyett *lőtő* (*lőjtő*) van. Különben a Székelyföld több vidékén jelentkezik a *lejtő*-nek *lőjtő* ~ *lőjtő* ~ *lőtő* ~ *lőjtő* ~ *lütő*, a moldvai csángóban pedig *lőte* vagy *lőtyő* változata (MTsz.). Az idézett imádságkezdet egyébként a benne levő alliterációkkal bizonyára a világi tárgyú népköltészet fordulataiból jutott át a vallásos jellegű megnyilvánulásokba. Erre a gyűjtött anyagban másutt is számos példát látunk.

Ebben az imádságban előfordul: „Szent *Világ* Urjézus Krisztus” kétszer, „Szent *Világ* Urjézus Isten” és „Szent *Világ* Uristen” egyszer-egyszer. Megint a nagyon korai vallásos stílusmozzanatokra való visszahajlás. Már a Máriásiralomban idevágna „Walasth *vylagumtul* : Orbat orbem radio”, továbbá a „*Vylag vilaga*”. János Ev. 8 : 12.: „Ego sum lux mundi”: MünchK. 186: „En vago *è vilajnac vilaga*”, továbbá János Ev. 9 : 5.: „quandiu sum in mundo, lux sum mundi” : uo. 188–9: „menè idèiglèn *è vilagban* vago, *è vilagnak* vago *vilaja*”.

9. A Szécsénytől keletre fekvő Nógrádmegyerről való — Máriáról és a bűnös lélekről szóló — közlésben: „Isten engem tanájjon, / Szent vére szenteljen, / Szent lelke *peniccsen*.” A szintén Nógrádmegyerről való esti imádságban: „Isten engem szeressen, / Szent szivvel megszeretett, / *Szent igével megfenyített*.” Ismét Nógrádmegyerről való esti imádságban: „Isten megtanájjja, / Szent

lelkével megszereti, / *Szent igével megfedíti.*” A szomszédos Magyargécről való közlésben: „Szent szívével megszeretett, / Szent kezével *megfenyített.*” — Az idézett részletekben a *fenyít*-tel és a *fed(d)* -it képzős származékával lehet dolgunk. A *peniccsen* a maga szóeleji *p*-jével meglehetősen furcsa alak. A *megfenyít*-nek, valamint a *megfedít*-nek a *Szent igé*-vel való összekapcsolásához a régiségből hivatkozhatunk a következő adatra: BpGl.: „si redarguis *megfeded. megigized*” (SermDom. II, 281) és BpGl.: „Quos reprehendens *meg igezuen dicit*” (SermDom. I, 18). A *fegy* tudniillik a *fed(d)*-nek valószínűleg eredetibb formája.

10. ERDÉLYI Zsuzsanna sikeres gyűjtő tevékenységének lényeges előmozdítója, hogy szerencsésen és jól válogatja ki közlőit. Úgy látszik, leginkább kiválik közülük az 1894-ben született Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona, aki a moldvai (déli-csángó) Lécpedről való, és 1951 óta él a Baranya megyei Mekényesen. Az a meglepő, hogy analfabéta, akit az apja nem engedett iskolába, bármennyire vágyódott a tanulásra. A felvett vallásos tárgyú emlékeken kívül ERDÉLYI Zsuzsanna tőle nyelvi adatokat is felszedett, mint a moldvai (déli-csángó) Klézséről való — 1942 óta Magyarországon, három éve a Baranya megyei Sásdon élő — Demse Dávidné Antal Luciától is. — Simonné egyik nyelvi adata *gyivókos asszony* ’jövendőmondó cigányasszony’: valószínűleg a régen átvett *diákos* ’garaboncás’ szónak az elváltozása (a nyelvjárásban megvan a *deák* ’kántor’ jelentésben). Demsenének a *magyarok magyariak, Erdély meg Erdő*. A múltjukról pedig így tudja: „Erdőben nem is vót semmi nemzetiségünk. Akik Erdőből jöttek bé oda a faluba, azok kiváltak, csak vaj egy vót, vaj egy, külön.”

11. Gondolom, ennyi elegendő annak az igazolására, hogy nyelvi szempontból is mennyire komolyan számba veendő — tárgykörénél fogva egészen különleges természetű — anyagot tartalmaz az ERDÉLYI Zsuzsanna-féle gyűjtés.

Befejezésül még azt a véleményemet, illetőleg kívánságomat nyilvánítom, hogy egyebek közt a nyelvi vizsgálatok lehetősége érdekében is kiadás révén minél hamarabb megközelíthetővé kell tenni a gyűjtést.

PAIS DEZSÓ

Korreferátum Erdélyi Zsuzsanna előadásához

(Archaikus és középkori elemek népi szövegekben)

Dobozyné ERDÉLYI Zsuzsanna felkérése, hogy előadásához korreferensként szóljak hozzá, kedves és megtisztelő elismerés és figyelem volt, de zavarba is hozott. Ennek oka nyilvánvaló, hiszen eddigi munkásságomban a régi magyar műveltség nagy területeit kellett bejárnom, de a folklór tájaira még nem jutottam el. Ez nem jelenti azt, hogy ne lettem volna teljes tudatában annak, hogy a nép műveltsége nélkül sohasem lehetett e nemzet kultúrájáról beszélni. De mégis, ha régi műveltségünk dolgaival foglalkoztam, deákjaink litteraturájának belső, az európai latinitás által elsősorban meghatározott struktúrája volt vizsgálódásaim tárgya. Azonban a gyér és nehezen kezelhető forrásanyagot vattatóra fogva újra és újra felébredt bennem a gondolat, hogy

e deákos magyarság hatása nem állhatott meg a schola és chorus neveltjei, az országlakosok egészéhez képest mégis csak szűk körének réteghatáránál. Amit tudtak, azt részben bizonyára továbbadták az illiterátusok, a deáktalanok nagy tömegének. S ez a tudás jól-rosszul megértve, de inkább félreértve megőrződött – a szóbeli hagyományozás viszontagságainak kitéve – népünk szellemi örökségében. Így vált bennem lassanként bizonyossággá a kezdeti gyanú, hogy ugyanis népünk még tudhat olyan művelődési tényekről (helyesebben élhet benne az ezekre való torz emlékezés), melyek az amúgy is roncszerűen ránk maradt irodalmi műveltségi anyagban konkrét, filológiaiilag biztosan kezelhető, szövegszerű megjelenést már nem kapnak.

ERDÉLYI ZSUSZANNA tiszteletre méltó kitartással, sőt áldozatos utánjárással egybegyűjtötte és most ismertetett hatalmas anyagának átnézése során lassan az a gondolat alakult ki bennem, hogy a gyűjtött példák vizsgálata hasonlatos lesz ahhoz a munkához, amivel a régész a sokszorosan bolygatott vagy épületmaradványt, nagyobb tárgyi emléket nem ígérő talajrészt vizsgálja. A csont, kő, cserép, fémdarab – az lesz a föld vallomása a táj történetéről. Nem is töredékes anyag az, ami így vizsgálható, hanem sokszor csak törmelék. De a fontossága éppen nem kisebb amazénál. Úgy éreztem, ezek a zavaros, logikátlan, néha bántóan zagyva kontaminációk, hajdani magyar literátusok egykor tiszta szólásának immár alig érthető darabkái, mondatroncsait és elkeveredett szótágjait fogják tudtunkra adni. Így kezdtem hozzá néhány törmelék vizsgálatához.

A szövegekörnyezet, a példák sokaságában, egységes háttérrel ad a kiszemelt törmelékanyaghoz. Általában népies esti imádságok vannak előttünk. Ezek az esti fohászkodások a leszálló éj, a rontás és a sötétség hatalmával szemben elhárító, apotropikus jellegű, legtöbbször babonás kontaminációk lesznek. Ha most a kontamináció elemeit kutatjuk, elsőnek a liturgikus esti imádság, a completorium, régies magyar elnevezéssel: kompleta darabkái kerülnek a szemünk elé. Leghatározottabban egy kapuvári gyűjtésben (1969. nov. 22.) láthatjuk: „Mivel már besötétedett, Kérünk teremtnők Tégedet . . .”. Az első három strofa a „Te lucis ante terminum” himnusz fordítása, a csatlakozó Nunc dimittis antifónával (Salva nos domine vigilantes), majd egy szép reflexio az (esti) 90. zsoltárra: Scuto circumdabit te veritas eius stb. (Szent neved pajzsa, Fényes sisakja páncélja . . .). Egy nagyberényi szöveg (1969. ápr. 23.) még arra is lehetőséget ad, hogy a kontaminálódást bizonyos időrendi elemmel tegyük pontosabban követhetővé. Ez ugyanis így kezdődik: „Názáretbeli Jézus, zsidóknak királya! Veszedelemben forgóknak lévő Istene, Megtestesült szent Isten, Szent erős Isten, Szent és halhatatlan Uristen, Könyörülj mirajtunk!” A szövegrész a „Media vita in morte sumus” antifónára vezethető vissza, melyben a „Hagios ho theos, hagios ischyros . . .”; „Sanctus Deus, sanctus fortis . . .” mint záradék szerepel. Rögtön meg kell jegyezni, hogy ez az antifóna böjti időben volt használatban, de soha a római breviáriumban. Az esztergomi breviáriumok viszont – PÁZMÁNYig – mind tartalmazzák, mint a böjti kompleta egy elemét. A népi esti imádság vezérmotívuma (az említett változatban) így még a XVII. század eleje előtt lett. Így kezd feltűnedezni a régi klerikus-kultúra egykori közvetítője – még természetesen a mai adatközlő ősei irányában – a liturgikus kultúrának is részese, a literátus. És ha már vele találkozunk, hadd említsem meg egykori művelődési szókincsünk egy kis darabkáját, ami írástudó rétegünk szokás- és szókincs-hagyományaira utalna. Gyimesközéplakon a múlt év nyarán gyűjtöttek egy imádságot. Így kezdődik:

„De hol imádkozik szent Urísten? Aranyos kertjébe, siralmas székébe. Jobb kezében van a hét sing olvasója. Bal kezében van a kicsi írott könyve . . .” A „kicsi írott könyv” így, az olvasóval együtt említve, talán mégsem kézzel írott könyv értelmezést kíván, hanem a díszített, képekkel illuminált, festett, „írt” (ilyen értelemben) horáskönyvet érthetnénk alatta. Ez ugyanis a középkorvégi vallásosság tárgyi kellékei között az olvasóval együtt szerepel.

„Názáretben van egy mustromfa. Kívül aranyos, belül kegyelmes. Abban mondtak hétszer hét szent misét . . .” (szintén az említett nagyberényi gyűjtésből: 1969. ápr. 23.). A kép nehezen érthetőségét két dolog okozza, az egyik a „mustromfa” szó, a másik hogy a fában (ha fáról lehet beszélni) mint valami épületben misét mondanak. Első gyanúm éppen ezért az volt, hogy a mustrom, mustromfa valamiképpen a monostor, monasterium szóval állna etimológiai kapcsolatban, mindenesetre az ecclesia per modum monasterii extracta értelemben. Ezt a feltevést PAIS prof. úr nem tartotta elfogadhatónak, mert a szó a mustárfa értelmezés felé mutat. A mustárfa viszont az egyház parabolája (Mt. 13.) elsősorban persze dogmatikai-spirituális értelemben. De mert a szöveg más változataiban aranyos kápolnáról van szó, a mustromfa — kápolna behelyettesítés elvezet a mustárfa — egyház — köegyház — templom azonosításához, persze csak az evangéliumi hasonlat szerint. Mármint, hogy a példabeszéd maga formált-e egy ilyen gondolat- és képtársítást, vagy a növényi szimbolika vonzó ereje állította a hasonlatot a konkrét megjelölés (egyház, kápolna) helyére, ezúttal eldönteni nem tudom, de meg ez inkább a folkloristák finomabb eszközeivel megoldható kérdésnek látszik.

Ezzel a problémával azonban már az ERDÉLYI Zsuzsanna által elének adott hatalmas leletanyag szimbolikus értelmezhetőségének területére léptünk. A szövegösszefüggések háttere marad a népi esti imádság sajtáságos mondani- valója: az éj és a halál, baj, betegség zűrzavarától való félelem legyőzése. Ez a győzelem egyet jelent a fény uralmával a sötétség felett. „Deus qui illuminas noctem et lucem post tenebras splendescere facis . . .” imádkoztak az esztergomi könyvek szerint a régi Magyarország papjai és deákjai este, és utánuk mondotta a nép. Ez a fényszimbolika szövegeinkben az arany színébe öltöztetve jelenik meg, s az arany ragyogása három dolgot von be: arany a kápolna, oltár és tál. A tény maga megjegyezni és hangsúlyozni méltó. A fényszimbólum érzékeltetésére törekvés beérhette volna egyszerűbb és közvetlenebb eszközökkel: gyertya, hold, napvilág. Igaz, ezek említésével is találkozunk, de az arany kápolna, arany oltár, arany tál hármasa a gyakoriságot és az említés fontosságát tekintve az élen áll. E hármason belül is a kápolna (mustromfa), mely kívül aranyos, tehát kifelé tündöklő, a legfigyelemreméltóbb ugyan, mindazonáltal önmagát nem magyarázza meg. Ugyanez mondható az oltárról is, hiszen a templombelső megszokott velejárója lévén, a képalkotást, mely a kápolna (templom) épület felidézésével indult meg, természetesen vitte tovább. Marad mint a kettőtől függetlenül álló kép a Krisztus vérét összegyűjtőgető angvalokról. Ez a, szinte minden szövegünkben fellelhető fordulat vagy cintányért, vagy aranytálat, vagy kelyhet említ mint olyan edényt, amibe Krisztus vércseppjeit az angvalok összegyűjtik.

A motívum természetesen nem bibliai, hanem apokrif eredetű. Ehhez hasonlóan mondja el a Nikodemus-evangélium¹ azt, hogy Arimathei József

¹ STERZENBACH Th.: *Ursprung und Entwicklung der Sage von heiligen Gral* — Forschungen und Funde (Joster) I/2. Münster/W. 1908. 2—8.

megszerezte a tálát, amit Jézus és a tanítványok az utolsó vacsoránál használtak, és ebbe gyűjtötte, amikor a holttestet megmosták, Krisztus felfakadó sebeitől kifolyó vért. Ez az edény eredetileg agyagból volt, de Krisztus szavára smaragddá változott. Ezt a szent edényt vitte magával József, mikor hatvanöt keresztény kíséretében a brit tengerpart egy szigetére menekült. De ez már a Nikodemus-evangéliumból kinőtt Grál-regény kezdete. Nem lehet célom ez alkalommal fejtegetéseimet ezen a vonalon tovább vinni. De azt meg kell állapítanom, hogy a magyar nép babonás esti imádságának említett fő motívumai sem biblikus, sem liturgikus szövegekből nem eredeztethetők. Ha — ami kétségtelen — irodalmi eredetű motívumról van szó, véleményem szerint ennek forrása csak a Grál-regények valamelyike (Chrétien de TROYES: *Perceval*; Robert de BORROU: *Estoire dou Graal*; Wolfram von ESCHENBACH: *Parzival*) lehetett.² A mustromfa — egyház — kápolna — kép szintén csak ilyen interpretálást tesz lehetővé, ha HELEN Adolf vonatkozó eredményeit³ elfogadjuk. Ami pedig az aranyos oltárt illeti, lehetséges, hogy ez is azonos a Grálnak nevezett szent tárggyal⁴ még akkor is, ha ez ún. altare portatile lenne. A Grál-szimbolika központjában mégis a grál mint edény áll, mint Emma JUNG és M. L. von FRANZ megállapította.⁵ A nagy Grál processzióban a szent edényt a halászkirály lánya hordozza. Egyik esti imádságunk Szűz Szent Margitot (természetesen az antiochiait) szólítja meg: ő az, aki hóna alatt viszi az arany tálát Krisztus vérével. A fény-szimbolika végül is a Grálban teljesedik ki. Chrétien de TROYES elmondja, hogy amikor a szent edényt behozták a vár termébe, a gyertyák fénye elhalványodott, de az edény fényesebben tündökölt, mint a nap.

Egyáltalán: a Grálban csodatevő erő lakik, fényt támaszt, elúzi a sötétséget.⁶ És talán ez volt az a gondolat, ami a Grál-regény bizonyos (és nem lényegtelen) elemeinek átvételét a nép használatába lehetővé tette, s a Grál-szimbolika fő vonásait népszerűsítette.

Jól tudom, hogy ezek a most előadott gondolatok még csak elindítanak a magyar Grál keresésének útján — és vajon teljes bizonyossággal valaha is megtaláljuk-e azt? —, de annyit mégis már elmondhatunk, hogy a lehetőség pusztá feltevése, de talán annál valamivel mégis több: valószínűsítése, ERDÉLYI Zsuzsanna oly mélyről hozott törmelékeinek köszönhető. És ez már önmagában is eleget mond arról, hogy vállalkozásának irodalmi műveltségünk kutatása mit köszönhet.

MEZEY LÁSZLÓ

² BURDACH K.: *Der Gral. Forschungen über seinen Ursprung und seinen Zusammenhang mit der Longinuslegende*. Stuttgart 1938, 415–560; HOEFFNER M. E. és FOURQUET J.: *Les romans du Graal dans la littérature des XIIe et XIIIe siècles*; Colloques internat. du Centre nat. de la recherche scientif. — III. Paris 1956, 93–106 és 189–212.

³ *Visio pacis. Holy city and Grail*, Pennsylvania 1960; szerinte a Grál-misztika a III. kereszteshadjárat kudarcának lenne a következménye; az aranyos szentély a béke látomása: Jeroh-shalam, a kehely maga a lótuuszvirág-szimbolikába tartozik. 156–173.

⁴ STERZENBACH i. m. 21–25.

⁵ *Die Graalslegende in psychologischer Sicht*, Zürich und Stuttgart 1960, 121–148.

⁶ STERZENBACH i. m. 8.

Hozzászólás Dobozyné Erdélyi Zsuzsanna „Archaikus és középkori elemek népi szövegekben” című előadásához

Feladatomban kaptam, hogy az előadó által bemutatott népi imádságszövegek elsősorban a népénekekkel és a magyar nyelvű imádságoskönyvek szövegeivel való kapcsolatát keressem. Az átnézett rendkívül gazdag szövegyűjtésben való tájékozódásban BÁLINT Sándor „Népünk imádságai” című alapvető tanulmányára támaszkodtam (Regnum 1937, 19–47). Megfigyeléseimet nem a véglegesség igényével teszem. A teljes összehasonlításához egyfelől a nagyszámú és a további gyűjtés során bizonyára egyre gyarapodó, alakuló szövegeknek filológiai megbízható rendszerezésére, másfelől az összehasonlítás alapjául szolgáló vallásos szövegeknek teljesebb feltárására és áttekintésére volna szükségünk. Vizsgálódásomban felhasználtam a magyar népénekekről a középkori kezdetektől a XIX. század elejéig vezetett incipitmutatómat és ugyanebből a korszakból az imádságoskönyvekről és hagiografikus művekről készített bibliográfiámat. Tapasztalataimat a következőkben foglalhatom össze.

1. A megtalált szövegegyezések közül a legegyszerűbbnek, de tipikusnak találok a „Szent Antal helyeje” címmel szereplő szöveget, amelyet ERDÉLYI Zsuzsanna — nagyon helyesen — előadásában már nem említett. A „Csodákat kik látni vágytok” kezdetű verset, amely a „Si quaeris miracula” kezdetű középkori ferences kantilénának múlt században készült fordítása (és amely a legutóbbi időig számtalan kiadásban jelent meg), *Gáspár Simon Antal*, egy Bukovinából áttelepült 75 éves csángó férfi mondotta fel teljesen hibátlanul. A versnek nyelvi, stílusbeli fordulatai („Tenger enged, bilincs török . . .”) első hallásra elárulják annak korát; de így is jó példája annak, hogy a felmondók mennyire nincsenek tisztában szövegük eredetével. A kutatót tehát a stíluskritikai érzéken kívül a népszerű vallásos kiadványok részletes ismerete mentheti csak meg a tévedéstől ilyen esetben.

2. Régebbi eredetű a gyűjtemény két másik darabja, a verses Rókus- és Rozália-imádság. Mindkettő búcsús imádságnak készült. Szövegük két évszázadon át az imádságoskönyvekben szerepelt. A két szöveget összekapcsolja, hogy a két szentnek a pestisjárványokkal jött szokásba a kultusza. Mindkettőt ugyanaz a Dunántúlra települt 76 éves bukovinai csángó asszony, Simon Ferencné *Fazakas Ilona* mondotta el. A Rozália-ének szövege a „Cantus catholici” Kassán 1674-ben megjelent SZEGEDI Lénárd-féle kiadására (523. lapon) vezethető vissza. Az itt található szövegnek egy lényegesen átforgalmazott, más strófa-képlethez alakított változata TELEK József egyik búcsúi beszédének mellékleteként bukkan fel (*Tavaszi rózsá, az az: Panormi Szűz Szent Rosália életének sommája*. Kassa 1757). A felmondott szöveg azonban leginkább a „Lelki fegyverház” című, 1693-tól a múlt század végéig sok kiadást ért népszerű imádságoskönyvből kerülhetett a szóbeli hagyományozás útjára. A felmondott vers erősen megrövidült és átalakult: 32 sorából csak 17-et látunk viszont, a sorok és szavak is összekeveredtek; idegen elem azonban nem található a szövegben. Ennél a darabnál majdnem teljesen biztosan következtethetünk az orális hagyományozásra. Egyben megfigyelhetjük annak formáló, átalakító hatását: egyes szavak értelmüket, jelentésüket is elveszítik, és a felmondás több helyen csupán verbális, majdnem hangutánzó tükröztetése az eredeti szövegnek. Példaként csak az első versszakot idézzük:

Lelki fegyverház (Nagyszombat 1770, 136):

Simon Ferencné:

<i>Tövis nélkül nőtt szép rózsá, Mirigyések új orvosa, Hercegeknek unokája, Üdvözlégy szent Rozália.</i>	<i>Tövis nélkül megnyílt rózsák, Mirigyeknek így olvassák, Hersekeknek onokái, Ídvezlégy szent Rózsália!</i>
--	--

A Rókus-ének legkorábban BARANYI Pálnak 1700-ban megjelent „Lelki paradicsom”-ában (Bb 1b lapon) található. Újabb énekeskönyvekbe nem nagyon került át. Feltehetően ponyván terjedt. Ennek egy példáját a XVIII. század utolsó negyedéből ismerjük. Vácutt, a Rókus-tiszteletnek egyik jeles hazai helyén, évszám nélkül *Ambró Ferenc* betűivel (tehát 1772 és 1793 között) a „Szent Rochus confessor életének rövid summája” című kétleveles nyomtatványban találjuk meg ezt az éneket. A felmondott szöveg nagy mértékben követi ugyan a nyomtatott mintát; idegen elem nem keveredett hozzá. Az eltérések ismét az orális hagyományozást sejtetik, és a verbalizmus előbb tapasztalt vonásait mutatják. Példának a 2–4. strófáját idézzük:

A nyomtatott szövegben:

2. *De orvosságot ad Isten
Hamar néki csuda-képpen
Meggyógyítja hirtelen.*

3. *Az oldalán kereszt jelét,
Krisztus leírván fegyverét,
Kírontá kigyó fejét.*

^A *Ez lón néki orvossága,
Pestis ellen vigassága,
Eloszlik nyavalyája.*

Simon Ferencné:

*Orvosságot ad az Isten
Jobb oldalán kifoly szent vére
Megrontá a kigyó fejét*

*E lén néki orvossága
Pestis ellen vigassága
Eloszlék a nyavalyája*

3. Harmadik fokon az énekek, verses szövegek felmondásának azt a típusát figyelhetjük meg, amikor a szövegmondó nemcsak alakítja, torzítja, de a legkülönbözőbb szövegekkel összeolvasztja, egybemondja az irodalmi forrásból is ismert szöveget. Így az esti imádságokba szöve több helyen szerepel a „Mivel már besötétedett” kezdetű esti ének, a „Te lucis ante terminum” kezdetű breviáriumi himnusz fordítása. Ezt a XVII. század első felében DRASKOVICH János horvát bán fordította és 1643-ban Pozsonyban az „Officium Beatae Mariae Virginis” című magyar nyelvű imádságoskönyvben közreadta (vö. Magyar Könyvszemle 1957: 59–61). Ugyancsak tőle való az „Istennek hív szent anyala” kezdetű, esti éneknek használt strófa fordítása is. Az orális szöveghagyományozás természetesen aligha nyúlik vissza a XVII. századi forrásig. A szövegek ugyanis megtalálhatók a következő emberöltők egyik legkedveltebb tizenöt kiadást megért imádságoskönyvében, PONGRÁCZ Eszter „Arany Koroná”-jában, amelynek első kiadása Nagyszombatban 1719-ben, az utolsó Budapesten 1902-ben jelent meg. A felmondott szövegnek az „Arany Koroná”-ból való eredeztetése mellett nemcsak az a tény szól, hogy a felmondók olykor forrásukként jelölik meg, de a szövegeken megfigyelhető sajátosságok is. Az esti ének doxológiája, záró strófája után

például rendszerint versbe formálva felmondják még az „Arany Koroná”-ban olvasható versiculusokat és reponsoriumokat is, amit a közös imádkozásnál a pap vagy az előimádkozó és a nép váltakozva mondott. Így:

*Tarts meg Uram bennünket virrasztásunkban
Órizz meg alvásunkban,
Hogy Krisztussal virrasszunk,
Békességben nyugodjunk.*

Sőt arra is van példa a kapuvári *Füzi Józsefné* által felmondott változatban, hogy a verses imádsághoz még hozzámondják az „Arany Koroná”-ban a következő lapon levő „Dicséret”-nek egy közbeeső szakaszát is:

*Hogy gyarló testem nyugodjék,
De lölköm el ne aludjék.
Csak teveled gyönyörködjék,
Veled bátran nyújaskodjék.*

A szövegek között a „Te lucis ante terminum”-nak egy másik, „A fényes nap tőlünk eltávozik” kezdetű fordítása is szerepel. Ennek forrását nem ismerem. Nyelvi, stílusbeli fordulatai alapján újabb keletűnek tartom. Ugyancsak ismeretlen „Az éj után megvirradván” kezdetű verses reggeli imádság, amely a „Jam lucis orto sydere” kezdetű breviáriumi himnusz fordítása. Ez nem egyezik az általam ismert hét XVI—XVIII. századi fordítás egyikével sem. Újabb keletűnek tartom ezt is, valamint sok más egy-két soros közbeszótt fohászt vagy imádságtöredéket, amelyek más szövegrészekkel keverednek, összefonódnak. Megfejtésükhöz, azonosításukhoz alaposan át kellene kutatni az újabkori vallásos kiadványokat, elsősorban az elemi fokú iskolai katekizmusokat és a ponyvákat.

4. Az írott emlékekkel való kapcsolatokat kutatva a következő típust ott próbáltam keresni, ahol a felmondott vers, ének vagy prózai szöveg színes szövevényéből nemcsak írott, de a hagyományozásnak egyéb fontos tényezőire utaló összefüggéseket lehet felfedezni. A bemutatott gyűjtésnek kétségtelenül egyik legérdekesebb és a hozzászólók által előttem is részletesen vizsgált darabja a „Sziüz leány Szent Margit imádsága” című szöveg. A vérre, sátánra való utalásból benne Antiochiai Szent Margitra ismerünk. A középkor egyik legnépszerűbb szentje volt; tisztelete Franciaországból terjedt el egész Európába, hazánkba is. Neve latinul gyöngyöt jelent. Gyöngykoszorúval is ábrázolták, amint kereszt jelével a lábainál heverő sárkányt meghátrálásra kényszeríti. A gyöngynek a középkorban vérzéscsillapító erőt tulajdonítottak, ezért Szent Margit a vérzésben szenvedő asszonyoknak patrónája lett (vö. RÉAU, Louis: *Iconographie de l'art chrétien*. III/2. Paris 1958, 877—882). *Jacobus a Voragine* erre így utal: „Margarita est lapis pretiosa . . . Virtus autem huius lapidis dicitur esse contra sanguinis effusionem” (Sermo 88. De sancta Margarita). Általánosan elterjedt magyarországi tisztelete a XIII. századtól kimutatható. RADÓ Polikárp himnusz-repertórium a három himnuszát és hét szekvenciáját idézi esztergomi, soproni, nagyváradai eredetű kéziratokból (*Répertoire hymnologique*. Bp. 1945. 72., 276., 394., 406., 407., 430., 441. és 529. szám). Ezenkívül G. M. DRÉVES egy XV. századi pozsonyi ferences breviáriumból közölte az „Adest triumphus nobilis” kezdetű himnuszát (*Analecta Hymnica Medii Aevi*.

IV. Leipzig 1888, 192–3). TEMESVÁRI Pelbártnál két beszéd is szól róla, az elsőben a legendáját is beleszötte (*Pomerium Sermouum de Sanctis*). Tiszteletére készült magyar éneket ugyan nem ismerünk, de a barokk hagiografikus irodalomban ILLYÉS András gyűjteménye részletes életrajzot tartalmaz (*Keresztyéni életnek példája*. IV. Nagyszombat 1707, 23–27). Mindezzel persze még nem magyaráztuk a szövegnek egyéb, a legendával összefüggésbe nem hozható részleteit, mint „Szüz Mária fátyolát”, „Szent Benedek szárnyekát”, „Szent Antal kötelét, hét sing olvasóját”. Feltevésünk szerint itt egyéb, elsősorban képzőművészeti vonatkozásokra kell gondolnunk: valamely szobrokkal gazdagon ellátott korai barokk oltárretablóra egy olyan templomban, ahol a középkortól folytonosságban élhetett Antiochiai Szent Margit tisztelete, búcsúja. Anélkül, hogy részletekbe menő művészettörténeti kutatásokba akarnánk bocsátkozni, csak példaként említjük, hogy az évenként hazajáró bukovinai csángók leginkább látogatott megyeiben, Háromszékben és Udvarhely megyében három helyen, Gelencén, Homoródszentmártonban és Székelydályán volt olyan középkori templom, ahol XIV–XVI. századi falfestmények Antiochiai Szent Margit legendáját részletesen ábrázolták (vö. RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 140–1, 148, 215). Csak ilyen helyen tartjuk lehetségesnek, hogy a magjában középkorra emlékeztető, egészében pedig ráolvasó jellegű – minden bizonnyal szégyelve titkolt betegségekben a vérző Krisztusra is utaló és gyógyító erejűnek hitt szövegek fennmaradjanak.

Az ilyen ráolvasó jellegű szövegek és a BORNEMISZA-féle bájoló imádságok XVIII. században lejegyzett variánsai, a „Memoriális” szövegei egy másfajta, európai analógiára is felhívják a szakrális néprajz kutatóinak figyelmét. Adolf WAAS a koraközépkori német parasztság keresztény vallásosságának eredetét, kialakulását keresve (*Der Mensch in deutschen Mittelalter*. Graz–Köln 1964, 65–68) idézi Nagy Szent Gergely pápának a német misszióban munkálkodó bencés Augustinus püspökhöz írt levelét, amelyben a pogány templomoknak, ünnepeknek, bálványoknak keresztény jelentéssel, tartalommal való behelyettesítést írja elő (vö. *Migne, Patrologia Latina*, tom. 95, col. 70–71). Említi WAAS egyúttal ennek a behelyettesítési folyamatnak egyik írott példáját is, a IX. századból való ófelnémet nyelvemléket, a „Lorscher Bienensegen”-t (vö. BRAUNE, Wilhelm: *Althochdeutsches Lesebuch*. Halle/Saale 1928), ahol a méhekről való pogány ráolvasás szövegében a germán istenségek nevét Jézus és Mária nevével helyettesítették és az imádságot keresztény szöveggé tovább használták. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ugyanez a behelyettesítő folyamat a krisztianizálódás kezdetén magyar földön is lejátszódott. Néhány középkori nyelvemlékünk és az itt említett szövegek ennek fennmaradt nyomait őrzik. Ennek a feltevésnek bizonyítását azonban további filológiai igényű szövegösszehasonlító munkával kell kidolgozni, aminek első feltétele, hogy ERDÉLYI Zsuzsanna eddigi gazdag gyűjtését kiegészítse és rendszerezze közreadja.

HOLL BÉLA

Komádi

(Vázlat települési és építkezési kérdésekhez)

Településeink és bennük népünk építkezésének, életmódjának, életformájának stb. részletes vizsgálatára a viszonylag nagyszámú kutatás és azok igen hasznos, jó eredménye ellenére ma is változatlanul szükség van.

Szükség van azért, mert kutatóink egy része nem is gondolt sok fontos tényező vizsgálatára vagy egyidejű vizsgálatára. Pl. a településrészek elnevezésének, kialakulásának, történeti fejlődésének, változásának a kutatására és azok későbbi jelentőségére. Mások meg ha gondoltak is az ilyenekre, sok esetben csak a település külső képére jellemzőnek ítélt jelenségeket fogták egybe, nem keresték a vizsgálat tárgyául választott településen belül ezeknek a jellemző jelenségeknek az okait, telekről telekre, házról házra, családról családra stb. haladó részletességgel.

Pedig az ilyen irányú vizsgálat egyrészt hitelesíti a jellemzőként választott jelenséget, másrészt általánosítja is, hogy kikre, hányra, mikortól meddig, miért stb. jellemző az a településen belül.

Alábbi vázlatomban egyrészt nagy vonásokban ismertetni szeretném terület- és témaválasztásomat, ott és azon belül évek óta folytatott kutatási módszerem körvonalait, másrészt — a közlésre nyíló mód és hely szabta lehetőségek miatt is — valóban csak felvázolom módszeremet, illusztrálandó a Bihar megyei Komádi község belső magja településképének két jellemző jelenségcsoportját: a település- és építkezéskép vázlatát.

Komádi (határa 28 419 kh, lakosa 10 557 fő, lakóháza 2440 az 1944-es Helységnévtár alapján) a Kárpát-medence, a Tiszántúl, Bihar megye azon települése,¹ amelynek tengerszint feletti magassága 90—92 m között váltakozik. Belterületét és határát egyaránt keresztül-kasul szeldelik az egykori vízfolyások, erek elhalt medrei.²

¹ Évtizedek óta gyűjtöm a történeti Bihar történeti néprajzához az adatokat, hogy a területen lezajlott életrajzi jelenségeket (a magyar—román együttélés kölcsönhatásán túl figyelembe véve a területen élő, számban jelentéktelen más nemzetiségeket is) atlasz formájában bemutassam. Közben az Észak-Magyarország-i Középhegység (Sajó-völgye) hasonló természeti adottságú, más történeti múltú területén is végeztem adatgyűjtést, amely hasznos összehasonlításként szolgál a bihari témához.

Bihari történeti néprajzi vizsgálataim keretén belül egyes települések — így Komádi — életrajzát részletesebben is megvizsgálom és bemutatom.

A téma megkívánta volna, hogy részletesebb bevezetésben ismertessem módszери törekvésemet minél teljesebb szakirodalmi hivatkozással. A cikknek célja az, hogy a település belterületi struktúráját vázolja fel és amikor a település építkezése részletes bemutatásával foglalkozom — következő cikkemben —, a település teljes településképe vázlatának bemutatásakor foglalkozom módszери kérdésekkel.

A határeletrre lásd MOLNÁR Balázs 1952. 371—407.

² Csak részletes szintvonalas térkép készítésével volna szemléltethető.

Ma és a múltban nagyságánál, gazdasági vonzerejénél fogva vidékének nagyobb és jelentősebb helységei közé sorolták. Határa a mindenkori Bihar megye települései között a legnagyobb volt. A mai Hajdú-Bihar megye termelőszövetkezeti községei között, határa kiterjedésében a második³ (1. térkép-vázlat). Belterülete utcás, fésűsfogas telekbeépítésű. A település szerkezete, mint minden településé, élettörténete folyamán alakult, változott, fejlődött. Jogilag élt mezőváros, község (falu), nagyközség igazgatás formájában.

A település szerkezetének alakulását a szokásos vizsgálódástól eltérően napjainktól kísérem addig, ameddig az írásos feljegyzések, publikált források és a szájhagyomány lehetővé teszi⁴ (2. térkép-vázlat). Törekvésem az, hogy a település történetét, földrajzi szemléletű vizsgálata keretében a mindenkori településkép minden családját meghallgatva az élet alakulására megszólaltassam. A források és a szájhagyomány ezt megnyugtatóan a XVII. század harmadik negyedéig, mintegy 9—10 generáción keresztül teszik lehetővé.⁵ Ilyen irányú vizsgálódásomhoz az adatokat a történeti Bihar minden településére gyűjtöttem, s végső célom a közigazgatási egység településképe változásában a *nép életrajzát* nyújtani. Alkalmas területnek ígérkezett összetett kérdés megvizsgálására (mind Bihar, mind néhány települése külön-külön), mivel a természeti és történeti adottságok s népe a területet választó és kapcsoló tényezővé avatta.

Amikor Komádi településképe felvázolását megkísérlem, cselekszem azért, hogy a településkép szerkezeti változásait megértssem, a változásban élő településképhez berajzolhassam *telekrendszerét*.⁶ A mindenkori településkép minden telkén bemutatthassam építményeit és azok felszereltségét. Az ingatlan-érdekeltségek leltárán élő családok zajló eseményein keresztül megvilágosodik előttünk e település népe életrajza, amely némi kiegészítéssel bepillantást enged e vidék jellemző tulajdonságaiba.⁷

Ez alkalommal Komádi zárt *településképét* (*belterületét*) olyan részletes-séggel vázolom fel, hogy a vázlat segítségével érthetően rekonstruálható legyen a település *építkezése*. Csak a település és építkezés vázlata teszi lehetővé a családok megszólaltatását és a helyi jellegzetességek bemutatását.⁸

A település mai képe a felszabadulást (1945) követő negyedszázadban alakult ki: a települést félkörívben övező legelő rovására. 1946-ban a települést védő körgátig telkeket osztottak ki, amelyek napjainkig mintegy 90%-ban beépültek, fésűsfogas, nyeregtetős, téglalap alaprajzú beépítéssel. Épületmegjelenési és elrendezési formában csak néhány telken alkalmaztak más beépítést. Az eredeti építkezés később, különösen a mezőgazdaság szocializálása óta, módosult.

A parcellázó földmérnök „Balázs-telep” felirattal hagyományozta az utókorra a legújabb belterületi településrészt. Miért? Az 1945-ös helybéli földosztó bizottság egyik tagja, *Martyin Balázs* volt.

³ Csak a Nádudvari Tsz. előzi meg; a település élete többféle — elsősorban gazdasági — ok miatt változik: Komádi jelentőségénél fogva mindenkor a megye 10 legjelentősebb helysége között szerepelt. L. NAGY 1828. I. 82—102.

⁴ Öregek adatközlésén túl, levéltári összeírásokon kívül a helybéli református egyház anyakönyvei biztosítanak gazdag adatot a pontos feldolgozáshoz.

⁵ MEZŐSI Károly 1943, és a Református Egyház anyakönyvei.

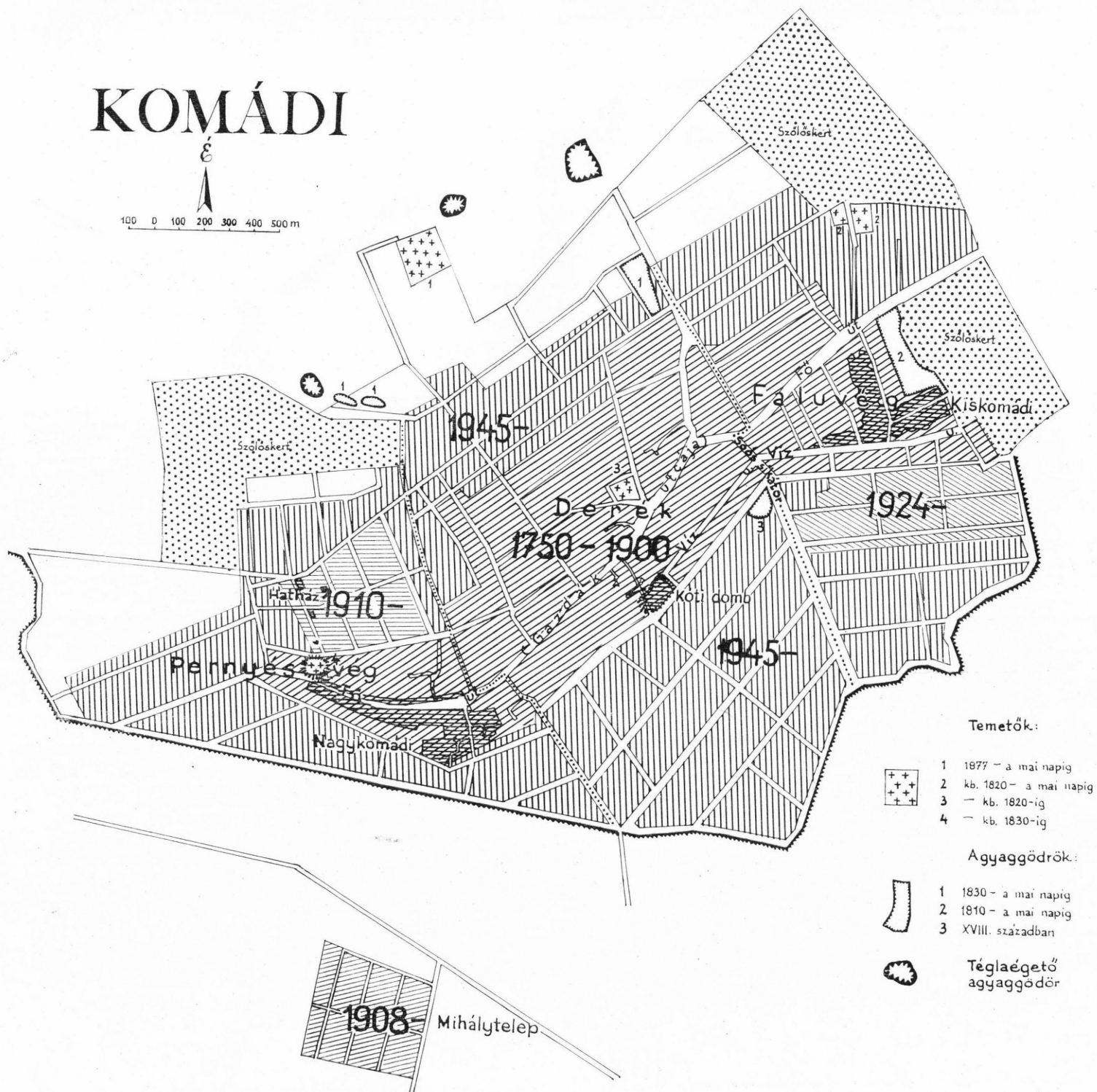
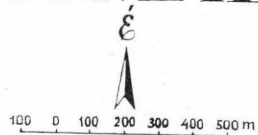
⁶ LABODA Zsigmond és dr. MAJOR Jenő 1956. 55—74. FÉL Edit 1937. 353—366.

⁷ Vö. a 4. sz. jegyzettel.

⁸ JAKÓ Zsigmond 1940. 11. (40—41. jegyzete), valamint GYÖRFFY György 1963. 571.

KOMÁDI

Temetők:

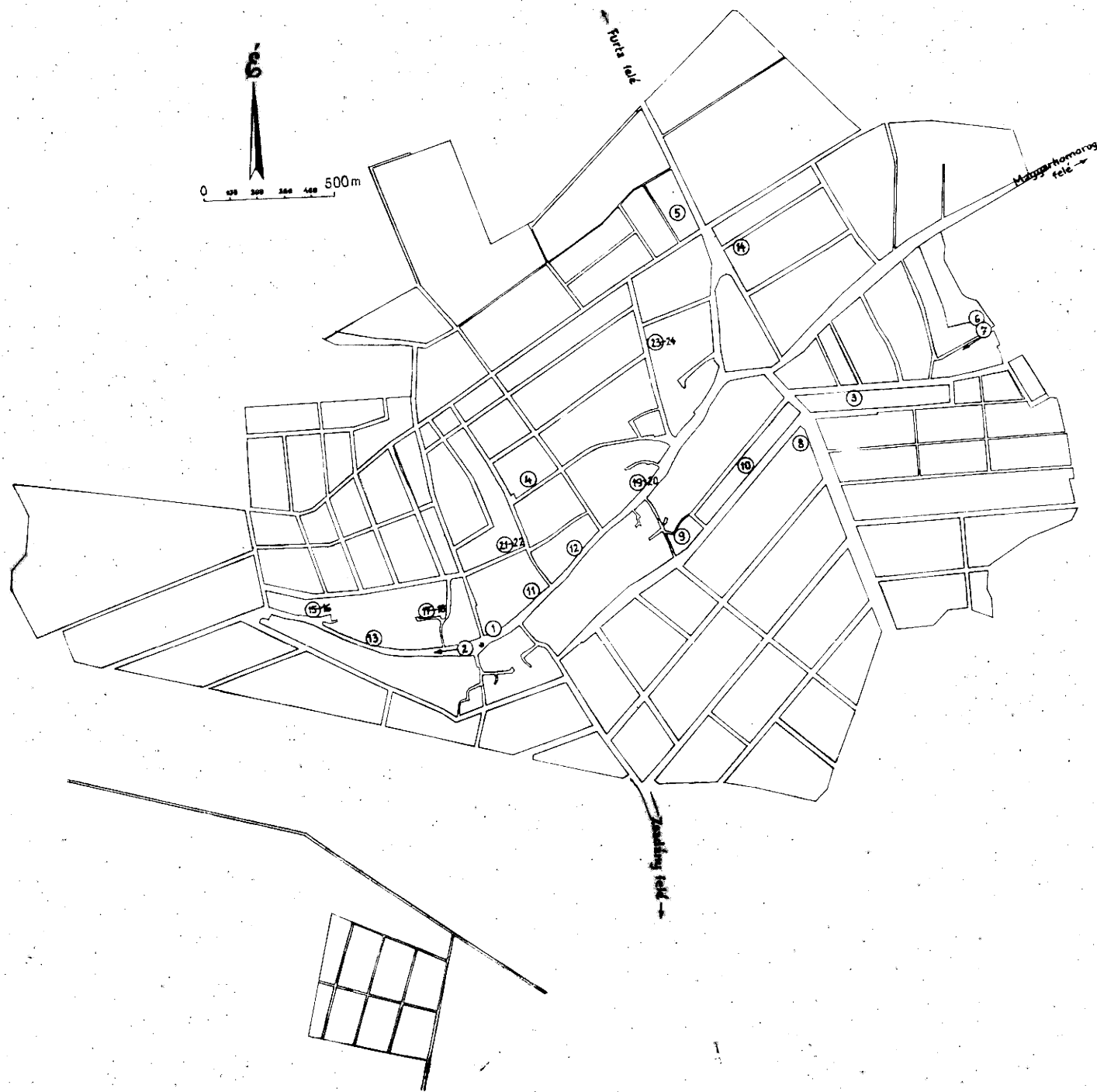
- 1 1877 - a mai napig
- 2 kb. 1820 - a mai napig
- 3 - kb. 1820-ig
- 4 - kb. 1830-ig

Agyaggödörök:

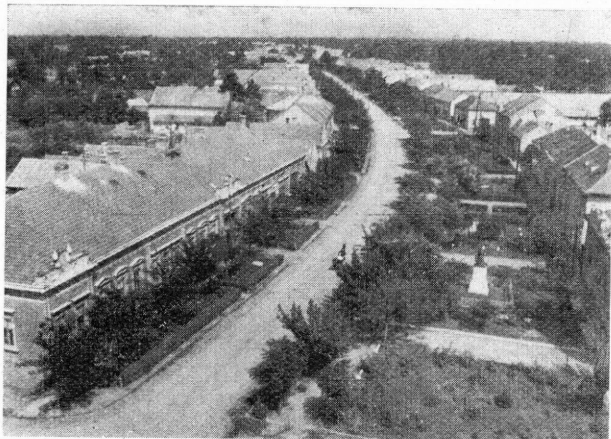
- 1 1830 - a mai napig
- 2 1810 - a mai napig
- 3 XVIII. században

 Téglaegető agyaggödör

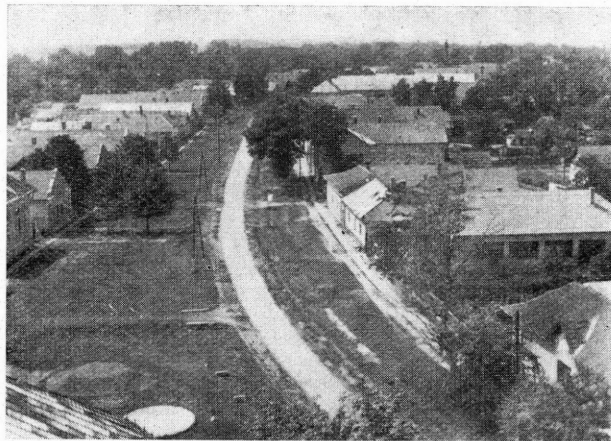
2. térkép. Komádi település-fejlődés vázlata

1. térkép. Komádi mai utcavázlata; a számok a közölt fényképek sorszámai

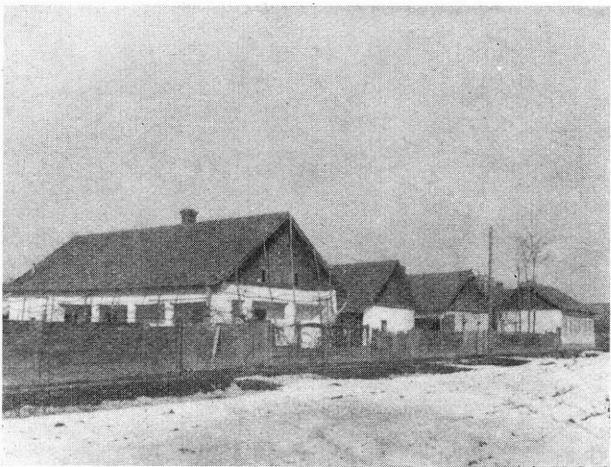
1. kép. Fő utca részlete: Tanácsház – Hősök tere, a Faluvég felé vezető főútvonal (1963)

2. kép. Fő utca részlet: A Pernyészvég felé vezető főútvonal (1963)

3. kép. Árpád utca, egykori Víz utca részlet a XIX. század második felében épült háztípusokkal (1967)

4. kép. Petőfi S. u. 8. sz. A XIX. század második fele és a XX. század elején épült háztípusokkal (1962)

Az első világháború után földjuttatási akció keretében osztott telkeken (OFB), *Újtelep* néven vált ismertté két településrész neve.

A település északnyugati részében, ahol szórványosan már a XIX. század második felében is voltak épületek, beépült fokozatosan az egész településrész. E településrészt a „kórház” melletti néven ismerte és nevezte a nép. (Azért, mert a településrész északkeleti sarkában az 1890-es években közegészségügyi, járványépületet építettek, amely a nép nyelvén „kórház” néven vált általánossá. „Hol lakik?” — érdeklődésre „Az új településen, a kórháznál” — volt a válasz.) A terület korábbi megnevezése „*temetőlapos*” néven volt ismeretes és emlegeti a nép egy része még ma is.

A település délkeleti sarkánál kialakult új település: *Újtelep* néven vált általánossá. 1940 előtt lakói közül többen emlegették, hogy „*kakaskfalva*”, mivel földnélküli, illetve OFB földhözjuttatott agrárproletárok ülték meg, akik mezőgazdasági munkák idején „kakaskukorékolás”-kor (pirkadatkor) ásóval, kapával, villával a vállukon indultak munkába. Az elnevezés nem vált általánossá.

1908-ban a belső legelő és Hercegföld határán megvásárolt földterületét *Bleyer Mihály* helybeli kereskedő kiparcellázta. Ninestelenek vásárolták meg részletre és építkeztek a telkeken, akik közül többen alkalmazási viszonyba kerültek életük végéig a parcellázóval. *Mihály-telep* néven került a térképre, s vált településrész elnevezéssé.

A századfordulóig létesült településkép, évtizedeken és generációkon keresztül, a településmagot környező belső legelő rovására fokozatosan és folyamatosan alakult ki. Ez a fejlődésmenet általános jelenség volt alföldi településeink életében. Mégis településkutatásunk nagyon ritkán és csak érintőleg foglalkozott ezzel a fontos témakörrel.

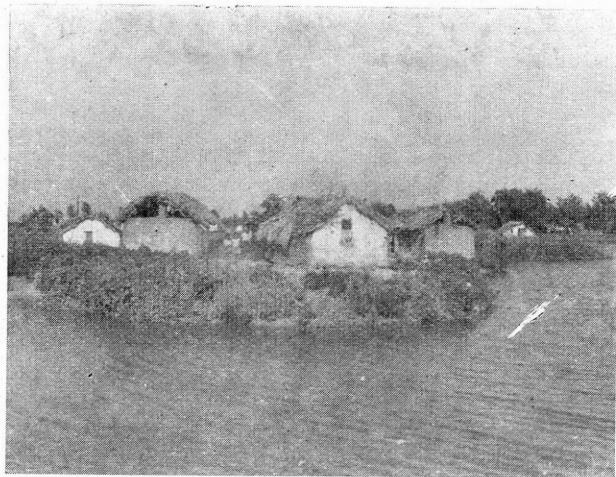
A századfordulóra kialakult egységes, szinte minden telket betöltő településkép formálásához két és fél évszázadra volt szükség. A századfordulóig létrejött településkép fő ütőere a kelet–nyugati irányú *főutcája*, ahogyan korábban nevezték, *gátja* volt. 1890–1900 között kövezték ki, korábban agyagtöltés volt, s illett rá a Mária Terézia korában földmérnök szájából elhangzó szólásmondás: „lutum luto adponunt, et hoc vocant *töltés*” (vagyis sárt sárra halmoznak, s azt nevezik *töltésnek, gátnak*).

A magyar agrárkapitalizmus hatása csak az 1890-es évek után jelentkezett legtöbb falunk életében: új igazgatási központ, közút, artézi kutak stb. létesítésével és a tehetősebb lakosok *építkezésével*.

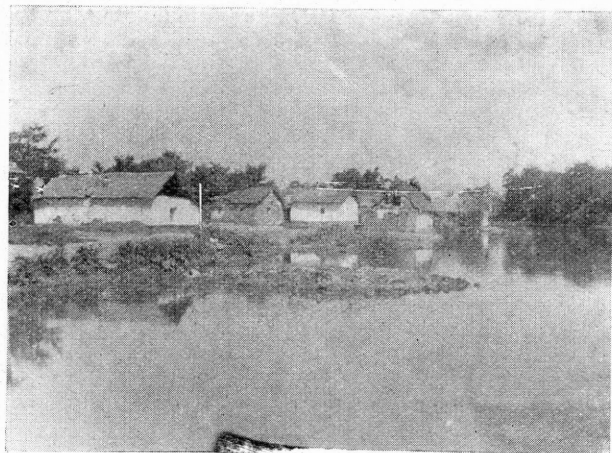
Az említett töltéseknek, gátaknak a jelentősége nagyon nagy volt, különösen a vízjárta, vizes-rétes vidékek, települések életében. Ezek a gátak lendítették fel a pénzgazdálkodással járó árukereskedelmet Komádi és vidéke életében is. A gátak mint fő közlekedési utak kialakulása Komádi vidékén is mintegy másfélszázados múltra tekint. A tehetősek, különösen az igaerővel rendelkezők a gát (főútvonal) mellé törekedtek. Ezen törekvésnek a jobbágyfelszabadítás, illetve az azt követő telekrendelet gazdasági következménye adott lökést, ami a XIX. század második felén a társadalmi rétegződés új, jellegzetes formáját indította el (gazdák útjává, utcájává vált).

Területileg a települést a szokás két (illetve korábban három) részre osztotta: 1. *Pernyészvég* a település nyugati fele, 2. *Faluvég* a település keleti fele. Felezővonaluk, a furta gát mellett észak–déli irányba húzódó út. A két részre osztást a XIX. század második felében kialakult kántori (rektori) állás szervezése és az azzal járó szokásrend, temetési szolgálat vezette be.

5. kép. Furtai út menti sárgödör cigányputrikkal (1967)

6. kép. Magyarhomorogi útmenti sárgödör cigányputrikkal (1967)

7. kép. Árpád út—Magyarhomorogi útmenti sárgödör sarkánál épült cigány (1–3. sz.) és magyar házak (1967)

8. kép. Soós sikátor végi sárgödör mentén épült szegényember-ház (1967)

A korábban három részre tagozódott településrészek: 1. *Pernyészvég*, 2. *Derék* és 3. *Faluvég*.

Pernyészvég. A református templomtól nyugatra és részben keletre eső településrész neve, amely a település története folyamán többször leégett.

Derék. A Pernyészvégtől keletre a *Soós sikátor*ig terjedt és attól keletre terül el a:

Faluvég, amely a *Soós sikátor*tól a település széléig tartott.

Különböző források alapján a területrészek térben és időben pontosan elhatárolhatók egymástól, mégis bizonyos fedések adódnak, ennek a forrása a népi emlékezet bizonytalansága. A két településrész (*Pernyészvég*, *Faluvég*) emléke napjainkig él. A három részre tagozódás a századfordulőig, illetve 1904–1906-ig tartott, az első világháborúval végleg kihalt.

Ennek a mai napig, illetve a közelmúltig élő településrész-elnevezésnek a gyökere a település történeti múltjába nyúlik vissza.

A települést a történeti források a vidék vízmenti, egyutcás települése tipikus példaként említik.⁹

Már a XVIII. században — amikor a források bizonyos hírt adnak a településről — tulajdonképpen két utcája volt. Az említett töltés (= későbbi *Fő utca*) és az attól délre, vele párhuzamosan futó *Víz utca*. Ez utóbbi utca szintén fontos közlekedési útja volt és léte befolyásolta a *településrész* elnevezését is.

Források többször idézik, hogy a komádiak hajóval közlekednek (a település belterületén is!), még halottaikat is hajóval viszik a temetőbe.¹⁰ Hogy miért és hogyan? Arra elsősorban a település és építkezés története ad választ.

Mielőtt azonban a településkép XVIII. század előtti állapotát felvázolnám, választ kell adnom arra, hogy a *mai* és *korábbi* utcaelnevezések mikor és hogyan születtek.

Az első világháborúig a hatóságok numerusok (= növekvő számsorrend) szerint tartották nyilván a legkisebb településrészen — a telken lakó családokat. Bár a településrészek személy és köznyelvi elnevezése is élt népünk nyelvadományozása és gyakorlata folytán.

Az első világháború utáni gazdasági stabilizációval vált általános szokássá az egyes települések *utcaelnevezése*. A politikai, gazdasági és kulturális élet elhalt és élő egyéniségeinek személyneve alapján nevezték el az egyes utcákat. Ezen utcanevek a felszabadulás után módosultak, lényegesen változtak.

Nagyon sok utcanév természeti adottság után született. Pl. Komádiiban *Sugár út*, *Napsugár út*, olyan településrész neve volt, amely fekvésénél fogva napkeltétől napnyugtáig megvilágított volt.

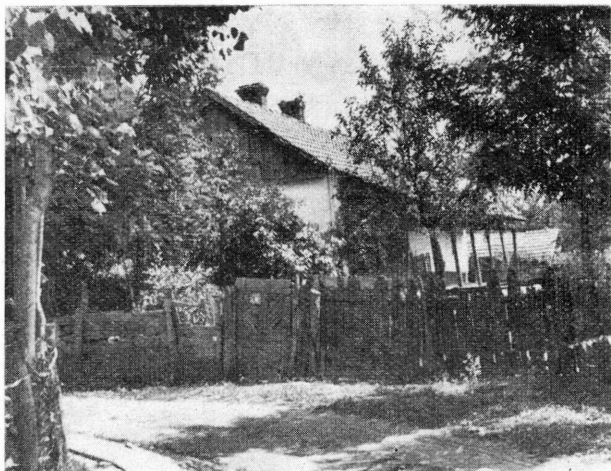
A legkisebb településrész a *telek* és azon belül a legkisebb gazdasági-társadalmi egység a *család* és lakóházak kapcsolata életrajzának vizsgálatára írott forrásaink a XVII. század végétől nyújtanak lehetőséget.¹¹

Történészek gyakran hivatkoznak a törökori pusztulásra, amely legtöbb érintett település életében valóban megvolt. Vizsgált településünk természeti adottsága miatt (rétes, mocsaras terület) korántsem pusztult úgy, mint sok más település. De ha a törökori időszak a település lakossága folytonosságát nem is, de életútja formáját erősen befolyásolta. Feljegyzett időszakai források

⁹ Vö. a 8. sz. jegyzettel.

¹⁰ O'SVÁTH Pál 1875. 434–435.

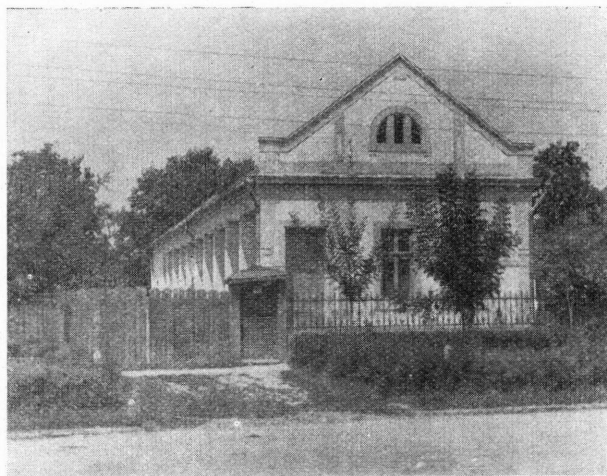
¹¹ MEZŐSI Károly 1943.

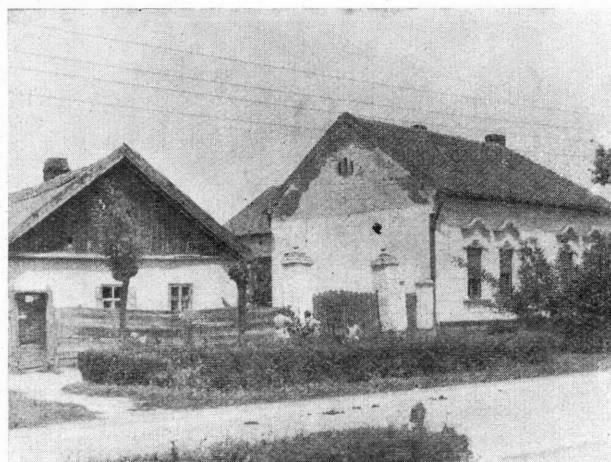
9. kép. Kóti dombon épült ház (1967)

10. kép. Hajnal u. 60. sz. (korábban Legelőszél): toldott ereszű szoba-konyhás (szabadkéményes ház) (1967)

11. kép. Fő utca 16. sz. Az első világháború előtt épült gazdaház-típus (1967)

12. kép. Fő utca 44–46. sz. A XIX. század második felében és a századfordulón épült gazdaház-típus (1964)

jelzik a lakosság pusztulását, elmenekülését, ami nem jelenti a családi tűzhely, a lakóház, az élet pusztulását, mivel rendszerint néhány éven belül visszatértek lakóházaikba és a megrongálódott vagy elpusztult lakóházat kijavították vagy újra építették. Szájhagyományból és írott forrásokból tudjuk, hogy több család Torontál megye *Ittebe* nevű helységében telepedett le.¹² Mind ez ideig azonban kibogozhatatlan volt az elvándorló családok neve, száma és elvándorlásuk oka. Az is ismert és a település népe története folyamán napjainkig előfordult, hogy egyes családok új településhelyre vándoroltak, ahol korábbi közösségi hagyományait generációkon keresztül fenntartották; elszármazásuk emléke hagyományainkban napjainkig él. Nemcsak az említett helységbe, hanem az ország más településébe is vándoroltak el családok Komádiból, mint ahogyan oda is vándoroltak mások, akik korábbi településhelyeik hagyományaiból átültették annyit, amennyit tudtak.

Ezek a kisebb-nagyobb vissza-, illetve kivándorlások a XVII. század második felétől, a XVIII. század második feléig történtek. Hatásuk a település életében, ha nem is jelentéktelen, de észrevétlen volt.

A XVI. század második felétől a XVIII. század második feléig alakult ki a település egysége képe. A XVI. században halványult el a korábbi *Kiskomádi*, *Nagykomádi* elnevezés és az azt fedő településrész.¹³

Kiskomádi a mai Varsánykerttől nyugatra eső településrészen feküdt. Lakosai jobbágyok és zsellérek voltak. Lakosság száma évszázadokon keresztül meghaladta a szomszédos Nagykomádi lakosságáét.

Nagykomádi a mai református templomtól nyugatra fekvő településrész volt: *a nemesek fészke*.¹⁴

A két település közötti felezőpont körüli magasságot (tengerszint feletti magasságkülönbsége kb. 2–3 m között változott) nevezték *Kóti dombnak*. Ezen a dombon volt a komádi *Kóti család* ősi pákásztanyája, amelynek emléke még a második világháború idejében is élt (9. sz. fénykép).¹⁵

Nagykomádi nemes családai településhelyüktől keletre, északkeletre terjeszkedtek, és úgy nőtt, fejlődött egy településsé a két településrész.

Nagykomádi nyugati csücskében és attól északkeletre található *porongokon* (= szárazulatokon) voltak az *állattartó kertek*, aklok, amelyek csökevényeikben a XIX. század második feléig éltek. Ezeknek az *ólaknak*, *kerteknek* az emlékét a még néhány évtizeddel ezelőtt élő adatközlők határozottan idézték. 1938 40-ig elhalt adatközlőim ezen ólakban folyó jószággondozásról, esti, éjszakai társas alkalmakról beszéltek.

¹² O'SVÁTH Pál 1875 440 és BENKŐ Loránd 1967. 459. „Magyarittebe lakosai a Berettyó alsó folyásának vidékéről származnak.”

¹³ SZABÓ István 1967. 123. részletesen ír a Nagy és Kis jelzős településekről. Arról azonban ő sem ír, s egyéb településkutatások sem érzékeltetik, hogy a különböző településrészek időben mikor és hogyan olvadnak össze.

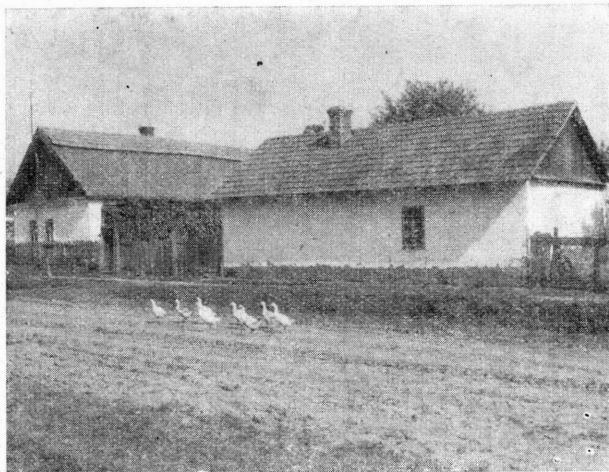
¹⁴ JAKÓ Zsigmond 1940. 92. Komádi és környéki falvak a Körös melléki közép-nemesség fészke a XIV. században.

¹⁵ A Kóti domb helyét a mai településtől légvonalban is 10–12 km-re helyezték DNy-ra Iráz (a mai Körösújfalú) és Kótpusztá határába pedig Kiskomádi és Nagykomádi között feküdt (1. sz. térképvázlat). A 9. sz. fényképen is látható, hogy dombon, magasságon épült a ház. A telken több ház, ól volt, ahol a Kóti család tagjai éltek. Közülük többen nem alapítottak családot — úgy éltek le életüket. A férfiak halász, pákász életmódban. — Középkori forrásból közli GYÖRFFY György 1963. 571.: „A Sárretek szigetei apró halászfalvaknak adtak otthont, s rétségei a szilaj állattartásnak nyújtottak legelőt.”

13. kép. Dózsa u. 35. sz. A) XIX. század közepén épült gazdaház típus (1967)

14. kép. Alkotmány u. 1. sz. A XIX. század második felében épült kisgazda-ház típus (az utca hossz tengelyében épült egykori gazdasági épület lakóház lett). (1967)

15. kép. Dózsa u. 67-71. sz. Utcarészlet (1961)

16. kép. Dózsa u. 67-71. sz. Utcarészlet (1967)

A településkép jelenlegi formájában még a szakavatott településkutatónak sem árulkodik, hogy egykor két-beltelkes, ólas-kertes település volt Komádi.

Nagykomádi nemesi telkei között mindenkor volt jobbágyporta is. A jobbágyok száma ezen a településrészen egy időben fokozatosan csökkent, de sohasem szűnt meg.¹⁶

A nemesek kisnemesi közösségszervezete a XIX. század közepéig élt, bár jelentősége már a XVIII. században is erősen csökkent a korábbi időszakhoz képest.¹⁷ Birtokuk elaprózódása és fokozatos elvesztése révén nagyon sok korábban nemes család a XIX. században a zsellérek kategóriájába süllyedt és annak jellegzetes életmódját élte. (Nemes Nemzetes Nagy Imre, aki nemes ember volt és mégis alkalmi munkából élt. Az 1910-es években Csökmőről Komádiba települt Reiner Albert tollas és bőrös zsidó kereskedő bejárómunkása volt haláláig.) Történeti adatok birtokában egyes családok életmódja az utolsó évtizedekig nyomon kísérhető.

Írott forrásokban szórványosan, terepgyűjtéseim alkalmával gyakrabban találok „hatház”, „hatrongyos”, „hantház” településrész elnevezéssel, amely településrész és elnevezés rendszerint olyan településeknél fordult elő, ahol a település egy részét nemesi réteg alkotta, lakta. *Hatház*, *hatrongyos* településrész néhány házból állott, s rendszerint a nemesi településrész árnyékában húzódott meg. Zsellér lakói a nemesi porták kiszolgálói voltak. A nők rendszerint ház körüli, a férfiak kerti munkát végeztek. Ilyen településrész élt a nagykomádiak azon területén, ahol később az aklok, kertek alakultak ki. Az emlékezet a *temetőlapos* dombosabb partjaira helyezi ezt, bár a forrásokból az sejthető, hogy Nagykomádi nyugati sarkában volt.

Néprajzi szempontból igen fontos volna ennek és az ilyen, teljesen elhanyagolt településrészek múltjának a felderítése és az egykor ott lakó nép életmódjának tisztázása.¹⁸

¹⁶ Jellemző gazdaságtörténeti-társadalmi jelenség, hogy a nemesek tudtak terjeszkedni, mert telkeik, földjeik voltak. A kiskomádiak szűk helyen sokáig halmaz jellegű településformában éltek. XVIII. századi jelenség Komádiban a nemes és jobbágy családok közötti házasságkötés, majd a jobbágyság megszűnésével mint gazdák ezek a családok törekedtek a gát, föltés mellé.

¹⁷ Anyakönyvi bejegyzéseken keresztül figyelemmel kísértem a nemesi magatartás utolsó fellobbanását a XIX. század második negyedében. (Lásd helybeli egyházi anyakönyvek 1830-1848 közötti bejegyzéseit.)

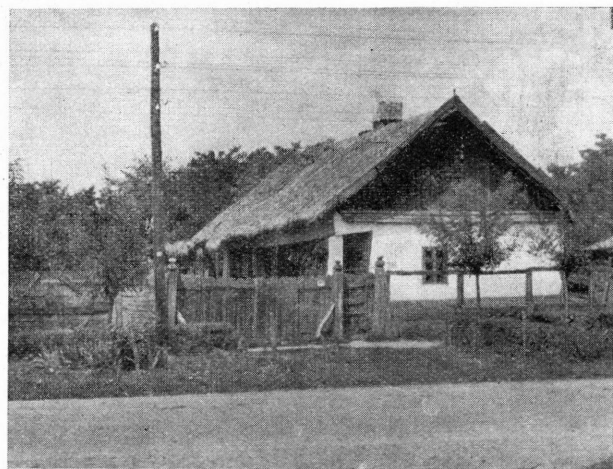
¹⁸ „hantház” kifejezés az építési anyagra és technikára, „hatház”, „hatrongyos” a település struktúrájára és társadalmi kapcsolataira vonatkozik. Hantház építkezésről JUHÁSZ Antal 1969. 5–19. írt. Terepbejárásom alkalmával gyűjtött adatok alapján alakult ki közölt véleményem. (A téma részletes bemutatása országos méretben kívánatos.) Különböző alkalommal tolmácsolt írárok határozottan utalnak a kérdésre: MANGA János 1969.; BALOGH László 1968. 600.; BAKÓ Ferenc 1965. 181–243.; ERDEI Ferenc 1935. 244–252., aki nyolc külön funkciót betöltő néprétegről és területi egységről ír. Lásd még MAKKAI László 1966. 14–15. *Hatrongyos* helynévvel találkoztunk pl. a MÁV 1968–69. menetrendkönyvében 668. — *Hatház* helynév tudatos magyarázatával csak BOROVSKY Samunál É. n. 146. találok, ahol Sátoraljaújhely leírásánál érdekes magyarázatát olvashatjuk: „A vasúttól jövet, a baloldalon, a Heckske alján, ott, ahol az utolsó tíz év alatt egészen új városrész keletkezett, az itt épült újabb lakóházak helyén, az építkezés, illetőleg a földmunkálatok alkalmával, egész urnatemetőket találtak, ami azt bizonyítja, hogy Újhely területe már a város keletkezése előtt, az őskorban is megült telep volt. Ezt a részt különben másként Hatháznak is nevezik, a budapesti Százház mintájára, amennyiben legelőbb hat egyenlő nagyságú és alakú ház épült itt, s ezek köré csoportosultak azután a többi házak.”

17. kép. Bartók Béla út 20. sz. (= egykori Patikazug)
XIX. század első felében épült ház (1962)

18. kép. Bartók Béla út 20. sz. (= egykori Patikazug)
Épült új háztípus (1967)

19. kép. Fő utca 70. sz. Gazdaház típus, épült a XIX.
század második felében (1964)

20. kép. Fő utca 70. sz. Épült új ház (1967)

A településrész életrajzához hozzátartozik minden település *temetőjének* a története is. Komádiban jelenleg két temető van: a *Major-* (Új-) és az *Öreg-* vagy *Faluvégesi* temető.

A Major- (Új-) temető nevét onnan nyerte, hogy a „város”-nak (Komádi mezőváros, hajdútelepülés volt) a gazdasági központja volt, a jelenlegi Új-, Major-temető mellett. Szájhagyomány szerint 1877-ben nyitották és Tóth Dánielt temették elsőnek oda (a helybeli ref. egyház halotti anyakönyvi bejegyzése szerint).

A jelenlegi *Faluvégesi temető Öregtemető* néven ma is temetkezési helyül szolgál. Valamikor a XIX. század elején nyithatták. Keletkezése idejéről nincsen adatunk. Elsősorban a faluvégesi lakosság temetkezett ebbe a temetőbe.

Korábban, amikor még két település (Kis- és Nagykomádi) élte a maga életét, szintén két temető volt. Az egyik a mai központi 1. számú általános iskola udvara helyén. Ez a temető valamikor a XVIII. század végén szűnhetett meg. Elsősorban a kiskomádiak temetkezőhelye volt. A másik temető a mai Pernyészveg nyugati szélén fekvő dombon, az egykori nemesek kedvelt temetkezőhelye volt. Korhadó fejfáit idős adatközlőim még emlegették. A dombra, porladó csontdarabjaira még én is jól emlékszem. Természeti tényezők pusztításain túl erőszakos kezek tették a földdel egyenlővé a dombot. Az első világháború előtt bírószkodó *Nagy P. István* községfejlesztési terve keretében közmunkával „szekeres” gazdákkal hordatta szét a dombot. A Nagy-, Főutcát töltögettette velük. A gazdák duzzogva tettek eleget e rendelkezésnek, mivel azt tartották, hogy „minek háborgatják őseik nyugalma, — nyugodjanak békeességben”. A megjegyzésekből nyugtalanságot keltő nyílt perpatvar támadt. Akkor abba is hagyták a temetődomb széthordását — csak 1938-ban számolták fel véglegesen.

A településkép vázlatához — különösen akkor, ha a helybeli építkezés különböző szempontjaira gondolunk — meg kell emlékezni a mindenkori település közvetlen szomszédságában fekvő mélyedések, árkok, árokrendszerek, gödrök, úgynevezett *sárgögdrök* múltjáról is. A mai település területén, illetve közvetlen határában négy helyen található árkolt mélyedés, gödör, ahonnan az agyagot az építkezéshez kitermelték; ezeket a gödröket egész éven át vagy csak időszakosan víz borítja. A *Vermeskert* melletti gödör évtizedeken át kenderáztató volt.

A furtai út, magyarhorogi út melletti és a Soós-sikátorvégi gödör hosszú időn keresztül cigányok telephelyül szolgált. A felszabadulás után a cigányság életkörülményeit tisztázni kívánó rendeletek, társadalmi segítség, a furtai út melletti cigánytelepet végleg felszámolta (5. sz. fénykép). A Soós-sikátorvégi cigánytelep még a múlt század végén megszűnt. Az egykori cigánytelep helyén az utóbbi esztendőben épült egyetlen ház egy szegény emberé és nem cigányház (8. sz. fénykép). A magyarhorogi út melletti agyaggödör végében, az Újtelep szomszédságában létesült cigánytelep évtizedekkel ezelőtt keletkezett és ma is él (6–7. sz. fénykép).

Az a kutató, érdeklődő, aki ma Komádi belterületi térképvázlatára tekint, tapasztalhatja, hogy az utóbbi évtizedekben területileg mennyire kiterjedt. A vázlat eddigi magyarázása közben már érthetővé válhatott az egyes településrészek és azok egy településbe olvadásának a története. Kiegészítésül még a következőket: az utak, utcák évszázadokkal korábban kialakultak a mindenkori települések életében, de korántsem voltak olyan határozott vezetésűek, rendezettek, mint a maiak. Sokkal kanyargósabbak, részletekre dara-

21. kép. Bajesy-Zsilinszky u. 17. sz. XIX. század második felében épült háztípus (tatarozás előtt, 1960)

22. kép. Bajesy-Zsilinszky u. 17. sz. Ugyanaz a ház tatarozás után (1964)

23. kép. Makarenkó u. 27—31. sz. Utcarészlet, az első ház szekeres kiscgazda háza (1960)

24. kép. Makarenkó u. 27. sz. Ugyanazon utcarészlet, ua. ház helyén épült új ház (1967)

boltak, összefüggéstelenebbek voltak. A történeti múlton túl a település földrajzi adottsága indokolja a korábbi és későbbi településkép kialakulását. A telkek a XVIII. század előtt nem voltak olyan lezártak, elkerítettek, mint később, különösen a XVIII. században. Formailag, ha a település telekszelvényeit vennénk fontolóra, a református templomtól nyugatra, a főútvonaltól balra (délre) elterülő telkek a többi telkekhez viszonyítva sokkal keskenyebbek. (A nemesi réteg eredeti települése.) Amikor az egyes telkek beépítését és a népélet hozzá fűződő jelenségeit kísérjük figyelemmel, tapasztalhatjuk, hogy a jelenlegi fésűsfogas utcai beépítést halmaz jellegű beépítés előzte meg. Még néhány generációval ezelőtt is tapasztalható volt a lakóházak, általában az épületek különböző tájolása.

Az állattartás korszakában általános gyakorlat volt a gazdasági épületek út mentére, utcához közelebb építése és a lakóháznak a gazdasági épületek mögötti elhelyezése. Topográfiailag a telek adottságain belül a magasabb, dombosabb részt keresték. Ha nem volt vagy a tengerszint feletti magasság a tapasztalat szerint kevésnek bizonyult; aki megtehette, mesterségesen *hordott dombot, fundamentumot* és arra építkezett.

A természetes térszíni adottságok mellett a mesterséges beavatkozás sokszor fokozta a térszíni különbségeket, amelyek a település mai képében is nyomon követhetők. Bemutatásuk részletes rétegvonalas felvétel hiánya miatt nehézségekbe ütközik — csak magyarázható.

Bővebb csapadék idején egyes településrészeket „a víz veti fel”. Két szomszédos utca összefutó telekvégein egykori vízfolyások, erek nyomai, az egykori vízi világ életére utalnak; zöldellő nádfiókjaikkal, víz tetején úszó békalencsével, hínárral és kuruttyoló békákkal.

Miután a település vázlatos történetét megismertük, emlékezzünk meg a település nevééről is. Személynévből keletkezett helynév, mivel tudjuk, hogy *Komádi* nevű család volt a birtokosa. A család leányágon csak a XIX. században halt ki. A település nevééről a vidék historikusa, népének és szokásainak bemutatója, O'SVÁTH Pál, a következő eredethagyományt jegyezte fel:

„Midőn Komádi pusztá helyét megülni kezdték, egy — a vidék birtokosai és idegenekből állott — vadásztársaság tévedt ide, s egy az idegenek közül, a néhány új épületre mutatva — egyik közel lakótól ezt kérdezte: kié ez a falu? mire az azt válaszolta, Komádé, ti. a kérdező a falu birtokosának komája volt. E beszélgetést egy távolabb állott társ úgy értette, mintha a kérdésre, hogy hívják ezt a falut? adatott volna felelet. Ebből neveltség lett, s a dolog a tulajdonost meglátogatott társaság által több ízben előhozván, az új telepen a Komádé név rajta veszett, s később Komádívá változott.”¹⁹

Nem feledkezhettem meg az építési anyagot szolgáltató agyag-, sárgödörökről, tégláégető agyaggödörökről sem. A tégláégető agyaggödörök jelentősége csekély volt a nép építkezésében, mivel téglából a XX. század elejéig csaknem kizárólag középületet, főként egyházi épületet emeltek. Csak nemesi, főként köznemesi kúriák épültek téglából, de Komádiban ilyen épület nincs, még az emlékezet sem tud róla.²⁰

¹⁹ O'SVÁTH Pál 1875. 434—435. és JAKÓ Zsigmond 1940. 271. ír a Komády családról.

²⁰ Különböző anyakönyvi bejegyzések az egyházi építkezésről pl. 1839. május 11-én 80 000 téglá égetésére felfogadják Rácz József szeghalmi cigányt. A helybeli tégláégetés története külön részletes felderítést kíván, amelyet a helybeli építkezés részletes bemutatásakor próbálok tisztázni.

Az épületek fala paticsból, földből, vályogból, a tető nádból, ritkán zsúpból, szalmából, zszindelyből, cserépből és bádogból készült.

A településvázlathoz hasonlóan bemutatom az építkezés néhány sajátosságát. A történeti fejlődés szemeltartása mellett utalok a társadalmi rétegződés szerepére és néhány technikai szempontra.

Mint már írtam, a XVIII. század végétől napjainkig a telek fésűsfogas beépítése a jellemző. Téglalap alaprajzú falon nyeregtetős megoldást alkalmaztak. Az épületek utcafrontjánál ritkán maradt el az előkert, illetve annak helye.

A XIX. század második feléig gyakori, szinte általánosnak tartható a mindkét végén csonkakontyos tetőszerkezet készítése. A csonkakonty elmaradása a tető udvar felőli végén volt gyakori. A tűzfal lezárása dorong-, vessző-, lécs-, napraforgókóró-fallal és tapasztással történt. Egyéb megoldások csak a XIX. század második felében jelentkeztek. Az utcai tűzfalon sárkoszorúba foglalt datálással az 1836. évtől találok, ami nem jelenti azt, hogy az épületek nem lehettek korábbiak. Mindenesetre 1830–1860 között nagy építkezési láz uralkodott, amelyet gazdasági tényezők inspiráltak. Az abban az időben készült épületek szerkezetükben alig különböztek a korábbiaktól, pusztán méreteikben módosultak. Mellékelt fényképfelvételeimmel a XIX. század közepétől vezethetem napjainkig az érdeklődőt.

A XIX. század közepére alakult ki a nádfedelű, nyeregtetős utcai csonkakontyos tornácós gazdaház-típus (13. sz. fénykép). A századforduló után módosult ez az épülettípus a szabadkémény eltüntetésével és a tornácfal építésével.

Az 1870-es évek után készültek a nádfedelű, nyeregtetős, deszkatűzfalú, tornácós gazdaházak s velük szemben az utca hossz tengelyében a gazdasági épületek (ólak, istállók, górcék stb.). A gazdasági épületek később terménytárolókká, lakóházakká alakultak (14. sz. fénykép).

Az 1860–70-es aszályos években Gyoma, Öcsöd, Túrkeve környékéről több család költözött Komádiba. Ezek a családok elhagyott helyükön eladták néhány hold földjüket és Komádiban (szórványosan a környéken is) ugyanezért a pénzért több földet vettek, s néhány évi gazdálkodás után építkeztek. Az említett helyekről, elsősorban Gyoma környékéről hozták a sároszlopos, „körültornácós” lakóházformákat. A körülornácós házaknak csak az utcai és udvari homlokzata előtt volt tornáca (4. sz. fénykép).

1890 körül jelentek meg az L alakú, görbe házak, gazdaház-típusok. A 12. sz. fénykép egymás mellett levő gazdaház-típusa jól illusztrálja a változást, fejlődést.

Az 1896 után beköszöntött általános változás és az 1906-i jó gabonatermés, valamint szakképzett, a fejlődés iránt fogékony építőmesterek megjelenése, fokozatosan ugyan, de nagy változást jelentettek a komádi építkezésben is.

Az 1893-ban Gyomáról Komádiba települt „Szabó-fiúk” (ahogyan közölték adatközlőim: *Szabó László* képesített kőműves és ácsmester, testvére Gergely építésvállalkozó), akik Budapesten szakmai továbbképzőn is részt vettek és már szakrajz alapján terveztek, építettek, „átépítették Komádit”.

Adatközlőim egybehangzóan jelezték, hogy melyik volt az első ház, amelyet „átépítettek, modernizáltak”. Már működésük kezdetén megjelentek azonban a konkurrens vállalkozók is (pl. mezőberényi építők). Az első világháború kitöréséig — befejezéséig — épült gazdaházak jellegzetes típusát mutatja be a 11. sz. fénykép. Ez a gazdaház-típus uralkodott a második világháború befejezéséig, a felszabadulásig.

A föld nélküli szegény emberek szoba-konyhából álló, nádfedelő, csonka-kontyos vagy anélküli és tornác nélküli lakóházat építettek. A konyhaajtó fölé *gádortetőt nyújtottak*, s később, aki tehetett, *ereszét tornáccal megtoldotta* (10. sz. fénykép). Ennek egyik változata: a *nyújtott eresztű*, féltornácos lakóháztípus alakult ki már igen korán és élt napjainkig (17. sz. fénykép).

Minden település életében több tényező — elsősorban gazdaságiak — (a XIX. század közepétől napjainkig) befolyásolták az épületek megjelenési formáját. De nagyobb tatarozások, tetőcserék stb. is lényegesen megváltoztatták az épületek térbeni megjelenését.

A XIX. század második felében épült nádfedelő, nyeregtetős lakóházakat néhány évvel ezelőtt tatarozták (21. sz. fénykép). Tatarozás előtt az épületen mindössze annyi változás történt, hogy „lebótolták”, szabadkéményét lebontták és téglakéményt raktak helyette.

A tatarozásra váró (21. sz. fényképen látható) épület nagyon sok építési technikáról árulkodik: utcai tűzfal építésanyagáról és a veréb-, vízvetődeszka alátámasztásáról, az egykor nyitott tornácvég ajtóval való lezárásáról, a vályogfalról.

A 22. sz. fényképen látható házon a nádtetőt cserépre vették, az ereszt toldották, a tornácvéget fűrészelt fenyődeszkával lezárták. Az utca kétszárnyas kis ablakát háromszárnyú, új ablakkal cserélték fel. Az ablak harmadik szárnyal megtoldva (méretében lényegében csak a toldással változott!), megmaradt eredeti helyén (a sarkos megoldású bútorzat miatt!), nem került az oromfal geometriai középpontjába.

Tanulságul láthatjuk mindkét épületnél: a változás lépésről lépésre haladt; a forma megmaradt, csak a szerkezet módosult valamit. Ezekkel a példákkal a felszabadulás előtti változás egyik, jellegzetes formájára hívtam fel a figyelmet.

Továbbra is kívül maradunk a telken, az épületeken és több példán azt a fejlődést, illetve a fejlődés azon fő motívumait kísérjük figyelemmel, ami az utolsó 25 esztendőben történt.

A 15. sz. fényképen látható utcarészlet első épülete a múlt század 70—80-as éveiben készült. Gyoma környéki hatásra kerek, sároszlopos féltornácú lakóház (egykori szabadkéményét 1920 előtt labótolták), helyette a felszabadulás után kialakult építkezési lázban sátortetős (kis nyeregtetős szemöldökkel) új ház épült (16. sz. fénykép).

Idéztem már a XIX. század első felére általánossá vált háztípust (17. sz. fénykép), amelyik helyett az utóbbi esztendőknben általánossá lett „kocka alakú, sátortetős” új ház készült (18. sz. fénykép).

A XIX. század második felében jellegzetessé vált gazdaház-típust (19. sz. fénykép) új háztípus váltotta fel (20. sz. fénykép), amelyet már a 16. sz. fénykép is bemutatott.

A 23. sz. fényképen a telekbeépítés jellegzetes példáit szemlélhetjük. Az utcarészlet első épülete a XIX. század második felében épült kiscsardaház emlékét őrzi. Helyette épült új ház (24. sz. fénykép) már megtörte a felszabadulás után kialakult kocka és téglaházak sematikus formáját. Esztétikai hatása az egyszerű emberek szemében is a megnyugvás érzését váltja ki.

A felszabadulás után megváltozott az anyagi felhalmozódás formája. Az új felhalmozódási forma, valamint az anyagi ösztönző erők, elsősorban az építkezés külső megjelenésében és a lakásberendezés nyújtotta kényelmesebb életmódban jelentkeznek.

Erről, valamint a különböző anyagokról, alkalmazásukról, az építők és építtetők viszonyáról s egyéb építkezéssel kapcsolatos jellegzetességekről, többek között a nép életmódbeli változásáról részletesen más alkalommal számolok be.

IRODALOM

- BAKÓ Ferenc 1964.
Maklár. Településföldrajzi tanulmány Az Egri Múzeum Évkönyve. II.
- BAKÓ Ferenc 1965.
Mikófalva. Adatok a magyar csűrös-kertes települések ismeretéhez Az Egri Múzeum Évkönyve. III.
- BALOGH László 1968.
Kungedi Ethn. LXXIX: 599–600.
- BENKŐ Lóránd 1967.
Nyelvejárás kutatás és településtörténet Nyr 91.
- DR. BOROVSZKY Samu
Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R. T. város Bp. Év nélkül.
- ERDEI Ferenc 1935.
Területi csoportok egy mezőváros társadalmában (Adatok Makó társadalomrajzához). NNy VII.
- FÉL Edit 1937.
Adatok Dunapataj néprajzához NÉ
- GYÖRFFY István 1943.
Az Alföld településformái. (GYÖRFFY György bevezetésével). „Magyar falu, magyar ház”. Bp.
- GYÖRFFY György 1963.
Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza Bp.
- JAKÓ Zsigmond 1940.
Bihar megye a török pusztítás előtt Bp.
- JUHÁSZ Antal 1969.
A hantház Móra Ferenc Múzeum Évkönyve,
- N. KISS István 1960.
(Tizenhatodik) 16. századi dézsmajegyzékek (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék.) Bp. (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.)
- LABODA Zsigmond és Dr. MAJOR Jenő 1956.
Egy Duna menti falu településtudományi vizsgálata (Uszód község.) Településtudományi Közlemények.
- MAKKAI László 1966.
Jobbágytelek és parasztgazdaság Bp.
- MEZŐSI Károly 1943.
Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején (1962). Bp.
- MOLNÁR Balázs 1952.
Egy magyarországi szlovák falu (Vanyarc). Népi kultúra – népi társadalom. Bp. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának Évkönyve. II–III.
- MANGA János 1969.
Adatok a Komádi tanyák történetéhez és a tanyái lakosság életmódjának mai átalakulásához Ethn. LXIII.
- NAGY Ludovicus 1828.
Notitiae etc. . . Regni Hungariae Buda.
- O'SVÁTH Pál 1875.
Bihar vármegye Sárréti járása leírása Nagyvárad.
- SZABÓ István 1967.
A falurendszer kialakulása Magyarországon X–XV. században Bp.

Балаж Мольнар

КОМАДИ

(Очерк по вопросам поселения и строительства)

(Резюме)

Статья извещает нас о ходе полевых этнографических работ, происходящих уже в течении нескольких десятилетий в поселениях на территории исторической области Бихар, которая является самостоятельным регионом Карпатского бассейна, и одновременно сообщает о способах обработки собранного уже материала. Автор рассматривает изменения края в процессе исторического развития, и развивающейся в данной области народной жизни различные аспекты, демонстрирует при помощи изображения изменений, происходящих в жизни, на землях и в области строительства наименьшей экономической и общественной единицы — семьи. Собираение и зафиксирование данных, истолкование различных явлений жизни, — напротив практики исследований, происходящих до сих пор, которые рассматривали ход событий с наиболее ранних пор до нашего времени при помощи исторических данных — ведётся в данном случае в обратное направление, с наших дней в прошлое, и выясняется всё это до тех пор, пока это возможно, опираясь на достоверные исторические источники.

Автор желает продемонстрировать историческую этнографию населения области Бихар в форме этнографического атласа, снабжённого объяснениями и истолкованиями изображённых явлений. Прежде чем подвести итоги, автор составляет атлас о народной жизни отдельных поселений данной области.

В данной статье автор, при сообщении очерка поселения Комади, описывает происхождение отдельных частей села, обращает внимание на изменения, происшедших в жизни того, и выясняет, из каких именно частей села и каким путём образовалась теперешняя разбивка. Упомянутые события можем проследить при помощи приложенных двух карт. Следующие приложенные 24 фотографии свидетельствуют о том, какие типы построек свидетельствуют о жизни определённых общественных прослоек различных исторических периодов. Эти же фотографии свидетельствуют и о том, что изменения народного вкуса, основанные на общественно-экономических причинах, какие конкретные изменения вызывали в жизни отдельных зданий какие новые типы зданий приходят на смену старых форм.

Изменения структуры посёлка, автор статьи желает демонстрировать при помощи изображения развития общественных явлений.

Balázs Molnár

KOMÁDI

(Entwurf zur Frage von Siedlung und Architektur)

Die Abhandlung berichtet über die auf dem Gebiet des ehemaligen Komitats Bihar seit Jahrzehnten vorgehende volkskundliche Sammelarbeit des Verfassers und legt die Gesichtspunkte der Bearbeitung seiner Forschungsergebnisse auf dieser Region des Karpatenbeckens klar. Er betrachtet diese Landschaft in ihrer geschichtlichen Entwicklung und ist bestrebt, die hier ausgestalteten Lebensverhältnisse im Rahmen der kleinsten wirtschaftlich-gesellschaftlichen Einheit, der Familie, ihres Grundstückes, ihrer Bauten historisch darzustellen.

Auf Grund des gesammelten Materials und der festgestellten Tatsachen führt uns der Verfasser — früheren Forschungen gegenüber, welche die Ereignisse und Wandlungen von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart begleiteten — vom heutigen Zustand in die Vergangenheit zurück, soweit das die beglaubigten Quellen ermöglichen.

Sein Plan ist, die geschichtliche Volkskunde der Bevölkerung des ehemaligen Komitats Bihar in Atlasform darzustellen. Der Zusammenfassung geht die Vorführung der Lebensverhältnisse einzelner Siedlungen des Komitats — ebenfalls mit kartographischen Mitteln — voran.

Diese Arbeit beleuchtet in einer Siedlungsskizze die Geburt der einzelnen Siedlungsteile der Gemeinde Komádi, bietet einen Umriss von ihrem Entwicklungsgang und zeigt vor, wie das heutige Siedlungsbild aus den Teilsiedlungen zustande kam. Die Ereignisse werden auf zwei beigefügten kartographischen Entwürfen veranschaulicht.

Die 24 Photographien, die die Arbeit ergänzen, weisen auf die Bautypen hin, die uns die Lebensverhältnisse gewisser Gesellschaftsschichten in verschiedenen Zeiten veranschaulichen. Überdies beweisen diese Aufnahmen, wie die wirtschaftlich-gesellschaftlichen Gründe, die Umwandlungen des Geschmacks im Leben der einzelnen Bauten bestimmte Umwandlungen herbeiführen, wie die einzelnen Bautypen durch neuere Typen abgelöst werden.

Die Veränderungen der Siedlungsstruktur möchte der Verfasser ebenfalls im Rahmen der Entwicklung der gesellschaftlichen Phänomene darstellen.

A zürjének családi-közösségi improvizációs lírai költészete

A komi-zürjéneknél, mint Észak többi finnugor és szamojéd népénél is, a családi étellel és az életmóddal kapcsolatos improvizált lírának nagyszámú műfaja ismeretes.

A legrégebbiek azok a rögtönzések, amelyek az emberek alkotótevékenységének folyamatában születtek — a vadászok, réntartók énekeinek, a *nuranki*-knak különféle fajtái, amelyeket előző cikkünkben tárgyaltunk.¹

Bizonyára nemkevésbé archaikusak a családi étellel, az életmóddal kapcsolatos rögtönzések sem. Ide tartoznak a temetési siratók, a regruta-dalok, a menyasszonybúcsúztatók és részben az önéletrajzi rögtönzések. Feltételezhetjük, hogy a rögtönzött lírai alkotások e fajtáinak felvirágzása a monogám család fejlődéstörténetével függ össze.

A családi-közösségi költészet alkotásainak gyűjtése és tanulmányozása egyenetlenül történt.² Leginkább „sikeresnek” mondható a menyasszonybúcsúztatók gyűjtése, a temetési siratóké már kevésbé volt „sikeres”, a regrutasiratók és az önéletrajzi rögtönzések gyűjtése pedig egyáltalán nem „sikerült”, jöllehet a komi rögtönzés genezisének feltárásában a családi-közösségi költészet mindezen műfajainak fontos szerepe van.

Ebben a tanulmányunkban kutatásunk középpontjába a temetési siratókat állítottuk, de szükség szerint hivatkozunk a menyasszonybúcsúztatók és a regrutasiratók anyagára is. Ami az önéletrajzi rögtönzéseket illeti, intenzív gyűjtésük csak az 1960-as években kezdődött el, és ahhoz, hogy e téren többé-kevésbé átfogóan általánosíthassunk, további gyűjtésekre, további folklór-expedíciókra van szükség, különösen az északi komi településeken, mert főleg itt őrződtek meg azok a dalok, amelyek szerkezeti típusaik szerint közelállnak a lapp és karjalai *joikukhoz*, a chanti-manysi *sorsenekekhez*, a nyenyec *jarabc-okhoz*.

*

A néprajzi irodalomban a komi temetkezési szokásokról és a siratókról töredékes feljegyzések vannak. Ilyen POPOVnak, a történetírónak a Вологодские губернские ведомости oldalain³ a múlt század közepén megjelent cikke, valamint a szociológus SZOROKIN P. cikke, amely 1911-ben jelent meg az

¹ MIKUSEV 1971. 188–300.

² NADEZSDIN 1839. — SZAVVATOV 1850. — LITKIN G. Sz. 1889. — KROHN J. 1892. — WICHMANN 1916. — PLESZOVSKIJ 1969.

³ POPOV 1859. 28–45.

Известия Архангельского общества изучения русского Севера с. lapban.⁴ Az 1920-as évek közepén SZIDOROV A. Sz. komi tudós terjedelmes munkát készített elő kiadásra a komi temetkezésről, de ez a tanulmány — sajnos — kiadatlan maradt.⁵ 1958-ban BELICER V. Ny. etnográfus doktori diszsertációjában a szertartás rövid néprajzi elemzését adta.⁶

1916-ban a „Syrjänische Volksdichtung” című gyűjteményben WICHMANN Yrjö finn professzor két temetési siratót adott közre,⁷ negyedszázad múlva a komi folklorista, OSZIPOV, I. közölt ugyancsak két siratót a „Višer vožsa šilankivjas da mojdkivjas” c. gyűjteményben.⁸ A „Komi narodnije peszni” két köteten 12 sirató látott napvilágot.⁹ Ilymódon mindössze 16 megjelent műalkotást vehetünk számításba. Holott a Szovjet Tudományos Akadémia Komi Filiáléjának archívumában és a Komi Köztársasági Helytörténeti Múzeum gyűjteményében — az előzetes számítások szerint — több mint 100 temetési sirató található, mintegy 50 szerzői ív terjedelemben.

Ha a komi temetkezésről nincs nagy szakirodalom, akkor a temetési siratókról még ezt sem mondhatjuk el. Ezek csaknem teljesen kívül estek mind az etnográfusok, mind a folkloristák látókörén, hacsak nem vesszük figyelembe a finn tudósnak, HAAVIONAK a komi házassági szokásokról írt művében található futólagos megjegyzéseit.¹⁰

A komik temetkezési szokásai sok vonásukban emlékeztetnek a szomszédos finnugor és szláv népek hasonló szokásaira. A temetési szertartás a halott lemosásából, felravatalozásából, a koporsónál és a sírnál való (*gu viljn*) elbúcsúztatásából, valamint a halotti tor(ok)ból áll. Miként SZIDOROV A. Sz. megjegyezte, a komi-zürjéneknél a halálra való készülődés jóval az ember halála előtt kezdődött. ZSAKOV K. F. elbeszélésének hőse, a *Pil'-Van* nevű paraszt 14 éven át őrizte magánál saját koporsóját, és közben gazdasági célokra használta. CSISZTALJOV V. T. komi költő közlése szerint egy felső-vicegdai óhitű vadász éjszakánként erdei kunyhójában felakasztott koporsójában aludt.¹¹

Az Alsó-Vicegda mentén a haldokló (nő) lánytestvérei elmentek hozzá és elsiratták, az Udora vidékén a szomszédok kérték, adja át üdvözetüket a „szülők”-nek (így nevezték az elhalt rokonokat), elsiratták és mélyen meghajoltak a halott (férfi) előtt.

Amikor a beteg sokáig küszködött a halállal, kinyitották az ajtókat, a kéménykürtöt, a tornác deszkáit a tető közelében kihúzkodták, a beteg fejéhez vízzel telt csészét raktak. Ugyancsak vízzel teli csészét állítottak az asztalra is 40 napon át, hogy a lélek meg tudjon mosakodni. Törülközőt akasztottak fel, melyet senki nem használhatott.

A test lemosásához állványt — a pad és a támlátlan szék közé keresztbe deszkát — állítottak, a padlót pedig felszórták szalmával. Valaki visszakézből *éuman*-ból, nyírkéreg-edényből leöntötte vízzel, valaki más vizet öntött a halott fejére. Lenvászon-ronggyal letörölték. A megmosás után a *kulema*

⁴ SZOROKIN 1911. 22 — 24.

⁵ SZIDOROV, Archiv.

⁶ BELICER 1958.

⁷ WICHMANN 1916.

⁸ OSZIPOV 1941. 101 — 118.

⁹ MIKUSEV — CSISZTALJOV 1966, 241 — 245. — Uő. 1968. 68 — 82.

¹⁰ HAAVIO 1930.

¹¹ CSISZTALJOV, Archiv.

miskem majteg-öt, a szappanmaradékot megőrizték mint szerencsétlenség és betegség ellen (*Vim*) mint szemmelverés ellen (*Vaska*) való szert.

A megmosott és felöltöztetett halottat kiterítették — az asztalra vagy a lócára, ritkán a padlóra, szalmát szórva alája.

A koporsó mindenütt deszkából készült, ritkábban egész fatörzsből. A koporsónak mint közönséges parasztháznak az elképzelése mind a síratókban, mind pedig abban a szokásban tükröződött, miszerint a koporsó falába ablakot vágtak (*Udora*). Később kezdtek megelégedni a nap alakú rárajzolással.

Hasonlítsuk össze az obi-ugor temetkezéssel, a *çalával*. Hasonló temetkezést volt alkalmunk megfigyelni az Ob mentén, Kusevat nevű chanti faluban. A *çala* cédrussal benőtt és erdei patakokkal kétoldról körülmosott magas dombon, hegyfokon volt. A föld felett néhány parasztház tetejére emlékeztető, deszkából készült sír(emlék) emelkedett. A sírok félkörívben helyezkedtek el, és egy pont felé fordultak, mégpedig a nemzetségi tűz felé, ahol az áldozati edel készült. Minden egyes sír(emlék) teteje alatt a homlokzaton kicsi, ablak alakú metszett nyílás volt. A szemtanúk szavai szerint az ablakoskán át a tor napjain kupica pálinkát és áldozati ételt „nyújtottak be” a halottnak.

Megnéztük a *çalát* egy chanti asszony temetésének másnapján. Jól lehetett látni a nemzetségi lakomának, a tűznek a nyomait. A sír kis ablaka jobb oldalról be volt kenve az áldozati szarvas vérével.

A komik úgy gondolták, hogy az az anyag, amelyet a koporsóra felhasználnak, az a halottnak saját tulajdona, és még a forgácsokat sem illet szétszórni, nehogy a halott lelke ne tudja összeszedni őket. A forgácsokat feltétlenül utána kellett küldeni a halottnak, vagyis el kellett helyezni a koporsóban (*Kolva*), vagy elégetni a mezőn, de nem a mezsgyén (*Sziszola*), vagy elvinni a folyóra (*Vim*).

A koporsót behozták a szobába, a padlóra tették (mégpedig szigorúan fatönkre), a házból való kihozatala előtt pedig a szoba közepére állították. Mellette megterítették az asztalt édes rizkásával, lepénnyel, halas piroggal. A koporsót a tornácon át (mindenütt), néha az udvaron át (*Vaska-mente*) vitték ki, és háromszor(osan) bezárták az ajtót, hogy megakadályozzák az újabb szerencsétlenséget a házban. Ha fiatal lány halt meg, elhangzott: *šokate-nile lubej nile, prešti* 'Pénzes pér-leány,¹² kedves leány, isten veled' (*Udora*). (Vö. a komi dalok népszerű kifejezésével: *čožmer-nilej çabanej* 'hermelin-lány, telteklű'.)

Amikor kiérték a halottal a temetőbe, ráültek a koporsóra és elsiratták. A koporsót oldal nélküli parasztszánon vitték, az izmaiak és a kolvaiak részarvasszánon. A szánokat a temetőben hagyták.

A koporsót a sírba hosszú törülközőn, vásznon, néha kötélén engedték le. Előzőleg már kiásták a földet és rézpénzt szórtak a sírba. A törülközőt *ledžan dera*-nak, 'koporsóleeresztő vászon'-nak vagy *kulan dera*-nak, 'temetési vászonnak' nevezték. A *ledžan dera*-t feltétlenül a koporsókészítőnek kellett adni emlékebe, és kellett adni mindazoknak is, akik részt vettek a temetésen. A Vim vidékén a törülközőt három részre vágták és a szegényeknek adták: *kodi žebžika ole* 'aki szegényebben él'. *a kie koľni oz pož, med kulis loas* 'de a

¹² Pénzes pér

kézben nem szabad hagyni, mert akkor új halott lesz' – közölték velünk Seski faluban a Vim mentén.

A szertartást nemcsak azért rendezték, hogy a halottnak jó jövőt biztosítsanak a másvilágon és ezzel rászolgáljanak a pártfogására, hanem azért is, hogy elaltassák az elhunyt előtt érzett félelmüket is. Ezt a félelmet az oszlásnak induló testből származó reális veszély szülte. Fertőzőnek tartották a megboldogult ruháját, cipőjét, ruházatát. Ezzel magyarázható az az elterjedt szokás, hogy szétépték, elégették és kiszórták a holmiját.

A komi-zürjéneknél ismeretes volt néhány módszer, amellyel a halott előtt érzett félelemtől megszabadulhattak: a kéménybe néztek vagy a kemencébe, simogatták a halott sarkát, ültek a farönkökön, amelyeken éppencsak hogy állt a koporsó, a sírról hozott földdel bedörzsölték a mellüket, átszaladtak a koporsó alatt, amikor kihozták a házból, vagy amikor eresztették le a sírba. A Kolva vidékén viszont – éppen ellenkezőleg – ügyeltek arra, nehogy a kisgyerekek a koporsó alá essenek. A félős gyermekről mondták: *sja gort ule veškaulis* 'koporsó alá került'.

A halottakról való megemlékezéseknek két típusa volt. Az egyik fajtát az egyes ember halála utáni harmadik, kilencedik, huszadik és negyvenedik napon tartották, a másikat az év meghatározott napjain, a régebben megholtak tiszteletére rendezték. Ha a temetés szertartását a halott előtt érzett félelem határozta meg, akkor az év bizonyos napjain tartott halotti torokhoz, megemlékezésekhez – éppen ellenkezőleg – egészen más fajta kapcsolat fűzte őket: az elhunytakról való gondoskodás, az igyekezet megnyerni őket, biztosítani őket az élők tiszteletéről.

Egyes vidékeken ezeket a megemlékezéseket hol *lov kllëdem* 'a lélek elvezetése', hol *pamet lun* 'az emlékezés napja', *kodralem*, *karizna* vagy egészen oroszul *ębedna*, *pańifida* névvel nevezik. A tor kezdete előtt kinyitották a *gerd ęšin-t*, a 'vörös ablakot',¹³ és kiakasztották azt a törülközőt, amelyet annak a halottnak a halála napján tettek félre, amelynek tiszteletére a tort ülték. Úgy vélték, hogy a lélek a törülközőn távozik a házból.

A tor végén kimentek a tornáca, tálon *ęeri-nań-t* 'halas pirogot' és *nań-t*, 'kenyeret' hoztak ki, a másik kezükben edényt tartottak, amelyben *sur* 'sör' volt. Megkóstolták a halas pirogot, ittak egy korty sört, és meghajoltak az ott álló pap előtt, akivel együtt – állítólag – a *lov*, az 'emberi lélek' elhagyta a házat. Azután ki-ki hazatért. Visszatérni a torra még egyszer nem illett.¹⁴

A felettébb szegényes írásos források alapján arra lehet következtetni, hogy hajdan a komi-zürjéneknél a szertartás meghatározott részeihez meghatározott tartalmú siratók fűződtek. Ma majdnem minden etnográfiai csoportnál a szájhagyományban ez a kapcsolat észrevehetően meggyöngült. Sőt, a század elején WICHMANN Yrjö csak olyan siratókat tudott lejegyezni, amelyek gyakorlatilag elszakadtak a szertartás cselekményétől. Ilyen pl. a *Klage der Frau beim Tode ihres Mannes* (Az asszony siratja férjét) vagy a *Klage des Mädchen beim Tode der Mutter* (A lány siratja édesanyját) c. sirató.¹⁵ Ilyen az utóbbi években a folkloristák által feljegyzett siratók zöme.

Némi különbség észrevehető a sajátosan temetési és a halotti toron elhangzó siratók között, noha mindezek, mind pedig azok egységes ideológiai-

¹³ Vörös ablak

¹⁴ Archiv An SzSzsZR. f. 135, op. 2. No. 252, 1. 12 – 13; f. 849, op. 5. ed. chr. 53, 1.95.

¹⁵ WICHMANN 1916. 275 – 287.

művészeti forrásból táplálkoznak. A megemlékezéseken elhangzó siratókban és a temetési siratókban egyaránt megtaláljuk a *žontem*-et, az elhunyt cselekedeteinek a felmagasztalását, az életnek és a halálnak, a boldogságnak és a keserűségnek, a virágzásnak és a rothadásnak a szembeállítását, a halott közbenjárásáért könyörgő kérést. Igaz, az egyes siratók költői részletei némileg különböznek egymástól.

A megemlékezéseken elhangzó siratókban megerősödik a halott „vendég” várásának a motívuma. Az apa tiszteletére az év folyamán tartott megemlékezéseken elhangzó siratókban, amelyet 1966-ban, a Vaska mentén jegyeztünk le, a siratóasszony (az elhunyt lánya), tudunkra adja, hogy *lun-děnskej* 'egész nap' várta kedves szülőjét, készített neki mindenféle halakat, ételt-italt:

*ševodešneje da deńeje-lune
utrem ranešenek veprebudićili,
svezeje vedćikien lice beleje umivajlišti,
beleje ke da peletenciń lice belejes vitirajlišti-a,
šakaja rišase žaritišti
gespedarjeje da batuškeje kuža,
lun-děnskej že me ved ežidajlišti perednjem da
ugelećkiam.*

A mai napon
reggel korán felébredtem,
Friss vicecskével fehér arcom
megmostam,
Fehér törülközővel fehér arcom
megtörültem,
Mindenféle halakat sütöttem
Egész nap a pitvar sarkában vártam.

A halotti tor siratóénekeit átszővi a meghalt iránt — egykori rokonairól való gondoskodása miatt érzett — hála. A Pomozdino faluban, a komi költő, CSISZTALJOV V. T. lánytestvérétől feljegyzett siratóban a siratóasszony — bátyjára emlékezve, aki 30 évvel azelőtt halt meg — így beszél bátyja jó szívéről:

*mi ved veli te orde loktam da,
mijanęs ved veli bura primitan,
en bara tejej sajlashi da žebšashi,
samevarte veli luktan da puktan.*

Hiszen gyakran jöttünk hozzád vendégségbe,
Te minket mindig jószággal fogadtál,
Nem bújtál, nem rejtőztél el,
A szamovárból kiszedtéd a hamut és felállítottad.

Mind a temetések, mind a megemlékezések siratóiban nagy szerepet játszik a szembeállítás. Csak a jellegük változik. A megemlékezéseken elmondott siratókban először a szeretett vagy kedves ember „halál utáni” képét kapjuk, és csak ezután következnek a múltra való emlékezés. A temetések siratóiban — ellenkezőleg — először az együttes, közös boldogságról hallunk, ezt követik az árvaságról festett képek. Ha az első esetben a séma ez: „a halál után” és „a halál előtt”, akkor a másodikban: „a halál előtt” és „a halál után”.

A temetési siratóknak magával a szertartással egykor megvolt szerves kapcsolatát könnyebb nyomon követni azokon a vidékeken, ahol az elsiratás hagyománya a legutóbbi időkig megőrződött. Ebből a szempontból két helyi hagyomány különül el: a vicegdai-viserai és a vaskai-mezenyi.

A vicegdai-viserai hagyományt OSZIPOV I. jegyezte föl 1939-ben. A *Mam kuža*, 'Az anyáról' szóló sirató, amelyet Keros falvában *Mikuseva K. P.* siratóasszonytól hallott, az elemzett műfaj legteljesebb fennmaradt példája. A gyűjtő helyesen jegyezte meg, hogy a sirató tartalmában tükröződik maga a szertartás. *Mikuseva* siratója három részből áll: az első kor *mamıs kujle pizan vilin* 'Amikor anyám kiterítve feküdt (az asztalon)', a második *gort petkedigen i tuj vilin gu dorež* 'A koporsó kihozásakor és úton a temetőbe', a harmadik pedig *gu vilin* 'A sírnál'.¹⁶

¹⁶ OSZIPOV 1941. 101—108.

A vaskai-mezenyi hagyományt mi magunk tanulmányoztuk az 1966-os folklórexpedíció idején. A vaskai-mezenyi siratók, csakúgy mint a vicegdaiak-viseraiak, teljesen megfelelnek a szertartás konkrét részleteinek. Ugyancsak három fő szertartási egységhez fűződnek: búcsúzás a koporsónál a házban, úton a temetőbe és a koporsó sírbatétele.

Ugyanakkor, függetlenül a komi sirató kétféle fajtájának közös vonásaitól, közöttük nem kevés, szemmel látható különbség van. A vicegdai-viserai siratók a vaskaiaktól-mezenyiektől eltérően, a jellegzetes komi népköltészeti szemléletességre irányulnak, bennük viszonylag nem nagy helyet foglal el az északi orosz lexikai réteg. Ebben az értelemben a vicegdai-viserai siratókat úgy lehetne meghatározni, mint őskomi temetési siratók a maguk ősrégi formájában.

*koli ved, koli, matuškej-mamej daj,
irgen šigera vevt ulid,
koli ved, koli, matuškej-mamej daj,
zarini nička stin ulid.*

Hát bizony, bizony, anyám-édesanyám,
ezüst tetőd megroggyant,
Hát bizony, bizony, anyám-édesanyám,
Aranymohás csűröd leomlott.

Égészen mások a vaskai-mezenyi siratók — egészében, és a temetési siratók — részben. Az északi orosz és a nyugati (udorai) komi folklórhagyományok eredeti és szerves ötvözetei. Ezek a siratók teli vannak orosz képszerűséggel, orosz lexikával, komira átformálva. Íme például Koptuga faluból (Vaska) egy sirató, amelyet a temetőben tartó úton rögtönöztek:

*gospodarju da batuškegju, pepreščajčiji že
a beleje ke da velnej svetisked,
a nemerjaneje čistej poleked,
a neščitanenje černeje lesked.*

Apámuram, búcsúzz el
A fehér szabad világtól,
A végtelen fehér mezőtől,
A számtalan sötét erdőtől.

Mint látjuk, itt nincs egyetlen komi szó sem, jöllehet minden orosz szó komi hangalakot és nyelvtani formát kapott (pl. az orosz *s* elöljáró felváltása a komi *keđ* névutóval, a *šč, č* affrikáták használata az orosz *r*-nek megfelelően).

A komi siratók értékes művészi alkotások. Kitűnnek eszmei meghatározottságukkal és poétikai tökéletességükkel. Mindezekről a siratók középpontjában álló személyek tanúskodnak. Legyen szó akár az elhunyt anyáról, apáról, fiúról, lányról vagy unokaöccsről, a középpontban mindig az örökké munkálkodó férfi vagy asszony áll, kivéve az északi-orosz típusú siratókat „a részeges fickóról”.¹⁷ A fáradhatatlanul tevékenykedőt ábrázolva, megrajzolva külső és belső arculatát, a siratóasszonyok szerették fokozni a kifejező erőt a hasonlatok és a jelzők segítségével. Az Izma vidékén a meghalt apát így siratták el:

*bur živete nin bur aj šeraminej,
tižeje nin da smirneje,
tižejlun šerti da smirnejlun šerti
jag viv dozmer kojde,
va viv ram utka kojde,
viž šer turunšis lažmižik kojde,
ti dor vašis leņežik kojde.*

Kenyérkeresőnk, könnyörtetes jó apánk
jó és szelíd,
Jóságod és szelídséged
Mint az erdei süketfajdá,
Mint a folyón úszó vadkacsáé,
Mélyebb a mező fűvenél,
Halkabb a tó vizénél.

¹⁷ Archiv Komi Filiala AN SzSzsZr. f. 1, op. 12, ed. chr. 36, 1. 24.

A paraszt minden alakjában, megjelenési formájában erő, bátorság és szépség van: termete finomvonalú (*tečitema miča miđer*), széles válla öles, melle pedig félrófnyi (*aršinnej paškiđ ota peļpoma, peļaršinnej ota moresa*). Ha vadászról van szó, akkor feltétlenül megjegyzik, hogy az erdőben siker követte. Elmaradhatatlanul „első nagy vadász”-nak, *pervej ižjđ ođotnik*-nak magasztalták:

*pervej nin te veļin da ižjđ ođotnik,
veršis nin vain noņjalemajen,
vašis nin katīn čepsalemajen,
letučeļ nin menim vajin českiđ peļkase,
aršo nin vajin kiž nažetkase.*

Első nagy vadász voltál,
Erdőből teli zsákot hoztál,
A folyóról nagy fogással jöttél,
Röptében lőtt ízletes vadmadarat hoztál.
Összel gazdag fizetést hoztál.

A vadászt másként nem is nevezik: ő az erdei vadat a fák csúcsáról leengedő, gazdag fogást a folyó fenekéről felemelő. Minden gazdagság, a család egész boldogulása — mind az ő kezemunkája.

Elfelejtve, hogy a vadász milyen nyomorúságosan tengette életét, a siratóasszony okvetlenül megemlékezett a senki által nem látott gazdagságáról:

*kik peļes da kujim peļes da
tenad jajjđ veļi:
eļi peļes jaj veļi da —
teļj ver pu jilīs keļan,
međ peļes jaj veļi da —
kapkanen kutem,
kojmeđ peļes jaj veļi da —
menam da skeļina jaj.*

Kétféle, háromféle
hús mindig volt nálad,
az elsőt szerezted
az erdei fa csúcsáról,
a másikkéle húst
csapdával fogtad,
a harmadik féle hús volt
nálunk a háziállat húsa.

A néphagyomány parasztjának megéneklésére a szemléletes kifejezések széles körét dolgozták ki. Néha, mint a fenti esetben is, a munkás ember ügyes-bajos dolgairól meséltek. Máskor — az igéből *-ej* képzővel képzett általános alanyú főnevek segítségével — tipikus jellemeket teremtettek: *leđjđ kešaen ičekēđiseļj* 'éles kaszával szénakaszáláson felszerelt', *kokni kuranen kurtēđiseļj* 'könnyű gereblyével szénakaszáláson felszerelt', *i lečjđ čarlaen vundēđiseļj* 'és szénakaszáláson éles sarlóval ellátott', *i ver pu jilīs ležjiseļj* 'az erdei fák csúcsáról a vadat ki leereszti'.

A grammatikailag általános alakú formák segítségével tipizált alak, amely a népköltészet archaikus műfajaira jellemző, az új dal-műfajokban is gyakori volt. Így a lírai dalokban, a csasztuska-tipuru dalokban és a négy-soros csasztuskákban ugyanazt a poétikai formát használják a fiatal férfi vagy leány ábrázolásában. Tipikusak ebben az értelemben a *zonjaseļj pe, zonjaseļj* 'Hej, legények, legények', *nivjaseļj pe nivjaseļj* 'Hej, leányok, leányok' című dalok:

*šo zeļeteļ musukeļ da,
saņeļ pečva kištiiseļj da,
ebedteļ užeđiseļj da,
pažunteļ lunjeđiseļj da,
užintēļ užteđlīseļj da.*

Százszor aranyos kedvesem, te,
Aki miatt eszimasarkam kopik,
Aki ebéd nélkül elcsigázol,
Aki tizórai nélkül kimerítesz,
Aki vacsora nélkül aludni kényszerítesz.

A siratók központi alakja a Bánat. Ilyenek a Bogorodszk falvából sirató-asszonyok siratói:

*šelemej ke pe ved menam da
iz ke veli, žarišta žimbirsis,
kerti ke pe menam veli daj,
šimista čegjašis,
pu ke pe menam veli daj,
sišišta kiššis.*

Ha az én szívem kő lett volna,
a hőségtől meghasadt volna,
Ha vasból lett volna,
a rozsdától szétesett volna,
Ha fából lett volna,
elkorhadt volna.

Az özvegy vagy árva szenvedését, végtelen bánatát a bánatnak a megkeményedett kővel, az avas szurokkal való összehasonlításával érzékeltetik: *iz čoridis čorzis, nem kežle pukšis gorš vjele* 'kőkeménnyé keményedett, örökre a torkon akadt', *šir kuridis jumliwlitem vjele kurdis* 'kátránykeserű ízzé örökre megavasodott', *šir kuridis moz mi kurdalam, iz čoridis moz mi čordalam* 'mint kátrányfüst keserű nekünk, mint kemény föld kemény nekünk'.

A vaskai-mezenyi siratókban pedig a bánat bilinai méreteket ölt, az orosz bilinai szemléletességet idézi föl. Ezekben a bánat az anyamedve alakját juttatja eszünkbe, a 'vörös sarokban' üldögélőét, a halál szimbolikus hírnökének sajátos fajtáját. Az orosz siratókban, Barszov szerint, ilyen hírnökök a varjú, a héja, a bagoly, a fülesbagoly — olyan alakok, amelyek a komi temetési siratókra nem jellemzők.¹⁸ Igaz ugyan, hogy a varjú és a héja a komi epikus énekekben és balladákban szerepel a halál hírnökeként.¹⁹

Az ilyen alakok elbeszélő szerepe — távolról sem véletlen. HAAVIONAK igaza volt akkor, amikor a komi siratók alakjainak epikus voltában az északi orosz hagyományokkal való rokonságra mutatott rá. A balti-finn siratókat elemezve, ugyanazokat az elemeket találta meg bennük, mint az olonyeci orosz siratókban. Ez a rokonság a széles elbeszélésben, a dialógusokban, a természeti képeknek és a népszokásoknak a részletezésében nyilvánult meg.²⁰ Tulajdonképpen, az orosz folklórban a temetési siratónak két alaptípusa ismeretes. Az egyik a szó szoros értelmében lírai mű, az elbeszélés és a dal határan áll. Ilyenek az AZADOVSKIJ M. által vizsgált ukrán és fehérorosz siratók.²¹ Egészen más típusú siratók találhatók az orosz Északon. Megkülönböztető jegyük az alakok epikus volta. BARSZOV szavai szerint, az északi orosz siratókban „figyelemre méltó teljességgel megőrződött az epikus felépítés sok vonása”.

A komi siratókban a körnvező világ ösztönös-realista szemlélete fejeződött ki. A népi világnézetnek idegen volt a miszticizmus. A siratók alakjai következetesen materialisták. A másvilágot egyáltalán nem burkolja misztika. A koporsó és a sír — közönséges parasztház, csak néhány sajátosságban tér el tőle (nem véletlen, hogy a komi nyelvben a 'koporsó'-t és a 'ház'-at ugyanaz a gort szó jelenti):

*e, kamenneje ke bur pelatašid-e medžištin že,
e, demte taj tenid čupemaš da pelestemejes,
a komnataje taj večemaš da ešintemejes.*

Elindultál hát jó kőpalotádból,
Ácsoltak neked sarok nélkül házat,
Készítettek neked ablak nélkül szobát

¹⁸ BARSZOV 1872. XI.

¹⁹ MIKUSEV 1969. 275—277.

²⁰ HAAVIO, 1930.

²¹ AZADOVSKIJ 1922. 130—131.

²² BARSZOV 1872. IV.

Nemkevésbé materialista annak a helynek a leírása, ahová a halottak indulnak. Ez mindig *muışlen mu pıdes* 'a földes föld feneke', *vaişlen va pıdes* 'a vizes víz mélye', *muışli mu pıdesęziş* 'a földes föld mélye', *vaişli va pıdesęziş* 'a vizes víz alja', *bur puışli şevmes pıddi* 'hatalmas fának a bele helyébe', *bur muışli kujed pıddi* 'termékeny földbe trágya helyett', *muışli kujed vile* 'földnek trágyául', *vaişli poçed vile* 'víznek torlaszul'.

pu igędnas ke ıgnalısnı,
ńemeckej tomannas tommalısnı
vekevećnej mestaas.

Faretesszel bezárták,
Német zárral becsuktak
Örökös helyedre.

Így sirattak a Lafugá-ból (Udora) való siratóasszonyok. Az Izsma vidékén az örök nyugalomnak más vonásait húzták alá ellentétes párhuzammal:

şıra zemla puktam maıura ule,
bısernej lıa ule, kıtış og vıććış juer-veşti,
pışme kıtış og vıććış gramotnejes,
gumaga kıtış og vıććış gıżemaes,
krutej kıtış og vıććış peştevej telegrammaes.

A száraz földbe helyeznek, a gyöngyözõ homokba,
ahonnan semmiféle üzenet nem várható,
írott levelet onnan ne várj,
írott papírt onnan ne várj,
gyors postai táviratot onnan ne várj.

Az örök nyugalmat a felsõ-vicegdai siratóasszonyok hasonlóan ábrázolják: *kız muę şuıı muıı kujed vile, veş turun ćepesjas, eşşalas daj vuşjalas* 'mélyen a trágyás földbe temetlek, a zöld fű kikel, betakar, gyökeret ver'.

A siratókban nem változik a hosszú út képe. Az udorai siratókban 'boldogtalan út'-nak nevezik, amely nincs cukorral leöntve, sem mézzel bekenve. Ezt a „hosszú utat” az elhunytanak meg kell rövidítenie, a „szűk utat” pedig ki kell szélesítenie.

A hosszú és szűk út variálódik más komi területek siratóiban is. Az izsmai ráolvasásokban, amelyeket a poloskának a parasztházból vagy a gyomnak a gabonaföldekrõl való kiűzése céljából mondanak, ezt halljuk: *bęre ńın mı mededam votem vile, kuş tuj ńın mededam ottemşitem vile* 'oda indítunk, ahonnan nincs visszatérés, ahol a hosszú út nem szűkül össze'. Kissé másként mondják a vicegdai-viserai siratókban: *kuş tuj mededam űenditem vile, paşkıd tuj mededam vekńedlitem vile* 'nem rövidülõ hosszú útra küldünk, nem keskenyedõ széles útra küldünk'. Ilyenek a regruta-búcsúztatók is:

kuş tuje ńın medeććın űenditem vile,
paşkıd ńın tuje medeććın te da ottemşitem vile.

A nem rövidülõ hosszú útra felkészültél,
A nem szűkülõ széles útra felkészültél.

A hosszú végtelen út a kései csasztuska-költészet rögtönzéseibõl, a vadászokról szóló dalokkal lett — részben — átvéve. Ennek során alig észrevehetõ szövegtranszformáció ment végbe:

końerej daj Vahkaej,
kıćeę ne te medeććın?
kuş tuj pomşę talavıı
veķńıd tujşę paşķedńı.

Szerencsétlen Vanyka,
Hová készülõdsz?
Hosszú utat végig taposni,
Keskeny utat kiszélesíteni.

A siratókkal végigkísérték az utat, azt hive, hogy szóval hatni lehet a természetre, meg lehet könnyíteni az elhunyt átjutását a holtak országába. Ennek a hiedelemnek a visszhangjai azokból a siratókból hallhatók, amelyekben az improvizálás pillanatában történt eseményekről van szó (*katam* 'viszünk', *zasipajtam* 'beszórunk', *ležam* 'leengedünk'):

*jage nin katam pemidine,
vgre nin katam cekidine,
žolkid nin katam požem jage,
šira zemla nin katam matūra ule,
želtima pesok nin zasipajtam,
grobž nin ležema dubevažen.*

A fenyvesbe sötét helyre viszünk,
Az erdőbe a sűrűbe viszünk,
Hangulatos fenyőerdőbe viszünk,
A száraz földanyának viszünk,
Sárga homokkal beszórunk,
A tölgykoporsót leengedjük.

— így sirattak az izsmai siratóasszonyok. A Vicsegda középső folyása mentén a siratóasszonyok szintén részletesen elősorolták a végrehajtott cselekedeteket:

i med-berjase eni mi ved gaža uliča vīlas petkedam, Utoljára hozunk ki a
napfényes utcára,
i mameš-matuškaeš kuž uličaēd mi eni kiskam. A hosszú úton a földanyának
elviszünk.

Vessük össze az izsmai munkadalokkal, amelyekkel végigkísérik az északi parasztasszonyok munkáját, például a szénagyűjtőkét, akik áteveznek a Pecsorán az állatokna való gallytakarmánnyal:

šira nin vara mi munam gilid pižnas nin, Bekátrányozott, szurkos gyorsjarású csó-
nakkal megyünk,
koz pu nin koknid sinistam epasnej pomšis, Könnyű túleveles evezőlapáttal
kormányozunk,
moj lap nin koknid kurištam pelišis pomšis. Hódmancs-könnyű evezővel evezünk.

A komi temetési siratók feltehetően nem egy történelmi korszakban, nem egyidejűleg keletkeztek. Közülük a legrégebbiek azok, amelyek a halott-hoz forduló, folyamatos felkiáltásokból állnak: pl. Jaj, anyám, jaj, anyám!

Az ilyen rögtönzések nyomai azokban a siratókban lehetők fel, amelyek tele vannak felkiáltásokkal, megszólításokkal, bonyolult jelzőkkel és hasonlatokkal:

*zarnie menam,
kiz bur stinje,
ezise menam
kiz bur vejte,
irgene menam
sojteme poske,
železnež menam
topid krišae,
šerdecnej menam
bur šerdebele.*

Aranyom
jó erős csűr,
ezüstöm
jó erős fedél,
rezem
padlópadozat,
vasam
ácsolt tető,
szívem
szánakozó.

Ilyen az anya fiát sirató éneke: *jedineutrebneje pies berdeda* 'vér szerinti fiamat elsíratom'. Ez egészében jelzőkkel kísért többszöri megszólításból áll: *tixej pi* 'csendes fiam', *smirnej pi* 'békés fiam', *početnej pi* 'tisztelt fiam', *počtennej pi* 'megbecsült fiam', *aršinnevej pelpoma* 'szélesvállú', *pelaršinnej ota moresa* 'félarasznyi szélesmellű', *ju dor verba kojđ* 'mint folyóparti fűzfa', *va dor šafis kojđ* 'mint vízparti horgászbot'.

Hasonló kompozíció nemritkán lerögzíthető. De sokkal gyakrabban fordul elő a kérdő intonáció, vagyis az olyan szerkesztéstípus, amely a fejlett népek rögtönzéseire volt jellemző. WIEDEMANN F. „Aus innern und ausser Leben der Esten” című munkájában példaként említi az észti siratókat, amelyekben a „Miért halt meg?” kérdés variálódik. Pontosan ezt a kérdést adják föl a lett és litván halotti siratók is: „Jaj, jaj, jaj, miért haltál meg? Vagy nem volt mit enned-innod? Miért mentél el a föld alatti birodalomba? Jaj, jaj, jaj, gondoltál-e szépséges szép feleségedre? Miért mentél el?”²³

Különfélék a kérdések, amelyeket a komi siratókban feltesznek, de a lényegük változatlan marad: miért ment el, és hová ment el, kit hagyott el? Íme néhány példa a siratókban kifejtett kérdésekből: *mamej daj matuskaej daj, kiće bara da mededćemid, kiće bara da kemašemid daj, kiće bara da paš-tašemid?* 'Anyám, édesanyám, hová indultál, miért vettél föl cipőt, miért öltöztél fel?' *mij ne pe tavun tajje lovema da?* 'mi történt vele ma?', *zeletej pe da menam kezajinej, kiće ne te munni pondin?* 'arany gazdám, hová akarsz menni?', *bur aj šeramine, mene, koñeres, mla nin kclin?* 'gondviselő jó apám, engem szegényt, miért hagyta el?' *kodi že pe taće nužged' čema daj labič kužmes nogis?* 'hát ki ez itt elnyúlva a padon egész hosszában?', *šondibanej musa matuskaej, kodi ne menę kutas kemedni da paštedni?* 'egyetlen édesanyám, ki fogja cipőmet rámhúzni, ruhámat rámadni?', *šondibanej mužikej, mijla pe te kulin?* 'egyetlen férjem, miért haltál meg?', *Elleksandra Ivanonvae, neuželi te gortšid etpirje medin?* 'Alekszandra Ivanonva, hát csakugyan, egyszerre csak elmész házadból?'

A kérdő intonációt félbeszakítja az özvegy- vagy árvasorsról való panaszkodás:

aja nin bur živete, kiće ine nin te mededćin da?
kučem tuj vile te lešedćin?
kučem puť vile te mededćin?
mij vile nađejaen mijante te kolalin?

vešn id na mijan zej jaj kizanum,

ženid na mijan lj kužanum,
kodi ne mijante kučas ušan kipedni viležis?

Gondviselő jó apánk, hová indultál, milyen útra fordultál, milyen útra indultál, miben reménykedve hagyta el bennünket? kit bízta meg, hogy felneveljen bennünket? hiszen még kicsik vagyunk, hiszen még ostobák vagyunk, testünk még gyenge, hiszen csontunk még törékeny, ki nevel föl bennünket, gyerekekből felnőtté?

A komi siratók szerkezetét kivételes állandóság és konzervativizmus jellemzi. Minden egyes sirató határozottan kezdetre, az alapvető elbeszélő részre és befejezésre osztható.

Általában a bevezetésben konstatálják a családot ért bánatot: *redima mati, českid jela mam, kolin nin mijante ušan vile žis nin kipedtemjases* 'szülő-anyánk, édesteजू anyánk, itthagytál bennünket, anélkül, hogy fölneveltél volna', *bur živete nin bur aj šeramine kujim pela nin kujle tepla gaža gorničain* 'jó gondviselőnk, jó apánk fekszik a meleg, világos szobában', *kija kutema nin dona tevarište* 'az én drága társam a kezét mellére tette', *bescennej min menam bur tevarišej birema* 'megszűnt létezni az én felbecsülhetetlen értékű, drága társam', *lunjš nin kujlan medber nin lunji* 'napjaid közül az utolsón fek-

²³ WIEDEMANN 1878. 310.

szel', a verdan verdušej daj bur jur šondie, eštatki nin taj daj te talun tan 'felnevelve minket, gondviselőnk, ez az utolsó napod velünk'.

A siratók sora kezdődik a családnak a halottól való búcsúzásával, amelyben kifejeződik az életében tett jócselekedeteiért érzett hála: *prešti-blaslevit, Poliszovja Remanovna matuška* 'Isten veled, isten áldjon, Poliszovja Romanovna édesanyánk', *Eleksandra Ivanovnae, medberjase te preštiti že, preštiti* 'Alekszandra Ivanovna, utójára isten veled isten veled', *prešti daj blageslevit, šo musa daj vokej* 'Isten veled, isten áldjon, igen kedves bátyám', *roć akanej da mohej, prešti da blageslevit* 'orosz bábu(hoz hasonló) menyem, isten veled, isten áldjon', *pašibe že, špasibe, musa izide redeje-vužje* 'köszönjük, köszönjük, kedves nagy nemzetségünk', *pašibe da, pašibe kekjamisdas arež te užalin mu vilin da kolhozyn* 'köszönjük, köszönjük, hogy 80 évig a kolhoz földjén dolgoztál', *pašibe, matuškaejli, tenid eškidika mijanes verdemej-juktalemej vile* 'köszönjük, édesanyánk, a jóízű enni-innivalót'.

Végül, vannak siratók, amelyeknek az elején kibontakozik a halotthoz közelálló, őt elsirató siratóasszony képe: *čas že mejej pukšila musa pijej da, eziš pijej dine* 'csak leülök az én kedves fiamhoz, az én ezüst fiamhoz', *vošjila ke berdedni ređima mames* 'kezdem hát elsiratni az én szülőanyámat', *jedi-neutrebnejes pijes, tomsa pijes berdeda* 'egyszülött fiamat, fiatal fiamat kezdem elsiratni'.

A bevezetés után kezdődik az elhunythoz intézett szónoki kérdések láncolata:

og-em kuće oni jezli jez šeram vile?

nem válunk-e az emberek nevetsége tárgyává?

og-em pe mi kuće oni bur vojtrijšli bašni vile?

nem válunk-e a nép ple tykája tárgyává?

A siratók túlnyomó része feltárja a hozzátartozókat elvesztett emberek fájdalmát, széleskörűen felhasználja a variációs párhuzamok különféle formáit. Éppen ennek segítségével éri el azt az érzelmi izzást, a tragédia kulminációját, amely nélkül a sirató nem sirató. Ezzel kapcsolatban nagyon szívósnak, maradandónak tűnik a következő modell: A sirátónak minden egyes sora két részből áll. Az egyik rész változatlan marad, pl. *kesji že me tijandę da* 'én akartalak téged', a másik rész minden következő sorban variálódik: *vićčiljštni* 'megvárni', *šivjen kutčisljni* 'erősen átölelni'.

kesji že me tijandę daj vićčiljštai,
kesji že me tijandę daj šivjen kutčisljni,
kesji že me tijandę pizan sajas pukšivljni,
kesji že me tijandę da rit etpiriš bešedujljni.

Én akartalak megvárni,
 Én akartalak megölelni,
 Én akartam asztalodhoz ülni,
 Én akartam veled este — hacsak
 egyszer is — beszélgetni.

A terjedelmes mondat-periódus lakonikus antitézisben, a rezümé sajátos formájában kulminál: 'nem sikerült nekem, ahogy akartam, tündökleni előtted'.

A siratók tetőpontja, a sírnál való búcsúzás, az éppencsak hogy felépített szoba ábrázolása volt.

A bánat érzését, amely tombolásba, érzelmi kitörésbe csap át, ellentétes párhuzam húzza alá a *Mužikli* 'A Férjnek' című izsmái siratóban:

og ved nin tene, ešatem morte,
žreššanskej meded rebeta vile,
mešečnej og meded žalovanihe vile,
voša og meded našetka vile,
lunišja og meded pedušina vile.

Én téged, drága emberem,
 Nem paraszti munkára küldelek,
 Nem havi fizetésért küldelek,
 Nem évi járandóságért küldelek,
 Nem napszámosbérért küldelek.

A tagadással emelkedő intonáció megszakad, új intonáció kezdődik, az előzővel ellentétes tartalmú új periódust állító intonáció jellemzi:

*kuž tuj mededa žėnditemine,
ota tuj mededa ottemšitemine.*

Hosszú útra, végnélkültre küldelek,
Széles útra, nem keskenyedőre küldelek.

Mindkét párhuzamos sor igei mag körül szerveződik: ugyanaz az ige ismétlődik minden soron végig. Az eleje az *og meded* 'nem indítalak' ige körül csoportosul, a másik a *mededa* 'küldelek' ige körül. Ezzel aláhúzódik a szembeállítás mondanivalója.

A periódusnak egy ige körül való szerveződése -- a siratók tipikus vonása. Ugyanakkor a periódus központja nemcsak ige lehet, hanem elméletben bármilyen jelentésű szó:

*etateni menam
stav čėskidej da,
stav nėbidej da,
stav jumovis.*

Itt énnálam (marad)
minden íz,
minden gyöngédség,
minden édesség.

A tetőpont ábrázolására néha azonos nyelvtani alakú szavak használatosak, de ezek különféle oldaláról tárják fel a jelenséget:

*koli ved, koli menam da
kėrmilica mamej-natuskaej,
te dinin čukrasėmej da,
te dinin vežnasėmej,
te dinin izdalej da pasjalej,
koli ved, koli kėrmilicaej,
peš nań dorė čėćėmej.*

Nincs már nékem, nincsen már,
Gondviselő anyám-édesanyám,
temelletted kényeskedésem,
te melletted nyafogásom,
te melletted lustálkodásom,
nincsen már, gondviselőm,
friss kenyérré felkelésem.

Mint látjuk, az értelmileg és nyelvtani formájukat tekintve egymáshoz közelálló szavak (*čukrasėmej, vežnasėmej, čėćėmej*) az adott esetben megintcsak összefűződik a hatás fokozásának elve alapján. Figyelemre méltó az 1939-ből, a Visera mentéről származó férj-sirató. Az özvegy fájdalomra három szinoníma-szókapcsolat segítségével fejeződik ki, pontosan tükrözve az asszony lelkiállapotát: *med og žė povžj* 'hogy ne rémüljek meg', *med og žesuma sojdit* 'hogy eszemet ne vesszem', *med og žė pegibe bo* 'hogy el ne pusztuljak':

*asjase ašnid kė on čėtej da
me dine volině vidlině,
dittajasnidte čuksalej da,
mene da vidlině mededlej,
med eske eta izda šognad
meej, końerej, og žo-j povžj.
riťjase ti ašnid čėćėcej da,
ašnid volj vidlině,
med eske meej, końerej da,
og žė s uma sojdit,
med eske meej, końerej da,
og žė da taćė pegibe vo.*

Ha reggel magatok nem tudtok
hozzám jönni látogatóba,
küldjétek a kisgyerekeket,
engem meglátogatni küldjétek őket,
hogy az oly nagy fájdalomtól
én, szerencsétlen, ne ijedjek meg.
Este pedig igyekezzetek ti magatok jönni
hogy én, szerencsétlen,
eszemet ne vesszem,
hogy én, szerencsétlen,
itt el ne pusztuljak.

Sok siratónak a kompozíciója a párhuzamokon, a periódusok váltakozásán-váltásán alapul. Ilyenek az *Ajlj* 'Az apáról', a *Muziklj* 'A férjről', a *Pilj* 'A fiúról' című izmai, a *Pilj* 'A fiúról', a *Muziklj* 'A férjöl' című pecsorai, a *Mamli* 'Az anyáról' című vimi siratók stb.

A férjéről szóló sirató, amelyet 1960-ban jegyeztünk fel Uszty-Lizs faluban Nyemcsinovától, öt, szigorúan tagolt periódusra bomlik. A kérdés-kezdés után következik az első periódus, a felmagasztaló, jellemábrázoló megszólítás sajátos formája:

míca nímæ da nín lešíd goræ, Szép nevű és kellemes hangú,
ivan nímæ da federeviče, neve szerint Iván az én Fjodorovicsom,
artejevščina nín da dona morte. az artejevi nemzetségből való drága emberem.

A második és a harmadik periódust a kérdő intonálás hatja át. De a kérdések, amelyekből állnak, különféleképpen hangzanak, az átmenet köztük jól megfigyelhető. Az egyik periódusban a következő kérdések követik egymást:

kuži ne me kuća te buridtegja ōnǐ? Hogy éljek jószágod nélkül?
kuži ne me kuća te žonidtegja vǐnǐ? Hogy legyen gyöngédséged nélkül?
posnǐjases kuž me kuća bidtǐnǐ? Hogy neveljem kis gyermekeinket?

A harmadik periódus kérdései már nem a halotthoz, hanem magához a siratóasszonyhoz szólnak:

juram nín kućassem sužnǐ jure-sajde? Elég-e fejemben az értelem,
gǐrkam nín kućas-em sužnǐ mǐle-kǐde, umerazume? Elég-e a bölcsesség, az ész, az értelem bennem?

A negyedik periódus -- szakadatlan panasz a boldogtalan sorsra:

utka nín žugedǐn mǐca kotǐres, Kacsá te tönkretetted a szép családot,
dozmer ved žugedǐn mada poz-tǐres. Süketfajd te elrontottad a kedves fészket.

Az elbeszélő rész szerkezete általában ilyen minden komi siratóban.

És végül, a befejezésben a határtalan asszonyi fájdalom, az árva vagy özvegy keserű sorsa fejeződik ki:

eni ved nín me, koher, kuća te burid Én most, szegény, el kezdlek siratni
pomlaš da te žonid pomlaš téged, te jó, te kedves,
černej voron moz da reškričǐnǐ, (Kezdek) mint fekete varjú károgni,
šed ver šersa kejinǐs moz da vuzōnǐ, Mint erdei farkas üvölni,
žar-ticǐs moz tolko vospevajnǐ, Mint tűzmadár énekelni,
čana velǐs moz tolko gerdǐnǐ, Mint ellett kanca nyeríteni,
kukja meškǐs moz tolko baksǐnǐ. Mint megborjazott tehén bogni.

Ilyen tehát a siratók három fő szerkezeti egysége.

Emellett csaknem minden siratóban a kompozíció megteremtésének legnépszerűbb eszközei a variált párhuzamok különféle formái.

A párhuzamok hatását szembeállításokkal lehet megerősíteni. A használat gyakorisága szerint első helyen állnak azok a képek, amelyek a lánynak árvaságáig gondtalan életét szembeállítják az árva keserves sorsával. A lánynak anyjáról szóló siratójában kifejeződik az a lélektani mozzanat, amely az egymáshoz közelálló emberek érzéseinek melegségét, őszinteségét tükrözi:

Ez a lélektanilag kifejező kép egyike a legállandóbb képeknek nemcsak a temetési siratókban, de a menyasszonybúcsúztatókban is. Másképpen, de

szintén a variált párhuzamok segítségével rajzolódik meg az idegeneknek az árvához való viszonya:

*te pę ved veli, kęrmilicęej,
mamej da matuškaej, da,
elčid te menę čukęstan daj,
pižes vija šębredan.
mędęš ved menę čukęstan daj,
moreš vija šębredan.
kojmeđęš ved menę čukęstan daj,
jur vęv-tır šębredam:
čęccan kad pę ved, diťaj, vovis da,
čęccę žę pę teej,
čęccę žę pę te, roć akańej.*

Te gondviselőm,
Anyám, édesanyám,
Először kiáltottál nekem reggel,
De magad takartál be térdig takaróval,
Másodszor kiáltottál nekem reggel,
De magad takartál be mellig takaróval,
Harmadszor kiáltottál nekem reggel,
De magad takartál be fejig takaróval,
„Itt az ideje, kislányom, hogy felébredj,
Kelj csak föl,
Kelj föl orosz babácskám!”

*jez aj-mamid ved, kęrmilicęaj da,
pervoj čęccas da,
aslas kęzem šinas čuksalas da
menę, końereš,
mędęš ved sija čuksalas daj
ežes šinas,
kojmeđęš ved sija čuksalas da
pać lontem šinas
velis ved sija, kęrmilicęej daj,
gęlęš šetas:
„Nopja nańen pę mej šęccę te daj
teej vodin?”*

Az idegen szülők, gondviselőm,
ahogy felkelnek,
köhögésükkel felkeltenek
engem, szegényt.
Másodszor keltenek ajtónyikorgással,
harmadszor keltenek
a kemencénél dobogással.
Akkor aztán, gondviselőm,
hangot is hallatnak:

„Mit fekszel itt
mint teli zsák gabona?”

Ez a kép is a legállandóbbakhoz tartozik a temetési siratók képrendszerében. Éppen ezekben az összehasonlításokban tárul fel a megsemmisült boldogság, az árva lányok, a menyasszonyok beteljesületlen reménye.

Hasonlítsuk csak egybe a regruta-siratókkal:

*me pę eske tenę bįdti
armįaję medęnem vęle,
teej pę, šęlęmšerej
menam, je ulę vodin.*

Hisz én téged fölneveltelek,
Hogy a hádseregbe vigyeńek,
Te pedig, szívem,
A szép sarok²⁴ alá feküdtél.

Az összehasonlításnak és a párhuzamnak sajátos kapcsolatát képezi a háromtagú tagadó párhuzam, amely a komi-zürjéneknel részben, a finnugor dalok poétikájára általában jellemző. Háromtagú párhuzam-formában, tehát olyan párhuzamban, amely három periódusból áll, és amelyben a második tagadja az előzőt, épül föl a „*Gu dorin*” ’A sírnál’ c. sirató. Az első periódus a szándékot fejezi ki:

*med taj nę, końerej da,
reńen taja čajtę,
zven ši pę menįm, końereļę,
zven ši kęlę,
me žę taj čajtę taja
nįv-zon gudek šięn.*

Én, szegény,
gondoltam, ez álom,
harangszó nekem, szegénynek,
harangszó hallatszík,
gondoltam, ez a
fiatalság harmonika-szava.

A párhuzam második része tagadja a fent rajzolt képet: *taja pę taj menam, końereļęn, da as sognam naoborot kęvzišęma* ’de úgy tűnik, nekem szegénynek, saját bánatom hallatszott’.

²⁴ Az ikonsarok, ahol az ikonok vannak.

A befejező periódusban új kép tárul elénk, a kiinduló gondolattal ellentétes kép:

*kvatšiči ke meej, końerej da,
pokojnikli kod zven šijs,
kvatšiči ke meej, końerej da,
vičkojš nin petkedeni.*

Ráeszméltem, én szegény,
hogy ez harangszó a halottért,
Észrevettem, én szegény,
A templomból már ki is hoztak.

A komi sirató, a finnugor népek népköltészeti improvizációinak sajátos műfaja, struktúrája alapján közel áll az északi orosz siratókhoz. A két szomszédnép improvizációs kultúrájának kölcsönhatása — objektív, de nem törvényszerű tény. Jóllehet ez nem jelenti azt, és mi nem is igyekszünk azt bizonyítani, hogy a komi sirató a sirató egész költői világát teljes egészében a szomszéd népek folklórából kölcsönözte volna. Ellenkezőleg, miként a finn kutató, L. Honko helyesen állapította meg²⁵ a karjalai, az izsór és az északi-orosz anyag összehasonlítása alapján, hogy az erősen fejlett orosz sirató-kultúrának a léte elősegítette a finnugor népek siratóinak megőrzését és felvirágzását.²⁶

Sziktivkar

MIKUSEV A. K.

IRODALOM

- AZADOVSZKIJ, M. K. 1922: *Ленские причитания*. Труды Гос. института нар. образования в Чите. I, 130—1/1.
- BARSOV, Je. V. 1872: *Причитания Северного края*. I. Москва.
- BELICER, V. N. 1958: *Очерки по этнографии народов коми*. Москва.
- CSISZTALJOV, P. I. *Архив АН СССР*, ф. 135, оп. 2, № 252, л. 9.
- I. MIKUSEV-nél is.
- HAAVIO, M. 1930: *Sarvaitovin, Lytkinin ja Wichmannin keräämät syrjääniläiset häät-kut*. Helsinki.
- HONKO, L. 1963: *Itkuvirsinous*. Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus. 81—128.
- KROHN, J. 1892: *Syrjääniläisiä itkuja neidon miehelle-annon aikana*. SUSA. X. 1—17. Helsinki.
- LITKIN, G. Sz. 1889: *Зырянский край при епископах пермских*. Спб.
- MIKUSEV, A. K. 1969: *Коми эпические песни и баллады*. «Наука», Ленинград. 275—277. 1971:
- MIKUSEV, A. K.—CSISZTALJOV, P. I. 1966: *Коми народные песни*. Вып. I. 241—245. Сыктывкар. 1968: *Коми народные песни*. Вып. II. 68—82. Сыктывкар.
- MIKUSEV A. K. 1971: *Nuranki*. Ethn. LXXXII: 188—200.
- NADEZDIN, N. A. 1839: *Народная поэзия у зырян*. «Утренняя заря». Альманах. Спб.
- OSZIROV, I. 1941: *Висер вожжа сьыланкывьяс да мойдкывьяс*. Сыктывкар.
- PLESZOVSKIJ, F. V. 1969: *Свадьба народа коми*. Сыктывкар.
- POPOV, I. 1859: *Вологодские губернские ведомости*. № 28—45.
- SZAVVAITOV, P. I. 1850: *Грамматика зырянского языка*. Спб.
- SZIDOROV, A. Sz. *Архив АН СССР*, ф. 135, оп. 2, № 252.
- SZOROKIN, P. 1911: *Известия Архангельского общества изучения русского Севера*. № 18, 22—24.
- WICHMANN, Yrjö 1916: *Syrjänische Volksdichtung*. SUST. XXXVIII. Helsinki.

²⁵ HONKO 1963, 81—128.

²⁶ Fordította SZIJ Enikő, az idézeteket a komi eredetivel egybevetette RÉDEI Károly.

A. K. Микусев

СЕМЕЙНО-ОБЩИННАЯ ИМПРОВИЗАЦИОННАЯ ЛИРИКА КОМИ-ЗЫРЯН

(Резюме)

В фольклоре коми выделяются четыре вида импровизационной лирики, связанные с древним семейно-общинным укладом — обрядовые похоронные, свадебные, рекрутские, а также необрядовые причитания автобиографического характера. Основным объектом исследования в данной статье являются похоронные причитания, которые рассматриваются вместе с самим похоронным обрядом. На основе экспедиционных материалов, собранных самим автором из различных поселений коми сделан вывод, что былая тесная связь обряда и причитания постепенно утратилась.

В статье характеризуются такие циклы причитаний, которые сопутствовали оплакиванию покойного в избе, прощанию односельчан с ним за околицей и на кладбище. Устанавливаются своеобразные типы похоронных причитаний у двух этнических групп коми, наиболее отличающихся друг от друга, — вашко-мезенских (западных) и вычегодско-сысольских (южных). Различия между двумя типами причитаний коми объясняются особенностями исторического пути разных этнических групп.

В статье анализируются черты поэтической структуры причитаний коми, в которой органически слились древнейшие элементы с более поздними. Подробно рассмотрены такие поэтические элементы, как разного рода вариационные параллелизмы, трёхчленные отрицательные параллелизмы, импровизационные стихотворные периоды, типизация явлений при помощи отглагольных, обобщённо-личных существительных на *ой*, и т. д.

Характерной особенностью коми-зырян семейно-общинной поэзии вообще, и похоронных причитаний в частности, является эпический характер её центральных образов, слияние эпического и лирического начал. В этом отношении семейно-общинная поэзия коми-зырян обнаруживает явное родство с севернорусской былинной эпической традицией. Это родство проявляется в развёрнутых эпического характера описаниях природы и бытчаев народа, в диалоге, в общих, текстологически близких художественных образах.

Похоронные причитания народа коми неразрывно связаны со всеми другими разновидностями семейно-общинной поэзии, и опираются также на единый художественно-поэтический арсенал.

A. K. Mikuschew

IMPROVISIERTE GEMEINSCHAFTSLYRIK IM GEBRAUCH DER FAMILIE BEI DEN KOMI (SYRJÄNEN)

In der Folklore der Komi können wir vier Kunstgattungen der althergebrachten, sich zur Familienordnung knüpfenden Stegreiflyrik unterscheiden: — rituelle Gesänge bei der Leichenbestattung, bei der Hochzeit sowie im Gebrauch der assentierten Jungen — und nichtrituelle Lieder vom autobiographischen Gepräge. Die Abhandlung beschäftigt sich vor allem mit den Bestattungsgesängen, und zwar im Rahmen der Schilderung einer vollständigen Bestattungszeremonie. Aus den Materialien des Verfassers, die er bei den Komi persönlich sammelte, können wir den Schluß ziehen, daß die ehemalige enge Verbindung zwischen dem Ritus und dem dazugehörenden Gesang mit der Zeit langsam verblaßt ist.

Der Verfasser charakterisiert in der Abhandlung den Zyklus der Zauberlieder, die im Rahmen des Begräbnisses gesungen werden, und zwar zuerst in der Hütte des Verstorbenen, dann bei der Umfriedung des Dorfes, wo ihn seine Landsleute beweinen und endlich auf dem Friedhof, beim letzten Abschied. Man konnte zwei besonders charakteristische Typen dieser Leichengesänge bei zwei ethnographischen Gruppen der Komi — in Wasko-Mesensk (im Westen) und in Witschegod-Sisolsk (im Süden) — beobachten. Diese Gruppen weichen voneinander am meisten ab und die Verschiedenheit der Typen ihrer Klagelieder ist auf die Verschiedenheit ihrer geschichtlichen Entwicklung zurückzuführen.

Der Verfasser bietet eine Analyse des Systems der Eigentümlichkeiten, die für die syrjänischen Klagelieder besonders charakteristisch sind: uralte Züge verschmelzen hier

organisch mit neueren Elementen. Erscheinungen wie verschiedene variierte Parallelismen dreigliedrige oder antithetische Parallelismen, improvisierte Textteile, durch Hauptwörter verbaler Herkunft mit der Endung — oj erzielte typisierende Tendenzen usw. werden genau untersucht und besprochen.

Für die im Familienleben gebrauchte Gemeinschaftsdichtung, vor allem für die Klagelieder der Komi, ist das epische Gepräge der Darstellung des Helden charakteristisch, epische und lyrische Elemente sind in den Klage Liedern verschmolzen. In dieser Beziehung kann man eine Verwandtschaft dieser Dichtung mit der epischen Tradition der nordrussischen Bylinen feststellen. Diese Verwandtschaft kommt z. B. in der ausführlichen Schilderung der Naturbilder und des Brauchtums, in den Dialogen und in der Darstellung textologisch einander nahestehender Gestalten usw. zum Ausdruck.

Die Klagelieder in der Folklore der Komi stehen mit den anderen Kunstgattungen der Gemeinschaftsdichtung der Familie in organischen Zusammenhang, weil dieselben künstlerischen Mittel benutzt wurden.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Vikár Béla mint folklorista

A tudósról, költőről többen szóltak halála 25. évfordulóján, 1970. szeptemberében, de alig említették két legfőbb munkaterületét: a gyorsíróit és népdalgyűjtőit. Somogy megye fia volt, 1859. ápr. 1-én született, mikor a fecskék hazajöttek, s akkor távozott 1945-ben, ősszel, midőn eltávoztak... Vidám életkedvét apjától, *Vikár János* ref. lelkész- és tanítótól örökölte, aki több somogyi községben tanítóskodott s így egyetlen életben maradt fia: Béla is szüleivel együtt járhatta szülőföldjét, amelynek dalaira és meséire édesanyja: *Szomju Veronika* tanítgatta. Ezért mondogatta VIKÁR Béla, hogy „gyermekkoromtól *szomjúhoztam* a régi nótákat, édesanyám révén lettem folklorista.” — Kutason végezte 3 év alatt a négy elemi, de anyai nagyapja már öt éves korában tanította falujában, Eddén, lúdtollal írni. 1871-től a pécsi állami főreálban taníttatták s ezt is összevontan, hat év alatt végezte el, kitűnő érettségivel.¹

Trebischer nevű szobatársától magánúton tanult latinul és görögül, majd az ua. „kosztosházban” lakó *Scherfel* jogásztól gyorsírási leckéket vett (emlékezete szerint tán hatot mindössze), de észrevéve, hogy csak arra tanítja, amit a *Markovics-tankönyvből* böngész, hát ezután egészen egyedül tanult tovább, a felső fokig jutván egy év alatt. *Carus* álneven, „Deákpályám” címmel írta meg, hogy egy kertész házában lakott, s fiát tanítva, ebédet és vacsorát is adtak neki, de hogy milyen szívkösen élhettek, így emlékszik erre: „Egyszer félév múlva, rémületemre azon kaptam rajta önmagamot, hogy a

sok zöldségtől gágogni kezdek, mint a lúd.”² — Harmadikos korától fogva *gyorsírással jegyezte tanárai magyarázatát*, s még versikeit is így írta; hetedikes volt, amikor igazgatója megbízta önként jelentkező diáktársainak stenográfia-oktatásával.³

Az ifjú VIKÁR Arany-rajongó is volt, ötödikes korában szavalta a város ünnepségén a nagy költő „Dante”-versét, majd érettségije előtt húszkoronás aranyat kapott ARANY „Rodostói Temető” c. verséről írott tanulmányáért. Jeles érettségivel s 750 frt megtakarított pénzével zsebében, 1877. őszén Pestre jött és a parlamenti gyorsiroda meghirdetett versenyén díjat nyert, és állást is kapott egy kis újságnál: a *Budapesti Napilap*-nál. Bemutatták BUDENZ Józsefnek, így lett az egyetem rendkívüli hallgatója, minthogy a kenyérkereset elzárta előle a nappali egyetemre-járást. Két év alatt úgy megtanulta BUDENZTŐL a finn nyelvet, hogy 1879-ben diáktársainak kollokváltatásával bízták meg. Mekkora esemény volt ez akkor? Egy falusi diák, méghozzá rendkívüli hallgató, szinte tanársegédi posztion! Csak úgy „mellékesen” hozzászólt a *Kalevala-fordításhoz* is. Bejárt GYULAI Pál és GREGUSS Ágost óráira is, s előadásukat stenografálva — engedélyükkel — hetenként kinyomatta, így is némi mellékkeresethez jutva. Ez évben nyerte el a *parlamenti iroda* versenyén a fogalmazói karba felvételét; ott a magyar gyorsírási papájával: MARKOVITS Ivánnal megismerkedvén, ennek haláláig a legbensőbb barátságát élvezte.

¹ SZILÁRD Leó igazgató emlékezései a *Főreáliskola Évkönyvében* (Pécs, 1938).

² VIKÁR Béla cikke „Az Irás” c. folyóiratban (Bp. 1931. évi 1—2. sz.).

³ Hogy milyen könnyedséget jelent a tanulásban a magyarázatoknak gyorsírással való jegyzése, magam is tapasztaltam. Negyedik gimnazista voltam a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, midőn áldott emlékü irodalomtanárom: dr. KISS Ernő kezembe adta FORRAI és VIKÁR—DENGL gyorsíró tankönyvét, majd a városi Gyorsíró Körben tovább jutottam egy év alatt a vita-fokozatig. Bezzeg akkor nem sejtettem, hogy ezek a „szárnyas betűk” — ahogyan Vikár mondta kis könyvében — valamikor, a Tudományos Akadémián kenyeret adnak nekem ...

Komoly állására megnősült, *Krekács Júliát* vette el, s gyakori vendégük lett a nagy MARKOVITS, akinek ajánlására 1886-ban őt hívták meg a *Gyorsírási Lapok* főszerkesztőjének; majd 1887-ben HEINRICH Gusztáv, az egyetemi bölcsészkar dékánja bízta meg a gyorsírás magántanítói állásával. — Íme, így lépett egyre feljebb a stenográfia segélyével, amivel már Somogyban minden nyáron, vakációján sok száz dalt és balladát jegyezgetett. Gyorsírás-történeti fölfedezése révén került kapcsolatba már ifjan a *M. Tudományok Akadémiával* is. GÁTI István ugyanis 1820-ban, tehát jóval GABELSBERGER és MARKOVITS előtt, alkotta meg az első magyar gyorsírást, a régi latin és francia „jelények” segítségével. Elvesztettek hitt tanulmányához véletlenül jutott VIKÁR: ugyanis finn tanulmányai közben ismerkedett meg az egyetemünkön járt SETÁLÁ nyelvészszel, aki később akadémiánk tagja s hazája pesti nagykövete lett. SETÁLÁ 1888-ban VIKÁRT kérte a hazánk megismerésére hónapokra tervezett útja tolmácsául, s először Szatmárnémetibe hívta őt Vikár, mert a református kollégium egyik tanára és könyvtárosa: FÜLÖP Áron (Vikárnak egyetemi diaktársa) régóta emlegette, hogy a szatmári kollégium könyvtárában mázsányi iratesomó van GÁTI hagyatékából, közte a FÜLÖP előtt ismeretlen stenogramokkal. Erről a „Szapora Írásmódról” azonban SCHELL plebánus már írt a gyorsírási szaklapban, s VIKÁR ezt is ismerte, úgy hogy ez kétszeresen serkentette a távoli szatmári útra, kiváltképpen, hogy útiköltségét a finnek fizették. Ott valóban megtalálta GÁTI kéziratát, s erről írt tanulmányát az Akadémián 1889. jan. 7-én vendégként felolvasta, majd GYULAI Pál ki is adta az Osztályértekezések sorozatában.

Kalevala-fordításával annyira haladt, hogy 1889-ben finnországi tanulmányútra küldték, s így LÖNROT gyűjtőmódszerét és a különféle finn tájszólásokat hetekig tanulmányozhatta. Tökéletesítette eddigi fordítását, mégpedig a székelyföldi gyűjtőútjain jegyzett zamatos és a finn észjárást megközelítő tájszók, mondókák, kifejezések segítségével, tehát a *népköltés őseredeti elemeinek* Kalevala-fordításában való alkalmazásával. Így is adta ki a Tudományok Akadémia, majd később AKSELI-GALLEN Kalela rajzaival 1936-ban sikerült VIKÁRnak újból kinyomatnia, minthogy az Akadémia semmit sem ad ki második kiadásban. — Finn útján megtanulta CHORIANDER könyvéből a finn gyorsírást is! Ezenkívül (még diákorában) „reáragadt” a *német gyorsírás* is, egy német társától ellesett jegyzetből.

amit aztán később, a parlamenti gyorsírodában annyira tökéletesített, hogy az osztrák—magyar „közös-delegációk” üléseinek jegyzőkönyveit is ő vezette, szerény 9. fiz. osztályú (évi 600 ft) bérért, holott már 1894-ben MARKOVITS halála után, őt választották meg a *Gyorsíró Egylet* elnökévé. Ezután nevezték ki a 8. fiz. osztályba, majd 1900-ban a gyorsíroda főnökhelyettesévé, a 6. fiz. osztályba, s 1904-ben főnökké. Csak a Tanácsköztársaság kezdetén kapja 5. fiz. osztályú, parlamenti tanácsosi kinevezését s pár év múlva a főtanácsosi címmel való nyugdíjaztatását.

Gyorsíró-világunk múlt század végi civakodásaiban nem vett részt, mégis sok irigye volt! Ki emlékszik már a STOLCZE, vagy GYURMÁN-féle vég nélküli intrikákra, egyéni találmányú rendszereik reklámolására? VIKÁRTól azonban a szakegyletekben sok munkaórát raboltak el, még a 6–8 órás országgyűlési munka után is. — E négy évtizedes hivatásos gyorsírói munkája közben nemcsak a vezető politikusok s külföldi vendégeik életét láthatta, hanemlyikkel tartós barátságot is kötve, hanem hűségesen járta szabad idejében az egész országot: szinte minden megyénkben gyűjtve fonográfjával és gyorsírófüzetével a régi magyar dalokat, meséket. Mellesleg a nagyobb városokban helyi gyorsíróegyleteket szervezett, s mindenütt biztatta az ifjúságot a stenográfiára. Útközben a vonaton még verseket is írt, lapot szerkesztett, s még a híres politikai pletykalap, a *Borsszem Jankó* bökverseinek írására is talált időt.

A szerkesztésében kiadott *Gyorsírási Lapok* 1890. évi 3. számában megjelent RÓNAY Károly előadása: „EDISON fonográfja és a gyorsírás jövője” címmel, s ebben vigasztalta a „beszélőgép” miatt aggódó kollegákat, hogy a gép nem konkurrálhat a stenográfiával! A gyorsíró ugyanis segédeszköze, a súlyos masina nélkül, a puszta ceruzájával örökíti meg a bármily hosszú beszédeket, és nem kellenek drága viaszhengerek a szöveg megörökítéséhez. VIKÁR ekkor még nem gondolt rá, hogy népdalt is lehetne fölvenni e hengerekre, de később újból elővéve RÓNAY cikkét elismerte — mint nekem is mondta 50 év múlva —: ez a „vigasztaló cikk „dugott bolhát a fülébe”, s így négy év múlva maga is csináltatott egy EDISON-féle gépet egyik pesti műszerésznel, és 1895 őszén első útja Borsodba vitte: *Csincsén* vette fel első hengerére *Fehér László balladáját*, majd 1896 elején Mezőcsátón a *Szűcs Marcját*.

A csincsei ős-adatra csak később akadtam rá, mint ahogy a VIKÁR halála

első évfordulójakor tartott emlékbeszédem megjelent; különben is ez a közlés rengeteg sajtóhibával, sok mondatom kihagyásával jelent meg az ún. „papír-takarékosság” idején.⁴ — Ma már köztudomású, hogy a világon először ő fogta be EDISON gépét a népdal-rögzítésre. Ezt ő maga is emlegette előadásaiában. De a gyorsírószes gyűjtések első ismertetése már 1891-ben, éppen Néprajzi Társaságunkban, a *Somogy megyei ifjúkori útjairól* szólott,⁵ s 1897-ben számolt be a *Kisfaludy-Társaságban* az újabb és immár fonográf-felvételek alátámasztott gyűjtőútjairól. (Nagy kár, hogy ez utóbbi cikke nem jelent meg!) A pesti egyetem gyorsíró-körében tartott előadása a „Népköltés és gyorsírás kapcsolatáról” szolt,⁶ de közben apróbb cikkeinek se szeri, se száma a különféle pesti és vidéki lapokban.

A *párizsi világiállításon*, 1900-ban szenzációként hatott VIKÁR fonográfja és ország-térképe, a népdal-vázlatok vándorlásának feltüntetésével. KERESZTHY István muzeológus, zenetörténész kottázta le VIKÁR hengereit, s írta a térkép szélére a megfelelő variánsokat. Tudományunk nagy kárára azonban e térkép tönkrement, a Néprajzi Múzeum sok ezer más kincsével együtt, az első világháborút követő nyomorúság idején: beázott. A millenium-mámoros, díszmagyaros korszakban azonban hasonló közöny fogadta VIKÁR folklorista munkáját: 1899-ben ugyanis a parlamentben kérte gr. CSÁKY Albin kultuszminisztert, segítse országjárásában, mire a gögös gróf hahotára fakadva így forrázta le: „Mágá azt kívánna tőlem, hogy én pahaszt-nótákat is gyűjtessek?” — Néprajzi Társaságunk vezetőinek csak nagy sokára sikerült segílyt szerezniük viaszhengerekre és útiköltségre, a szerény krajeáros napidíjra: így indult VIKÁR 1905/1906. telén *erdélyi gyűjtő-útjára*. Ekkor már országos híre volt a Kisfaludy-Társaság által a M. N. Gy.-sorozatban kiadott „Somogy megye Népköltészete” c. kottás kötetével.

Erdélyi útjáról egy tréfás történetet mondott nekem: Csík megye egyik istenháta-megetti falujáról híresztelték a „nagyfejű” megyei hatóságok, hogy igazi nótafák csak a havasi pásztorok közt lelhetők — nem is gondoltak a falusi, öreg, igazi énekesekre . . . Így hát VIKÁR a félmázsás fonográfjának s hengereinek cigányhordárt fogadva, felbaktatott az esztenákhoz, a

pásztorok közé, és itt érte a cifra meglepetés! Egyszerre két legény is dúdolni kezdte az „őszekely” népballadát: „Ujjé a ligetben nagyszerű” — ahogyan a brassói cirkuszban tanulták. Hasonlít ez ahhoz — mondotta VIKÁR —, hogy amikor 1926-ban RABINDRANATH Tagore jött Indiából először *Pestre*, igazi „népi csárdást” látni, akkor volt okunk igazán szégyenkezni a produkción . . .

A magyar folklór-tudomány történetében 1905 történeti év: ekkor taníttatta VIKÁR a fonográf-kezelésére BARTÓK Bélát és KODÁLY Zoltánt, sőt még az énekesek „szólásra”-bírásának módozataira is rengeteg példával segítette őket. VIKÁRT ugyanis aranyos humora és a paraszttal való komázása is predestinálta a faluzásra, de olykor 1–2 korona és a bor is lelkesítette a nótásokat — hát még a fonográf gép elindítása és saját hangjuk visszajátszása! Előbb KODÁLYT látta el úti tanácsokkal, majd már BARTÓKOT közösen oktatták ki: hogyan öltözzék a messzi hegyekbe, s miféle falusi ételekre vigyázzon, hogy a gyomrát el ne rongssa stb. Ezeknél a gyakorlati tanácsoknál is fontosabb volt, hogy VIKÁR nem irigyelte tőlük a legjobb, *legöregebb énekesek címét* sem, s ellátta őket útjuk előtt a faluk és énekesek pontos adataival. No és még 1920-ban is megtettezte korábbi baráti gesztusait, amidőn a két nagy zeneszerzőt 1919-es közéleti szereplésük miatt támadták a jobboldali, főleg klerikális lapok, sőt BARTÓK Bélát még külön is (a *Magyar Kultúrában*) ún. „oláh-barátságá” miatt; ekkor is VIKÁR védelmezte őket lehangosabban, még a *La Fontaine Társaság*, majd a *Goethe Társaság* és sok más egyesület elnöki, előadói székéből!

BARTÓK legelső beszámolójában erdélyi útjáról 1908-ban éppen Csík megyei balladákat közöl,⁷ de nagy kompozíciói közben sem feledkezett meg publikálni itt-ott, e fonográf-felvételeiből, s gyakran dicsérte a VIKÁRTól kapott útmutatást. KODÁLY közléseivel szinte versengve, aki 1917-ben szinte váteszi érzékkel fejtette ki: miért érzékenletlen a honpolgárok zöme az ősi magyar zene iránt: „Aki meg tud szabadulni a nyugati, főképp a német zenétől való elfoglaltságtól, az ezekben a legnagyobb zenei gyönyörűséget szerzi. Még az iskolázatlan énekesek előadásában is nagy leszűrtség, érettség s tökéletesség, egyszóval: *zárt stílus* benyomását kelti.”

⁴ *Ethnographia*, 1947. 82–84.

⁵ Uo. az 1891. évi II. számban.

⁶ *Gyorsírásztati Lapok*, 1904. évi 4. sz. 15–16.

⁷ *Ethn.* 1908. 43 kk.

Három év múlva pedig BARTÓKkal közösen adták ki *százötven erdélyi dallam s szöveg* kötetét, amelynek henger-anyaga 2/3 részét éppen VIKÁR gyűjtéséből vették át, BARTÓK kottázásában.⁸

Később aztán BARTÓK szinte kodifikálta a gyűjtésmódokat, kiemelve VIKÁR nyomán, hogy „falvakon kell gyűjteni, mert a városba került cselédek, munkások, házalók szövegei megbízhatatlanok, még ha a dallamot ősi tisztaságában, gyermekkoruktól meg is őrizték.”⁹ Elmondja e tanulmányában az apróbb mesterkedéseket is, amikkel meg lehet nyerni az énekeseket. Íme, újból VIKÁR alapoktatásának visszhangja! Az ún. „magas-hatóságok” még 1930-ban is gyanakodva, sőt olykor ellenséges szemmel nézték a „parasz-zene” gyűjtését, s csak 1935 őszétől törtek meg a jég a minisztériumokban, midőn az Akadémia nagy tekintélyű főtítkára: BALOGH Jenő jogtudós és népbarát létrehozta a *Népzenei Bizottságot*, és munkahelyet adott a sváb-vezetésű Zeneakadémiáról elüldözött BARTÓKknak, mégpedig az Akadémia ún. „patkós-termében”, szemben a Halászbástyával.

BARTÓK hét éven át itt, a patkó alakú nagy asztalnál dolgozott fonográfjával, s Amerikába távozása után is itt folytatták munkatársai a sok száz fonográf-henger (közülük VIKÁRéinak is) lektórázását, immár KODÁLY irányításával. Ebben a teremben ma is hatalmas dombormű hirdeti, BARTÓK remekül sikerült arcmasával, PÁTYAY Pál karrarai márványba vésett szövegével, hogy BARTÓK ott dolgozott. Közben, 1935-ben akadémiai taggá választották, s 1936 tavaszán tartott székfoglalójában Liszt Ferenc téves „cigányzene = magyar zene” elmélete megcáfolásával alaposan kioktatta az ún. „úri” országot. — Egyébként nekem is többször említette BARTÓK hogy a 750 VIKÁR-henger [kb. háromszor ennyi dallal] 2/3 részében pótolhatatlan, *legrégibb magyar zenei kincsünk!*

VIKÁR gyakran mondta előadásaiiban, hogy *hétézernél több dal és ballada szövegét* gyorsírta, de a később általam megtalált 19 füzetéből „csupán” *ötezerszázat* sikerült kibányászni. Világos tehát, hogy ez csak töredéke az egész életében kaptárba gyűjtött drága kincsnek... Gyorsírása nagy előnye volt, hogy nem kellett félbeszakítania a mesélőt, énekest, mint a viaszhengerek cseréjénél, lassításánál, s így az előadás folyamatosabbá vált, azután, hogy az első strófát hengerre vette dallamával. VIKÁR az egyes tájak kifejezéseit, nyelvi

sajátságait külön, maga-kitalálta jelekkel rögzítette stenogrammájában. (Ez okozott nekem aztán a legtöbb fejtörést!) — *Akadémiai taggá* 1910-ben éppen főleg folklorista munkásságáért választották meg, székfoglalója a „Székely népköltésről” 1912-ben jelent meg az Akadémiai Értesítőben, majd 1915-ben újabb cikke a „Versközi hangképletek”-ről, végül ugyancsak az Akadémia folyóiratában, 1916-ban terjedelmes jelentést közölt a *katonai fogolytáborokban*, a rokon-nyelvű és georgiai katonákkal folytatott beszélgetéseiről. Ez egyúttal nyelvtanulási gyakorlat is volt számára, mert korábban elkezdte a georgiai lelkéket, a 800 éves grúz eposz: RUSTAVELLI „Tariel lovag”-jának magyarra fordítása céljából. Később azután ki is adták ZICHY Mihály rajzaival.

Népköltési jegyzeteinek Odysseiájáról szólnunk most már a következőkben: amikor 1905-ben feltűnt Somogy megyei kötetével a *Kisfaludy-Társaságban*, az akkori vezetőség további köteteknek kiadását is tervbe vette, és megbízták VIKÁRT gyorsíró jegyzeteinek folyó-írása való áttételével, nyomdai előkészítésével is. VIKÁR pár év alatt maga körömlötte le szép gyöngybetűivel a gyűjteménye nagyobbik részét, s 1916-ban átadta a Társaság akkori főtítkárának, VARGHA Gyulának előzetes lektorálásra. Vesztere azonban VARGHA egyúttal államtitkár és orsz. képviselő is volt, s valamelyik kortesútján az egész paksamétát elvesztette. Évekig kutattak utána a vasúton — de hiába.

Az Akadémia népzenei bizottsága 1940 őszén megbízta VIKÁRT, hogy füzetéből a fonográfos felvételek szöveg-folytatásait írja le; ehhez 1941-ben hozzá is látott, s 4 éven át összesen 1200 pengőt „előlegezve” ki is fizettek neki. Ámde gyöngülő, s amúgy is igen rövidlátó szemével csak igen lassan haladt, ezért — tudván rólam gyorsírás-ismeretemet — behozta egyik Vas megyei füzetét egyik akadémiai ülésre s megmutatta, hátha kettesben többre megyünk? Segítettem is egy darabig neki, de 1942 tavaszán behívtak katonának, s ez lehetetlenné tette az engem egyre jobban érdeklő megfejtes folytatását, és így csak pár oldalnyi ceruzás vázlatom maradt azokról a lapokról, amelyeket VIKÁR utólagos javításaival próbáltam rendes írásba áttenni. Azután jött az 1944–45-ös pokol, VIKÁR halála pedig 1945 őszén, és valóban csodával határos *véletlenülnek* kellett közbejőnnie, hogy a füzetek újból felbukkanjanak: az ócska-

⁸ KODÁLY Zoltán: *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben* (Temesvár, 1917) és *Erdélyi Népdalok* (1921. Bp. 210 l. — a *Népies Irodalmi Társaság* kiadásában).

⁹ BARTÓK Béla: *Miért és hogyan gyűjtünk népzenei?* (Bp. 1936).

piacon, a régi Teleki téren! — FARAGÓ József akadémiai könyvtári kollegám szolt ugyanis, 1946 nyarán, hogy egyik antikváriusnál VIKÁR könyvei közt böngészve, valami gyorsírási csomagot is látott. Azonnal kimentem a Teleki térre, s kilós papírként, pár forintért megvettem az elárvult VIKÁR-lakásból (a Hold utcából) az ócskapiacra került drága kincset: sok-ezer népdalunkat — hacsak kopottan s gyorsírásban is. Emlékezve az öt év előtti VIKÁR-instrukciókra, hozzáálltam megfejtesükhöz, de közben a tájszólásokat kellett kinyomoznom megfelelő szakkönyvek segítségével. Előbb csak magán-kíváncsiság hajtott szabad időmben a leírásra (gépelésre), majd 1948 őszétől ORTUTAY Gyula, akkor a *Múzeumok Orsz. Központja* elnöke, s nemsokára kultuszminiszter segített anyagilag, ami nélkül tán sohasem végezhettem volna el e munkát. A roppant anyagot azonban csak úgy sikerült közel két év alatt letisztítani, hogy segítségemre fölkérte ORTUTAY professzor a parlamenti gyorsiroda akkori főnökét: dr. PAPP Sándort (még ana kevesek közül valót, akik a MARKOVITS-VIKÁR-féle rendszert ismer-tük), hogy nemcsak az én addigi olvasásom helyességét ellenőrizze, hanem maga is segítsen átteni. Együttesen végül több mint 2800 gépelt oldalt szállítottunk megbízóinkhoz, melynek kb. negyedrészt Papp dr. tette át gépirásba; egymás tisztázatait revideálva, alig találtunk egy-két hibás olvasatot. Az anyag első gépelt példányát az *Egyetemi Néprajzi Intézet*, másikat a KODÁLY Zoltán által vezetett akadémiai *Népzenekutató Csoport* vette át és használja mai napig is. Különösen az utóbbiaknál fontos, hogy folyamatos publikációiknál a VIKÁR-gyűjtötte 750 fonog-ráf-hengeren levő dallamok első versszaká-nak a *folytatásait* is közölhessék a nagy-méretű, immár nyole vaskos kötetben megjelent népzenei Corpus-sorozatban, amint ezt KODÁLY nemcsak szemembe mon-dotta elismerésként, de még rádióelőadá-saiban is emlegette...

Talán a *szöveg-megfejtés műhelytitkai* sem érdektelenek? Ezért bátorodom el-mondani: minő szerencsés véletlenek talál-koztak életemben, hogy e feladat maradék-talan teljesítéséig juthattam. [L. 3. jegyzetünket.] Minthogy diákkoromban e gyorsírási rendszert tanultam, s egy évig egyik kolozsvári napilapnál riporteresked-tem, majd 1928-ban a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt rendezett első *Finn-ugor-Kongresszus* irodáján dolgoztam ZSIRAI professzor mellett, itt is sokat gyors-

írtam, s itt látta meg először munkámat VIKÁR; társaságukban nem kisebbekkel ismerkedtem meg, mint a pompás magyar-beszédű SETÄLÄ finn követtel, KROHN. AKSELI-GALLEN Kalela világhírű festővel. LIIPOLA Yrjö szobrásszal stb. — Pár hét múlva az akadémiai elnökségben alkal-maztak, s nemsokára az ülési jegyzőköny-vek vázlatait gyorsírtam. Így érkeztem el 1941-ig, midőn a fent említett Vas megyei gyűjtőfuzete rejtelmibe kezdett benevelni VIKÁR Béla; végül pedig sikerült 1946-ban a becses „leletanyagra” bukkannom, meg-szereznem és áttennem, amelynek műhely-titkairól a következőkben szólok.

VIKÁR rövidítéseire s papír-takarékos-ságára jellemző adalék, hogy olykor 2—3 versszakot vont össze finom ceruzájával, akkora területre, mint egy közepes levél-bélyeg. VOLLY Istvánnak mutattam ilye-neket, és 1970. szept. végén a Televízióban tartott előadásában be is mutatta, de (sajnos) megfélekedezett a dolog lényegéről: a *szöveg-megfejtés nehézségeiről*, és hogy a több mint ötezer dalt, balladát hogyan gépeltük át, tettük használhatóvá a fen-tebb említett módon. Eleinte 1949-ben hetenként 50—60 darabbal bírtam meg-bírkózni, hiszen idegen kézzel irt stenog-rammnál még a folyó beszéd olvasása is gondot okoz, hát még az *ezernyi tájszóval telítődött* népköltési szöveg? — Az 1895—1900-as évekből való füzetei sok helyen kifakultak, és az 1944—45-ös télen ablak nélkül maradt, romos VIKÁR-lakásban némelyik átpenészedett. Így csak hosszas böngészéssel sikerült ezeket visszaolvasni. További gondot okozott egyes széthullott füzeteknek összeillesztése, a gyűjtés ide-jének és a közel kétszáz *község* sorrendjének megállapítása.¹⁰ Csak ilyen rendezés után adhattam át néhány füzetet dr. PAPP Sándornak, közölve vele a tájszó-rövidí-tések kulesát is. Pl. nagy sokára jöttem rá: miért nem írja ki VIKÁR a stereotip mon-dásokat, és egyes szavakat miért jelez *egyetlen betűvel*? Pl. nagy S-sel a sárga színt, mely egyaránt jelzője a népnél a bánatnak, kaszárnyának, megyei börtön-nek stb. Az alföldi gyűjtéseiben sűrűn szereplő neveket (Ferencjóska, Garibáldi, Kossuth stb.) csak első és utolsó betűvel jelez; az újmódi ruhadarabok közül azon-ban a *kaputrokat*, lájbit, midert stb. betű-híven írta le, s csupán a megszokottakat rövidítette super-vita gyorsírással.

Tájszavait ellenőriztem a nagy CZU-CZOR—FOGARASI szótáron kívül a *Táj-szótárban* is. Legkönnyebben boldogultam erdélyi tájszavaival — egyrészt szülé-

¹⁰ A falvak felsorolását közöltem az *Ethn.* 1947. 83—84. lapjain.

földem élményeiből, másfelől a KRIZA János-féle kis tájszógyűjtemény nyomán. Sok ezernyi tájszó-anyagából – VIKÁR betűhív gyorsírásából – mutatóba közlünk most néhányat: *messzó* = meszely, *most* = most, *házasijj* = házassodj, *rogyog* = ragyog, *sérál* = sétál, *kérgyi* = kérdi, *mel-lásd* = meglásd, *fé* = fél [Nógrád megye]; *essirkü* = egy sirkő, *gyió* = dió, *pöndöl* = pendely, *menne unja* = meg ne unja, *csiríny* = cserény, *éléskomra* = éléskamara, *zód*, *föd* stb., *küszög* = küszöb, *gordovány* = kordován [Heves m.]; *kocul* = kopogtat, *olma*, *öveg* = alma, *üveg*, *gácsa* = kácsa, *egyebogya* = korhely, *píveg* = peng (a sarkantyú), *furugla* = furulya, *mandola*, *szóma* = mandula, szalma, *bagla* = boglya, *szomorí* = szomorít, *vüdd* = vidd, *funt* = font, *innejd* = innét, *folka* = falka, *nyá-kog* = nyávog, *böcsü* = böleső, *kalinkó* = kelt tészta [Zala m.]; *gyivó* = jövő; *szög-fű*, *rúza*, *viloja* stb., *párnya* = párja, *essem kell* = ez sem kell, *assem* = az sem,

lehajulík = lehajol [Tolna m.]; *görhe* = girhes, *fösü* = fésű, *csolk* = csók, *túsu* = túlsó, *kordí* = kordéj, *varrú* = varjú, *jő fassang* = jövő farsang, *szomjított* = szomjazott, *csoláng* = csalán, *patlan* = paplan, *pamuk* = pamut, *mazzag* = madzag, *reguta* = regruta, *puttyan* = pukkan, *puzsér* = rokonság, *csapa* = kerékesapás, *röng* = ring, *üngő*, *ümgö* = ing, *pityer* = pinty madár, *tengű* = tengely, de esztergát is jelent néhol; *meghegedüli* a felesígit = megveri, *tikok innya menének* = tyúkok inni mentek, *réf* = róf, *sűrö* = sűrű, *arany-szörö* = aranszörű, *szölke* = szőke, *fi* = félj, [Vas megye].

Az erdélyi útjain, kilenc megyében összeírt ezernyi furcsa kifejezés és a kalotaszegi székelyföldi tájszavak egész kis füzetre mennének. Elég tehát ennyi a bemutatott, nehezen olvasható gyorsírással szavak közül.

GERGELY PÁL

Újabb adatok Borbás Vince munkásságához

Az *Ethnographia* LXXXII. (1971) kötetében tanulmányt írtam BORBÁS Vince ethnobotanikai munkásságáról (1–13. l.). A tanulmány írása során sajnos elkerülte a figyelmet néhány olyan botanikai tanulmány, amelyek adatai néprajzi szempontból is figyelmet érdemelnek. A *Botanikai Közlemények* XXII. kötetében (1924–1925) BÁRÁNY László BORBÁS Vince egri diákéveit ismerteti (1–4. l.), s ennek során is kiderül BORBÁS Vince sokoldalú érdeklődése. Még verseket is ír. B. Soó Rezső *Dokumentumok Borbás Vince ifjúkorából* c. tanulmányában (*Botanikai Közlemények*, XLI. Budapest, 1944. 91–95. l.) közli is BORBÁS Vince néhány versét. B. Soó Rezső elmondja „kutatóideájáról”, hogy 1944 tavaszán az *Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytárának* botanikai-történeti gyűjteményében diákkori feljegyzéseit és verseinek kéziratát is kiállították. Kiemeli kitűnő botanikusunk, hogy BORBÁS Vince a folklór iránt is érdeklődött, s egy kéziratosa népdalgyűjtése *Falusi nóták jegyzőkönyvecskéje* címen fenn is maradt. (Ennek a kéziratnak a jelenlegi sorsáról azonban nem tudunk.) Fordít BORBÁS Vince magyar nyelvre latinból, görögéből, németből, franciából. VÖRÖSMARTY Mihály *Utóhang Cserhalomhoz* c. versét pedig latinra költi át. Gazdag latin közmondás-gyűjteményt is összeállított. Kísérletezett BORBÁS Vince novelláírással. s írt dalt, románcot, balladát. BORBÁS Vincének ezek a fiatalkori irodalmi kísérletezései éppen olyan heves bírálatot váltottak ki, mint

későbbi botanikai munkái. Igen elismerően szól röviden BORBÁS Vince kultúrbotanikai, a népi botanikában megnyilatkozó „néprajzi-néplélektani” érdeklődéséről B. Soó Rezső egy másik tanulmányában is (*Borbás Vince, a legmagyarabb botanikus*, Botanikai Közlemények, XLVI. 1956. 171–175. l.). BOROS Ádám kiemeli, hogy „a balatoni flóraműben és előtanulmányaiban nyilvánul meg BORBÁS nagy szeretete és rátermettsége a magyar néprajz iránt. A népi nyelvkincs, a növényntani műnyelv fejlesztésében egyaránt nagy érdemeket szerzett. A *Pallas* Lexikonban megjelent cikkeit a botanikusok ma éppen olyan buzgalommal tanulmányozzák, mint a magyar néprajz kutatói” (BOROS Ádám, *Megemlékezés Borbás Vincéről...* Botanikai Közlemények, XLI. 1944. 88. l.). BORBÁS Vince ethnobotanikai munkásságáról írt tanulmányom felkeltette a *Matica Slovenská* irodalmi archívumának figyelmét. Dr. KOCÁK Michal, az archívum vezetője az *Ethnographia* szerkesztőségéhez levelet írt, amelyben közli, hogy BORBÁS Vincének archívumukban 21 levele van. Ezeket KMET’ Andrej szlovák botanikusnak írta. A *Matica Slovenská* az iránt érdeklődik, hogy vannak-e a magyar botanikai archívumokban HOLUBY Jozef és KMET’ Andrej levelek. A *Matica Slovenska* levele így hangzik: „GUNDA Béla professzor az *Ethnographia* ez évi első számában a „Borbás Vince és a magyar ethnobotanika” című tanulmányában említést tesz arról, hogy Borbás Vince,

a kitűnő botanikus, levelezett Holuby Jozef szlovák botanikussal. A Matica Slovenská irodalmi levéltára Martinban tisztelettel kéri annak közlését; hol van elhelyezve Borbás Vince irodalmi hagyatéka, s vajon a hagyatékban vannak-e Holuby Jozef és Andrej Kmet' levelek. Ha igen, tisztelettel kérjük ezen levelek mikrofilmjének megküldését. A mikrofilmet revanzsánknak Borbás Vince levelei-

nek mikrofilmjével, melyeket annak idején Borbás professzor írt Kmet' Andrej szlovák botanikusnak. A Borbás levelek száma 21. Kérelmünket még egyszer ismételve maradunk tiszteletünk nyilvánításával — Dr. Michal Kocák Cs, a Matica Slovenská irodalmi levéltárának vezetője.”

A Matica Slovenská levélét ez úton is továbbítjuk botanikus kollégáinkhoz.

GUNDA BÉLA

A juhászkutya

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy gazdálkodó ember. Nem állítom, hogy gazdag volt, de azt sem foghatom rá, hogy nem tudott volna tisztességesen megélni. Volt neki egy szép felesége, ki szegény lány volt, de úgy gondolkodott a szegény ember: gazdag az Isten, adhat ő nekünk bőven, ha magunk is iparkodunk.

Több évig éltek már együtt, s hogy nem volt gyermekük, egy szegény, apátlan- anyátlan kislányt fogtak fel, kit úgy is szólítottak: Juliskám *leányom*, őket pedig édesapámnak, édesanyámnak nevezte a csöppség.

Szép békeségben éltek hármacskán mindaddig, míg a faluba nem vetődött egy hatalmas termetű és szép fiatal nőtlen mézáros. Az asszony ez után vetette magát. Elhanyagolta dolgát, s minden munkát a még csak 10 éves Juliskával végeztetett oly ügyesen, hogy a férj mit sem vett észre.

Egy reggel így szólt az ember a feleségéhez: Úgy pakolj a tarisznnyába, hogy elég legyen holnap délig, mert ma nem tudom elvégezni a szántást, s mivel a föld messze van, nem jövök haza éjjelre. Nem akarom mászkálással tölteni az időt s fásasztani a jószágot.

A gazdasszony teljesítette férje kívánságát, s alig fordult ki a szekér az udvarról, hozzáfogott a sütéshez, főzéshez. Kerített bort is, s már délután együtt evett, ivott a mézáróssal.

Éjfél felé járt az idő, mikor beszólt a férj: Feleségem nyisd ki az ajtót! Megsegített az Isten: kiszántottam.

Megijedt az asszony, de biztatta a legény: Ne félj! Gyújts világot! Boesásd be! Elteszem láb alól, azután élünk egymással boldogan. Az asszony hallgatott a szóra: ajtót nyitott. De alig lépett be a gazda, mellette termett a mézáros legény, és rácsapott a *vállpálcával* e szavakkal. Légy juhász kutya! És csudák csudája, a gazda abban a szempillantásban eltűnt, s egy szép juhász kutya állott a helyén.

Majd kapta magát és kiszaladt nemcsak a szobából, hanem az udvarból is.

Futott, futott egész reggelig. Akkor egy juhnyáját pillantott meg. Arra vette útját s a nyáj közelében lefeküdt. Két juhászegény vigyázott a nyájra. Azt mondja az egyik: Nézd mán milyen szép juhászkutya. De jó volna nekünk! Elverné ez még a farkast is.

Hátha veszett?

Dobok neki egy falat húst, ha meg eszi, nem az. Úgy tett: a kutya felállt, és a húshoz ment. Egyik lábával felvette, másikkal megtörülte a portól, azután elkezdett enni.

Nézd már, milyen tiszta állat, a port is lesepri a húsról.

Csakugyan.

Úgy látszik nem veszett: eszik.

Dobok neki sült húst.

Mikor a sült hús a kutyaához esett, az letette a nyersét.

Valami finom kutya ez!

Dobok neki kenyeret is.

A kutya aztán vegyesen ette a kenyeret a hússal. Egykor az egyikbe, máskor a másikba harapott, amin a juhászok nem győztek eléggé csudálkozni.

Igen értelmes kutya ez. Csak itt maradna.

Magyam is azt gondolom. Csaljuk ide.

És csalogatták, a juhász lába előtt hevert csakhamar. Egyszer észrevették, hogy a nyáj a vetésbe ment.

Őcsém, szólt az idősebb, vetésben a nyáj, tereld ki.

Hej, hátyám, most rajtad a sor.

Úgy szeretek nézni erre a kutyára. Olyan okos szeme van. Állj már fel a kedvemért.

Én is úgy vagyok vele. Nem sajnálnám tőle az ételt, ha itt maradna.

Ekkor a kutya felállott és futott a vetés felé s kihajtotta abból a juhokat. A legények csak néztek.

Te, szólt az egyik — csak a mesében hallottam ilyen okos állatról. Ez megérti

az embernek szavát. Ismeri tán a gondolatunkat is. Mily ügyesen bánik a jószággal!

Ezalatt vissza is tért a kutya, s lefeküdt előbbi helyére, de úgy, hogy a juhokat is figyelhette, és tüstént felkelt, mihelyt közel tévedett valamelyik juh a tiloshoz. Kapott ezért jó ebédet, vacsorát heteken át.

Mivel a juhászoknak nem volt dolguk, megunták magukat, így szólt az idősebb: Ősém! Jó lenne már mulatni egyet. Rég láttam a Betekints belsejét. A lábam is kívánja már a táncot. Új nótát is szeretnék hallani.

Meg Julcsa is a szemed előtt lebeg. Nem tagadom ősém.

Hát menj be a városba. Dolgozik helyetted a kutya.

De én velcd akarok mulatni. Tudod, hogy ökör iszik magában.

Hát a nyáj?

A nyáj? — Itt lesz a kutya.

Előbb jó lenne kipróbálni.

Másnap reggel a kutya élébe tettek két edény ételt és beszéltek: Ez az ebéded, ez meg a vacsorád. A kutya intett a fejével, hogy érti. A pásztorok pedig elmentek a domb túlsó oldalára, és onnan lesték egész nap, hogy mit csinál a kutya. Mivel pedig teljesen meg voltak elégedve annak munkájával, harmadnap bementek a városba, hogy csináljanak egy görbe napot.

Csakhamar híre futott, hogy a juhászok magára hagyták a nyáját, s mulatnak. Besúgták ezt az uraságnak is. Ez kapta magát — mintha mit sem tudna, beállított a Betekintsbe.

Hát fiaim — kérdé, mit csináltok itt?

Mulatunk nagyságos úr!

És mi van a nyájjal?

A nyáj legel.

Legel? Magában?? Hihető ez??

Nem hazudtunk mi még senki emberfiának sem, s jól tudjuk, hogy a rossz cselédnek minden percben telik az esztendeje. Így hát gondolhatja Nagyságos úr, hogy nem szívesen válnánk meg a biztos jó nyéértől.

Éppen azon csodálkozom fiaim, hogy most mindketten itt vagytok, holott máskor egyikőtöket is ritkán lehet a városban látni.

Hát Nagyságos úr — van egy kitűnő kutyánk, jobban megőrzi a nyáját egyedül, mint mi ketten.

De fiaim a kutya csak kutya. Hátha ellopnak a nyájból egy-két darabot?

Megtérítjük a kárt.

Hátha ellopnak tizet?

Próbálja meg valaki!

Jól van fiaim, de azért csak azt tanácslom, hogy menjen valamelyiktek a nyájhoz.

Nagyságos úr, mi most mulatni akarunk juhász módra. Azért mulatunk, mert oly jó kutyánk, bojtárunk került.

Mulassatok, csak meg ne bánjátok! Beszélt az úr, aztán magukra hagyta a juhászokat. Hazament, befogott s kihajtatott a békében, jó helyen legelésző nyájhoz.

Na Jancsi — monda itt a kocsisnak, szállj le. Három juhot haza viszünk.

Jancsi engedelmeskedett. Három juhnak összekötötte a lábát, aztán bevettette azokat a kocsiba. A kutya nyugodtan nézte a munkát, de mikor a kocsis felszállt a kocsira, ott termett a kutya a koci mellett. Majd egy ugrással felvetette magát az ülésre, lehajigálta a juhokat. Aztán a galléránál fogott kocsist leszállásra s a kötelek kioldására kényszerítette, csak akkor engedte tovább a kocsit, mikor a három juh társai között legelészett.

Az úr egyenesen a kocsmá elé hajtatott s az ivóba belépve kiáltott: Fiúk, derék kutyátok van! Mennyiért adjátok nekem?

Nem eladó, Nagyságos úr.

Nektek adom a nyáját, amit őriztek.

Mit ér a nyáj legelő nélkül?

Adok azt is meg ráadásul egy zsák aranyat.

A juhászok összenéztek. Nyáj, legelő, pénz... Ezenek meg is osztozkodhatunk, de a kutyát... Az idősebbnek pedig eszébe jutott Julcsa is... Hát megkötötték az alkut, itták rá áldomást is.

Néhány liter bor felhörpintése után felültek a kocsira mind a hárman s kihajtottak a nyájhoz. Ott az úr egy csomó bankót adott előlegül. A kutya eleinte szomorúan hallgatta a beszédet, majd gondolt egyet: hej mégis csak jobb lesz úri, mint juhász kutyának lenni. Itt ázomfázom: ott ha már egy nyáját, földet meg pénzt is adnak értem — úri dolgom lesz bizonyosan. Oda dörzsölődött a juhászokhoz s felült a bakra.

*

A nagyságos úrnál jól élt a kutya. A többi kutyákkal nem is társalkodott, nem marakodott, többnyire bent ült a szobában, bent is hált.

Egyszer egy gyönyörű lány született a háznál, s a cselédek a kastélyt minden éjszaka körülvették, úgy vigyáztak, mert már két kis fiút loptak el a nagyságosúrtól. Egy szobában hált a kis gyermekkel, apával, anyával a kutya is, mégis arra ébredtek a szülők egyszer, hogy üres a bölcső.

Sopánkodtak a szülők, mikor észrevették, hogy véres a padló.

Bizonyára a kutya ette meg a gyermeket — mondta az úr.

A kutya intett, hogy nem.

Hát mitől véres a padló?

A kutya a dívány alól kihúzott egy hatalmas combot, azután megint egyet, majd 7 fejet egymásután — sárkány fejeket.

A sárkány ette meg a gyermeket — jajgatott az asszony.

A kutya tagadólag intett a fejével mintha mondta volna: nem.

Hol van hát a gyermek?

A kutya az asztal alá ment s dobbanzott egyet a lábával. Kopogott a padló. Az uraság behívatta cselédeit s felszedette a padlót: hatalmas üreg tátongott az asztal alatt.

Ki mer lemenni? kérde az uraság.

Senki sem felelt.

Majd lemegyek én, s készült leszállni.

De a kutya megelőzte. Csakhamar egy négy év körüli kis fiút nyújtott fel, azután egy két év körülit, majd hozta a kislányt is. Megörültek a nagyságos úrék. Hogyne örültek volna, hiszen mind a hármat sajátjuknak ismerték.

Volt aztán öröm! Heted napig még a cigány gyerekek is tejben, vajban fürödtek, hát még a kutya, az okos, bátor, a világ-hírű kutya!

Telt az idő. Eltelt 10 év. A kutya egyszer szomorú lett, nem evett, nem ivott, nem aludt, nem találta helyét.

A kutyanak valami baja van, mondta a nagyságos asszony a férjének.

En is észrevettem már. Orvost hivatok hozzá.

Beteg vagy?

A kutya intett, hogy nem az.

Éhezél? Más koszt kellene? Bántott valaki?

A kutya tagadólag rázta a fejét.

Vágyol valahova?

A kutya igent intett.

A pásztorokhoz?

Nem, intett az eb.

Régi lakásodra?

A kutya előre-hátra hajtotta a fejét.

De nem jössz vissza?

A kutya szomorúan nézett az urára.

Halod feleségem, a kutya vágyik a régi lakására. Elbocsássuk?

Bocsássuk el, nézd, egészen összeesett már, el talál pusztulni.

A kutya a nagyságos asszonyhoz ment, s úgy megnyalta kezét, hogy csokolásnak is beillett volna. Aztán evett, majd elbúcsúzott mindenkitől, és útnak indult.

Sötét este volt, mikor házához ért. Pislogott bent a mécses. Benézett az ablakon: egy szép lány szomorúan font az asztalnál magánoson. A kutya megkaparta

az ablakot. Kinézett s megörült a leány. Megismerte *apját*. Hiszen nem aludt akkor, mikor kutyává változtatta a mészáros. Kinyitotta az ajtót, s megölelte a rég nem látott kutyát, és sirt keservesen.

Könnyezett a kutya is, de véletlenül felnézett a mestergerendára, ott volt a vállpálca. Megörült. Intett a lánynak. Ez levette a palcát, s a kutyára csapott e szavakkal: Légy azzá, ami voltál! — És ott állt a régi gazdálkodó éppen olyan fiatalon, mint 10 év előtt, azon az emlékezeses éjszakán.

Volt nagy öröm mindkét részen. A leány elbeszélte a 10 év alatt történeteket, s így megtudta a gazda, hogy a gazda-asszony a mészárossal él, és most is a vendéglőben vannak, s hogy eladták a lovakat, a föld sincs meg mind.

Javában beszélgettek, mikor egy rekedt hang hallatszott be a szobába. Heh, nyisd ki az ajtót! Észre se veszed, hogy megjööttünk! Még nem is világítol? No, megállj: csak bemenjek!

A leány megijedt, de a gazda megnyugtatta: ne félj; nyiss ajtót! A leány engedelmeskedett. Alig léptek be, a gazda ott termett mellettük s előbb a rárohanni akaró mészárost, majd az asszonyt érintette a vállpalcával, és kétszer egymásután mondta: légy számárrá, légy számárrá! Aztán bekötötte a szamarakat a lovak helyére, rakott elibök iziket.

Visszatérve a szobába így szólt a leányhoz: én nem vagyok a te apád, csak felfogtalak. Ha nem hiszed szavaimat, tudakozódj, tudakozódj a faluban s azután, ha akarod, feleségül veszlek.

Meg is történt a lakodalom nemsokára, és éltek boldogan sok éven át. Voltak gyermekeik, fiúk, lányok, barnák, szókék s elevenek mint a csik.

Egyszer meghallotta az ember, hogy az uraság, akinél ő kutya volt, házásátja a legidősebb fiát, és palotát épített annak. Továbbá, hogy jó bért fognak keresni nála azok a fuvarosok, akik, követ, téglát, fát, földet és egyéb építő anyagot szállítanak majd a kastélyhoz. Gondolt egyet, oda állított ő is két szamarával, és hordott annyi terhet, amennyit egy lovas gazda sem, pedig hej, nem kaptak, egyebet mint göröt reggel, délben, este.

Mikor össze volt már hordva az anyag, kifizette az uraság a fuvarosokat, különösen megdicsérte a szamaras embert, de nem helyeselte, hogy oly szűkösen takarmányozta jószágait.

No nagyságos úr, mondá a szamaras, van még itt egy gödör, abba hozok egy szekert földet, s azzal elhajtott. Megrakta a szekeret úgy, hogy elég lett volna hat lóra is. De azért húzták a szamarak. Húzták

egész a gödörig. Ott besüppedt a két első kerék s nem mozdult az sem előre, sem hátra. A gazda elővett egy karót és csihi-puhi, verte jószágait mindaddig, míg élet volt bennük.

Az uraság ezt az állatkínzást már nem tudta elnézni. Elfogatta az embert, s feljelengette a törvényszéken, hol elítélték hosszú évekre.

Mikor felolvasták az ítéletet, így szólt az elítélt a nagyságos úrhoz:

Emlékszik-e a nagyságos úr arra a kutyára, amelyik előteremtette gyermekét?

Talán tudsz róla valamit?

Tudok.

Mondd el, mit tudsz?

Ha fölmentenek, elmondom.

A törvényszék az úr kérésére szabadon bocsátotta a bűnöst, akit azután a nagyságos úr a lakására vezetett.

Feleségem, szólt a nagyságos úr szobájába lépve, ez az ember tud a mi elbocsátott kutyánkról, aztán a szegény ember felé fordult: Mondd már, hol van a kutya?

Itt van nagyságos úr!

Hol?

Itt.

Itt? Hol? Hiszen itt csak én vagyok meg a feleségem és te!

Igen, itt van a kutya a nagyságos úr előtt.

Elöttem nincs kutya! Elöttem te vagy! Ne tréfálg velem, nincs kedvem a haszontalan beszédhez.

Hát én vagyok a kutya.

Te vagy a kutya? Hogy lehet az? Ember nem lehet kutya.

Igen nagyságos úr, én voltam a kutya, aztán elbeszélte élettörténetét.

Az úr és felesége csak hallgattak, és csudálkoztak, de egy árva szót sem hittek az egész beszédből.

Be tudod mind ezt bizonyítani? kérdé az úr.

Bebizonyítja a feleségem.

Az uraság aztán elcsukatta az embert, s elküldött annak feleségéért, és az is éppen úgy mondott el mindent, mint férje.

Meg van a varázspálca?

Meg, monda az asszony.

Menj és hozd magaddal azt is.

Másnap magával vitte az asszony a vállpalcát is. Az uraság kételkedve nézett az egyszerű vesszőre, majd így szólt: Hadd lássam palcád erejét!

Mit változtassak át?

Itt van egy öreg macska, változtasd át kutyává.

Az asszony mondta: Légy kutyává, s megérinté palcájával a macskát. Az érintés pillanatában eltűnt a macska s előttük állt

egy eb. De még akkor sem hitt az úr s szólt: Van egy öreg lovam, változtatod virslivé; és a ló helyett csakhamar egy csomó virsli feküdt a földön.

Most már akarva nem akarva, de elhitte a nagyságos úr a fuvaros és felesége beszédét, és kérte is őket: Menjetez haza és adjatok el mindent, s jöjjetek ide lakni. Adok nektek száz hold földet és jószágot annyit, mennyi szükséges, vetőmagról ne gondoskodjatok. Építettetek házat számotokra, még az adót is fizetem érteket, míg éltek.

A házaspár szépen megköszönte és elfogadta az ajándékot. A vállpalcát pedig tüzre vetették, s azóta nem kell félni, az embernek, hogy kutyává lesznek. — Az egykori volt szamaras ember pedig feleségével és gyermekeivel együtt még ma is élnek, ha meg nem haltak. Aki nem hiszi, járjon utána.

Elmondta:

Szatmári Mihály 1915. nov. 30. Timár.

Lejegyezte: KISS LAJOS

*

Kiss Lajos első nyíregyházi éveiből való ez a hiedelemtörténet, a típus jól megőrzött változata. A lejegyzés természetesen tükrözi korának módszerét, nyilván nem azzal a fonetikai stb. hűséggel készült, amit ma elvárunk magnetofonnal dolgozó gyűjtőinktől. Különben magam is lejegyeztem ugyane típus egyik változatát, *Kapitány Mihály* tiszaberceli dohánykertésztől, aki több efféle jó történetet tudott. (*Nyíri és rétközi parasztesék*, Gyoma, 1935: 171—175)

A mesetípus *AaTh* 449 (H 1898, BN 589*)

A magyar népmese katalógus által ennek a típusnak számos változatát ismerjük, Kovács Ágnes összeállítása szerint a magam említett változat mellett még a következőket ismerjük:

1. *Dal- és balladagyűjtemény* MTA Kézirattár Irodalom 4-r 365 II. 28v—29 f. „A sült kecske” (Kolozsvár, 1862, BAK László gy.)

2. KÁLMÁNY Lajos: *Koszorúk az Alföld vadvirágai*ból. Arad, 1877—78. II. 214—215 9. „A puskás” (Pusztaföldvár/H 1.; BN 1.)

3. KÁLMÁNY Lajos *EA* 2801 55—58a 18. „István gazda” (csonka; gyh, gyi: —1 (Népr. Közl. II/1957) 105—109.

4. Ponyva: *Harun al Rasid és a Három kalandhős*. Budapest 1892. (Rózsa Kálmán és neje kiad.) OSZK 28/28.

5. VIKÁR Béla: Somogy megye népköltése. Budapest, 1905. (MNGY VI.) 307—312. 9. „A bundás kutya” (Szentmárton, Somogy m./ H2, BN 2.)

6. DÉGH Linda Népr. Közl. III. (1958) 1—2. 175—181. C. n. (Bodrogsára, Borsod-Abaúj-Zemplén m. 1943).

ORTUTAY—DÉGH—KOVÁCS: *Magyar népmesék*. Budapest 1960. I. 652—662. 48. „Nagy János története”

7—8. DÉGH Linda uo. 182—187. 187—190 C. n. (Bodrogsára, Borsod-Abaúj-Zemplén m. Viss, Szabolcs m. 1943. 1951.)

10. NAGY Dezső Népr. Közl. II. (1957) 3—4. 197—200. „Bundi kutya története” (Gégény, Mackótanya, Szabolcs-Szatmár m. 1950).

11. MAKRA Sándor EA 4877 55—57. 19. „A csuda-fecskendő” (Tiszalök, Szabolcs-Szatmár m. 1949—52.)

12. ERDÉSZ—HALMOS EA 7651 15—18. 5. „Tóth János” (Baktalorántháza, Szabolcs-Szatmár m. Gálcos Ung m. 1956.)

ERDÉSZ—HALMOS—KOVÁCS: *Ruszkovics István meséi*. Budapest, 1968. 110—115. 26.

13. BODNÁR Bálint EA P. 77/1958 61—69 „Tóth János” (Gégény, Szabolcs-Szatmár m. 1958. vö. 10. vált.)

14. ERDÉSZ Sándor: EA 7272 129—138. 9. „Kovács János” (Ramocsaháza, Szabolcs-Szatmár, 1959).

15. DÖMÖTÖR Akos: Sarkadi népmesék. Gyula 1962. 87—90. 23. „Mónár János uram, a kutya” (Sarkad, Békés m. 1961).

ORTUTAY GYULA

Építészeti ábrázolások a XVIII. század végéről

1936-ban az akkori székesfehérvári püspök elrendelte, hogy az egyes plébániákon őrzött régi nyomtatványokat, kallódó kéziratokat — az anyakönyvek és *Historia domusok* kivételével — küldjék be megőrzésre a központba. Így került a püspöki könyvtár, levéltár állományába jó néhány RMK, sőt incunabulum között az alábbi kézirat is, a nadapi plébániáról, mely a levéltárban 1573 csomószám alatt nyert elhelyezést. Címe: *Connotationes variae de statu praeterito et praesenti fundorum parochialium tam intra quam extravillanorum in possessione Nadap... conscriptae per Michaelem Oberman quadraginta annis possessorem nempe ab anno 1790 usque 1830um*. A papírkötésű 190 × 120 mm. nagyságú, mindössze 20 teleirt foliót (és mintegy kétannyi üres lapot) tartalmazó kézirat külön érdekessége, hogy összeírja, OBERMAN Mihály nadapi plébános három aquarell képet is ragasztott a könyvecske végére. Ezekkel nemcsak mondanivalóját akarja illusztrálni, hanem az átépítés és renoválás terén végzett munkájáról is beszámol. Első két festményén csak a címben írt *fundus parochialist* örökíti meg az 1790-i eredeti és az 1830-i átalakított formájában (utóbbit nem közöljük!), a harmadik pedig a falu házait ábrázolja belsőségükkel együtt. A kézirat két kéz írása, első kilenc oldala — és a 3 kép — OBERMAN műve, 1839-ben bekövetkezett halála után utóda, Simovits Lipót folytatta a kéziratot, aki azonban elődjének rövid nekrológiáján kívül saját életrajzát írta meg.

A Fejér megye székesfehérvári járásában levő Nadap templomát a török alóli felszabadulás után betelepített svábok építették 1740-ben, mint az 1. sz. képen

látszik, torony nélkül, csak haranglábbal ekkor még Lovasberény filiája. 1761 óta önálló plébánia, ebben az időben épülhetett a képen látható plébániához, melléképületeivel együtt. Ebben az állapotban találta OBERMAN Mihály, amikor a falu negyedik plébánosaként 1791-ben székesfehérvári káplánságából Nadapra kapott kinevezést.

Leírja, hogy jóllehet csak 30 éve épült a plébániához, olyan nyomorúságos és elhanyagolt állapotban találta, hogy esős időben alig talált száraz helyet ágyának a szobában, mert a nádtetőt a szélviharok megrongálták, deszkái szűttől összeragva elkorhadtak, kicsi és rosszul elhelyezett ablakai sötétté tették az annyira alacsony szobát, melynek tetőgerendáját kézzel könnyen el lehetett érní. A nagyobb szobából vezetett egy kis ajtócska az egyetlen ablakkal ellátott, hálószobának nevezett helységbe, melyet akkoriban élés- és szerszámkamrának használtak. A padlásra az udvarról szabadon álló lépcső vezetett. Az árnyékszék a sekrestye közelében, a kert, jobban mondva szérű bejáratánál, mint a kép mutatja. Ugyanott a cseléd-szoba és konyha úgy-ahogy megvolt, de javításra szorulóan. A konyhaajtótól akkora volt a szintkülönbség, hogy telente a konyhára szükséges dolgokat csak a tornáccon keresztüli kerülővel lehetett odavinni, sőt a pincéhez — ahogy a háziak mondják — olyan nehéz volt a le- és felmenetel a jéggel borított út miatt, hogy jóllehet elegendő boruk volt, inkább nem ittak.

A továbbiakban leírja a szerző, hogy milyen pénzforrások segítségével sikerült a templom renoválása, torony hozzáépítése, milyen javításokat végeztek rajta, melyik mennyi költséget emésztett föl. *Longe difciliior fuit* — folytatja, jóval

I. kép. Conspectus aedificiorum cum fundus adjacentibus parochiae Nadapiensis. Forma, antiqua anno 1790. A nadapi plébánia épületeinek vázlatos képe belsőiségeivel együtt. Régi forma 1790-ből

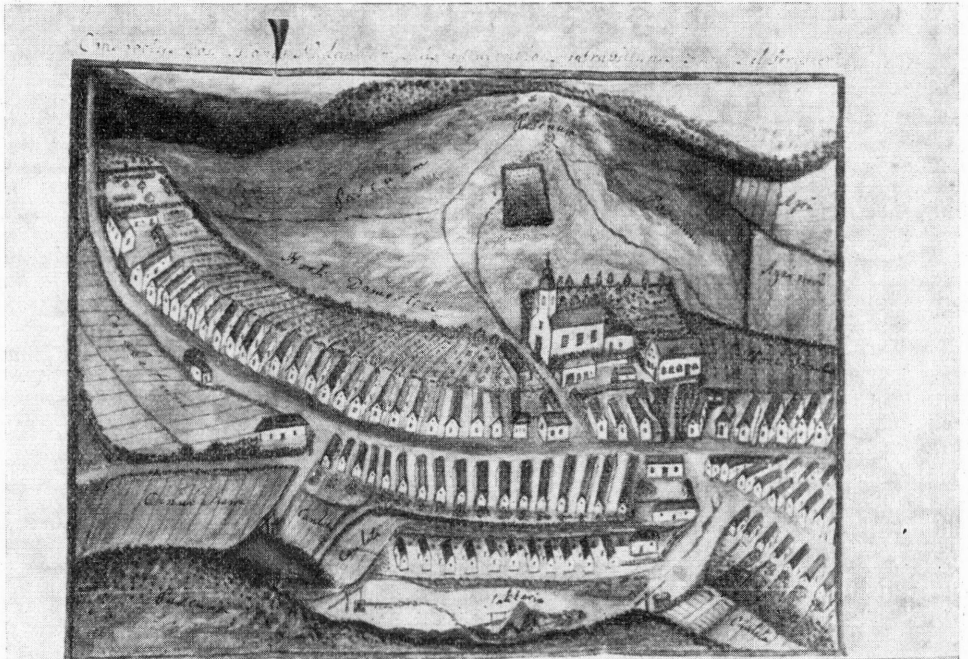
nehezebb volt a plébániaház javítása, az uradalom a tetőhöz szükséges nádon kívül mást nem biztosított. A község vállalta a szükséges munkát és fuvarozást és az egész új tető költségeit. A kőművesek napidíjáról, mészről, tégláról, új ablakokról, ajtókról a plébános gondoskodott, saját költségén, mert a község nem győzte ezeket. A ház megnagyobbítása, falak felemelése, szobák mennyezete és az egész javítás a plébánost terhelte, a különbség a régi és az új állapot között jól látszik a képen. A pince már nagyon roskadozó volt, javításra szorult, évek óta nagy nehézséggel lehetett csak használni, rossz helyen való fekvése és nehezen megközelíthetősége miatt, a plébános helyette teljesen újat építtetett a szérún, saját költségén.

Eddig tart OBERMAN plébános beszámolója, vegyük szemügyre az általa festett képeket, mennyiben igazolják mondani-valóját, mennyivel árulnak el többet a leírtaknál? Az 1. sz. képen látható meszelt plébániaház nyeregtetős, egyenes füstlúkas tűzfalal, két felül boltozott kéménynyel. Utcái homlokzatán közepén elhelyezett ablak, tornácra nyíló ajtó, udvari

frontján boltozott tornác, talán két részes ajtó, padlásfeljáró. Az említett eseléd-szoba-konyha oldalához hozzáépítve az alig kivehető árnyékszék. A jól látható gazdasági épületek, melyekről nem történik említés, nem meszelték, csak tapasztottak, a templom felé sövénykerítés, mellette levő két ajtós, két ablakos épület, feltehetően istálló; az előtte látszó sövényfalú épület fészter lehet, mindkét építmény nádfedeles, a templom felőli oldalán lekötött nyeregtetővel.

A második akvarellen az átalakítások közül legszembeszökőbb a plébánia utcai homlokzatán két ablak, vakolatdíszes tűzfalán három szellőzőlyuk, udvari fronton lábazat színesre festve. A tető nádazása a gerinccel párhuzamosan leköttözve; a padlásfeljárót lebontották. Lényeges változás még, hogy e templom melletti temetőt megszüntették, határát fákkal ültették körül, keleti része a plébánia kertjéhez került, az új temetőt északabbra helyezték.

A 2. képen (mely a kéziratban 3.) jól kivehető a soros település, utcai fronton egy ablakos, 90 lakóháza (NAGY Ludovicus 1828-ban megjelent *Notitiae*-ja szerint Nadapon 85 ház van,

2. kép. Conspectus possessionis Nadap cum suis adjacentibus fundis et peripheria. Nadap község vázlatos képe belső telkeivel és környékével

OBBERMAN festménye tehát a gyűjtés ideje óta eltelt 5–6 évi növekedést is tükrözi). A házak mögött közvetlenül a kert, gazdasági udvarrész nélkül. A plébánia gazdasági épületei is lebontásra kerültek, új istálló épült helyükre, a pince lebontásáról már a szövegrész beszámolt.

Az akvarellen mindenütt jól kivehető felírások közül csak a *salitaria* szorul magyarázatra, analógiák nélkül álló, de

feltehetően (birka) szóhelyet akart vele az ábrázoló kifejezni.

Az építkezési adatokon, beszámolókn kívül más természetű feljegyzéseket nem találunk a kéziratban. Jelentősége, hogy a kataszteri felmérésekkel kb. egy időben készült ábrák, gyér számú XVIII. századi népi építkezésre vonatkozó ábrázolásaink számát növelik.

SCHRAM FERENC

Kiegészítés

Kiváló zenetudósunk, SZABOLCSI Bence 70. születésnapjára jelent meg a *Magyar Zenetörténelmi Tanulmányok* II. kötete. Bevezetőként SZABOLCSI professzor összes megjelent munkáinak címjegyzékét summázta 7 részben a nagy gonddal összeállított bibliográfia, melyet BERLÁSZ Melinda és HOMOLYA István készített körültekintő alapossggal. Miután SZABOLCSI még ma is lelkesen dolgozik, életműve nincs még lezárva, így műveinek lajstroma csak ideiglenes.

A gazdag repertóriumot azonban kiegészíthetjük pótlólag a különböző periodi-

kákban publikált öt, magyar nyelvű, tanulmány, cikk, bírálat megnevezésével, mely mind a C fejezet anyagához kapcsolandó. Mert ezek is szorosan hozzá tartoznak az összmunkássághoz, miután egyik sem valamelyik másutt olvasható cikk tartalmi ismétlése, hanem mindegyik önálló megállapításon alapul.

A bibliográfia C tételében nem említett cikkek jegyzékét az alábbiakban közöljük időrendben:

1. *A cigányzenétől a népzeneig*. Magyar Szemle XXII. (1934) szept.—december 68–73. l.

2. *Wogulische und ostjakische Melodien*... von A. KANNISTO und K. F. KARJALAINEN... Magyar Nyelvőr LXVI. (1937) október–december 8–10 f. 106–108. 1.

3. *A barokk zene* Új Idők XLIX (1943) 222–223. 1.

4. *Stílustörténet, mint tantárgy* Zene-pedagógia II. (1948) 6. sz. 81–83.

5. Az „Új Világ” zenei vitája. Szabolcsi B. hozzászólása. Új Világ 1948. jún. 18.

Ezenkívül a C fejezetbe ugyan nem tartozik, de említhető KADOSA Pál: *A huszti kaland* c. vígopera librettója JÓKAI nyomán.

SONKOLY ISTVÁN

Révay Péter ajánló levele Gáspár vajda és népe számára 1608-ból

Az alábbiakban latin eredetiben és magyar fordításban közölt, „Gáspár vajda és az alatta vitézkedő cigányok” számára adott ajánlólevél, tudomásunk szerint az eddigi előkrült legrégebb ilyen nemű irat. Külön érdekessége, hogy részletesen és nagy rokonszenvvel szól a „szegény egyiptomi nemzet”-ről, mely „mitsem tudva a gazdagságról... csak egyik napról a másikra, egyik órától a másikra élve, ... méltó az irtalomra”.

Az ajánlólevél kibocsátója Révay Péter (1568–1622) turóci főispán, korának egyik legműveltebb protestáns főura volt. A strassburgi egyetemen tanult, s hazatérve, családja társadalmi helyzete, vagyona és tehetsége révén nagy politikai karriert futott. 30 éves korában, 1598-ban már Turóc megye főispánja, 1604-ben a királyi tanács tagja, s két hónappal az itt közölt irat kelte után, 1608. novemberében koronázott. A magyar koronáról írt, 1613-ban kiadott és több kiadást megért munkája (*De Sacra Corona regni Hungariae*) máig alapvető a XVII. századi magyar államjog megismerése szempontjából. (L. SZINNYEI: *Magyar írók* XI. 869–70; NAGY Iván: *Magyarország családai* IX. 713; *Magyar Életrajzi Lexikon* II. 511–12; SZILÁGYI Sándor: *Révay Péter és a Szent Korona*. Bp.)

A közölt irat egykorú másolatban maradt reánk a Szepes megyében birtokos Máriássy család levéltárában. (Jelzete: *Magyar Országos Levéltár, Máriássy cs. P-1194. Fasc. 2, Conv. 1600–1610; Fol. 77*. A latin szöveg magyar fordítását Dr. KENÉZ Győző készítette.)

Petrus de Reua, perpetuus comes comitatus Thurociensis, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis consiliarius etc. Universis ac singulis, cujuscunque status, conditionis ac praesinentiae hominibus hasce nostras lecturis ac auditoris salutem ac quorum interest servitii commendationem. Cum volueres coeli suos habeant nidos, vulpes foveas, lupi latibula et animalia quaeque sua agnoscant domicilia, misera saltem gens Aegyptiaca, quos vulgo Cyngaros vocant, nescitur pro certo,

quamvis vulgo feratur, an ov crudelis illius Pharaonis tyrannidem, vel vero diis ita disponentibus, veteri suo instituto, in agris, campis, extra urbes, sub tentoriis saltem attritis, vitam acerbam agere consueverit, unaque senes, juvenes, pueri et infantes eiusdem gentis, imbres, frigora, aestusque intentissimos extra parietes sufferre didicerint, nullamque in terris habeant haereditatem, non urbes, arces, oppida, neque tecta optent regalia, sed incertis sedibus oberrantes, ignari divitiarum, atque inscii omnis ambitionis, in dies et horas sub dio duntaxat manuum labore victum et amictum quaerint. Quapropter hanc gentem misericordia dignam existimando, vestras ac vestrum singulos rogo, meisque committo, ut dum et quandocunque aliqua huius gentis Aegyptiaca caterva, praesertim vero praesentium exhibitor Casparus Vayda cum sibi subjectis et sub ductu suo militantibus Cyngaris, una cum liberis, familiis et bonis suis ad vestras terras, tenuta, dominia aut in dominium vestri pervenerit, libertatem isdem in suburbiis, pratis et terris vestris descendendi, tentoria figendi, artemque fabrilem probe exercendi facultatem concedere, eosque contra quosvis turbatores defendere velit, ac mei debeant. De caetero easdem dominationes vestras feliciter valere cupientes. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum in arce Holych, 9. die Septembris, anno Domini 1608.

Petrus Reuay

Magyar fordítása:

Révay Péter, Turóc vármegye örökös főispánja, ő szent császári felsége tanácsosa stb., mindazoknak, akik e levelünket olvasni és hallani fogják, legyenek bármilyen állapotú és rangú emberek is, együttesen és külön-külön üdvözlötünket, és akiket megillet szolgálatunk ajánlását is. Az ég madarainak saját fészük van, a rókáknak is saját vermük, a farkasoknak is búvóhelyük, és minden egyes állatfajta

jól tudja hol van otthona, csakis ama szegény egyiptomi nemzet, melyet köznyelven cigányságnak neveznek — nem lehet bizonyosan tudni azt, hogy miért, ámbár széltében-hosszában beszélnek róla — talán ama kegyetlen fáraó zsarnoksága miatt, avagy talán azért, mert az istenek így rendelték, ősi hagyománya szerint a szántóföldeken, a mezőkön, a városokon kívül, csakis rongyosra kopott sátrai alá húzódva éli mármegszokott keserves életét; és ugyanennek a nemzetségnek öregje fiatalja, gyereke és csecsemője ezzel együtt megtanulta azt is, hogy a házfalakon kívül viselje el a záporosót, a fagyos hideget és a rekkenő forróságot egyaránt, nemkülönben azt is, hogy ne legyen e földön semmiféle öröksége, ne kívánozzék városokba, várakba, mezővárosokba, ne húzódják királyi oltalom alá, hanem mindig bizonytalan településeiről ide-oda elbolyongva, mítsem tudva a gazdagságról, semmiféle célratörő igyekezetet nem is ismerve, csak egyik napról a másikra, egyik órától a másikra élve, csak úgy, az Isten szabad ege alatt keresse meg kétkezi munkájával élelmét s ruházatát. Ezért én,

ki úgy vélem, hogy ez a nemzetség méltó az irgalomra, kérek benneteket, s közületek kit-kit külön is, az enyéimnek pedig meghagyom, hogy ha bármikor ennek az egyiptomi nemzetségnek valamely csapata, de különösképpen e levél felmutatója, *Gáspár vajda* a neki alárendelt és az ő vezetése alatt vitézkedő [így] cigányokkal, ideértve gyerekeiket, családjukat s javaikat is, odaérkeznek földjeitekre, birtoktartozékaitokra, uradalmaitokba vagy uradalmatokba, szíveskedjete, az enyéim pedig legyenek kötelesek nekik az engedélyt megadni arra, hogy ők alsóvárosaitokban, rétjeiteken és földjeiteken letelepedhessenek, sátraikat fölverhessék, és kovácsmesterségüket derekasan gyakorolhassák, és védelmezzétek meg őket mindazoktól, akik bántani akarnák őket. Egyebekben Uraságtoknak boldog, jó életet kívánok. Ezt a levelet elolvasása után vissza kell adni felmutatójának. Kelt Holics várában, szeptember havának 9. napján, az Úr 1608. esztendejében.

Közzéteszi: BENDA KÁLMÁN

VITÁK, VÉLEMÉNYEK

A II. Nemzetközi Néprajzi Filmszemle és Tudományos Tanácskozás

Szekszárd, 1970. augusztus 8 – 13.

Nehéz feladatot vállalt magára Szekszárd városa, amikor egy nemzetközi filmszemle és egy ahhoz kapcsolódó tudományos tanácskozás megrendezésére vállalkozott. Dicséretre méltó bátorsággal vágta neki a szervezéssel járó feladatok sűrűjének, s most, hogy már túl vagyunk a „fesztiválon”, siessünk kijelenteni, hogy jól vizsgáztak, sikerült jól lebonyolítaniuk az európai néprajzi filmesek első nagyobb találkozóját. Sikerült elérniük a Szemle elsődleges célját: „megvetni egy olyan találkozás alapjait, amely előbbre viheti Európa néprajzi filmezésének ügyét”. De van mondandójuk a szűkebb szemhatárok, a hazai közművelődés számára is: „azért igyekszünk – más kutató és feldolgozó módszerek mellett – filmre is menteni és a művészi alkotások fokára emelni a népet, hogy a közös nemzeti kultúra igazi, termékeny hatóerejévé váljon. A film a mi kezünkben olyan, mint a gyűjtőében a ceruza, a zeneszerzőben a kottapapír és a hangjegyek: eszköz a népi hagyományok magasabb kultúrszintre emeléséhez”.

A hazai néprajzos társadalom távolmaradásával tüntetett, így a krónikásnak könnyű dolga van: részletes beszámolót kell adnia. Egyrészt azért, hogy ezáltal megőrökítse ennek a sorozatnyitó eseménynek a mozzanatait, másrészt, hogy a következő alkalomra, 1972-re kedvet csináljon azoknak, akik most nem jöttek el.

I. A hat napig tartó program a következőképpen alakult:

1970. aug. 8. Megnyitó és anyitó-előadások:

Dr. ORTUTAY Gyula: *Néprajz és film.*

Dr. K. KOVÁCS László: *Néprajzi filmek készítése Magyarországon.*

(Du.) Látogatás a Béri-Balogh Ádám Múzeumban (filmvetítés).
(Este) a filmszemle ünnepélyes megnyitása.

Bevezetőt mondott: KÖLLŐ Miklós, a zsűri elnöke.

– a fesztivál-filmek vetítése: I. sorozat

– a Szekszárdi Városi Tanács VB fogadóestje a fesztivál vendégei tiszteletére.

Aug. 9. A szekcióvetítések megnyitása?
Előadást tartott: RAFFAY Anna: *A néprajzi filmezés műfajai* címmel. Levetítették az Avatás Sárközben c. kutatófilmet.

A következő szekciókban indult meg a munka:

a) Kutatófilm – gazdasági néprajzi – szekció
Szekcióvezető: K. KOVÁCS László

b) Szokás – folklór-tánc – szekció
Szekcióvezető: DÖMÖTÖR Tekla

c) Népi díszítőművészet és módszertani szekció
Szekcióvezető: dr. WEBER-KELLERMANN Ingeborg – JUHÁSZ Antal

(Du.) Kirándulás a Sárközbe (Decs).

– két előadás hangzott el:
KATONA Imre: *A Sárköz néprajza.*

SÁROSI Bálint: *A népdaltól a kórusig.*

(Este) A fesztiválfilmek vetítése: II. sorozat.

Aug. 10. (de.) Szekcióvetítések II. (A vetítésre került filmek ismertetésére és értékelésére később visszatérünk beszámolóink második részében.)

(Du.) Kirándulás a Gemenci erdőbe

(Este) A fesztivál-filmek vetítése: III. sorozat.

Aug. 11. (De.) Szekcióvezetések III.

(Du.) Kirándulás Sióagárdra.
(Este) Néptáncbemutató és a fesztivál-filmek vetítése: IV. sorozat.

Aug. 13. (De.) A tudományos szekcióvetítések tapasztalatszeréje és vita a nemzetközi együttműködés, valamint a magyar néprajzi filmezés lehetőségeiről.

(Este) Eredményhirdetés és díjkiosztás

A Szekszárdi Járási Tanács VB zárófogadása a fesztivál vendégeinek tiszteletére.

2. A filmszemle külföldi vendégeinek névsora:

A Szovjetunióból CSABINJAK Jan és SOPOLIGA Miroslav (Ukrán SzSzK), Csehszlovákiából dr. SVOBODA Vlasta és dr. MISUREC Zdenek; Lengyelországból WTADYKA Elzbieta, KRÓLIKOWSKA Elzbieta, NIESMIALEK Alexander, ZUKOWSKI Witol és ZGIERUN Zdzislaw; az NDK-ból dr. HOMAGK Fritz; Jugoszláviából Dr. BURÁNY Béla és neje, a Német Szövetségi Köztársaságból dr. HEINRICH Grund és neje, prof. dr. WEBER-KELLERMANN Ingeborg, WEBER Wilhelm Heinrich, dr. KÜNZIG Johann, dr. WERNER Waltraut, dr. DORE Andree; Ausztriából dr. EGGER Gerald és Szóts István; Hollandiából: KOKKE C. T.; Spanyolországból; MORALEJE HERNANDEZ Gabriel; Franciaországból PIALAT Henri; Svájcban; YERSIN Yves; Görccsős Mihály Kassáról és WILLEMONT Jacques és neje, akik Franciaországból jöttek, hogy ösztöndíjasként tanulmányozzák a magyar néprajzi filmezést.

3. A résztvevő filmek:

Négy csoportba osztották a beérkezett filmeket. A hivatásos művészek által készített 35 mm-es filmek néhány kivétellel bemutatásra kerültek az esti vetítések alkalmával. Majd a 16 mm-es filmek kerültek sorra, végül a 8 mm-es amatőr filmek. A versenykiírásban az is szerepelt, hogy csak új filmekkel lehet nevezni!

*

A filmfesztiválhoz kapcsolódva nyolcféle kiállítást láthattak a külföldi vendégek és a beföldi érdeklődők: Országos szövegiállítás a Múzeumban (rendezte: ÉGETŐ Melinda). *Tolna megye élő népművészete* (Megyei Művelődési Központ Kiállítótermében). *Magyar Parasztfestők kamara-kiállítása* (Megyei Művelődési Központ 1. emeleti színházi előterében, rendezte: MOLDOVÁN Domokos). *Egy szokás akvarellben* (Fesztivál Klubban). Népművészeti és Háziipari Vállalat kiállítása (Színház földszinti előterében – árusítással). *Gyermekjáték és babakiállítás* (PANORÁMA FILMSZÍNHÁZ előcsarnokában, rendezte: IGAZ Mária). *Kopjafák* (Mozi előcsarnokában – fotokiállítás MÁRTON László képeiből). *Népi hímzések* (Sióagárdon).

Ezek a kiállítások hasznosan egészítették ki a fesztivál látványosságait. Különösen a parasztfestők kiállítása volt szép és a fotokiállítás. Ez a két művészeti ág a film édestestvére, ezért a következő filmfesztiválra egy szélesebb körűen meghirdetett néprajzi fotokiállítást kellene szervezni.

Ennyi kiállítás talán túl soknak tűnik, mégsem volt az, hiszen a délelőtti vetítések miatt „sötétbe zárt” szakmai közönség számára felüldülés volt találkozni a népművészet régi és új alkotásaival. A kiállított anyagok és a kirándulásokon látott valóság együtt, különösen a külföldi vendégeknek, segített abban, hogy egy összetett, valóság-hű képet alakítsanak ki a megyéről és egy kicsit hazánkról is.

A valóság-hű kép kialakításához nagy mértékben hozzá kívánt járulni a rendezőség azzal, hogy neves kutatók a kirándulásokhoz kapcsolódva, külön előadásokat tartottak a megyéről, a tájról vagy a paraszti életformáról. Így hangzott el (a programban említett két előadáson kívül még): VARGA Mariann: *A sióagárdi népviselet és hímzés alakulásáról és fejlődéséről* c. előadása.

ANDRÁSFALVY Bertalan: *Tolna megye néprajza*.

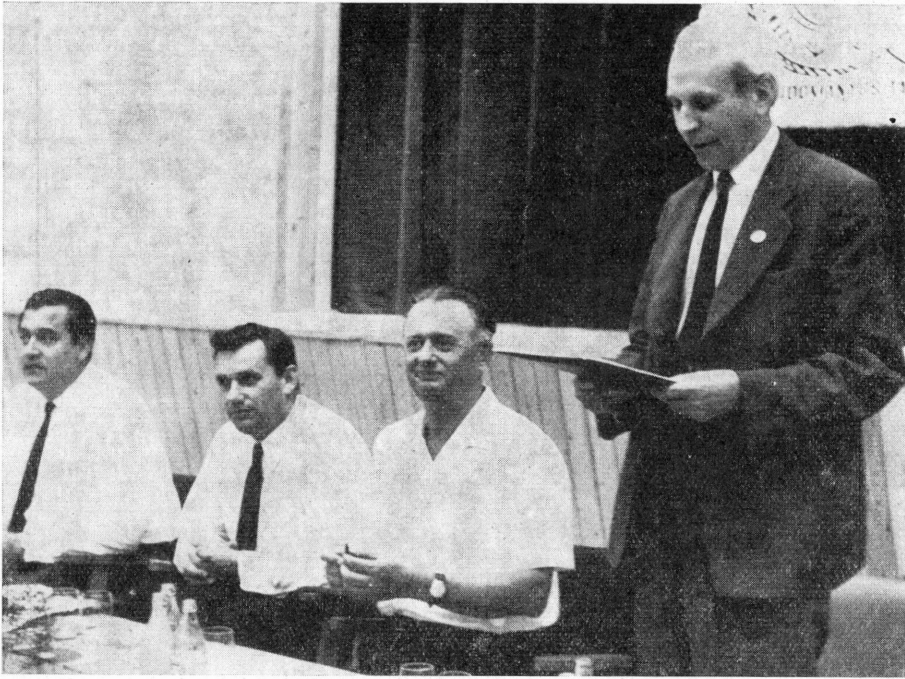
SOLYMOS Ede: *A gyűjtögetés, halászat, vadászat hagyományai Magyarországon*.

VINCZE István: *Szőlő- és borkultúra Magyarországon*.

A tanácskozás és a filmek

A tudományos tanácskozást és az egész filmszemlét ORTUTAY Gyula akadémikus előadása nyitotta meg, amelyben a néprajzi filmezés tudományos és közművelődési jelentőségével foglalkozott. Idézzük legfontosabb gondolatait: „A filmszemle megrendezésének jelentőségét a következőkben látom. Minden tudomány számára döntő kérdés ismeretanyagának megközelítési módszere. A természettudományok alapvető filozófiai kérdése a mérés: lehet-e mérni a megfigyelendő jelenségeket, a mérés nem befolyásolja-e a mért, a vizsgált témát. A történettudományoknál más a helyzet és ismét más a társadalmi-kulturális folyamatok megfigyelés esetén A néprajz, a folklór megfigyelő, mérő módszere lassan fejlődött. A társadalmi összefoglaló leírástól, ábrázolástól, a lejegyzés különböző formáin át a modern gépi felvételekig. Itt is felmerültek mindazok a gondok, amelyek más tudományágak esetében is a mérés, a megfigyelés hitelességének problematikája körül csoportosulnak. De tudjuk, hogy a megörökítés és a rögzítés finom módszerei kezdik megközelíteni a tudomány számára lehetséges objektivitást. Így például a filmezés mostani modern formái lehetőséget adnak a hű megörökítésre. Bűn volna, ha ezzel a lehetőséggel nem élénk. Az már módszertani kérdés, hogy milyen témát, milyen teljességgel filmezzünk. Mi legyen

a megközelítés legdiszkrétebb, a hitelességet legjobban megőrző módja? Van-e a tudományos rekonstrukciónak például elhagyott viselet, szokás, munkafolyamat filmen való megörökítésére? Milyen témákat kell kiemelni? Ilyen és hasonló kérdések azok, amelyekre a válaszadás egy tudományos tanácskozás feladata kell legyen. — E rendezvény jelentős még azért is, mert úgy tűnik, hogy egész Európában egyre kevesebb a hitelesen filmezhető, a teljességében megragadható néprajzi jelenség. De az is igaz, hogy még Európában is nagyon sok a folklorisztikus elemek megörökítésének lehetősége. Azért is tartom fontosnak e találkozót, mert *kialakíthatja azoknak a témáknak a jegyzékét, amelyek mielőbbi rögzítésre várnak, elsősorban az iparivá váló társadalmakban.* Az itt megrendezendő tanácskozásnak lehetne fontos feladata, hogy elősegítse a néprajzi filmezés nemzetközi szervezetének megalakulását. Igaz, hogy nem is egy regionális, több nemzetet összefoglaló néprajzi ösvétsegen van. Ezeket azonban jó volna összefogni egy közös szervezetté. E szervezet létrehozását sürgeti, hogy napjainkban a világon még megtalálhatók a legarchaikusabb kultúrformáktól a különböző átmeneti folklorjelenségeken át az ősi, a paraszti,

a városi életforma kialakulása. Erre a megalkotandó szervezetre várna ennek a kultúrának a megörökítése. Remélem, ez a találkozó segít a magyar néprajzi filmezés és ennek keretein belül a tudományos, honismereti, regionális, az oktató-ismeretterjesző, egymástól bizonyos pontokon, bizonyos igényekben eltérő, de végső soron közös célt szolgáló kibontakoztatásában. Úgy gondolom, rendezni kellene az eddigi néprajzi filmeink archívális anyagát, meg kellene teremteni a különböző filmezési szintek közötti kapcsolatot és azt, hogy a néprajzi témák közös irányítása, szakmai ellenőrzése megnyugtatóan megvalósuljon. Javaslom, hogy *ez a találkozó vitassa meg a nemzetközi együttműködés lehetőségeit, azok fejlesztését.* Számosan üdvözölték levélben ezt a találkozót olyan külföldi kollégák, akik más jellegű elfoglaltságaik miatt nem lehetnek itt velünk. Őket is köszöntjük erről a tanácskozásról, ahol tudományunk közös és jelentős ügyéről van szó.”

Ezután K. Kovács László tartott előadást „Néprajzi filmek készítése Magyarországon” címmel. Elmondotta, hogy „a magyar néprajzi kutatás nemcsak a fonográfot használta a világon elsőként népdal- és szokásgyűjtésben, hanem már igen korán: 1910-ben foglalkoztak a Néprajzi Múze-

umban azzal a gondolattal is, hogy a film-szalagot is bevonják a kutatómunkába. Kutatóink felismerték a mozgókép nagy lehetőségeit; képességeit olyan népi kultúrjelenségek megörökítésénél, ahol az állókép, a rajz, de még a legjobb leírás sem volt képes arra, hogy a jelenséget maradéktalanul rögzítse az utókor, a későbbi idők kutatói számára. A filmfelvételek sorát azonban csak 1927-ben nyitotta meg GÖNYVEY Sándor. Népi táncot, a csárdás egy speciális változatát, az úgynevezett 'tiszapolgári csapóslás'-t filmelte, egy régi rendszerű, kézzel forgatott normál kamerával. A film hossza 40 méter volt. Ez az 'ős-film' az Országos Néprajzi Múzeumba került. Miután áttekintette a magyarországi néprajzi filmezés történetét, azzal zárta előadását, hogy „Ma Magyarországon mintegy 100 ezer méter keskenyfilm van a különböző gyűjteményekben. Ezek a filmek azonban túlnyomó részben csak archívfilmek, amelyek kimondottan a szakemberek tudományos munkája során használhatók, de talán csak 15–25 százalékban alkalmasak arra, hogy szakszerű kidolgozás után széles körben is bemutathassák azokat. — Ez idő szerint nincs más mód, mint az, hogy a jelenlegi szűkös keretek és lehetőségek között az archívfilmezést folytassuk. Emellett pedig együtt kell dolgozni a Magyar Filmgyártó Vállalat tudományos dokumentumfilm osztályával. Végére is filmet legtokéletesebben csak a filmgyár tud készíteni — igaz, hogy a legdrágábban. Ha a néprajzi szakember együtt dolgozik a gyár rendezőjével, akkor együtt van a két fejtétel: a fejlett technológia és a tudományos felkészültség, és elkészülhet a tudományos, korszerű, néprajzi film. Ez az együttműködés már néhány éve megkezdődött. Az így készült filmek nemzetközi cserére is alkalmasak”.

*

A filmek értékelését az etnográfus és filmes, valamint a népművelési szakemberekből álló zsüri elvégezte, és elmondhatjuk, hogy a legjobb filmek nyerték a díjakat. (A díjnyertes filmek kettő-három kivételével azok voltak, amelyeket esténként a nagyközönség is láthatott.) Sok érdekes, értékes film akadt a hetvennyolc film között (ebből magyar film volt negyvenhét), de természetesen minden filmet nem ismertethetünk. Néhány érdekesebbet emelünk most ki, amelyekről úgy gondoljuk, hasznos útmutatásokkal szolgálhatnak néprajzi filmezésünk számára.

A külföldiekkel kezdve a sort, a holland film egy olajsajtoló szémalomról szép, zárt szerkezetű, sallangoktól mentes

„munka-film” volt. Közönségsikere mutatta, hogy aprólékosága ellenére még azon a határon belül volt, ahol a száraz dokumentáció még elviselhető. SIMON Ferenc a göttingai Film Intézet munkatársaként Romániában forgatott. Egy idős parasztasszony siratja fiatalon elhalt leányát. Ez a megrendítő dokumentum bizonyítja, hogy milyen filmes lehetőségek rejlenek a néprajzi témákban — népzene-kutatóink figyelmébe ajánljuk ezt a filmet (bár tudomásunk van arról, hogy készült egy film Sirató címmel), de ez a Szenlén nem került bemutatásra.

Hazalátogatott, és új filmjét is bemutatta Szórs István, aki a hivatásos filmek közül elsőként fogott a néprajzi filmezés fellendítéséhez az ötvenes években — sajnos az ismert kultúrpolitikai (és történeti) események miatt csak a *Kövek, várak, emberek* c. filmjét tudta elkészíteni, de sok száz méter értékes filmananyag maradt meg akkori munkájából. A most bemutatott „Hallstadi ballada” c. filmjéből egy furcsa „népszokás”, a koponyafestést ismerhettük meg.

Díjjal is jutalmazták WEBER-KELLERMANN Ingeborg filmjeit. Az egyik nyugat-német televíziós társaság készítette ezeket a filmeket (kiváló minőségben — 16 mm-es magnetofon hanggal). Azt mondhatjuk, ezek voltak a legalaposabb munkák (májusfához és a húsvéti tojásokhoz fűződő szokások, valamint az aratás és cséplés). Rendkívül lelkiismeretesen mutatták be a szokások és a munka minden mozzanatát, a történeti párhuzamokat és a megváltozott körülményeket, a mai élet eseményeit (pl. a májusfa állításnál összeverekedtek a bal- és jobboldali diák csoportok). Ezekben a filmekben egy-egy tudós beszámolt a kutatások állásáról, és térképekkel érzékeltették az adatok térbeli elhelyezkedését. A 8 mm-es filmek kategóriájában két fiatal amatőr-filmes — GULYÁS Gyula és GULYÁS József — nyerte az első díjat. Áldozatos, kitartó munkával gyűjtötték össze az anyagot kisfilmjüköz Erdélyben, egy hagyományörző faluban, Székén. Szépségekben még oly gazdag az ott élő magyarság tárgyi kultúrája, hogy a honi falvakhoz szokott néprajzos szeme káprázik a viselet, az élő szokások színeitől. E kisfilm bizonyítja, hogy az amatőr-filmes mozgalomtól is lehet eredményeket, segítséget várni a paraszti életforma emlékeinek filmi megörökítése terén.

Ki kell emelni a Tolna megyei amatőr-filmesek kezdeményezését. 1970. június 14-én Deesen alkotótáborban jött össze 40 fiatal, Kiss István tanár vezetésével és több száz méter filmet forgattak (ezekből került ki a 8 mm-es filmek legnagyobb

része a Szemlén). A megyei művelődési ház adta a nyersanyagot, amit a hét stábra osztott fiatalok maguk hívtak elő, majd montírozták, és végül hangosították az anyagot, a magnetofonos gyűjtések hanganyagával. Kétségtelen, hogy ez is egyik járható útja a néprajzi filmezésnek — különösen a pénzsűkében levő vidéki múzeumok számára tűnik hasznosnak, ha keresik a kapcsolatot a helyi amatőrfilm klubokkal. Nem véletlen, hogy éppen a vendéglátó megye filmesei készítették el a „Tolnai Szvit” című kisfilmet. Ezt a filmet a zsüri nem értékelte eléggé, pedig a maga nemében egyedülálló, érdekes dokumentuma volt annak, miként válik a néprajz, a néprajzi gyűjtés a népművelési munka részévé. Arról szól, hogy a fiatal népi táncosok betanulnak egy táncot. A táncgyűjtés képeivel indul a film, idősebb férfiak táncolnak a felvevőgép előtt, régi motívumokat mutatnak be, majd a tánc leírása következik. A gyakorló teremben a fiatal fiúk és lányok az öregektől látott lépéseket gyakorolják, s végül a kész mű látható a színpadon — a zenét ugyancsak Tolna megyei gyűjtések felhasználásával OLSVAI Imre szerezte.

A magyar filmek közül ki kell emelni LAKATOS Vince munkáit (mind vetítésre került az esti vetítéseken), a hivatásos filmesek között ő a néprajzi filmezés doyen-je, az elmúlt évtized során egyre több néprajzi témájú filmet készített, s szinte egy önálló életmű állt össze ezekből. A Szemlén is több díjat nyert. A fiatal alkotó nemzedéket képviseli MOLDOVÁN Domokos, filmje Dudás Juliról, a galgamácsai parasztfestőasszonyról megérdemelt sikert aratott, és díjat is nyert — sőt azóta az Orvieto-i (Olaszország) I. Nemzetközi Néprajzi Filmfesztiválon is kitüntették. Filmjének különösen a dokumentatív részletei értékesek, és vallanak jó szemű rendezőre, olyanra, akitől egyre jobb néprajzi filmeket várhat a szakma. (Azóta két újabb filmje is elkészült.) Nincs tér most tovább folytatni a filmek ismertetését — a készülő magyar néprajzi filmkatalógusban minden Szekszárdon bemutatott (magyar) filmről részletes leírás olvasható majd.

A vita és a tanulságok

A filmszemle utolsó délelőttjét összegzésnek és a vitának szentelték. BALASSA Iván vezette a vitát. A hozzászólásokat magnetofonra vettük és (bizonyos stílusú javításoktól eltekintve) az ott elhangzott hozzászólások legfontosabb gondolatait adjuk közre. Lehetőséget kívánunk adni ezzel

a távollevők számára, hogy továbbgondolva az ott elhangzottakat, építő javaslatokkal támogassák a szekszárdi rendezőség munkáját. A vitaülés első részében, amelyen a külföldi vendégek is részt vettek, értékelték a szeksciók munkáját, és a nemzetközi összefogás problémáit is érintették. Sajnos ez utóbbi kérdésben érdemleges álláspontot nem sikerült kialakítani.

Bevezetésként DÖMÖTÖR Tekla professzor tekintette át a szeksció-vetítések eredményeit, összefoglalva azt, hogy a bemutatott filmek alapján hogyan rajzolódnak ki a néprajzi filmek, filmstílusok néhány csoportja. „A leíró jellegű, többnyire valamilyen mesterséget bemutató vagy valamilyen tárgy elkészítését leíró filmek mellett ott van a mozgalmassabb életjelenségeket megőrzítő csoport, a népszokásokkal foglalkozó filmek csoportja. Egyszerűbbek ezek között az olyan szép kisfilmek, mint az, amelyik egy betlehemes játékot (Kölesén) mutat be, s amelyben egy népszokás lefolyását pontos időrendben láthatjuk, a társadalmi háttérrel együtt. Problematikusabb az a film, amit életmód filmnek nevezhetünk. Vita volt arról, hogy a spanyol kolléga filmje — Esti mulatozás egy pincében — néprajz-e még vagy sem. Egyes nagyon szép filmek, pl. Lakatos Vince: Magány és Raffai Anna filmje a tanyai életéről, életmódot mutatnak be. Az a meggyőződésem, hogy nagyon helyes az, ha nem marad a néprajz annál az álláspontnál, hogy csak a szép, régi népművészetet, az utolsó faragó páasztort stb. mutatja be, hanem az újat is. (Sokat beszéltünk a gyönyörű bolgár filmekről, amelyek nem a jelenlegi állapotot, hanem egy konstruált archaikus képet mutattak.)

A szokás-filmek közül a legkiválóbbak a szokás modelljét mutatják meg, és helyesen nem mutatják be annak minden mozzanatát, hanem a szokás sűrítését adják. Elsősorban WEBER-KELLERMANN Ingeborg professzornő filmjeit kell említeni. A kérdés: hogy nálunk milyen filmeket csináljunk? A pontos dokumentumot vagy a művészi sűrítést? Mind a kettőre szükség van!”

K. Kovács László hozzászólása:

„Mi, etnográfusok a tevékenységünkkel archeológiai munkát végzünk. A régész a múlt néprajzát tárja elénk, mi pedig azon fáradozunk, hogy az eljövendő időt mentesítsük, amennyire lehet, az archeológiai munkától. Mi szemtanúi és kortársai vagyunk a magunk kultúrájának, sőt csinálói és elpusztítói is egyben. Mi erről többet tudunk mondani, mint az, aki ezer esztendő múlva ásóval kapar ki minket a földből, ezért a jelen minden irányú részletes vizsgálata szükséges. Természetesen a problé-

ma sokrétű, és sokrétűen kell ehhez hozzányúlni. Az egész ergológiai kultúrát maradéktalanul filmezni kell, nem elég a múzeumba betenni a tárgyakat, szerszámokat; funkciójukban kell vizsgálni, és erre valók azok a filmek, amelyek unalmasak, hosszasan mutatják be a tárgyak, eszközök használatát. Még a házakat, a lakás módjait is filmezni kell és az egész életformát. Figyelni kell az életforma belső tartalmát, törekvéseit, a változás tendenciáját, egy szóval az élet teljességét kell lencsevégre venni. Nem elég kicsi részleteket bemutatni, mert akkor nem tudjuk megragadni az embert, a társadalmat. Ma már az etnográfus nem elégedhetik meg azzal, hogy csak a parasztság kultúrájával foglalkozik, mert a *paraszt* már lényegében eltűnt, és egyre inkább eltűnik, : történelmi kategóriává lesz. Ezért ha parasztot és régi életformát keresünk, a perifériákra kell mennünk, és a maradék, megrekedt életformákat (kérdés, hogy ez azonos-e azzal, aminek a maradéka?) kell felkutatnunk. Ez csábító, mert a szociológiának sok minden fajta játékaival ajándékozta meg a kutatót. Ezek azok az aspektusok, amelyek kibékítik azt az ellentmondást, hogy: életformát adjunk-e röviden, és ezáltal kápráztasson el a film, vagy pedig elaltasson egy szerszámkészlet hosszadalmas bemutatásával."

ANDREE Dore véleménye szerint ugyanolyan szükség van a hosszadalmas dokumentációra, mint a látványosabb filmekre, mert ezekből lehet később a látványos filmeket összeállítani.

WEBER-KELLERMANN Ingeborg professzornő azt gondolta, hogy az nem egészen úgy van, hogy készítsünk a szakemberek számára hosszú, részletes dokumentatív filmeket, és aztán abból sűrítsünk közönség filmeket, hanem ugyanolyan lényeges, hogy megrajzoljuk a társadalmi hátteret, a vizsgált jelenség helyét, és hogy megfogjuk az embert, aki a jelenségek főszereplője, aki élteti a szokást. „Hiszen végül is, mindig a társadalmi embert kell bemutatni.”

DÖMÖTÖR Tekla felvetette azt a kérdést, hogy a résztvevőknek van-e valamilyen elképzelésük arról, hogy milyen keretek között lehetne megszervezni a nemzetközi együttműködést? Szerinte az első lépés az, hogy a filmekről katalógus készüljön, és akkor a filmeket egymással cserélni lehetne. Említette, hogy értesült arról, hogy készül a magyar néprajzi filmek katalógusa. A katalógus a kapcsolatok alapja, mert akkor kikölesönözhetik és megismerhetik egymás anyagát.

K. Kovács László javasolta, hogy a finnugor népekről készült filmeknek kellene egy központi archívumot felállítani, anná

is inkább sürgető feladat ez, mert a következő finnugor kongresszus Budapesten lesz.

RAFFAY Anna szerint a legsürgetőbb feladat az, hogy a jelenlevők (persze itt több jelenlevő néprajzosra lett volna szükség) segítsenek aktivizálni egy gárdát, akik az első lépést megteszik ahhoz, hogy egyáltalán egyeztetni tudjuk a munkákat. A nemzetközi együttműködést tekintve jó kiindulásnak gondolja azt, hogy Szekszárdon nyilván kellene tartani azt, kik foglalkoznak Európában néprajzi filmeléssel. Egy későbbi lépés lenne az európai néprajzi film-katalógus összeállítása.

ANDRÁSFALVY Bertalan néhány dolgot javasolt; az egyik a fesztivál rendezésével kapcsolatos: a résztvevők egészen röviden foglalják össze észrevételeiket, és juttassák el a rendezőséghez. Megjegyzései között volt egy hasznos javaslat, az, hogy a következő fesztiválon helyet kell biztosítani egy ma még, külön elnevezés nem lévén, alig meghatározható filmfajtának, amelyet ezen a fesztiválon TAKÁCS Gábor — VOIGT Vilmos: *Világják—életják* c. filmje képviselt. (Elnevezésére talán leginkább az összehasonlító-film-tanulmány lenne a legalkalmasabb.)

A magyar résztvevők számára a megbeszélés folytatódott, s két előadás hangzott el, mintegy vitaindítóként: VADÓC Kálmán, a megyei könyvtár igazgatója *Mit jelent a néprajzi film a nemzeti kultúrában?* címmel tartott előadást. Először a néprajzi filmet, mint „kultúrdokumentációs eszköz”-t említette és mint a korszerű népművelés hathatós segédeszközét határozta meg, amelynek jelentős szerepe lehet „népi kultúránk tudatosításában”. Felvetette azt, hogy az iskolai oktatás, az ismeretterjesztés keretein belül nagyobb szerepet kell kapjon a néprajzi film.

KODOLÁNYI János, a Néprajzi Múzeum főigazgató helyettese *Néprajz népszerűsítés* címmel tartott előadást. Abból indult ki, hogy „a tudomány eredményeinek ismertté tétele ismeretet nyújt magáról a tudományról is” s éppen ezért van szükség a néprajztudomány népszerűsítésére. A filmszemle jól szolgálta ennek ügyét. Idézett a Néprajzi Társaság alapító szabályzatából (1889), mert már ott is utaltak arra, hogy széles körben ismertté kell tenni az eredményeket: „egyáltalán az országban a nép- és embertani tudományok koncentrációja és művelése, terjesztése és népszerűsítése” legyen a Társaság egyik feladata. Ennek ellenére még ma sem mondhatjuk el, hogy a szélesebb néprétegek tudnak, mi a néprajz, mire használható, s ne azonnal valami ködös nacionalizmust érezzenek ki ebből a szövből.

Az előadások elhangzása után megkezdődött a vita a továbblépés lehetőségeiről, nehézségeiről — arról, miként lehetne mozdítani a magyar néprajzi filmelés szekerén.

VITÉZ Gábor hozzászólásában sajnálkozott azon, hogy mindig ugyanabban a szűkebb körben vesszük bonckés alá a magyar néprajzi filmelés kérdéseit. A Szemle tapasztalatairól szólva szép eredménynek tartja, hogy a szegedi találkozás után két évvel Szekszárdon sikerült megszervezni egy nemzetközi bemutatót és tanácskozást. Volt egy javaslata is: ne kössük meg a jövőben önmagunk és a külföldi résztvevők kezét azzal, hogy az európai néprajzra korlátozzuk a bemutatható filmek témáját, hanem bővítsük a Szemle nemzetközi jellegét, és a tanácskozás témakörét. Örömmel állapította meg, hogy a népszerű tudományos filmek kivívták a közönség érdeklődését, és minden várakozást felülmúlt az esti film-bemutatók látogatottsága. A Szemle bizonyította, s ez formai továbblépés Szegedhez képest, hogy a filmek bemutatása mellett szükség van a tudományos tanácskozásra is. Így Szekszárdon szervelesen megvalósult a tudomány és a filmelés kapcsolódása, s különösen örvendetes a film-alkotók és a tudományos kutatók együttműködésének alakulása. Örvendetes az is, hogy végre van állandó gazdája a szemlének (a szekszárdi tanács és a Babits Mihály Művelődési Központ), és Szekszárd városa vállalta a nem kevés anyagi, szellemi, fizikai megterheléssel járó rendezési munkát. A filmek nevében elmondta, hogy számukra, akik az ismeretterjesztés filmes módszereivel foglalkoznak, rendkívüli jelentőségűek a tanácskozások, mert visszacsatolási lehetőséget biztosítanak az alkotók számára. Hiszen az alkotó egy idő múlva szem elől veszti művét, és sem a laikus közönség, sem a szakközönség véleménye nem jut el hozzá. Erre a véleményserére a Szemlén kitűnő lehetőség adódott. A filmek találkoztak más országok filmeseivel, s ez azért jelentős, mert a Nemzetközi Tudományosfilm Szövetség a néprajzzal nem foglalkozik.

A néprajzi filmek tetemes anyagi befektetést igényelnek a Stúdiótól, s mivel ezeket a filmeket állami dotációból készítik (s nem titok, hogy ez a dotáció véges összeget jelent), az is nyilvánvaló, hogy bizonyos határokon túl tovább szaporítani a néprajzi filmek számát nem lehet. Nehéz helyzetben vagyunk, hiszen tisztában vagyunk a feladat rendkívüli fontosságával, és sokszor magunknak is nehézséget okozunk, hogy nem nyúlunk hozzá bizonyos témákhoz időben, és ugyanakkor tehetetlenül állunk az előtt, hogy nem jut

több pénz, holott a szellemi kapacitás a Stúdióon belül sokkal több néprajzi tudományos film elkészülését tenné lehetővé. Ez olyan probléma, amelyet állandóan felvetünk, de megoldást még soha sem kaptunk. Ez különösen aláhúzza annak fontosságát, hogy tovább kellene fejleszteni az együttműködést, a népszerű tudományos filmgyártás, a kutató-film készítés és az amatőr film között. Az élénk tornyosuló feladatokat csak közösen lehet megoldani. Annak a meggyőződésnek adott kifejezést a továbbiakban, hogy amikor egy népszerű tudományos film készül, akkor nem jelent nagy anyagi és szellemi erőfeszítést, ha ennek az anyagnak a leforgatása közben elkészülnének olyan felvételek, amelyek egy mozi-filmbe nem kerülhetnek bele, a nagyközönség számára érdektelenek, de értékesek a néprajzi kutatás számára.

Nagyon fontosnak tartja azt, hogy koordinálni kellene a néprajzi filmek készítését, és a néprajzi film-katalógus összeállítása ennek első lépése. Ugyanis a filmgyári témaválasztás eddig eléggé ad hoc jellegű volt. Mód van arra hogy a stúdió bizonyos témákat javasoljon a rendezőknek, különösen ha befutnak ilyen igények a tudományos élet részéről. Sajnos, a néprajzosok közül nagyon kevesen élnek a javaslattevés lehetőségével. Mint minden tudományos filmnél, a néprajzi filmnél is csak két szakember közös munkájából születhet időt álló, értékes alkotás; a tudós és a filmes együttes erőfeszítésére van szükség. Azzal zárta gondolatait, hogy a népszerű tudományos filmek alkotói számára megtisztelő feladat a néprajzi filmek készítése, s meggyőződése, hogy az olyan művészek mint LAKATOS Vince, aki a legtöbbet tette a néprajz filmen keresztül történő népszerűsítésre, igazi művészi hittel dolgoznak az ilyen alkotásokon, s egyre nagyobb sikereket érnek el ezekkel a filmekkel a különféle fesztiválokon. Az alkotók körében egyre népszerűbbek a néprajzi témák, s ehhez a munkához kérte a néprajzi kutatók segítségét, hogy a közös munkával minél több és jobb film készülhessen.

SZÉPLAKI Gyula (filmoperatőr) hozzászólása:

„Ezeknél a filmeknél az anyagi lehetőségek meglehetősen szűkreszabottak, és a rendezők nem tudnak eleget foglalkozni a témával, inkább hasonlít a kalákához az elkészítés, mint igazi munkához. Jó lenne, ha a néprajz területéről minél több témát kapna a filmgyár és ezáltal a rendezők. Kevés az az anyag, ami hozzájuk beérkezik, és különösen hiányzanak az olyan témák, amelyek nagyobbak, átfogóbbak,

s nemcsak egy-egy szűk terület specialistái számára érdekesek. Jó lenne a segítség a Minisztérium részéről is. A Filmgyárban legyen meghatározva az, hogy hány film kerüljön néprajzi témából, ez nagy segítséget jelentene, mert biztos, hogy így sokkal többen foglalkoznának néprajzi témával. El tud képzelnéi keretét néprajzi filmek készítésére, mint ahogy kereteket kapnak a játékfilmek készítésére, mert úgy érzi, hogy az ebben a keretben készült filmek felülmúlnának egy-egy közepesen sikerült játékfilmet. Egy néprajzzal foglalkozó filmes (és TV-s) tanácskozási testületet vagy bizottságot kellene létrehozni, amelyben azok a rendezők vagy operatőrök lennének, akik szeretnék néprajzi témával foglalkozni, és természetesen a másik részről néprajzosok lennének a tagjai.”

JUHÁSZ Antal hozzászólása:

„Nagyon jó dolog az, hogy a filmszemléhez kapcsolódva kicserélhetjük nézeteinket és megvitathatjuk tapasztalatainkat. Persze igazán az a hasznos, hogyha az itt született ötletek és tervek valósággá lesznek, ha az eredmények tettekben realizálódnak. Hozzászólásomat úgy szeretném sarkítani, hogy az elhangzó mondandó egyszer tettekké válhasson.

A szegedi tanácskozás ötleteit, tanulságait, javaslatait annak idején pontokba foglalva summáztuk, és azt eljuttattuk a néprajzi filmezésben érdekelt intézményekhez — nem kívánom ezek névsorát adni —, de sajnos kissé elfeküdt a javaslat az egyes intézményeknél. Talán azért, mert nem akadt mozgatója, mert nem volt olyan intézmény, amely ügyévé tette volna a néprajzi filmezést és a Szemle továbbvitelének ügyét egy darabig. A Néprajzi Múzeum vállalta ezt a szerepet, de hadd mondjam meg, nem tartom elegendőnek. Sokat emlegettük a *Néprajzi Filmbizottságot*, nagyon jó lenne, ha ez a bizottság úgy jönne létre, hogy a Néprajzi Múzeum fogná össze, és ebben részt vennének más intézményeknek a képviselői is, beleértve a vidéki kollégákat is.

Lenne egy másik észrevételem is: már Szegeden elhangzott az a javaslat, hogy a néprajzi filmezés ügyét úgy vihetnénk előbbre, ha nem csupán a filmgyár növelhetné a néprajzi filmek számát, hanem mind többen válnának ügyes „jegyzetelővé” a néprajzi filmezésben. Jó lenne, ha a filmgyári szakemberek, rendezők, operatőrök megtanítanának minket arra, hogyan kell a felvevőgépet kezelni. Nem ahhoz, hogy mi művészi és tudományos-népszerűsítő filmeket készítsünk, az maradjon teljesen a filmgyár asztala, hanem ahhoz, hogy jó néprajzi kutató filmeket készíthessünk, ami egyik műfaja, méghozzá

számottevő filmmel képviselt műfaja volt ennek a Szemlének.

Talán nem veszi zokon Tolna megye és az itteni rendező intézmény, ha most arra teszek javaslatot, hogy ennek a néprajzos filmtábornak a színhelye Szeged vagy Szeged környéke, vagy a Szeged környéki táj legyen. Azért lenne ez hasznos, mert a Tolna megyei amatőr filmesek munkái példamutatók lehetnének, és fellendítenék a csongrádi és más délalföldi amatőr filmesek néprajzi érdeklődését, és akkor talán nem gondolnánk mi, szegediek nosztalgiaival arra, hogy a sokat emlegetett kezdeményezés elkerült tőlünk, hadd tegyem hozzá, igen jó kezekbe került, és minden dícséret megilleti a helyi tanácsai és művelődési szerveket a filmszemle jó megszervezéséért, lebonyolításáért.

Megismételve az ötletet, úgy gondolom, két évenként lehetne megrendezni a néprajzi filmtábor, azokban az években, amikor nincs filmszemle. A táborban a film-szakemberek mellett az amatőr filmeseknek a néprajzi kutatók is tartanak előadásokat arról, hogy mire nyíljon rá a szemük, ha felvevő gépet fognak a kezükbe. Végül azt tartanám helyesnek, ha a tudományos kutatók filmkészítését erősítenék. A filmgyár szakértői bizottságai annak, hogy a filmgyár jó és nemzetközileg elismert néprajzi filmeket készít, és hogy az elért színvonalat tartani tudják. S még egyszer újra szeretném hangsúlyozni, hogy olyan Néprajzi Filmbizottságot látnék szívesen, amely operatív szerv lenne."

Részletek MOLNÁR János (akkor művelődési miniszterhelyettes) hozzászólásából:

„Kedves Elvtársak! A néprajzi filmeknek nagy szerepük van a népművészetek megismertetésében s talán abban is, hogy élővé tegyék a népművészetet. Önök is szemtanúi, fültanúi, részesei és sokan harcosai annak a most más eredményekben is gazdag folyamatnak, amit röviden a népművészetek újabb felvirágzásának is nevezhetnénk...

4-5 évvel ezelőtt kezdődött ez, amikor sokan — közöttük néprajzos szakemberek, írók, költők — egy kicsit kétségbeesett hangon vetették fel az itteni problémákat. Ez a harc napjainkig jelentős szakaszába érkezett. Ez a küzdelem arra irányult, hogy elsősorban a népdal, de a népi kultúra más ágai is foglalják el méltó helyüket a magyar művelődés egészében, és kapják meg az őket megillető szerepüket a nép művelésében. Az a sokszor elkeseredett, siránkozó hang, ami a hozzászólók hangjából kihallatszott, elegendetlenül szükséges volt ahhoz, hogy

sok jószándékú és küzdő ember erőfeszítésével együtt általánossá tegyék a felismerést, hogy a népművészeteknek a szocializmusban helyük van, sőt mással nem pótolhatóan van helyük. E felismerés oda vezetett, hogy a népművészetek a mai társadalomban élő ember életének eleven részévé kezdenek válni... Így van ez a népi díszítő művészetek területén, de ilyesminek a jelei látszanak a népdal esetében is. Ebben a folyamatban a néprajztudomány ismeretterjesztő tevékenységének és a néprajzi filmezésnek is nagy szerepe van. Segíthet abban is, hogy a népművészetek reneszánsza ne legyen egy átmeneti divat. A dolog lényege abban van, hogy sok ember áldozatos munkája révén politikailag bizonyítottuk: a szocialista társadalom kedvező feltételeket tud biztosítani ahhoz, hogy a népi kultúra, a népművészetek valóban élő részei legyenek az általános össz-népi művelődésnek...

Itt tudományos tanácskozás folyt, ahol a filmről mint a néprajztudomány népszerűsítésének egyik korszerű eszközéről esett szó. Jó lenne, ha a tanácskozás összegezéséből egy olyan fajta konklúzió is eredne, amelyik most már általános művelődéspolitikai, közművelődési szempontból meg tudná mondani, hogy hogyan kell néprajzi filmeket az eddiginél jobban a nép művelődésének eszközévé tenni. Sok tennivaló van ebben a tekintetben. Attól félek, hogy egy alaposabb vizsgálat e filmek hatásáról nem adna tulságosan kedvező képet. Ennek nem az az oka, hogy ezek a filmek nem jönek, hanem az, hogy nem ismertük fel jelentőségüket. A néprajztudomány a társadalomtudományoknak politikailag kényes területe. A történettudomány is az, meg a filozófia is, de a néprajz, amennyire ismerem, épp úgy alkalmas bizonyos nacionalista nosztalgiaák felkeltésére, mint amennyire a nemzetköziség, a valódi internacionalizmus és hazafiság, a haza és a nép megbecsülésének a felkeltésére. Ezt a nagy eszközt, a filmet éppen azért is sokkal intenzívebben felhasználhatnánk a tömegek nevelésére...

Jó lenne most már előre gondolkodni a következő tanácskozások központi témáin, kiválasztva egy-egy fontosabb elméleti vagy gyakorlati kérdést. Tervet kell készíteni arra, hogy miként is lehet ezt jól előkészíteni. Azt, hogy Magyarország valamiféle koordináló szerepet vállaljon a nemzetközi filmezésben — jó elképzelésnek tartom. A szegedi és a mostani tapasztalatokat tudományosan elemezve készülhetne egy átfogó javaslat a további tervekre. Vannak egymástól független javaslatok, de ezek inkább csak részjavasla-

tok. A Néprajzi Múzeum kidolgozhatja egy átfogó és a távlatokat is magában foglaló szolid, de precíz javaslatot, s egyben vállalhatja a néprajzi filmezés ügyének kézbentartását, szervezését is."

HOPPÁL Mihály a JUHÁSZ Antal által felvetett gondolatokat fűzte tovább, elmondta azt, hogy már megalakult egy Néprajzi Filmbizottság, de lényegében csak egy „pszeudo-bizottság” volt. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Bizottságának albizottságaként próbált működni, mert tudvalevő dolog, hogy minden bizottság csak akkor működik, ha tényleges hatásköre, ereje van és tere, ahol ki tudja fejteni azt a munkát, amit rábízta. Ha most újra csak egy újabb javaslat készül, azzal nem sokat lépünk előre, ha nem kapunk ígéretet arra, hogy a javaslatból meg is valósul valami. Azt kérte az illetékesektől, hogy a magyar néprajz szervezeti keretein belül ennek a Néprajzi Filmbizottságnak tényleg legyen operatív hatásköre, tehát mindenekelőtt biztosítani kellene alaki és technikai feltételeit, mert csak úgy tud hasznos munkát végezni.

LOVAS Róbert mondott zárószót, és a szervező bizottság, valamint a Tolna megyei

Tanács nevében meghívta a következő szemlére a résztvevőket, hazaiakat és külföldieket egyaránt. Bízunk abban, hogy két év múlva a Szemle vendégeit még jobb körülmények között sikerül majd elhelyezni, és a tanácskozásokhoz, a vetítésekhez még jobb szervezéssel nyújthatnak segítséget. Addig is eredményes munkát kívánva az 1972-es viszontlátás reményében búcsúzott a résztvevőktől.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi filmszemle és tudományos tanácskozás megrendezését siker koronázta, s ha voltak is néha változások, ezek nem veszélyeztették lényegesen a programot. Sikerült legyőzni a szervezéssel járó nehézségeket, természetesen a következő alkalomra még jobban fel kell készülni, hiszen még nagyobb számú külföldi résztvevővel lehet számolni. Végül köszönetet kell mondani Szekszárd város Tanácsának a filmszemle anyagi támogatásáért, valamint KISS István és RAFFAY Anna fáradhatatlan szervezőmunkájáért, azért, hogy néprajzi közéletünk egy rangos, külföldön is visszhangkeltő rendezvényt gazdagodott.

HOPPÁL MIHÁLY

KÖNYVSZEMLE

A Magyar Nyelvjárások Atlasza

II. rész. 193--388. térkép

Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében. Anyagát gyűjtötte a Magyar Nyelvatlasz Munkaközössége: BENKŐ Loránd, DEME László, IMRE Samu, KÁLMÁN Béla, KÁZMÉR Miklós, KERESZTES Kálmán, LŐRINCZE Lajos, VÉGH József. A munkaközösség elnöke: BÁRCZI Géza. Szerkesztette: DEME László és IMRE Samu. Akadémiai Kiadó. Budapest 1970.

A magyar nyelvtudomány töretlenül hajtja végre nagyszerű tervét, és 1970 legvégére megjelentette: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* és *A magyar szókészlet finn-ugor elemei* második kötetét és *A Magyar Nyelvjárások Atlasza II. részét*. Ez alapvető kiadványokkal tovább növekedett a néprajztudomány által is állandóan használt nyelvészeti források száma, és egyre biztosabbakká válnak a szó és tárgy kapcsolata vizsgálatának eredményei.

A Magyar Nyelvjárások Atlasza I. részéről közölt ismertetésemben (Ethn. LXXX: 126–131) részletesen bemutatam a munka szervezetét, célkitűzéseit és lebonyolítását. Ez felment e kérdések újra történő elemzésétől. Ezért ez alkalommal a térképekből adódó néhány néprajzi tanulságra, de még inkább a kutatás további lehetőségeire kívánom a figyelmet felhívni.

A Magyar Nyelvjárások Atlasza II. része először a házépítéssel, majd magával a házzal és részeivel foglalkozik. Ezek után a házberendezésről, a házban végzett munkáról és annak eszközeiről kapunk értékes adatokat. A mezőgazdaság ebben a részben is gazdagon van képviselve. Így a feldolgozás eszközeinek és a kisebb kéziszerszámoknak neveivel ismerkedhetünk meg. A legtöbb térkép az állattartás (ló, szarvasmarha, juh, kecske, sertés, baromfi, kutya, macska, méh) jellemző, kulcsfontosságú terminusainak földrajzi elterjedését mutatja be. Így az eddig megjelent két rész együttesen a magyar parasztság anyagi kultúrájának legkülönbözőbb területeit érinti, és részletes, összefüggő feldolgozásra nyújt lehetőséget. A néprajzi eredményekkel történő összevetés után szélesebb körű általánosítást is lehetővé tesz.

A *házpaddásnak* (199. térkép) a magyar nyelvterületen tulajdonképpen két alapszóra visszavezethető elnevezése ismeretes: *hiu* és *pad*. Dunántúl déli és délnyugati felében *hé*, *hi*, *hié* stb. alakban található meg, míg Erdélyben *hiu*, *hijú* és az Alföld keleti felének néhány falujában *házhija* összetételben fordul elő. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint (továbbiakban MNYTSZ) a *hiu* ugor, esetleg finn-ugor örökség, és összefügghet a *háj* „tető, fedél” szóval. E jelentés kialakulásának tárgytörténeti alapja is lehet: az egyszerű építmények teteje fakéregből készült (MNYTSZ 2: 85, 122). Úgy érzem, hogy az utóbbi megállapítás további vizsgálatra szorul ugyan, de az aligha lehet kétséges, hogy a szó maga ugor vagy finn-ugor eredetű. Ez a szavunk, ha más-más változatban is, a nyelvterület két egymástól legtávolabbi részén őrződött meg. A valamikori egységes használatát szakíthatta szét a szláv eredetű *pad*, mely az Alföld északkeleti részében, továbbá a keleti palócoknál található meg. A belőle képzett *paddás* már a nyelvterület legnagyobb, középső részét uralja, és láthatóan szorítja ki a többi elnevezéseket (vö. KNIEZSA István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* 1: 369–370. Bp. 1955).

A ház tetőszerkezetét, illetve annak egyes alkotóelemeit három lap mutatja be (196. *ollója*, 197. *koszorúgerenda*, 198. *kakasüllő*). A kiválasztást néprajzi szempontból nem tartom szerencsésnek, de a *kakasüllő* esetében, a nem nagy múltra visszatekintő elnevezés, nyelvi szempontból sem mond sokat. Itt ismét rá kell mutatnom arra, hogy egy vagy több néprajzi szakember bevonása a kérdőív elkészítésébe, legalábbis néhány esetben, az eredményeket elmélyítette volna. Ez a megállapítás vonatkozik a fedélszerkezettel foglalkozó lapokra is.

Köztudomású, hogy a magyar parasztházak, illetve építmények tetejét háromféle fedélszerkezet tarthatja: 1. *szelemen*, 2. *szarufás*, 3. *széklábas* (ezek elterjedésével kapcsolatban I. BARABÁS Jenő: *Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából*. NÉ. 49: 15). Kívánatos lett volna, hogy a MNYA ezeket, illetve az ezekhez kapcsolódó kulcselnevezéseket válassza ki. Így csak sajnálni lehet, hogy pl. maga a *szelemen* szó és annak megfelelői nem kerültek valamelyik térképlapra, annál is inkább, mert ez a szó szláv jövevényszavaink legkorábbi rétegébe tartozik (KNEZSA István: i. m. 496). Szerencsére a *Magyar Néprajzi Atlasz* (továbbiakban: MNA) 54/2 lapja foglalkozik a kérdéssel, és maga a „*szelemen* neve” is szerepel (BARABÁS Jenő: i. m. 43 kk), bár nem tartom valószínűnek, hogy az elnevezéseket külön lapon szemléltesse az elkészült és éppen kiadás előtt álló MNA. Ezért magáról a *szelemen* szóról alig mondhatunk többet, mint egykor BÁTKY Zsigmond: „Pontos földrajzi elterjedését sajnos nem ismerjük” (Ragfa és szarufa. NÉ. 29: 342). A MNA említett térképe alapján azonban a szó elterjedését és a szerkezet előfordulását körvonalazhatjuk. A *szelemen* elnevezés és a hozzá kapcsolódó szerkezet a Dunántúlon (kivéve annak délkeleti részét), a Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon fordul elő.

A *szelemen* tetőszerkezetnek aszerint, hogy mi hordozza a tetőt, a következő változatai alakultak ki: a) *hosszú ágas*, melyet a földbe süllyesztenek; b) *rövid ágas*, mely a *koszorújára* támaszkodik; c) *ollóláb*, melynek két szára a koszorúfákon nyugszik; d) oromfal tartja a szelement. A MNYA ábrája kétségtelenül a b) változatot ábrázolja, amikor a rövid ágas hordozza a szelement, és az ágas a koszorúfán áll. Így már jobban érthetőek azok a nehézségek, melyekre a MNYA szerkesztői is utalnak. Hiszen a *szarufa* jelentés kettős: 1. A *szelemen* tetőszerkezetben a szelement a koszorúfával összekötő gerenda. 2. Önálló A-alakú tetőszerkezeti elem. Ez a két tartalom keveredik a MNYA 196. lapján. Az áttekintést és a tartalmi azonosítást nehezíti az is, hogy az *ollófa* elnevezés a *szelemen* tetőszerkezet egy fajtájához kapcsolódik éppenúgy, mint a *fedélfa*, *horogfa* és a *rag*, ha az utóbbi funkciója bizonyos mértékben különbözik is az előbbiektől. További kérdéseket vet fel még az is, hogy a tetőszerkezetek nem a fenti módon megállapított alaptípusokban jelentkeznek minden esetben és ezért a terminusok is keverednek. A *szarufás* szerkezet előnyomulásban van, és mind kisebb térre szorítja a *szelemen* megoldásokat. Erre utal a MNA kérdőíve is: „Amennyiben lehetséges, állapítsuk meg, hogy a *szelemen* tetőt mikor szorította ki a *szarufás* tető” (ezt a helyet BARABÁS Jenő: i. m. 43. elírva idézi, a nyilvánvaló nyomdahiba azonban lényegyet érint, és így érdemes helyre igazítani). Ha mindehhez még azt a nehézséget is hozzávesszük, hogy az ácsok szaknyelve különbözik az épületet használókéétól, akkor előttünk áll, hogy milyen nehéz egy kisebb szakmai körben nagy területről azonos szemlélettel adatokat gyűjteni.

Mindezek ellenére azonban, ha összevetjük a MNYA és MNA megfelelő lapjait (196., illetve 54/3), akkor mégis azt látjuk, hogy a „*szarufa* nevei”-nek elterjedése a két különböző jellegű gyűjtés nyomán azonos módon jelentkeznek. Ez kétségtelenül azt bizonyítja, hogy mindkét atlasz anyagára nyugodtan lehet építeni.

A *szelemen* tetőszerkezet esetében a héjazatot hordó rudak neve közül a *szarufa*, illetve változata a *szalufa* a legelterjedtebb. Ez Dél- és Kelet-Dunántúl, a teljes északi nyelvterületen, Tiszántúl északi részében és Erdélyben kizárólagos, csupán a Székelyföldön találunk néhány helyen *szarvazat* elnevezést. A *szarv* változat jelentéskéjlődése azzal magyarázható, hogy a *szelemen* fölött V-formában meghagyták a gerendák kiálló részét. Ez utóbbi elnevezés pontos megfelelője a *rag*, mely az MNYA tanúsága szerint Nyugat-Dunántúl néhány kutatópontján, mint másod-harmadlagos szinonima ismeretes. Használata egykor szélesebb körű lehetett (vö. MTsz), de aligha ismerték — mint BÁTKY mondja — a Duna-Tisza közének déli részén. Meggondolkoztató ugyanakkor, hogy COMENIUSnál kétszer is találkozunk vele: „... fekszenek léczeken, ezek es szaru fákon (ollókon, ragokon, szemeneken)”, ami arról tanúskodik, hogy magyar nyelvi informátorai között nyugatmagyarországi származású is lehetett (COMENIUS A. J.: *Orbis sensualium pictus*. Coronae 1675.; BÁTKY: i. m. 342.; *MagyNépr.* 2 1: 132–133). A minden valószínűség szerint délszlávból származó átvétel eredetije *rog*, mely „Horn, der schiefe Dachbalken” jelentéssel használatos. Végül a *horog*, *horogfa* elnevezés egy olyan formára lehet utalás, melynek kampós végét a *szelemen*be akasztották. A Kisalföldön és az attól északra települt falvakban ismerik, nagyobb összefüggő területen az Alföld déli felében is használják. Meggondolkoztató a *fedélfa* megjelölés, mely a MNA szerint azokon a nyugat-dunántúli területeken fordul elő, ahol az *ollóláb* hordja a szelement (vö. MNA. 54/2–3). Ez egyben utal a MNYA 196. lapjának bizonyos néprajzi szempontú hiányosságára is.

Amikor a *szarufás* fedélszerkezet feltehetően nyugatról (e tekintetben az erdélyi parasztház külön vizsgálatot igényel) megjelent, helyenként a nyelvterület nyugati szegélyén *olló*, *ollószár*, *ollóláb* névvel is illették, míg máshol az általános ácsműszóvá váló *szarufa* ezt az újabb jelentést is magába foglalta. Az utóbbi kettős jelentésének

szétválasztása olyan feladat, melyre csak nagyon alapos és történeti mélységű kutatás után lehet majd vállalkozni. Érdemes megjegyezni, hogy az olló „szarufa” jelentését ugyancsak COMENTUSNÁL találjuk meg először 1675-ben, ami a nyugat-dunántúli informátorra utal. Mindezzel arra is szeretném felhívni a figyelmet, hogy a MNYA-nak milyen nagy jelentősége van és lehet a legfontosabb történeti nyelvforrásaink létrejöttének kutatásában is.

Hasonló érdekes vizsgálódásra nyújt lehetőséget a 197. lap a koszorúgerendával kapcsolatban. A különböző elnevezések: *sárgerenda*, *tupaszerenda*, *falgerenda* talán a sár-építkezéshez kapcsolódik, míg a *koszorúfa* esetleg a faépítkezés emlékét idézi. A *majorpank* és számos változata Tiszántúl jelentős részén és helyenként a Palóc-területen olyan korban keletkezhetett, amikor a német ácterminológia a magyar ácsok szóhasználatában is éreztette hatását.

A 206–207. térkép az *előszoba-hátszoba* elnevezéseit mutatja be. Számomra ebben a *szoba* és a *ház* „Stube” jelentésének éles elhatárolódása volt az érdekes. Mindkét lap arról tanúskodik, hogy a jogoszláv határtóla Duna mellékén végig Uny – Martos (Martovce) – Vága (Vehovce) vonalától nyugatra a *szoba*, keletre a *ház* járja (Baranya m. néhány kutatópontján ugyancsak a *ház* szót „Stube” jelentéssel ismerik). Úgy gondolom, hogy ez a pontos elhatárolás segíthet a *szoba* sokat vitatott eredetének megfejtésében is: „...művelődéstörténeti szempontból valószínű a latin vagy német eredet, hangtanilag azonban nem fogadható el” (KNEZSA: i. m. 756). A latin eredeztetést a terjedés iránya és területe erősen kétségessé teszi, hiszen a latinból való származás esetén az egész nyelvterület is meghódíthatna volna. Így tehát marad a német származtatás még akkor is, ha az irodalmi nyelvet véve alapul egyelőre megoldhatatlan hangtani nehézségek tornyosulnak e feltevés elé.

Öszintén sajnálom, hogy a *konyha* elnevezései nem kerültek a kérdések közé, mert ezek segítségével a magyar ház fejlődésének talán egy még világosabb útját ismerhettük volna meg. A nagyon hézagos adatokból azt látom, hogy a Dunántúli *szoba-konyha*, a keleti nyelvterületen pedig *ház-pítar* elnevezés kapcsolódik egymáshoz. Érdemes lenne egy alkalommal a terminusok mögött meghúzódó történeti fejlődést alaposabban megvizsgálni, annál is inkább, mert a *pítvar* „konyha” jelentését a különböző szláv nyelvekből eddig még nem sikerült kimutatni.

Figyelemreméltó adatokat találunk a *számoly* (209) szóval kapcsolatban is. Mint ismeretes, a német *Schamal*-t, illetve annak változatait kétszer is átvette a magyar nyelv. Egyszer *számoly* alakban még a középkorban (első előfordulása a XIV. sz. végéről a *Besztercei Szójegyzékből* ismeretes), másodszer a XVIII–XIX. században *sámedli*, *sámlí*, *számlí* stb. formában. A *számoly* szó a középkorban vagy el sem jutott a magyarsághoz, vagy a *sámlí* és változatai teljesen kiszorították azt. Legalábbis erről tanúskodik az a tény, hogy az előbbit alig néhány kutatóponton ismerték, míg az utóbbi Erdély belső részének kivételével mindenütt előfordul. A *gyalogszék* (210) elnevezés a Dunántúlon a Balatontól keletre, helyenként a Duna-Tisza közén és Tiszántúl északi felében ismeretes. A szót magát 1566-tól ismerjük (OklSz), és benne a *gyalog* jelzőnek „a rendesnél, szokásosnál kisebb, alacsonyabb” jelentése található meg (MNYTSZ; a kérdésről legutóbb K. CSILLÉRY Klára: „Ósi hagyaték” – „felülről érkezett szálladék?” Ethn. 81. 453–466).

Sok tanulságot rejt a 211. térképlap is, mely annak a rövidlábú *pad*nak megjelöléseit ismerteti, melyen vedreket tartanak, mosnak stb. Lényegében kétféleképpen nevezik ezt a tárgyat. A *lóca* minden valószínűség szerint a szlovákból került hozzánk (KNEZSA: i. m. 317–318) még valamikor a középkor folyamán (első előfordulása 1604-ből). Elterjedési területe: Újkígyóstól Csábíg (Čebovce) húzott egyenestől keletre az országhatárig, északon és északkeleten (itt a kelet-szlovákból és a kárpátukránból átvett *lóka* változatban is) a magyar nyelvhatárig terjed. Előfordulása valamivel délebbre hatol annál, mint ameddig a *pad* „Diele, padlás” szó ismeretes, vagyis ez utóbbi szó kettős jelentése (1. „Bank”, 2. „Diele”) együtt a magyar nyelvterületen nem használatos. Mindenek tárgytörténeti feltárása azonban még a jövő feladata.

A tüzelőberendezések közül a kenyérsütésre szolgáló kemencével (237) és annak részeivel is (238–239) foglalkozik az atlasz. A *kemence* elnevezés, melynek valamikor sokféle fajtája és neve élt, egészen egységessé vált, annak következtében, hogy jelentős részüket eltűnt, illetve már nem szolgált kenyérsütésre. A *bubos* megjelölés két kutatóponton előfordult ugyan (Verpelét, Sarud), de csak másodlagosan. Régebben pedig sokkal nagyobb területen ez volt a neve, így többek között Bodrogeközben (GÖNYEY Sándor: *Régi tűzhelyek: Borsod, Abauj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében*. NÉ. 23:6 kki), a Palóc-földön (MTSz), a Nagykunságban (GYÖRFFY István: *A Nagykunság és környékének népies építkezése*. NÉ. 10: 32). A *banya kemence* összetételt pedig már meg sem lehet a térképlapon találni (KÉLER Gyula: *Kecskemét pusztáinak néprajzához*. NÉ. 1: 75) éppen úgy,

mint a *boglya kemencét* sem (1. pl. NÉ. 15: 232, NÉ. 26: 9). Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy ezen a területen ma már csak emlékezetből lehet adatokat szerezni, és azokat csak ritkán lehet magukkal a tárgyakkal azonosítani.

Sok tanulsággal szolgál a *tevő*, „a sütőkemence szájának elzárására szolgáló külön erre a célra készített és rendszeresen erre használt eszköz” térképe (238) is. Az a tény, hogy Dunántúl nyugati és déli részében, az északi nyelvterületen és Erdélyben nincs rá adat, arról tanúskodik, hogy az ott használt kemencéken erre nem volt szükség. A többi területen két neve ismeretes. Az *előte* Tiszántúl és Duna–Tisza közének középső részén. A szó előfordulását — minden valószínűség szerint jellegeből következően — csak a XVIII. század legvégétől ismerjük (MNYTSZ). A *tevő* és alakváltozatai az ezek után fennmaradó területeken használatosak, első feljegyzésével csak CzF-nál találkozunk.

A *sut*, „a kemence mellett levő sarok” (239) kérdésével kapcsolatban a szerkesztők maguk is megállapítják: „a térképre vitt adatok tárgyi háttere gyakran eléggé bizonytalan”. Ez tényleg így van, hiszen itt is jórészt emlékezetre voltak kénytelenek a gyűjtők hagyatkozni. Így is jól kirajzolódik azonban három elnevezés különálló területe. Az egyik a *kuckó* és számos változata, mely Dunántúl és a Duna–Tisza közén általános. Az erdélyi *pucik* formával való kapcsolata nem elég megnyugtatóan tisztázott (vö. KNEZSA: i. m. 289–290; MNYTSZ). A valószínűleg hangfestő eredetű *sut* az Öcsöd–Doboz vonalától északra a Tisza mindkét partján az országhatárig terjed, éppen úgy, mint keleten is előfordul. Az elnevezéseket a kemence eredetével és formájával lehet magyarázni.

A kemence kitisztítására szolgáló, kukoricacsuhéból vagy ritkábban szalmacsóvából készülő *pemet* (243) az Alföld kivételével az egész magyar nyelvterületen ismeretes és használatos. Hangalakjai rendkívül változatosak, így van *pamat* veláris formája is. Mindegyik a bolgár *pómet* „hosszú bot végére kötött csomó, mellyel a kemencét tisztítják” szóra vezethető vissza (KNEZSA: i. m. 411–412). Széles körű tárgyi gyűjtéssel kellene a szerkesztők megjegyzésére választ találni, hogy a Dunától keletre, meglehetősen nagy területen, miért nem találták meg az eszközt és annak nevét. Itt alkalmi eszközökkel (vizes seprű, vízes rongy stb.) végzik el a kemence kitisztítását. Gondolhatunk azonban arra is, hogy ezen a területen a *pemet* alkalmazása csak néhány évtizede tűnt el. E feltevést támasztja alá a korábbi irodalom is, mely szerint a Nagykunságban „a kemence fenekét a *pemet*ével megsöprik, s a kenyeret bevetik” (GYÖRFFY István: i. m. 74). Magam is arra emlékszem, hogy a Bihar megyei Nagysárréten még az 1920-as években használták. A kérdést érdemben a 243. lap középső részén végzett alapos néprajzi kutatás döntheti el.

A 259. térképlap a *fanyelű bicska* nagyon változatos, színes elnevezéseit vetíti elének. A sok közül legáltalánosabbnak látszik a *budli*, *bugyli*, *budlibicska*, *bugylibicska* és számos változata. A MNYTSZ megállapítja, hogy a szó ismeretlen eredetű. CzF. így határozza meg: „Bugyli. kusztora, fanyelű, csukló bicsak. Dunántúli szó; csúfoló, tréfás neve a fanyelű zsebbevaló késnek, másképp: *békanyűző*” (1: 828). Ennek a bicskafajtának jellegzetessége, hogy vásárokon, búcsúkon árulták, és mivel nagy mennyiségben, manufaktúraszerűen készítették, nagyon olcsón árulták: „Amikor a bugylibicska még divatban volt, falusi, tanyasi fiúgyerekeknek „krajcáros bugylit” hoztak a vásárból, vásárfiának” (MADARASSY László: *A bugylibicska castrációja*. Ethn. 45: 185). Arról, hogy idegenből került hozzánk a dunántúli *bécsibicska*, adatok vallanak, míg olcsóságáról a *garasoskés*, *két krajcáros bugyli*, *három krajcáros bicska* elnevezések tanúskodnak. A vásárokon és búcsúknak elterjesztői a zsidó vándorkereskedők lehettek, amint arról a keleti nyelvjárási területen a *zsidóbicsak*, *zsidókés* megnevezések vallanak. Az egykori békési vásáron a bicskák között a *bugylibicska* volt a legolcsóbb. Ez is ott volt azon a kirakodó asztalon, melyen egységes árért kínálták a legolcsóbb és többnyire leghitványabb árukat (KIRNER: *A békési vásár*. Gyula 1964). Az ilyen asztalnak az osztrák–német nyelvjárásokban *Pudel* volt a neve, melyből a magyarban szabályosan fejlődött a *bugyli*. Ez kezdetben olyan bicskát jelentett, amelyet a vásári kirakodó árusok pullján lehetett kapni, és mivel olcsó, hitvány valaminek tartották, így kaphatta a szó általában „olcsó, hitvány” jelentését is (MNYTSZ).

Természetesen a MNYA többi lapjairól, különösen az állattartással kapcsolatban, sok érdekes és a kutatás számára fontos dolgot lehetne elmondani. A céloom a fenti néhány példa felvillantásával az volt, hogy gyakorlatban mutassam be a MNYA hallatlan jelentőségét nemcsak a nyelvtudomány, hanem a néprajztudomány számára is. Az irtalgatlanul nagy adattömeg, a tárgyakkal történt megfelelő egyeztetés után azt is lehetővé teszi, hogy az eszközök és elnevezésük között levő kapcsolat eddig alig ismert törvényszerűségeiből többet felfedezzünk. Ezen a téren a következő lépést az MNA megjelenése fogja jelenteni.

BALASSA IVÁN

Kallós Zoltán: Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák

KALLÓS Zoltán gyűjtéséből SZABÓ T. Attila gondozásában Bukarest 1970 Kriterion

A magyar nyelvterület leggazdagabb néphagyományából és ott is a legfáradhatatlanabb és legszerencésebb kezű gyűjtő teljesítményéből született meg ez a kötet. Szép kiállítása méltó egyedülálló, gazdag tartalmához. 267 szöveget és 162 kottapéldát ad kezünkbe; 217 balladát, 42 balladával rokon másnemű dalt és 8 prózában elmondott balladát. A dallamok száma viszont nem azt jelenti, hogy mennyi szöveget talált a gyűjtő. A dallamával együtt, csak azt, hogy ennyi kottapélda közlésére tudott vállalkozni az irodalmi érdeklődésű kiadó. Már ez sem csekélység, ha meggyondoljuk, hogy a CSANÁDI Imrével közösen kiadott ballada-gyűjteményünkhöz csak 50 dallamot volt hajlandó csatolni a mi Szépirodalmi Kiadónk, s azt is elkülönítve, a jegyzetbe. Igaz, ott bőven szerepelt olyan ballada, amelynek valóban nem ismerjük egykori dallamát. KALLÓS szövegei mögött viszont — egyetlen esetet kivéve — mindig ott vannak a följegyzett és hangszalagra fölvett dallamok; amit közöl, válogatás alapján került bele a kötetbe, nyilván mint legszebb és legérdekesebb. A válogatás valóban sikerült is; akár tudományos jelentőségét tekintjük, akár művészi szépségét, különleges jelentőségű darabokkal gazdagodtunk. A bíráló nehezen tudja eldönteni, melyik szempontból van nagyobb jelentősége a gyűjteménynek: a ballada vagy a népzene szempontjából? De mivel a kötet címe a balladát emelte ki, kezdjük mi is ballada-szövegeivel.

Szögezzük le mindenekelőtt, hogy ez a válogatás nem KALLÓS teljes munkásságából készült. Gyűjtésének több darabja megjelent már FARAGÓ—JAGAMAS: *Moldvai csángó népdalok és balladák* kötetben, néhányat pedig közölt a Néprajzi Közleményekben (III. évf. 1—2. sz., 51—70, 1958), és igen sok darabját „közösen” gyűjtötte különböző folkloristákkal és műkedvelőkkel — vagyis baráti szivességből átengedte adatközlőinek — s ezek a szerteszét meglevő darabok is többnyire kimaradtak az itteni válogatásból. KALLÓS olyan kitűnő gyűjtő, hogy akkor is felülmúl mindnyájunkat, amikor lemond saját teljesítményének egy jelentős részéről.

Most azonban hagyjuk figyelmen kívül azt, ami a könyv mögött van, s foglalkozunk csak magával az itt közzétett anyaggal. Legnagyobb értékét természetesen azok a balladák jelentik, amelyeket csak az ő fölfedezéseiből ismertünk meg — főképp Moldvából. Ezúttal is kapunk változatot a *Katonalány*-ból, s ez a szöveg már strófaismétlő formában adja elő az ismétlődő próbákat, sajnos azonban hiányzik belőle a második próbatétel. Ennek a fontos típusnak begyökerezettsége a magyar hagyományba az eddigi 3—4 változat alapján már teljesen nyilvánvaló. Ugyanilyen fontos a *Talányfejű lány* újabb változata is, amely ezúttal a, valószínűleg eredeti, víg befejezést tartotta fenn. Hasonlóan újabb változatokkal szerepelteti az általa fölfedezett és már korábban megismert balladákat: a *Katonák által elrabolt lányt*, az *Esküvőre hazaérkező kedvest*, *Magyari császár László fiát*, a *Magatzgyilkos lányt*. De szolgál közöletlen fölfedezésekkel is: a *Rest feleség* ezúttal először kerül közönség szeme elé, ugyanígy az *Elrabolt és visszatérő lány*.

Régóta nem került elő Erdélyben a *Sírdogáló János*, amit ezúttal KRIZA óta először, de dallammal kapunk. Ugyanígy a *Bagoly asszonykát*, ahol a dallam még hozzá nem is akármilyen, hanem maga is egyedülállóan érdekes: a Vidrócki-típusú 5-szótagos, egészen elemi formája.

Ha azután már nem ennyire egyedülálló, új fölfedezésről van szó, akkor legalább arról, hogy valamely balladának eddigi elterjedés-területe bővül ki a Mezőséggel, Aranyos-székkal, Gyimesel vagy Kalotaszeggel. A Mezőségről most kapjuk először a *Két kápolnavirágot*, a *Falbaépített asszony* két változatát, a *Hajdúkkal útnak induló lányt* — ennek archaikus részleteire már hivatkoztam tanulmányaimban —, a *Párjavesztett gerlice* részleteit egy lírai dalban, a *Zsivány feleségét*, három példányt a *Három árva*-ból, egy töredékes *Este guszalyusba* szöveget, két változatot a *Hűtellen férj*-ből s egyet-egyet a *Kétféle menyasszony* és a *Bagoly asszonyka* típusból. Gyimesből kapjuk az *Elcsalt menyecske* három szövegét, kettőt a *Zsivány felesége* és a *Három árva* balladájából, egyet a *Sírdogáló János*-ból. Aranyosszéket egy *Elcsalt menyecske*-változat képviseli, Kalotaszegből pedig a *Három árva* jelent bővülést.

Ezekután már szinte fel sem tűnik, hogy ha egyszerűen szép és sok változattal gyarapítják régi, ma már alig élő klasszikus balladáink számát. Pedig hogy lelkesedni más esetben, ha valaki saját gyűjtésből hozna 3 *Falbaépített asszonyt*, 4 *Mennybe vitt lányt*, 5 *Szívtelen anyát!*, 15 *Három árva-t!*, 2 *Rossz feleséget*, 4 *Csudáhalottat*, 5 *Szeretet próbáját-t!*, s *Kétféle menyasszonyt*. És mindjárt 3 változatot a *Két rab testvérből*, kettőt a

Gazdag asszony anyjából; mindkettőt utoljára KODÁLY és MOLNÁR Antal jegyezte föl Erdélyben az első világháború előtt, s azóta úgy hittük, kiveszett.

KALLÓS kutatása, sőt itt-ott máshonnan is felbukkanó adatok is egyre több átmeneti típusall ismeretnek meg. Ezeket kezdetben az újabb variálódás, „romlás” termékének tartottuk, de határozott körvonalú, Európából máshonnan ismert típusokkal együttes feltűnésük — és pedig nagyobb mennyiségben — már arra vall, hogy inkább a régebbi állapotot jelzik, az egykori nagyobb típus-variálódást. Valószínű, hogy a ránk maradt, egymástól többnyire elhatárolt típusok inkább már csak kimagasló csúcsok, s valaha sokkal több átmeneti, kevésbé körülhatárolt forma vette körül ezeket a kiemelkedő csúcsokat. Az előttünk fekvő kötetben ilyen összekötő típus a *Görögfi Gyurica* (Ez ugyan lehet újabb „romlás” is), a *Langos szép Ilona* egyik-másik változata, a *Fekete Rén Kata*, az *Elrabolt és visszatérő lány*, az *Elfogott legény*, *Rest feleség* és mindenekelőtt a *Magyari császár Lázár fia*, amelyet ebben az értelemben már idéztem is tanulmányaimban.

Híven tükrözi KALLÓS gyűjtése azt a folyamatot is, amint a magyarországi új balladák és dallamok kezdenek beszivárogni Erdély területére, elsősorban Kalotaszegen és Mezőségen keresztül. Nemcsak a betyárballadák tartoztak ide s az olyan újabb történetek, mint a *Bárótlány és a juhász*, ill. a *gulyás*, hanem olyan ponyva-történetek is, mint *Szabó Jolán* és *Horvát Gyula* véres története, ill. a vőlegénye által elhagyott *Bíró Margit* stb. Érdekessége viszont ezeknek az újabb balladáknak, ill. ponyva-történeteknek, hogy Erdélyben — legalábbis az itt közölt változataikban — régi dallamokkal társulnak, vagy ha új stílusúakkal, akkor is jobb dallamokat kapnak, mint Magyarországon (ahol műdalokra vagy nagyon határesetnek számító népdalokra éneklik).

Ezzel már rá is tértünk a dallamokra, ami a kötetnek talán még a balladánál is erősebb oldala. Már az eddigi moldvai gyűjtések is megváltoztatták képünket a Királyhágón túli IV. zenedialektusról, amihez BARTÓK óta már Moldvát is hozzácsatoltuk mint V. különálló dialektust. Ezt az itt közölt dallamok nemesak hogy igazolják, de még teljesebbé is teszik a képet róla. Ennél is fontosabb, hogy magát az erdélyi dialektust is újabb területek bevonásával új színben tüntetik fel. Ez elsősorban a Mezőségre vonatkozik, amit korábban BARTÓK még inkább csak a román népzene szempontjából kutatott át, majd LAJTHA Szék fölfedezésével is éppen csak megkezdett. Amit most KALLÓS gyűjtéséből megismerünk — ebből a könyvből és egyéb gyűjtéséből is —, az szinte egészen más, mint amit a túlnyomóan székely — csíki — dallamok alapján ismertünk. De menjünk végig a kötet zenei csemegéin.

Egyre határozottabban rajzolódik ki Erdélyből és Moldvából, hogy a *szo-* és *do-*végű ötfokúságnak valaha nagyobb jelentősége lehetett a magyar népzeneben. Jellegzetes *szo-*végű dalok kötetünkben a 7., 15., 33!, 68., 135., 227. (második fele), 235. sz. (és — már? — nem ötfokú: 156. sz.). *Do-*végű a 45. sz., (együttal dur-pentakord is).

Azt hittük, hogy a 12 szótagos dalaink, főleg recitáló fajtái már nem hallhatók többé. Itt egyszerre olyan tömeget kapunk belőlük, sokszor legfrissebb gyűjtésből, mégpedig többnyire a Mezőségről, amire korábban aligha mertünk számítani. Recitáló 12-es: 3., 33!, 41!, 108., 237 (szokatlan dallamvonallal), 241. sz. Másfajta 12-es: 63., 93. 102., 109., 110., 125., 133. (talán műdal-eredetű), 230., 234., 243. sz. Egyéb recitáló formák: 6-os a 2., 14., 15., 35., 39!, 55., 105., 106! sz. 8-as a 82. sz. 16-os a 8., 229., 242. sz. Ezek közt néha a sirató-rokonság („ugor-réteg”) tipikus képviselői is előbukkannak: 5., 70., 93. (eredetileg 44 2 zárlatú dallamtípus), 108. sz.

Egész sor különleges típus is kerül szemünk elé, ami alig vagy egyáltalán nem volt ismeretes, legalább is ilyen formában nem: 8., 36. (négyfokú, aszimmetrikus 2 főzárattal), 49. 51., 55., 63., 102., 115., 121., 127., 134. (a *Bagolyasszonyka* 5 szótagos dallama), 136. (ez a ritmus eddig talán 3-4 dallamból volt ismeretes), 181., 229. (12-es recitáló sajátosan hullámzó dallamvonallal). Ezekhez járulnak azok az ismert dallamok, amelyeknek itteni vonalvezetése erősen variálja a korábban ismert formát: 52., 79., 96., 121. (utóbbi az ötfokú lehetőségeknek nálunk nem mindennapi felhasználását mutatja). Nem kevésbé érdekesek a nem-ötfokú, idegen jellegű régi dallamok (BARTÓK C/osztálya): 44., 67., 77., 95., 137., 258. sz. Ezek közt kereshetünk európai és műzenei párhuzamokat. Mindjárt egyet hadd említsek is meg: a 67. sz. a 18. sz-i diák-melodiáriumból ismert szép dallam, az „Arany ideim folyása” dallama a *Párjavesztett gerlice* szövegére (vö. BARTHA Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai* 16. sz.). A hagyományból előkerült változat igazolja BARTHÁNAK feltételezen megadott kulcs-előjegyzését.

Igen érdekesek az új, sőt ponyva-balladák itteni szép, régi vagy régies újstílusú dallamai. (Pl. 139., 140., 141., 146., 148., 151., 163., 168., 169., 173., 174., 187., 188.) Jellemző, hogy még a keleti eredetű „Felszállott a páva” dallamrokonsága is szerepel mint új betyár-ballada dallama (151. sz.). Ez a dallamcsalád négy változattal is képviselve van a kötetben (86., 151., 206., 240. sz.). Az is érdekes, hogy az új szövegek régi dallamai

közt vannak a korábbi kiadványok ismert régi stílusú dallamai. Mintha ezek képviselték volna Erdélyben a „felszínen úszó, divatos” réteget, amelyek legkönnyebben kapcsolódnak új szövegekhez, s a most előkerülő ismeretlenebbek a „régit”. A legújabb réteget viszont a Magyarországra felől beáramló új stílus, amit a könyvben szintén régiesebb, erősen ötfokú darabok képviselnek (153., 155., 158., 16., 166., 171–172., 175., 178., 180.). Megjelenik Simonffy egy híres dala is (32. és felére csonkulva 28.) s a „Nem messze van ide Kismargita” egyik régies dallamával együtt (145.).

Aki ilyen sok szempontból tud meglepő, tanulságos és nagy jelentőségű anyagot összeválogatni — kihagyva saját gyűjtésének jelentős részét, ami valahogy másokkal is kapcsolatban van —, azt valami egészen külön helyre kell tennünk a magyar népdalgyűjtés történetében. BARTÓK és KODÁLY gyűjtései óta ilyen nagy jelentőségű fölfedezés még nem történt a magyar népdal területén. S ha azt is meggondoljuk, hogy mindezt állami támogatás nélkül, nehéz létfenntartási gondokkal küzdve, lelkesedésből végezte, szinte érthetetlennek találjuk ezt a kivételes teljesítményt. Éppen ideje volt, hogy végre önálló kötete jelenhessen meg, s nemcsak baráti csatornákon szivárogtak szét dallamai és szövegei a magyar folklór-kutatók körében. Szeretnénk hinni, hogy nem ez az utolsó kötete is egyúttal, és hamarosan sor kerül nagyszerű anyagának fokozatos publikálására további kötetekben. S talán nem teljesen kizárt az a remény sem, hogy egyszer hivatali minőségben is folytathatja hasonlíthatatlan gyűjtőtevékenységét.

A magyar folkloristák társadalma most köszönettel és tisztelettel adózik ennek a hatalmas, önfeláldozó munkának, első nyilvános elismerése alkalmával.

VARGYAS LAJOS

A megindult falu

Tallózás a régi erdélyi faluirodalomban 1849–1914. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: EGYED Ákos. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1970. 163 l. Illusztrált.

Követni való kezdeményezés ez a nem nagy terjedelmű, izléses kivitelű könyvecske. Szám szerint tíz nehezen hozzáférhető írást ad közre. A legkorábbi megjelenés éve 1854, a legkésőbbi 1913. Az a csaknem hetven esztendő, melyet a két időpont közrefog, mélyreható változásokat hozott a magyar falu életében. A tíz írás, mely közt újság-cikk, szociográfia és könyvrészlet egyaránt akad, felvillantja a „megindult”, a hagyományokból kilépő, a város és az ipar felé tekintő falu minden korabeli jellegzetességét és problémáját. Azok a falvak, amelyekről az írások szólnak, az alcímmel ellentétben mind a történeti Székelyföldön találhatóak, csak egyetlen rövid sétat teszünk az egyik szerzővel a Mezőségre. EGYED Ákos tudatosan alkalmazta a válogatásnál ezt a szempontot, s jóllehet sok tekintetben szűkíti az áttekintést, mégis igazat kell adnunk neki: a székelyföldi faluk legszembevetőbben ábrázolták a kor változásait és fontosabb jelenségeit. Melyek ezek? A mezőgazdaság kapitalizálódása, a parasztbirtok fokozódó elaprózódása és eladósodása, az iparosítatlan vidékek túlnépesedése, belső vándorlás a városokba és távoli iparba és a kivándorlás. A súlyosabb problémák az évtizedek múlásával ismételtelen előbukkantak, egyre akutabban jelentkeztek. A kötet első felében JAKAB Elek és BENEDEK Elek tollából a szerkesztő helyet adott a falusi idill ábrázolásának és a folklórnak is. Ez a hang a későbbi évtizedekben is megszólal, de jóval halkabban. Helyét elfoglalják a bajokat kíméletlenül föltáró racionális szemléletű publicisták, szociográfusok és közgazdászok. Az első néprajzi leírás a JAKAB Eleké 1854-ből, egy székelyföldi húsvéti határkerülésről (35–41). GALGÓCZY Károly, a nagytudású, okszerű mezőgazda alapos elemzését nyújtja a mezőpaniti gazdálkodásnak (42–62). PETELEI mezőszéki útinaplója a legsötétebb színekkel festi a bajokat és a gondokat (63–79). E. KEMÉNYFI Katinka falusi tanítónő pontos szociográfiája több oldalra menő érend-táblázatokkal mutatja be a Kibéd-vidéki falvak megdöbbentően hiányos táplálkozását, s mindezt 1900-ból (80–109). T. NAGY Imre, BARTALIS Ágost, S. BIRÓ Géza kendőzetlen közgazdasági elemzések szerzői a század első, másfél évtizedéből. Különböző mélységben pontról pontra tárják föl mindazokat az okokat, amelyek többek közt a nagyarányú kivándorlásokhoz vezettek. A székelyek kivándorlásáról többször is szó esik, s a kötetet BARABÁS Endre korabeli kivándorlókkal készített riportja zárja (149–156).

EGYED Ákos ötletes és kifejező szerkesztői munkája során előtűnik áll a változó erdélyi magyar falu, amelynek problémái sok hasonlóságot mutatnak más kelet-európai országok korabeli gazdasági-társadalmi gondjaival. A kötet kevéssé ismert és használt forráscsoportra hívja föl a figyelmet. A magyarországi falu közgazdasági megismerésének

fontos mérföldkövei, a korszerű helyismereti irodalom megszületésének alapjait alkotják ezek az írások és számtalan más hasonló, mind ez ideig újságok, folyóiratok, eldugott könyvek oldalain meghúzódó cikk és tanulmány, riport és beszámoló, melyek ismerete nélkül nem teljes a kapitalizmuskori magyar falu képe. Egyed Ákos bevezető tanulmánya a jegyzetekkel együtt rövid áttekintést ad a korszak faluirodalmának keletkezéséről, s néhány apró vitatnivaló megállapítástól eltekintve (pl. SZIRMAI Antal 1810-ben megjelent szatmári helyismereti munkáját erdélyinek mondja (9.o.), vagy önálló erdélyi falu-irodalomról beszél a 19. század második felében 10—11. o.). jó ajánló a kötet mellé, mely mindenképpen követnivaló példa számunkra.

KÓSA LÁSZLÓ

Urosevics Daniló: A magyarországi délszlávok története

Kiadja a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa és a Magyarországi Délszlávok Demokrati-
kus Szövetsége. Rp. 1969. 144 l.

Örvendetes dolog ennek a kis könyvnek a megjelenése, hiszen a magyarországi nemzetiségek történetének kutatása néhány évtizede elhanyagolt terület. A hazai délszláv népek és nemzetiségek történetével 1918 előtt neves magyarországi kutatók foglalkoztak (JUGA Velemir, THALÓCZY Lajos, UNYI Bernadin és mások), azonban származásuk, településeik története csak részben tisztázódott. UROSEVICs Daniló nem kisebb feladatot vállalt, mint egyetlen áttekintő munkában választ adni a mai Magyarország — kitekintéssel a történelmi Magyarország — délszláv etnikai csoportjainak eredetére. Munkája bevezetésében részletesen ismerteti a délszláv etnikai csoportok jelenlegi földrajzi helyzetét és a lakosság számát. Adatai — melyek dokumentum értékűek — „a helyi hivatalos szervek bevallásából” és a szerző saját felméréséből állmazó becslések. Megyénként és lakosságonként adja őket egyezre az illető város vagy község teljes lakosságának a számát is mellékeli. A maximálisnak mondható becslés eredménye 96 181 fő. Többsége falun él, 11 megyében, 101 helységben szétszórtan. Ez a szám közel háromszorosa az 1960. évi népszámlálás végeredményének (37 597 fő). Nyilvánvaló, hogy sokféle ok miatt ez a szám megbízhatatlan képet ad. De a népszámlálások ellenpólusát képviselő nemzetiségi önbecslést jelentő adatokat sem lehet teljesen valóságként elfogadni. Pontos számot nemcsak a hazai délszlávoknál, hanem Európában más nemzetiségeinél sem lehetne megállapítani, mert az asszimiláció különféle fokozatai különféle helyzetekben másként értékelhetők. Rendkívül fogós ez a kérdés a jelen esetben, mert már a bevezető részből kiderül, hogy a magyarországi délszlávok többségének történeti-nemzeti tudata mindmáig alacsony, nem fejlődött ki. UROSEVICs a bevezetőben birkózik a „délszláv” fogalommal is. Tudvalevő, hogy a több néphez és etnikai csoporthoz, nyelvhez és azon belül eltérő nyelvjáráshoz tartozó déli szláv nyelveket beszélő magyarországi lakosokat különféle politikai okokból — többnyire saját vezetőik is — egyszerűen és összefoglalóan *délszlávok*nak nevezik. Ennek nyomán nyelvük és kultúrájuk is gyakran megkapja az egységesítő-összefoglaló „délszláv” jelzőt, pedig ahogyan a szláv népeken belül ismerünk déli szlávokat, a szláv nyelveken belül is vannak délszláv nyelvek. A szerző jól látja, hogy a magyarországi politikai *délszláv* fogalom, mely az 1918 előtti több nagy táji csoportot külön népként kezelő hivatalos szemlélet furcsa ellentéte, tudománytalan és alkalmatlan nyelvi és kulturális kérdések tárgyalására. Mégis a 80—81. oldalon durva hibába esik, mert egyértelműen „délszláv népről” beszél, amelyhez hozzásorolja a mai Jugoszlávia területén élő délszláv népeket és népesoportokat.

UROSEVICs egy-egy nagy fejezetben foglalkozik a szerbekkel, a horvátokkal és a szlovénekekkel. A horvátok alcsoportjaiként tárgyalja a bunyevácokat, a sokacokat és a bosnyákokat, a nyugat-magyarországi, valamint a muraközi horvátokat. Módszere a következő: nyomon követi, adatolni igyekeztve, a délszláv népesség bevándorlását a történelmi Magyarországra (Horvátország nélkül). Törekvése helyes, hiszen a ma Magyarországon élők története nem választható el az 1919-ben Jugoszláviához kerültekétől. Meg kell jegyeznünk, hogy a „nyugat-magyarországi horvátok” összefoglaló név éppolyan anakronisztikus, mint a vaglyagosan használt „burgenlandi”. Helyes lett volna, ha következetesen használja a „gradistyei” jelzőt, amely nem ütközik sem a történelemben, sem a mai országhatárokba. UROSEVICs forrásai könyvek és tanulmányok, a korabeli sajtó, levéltári anyagban nem kutatott. A terjedelem miatt itt-ott egyetlen a földolgozás, és a forrásanyagban is csupán csak töredékét használhatta. Elsősorban

a településtörténet foglalkoztatta, az újbabkori történelmet kevésbé vizsgálta. Módszere vitatható, egy területen viszont kétségkívül adós maradt. Nem vázolta föl legalább nagy vonalakban, milyen szerepet játszottak a magyarországi délszlávok az egyes déli szláv népek nemzeti öntudatának kibontakoztatásában. A szerbekről írván többet szólhatott volna erről, de éppen csak jelzi. Egy kissé többet tudunk meg arról, hogy vendvidéki szlovéneknél és a gradistyei horvátoknál a központi irodalmi nyelvtől eltérő nagy nyelvjárásban az írásbeliség is kialakult, sőt a tudati elkülönülés bizonyos jelenségei is mutatkoztak. Sokat beszél a dualizmus magyarosító politikájáról, amely elsősorban az anyanyelvi iskolák eltörlésében mutatkozott meg, és főleg a dunántúliakat sújtotta. Ezzel szemben érintőlegesen esik szó a Rákóczi-szabadságharc és 1848/49 súlyos magyar-horvát-szerb összetűzéseiről, amelyek megrontották a közös törökellenes harcokban kovácsolódott összefogást.

A szerbek, a szlovének és a gradistyei horvátok történetéről újat alig mond, viszont hosszasan foglalkozik a bunyevacok, a sokacok és a bosnyákok letelepülésével, és egész sor adattal igyekszik kijelölni eredeti hazájukat.

Néhány bosszantó hiba is belecúszott a szövegbe. Pl. Kálmán és Álmos hívei nem a ménfői csatában és 1044-ben csaptak össze (28–29. o.). Nem igaz, hogy Dózsa felkelése „szerblakta vidéken tört ki”, de nem tagadjuk, hogy a szerbek is részt vettek benne (34. o.). Az 1735. évi békésszentandrási parasztfelkelés nem „szerb lázadás” volt, bár egyik vezére és ennek katonái szerbek voltak (43. o.). Az, hogy Visegrádon 1221-ben görögkeleti kolostor állt, még nem bizonyítja a szerbek magyarországi létezését (30. o.). Azért még nem „széles látókörűek” a magyar főurak, mert nagyszámú szerbet és horvátot telepítettek le Magyarországon (33. o.). Furcsa dolog 1524-ből „Franz Batthyány”-ról olvasni (108. o.) és még különösebb a következő: „s ezen szőgyenteljes módon egész Kalocsa elmagyarosodott” (79–80. o.). Ezt a mondatot egy magyarországi bunyevác lap 1896. évi folyamából idézi a szerző. Kommentár nélkül úgy fest mintha Kalocsa magyarsága teljes egészében az újság által kárhoztatott, valóban drasztikus magyarosítás eredménye lenne.

A kötethez ARATÓ Endre írt előszót, melyben az ajánlason kívül néhány szót szolt az erőszakos és természetes asszimiláció különbségéről is. Figyelmeztetett arra a történelmi tényre, hogy Kelet-Európában a múltban alig volt eredménye az elnemzetietlenítő törekvéseknek. Ez a tétel különben a történelmi Magyarország nemzetiségeire is többnyire vonatkozik, akik minden magyarosítás ellenére szaporódtak, fölszítottak magyar szórványokat, nyelvszigeteket, és a nyelvhatáron is előrehaladtak, jóllehet főleg a városokban maguk is asszimilálódtak. Az előszó többek közt arra is rámutat, hogy a mai magyarországi nemzetiségek szétszórtságuknál, kis számuknál, gyenge történelmi-nemzeti tudatuknál, nyelvi széttagoltságuknál fogva a civilizáció rohamos előrehaladása mellett fokozottan ki vannak téve a természetes asszimilációnak. A magyarországi nemzetiségi-politika igyekszik biztosítani a kulturális és politikai fennmaradáshoz szükséges jogokat és feltételeket.

UROSEVICS Daniló könyve elsőnek vállalkozott arra, hogy minden magyarországi délszláv csoport történetéről összefoglalóan beszámoljon. A szerzőnek hatalmas anyagot kellett áttekennie. Könyve szükségszerűen vázlatos, és arra hívja föl a figyelmet, hogy még sok részletvizsgálat kell a jelentős és nagy tudományos eredmények kimunkálásához. Addig azonban úttörő munkája haszonnal forgatható.

KÓSA LÁSZLÓ

Beke György—Fodor Sándor—Mikó Imre: Orbán Balázs nyomdokain

Irodalmi Könyvkiadó Bukarest, 1969. 250 l.

A hosszabb idő után talpra álló, erejét próbálgató romániai magyar szociográfia egyik figyelmet érdemlő állomása ez a kötet. Vajon milyen is, hogyan él napjainkban az erdélyi magyar falu? Erre próbál választ adni, s példaképpül kit is választhatna, mint ORBÁN Balázst, a magyar honismereti irodalom egyik nagyszabású munkájának alkotóját. ORBÁN Balázs történésznek tartotta magát, de a *Székegyföld leírását* „történelmi, régészeti, természetrajzi, s népismei szempontból” készítette el. Ezen túl a jelen állapotának rögzítését is feladatának tartotta. Így méltán tarthatják szociográfus elődjüknek a kötet szerzői.

Mikó Imre írása ORBÁN Balázs alakját és munkásságát idézi föl. A másik két szerzőhöz mért rövidsége miatt, s hogy a kötet elején található, előszónak is vélheti

az olvasó. De nem az, hanem önálló tanulmány. Fölvázolja a pályaképet, a romantikus ifjúkört, elénk rajzolja a politikus, közéleti férfiú alakját és természetesen legtöbbit időz a hatkötetes mű születésénél. Ezen keresztül méltatja, bontja ki hőse jellemének nagyságát.

Mikó tanulmányát két szociográfia követi: FODOR Sándor: *Felfedező úton szülőföldemen* és BEKE György: *Csángó krónika* című művei. Mindkét író már az első sorokban mesterének nevezi ORBÁN Balázst, később többször idéznek művéből. Ami ORBÁN Balázs munkájában a jelenidő volt, az náluk a múlt. Különbözik azonban nem követik szorosan az előd módszerét, akinek elsősorban a múlt feltárása volt a szívügye, FODOR és BEKE csupán a hazát bejáró felfedező út nemes kíváncsiságát kölcsönzik tőle. Ők elsősorban a jelen megismerését tartják feladatuknak.

FODOR Sándor útjának közvetlen indítéka az volt, hogy szűkebb hazájának, a Székelyföldnek egyes szép és jellegzetes tájait nem, vagy csak futólag ismerte. Azért kerekedett föl, hogy bejárja Kásztont, a Nyikó mentét, Gyergyót és Gyimést (az ott élő románokat meglepetésünkre szintén csángóknak tartja: 102. o.), közben még Csikmeneságon is tölt egy kis időt, hogy abból útirajzának külön kis fejezete szülessék. Nehezen művelhető, kollektív gazdálkodásra kevésbé alkalmas hegyes-völgyes mezőgazdasági vidéken jár, a különben is gyengén iparosodott Székelyföldnek ezen a tájain alig talál néhány kisebb üzemet, s ezért természetesen, hogy lépten-nyomon a termelőszövetkezetekben dolgozó székelyek gondjaiba ütközik. Sokféle ezek a gondok: felelőtlenek a vezetők, nemtörődömök a tagok, bürokratikus a központi irányítás, kedvezőtlenek a természeti feltételek és az időjárás. Az író azonban többnyire úgy alakítja mondataival a helyzetet, hogy a problémák könnyen, egy kis utánjárással megoldhatónak tetszenek, s nem mély gyökerűnek. Így aztán lágy és túlon túl derűs az általa rajzolt kép. Az igazán súlyos gondok ott vannak ugyan, de mellékmondatokba szorulnak: ipar hiánya, szerte az országban családjuktól távol dolgozók elszakítottasága, elvándorlás, a falu és a város civilizációs és kulturális különbsége, szaklíceumok hiánya stb. Fodor írásának legfőbb törekvése és célja a szülőföld fölvirágoztatásának sürgetése. Eközben többször tesz hangzatos, színpadias kijelentéseket is. Pl.: „Hitem és meggyőződésem szerint, a szülőföldünk, népünk, anyanyelvünk iránti ragaszkodás a kezsége ma is annak, hogy jó állampolgárai vagyunk ennek az országnak, amely megkülönböztetés nélkül öleli magához román és nem román fiait a szocialista Romániának” (79. o.). Az olvasó az ilyen és a hasonló mondatok nélkül is tudja, hogy a helytállás mindennap kiküzdött és nem könnyű dolog. Hiszen az író kézenfogva vezeti faluról falura az egyszerű dolgozó emberekhez, az értelmiségiekhez, mezőgazdasági mérnökök, tanítók, papok házához, művelődési otthonokba és tanási irodákba, a megmaradás őrhelyeire. S ott vannak figyelmeztetők a múlt példái is, mert ellátogat többek közt TAMÁSI Áron sírjához és ORBÁN Balázs szülőfalujába, Lengyelfalvára is.

BEKE György sokkal kevesebb helyen járt, de jóval mélyebbre szántott írásával, a barcasági „tízfalu” csángómagyarjainak jelenét vette szemügyre. Ő is ORBÁN Balázs nyomdokaiban lépkedett, hiszen a *Székelyföld leírásának* hatodik kötete a Barcaságról szól. Azt is lehet mondani, hogy könnyebb volt a dolga FODORÉnál, mert nagyobb terjedelemben kisebb és egységesebb vidékről írt. A barcasági magyarok földrajzi fekvése előnyös. Közel vannak Brassóhoz. Románia második legnagyobb városához, a nagy ipari központhoz. Az ő életük már századok óta nem tapad szorosan és kizárólagosan a mezőgazdasághoz. Kárpáti kijáró szoros közelében a férfiak messzeföldön híres fuvarosok voltak. Amikor megépült a vasút, megszűnt a megélhetést adó foglalkozás, megindult a kivándorlás Ó-Romániába, de főként Bukarestbe. A hazájától távolzakadt, szakképzetlen munkások legtöbbször építkezéseken helyezkedett el. De az ügyesebbek folytatták az apák mesterségét, kocsival, lóval keresték a kenyeret, fiákeresek lettek, aztán gépkocsira cserélték a bérkocsit. A csángók évtizedekig bonyolították a román főváros személyforgalmának jelentős részét. Csakhogy az idegen földre munka után vándorlók szíve hazahúzott, a szülőföld varázsa fogvatartotta őket, s életük végeéjének tekintették, hogy kis ingatlant véve hazamenjenek meghalni. Talán a sokévszázados függőség Brassótól tette fokozottan öntudatosá és összetartóvá a barcasági magyarokat. A bukaresti csángó diaszpóra múltbeli és mai életének bemutatása sok megható és szívenütő példával nemcsak Beke írásának, az egész könyvnek legmegkapóbb része. De nem kevésbé érdekes, amit a tízfaluban talál és barangolás közben följegyez az olvasónak. Ezekben a falvakban sokkal előbbre jár az urbanizáció, mint a távoli Székelyföld tájain. A Brassó melletti egybeépült „négyfalu”, nemrég városi rangot kapott Szecsele néven. De Brassót bárhonnán könnyen elérni. Sokan ingáznak, és a jóföldű termelőszövetkezetekben is akadnak bajok. BEKE hívebb ORBÁN módszeréhez, mint FODOR. Több ideje jut a múltra és annak emlékeire, s alkalomadtán arról is szót ejt, miként viszonyulnak a ma élők történelmükhöz. Meg-

tudjuk, hogy a szecselei múzeumban sokminden látható, csak éppen a csángók maradtak ki a kiállításról. Nem kerül ki egyetlen kulturális intézményt és iskolát sem. Érdeklí, olvas-e a falu, élnek-e még a régi népszokások, nem hagyja figyelmen kívül a népszaporodás hullámlásait sem. Elvezeti az olvasót APÁCZAI CSERE János és BARTALIS János szülőfalujába, ZAJZONI RAB István szülőházába, Budapesten a pátriarka kert megért ISTÓK János szobrászművészhez, a csernátfalusi lakos SERESS Andrásához, aki gyári munkás és néprajzkutató, rendszeresen írja cikkeit a csángók népi kultúrájáról. Szóba áll a jövőmenő dolgozó, egyszerű barcasági magyarokkal, és elbeszélget velük mindennapos gondjaikról. A magyarságnak egyik kevéssé ismert, értékes részéről kapunk hírt. S ha a szerző itt-ott át is siklik egyes problémákon, vagy megkerüli őket, könyve végén a jól végzett munka nyugalmaival köszönheti csángó módon olvasóját: „Adjon Isten egészséget s hazánkban megmaradást!”

KÓSA LÁSZLÓ

Balogh András: Magyarország nevezetes fái

Mezőgazdasági kiadó. Bp. 168. 111 l. + 1 térkép. Illusztrált.

„Tanulmányom nem anekdoták gyűjteménye, nem dendrológiai katalógus, külső nősképpen nem botanikai közlés kíván lenni. Nem biológiai, történelmi vagy költő-írásmű, bár itt-ott ilyen motívumok is felmerülnek benne, célja inkább azoknak a nézőpontoknak az elmélyítése, amelyekből európai történelmünk kétezeréves kultúrkorszakában az emberek a világot s benne a fákat szemlélték.” Így jellemzi a szerző a könyvét az első sorokban. Majd röviden elmondja gondolatait az ember és a fa kapcsolatáról. Vázlatosan végigkíséri a természetszemlélet változásait, amely hol esztétikumot, hol dekorációt, máskor csupán anyagot látott a fában. Ezután veszi sorra nevezetes fáinkat. Egyenként írja le alakjukat, közli méreteiket, történetüket és azt, hogy miről híresek. Legtöbb fához hosszabb-rövidebb monda fűződik. A szerzőt — a sajátos megközelítési mód folytán — természetesen nem érdekli e mondák keletkezése, de itt is, ott is kiteszik, hogy a nagy kort megért fákhöz legtöbbször utóbb tapadt a monda. A debreceni liceum meséjét sokan ismerik, ha máshonnan nem, MÓRICZ Zsigmond regényéből. A bajmóci vén hársfát állítólag CSÁK Máté ültette. MÁTYÁS király lakomázott. BOCSKAI országgyűlést tartott, RÁKÓCZI Ferenc leveleket írt, rendeleteket adott ki alatta. A romhányi törökmogyoró alól — a környékeliek szerint — ugyanő irányította az utolsó kuruc-csatát. (Csak mostanában derült ki, hogy a fa nincs több 110 évesnél.) De a nemrég kipusztult akarattyai emléke alatt megpihenhetett a fejedelem, mert az már a XVII. század elején derék nagy szil lehetett. A martonvásári BEETHOVEN-, a gyulai ERKEL-fa hagyománya nem régi. ARANY János margitszigeti tölgyei egészen biztosan árnyat adtak a költőnek. Ki tudja, ki kapcsolta össze a 250–300 éves hédervári nyárfát KONT vitéz történetével. A másik neves hédervári fa tölgy, és legalább hétszáz éves, mert mellette a középkori kápolna már a fa körül kialakult vallásos hagyomány kihasználására épült. Nem egy helyen van fája PETŐFINEK, RÓZSA Sándornak, PATKÓ Bandinak, JÓKAMAK, DEÁK Ferencnek. De van fája KOSSUTHnak, KISFALUDY Sándornak és BÉRI BALOGH Adámnak is.

BALOGH Andrásnak nem egy elődje számba vette már hazánk nevezetes fáiát. Hivatkozik is rájuk. Az ő érdeme egyrészt az, hogy ismét fölhívta a figyelmet a fákhöz fűződő hagyományokra. De nemcsak ezt tette, hanem sorra fölkereste személyesen ezeket a fákat, közben több olyan faóriást fedezett föl, melyekhez különösebb hagyomány nem fűződik, de a megbecsülést és a védelmet megérdemlik. A hírneves fákat művészi rajzokban örökítette meg a szerző. A ceruzát választotta, mely talán hűségesebben látatja a fa alakját és ágasbogas szerkezetét, mint a leghívebb fénykép. De arról feltétlenül jobban tanúskodik, hogyan látja a fát az ember, mit jelent számára. A 32 tábla a kötet ékessége és értéke. A könyvet Magyarország nevezetes fáinak és arborétumainak jegyzéke, az emlékekben fennmaradt külföldi magyar vonatkozású fák felsorolása (ezt a sort bizonyára még tetemesen lehetne gyarapítani), végül angol, francia és orosz összefoglalók zárják.

KÓSA LÁSZLÓ

Horváth István: Egy gyöngyszem, két gyöngyszem

Ózdi népmesék. Bukarest 1970. Kriterion. Deák Ferenc rajzaival.

Huszonnégy népmesét közöl az ismert költő erről a magyar folklórkutatás szempontjából eddig csaknem fehér foltnak számító területről. A legutolsó híradás innen LÁZÁR István munkája: *Alsófehérvármegye magyar népe* (Nagyenyed 1896), ennek anyaga azonban nem Ózd környékéről való. A gyűjtemény a korábbi „Zöld erdő fia” c. kötetéhez képest igen jó képet ad a falu mesekincséről, bár a gyűjtő nem korszerű eszközökkel: magnetofonnal vagy gyorsírással s nem korszerű körülmények között: jó mesemondótól, megszokott hallgatósága jelenlétében rögzítette a meséket, hanem emlékezetből, egykori kiváló mesemondók utódai segítségével rekonstruálta a szövegeket. A cselekmény hitelességét úgy igyekezett biztosítani, hogy mesemondóinak visszaolvasta a szövegeket, s iparkodott az egykori mesei nyelvet is megőrizni, ebben azonban már akadályozta őt írói gyakorlata s a mesemondói gyakorlat hiánya. Fokozza azonban a gyűjtemény értékét, hogy más területről származó népmesegyűjtemények, ARANY László vagy BENEDEK Elek meséi láthatólag nem olvadtak be a falu mesekincsébe, s ez ennek következtében számos erre a területre jellemző sajátos típuskombinációt őriz. Föltétlenül kívánatos lenne a gyűjtés folytatása magnetofon segítségével. Meggyőződésünk, hogy az ismert meseelemek kevéssé ismert kombinációinak egész sorára bukkanhat még a gyűjtő, a mesék eredeti nyelve pedig igaz gyönyörűségére szolgálna mind az íróknak, mind a folklórkutatóknak, mind a népköltészetet értő, becsülő nagyközönségnek. A mesék így is szépek, de minduntalan szemébe ötlük az olvasónak HORVÁTH István simító, szépítő szándékú tolla nyoma. A gyűjtemény így elsősorban irodalmi alkotás, de szövegei – kellő óvatossággal – szolgálhatnak mesetípus és stílusvizsgálatok tárgyául is. A gyűjtő utószava képet törekszik adni a mese egykori életéről, s felsorolja a mesemondókat, akiktől a közölt mesék származnak.

KOVÁCS ÁGNES

Fehér Virág és Fehér Virágszál.

Magyardécei népmesék. Mesélte *Balla János*, gyűjtötte BALLA Tamás, szerkesztette és az utószót írta FARAGÓ József. Bukarest 1970. Kriterion.

Ritka szép mesegyűjteménnyel örvendeztette meg a Kriterion könyvkiadó mind a magyar folklórkutatást, mind a romániai magyar mesekedvelő nagyközönséget: *Balla (Marci) János* magyardécei parasztember (sz. 1899 dec. 19. uo.) 25 kiváló formaerékkel elmondott meséjével. A mesék lejegyzője a mesemondó unokaöccse, BALLA Tamás (sz. 1951. V. 14. uo.) besztercei líceumi tanuló. A lejegyzés részben diktálás után, részben magnetofonszalagról történt a *Pionir* c. ifjúsági lap 1967 évi népmesegyűjtési pályázatra való felhívására, FARAGÓ József gyűjtési útmutatója alapján. A példás szakszerűséggel készített szöveggyűjtés egyik magyarázata minden bizonnyal ez a gyűjtési útmutató, a másik azonban az ifjú gyűjtő mögött álló liceumi irodalmi szakkör, melynek vezetője, HORVÁTH Pál magyar irodalomtanár és magyardécei születésű felesége a besztercei közművelődés jól ismert munkásai.

A mesemondó kiváló tehetségének, a gyűjtő rátermettségének, gondosságának és szorgalmának, valamint a két vezető szakszerű irányításának köszönhető ez a XX. században ritka mese-esztétikai kvalitásokat magán hordozó gyűjtemény, mellyel kapcsolatban csak egyet sajnálhatunk, azt ti., hogy nem készült ugyanakkor hangosfilm is a mesemondóról.

Balla János ugyanis meséit, melyeket gyermekkorában nagyapjától, *Balla (Marci) Dani* magyardécei parasztembertől tanult, valóságos színési produkcióként adja elő, valamennyi szereplő helyett végigjátssza, suttogja, kiabálja, megfelelő arc és kézjáték vagy egyéb szükséges mozdulatok kíséretében. A décei halotti virrasztóknak, téli esti összejöveteleknek van egy díszlet és kosztüm nélkül működő, egyetlen személyből álló „színtársulata”, amely képes a maga hagyományos előadói eszközeivel egy drámai műélvezetnek teljes illúzióját kelteni. Az utószó jól érzékelteti ezt a napjainkban mind ritkábbá váló művészi produkciót, melynek részletes elemzésével még adószunk a magyar népmesekutatás s amely másként, mint egy ún. néprajzi tanulmányfilm alapján, el sem készíthető. Már pedig *Balla János* nem mindennapi, nyelvi kifejezőeszközeinek bemutatása éppúgy tárgya kellene legyen a folklórkutatásnak, mint pl. meséinek a motívumanyaga.

Az elmondottak minél jobb elképzeltetése érdekében csupa közismert magyar-décei személy- és helynevet használ, mégis meséi nem vagy, nem elsősorban a környékbeli paraszti élet, a szegény ember vágyainak tükrözését szolgálják, hanem mintegy a mese elsődleges funkciójában látszanak feltűnni, akárcsak egy Shakespeare-színmű a Nemzeti Színház színpadán. De mi ez? Mi lehet a tündérmese Mondanivalója 1970-ben, mi a funkciója azon kívül, hogy a halotti virrasztók, a hosszú téli esték közönségét a rádióval és a televízióval vetélkedve mulattatja?

Itt ér véget a kiváló ifjú gyűjtő szerepe, aki már koránál fogva sem lehet egyéb, mint társadalmi gyűjtő, és itt kell előlépjen a szakember, hogy kifaggassa a másik szakembert, a mesemondót mindarról, amit meséivel kapcsolatban tud. Arról, hogy mi a meséi mondánivalója, de arról is, hogy hogyan építi fel őket. Igen jó értelmi képességekkel rendelkező, aktív, népszerű mesemondót sikerült itt BALLA Tamás jóvoltából tettenérnünk, aki ugyanolyan költő- és előadó-művésze a maga mesterségének, mint teszem azt *Kapoly Antal* a faragásnak. Mit ábrázol, és azt hogyan teszi? Mit tart a mese eredetéről? Történelem az vagy pusztai költészet? Híradás egy letűnt világ valamikor élt hőseiről, vagy pusztai fikció? Önmagát illetőleg nagyapját a mesék szerzőinek tekintie-e, vagy csak kifejező eszköznek, akinek kötelessége minden képességét latba vetni, hogy az eredeti intenciókat érvényre juttassa?

A meseszövegek és az utószóban foglaltak után ítélve tudatos művésszel van dolgunk, akitől nagyon sokat tanulhatunk, ha rá tudjuk bízni, hogy átadja tudását. Jól sejtí FARAGÓ, hogy a közzétett mesék magas esztétikai értékének egyik magyarázata az az érzelmi kapcsolat, ami a mesemondót és a lejegyzőt összefűzi. Kettőjük szoros, fegyelmezett együttműködése nélkül nem sikerülhetett volna írásban rögzíteni olyan szintű alkotást, mint Borsszem Péter meséje, ami a magyar meseirodalomban, KRIZA János, ARANY László és BENEDEK Elek meséit is belcörtve, valóban párját ritkítja. Ha BALLA János hajlandó volt arra, hogy gondosan, kicsiszoltan tollba mondja meséit azért, hogy a gyerekek segítsen megnyerni a *Pionír* népmesegyűjtő pályázatát, talán hajlandó lesz az immár fiatalemberré serdült gyűjtőnek átadni, egy jól megszerkesztett, személyre szóló útmutató alapján, mesterfogásait is.

A tét ezúttal még magasabb: egy szakszerű, korszerű ortográfiával leírt, teljes jegyzetapparátussal ellátott népmesegyűjtemény, mely nem elsősorban a szövegek változataira, hanem *Balla János*nak a saját repertoárjával kapcsolatos nyilatkozataira helyezi a súlyt, kitűnő fényképillusztrációkkal a mesemondó jellegzetes gesztusairól és mimikájáról, esetleg kis hanglemez melléklettel. A szépen illusztrált, gyermekeknek szánt meséskönyvet, mely minden bizonnyal nem fog a könyvkereskedések raktáraiban porosodni, híradásnak tekintjük, melyet minden bizonnyal követni fog egy, a *Balla János* teljes mesetudását, a mesével kapcsolatos teljes ismeretanyagát tartalmazó szakmunka. A szövegek feljegyzésére alakult „gyűjtőszövetség” nemzetközi fórum előtt sem vallana szégyent egy ilyen kötettel.

KOVÁCS ÁGNES

Katona István Társaság Évkönyve, 1970

(Kalocsa és járása. Kézirat gyanánt)

Festők, írók, helytörténészek, néprajzosok írták ezt az Évkönyvet, amely rendkívül változatos témákat felölelő anyagával méltóképpen reprezentálja a 10 éves fennállását ünneplő Társaság szorgalmas és hasznos tevékenységét. Az egy híján száz oldalas anyagból azt a hét írást szeretném bemutatni, amely néprajzi vagy azzal összefüggő témával foglalkozik.

Dr. CZAJTÁNYI István Kalocsa Város nevének eredetét igyekszik tisztázni. Röviden áttekinti az eddigi elméleteket, majd szembeállítja ezek latinra, szlávra utaló véleményét saját álláspontjával, amely szerint a Kalocsa név honfoglaláskori magyar, illetve bolgár-török, esetleg kun eredetű.

FEHÉR Zoltán, akinek Bátya néprajzára vonatkozó kutatásai nem ismeretlenek a néprajzi szakirodalomban, ezúttal a bátyai legény- és leánybandák szokásairól ad rövid áttekintést. Az adatközlők szövegeiből vett idézetekkel bőségesen illusztrált anyagból szépen kerekedik ki ennek a 30–40 évvel ezelőtt még elevenen élő és izgalmas szokásoknak a belső lényege, megjelenésének különböző formái.

KUCZY Károly Foktó földrajzi neveinek segítségével igyekszik feleleveníteni a település társadalmi és gazdasági változásának történetét. Tanulmányában egyrészt fel-

vázolja a Foktó hagyományos határhasználatának és állattartásának főbb jellegzetességeit, másrészt pedig nagyszámú földrajzi helynevet ad közre.

Rövid ismertetés számol be Pécsiné, Ács Sarolta Kalocsa népművészetéről szóló értékes és igen szép kiállítású könyvéről, majd a művészet egyik alkotó egyéniségét, Pirisi Julis nénit, a népművészet mesterét, a híres rajzolóasszonyt mutatja be F. SZABÓ Sarolta írása.

HARMATH Lajosné Hajós Község németajkú lakosságának lakodalmi szokásait dolgozta fel. Ez az írás — amely tulajdonképpen egy nagyobb tanulmány részlete — arról vall, hogy az író nagy lelkiismeretességgel és részletességgel gyűjtötte össze a témával kapcsolatos anyagot.

Az Évkönyvet BESENCZI Sándor csertői és szakmári fonóházakról szóló ismertetése zárja be. Az eredeti előadásmódot is rögzítő anyag egyszerűen eleveníti fel a falusi fiatalság társas életének ezt a rendkívül fontos és igen sokféle funkciójú eseményét.

Erdemes megemlíteni, hogy ennek a felsorolás jellegűen bemutatva is tiszteletre méltó mennyiségű anyagnak a szerzői közül öten, mint önkéntes néprajzi gyűjtők vagy önkéntes gyűjtőkként indulók, már régóta és igen sikeresen dolgoznak lakóhelyük néprajzi anyagának összegyűjtésén és feldolgozásán. Csak örülni lehet annak, hogy a *Katona István Társaság* Évkönyvében lehetőségük nyílt a birtokukban levő értékes anyag egy részének közkinccsre tételére. Éppen ezért befejezésül azt a reményünket fejezzük ki, hogy ezt a gyűjteményt a Kalocsai Katona István Társaság sorozattá váló Évkönyveinek első tagjaként üdvözölhetjük.

HALÁSZ PÉTER

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966—67.

Alföldi Nyomda, Debrecen, 1968. 714 l., 111., + 1 térkép

A debreceni múzeum azon kevés helyek közé tartozik, melyeknek a két világháború között is volt Évkönyvük. A kutatók jól tudják, hogy az ebben megjelent cikkek sokszor maig egyetlen forrását képezik bizonyos tárgyak múzeumba kerülési körülményeinek tisztázására. Am az alig 2—3 ívnyi *Jelentés*-ek, már csak terjedelmüknél fogva is eltörpülnek az 1948-tól folyamatosan megjelenő Évkönyvek mellett. A jelenlegi vaskos kötet azonban még ezeket is felülmúlja. Nincs itt terünk és nem is lehet célunk, hogy a természettudományi, művészettörténeti és helytörténeti cikkek valamennyijével foglalkozzunk, meg kell elégednünk azok ismertetésével, melyekben néprajzi szempontból is találunk anyagot.

GAZDAPUSZTAI Gyula a hencidai rézkori aranyelet elemzését adja. A koraréz-korban összegyűlt kincs az eddigi legnagyobb ilyen együttesünk. A szerző megállapítja, hogy a rézkori aranyékszerek tárgyalta típusai aligha kerültek import útján hozzánk. Feltehetően a közeli Erdély arany lelőhelyeiről szállított nyersanyagból készültek. Azért érdekes ez számunkra, mert hazai aranyosásunk őskori előzményeit már ez ideig is feltételezték (KHIN Antal: *Az aranyászat. Egy levél foglalkozás a Csallóközben*. Magyar Írás, 1934. 105—109. — NAGY Erzsébet: *Csallóközi aranyosás*. NÉ 1903. 305—310. — TIMAFFY László: *Ősi aranyosás a Duna szigetein*. A földgömb, 1942. 227—231. — UZSOKI András: *Adatok a dunántúli aranyosás történetéhez*. A Győri Múzeum Évkönyve. 1959. 74—81.), most a tárgyi bizonyítékokat sikerült megtalálni.

A Kárpát-medence szkitakorának teljes igényű feldolgozása elé komoly akadályokat gördít a leletek összefoglaló corpus hiánya, valamint a leletek zömének nem hiteles volta. MÓDYNÉ NEPPER Ibolya a Déri Múzeum vonatkozó anyagát tette hozzáférhetővé feldolgozásával az érdeklődő kollégák számára.

BIRÓNÉ SEY Katalin a Körösszakálon előkerült római köztársasági éremleletet publikálta. A 271 darabból álló lelet legkorábbi darabja i. e. 187—175 közötti időből való, az elrejtés i. e. 70 körül történhetett. Feltűnő, hogy ezen a környéken ez ideig négy ilyen lelet ismeretes, földbekerülésük talán dák népmozgalmakkal hozható kapcsolatba. A pénzleletek tömeges előfordulása arra utal, hogy nem római korszakok depóiról, hanem a helyi lakosság csere útján, áruként szerzett értékeinek elrejtéséről beszélhetünk.

1965-ben a Hajdúnánás határához tartozó Tedejpusztán késő római érem- és szerszámlelet látott napvilágot. A lelet 705 db római kisbronzból áll. A lelet legkorábbi darabjai II. Constantinus császár 341—346 között vert érmei, míg a legkésőbbiek 367—375 között kerültek kiverésre. Nem dönthető el teljes határozottsággal, hogy mely néphez köthetjük a leletet, annyi azonban bizonyos: a hunok által megindított népmoz-

galmak kapcsán került elrejtésre. SOPRONI Sándor mintaszerű alapossgal tette közzé a leletet.

Pannónia és Dácia kapcsolatához szolgáltat új adatokat BALLA Lajos—TÓTH István közös dolgozata. Jól látható ebből, hogy a Duna—Tisza közén három út vezetett keresztül a római korban. A Dunaszekeső—Szeged útvonalról tudjuk, hogy a XI—XIV. században is használatban volt *Káliz út* néven (GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1963. I. 703.). Annyit jelent ez, hogy Árpád-kori úthálózatunk egy része még az Alföldön is igen előzményeken nyugszik.

LÁSZLÓ Gyula (*A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. — Uő.: *Honfoglaláskori régészetünk és a magyar nagycsalád*. Archeológiai Értesítő, 1950. 137—142. — Uő.: *Das Gräberfeld von Zuewo*. Régészeti Dolgozatok, 1961. 1—21. — Uő.: *Bestattungsgebräuche der landnehmenden Magyaren*. Atti del VI. Congresso, Roma, 1966. 212—216) és DIENES István (*Über neuere Ergebnisse und Aufgaben unserer archäologischen Erforschung der Landnahmezeit*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1964—65. II. 73—111. — Uő.: *Honfoglaláskori tarsolyainkról*. Folia Archeologica, 1964. 79—114.) komoly erőfeszítéseket tettek, hogy honfoglaláskori nagycsaládi temetőink forrásértékűvé váljanak. A köznépi temetők (TÖRÖK Gyula: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. Budapest, 1962. — SZŐKE Béla: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Budapest 1962.) esetében nem látunk ilyen tisztán, a temetőterképről leolvasható társadalmi tagolódás nem egyértelmű. Az mindenestre valószínű, hogy e temetők esetében is a nagycsaládi rendszer valamilyen formájával kell számolnunk. Köznépi temetőink sorát szaporítja a Nádudvar közelében feltárt 52 sír. A temető értékelését MESTERHÁZI Károly végezte el igen gondos elemzéssel, néprajzi párhuzamok bevonásával. A temető használata a 970-es évektől a XI. század közepéig tart s három nemzedék halottait temették ide. A nemzedékek egymásutánját tulajdonképpen azáltal tudta megfigyelni az ásató, hogy az új nagycsaládokban az első, az alapító nagycsalád hagyományai öröklődtek. Régészetiileg kimutatható volt, hogy a temetkezések szigorúan megszabott rendben történtek, minden sorban, illetve nagycsaládban a legrangosabb egyén nő volt, a három feltárt sorban a legrangosabb nőt szintén nő követte rangban, a nagycsalád fejének egyik leánya. Az áthagyományozás tehát anyai ágon történt. A nőknek az egyes családokban kimutatható feltűnően rangos helyzete más temetőinkben (Eger, Hencida, Kecel, Szeged-Bojárhalom, Pilin-Leshegy, Biharkezes-Artánd, Karos, Nagyteremia stb.) is megfigyelhető. Ezek szerint a matrilineáris leszármazáson alapuló nagycsalád matrilocális településen élt. Ez azt jelenti, hogy a nagycsaládból mindig a fiúgyermekek költöztek el, és mindig a férjek költöztek feleségeikhez az alapító nagycsalád településére. E jelenség néprajzi vonatkozásaival SZENDREY Ákos (Nyelvtudományi Közlemények, 1936. 422—426.) foglalkozott legbehatóbban. Kimutatta, hogy a feleség családjába való beházasodás hagyományai az ősi matriarchális korszakra utalnak. Szibériai példákön mutatta ki, hogy a votjákoknál, jakutoknál és a burjátoknál az egyes nemzetségek egy-egy nemzetsége leszármazottainak vallják magukat. A régészetiileg megfigyelt nagycsaládnak 13—15 tagja lehetett. FÉL Edit egy 14 tagú nagycsaládot írt le Marcelházáról. Bár ez a nagycsalád jellegében más, mégis jó összehasonlítási alapul szolgálhat honfoglaláskori családrendszerünk megítéléséhez (*Kocs 1936-ban*. Budapest, 1941. 103. — Uő.: *A nagycsalád jogszokásai a Komárom megyei Martoson*. Budapest, 1944.). A nádudvari temető a matrilocális falu vetületének látszik. Árpád-kori történetünk egyik legizgalmasabb kérdése a magyar falu kialakulásának felderítése. XI. századi forrásaink ugyanis nem nemzetségeket, hanem falvakat említenek (VÁCZY Péter: *A korai magyar történet néhány kérdéséről*. Századok, 1958. 265—345.). Árpád-kori falvainkról azonban kiterjedtebb telepátások hiányában keveset tudunk (SZABÓ István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon, X—XV. század*. Budapest, 1966.). LÁSZLÓ Gyula felgyői ásatásán olyan településnyomokra bukkant, amelyben árkokkal, vagy esatornákkal körülvett nagy foltok belsejében kerültek elő X. századi edénytörödékek. E foltokat a nagycsaládok lakóhelyeinek határozta meg, melyek mindegyikéhez egy-egy nagycsaládi temető tartozik. E nagycsaládi lakóhelyeket a téli szállásokkal azonosította (*Orientierungsbericht über die Ausgrabungen in Csongrád-Felgyő*, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1964—65. II. 113—121.). Finnugor eredetű falu szavunk régen vérközösségen alapuló, együvé települt közösséget jelentett, s ez lehetett a magyar nagycsalád eredeti neve (LÁSZLÓ Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. 227—228.). MESTERHÁZI Károly kitűnő dolgozata arról győző meg bennünket, hogy korai magyar történetünk számos kérdését csak igen komoly erőfeszítéssel oldhatjuk meg.

A nádudvari temető antropológiai anyagát LIPTÁK Pál elemezte. Megállapította, hogy a párhuzamba állítható alföldi és Alföld peremi hasonló kori köznépi temetők embertani képe meglehetősen egységes. Közülük a rövidfejű (pamír vagy turanid jellegű)

komponens az etnikailag biztos magyar népességet jellemzi. Igen örvendetes, hogy a szegedi antropológiai iskola tudatosan törekszik Árpád-kori csontanyagunk feldolgozására (LIPTÁK Pál: *Le population de la région de Nógrád au Moyen Age*. Acta Ethn. Hung. 1953. 289—338. — LIPTÁK Pál—FARKAS Gyula: *A békés-povádzugi őskori és X—XII. századi temető csontváznagyának embertani vizsgálata*. Antropológiai Közlemények, 1967. 127—163. — LIPTÁK Pál—MARCSEK Antonia: *A Téglás-angolkerti középkori temető embertani anyagának ismertetése*. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1965. 69—95. — LOTTERHOFFER Edit: *Antropological investigation of the skeletal material of a cemetery at Baja-Pető from the XI—XVI. centuris*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Biologica 1968. 81—88.).

A Hajdúszoboszló határában előkerült újabb friesachi éremlelet már a harmadik ezen a területen, s így méltán megérdemli a figyelmet. Az 572 darabból álló együttes a tatárjáráskor került elrejtésre. Tudjuk, hogy a bőszőrmények foglalkoztak az Árpád-kori Magyarországon legbehatóbban a pénzügyletekkel. GEDAI István kimutatta, hogy a Hajdúbőszőrmény körül, tehát szállásterületükön előkerült pénzleletek etnikailag a bőszőrményekkel hozhatók összefüggésbe.

Szeged városának és népének Debrecennel való középkori kapcsolatáról nagyon keveset tudunk. BALINT Sándor most e kapcsolatok XVI—XVII. századi meglétére hoz fel számtalan adatot dolgozatában. A debreceni civisek társadalma megragadó eleven-séggel és sok tanulsággal tárul elénk BALOGH István úttörő munkájából (*Civisek társadalma*. Debrecen, 1947.). Az a megállapítása azonban, hogy a Délvidékről leginkább jobbágyok menekültek Debrecenbe, legalábbis Szegedet illetőleg, helyesbítésre szorul. Innen éppen a legműveltebb és leggazdagabb réteg vett vándorbotot a kezébe, és vegyült bele Debrecen patrícius társadalmába. Ennek a bevándorlásnak egyik legfeltűnőbb bizonyossága a debreceni kancellária ő-zó nyelve (PAPP László: *Nyelvjárás és nyelvi norma a XVI. század deákjainak gyakorlatában*. Budapest, 1961. 115.). Ami a gazdasági befolyást illeti, elsősorban a Debrecenbe menekült szegedi „áros népre”, továbbá az iparosságra, főleg az ötvösökre kell gondolnunk. Feltűnő a debreceni ötvös (Ráevész Kálmán: *A debreceni ötvösceh rendszabályai*. Történelmi Tár, 1887.), szűcs (IMRE Lajos: *A debreceni szűcsök rendszabályai a XVI. század végéről*. Történelmi Tár, 1884.), illetőleg varga céh rendtartásainak ő-zó nyelve (PAPP László: *Ő-zó nyelvjárás Debrecenben*. Magyar Nyelvjárások, 1957. 3—23.).

Nyírmártonfalváról nemrégiben 4824 darabból álló éremlelet került a debreceni múzeumba. Ennek éremtani feldolgozását GEDAI István végezte el, míg gazdaságtörténeti mondanivalóját MÓDY György elemezte. A lelet sor Mátyás dénárjával indul, és Miksa 1577-ben vert dénárjával zárul. Rendkívül érdekes a pénzek időbeli megoszlása. Az összes adatok számbavételéből ugyanis kiténik, hogy a nyírmártonfalvi éremlelet jól tükrözi a vidék XVI. századi pénzforgalmát. Az aprópénzek között, a hazai dénárok mellett, jelentős szerepük volt a lengyel-litván és a porosz területi garasoknak. A hódoltságkori gazdasági viszonyokra következtethetünk abból, hogy a pénzforgalom 1563 után jelentősen növekedett, s a század második felében értékálló, külföldi tallérok is kerültek ide. Leletünk azt is bizonyítja, hogy a paraszti árutermeléssel az 1560—70-es években egy olyan kis falu jobbágya is bekapcsolódott a kereskedelembe, a pénzgazdálkodásba, mint amilyen Mártonfalva volt a XVI. század során.

Hajdúbőszőrmény ősi településű városában kétféle jellegzetes házfajta talált DANKÓ Imre: parasztházat és polgárházat. A kettő között gazdasági-társadalmi fáziskülönbség van. A múlt század első felében még sok volt a putri-, fecskerakásos- és vertfalú ház. Ezeknek a kezdetleges házaknak tetőzetére az jellemző, hogy korábban mindkét végükön teljesen kontyoltak voltak. A héjazat szalmából, zsupból, nádból készült. Bőszőrményben nem a tiszta, ágasfára állított szelemenszerkezet terjedt el, hanem a félszelemen. A szelement tartó ágast a koszorúfába, a mestergerendába kötötték vagy arra illesztették rá. A szarufákat már a múlt század közepétől kezdődően a legtöbb helyen kötőfával összekötötték, megerősítették. A ház végénél, középen alkalmazott, szelement tartó ágasról is szól a homályos emlékezet, de ilyen esetekben a tetőzet nem volt kontyos, hanem tiszta nyereg. Az utolsó ötven év alatt a tüzelő-berendezések változtak meg a legnagyobb mértékben. A régen épült, ránkmaradt házakból is kihordták a kemencéket, takaréktűzhelyeket, a szabad kéményeket pedig elpadlásolták. Az új épületű házakba pedig, ha egyébként régi formájúak is, ha a hagyományos anyagokból és módon épültek is, a régi tüzelő-berendezéseket már nem építik be. Rendkívül érdekes és gondolatébresztő a szerzőnek a parasztház és a termelés összefüggésének vizsgálatát magában foglaló adatgyűjtése, elemzése. Kimutatta ugyanis, hogy a gabona és tengeri termelés fokozódása, általánossá válása változásokat okozott a hagyományos hármasszertatú parasztház beosztásában. Azelőtt az életet az ereszaljában, tornácon álló szuszékban

tartották. Elfért benne, kevés volt belőle, nem volt szükség számára külön helyiségre. Amikor a múlt század ötvenes éveitől kezdődően mind nagyobb lendületet vett a gabona-termelés, a tárolásra megfelelő helyiségre lett szükség. Ezek voltak a kamrák, amelyekbe két-nég fiókos hombárokat építettek be. Legtöbb helyen a kamrában csak a család szükségletére szolgáló terményt tartották, a felesleget, az eladásra szánt részt pedig a padlásra vitték s ott vagy elterítve vagy zsákolva tartották. Hogy a padlásra sok termék férjen, úgynevezett magas padlásokat készítettek, azaz a falkoronát magasabban felhúzták a mennyezet fölé, és így nagy, magas padlásteret kaptak. A nagygazda vagy általánosabb nevükön a polgárházak is a parasztházból fejlődtek ki. A fejlődés kezdeti szakaszán csak a méretek és a helyiségek száma változott, később már a ház szerkezete is. Új beosztás jött létre, egyes részek (például a tornác) funkcióváltáson mentek keresztül, és ennek megfelelően új formát kaptak. DANKÓ Imre tanulmánya, bár önálló egész, mégis része egy nagyobb, a hajdúvárosok népi építészetét tárgyaló munkának, melyből ez ideig a Hajdúnánásra vonatkozó feldolgozás látott napvilágot (*Házformák Hajdúnánáson* Ethn. 1964. 58—92.). Mindkét megjelent tanulmány szinte kizárólag néprajzi módszerrel folytatott anyaggyűjtésen alapul. Levéltári adatok — ezek bőven állanak rendelkezésünkre — bevonásával kellene megkísérelni a továbbiakban a történeti távlat megoldását az eddig is szép eredményeket hozó munkának.

A magyar népi hímzések között méltán figyelemre érdemes a Hajdú-Bihar megyei Furta sajátos formakészlete, díszítőstílusa. Mégis szinte a mai napig elkerülte a kutatók érdeklődését e zömében kék alapon fehér hímzöpamuttal készült furtai hímzés, melynek bemutatására most BÉRES András vállalkozott. A furtai hímzés még a századfordulón igen elterjedt volt, ma már csak szórványos darabjai maradtak meg. A legrégebb darabok között majdnem kizárólag fehér alpanyagot: batisztot, házivásznat és gyolcsot találunk, fehér pamuthímzéssel, mely az 1900-as évek elejéig szinte egyedüli forma volt. 1880 körül jelenik meg a kék surevászon fehér pamuthímzéssel, mely egyes, elsősorban férfi ruhadarabokon a harmincas évekig nyomon követhető. 1920 körül kezdett elterjedni a fehér alapon piros pamuthímzés, majd 1935 táján négy-ötféle szín, a piros, zöld, kék, sárga és tüzés rózsaszín használata. Ezzel felbomlott a furtai hímzés hagyományos rendje, erősen érződik a bolti előnyomott kézimunkák utasításszerű színhasználatának hatása. A rendkívül gazdag rajzos és fényképes mellékletek jelentik elsősorban a dolgozat erejét.

A lakodalmi felépítése, egész szertartása a színjátászás egyfajta sajátosság megnyilvánulási formáját képviseli. Természetesen a lakodalom egyes mozzanatai, jelenetei cél szerint más funkciókat töltenek be, mint általában a dramatikus játékok, amelyek zömükben ma már a mulatást, a szórakozást szolgálják. Nem kétséges, hogy a lakodalomban kötött, hagyományos jelenetek váltják egymást, annak megfelelően, ahogyan a szertartás rendje megkívánja, és ezek a jelenetek mintegy előbbre viszik a cselekményt. Ezekből a jelenetekből markolt össze egy csokorra valót ÚJVÁRY Zoltán, s a kitűnően megfigyelt dramatikus mozzanatok, elemek vizsgálatával, azok nemzetközi összehasonlításával a kérdéskör feldolgozásának módszerét is megteremtette. Igen figyelemre méltónak tartjuk az ún. *cigányprédikáció* jelenetének megtalálását egy XVIII. századi aprónyomtatványon. Úgy tűnik, lakodalmi játékaink egy része százados múltra tekinthet vissza, s egyikük-másikuknak még a szövege is tudatos költői alkotás. A nem paraszti lakodalmakban (kántor, református pap, számadó) bemutatott játékok — ezekről frásos feljegyzéseink vannak — közvetlen hatása a paraszti lakodalmak hasonló játékaire feltétlenül megnyilvánult.

A helynévgyűjtés az utóbbi években, a Zala megyei példa után (PAPP László—VÉGH József: *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg, 1964.) erősen fellendült. Örvendetes, hogy ebbe E. KISS Sándor Hajdúhadház helyneveit feldolgozó dolgozatával Hajdú-Bihar is bekapcsolódott. Úgy látjuk azonban, hogy az egyes gyűjtők eléggé magukra vannak hagyatva, egymásközi kapcsolatuk laza. A szétszórt közlések (LANG József: *Katymár község földrajzi nevei*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve, 1966. 307—334. — BAKI Ernő: *Nyárad földrajzi nevei*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1967. 287—298. — PILLER Dezső: *Zamárdi község helynevei*. Uo. 1967. 299—313. — INZEFI Géza: *Sövényháza és vidékének földrajzi nevei*. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1958. 83—153.) nyomon követése nehéz, egy-egy dolgozat elkészítése kétszeres-háromszoros energiát követel. Talán helyesebb lenne valamilyen munkaközösséggel egy újabb megye teljes anyagát felgyűjteni.

Az előttiünk fekvő vaskos Évkönyv jól tükrözi azt a szerteágazó munkát, amely a múzeum falai között folyik. Helyesnek tartjuk, hogy máshol dolgozó, de a megye valamilyen anyagával foglalkozó kollégák is helyet kaptak a gondos kivitelű, szép kiállítású kötetben.

KÓHEGYI MIHÁLY

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1968.

Szerk.: Bálint Alajos. Szeged, 1968. 323 p. illusztrált, térkép mellékletekkel

A szegedi múzeum Évkönyve 1956-ban elsőként jelentkezett vidéki múzeumi folyóirataink közül, s a megjelenés töretlenül tart mind ez ideig, s már-már eléri elődjének, a *Dolgozatoknak* évfolyamszámait. Abban is hasonlítanak egymásra, hogy mindkettő a múzeumi terület egészéről igyekezett, illetve igyekszik számot adni. Nekünk itt természetesen nincs terünk s nem is lehet feladatunk, hogy a természettudományi, művészettörténeti cikkekkkel foglalkozzunk, csupán a néprajzi vagy ilyen szempontból érdekes régészeti tanulmányokat vesszük számba.

MADÁCSY László a szegedi Dugonics-kultusz történetét vázolja fel, melynek egyik legerdekesebb eredménye az volt, hogy a város polgárságának figyelmét a parasztság életére, problémáira irányította. Megkezdődtek KOVÁCS János és KÁLMÁNY Lajos néprajzi kutatásai, és tanulmányaik az 1870-es évek második felében, valamint a 80-as évek elején egymás után jelentek meg, ugyanakkor a közérdeklődés központjába került a szegedi népköltészet.

Az utóbbi években CSALOG József több ízben is felvetette, hogy őskori edényformáink legtöbbje a különféle tökfajták alakjából levezethető, sőt a díszítések jó része gyékényfonatokat utánoz (CSALOG József: *A tiszai műveltség viszonya a szomszédos újkőkori műveltségekhez*. Folia Archaeologica, 1955. 23—44. — Uő.: *A legújabb kőkéne-dombi fonallenyomat tanulságai*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1964—1965. I. 17—45.). TROGMAYER Ottó most újkőkori kultúránk alapkérdéseit vizsgáló dolgozatában megállapítja, hogy faluszerű településekben éltek, s elsősorban állattenyésztéssel, másodsorban vadászattal és gyűjtögetéssel foglalkoztak. A földművelés alárendelt szerepet játszott.

Csongrád megye már a korábbi évtizedekben is tucattal szolgáltatta a hunkori leleteket. Az újabban előkerülteket PÁRDUCZ Mihály dolgozta fel, s végkövetkeztetésként arra a megállapításra jutott, hogy ezen a területen a hunkor idején jelentős számú lakosság élt, talán politikai jellegű központ is volt.

A Nagyszentmiklóson 1799-ben talált aranykincs — Attila kincsének is szokták nevezni — a magyar régészeti kutatás homlokterébe került. Különösen izgalmassá vált a kérdés, amióta LÁSZLÓ Gyula véleménye szerint a kincs egy része itt készülhetett hazánk területén, mert díszítményei erősen kapcsolódnak az avar és honfoglaló magyar ötvösök mintakincséhez. (LÁSZLÓ Gyula: *Jegyzetek a nagyszentmiklósi kincsről*. Folia Archeologica 1957. 141—151.). A magyar ötvösművészet és közvetve nyilván a magyar népművészet mintakincsének megismerése mellett a nagyszámú rovásjel megfejtése sem közömbös számunkra (CSALLÁNY Dezső: *A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere*. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 1967. 31—79.). ERDÉLYI István és PATAKY László a kincs leletkörülményeinek tisztázásával és újabb keleti párhuzamok bevonásával próbáltak közelebb férkőzni a kérdéshez.

BÁLINT Csanád hosszabb tanulmánya két nagyobb egységre bomlik. Az elsőben a 90 évvel ezelőtt Szeged-Óthalmon előkerült honfoglaláskori sírok leírását, anyaguk elemzését adja. A cikk másik fele országos érvényű kitekintés a Kárpát-medence X. századi pénzforgalmát illetően. A kereskedelmi utak felvázolása a pénzleletek alapján már korábban megtörtént, ám ezeknek összevetése bizonyos honfoglaló rétegek azonos kereskedelmi érdeklődésével, lakóhelyüktől bizonyos fókig független áruvásárlással (ha úgy tetszik egyes cikkek divatjával), ez érdekes és új gondolat. A numizmatikusokkal történő közös feldolgozás itt további szép eredményeket hozhat (GEDAI István: *Fremde Münzen im Karpathenbecken aus den 11—13. Jahrhunderten*. Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungariae, 1969. 105—148.). A szerzőnek módjában volt a Franciaországban mostanában talált „Kalandozó magyarok”-hoz kapcsolt leletanyagot megvizsgálni, és majdnem bizonyosra vehető, hogy ennek semmi köze sincs a magyarokhoz. A dolgozatban megmutatózó kettősség talán úgy lett volna áthidalható, ha az Évkönyvben csak a sírok feldolgozása látott volna napvilágot. A cikk második fele inkább az Actába kívánkozott volna, márcsak a mondanivaló súlya miatt is.

Népies alakos kályhacsempéink kérdését elsőként MÉRI István (*A nadabi kályhacsempék*. Archaeológiai Értesítő, 1957. 187—204.) vetette fel. NAGY Katalin a Kevermesről előkerült kályhacsempéket összevetette a Nadabról származókkal, és megállapította, hogy azok egyazon negatívól kerültek ki. A két helység 25—30 kilométerre van egymástól, és mindkettő az egykori Zaránd megyéhez tartozott a középkorban. A préselő-mintákból értékes következtetéseket vonhatott le a paraszti képalakítás mikéntjére vonatkozóan. Az ábrázolás értelmezését, MÉRI Istvánnal ellentétben, nem a makk-verés-

ben, hanem a gubacs-gyűjtésben látja. Ehhez a kérdéshez azonban, éppen a közölt fény képek kieséséért miatta, vajmi nehéz hozzászólni. Maga a vita azonban így is igen érdekes mert közelebb visz bennünket kályháásaink mintakincsének értelmezéséhez.

A kocsai a hagyományos paraszti közlekedés és teherhordás legfontosabb, szinte nélkülözhetetlen eszköze. Néprajzi kutatásunk mégis viszonylag keveset foglalkozott a különböző kocsai- és szekérfajtákkal (K. Kovács László: *A magyar népi közlekedés kutatása*. Bp. 1948.). Az eszköz története és főbb típusai ismertek, de nem ismerjük eléggé táji változatait és különleges alkalmazásukat az egyes vidékek népi teherhordásában. A Dél-Alföldön, ahol a kötött mezőszégi talaj, a folyami hordalék és a különböző minőségű homoktalajok előfordulása változatossá teszi a talajképet, a szükségletek többfajta teherszállító eszköz kialakítását is megkövetelték. Más kocsit használt a parasztember a kötött, fekete földű hódmezővásárhelyi, makói és bácskai határban, mint a jórészt homokos szegedi földeken. A természeti viszonyokhoz való alkalmazkodás különösen homokos talajú területeken hozta létre a munkaeszközök sok változatát. JUHÁSZ Antal ezek közül Szeged környékének egyik jellegzetes teherhordó eszközét, a *bakityot* mutatja be.

Ezzel az elnevezéssel két különböző paraszti teherszállító eszközt illetnek. Közös jellemzőjük, hogy mindkettőt homoki földeken használatos. Az itt élő kisparaszatok úgy könnyítették meg a homokon való közlekedést, hogy a közhasználatú parasztkocsai löcsös oldalát, saroglyáit levették és deszkákkal helyettesítették. Az aránylag egyszerű átalakítást a tanyai parasztok maguk végezték, bognármester igénybevétele nélkül, legfeljebb a szomszédok segítettek egymásnak. A szállító-közlekedő eszköz súlyának ez a csökkenése homokon nagy előnyt jelentett: több lesz a hasznos teher. Ha terhet szállítanak, legalább két zsákkal, kb. másfél mázsával több terményt tudnak a bakityra felrakni. Különösen hasznos — sőt szükséges — volt a kocsai átalakítása egylovas parasztembernek.

A szegedi tanyákon *bakitynak* nevezik azt a kétkerekű, egy lóval húzott homokhordó eszközt is, amely tulajdonképpen a kubikoskordé paraszti átvétele. Katona Imre kutatásából tudjuk, hogy kubikosaink a kétkerekű, egylovas kordé használatát az 1879-es árvíz után Szegeden dolgozó olasz kubikosoktól tanulták el. A kétkerekű, egy lóval húzott kordé tipikus földhordó eszközként ment át paraszti használatba. Nagy előnye, hogy a kordé, illetve bakity ládája a tengely fölötti *vánkuson* hátrabilen, így a rakomány emberi munka igénybevétele nélkül kiüríthető. Ez meggyorsítja és megkönnyíti a földhordás munkáját. Bizonyára ezért kaptak e célszerű munkaeszközön a homoki földeket művelő, igyekvő tanyaiak. Kezükön azonban a kordéról másolt bakity tovább módosult. Rájöttek ugyanis arra, hogy ha a bakity ládáját jól megrakják földdel, akkor ez a két rúd között húzó ló járását megnehezíti, a súlyos teher a szokott módon befogott lovat hátrahúzza, szinte felemeli. A szegedi paraszt a lovat, nélkülözhetetlen igavonó jóságát és társát, a nagy igénybevétel mellett is kímélni igyekezett. A ló terhén úgy könnyítette, hogy a kétkerekű bakity elé újabb két kereket szerelt, ami elé a hámfákhoz két lovat is befogott. A vele való munkát, az átalakítás mikéntjét részletesen elemzi JUHÁSZ Antal dolgozata, melynek tiszta magyar nyelvét még külön is dicséretünk kell.

A népi öltözködés szakirodalmában több esetben foglalkozott a női viseletben igen fontos szerepet játszó inggel (MOZSOLICS Amália: *Petőmihályfa régi népviseletéről*. Ethn. 1947. 124. — NÉMETHY Endre: *Viselettörténeti adatok a XVIII. sz. közepéről*. Ethn. 1950. 104—105.). PALOTAY Gertrúd ezeket az ingeket szabásuk szerint két csoportra osztja: a bevarrott és mellévarrott ujjú ingekre (*A magyarországi női ingek egy szabástípusa*. NÉ 1931. 153—163.). Dolgozatában azonban csak a mellévarrott ujjú ingtípust tárgyalja, kihagyva a kevésbé érdekes és változatokban is szegényesebb bevarrott ujjú ingecsoportot. T. KNÖTTIK Márta ezt a hiányt igyekezett pótolni a délalföldi viselettel kapcsolatban. Az általa bemutatott ingeket az 1907—1908-as években Kiskunfélegyházáról, Apátfalvából, Makóról és Szegedről gyűjtötték. Amíg az emlékezés visszanyúl, azóta ilyen bevarrott ujjú ingeket viseltek a nők Dél-Alföld falvaiban és tanyáin hétköznapon és ünnepnapra egyaránt. A 47—57 cm hosszú inget a szoknyába bekötötték, elejét-hátát a pruszlík befedte, csak a nyaka és ujjai maradtak szabadon. A férfingekével ellentétben, ahol a mellény éppen az ing elejét látta, a női ingeknél a hangsúly a nyakra és főleg az ujjakra esett. A fehér vászon vagy batiszttal redőzetét megtöri az ujjvegek behúzósa, és az ebből alakított fodor más jellegű redői zárják be az ujjat, illetve veszik körül a kart a könyök felett. A gyáripár fejlődésével az ing anyaga és kivitelezése, sőt funkciója is megváltozott, de szabásának és formájának lényege a régi maradt. Rendkívül érdekes, hogy ezt a bevarrott ujjú ingformát kevés változtatással megtaláljuk a Dél-Alföld peremterületén élő szerb és román lakta falvakban is.

Balla Antal XVIII. századi szegedi kéziratos térképének felsővárosi lapját CSONGOR Győző elemezte. A mappán bejegyzett családnevek száma 511. Ebből 142 olyan, mely

már az 1522-es tizedlajstromból ismeretes (BÁLINT Sándor: *Az 1522-es tizedlajstrom szegedi vezetéknevei*. Bp. 1963.). A térkép alapján Felsőváros lakosságát 1776—78-ban mintegy 688 lélekre tehetjük, ami minden eddigi feltételezésnél alacsonyabb, de feltétlenül realisabb.

BÁLINT Sándor tollából látott napvilágot Móraváros leírása, mely az ugyanebben az Évkönyvben megjelent korábbi Rókus (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1957. 165—170), Alsóváros (1958—59. 123—126.), Palánk (1960—62. 147—160.), Felsőváros (1963. 121—128.) című várostörténeti cikkekhez kapcsolódik. Érdemes lenne ezeket egyszer együtt közölni, mert így, évtizednyi megjelenési idővel egymást követve már elhalványul az előzőek mondanivalója, holott együtt olvasva valóságos körképét adják a városnak.

SZABÓ Ferenc a reformkori Szeged kézműveseiről készült 1830-as és 1844-es összefoglaló adatait vette vizsgálat alá. Táblázatban közli a mesterek, legények és inasok számát. Ebből kiderül, hogy 1830-ban 58, 1841-ben már 65 szakma művelőit vették számba az összefrók. A mesterek száma 30%-kal, a legényeké 35%-kal, az inasoké pedig 14%-kal emelkedett a két dátum között. A céhes és céhen kívüli iparosság számszerű adatai azt tanúsítják, hogy Szeged a reformkor évtizedeiben, a korábbi fejlődés adottságait kihasználva, a lendületesebb polgárosodás útjára lépett, a kézműipar mennyiségileg is megerősödött.

A munkásfolklor kutatása, a kezdeti lendület után, meglehetősen alább hagyott (DÉGH Linda: *Jelentés a munkásfolklor munkaközösség eddigi tevékenységéről*. Ethn. 1952. 204—205. — NAGY Dezső: *Adatok a Csongrád megyei munkásfolklorhoz*. Ethn. 1954. 120—141. — DÉGH Linda: *Útmutató a munkásosztály néprajzi vizsgálatához*. Budapest, 1953.). Ezért fogadtuk örömmel NAGY Dezső mostani közleményét: a régi május elsejék Csongrád megyei folklor anyagának feldolgozását. Csak sajnálni tudjuk, hogy a szerzőnek az 1950-es évek elején gyűjtött anyaga igen későn került közlésre. Talán nem lett volna egészen érdektelen majd másfél évtized távlatából kiegészítő gyűjtéseket végezni.

Végezetül a DÖMÖTÖR János feldolgozta *Ptohn-gyűjteményre* kell még felhívniunk a figyelmet. A közel 3000 darabból álló lemez fénypozitívok zöme a századfordulón készült. A nemegyszer Kiss Lajos irányításával, annak felhívására készült képek a népeletnek széles skáláját ölelik fel (mezőgazdaság, tájak, pástorkodás, állattenyésztés, halászat, vadászat, építkezés, bútorok, népviselet, hímezések, kismesterségek, temető, városképek stb.), s jó részük ma már pótolhatatlan. A rendezett gyűjtemény várja az érdeklődő kollégákat.

A jól szerkesztett, finom papírra nyomott, aránylag jó kliséket használó Évkönyv bepillantást enged a szegedi múzeum dolgozóinak tudományos tevékenységébe, abba a sokrétű munkába, mely a múzeum falai között folyik.

KÓHEGYI MIHÁLY

Nagy László: Babérfák

Délszláv népköltészet — Válogatta: VUJICSICS D. Sztoján
Budapest, Helikon, 1969. 437 o.

Az Európa és a Helikon kiadó rendre lehetőséget adott a szomszéd népek folklorjának irodalmi szintű bemutatására. A sort a román népballadák és népdalok nyitották meg (*Kihajtott a bükk levele Európa*, 1961.), ezt követték a szlovák népballadák (*Fényes a tűz lángja*, Európa, 1962.), majd az albán históriás énekek, balladák és népdalok (*Virágzik a pomagránát*, Európa, 1968.), és most a délszláv népköltészet reprezentatív bemutatása került a kezünkbe.

Minden népköltési antológia újdonság a könyvpiacra, hiszen oly ritka vendégként jelentkezik. Már évtizednél is több, hogy önálló délszláv folklor kiadvány napvilágot látott. S ráadásul nem is akármilyen, mert NAGY László művészi fordításában gyöngyszemként tárulkozik elénk a kevésbé ismert népköltészet. De miért ismerjük kevésbé, hiszen a múlt század elején előbb jelent meg magyarul egy csokorra való válogatás, mint a hazai népköltészetből? (SZÉKÁCS József: *Szerb népdalok és hősrégék*, 1836.) Inkább csak annyi él a köztudatban, hogy a közös történeti eseményekről, magyar vitézekről, főurakról több folklor alkotás szól, mint nálunk. Hunyadi Jánost nemzeti hősként dicsőítik, Mátyás királyról annyi hősi ének, mese szól, hogy messze vidékek szakemberei szerb-horvát folklor fiktív figurájának vették. A horvát bán Zrínyi is nemzeti hőssé vált, függetlenül a valóságos történeti szereptől és időtől. A török ellenes közös küzdelem áttételes tanúi a vitézi énekek, amelyek a nép sajátos történeti helyzetéből következően

sokkal nagyobb jelentőségűvé vált, mint nálunk. VUJCSICS D. Sztoján válogatása is erre a rendkívül sokszínű, a nép történetét felölelő költészetre helyezi a legnagyobb hangsúlyt.

A *Babérfák* azonban teljes körképet kíván adni a délszláv verses népköltészetből, s tulajdonképpen a szerelmi lírával nyitja meg a sort. Már nem mondja ezekről Vuk KARADZIC nyomán, hogy *ženszke pjesme*, azaz női ének, szembeállítva a *junacke pjesme*-vel, a vitézi énekekkel. A rendkívül változatos anyagból csak esőppnyi ízelítő lehet ez az egy kötetnyi válogatás. A szerelmi dalok sokféleségét épp hogy sejtethetjük belőle, nem is annyira a motívum téma-gazdagságát, mint inkább formabeli változatosságát. A virág-ének költészetre jellemző hasonlatok, kifejezések nem véletlenek, hanem a kiválasztott énekek legtöbbször megvalósítják. A tematikai csoportosítás szükségszerű fogyatékossága miatt némelykor nehéz elválasztani a szerelmi daloktól a lakodalmasokat. Formájukban, mondanivalójukban egészen közösek lehetnek, de funkciójuk különbözősége miatt máshová kerül. A több napig tartó lakodalmi ceremónia egy-egy szakaszán kötött rendben éneklék a szerelmi dalok sokaságát. Az eljegyzéstől az asszonnyá válásig a rituális énekek egész sora előadásra kerül, műfajilag a játékos daloktól az oktató énekig igen sok fajtát foglal magába a lakodalmas énekként föltüntetett csoport. De így a funkció szerinti egységbe sorolás szemléletes adalék a népdal fejlődéstörténetét vizsgálók számára.

A bölcsődalokat siratók követik a művészi rendszerező készségektől vezetettve. A ritka szépségű bölcsődalok nemesek altatók, jól érződik még a másik funkció is. Ezzel óvták a gyermekeket a majdani bajtól, veszélytől, rossz szellemtől, nehéz sorstól. Ebből következően sokkalta epikusabb színezetűek, mint a mieink. Szokatlan egy kissé a siratók szerepeltetése az irodalmi igényű antológiában. A sajátos, alkalomhoz kötöttsége, szaggatott előadási módja, kötetlen panasz szövege miatt a reprezentatív gyűjtemények rendre mellőzik. A *Babérfák*-ban szereplő sirató szövegek cáfolnak minden aggályoskodást. Bár az eredetit forrásmegjelölés hiánya miatt nem tudjuk fellapozni, a fordításra támaszkodva azt kell látni: fejlett esztétikumú elementáris költészeti módot mutat be. A kissé nehézkes verselés, a prózába hajló 12—16 szótagos bugarsicák belső szaggatottsága, gondolatritmusa költészeti gazdagságot, páratlan szépséget jelent, amelyhez az érzelmenyilvánítás természetes egyszerűsége s a dallam kifejező ereje járul.

Bájos, ráolvasó versekből ízelítőként szerepel a hűtlen szeretőre (*Lejekvėska lány mondja*, 97.), a rontásra (*Rontás távozz*, 101.), az *Álmatlanságra* (106.), a *Kigyóharpásra* (108.), mint egy-egy remeke a naiv költészetnek. Nyilvánvalóan sovány a példatár, a belőle sugallt tanulság inkább folklór esztétikai, mint konkrét anyaghoz fűződő, amennyiben a naturális elem valóságos szerepén túl költői kifejező eszközzé válik. A különböző műfajoknak ez az együttes bemutatása jelzi a népköltészet egységét, rokonságát, összetartozását. Az egyéb alkalmi dalok, munkadalok, népszokásokról, ünnepekről szóló dalok, köszöntők, György-napi eső-kérő *dodola* énekek egy-egy példánya csak épp pillantás a délszláv költészet gazdagságára. Az archaikus gondolkodásra valló mitológikus énekek nap, hold, csillagok, természetfeletti lények, természeti tárgyak megszemélyesítésével a népköltészet legrégebb rétegét idézik elénk. *Fehér tündér várat épít* (146.) a valós és irracionális világ teljes egybefonódásának szép példája. Más alkotás már azt tanúsítja, hogy összefonódik a pogány és a keresztény mitológia, míhlyest morális gondolatok kerülnek elő (*Veszekszik az ég a földdel*, 151.). Némelyik műfajilag már-már dallá formálódott, pl. *A nap járása* (154.), *Testvérteremtés* (158.).

A balladák és a románok újabb gondolatokat ébresztenek. Megannyi konfliktus a személyiség kibontakozásának kezdeti korszakából. Az erőszakolt házasság (*Omer és Merima*, 197.), a véletlen testvérgyilkosság (*Fedrág és Nenád*, 190.), az incesztus (*Lelt-Simon*, 200.), a testvérszerelem (*Jánka és Jankula*, 221.), a feleségrablás (*Gyuró ötvös és az Ohrid pasája*, 232.), az átok miatt szenvedő lány (*A bűnös Neda*, 237.), *A hűtlen asszony* (224.) tragédiájának ismert témái megfogalmazásukban a különbségtévést és a rokon vonások keresését ébresztik. Figyelemre méltóak a családi összetartozásra utaló archaikus elemek. Balladák közül egy-egy, mint a falba épített asszonyé (*Szkladar építése*, 206.) vagy az idegenbe szakadt asszony felismerése egész Kelet-Európában ismert, de fontosabbnak véljük az egyénítő jelleget, amellyel különálló, jellegzetesen délszláv alkotássá válik. Szembetűnő továbbá a balladák kapcsolódása a történeti énekekhez, vitézi — vagy mitológikus énekekhez. Csak sejtteni lehet a határt, de megvonni nem. Épp ezért itt is az látható, mint a daloknál: a balladák líraisága, a mitológikus kifejezőmód, a történeti eseményre való utalás a népköltészet kiteljesedését mutatja, azt a fejlődési fokot, ahol mindenféle irodalmi sémák szerinti kategorizálás mervének tűnik. Az egyes alkotásokat valamiféle egységbe illeszti a funkció mellett a versformabeli összetartozás, az uralkodó nyolc vagy tíz szótagos desterác, a strófátlanság, a rímek hiánya, a hasonlatok sokasága, az ismétlődő költői képek, kifejezőmódok s más formai jellegzetesség.

Kétségtelen, a délszláv népek folklórájának összetartozása, hasonlósága, mégis sajnáljuk, hogy minden különbséget elmos ez az antológia. Pedig érezhető néha a szerb líra vad lendülete, olykor buja erotikája és a macedón melankolikus, panaszos, keleti hatást sejtető szerelmi lírája közti különbség. De ez nem több, mint homályos sejtés. Ha csupán annyit megtudnánk egy-egy alkotásról, hol gyűjtötték, vagy melyik gyűjteményben bukkant rá a válogató, máris világosodnának a feladatlanul maradt kérdések. Ez nem több adat, mint amennyi a korabeli falfestmény-másolatok jelzete. (Az illusztráció — mindössze 10 kép — külön dicséretet érdemel, a kiadvány reprezentatív jellegét még inkább kiemeli.) A gonddal elkészített válogatásból bizony kár volt eltakarékoskodni minden forrásmegjelölést. Ez nemcsak a szakemberek szemében hiány, hanem mindazok számára, akik nem tudják, milyen vegyes népszerűség ajkán él az itt bemutatott sokszínű népköltészet. Sőt a gondos olvasó számára a lelőhely megjelölése még azt is jelentette volna, hogy az eléje tárt változatosság csak bővíthető, ha minden egyes délszláv néptől olvasható bájoló, sirató vagy szertartásos ének. Nincs lehetőség arra, hogy tudományos igényű munkák jelenjenek meg a szomszéd népek népköltészeti anyagából, éppen ezért az irodalmi kiadványok kettős funkciójúak, s nem lehetnek öncélúak.

KRÍZA ILDIKÓ

Deutsche Volkslieder mit Melodien V.

Unter Mithilfe von Erich Seemann (†) gemeinsam mit Rolf Wilh. Brednich und Wolfgang Suppan
Hrsg. Wilhelm Heiske Freiburg/Br. 1967. Verlag des Deutschen Volksliedarchivs, 340 S.

Nagy időközökkel jelenik meg a *Deutsche Volkslieder* egyes kötete. Az elsőt még 1935-ben adta ki Erich SEEMANN és JOHN MEIER, amellyel megindították az összehasonlító balladakutatás új irányát. De a háború miatt kényszerű szünet következett, így a harmadik kötet csak 1954-ben jelenhetett meg, s a következő 1959-ben látott napvilágot. Az ötödik kötetet nyolc éves szünet után köszönhetjük, bár az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy az előkészületek során a 89—103. számú balladák anyagát már két évvel korábban, 1965-ben közzétették. A kutatások megélénkülését azonban jelzi a Gottschee-i anyag külön sorozatban való publikálása. Ez a kezdeményezés annál inkább is hasznos, mert a nagytömegű balladaközlés elősegíti a *Deutsche Volkslieder* arányosabb bemutatását azáltal, hogy nem kell újra teljességükben leírni az egyszer már kiadott, fontos szövegeket.

A *Deutsche Volksliedarchiv* anyagának jelenlegi publikálási szisztémája követi az immár 30 éves tradíciót, SEEMANN és MEIER módszerének fő vonalait. A rendelkezésre álló változatokból csak illusztratív példákat közölnek, de a szövegvizsgálat során a teljes motívumkincs felsorakoztatására törekszenek. Hasonlóan ez áll a dallam-párhuzamokra is. A nem-német balladákkal való rokonság felvázolása lehető teljességgel történik, s evégett a külföldi tudósok egész sora vesz részt az összehasonlító anyag felsorakoztatásában. Sőt az előző kötetekben közzétett balladákra vonatkozó újabb eredményeknek is helyet biztosítanak évkönyvükben, a *Jahrbuch für Volksliedforschung* hasábjain. Ez az összehasonlító anyagtár ad továbbá felbecsülhetetlen értéket számunkra éppúgy, mint minden balladakutatónak.

Az egyes balladák szöveg és dallamkutatásáról szóló részek meglehetősen különböző szintűek. Néhol rövid tartalmi vázlattal kell megelégednünk, másutt tanulmány értékű, évszázados fejlődést bemutató összefoglalást olvashatunk. Ez a jelenség jól mutatja a kutatás jelenlegi helyzetét, láthatóvá teszi az eddigi eredményeket éppúgy, mint a hiányosságokat, amelyek további munkára várnak.

A korábbi kötetekkel szemben az ötödik új szint jelent a ballada publikációk jellegét figyelve. Az előbbi lovagi, történeti balladaközlések után sor került a családi konfliktusokat megéneklő alkotásokra. Azok közül is főként a tragikus tartalmúakra, mert a tréfás témák új csoportot fognak jelenteni. De most nemcsak az évszázados szájhagyományból merítettek, hanem a népköltészet új rétegéből. A ponyvákban (*Flugblatt*) ismertté vált s a folklorizálódás folyamatába került balladák jelentős számban kapnak helyet ebben a kötetben. Ennek a tágabban értelmezett ballada költészeti felfogásnak a következménye, hogy egész ballada csoporttá duzzadtak az árvákról szóló énekek (Waisenballaden). Egy-egy elem közülük a középkori költészettel mutat rokonságot, a megszólaló halott anya alakja a látomás-költészettel való formális hasonlóságot sejteti. Az alkotások többsége azonban a XVIII—XIX. századi romantika jegyeit hordozza legszembeütőbben. Az általános emberi érzésvilág kifejezése miatt valamely formában e téma Európa-

szerte megtalálható, s tetszetős az a mód, ahogyan a nemzetközi anyagot összefoglalóan bemutatja a kötet. Magyar vonatkozásra, a *Három árva* balladára a 116-os típus *Waise und Stiefmutter* kapcsán bukkanhatunk. A típus 4-es példájához azonban az említettnél sokkal több szöveg tartozik. Csak a publikált anyag meghaladja a százat, a kéziratok adatok ezt a mennyiséget megduplázzák. Érdemes lenne kutatás tárgyává tenni, ebben a rendkívül népszerű balladában a közös vonások mennyire az általános emberi érzésvilág kifejezéséből adódnak, mennyiben gyökereznek egy korábbi költészeti rétegben, mennyiben helyi jellegűek. A német anyaghoz hasonlóan a különböző fejlődési fok a magyar balladaköltészetben is kimutatható. Az új népköltészet saját hangvételehez, stílusához igazította (vagy mellőzte) a régi folklór elemeket, például Szűz Mária, Jézus vagy a természetfeletti lények szereplését illetően. Ezáltal lírai hangvétele erősbödött, panaszos hangulatú balladás-dallá vált, amelyben a konfliktus nyomaait alig-alig találjuk. A műköltői alkotások folklorizálódását is könnyen megfigyelhetjük. Nemcsak olcsó ponyva kiadványok, de a tankönyvek is elősegítették a még napjainkban is fellelhető népszerűségét.

Az összehasonlító anyagot illetően nem eléggé egyértelmű, mit vesznek vizsgálati körükbe. A ballada-típus körvonalai sem egészen tisztázottak. A rokonság-vizsgálatánál természetesen kiindulópont mindig a német ballada, de többnyire a nem-német kontaminálódott szövegekre is kitékint, feltüntetve a hasonlóság fokát. Példamutató lehet a 95. számú *Die Königstochter im Heeresdienst* (nálunk: *A katonalány*) ballada, amikor ugyanis mindössze két Gottschee-i variáns 274 nem-német analógia követ, s ezt az amúgy is tekintélyes számot tetézi a prózai és irodalmi kapcsolatokra vonatkozó jegyzetbeli utalás. Ezzel szemben *Der heimkehrende Bräutigam* (102. sz.) (magyarban: *Hazatérő vőlegény*) ballada esetében sokkal közelebbi rokonságtól eltekintenek. A moldvai magyar és román folklórban ismert ballada a visszatérő vőlegényről lényegében ehhez a csoport-hoz tartozik. (Vö.: FARAGÓ József: *Györgyike és Ilona balladája*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. VII. 1963. 191—213.)

Sorolhatók még a magyar vonatkozású ballada párhuzamok, amelynek összeállításában VARGYAS Lajos és FALVI Zoltán, illetőleg az erdélyi adatoknál FARAGÓ József segítettek.

A szövegkutatás mögött nem marad el a gondos dallamvizsgálat sem. Walter WIORA kiváló tanítványa, Wolfgang SUPPAN következetes dallamtörténeti és összehasonlító kutatással szélesítette a publikációit. Mindig a típusra jellemző dallamot közli (ez néha más, mint a kiválasztott szövegé), majd a dallam-variánsok egész sora jelzi a dallamnak a szövegtől különváló fejlődési útját. Egy-egy balladánál a felvázolt dallamfejlődés története szinte kicsiben magában hordozza az európai dallamtörténet egy szálát. *Mädchen als Stallknecht* (100. sz.) ballada dallama a távoli vogul mitikus énekek dallamával is rokon, de formájában a kora keresztény korál elterjedésére is fényt vet. Ennek a rendkívül régies dallamnak a megléte egy egész sereg hipotézisre adott már eddig is okot, s még mindig kereshető újabb kapcsolat a teljesebb eredmény reményében.

Nagy érdeme lehet a *Deutsche Volkslieder* dallamkutatásának, ha a ballada-dallam sajátosságának valamiféle fogódzópontját ki tudja mutatni majdan.

A *Deutsche Volkslieder* legújabb kötete újabb bizonyosága annak a nagyarányú munkának, amely a freiburgi Volksliederarchiv-ban folyik. A tehetséges nagy hírű tudósokat, a munka kezdeményezőit, Erich SEEMANNT (†1966) és John MEIERT (†1953) idők múltával felváltotta egy újabb kutatógárda, élükön R. W. BREDNICH és W. SUPPAN, akik feladatul vállalták, hogy minél jobban és minél rövidebb időn belül középtegyek a német balladakutatás kézikönyvét.

KRÍZA ILDIKÓ

Fülöp Lajos: A születés, házasság és halál szokásai Gyöngyöspatán

Múzeumi Füzetek 10. Gyöngyös, 1969. 56 l.

E kiadvánnyal ünnepli a gyöngyösi Mátra Múzeum 1959-ben Múzeumi Füzetek c. sorozattal megindított ismeretterjesztő munkájának tízéves fordulóját. A tíz év alatt a kiadványsorozatban tíz kötet jelent meg a nyelvészet, néprajz, történelem, helytörténet, természettudomány tárgyköréből; s ez a szám a múzeum komoly munkájáról tanúskodik. A jubiláló sorozatot éppen FÜLÖP Lajos indította el *Incongruentia-jelenségek a mátraalji pülböc nyelvjárásban* (Múzeumi Füzetek 1. Gyöngyös, 1959) c. dolgozatával, aki mindvégig aktív részese a múzeum tudományos és ismeretterjesztő munkájának.

A jelen tanulmány a Mátra-vidék egyik jellegzetes, talán legrégebb településének szokásanyagából ad változatos, gazdag képet. Előjáróban áttekinti a táj és nép történetét, a palóc lakosság eredetét, Gyöngyöspata XII. századtól nyomon követhető történetét. A szokások gazdasági-társadalmi hátterét a múlt század közepétől vizsgálja részletesebben. Az élet három nagy „szükség”-ének szokáselemét a maguk sajátos életében, változásában tárja fel *A társadalmi élet jelentősebb alkalmai* c. terjedelmes fejezet. Az egyes szokások bemutatása közben utal a jelenségek és eszközök népnyelvi alakjára, több helyen tájnyelvi szövegrészeket is közöl, mert — amint a szerző vallja — a néprajz- és nyelvjáráskutatás nem választható mereven külön. (Ezzel kapcsolatban VÉGH József — PAPP László — B. LŐRINCZ Éva — O. NAGY Gábor: *A nyelvjárási és néprajzi gyűjtés összekapcsolása*. Bp. 1959.) A feltárt szokásanyag gazdagságát a különböző életkorú adatközlők megszólaltatása biztosítja, akik személyükben is képviselik a szokások életének változását.

A születés szokásanyaga a mai napig számos analógiás varázslás emléket, sőt gyakorlását őrizte meg, a gyermek féltésének általános volta miatt. Az anya terheességétől a gyermek járókába kerüléséig alaposan végigvezetett szokássorból több sajátos elemet lehet megemlíteni, pl. a *korozsmát*, *poszrikot*, *álomlopást*. A *korozsma* a keresztanya ajándéka, többnyire keresztelői ruhából és 2—3 m vászonból áll, amiből később inget készítenek. Ha a gyerek meghal, a koporsójába teszik. A keresztelői vigasságot *poszriknak* hívják. Jellegzetessége, hogy amíg a környező községekben ismeretes a komatál, Gyöngyöspatán ez korábban sem divatozott. A nyugós gyerek pihenésének biztosítására tett sokféle szokás között gyakori volt az *álomlopás*: jól alvó gyerek mellől ellopnak valami tárgyat és a nyugós gyerek ágyába helyezték. Sok ősi szokáselem maradt fenn a gyermek nevelésével (szoptatással; rontás, szemmelverés elleni védekezéssel stb.) kapcsolatban.

A házassághoz fűződik a leggazdagabb szokásanyag, mert ez az esemény a férfi és a nő számára egyaránt az addigi életközösségből való kilépést és egy új közösséghez kapcsolódást jelent. Az ismerkedés alkalmi és az udvarlás formái mellett említés esik a *bordáról*, a házasságközvetítő személyéről, aki öregasszony vagy cigányasszony volt. Az udvarlást a *kéretés* és *kendőlákás* 'eljegyzés' követte, amihez változatos jegyajándék tartozott. A további eseményekben a *vőfély* játszotta a főszerepet. Feladata a lakodalom előtt 3-4 nappal, a *hívogatással* kezdődött. Az esküvőt megelőző est eseménye volt az *ágykiadás*. Ehhez rendszeren hozzátartozott a *féhéllopás*, párnalopás. Az esküvő napjának hajnalán történt a *ménnyasszonypérekélés*, a lányos ház előtt rakott tűz átugrása, amiben természetesen a menyasszony is részt vett. Ez a szokás ma már kihalt, bár a század elején még élt. Hasonlóan eltűnt a mai lakodalmi szokásokból az esküvői tánc kezdetét jelentő *ménnyasszonylopás*, a tolvaj legény elítélésének és temetésének alakoskodó ceremóniája. Az esküvői vacsorát a vőfélyversek sokasága kíséri. A *ménnyasszonytáncot* átöltözés után hajnalban a *ménnyesketánc* váltja fel. A hajnali mulatás a *féhél-tánc*cal ér véget. Mindezek ma is élő elemei a patai lakodalmi szokáskörnek. Az esküvői eseménysorhoz szorosan kapcsolódik a *híríz*, a másnapos lakodalom, amikor az ágykiadás alkalmával ellopott párnák keresésére indultak. Összejárták a rokonságot, és a tettetést zsandár alakoskodók kíséretében a völgyenes házhoz vitték, ahol büntetést szabtak ki rá. Meg kell említeni még a lakodalom után következő vasárnap a menyasszonyos háznál tartott *kásárát*. A fiatalasszony ekkor találkozott első ízben szüleivel az esküvő után. A szűk rokonság vacsorájának elmaradhatatlan tartozéka a kása volt. Ez a szokáselem szintén ősi hagyományt őriz.

A *halál* szokásköre szűkebb. Hiedelmeit egyfelől a félelem, másfelől a szeretet teremtette meg. Az egymáshoz kapcsolódó szokásokból különösen a lány vagy fiatalasszony búcsúztatása emelkedik ki.

A *szokásanyag tanulása* c. befejező fejezetben a szerző néhány elvi kérdést elemez, mint a szokás történeti kategória jellegét; a szokások eredetének problémáit; egy településen belül a szokásoknak generáció szerinti, nemek szerinti és műveltség (foglalkozás) szerinti rétegződését; a közösségi hagyományörzés és egyéni alkotás kérdését stb. Végeztől definiálja a *szokás* fogalmát.

A feldolgozás tárgyi anyagának gazdagítását, egyben az elmondottak összefoglalását szolgáló szójegyzék (115 tétellel) a legfontosabb szokáselemeket, tárgyakat nyelvjárási és néprajzi szempontból írja le. A tanulmány példásan alapos, gazdag anyagfeltárással értékes hozzájárulást jelent a szokáskutatáshoz.

Erdődi József: Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk

Budapest, 1970. 177 lap, 27 ábra

(A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai: 124. szám)

Igazán számottevő mű mind a magyar nyelvészeti őstörténet, mind a finnugor (vagy akár uráli, sőt némiképp az egész szibériai) folklorisztika tárgyköréből. ERDŐDI József egy meglehetősen szertóágazó területet választott kutatása tárgyául, amelynek a szakirodalma igen nehezen gyűjthető egybe. Ugyanakkor a téma fontossága mindenki előtt világos, akik ismerik az asztrálmitológia egyszerre konzervatív és változékony területét. Viszont e körülmény azt is eredményezi, hogy nehéz rövid szemlélt adni a könyvről, a felvetett gondolatok legtöbbször különböző irányokban is tovább folytathatók. Éppen ezért a következőkben a könyvnek csupán legfontosabb állításait vehetjük elő.

Az első fejezet „*Módszertani megfontolások*” címen a szemantikai mezők, csoportok szerinti etimologizálás fontosságát hangsúlyozza (mitológiai és hiedelem-vizsgálatokban csak ilyen terminológiai korpusz-analízis vezethető összehasonlító eredményekre!), és a csillagnév-kutatás sajátosságait sorolja fel. Itt helyeselhető az a vélemény, hogy a népi terminológia csak néhány csillagnévre terjed ki, ugyanakkor azonban túlzásnak, a korábbi romantikus véleményekkel túlzottan is ellentétben állónak tetszik az a gondolat, hogy egyes adatközlők csak 7-8 csillagot tudjanak megnevezni (12. lap). Még ha e kései konkrét adat igaz is, azért éppen a korai csillagnevek összefüggő vizsgálata azt tanúsítja, hogy a megnevezett csillagok száma egy-egy kultúrában mindig nagyobb, valamilyen módon mindig a teljes, zárt rendszerre törekvést tükrözi. Éppen e rendszerszerűség adja meg a korpusz-analízis lehetőségét, és ez magyarázza az állandó nyelvi helyettesítések, új átvételek szakadatlanosságát.

„*Nap, Hold, csillag*” második fejezet tárgya a legfőbb égitesteknek és magának az égboltnak az elnevezése. Ezek közül egyik sem tekinthető finnugor vagy uráli elterjedettségűnek, az elnevezések azonban így is több-több nyelvből adatoltak. Kár, hogy a külön-külön felsorolt adatokból nem vonja le a kínálkozó tanulságokat a szerző. Megszívlelendő viszont az az állítása, hogy a Hold bizonyos uráli nyelvekben férfi, a Nap női megszemélyesítéssel bírhatott. E gondolat már felbukkant korábban is a finnugrisztikában, később azonban hiperkritikusok elutasították. ERDŐDI bizonyítékai alapján feltétlenül számolnunk kell ezzel az oppozícióval, nem látszik azonban egészen világosan az, mely korra és mely népekre érvényesen. Az oppozíció tagjainak „istenség”-ként való felfogása pedig önmagában nem szükséges követelmény, legalábbis egyéb bizonyítékok nélkül nem tételhezhető fel minden nyelvre és korszakra vonatkoztatva.

A harmadik fejezetben („*Szarvascsillag*”) minden eddiginél gazdagabb bizonyító anyag tanúsítja, hogy az uráli népek körében ismert volt az etimológus szarvasmitosz asztrális felfogása. Itt általában is egy poláris mítoszsal kell számolnunk, amelynek még nagy távlatait lehet mind a mítoszok, mind a csillagnevek területéről felhozni. ERDŐDI megemlíti, hogy esetleg a magyar *Szarvascsillag* elnevezés ezzel a hagyománnyal függ össze. Ha ez igazolható lenne, akár szarvasüldözéses eredetmondának meglétének a bizonyítékát is láthatnánk e tényben, azonban itt nem árt az üdvös óvatosság, és amíg nincs ékeesebben szóló bizonyítékunk, e nagy múltban jogosan kételkedhetünk.

A következő fejezetekben a *Nagymedve* csillagkép neveivel, a *Plejades* magyar *Hetevény* nevével foglalkozik. Mindkét eset meglehetősen bonyolult, és ha a megoldás irányával egyet is érthetünk, azért még számos tisztázandó probléma marad e kérdésekkel kapcsolatban. Szorosan összefügg ezzel a magyar *Szekércsillag* ('Nagymedve') neve. Itt egyetérthetünk azzal, hogy az etimológia bizonyos nyelvészeti nehézségei ellenére is számolnunk kell a német (esetleg szláv) eredettel. A szibériai *Medvecsillagok* mitológus magyarázatáról pedig ugyanazt mondhatjuk, amit fentebb a *Szarvascsillagról* említettünk meg.

„*A Fiastyúk és társai*” a nyolcadik fejezet témája. Itt eddig az a nézet uralkodott, hogy az Európa-szerte ismert hasonló nevek lennének a magyar csillagnév forrásai. ERDŐDI felhossa, hogy az obiugorban és egyéb finnugor nyelvekben is megvan a csillagkép madárral megnevezése, és a magyar adatot innen értelmezi. Ez azonban kevésbé meggyőző. Az valószínűnek látszik, hogy volt e csillagképnek 'madárcsoport, madárfészek' neve a finnugor népek múltjában is, a magyar *tyúk*-kal kapcsolt elnevezés mégis ettől független, későbbi átvételnek látszik.

A *Szitacsillag* elnevezés az ég szerkezetével szorosan összefüggő elképzelésekből táplálkozik. Maga ERDŐDI is úgy véli, eléggé bonyolult művelődési érintkezéseknek

köszönheti neveit. A 10. fejezet („Nők a Plejadesben”) az obiugorból és a lappból szerzett adatokra épít. Ezek szerint a *Plejades* csillagkép nőket ábrázolna. Egyelőre semmit sem tudunk, ami indokolná ezt az elnevezést. A következő fejezetben tárgyalt *Orion* = *Kasza-csillag* hasonlóan többféle elnevezésnek örvend, ezek mindegyike eléggé sajátos történetre vall. Végül a *Sarkcsillag* témájával foglalkozik a szerző. Itt is különböző elnevezések találhatók meg, egyazon nyelven belül is. Némileg összefoglaló jellegű a *Tejút* különböző neveinek a vizsgálata.

A rövid utószó csak metodikai tanulságokat összegez, amikor a korábban bemutatott konkrét példákra hivatkozik, ezeket is némileg egyszerűsítve adja. Rövidítésjegyzék, gazdag bibliográfia és hűszlapos szómutató zárja a művet, amelyben még több pontos ábra is olvasható.

Összefoglalásként elmondhatjuk, az uráli csillagnevek etimologizálása egyáltalán nem könnyű feladat. Bizonyára még a források sem mind ismeretesek, amikor pedig a szavak előttünk is állnak, értelmezésük, magyarázó történeteik nélkül sokszor sötétben tapogatózhat a kutató. ERDŐDI József könyve ilyen értelemben úttörő jellegű. Nagyon sokfelől hordta össze anyagát, és ily módon módja nyílt arra, hogy bírálja a közismert, elfogadott etimológiákat. Ezt bátran meg is teszi. Javasolataival egyetérthetünk, néhol azonban ezeket egyelőre még nem tudta bizonyítani, csupán valószínűsítette. Kár, hogy nincs olyan összefoglaló fejezete a munkának, amelyben eredményeit részleteiben is összesítené. Itt adhatna számot arról, hogyan is képzei el az uráli, finnugor, ugor vagy honfoglalás előtti magyar csillagtérképet. Egy ilyen összegezésből bizonyára magának is számos további gondolata támadna. A folkloristának azt is meg kell jegyeznie, hogy ERDŐDI (ellentétben a nyelvészek közgyakorlatával) nemcsak nagy szerepet juttat folkloradatoknak, hanem azokat egyenesen perdöntő bizonyítéknak veszi. Találós kérdések, mesék, mítoszok, versepikai alkotások utalásaira „mérget vesz” a szerző. Olykor itt jó lenne ügyelni arra, hogy e műfajok és egyes alkotások önmagukban is vándorolhatnak, ezenkívül csak áttételesebben felelnek meg egy világgépnek, mint akár a közvetlen nyelvi adatok. Néhány folklorisztikai szakmunka is nagyobb tekintélyben áll ERDŐDI előtt, mint ahogy ezt megérdemelné. E körülmények talán sehol sem módosítják az eredményeket, és bizonyára maga a szerző is gondolt az aggályokra, ezeket azonban legalább megemlíthette volna. Bizonyos szerkesztésbeli egyenetlenség is jellemzi a művet. Őles idézetek, szinte az áttekinthetelenségig gazdag anyagfelsorolás, sokfelé kitérők teszik nehézkesé az egyes fejezeteket. Sokszor a levont végkövetkeztetések túl általánosnak tűnnek, nem is tudjuk, pontosan milyen adatokra hivatkozik végül is a szerző — előbb ugyanis annyit idézett.

Legvégül még egy szempontra kell utalnunk. A szerző újszerű etimológiai munkának tartja könyvét. Ez csak részben igaz. A csillagnevek kutatása (különösen akkor, ha egész csoportokat vizsgál valaki) azonban nem etimologizálás dolga, hanem folklorisztikai kutatómunka. ERDŐDI József jó finnugrisztikai jártassággal tulajdonképpen egy asztrálmitológiai munkát írt. Kár, hogy nem tért ki a probléma folklorisztikai hátterére, illetve ezzel kapcsolatban csak a maga munkatapasztalatait sorolta fel. Az idevágó hatalmas irodalom jó részét ismeri (olyan műveket is, amelyeket nem is idézett), éppen ezért joggal vártuk volna egy ilyen fejezet megírását. Itt néhány olyan munkára is kitérhetne vagy utalhatna, amelyek, úgy látszik, mégis kimaradtak a kötet forrásai közül.

Összefoglalásul a munka úttörő jellegét hangsúlyoznám még egyszer. A jövőben az uráli mitológiával, magyar ósvallással foglalkozóknak ezt a könyvet is sokszor kézbe kell venniük. A benne foglaltak egy része ugyanis tetemes régiségű hagyománya az illető népeknek. A másik hagyományfél pedig jól láthatóan későbbi ennél. Ez utóbbi tényt is világosan kell látnunk. Ha pedig a csillagnevekben ez a helyzet és ilyen az arány, ebből akár az uráli összehasonlító folklorisztika más területeivel kapcsolatban is ugyanezt a következtetést vonhatuk le.

VOIGT VILMOS

Klusen, Ernst: *Volkslied. Fund und Erfindung*

Köln, 1969. Musikverlage Hans Gerig. 242 S.

Napjaink német folklorisztikája igazán érdekes. Egyrészt a német szellemi élet felpezsdülése az utóbbi években (ami a tudomány vitathatatlan radikalizálódásával, balratolódásával járt) átterjedt a folklorisztika és a néprajz területére is; másrészt összefoglaló művek látnak napvilágot, évtizedes tudományos hiányokat küszöbölnék ki. Természetes, hogy a kézikönyvek, összefoglalások értékét mindannyian elismerjük, ugyan-

akkor azonban érdeklődésünk gyakran fordul az újító kísérletek felé, annál is inkább, mivel az angol, francia, olasz folklorisztika mélységes színvonalzüllése miatt szinte csak Észak-Európából és a német nyelvterületről várhatunk új gondolatokat tartalmazó műveket. (Külön kérdés a szocialista kontinensfél folklorisztikája, ahol a szovjet kutatások metodikailag is olykor lélegzetelállítóan izgalmasak, és újabban román, cseh tanulmányok is kitűnő módszerekkel készülnek.) Persze az újító törekvések nem egyformák, eredményeik is különböznek egymástól. Olykor nehéz is pontos, árnyalt értékelésük. KLUSEN könyve ilyen munka, újító, egyszersmind nehéz kérdéseket feltevő, nehezen bemutatható vállalkozás.

Talán legkönnyebb a kötet közepén kezdeni. Innen a szerző ugyanis történeti sorrendben halad, és néhány kitekintéssel, párhuzammal ugyan, lényegileg mégis a német „Lied” történetét adja. A harmadik fejezet a kezdetektől a középkoron, a reneszánsz és a barokk korszakán át a XVIII., majd a XIX. század dalkultúráját mutatja be, mindenütt határozottan utalva azokra a társadalmi változásokra, amelyek befolyásolták a dalolás aktuális mikéntjét. Terjedelmében közel egyezik ezzel a negyedik fejezet, amely századunk képét vetíti elénk. Előbb a „Wandervogel” mozgalom ürügyén a német Lied-műfajnak az ifjúsági mozgalmakba bejuttatását vizsgálja, majd önálló részben tárgyalja a nemzetiszocialista uralom dalkultúráját (objektív, elutasító módon), végül napjaink dalait is magától értetődő természetességgel elemzi.

Annál jobban látjuk e felfogás újszerűségét, ha más kézikönyvszerű összegezekkel vetjük egybe. 1962-ben jelent meg VON SYDOW Alexander *Das Lied* című munkája, amely bizonyos irányban jócskán eltér a nálunk szokásos népdal-felfogástól, és nem csupán a parasztdalt, hanem a teljes német „dal”-műfajt elemzi, egy kissé a népszerű zene életrajzát, újabb korok viszonylatában meg a zenepedagógia történetét adva. Társadalmi szempontokra is utal, de ezek másodlagosak művében, és leplezetlen nosztalgia él benne a múlt század elejének „klasszikus” dalvilága után. Arra sem tér ki, hogyan és milyen visszadélek révén él a mai dalkultúra. Vagy, hogy egy másik, kézikönyvszerű kis összegezést idézzünk, SUPPAN Wolfgang a maga 1966-os, *Volkslied* című összefoglalásában ugyan kemény szavakkal illeti a hagyományos német folklorisztikai népdalkutatást, mindazáltal témáját archívumok és műfajok sorrendjében mutatja be, vagyis a hagyományos folklorisztika beosztását közli. Ezzel szemben KLUSEN egyenesen ellensége a nosztalgianak, elveti a folklorisztika és a néprajzi kutatás módszertanát, inkább a zenei és szövegpéldák közvetlen társadalomtörténeti rajzát adja, műve a német osztálytársadalom története, dalban elbeszélve. Annál érdekesebb ez, hiszen a szerző 1941-ben doktorált *Das Volkslied im niederrheinischen Dorf* c. disszertációjával, egész pályáját néprajzосként élte végig, és 1964 óta a Neuss-beli pedagógiai főiskola „zenenéprajzi” intézetéhez tartozó Alsórajnai Népdalarchívum vezetője, akinek legutóbbi táji monográfiája az egyéb szempontból rendkívül érdekes újravizsgálat: *Das Volkslied im niederrheinischen Dorf – Untersuchungen zum Leben des Volksliedes im Wandel einer Generation* (Bad Godesberg, 1969). Minden tudományos hasonlat nélküli, hanem suta is, mégis azt mondhattam, olyan meglepetés e könyv, mintha mondjuk egy nyíregyházi pedagógiai iskolai népzeneész állna elő olyan elméleti monográfiával, amelyhez képest MARÓTHY János népdal- és tömegdal-konceptiója egyenesen konzervatívnak nevezhető.

Természetesen a meglepetés csak látszólagos. Hiszen már a kötet végén idézett harmadfélszáz tételes bibliográfia is jelzi (nemcsak azzal, hogy ötödrésztel szociológiai és kultúrákutató művek teszik ki), nem előzmények nélküli KLUSEN monográfiája, és maga is mintegy évtizede formálta ki lépésről lépésre idevágó elgondolásait.

Ezek zömét az első két fejezet („Antropológiai alapvetés” és „Maga a jelenség”) adja, amelyekről maga a szerző is azt állítja, hogy művének végkövetkeztetéseit tartalmazták, ilyen értelemben zárófejezeteknek tekinthetők.

KLUSEN abból indul ki, hogy az ember a maga elmúlását meghaladandó, olyan alkotásokat hoz létre, amelyek vele szemben önállóvá válnak, amelyhez viszonyát (reflexív, kooperatív vagy agresszív vonatkozását) megint csak akciókban, az akarat játékaiban fejezi ki. Nem kell fellapozni ennek az esztétikának a lábjegyzeteit (amit különben a szerző nem is tagad), érezhetően NIETZSCHE akarat-esztétikája ez. A kifejezési vágy objektívalódása a dal is, mégpedig egyszerűbb formáiban egyenesen a lélegzet és a lélek tárgyiasulása, nem is csoda, hogy ennek következtében egyéni monológ, amelynek a közösség számára nincs is vonatkozása, kapcsolódása. KLUSEN maga hangsúlyozza, hogy ez a kiindulópont mennyire eltér a közfelfogástól, amely szerint minden népdal közösségi termék. Rögtön ez után viszont maga emeli ki, hogy az ilyen „magándulások” csakhamar a közösség ellenőrzése alá kerülnek: felkiáltás és válasz lesz belőlük, voltaképpen az emberi cselekedetek, szinte minden interakció elmaradhatatlan részévé válik a zene. A közösségek megszabják az egyén egész életét, zenéjét is: kultuszok, munkavégzés,

szórakozás mind-mind kooperációt jelent a dal számára is. A megvalósult kooperáció nélkülözhetetlen az egyén életének továbbfolytatására, ugyanakkor önbizalmának és önkifejezésének gátlóját is adja, ami alól felszabadulni kíván. Primitív társadalmak művészelkei megkísérlik, hogy visszahúzódnak a közösség fojtó, mindenre kiterjedő ellenőrzése alól, és a maguk feje után alkossanak, ez azonban ritkán és kismértékben sikerül csupán. Ekkor válik döntő fontosságúvá az extázis, az önmagából kilépés lehetősége, teremtsen meg ezt a kultusz, valamely narkotikum, a maszki vagy a hangmaszk (hangszer, de akár ének is). Az extázisban teljes sokrétűségében bomlik ki a primitív zene egyéniség – közösség interakciója. KLUSEN itt ismét hivatkozik a német népdalkutatás „közösségi” irányzatára (SCHWIETERING iskolájának nézeteire), ahol egyedül a népdalban látták a „közösségi dal” megnyilvánulásának lehetőségét. Az ő véleménye szerint összetettebb, bonyolultabb a kép, egyén és közösség a dalokban sokszorosan kapcsolódik egymáshoz, és ezenközben a társadalom egész megszervezettsége megnyilvánul, de érvényre jut az egyén kifejezési vágya, a „közösséggel szemben érzett pozitív-negatív kapcsolata is. Ily módon egy többtényezős, oszcilláló képletet rajzolhatunk fel a dal jellemzésére:

A dal mint a ... tárgya	reflexió	kooperáció	agresszió
az egyén számára	dudolás	hívás	kiáltás
a közösség számára	közösségi érzelmei dalai	kultikus, munka- es csoportos dalok	harei dalok
	introvertált		extrovertált

Ennek a beosztásnak a nyomon követése a könyvben érdekes tanulságokkal jár. Kiderül, hogy már a népdal eddigi teoretikusai is részben rámutattak ilyen vonásokra, egyszersmind azonban az is előkerül, hogy ez a csoportosítás sehol sem valósul meg teljes mértékben. A német „Volkslied” KLUSEN magyarázatában is csoportdal („Gruppenlied”), amelynek tartalmi-formai beosztását ugyan többször tárgyalja, végül is azonban csak addig jut el, hogy SCHWIETERING hagyományos témacsoportjai (szerelem – tánc – vallás) éppoly kevésbé jók, mint NIETZSCHE ösztönfelsorolásai (amelyeket végül is egy „nemi vágy – mámor – kegyetlenség” triádává sűrít) arra, hogy általuk a népdal csoportjait kimerítően felsoroljuk. Az elméleti rész ilyen értelemben végső rendszer nélkül marad, amit legfeljebb a kultúr-morfológiából vagy a hagyományos népdalkutatásból átvett dal-formátum enyhít kissé. Itt megint számos találó részmegjegyzést találhatunk, anélkül azonban, hogy ezek rendszerbe illesztése is megtörténne. A történeti fejezetek konkrét leírásai érdekesek, és minél konkrétabb a téma, annál igazolhatóbbak – csak éppen az elméletből maradnak csupán morzsák. Nem véletlen, hogy záróakkord nélkül ér véget a kötet: a mai német dalkultúra bemutatása ugyan sokrétű, de ebből nehéz megint visszatalálni a kötet elején ilyen módon intonált elméletre.

Amikor a recenzió végén értékelést kell nyújtanunk, ezt látszólag könnyű röviden elintézni, bár inkább részletekbe menő ellen-argumentációra lenne szükség. KLUSEN történeti fejtegetéseit pontosnak, kellőképpen általánosítónak tarthatjuk. A deskriptív részek formatana és szociológiája is összeeseng egymással, bár kissé egyoldalúan, negatív módon, elmúlásjelenségeként tárgyalja a népdalt, nem számol azzal, hogy ez időnként (jól-lehet módosult szerepkörrel) ismét megélnéülhet, népszerűbbé válhat. (Mi éppen most élvezünk ilyen periódust, ami egyszerre ad alkalmat arra is, hogy ennek lehetőségeit is, korlátait is érzékelhessük.) Ami viszont népdal-elméletét illeti, itt az árnyaltság inkább csak igény, mint megvalósult célkitűzés. NIETZSCHE esztétikája még kevésbé alkalmas a népdal lényegének megragadására, mint az eddigi, szűk látókörű folklorisztikai próbálkozások. KLUSEN egyfelől a népdalkutatás reformjára törekszik, progresszív és társadalmias nézeteket hangoztat, másrészt azonban egy sajátos, életidegen, arisztokratikus esztétikából szemelget. Számos helyen maga is elfelejti posztulátumait – szerencsére. Végül is azzal zárhatjuk a bemutatást, sikerült rámutatnia a hagyományos népdal-elmélet igen sok buktatójára, nem sikerült azonban megújítania a népdal-morfológiát és a népdal-esztétikát. E téren a jövőben kutatók jól teszik, ha figyelembe veszik KLUSEN eredményeit, de még jobban járnak, ha elkerülik azokat a csapdákat, ahova a szerző tévedt. Kíváncsian várjuk egyébként a könyv németországi folklorisztikai fogadtatását. Az itt kialakuló véleményesere sokban hozzájárulna a népdalkutatás eszmei frontvonalainak a tisztázásához. Hasonló, jó értelemben véve provokatív mű pedig a kelet-európai népdal- és népzene-kutatásban is igen jó szolgálatot tenne a már túlságosan is mechanikussá vált elvek alaposabb szemügyrevételének érdekében.

Ehhez az állomáshoz — úgy látszik — nem érkezett még el az európai népdalkutatás. KLUSEN könyve is jól jelzi, hol találhatóak a kutatás leggyengébb pontjai. Egyfelől általános tendencia a minél inkább társadalomtörténeti szemlélet, hogy csak olyan eltérő módszerű kutatásokat említsek, mint WIORA és MARÓTHY, műveikből kiált ez a törekvés. Másrészt az európai népdal összehasonlító kutatása kerül egyre inkább előtérbe, mivel kiderült, hogy az egyes népek dalai izoláltan nem is vizsgálhatók kellő tudományos hitellel. Ezzel függ össze a dalmorfológia történeti morfológiává változtatásának igénye. E három témával kapcsolatban KLUSEN állásfoglalása nem egyöntetű. A közvetlen társadalmiasításban messzire elmegy, de felesleges ennek alapjául az idézett filozófiát elővenni (ami annál is inkább anakronisztikusan cseng, mivel éppen nem valamely „közösségi művészet” megértésére formálódott ki), pszichologizálni, és csak pszichologizálni. Összehasonlító kutatáson KLUSEN elnagyolt zenei komparatiztikát és tüzetesebb társadalomtipológiát ért, a kelleténél mindkét rubrikában jóval kevesebbet. Ami a dalmorfológiát illeti, itt gyakorlatilag erre törekszik, ezt viszont elméletileg nem támasztja alá. Különös paradoxon ismét: ő, aki az imént követelte a „tárggyá váló emberi eszközként felfogható dal” objektív kutatását, mintha nem bízna abban, hogy ebből a vizsgálatból is levonhatók társadalomtörténeti következtetések. (Egyébként minden társadalmias zenetudósnak visszatérő gyengesége ez: a zenei esztétikumot nem merik önmagában is elegendő mértékig társadalmi ténynek felfogni. Talán VIÇGOTSZKIJ és a szovjet zenepszichológia, nálunk meg a VITÁNYI Iván újabb dolgozataiból kibomló elképzelés nem vádolható ily módon.) Talán nem tűnik retorikának, ha azzal zárnam, hogy annál furscsább a népzene kutatás ilyen tétovázása, hiszen a mai marxista esztétika (például LUKÁCS György) erre már egyértelműen megoldást javasolt. Ebben láthatjuk a nemzetközi zene-folklór soron következő kötelező olvasmányát.

VOIGT VILMOS

Kertomusperinteen opas

(Kérdőív a finn elbeszélő népköltészet tanulmányozására). Szerk.: U...
Helsinki, 1971. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 152 s. (Tietolipas.

A metodikailag megélenkülő finn néprajzi kutatásban újból megkülönböztetett helyet foglal el a terepmunka. Több évtizedes kiesés után a folkloristák is teljes lendülettel bekapcsolódtak ebbe. A Finn népköltészeti archívum nyolc munkatársa által készített és az archívum vezetője, VENTO által szerkesztett kötet is ezt bizonyítja.

A bevezető áttekinti a terepmunkára vonatkozó összegezéseket, a finnországi kutatás rövid történetét, általában metodikáját (itt kiemelt helyen említi a népköltészet-kutatás „magyar iskolájának” eredményeit), a gyűjtés és archiválás kívánalmait. Röviden sorra veszi a finn prózai népköltészetben is uralkodó műfajokat. A könyv nagyobb felében ezekről műfajonként nyújt témaáttekintést: alműfajokba, azon belül típusokba osztva a leginkább népszerű finn változatokat felsorolja, ily módon ad mintegy vezérfonalat a gyűjtő kezébe. A csoportosítás átmeneti jellegű a tartalmi-archivális és a folklorisztikai-műfaji elvek között. Néhol a népi terminológiára is történik utalás, máskor az egyes lokális típusokat említik külön. A kötetben a trufák, az eredetmondák, a hiédelemmondák, a történeti és helyi mondákat, valamint az ezzel rokon elbeszéléseket képviselő történetek, visszaemlékezések bemutatására kerül sor ily módon. Voltaképpen mindegyik említett műfajból valamelyes tematikus áttekintést is kapunk, ezek közül a finn trufák-vicecek-tréfák, valamint a történeti mondák válfajainak felsorolása jelenti a legtöbb újat a nemzetközi kutatás számára is.

Jó kezdeményezés a kötet, folytatni kell finn földön és másutt is.

VOIGT VILMOS

Vilkuna Kustaa: Finnisches Brauchtum im Jahreslauf

Helsinki, 1969. Suomalainen Tiedeakatemia — Academia Scientiarum Fennica. 365 S., 16 Taf. (FF Communications No. 206)

Az FFC újabb rendszeres feladatának tartja a finn néprajzi kutatás legjelentősebb termékeinek nemzetközi nyelven hozzáférhetővé tételét. 1963-ban már megjelent VILKUNA akadémikusnak a finn munkaünnepekről korábban írt finn nyelvű monográfiája németül (*Volkstümliche Arbeitsfeste in Finnland* — FFC 191.), most pedig a finn címén

Vuotuinen ajantieto (első kiadása: Helsinki, 1950, második, bővített kiadása: Helsinki, 1968) látott e sorozatban napvilágot. A két mű egyébként nem csupán szerzőjük életművében egészíti ki egymást, hanem az olvasó számára is összefüggő, teljes képet nyújt: az előbbi a munkaalkalmakhoz kötődő, tehát nem naphoz, hanem cselekvéshez illesztett ünnepeket, szokásokat, hiedelmeket és rítusokat tárgyalja, a mostani kötet pedig a szorosán vett jeles napi szokásanyagot tekinti át. Éppen ezért nehéz is beszámolni róla, hiszen vagy csupán általánosságban beszélhetnénk a műről, vagy pedig minden egyes részéhez megjegyzéseket fűzhetnénk. Mivel VILKUNA az egyes jeles napok tárgyalásában ugyanazt a módszert követi, előbb az erre vonatkozó megjegyzéssel kezdenék.

A bemutatott anyag deskriptív leírást ad az egyes napokhoz kapcsolódó hiedelmekről, szokásokról. A források a kötet végén szereplő falujegyzék és térkép alapján azonosíthatók, ezek az egyes finn tájakról készült gyűjtések, amelyek szinte kivétel nélkül a *Finn Irodalmi Társaság* népköltési archívumának kéziratai, és zömmel 1880 és 1935 között keletkeztek. Ez a bemutatás nem teljes, inkább reprezentáns jellegű, de jól kiválasztott, jellemző példákat ad. Egy kissé ennek az anyagnak a természetéből következik, hogy szociológiai, szokásfelmérési, néprajzi következtetéseket nem tesz VILKUNA, hiszen a régebbi feljegyzések ezt nem is tennék lehetővé.

A leíró részhez tartozik történeti és összehasonlító megjegyzések illesztése is. Az előbbi rovatban gyakran a reformáció koráig, ritkán ennél is régebbre merészkedhetünk vissza: mindazáltal a történeti adatok mélysége igen egyenletlen. Az összehasonlítás az észak és a svéd (skandináv) anyagra terjed ki elsősorban, német vagy orosz példák és párhuzamok ritkábban szerepelnek. Néhol ez az összevetés egyszersmind a történeti következtetéseket is kiegészíti, bár még így is hiányérzetünk támadhat: VILKUNA nem foglalja össze a finn jeles napok történeti rétegeit, nemzetközi párhuzamait. Nyilván az anyagból származó hiányosságok miatt ilyen óvatos, ami becslendő elv, csak az európai összehasonlító folklorisztika számára kétségtelen hátrány.

A bevezető röviden jelzi a jeles napokra vonatkozó jöslások történetét a finn folklórban. Majd hónapok és napok szerint halad végig az éven, vagyis január elsejével kezdődik az aprószentekkel végződik a könyv. Ezután már csak forrásjegyzékek, képek és a képek következik (az utóbbiak aláírásai olykor párszavas, miniatűr grafikai), összefoglaló fejezet hiányzik a kötetből. Néhány önálló problémát ebből a fejezetből kiragadva, külön fejezetben tárgyal a szerző, rendszerint úgy, hogy a megfelelő naptári helyen tesz kitérést. Ilyenek a régi, tizenharmadik holdhónap emléke a finn folklórban, a farsangi és böjti szokások, a pünkösdi szokásköre, a július végétől eső „kutyanapok”, az október és november közé eső régi évkezdés, az időjós 12 nappal. Ezek, mint ismeretes, többségükben nem finn specialitások, párhuzamaikat számos európai néphagyományos kultúrájából idézhetjük.

Összefoglalásképpen néhány általános benyomást rögzíthetnénk. Külön feladat lenne a bemutatott anyag történeti rétegekre, regionális egységekre bontása. Meg lehetne vonni a finn jelesnapi szokásanyag interetnikus kapcsolatainak mérlegét. (Legalább zárójelben megemlíteném itt, kár, hogy VILKUNA nem idézi a gazdag orosz naptáriünnep-kutatás legfőbb összefoglaló műveit, mint PROPP vagy CSICSEROV monográfiáit, és emiatt lemond a kínáló összehasonlítás elvégzéséről.) Mindezek nélkül is igen érdekes kép tárul elénk a bemutatott könyvből. RANTASALO, VIRTANEN E. A. és mások korábbi munkái ugyanis (a földművelés szokásanyagának széles körű bemutatása ellenére is) azt a látszatot keltették, hogy a finn szokásvilág archaikusabb, a zsákmányolás hiedelmét és szokásait sokszorosan visszatükröző hagyománytömb. VILKUNA másik kötete, az *Arbeitsfeste* már némileg módosította ezt az elképzelést, rámutatván arra, hogy a régies rítusok mellett újítások, továbbfejlődések, sőt egyáltalán új szokások is előfordulnak. A mostani kötet viszont teljesen más képet nyújt. Aki ezt a könyvet végigolvassa, tévedés veszélye nélkül megállapíthatja, hogy a finn jeles napok szokásanyaga az általános európai parasztkalendáriumból származik. Egy-két helyen bukkannak fel régibb nyomok, a hangúlyok és arányok sajátos jellegűek, de az anyag zöme kétségtelenül az európai parasztság közös hagyományához tartozik. A finn szokásanyag érdeme ezen belül, hogy a korai és egyöntetű reformáció következtében igen archaikus rétegeket képvisel. A közepkori Európa szokásvilágának a visszénye csillan fel nemegyszer a jeles napok szokásaiban. Ennek felmutatása (bár itt még korántsem mondotta ki a kutatás az utolsó szót) nagy, talán legnagyobb érdeme a könyvnek. VILKUNA akadémikus ugyan inkább honfitársainak kívánt összegező képet nyújtani jelesnapi ünnepeikről, népi kultúrájuk egyik jellemző részletéről. Az európai folklorisztika számára viszont éppen ez, a régies háttér felmutatása, a legfontosabb tanulság. A műnek nem az volt a célja, hogy erre a problémára kitérjen, úgy látszik azonban, éppen erre lenne szükség következő lépésként. Bízunk

benne, hogy a szolid, gazdag anyagra épülő összefoglalás voltaképpen már meg is teremtette a feltételeket a további ilyen irányú kutatások számára.

Még egy megjegyzést is tehetünk: a kötet alig tér ki az újabb szokásanyag problémáira. Ezek kutatása külön feladat lenne, bizonyára inkább szociológiai, mint néprajzi módszerekkel. Azt is tudjuk, hogy évek óta folynak már ilyen irányú kutatások Finnországban. Ezért is látszott célszerűnek az a megoldás, amelyet VILKUNA választott, így könyve egységes egészként tárgyalja a hagyományos naptári szokáskincset. Az újabb (városi, ipari stb.) szokások feltárása már egészen más irányba vinne, ami ugyan nem lecsinylendő feladat, de nem tartozik a mű szűkebb területére.

Ami a magyar és finn szokáspárhuzamokat illeti, ez a kötet megerősíti azt az elgondolást (amely leginkább GUNDA Béla és UJVÁRY Zoltán dolgozataiban nyert eddig nálunk kifejeződést), hogy bizonyos finn–magyar egyezéseket a középkori európai paraszti kultúra azonos alapjaiból kell származtatnunk. Feltűnőbb adatok, amelyek ennél régebbi kapcsolatokra utalnának, ebből a könyvből nem ugranak elő. Még azt is megkockáztatnánk, hogy a recens anyagot tekintve, mintha árnyalattal régiesebb lenne a finn szokásvilág. Ha azonban jobban ismernénk századokkal korábbi naptári ünnepeinket, bizonyára meglepetésként még további régies azonosságokat fedezhetnénk fel. Ezért mondhatjuk azt, hogy bizonyos tekintetben módszertanilag is segítség számba mehetne VILKUNA könyve a magyar szokáskutatók kezében. Ime, egy közvetlen céllal íródott munka milyen sokféle kitekintést tesz lehetővé, ha anyaga kellőképpen gazdag és reprezentatív erejű, módszere pedig higgadt és megbízható. Hasonló munkát igazán szívesen látnánk magyar kutató kezéből is.

VOIGT VILMOS

Sarmela, Matti: Perinneaineiston kvantitatiivisesta tutkimuksesta

(Kvantitatív módszerek a néprajzban)

Helsinki, 1970. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 154 s. (Tietolipas: 65)

A tárgyi néprajz és a szokáskutatás határán álló monográfiájával (*Reciprocity systems of the rural society in the Finnish-Karelian culture area*. Helsinki, 1969. FFC 207) nemrég doktorált finn kutató több ízben is foglalkozott a kvantitatívnek nevezhető kutatási módszerek néprajzi alkalmazhatóságának problémáival, maga is használta ezt a módszert, és czúttal ennek elméleti-bemutató rajzát adta. Örömmel köszönhetjük e kötetet, több okból is. Egyrészt általában is a néprajztudomány metodikai egészségességét bizonyítja az, ha az új módszereket nem eleve elutasítással vagy legfeljebb fensőbb-ségesen fanyalgó „elismeréssel” engedik be egy-egy tudomány területére; másrészt a finn néprajzi kutatás olyan hatalmas mennyiségű (őszintén hozzá kell tennünk: zömében bizony eddig nem is kiértékelt) adatgyűjteményt hordott össze, amelynek feldolgozása, használata nemcsak lehetővé teszi, hanem szinte megköveteli a kvantitatív módszerek alkalmazását. Ezzel függ össze annak a megemlítése is, hogy amíg (minden tiszteletre méltó múltú és célzatú hagyományos módszer ellenére is) a hatvanas évek elejéig a finn néprajzi és folklorisztikai kutatás kevés újszerűséggel, mondhatnánk azt is, kevés korszerűséggel dicsekedhetett, az utóbbi években a legkülönbözőbb témákban újszerű elgondolások, módszerek bukkannak fel, amelyek elsajátítása (akár a finn művekből, akár ezek eredeti forrásaiból) bizony egyáltalán nem válna szegényére a magyar néprajzi vizsgálatoknak sem.

A kötet első részében tudománytörténeti szempontból ismerteti a sok adatra építő kiértékelő módszereket. Talán kevésbé közismert, hogy már a múlt század végén TYLOR javasolta azt, hogy a társadalomszerkezet bizonyos vonásait egymással összefüggésben, sokadatos táblázatok korrelációjával fejezzék ki. A második világháború végéig több tucat olyan néprajzi dolgot is ismerünk, amelyek célja az volt, hogy különböző jelenségek frekvenciáit és korrelációit vizsgálják, legtöbbször a matematikai statisztika eljárásait követve. A kvantitatív analízis módszerének diadalútja mégis az utóbbi két évtizedben következett be, kézikönyvek sokasága foglalkozott általában velük. Elterjedtnek mondható a módszer az észak-európai néprajzi kutatásban, az amerikanisztikában (ahol legkivált az egyes indián törzsek kulturális kapcsolatait igyekeztek ily módon kimutatni), valamint a MURDOCK és társai kezdeményezte *Human Relation Area Files* kutatásaiban, az úgynevezett „kultúra-keresztvizsgálatban” („cross-cultural study”), amelynek mintegy legfontosabb módszertani eljárásává vált a kvantitatív analízis. SARMELA könyve azzal a következtetéssel zárja e szemlét, hogy kijelenti, hovatovább

minden néprajzi kutatásnak nagy anyagbázisra kell építenie, amelynek kiértékelésénél nélkülözhetetlen a kvantitatív analízis. Tudjuk, hogy közvetlenül az ő érdeklődését azért irányították erre a témakörre, mivel a készülő finn néprajzi atlasz anyagának feldolgozásánál más módszerek nem látszóttak célravezetőnek. Ilyen értelemben is tanulságos olvasmány e könyv, annál is inkább, mivel hasonló problémák nyilvánvalóan mihamar jelentkeznek a magyar etnográfiában is, és természetes, hogy a módszertani tájékozatlanság igen könnyen megbosszulhatja magát: az elvégzett munka sokszorosára nő, ugyanakkor eredményei semmivé zsugorodnak.

A kötet második, nagyobb része a finn tapasztalatok rendszerezését adja. Kitér a kvantitatív módszereket is alkalmazó kutatás lépéseire, a gyűjtés, az adattárolás ilyen vonatkozásaira, főként az ábrázolás problémáira. Itt részben munkatapasztalatokat általánosít, részben az idevágó kézikönyvek gondolatait idézi – egyik okosabb dolog, mint a másik. Különösen megszívlelendők a kutatási fázisok egymásutánjáról, a többszörös ellenőrzésről mondott szavak; valamint gondolatébresztő az a módszer, ahogy a finn néprajzi atlasz frekvenciákat próbál jelölni. Mint köztudott, a frekvencia (egy jelenség gyakorisága) nem egyszerű vonás, hiszen a legkülönbözőbb oldalról közelíthető meg (például egy házassági szokás esetében: ma milyen eleven a szokás, a közösség tagjai közül elméletileg hányan gyakorolják, ezek közül a valóságban hányan hajtják végre, milyen arányban fordul elő ez a forma a házasságok esetében, hogyan oszlik meg az ünnepek általános gyakorisági rendjében, stb.); és nyilván messzemenően megváltoznak elképzeléseink a szokás jelentőségéről aszerint, hogy milyen oldalról vizsgáljuk frekvenciáját. Egy fiktív példával élve, tegyük fel, hogy az árva legény lakodalmát sajátos módon ülheti meg egy közösség, és napjainkban az ilyen esetek 90%-a így is kerül végrehajtásra. E számadat arra utalna, hogy itt valamely nagyfokú reprezentációval („jellemző vonással”) találkozunk, holott ha figyelembe vesszük, hogy az általában kötött házasságoknak csak 2%-a ilyen, kiderül, hogy ha egy általánosnak mondható házasságtípus csak 3%-ban hagyományos megoldású, ez mégis reprezentánsabb a népi kultúra egészére, mint a 2%-nyi eset 90%-os megvalósulása, ami az egészhez viszonyítva csak 1,8%-ot tesz ki! (Persze, ha például a hagyományörzés szempontjából vizsgálom anyagomat, az arány pont ellenkezőjére változik.)

Itt csupán egyetlen vonásról esett szó, és a munka érdeme éppen az, hogy a különböző művelődésbeli vonások egymással összefüggését, keresztfrekvenciáit igyekszik bemutatni. Ennek eredménye pedig csak igen kis mértékben egyezik az empirikus rátekinetésből származó becslésekkel. SARMELA könyve azt is igazolja, hogy a néprajzi kutatás napjainkban vitathatatlanul arra a fokra ért el, ahol kvantitatív módszerek alkalmazása nélkül megbízható pontosságú eredmények nem vonhatók le. Azt is bemutatja a könyv, hogy ennek a feladatnak megvan a módszertana, csak a kutatókon múlik, hogy mennyiben sajátítják ezt el. A kötet végén több mint 200 tételes bibliográfia található (amelyben hazai magyar szerző műve indokolt okból nem fordul elő). Ebből csupán a matematikai statisztika néhány klasszikusának műveit hiányolnánk, annál is inkább, mivel YULE, ZIPF, BIRKHOFF és mások elgondolásait közvetett úton maga a szerző is állandóan idézi. A legmelegebben ajánlanánk a magyar néprajztudománynak, ismerkedjék meg e munkákkal. Megéri.

VOIGT VILMOS

Internationale Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1967 und 1968

Bearbeitet von Robert WILDHABER. Bonn, 1970. Rudolf Habelt Verlag, xx, 840 S.

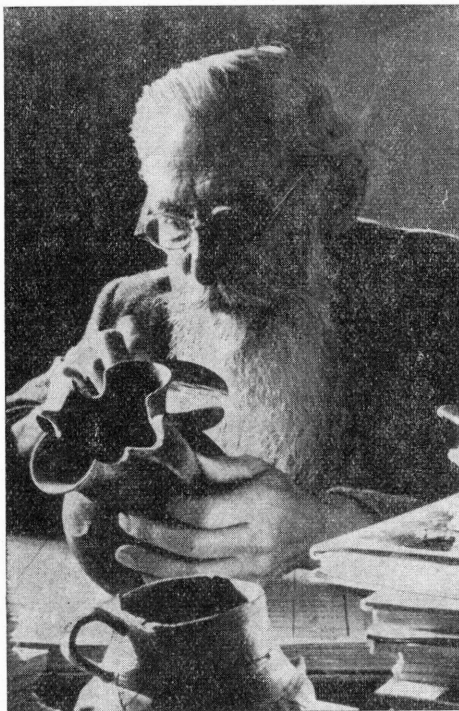
A legkívánatosabb időközben megjelent a nemzetközi néprajzi bibliográfia újabb kötete. Ennél hamarabb már nem is készülhetett el olyan vállalkozás, amely az egész Európa területéről 1968 végéig megjelent műveket tartalmazza. A kötet minden eddiginél bővebb, 10 630 munkára hivatkozik. A rövid bevezető részben elmondja (részben azonban a kötetből derül ki), hogy a gyarapodást a szovjet, a jugoszláv, a svéd, olasz és vallon bibliográfiák teljesebb beszoolgáltatása okozta. Külön érdekessége a kötetnek, hogy igen nagy anyag szerepel benne az Egyesült Államokból. Mint ismeretes, HAND Wayland D. professzor Los Angelesben található *Center for the study of comparative folklore and mythology* intézete célul tűzte ki, hogy afféle nemzetközi folklor adatbankká képezze ki magát. E tervnek megfelelően PERKAL asszony, a központ munkatársa sok adattal támogatta WILDHABER professzor bibliográfiáját.

Terjedelmi okokból most sem közöl teljes folyóiratmutatót a kötet. Kár, hogy elmaradt a lapok tetejéről a beosztásra utalás, így a bibliográfia használata (főként egyes, különböző témához is tartozó művek keresésekor) igen meglassult. Képtelen vagyok felfogni, miért történt a változás. Reméljük, legközelebb ismét visszatér a bibliográfia volt gyakorlatához.

Mint újabban mindig, a magyar anyag most is szerepel, nagyjából szokott bőségben. Ismét egy rejtély: miért írja az előszó, hogy a magyar anyag most szerepel a kötetben, nem úgy, mint korábban. Tudomásom szerint valami mindig képviselte a magyar kutatást, az 1957-es tárgyévtől kezdődően pedig teljesen a mai módszerrel és méretekben szállították a magyar cédulákat WILDHABER kezeihez. A nemzetközi bibliográfiáról hívei már régóta tudják, hogy legalább olyan szeszélyes, mint egy nősténykompassz. De ez a mondat akkor is érthetetlen. Vagy talán az „Ungarn” szó tollhiba a „Jugoslawien” helyett? Ez valószínű megoldás lenne. (Ugyanis korábban csakugyan nem volt például szerb adatszolgáltatója a vállalkozásnak, bár már ez is évek óta működik.) Rejtély.

VOIGT VILMOS

NÉPRAJZI HÍREK

**Herepei János
1891—1970**

A HEREPEIEK Erdély tudományos életében jelentős szerepet játszottak. HEREPEI Ádám nagyenyedi tanár nemcsak kiváló tudós, hanem tanítványát, KÖRÖSI CSOMA Sándort ő buzdítja felfedező útjára. HEREPEI Károly a teológia mellett a természettudományok Erdély-szerte való népszerűsítésével is nevet szerzett magának.

HEREPEI Gergelyt, aki a teológia mellé mérnöki oklevelet is szerzett, nemcsak az erdélyi iskolaügy jeles reformereként tartják számon, hanem a népkönyvtárak létrehozásában is sokat fáradozott. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy anyai ágon HEREPEI János BOD Péter leszármazottja és édesanyjának ADY Endre másodunokatestvére volt, úgy előttünk áll az a család, melyből származott.

Ebben a családban hagyomány volt a tudomány művelése, szeretete és magától értetődő az azért való áldozatvállalás. Ezért írja HEREPEI János visszaemlékezésében: „Ezek az ősök együttesen formálták ki bennem a távoli és közeli múlt emlékeinek nyomozási vágyát, amely még a legfárasztóbb robot-munka között sem hagyott cserben.” Ez jellemezte HEREPEI Jánost, a történészt, a régészt, irodalom- és művészettörténészt és a néprajz történeti szemléletű kutatóját, akinek törésekkel teljes életpályája nem kedvezett az elmélyült tudományos munkának. De még embertelen nehézségek között is, sokszor a legelemibb könyvhasználat lehetőségétől elzárva, a kiadás reményének lehetőségétől elzárva, a tudott nagyot és maradandót alkotni.

1891. október 11-én Kolozsvárt született, az itteni református kollégiumban érettségizett, majd az egyetemen a magyar-történelem-régészet szakot végezte el kitűnő eredménnyel. Alig fejezte be tanulmányait, 1914 elején a kolozsvári tudományegyetem Érem- és Régiségtárának segéd-archeológusa lett. Olaszországi tanulmányútját az első világháború öt évének katonáskodása követte. Majd dobozgyári munkásként kereste kenyerét, sokáig a kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet könyvelőjeként csak szabad idejében foglalkozhatott tudományos munkával.

Ez volt az az idő mégis, amikor közelebbi kapcsolatba került a néprajzzal. Múzeumőre lett a Kárpát-Egyesület gazdag néprajzi gyűjteményének, melynek

alapjait még JANKÓ János rakta le és a későbbiekben SEEMAYER Villibáld és mások gyarapították. Járt a Kalotaszeg falvait, különösen a temetőket kutatta és, ebben az időben gyűjtötte össze a házsongárdi temető azóta már jórészt elpusztult sírlemékeit is.

1938-ban választották meg a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzeti Múzeum* igazgatójának. Alig lát munkához, és máris a néprajz fontosságát hangsúlyozza: „Nekünk a főhangsúlyt a néprajzi részre kell helyeznünk, és valóban a mostani két helyiség nem elég a néprajzi tárgyainak.” Ezért a néprajzi gyűjtésre és feldolgozásra önálló múzeumként alkalmazott. Ma is szerencsésnek tartom magam, hogy választása éppen rám esett, és irányításával tehettem meg az első lépéseket a muzeológiai területen. Sajnos a háborús körülmények nem kedveztek sem a gyűjtő, sem a feldolgozó munkának. Felejthetetlen emlékként őrzöm közös gyűjtőutunkat Erdővidékre, amikor együtt jártuk a falvakat, temetőket.

1944 őszén szigorú és ismételt parancsra összehajszoltatta a Múzeum legértékesebb gyűjteményeit és Keszthelyre kísérte azokat. Itt azonban minden tiltakozása ellenére elválasztották a vagonokba besúfolt tárgyaktól, melyek szerencsétlen körülmények között a zalaegerszegi pályaudvaron teljesen megsemmisültek.

Bár mindenki tudta, hogy HERPEI János mindent elkövetett a *Székely Nemzeti Múzeum* gyűjteményeinek megmentéséért, azért senki felelősségre nem vonhatta, mégis élete másik nagy törésének lett ez, haláláig ki nem heverhető kútfeje. Előbb Bonyhádon kísérletezik egy elsősorban néprajzi jellegű *Székely Múzeum* szervezésével. A hivatalos és helyi értetlenség miatt munkáját nem koronázza siker, és ezért kéri nyugdíjaztatását. Nemsokára a Somogy megyei Kajdacsra, majd innen családjával 1961-ben Szegedre költözik.

Eletének legtermékenyebb kilenc éve következik ezután, bár a nehézségek ekkor sem hagyják el. „Bizony, nincsen módomban — írja egyik hozzám intézett levelében —, hogy az Ethnographián, a Könyvszemlén és az Irodalomtörténeti Közleményeken kívül más folyóiratot is járassak, sőt évek óta könyvtárakba se járhatok (egészségi okok miatt). Ezért nagyon el vagyok maradva a tudományokban, különösen ha arra gondolok, hogy Szegedre történt költözésünkig a magam megtizedelt könyvtára s a Bonyhádon összehordottakon kívül más könyvet nem is láthattam.”

Szegeden az egyetem Irodalomtörténeti Intézete sok megértéssel segítette

munkáját, és KESERŰ Bálint szeretettel rendezte sajtó alá dolgozatait. Ennek eredményeként jelent meg: *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* három vaskos kötet, több mint kétezer oldal terjedelemben magába foglalva a magyar művelődéstörténet számos olyan részletét, amit eddig egyáltalán nem vagy csak nagy vonásokban ismertünk. Bennük számos történeti-néprajzi adalékot is talál a gondos olvasó.

Folyóiratunkban első tanulmányával 1935-ben jelentkezett (*A bolognai rovásírásos naptár megtérő szervezetésének képlete*. Ethn. 46 : 60), melyben egy rovásírásos emlék új megfejtésére tesz kísérletet.

Sokat foglalkozott az erdélyi fazekasság történetének kérdésével is. Folyóiratunk két egymást követő évfolyamában gazdag adatokkal határozta meg a bokály fogalmát (Ethn. 72 : 462), majd a készítési helyükről elnevezett agyag-edényeket (Ethn. 72 : 604), részletesen tárgyalta a győri kanesót és a szepeni bokályt (Ethn. 73 : 131). E témakörbe tartozik az a jeles dolgozata is, melyben a bokályos ház fogalmát tisztázta (*Émlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár 1957. 326 - 333), továbbá az aradi és szegedi bokályokról szóló tanulmánya, melyben az északitaliai kapcsolatokra utal (Néprajzi Dolgozatok B. Szeged 1963). Ezekben a munkáiban a tárgyi anyag ismeretét nagyszerűen egyeztetni levéltári kutatásainak eredményeivel, és szükség szerint segítségül hívja a művészettörténet, a nyelvészet eredményeit is. Ezért lesznek a nyelvértékelési területein elért eredményei maradandóak.

A néprajzilag legértékesebb kész munkái, jegyzetei azonban máig is kiadatlanok. Ezek közül a legfontosabb az az 1500 sűrűn gépelt lapos kézirat, mely a régi temetők sírköveit és a halottas könyveket dolgozza fel. Ezekben különösen a kolozsvári házsongárdi és a kalotaszegi falusi temetők sírjeleit ismerhetjük meg olyan levéltári adatokkal interpretálva, melyek még egyszer aligha lennének összegyűjthetők. Reméljük, hogy hagyatékából legalább ez a nagyszabású forrásmunka napvilágot lát az egyszer.

HEREPEI János tudományos munkássága ugyan jórészt más tudományzakok területére esett, mégis maradandót alkotott a néprajzban is. Hagyatékában és adattárakban hátramaradt kész kéziratai a tudományos haladás érdekében kiadásra várnak. A sok megpróbáltatást derűs nyugalommal viselő kedves egyéniségének emlékét szeretettel őrizzük meg.

BALASSA IVÁN

Kézikönyv a szociológiai kutatás módszereiről

Egy tanulmánykötettől eltekintve nincs magyar nyelvű irodalom a szociológiai kutatómódszerekről. Most egy némi-képp eldugott helyen ilyen munka látott napvilágot. SZELÉNYI Iván tanfolyami előadások vázlataiból, majd egyetemi jegyzet formájában megjelent kéziratból állított össze egy kis kötetkét *Bevezetés az empirikus szociológiai kutatás módszereibe* címmel. A 141 lapos füzet a *Szociológiai Közlemények — A TIT Szociológiai Csoportjának Közleményei* 1970. I. számában jelent meg, pontosabban az egész szám ebből a tanulmányból áll. A munka kifejezetten gyakorlati célú, ami nem baj, hiszen CSEH-SZOMBATY László és FERGE Zsuzsa szerk.: *A szociológiai felvétel módszerei* (Bp., 1968. Közgazdasági és Jogi

Könyvkiadó) kötete messzemenően kitér az elméleti problémákra. Külön érdeme a kötetnek, hogy végén 44-tételes annotált bibliográfia található, amelyben a szociológia nemzetközi irodalmából az adatfelvételekre vonatkozó művek szerepelnek, oly módon, hogy néhány szavas megjegyzésekből tájékozódhatunk lényegüket illetően.

Manapság, amikor a néprajztudomány majd minden képviselője vágyat érez szociológiai típusú adatfelvételre, célszerű, ha előbb áttanulmányozza e kötetet, majd az idézett munkákból a rokonszenvesnek tűnő műveket. Kár, hogy a TIT kiadványa lévén, a kötet megszerzése több utána-járást, mint anyagi áldozatot kíván.

Sz

A Kalevalaseuran Vuosikirja lapp különszáma

Ötvenegyedik évfolyamába lépett a finn folklorista együttműködés, a Kalevala-Társaság évkönyve. A szokásostól eltérően színes címlappal megjelent kötet most majd háromszáz lapon a „*régi és új Lappföld*” címmel tematikus tanulmányokat közöl a lappok régészetéről, történetéről, népi kultúrájáról, mitológiájáról, folklórjáról, irodalmáról, zenéjéről. A szerzők arra is törekedtek, hogy a mai lappföldi életéről is képet adjanak. A tanulmányok nem egye-

sülnek valamilyen kézikönyvjellegű összegezéssé, mégis jelentős hozzájárulások a finnországi lappológia kiszélesedéséhez. Értethető, hogy mind a témák, mind a szerzők száma korlátozott volt, márcsak a nyomdai keretek következtében is. Még szélesebb összefogással azonban még szélesebb és modernebb képet adhatni a lappok régi és mai kultúrájáról.

Sz

Néprajzkutatás és neokolonializmus

Közismert, hogy a kolonializmus, sőt a neokolonializmus jelenségei már korán kapcsolatba kerültek az egyetemes néprajzi kutatások különböző gyakorlati és elméleti irányzataival. Az angolszász „alkalmazott néprajz”, a francia „politikai néprajz”, az ENSZ és az UNESCO irányításával működő segélyprogramok néprajzi ágazatai mind szembekerültek ezzel a problémával, sőt a maguk módján választ is kíséreltek adni rá. Dömötör Tekla beszámolójából (*Egy rendhagyó néprajzi ülészek tanulságai — Ethn.* 80 /1969/ 626) tudjuk, hogy a nyugatnémet néprajzkutatásban is megjelentek hasonlóan újító törekvések. A detmoldi kongresszus és az itt kibontakozott vita azonban a „*Volkskunde*” terére összepontosult, és a németországi néprajzi kutatásra korlátozódott. Az egyetemes néprajz terén pedig nem-hogy kevésbé, inkább még radikálisabban jelennek meg hasonló célkitűzések.

Mint köztudott, a Német Szövetségi Köztársaságban igen erős az egyetemes néprajzi kutatás, nagyszámú és zömmel nagy múltú intézetekben tömörül. Ezek között hovatovább nem csupán a tudományos munka gyakorlati módszertanát és az érdeklődés főirányát tekintve figyelhetők meg számottevő különbségek, hanem az egyetemes néprajz célját, módszereit illetően is. Anélkül, hogy bárminő teljeségre törekednék, néhány jelenséget szeretnék megemlíteni, amelyek főként az egyetemes néprajzi kutatás célját és jellegét tekintve polarizálják, egymással is szembeállítják a különböző intézményeket. Altláiban véve elmondhatjuk, hogy még a leginkább tradicionális célkitűzésű kutatási központokban is megfigyelhető az érdeklődés központibb témák felé fordulása, egy-egy társadalom, kultúra egészének, vagy kultúrák egész sorának bizonyos szempontból való vizsgálata kerül előtérbe.

A jelen-kutatás behatol az egyetemes néprajzi vizsgálatok területére is, és itt a német egyetemes néprajz közvetlenül érintkezik egyfelől a szociológia módszertanával, másfelől a kolonializmus és annak felszámolása körül kialakult vitával. E helyzetben természetesen különböző megoldások születnek. A tübingeni *Völkerkundliches Institut* módszertana például az „etnoművészet” kérdéskörét állította érdeklődése előterébe, azt vizsgálják, hogy a természeti népek szellemi kultúrájának egyes szférái miként függnek össze közvetlenül az őket termelő társadalommal. A bonni egyetemen működő *Seminar für Völkerkunde* keretében egyenesen a marxista társadalomtörténeti periodizáció került az érdeklődés középpontjába, többek között megvitatták például TÖKKEI Ferencnek az ázsiai termelési módról írott könyvét. Még érdekesebb kép fogadja a látogatót a frankfurti *Frobenius-Institut* falai között. E nagynevű intézmény nemhiába a leg-radikálisabbnak tartott diákmozgalmú városban található, falait jelszavak, sarlós—kalapácsos emblémák, HENDRIX Jimi-képek borítják, szemináriumi asztalán pedig a neokolonializmus elleni küzdelem röplapjai találhatók.

A „*Cabora Bassa Extrablatt*” például a portugál gyarmatosítók által építendő mozambiki Cabora Bassa gát ügyével foglalkozik, amelynek pénzügyi és gazdasági támogatásában a Német Szövetségi Köztársaság is tevékenyen részt vesz. A röpirat jellemzi a portugál gyarmati elnyomást, Portugália élődsi és rothadt társadalmi rendszerét, a nyugatnémet tőke ezzel összefonódását (a röpirat szerint a támogatást illetően nincs különbség a kereszténydemokraták—keresztényszocialisták illetve szociáldemokraták között), és tiltakozásra hív fel mindezek ellen. Az „*Informationen über Indonesien*” füzetét Szuhartó tábornok bonni hivatalos látogatása hozta létre. A röplap összeállítóinak célja az, hogy a hivatalos forrásokban felbukkanó megszépítő törekvéseket leleplezve, megmutassák Indonézia mai helyzetének valódi szörnyűségét. Nem csupán a jobboldali sajtót, hanem például a *Spiegel*t is lakkozással vádolva, társadalmi—történeti képet adnak az 1965 szeptemberétől kezdődő indonéziai eseményekről, amelyek milliónyi ember elpusztításához vezettek. A füzet természetesen támadja a bonni kormány Szuhartó-barát gesztusait, hasonlóképpen elutasítja viszont — ez is a kép teljességéhez tartozik — a szocialista államok és Indonézia gazdasági és politikai kapcsolatainak fenntartását.

E füzeteket egyébként nem az egyetem néprajz szakos hallgatói adják ki.

A *Cabora Bassa-röplap* szerzője az „*Initiativkomitee Cabora Bassa*”, amely sejtésem szerint az SDS heidelbergi szervezetével áll szoros kapcsolatban. Az indonéz füzet egy bonni radikális diákszervezet nevét viseli. Azonban társadás lenne azt hinni, hogy szélesebb társadalmi (sőt akár nemzetközi) közvélemény nincs e vállalkozások mögött. Havonként jelenik meg az „*Entwicklungslander*” (‘Fejlődő országok’) című újság, amely elsősorban felsőoktatási intézmények hallgatói számára közvetít eszméket. Az 1970 szeptemberi számban (ez már a kilencedik évfolyam!) érthető aktualitással megint az indonéz helyzet szerepel. A bevezetőt az „*Indonézia-akcióbizottság*” írta. Ez a Kölnben székelő bizottság készítette el az indonéziai politikai helyzetet röviden vázoló és vádoló beszámolót is, amely szoros kapcsolatot lát Indonéziában a kivégzett százezrek és az 510 millió dollárra növekedett külföldi tőkeberuházás között. E beszámolót követi a Londonban működő *Amnesty International* szervezettől származó helyzetkép az indonéziai bebörtönzöttek embertelen körülményeiről. Az Amsterdamban megjelenő „*Indonesia Informatie*” hasábjairól átvett következő tanulmány Indonézia gazdasági-helyzetét mutatja be. Legvégül a kölni akcióbizottság „*Felhívás Indonézia elnyomott népével való szolidaritásra*” e. írása olvasható, amely rövid helyzetkép után a következőket tartalmazza: „Fellépünk 1. A jelenlegi fasizta rezsim alatti Indonézia helyzetének lehetőleg széles körben való megismertetése érdekében; 2. Az emberi és politikai szabadságjogok eltiprása ellen Indonéziában; 3. A Szuhartó-rezsim áldozatainak támogatása és a politikai foglyok szabadonbocsátása érdekében; 4. Az indonéziai kínai kisebbség hátrányos megkülönböztetése ellen; 5. Indonézia elnyomott népével való szolidaritás és az indonéziai katonai diktatúrát a Német Szövetségi Köztársaság, illetve más nyugati nemzet oldaláról érő bármilyen gazdasági és politikai támogatás elleni tiltakozás érdekében.” A felhívást 38 értelmiségi írta alá, köztük az író ANDRES Günther, BÖLL Heinrich és WALSER Martin; elkészek, mint GOLLWITZER Helmut és NIEMÖLLER Martin; társadalomtudós professzorok, mint ABENDROTH Wolfgang, BLOCH Ernst, KOFLER Leo. A vezető indonézisták vagy az egyetemes néprajz nyugatnémet képviselői közül senki sem írta alá a felhívást. Minden bizonnyal a hivatalos autoritások ilyenén visszahúzóda is az oka annak, hogy az egyetemes néprajz művelőinek ifjabb generációja a hátrahagyott, radikális törekvések iránt mutat rokonszenvet. Nem célunk itt és nincs is terünk

rá, hogy tudományosan vagy politikailag értékeljük e törekvések tartalmát. Arra mégis szeretnénk volna felhívni a figyelmet, hogy az egyetemes néprajz területén is megfigyelhető a tudományos hangsúly áttevődése: egy aktuálisabb, politizálóbbr egyete-

mes néprajz igénye, amely zömmel baloldali és radikális elveket követel. Olyan szempontok ezek, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül akkor, ha a mai néprajztudomány társadalomtudományi hovatartozásáról gondolkodunk. Sz

A „The Society For Folk Life Studies” tizedik évi közgyűlése

Nagy-Britannia és Írország néprajzi kutatóinak szövetsége (szó szerint 'A népelet tanulmányozásának társasága') tizedik éves konferenciáját 1970. szeptember 18 és 21 között Írország fővárosában, Dublinban tartotta. Az angliai és ír néprajzi kutatás huzamosabb ideig visszahanyatlott, hovatovább ismeretlenné vált az európai néprajz főbb fórumain. Az utóbbi évtizedben örvendetes változás történt. A Csipkerózsika-álmából felébredt tudomány nagyjából modernizálta az anyagi kultúra kutatását, és ezt részben a nemzetközi és összehasonlító jellegű eszköz kutatás, másrészt a helyi sajátosságok vizsgálata irányába mélyítette el. Mindkét területen a voltaképpeni kelta vidékek kutatói jeleskedtek elsősorban, és ma az ír köz-társasági, valamint az Angliához tartozó észak-ír, a walesi, a skót kutatóközpontokon kívül legfeljebb Leeds szerepelhet, mint önálló angliai néprajzi centrum. Az újjáéledés elválaszthatatlan a Népelet Tanulmányozásának Társasága tevékenységétől, amely 1960 óta tartja évi közgyűléseit, és *Folk Life — Journal of the Society for Folk Life Studies* címmel 1963 óta éves folyóiratot is ad ki.

A tizedik évi közgyűlés az ír főváros északi peremvárosában, Drumcondrában, az ottani papnevelő egyetem épületében ülésezett. LUCAS A. T. a társaság elnöke (szakterülete az ír tárgyi néprajz) megnyitója után az örökmozgó titkár, a skóciai FENTON Alexander (tanulmányai az európai paraszti mezőgazdaság eszköz-készletével foglalkoznak) beszámolója következett. A vezetőség újjáválasztása után naponként két-két előadás hangzott el (a Szent Brigitta-napi kereszték ír szokásá-

ról, ír háztípusok fejlődéséről, a walesi halászatról, és a vendégek részéről a stockholmi BERG Gösta professzor a skandináviai állatjegy kutatásokról számolt be). Két kirándulás egészítette ki a programot, Kildare, Meath és Louth vidékeit látogatták meg a résztvevők. E végül is Dublin közelében levő tájak ugyan némiképp elütnek a turistakönyvekből megszokottak nevezhető vadregényes sziklapartok és holtsgégyen paraszttok Írországától, mindazáltal igazán érdekes képet nyújtottak Európa nyugati felének sajátos kultúrájáról: tőzeglápok, tipikus építkezés, a múlt században épült „Nagy Csatorna” (lővontatású személybárkával), Castletown kastélya, ahova az angol királyt óhajtottá áttelepíteni egy rajongóelkű ír, a viking inváziót megelőző korú építmények, évezrednél régebb alapítású templomok követték egymást. A konferencia néhány külföldi vendége (talán azért is, mivel zömmel folkloristák voltak) felhasználta az alkalmat és megismerkedett a világ egyik legnagyobb népköltészeti archívumának, a *Chóimisiún Béalóideasa Éireann* kéziratok gyűjteményének és kitérő könyvtárának anyagával is. Életre szóló élmény Írország (mégoly rövid látogatás révén is), örvendetes tény, hogy a Népelet-kutató Társaság kifejezett szándéka az, hogy a jövőben szorosabbra fűzze nemzetközi kapcsolatait, benne a kelet-európai érintkezést. Bizonyos tény, bár alig kutatták nálunk, hogy *kultúránk kelta kapcsolatai külön vizsgálatra érdemesek, és ezt néprajzi szempontból is el kellene végezni, még pontosabban, el kellene kezdeni.*

Sz

A közös bolgár—magyar Ecsedi István emlékünnepek

ECSEDI István (1885—1936) néprajz-kutató, a Déri Múzeum első igazgatója, 1929-ben jelentette meg *A bolgárok földjén* című könyvét (rajzillusztrációit ECSEDI vázlatai, fényképei és útmutatásai alapján

CSIKÓS TÓTH András készítette. 125 p.). A könyv ECSEDI 1926-ban és 1927-ben tett bulgáriai kutatóútjainak az eredménye. Első útja alkalmával főleg a földművelést és a pásztorkodást tanulmányoz-

ta. Másodszer ezek mellett a kérdések mellett még figyelmet fordított a bulgáriai törökség népeletére is, illetve a két nép együttéléséből fakadó közös életmódbeli sajátosságokra. Kutatómunkájában nagy segítséget kapott a már akkor huzamosabb ideje Bulgáriában dolgozó és az ottani viszonyokkal ismerős FEHÉR Gézától. FEHÉR Géza nemcsak a nagyjelentőségű történelmi helyekre vezette el: *Pliszkába, Preszlávba, Madarába*; hanem igyekezett ECSEDI figyelmét felhívni egy-két, számára is fontos népeletbeli mozzanatra. ECSEDI nagymértékben hasznosította FEHÉR Géza segítségét. Figyelme a korabeli bolgár népelet felé fordult, és abban igyekezett megtalálni az ősi idők maradványait. Meglátta az akkori bolgár pásztorkodásban a bolgár ősjuhászat továbbélését, megismerte és leírta az Iszkeren folytatott ősi halászlati módot, megfigyelte az aratás, nyomtatás munkamenetét, a bolgár és a török paraszt házatáját, a népi építkezés sajátosságait, a lakóházat, a lakáskultúrát. Tanulmányozta a bolgár családi hagyományokat, a család-szervezet és a munkaszervezet kapcsolatát, a gazdálkodási rendszert. Feljegyzéseinek, megfigyeléseinek, következtetéseinek csak kis része került feldolgozásra *A bolgárok földjén* című könyvében. Számos hírlapi cikk és egy folyóirati közleményen (ECSEDI István: *A bolgárok ősi földművelése*. NÉ XX. /Új folyam: XV./ 1928. 78–85.) kívül többi anyaga adattárba került.

ECSEDI bulgáriai kutatásainak zömét Sumenben és környékén, a Deli Orman töröklakta falvaiban végezte. Ez a körülmény adott ösztönzést arra, hogy a Debrecen–Sumen testvérvárosi kapcsolatot újabb konkrét tartalommal megtöltve megemlékezzünk ECSEDI István bulgáriai kutatásairól. *A bolgárok földjén* című könyv megjelenésének negyvenéves évfordulójáról. A megemlékezés a hosszan elnyúló előkészületek következtében 1969 végéről 1971 májusára tolódott el. Az eltolódás biztosította, hogy az emlékünnepeket jól előkészíthettük, hogy azokat mind Bulgáriában, mind pedig itthon, Debrecenben a lehető legjobban megrendezhessük.

Előjáróban el kell mondanunk, hogy kezdeményezésünk minden bolgár szervnél, intézménynél nemcsak megértésre és méltánylásra, hanem igen nagy örömmel nyújtott támogatásra talált. Így volt lehetséges, hogy május 10-én Sumenben magyar, május 30-án pedig Debrecenben bolgár *Ecsedi emlékünnepeket* tarthattunk.

Május 10-én Sumenben, ahol a Kossuth kultusz következtében valóságos magyar kultúrközpont alakult ki, a *Magyar–Bolgár Barátság Kossuth Lajos Múzeuma* udvarán emelt kiállítási csarnok falán két-

nyelvű emléktáblát lepleztünk le ECSEDI István tiszteletére. Az emléktáblát *Ditróiné SALLAI Katalin*, a Déri Múzeum főrestaurátora adta és AVRAMOV Jurij, Sumen város tanácsának elnöke vette át. Az emléktábla leleplezésekor VAKARELSZKI Hriszto professzor bolgár nyelvű emlékbeszédet tartott. Az emléktáblaleleplezést követően a Magyar–Bolgár Barátság Kossuth Lajos Múzeuma előadótermében nagyszámú érdeklődő közönség előtt *Ecsedi István emlékünnepeket* tartottunk. DANKÓ Imre, a Déri Múzeum igazgatója: „Ecsedi István élete és munkássága”, VARGA Gyula, a Déri Múzeum munkatársa: „Ecsedi István és a magyar néprajztudomány”, NYAKAS Miklós, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum munkatársa: „Ecsedi István a közművelődés munkása” és *Szóllósiné KÜRTI Katalin*, a Déri Múzeum munkatársa: „Ecsedi István és a képzőművészet” címmel tartott előadást. Az előadásokat hónapokkal előbb elkészítettük. Lefordítottuk bolgárra és kiküldtük Sumenbe. Ott átnézték, nyelvileg kiigazították és kiosztották azoknak, akik az emlékünnepeken a magyar előadó páromondatos bevezetése és bevégzése mellett az egész előadás szövegét felolvasták. Az emlékünnepek gyors ütemben, mindvégig nagy érdeklődés mellett zajlott le, amit az is igazol, hogy az emlékünnepek végén a hasonló, méltóságteljes emlékünnepeknél nem szokásos módon, a hallgatóság köréből több kérdést tettek föl. Ezekre igyekeztünk közvetlen tolmácsolás segítségével válaszolni. Külön érdekessége volt az emlékünnepeknek, hogy POPOVSZKI Iván, a sumeni Magyar–Bolgár Barátság Kossuth Lajos Múzeuma igazgatója, aki különben a magyar kultúra nagy ambíciókkal teli dinamikus propagátora, ECSEDI István könyvének CSIKÓS TÓTH András rajzolta illusztrációiból egy kis, de rendkívüli érdeklődést kiváltott kiállítást rendezett. A rajzokat lefényképezette és felnagyítva kiállította őket. A kiállítást nézve, az ott hallott véleményeket hallva tudatosult bennünk, hogy ECSEDI illusztrációi külön értékkel bírnak a bolgár néprajztudomány számára, mert számos olyan népeletbeli mozzanatot örökítettek meg, amelyekről csak ez az egyetlen dokumentum áll rendelkezésre. Örömmel hallottuk – amit aztán bolgár vendégeink Debrecenben is megismételtek –, hogy lefordítják és kiadják ECSEDI István könyvét.

A *bolgár Ecsedi emlékünnepekre* május 30-án került sor Debrecenben. Bevezetőként a bolgár küldöttség megkoszorúzta ECSEDI Istvánnak a debreceni Köztemetőben levő sírját. A sírnál POPOVSZKI Iván mondott rövid beszédet, amit TELBIZOV

Vakarelszki professor emlékbeszédet mond.

Raskó tolmácsolt az összegyűlteknél. A koszorúzáson a viharos időjárás ellenére is sokan jelentek meg, köztük többen ECSEDI István személyes ismerősei, tanítványai, volt munkatársai közül. A koszorúzást követően zajlott le az emlékünnepe a Déri Múzeum előadótermében.

Az előadótermet zsúfolásig megtöltő közönség előtt négy előadás hangzott el. Elsőnek VAKARELSZKI Hrisztó professor beszélt ECSEDIvel kapcsolatos személyes emlékeiről. Előadását magyarul tartotta, kifejezésre juttatva ezzel is, hogy milyen szoros kapcsolata van a magyar néprajztudománnyal, hogy ez a kapcsolat BÁTKY Zsigmond, GYÓRFFY István, VISKY Károly barátságán kívül ECSEDI Istvánnal való ismeretségén is alapul. Utána ĐUKOV Ljubomir, a szófiai egyetem docense tartott előadást: „Ecsedi István és a bolgár néprajztudomány” címmel. Előadásában felvázolta ECSEDI érdemeit, de megemlítette azokat a hiányosságokat is, amik ECSEDI kutatásaiban, főleg frazeológiai, terminológiai tévedések vagy helytelen informáltság következtében találhatók. Leszögezte, hogy ezek ellenére a bolgár néprajztudomány sokat köszönhet ECSEDI Istvánnak, és egyénisége, munkássága iránt hálára kötelezett. A harmadik előadást

POPOVSKZI Iván tartotta; ECSEDI: *A bolgárok földjén* című könyvét nem annyira néprajzi, mint inkább szépirodalmi szempontból ismertette. Elemezte ECSEDI stílusát, rámutatott gördülékenységre, humorára, arra a nagy adottságára, hogy tudományos mondanivalót érdekkeltő módon, művészileg tudott kifejezni. Az utolsó, negyedik előadást PAPAŽAN Sziranus, a sumeni Magyar–Bolgár Barátság Kossuth Lajos Múzeuma munkatársa tartotta „Sumen és a bolgár–magyar barátság” címmel. Előadásában megállapította, hogy Sument most már Kossuth hagyományain és a Kossuth emigráció szerteágazó hatásán kívül Debrecenhez, és rajta keresztül a magyarsághoz köti ECSEDI István élete és munkássága is. Az emlékünnepeket GUNDA Béla professor zárta be.

Külön örömmre szolgál, hogy a közös Ecsedi emlékünnepek anyagát Debrecen város Tanácsa megjelenteti.

A jól sikerült közös bolgár–magyar Ecsedi emlékünnepek olyan vonatkozásban is eredményesnek mondható, hogy további kölcsönös kutatásoknak, köztük néprajzi kutatásoknak is, teremtett lehetőségét.

DANKÓ IMRE

Az újabb szerb néprajzi kutatásokból

A belgrádi Néprajzi Múzeum újabb tudományos kutatómunkájából különös figyelmet érdemel az a tájmonográfia sorozat, amit mintegy 10 évvel ezelőtt indítottak meg. Sajnos a DEMOS teljesen mellőzte ennek a munkának az ismertetését, s így különösen kívánatos erre felhívni a figyelmet. 1962-ben publikálták az első monográfiát a *Glasznik Ethnografszkoj Muzeja* c. évkönyvük 25. köteteként, a Resava felső folyása mentéről. A Resava a Zalánál valamivel rövidebb, 1200–1300 m magas hegyek alól eredő folyó, amely a jobb parton torkollik a Moravába, Belgrádtól délkeletre, mintegy 100 km-re.

Két év múlva követte ezt a második monográfia a Jadar vidékéről, a *Glasznik* 27. évfolyamaként. A Jadar a Resavahoz hasonló nagyságú folyó, amely a Drinába jobbpartról ömlik. A terület jelentőségét a szerb kutatásban az adja meg, hogy KARADZSICS Vuk innen származott, s a környékről jelentős népköltészeti anyagot közölt. E kötet bevezetéseként BARJAK-TAROVIC Mirko professzor írt tájismertetést. Az első kötet folytatásának lehet tekinteni a Resava vidékről további monográfia részletet a *Glasznik* 1965–66 évi 28–29. kötetében. A harmadik tájmonográfia viszont a legkeletibb szerbiai vidéket, Negotin környékét mutatja be a *Glasznik* 31–32. kötetében az 1968–69. évfolyamban. Negotin a Duna melletti városka. Órsovától 50–60 km-re délre. Speciális vonást kölcsönöz e tájnak az, hogy itt számottevő vlach népesség él ma is, a szerb többség mellett.

A három tájmonográfia több elemében eltér egymástól, de felépítésük nagy vonalakban azonos elveken nyugszik, szerzőik többsége is ugyanaz. Példaként a legújabbnak, a negotininak a tematikáját mutatjuk be. ZEČEVIĆ S. igazgató bevezetése után DRAŠKIĆ M. a 38 falu népes-

ségének eredetét, etnikus alakulását mutatja be. Ugyancsak a történeti kép vázolásához tartozik még BOJANIĆ-LUKAČ D. cikke a körzet török uralom alatti 15–16. századi helyzetéről. TOMIĆ P. előbb az állattenyésztésről, majd a kiegészítő gazdasági tevékenységről (faedénykészítés, kőmunka, gyékényfeldolgozás, vesszőfonás stb.) írt. MASLOVARIĆ D. a szőlőművelést, ZEČEVIĆ S. a dunai halászatot dolgozta fel. RELJIĆ L. a táplálkozás, HASANBEGOVIĆ R. az építkezés, ARANDELOVIĆ-LAZIĆ J. a népviselet anyagát tette közzé. A társadalmi életet mutatja be PANTELIĆ N., a naptári év szokásait KOSTIĆ P., a népzénet pedig DEVIĆ D. A vizsgált területnél nagyobb körzet, észak-kelet Szerbia viszonylatában ír ZEČEVIĆ S. a néphitben jelentkező mitológiai elemekről és a „praznikról.” A monográfiát a helyi egyházi irattárból közölt néprajzi érdekű rövid forrásközlés zárja le. A másik két monográfiában még itt nem érintett részletekkel is találkozunk.

E három monográfia a magyar kutatás szempontjából is igen figyelemreméltó, mert korszerű szemlélettel gyűjtött anyagot közölnek centrális szerb területekről, amelyek összehasonlító vizsgálatainkban igen lényegesek. Ismeretes, hogy több ilyen vizsgálatban éppen szerbiai ismereteink a leghiányosabbak, ezért fontos támpontok e monográfiák. ARANDELOVIĆ-LAZIĆ Jelena és PANTELIĆ Nikola kollégáktól értesültem arról is, hogy elkészült már és rövidesen nyomdába kerül a negyedik monográfia is, amely egy romániai szerb népcsoportot mutat be hasonló módon. Azt is említették, hogy hasonló vizsgálatot szívesen terveznének Magyarországon is, akár egy falu, de talán inkább egy körzet szerb lakosságának népkultúrájáról. Azt gondolom ez a törekvésük részünkről támogatást érdemel.

BARABÁS JENŐ

- (BALASSA Iván): *Adatok az Egyri Szabó Céh történetéhez.* — (BAKÓ Ferenc): *A mészegyetők életmódja a Bükk hegységében.* — (KECSKÉS Péter): *A szőlő telepítésének hagyományos és újabb eljárásai a Mátraalján.* — (KATONA Imre—ECSÉDI Csaba): *Afrika.* — (DÖMÖTÖR Tekla): *Az észak-amerikai indiánok és eszkimók.* — (SÁRKÁNY Mihály): *Közép- és Dél-Amerika indián népei.* — (WESSETZKY VILMOS): *Egyiptom.* — (KOMORÓCZY Géza): *Elő-Ázsia.* — (KODOLÁNYI János, ifj.): *A finnugor népek.* — (DÖMÖTÖR Tekla): *A germánok.* — (WACZULIK Margit): *A görögök, az etruszkok és a rómaiak.* — (KOVÁCS György): *India.* — (HORVÁTH Tibor): *Japán.* — (MÁDY Zoltán): *A kelták.* — (KECSKÉS Lászlóné): *Kína.* — (BODROGI Tibor): *Óceánia.* — (DOBOSSY László): *A szlávok.* — MÉREY Klára, T.: *Jobbágytelepülések a XVIII. sz. végén.* Forráselemzés. — *A mohácsiak állattartása 1686-tól 1848-ig.* — ANDRÁSFALVY Bertalan: *A város sziget-birtoka.* — VÉGH Endre: *A település földrajzi viszonyai.* — GESZTI Eszter: *A múlt tárgyi emlékei, települések és birtokviszonyok.* — JOÓ Ernő: *A gazdasági élet fejlődése a XIII. századtól a felszabadulásig.* — TÓTH Gábor: *Az oktatás és a kulturális élet története 1945-ig.* — MEZŐ András: *Nagykálló személynévei a XVI. és a XVIII. században.* — SZILÁGYI Szabolcs: *Tallózás a nagykallói járás szellemi-néprajzi emlékeiben.*

Új könyvek és kiadványok

- [Eger, Dobó István Vármúzeum] **Az Egri Múzeum évkönyve.** Eger. 6. 1968. [1969, Glóbus ny.] 379 p., illusztr.
Bibliogr. a tanulmányok végén.
Summaries in English. — Deutschsprachige Zusammenfassungen.
- Mitológiai ábécé.** Írta BODROGI Tibor, DOBOSSY László stb. Bp. 1970, Gondolat 440 p. 33 Ft.
Bibliogr. 387–397. p.
ASZTALOS István: *Szerkezeti változások a Nyugat-Dunántúl állattenyésztésében.*
— Bp. 1970. Akad. ny. 11–31. p.
(Klny. Földrajzi Közlemények.)
(Magyar Tudományos Akadémia, Földrajztudományi Kutató Intézet. Közlemények 200.)
Deutschsprachige Zusammenfassung.
(FINCICKY Mihály): *A vasorrú Indzsibaba.* Kárpátukrajnai népmesék. (Vál., ford. [Sajtó alá rend.], jegyz.: KOVÁCS Ágnes. Utószó: ORTUTAY Gyula. Ill. LÓRÁNT Lilla). Bp. 1970, Európa. 254 p. 15 Ft.
(Népek meséi.)
(KOMORÓCZY Géza): „*Fénylő ölednek édes örömeiben . . .*” A sumer irodalom kistükre. [Antológia.] [Összeáll., ford., [bev.] és jegyz. — —.] Bp. 1970, Európa. 448 p., 16 t. 34 Ft.
([Kistükör.]
Magyar Tudományos Akadémia, Dunántúli Tudományos Intézet, [Pécs]. **Értekezések.** Bp. Akad. Kiadó.
1969/2. *Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből.* (Szerk. T. MÉREY Klára.) 1970, Akad. ny. 191 p., illusztr.
Bibliogr. a tanulmányok végén.
Deutschsprachige Zusammenfassungen.
BODGÁL Ferenc: *Vidróczky Marci az észak-magyarországi néphagyományban és az irodalmi forrásokban.* Kiad. [a] Városi Könyvtár. Miskolc 1970, Borsodm. ny. 79 p.
(Borsod-miskolci füzetek. Irodalomtörténet 7.)
Bibliogr. a jegyzetekben: 71–76. p.
Deutschsprachige Zusammenfassung.
Tétény — Promontor. Budapest XXII. kerületének története. Szerk. Joó Ernő, Tóth Gábor, Tóth Sándor. Kiad. a Budapest, 22. Kerület, Tanács. Bp. 1970, Révai ny. 367 p., illusztr.
Summaries in English. — Résumé en langue française.
BÁLDY BELLOSICS Flóra: *A régi népi takácsok élete Nagybaracskán és környékén.* Baja, 1969, Bács-Kiskunm. ny. 31 p., 24 t.
([Baja], Türr István Múzeum. A Bajai — — kiadványai 16.)
ERDŐDI József: *Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk.* Bp. 1970, Akad. ny. 177 p., illusztr.
(A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 124.)
Bibliogr. 150–156. p.
BODGÁL Ferenc: *Borsod megye néprajzi irodalma.* (Bibliográfia. Lezárva: 1968. dec. 31. Kiad. a Herman Ottó Múzeum, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár.) Miskolc. 2. 1970, [Házi] soksz. 181 p., illusztr.

Előzménye: kötetjelzés nélkül.

PLÁNDER Ferenc: *Göcsejről*. Zala vármegyei göcseji szőejtés (dialectus) és annak némely különös szavai. 1832. — Göcseinek esmérte. 1838. ([Új kiad. Kísérő tanulmányok]; DEGRÉ Alajos: *Pländer Ferenc élete, egyénisége, politikai nézetei*. — SZENTMIHÁLYI Imre: *Pländer Ferenc, Göcsej első néprajzkutatója*.) Zalaegerszeg 1970, Zalam. ny. 75. p., illusztr.

([Zalaegerszeg], Göcseji Múzeum. A — — közleményei 29.)

KÁKOSY László—VARGA Edith: *Egy évezred a Nílus völgyében*. Memphis az Óbirodalom korában. Bp. 1970, Gondolat. 286 p., 50 t. 49 Ft.

Bibliogr. 278—280. p.

Műveltség és hagyomány. *Studia ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae*. [A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének évkönyve.] (Szerk. Gunda Béla.) Debrecen.

12. SZABADFALVI József: *Az extenzív állattenyésztés Magyarországon*. 1970, Alföldi ny. 231 p., illusztr.

Bibliogr. 193—214. p.

Deutschsprachige Zusammenfassung.

MOLNÁR István: *Magyar képekonyv*. Néptáncszvit hét képben. (Zene: VAVRINECZ Béla. [Koreográfia]; BENKÓ András, KARSAI Zsigmond. Viselet tervek és rajzok; KÁCSÁK Margit, LÁNYI Livia. [Táncleírás]; LÁNYI Ágoston.) Bp. 1969, NPI. 163 p., illusztr., 4 mell.: [65] lev. 100 Ft.

A nagyikallói járás múltja és jelene. (Szerk. CSEPELYI Tamás, OROSZ Gézáne stb.) Kiad. a Nagyikallói [járás], Járási Tanács, Nagyikálló 1970, Kossuth ny. 387 p., 28 t. 90 Ft.

Bibliogr. — összeáll. GÁL Béla — 377—386. p.

KÁNTOR Sándor: *a népművészet mestere kiállítása*. Budapest, Műcsarnok. 1970, szept. 25—okt. 18. (Rend. és a katalógust [bev.] DOMANOVSKY György.) (Bp. 1970), Nógrádm. ny. [44] lev., illusztr.

(ORTUTAY Gyula—KATONA Imre): *Magyar népdalok*. [Antológia.] (Szerk. és bev. ORTUTAY Gyula. Vál., jegyz.: KATONA Imre.) Bp. 1970, Szépirod. Kiadó. 2 db 75 Ft.

1. köt. 916 p.

2. köt. 851 p.

([Magyar Parnasszus.]

MÁTICS Pál: *Adatok Szalkszentmárton történetéhez*. (Kiad. a Szalkszentmártoni Község Tanácsa.) Szalkszentmárton 1970, Fejér m. ny. 177 p.

Űrhéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. [Kiad.] a Magyar Országos Levéltár, Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Akad. Kiadó.

1. köt. Dunántúl. Szerk. Felhő Ibolya. 1970. 529 p. 200 Ft.

RÉTHLY Antal: *Időjárásai események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig*. A feljegyzéseket feldolg. — —. Bp. 1970. Akad. Kiadó. 622 p., illusztr. 105 Ft.

Bibliogr. 577—593. p.

GECSEI Lajos—LIPTÁK István: *Postatörténeti emlékek Békés vármegyéből*. [Közrem.] (Bálint Ferenc, Implom József, Zala Gáborné.) [Kiad. a] MABÉOSZ MÁV Forgalom Bélyeggyűjtő Kör. Békéscsaba 1970, Kner ny. 230 p., illusztr.

MARTIN György: *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. Bp. [1970], NPI soksz. 266 p., 29 t. 60 Ft.

Melléklet:

1. *A nyugati dialektus táncai*. (Példatár.) Összeáll. — —. Kinetográfia: LÁNYI Ágoston, 11 p., 24 t.

(Néptáncpedagógusok kiskönyvtára.)

MEZŐ András: *A Várdai-birtokok jobbágynévei a XV. század közepén*. (Kiad. a Kisvárdai Járási Tanács.) Kisvárdai 1970, Alföldi ny. 41 p.

([Kisvárdai], Vármúzeum. A kisvárdai — — kiadványai 3.)

Kalevala. Szemelvények a finnek naiv eposzából. (Vál., szerk. és utószó: OTTO KUUSINEN. Ford. VIKÁR Béla. Kieg. KORMOS István.) Bp. 1970, Európa. 446 p. 9 Ft.

(Diákkönyvtár.)

GABUS, Jean: *A karibu-eszkimók*. (Vie et coutumes des Esquimaux Caribous.) (Ford. KOVÁCS Vera. [Versford.] TANDORI Dezső.) Bp. 1970, Gondolat. 253 p., 14 t. 26 Ft.

TESSEDIK Sámuel: *írásából*. (— — önéletrása. Szemelvények. Német [kéziratból] ford. ZSILINSZKY Mihály. — *A paraszt ember Magyar országban* . . . Der Landmann in Ungarn . . . [Szemelvények.] Ford. KÖNYI János. — *Tessedik-aforizmak*. Sajtó alá rend. és bev. TÓTH Lajos. Ill. RUZICKAY György. Kiad. a békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola, a Magyar Pedagógiai Társaság Békés Megyei Tagozata.) [Békéscsaba 1970], Kner ny. 120 p.

(Bibliotheca Bekesiensis 5.)

Bibliofil kiad.

VARGA Domokos – WÜRTZ Ádám: *Népek kenyere*. [Ismeretterjesztő képekönnyv. Szöveg]: VARGA Domokos. [Ill.] WÜRTZ Ádám. Bp. 1970, Móra Kiadó. 31 p. 18 Ft.

TAKÁCS Marianna, H.: *Magyarországi udvarházak és kastélyok*. (XVI–XVII. század.) Bp. 1970, Akad. Kiadó. 285 p., 59 t. 95 Ft.

Bibliogr. 251–265. p.

KÁLDY-NAGY Gyula: *Harács-szedők és ráják*. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1970, Akad. Kiadó. 198 p., 4 t. 20 Ft.

(Kőrösi Csoma kiskönyvtár 9.)

Összeállította: RÓZSAHEGYI JÁNOS

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Schriftsleiter — Editor

LÁSZLÓ KESZI-KOVÁCS

BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Schriftleitungskomitee — Associate Editors

IVÁN BALASSA, TEKLA DÖMÖTÖR, BÉLA GUNDA, IMRE KATONA,
LAJOS TAKÁCS, ISTVÁN VINCZE, VILMOS VOIGT

VOL: LXXXII

1971

3

Настоящий журнал занимается обширным научным исследованием венгерской народной культуры, а также исследованием народной культуры соседних и родственных нам народов, далее исследованием касающихся этнографическую науку проблем, их обсуждение и публикацией результатов исследования. В рецензионном разделе представляет читателям научные книги и журналы, интересующие этнографов и этнографическую науку.

Журнал выходит на свет ежегодно на 40 печатных листах в 4 номерах.

Рукописи и книги, назначенные для рецензии, а также и корреспонденцию, относящуюся к редакции журнала: просим прислать на адрес: Редакция Этнографии (Будапешт, V., Пешти Барнабаш ул. дом № 1).

Подписка осуществляется через Предприятия иностранной торговли «Культура» (Будапешт, I, Fő utca дом № 32; чековой номер: Подписка по счету ВНБ-а Будапешт 54. Культура Венгрия № 024

Подписная цена на год: 56,— форинтов.

*

This review treats of and comments upon major problems of Ethnology and brings discussion on the research work with special regard to the Hungarian, the neighbouring and kindred peoples. The articles published contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters to the Editor should be sent to the following address: *Ethnographia*, Budapest V., Pesti Barnabás u. 1. Correspondance concerning the publishers of the Hungarian Ethnographical Society should be mailed to the Secretary of that Society.

Subscription orders to be placed with: "Kultúra" Commercial Undertaking for the Export of Books and Newspapers, 32. Fő utca Budapest I. Subscription prices to be paid to MNB, Budapest, 54, in favour of account No. 024 Kultúra, Hungary

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

VOL: LXXXII

1971

3

INHALT — SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ

- Tagányi, Zoltán*: Bauerngesellschaft und Industrialisierung —
Крестьянское общество и индустриализация ..... 321—342
- Erdélyi, Zsuzsanna*: Archaische und mittelalterliche Elemente in
den Folklore texten — Архаические и средневековые эле-
менты в наядных текстах ..... 343—374
- Molnár, Balázs*: Komádi (Entwurf zur Frage von Siedlung und
Architektur) — Комади (очерк по вопросам поселения и
строительства) ..... 375—393
- Mikusev, A. K.*: Improvisierte Gemeinschaftslyrik im Gebrauch
der Familie bei den Komi (Syrjänen) — Семейно-общинная
импровизационная лирика коми-зырян ..... 394—411
- Kleinere Mitteilungen — Dokumentation — Краткие сообщения** 412—426
- Diskussion — Discussions — Дискуссия** ..... 427—436
- Literarische Rundschau — Revue Littéraire — Рецензия** .... 437—469
- Volkskundliche Nachrichten — Nouvelles ethnographiques —
Этнографические известия** ..... 470—480

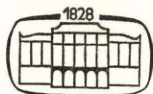

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

BUDAPEST 1971

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szerkesztő

K. KOVÁCS LÁSZLÓ

A szerkesztő bizottság tagjai:

BALASSA IVÁN, DÖMÖTÖR TEKLA, GUNDA BÉLA, KATONA
IMRE, TAKÁCS LAJOS, VINCZE ISTVÁN, VOIGT VILMOS

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Felelős kiadó: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Pénzforgalmi jelzőszám: 215—96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21. telefon 111—010. Pénzforgalmi jelzőszám 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-BAN: Budapest V., Váci utca 22. telefon: 185—612.
Előfizetési díj egy évre: 56 Ft.

TARTALOM

<i>Osizsár Árpád: A beregi sertéstenyésztés</i>	481—496
<i>Pap Jánossy Magda: Györgyfalva viselete</i>	497—567
<i>Zsilka—Golopenția-Eretescu—Voigt: Néprajztudomány és szemio- tika</i>	568—584
<i>Barna Gábor: Kerekólak a Hármaskörös mentén</i>	585—598

Kisebb közlemények

<i>Balla Lajos: Adonis kultuszának emléke Aquincumból</i>	599—601
---	---------

Könyvszemle	602—631
--------------------------	---------

Néprajzi hírek

<i>Balogh István: Erdei Ferenc (nekrológ)</i>	632—635
<i>Erdélyi István: Fettich Nándor (nekrológ)</i>	636—638
<i>Sz: Strukturális folklorisztikai konferencia Urbinóban</i>	638—639
<i>Rózsashegyi János: Új könyvek és kiadványok</i>	639—640

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LXXXII.

BUDAPEST 1971

4. SZÁM

A beregi sertéstenyésztés

A beregi sertéstenyésztésről az első írásbeli adatunk 1061-ről való. 1261-ben IV. Béla király a beregi erdőséget az egi egyháznak adományozza, ebben az adománylevélben elődeinek, I. Bélának és Endrének az adományait újítja fel. Az adománylevélben a király a közelebbiről körül nem határolt beregi erdőséget összes pusztáival, faluival, sertéseivel és azok pásztoraival adományozza az egi egyháznak.¹ Azonban egyéb sertéstenyésztési adatokról már az ezt megelőző időben is beszélhetünk. A legutóbbi években Beregben több VIII–XI. századbeli lakótelepen folyt ásatás, régészeti leletmentés és alapos régészeti terepbejárás, ezek során a háztartási hulladékokból nagyon sok állatcsont került elő. Bár a leletek részletes felmérése, a csontoknak állatfajonkénti statisztikai feldolgozása még nem történt meg, első tekintetre látszik, hogy a csontok zöme sertéscsont.² Ebből az időből Beregsurányban 1967 nyarán NÉMETH Péter egy olyan földbe ástott, tűzhely nélküli objektumot is feltárt, amely mind méreteiben, mind formájában feltűnően hasonlít, a régi, alföldi sertésfiadztató gödrökhöz.³

A XIV. századtól kezdve szinte állandóan folynak a perek a birtokosok közt különböző nagyságú sertésnyájak elhajtása miatt. Ezeket részletesen feldolgozza LEHOCZKY Tivadar *Bereg vármegye monográfiája* III. kötetében, az egyes falvak történeténél. Újabb felsorolásuk túlságosan sok helyet igényelne. Volt köztük olyan per, amely a királyig feljutott és fej és jószágvesztéssel végződött.⁴ A perekben szereplő sertéselhajtások különböző természetűek, egyszer a jobbágyok disznóit hajtatta el a vádolt földesúr,⁵ máskor jogtalanul *tizedelte meg* egy másik uradalomhoz tartozó jobbágyok disznóit,⁶ ismét máskor *dézmás disznókat* hajtának el.⁷ Előfordul olyan eset is, hogy az *urasági nyáj*akért foly-

¹ LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monográfiája*, Ungvár, 1884. III 76.

² KÖREK József, ERDÉLYI István és NÉMETH Péter végeztek ásatásokat, illetőleg leletmentesítéseket az elmúlt évek során Gergelyiugornya, Beregsurány, Kisvarsány határában. Az ásatások anyagát a szerzőnek is módja volt a helyszínen tanulmányozni.

³ A gödör mintegy 4 m hosszú és 2 m széles és 80 cm mély; egyik vége lejtős, feneke egyenlőtlen, azt a benyomást kelti, amikor a disznó a sűrű, sáros talajba tapossa az almot.

⁴ 1450-ben *Csaholi János*, a rác despotá tisztje, ura meghagyásából a tőle elvett Dercent felégette, a jobbágyok szarvasmarháit és sertéseit elhajtatta. LEHOCZKY i. m. III 225.

⁵ Kusali Jakesi László és társai Csapi Zsigmond barkaszoói jobbágyainak sertéseit 1447-ben, ugyanezek Kun György kovászoói jobbágyainak sertéseit hajtották el és ölték meg 1455-ben. LEHOCZKY i. m. III 53, 471.

⁶ 1463-ban Ilosvai Karácsony László és Szilágyi Erzsébet birtokában levő munkácsi uradalom erdőiből hajtott el és tizedelt meg sertéseket. LEHOCZKY, i. m. III. 316.

⁷ 1520-ban Lónyay János hajtattott el Naményi Balázs özvegyének lónyai kúriájából dézmás malacokat. LEHOCZKY i. m. III 392.

nak szinte kis háborúkká fajuló fegyveres erőszakoskodások.⁸ A perekben szereplő és egyéb adataimmal kapcsolatos falvak zöme Bereg megyében, annak részint Magyarországon, részint a Kárpát-Ukrajnában fekvő részében van, de nem foglalja magában Bereg egész területét, viszont kapcsolódnak hozzájuk Szabolcs, Szatmár és Ugocsa megyéhez tartozó, közvetlenül határos falvak is.⁹ A területet nem igazgatási, vagy birtokhatárok szabják meg, hanem a disznó-tartás lehetőségei és hagyományai. A tartás alapja 1860 tájáig szinte kizárólag a mocsár és a tölgyeserdő. A disznót nyáron csikon, télen makkon tartották. A szántóterület a XIX. század közepéig itt rendkívül kevés. Az 1784. évi katonai térkép szerint alig nyúlik túl a szántóföld a falvak mostani belterületén. Az állattenyésztés számára ebben az időben szántóföldi szemestermény nem áll rendelkezésre. A holt folyóvizek mocsaraival sűrűn behálózott, mellettük cserjésekkel és makkos tölgyesekkel borított terület biztos alapja a disznók rideg tartásának és hizlalásának. Egyéb nagyállatok tartására ez a Tisza bal partjától a szolyvai és dolhai hegyekig terjedő terület kevésbé alkalmas. Az állattartás fő ága itt a disznó-tartás volt. A disznó az az érték, amit az adott körülmények között legjobban lehet tenyészteni, és amiért érdemes erőszakosságokat elkövetni a terület legtekintélyesebb birtokosainak is. Jellemző, hogy a LEHOCZKY által felsorolt sok állattelhajtási eset közül csak kettő van olyan, amikor a disznókkal együtt szarvasmarhát is elhajtának.¹⁰

A sertések régi számára, a nagyállatok arányára nézve először a munkácsi uradalomnak *Lorántffy Zsuzsánna* által 1649-ben készített urbáriuma ad tájékoztatást. Ekkor az uradalom 2383 telken a jobbágyoknál 14 043 sertést vesznek nyilvántartásba ugyanakkor 7155 juh van a jobbágyok birtokában. Az uradalom *tílalmas* erdőiben akkor 40 000 sertést lehetett makkoltatni. A majorsági disznókhöz akkor 16 kondás van, 1672-ben már csak 10 kondást írnak össze. Már a XVII. században megkezdődnek az erdőirtások és ez a disznók számának apadásával, a szarvasmarhák számának emelkedésével jár. Az egész területre nézve nincsenek összehasonlítható adataink, de sokat mond néhány község adata: 1649-ben Rákoson 420 sertés és 99 szarvasmarha volt, 1870-ben 387 sertés és 1064 szarvasmarha. Gáton, a Kerepeczi erdőben 1649-ben 453 sertés van, ugyanott 1762-ben már csak 100 sertés hizhat meg. Nagylucskán 1649-ben 1335 sertés van, 1870-ben már csak 132.¹¹

A jobbágyok a földesúrnak *sertéstizedet* adnak, ezzel kapcsolatban sorozatosak a szabadalmak és egyezségek. 1354-ben *Erzsébet királyné* Vári községnek ad szabadalom levelet, hogy a királyi erdőket szabadon használhassák és a királynénak *sertéstizedet* adjanak. 1466-ban *Szilágyi Erzsébet* megsemmisítette a munkácsi uradalmat, ott Sztánfalva és más krajnai helységek lakosait nagyon nyomorúságos állapotban találta, ezért elrendelte, hogy rajtuk a *sertéstizedet* ne pénzben, hanem természetben hajtsák be. 1465-ben ugyancsak ő meghagyja a munkácsi várnagynak, hogy a tizedül eső malacokat a munkácsi lakosokkal *ne hizlaltassák*. Ebben az évben *Hunyadi János* megengedi a váriaknak, hogy *sertéstized* helyett csak tizenötödöt adjanak. 1493-ban *Korvin János* azt hagyja meg a munkácsi várnagynak, hogy *sertéstized* helyett 3 forintot szedjen, de a

⁸ LEHOCZKY Tivadar a perek által érintett falvakat betűrendben közli.

⁹ A terület legszélső pontjai: Lónya, Nyírmada, Panyola, Dolha és Szolyva. A beregi *sertéstartást* említi még a következő tanulmány is. SZABADFALVI József: *Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén*. Műveltség és Hagomány, X (1968) 73–74.

¹⁰ Derecen: 1450; Kerecseny: 1373. LEHOCZKY i. m. III 225, 343.

¹¹ LEHOCZKY i. m. a nevezett községeknél felsorolt adatai.

következő évben már megváltoztatja ezt a rendeletét és meghagyja a beregi alispánnak, hogy az eddigi szokáshoz képest az olyan nagyobb sertésektől és malacoktól, melyeket háznál és kertekben neveltek, 4 pénznél nagyobb váltságdíjat ne szedjenek, a kisebbektől pedig éppen ne kérjenek semmit. Miután Vári község *Eszterházy Miklós* birtoka lett, udvarbírája 1612-ben összeírja az uradalmat, ekkor Vári a terméskől tizedet, a sertésektől *pázsit tizedet*, 10-en alul minden öreg sertéstől 2 2 pénzt, a süldőktől pedig 1 1 pénzt adott. Ugyancsak Eszterházyék 1613-ban összegezik a közben jobbágy községgé lett Nagyberegre vonatkozó terheket. A nagyberegieket disznóik után *pázsit tizeddel* tartoznak, az olyan öreg disznótól, amely a 10-en felül van, 10 pénz jár, a süldőtől pedig 5 pénz, az olyan malacoktól, amelyeket *Gyümölcsoltó Boldogasszony* (március 25.) napja után *Nagyboldogasszony* napjáig (augusztus 15.) hagynak, a földesúrnak semmivel sem tartoznak a jobbágyok, de a prédikátornak szoktak adni minden nyájból egyet. Ha egy embernek 100, vagy tíz, vagy csak három volna is, egyet a papnak tartozik adni, de ha csak kettő van, abból nem adnak semmit. 1784-ben a váriak egyezséget kötnek a munkácsi uradalommal, amely szerint kötelesek minden tíz malac után egyet adni, ha ennél kevesebb van, minden darabtól 1 dénárt fizetni. A kárpátaljai telepesek együttesen adnak sertést. *Koriatovics Tódor* herceg 1360-ban elrendeli, hogy az általa alapított csernekhegyi kolostor számára Bubulicska község évente hat, Lauka négy és Orosz vég hét sertést köteles adni. A Kisiványi helyén 1568-ban alapított Dobróka kenészség 14 évi adómentességet kap, de azután *Szent György és Szent Mihály* napján 50 - 50 dénárt, és azon túl a sertéstizedet kötelesek fizetni. Tíz sertésen alul a szokott váltságdíjat fizetik. Az 1649-es urbárium szerint azok a kenézek, akik nem kenéz helyen laknak, akik *drabantsággal* és *lovasszabadossággal* tartoznak, kötelesek adni sertéstizedet is.¹²

Úgy látszik, hogy a régi sertéstenyésztés általában a község és az uradalom határain belül folyt, a helyi mocsaras területen és a helyi erdőben, a szűkebb területen is megvoltak az egész évi tartás lehetőségei. Az erdőirtásokkal a tartásnak ez az egyensúlya megbomlik, a téli tartást a megfogyatkozott erdő a határon belül már nem tudja biztosítani. A hatóságok igyekeznek menteni, ami a régi gazdálkodási rendből menthető, ezért sorozatosan adják ki az erdőirtást tiltó rendelkezéseket. A váriaknak már 1604-ben megtiltják, hogy a Cibik nevű erdőből makktermő fát kivágjanak, csak szilfát és már terméketlen fát vághatnak ki. 1645-ben *Rákóczi György a sztánfalvi Hát* nevű erdőt úgy adja zálogba a krajnaiaknak, hogy abból 1 arany bírság terhe alatt tilos makktermő fát kivágni. Nagyberegre vonatkozólag 1690-ben 12 forint bírság terhe alatt tiltják meg makktermő fa kivágását.¹³

Bereg megye 1791-ben az *erdők jobb móddal való megtartása végett* bocsátja ki rendelkezését. Ebben elrendeli, hogy „a valóságos erdőn ne legyen szabad semminemű termő fát kivágni a nemes erdőbíró híre nélkül”. Az *erdőbíró* tudtával és engedélyével is legfeljebb a *házak talpainak* vághatnak ki makktermő fát. Ha valaki mégis vágna ki ilyen fát, vagy úgy próbálná kijátszani a rendelkezést, hogy *meggyújtja* az erdőt, vagy *körülnyakalja a fát*, hogy az kiszáradjon, és így kaphasson engedélyt a vágásra, akkor, ha nem helybeli, minden vele levő marháját és szerszámját el kell venni, ha helybeli nemes ember, akkor be kell jelenteni a vármegyének, ha paraszt, a kárt meg kell vele téríttetni.

¹² LEHOCZKY i. m. az egyes községeknél.

¹³ LEHOCZKY i. m. III Nagyberég

a fejszét el kell venni és 24 pálcára büntetni. Ebben a rendeletben figyelemre méltó, hogy nem csak a makktermő fákról beszél, hanem egyéb termőfákról is, ami a vadon termő gyümölcsök, vadkörte, vadalma jelentőségét is mutatja. A rendelet további része megmutatja, hogy a szabados disznótartás fékezéséről, ugyanakkor a rendszeres tartás biztosításáról van szó: „Mivel a makkoltatásnak és a makk szedésnek alkalmatosságával tapasztaltatik, hogy az ágaknak levágattatásával, sőt azoknak rudakkal történő leverettetése által is nem kevés károkat szoktak tenni a termő fákon a *kondások*, így *más parasztok* is, a makkoltatás az urbárium értelme szerint ennekutána is szabad legyen a parasztnak, de a *makk szedés* egy átaljában a fentebb kitett büntetés terhe alatt megtiltatik.”¹⁴

A rendelkezésnek nem sok foganatja lehetett, mert a megye 1804-ben kiadja ezúttal „legújabb és utolsó” rendeletét, ebben részletesen és nagyon sötét színekkel festi az erdők és a mezőgazdaság helyzetét. „*A szép és széles kiterjedő erdők, melyeket sok századok neveltenek a késői nemzedék mértékletes hasznára és szükségére, elpusztítottak és a szántóföldekhez csaknem hasonló tövises és gazos helyekké tétettek.*” Az írtások mellett nagy károkat okoz az is, hogy „... a makk termések idején a communitásoknak korhelyei és más tolvaj lakosok is a makkos erdőre kirohannak, az ott levő makk termést a birtokos és tulajdonos uraság híre és engedelmé nélkül zsákokra és szekerekre szedik és elszákmányolják, tolvajolják, és az olyatén elhordott makkot külföldieknek eladván abból nyereséget űznek.” A helyzet felmérése után az előbbi rendelet tilalmait felújítják. A fák kivágóinak egy arany, vagyis ötödfél rhénes forint büntetést, a törvénytelen makkszedőknek pénzbüntetést és példás testi büntetést helyeznek kilátásba.¹⁵

A XIX. század közepén kialakul a sertésenyésztés új rendje, amelyben a megfogyatkozott makk helyett már termelt takarmányok jutnak komoly szerephez a tartásban és hizlalásban és rendszeressé válik a nyájaknak a távolabbra került makkos erdőkbe hajtása, a nyájak vándoroltatása. A kortárs LEHOCZKY azt írja: „a rengeteg tölgyerdők lassan ritkulni kezdtek, főleg az ötvenes években, mikor a százados tölgyek kereskedelmi cikké kezdtek válni s azok helyén *szántóföldek* keletkeztek.”¹⁶ Most már nem tövises és gazos helyek, mint egy fél évszázaddal előbb, hanem szántóföldek. A szántóföldi termények jelentőségének emelkedését mutatja ebben a korszakban, hogy faluról falura megalakulnak az egyházi *takarékmagtárak*.¹⁷

A XIX. század elejéről a sertéstartás módját illetően tájékoztatást adnak a falutörvények. A borsovai falutörvény nemcsak a tölgyfák és gyümölcsfák levágását tiltja, hanem tilalmazza az *avasban*, a *tilalmas erdőben* a sertések legeltetését is mindaddig, míg az erdőbíró a területet fel nem szabadítja. Ha valakit tiltott legeltetésen megfognak, először 1, másodszer 2, harmadszor 3 forintra kell büntetni, ha negyedszer is ott találják, disznóit le kell verni és a lakosok közt felosztani. A *határ felszabadításáig* tilos a disznók *kaszálókon* és *irtványokon* járatása is. A gulácsi falutörvény tilalmazza a sertéseknek *töltéseken* járatását és azok *turatását*. Büntetik azokat, akik a *kaszalókat* felturatták, vagy

¹⁴ Bereg megyei rendelet a Vásárosnaményi Tájékmúzeumban, 67.93. 1. sz.

¹⁵ Bereg megyei rendelet a Vásárosnaményi Tájékmúzeumban, 67.102. 1. sz.

¹⁶ LEHOCZKY i. m. II 394—400.

¹⁷ Magas kamatra általában terményt kölcsönöztek. Ez a gyakorlat általában 1910-ig volt szokásban.

bármilyen őszi, vagy tavaszi vetést, bármilyen veteményt sertésekkel, vagy más állatokkal leéttetnek, a tarlókat azok felszabadításáig legeltetik.¹⁸

A sertéstartás rendjét részint a felsorolt adatok, részint az adatközlések alapján a következőképpen csoportosíthatjuk:

I. Kis gazdaságok disznótartása, ezen belül: 1. Háznál és kertekben tartott disznók, 2. A hány gazda, annyi nyáj, 3. Társult nyájak, 4. Községi nyájak.

II. A nagybirtok disznótartása. (A társult és községi nyájakkal, valamint a nagybirtok disznótartásával kapcsolatban foglalkozni kell a disznók vándoroltató makkoltatásával, de mivel a rendelkezésre álló anyag nem férne be e dolgozat keretei közé, ezzel külön dolgozatban szándékozom foglalkozni. Meg kell jegyezni, hogy a kis gazdaságok disznótartásának rendjében nem különböztethetjük meg a nemesek és parasztek disznótartását. A tilalmak arról beszélnek, hogy a határban ugyanazokat a vétkeket követik el *bocskoros nemesek* és parasztek, nem a tenyésztés módjában, hanem csak a kilátásba helyezett büntetés módjában van köztük különbség.)

1. *A háznál és kertekben nevelt* disznókat, amint láttuk, már *Korvin János* rendelete megkülönbözteti a másképpen tartott disznóktól. LEHOCZKY a szegény ruszinok disznótartásáról írja, hogy az udvaron, vagy kertben kötélén tartottak egy-két *hiéna alakú disznót*.¹⁹ A szegény emberek disznótartása ez, csak a legkritkább esetben tenyészkoca tartás. A malac beszerzésének módja különböző, nagyon sokszor ajándékba kapott újszülött malac a nagyobb gazdaktól, vagy az uradalmak kondásaitól. Az így, anya nélkül nevelt malac neve: *szülők*. A *szülők malacok* nagy része Beregdarócon a hízóba fogott és váratlanul megfialt kocák alól kerül ki. Az ilyen malacot egyszer sem hagyják szopni, hanem világrajövele után azonnal elajándékozzák, így a koca a tejét hamar elapasztja.²⁰ Vámosatyán ezeket tejjel táplálják, majd a család ételéből eszik, kicsi korában a gazdasszonya után jár az udvaron mindenfelé, később sövényből készített kis *karámban* tartják, amelynek egyik részét szalmával befedik. Régebben a felnevekedett *szülököt* nyáron kötéllel karóhoz kötve tartották. Az ilyen, majd az *ólon* tartott egy-két malacnak *dudvát* szednek. Már kora tavasszal szedik a *tejesfüvet* (gyermekláncfű, *Taraxacum Officinale*), valamint a *csinárt* (csipős csalán, *Urtica Urbica*). Ezt megtapossák és úgy adják elé, de néha megfőzik és úgy kapja a malac. Takarmánya még a tök, az udvaron és kertben termő gyümölcs, hízaló táplálék a régi időkben ezeknél is a *szedett makk*, később a *tengeri*.

2. *A hány gazda, annyi nyáj*. Ennél a tartásmódnál a gazda, vagy még gyakrabban a család más, idősebb *férfi* tagja legelteti a disznókat. E tartásmódra utal az 1613-as nagyberegi urbárium²¹ és ennek a szabadosságai ellen igyekeznek védekezni a XVIII. század végén a falutörvények.²² A mezőgazda-

¹⁸ BELÉNYESY Márta: *Beregi falutörvények a XVIII. század fordulójáról*. NK, II (1957) 1–2 sz. 264 skk.

¹⁹ LEHOCZKY i. m. II 368, III 432.

²⁰ Adatközlőim elsősorban a következők voltak: *Beregdaróc*: Birgány András (76), *Csaróda*: Baráth Ferenc (73), *Gergelyiugornya*: Izsó András (78), Konecz Gábor (60), Szabó Endre (59), Vezse János (62). *Jánd*: Antalik Ferenc (50), Illés Györgyné (57), Konecz Gábor (85). *Nagydobos*: Sánta Sándor (90) *Nagyvarsány*: Vajas József (40). *Nyír-mada*: Árvai József (82). *Tarpa*: Csonka Sándor (83), Makszin Sándor (80). *Tákos*: Kári Sándor (76), Horváth Károly (78), *Vámosatya*: Imre Sándor (65). *Vásárosnamény*: Szűcs József (80), Szűcs Mihály (50), Vass István (68). Megértő segítőkészségüket ezúton is szeretném megköszönni.

²¹ LEHOCZKY i. m. III Nagybereg.

²² Belényesy i. m. 264 skk.

ság szocializálása óta már ritkábban fordul elő, bár Gergelyiugornyan Szabó József még 1966-ban is 30 disznót nevelt így. A nyáj tulajdonképpen egy, vagy több koca a szaporulattal együtt, közte meghagyott fiatal *kan* is van, amit csak később, esztendő sora táján, hízóba állítás előtt *vágnak ki*. A disznók az udvaron *óiban* hálnak, enni otthon csak jelentéktelen korpás-krumplis *moslékot* kapnak, jobb legelő esetén még ezt sem adják nekik. A nyáját kora tavasztól kezdve, amikor a fű serkedni kezd, a téli hóesésekig utak, holt medrek mellett, a Tiszaparti füzesekben, tarlókon, általában mindenütt legeltetik, ahol erre lehetőség nyílik. Nagy szerepe van a tartásban és a feljavításban a hulló gyümölcsnek, a ma *dzsungel gyümölcsösöknek* nevezett Tisza-parti, vagy Szamos-parti szilvásoknak, a különböző *szegeknek*.²³ Úgy tartják, hogy szilván a disznót jó *félhízásra* lehet hizlalni. A nyájból a saját használatra szánt hízónak valót kifogják, külön hizlalják meg, a felnevelt állomány nagy részét mint hízónak valót értékesítik. A kocákat csak egy, vagy két fiadzásra tartják meg, a leszoptatott kocát vagy hízóba állítják, vagy értékesítik. A *fialtatásnak* rendje nincs. A nyáját sokszor hajtják tilosba, emiatt nem kevés vita adódik. Ez a tartásmód a kárpátaljai makkos erdők melletti községekben is általános volt. Gyakori azokban a kisebb falvakban, amelyeknek a disznóállománya nem elég arra, hogy állandó kondást tarthassanak és ma is egészen általános azoknál a községen kívül lakó gátőröknél, erdőkerülőknél stb. akik helyzetüknél fogva nem csatlakozhatnak a községi nyájakhoz.

A tartásmódnak különleges szerszámja nincs. Az őrző régen rossz gubát vitt, ma ócska kabátot hord magával rossz idő esetére. Jó időben erre ül le. Nyájőrző kutyájuk nincs, a csaholó kutya nagyon felhívja a figyelmet az esetleg tilosban való legeltetésre. Ostoruk csepűből, vagy *tillőszakadékból* két ágból font ostor, vagy közönséges, középhosszú nyelű lóhajtó szíjostor. Az őrző reggel és este otthon eszik, nyári napokon délre kenyeret és szalonnát visz magával, rövid tavaszi és őszi napokon az otthoni két étkezéssel él. Bár egész napját és egész évét az állatok mellett tölti, nem számít pásztornak, a régi falu társadalmi rendjében osztályhelyzete nem változik meg.

3. *A társult nyájak* rendszerére vonatkozóan, egy, a hagyományokhoz erősen ragaszkodó község, Tarpa disznótartásában kapunk jó útbaigazítást. A község határának képében nem történtek olyan alapvető változások, mint más községeknél. A határban még ma is nagy részében megvan a régi erdő. E tartásmód alapja a nagyjából korlátlan lehetőségeket biztosító legelő, az erdő, a *háromfordulós határ* ugarja és a határ őszi felszabadítása után az egész határ.²⁴ Mindenki annyi disznót tartott, amennyit akart, illetve amennyit bírt. *Simon Károly* 100 disznót is tartott, ehhez külön fogadott magának kondást. Mások egy-egy utcából többen álltak össze és alakítottak ki nyáját. Voltak, akiknek 20–30 disznójuk volt, ilyen esetekben volt, hogy 7–8 gazda disznói tartoztak egy nyájhoz. A gazdák maguk, vagy gyermekeik soha sem jártak a disznókkal, csak szarvasmarhát, lovat legeltettek és őriztek. Minden utcában volt egy-egy *kondásgazda*, az hívta össze az embereket *kondásfogadásra*, kutat csinálni, vagy kutat javítani. Minden két utcának volt az erdő mellett egy-egy kútja. *Simon Károlynak*, akinek külön nyája volt, külön kútja is volt. A *kondásgazda* hívta a gazdákat az erdő szélén *kökénytövisből* készített és szalmával fedett karámok, a *kosárok* készítésére is. A kondást a gazdák maguk fogadták és

²³ *Szegnek* nevezik a folyó kanyarulata által körülvevett félsziget-szerű területeket.

²⁴ Az ugarrendszer a két világháború között szűnt csak meg.

tartották. E tartási rend alapja a korlátlan legelő mellett a pásztorhoz való bizalom, a kölcsönös megbecsülésen alapuló személyes kapcsolat.²⁵ Az egyes nyájak külön jártak. Nyáron hónapokig nem hajtottak haza, ilyenkor az erdő szélén készült kosárokban *hálatták*. Télen minden este hazahajtották a disznókat és otthon *hálatták*. Amikor *kinn hált* a nyáj, egyáltalán nem adtak neki enni.

Kant a nyájhoz tartozó gazdák felváltva hagytak, ezt állandóan közte tartották a nyájnak, így a *büगतásnak* különösebb rendje nem volt, de akkor, mikor a *tarlón* járt a nyáj, a kanokat *kifogták* a disznók közül, mert nem akartak *karácsonyi malacot*, csak januárit. Ha a kondás észrevette, hogy valamelyik koca *fiadzani* akar, akkor hazahajtotta. De nyáron sokszor előfordult, hogy egy-egy koca beszökött az erdőbe, ott csinált *fészket* magának, ott *fiadzott* meg. Előfordult, hogy a kocát két-három napig is keresték az erdőben, míg malacai-val együtt megtalálták. Ilyenkor két fülü kosárban két ember vitte haza a malacokat, a kocát nem kellett hajtani, az magától ment a malacok után.

A kocát egy hétig tartották otthon a malacával, otthon *étették*, azután kihajtották és csak reggel és este szoptatott. A kocákat egy éves korában már *fialtatták*, egy koca alatt legfeljebb 5–8 malac volt. A kocákat és kanokat legfeljebb három évig tartották meg, azután meghízalták.

A disznót otthon tölgyfa deszkából készített *ólban* és rudakból készített *karámban* tartották. Az otthoni hizlalást árpával pótolta *szedett makkal*, később árpával és tengerivel végezték, ezeket *szemül* adták a disznóknak. A disznók megjegyzését a szarvasmarha jelöléskor is használatos *bélyegzővel* tüzes vassal végezték, füljegyet nem csináltak. A monogramos jegyeket a disznó vállára sütötték és azok disznóolás után, perzseléskor is meglátszottak a bőrön. Amint előbb már láttuk, a tarlón való legeltetés idejét kivéve, a disznókat nem választották szét nemenként. Koronként sem választották szét, csak akkor vettek ki disznókat a nyájból, amikor külön, szemes terménnyel, otthon utóhizlalást végeztek.

A kondás a nyájba az egyes gazdáktól kihajtott állatokat a *botjára* felvágott *rovással* tartotta nyilván. Ezt a *botot* nem hordta állandóan magával, hanem vagy otthon, vagy az erdő melletti *kalyibában* tartotta.

A kondásokat a legelőhasználat és pásztortartás legújabb rendjéig *napi-disznó* után fizették. Egy napi disznó: egy koca a malacával, vagy négy malac három hónapos korától kezdve, vagy két *süldő* hat hónapos korától kezdve. A koca éves korában akkor is *napi* volt, ha nem volt malaca, de két *ártány* éves kora után is együtt tett egy *napidisznót*. Egy napi disznó után általában fél véka (12 liter) *szemestermény* járt, ennek fele búza, fele tengeri. A terményt a kondás maga szedte össze, a bérszedéshez ő vitte magával a *félvékást* és vitte a zsákot. A terményt egy udvarra összehordta, onnan szekérrel vitték haza neki. A terményhez járt a *napi ellátás*, a *napi kenyér*, *napi szalonna* és *napi vacsora*. A kenyér egy ember számára egész napra való, a szalonna két *sület*, 15–20 deka, a vacsora főtt étel, amelyet a *sorosgazdánál* evett meg a kondás. A soros gazda ezt a járandóságot annyi napon keresztül adta ki egyfolytában, ahány napi disznója volt. Ha a sor minden gazdán végig ment, újra kezdték, ilyenkor, ha valakinek csak *fél napi disznója* volt, a sorból kimaradt. A sorrendet gyűlésen állapították meg. A vacsora rendszerint kétfogásos volt, levesből és *száraz tésztából* (főtt tésztából) állott, a napi kenyeret vagy a vacsora alkalmával adták ki vagy reggel, kihajtáskor ment be érte a kondás.

²⁵ Általánosan tartják: „Ha valaki nincs jóban a kondással, elvetél a kocája.”

Húsvétkor *kalácszedés* járt a kondásnak, húsvét reggelén minden házhoz bement és ott kalácsot és tojást kapott. A kalácsot tarisznyába szedte, a tojást kosárba. A kondásnak nem *hímest*, hanem nyers tojást adtak, 200 tojása is összegyűlt, ezt rendszeren eladta. Pünkösdkor is bement a kondás minden házba, ahonnan *disznó járt elébe* és *bocskorpénzt* szedett. A bocskorpénznek nem volt kialakított összege. Ahol lakodalom volt, a kondás számára *lyukaskalácsot* sütöttek. Ez köralakú, csukló vastagságú tészta, olyan nagy lyukat hagytak rajta, hogy rá lehessen húzni a kondás nyakára, a menyasszonyos háznál sütötték és sütik még ma is. A mikor reggel a menyasszonyos ház előtt elhajtott, a nyakára húzták és attól kezdve azzal hajtott.

A *napi rendszerben* tartották a kanokat is, illetve napi disznó után fizettek a kant meghagyó gazdának. Ez rendszerint egy *köpéce* (1/8 véka, 4 liter) termény volt egy napi disznó után.

4. *Községi nyájak.* Szervezésük abban különbözik a társult nyajakétól, hogy a község egyetlen közös nyájának a szervezését a községi előljárárság, vagy később a *legeltető társulat* vezetősége indítja el, ez hirdeti meg a *kondás fogadó* gyűlést, ez gondoskodik a kutak és más szükséges dolgok elkészíttetéséről is. A gyűlésen a jelentkező kondások és azok jelennek meg, akiknek *nyáj-bajáró disznója* van. A fogadás egyezkedéssel történik.

A *kanokról* is az előljárárság gondoskodik. A XVIII. század közepétől a kantartás adatait az egyházi számadáskönyvekben találjuk meg. Ugyanezekben a számadáskönyvekben a kondások bérére vonatkozó adatok nincsenek, ami arra mutat, hogy a kondásuk bérüket ebben az időben is maguk szedték. Mivel a községi kondásoknak általában az előljárárság ad utasításokat, sokszor van vitájuk a gazdákkal, akik arra hivatkozva, hogy ők tartják, maguk bírálják és akarnak utasításokat adni. Ezeket a nyájakat is a közös legelőkön, vagy az ugaron tartják, de ezek hiányában gyepes dűlőutakon is legeltetnek, a tarló minden esetben legeltetik és a *határ felszabadulása* után *megjártatják* a krumpli földeket is. A *delelő helyek* a Tisza-parti községekben mindig a Tisza homokos *palujai*, vagy vizes holtmedrek partjai.

Ki kell emelnünk Jándnak az állandó legelőn való disznótartását és a csarodai közös nyáj hajtását. *Jándon* régen kora tavasszal a falu közelében levő sásos, mocsaras legelőre hajtotta a kondás a disznókat és ott egész nyáron át folyamatosan kinn voltak, ott történt a kocák fiadzása is. Az öregek emlékezése szerint volt, hogy valaki tavasszal kihajtott 8–10 disznót és ősszel 30–40-et hajtottak neki haza. Csarodán a nagy közbirtokossági erdő vizes, mocsáros helyein őrizte a kondás a nyáját, de naponta hajtott ki. A kihajtás nyáron már sötét hajnalban történt, napfeljöttkor már ott kinn itattak. Estére eresztették haza a disznókat.

A *községi nyájaknál* a kondások fizetése is és az egy disznó egységre járó bér is változatosabb. Míg társult nyajak esetében általában hasonló nagyságú nyájakat alakítottak, ha több volt a disznó a gazdánál, akkor kevesebben, ha kevesebb volt, akkor többen társultak, egy *nyájba* nem *teltek* többet 100–150 disznónál, addig a községi nyájnak be kellett fogadni a község összes disznóit, a nyájhoz tartozó disznók száma így lehet nagyon magas, vagy nagyon alacsony. A kihajtott disznók egysége itt a *számosállat*. Tákoson, Beregdarócon előfordult, hogy egy számosállat után egy egész véka termény bér is járt. Vásárosnaményben állandó volt a *félvékás bér*. Magasabb állatszám mellett a kondás fizetése lett magasabb. Igaz, hogy mivel itt minden reggel több utcából kellett hajtani, a nagyobb állatszám a kondás családját is jobban igénybe vette.

A számosállat általában megegyezik a *napidisznával* azzal a különbséggel, hogy itt a kocát nem számították a malacaival együtt a malacok három hónapos koráig sem.

Eleség ezeken a helyeken is járt a kondásnak, ezt *számosállat* után adták, de nem mindig járt egész éven keresztül. Vásárosnaményben egy számosállat után egész évre fél kenyér, két sütet szalonna és egy vacsora járt. Ha a vacsora sorja lejárt, nem kezdték újra. A vacsora két főre járt. Más falvakban a községi nyájaknál is egész éven keresztül megkapta a kondás a vacsorát. Konvenciósi föld éppen úgy, mint a társult nyájak kondásainak, a községi kondásoknak seml járt, tüzelőt sem adtak a kondásnak, de az természetes volt, ha a füzesekből és erdőkből galyat hordott magának. A községi kondás a területen – Vásárosnaményt kivéve – a községi *pásztorházban* lakott, ez rendszerint *kétfélgű hás* volt a falu szélén, egyik végében a kondás, másikon a csordás lakott, közö, pitvaruk volt. Ha volt, a pásztorház közelében volt, az apaállatok istállója a *kanok ólja*.

A húsvéti kalácszedés a községi kondásoknál is általános volt, de *bocskor-pénzt* már nem minden helyen kapott, ezzel szemben sokszor *szoktatásbér* járt a kihajtott malacok, vagy más, közben kihajtott disznók után. Amikor a koca *mebügött*, a kondás bejelentette a gazdának és ilyenkor ajándékot kapott, rendszerint egy fél deci pálinkára valót.

A kan állandóan közte járt a nyájnak a tarló étetése idején is. Tartások csak Vásárosnaményben történt külön, egyébként gazdáknál voltak elhelyezuá Gergelyiugornyán, Tákoson a kan tartásáért darabonként egy-egy hold kasvr. lót kapott a gazda, ennek fejében köteles volt kosztolni az állatot. Ezért a bérétz Gergelyiben volt, hogy maga a bíró gondozta, de nagyon sokszor adták oda a kanok gondozását a bíró rokonainak. A kanokat tavasszal *agyaralták*, a községi kovácossal letörették az agyarát. Az állatot lefogták, az agyarat a kovács bereszelte és kalapáccsal letörte. Néha maga a kondás *agyaralt*. A kan megtartásának ideje itt hosszabb, mint a társult nyájokban. Általában három évig tartották meg.

A községi kondások nem használtak *rovásbotot*. A disznókat rendszerint egy előjárósági tag vette számba úgy, hogy évente legalább kétszer, először tavasszal, a disznóvágások, az ezt követő új malac és süldő beszerzések után, majd ősszel a *hízobaállítások* után kihajtáskor a kondással végig járták az utcát és feljegyezték a disznókat.

A hajtást a kondás vagy kürtszóval, vagy *csürgítéssel*, *pattintással* jelezte. A pattintáshoz, az ostar karbantartására járt a kondásnak egy számosállat után a legtöbb faluban, egy-egy *fű szösz*, ami régen a vászon ruhával való ellátásra is szolgált. A pattintás egyébként is fontos híradási mód. A kondás a kihajtást és a hazaeresztést csak a legkritkább esetben végzi egyedül, rendszerint felesége, vagy más hozzátartozója segít. Kihajtás után a segítség hazamegy. Ha a legeltetés a falu közelében van és a kondásnak szüksége van valamire, pattintással jelez, ezt otthon meghallják és kimennek hozzá. Szükség van erre pl. akkor, ha a kondás észreveszi, hogy valamelyik koca fiadzani akar és haza kell hajtani. A naponta kihajtó községi kondásoknak nyáron a család szokott kivinni ebédet.

Amint láttuk, a *paraszt disznótartásnál a tenyésztés irányítása, gondja kifejezetten a gazdái, esetleg megoszlik a gazda és a kondás között, de soha sem nehezedik egyedül a kondásra. A kocákat maguk a gazdák hagyják meg, választják ki, szabják meg tenyésztésben tartásuk idejét, ugyancsak maguk választják ki a kanokat*

is a társult nyájak esetében. Községi nyájaknál ezek kiválasztása és beállítása az előjáróság feladata. A *fialtatás* a gazda ellenőrzése alatt történik, csak ritkán fiadzik a disznó az udvaron kívül, akkor sem a pásztor tervezi be a fialtatás idejét. A *nyáj nemre és korra nézve a legkülönbözőbb disznókból állhat.*

A paraszt disznótartás kondásai bérüket minden esetben maguk, több gazdától szedik be, ezért nem csak el kell menni, hanem a gyakran adódnak viták a mértéket és az adott termény minőségét illetően is. Viták lehetnek a hajtás idejének és módjának kérdésében. Kölcsonösen sok sértődésre ad alkalmat a *sorkoszt*, ami nem vendégség, hanem kialakított bér. Vannak gazdák, akik úgy gondolják, hogy a kondásnak bárhogy jó és vannak kondások, akik sokszor nem veszik figyelembe vacsoráztatóiknak különböző anyagi lehetőségeit. Még a kedveskedés is lehet unalmas és kellemetlen, amikor heteken keresztül, házról házra *újságot*, új krumplit, vagy a zöld paszuly idejében az új zöldpaszulyt főzik számukra.

II. A *nagybirtok disznótartásának rendje* lényegesen más. Itt a *tenyésztést, a szaporítást is a kondás végzi, ő választja ki a megfelelő tenyészállatokat, a gazdaság hagyományainak megfelelően ő szabja meg a búgátás és fiadás rendjét.* Egyetlen gazdától, illetve annak megbízottjától függ, egy helyen kapja fizetését, munkája nagyobb szakértelmet kíván, nagyobb felelősséggel jár, ennek megfelelően nagyobb bizalmat élvez. A disznótenyésztő nagybirtokon mindenkor van a disznóknak az állatok számának megfelelő állandó legelője, bár itt is megjárták a tarlókat, a krumpli földeket, sőt leszántás előtt a lóhere földeket is. A nagybirtok ezres, sőt több ezres disznóállományát nem és kor szerint nyájakra, *falkákra* tagolták, a beosztást a kondás végezte el.

A kondások október elejéig *keresték a helyet* és az uradalmak is eddig az ideig keresték a kondást. A helyváltztatás nem volt gyakori, egy-egy számadó sokszor egész életét egy birtokon töltötte el, sőt ott maradtak szolgálatban gyermekei is. Az első alkalmazáskor a számadó január elsején állt munkába, akkor átvette a disznókat. A múlt század végén még rovással vették át az állományt, az átvevő kondás kis rováspálcákat csinált, minden falkát külön pálcára metszett fel. A számadónak *bojtárookra* és más segítségekre volt szüksége. Egy-egy rövidebb időre alakított falkához csak *hónaposokat* állítottak. Ezeket a *Báthori Zsófia-féle* összeírás *disznó dolgozóknak* nevezi. A bojtárokat, *hónaposokat* a számadó választotta, *fogadta fel, fizetésüket az uradalom biztosította, de a számadó fizette ki őket.*

Az uradalomban levő disznókat a fülükön *lyukasztással* jegyezték meg. A lyuk lehetett *kerek*, vagy *lóhere levél* alakú és volt *fecskefark* alakú *fülcsipkés* is. Mivel alkalmazottak disznói is jártak az urasági disznó közt, ezeket a jelzés elhelyezésével kellett megkülönböztetni. Ha egymáshoz közel két disznótartó uradalom volt, a kettőnek a disznóit is igyekeztek megkülönböztetni. Nagydoboson pl. két uradalom volt, az egyikben a jobb, másikban a bal fülön jegyezték egy-egy kerek lyukkal az uradalmi disznókat. Beregdarócon a *Bárczay-féle* birtokon *Bírgány András* kondás a következőképpen jegyezt: Az uraság disznójának mind a két füle ki volt csipkézve egy-egy lóhere levél alakú lyukasztással, a számadó kondás disznójának a jobb, az alszámadóé a bal fülén volt ugyanez a jegy, az intéző disznóinak a jobb fülén volt egy kerek lyuk. A vásárosnaményi *Tomcsányi-féle* gazdaságban *Vass István* kondás a következőképpen jegyezt: Az uraságé, lóhere levél a jobb fülön, az intézőé lóherelevél a bal fülön, a számadóé fecskefark a bal fülön, *Benczik* ispáné kerek lyuk a jobb fülön, *Kiss Lajos* ispáné kerek lyuk a bal fülön. Ha valami

ok miatt elhullott a disznó, ezzel a jegyzett fülel kellett számolni, ez szolgált annak igazolására, hogy kinek a disznója hullott el.

Az állomány alapja a *kocanyáj*, vagy *kocafalka*. Ez soha sem áll sok állatból. Tekintve azt, hogy a disznók teljes kifejlődésének és meghízásának ideje legalább két év, egy 50 – 100 kocából álló kocafalka akár 1500 darabos állománynak is alapja lehetett. A kocanyáj mindenkor közvetlenül a számadó gondozása alatt állt. A kondás egyenként ismeri őket, ismeri tulajdonságaikat és e tulajdonságok szerint nevet is ad nekik. A kocák megértik a saját nevüket. Nagydoboson az öreg *Sánta Sándor*, mikor a disznókról és számadó koráról beszél, azt állítja, hogy ő akár 1000 kocának is tudott volna nevet adni. Ma már csak néhány névre emlékszük: *Csákó*, ennek kajla volt a füle, *Szilaj*, ez olyan kiugró, szilajos, *Boglár*, az is olyan bokros, volt, *Gyapár*, olyan puha szőre volt, mint a kutyának, *Gyöngyös*, nagyon szép volt, *Bogár*, az olyan barnás színű volt. A nevek mindig kéttagú szavak, többtagú név megértését már nem várják el az állattól. *Vajas József* nagyvarsányi sertésgondozó, aki a nagyapjától tanulta a kondás mesterséget ma a következő nevekkal nevezi és szólítja a Tsz 40 kocáját: *Tatár*, mert úgy megy az embernek, mint a tatár, *Nanó*, 8 hónapos korára már megfialt, olyan volt, mint egy kis vén asszony, *Bagoly*, füles, mint a bagoly, *Csalfa*, a járásáról lett elnevezve, *Kató*, nagyon takaros kis állat volt, *Dajka*, ha valamelyik koca beteg, ezzel meg lehet szoptatni a malacát, *Szopi*, ha lefekszik, a nyelvét szopja, *Csonka*, a füle megcsontult még malac korában, *Sárkány*, megy, mint a sárkány, *Gólya*, hosszúlábú, *Bimbó*, szép kis gömbölyű állat volt süldő korában, *Vezér*, az vezeti a falkát, *Csárdás*, nagyon mozgékony, *Szilaj*, kiszámíthatatlan, szeszélyes, *Vidám*, mindig vidám tekintetű, *Fáni*, egy asszonyhoz hasonlít, *Síró*, ha egy másik hozzáér, mindig sír, *Gözü*, mindig hordja a szájában az alomszalmát, *Darázs*, olyan a természete, *Csóka*, csókaszemű, a szeme világa fehér, ezt nevezik csóka szemnek, *Szűrő*, az elődjéről kapta a nevét, *Samár*, nagy a füle, *Hajnal*, először egy hajnalon fiadzott meg, *Karcsú*, az alakjáról kapta a nevét, *Mocskos*, ha fias, mindig mocskos szeret lenni, *Csengő*, az elődjéről kapta a nevét, *Sinór*, az alakja után kapta a nevét, az elődje is ilyen volt, *Bárány*, nagyon kezes jószág. Ha alaposabban megnézzük a neveket, azt kell mondanunk, hogy azok kéttagú szóba foglalt tenyésztési adatok. Ezekben a neveken őrzik a kondás a tenyésztésre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. A kondás számára sokkal többet mondanak ezek, mint amit az adatközlők a néhány szavas magyarázatban elmondanak. Az a megjegyzés, hogy az elődjéről kapta a nevét, már egy tenyésztörzs nyilvántartását jelenti. Míg a *Szilaj*, *Vezér* stb. nevek a nyáj őrzésére vonatkozóan adnak útbaigazítást, a *Dajka*, a *Mocskos*, fiadztatási figyelmeztetéseket tartalmaznak, a *Bimbó*, *Gólya*, *Karcsú*, *Sinór* örökletes, értékes vagy kevésbé értékes testi tulajdonságokra utalnak.

A kocákat 7 – 8, néha 10 évig is megtartották. *Birgány András* Beregdaróccon a tenyész kocának szánt süldőt éves korában vette ki a többi süldők közül, második esztendő volt, amikor rábocsátotta a kant. Október elején bűgatta, így a januári malac két éves és néhány hónapos lett, amikor először megfialt. Volt olyan koca, amelyet hamar kiselejtettek, de volt olyan, amelyiket 10 éves korában is fialtatták. A *Bárczay*-féle uradalomban, ahol szolgált, 100 anyakocát tartottak, ezek pótlására minden évben meghagyott 30 koca és a kanok pótlására 5 kan malacot. A kiválasztást már malac korban el kellett végezni, mert ebben az uradalomban malac eladás is volt és vigyázni kellett, hogy a tenyésztésre valók maradjanak meg a többi meghagyott malaccal. A vásárosnaményi

Tomcsányi-féle gazdaságban Vass István kondás, amint már az apja is csinálta, februárban szedte ki a *magsüldőket* az előző andrásnap, vagy karácsonyi, évet betöltött süldők közül. Ezeket februárban még nem búgatták az öreg kocákkal együtt, de ettől kezdve együtt jártak a kocákkal. Búgatásuk csak *István király napján* történt meg és két év körül voltak, amikor először fiáltak. Itt évente kétszer, decemberben és május, júliusban fialtattak. Más uradalmakban évente csak egyszer fialtattak. A fialtatás idejénél számításba kellett venni a makkra hajtás időpontjait is. *Sánta Sándor* a nagydobosi Perényi-birtokon hosszú szolgálatát alatt csak egyszer fialtatott nyári, *sarjűmalacot*. Úgy látszik, hogy már a XVII. század elején sem volt szokásban az uradalmakban a nyári malacok tartása, ezért nem is szedtek tizedet a márc. 15. és aug. 15. közt hagyott malacokból.²⁶

Volt, aki mindig szombaton, vagy vasárnap kezdte meg a *búgatást*, bocsátotta a kocák közé a kant és úgy hagyta köztük három hétig. Volt, aki *kézből búgatott*, nem tartotta a három hét alatt folyamatosan a kocák között a kanokat, hanem csak reggel, délben és este csapta közé.²⁷ A három hetes időt azért tartották szükségesnek, mert ennyi idő alatt a koca *megmásol* és így szükség esetén a második búgatás is bekövetkezhet. A búgatás idejének megfelelően a fialtatás is kb. három hét alatt történt meg.

A fialtatás *kecesben* történik, a fiadzó kocákat el kell egymástól különíteni. A *kecesek* régi formáit nem ismerjük. A fiadzás előtt egy héttel már megkezdik a kocák *kecesbe* szoktatását. Amikor malacával a kecesben van a koca, két napig éjjel nappal vigyázni kell, hogy meg ne nyomja, hetes korában már nem nyomja meg. Az *előhasú* kocák alatt legfeljebb öt malacot hagytak, a második fiadzásakor legfeljebb hetet. A malacokat a kocák alatt e számoknak megfelelően lehetőleg kiegyenlítették, a felesleges malacokat adták oda a kondások *szülőknék*. E század elején az ötödik héttől kezdve adtak enni a malacoknak és tíz hetes korában választották el. Az ezt megelőző időből nincs adatunk a malacok nevelésére és elválasztására, *Gulyás Lajos* adatközlő többször látta, hogy a Gáspár-féle birtokon váratlanul megfialt és a kocanyájtól elcsapott koca a Csaronda partján járva egyedül felnevelte malacait, azok még a vízbe is bementek anyjuk után.

A kan malacok herélését egyik-másik kondás már három napos korukban megkezdte és három hetes korukra már be is végezte. Mások csak három hónapos korban, elválasztás után heréltek, ha az időjárás erre megfelelő volt. Vegyes ivarú süldőfalkában, más néven *bőgőfalkában* már soha sem lehettek együtt kivágatlan kanok a kocasüldőkkel. Az elválasztás után alakult ki a *malacnyáj*. A kondás általában a tervezett leválasztások előtt egy héttel leválasztotta egy koca malacait. A kocának egy hét alatt elapadt a teje, ehhez a kocához csapta aztán hozzá az összes malacokat. A kocát *pergővel* látta el, a malacok követték a kocát, így jártak együtt egészen a malacok süldő koráig. A malaenyáj külön bojtárt kapott. A gyengébb, *mustra malacokat* a számadó sokszor kiszedte a többiek közül és maga elé vette, a kocákkal együtt őrizte, míg megerősödtek.

A *kanok* mindig külön egységet képeztek akkor is, ha nem alkothattak egy egész külön nyáját, — a kocákkal és a süldőkkel soha sem járhattak. Általában tíz kocára számítottak egy kant. Erre a nagy számra a búgatás gyorsabb lebonyolítása miatt volt szükség. A kanok pótlására minden fiadzásból hagytak

²⁶ LEHOCZKY i. m. III Nagybereg.

²⁷ LEHOCZKY i. m. III. Sarkad.

meg malacot. A kant általában öt évig tartották meg, akkor kivágták és mint *kanlottat* állították hízóba. A beregdaróci Bárczay-féle birtokon a 100 kocához tíz kant tartottak, ehhez jöttek a meghagyott fiatal kanok és a cselédség disznóinak kanjai, úgy hogy összesen húszra is felment a kanok száma. Ezekhez háromnegyed konvenció fizetéssel külön bojtárt tartottak. Vásárosnaményben a Tomcsányi-féle birtokon állandóan a cselédek nyája közt tartották a kanokat, azok kondása őrizte és csak búgatáskor bocsátották az uradalmi nyáj közé. A cselédek kondásának az őrzésért külön fizettek. Itt úgy tartották, hogyha a búgatások közti hosszú időben külön járnak a kanok, *kizüllenek*. Ahol csak néhány kan volt, azt nyári karámban tartották. Makkoltatásra külön alakították ki a *hízó falkákat*.

Az uradalmi kondások fizetése. A számadó rendszerint dupla konvenciót kapott. Hasonlítsuk itt össze egy kondás számadó, egy bojtár és egy béres fizetését a századforduló tájáról:

<i>Sánta Sándor</i> kondás számadó	<i>Birgány András</i> bojtár	<i>Bodnár Ferenc</i> béres
14 köből gabona (rozs)	6 mázsa termény	8 köből gabona
4 köből búza		2 köből búza
2 hold konvenció's föld	1/2 hold. tengeri föld	1 hold tengeri föld
2 vékás kenderföld	100 öl kenderföld	_____
1 tehéntartás	_____	1 marha tartás
_____	3 q széna	_____
_____	3 q zabszalma takarmánynak	_____
24 kg só	25 kg só	15 kg só
2 szekér gally	_____	_____
1 öl tűzifa	1 1/2 öl tűzifa	2 öl tűzifa
60 korona	24 korona	90 korona
1 köből főzelék	_____	_____
2 kocartartás 10 malaccal	1 kocartartás 1 fialással	_____
_____	1 magló tartás 2 éves korig	_____
_____	_____	Lakás

A fizetésben a főzelék paszuly, vagy köleskása.

Természetesen a fizetések változtak. A béresek fizetésében a különbségek kisebbek, a kondás számadó fizetése a disznók számához is igazodott, attól is függött, hogy családtagja vett e részt a munkában. Voltak más rendszerű fizetések is. Pl. Hetében a *Horváth-féle* birtokon hetente három kenyér is járt a

számadó kondásnak. A kondásoknak évente egy nap szabadság járt, ez rendszerint a beregszászi vásár ideje. Ezenkívül a számadók évente egyszer, húsvétkor templomba is elengedték a bojtárokat.

Disznó-betegségek, orvoslások. A disznó állományt gyakran pusztította a *vész*, a pestis és az orbánc. A kettőt nem választják el egymástól, általában az összefoglaló *vész* névvel jelölik. Sokszor szinte teljes pusztulást okozott. Úgy tartották, hogy a megbetegedett disznó orvossága egyedül a *kés*, a beteg állat levágása és felhasználása. Így a kisebb parasztgazdaságokban a vész következményei kevésbé súlyosak, a levágott disznó húsát egymás közt értékesítették. A megelőző orvosság a *kefű*, a Hunyor (Helleborus) ága vagy gyökere. A *kefű* a területen ritka, termőhelyeit a kondások számontartották, szedték és rendszeresen tartottak belőle. Patikában is árulták Radix Hellebori néven. A *kefű*-ből a disznó fülén árral szúrt sebbe húztak egy-egy szálat, ettől a fül megdagadt, néha le is rothadt, Tákoson ezt a megelőzés kedvező jelének tartották. Nagyvarsányban azt tartották, hogy abba a nyájba, amelyben kecske van, nem üt bele a vész. A ház körül tartott disznók őszi veszedelme a *szilvamacva*. A felétett szilva magva nem árt a disznónak, de a lekvárfőzések alkalmával kiöntött szilvamacva elfogyasztása elhullást okoz, amelyik disznó többet eszik belőle, elpusztul. Az elhullás váratlan, orvossága nincs. Rosszullét esetén *székfűteát* (kamilla) is szoktak itatni a disznóval, ezt a szájába töltik. A száj és köröm-fájás orvossága a kékköves tejfel. A rézgálicot porrá törték, a sebes helyet ezzel kengették. Sebekre használták a patikában árult *árnyéka vizet* (*Tinctura Arnica*). Előfordult, hogy a disznó *kerengett* mint a juh, ezt gyógyítani — a köztudat szerint — csak egyes tudós kondások tudták.

A kis malacokat éppen úgy, mint a kis gyermeket féltetni kellett a *szemmelveréstől*. Azt mondják, hogy a szemmel megvert malac váratlanul megdöglik. Megelőzése, hogy a kis állattól igyekeznek távoltartani azokat, akiknek a *szeme árt* és attól aki megnézi a malacokat megvárják, hogy *megköpdösse* őket. Szemmelverés ellen néha piros szalagot is kötnek a kis malac nyakára. Ugyancsak veszedelmes lehet a malacokra a *megkiabálás*, *megjajjgatás*, amikor valaki azt mondja a malacra, hogy *jajj de szép!* A beregi hit szerint ettől is elpusztulhat a malac, megelőzése ennek is a megköpdösés.

A köpés a betegség megelőzésére szolgál Bereg megyében heréléskor is. A herélő kondás a művelet elvégzése után rendszerint beleköp a sebbe. A *herélés* is okozhat súlyos gyulladásokat. A herélés ideje a falusi disznóknál rendszerint a nagypéntek. Sáros és hűvös időben nem szabad herélni, de nem szabad nyári melegben sem, mert akkor megköpi a légy, mintmondják *beleesik a féreg*.

A férgesség más sebeknél is előfordul és gyakori az ivarszervek megférgesedése is, féreg esik a kocák *megyibe*. Ennek a betegségnek a gyógyítása a legváltozatosabb. Patikai orvossága a *kreolin*, de a régi kondások és régi disznótartók ritkán használták egyedül. Jobban használ akkor, ha egy dl kreolinba egy fél dl kicsavart *Csudafa* (*Datura Stramonium*) levelet tesznek. Ezt csudafa zöld leveléből akkor kell kifacsarni, amikor a tüskés termése még zöld, éretlen. Van olyan gyógyító kondás, aki csak a csudafa léből cseppent a sebbe néhány cseppet, mások ezt a levelet rézgáliccal keverik. Bár a csudafával gyógyításnál is van mágikus elem, az igazán változatos és nagyon elterjedt kultikus gyógyítási mód a *féregkiolvasás*, ezt néha kondás, néha más hozzáértő végzi. A kiolvasást minden esetben napfeljötté előtt kell végezni. Van olyan, akinek a beteg állat nevére van szüksége, hogy kiűzze a férget, van, aki három szál szőrt kér az állatról, azt dugja a gatyakorcába és mire az onnan észrevétlenül kihull,

a sebből is kihull a féreg. Van kiolvasás a kilenctől visszafelé számolással, van amit kilenc különféle *dudva lehajlításával* és van amit a bodzafa megfenyegetésével, vagy ágainak lehajlításával kell elvégezni. Meg kell még említeni a disznó egyes részeivel való gyógyításokat. A disznó koponya egyik részét, a *farkasfogat* nyavalyatörés ellen, a disznó epét körömméreg ellen, a körmöt hasmenés ellen használják, a friss disznóvér pedig pirossá tesz és növeli az erőt.

CSISZÁR ÁRPÁD

Арпад Чисар:

СВИНОВОДСТВО В КОМИТАТЕ БЕРЕГ

Резюме

Берегской край расположен на северо-востоке Венгрии. Его пересекают мертвые ветви рек, раньше здесь было множество болот, так как территория эта заливалась часто во время разливов рек, наводнений. Край этот преимущественно лесистый, здесь много дубрав, а значит и желудей. По течению Тисы раскинулись почти сливающиеся в один сплошной массив старые сады. Все это свидетельствует о том, что природные условия здесь очень благоприятствовали свиноводству. Болотистые луга и со множеством падалиц сады обеспечивали корм свиньям летом, осенью же и зимой свиньи жирели на жолудях. Свиноводство в этом районе развилось очень рано, став самой значительной отраслью скотоводства. Во время раскопок найдено множество свиных костей, материал этих раскопок свидетельствует о том, что свиноводством здесь занимались уже в VIII—IX веках. Начиная же с XI века имеются письменные источники, рассказывающие о том, каких крупных масштабов достигало здесь свиноводство. В различных жалованных грамотах содержатся указания на леса и количество содержавшегося в них скота. Было множество тяжёб из-за владения лесами. Законы области и отдельных деревень охраняли леса, обеспечивающие условия для свиноводства, от разорения.

Существовало много вариантов общераспространенной формы свиноводства: свободного выгона скота. Были крестьяне, которые зимой и летом сами охраняли свои стада (большие, а иногда состоящие всего из нескольких животных) свиней. В отдельных деревнях всех свиней объединяли в одно большое стадо и хозяева поочередно пасли эти стада осенью и в начале зимы в дубовых лесах, а чаще всего нанимали с этой целью свинопаса (по-венгерски: *кондаш*). Задачей этих свинопасов была только охрана свиней, все остальные задачи, связанные со свиноводством выполняли сами хозяева. Свиней одного отада клеймили раскаленным железным клеймом или делали различные надрезы на ушах. Часто стада в течение целого лета паслись на болотистых лугах, случалось даже, что и свиноматки приносили потомство там же, на лугах, и только осенью, уже вместе с молодыми поросятами возвращались домой.

В поместьях разведением свиней, их откармливанием также занимались свинопасы (венг. *самадо кондаш*). Свиней делили на основании возраста и пола, отдельно стадо свиноматок, отдельно поросят, отдельно подсвинок, отдельно свиньи на откорм. Каждое из этих стад охраняли маладшие пастухи, бойтары. Сначала стада охраняли без собак, а позже — с собаками венгерской породы «пули». Свиноматкам давали в имена. Как правило, имена были двусложные и отражали нрав данного животного или наиболее важные сведения относительно его: *Силай* (что значит лыхий), *Богар* (жук, значит коричневого цвета), *Багой* (сова, то есть большеухий), *Видам* (веселый, живой), *Карчу* (стройная), *Дёндёш* (красивая) и т. д. Свиноматок содержали 7—8, а то и до 10 лет. Свинопасам платили натурой, денег давали очень мало. Помещичьи пастухи вместе со скотом помещика могли содержать и свой скот. Платили свинопасам значительно больше, чем другим работникам.

Больных свиней, как правило, резали, часто же стада опустошала чума. Борясь с чумой, свинопасы всовывали в ухо животных *Radix Hellebori*. С таразитами боролись иногда с помощью различных лекарств, но чаще путем заговоров, различных ритуальных обрядов. Защищали скот и от дурного глаза. Часть черепа свиньи, желчный пузырь, копыта использовали в лечении людей.

Árpád Csiszár:

SCHWEINEZUCHT IN BEREG

(Auszug)

Das Gebiet Bereg liegt in der nordöstlichen Ecke Ungarns. Im von toten Flußarmen durchzogenen und oft überschwemmten Gebiet gab es viele Stümpfe und dazwischen waren Flächen von Wald, größtenteils Eichenwald. Der Theiß entlang, in den Flußkrümmungen, gab es auch fast zusammenhängende uralte Obstgärten mit Pflaumen- und Apfelbäumen. Die Naturgegebenheiten waren für die Schweinezucht sehr günstig. Die sumpfigen Wiesen und das Fallobst sicherten die Sommerhaltung und die Eichen die Herbst- und Wintermast. Den Gegebenheiten entsprechend, entwickelte sich hier früh die Schweinezucht und sie wurde zum wichtigsten Zweig der Viehhaltung. Die Ausgrabungen bringen bereits im 8–9. Jahrhundert zahlreiche Schweineknochen hervor. Vom 11. Jahrhundert an sprechen schon schriftliche Quellen von einer umfangreichen Schweinezucht. Vor allem werden in verschiedenen Schenkungsurkunden die Wälder und die darin geweideten Schweine erwähnt. Viele Prozesse liefen um den Besitz der Eichenwälder. Komitats- und Dorfgesetze schützten die für die Schweinezucht so nötigen Wälder vor der Zerstörung.

Die allgemeine Form der Schweinehaltung, die freie Weide, hatte mehrere Varianten. Manche Leute hüteten im Sommer wie im Winter allein ihre manchmal nur aus einigen Schweinen bestehenden oder größeren Herden. In einzelnen Dörfern wurde eine gemeinsame Herde gebildet, die im Herbst oder im frühen Winter im Eichenwald von den Besitzern abwechselnd gehütet wurde, aber meist wurde ein Schweinehirt (ung. *kondás*) angestellt. Seine Aufgabe bestand lediglich im Hüten des Viehs, die Zuchtaufgaben übernahmen die Bauern selbst. In den Herden wurden die Schweine durch Stempel, der mit glühendem Eisen in das Fell eingebrannt wurde, oder durch verschiedenförmige Einschnitte in die Ohren gekennzeichnet. Die Herden waren oft den ganzen Sommer auf der sumpfigen Wiese, und es kam auch vor, daß die Säue dort im Freien geworfen haben und erst im Herbst mit den Ferkeln in den Winterstall gekommen sind.

Auf den Gutshöfen wurde die Zucht und Mast der Schweine vom Gutshirt (ung. *számadó kondás*) verrichtet. Der Bestand wurde nach Alter und Geschlecht getrennt. Hirtenjungen hüteten die Sauherde, Ferkel- und Läuferherde und extra die Mastschweine. Die Herden wurden erst ohne Hund, später mit dem Pulihund gehütet. Den Mutterschweinen gab man auch Namen. Dies waren zweiteilige Wörter und gaben im allgemeinen die Natur des Tieres und die wichtigsten Angaben über ihre Zucht an: *Szilaj* (wild), *Bogár* (braun), *Bagoly* (Eule = große Ohren), *Vidám* (lustig, flink), *Karcsú* (schlank), *Gyöngyös* (schön) usw. Eine Muttersau wurde 7–8 oder sogar 10 Jahre in der Zucht gehalten. Die Schweinehirten wurden mit Früchten bezahlt, Geld bekamen sie nur wenig. Die Gutshirten durften zusammen mit den Schweinen des Besitzers auch mehrere eigene Tiere halten. Ihr Gehalt war viel größer als bei anderen Angestellten.

Die kranken Schweine wurden meistens noch geschlachtet, aber die Schweinepest hat oft große Verheerung im Bestand ausgeübt. Die Schweinehirten haben gegen Pest *Radix Hellebori* in die Ohren der Tiere gelegt. Die Wurmkrankheit wurde manchmal mit Medikamenten, aber meistens rituell, mit Beschwörung, geheilt. Gegen böse Blicke wurde das Vieh geschützt. Einzelne Teile des Schweines, z. B. ein Teil des Schädels, die Galle und die Klauen wurden als Medikamente für Menschen benutzt.

Györgyfalva viselete

Édesapám
PAP JÁNOSY BÉLA
emlékének

Györgyfalva Kolozsvártól alig hat kilométerre, Délkeletre fekszik. Szerves tartozéka Kolozsvárnak. Város és falu már hosszú idő óta tökéletes szinbiózisban éltek. Györgyfalva termése feleslegét és kertészkedő munkája hozadékát Kolozsvár élvezte. A város cserébe megélhetést és a szó szoros értelmében vért adott a falunak. A megélhetést a biztos és jó piac nyújtotta, a vér pedig úgy értendő, hogy Györgyfalva volt a kolozsvári „lelenc” egyik legfontosabb kihelyező telepe.

Györgyfalván mindig volt elegendő munkáskéz, ami a jó termőföldet megművelte. Idegenek, cselédek beköltözését a kihelyezett „lelenc gyerekek” fölöslegessé tették, sőt az volt a helyzet, hogy mindig bőven szolgáltak györgyfalvi lányok és legények a közeli Kolozsvárt. Igaz, hogy ezek egyrészt a felnövekedett „lelenc-gyerekek” alkották, akik nem tudtak beilleszkedni a falu társadalmába, nagyobbrészt azért, mert nevelőik nincstelen emberek voltak, akik maguk is „mások tallajáról éltek”. Megemlítésre méltó jelenség, hogy a faluból távozó „lelencgyerekek” nemcsak továbbra is tartottak bizonyos rokoni kapcsolatokat a nevelőik gyermekeivel, hanem az ő révükön kerültek szolgálatba a „benszülött” györgyfalvi leányok és legények is. A kapcsolat tehát nem szakadt meg ezekkel a nevelésre kihelyezett gyerekekkel. Mind a két fél tartotta a „nevelői rokonságot”. A „lelenc-gyerekek” átvették Györgyfalva szokásait és viseletét, ezeket magukkal vitték és megőrizték akkor is, ha eltávoztak a faluból. A nevelt gyerekek ezzel a viselettel bármelyik magyar községben (pl. Ajtonyban) könnyen befogadásra találtak, legkivált azonban Kalotaszegben és természetesen, mint munkások, altisztek, vasutasok stb. Kolozsvárt. A törzslakosság azonban ragaszkodott falujához, ha el is mentek egy időre cselédnek a városra, végül mégis „hazatértek”; családot otthon alapítottak. Mint mondogatták könnyebb volt „a magunk nemzetségében”, a maguk gazdasági és társadalmi viszonyai között, mint „... a mások szüntelen való parancsolgatása után...” élni. Lenézték azt, aki szülőfalujában nem tudott megélni. A szokások, a közvélemény erősen érvényesültek a falu életrendjében. Ezek a körülmények szerepet kaptak a viselet, az öltözködés-normák kialakulását és fennmaradását biztosító tényezők között.

Györgyfalva népe 1910-ben még csak 1800 magyar és 200 román lelket számlált; 1940-ben már valamivel fölötte volt a 2000-nek, a román lakosság pedig meghaladta a 300-at. A falu lakossága tehát nem gyarapodott valami nagyon és nem nagy, annak ellenére, hogy a XIV. század elején már egyházas falu volt. Az adatok úgy mutatják, hogy Györgyfalva a történelem viharáiban megállott és lakói mindig magyarok voltak, de ennek ellenére nem volt a falu zárt közösség, mindig befogadta, nemcsak a „futásban” levő, menekülő magyarokat, nemcsak a „lelencet”, de a nem magyar beköltözőket is. Tudatukban mindig határozott szerepe volt annak, hogy magyarok, akik együtt élnek más népekkel. El nem különültek, csupán csak számontartották önmagukat. Szoká-

saikban és viseletükben nem lehettek autochton, mindig a többségi magyarsághoz igazodtak. Nem Kolozsvár, hanem Kalotaszeg magyarságát követték, de nem tartották magukat kalotaszegieknek, noha viseletük alapján bárki annak nézhetne volna őket. Kivált a *muszuj* alapján hihetné a felületes szemlélő, hogy Györgyfalva még Kalotaszeghez tartozik. Kalotaszegiektől magunk is gyakran hallottuk a mondást, amit legutóbb Kós Károly is közölt:¹ „... addig terjed Kalotaszeg, ameddig a muszuj ér...” Ezen az alapon azonban - ha ezt a ruhadarabot a történelemben vesszük szemügyre - Kalotaszeg határa messze túllépné földrajzi és népi határait, hiszen a muszuj-szerűen viselt ruhadarab széles körben hordott ruházati darab volt hajdan. Györgyfalva tehát csak hasonlít - viseletében és sorsában - Kalotaszeghez, de nem része annak.

Mindenek előtt hangsúlyoznunk kell, hogy az alábbi leírásunk anyagát még 1942-ben gyűjtöttük, tehát közel 30 évvel, vagyis egy generációval ezelőtt.² Akkor az volt az elképzelésünk, komplex kutatási módszerrel alaposan átvizsgált keresztmetszetet készítünk Györgyfalva viseletéről, amely keresztmetszetet, illetve helyzetfelmérés aztán kiinduló pontul szolgált volna a 10 évenként megjelent újabb alapos vizsgálatnak, felmérésnek. Ezzel a módszerrel kívántuk volna egy szűkebb közösségen belül - szinte laboratóriumszerűen - megfigyelni a társadalom életének alakulásától függő viselet- és ízlés-változás tendenciáit, a változás lefolyásának módjait, intenzitását stb. Törekvésünk volt a viseletet nemcsak ruházatkódás-célszerűségi okokból, továbbá esztétikai, valamint formai, szabástechnikai oldalról vizsgálni és a vizsgálat eredményeként meghatározott, leírt formákat, jelenségeket (ruhadarabokat) alakulásuk történeti szempontjából elemezni, hanem a viseletet társadalmi aspektusból is történeti vizsgálat alá kívántuk venni. Véleményünk szerint ugyanis a népviselet legalább olyan mértékig függvénye az adott társadalmi rétegződésnek, osztályhelyzetnek, gazdasági tényezőknek, mint a történeti tradíciónak, népi, nemzeti tudatnak, szokásoknak és az esztétikai, illetve ízlésnormáknak, a divatnak. Mindezek a vizsgálati szempontok azonban elkerülhetetlenül megkövetelték, hogy legelőször is a megvizsgálandó anyagot vegyük jegyzetekben, képekben és rajzokban birtokba; azaz fel kellett kutatnunk a györgyfalvi viseletet, le kellett az önmagával azonosított anyagot írniunk, hogy az alkalmassá váljék a különböző aspektusú elemzésre és interpretálásra. Tervünk megvalósítását azonban a történelem megszabta körülmények nem tették lehetővé. Csupán a terv első fázisában értünk el bizonyos eredményeket. Az alábbiakban identifikált, leírt anyagunk summáját bocsátjuk a szaktudomány rendelkezésére. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy bármint alakuljon is szaktudományunk vizsgálati módszere; igénye a vizsgálat célját tekintve lehet: ez vagy az adatokra egyelőre még szükség van, adatok nélkül tudományos vizsgálatot folytatni, célt elérni aligha lehet.³

¹ Kós Károly: *A kalotaszegi muszuj*. MésH (1964), VI: 166.

² 1943-ban a Kolozsvári Egyetem néprajzi pályázatán, mint egyetemi hallgató, „Györgyfalva viselete” bemutatásával első díjat nyertünk. Akkori munkánknak a teljesebbé tett változata mostani közleményünk.

³ Nem tartjuk szükségesnek, hogy a magyar népviselettel foglalkozó nagyszámú irodalmat, általában a szakirodalmat, citálgassuk, minthogy nem összehasonlító vizsgálat a célunk, hanem csak az adatok közreadása. A szakirodalom citálgatása csak kevésbé segítené, illetve tenné teljesebbé adatainkat, de a rendelkezésünkre álló teret annál inkább felemésztené. Hisszük, hogy az olvasók éppen jól ismerik az idevonatkozó szakirodalmat, mint magunk, ezért helyeselni fogják, hogy idézetek helyett inkább megfigyeléseinket mondtuk el.

1. kép. Hajviselet

2. kép. Hajviselet kontykarikával.
Foto: PAP JÁNOSY Magda, 1942

3. kép. A pillangós keszkenő megkötési módja. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

4. kép. A párta és szarvai. Foto: PAP JÁNOSY Magda, 1942

A NŐK VISELETE

FEJVISELET

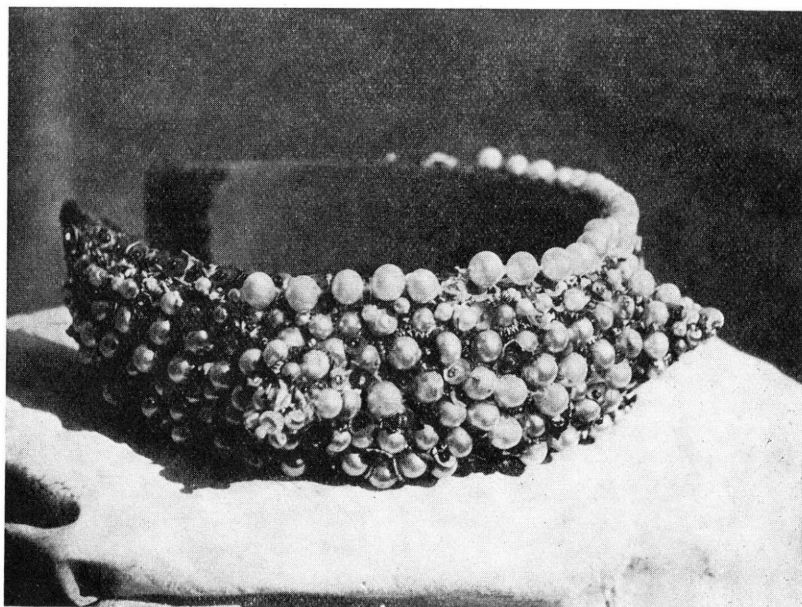
A leánygyermeknek két évig hagyják nőni a haját, akkor fül magasságban körülvágják; a homlokába fésült hajrészt szintén levágják (1. kép *a*). Így viseli körülbelül négyéves koráig. Akkor már kezdik *pikásan* fonni. A haját *három mezőre* osztják, a homlok- és fejközépen elválasztják; elől homlokközéptől egy tincset fülhegyig *felcsavarnak* (sodorintják), innen a haját három ágba veszik és kis fonatot csinálnak, amelyet a fül előtt úgy engednek le, hogy az egész fül szabadon maradjon. Majd befonják a hátsó, szintén három ágból font, hajfonatba, illetve varkocsba és a végébe kis színes: piros vagy kék *perlit* fonva *leengedik* (1. kép *b*). Így, ilyen formában 12 – 13 éves korig viselik a hajukat, azután már ünnepnapokra *hátrafonják*, de hétköznapokon – 15 éves korig – még *pikásan fonják*. Konfirmáció után, a körülbelül 15 évet betöltött lányok, a majdani felkontyolásig, *hátrafonva* viselik a hajukat (1. kép *c*, *d*). A homlokközépen elválasztott haját – fülüket szabadon hagyva – erősen lesimítva *hátrafogják*, három ágba veszik és összefonják, a végébe kis színes pántlikát fonva, amellyel az ünnepi öltözékkel járó 3 – 4 cm széles piros, kék, zöld vagy rózsaszínű – csokorra fogott – szalagot odaerősítik. Tarkónál a fonat kezdetén a varkocsot keskeny piros pántlikával vagy *galanddal* erősen körül tekerik és a megmaradt részt kis csokorra kötik (1. kép *c*).

Az asszonyok simán, választék nélkül, hátra fésülik a hajukat, tarkón megfelelnek: három-három ágba veszik és összefonják. Tarkóra helyezik a *kontykarikát*, amely kerek fakarika, pirosmintás fehér, keskeny galanddal körültekerve; köréje tekerik a két hajfonatot, melyeknek végeit ügyesen eltüntetik a fonatok vastagabb részei alá (2. kép), majd a *hajtűvel*, amelyet szilvafából faragnak, a kontykarika közepéből egy jókora tincset *felvesznek*, miáltal a hajtű kontykarikára fekvő végei igen elmésen megtartják az egész kontyot (2. kép).

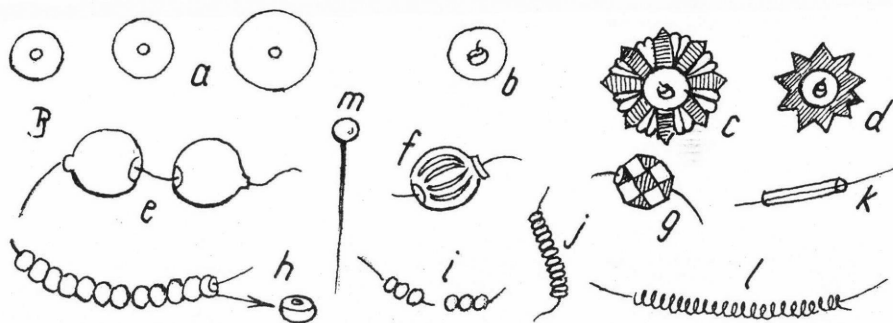
Az idősebb asszonyok hajviselete csak annyiban módosul, hogy már jóval lejjebb rakják a kontyukat és nem olyan *menyecskésen*, majdnem a fejtetőre.

A pár hónapos apró kisgyermeknek az anyja nagy szeretettel varrja a kis *fűkötőt*, amely tarka-barka, minthogy sokszínű *rongyból* tevődik, illetve varródik össze. Kis, háromszögre hajtott, *keszkenőt* (fejkendő) is kötnek a gyermek fejére, amelyet az álla alatt kötnek meg. Ezt különösen télen, ha kiviszik a szabad levegőre, akkor kötik a gyermek fejére. A keszkenő viselet aztán állandósul és végig kíséri a leányt egész életén. Mint asszonynak állandóan viselnie kell, még otthon sem igen mutatkozhat *hajadonfönt*, azaz fejkendő nélkül. Régebben még éjszakára is keszkenőt kötöttek és ezt a szokást az öregek még ma is tartják. Egy viseltes keszkenő, rendszerint fekete színű, mindig ki van készítve az ágyra; lefekvés előtt leengedik a hajukat és bekötik a fejüket. Arról nem tudtak, hogy éjszakára is főkötőt viseltek volna. De a keszkenő éjjelre való viseletét társadalmi hovatarozás nélkül minden öreg asszony kötelezőnek tartja, ha valaki idegen enélkül látja meg őket olybá veszik, mintha meztelenül látták volna őket. A mai fiatalság (1942-ben) – bár az öregek állandóan korholják ezért őket – teljesen elhagyta ezt a szokást: leeresztett hajjal fekszik le.

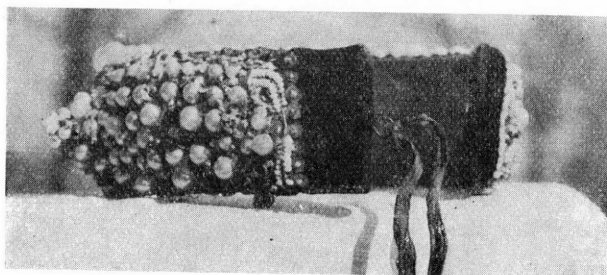
A *keszkenők* (fejkendők) általában sötét színűek, kis apró, élénkebb színű mintával. *Vakmintás* (egyszínű, *magábanmintás*) sötétkék és fekete selyemkeszkenők váltakoznak könnyű, aprómintás karton – és ünnepélyes alkalmakra való fekete bársony keszkenőkkel. Egyszínű, fehér kendőt nem hordanak és óvakodnak is ilyent felkötni, mert rögtön kigúnyolnák őket, mondván:

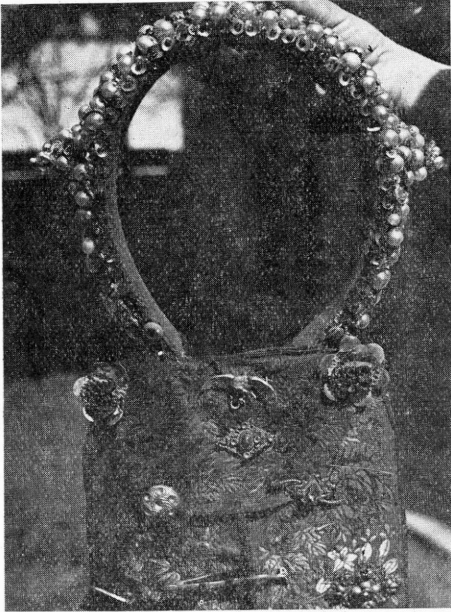
5. kép. A 4. képen látott pártá

6. kép. A pártá díszítő elemei: a) halpénzek; b) halpénzek üveg-gyönggyel; c) csillagok; d) csillag; e) hólyag-gyöngy; f) sima gyöngy g) faragott gyöngy; h, i, j) gyöngyfűzések; k) keskeny-hosszukás gyöngy; l) tekert, aranszínű, fémszál; m) kékfejú tű.

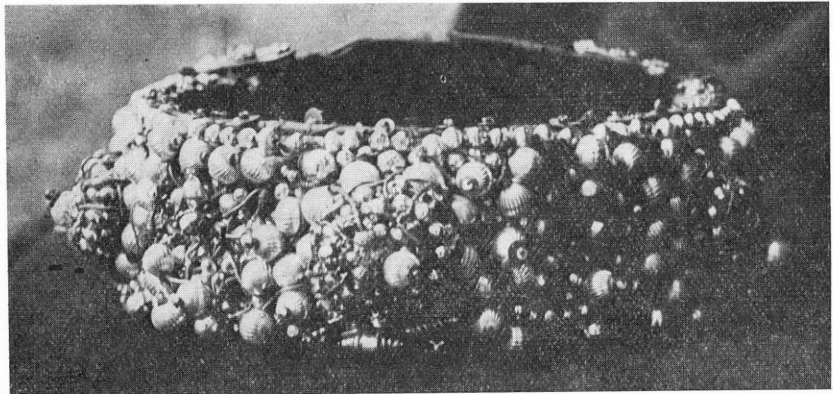
7. kép. A pártakötő: Foto: PAP JÁNOSY Magda, 1942

8. kép. A rózsás szalag felgombolása a pártatóre. Foto: PAP JÁNOSY, 1942.

11. kép. A pártá viselési módja. Foto: PAP JÁNOSY Magda, 1942

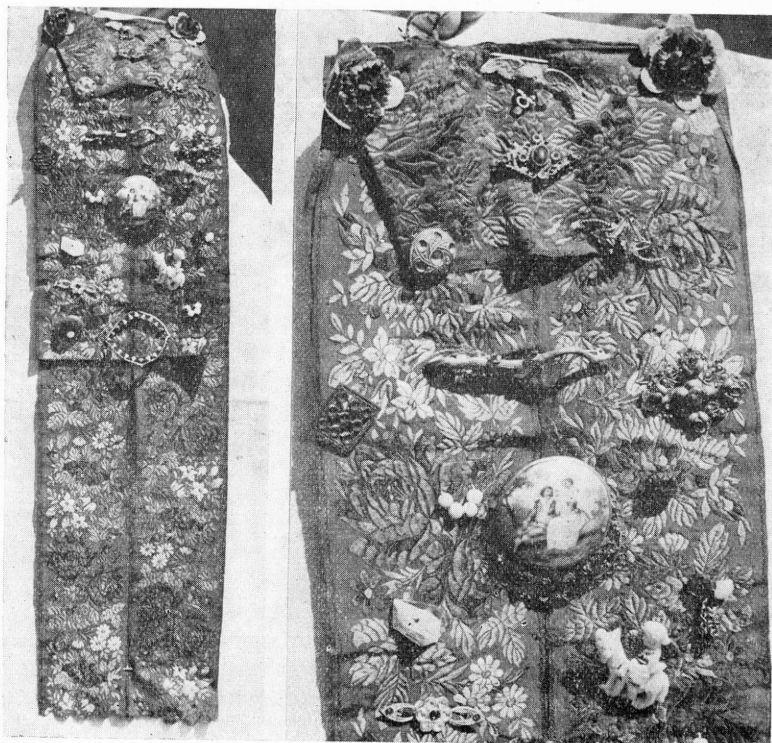
10. kép. A csigagyöngyös pártá. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

12. kép. A párta viselési módja. (A 11. kép hátul nézetben.)

13. kép. A párta viselése. Foto: PAP JÁNOSY Magda, 1942

9. kép. A rózsás szalag és díszei. (A 8. kép szalagjai.)

„hogy pelenkát kötöttek a fejükre”. Csak két alkalommal köthetnek fehér-keszkenőt: 1. *felkontyolás* után, a külön csak erre az egy alkalomra készült nagy, négyzet alakú könnyű fehér gyolcs keszkenőt, amelynek a szélét régen csak beszégték simán, ma keskeny pirosminta kis fehér galandot varrnak a szélére és ezt a nagykendőt úgy kötik meg, hogy a nyaknál körültekerik, hátul nyaknál megkötik úgy, hogy a két vége hosszan lecsüngjön. 2. Régebben, ezelőtt 30–40 évvel az új menyecskek *első vasárnap* szintén ilyen nagy fehér keszkenőt kötöttek fel a fent leírt módon, de csak ekkor az egy alkalommal.

Minél régebbi időkre tekintünk, annál jobban egyszerűsödik a keszkenő színe: annál sötétebb és egyszerűbb lesz. Az idősebbje eleve idegenkedett – régen – minden újítástól és ha egy fiatal menyecske csak fekete alapon pirosbajos keszkenőt talált venni, a merész forradalmárt „íziben megbélyegezték és keszkenőjét széltében-hosszában kurva keszkenőnek titulálták”.

A haladó idő és a régi, megszokott anyagok hiánya, sok újítást hozott; már csak elmondás alapján rekonstruálható a *pillangós keszkenő* is, amelynek majdnem feketébe hajló sötétkék alapján pillangó nagyságú minták voltak: innen ered a neve is. Hogy milyen nagy lehetett, azt abból képzelhetjük el, hogy négy darab normális méretű keszkenőt vágtak ki belőle az 1914-es háború következtében beállott anyagihiány idején. Ezt is, mint minden fejkendőt, háromszögre hajtották és a fent írt módon nyakkörül megtekerték, ha *condra* volt rajtuk, akkor a hátsó sarkát bedugták a *condra* alá, ekkor csak a két csücske csüngött a *condra* hátán hosszan; ha pedig *melyrevaló* volt rajtuk, a kendő bedugott vége a melyrevaló alul kicsüngött, lévén annál jóval hosszabb. A ma használt, normális nagyságú keszkenőt, amely négyzet alakú, háromszögbe hajtják és az áll alatt kötik meg. Hátra csak akkor kötik, ha munkába mennek. A hátrakötésnek az a módja is ismeretes, amikor a kendő áll alatt keresztveződő sarkait a tarkón kötik meg.

A párta

A leánygyermek 15 éves korában kapja a pártát. Régi viseletdarab ez. Az öregek állítása szerint mindig viselték Györgyfalván. Patkó alakú: végig egyformán 6 cm széles; kerülete 47 cm. Vastag, „dekli” belsőrésze mindenkor kék *szatinnal* volt bevonva. A gyöngydísz fekete bársonyra varródik, amely 2 cm szélességben belülről visszahajlik a *szatinra* (5. kép) a párta két végén. A párta két végére varrnak egy-egy „horgaskapcsot” és erre kötik a 4 cm széles és 58 cm hosszú, piros *pártakötőt*, amellyel a pártát hátul összefogják.

A párta díszei: *halpénzek* (vö. 6. kép *a*) ezek fémből készült flitterek háromféle nagyságban és színben, arany, piros és ezüst színekben. A legkisebb *halpénz* átmérője 6 mm színe pedig ezüst, a nagyobbik átmérője 9 mm arany és piros színekben, a legnagyobb *halpénz* átmérője 12 mm és ez aranyszínű. A *halpénzek* közepébe egy apró – piros vagy fehér – üveg-gyöngyöt öltenek (6. kép *b*) és ezzel erősítik oda az alapanyaghoz, a fekete bársonyhoz. Elszórtan, a legkisebb *halpénzek* alatt, piros és ezüst színű, fényes, papírból készült, bolti csillagokat lehet látni; a piros dízesebb és nagyobb (6. kép *c*), az ezüst egyszerűbb és kisebb (6. kép *d*). A sűrűn alkalmazott és szintén háromféle nagyságban látható *simagyöngy* (6. kép *c*), amely vékony üveganyagból készült, erősen körül van ágyazva: apró fehér *porcelángyöngyök*, keskeny hosszukás gyöngyök és átlátszó *faragott gyöngyök* közé. Minden egyes sima gyöngyöt fehér fonálra sűrűn rátekert aranyszínű fémszál vesz körül, amelyet a régebbi aranyhímzéses kézimunkák díszítésére használtak a városon és amit *bouillon*-nak hívtak. A pártán

14. kép. Hétköznapi viselet. Foto: PAP JÁNOSY Magda, 1942

levő három kicsücsosodó dísz — a *szarvak* csücskén — kétféle nagyságban látható: ezüstös fényű, rovátkás gyöngy, a *csiga gyöngy* (4., 5. és 6. kép *f*). A két szélső, illetve oldalsó *szarv* csücskén levő középső nagy *csiga gyöngy* egy kékfejű túvel van odaerősítve (6. kép *m*). Az apró fehér porcelán gyöngy mellett arany színű *sújtást* látunk, egy-egy helyen előbújva a sűrűn egymás mellé rakott, különböző nagyságú és színű gyöngyök és díszek közül.

A párta két végén 3 cm darabon látható a fekete bársony; itt egy sor legkisebb halpézn van egymásfölé varrva, közepükben apró, átlátszó üveg gyöngyökkel (7. kép). A párta felső és alsó peremét sűrűn egymás mellé rakott közép nagyságú halpézn díszíti, közepükben piros üveg gyönggyel. E fölé, úgy, hogy nagyrészt elfödi, varrják rá az egyszálra felfűzött és azután leöltögetett, nagyszemű sima gyöngyöt; ez az alsó peremen teljesen hiányzik.

A gyöngyök és díszek elhelyezési módjában az a törekvés nyilvánul meg, hogy minél sűrűbben és gazdagabban rakják fel, ezért aztán rendszeres, szabályos mintáról szó sem lehet, sőt még a gyöngyök rendszer szerinti elhelyezéséről sem.

A *pártatón* (a két végén) két apró, rendszerint kék színű, gomb van, amelyekre 10–12 cm széles, kétszeresen vett, rózsás selyem szalagot gombolnak, olyképpen, hogy a szalagra két kis *gomblyuköltéses akasztót* varrnak (8. kép). A szalagot teletűzdelik bogarakkal és díszes gombokat is varrnak rá (9. kép az 503. oldalon). A 9. képen látható szalag anyaga és díszei, egyaránt a szalag régisége mellett tanúskodnak; az újabb szalagok már kevésbé díszesek.

Mint adatközlőim állították, régen csak két díszítő eleme volt a pártának: fehér apró porcelán-gyöngy és többféle nagyságú sima gyöngy. Ezeket minden különösebb minta nélkül egyszerűen csak sűrűn egymás mellé varrták. Az utóbbi időben elterjedt gyöngyöket, színes gyöngyöket és a fentiek során leírt díszeket Józsa Károlyné, református lelkész felesége kedveltette meg a falusiak-

kal és ezután már nem a sima, hanem a csiga-gyöngy lett a pártá fődisze (10. kép). Nem vált javára a györgyfalvi pártának ez az agyondíszítés; a korábbi, ízléses, mértékletesen díszített párták szebbek voltak. Az újítás tehát meg-gondolatlan volt és csak ártott.

A pártát mindig *fejközépre* helyezve viselik (11- 13. kép); abban az eset-ben, ha csak a templomig mennek, nem erősítik meg, de ha táncba készülnek egy tincs haját *homlokközépről* előhúznak és rátekerik a *középső szarvra* (az elől levő szarvra) és az biztosan tartja a pártát.

Amikor a pártá felkontyoláskor lekerül a leány fejről, elteszik és gondo-san őrzik a születendő leánygyermek számára. Így vándorol a pártá a család-ban generációról generációra. Ha kifogynának a leánygyermekből, akkor a vér-szerinti legközelebbi rokon leány örökli a pártát; annak ajándékozzák, rend-szerint keresztanyai minőségben.

Az asszonyok keszkenő viselete is változik életkoruk szerint. Ahogy soka-sodnak az évek, aszerint lesz a keszkenő is mind egyre egyszerűbb: csak fekete alapon egészen apró fehérmintás karton (14. kép), vékony szövet, és már csak ritka esetben használatosak a selyemkeszkenők. Később, 70- 80 esztendő s kor-ban már minden dísz eltűnik, marad a tiszta fekete anyag.

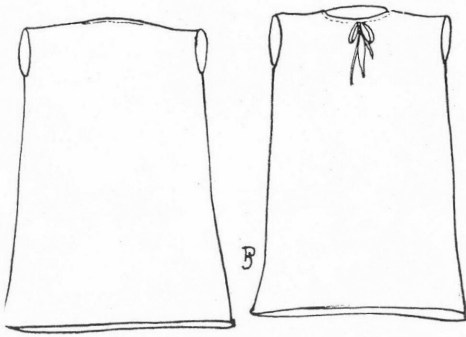
ALSÓRUHÁK

Az újszülött gyermeknek nem varrnak külön *staférungot*. Annak elegendő, ha *lengetég* (kopott, puhára használt) lepedőből levágnak egy négyszögletes nagyobb darabot, beszegik és „meg van a *kifogója*”. Fűrösztés után erre teszik a gyereket. Ehhez kiegészítésül még 2—3 darab kisebb *rongyot* vágnak, besze-gik és ez elegendő alsóruha a csecsemőnek. Az újszülöttet a hábaasszony az elő-melegített *kifogóba fogja fel*, fűrösztés után ebbe betakarja és két *lengetég rongyba befászlizza* és egy zsebkendővel beköti a fejét. A csecsemőnek „3- 4 hetős koráig más ruhája nincs”. Csak ezután adják rá a *kis inget* (15. kép), amelyet maradék anyagból, régi ingből, vagy éppen erre a célra felsabott fehér, puhább gyolcsanyagú, menyasszonyi *fersingből* — amelyet a fiatal asszony már úgysem viselhet — szabnak ki és varrnak össze a legegyszerűbb módon. Lemé-rik az anyag szükségletet — szabály, hogy az ingnek térden alul kell érnie — összehajtják, kivájják a nyakrészt, elől *hasítékok* hagynak, a két oldalát végig varrják: kis nyílást hagyva a gyermek karjának; a nyakát vagy egyszerűen beszegik és a hasítéknál kis *kötőt* varrnak, *korcot* hagynak és ebbe húzzák bele a *kötőt*. A kis ingeket a 3—4 éveseknek már házivászonból készítik el.

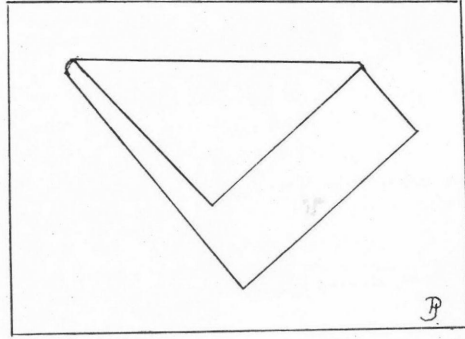
A gyermek bepólyálása: a lekerekített *kifogóra* (16. kép) ráterítik a három-szögbe hajtott kisebbik *rongyot*, erre a gyermeket ráhelyezik, ingét a hasán fel-tűrik, a kis rongy csüskét a lábaközt felhajtják, másik két végébe belefogják a kezét, belegöngyölik a *kifogóba* és otthon készített *fáslival* befászlizzák úgy, hogy mozogni sem tud. Ezt a módot alkalmazzák a gyermek 7—8 hónapos koráig. Ez alatt az idő alatt nem is nagyon viszik ki a házból, hogy óvják minden bajtól.

Amikor a gyermek elérte az egy vagy másfél éves kort, akkor télire már varrnak neki meleg anyagból kis *mejjes bugyigót*, amelynek a szabása csak ab-ban különbözik az asszonyok bugyigójától (22. kép), hogy kis előrésze van, mint egy köténynek és hátul keresztpánttal gombolódik. Amikor már nagyobbacska, 3—4 éves korban, kap kis *hadi inget* (hadi, mert egyszerű, nincsen fejtő rajta) ennek a szabása megegyezik a nagyokéval (24. kép), csak ez nem derékig, hanem térdig ér; *kézellőjén* és *gallérán* kis *kerekszemek* (kereszt szem) varrás van.

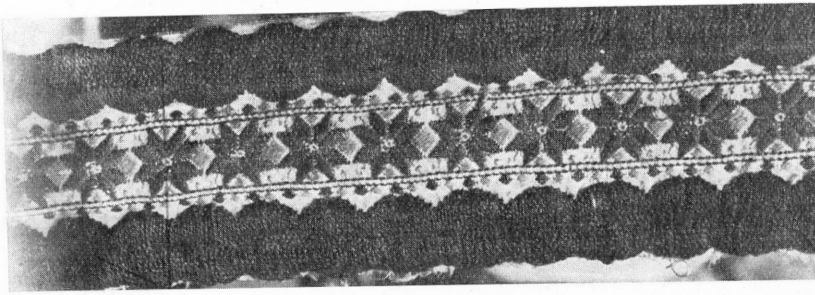

15. kép. Gyermek ing

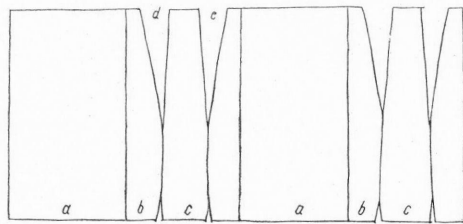
16. kép. A kifogó ruha; az újszülött takarói

17. kép. Barackmagos fejtő. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

18/a kép. A „leszedett” pendely; a) a korca

18. kép. A pendely szabása.

Ünneplő ingük már fejtős, csak a varrás nagyon keskeny rajta. Nagy élmény, amikor a 12–13 éves leánygyermek kurta, derékig érő inget és pendelyt kap és többé nem mondhatják az öregek, hogy: „... mit akarsz, *derekas ruhát?*” ’sze nem bírja még derekad a szoknyát.” Viselőnek kockás (piros, fehér vagy kék-fehér kockás) *segesvári szőttes* anyagból készült és fehér gyolcs *egyvarrásos* inget; ünneplőnek *keskeny barackmagos fejtős* inget (17. kép) és kender cérnával *vízfolyásos* öltéssel (25/b. kép a) összevarrt pendelyt kapnak. Konfirmációkor kapják a szebbnél-szebb varrásos ingeket és pendelyeket.

A pendely

A pendely (alsószoknya) nyolc részből áll: (18. kép) 2 *nagy aszaj* (aa), 2 *kis-aszaj* (bb), és két *közép aszaj* (cc). A két nagy aszaj vászonszükséglete 2 szél, rendszeren 50 cm széles. A *d* és *e* darabok kiesésével mind a kis aszajok, mind pedig a középsők fönt elkeskenyednek, sőt alul sem maradnak meg egyenesen szabva, mivel a kerekesség megkívánja a rajzon látható hiányzó részek kivágását. Így aztán a közép aszaj alul 26 cm, *korcnál* 14 cm, a kis aszaj alul 14 cm, *korcnál* 7 cm. Hosszának a mérése, „hogy csizmára is jó legyen”; térdtől lefelé másfél arasz. A kiszabott részeket $\frac{3}{4}$ részben a fejtők *tűzdelése* tartja össze (25/b. kép c) további részét kézzel varrják össze kendercérnával. A korcát beszegik és kilyuggatják, majd behúzzák a kenderfonalból maguk által font *pendejkötőt* (18/a. kép a). Minden ünneplő pendejt a legkülönbözőbb mintájú fejtő díszít (19, 20. kép), fekete, szürke vagy drapp színekben; aljától 42 cm magasságig, miáltal a terület megoszlása: két rész varrás, egy rész *paraszt* (azaz fejtő nélküli) varrás.

A *fejtők* (a varrott minták) szélessége változó és mindig az *akasztalat* számától függ, vagyis attól, hogy az alapanyag hány szálát veszik türe.

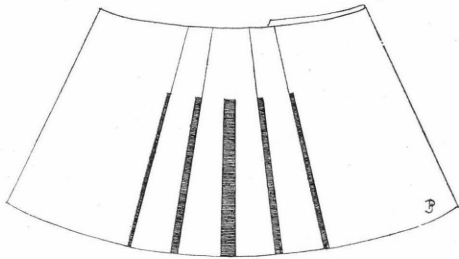
Egy fekete-fejtős pendejen (20. kép 1) az S-es fehéres (*eses fehéres*) varrásakor 11, a *luherés* (20. kép 2) varrásakor 9 és a *nyolcágú rózsza asztallábbal* (20. kép 3) 7 *akasztalattal* varródik. A fejtők elhelyezése úgy történik, hogy a közép aszajra varródik mindig a legszélesebb, a két kis aszajra a keskenyebb és a két nagy aszajra a legkeskenyebb (19. kép). A pendej alját *kerek szegővel* szegik be (25/b. kép I) amely a színén teljesen gépvarrás hatását kelti. A kész pendejt *leszedik* (lerakják), a hátulsó nagy aszajtól kezdve. A nagy aszajon 9 *fogás*, a két kis aszajon 5 *fogás*, vagyis úgy, hogy három esik az elülső nagy aszaj, kettő pedig a hátulsó nagy aszaj melletti anyagon. A levasalás csak a fejtők magasságáig történik, a hátulsó nagy aszaj vasalatlan marad, mivel a *fer-sing felakasztásakor* a pendejnek csak a fejtős és levasalt oldalsó részei látszanak.

Idősebb asszonyok csak szürke, *cérnás kötéses* (horgolt mintás) pendejt viselnek. A pendejt ládába tevéskor először *nagy ráncokba lefogják a színén és felcsavarják* úgy, hogy a vasalatlan hátsó aszaja felül kerüljön: ez burkolja be a *ráncokba lefogott* pendejt. Az így készült hurkát, összesodort pendejt két helyen lazán átkötik egy pántlika darabbal (21. kép).

A hétköznapi, azaz viselő pendej szabása teljesen megegyezik az ünneplőével, csupán csak aszajait egyszerű *vízfolyásos öltéssel* varrják össze. Ugyanilyen szabású, csak az alapanyaga durvább vászon, az egyszerűen összevarrt vászonpendejnek, amelyet menstruáció esetén *lábközt átakasztanak* és két biztosító túvel feltűznek.

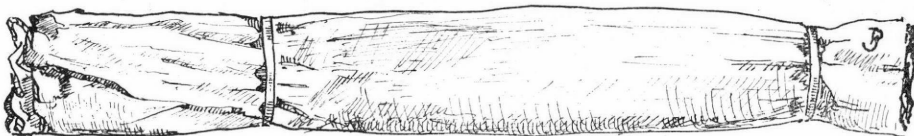
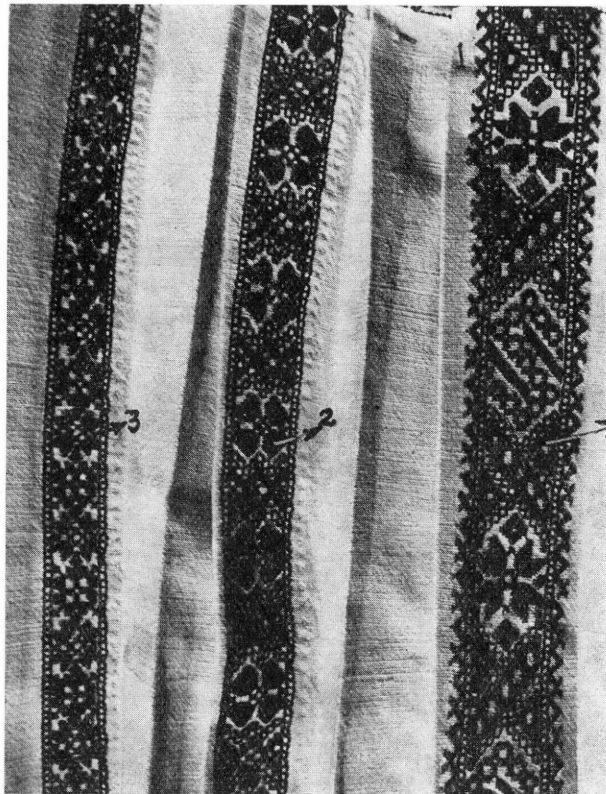
Bugyigó

Ez a ruhadarab kizárólag asszonyok téli viselete. Lányok nem viselik, mert *gyenge lánynak* csúfolnák őket, s inkább fájznak, ha zord az idő, semhogy

19. kép. A fejtők elhelyezése

20. kép. Fehéresek a pendelyen

21. kép. A ládába eltevésre kész pendely

tűrjék a gúnyolódást. A *bugyigó* anyaga sötétszürke *parkét*. Két szélből szabják igen egyszerű módon (22. kép). A deréktól lábfejig lemért és levágott anyagot, körülbelül térd magasságban, *priccsesre* kikerekítik, majd összevarrják; elől teljesen simán hagyva. Hátulját viszont erősen *kikerekítik*; derekánál – a viszáján egy kis részt visszahajtanak és levárnak; ez lesz a *pántja*, amelyre belülről varrják rá a kenderfonálból készített *kötőt*, amellyel a hátul kikerekített részeket egymásra húzzák, azaz bezárják a bugyugót és a kötőt derékon körületekerve megkötik. Ha bőre sikeredett volna, akkor *két lapos ráncot vetnek rá* úgy, hogy azok a csípőre essenek. Ezt a ruhadarabot régen is viselték mindig – telente – az asszonyok, csakhogy akkor még *nadrág* volt a neve. Új nevét a századforduló hozta.

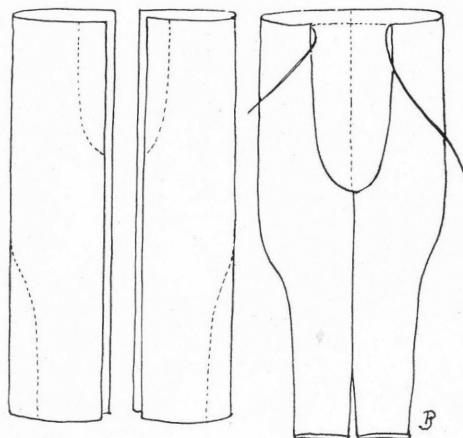
Haskötő

Ezt is télen, és a hidegre érzékeny asszonyok viselik; legkivált szülés után, de olykor a terhesség alatt is. Anyaga: fehér, puha *flanell*. A hashoz fogva szabják ki és a viszáján varrják össze kétrétegűen, majd a színére fordítják. Hogy a hashoz jól idomuljon a *tetején* (23. kép a) és az *alján* (23. kép b) *tódásokat* alkalmaznak (23. kép c). A két sarkára – felül – kötőket varrnak és azzal kötik a derekukra; olykor az alsó sarkaira is varrnak kötőket, hogy minél feszebben felköthető legyen.

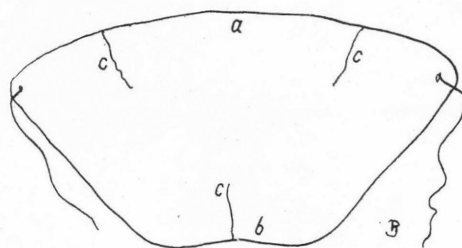
Ing

Az inget, rendeltetésének megfelelően, többféle anyagból varrják. Az ünneplő ing anyaga vékony, fehér gyolcs. Szabása a következő: a *gyolcsot az alakhoz téve, mejjén*, nyaktól lefelé mérik. Eleje (24. kép E) egy szél, a háta részéből (24. kép H) levágnak mintegy 7 cm-nyit, ebből adódik a *pálha* (24. kép P) és az oldalába szükséges *ereszték*. Az ujjá szabásához (24. kép U) szintén egy szél szükséges, amit *kereken összefognak*, ujjnyi részt kihajtanak az anyagból, erre varrják a *varrás* sima részét és mellé a *farkasfogat*, amelynek másik része, az úgynevezett *fehéres* már a gyolcson van. Ha az ingujjban *fehéres* hímzés van (24. kép F) akkor *kétvarrásos* (25. kép), ellenkező esetben *egyvarrásos* az ing (25/b. kép I).

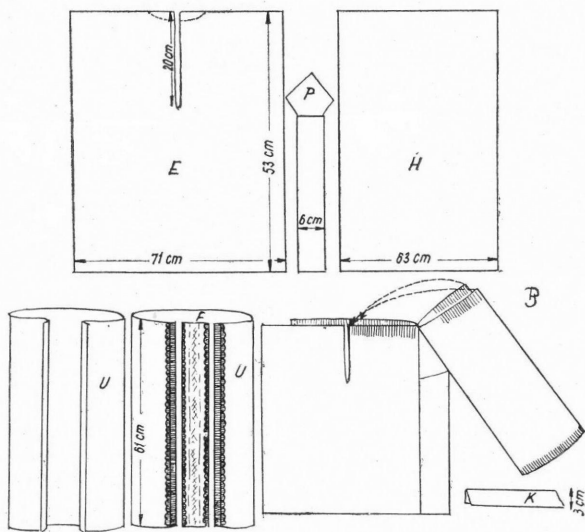
Az ing szabása úgy folytatódik, hogy a nyakkivágás kikerekítése után bevágják a *hasítékot*; aztán amikor az ujjakba bevarrták a *fehérést*, akkor fent, a vállhoz illeszkedő résznél – alul, ahol majd a pálhát bavarják – behasítják; ugyanígy behasítják a kézellőnél is – szemben a *fehéréssel* – és ekkor az ujjakat *mellévarrják* a pálhák segítségével. Majd az ing nyaki részét és az ujjak „válla hegyét” *türeszedik* (beráncolják). Ezután a beráncolt alsó részekre (az ujjakra) rávarrják a keresztzetemes *kézellőket* (24. kép K és 25. és 25a kép), amelyeket alul *magyar zsinórozással* (25/a. kép B) díszítenek (vö. még 25/b. kép G). Az ingujjak „befoglalása”, a *pálha bekerítése*, valamint az oldal *ereszték* körülvarrása *barackmag* varrással történik (vö. 25. kép), a hónaljnál viszont kis *vízfolyásos* varrást alkalmaznak (25. kép). Az ing *mejje*, *kézellője*, *galléra* van a legváltozatosabb mintákkal, öltésekkel kivarrrva (vö. 25., 25a és 26., 27. képekkel). Az itt alkalmazott minták nagysága és a motívumok milyensége szerint változik az *akasztások* száma. „Az ing hasítékját *béhányják* (gomblyuköltéssel bevarrják), úgyszintén a kézellőjét is; itt a béhányás csúcsában kis barackmagos varrás van.” Nyaknál, a mellén: (25. és 25a kép) mindig az ing varrásának megfelelő színű (kék, piros vagy fekete) maguk fonta *kötőt* alkalmaznak, ugyanezzel kötik össze a kézellőket is (25a kép B); a kézellő kötők végén kis *bojt* is van.

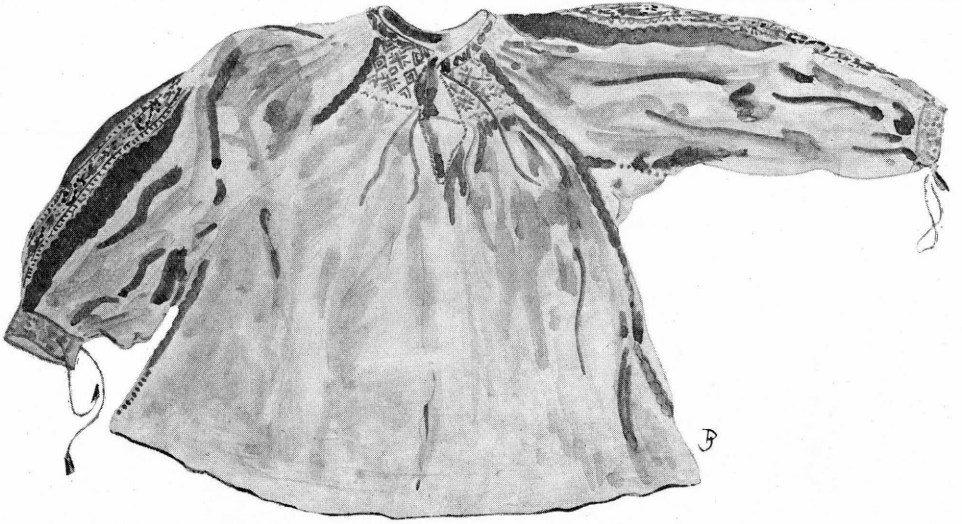
22. kép. A bugyi szabása

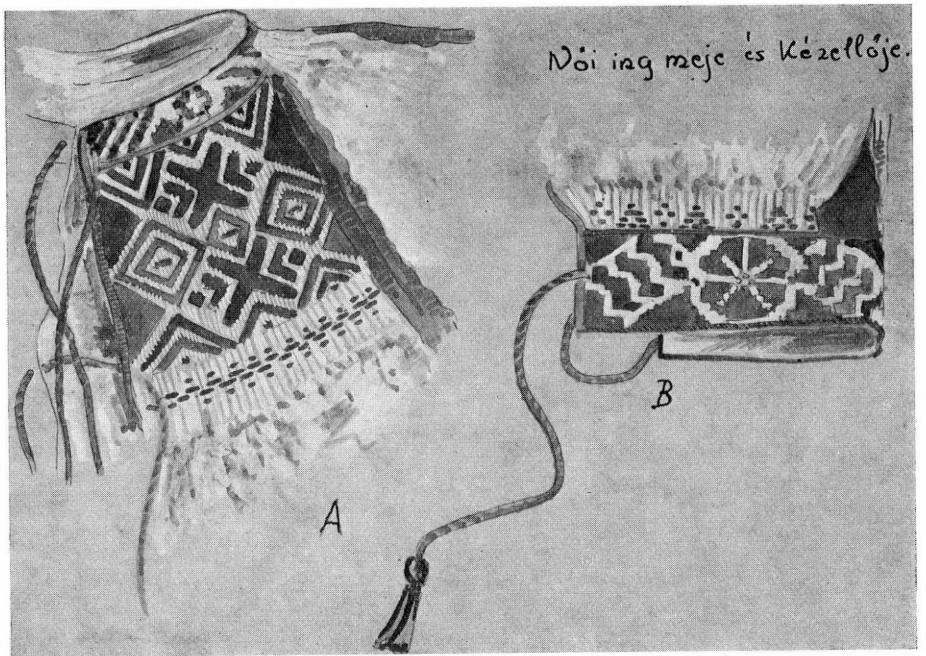
23. kép. A haskötő

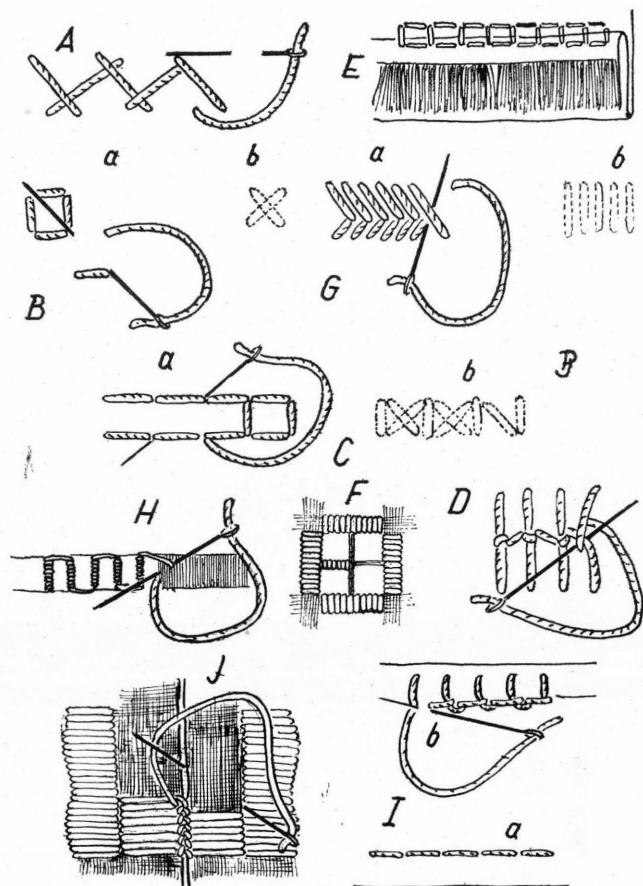
24. kép. A női ing szabása

25. kép. Ünneplő női ing

25/a. kép. A női ing meje és kézelője

25/b. kép. A hímzések öltéselemei

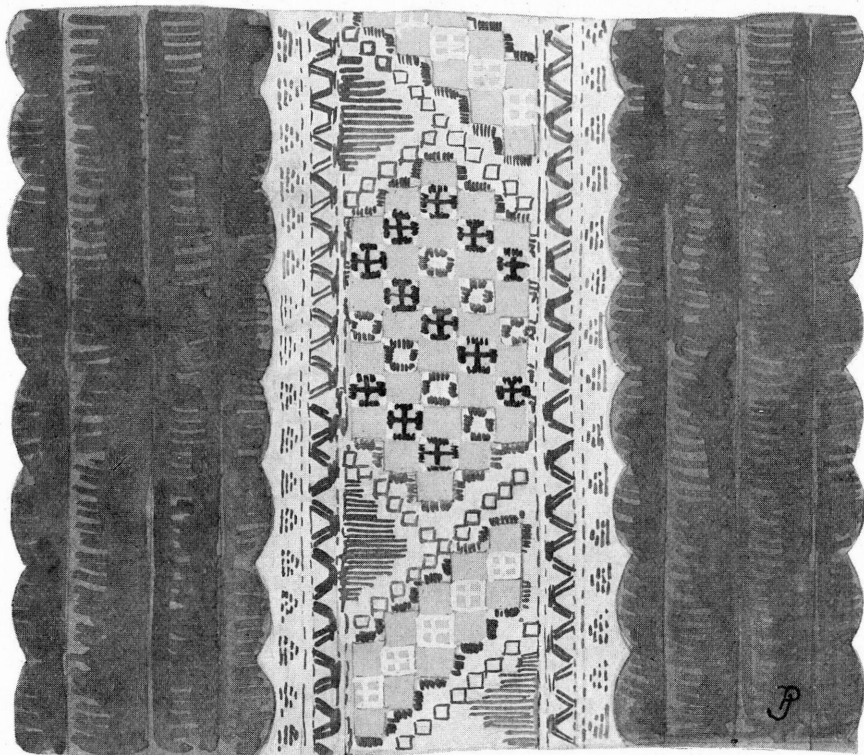
Bár az alapmotívumok megegyeznek, mégsem lehet a faluban két teljesen azonos, *fehéres inget* látni. Mindnek különböző még az elnevezése is, pl. *fehéreses* (16. kép), *ablakos fehéres* (27. kép), *barackmagos fehéres* (17. kép) stb. Változatosak az ingmell szedések is: pl. *12 akasztalatú rózsa és asztalláb* (28. kép), *darázs-fészkes mejszedés* stb., stb.

A györgyfalvi kislányokat már 10–12 éves korukban tanítja az anyjuk varrni, hímezni és bizony nem egyszer keservesen meg kell szenvedniük a majdan kezük alól kikerülendő tökéletes munkáért. A legkisebb hibát észreveszik egymás munkáján, s ha a *kétvarrásos ing* színes fejtője, vagy az *egyvarrásos ing* „sima varrása” nem kellő tömörségű, „már leszólják, pirongatják” mondván: „hogy voltál képes ilyen *tettes fejtőt* (léha, foszlékony) venni”.

Minden ingnek elengedhetetlen kelléke a varrás színéhez igazodó kettős *bojt* (29. kép), amelyet a gallér-kötővel erősítenek fel. Idősebb asszonyok ingének a *fejtője* csak fekete és rendszerint *egyvarrásos*, ha *fehéres* is van benne, az csak nagyon keskeny lehet.

„A viselő ing anyaga kendervászon”; ennek a szabása megegyezik az ünneplőével, csakhogy erre azt mondják: *hadi ing*, mivel egy szerény kis varrá-

26. kép. A kétvarrásos ing fehérese

son kívül, ami a gallért és a kézellőket díszíti, semmi hímzés sincs rajta. Hordják „a segesvári szótt, kockás anyagból” varrt ingeket is, amelyeknek a szabása azonos az ünnepi ingek szabásával, de ezek az ingek még a *hadi ingeknél* is egyszerűbbek, minthogy semmiféle díszet sem látni rajtuk. Általában megfigyelhető jelenség, hogy Györgyfalván is, a korábbi díszesebb holmikat mindig az új, a magukban mintás, anyagok segítenek „elhagyni”, vagyis a felhasznált új anyagnak merőben másnak kell lennie külső megjelenésében, mint az addig felhasznált anyagok. A háborús szükséglettel nyílik mindig alkalom az új anyagok megjelenésére. „A szükség törvényt bont, a nyomorúság rongyot vet”, mondogatták az idősebb adatközlők.

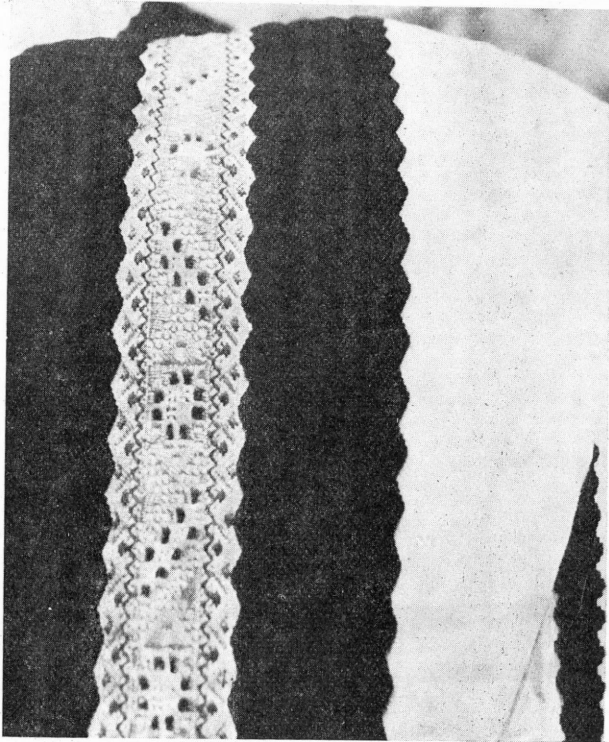
NŐI FELSŐRUHÁK

A köntös

Már felsőruhának számít a *köntös* is, amit a karonülő kisgyermekre adnak az ingecske fölé. Ennek az anyaga csak kék karton, vagy valami melegebb anyag, de mindenképpen csak kékszínű lehet, mert a falu hiedelme szerint, ha piros köntöst adnának rá, a gyermeket *elérné a frász*. Másféléves koráig óvják a gyermeklányt a piros színtől; addig teljesen díztelen a köntöse, azután már „kis piros olajos kartonnal beszegik a nyakát”, esetleg kis varrást tesznek rá. A köntös tulajdonképpen ingszerű ruhadarab (30. kép), kerek nyakbevágás-

27. kép. Női ing ujjrészelete.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

28. kép. A női ing mejj-
szedése. Foto: PAP
JÁNOSY Magda, 1942

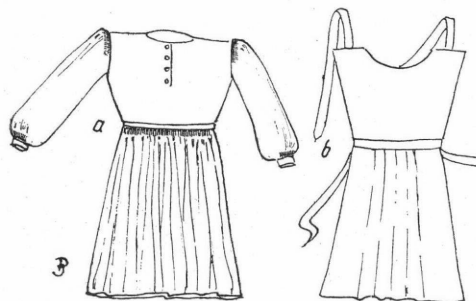

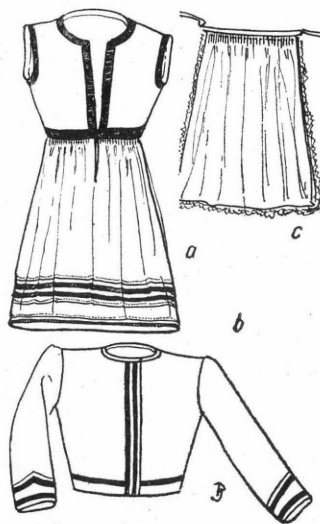
29. kép. A női ing bojtja. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

sal. Leánygyermeknél elől, fiúnál hátul van a köntös hasítéka, s egy pár apró gombbal gombolódik (30. kép a). Hosszú ujjja a vállnál és kis kézellője felett is, *tűreszedett*; úgyszintén a derekát is *tűre szedik* és a ráncolás fölött úgy helyezik el — a hátul egy gombbal összegombolt — keskeny kis övet, hogy a ráncolás látható legyen. A kis köntösre adják rá a *lékrit* (57. kép), amelynek az anyaga fekete, vagy kék alapon rózsás mintájú *parkét*, (vö. 32. kép). Rövid kis kabátka ez, hosszú ujjakkal; elől három — visszáján rávarrott — kötővel fogható össze, újabban pedig már gombolással.

A karonülő gyermek ünnepnapi öltözéke a következő: fején kis *főkötő*, *köntöse* fölött *lékrit*, altestét begöngyölik a *kifogójába* s erre göngyölik rá — a régebben igen kedvelt — „gyermek pikétet”, amely vastag flanell, vagy *parkét* anyag, nagy piros, kockás mintával. Mivel ez a „gyermek pikét” meglehetősen nagy volt, hosszan lecsüngött az anya karján. Ez helyettesítette a pólyát. Pólyát egyébként csak a legutóbbi időben (1942-ről van szó) kezdenek használni, rendszerint abban az esetben, ha egy módosabb keresztszülő — aki a keresztgyermekét a keresztelési alkalomra tetőtől talpig maga öltözteti fel — esetleg pólyát is vesz. Egyébként megmaradnak a régi szokás mellett .

30. kép. Köntös és mejjesruha

31. kép. Lájbis köntös, vizitka
és derekos ruha

32. kép. Hétéves leányka. Foto: PAP
JÁNOSY Magda, 1942

Mikor a gyermek már egy éves és járni kezd, maradék kartonból *sünyölnek* (eszakábnak) neki *mejjes ruhát* (30. kép b). Ez úgy készül, hogy: „... kiszabják a mejjet, beszegik; az alsó részre pár lapos ráncot vetnek, begallérozák és hozzávarrják az ingrészhez. Vállára, derekára kötöket varnak; hátan kersztbe átkötik. A köntös fölé adják; hűvös időben rájön a lékri.”

A leánygyermeknek – 6–7 éves korig – ezek a ruhadarabjai. Később, 7 éves kora után, ma már az sem ritka, hogy korábban is, *lájbis köntöst* adnak rá (31. kép a). Ennek a lájbis köntösnek az anyaga vagy apró-mintás – rendszerint kék vagy piros alapú – karton, vagy *segesvári szőttes*. A lájbi részt külön kiszabják és megvarrják; és külön *begallérozzák* a türeszedett szoknyát (31. kép a), elül hasítékot hagyva. A szoknyát aztán vagy egy-két *hajtással* (szegő), vagy egy-két *pántlikával* díszítik. A lájbi részt – ha piros alapú az anyag: kékkel, ha pedig kék – pirossal szegik be; jó 2,5–3 cm szélességben. Elöl, rendszerint, horgas kapocccsal tartható össze. Egyszerű kis *ruhát* (kötényt) kötnek elébe, (31. kép c), amely vagy mintás karton anyag – teljesen simán, minden dísz nélkül megvarrva – vagy egyszínű piros, vagy kék segesvári szőttes, keskeny kis csipke dísszel. Hűvösebb időben kis *vizítkát* (31. kép b) adnak a gyermekre, amelynek az anyaga vagy mintás karton, vagy *parkét*. A vizitka szabása megegyezik a nagyokéval, de különbség, hogy az egy vagy két sorjában alkalmazott keskeny pántlika díszei jóval egyszerűbbek. Elöl vagy kapcsolódik, vagy gombolódik.

A lányka 12–13 éves korában kap először szoknyát, meg *glott lájbit*, amit azonban csak ünnepnapokon hordhat és nagy kímélettel kezel. Minden felvétel után minthogy szoknyájuk csak *nagy ráncokba van szedve* és mereven levasalva – este gondosan ráncbaszedik, összegöngyölik és mint minden darabját az ünneplőnek, nagy gonddal helyezik el aládában a következő vasárnapig. Viselőnek megmarad a lájbis köntös, sokszor egészen a konfirmációig.

A lájbi

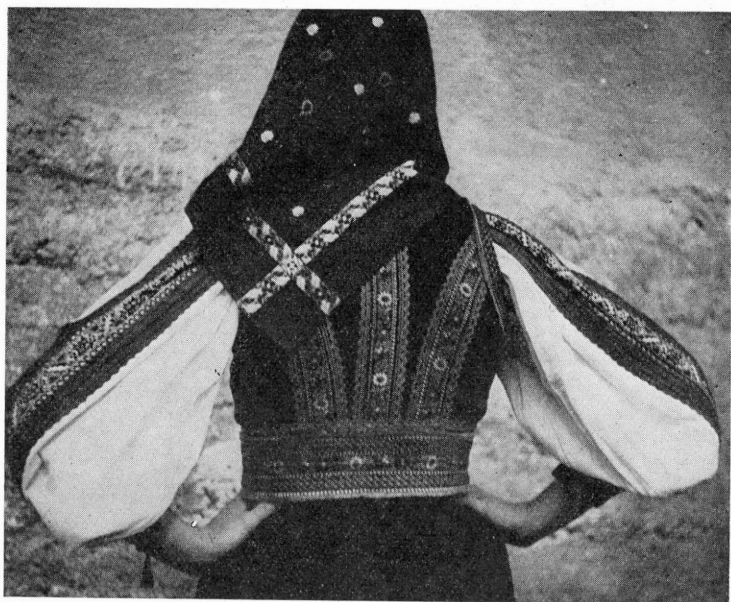
Az ünneplő *lájbi* mindig díszes (vö. 33. és 34. kép), anyaga – a konfirmáció előttinek – fekete glott (35. kép). A 15. évet betöltött lányok, (sőt asszonykorukban is), 30–40 éves korukig, fekete bársony lájbit viselnek. Teljesen egyből szabott; vágás sehol sincs rajta, csak a hátán levő díszek tagolják négy részre. Elöl „baknyöstény kapcsolódik”. Színei: nyaka, karöltője, két eleje és körül a deréknál piros, apró fehér-mintás *diftin*, amelynek közepén, valamint a hátközépen *rózsás-pántlika* látható: két szélén *tarka rongy kieresztve*. Elöl, deréknál és a karöltőnél zöld *kefezsínór* van; mellette, valamint a hátközép pántlika díszei mellett, rózsaszín *violka*. Eleinte a *violka* kizárólag violaszín csipkedíszet jelentett, ma már forma megjelölésre használják, színkülönbségre való tekintet nélkül. Minden ünneplő lájbi *bérelt*; rendszerint piros *lengetég* anyaggal bélelik.

A hétköznapi lájbi rendszerint régi maradék karton, vagy segesvári szőttes anyagból készül (36. kép). Ennek már van oldalvarrása; 2 cm széles fekete (glott) csík díszíti, amely alól piros *rongy* van kieresztve (36. kép), az szegélyezi a fekete csíkot. A derékban körbefutó csík 3 cm széles: elöl – akárcsak az ünneplő – „baknyöstény” kapcsolódik. Olykor az elejét is a derék körülfutó csíkokkal azonos szélességű csíkok díszítik.

Idősebb korban – mint minden ruhadarab – ez is leegyszerűsödik. Fekete glottból készült dísz, legfeljebb a „...bészegésnél kieresztett kis sötétkék *rongy*...”. Később teljesen sima, fekete; hűvösebb időre segesvári

33. kép. Ünneplő lájbi

34. kép. Fialtal asszony bársony lájbiban. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

szóttes, nyárra pedig fekete glott. Öregek bársony lájbit még dísz nélkül sem hordanak. Megjegyzendő, hogy a lájbi viselet nem tekint nagy műltra. Mindössze 40 éve hogy hordják. Annál régebbi időkbe nyúló viselet a:

Mejrevaló

Ennek a nagymúltú ruhadarabnak az anyaga fehér bárányszőr, piros *irrho* rátét díszekkel, valamint dúsan hímzett színes virágmotívumokkal telehíntve (37–38. kép). Emberemlékezetet meghaladó idő óta állandó viselet nőknél, férfiaknál egyaránt, jóllehet nem volt mindig ilyen gazdagon díszített, mint a maiak; „1890 körül kezdett a mejrevaló így kivirulni”.

A ruhadarab régi volta már abból is kitűnik, hogy mind a konfirmáció, mind az esküvő alkalmával ezt veszik fel és nem az újabban megkedvelt lájbit, vagy esetleg a *vizitkát*, legyen az idő meleg a jeles alkalomkor.

A vizitka

A vizitka változatos anyagú: *parkét*, *diftin*, bársony, selyem, vagy karton anyagból készült ruhadarab. Leginkább ünnepelőnek és nem viselőnek hordják. Kora tavasszal, késő ősszel és télen, tehát hidegebb időben viselik. Szabása egyszerű: a két oldalvarrás három részre tagolja; a hátán nincsen vágás csak két hajtás (39. és 40. kép). Egyszerű, keskeny szegett nyaka van. Hosszú ujján *madzsetta* és elől végig gombok, amikkel begombolják. Díszítése az alapanyag szerint változik, pl. egy piros, apró mintás vizitkán a piros és zöld pántlika díszeken kívül — amelyből elől végig, a sötétebb árnyalatú *diftincsíkra* kettős *horgolást* varrtak — fehér *sujtást*, a mandzsettáján pedig ezen kívül fehér *farkasfog* és rózsás pántlikát figyelhettünk meg. Bélelésére *lengetég vásznat* használnak.

Idősebb asszonyok — 45–50 éves koruk után — fekete glott, vagy segesvári szóttos vizitkákat viselnek. A fekete glott vizitka díszé azonban már nem pántlika, hanem az ujján elől, végig és a derékon körben fekete pántlika szélességre vágott, glottcsik fut, amely alól keskeny piros, vagy sötétkék *olajoskarton rongyot* eresztenek ki. Ezelőtt — körülbelül 30 esztendővel —, amikor a vizitka divatja térhódított, még mindenki maga varrta, igen egyszerűen (30. kép). Kartonból vagy *parkétból* a kellő hosszúságúra lemért anyagot összehajtották, a nyakát kikerekítették; az ujjá anyagát is össze hajtották és csukló felé keskenyedően varrták össze. Pántlikát varrtak bele, minden díszítés nélkül. Egyszerűen piros vagy kék pántlikával körülszegették; elől *patenttal* kapcsolták össze. Csipő közepéig ért és a kötényt rákötötték úgy, hogy a kötény derékban lefogta és az anyag bősege miatt a csipőn kissé fodrosan állott. Eleinte viselőnek hordták, mert ünnepnapokra mindig a *mejrevalót* vették fel.

A kötények

A györgyfalviak is, mint a kalotaszegiek és az erdélyiek általában, a kötényt *ruhának* nevezik; Van belőle ami az ünnepi öltözékhez tartozik és van amit viselőnek hordanak. Az ünnepi öltözékhez való a következő képpen készül: a *ruhát* két részből szabják, de gyakori az egyszerűből szabott is. Aszerint, hogy a szélén a „... díszítő pántlika egy vagy két sorjával van...” megkülönböztetnek *eggyendű-* és *kétrendű-pántlikás ruhát*.

A két szélből szabott, kétrendű, kék pántlikás ruha (41. kép) alapja pl. fekete glott; hossza 75 cm, *széle* (az alja) 130 cm, *galléra* (a dereka) 34 cm. Díszei: a rózsaszín *violka*, a *fehér sujtás*, középen a kétsorjával alkalmazott *libagége* és a

35. kép. Fiatal lány glott lājiban.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

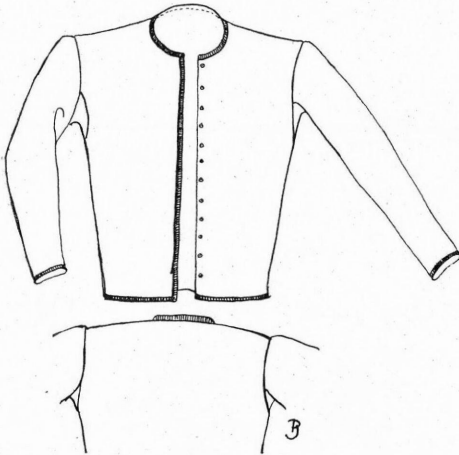
36. kép. Hétköznapi lājbi

37. kép. Fiatal lány mejjrevalóban.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

38. kép. A mejjrevaló díszítése.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

39. kép. Régi vizítka

40. kép. Vizítka

két sarkában levő *ablak*, annak közepében a *rózsá*. Szalag szükséglete: 7 cm széles szalagból a *ruha* méretei szerint és aszerint, hogy *kétrendűre* csinálják-é, vagy *egyrendű-pántlikásra*, változó, de annyi kell, hogy az *ablakok* és a *rózsák* is kiteljenek. A *rózsát* a következőképpen készítik el: beráncolnak egy szalagdarabot az egyik szélén, majd kerekre húzzák, mint a *kokárdát*, ezután a szélére egy keskenyebb *zöld libagégét* varrnak; a közepébe egymást keresztező két *violka* darabot öltenek, ekkor már a helyére van varrva és a szépen elrendezett *rózsá* köré keretül felvarrják a *rózsaszínű libagégét*. Az így összeállított *rózsá* átmérője mintegy 6 cm, ehhez járul a *libagége* szélessége 0,8 cm.

Az *egyrendű kék pántlikás ruha* (42. kép) alapja régi gyapjúszőtt anyag, törökpiros alapon sárga, világos zöld, sötét kék és fehér mintás csíkokkal) az itt bemutatott darab 1888-ban készült). Díszítését a következőkben adhatjuk: „... simán *begallérozva* zöld gyapjú csipke...”. Egy *rendi kék pántlika* veszi körül, sarkaiban *ablak* közepében egyszerű *rózsával*. Gyakran előfordul, hogy a szalagja nagyon elkopik a *ruhának*, ilyenkor lebontják róla és anélkül viselik; új szalagot ritkán tesznek rá, mert a viselőbe fogott ruhán halványan látszik a szalag helye és az marad a dísz. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a díszes ruhákat csak nagyon kivételes esetekben fogják viselőbe, azok öröklődtek, vagy az idő ette meg őket a ládában, de viselőbe nem igen fogták be. Az első világháború azonban ezt a szokást is kikezdte.

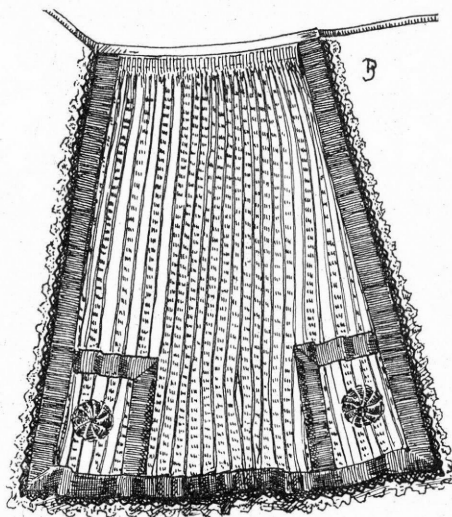
Az „egyszerű lila kis ruha” egyszerűből szabott; alapja lila, magában mintás gyári selyem. A gallérja alatt végig futó, majd a ruhát körülkerítő színes csipkén semmi más dísz nincs. Ezt a *ruhát* rendszerint fehér fersinghez viselik.

A *betétes ruha* egyszerűből szabott; alapja bordószínű vékony szövet. „Kereken és egy fél cm széles fehér csipke keríti...” az aljától felfelé mintegy

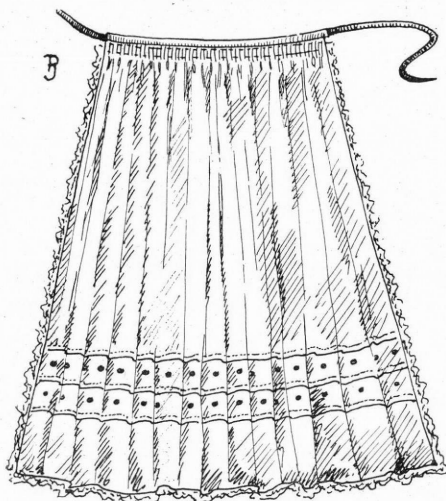

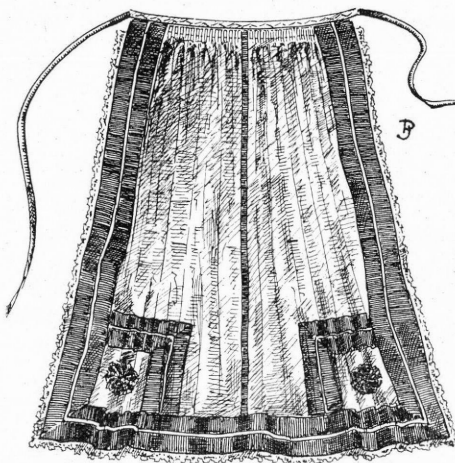
41. kép. Kétrendi kékpántlikás ruha

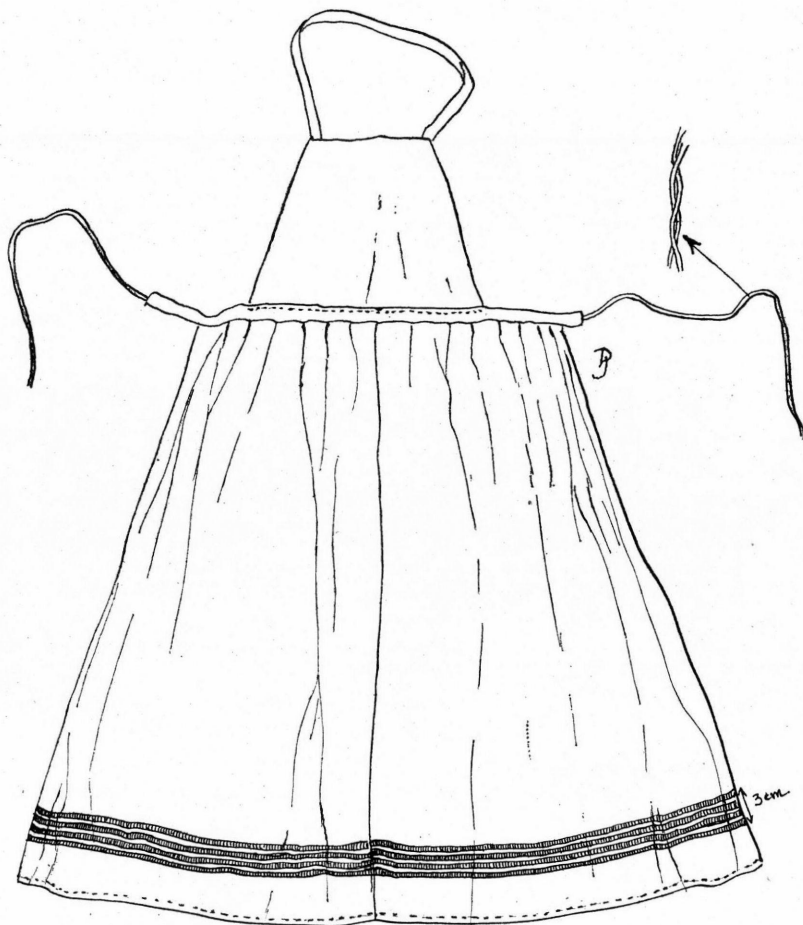
42. Egyrendi kékpántlikás ruha

43. kép. Gyászruha

44. kép. Kétrendi zöldpántlikás piros ruha

46. kép. Vetőruha

tenyérynire, egy-egy sor csipke díszíti. Ezek a csipkék körülbelül hüvelykujjnyira vannak egymástól: ez a *betét*. Gallérát farkasfogazással díszítik, amit fehér cérnával és gépvarrással állítanak elő.

A *gyászruha* (43. kép) alapja fekete selyem, fekete csipke futja körül, amit zöld cérnával gépelnek le. Díszé még az aljától, mintegy 12 cm-re levő, zöld cérnával legépelte *hajtások*, közöttük kék cérnával *kibabozva*.

A *bordűrös ruha* egy szélből szabott, kereken piros csipkével díszített selyem anyagból varrott; az aljától 12 cm-re két hajtást alkalmaznak és e két hajtás között két fekete és egy zöld pántlika a *ruha bordűrje*. A gallérját színes fonalak varrásával látják el *cifrázással*.

Kétrendű zöldpántlikás ruha (44. kép). Anyaga piros selyem, vagy műselyem. Ez a ruha terjedőben van éppen a műselyem miatt és azért is, mert színei elűtnek e régi színektől.

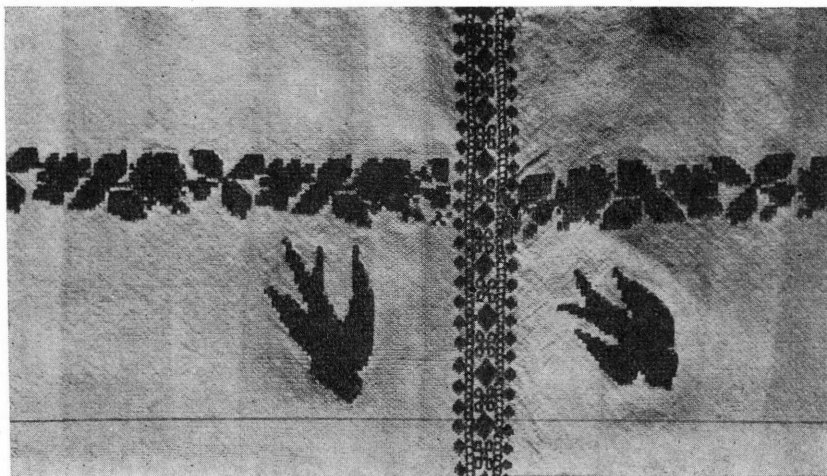
„*Kerekszemmel varrott fehér vászonruha*”, ezt két szélből szabják és *tüdze-léssel adják össze*. Díszítésének színei: a szélén körül futó minta, valamint a kö-

47. kép. Györgyfalvi menyasszony.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

48. kép. Vasárnapi öltözék, tavasszal és nyáron.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

45. kép. A vászonruha elejének összeadása

49. kép. Mezőre menő asszony, gyeszákkal. Foto: PAP JÁNÓSSY, 1942

50. kép. Komatálát vivő asszony. Foto: PAP JÁNÓSSY, 1942

zépen és a két sarkában levő díszek, továbbá a *tüzeléles összeadás* és a két fecske színe kék és piros (45. kép az 525. oldalon).

Régebben, mintegy 50 évvel ezelőtt, „... a fekete bagaria fersinghez fehér pikét — körül csipkés — ruhákat kötöttek. Készítettek pántlikás ruhákat is, csak hogy a pántlika keskenyebb volt; sarkába, az ablak közepébe, egyszerű kis rózsát varrtak. A violkával csak a ruha szélét díszítették.”

A hétköznapi, vagy viselő ruhák változó színű karton anyagokból, apró mintával, vagy teljesen simán, vagy egy kis fehér csipke díszsel készültek. Házi és mezei munkára készül a *vető ruha* (46. kép). Ennek az anyaga kendervászon; alja két szélből van, a *mejje* duplán varródik össze, hogy jó erős legyen. Alsó részét, pár lapos ráncot vetve rá, *begallérozják* és így varrják a felső részhez. A *mejjére*, hogy a ruha nyakba akasztós legyen, *pántot* varrnak. Az alsórész gallérjához erősítik a kenderfonalból font *kötőt*. A vászonba, amit erre a célra használnak fel, 3—4, piros vagy kék színű csíkot szőnek és szabáskor a vásznat úgy vágják el, hogy a ruha alját ezek a csíkok díszítsék (vö. 46. kép). A színeknek van jelentőségük, hiszen „... búzát csak kékcsíkból vetünk...” — mon-

dották — mert hiedelmük szerint „a piros csíkosból vetett búza üszögös lenne . . .”. Piros csikúból csak törökbúzát vetnek. Ezért van aztán, hogy minden menyecske két *vető ruhát* — egy kék és egy piros csíkosat — visz a *stafé-rungjába*: egyet vetni, egyet pedig szapulni.

Idősebb korban az asszonyok köténye általában sötétkék és fekete karton, vagy szőttés, igen apró csíkkal, vagy mintával; teljesen simán, minden hajtás, minden egyéb kézzel varrott dísz nélkül.

A fersing

Pántlikás fersing. Anyaga vagy fekete glott, vagy vékonyfehér vászon; két szélből szabják, egyik oldalát összevarrják *előöltéssel*, amely öltést az öregek igen találóan *balhaugrás*-nak neveznek. Visszájára rávarrják a fersing *alját*, amely szerint *egy-* vagy *kétrendű* a fersing. Ez az *alja* 7 vagy 14 cm széles, apró mintás kartonból van. A színére varrott pántlika alól *piros olajos kartont* (*rongyot*) *eresztenek ki*. A pántlika lehet kék vagy zöld színű. A pirosat a leg-ritkább esetben használják. Az alján kezdik *tűreszedni* és pedig nyolcszor az *egyrendűt* és tizenhatszor a *kétrendűt* és azután: „. . . lapítóra, vagy deszkára

51. kép. Ebédet vivő menyecske.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

52. kép. Menyecske vasárnapi öltözetben.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

téve *foggják le* (rakják le) a fonákján, csak tiszta vízzel; részletenként vizezve meg egy-egy darabot, amíg az egész elkészül . . .”. Ma már úgy járnak el, hogy gummi arabikumot főznek és tiszta ronggyal végighúzzák a szedéstől a gallérig; nyáron a napra, télen a kemence tetejére teszik, úgy hogy a türe szedett részt *keresztül akasszák* (rákötik) a lapitón. Tökéletes száradás után veszik csak le és ekkor szedik ráncba a derekát, a derékhoz mért piros galand bősége után, amellyel begallérozzák, majd kihúzogatják az aljából a cérnát; alulról fölfelé haladó öltéssel összevarrják, fent hasítékot hagyva neki. Kötője: a hosszabbra hagyott gallér piros galandja.

A pántlikás fersingen kívül van még a *bészegettes* és a *paraszt* fersing. Az előbbinél az egyik pántlikának csak a fele látszik, mivel: „. . . a fersing visszájába hajlik vissza, alatta piros rongy kieresztve, ugyanígy az utána következő alj peremén is piros rongy.”

A *paraszt fersing* teljesen sima, ilyen az időse asszonyoké és a konfirmációs, valamint a menyasszonyi fehér fersing (47. kép). A paraszt fersingbe jobb oldalt zsebet vágnak, a hasítéktól mintegy 6 cm-re, aminek a szélessége 10 cm, a hossza pedig 8 cm. Régen a díszes, *pántlikás fersingen* is volt zseb; ma sajnálják bevágni az anyagot.

A fersinget rendszerint *felakasztva* viselik (48. kép a, b), csak ha egészen új, akkor sajnálják, mert a felakasztással megtörik a friss ráncolása.

A konfirmációtól a legidősebb korig állandó viselet a fersing ünnepélyes alkalmakra. Az öregeké a *paraszt fersing* teljesen sima, fekete; még ők is felhajtják néha, amikor kilátszik a szürke, *cérnás kötött díszű* pendelyük. Régen, mintegy 50 esztendővel ezelőtt, még csak a *bagaria fersinget* ismerték; színes szalagot varrtak rá, piros *rongydísz* nélkül és nem lévén gummi arabikum, csak ráncokba fogták le. Még viselőnek is ezt hordták, s mindig felakasztották, ha csak nem akarták eltérni, hogy csúfolódjon az öregebbje velük: kétségbe vonván, hogy van pendely rajtuk.

A szoknya

Mínt hogy a fersinget csak vasár- és ünnepnap -- kizárólag napsütéses időben -- veszik fel, borúsabb ünnepnapokra, valamint hétköznap a szoknyát viselik, amelynek a szabása, összeállítási módja teljesen megegyezik a fersingével, csak nem *foggják le apró ráncokba*, hanem egyszerű lapos ráncokba vasalják le. Világosabb alapú, aprómintás kartonból *aljat* varrnak rá, amely felhajtás esetén jól érvényesül. Borúsabb időben ünnepnapokon is viselik, de csak azt, amelyiket még nem fogtak be állandó hétköznapi viselésre. Rendszerint kék, vagy fekete alapú, aprómintás karton, vagy egyszínű fekete vékony szövet az anyaga; ez utóbbit, ha teljesen dísztelen, se hajtás, se pedig pántlika nincs rajta, az idősebb asszonyok viselik. „Újabb módi” a *bészegettes szoknya*. A szoknya alját ugyanis úgy szegik be *piros ronggyal*, hogy viselés közben az körben, mintegy: 1,5 cm szélességben látható legyen.

ALKALMI RUHÁK

Konfirmációkor, *kikérdezéskor*, virágvasárnapján tartják ezt; a kikérdezésre menet tesznek először pártát a lánykák. „Hajukban piros selyem szalag, ugyanilyen színű, csak valamivel keskenyebb a gyöngykötő. Piros fejtős, kétvarrásos ing, glott lájbi, ingbojt piros, új, fejtőnélküli vászon pendely, fekete egyrendű pántlikás fersing, egy rendű kék pántlikás fekete glott ruha. . .” és az öltözéket fekete, keményszárú, csizma egészíti ki.

53. kép. Vasárnap, templomba menet. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

54. kép. Komaságra hivatalos menyecske. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

55. kép. Vasárnapi öltözet ősszel. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

56. kép. Templomba menet télen. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

„Amikor megáldják őket: pártásan, haj és gyöngykötő szalagjuk rózsaszín, kékfejtős, kétvarrásos ing, fekete bársony lájbi, új fejtős pendely, fehér fersing, rózsaszínű -- kereken rózsaszín csipkedíszes -- selyem ruha és piros csizma. Úrvacsora vételkor is ugyanebben az öltözetben vannak.”

Úrvacsora vételkor: „... pártásan, zöld haj- és gyöngykötő szalaggal, bordó fejtős, kétvarrásos ingben, bársony lájbival, kéttrendű -- zöld pántlikás -- fersing, előtte kéttrendű fekete glott anyagú, zöld pántlikás ruha piros violkával díszítve és piros csizma.”

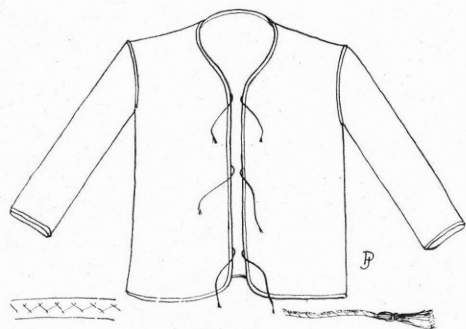
Ünnep harmadnapján: „... pártá nélkül, kék haj- és gyöngykötő szalag, piros fejtős kétvarrásos ing, bársony lájbi, kéttrendi kékpántlikás fersing, fekete glott alapú kéttrendi kék pántlikás ruha és fekete csizma.” A következő vasárnap keszkenő van a fejükön, ízlésük szerinti: fehér, piros, vagy sötétkék alapon színes mintás, anyaga pedig olajos karton; „... a haj- és gyöngykötő szalagot -- amelyek minden esetben egyforma színűek -- tetszés szerint választják ki; egyvarrásos ing, glott lájbi, szoknya, ruhájul egyszerű csipkedíszes bordűrös, vagy betétes és fekete csizma.”

Alapos vizsgálódásaink arról győzték meg, hogy a régi konfirmációs öltözet csak abban különbözött a maitól, hogy *lájbi* helyett *mejjrevalót* vettek fel, a fekete ugyancsak kéttrendi pántlikás *bagazia fersingüket* pedig *felakasztották, feltűzték* (mind a két megnevezés járja). Meg kell azt is jegyeznünk, hogy alig-alig volt különbség a módosabb és a szegényebb leány viselete között. Ha volt is különbség, az abban mutatkozott meg, hogy a szegényebbek ládájában esetleg nem volt annyi sok ruhadarab, valamivel kisebb volt a ruhatár, de a szegényebbek voltak mindig azok, akik az új divatot bevezették. A szegényebbek már elhagyták a *bagazia fersinget*, amikor a gazdagabbak még ragaszkodtak hozzá. A gazdagabbak voltak mindig és mindenben a konzervatívabbak. Abban azonban nem volt különbség, hogy az alkalmakhoz mindenkor alkalmazkodva öltözködtek. Sok esetben előfordult, hogy a szegényebb leány gazdagabb ruhatárral rendelkezett, mint a gazdagok, „... mert az mindenét magára vette...” azaz, a szegényebbek annál többet kerestek, mint ami a megélhetésükhöz kellett, de annyit nem, hogy földet vegyenek; ezért aztán „... szépen jártak és a házukat is szépen tartották...” Nagy vagyoni különbségek egyébként sem voltak Györgyfalván.

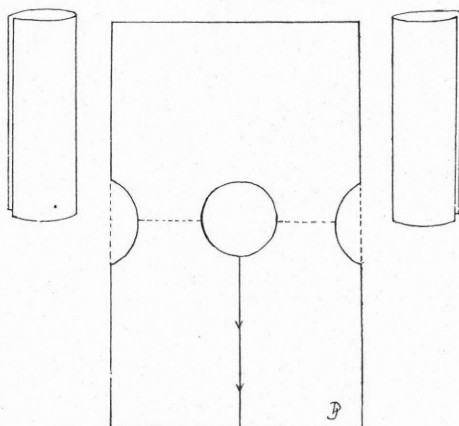
Esküvő

A legkonzervatívabban az esküvői öltözet tartja magát. Szegénye gazdagja igyekszik erre az alkalomra a legjobbat és a réginek leginkább megfelelőt beszerezni. Valahogy úgy tűnik, mintha az anyák és keresztszülők (ez utóbbiak elég fontos szerepet játszanak az esküvői öltözék összeállításában) a maguk esküvőjére készülődnének és most igyekeznének pótolni azt, ami az ő esküvőjük alkalmával elmaradt, vagy nem úgy volt, ahogy szerették volna. A menyasszony öltöztetését, illetve öltözékét, megjelenését a sok adatközlő majdnem egybehangzóan így mondta el: „... A menyasszony fején pártá, amely elé -- ha nyáron van az esküvő -- kis élővirág koszorút fonnak, télen pedig művirág koszorút tesznek. Haj- és gyöngykötő szalagja rózsaszín, teljesen új, piros fejtős kétvarrásos ing, rajta a mejjrevaló, új pendely, apróra befogott fehér fersing, rendszerint színes *kasmér* ruha csipkedíszes, vagy kéttrendi pántlikás selyem ruha, lábán piros csizma, jobb karján átvetve piros alapon mintás olajos keszkenő téglányra összehajtva hosszában -- kezében fehér, vagy hímzett zsebkendő és egy csokor virág” (47. kép).

57. kép. Lékri

58. kép. A lékri szabása

59. kép. Menyecske condrában
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

65. A condra viselés módja.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

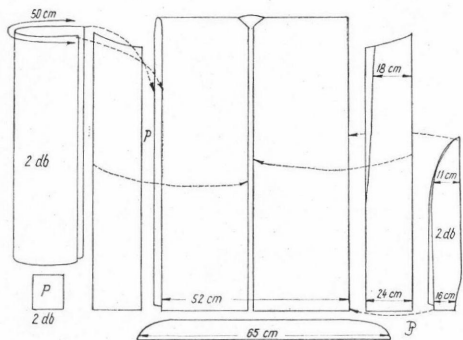
Felkontyolás után is ebben az öltözetben marad a menyasszony, fején — már külön erre az egy alkalomra készült — két részből szabott fekete glott *fűkötőben*, aminek a szélén egy sor fekete csipkesor van; erre kötik a nagy, fehér-gyöles, kendőt úgy, hogy a kint hagyott fodorrész igen előnyösen keretezi az arcot. Az esküvőt rendszerint nyáron tartják, illetve kora ősszel, de ha télen tartják is, ha nem olyan zord az idő, inkább alá vesznek valami meleg holmit, de mégis „egy ingben mennek az esküvőre”. Ha erősen hideg van, az ingre piros, vagy kék bársony vizitkát vesz fel a menyasszony. A haj- és a gyöngykötő szalag természetesen piros, a *vizitkára* pedig ilyenkor ráveszik a *mejjrevalót*; egyebekben teljesen megegyezik a „téli-menyasszony” viselete azzal, amit nyáron vett volna fel.

A hétköznapi viselet

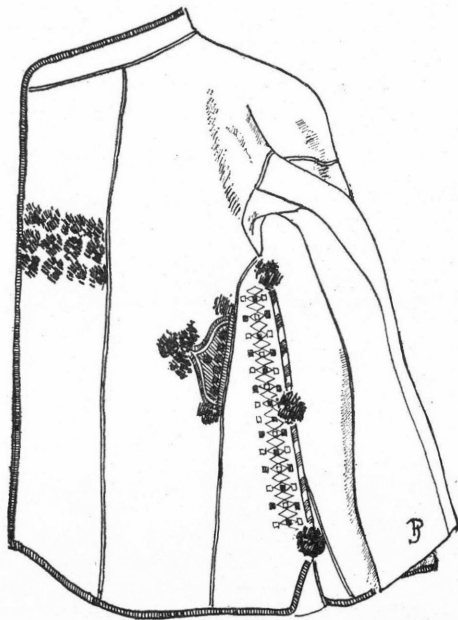
Dologra igen egyszerűen öltözködnek; *hadi-* vagy kockás segesvári szöttes ing van rajtuk, egyszerű kis — „otthonra való” — karton „viselő lájbi”, karton szoknya, vetőruha, fejükön kendő, áll alatt megkötve. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez nemcsak az asszonyok, hanem általában a felnőtt nők öltözéke, vagyis az eladó lányok is így öltözködnek hétköznaponként és dologidőben. Otthon rendszerint maguk készítette papucsot hordanak (amit erős posztó szövetből varrnak; régebben könnyű bőrbocskoruk volt), csak az utóbbi időben dugják a lábukat *szandálba*, vagy gyári papucsba; melegidőben leginkább mezítláb járnak otthon. Ha ki kell menniük a mezőre, pl. paszulyt szedni, karjukra veszik az otthon szőtt piros kockás *gyeszákot* (iszák, átalvető) és a fenti öltözékben, mezítláb sietnek el hazulról (49. kép).

Vannak alkalmak, amelyek nem ünnepnapok, de mégis megkövetelik az egyéntől, hogy bizonyos ünnepélyességet adjon megjelenésének; ilyen alkalom pl. az is amikor a koma-asszony ebédet visz a betegágyas koma-asszonyának. Az a szokás ugyanis, hogy a keresztelő után egy alkalommal ebédet kell vinni. Erre az alkalomra nem öltöznek ünneplőbe, de az alkalomhoz illően kívánnak megjelenni a falu színe előtt. Erre az alkalomra pl. így öltözik fel az ebédet vivő asszony: „... bordó, fejtős kétvarrásos ing, kétfendi pántlikás fersing, fekete fejtős pendely, piros selyem bordürös ruha, fekete bársony lájbi, piros kásmér keszkenő, a lábon fekete csizma. A fersing felakasztva.” Balkezükben viszik a *sültet* tányérban, amire egy másik tányér van ráborítva és az egész befogják a piros szedetttes *koméasszony takaró ruhába*; a két tányér fölé még egy kistányér süteményt is tesznek. A jobb kezükben *kötő kosárba* (fazék-kantár) tett *röstölő* van kis *takaróruhával* lefedve, ebben van a leves, (vö. 50. kép). Ugyanígy vannak felöltözve akkor is, ha hétköznapon beteget mennek meglátogatni.

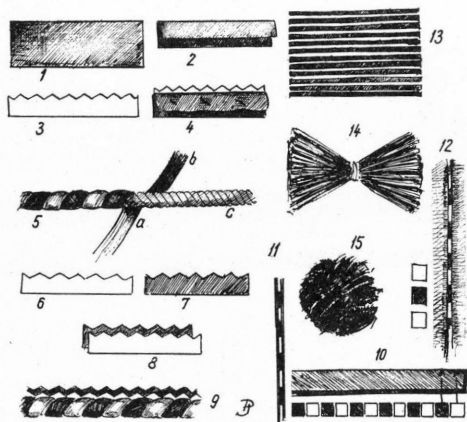
Ha pedig a mezőre mennek, hogy ételt vigyenek a kaszásoknak, vagy az aratóknak, vagy más mezei munkában foglalatostkodóknak, a fiatal asszony akkor is csinosan felöltözik (51. kép). Ilyenkor illendő: „... egy varrásos fekete-fejtős ingbe, szürke cérnás pendelybe, egyszerű kis lájbi-val, felakasztott fekete szoknyába, bordürös, vagy tarka ruhát kötve, fekete csizmában és a fejen fekete alapon tarka mintás kendővel öltözve kell a mezőre menni . . .”; az étkezéshez szükséges evőeszközöket, apróbb holmikat pedig a derekára erősített és visszahajtott *takaróruhában* viszi ki. Egyebekben itt is szabály, hogy a leves-ételt mindig a jobbkezeben — rendszerint *röstölőben* — kell vinnie, míg a balkezeben, *takaróruhában* a kenyeret, tésztát, vagy egyéb szilárd ételneműt visz. Ezek olyan szabályok, amiket mindenki igyekszik pontosan betartani, hacsak

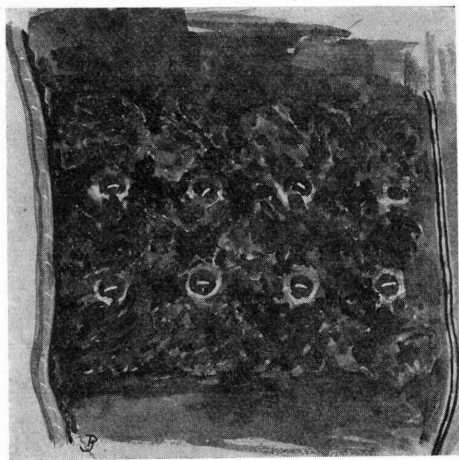
60. kép. A condra szabása

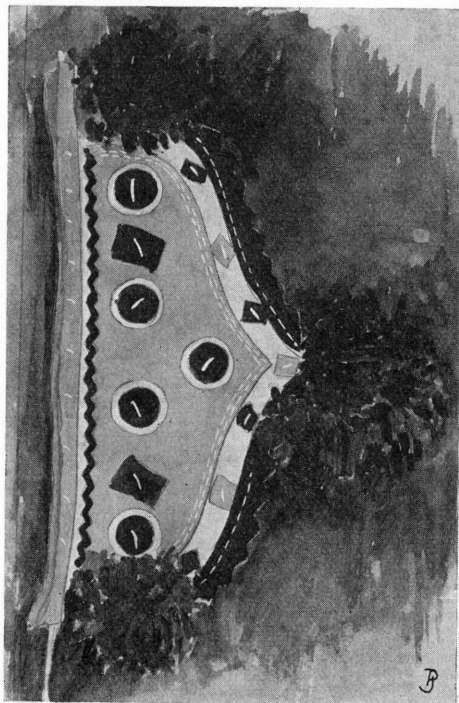
62. kép. A condra

61. kép. A condra díszének összeállítása

63. kép. A condra mejjdisze

64. kép. A condra zsebdísze

nem akarja, hogy megszólják. A faluban ugyanis mindenki mindenkit ismer és egy lépést sem tehetnek sehová, hogy szemmel ne tartanak egymást. Mindent megnéznek, megfigyelnek és azonnal szóvá is teszik észrevételeiket, legyen az dicsérő, vagy elmarasztaló. Törekszik tehát mindenki, hogy megfeleljen a köznormáknak.

A vasárnapi öltözet

A vasárnapok megünneplése különösen a fehérnépek öltözködésében jut kifejezésre. Az időjárás és az évszakok minden esetben meghatározzák a viseletet. Derült, meleg, napsütéses tavaszi, nyári és őszi vasárnapokon az illem a következő ruházatot írja elő a Györgyfalviaknak: „... lányok, menyecskék kétvarrásos ingbe, fekete, vagy színes fejtős pendelybe, menyecskék bársony-, lányok glott lájbiban, színes csipkés selyem, vagy szóttos ruhába, felakasztott két rendi pántlikás fersingbe, piros csizmába, menyecskék tarka keszkenőbe, hajadonfőtt, színes pántlikákkal kell, hogy felöltözzenek (vö. 52. kép).

Ha esős az idő, akkor valamivel egyszerűbben öltöznek (53. kép), de azért még mindig díszesen. Ilyen esetben a kétvarrásos ingre egyszerű kis karton lájbi kerül, a felakasztott sima fekete szoknya alól kikandikál a fekete fejtős pendely, maguk elé körül csipkés szóttos ruhát kötnek. Fejükön tarka kendő, a lábukon fekete csizma. Ilyen esetben a lányok is köthetnek kendőt, mert

66. kép. Sárgaringlis, tulipános piros csizma.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

„... mindenki tudja, hogy az az egészségiért van...”; a lányok sem sározzák ilyenkor a piros csizmát, hanem feketét húznak.

Ritka ünnepélyes alkalomra öltözött fel az 54. képen látható menyecske. Valójában, ha esküvőre hivatalosak, vagy a komaságba mennek, avagy bálba igyekeznek, akkor vesznek fel kétvarrásos inget, kétrendi zöldpántlikás *bészegettes fersinget*, kétrendi zöldpántlikás ruhát, hosszú selyemrolytos bársony keszkenőt és piros csizmát. Elmaradhatatlan ilyenkor a *mejjrevaló* is.

Őszfelé, amikor már hűvösödik az idő, előkerülnek a *vizitkák* (55. kép). Például a sötétkék *vakvirágos* (magában mintás) vizitkához felteszik a gyöngyöt; ilyenkor mind a fersing, mind pedig a ruha kétrendi pántlikás; fekete selyem keszkenő és piros csizma egészíti ki az öltözetet.

A téli hidegek beköszöntésével előkerülnek a *lékrik*, amelyeket rávesznek a *vizitkára*, efölé kerül aztán a *mejjrevaló* (56. kép), a feje sötétszínű selyem keszkenőt kötnek, egy vagy kétrendi pántlikás fersinget vesznek fel, maguk elé hímzett fehér *vászonruhát* kötnek és piros csizmát húznak a lábukra. A kezükben mindig ott van az összehajtogatott kiskendő, amibe templomba menet az imakönyvet fogják; ezt a kendőt mindig a jobbkezükből tartják. A szerepe kizárólag dísz, mert orrtörlésre a zsebükből vesznek elő kiskendőt.

Gyász

Gyermeklányoknak erre az alkalomra nincsen külön öltözetük; a ruházatukban való változás csak abban van, hogy a hajjukba fekete pántlikát fonnak. Konfirmáció után már a gyász alkalmára is van öltözete a leánynak. „Hajjukba fekete pántlikát fonnak, aminek a vége szélesebb fekete szalag; fekete fejtős egyvarrásos inget vesznek fel, annak csak fekete bojtja lehet, egyszerű kis fekete glott lájbi egysoros kék pántlika dísszel, fekete csipkés egyszerű kis ruha, fejükön fekete keszkenő, lábukon fekete csizma.” A gyász leteltéig sehová sem mehet a lány fedetlen fővel; pártát egyáltalán nem tehet a fejére és otthon, ha nem fekete keszkenőt köt, akkor csakis kéket köthet, pirosat, de színeset semmi esetre sem. Ez szigorú szabály. A gyász színe mind a leányoknál, mind a fiatal asszonyoknál egyforma: a fekete és a kék szín. A kék színt azonban a nagy nyilvánosság előtt nem viselik, csak otthon.

Az idősebb asszonyok, 34–40 évesek, akár otthon, akár kint vannak, az egész gyászév alatt csak feketében járhatnak. Függetlenül attól, hogy kit gyászolnak. (A gyász ideje egyébként függ attól, hogy milyen rokoni fok köti őket a gyászolandóhoz. Szülőket, gyermekeket és az élettársakat mindenképpen egy évig gyászolják.) Ezek az asszonyok fekete fejtős egy- vagy kétvarrásos inget, teljesen sima magából szegett glott lájbit, fekete - minden dísz nélküli-szoknyát, kék pántlikával díszített vizitkát, fekete ruhát, fekete keszkenőt és fekete csizmát hordanak. A kezükben levő kiskendőt erre az alkalomra vagy kékszínűre váltják, vagy szélesen beszélnek sötétkék színnel.

A 45 évnél idősebb asszonyok fekete *paraszt fersinget*, vagy szoknyát viselnek, ahhoz fekete fejtős egyvarrásos inget vesznek fel, fekete glottból, vagy segesvári szóttérből - minden dísz nélkül - készült lájbit, csipkedísz nélküli fekete karton *ruhát*, fekete keszkenőt és fekete csizmát viselnek a gyász ideje alatt. De az ő öltözetük már egyébként is eléggé sötét színű és mindenekben egyszerű. Ezek az idősebb asszonyok télen a sötétkék *lékri* alá veszik a *mejjrevalót*, amely azonban már koránt sem olyan dúsan hímzett, mint a fiataloké; általában sötét fonállal hímzett egyszerű díszeket varr a szücs az idősebb asszonyok *mejjrevalójára*. „Az idősebbek mind évről-évre veszítik a díszet, az ő ruhá-

juk egyre sötétebb és egyszerűbb, végezetre gyászba öltözködnek . . .” és ez a mondás ki is fejezi a valóságot. Az idősebb asszonyok viselete az évek során színben sötétre vált, díszeit elhagyja és egészen egyszerűvé válik.

A halottak öltözéke

Az elhalt pólyás gyerekre fehér gyolcs inget, fejére színes főkötőt, lábára fehér harisnyát adnak. Régebben otthon varrták a térdig érő kis harisnyát; a gyermek szemfedőjét az *ábrázatjánál* felhasítják, hogy a másvilágon ne legyen lezárva az *arca*. Az egy-két éves leánygyermeknek már varnak *baracmagos inget, köntöst* és *mejjesruhát*; a fejére főkötőt kötnek és a lábára fehér harisnyát húznak. A valamivel idősebbeket, 15 éves korig, *kétvarrásos ingben, lájbis köntösben*, kis *ruhával*, fehér harisnyában és középen elválasztott, kibontott, hajjal temetik el. *Szemfedőjére* rózsaszín és piros pántlika díszet tesznek.

A fenti ruhákat, ha a gyermek hosszasan beteg és menthetetlennek ítélik, már előre megvarrják. Ilyenkor azonban senkinek sem mutatják meg, hogy mit csinálnak és, ha kérdezi valaki, akkor is valami mást mondanak, „ . . . nehogy szomorúságot okozzanak neki”, azaz a haldoklóknak. Ha hirtelen, váratlanul esett a halál, akkor többen is hozzálátnak, hogy a temetés, illetve a felravatalozásra, a *hidegágyra* minden készen legyen. Nem nyugodna — hitük szerint — a megholt, ha nem a szokás előírta öltözetben temetnék el. Ugyanez áll a *hidegágyon kiterített*, halottra is. A sérelmet szenvedett halott nem hagyta aztán nyugtot a hátramaradottaknak, amíg a mulasztást jóvá nem tették, olyképpen, hogy a teljes ruházatát elkészítik és alkalomadtán, becsomagolva egy halottal utána küldik. A halott a küldeményt a lábánál viszi magával.

A konfirmált leányt már menyasszonyi öltözékben temetik el. Ez az öltözék valóságos kell, hogy legyen, tehát nagyértékű ruhatárat temetnek el a leánnyal. Csak annyiban van változás, hogy a halott fején párta helyett *muszkátéből* (muskátliból) font koszorú van; a haja, mint a kicsiknek, ki van bontva, ma már nem *mejjrevalót*, hanem díszes fekete bársony lájbit adnak rá (de akinek van mejjravalója az abban temeti el), a lábára csizmát nem, hanem csak fehér harisnyát húznak. Felöltöztetik, de a koporsóba ezenfelül még beleteszik 3—4 legszebb ruháját, keszkenőjét, pántlikákat; a koporsó két végén két hosszú szedetttes (szőtt) kendő csüng le, de kilátszik a halott alatt levő két szedetttes *abrosz* vége is. Ráborítják a kereken apró szalagcsokrokkal díszített szemfedőt és a koporsóban levő holmikat úgy helyezik el, hogy a fedél leszegezése után minden szöttesnek a sarka szabadon kicsüngjön. A ravatalozás a koporsóban történik, azt használják *hidegágyul*.

A fiatal asszonyt legszebb ruhájában temetik el. Lábán fehér harisnyával és éppen úgy, mint a konfirmált lányok esetében, tele van a koporsója *szedetttes abroszokkal*, kendőkkel, ruhákkal, keszkenőkkel, csak pántlikákat nem tesznek a koporsójába. Haja nincs befontva, csak az odahelyezett kotykarika köré van lazán feltekerve. Szemfedőjének négy sarkában gyöngykötőjének a szalagjából készült, kis csokorra fogott pántlika díszek vannak.

Az öreg asszonyokra fekete, egyvarrásos inget, fekete glott lájbit, külön erre a célra készített, szürke cérnás kötéses pendelyt, fekete paraszt fersinget, fekete selyem ruhát (kötény) adnak. Fejükre fekete keszkenőt kötnek, amely alatt ugyanúgy, mint a menyecskéknek, befonás nélkül, a kontykarika köré tekerve hagyják a haját, a lábukra pedig fehér harisnyát húznak. A harisnya tehát minden esetben fehér, hiszen hitük szerint: „ . . . csak a fehér az ő tiszta színük, amiben ott járhatnak”. *Öreges szemfedőjük* azonban boltból vett fekete,

mintás szemfedő. Hogy miért ilyen, okát nem tudták adni. Egyebekben az idső halottat fehér lepedőbe csavarják és nem tesznek melléje semmit, hacsak kifejezetten nem kért valamit, valami kedves holmiját.

MELEG FELSŐ RUHÁK

A hárász kendő

Azt lehet mondani, hogy a *hárász kendő* nem terjedt el Györgyfalván, csak újabban vesznek ilyent a 7–8 éves leánygyermekeknek. Amikor nagy hideg van, ebbe jól bebugyolálják őket és úgy küldik az iskolába. Későbbben azonban már ők is leteszik a hárász kendőt, mert 15 éves korukban már *lékri* kapnak (57. kép). Később pedig, amikor már férjhezmenendő, kapja a *mejjrevalót*; a hárász kendő tehát marad a kisebbekre.

A lékri

Ezt a ruhadarabot nő és férfi egyaránt viseli. „Középkék posztóból” készül a fiataloké, sötét kék az öregeké. Szabása igen egyszerű (58. kép). Pálhája nincsen; *piros anglia posztóval* körülszegik a nyakát, továbbá az elejét, alját és az ujjait. Az ujjá vállvarrásából kis piros posztó csíkot kieresztenek, a szegést kék fonállal varrt *horgasolás* díszíti (57. és 58. kép). A nők *lékrije* előtt a maguk készítette három kis tarkabojtú kötővel kötődik össze, míg a férfiakét *horgas kapcsok* fogják össze. Idősebb korban, mindkét nemnél, a piros *anglia posztó* dísz az alapszínnél világosabb kék dísz váltja fel. Mondják, hogy régen a *lékri* ünnepi viselet volt, ma már azonban nagyobb fontosságot tulajdonítanak e tekintetben a *vizitkának*.

A condra

A condra sötét szürkésbarnás színű — csipőn alul érő — házi szövésű posztóból készült kabátféle (59. kép). Kék, piros *anglia posztóval* van díszítve. Szabása: a mérték szerint levágott és a maga szélességében meghagyott anyagot összehajtják (60. kép), *előközépen* felvágják, kis nyakkivágást hagynak. Két darab, 24 cm széles, felül elkeskenyedő csíkot vágnak és ezeket a nyakkivágás folytatásaként hozzávarrják az előrészhez, ez lesz a *mejje*. Az egyszélből szabott és simán összevarrott ujjakat a pálhával együtt bavarrik, amely alatt kezdődik egy fölfelé szintén elkeskenyedő 16 cm széles rész; ez a condra eredeti előrészével együtt alkotja az *aszajt*. Az oldalrészről szabáskor, alól, kis részt kivágnak és ezáltal érik el, hogy a condra összeállítás után szétnyílik. A kiszabott *gallér* 65 cm hosszú és 10 cm széles. A külön álló részek: *mej*, *aszajok*, valamint az ujjak vállrészhez való varrásánál színes csíkokat látni, amiket úgy kaptak, hogy vettek egy körülbelül 2,5 cm széles piros posztó csíkot, aztán apró fehér és kék posztó kockákat vágtak (61. kép 10.), amelyeket egymás mellett behelyeztek a kettőbe hajtott piros posztó csíkba és az így nyert háromszínű csíkot (61. kép 11.) a két összevarrandó rész közé illesztették, mint valami „vócot”. Ugyanezzel a módszerrel, csak az összetartó posztó csík nélkül, alkalmazzák ezt a díszítési módot az oldalrészeknek az előrészhez való varrásánál (61. kép 12.), csak hogy itt a négyzetes kis posztó darabok kék és fehér színűek.

A condra díszei: az egész condrát körül, valamint az ujjak alsó részét *középkék anglia posztó* csík díszíti, amelyet nem hajtanak pontosan kettőbe (61. kép 1.2.); ez alá varrják a posztóból kivágott *csipkét* (61. kép 3.4.). Egyes helyeken, így az oldalrész szétnyíló végénél, és a szegője alatt, valamint az ujjak díszítésénél, kétszeresen, sőt háromszorosan alkalmazzák a *csipke-dísz*

(61. kép 6,7,8.). Mindkét *mejjen* három-három sor *bojtot* látunk, melyeket *rózsának* hívnak és keskenyre vágott *ánghia posztóból* állítanak össze (61. kép 13, 14, 15. és a 62. kép). A középső sor felett és alatt egymásra tett és átöltött nagyobb és kisebb posztó karikákat lehet látni (63. kép). A zsebrész szintén díszes (64. kép). Itt is a kék szegő: piros, fehér csipkék, négyszögű kis kék és piros posztó díszek váltakoznak -- a *mejjen* már látott -- kerekre vágott díszekkel és rózsákkal.

Bár a zsebrész csak bevágott kibélelve nincsen -- mégis nagy hidegben, ha karjukat bedugják a condra ujjába, zsebek is használják. Az ujjak díszei csak elosztásban különböznek a zsebek díszítésétől. Itt látjuk a háromsorosan alkalmazott csipkedíszet. Az oldalrészen végig varrott *szegő* (61. kép 5). alapja vastag, piros -- maguk készítette -- *kötő* (61. kép 5c), amelyre a kívánt szélességre vágott -- két különböző színű (61. kép 5a, b) -- posztócsíkot rátekerik. A *szegő* felületét osztja meg az egyforma távolságra elhelyezett 3 rózsá; az utolsó éppen a pálha csücskénél van. A szegőtől lefelé -- dupla fehér fonallal varrott -- egymást keresztező lapos öltéseket látunk (62. kép), amelyeknek a közepére és két oldalára kis négyszögű piros és fehér posztó darabokat öltenek. Általában a díszek a szegőbe mind fehér fonallal vannak felöltögetve. Kora tavasszal és a késő őszi időben a condrát csak a vállukra veszik, amikor is a két ujjá laposan csüng kétoldalt a hátukon, elfedvén a betoldott oldalrészeket és valamivel lejjebb érnek, mint a condra alja (65. kép az 531. oldalon).

Nők, férfiak egyaránt viselték. Elől a galléjára széles, egy színű piros szalagot varrtak, amely *csukra* (csokorra) kötve hosszan lógott le. Ma már ezt a szép ruhadarabot is csak egy-egy öreg asszony, vagy ember hordja. Az utolsó darabokat egy *Bancsi István* nevű ember varrta; halála után a menyé folytatta a mesterséget, de 14 évvel ezelőtt az is elhalt. Azóta nem varrnak condrát. Azok a darabok, amiket mi itt bemutatunk rajzokban és képeken, közel 80 évesek. Ha ezek is elpusztulnak, a györgyfalviak viselete ismét szegényebb lesz egy eredeti szép darabbal, amely nemcsak dekoratív, de praktikus is, mert véd az eső és a hideg ellen egyaránt. Az idős györgyfalviak azt állítják, hogy a condra nem volt őshonos györgyfalvi viselet; valamikor a múlt század közepe táján került ide -- talán éppen a már említett Bancsi István révén -- a Székelyföld valamelyik tájáról.

A posztó lájbi

A posztó lájbit leányok és menyecskek egyaránt viselik. Anyaga sötét-szürke háziszótt posztó. Fekete glottal szegik be, amely mellé, valamint a deréknál és az előrésznél, középre zöld *furkasfogot* varrnak.

L Á B B E L I K

A csizma

A kisgyermek első lábbelije az a papucs, amit maradék posztóból az édesanyja varr neki. Ennek a papucsnak a talpa is posztóból van és a gyermek-lány viseli mielőtt még járnai tudna, nehogy felfázzék, ha karon ül, vagy ha leteszik mászkálni. Kívált télen viseli a gyerek a papucsot.

Amikor a gyerek betöltötte a 4-5. életévét akkor vettek neki először csizmát. Ma már korábban is. A gyerekek minden esetben *egyenes lábu csizmát* (olyant amit váltogatva mindkét lábán viselhet, tehát nem „fállábas csizmát”) vettek, hogy ha félre taposná, akkor átcsereélhesse az egyik lábról a

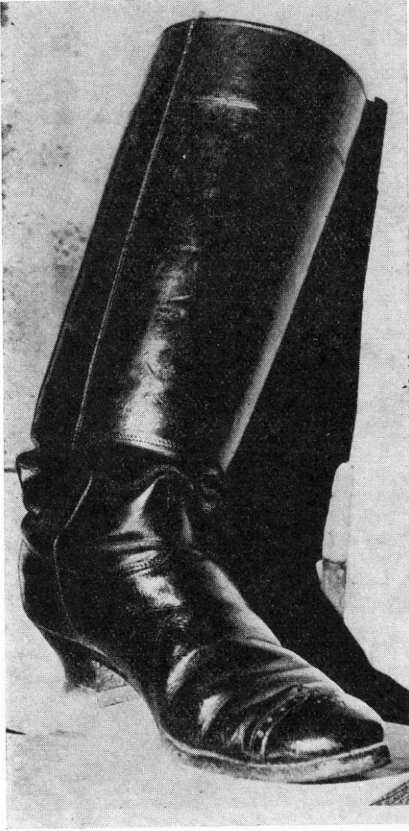
másikra a csizmákat. De az az előnye is volt ennek az *egyenes lábú csizmának*, hogy olcsóbb volt. A régi öregek még mind ilyen — és oldalvarrott, talpán is varrott — csizmákban jártak.

Konfirmációra már *féllábás* piros csizmát kap a leány (66. kép). Ezt *egybeszabott* és oldalán végig varrott csizmának mondják, aminek a kergén zöld gépvarrásos díszítés van; olykor a varrott dísz mellett még elég sűrűn alkalmazott sárga réz *vingli* (kis réz karikák) is szerepel díszként. A csizma sarka karcsú és sárgaréz *patkót* vernek rá (66. kép). A csizma szára félkemény, és oldalvarrott.

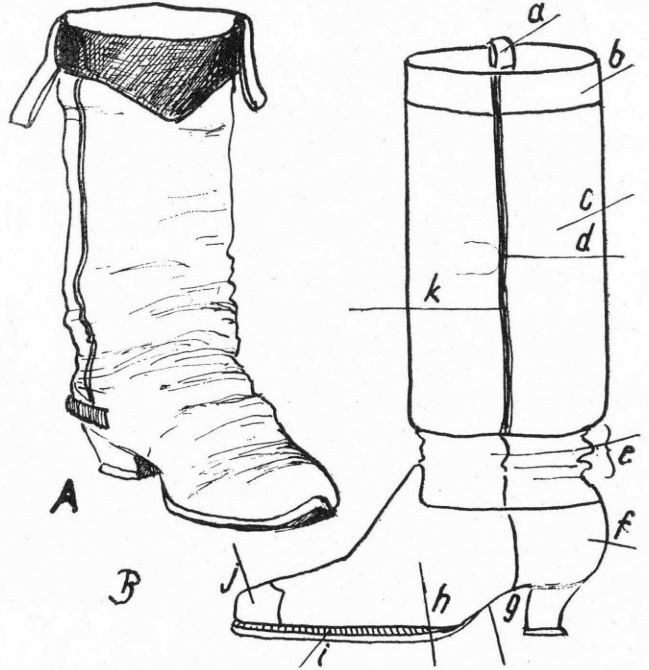
Viselőnek használják a fekete, keményszárú, oldalvarrott nyelvcsizmákat is (67. kép), amelynek a szabását a 69. képen láthatjuk. A részek neveit pedig a 68. kép tünteti fel: a = *strupli* (*húzóka*), b = *piros zsiráf* (szárhegy szegés piros szattyán bőrrel), c = a *kemény szára*, d = a *vóc*, e = *rogya* (ránca), f = *kéreg* („haspont”: hárs-spann), g = *gleng* (a hídja), h = *feje*, i = *stuffolás* (fogazott ráma), j = *lakk-kapni*, k = *tódozás*. Egybehangzó vélemények szerint régen a nők, még az öreg asszonyok sem viseltek fekete csizmát, hanem csak pirosat. Hordták a *kordován csizmát* is, amit a legutóbbi időben — anyaghiány miatt — nem készítenek. Ezt másképpen *egyenes lábú ványolt csizmának* is mondták (vö. 68. kép A). Ennek a készítési módja a következő: a bőr fejrészét vízbe áztatták (sárgás nyers színű bőr volt ez), ha kevésé volt kérges a bőr, akkor már egy órai ázás elegendő volt; a vízből kivett bőrt *rakergelték* (rászegezték) a *ványoló fára* (70. kép:1). Sűrűn — nagy csizmadia szegekkel — szegezték fel, úgy hogy a szegeket maguk felé döntötték (ettől a döntéstől függött, hogy a bőr mennyire feszül meg) és a kalapáccsal állandóan veregették a bőrt, hogy jól kisimuljon. Így hagyták aztán száradni; 5–6 óra alatt megszáradt annyira, hogy már kiszabhatták a csizmát, rendszerint a ványoló fán, vagy arról levéve. A kiszabott részeket *összetódozták*, majd *megajjazták* és *kaptafára* húzták; ekkor következett a *kéreg* megkeményítése *vasponttal* (hárs-spannal). A *sánfára ütés* után varrták rá a talpbőrt újabban már csak szegezték; a varrott talpú csizmát nagy kinnal kikellett a színére fordítani. Az így készített csizmára azt mondták: *szimpla munkával készült*, ami a varrott talpat és a csizma kifordítását is jelentette. De koránt sem volt ez — mintegy 40 éve felhagyott — készítési mód szimpla, hiszen a kifordított bőrt visszáján varrták össze és úgy varródott rá a talp. A kemény talp miatt nagyon nehéz volt a visszafordítás. Az ilyen csizmákat *egyenes lábú kukuj kaptafákra* dolgozták rá. A kifordításra félméter hosszú *szilvafát* (a fa anyaga után nevezték el a fordító szerszámot) használtak. Ezt a *szilvafát* a talp fényesítésére is használták, úgy, hogy a tükör sima felületű fát erősen odadörzsölték a talphoz, ami a dörzsölés következtében fényessé, simává lett. A régi csiszolófa (70. kép: 3) a talpszélek, a sarkak és olykor a szár lesimítására is szolgált, mert abban az időben még nem használtak viaszt. Ráköptek a lesimítandó részre és dörzsölték, abból állott a fényezés. Legkorábban a *ramázó vasat* (70. kép: 2) használták.

Addig, amíg a gépvarrást meg nem ismerték, a csizmán semmi varrott dísz nem volt, csupán a puha ványolt kordován csizmák *szárhegyét* bélelték piros szattyán bőrrel és ezt a két húzókéval együtt aztán kifordították (68. kép A), de alkalmazták ezt a díszet később a keményszárú csizmák szárhegyén is (68. kép b). A kordován bőri csizmák oldalvarrásába piros *vócot* varrtak díszül. A gépvarrás elterjedése után mind a piros, mind a fekete csizma kergére tulipános, vagy egyéb változatos motívumokat gépeltek és gépelnek ma is.

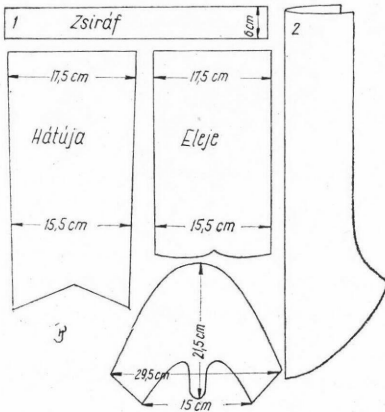
A csizmán (és a papucson kívül, amit a gyerekeknek varrtak) a györgyfalviak sokáig nem ismertek más lábbelit. Hordták az otthon készült, *kámsából*

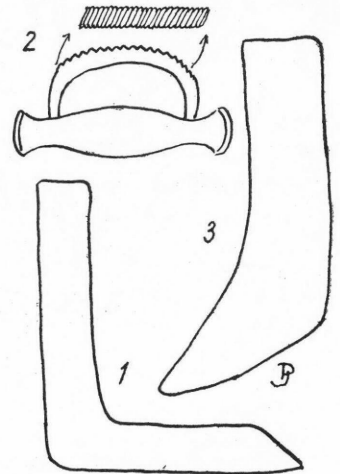
67. kép. Keményszárú női fekete csizma. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

68. kép. Egyenes lábú csizma (A) és keményszárú csizma

69. kép. A kemény és légyszárú csizmák szabása

70. kép. Eszközök a ványolt csizma készítéséhez

horgolt posztó-talpas papucsot és nagyon régen — ahogy az öregek hallották — viselték „a kerekorrú *telekes bocskort* is, ami más forma volt, mint a románoké”.

Az öregasszonyok még ma is kitartanak a maguk horgolta papucsok mellett, amiket felül kis kék vagy piros ronggyal szegnek be és horgolt vagy szövetből varrt pánttal gombolnak át a lábfejen. A papucsba harisnyát, a csizmába pedig *kapcát húznak*. Érdekes, hogy a cipő viselete mind a mai napig nem terjedt el, pedig a város példája és a beszerzési lehetőség könnyű volta ezt elősegíthették volna. A györgyfalviak „szebbnek és egészségesebbnek” tartják a csizma viseletét.

ÉKSZEREK

A gyöngyök

A györgyfalvi leányok már elég korán kezdik a gyöngyök viselését. A 8–10 éves leánykáknak már apró piros üvegyöngyöt, olyan nagyságúakat, mint amit a pártán viselnek, 20 *rendet* (sort) is fűztek. Használják a nagyobb szemű, világoskék porcelán-gyöngyöt is, amelyből egy *tucatot* is fűznek (12 sort). Vagy egyiket, vagy másikat viseli tizenötéves koráig; konfirmációra már megkapja a ruhához járó nyakba való gyöngyöt, amelyet aztán mint asszony is, körülbelül 40 éves koráig, visel az ünneplő ruhához. Bordópiros *faragott gyöngyből* háromféle nagyságú: 16, 20 sőt 32 soros is van *felrendelve* (felfűzve) vö. 71. kép. A faragott gyöngyök közé — nem egyenlő távolságban — szögletes, valószínűleg gyantából készült, fekete, nagyobb szemű gyöngyöket fűznek. Az alsóbb sorokban, a nagyobb szemű faragott gyöngyök között, áttetsző barnás, bordó színben játszó, nagyszemű gyöngyök láthatók, körülbelül 3 cm-re egymástól. Ezek ugyanolyan nagy, de fekete, fehér levélmintás gyöngyökkel váltakoznak. A felfűzött gyöngysorokat két — cérnával sűrűn behurkolt — réz, vagy fakarikára erősítik; erre kötik a keskeny piros szalagot, amivel nyakba kötik a gyöngyöt.

A két karikán keresztül húzzák a 3–4 cm széles *gyöngykötő pántlikát*. Külön fűzik és két karikára erősítik a *lejárá gyöngyöt*, amely nagyszemű, kerek, nem ritkán tojásdad alakú színes gyöngyök sorozata; egy-egy kisebb fekete kerek gyöngyszem közéiktatásával (72. kép).

A konfirmáció előtti időből visszamaradt apró piros, vagy fehér gyöngyöt a leányok hétköznapiakon állandóan viselik. A nyakra való és a lejárá gyöngy éppen úgy vándorol nemzedékről nemzedékre, akárcsak a párta.

Fülbevaló, gyűrű

A gyermeklánynak kis ezüst, köves fülbevalót vesznek. Már korán kifűrik a leánykák fülét és selymet húznak belé, amíg begyógyul a seb. Ehhez a művelethez nem hívnak doktort, van mindig ügyes kezű, aki ezt elvégzi.

Ha legény kezd járni a lányhoz, annak első ajándéka egy ezüst gyűrű, amelynek a fején három foglalatban egymás mellett: piros, zöld és fehér kövek vannak. Ezt viszonzandó köt a leány *bokrétát* a legény kalapjára. Később — három, négy bokréta ajándékozása után — a legény egy ezüst pecsét-gyűrűt vesz a lánynak; 3–4 év múlva pedig, ha a legénynek komoly szándékai vannak, arany pecsét- vagy köves-gyűrűvel lepi meg leendő menyasszonyát. A jegygyűrűt divatja csak a legutóbbi években kezd terjedni. Régebben a leány eljegyzéskori ajándéka a *jegykendő* (aminek a viszonzásaképpen kapja vőlegényétől esküvőkor a piros *jegycsizmát*) volt. A jegykendővel a legény otthon a kalapját letakarja; „ebből látják, hogy nagy legin van a háznál”.

71. kép. Nyakra való bordás-gyöngy.
Foto: PAP JÁNÓSSY, 1942

72. kép. A lejáró gyöngy viselése. Foto:
PAP JÁNÓSSY, 1942

A TISZTÁLKODÁS

A mosdás

A pólyás gyermekeket este-reggel fürösztik, külön erre a célra rendelt *feresztő tekenőben*. Öt-hat hónapos korában rendszerint délben, amikor a gyermek felébred, altestét hidegvízzel lemossák. Nagyobb korban már kint szaladgálnak és ha az idő engedi a pataokban lubickolnak. Ettől függetlenül minden héten, szombaton este, a nagy *szapuló cseberben* megfürösztik őket. A felnőttek — nők, férfiak egyaránt — mindennap derékig megmosakodnak és szombaton este megfürödnek. Ha pedig nehéz, izzadságos mezei munkát végeznek, nem ritka, hogy hetente két-három alkalommal is megfürödnek és tiszta alsóneműt vesznek magukra. Fürdőkádjuk külön nincsen, de van minden háznál egy nagy cseber — az sok esetben ovális alakú — amiben kényelmesen beülhetnek és a tűzhelyen üstökben melegített vízben megfürödnek. A reumásoknak szoktak bizonyos füvekkel, szénamurvával stb. gyógyfürdőt is készíteni. A fürdés színtere — akinek van — a *sütőház*, nyaranta a csűr, vagy más kinti épület, télen pedig a lakószoba; néha a konyha. Ilyenkor az illetéktelenek onnét *ki vannak rekesztve*. A fiú gyermekeket, úgy 10–12 éves korukig, az anyjuk fürösztli, azután azok már az apjuk felügyelete alatt fürödnek. A két nembéli ifjúságot 7–8 éves koruk után már nem fürösztik együtt. Az anya legfeljebb a négy-öt éves fia előtt fürdik utoljára. Az apa pedig egyáltalán nem fürdik leány gyermekei előtt. Ez nagyon szigorúan vett rendtartás.

Fogmosásra is sor kerül; a kis gyermeknek naponta kitörlik kis puha ronggyal a száját. Amikor pedig már nagyobbacska, akkor pedig — fogkefe híján — az ujjára vett sóval maga dörzsöli, mossa a fogát. A felnőttek rendsze

resen használnak *fogvájót*, kivált a szálkás főtt húsokat távolítják el ezzel a fogaik közül, de mossák is a fogukat. A felnőttek sem használnak fogkefét, hanem finomra tört sóba mártják az ujjukat és úgy mossák, dörzsölik végig a fogsorukat. Vannak, akik erre a célra a törülköző sarkát használják akképpen, hogy azt csavarják az ujjukra, sóba mártják és azzal dörzsölik a fogaikat. Azt tartják, hogy a só a legjobb fogmosó szer, mert az azonnal jelzi, ha lyukas a fog, amit régen egyszerűen kihúztak, ma pedig már kezeltetnek.

A hajmosás is gyakori; a pólyásnak mindennap, 4 éves kortól pedig minden héten egyszer – miután előző este alaposan bekenték petróleummal – megmossák a gyermek haját. A petróleumról azt tartják, hogy ha azzal kezelik a haját, *nem esik belé a féreg*, de erősíti is a haját és az ilyen gyermeknek nem lesz *óvaras* a feje. Fialat lányok minden héten, az asszonyok pedig – függetlenül a fürdéstől (amikor nem minden esetben mossák meg a hajukat) – minden két hétben *lúgos* (hamuzsiros) *szódás* (nátronlúgos) és szappanos vízben jól megmossák a hajukat. Hajmosás után külön öblítő vizet használnak. Régen erre a célra *fenyővizet eresztettek* a fa kérgéből; ma valamilyen illatos fűből forráznak hajöblítő vizet, hogy illatos és szép friss legyen a hajuk. Ma már a *tisztáló vízbe* kis ecetet is öntenek némelyek. Az idős asszonyok pedig úgy tartják, hogy a *hajmenés ellen* legjobb volt a *korpaecetben* való öblítés, vagy pedig ha a hordós káposzta levében mosták meg a hajukat. Akinek nagyon hüllött a haja, az jól tette, ha hordóskáposzta *nyarát* (a felszínén úszó fehér habszerű anyag) tojás sárgájával törte el és azzal kente be egy éjjelre a haját, fejbőrét és másnap jól kimosta lúgos vízben és *szádokvirág főzettel* ha *kitisztálta* (hársfavirág forrázattal). Aki így kezelte a haját, annak nem *ment* és nem kellett sem zsíroznia, sem olajoznia, mindig dús és ragyogó, puha volt a haja. Az ápolatlan haj alatt – mondogatták adatközlőink – „megfájdult az ember feje, nem bírta hordani a kontyot”.

Az öltözködés sorrendje

A nőknél megfigyelhető az öltözködésben, illetve abban ahogy az egyes ruhadarabokat magukra veszik, bizonyos sorrend. Pl. télen a pendelyt veszik magukra, azután következik az ing, majd felhúzzák a bugyigót és akkor kerül sor a csizma felhúzására. Amikor a csizmát felhúzták, akkor veszik fel a fersinget, majd maguk elé kötik a ruhát, felveszik a lájbit, rá a vizitkát, azután a lékrit. Kívül felkötik a gyöngyöt és a lékrire ráveszik a *mejjrevalót* és legutoljára kötik fel a keszkenőt. Meg kell itt jegyezni, hogy háló ruhának hosszú inget használnak. Némelyek – télen – erre még egy viseltes lájbit, vagy vizitkát is felvesznek, hogy ne fázzon a válluk és a karjuk. Nyáron pedig ez a sorrendje az öltözködésnek: otthoni munkához, vagy a mezőre menet, először a pendelyt veszik fel, azután az inget, a szoknyát, majd a lájbit, maguk elé kötik a *ruhát*, fejüket bekötik a keszkenővel és akkor papucsba dugják a lábukat, vagy egyszerűen csak mezítláb látnak munkához. Természetesen mosdás után az a legelső dolguk, hogy megfésülködnek, csak azután kezdenek öltözni.

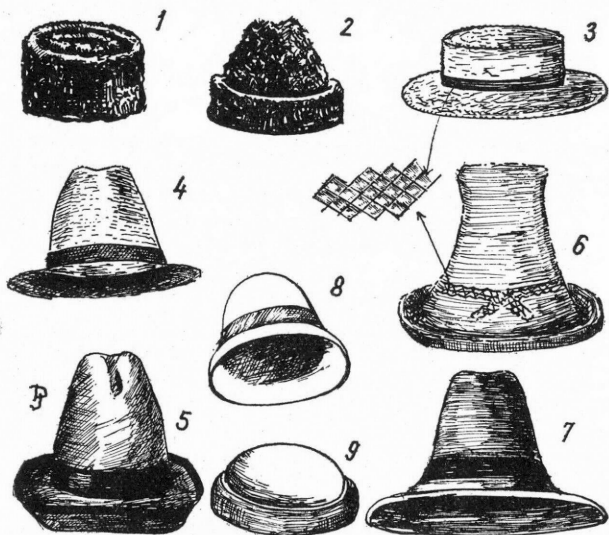
A FÉRFIAK VISELETE

A fejviselet

A fiúgyermeknek 2 éves koráig nőni hagyják a haját, „... míg a feje-lággya erősödik ...” addig nem nyírják, csak esetleg, ha szüksége mutatkozna, ollóval levágnak a hosszából egy keveset. Két éves kora után azonban kopaszra

73. kép. Hajviselet. Foto: PÁP JÁNOSY, 1942

74. kép. Sapkák és kalapok

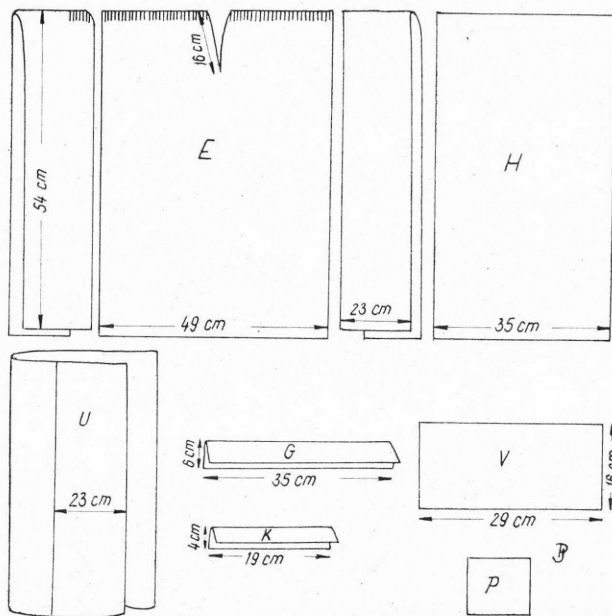

75. kép. Háromseprűs bokréta.
Foto: PÁP JÁNOSY

87. kép. Gyermekruhák. Foto: PÁP JÁNOSY, 1942

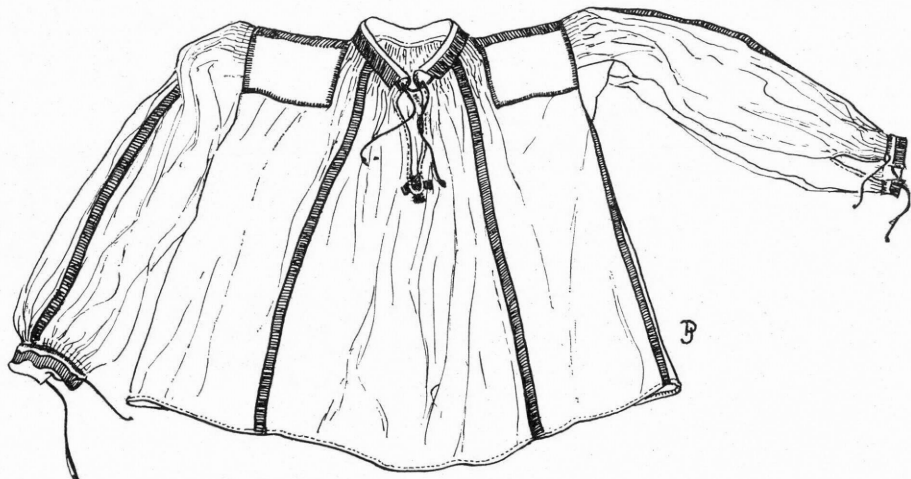

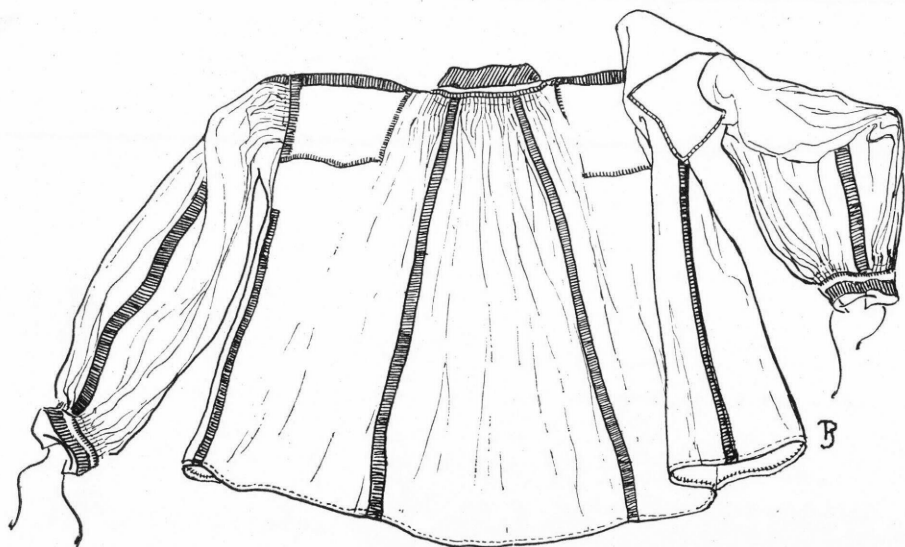
76. kép. A férfi ing szabása

77. kép. Ünneplő ing nyakravalóval. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

78. kép. Az ünneplő férfi ing eleje

79. kép. Az ünneplő férfi ing-háta

80. kép. A férfi ing válldíszje.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

nyírnák és „... tarfótt jár a konfirmációig”. A konfirmáció alkalmára azonban megnöveszti a haját, oldalt elválasztva simán hátrafésűli, úgy mint a felnőtt férfiak (73. kép). Régen, és még ma is sok házas ember, *frizurát* már nem csinál magának, hanem kopaszra nyíratja a fejét.

Régen az volt a szokás, hogy 40 éves korig a férfiak megszakítás nélkül – tehát a legények is – kopaszra nyírt fejjel jártak. Akkor aztán elkezdték növeszteni a hajukat és „mint idős emberek” hosszú – körülbelül nyakközépig érő – simán hátra fésült hajjal jártak. Ez a divat, mintegy 50 esztendeje kezdett végleg elmaradozni; kihalt az öregekkel. Fésüt nem viseltek a hajukban a férfiak, de az szokásban volt, hogy némelyik zsírral kenték be a hajukat fejmosás után, hogy ne álljon annyifelé, ahány szál, a hajuk.

A bajusz viselet, akárcsak ma, mindig meg volt. De nem nyírták meg, mint ma sokan, hanem hagyták megnőni – esetleg ollóval igazítottak rajta, hogy formásabb legyen – és a két hegyén való állandó *pederintgetéssel* megszoktatták, úgy hogy a közepén dús a végefelé pedig kihegyeződő kunkorodó bajszuk legyen. Használtak bajuszpödrőt is, „hogy jobban együttálljon a bajszuk szála, mert némelyiké olyan volt különben, mint a lófarka”, ahány szál volt, mind külön állott. A katonáskodás és a városi hatás következtében kezdik egyesek rövidre vágni a bajszukat (73. kép), de ezt senki sem tartja szépnek.

A fejjedők

A pár hónapos fiúgyermek fejére kis – tarka rongyból varrt – sapkát adnak. De még alig hogy jár, már sapkát kap, hogy meg ne fázzon – télen – a feje. Három-négy éves korában pedig nyárára már szalmakalapot vesznek neki; kerek szélű, durva szalma anyagból készült, úgynevezett *leginkalapot* (74. kép: 3). Ettől az időtől fogva telente a kis – kereken betűrt – perem nélküli *kucsmát* (74. kép: 1) hordja, amelyet konfirmációig visel. Ezután – nyáron – viseli a már finomabb szalma anyagú és világosabb színű, de ugyancsak *leginkalapot*; télére pedig a *prémes, perémes* (ti. van visszahajtott pereme) fekete báránybőr *magyar sapkát* (74. kép: 2).

Ezeket viselik 40–45 éves korukig, amikor visszatérnek a kereken betűrt, perem nélküli *kucsmához*. Mint „... nagylegin és házasember hordja a világos szalmából való *nyalka kalapot*...” (74. kép: 4). Őszire van a *legin szörkalap* (74. kép: 5), amelynek kereken feltűrt karimaszélén – a fiatalabbnak szélesebb, az idősebbeknek keskenyebb – *szegő szalagja* van. Módosabb emberek, „... a nagy gazdák...” viselik a magas tetejű szalmakalapot, amelyet szalma anyagból font – hátul egymást keresztező – *pánt* díszít (74. kép: 6). Általánosan bevett szokás, hogy a módosabb emberek kalapjának a karimája mindig szélesebb az átlagosnál; ezt már tudják a kalapos mesterek Kolozsvárt és úgy csinálják a kalapokat, úgy is ajánlják: „ez módosabb gazdáé való”.

Az idősebb – úgy 60 év körül járó – emberek nyaranta szélesebb karimájú fekete szörkalapot viselnek fekete szalaggal (74. kép: 7) és ebben nincsen személyválogatás: ezt a szegényebbek is viselik. Az első világháború alatt szűnt meg a fehér szalmából készült kis, kerekszélű szalmakalapok (74. kép: 8) viselése. Ősszel és télen, amikor még nem volt nagy a hideg, viselték a kerek – magára hajló szélű – szörkalapot (74. kép: 9). Ezt a kalapformát igen régi-nek mondják; ebből volt régen a legtöbbször, viselték a betűrt tetejű kucsma helyett is, olyanok, akik nem hitték, hogy fázik a fejük, vagyis a legények: virtusból. Valamikor ez volt az ünnepi kalap.

A bokréta

Vasár- és ünnepnapokon a legények *bokrétát* tűznek a kalapjuk mellé, amelyet nyáron élővirágból, télen pedig „bolti művirágból” állít össze a legény *szerefője*. A bokréta közepéből kinyúló söprű szerű dísz a *seprű* (75. kép). Pár évvel ezelőtt, amikor még nem volt nagy az anyagihiány (a háború miatt ma az van — 1942), nem volt ritkaság, hogy a rátartóbb leány 10–12 *seprűs* bokrétát is összeállított, amit aztán emlegettek is a faluban. A vőlegény kalapja

81. kép. A férfi ing gallér és kézelő díszei. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

mellé azonban ismét csak az egy *seprűs* bokrétát tűzi a menyasszony, mert régen is úgy volt; ritka, ha kettő, vagy három *seprűs* bokrétás kalapban esküszik a legény.

Ez a festői látvány — amikor a fekete szőrkalap mellett ott virított a bokréta és a kalapról piros, vagy rózsás szalag hullott alá — úgylátszik hamarosan véget ér. Nagyon kezdik elhagyni; gyakori, szinte általános legényviseletté válik⁴ a magyar honvédség sapkája, amit már az egészen kicsi fiúk is hordanak (87. kép).

⁴ A „kitelepültek” között természetesen, akik az 1940-ben megvont határon „túl-
esett”. Györgyfalvát elhagyta lakosságának több, mint a kétharmada.

ALSÓ RUHÁK

Az újszülött fiúgyermek holmija a *kifogótól* az ingecskeig, teljesen azonos a leánygyermekével. A *köntösön* is csak annyi a különbség, hogy a fiúé hátul gombolódik. Régebben nem volt különbség a 12–13 éves leánykák és fiúk viselete között; kivált az első világháborúig. Ma már a 3–4 évesek is a felnőtt férfiak ingszabásának mindenben megfelelő inget kapnak, sőt a téli öltözkük alá hordott kis gatyájuk is azonos szabású a felnőttekével. Nyárára azonban maradt továbbra is a köntös alatt hordott hosszú ing.

Úgy 12–13 éves korban kapnak a fiúgyerekek inget és gatyát, amit úgy viselnek, mint a felnőttek: kívül, de természetesen csak nyáron. A viselő inget és gatyát kézzel varrják a fiúcskáknak. A gatyá szár szélén kis *rojtot* hagynak, amit *letűzdelnek* (25/b. kép: E). Az ünneplő inget és gatyát azonban géppel varrják. Általában 15 éves korukig járnak ebben a viseletben.

Az ing

Az ünneplő ing anyaga otthon készült fehéritett vászon, fekete vagy valamilyen színes – legtöbbször kék – *fejtővel* kihímezve (77. kép). Szabása meglehetősen egyszerű: a rófnyi széles vászonzóból mérték után levágják az *előrészt* (76. kép: E) „... egy *szelet* kettőbe hajtának, majd félbe hasítanak, ezekből lesznek az oldalra való darabok ...” (23 cm széles és összehajtván 54 cm hosszú két darab vö. 76. kép), amiket az *előhöz* illesztnek. Azután szabják ki a *hátrészt* (76. kép: H) amely már jóval keskenyebb és természetesen olyan hosszú, mint az *elő* rész. Az ujjá szabásakor (76. kép: U), *másfél szelet* használnak fel, hogy kellő bősege legyen az ingujjnak. A *pálha* (P), a *kézellő* (K), a *gallér* (G) és a téglalap alakú *vállfoltok* (V) kiszabása után (vö. 76. kép) a hátát, elejét és ujját – a *pálha* magasságáig – és a *kézellőknél*, túre szedik, (78. kép). A fejtős részek mindig a nagyobb darabokra varródznak (vö. 77., 78. és 79. képekkel). A legszeleesebb *fejtős csik*, amelynek lapos öltéses motívumai megismétlődnek a vállakon, ujjakon és *kézellőkön* (80., 81., 82. kép) a *12 ágú rózsaszállal* – nevet viseli (82. kép, 1. *12-ágú rózsaszállal*, 2. *asztalláb*, 3. *ágazás*).

A *tűzdelés* mellett levő kis minta neve: *ágazás* (vö. 82. kép: 3), míg a vállhímzés mellett levő kis szélmintának a neve *bokrétázás* (80. kép: 1), ez a díszítés a *pálháig* körül fogja a *vállfoltot*. A *pálhától* az ing aljáig futó varrás két *tűzdelés* között a *fehéres*, a két szélén pedig az *ágazás* minta foglal helyet. Az ing alja kereken valamint a *kézellője szegővel* van *bésszegve*. A *gallér* és a *kézellő kötője* piros, házilag készült, zsinórból van.

A viselő ing (83. kép) anyaga kendervászon; elején hosszú bevágott és gombolódó hasítékja van, amitől jobbra és balra 5–5 *hajtás* látható. A hasítékot és a hajtásokat – alul – egy keskeny *pánt* zárja le. A *pántra* a tulajdonosa kezdő betűit, vagy színes *fejtővel* kis virágdíszet szoktak varrni.

Régen a *viselő inget* is ugyanúgy szabták ki, mint az ünneplőt (78., 79. kép), a különbség csak abban volt, hogy nem varrták ki színes *fejtővel*, hanem csak a *gallérját* és a *kézellőjét* kötötték össze piros kötőkkel. Érdekes, hogy az öregek ma ünneplőnek viselik ezt a szabású inget.

A gatyá

Az ünneplő gatyá házi szőtt vászonzóból készül, igen egyszerű szabásminta alapján (84. kép). Négy szélből áll; deréknál az anyag színére visszahajtanak mintegy másfél, két cm-nyi széles részt, ebből lesz a *korca*, amibe házilag készített *gatyakötőt* (gatyamadzagot) húznak. Az egyes részeket *vízfolyásos* öltéssel

állítják össze. A lábközépen *barackmagos* mintás, a két oldalvarráson és a száraz alján körül, szélesebb mintát varrnak kék, vagy fekete fejtővel (85. kép). Az ünneplő gatyá fejtős díszé - az oldalvarrás mentén - elég széles és változatos mintákból áll (vö. 86. kép: 1. *rózsa*, 2. *farkasfogas fehéres*, 3. *ablakozás*, 4. *ágazás*). A gatyá alján levő *rojt* fölött körben futó mintát *madaras bokrétázásnak* (85. kép) nevezik.

A viselő gatyá szabásra megegyezik az ünneplővel, csak ez durvább kendervászomból készül. Az egyes darabjait egyszerűen csak összevarrják, minden díszítés nélkül, csupán csak az alján van kis *tüdzeléses rojt*. A viselő gatyát télen-nyáron hordják; télen ugyanis ezt veszik a *harisnya* alá.

FELSŐRUHÁK

Mint mondtuk, 2-3 éves korig a fiú gyermek ruházata megegyezett a leány gyermekével. Manapság azonban már gyakori, hogy az alig egy évesnek is kis *harisnyát* varr az anyja vékonyabb szövetből, vagy posztó anyagból; a lábára kis csizmát húz (ilyen picit a csizmadia nem is tud készíteni, mint amilyen kellene, tehát a csizma még 3 éves korában is jó neki), fejére pedig kucsmát tesz. Az idősebbek váltig dohognak ezért a „vénytésért”, de a divat terjedőben van. Nyári viselete a következő a fiucskáknak: bő *köntösén* maradék kartonból varrt lájbit hord, a fején pedig fehér szalmakalapot. Nyáron még vasárnap is csak mezítláb szaladgál a gyerek és általában nincsen még vasárnapi öltözete, csak vásár- és ünnepnapra tisztán mosott ruhát adnak rá.

A fiúk viselete 12-13 éves korukban kezd kialakulni. Egyébként megfigyelhető volt, hogy a régi öltözködési normákat, szokásokat elsősorban a fiúgyermekek törik meg. Velük kezdődik el mindig az „újítás” és egy-egy generáció - lökés szerűen - változtatja meg a régit, tehát nem észrevétlen beszivárgás útján terjed az új, hanem mindig valami, az egész társadalmat érintő, gazdasági változás indítja az új dolgok bevezetését. A nők viselete sokkal konzervatívabb, sokkal szívósabban ragaszkodik a régi formákhoz és öltözködési normákhoz. Igen jelentős határkőnek bizonyul a férfiak viseletében az első világháború, majd az 1930-körű gazdasági világválság és bizonyára igen nagy változások következnek be a most folyó (1942!) háború alatt és után. A viselet ugyanis a legérzékenyebben reagál a gazdasági és társadalmi változásokra; sokkal érzékenyebben, mint a kulturális változásokra.

Ha nem vesszük figyelembe a máris mutatkozó (egyelőre az anyagihiányból kifolyólag) változásokat, akkor a 12-13 éves fiúk viseletét a következőkben összegezhethetjük: nyárára inget viselnek, amire *nyakravalót* kötnek, gatyát hordanak, a lábukra csizmát húznak (de csak ünnepnapokon, hétköznap még a módosabbak gyerekei is csak ritkán) és a fejükre *leginkalapot* tesznek. A téli ruházata is egyszerű még a 12-13 éves fiúknak: rendszerint otthon, maguk varrják meg *bekesposztóbó*, egyszerű szabással, a kis *lájbit*, továbbá *kerek harisnyát* és *bekest* varrnak nekik, a csizmát a városban veszik, vagy a helyi csizmadia varrja és így járnak az iskolába; tesznek-vesznek a ház körül. Ez a most ismertett öltözék 15 éves korig, a konfirmációig, állandó. A konfirmáció a fiúk viseletében is olyan határkő, mint a leányoknál láttuk. Ezzel az alkalommal kapnak a legénykéik olyan ruhadarabokat, amiket a nagy legények és a házias emberek hordanak. De az a meggyőződésünk - látva a városi anyagok egyre rohamosabb terjedését - hogy még pár év és vége a férfi viseletnek Györgyfalván. Pl. a „kitelepültek” gyermekein már hiába keressük a szalmakalapot, vagy a kis kucsmát; nem viselik a kis köntöst, nem látjuk az otthon készült

inget, se a csizmát - helyette bakancsban járnak — megpróbálják még felkötöni a *nyakravalót*, de látszik, hogy sehogyan sem áll ez nekik a teljesen idegen ruházatban (87. kép az 544. oldalon).

Az évek majd eldöntik, mi marad meg a györgyfalvi férfi, de az egyelőre még érintetlenül, szívósan védekező női viseletből. A változás vizsgálatra e pillanatban még nem levén elegendő időtávlat, okosabbnak látjuk ma még a „tegnap viseletéről” képet adni. A változások lefolyását úgyis csak akkor tudjuk regisztrálni, ha van mihez mérni az egyes etapok állapotát (1942).

A lājbi

A férfi lājbi anyaga *szein* (világos-szürke) posztó; egybe szabott, oldalain nincsen varrás, csak a hátközépen. *Kihajtója*, *karótője* és az eleje végig, valamint körben a széle, továbbá a két alsó és a két felső zsebe sötétzöld bordás bársonnyal van díszítve (88. kép). Ezeken a díszeken kívül a zsebeken és a kihajtókán *zöld sújtás*, az elején végig, az alján körben és a karótők bordás bársony díszei mellett, fekete géptűzést láthatunk. A ruhadarabot 5 *vitézkötés* segítségével gombolhatják össze; ezek közül a vitézkötések közül a felső mindig díszesebb a többinél. A kihajtóka (a rever) csücskein egy-egy fényes gombot láthatunk. A lājbit konfirmációra kapja a gyermek és 36—40 éves koráig viseli.

A *priccses harisnya*

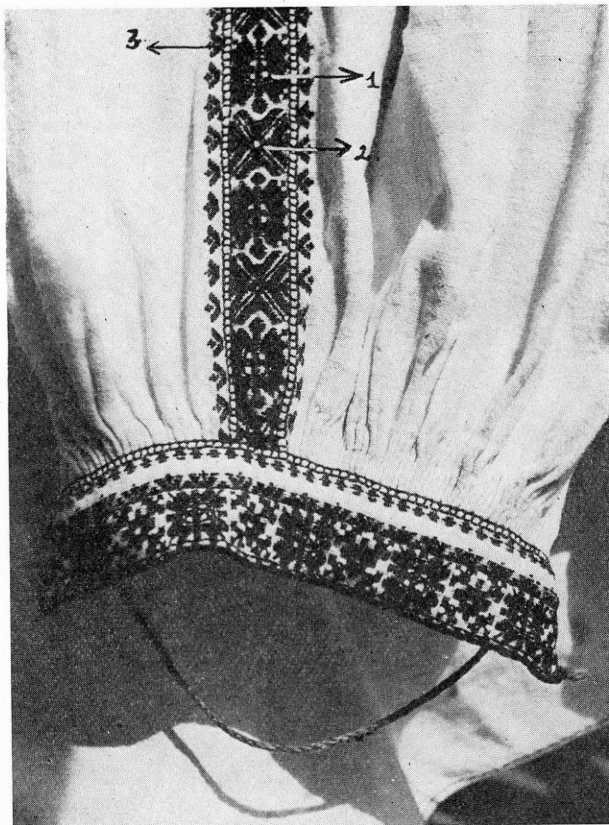
Ez a ruhadarab az első világháború katona nadrágjaiból alakult ki. Anyaga világos szürke *szein* posztó, amit fehér géptűzés díszít. A két bevágott zsebet zöld bordás bársonnyal szegik be és ezek mellé a szegések mellé fehér cérnával gépelt zöld *sújtást* varrnak. Ez a nadrág, mint a megjelenése is mutatja (89, 90. kép) illik a fent bemutatott lājbihoz.

A *pasi bekes*

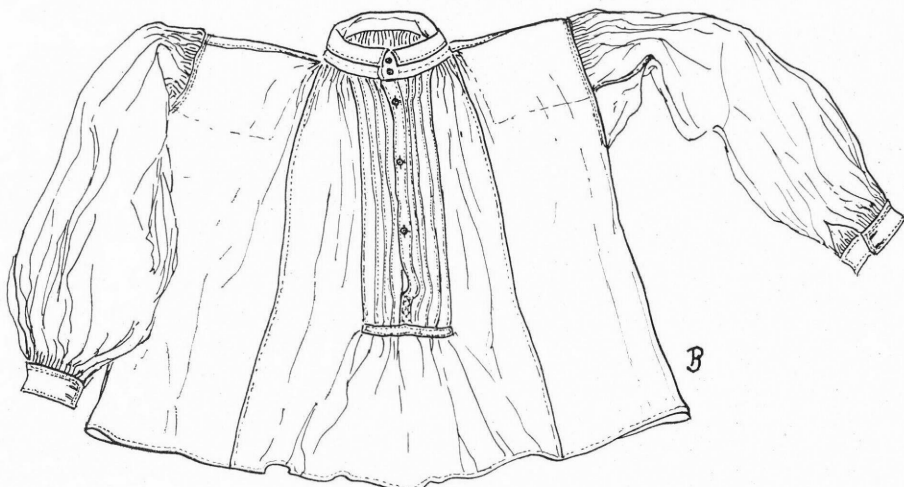
A *pasi bekes* szürke *szein* posztóból készült kabát (91, 92. kép), amelynek *kihajtója*, *madzsettája*, továbbá az eleje végig és kereken az alja, valamint a zsebeit sötét zöld bordás bársonnyal vannak díszítve. Ezen kívül az elejét, a zsebeket és kereken az alját fekete géptűzés ékesíti. „Kétsor gombolásra” varrják és a gomblyukakat is bordás bársonnyal szegik be. A kihajtóján és a felső zseben zöld *sújtás* látható. Már az első világháború végén, úgy 1918 táján kezdték a *bekest* a *priccses harisnyával* viselni, de eleinte nem nagyon tetszett a falusiaknak; az öregek el is nevezték *pasi bekesnek*, mondván, hogy „... valamire való ember azt fel nem veheti, abban csak amolyan „pasik” járnak...”. Ez a csúfnév aztán rajta is maradt, de mégis elterjedt. Eleinte még nem sötét, hanem világos zöld bordás bársony díszítette. Egyebekben semmit sem változott a szabása és a külső díszei. Készítik téli és nyári béléssel egyaránt.

A *kerek harisnya*

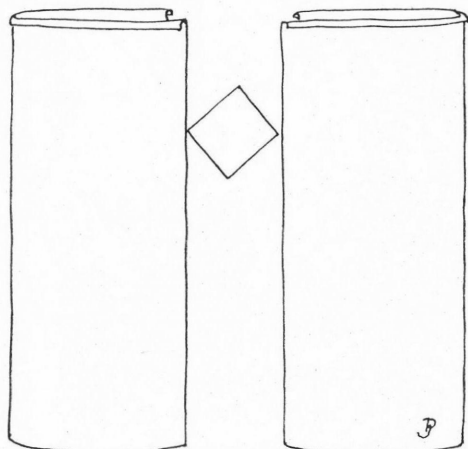
Az idősebb emberek - úgy 40—50 évtől felfelé - nem viselik a *priccses harisnyát*; azt méltatlannak tartják magukhoz és szégyelnék felvenni. Ők *kerek harisnyát* (93. kép) hordanak. Az öregek harisnyájának a külső varrásán, ha sötét szürke is a posztó, díszül fekete posztó csikot varratnak. Ezelőtt — mintegy 40—50 évvel — csak fehér posztóból készült harisnyákat viseltek, amelynek vízszintesen bevágott zsebet kék *ánghia posztóval* szegték be és ez alá a szegés alá — akárcsak a condránál — *piros csipkét* bújtattak. Elöl a harisnya ellenzőjét, a *cucokot* is beszegték kék posztóval; ez alá azonban kétszeres, vagy háromszoros csipkedísz tettek (93. kép). A nadrág *korcába* nadrágszíjat

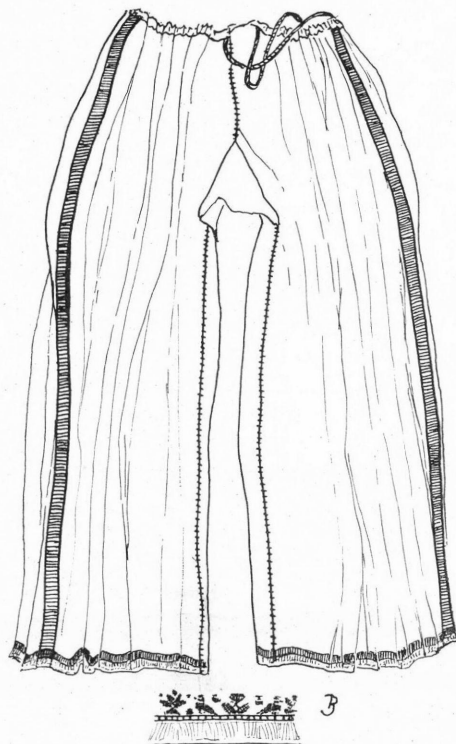
82. kép. A férfi ing ujj és kézellő hímzése. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

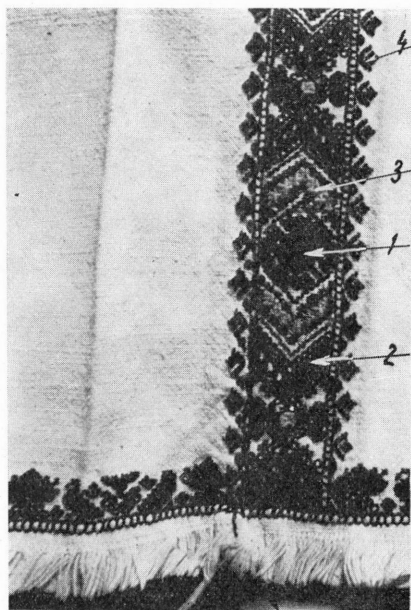
83. kép. Viselő férfi ing

84. kép. A gatyá szabása

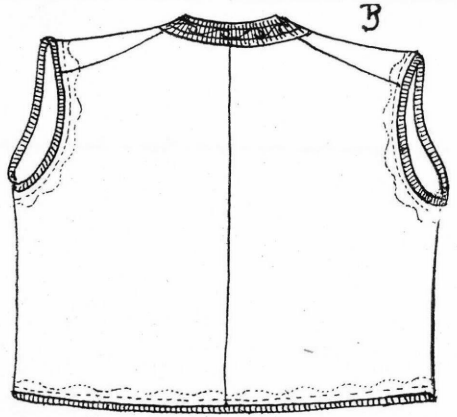
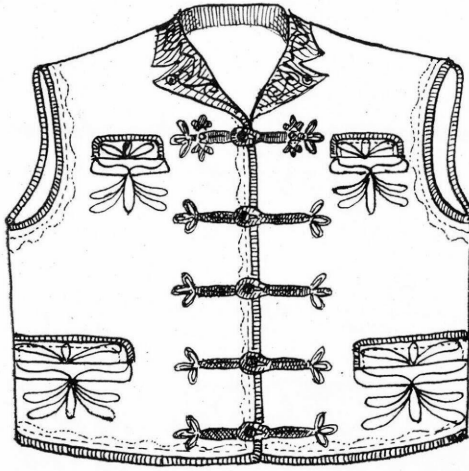

85. kép. Az ünneplő gatyá

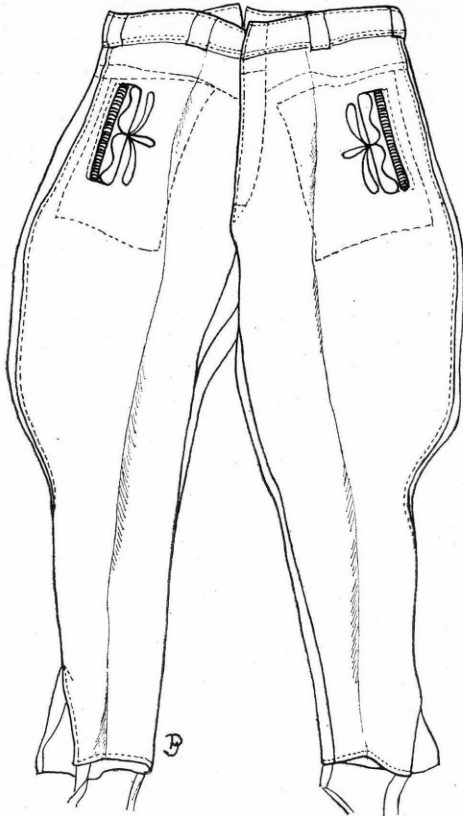

86. kép. Az ünneplő gatyá fejtős díszei.
Foto: PÁF JÁNOSY, 1942

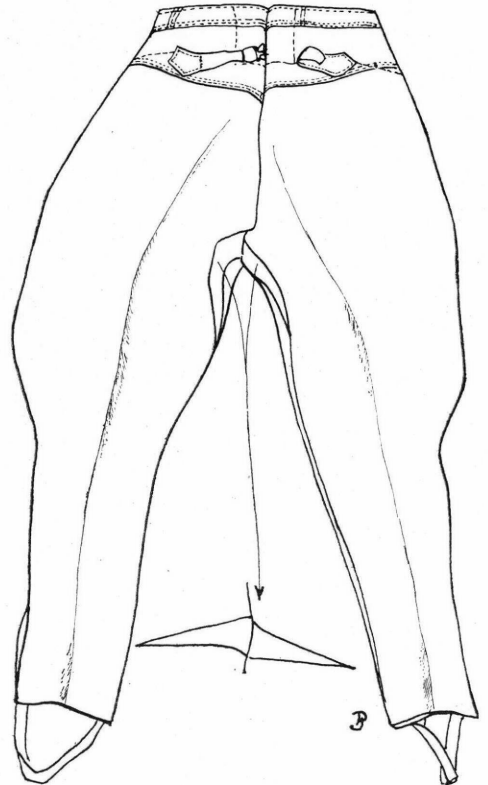

88. kép. Férfi lájbi

89. kép. A priccses harisnya eleje

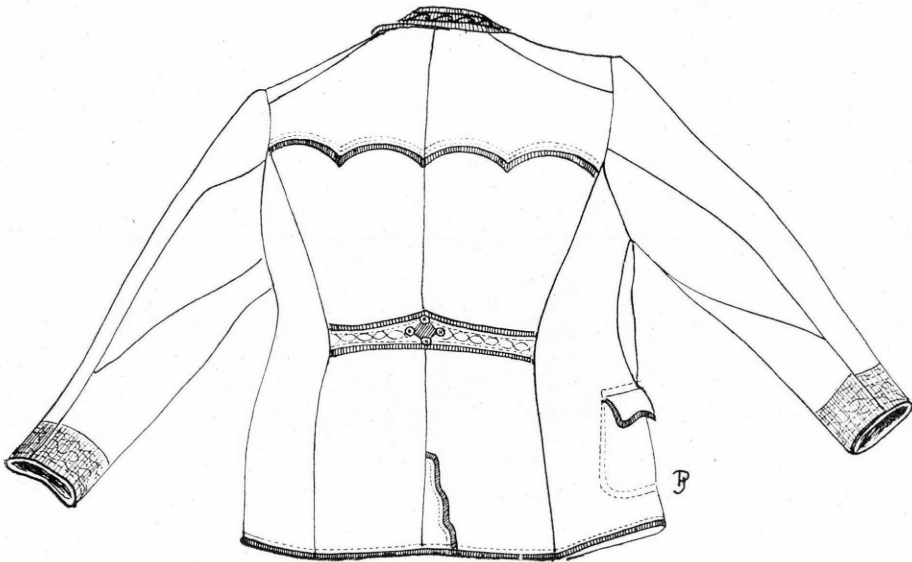

90. kép. A priccses harisnya hátulja

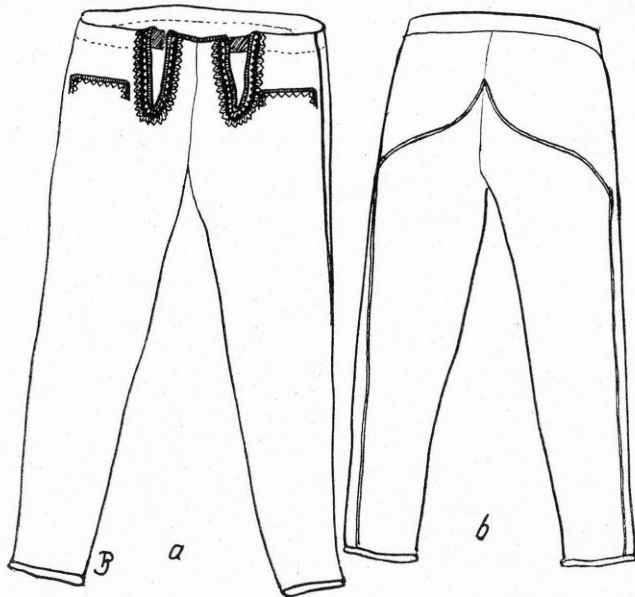

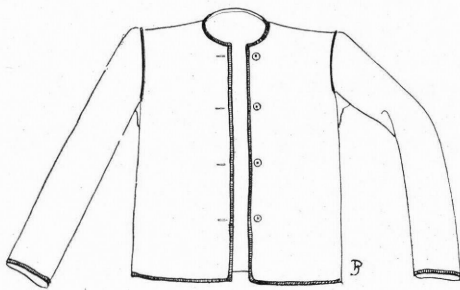
91. kép. A bekes

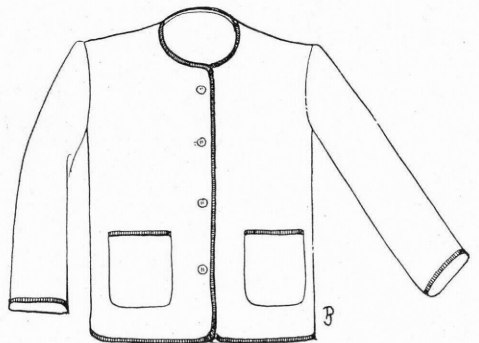
92. kép. A bekes háta

93. kép. A kerek harisnya eleje és hátulja

94. kép. A régi bekese

95. kép. Öreg ember bekese

húztak és ha azzal megkötötték a nadrágot, akkor a *cucok* két hasitéka teljesen összezárult. Oldalt a harisnya varrásán — amely kereken hátra futott és felfelé néző csúcsban záródott — a legények „... kétrendi piros ánglia posztót, az idősebbek pedig csak egy rendi fekete posztó csíkot varrattak ...” (93. kép b). A sötét szürke posztót csak az utóbbi időben használják harisnya varratásra, nem is olyan régen még a viselő kerek harisnyákat is mind fehér — háziszővésű — posztóból csináltatták.

A régi bekes

A bekest csak viselőnek hordták, otthon. Anyaga szürke szein posztó; a szabása pedig csak annyiban tér el a *lékriétől*, hogy elől végig gombolódik – a férfiaké balról gomblyukazott, a nőké pedig jobbról (vö. 94. és 95. kép) – van *pálhája*. Kikerekített nyakrészét körül és az ujjai végét, az elejét és az alját körül kék, zöld vagy fekete *galandba* szegték. Az ujjá vállvarrásába pedig egy fekete *anglia posztó* csíkot varrtak (94. kép).

Az öregebbje még ma sem varrat *pasi bekest*, hanem egyszerűen megtartva a régi formát, csak a pálhát mellőzve, és két sima zsebbel, vállon fekete posztó csík nélküli *régi bekest* visel (95. kép). Különbözik ünneplőnek az idősebb férfiak még ma is a sötétkék *lékrit* viselik, a nőkénél egyszerűbb, kevésbé díszes, *mejjrevalóval*.

A surc

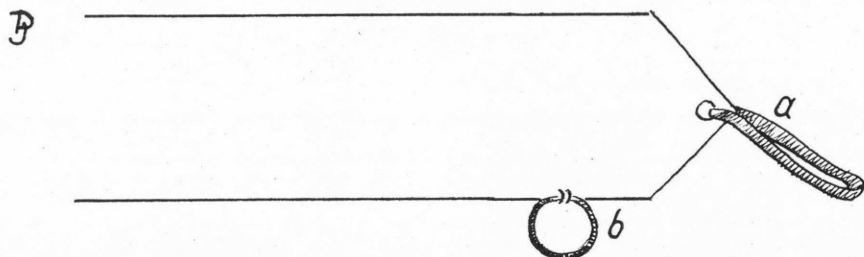
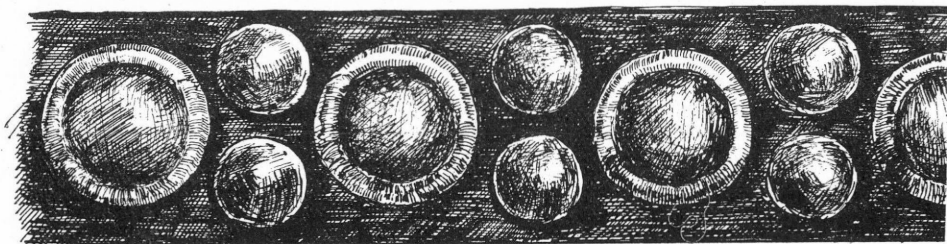
A férfiak nyáron a gatyá elé – hogy az ne piszkolódjék – *surcot* kötnek, amely rendszerint egyszerű; az ünnepi viszont körül csipkedíszes selyemkötény. Régen nyers kendervászonból volt a hétköznapi surc, majd később – a század fordulóján – kék és piros csikos *kanavászból* készítették a *surcot* és csak hétköznapon viselték azokat. Vasár- és ünnepnapokon egyáltalán nem viselték a *surcot* (99. kép), a gatyát akkor magában hordták és *gombos szíjával* kötötték meg, az volt a gatyá dísze, mert volt annak a korcában *gatyakötő* azon kívül is. A *surc* újabb keletű, nem is hívják *ruhának*, mint a nők kötényét.

A nyakravaló

Régen a *nyakravalók* meglehetősen hosszúak voltak; adatközlőink szerint az első világháború előtti öregek – viseltek 2 m-es sőt 2 és 3/4 m-es nyakravalókat is. A maiak jóval rövidebbek, de még mindig elég hosszúak (vö. 97. és 99. képekkel); az anyaguk fekete glott, amely a nyakra tekerődző résznél kissé elkeskenyedik, hogy jobban beférjen a gallér alá, a végein boltban vásárolt *arany-bojt* van. A régi ingeknek nem volt visszahajló gallérja, azokra tehát többszörösen rácsavarták a nyakravalót; ebben az esetben a nyakravaló az ing gallérját is kiegészítette és mintegy sálul is szolgált, kivált a téli időben. Ma már előfordul, hogy a legények nyakravalóját ki is hímezik és bele varrják nevük kezdőbetűit is. Az idősebbek nyakravalóját nem hímezik ki, csupán a nevük kezdőbetűit varrják bele és rojttal látják el; de gyakran még azzal sem. Az öregeknél a nyakravaló ma is inkább a sál szerepét tölti be, mint hogy dísz lenne.

A vitézkötéses ruha

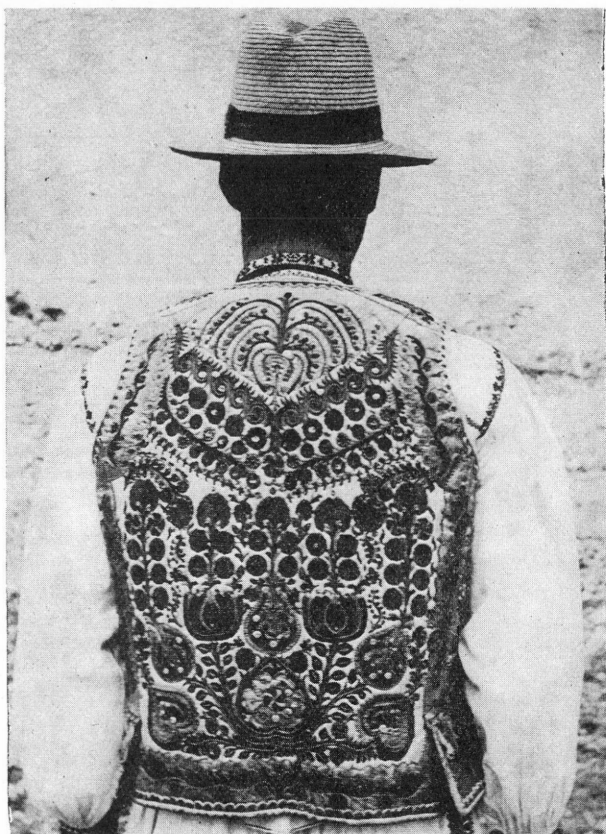
Ez az öltözet nagyon hasonlít az úgynevezett „magyar-ruhához”, az anyaga fekete gyári posztó; kabátot (zakót) varratnak vitézkötésekkel, aminek a nadrágja *priccses* szabású elől fekete *vitézkötésekkel*. Ehhez az öltözethez – modern – *lájbi* is jár, amit szintén vitézkötések díszítenek. Fekete csizmát viselnek hozzá és hangsúlyoznunk kell, hogy csak 3–4 éve jött divatba; most van terjedőben.

96. kép. Részlet a gombos szjuból

97. kép. Férfi mejjrevalóban. Foto: PÁP JÁNÓSSY, 1942

98. kép. A férfi mejjrevaló háta. Foto: PÁP JÁNÓSSY, 1942

99. kép. Ünnepi öltözet nyáron. (Előlről és hátról nézve) Foto: PAP JÁNOSY, 1942

101. kép. Férfi téli öltözetben. Foto: PAP JÁNOSY, 1942

100. kép. Legény-viselet 1900 körül

102. kép. Menyecske kozsókban.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

103. kép. Öreg ember posztó kozsókban.
Foto: PAP JÁNOSY, 1942

ALKALMI FÉRFI RUHÁK

Konfirmációra

Többször hangsúlyoztuk már, hogy a konfirmáció fontos határkő a györgyfalviak életében, ami szerepet játszik a viseletben is. A konfirmálandó fiú nyáron a következőképpen öltözik fel: fekete vagy sárga fejtős inget vesz magára *csukra kötött* nyakravalóval, nadrág helyett *gatyát* ölt, az ingre *lájbit* vesz és *selyem surcot* köt; a fején fekete *magyar kalap* és a lábán keményszárú *magyar csizma*. Hidegebb időben *mejjrevaló* és akinek még van, az *gombos szíjút* is köthet; bár ez a viselet a nagyobb legényeket illeti meg (96. és 100. kép).

Hűvösebb időben, vagy télen — 15 éves és valamivel idősebb — legénykék viselete: fejtő nélküli ing, nyakravaló, lájbi, priccses harisnya, bekes, keményszárú magyar csizma és fejükön magyar sapka (101. kép). Régebben — 10–15 évvel ezelőtt — még általánosan viselték, férfiak, nők egyaránt, a *kozsókot* (102. kép). Ehelyett ma már az öreg emberek *gyapjú-kozsókot* (103. kép) hordanak, mert a szücsmunka egyre ritkább; a háború következtében pedig nincsen is báránybőr, hogy abból varrathatnának maguknak. Akinek van az még hordja, amíg tart, aztán ennek is alighanem vége lesz.

Esküvői ruha

Az esküvői ruha nem különbözik az ünnepi viselettől; összeállítását az időszak szerint, pl. nyáron a következő: szép, fejtős ing, nyakravaló, színes selyem surc, keményszárú fekete csizma, fejükön *nyalka kalap* egy *seprűs bokrétával* és gatyá természetesen. A múlt század 80-as éveiben a legény esküvői viselete olyan volt, mint amit a 100. képen láthatunk. A mejjrevalót akkor még nyáron is felvették; felül az egészítette ki a viseletet, a bokréta olykor nem is szerepelt a kalap mellett, a kalap kis kerek formájú volt. Ma, ha télen van a lakodalom, akkor úgy öltöznek, mint telente az ünnepnapokon, de ha tehetik akkor nem mulasztják el, hogy magukra ne vegyék a cifraszűrt. Ez az utóbb említett felsőruha a múlt század végén elmaradhatatlan viselete volt a legényeknek, következésképpen ha télen volt az esküvő, a 100. képen látható viseletet a cifraszűr egészítette ki.

Vasár- és ünnepnap vi selet

Az ünnepnap i öltözet legény embereknél azonos azzal, amit az esküvői öltözet bemutatásakor elősoroltunk. A házas emberek öltözete — fiatalabb korban — megegyezik a legényekével, csak az ő kalapjuk mellett nincsen *bokréta*. Ma már telente a legények és fiatal házas férfiak *pasi bekest* vesznek magukra, alája veszik a fekete *vitézkötéses ruha* lajbiját, vagy egy egyszerűbb *mej jrevalót*. Gatyában már nem járnak télen a fiatal férfiak, hanem *priccses harisnyában*. Fejükön — ha az idő még megengedi — magyar kalapot, a lábukon pedig keményszárú fekete csizmát hordanak. Az idősebbek azonban még ma is (1942) szürke *kötéses ingben*, gatyában, nyakravalóval — amelyet nem úgy, mint a fiatalok — hétköznapon is állandóan feltekernek, továbbá *mej jrevalóban*, ami kevésbé díszes, fejükön magas tetejű szalmakalapban és fekete csizmában járnak. Hűvösebb időben az öregek viseletét fejtő nélküli ing, nyakravalóval, sötét szürke *kerek harisnya*, mejjrevaló, kereken betűrt báránycsőr sapka és csizma alkotja. Néha nagy hidegben kocsókat, vagy prém bundát vesz fel, akinek van. Ez az utóbbi ruhadarab csak azoknál fordul elő, akik szekerezni szoktak. A fiatalabbja szívesen felveszi a cifraszűrt, de abból is kifogyóban vannak, minthogy a szűrőket nincs aki csinálja.

A férfi embernek nincsen gyászruhája; gyászát mindenki azzal fejezi ki, hogy minden nyilvános mulatságtól távortartja magát a gyászév idejére. Még lakodalomba is csak akkor mennek, ha az elkerülhetetlen, de ott sem táncolnak, mulatnak, hanem csendben beszélgetnek és amint lehet, hazatérnek. Ugyanezt teszik ha keresztelőbe hívják is őket. Csak ez a két eset van, amikor megjelennek nyilvános vigasságon.

A halottak öltözete

A gyermekek halotti ruhája igen egyszerű. A pólás gyermek fejére sapkát tesznek, egyebekben ugyanúgy öltöztetik és ravatalozzák fel, mint a leánygyermeket. A 1–2 éves fiú gyermekre fehér inget adnak, amelyen a keskeny, fekete bolti szegőt úgy helyezik el, a nyakon, kézellőn, az ing elején és az ujján, mint ahogy a *fej tőt* szokták felvarrni. Az ingre aztán pirossal szegett kék *köntöst*, a fejére sapkát tesznek, a lábára pedig fehér harisnyát húznak.

Az idősebb fiúcskáknak — 15 éves korig — fekete fejtős ing, gatyá, kis fekete glott lájbi, színes *surc*, a lábára fehér harisnya kerül, míg a szalmakalapját a feje fölé helyezik; a szemfedője négy sarkába piros *gyöngykötő szalagokból* csokrot kötnek.

A konfirmáció után elhalt fiúra fekete vagy színes fejtős inget, *mejjrevalót*, *nyakravalót*, *surcot* ebből gyakran több darabot is — a lábán fehér harisnya, míg bokrétás kalapját a feje fölé teszik. A fiatal házasság emberek ugyanígy vannak felöltöztetve, csak a kalapjuk mellett nincsen bokréta. Az öreg embereket a halálukra tartogatott *kötéses ingben*, gatyában, nyakravalóval, de *surc* nélkül, fehér harisnyában és a fejük fölé tett szalmakalappal ravatalozzák és temetik el. A testet erre a célra készített kék fejtős *halotti lepedőbe* takarják be, ez a szemfedője. A fiataloknál ezt nem alkalmazzák; azoknak fehér szemfedőt alkalmaznak, amit az arcuknál felhasítanak. Az idősök halotti lepedőjét a koporsó lezárásakor egyszerűen csak az arcukra borítják, addig a lepedő a mellére volt visszahajtva, „... hogy a község búcsút vehessen a gyülekezetből elmentől.” A györgyfalviak ugyanis szigorúan tartják azt a szokást, hogy „aki születik közénk, azt kereszteljük közénk, aki házasodik, azt adják hírünkre, mert így lesz közénk való...” így, ezek után illetik meg a község közjogai, illetőségi jogai. A halottat a búcsúztatással „... engedik útjára a községből...” vagyis ezzel szűnik meg az *illetőségi joga*, tagsága a közösségben, de „... látni kell, aki békén, azt is aki kimégyen...” mondogatják az idősök; ezért nem fedik le a holtak arcát a ravatalon. Van aki keze érintésével vesz búcsút a halottól, az ilyen rendszerint a halott homlokát érinti meg, csak ritkábban a kezét.

Meleg ruhák

Az alább következő meleg, azaz téli ruhák, mint a *kozsók*, a *bunda*, sőt még a *cifraszűr* is — mint már többször említettük — kivesző félben vannak. Szabásra ezek a ruhadarabok azonosak a néprajzi irodalomban ilyen néven számontartott ruhadarabok szabásával, s minthogy azok untig ismertek, nem terheljük szűkre szabott terünket azok szabásrajzával és képük bemutatásával. Csupán csak a rájuk vonatkozó fontosabb dolgokat említjük, ahogy azt adatközlőink elmondták.

A *kozsókról* az az együnetű vélemény, hogy azok Györgyfalván, mintegy 60 évvel ezelőtt, mind fehér báránybőrből készültek. Csipőn alul értek és a gallérjukon, valamint elöl a szélükön, az aljukon kereken és a mandzsettákon fekete báránybőr szegés volt, kifelé fordított prémmel; ez volt a kozsók díszje. Ha *hímesen* csináltatták, akkor a hímzés a háton, a gallér alatt és az újján a mandzsetta fölött helyezkedett el. Díszeset csak a jómódú, nagygazda férfiak viseltek; a szegényebbje megelégedett a fekete báránybőr prémmel szegett kozsókkal is. De ma már csak az visel kozsókat, aki az elődjétől örökölte, mert már nincsen szűcs, aki készítse. Egészen egyedülálló Orosz Lajosné (102. kép), aki 3 évvel ezelőtt csináltatta a kozsókját Ajtonyban. Ennek a kozsóknak a színe dohánybarna, a gallérját és a mandzsettáit fekete bárányprem díszíti, míg elöl a széleit és körül az alját valamint a zsebeket jó 2 ujjnyi széles *piros irhabőr* szegélyezi; az irhabórt zöld DMC fonállal szegték le, mellette pedig 4 szál piros DMC fonalat varrtak le — bizonyos szabályos távolságra: 1 ujjnyira egymástól — ez adja a díszét.

A *bunda* több juhbőrből — rendszerint 5, vagy 7-ből — készült, úgy, hogy kiterítve majdnem teljes kört írt le. Ha kevesebb bőrből készült, nagyobb volt a *kihagyása*, vagyis nagyobb körcikk hiányzott a teljes körlapból. Felálló kerek gallérja volt fekete báránypremből — s minthogy a bundát is lehetőleg fehérre készítették és fehér juh bőréből varratták — egy fiatal (szopós) fekete báránybőrből készítették rá *hátibőrt* dísznek. Elöl csak egy *sodrott bőrpece*ekkel

akasztották össze a megfelelő hurok segítségével. Körül az alján — belülről az irha részén — is volt ugyanannyi ilyen *pecek* és *hurok*, ahány bőrből készült a bunda, hogy ha akarták, hát *felakaszthassák* kereken a bunda alját. A bundát prémjével kifelé viselték, ha esett az eső, vagy a hó; egyébkor az irhája volt kifelé, ezért aztán a vállakon és körül az alján a bőrök toldásánál ki volt virágozva *hímekkel*. Akadt olyan bunda is, amire piros, vagy fekete szattyán bőr rátét díszek kerültek, vegyesen a hárászból varrott díszekkel. A legszebb bundákat Kolozsvárt vették a kalotaszegi szűcsöktől; Kolozsvárra eljöttek a szilágysági, a váradi szűcsök is az árujukkal. Az első világháború után már alig egykét ember vett magának bundát; ma pedig már senki sem viseli, csak ha télen messzi útra szekerезik valaki, akkor viszi magával, ilyen célra kölcsön kéregetik, ami még van a faluban. Ha azok elnyűttek, már csak a hírük él egy ideig.

A *cifraszűrt* a legények még ma is szívesen viselik, de ünnepnapra már csak nagy ritkán veszik fel. Előkerül olyankor — a jó állapotú — amikor leányhoz megy a legény; a nyűttebjét pedig akkor akasztják a nyakukba, ha egész éjszakára kimennek *hálálni* (legeltetni) a marhákkal, ott jó szolgálatot tesz, mert állja az esőt, felfogja a harmatot is, a szelet sem ereszi át. Az öregek szívesen viselték, mert nagyon mutatós ruhadarab volt és eltakarta a legény esetleges fogyatékoságait: soványságát, vagy a ruhája kopottas voltát. Azt mondhatjuk mai szóval, hogy a szűr mindenkit „jól öltöztetett”. A legidősebb adatközlők szerint azonban mégsem volt a szűr „ősi” viselet. Azt lehetett megállapítani, hogy a múlt század 70-es 80-as éveiben kezdett a divatja általánossá válni. A szűrszabók: „... mind az Alföld felől jöttek, azoktól vették a kolozsvári kereskedők is ...” noha Kolozsvárt is volt szűrszabó — mégis inkább vették a „váradi szűrt”, amit „macskási szűrnek” is mondtak, minthogy a szűrszabót Macskásynak nevezték.

A szűrök többsége fehér posztóból való; piros hímzéssel a gallérján, az aszajokon, a szűr elején és alján körül. „Vállvirágos szűröknek” is mondják ezeket. Vannak azonban fekete rátét mintás szűrök is, amiket „kalotaszegi szűrnek” mondanak, minthogy ilyeneket a kalotaszegiek hordanak. Előfordulnak zöld hímzéses „váradi szűrök” is. Ezeknek a díszítési módja éppen olyan, mint a piros hímzéssel díszítetteké. A rátétdíszes (fekete mintás) szűrök díszei nem olyan gazdagok, de *vállvirágos* azok között is van. A szűröket elől *szironyozással* díszített *csattos szíj* köti össze. A *szűrcsattok* rézből készültek és akad közöttük sokféle változat; egyik szebb, mint a másik. A szűrök ujja nincsen bevarrva; ha akarják, fel is vehetik, mint valami köpönyeget, vagy kabátot. Legtöbbször azonban csak vállra vetve, vagy félvállra csúsztatva viselték mindig. A szűrujjban itt nem tartottak semmit, minthogy azok se bevarrva, se bekötve nem voltak.

A férfi lábbelik

A gyermekek lábbelijéről már volt szó; a felnőtt férfiak ma fekete, keményszárú magyar csizmát hordanak. Régebben, még a század fordulóján, általános volt az *egyenes lábú ványolt bagaria csizma* (68. kép A). Ennek a díszje a *sárhegyének* a felhúzó fülekkel, a *húzóakkal* együtt való kifordítás. A sarka ezeknek a csizmáknak lefelé elkeskenyedő volt; rézpatkót és sarkantyút verettek rá a rátarti legények és nagy kitüntetésnek számított a leánysereg körében, ha ilyen *nyalkával* táncolhattak. Ezeket a csizmákat még mind Györgyfalván készítették; ritka eset volt, hogy valaki a kolozsvári „csizmaszínben” vett volna magának. A keményszárú fekete magyar csizmákat a kolozsvári hóstáti

legények viselték, azoktól terjedt el itt is a magyar csizma viselete. De ezeket sem vették mind a kolozsvári csizmaszínben, hanem *váltóra* (megrendelésre, mérték után) készítették kolozsvári, vagy helybeli csizmadiákkal.

Érdekes lábbeli kiegészítő viselet Györgyfalván az úgynevezett *placsent*; ez papucsféle, amit erős háziszóttos posztóból varrnak és nagyhideg időben — főleg, ha szekereznek — *kenderkötővel* a csizmára kötnek. Betakarja az egész csizmafejet és nem fagy meg a lábuk benne, akármilyen hideg az idő.

Kesztyűt is viselnek a györgyfalviak, mégpedig többfélét is. Ha *hánurból* (gyapjúfonal) van, akkor azt az asszony horgolja, köti; az egyujjas bőr, illetve prém kesztyűket — amik posztóból is készülnek — maguk a férfiak varrják maguknak.

A gombos szíjú

Fentebb már esett szó róla, hogy a férfiak az ünneplő gatyára övgyanánt felkötötték a *gombos szíjút*. Ezek — kivált régen — hosszú, 3–4 m-es, 3 cm. széles bőrszíjak voltak; telerakva sárgaréz és fehér (pakfong) fényes gombokkal (96. kép), brostúkkal. A *szíjút* a *szígyártótól* vették Kolozsvárt. Gyakran azonban csak a nyers szíjút vették meg és külön hozzá a gombokat, amiket aztán maguk raktak a szíjura. A gombok mind files gombok voltak, ezért aztán a szíjút kilyukasztgatták, a *gombok nyakát* átdugták a lyukon és a gomb nyakába ekkor erősebb *cérnát* (vékonyabb zsineget) hurkoltak. Így haladtak egyik gombtól a másikig, úgyhogy a szíju fonákját egészen behállózta a gombokat felerősítő *cérna*. Adatközlőink elbeszéléséből az derült ki — bár nem a leghatározottabban — hogy a régi szíjukon a díszeket többféle nagyságú és anyagú gombok alkották; a díszekben volt valami rend, valami szabályosság: kialakítottak bizonyos mintákat. Voltak ezüst gombos szíjuk is; kerek és szögletes gombokkal. Egy és több sorban helyezkedtek el a gombok a szíjun. A mai szíjuk gombdiszei meglehetősen szertelenül vannak felerősítve, még a legrendezettebb mintaalkotás, amikor a peremes nagy kerek gombokat a szíju közepén egy sorban helyezik el és közöttük kettesével ugyan olyan kerek, de fele nagyságú gombokat erősítenek fel (96. kép).

A szíjút a következőképpen tekerték a derekukra: az egyik végén a *fején* — lévő horgas kapesot beleakasztották elől a gatyá korcán levő lyukba (abba, ahol a gatyamadzagot behúzzák a koreba) vagy ha a *kerek harisnyára* tekerték fel a szíjút, akkor a *cucokba* akasztották a kapesot és most a szíjút, jobbról balra haladva, a derekukra tekerték. Az volt a szép, ha a szíju nem fedte egymást, hanem a menetek — a *sorok* — elváltak egymástól; így a szíju *szélesre kiterült* és ragyogott a derekukon. Arra is törekedtek, hogy a szíju ott érjen véget ahol a tekerést elkezdték: ha baloldalon kezdték akkor ott, ha a jobb oldalon akkor jobb oldalon érjen véget és akkor itt — a végébe kötött kis *csapó* darabbal (96. kép a) a legközelebb eső gombra *ráakasztották*. A szíju végén volt még egy kis *rézkarika* is (96. kép b) vagy más néven *csapótartó*, erre kötötték a szeretőjüktől kapott *négynyüstű* — tiszta selyem — keskeny piros *szalagot*: a *csapót* (100. kép a).

Ma már ezeket nem viselik, de az öregeknél még megvan és közülük többen nagy szeretettel őrzik *gombos szíjukat*, amikről megjegyzik, hogy azokat az ő apáik még csak *gyűszűszíjunak* nevezték. Ezelőtt 4 évvel *Pali Gergely Ferenc* és *Kukura Miklós* újból viselni kezdték az 1918 óta mellőzött *gombos szíjukat*, de nemsokára letették ők is, mert költéséges volta, valamint a *csapó* hiánya miatt nem akadt követőjük.

A györgyfalviak is ki vannak téve az esőnek, de hogy meg ne ázzanak, használtak olyan ruhadarabokat, ami az esőt felfogta. Az asszonyok, ha nyáron meglepte őket a zápor, a fersinget borították a fejükre, amíg valami fedél — esetleg fa alá — futottak. Hűvösebb, őszi és tavaszi időben — amikor a megázás is betegséggel járhatott volna — rendszerint rajtuk volt a condra, ami szűrposztóból készülvén, még nagy esőben, tartós esésben is szárazon tartotta őket. A férfiak is a condrával védekeztek a megázás ellen, de nekik már régi idő óta ott volt a szűr is, amit — ha úton voltak, de még a mezőre is — magukkal vittek és ha esett az eső, azt vették fel. A szűr nagyon általánosan töltötte be ezt a szerepet. De a bunda is jól szolgált az eső és a hóesés ellen, amikor is szőrével kifelé vették magukra. Egyébként a bőr ruhák, amilyen a *koszók* és a *mejjes* szintén jól védtek az eső ellen, noha ezek egy idő után alaposan megszívták magukat vízzel, de addig fedél alá értek és kiszáritották az elázott ruhát. Esernyőt csak elvétve és az utóbbi időben lehet a györgyfalviaknál látni. Férfi ember szégyelné azt a kezébe venni, azért hát ezt egyelőre csak a nők tartják maguk fölé, ha templomba menet esik az eső.

Megfigyelhető, hogy a györgyfalvi férfiak bent a faluban csaknem kivétel nélkül „pusztakézzel” járnak, azaz semmiféle *pálca* (bot) nincsen a kezükben — kivéve azokat, akik rokkantságból kénytelenek bottal járni. A század forduló táján azonban nagyon általános volt a legények körében a szép *hímes pálcák* (faragott botok) viselése; szinte kiegészítője volt az az ünnepi viseletnek. Az első világháborúval azonban ez is elmaradt, de az „impérium változás is azt hozta magával” mondják és említik, hogy a legények, ha valami vita támadt közöttük, „könnyen elérték egymás fejét a pálcával, s hogy ne illessék egymást vele . . .” a hatóságok is tilalmazták a pálca viselését.

PAP JÁNOSY MAGDA

Магда Пап-Яноши:

НАРОДНАЯ ОДЕЖДА В Д-е ДЕРДЬФАЛВА

Резюме

Автор дает подробное описание народных костюмов венгерской деревни в Трансильвании (ныне Румыния). Время, в которое ею проводились исследования, — 1942 год, однако это не означает, что автор знакомит нас лишь с соотношением на данный год. При описании отдельных предметов одежды автор стремится проследить и их историю. Метод ее таков: она использует воспоминания старых жителей деревни. 1900-ый год — та приблизительная дата, до которой можно считать достоверными данные человеческой памяти. Существующие старые предметы одежды также помогают лучше познакомиться с хронологией ношения костюмов. Следовательно, автор с большой тщательностью дает обзор народных костюмов за последние полстолетия. С помощью фотографий и опубликованных рисунков создается полное представление о народных костюмах, которые носили и носят в деревне, о народном искусстве, народной эстетике, вкусах, обычаях и моде, которые нашли свое отражение в костюмах земледельцев. При изложении материала автор прибегает к такому методу: она показывает отдельные костюмы, группируя их на основе пола и возраста людей, носивших их. Сначала она знакомит нас с женской одеждой, начиная с первых предметов одежды новорожденной, с того четырехугольного покрывала, в которое закутывают малютку после первого купания. Ребенок, подросток, девушка, женщина, старуха. Автор подробно анализирует отдельные важные этапы этого развития, таковы конфирмация, когда одежда девочки становится уже похожей на одежду взрослой девушки, собирающейся замуж. Особенно детально описывает автор праздничные женские одеяния, в том числе и одежду невесты, а также рабочую одежду, костюм умершей и траурное одеяние. Также основательно описывается и мужская народная одежда, не обходит автор вниманием и предметы, дополняющие костюм, как например, различные платки, шейные платки мужчин, пояс, украшения шляп и пр.

Внимательно изучает автор и те перемены, которые произошли в народных костюмах жителей деревни в 1900 по 1942 год. Она вскрывает те экономические, общественные и культурно-исторические причины, которые сыграли определяющую роль в происшедших переменах. Таким путем автор доказывает, что народный костюм в такой же мере зависит от экономического и общественного положения, как и мода — от изменения обычаев и вкусов. Автор уделяет, должное внимание тому определяющему воздействию, которое оказывает на народные костюмы общественное расслоение, ее наблюдения показывают, что в Дёрдьфалве этот фактор повлек за собой едва заметные различия в одежде. Богатые и бедные здесь одеваются почти одинаково, разница состоит, пожалуй, лишь в том, что у богачей больше предметов одежды и качество ее лучше, чем у бедных. Однако это уравнивается тем, что одежда бедных богаче вышивкой, украшениями, поскольку у них больше времени для этого, и бедные несколько больше придерживаются к старым обычаям. Общим фактом является то, что все население Дёрдьфалвы придерживается обычая носить народные костюмы, тех норм вкуса, которые способствуют консервации народной одежды этой деревни, но в то же время в 1942 году уже могут быть прослежены и некоторые изменения в одежде. Прежде всего одежда мужчин упрощается и приближается к обычной городской одежде. Много предметов одежды, которые в начале столетия еще были характерными именно для народного мужского костюма этой деревни, или совсем исчезли, как, например, *цондра* и *кожок*, или же значение их в большой мере снизилось, как, например, стачные сапоги с мягкими голенищами, *цифрасюр* (длинный шинель), *бунда* (шуба), *гатья* (длинные мужские штаны), и *кожаный пояс* с блестящими металлическими пуговицами, длиной в 3—4 метра и шириной 3 сантиметра и пр.

Однако народная одежда женщин все еще сохраняет свою старую форму. То есть, несмотря на происшедшие изменения, в женской одежде деревни сохранились традиционные обычаи, народный костюм живет во всей его полноте. Близость города Коложвар почти не повлияла на этот народный костюм. Единственное влияние, которое можно отметить на этом костюме, объясняется влиянием венгерского народного костюма близко расположенного края Калотасег. Внешне народный костюм деревни Дёрдьфалва очень похож на калотасегский венгерский костюм. Однако народный костюм исследуемой деревни всегда развивался самостоятельно, несмотря на то, что относится он к общему венгерскому народному костюму, и прежде всего к трансильванскому.

Особой характерной чертой этого народного костюма является еще и то, что женщины носят определенные предметы одежды лишь в определенном возрасте, как, например, кокошник (венг. *парта*) только девушки и только по праздникам, в будние дни их не носят, даже если эти предметы одежды уже очень поношенные. Этот факт свидетельствует о том, что у женщин этой деревни имеется отдельно праздничный и будничный гардероб (верхняя одежда). Те предметы одежды, которые женщины носят только в определенном возрасте и только по праздникам, состарившись, передают дочерям, младшим сестрам, иногда продают или дарят.

MAGDA PAP-JÁNOSY:

VOLKSTRACHT IN GYÖRGYFALVA (GHEORGHENI)

(Auszug)

Die Verfasserin beschreibt ausführlich die Volkstracht eines ungarischen Dorfes in Siebenbürgen (Rumänien). Sie führte ihre Untersuchungen im Jahre 1942 durch. Das bedeutet aber nicht, daß sie nur die Tracht dieses einzigen Jahres festhielt. Bei der Beschreibung der einzelnen Kleidungsstücke war sie bestrebt, auch ihre historische Vorbilder zu zeigen. Ihre Methode bestand darin, daß sie mit Hilfe der älteren Datengeber — mit Hilfe des menschlichen Gedächtnisses — in die Vergangenheit zurückgriff. Im allgemeinen war das Jahr 1900 die Grenze, bis zu welcher das menschliche Gedächtnis zuverlässig zurückblicken konnte und auch die noch vorhandenen alten Kleidungsstücke zur besseren Erkennung des Materials beitragen konnten. Die Verfasserin überblickt also ausführlich die Volkstracht dieses etwa halben Jahrhunderts. Mit Hilfe der Bilder und Zeichnungen gibt sie ein vollständiges Inventar von der Volkstracht des Dorfes und von der Kunst, Ästhetik, Geschmack, der Gewohnheiten und der Mode des Volkes, die in der Volkstracht eines ackerbautreibenden ungarischen Dorfes zum Ausdruck kommt. Die Verfasserin stellt die Volkstracht nach Geschlecht und Altersgruppen zusammen. Erst wird die Bekleidung der Frauen behandelt. Die Aufzählung beginnt mit dem ersten Kleidungs-

stück des Neugeborenen, das ein einfaches viereckiges Tuch ist, worin das Neugeborene nach dem Baden eingewickelt wird. Dann folgt die Beschreibung der Kleidungsstücke der kleinen und größeren Mädchen, der fast erwachsenen Mädchen, der jungen und der alten Frauen. Die einzelnen wichtigen Stationen der Entwicklung werden ausführlich analysiert, so z. B. die Konfirmation, als die Kleidung der kleinen Mädchen der Tracht der größeren sowie der heiratsfähigen Mädchen ähnlich wird. Mit besonderer Sorgfalt werden die Festtagstrachten der Frauen beschrieben — darunter die Brautkleidung —, die Arbeitskleidung, Totenkleidung und Trauerkleidung. Ebenso wird auch die Volkstracht der Männer erwähnt, wobei auch die ergänzenden Schmuckstücke nicht vergessen werden, wie die verschiedenen Tücher, die Halstücher der Männer, ihre Gürtel, die Bukette an ihrem Hut usw.

Es wird die Änderung erörtert, die in der Volkstracht der Gemeinde zwischen 1900 und 1942 vor sich gegangen ist. Dabei werden die wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und historisch-kulturellen Ursachen aufgezählt, die diese Änderungen und ihre Tendenz bestimmten. Diese Untersuchungsmethode beweist, daß die Volkstracht ebenso stark von der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Lage abhängt wie von der Änderung der Gewohnheiten und des Geschmacks, also der Mode. Gesellschaftliche Unterschiede kommen in der Volkstracht von Györgyfalva kaum zur Geltung. Die Reichen wie die Armen tragen fast dieselbe Tracht, nur haben die Reichen mehr Kleider und mitunter aus besseren Stoffen. Das wird aber dadurch ausgeglichen, daß die Kleidung der Ärmern reicher gestickt und verziert ist, weil sie dazu mehr Zeit haben, und es scheint, das die Armen mehr an den alten Traditionen hängen. Allgemein gilt es aber, daß die Bewohner von Györgyfalva an der Volkstracht und an den alten Gewohnheiten und Geschmacksnormen hängen, die die Tracht des Dorfes in der Nationalitätenumgebung konservieren, wenn auch in neuerer Zeit (1942) gewisse Änderungen in der Tracht festzustellen sind. Vor allem die Männertracht wird einfacher und nähert sich der städtischen Kleidung. Viele Kleidungsstücke, die um die Jahrhundertwende die Bekleidung der Männer in der Gemeinde charakterisierten, verschwanden vollkommen, wie z. B. der kurze Filzmantel (ung. *condra*) und der kurze Ledermantel (ung. *kozsó*), oder ihre Bedeutung ging stark zurück, wie z. B. die gestickten Stiefel mit weicher Schaft, die Bauernmäntel (ung. *cifraszür*), die Bauernpelz (ung. *bunda*), die weiten weißen Bauernhosen (ung. *gatyá*), die 3–4 m langen, 3 cm breiten, mit glänzenden Knöpfen verzierten Ledergürtel usw. Die Frauen-tracht bewahrt aber noch ziemlich konservativ die alten Formen. Die Tracht der Gemeinde bewahrt also — trotz der Änderungen — die alten Gewohnheiten und die Volkstracht ist immer noch stark und lebendig. Die Nähe von Cluj (Klausenburg, ung. Kolozsvár) hat diese Volkstracht kaum beeinflußt. Vielmehr weist sie große Ähnlichkeit mit der ungarischen Volkstracht im nahen Kalotaszeg auf. Die Volkstracht der untersuchten Gemeinde war aber immer selbständig und hatte eine selbständige Entwicklung, sie ist aber gleichzeitig ein organischer Bestandteil vor allem der siebenbürgischen und darüber hinaus der ganzen ungarischen Volkstracht.

Eine besondere Eigenart dieser Volkstracht ist noch, daß die Frauen gewisse Kleidungsstücke nur in einem gewissen Alter — z. B. die Mädchen den Jungfernkranz (ung. *párta*) — und nur an Feiertagen tragen, und diese werden auch dann nicht am Alltag benutzt, wenn sie schon stark abgetragen sind. Diese Tatsache weist darauf hin, daß die Frauen der Gemeinde von bestimmten Oberbekleidungsstücken eine besondere Feiertags- und Wochentagsgarderobe besitzen. Die Kleidungsstücke, die nur in einem gewissen Alter oder an gewissen Feiertagen getragen und dann nicht weiter benutzt werden, gibt man den Kindern oder jüngeren Geschwistern, eventuell werden sie verkauft oder verschenkt.

Néprajztudomány és szemiotika

(három vázlat)

Újabban egyre nagyobb érdeklődés övezi a kultúra különböző kutatási problémáinak általános jeltudományi, vagyis szemiotikai jellegű újraértelmezését. Nem dőlt el ugyan eleddig az a kérdés, hogy a kultúra szemiotikája mennyiben foglalja el más, eddigi tudományok (köztük a legkülönbözőbb néprajzi diszciplínák) helyét, mennyiben egészíti ki csupán ezeket, és mennyiben hoz egészen új kérdésfelvetéseket; annyi mégis bizonyos, hogy jogosult a néprajzi kutatásban is számba venni, és a maguk helyén alkalmazni is a szemiotikai vizsgálatok módszereit. Ma még nem érkeztünk el arra a szintre, hogy rendszeres etnoszemiotikai jegyzeteket tegyünk közzé, különböző szemiotikai és néprajzi kutatások mégis rokoníthatók egymással — amint ezt talán az alábbi három vázlat is bizonyítja.

(Szerk. megj.)

*

Zsilka Tibor:

A szemiotika és a kultúra tipológiája

Az eddigi szovjet szemiotikai kutatások jobbára a nyelvet mint jelrendszert s a művészeteket mint a nyelvvel analóg felépítést mutató rendszerszerűséget vizsgálták. Igaz, közben a mítosz és a vallás vizsgálatára is kitértek, mégpedig azért, mert e területek strukturális felépítése, immanens törvényszerűségeik összessége hasonló, majdhogynem azonos az egyes művészeti ágakéval. Ennek folytán sorolták őket közös csoportba, s másodlagos modelláló rendszereknek nevezték el. A másodlagos modelláló rendszerek annyiban hasonlítanak a nyelvhez, hogy a valóságmozzanatok szintén jelek segítségével fejezik ki. Ha az elmondottakat az irodalomra vonatkoztatjuk, akkor szükséges leszögezni, hogy az irodalmi szövegekben a hírközlést biztosító jelek a nyelv bázisán, illetve a nyelv mintájára funkcionálnak, de az adott struktúrában másodlagos információt is hordoznak. A jelek szövegbeli funkcionálása a struktúra sajátos elrendezéséből, relációrendszeréből adódik, annak következménye. Ha a jelet kiragadjuk a struktúrából, elveszti másodlagos, járulékos funkcióját, illetve másodlagos jelentését, értelmét. Mindezt talán legvilágosabban a szovjet nyelvész, *УШПЕНСКИЈ* Borisz fejtette ki *A grammatikai »helyesség« és a költői metafora* című téziseiben. A szerző CHOMSKY generatív grammatikájából indult ki, pontosabban abból, hogy konkrét nyelvben megalkothatók olyan grammatikailag szabályos mondatok is, amelyeknek nincs értelmük. Például *A zöld eszmék dühöngve alszanak* mondat grammatikai felépítése kifogástalan ugyan, de a mondat

értelmetlen. Az ilyen mondatok bizonyos kontextusban sajátos jelentést, értelmet kapnak. Például akkor, ha az „*eszmék*” és az „*alszanak*” szavakat idézőjelbe tesszük (A zöld „*eszmék*” dühöngve „*alszanak*”). Az idézőjelbe tett szavak folytán a mondat jelent vagy legalábbis egy bizonyos kontextusban jelenthet valamit. USZPENSZKIJ szerint a költői nyelv is hasonlóképpen generálódik, áll össze egészzé — struktúrává. Ha ugyanis a költői szövegből kiragadunk egy-egy mondatot, ez éppúgy értelmetlenné válik mint *A zöld eszmék dühöngve alszanak* mondat. A költői alkotások egyes szavainak a jelentése sok esetben csak a költemény egész struktúrájából derül ki. Így van ez a népköltészet alkotásaival is. Vegyük például a regösének szövegét:

Kelj, fel, gazda, kelj fel,
szállott Isten házodra
sokával, seregével,
szárnyas angyalával
tele poharával,
vetett asztalával.
Ha a magok asztala
szent oltár lehetne,
ha a magok abrosza
szent terítő lehetne.

E mondatok a köznyelvben, a társalgási stílusban értelmetlenek lennének. A szokásdalban az egyes szavaknak azonban járulékos, másodlagos jelentésük van. S ugyanez vonatkozik bennük még az olyan mondatokra is, amelyek a köznyelvben is előfordulhatnak. A költői szövegekben azonban az ilyen mondatok is másodlagos funkcióval töltődnek fel, tehát olyan jelentéssel rendelkeznek, amely csak és csakis az adott struktúra összefüggéseiből, relációrendszeréből ered, ebből fejthető meg.

A másodlagos modelláló rendszerek vizsgálata az utóbbi időben ráirányította a szovjet kutatók figyelmét a kultúra egészének, vagyis a kultúra egységének a tanulmányozására. A Szovjetunióban folytatott szemiotikai vizsgálatok és vizsgálódások középpontjába így került a kultúra modelljének, legáltalánosabb összetevőinek az identifikálása, levezetése.

Éppen ezért beszámolómban azokat a kutatásokat s eredményeket szeretném megismertetni, amelyek a kultúrát mint egységet, magasabbrendű egészet érintik, ezzel a kérdéskomplexummal foglalkoznak.

Az 1970 augusztusában Käärikuban (Tartu mellett) tartott IV. „*Másodlagos modelláló rendszerek*” *Nyári Egyetemét* a szovjet szemiotikusok legkivált a kultúra szemiotikájának szentelték.¹ Arra a megállapításra jutottak, hogy a különböző másodlagos modelláló rendszerek (mítosz, vallás, művészetek) tartalmazzanak olyan szemiotikai sajátosságokat, amelyek a kultúrát vagy általában jellemzik, vagy egy meghatározott korszakban a kultúra egészében dominánssá válnak. E közös jegyek, sajátosságok univerzálisak, minden modelláló rendszerben megtalálhatók; s éppen ezért a kultúra „nyelvét” alkotják. Az univerzális sajátosságok biztosítják a kultúra egységét, és ezáltal a kultúra funkcionálását is. Végső fokon a kultúra legáltalánosabb összetevőinek a levezetése, identifikálása a kultúra modelljének megszerkesztéséhez vezet. A kultúra modelljének a megszerkesztése természetesen egyéb kérdések tisztázását is feltételezi; így

¹ *Tyeziszi dokladov IV Letnej skoli po vtoricsnim modelirujuscsim szisztjemam* — 17—24 augusztus 1970 g. 1970 : Tartu.

például szükségesnek látszik megállapítani az egyes jelrendszerek egymáshoz való viszonyát is (a művészetben belül a festészet befolyását egyik-másik korban a költészet szemiotikájára; a filmművészet hatását a jelenkori kultúra „nyelvi” struktúrájára; stb.). További problémakörnek számít a kultúra tipológiája, a kultúra viszonya a nem-kultúrához, és így tovább.

A szovjet szemiotikusok szerint a kultúra mint egész szintén a nyelv analógiáján épül fel, ennél fogva éppúgy jelszerű, illetve jelekből tevődik össze. Belső strukturális sémája is a nyelvéhez hasonlít, létezése is az emberi közösséghez kötődik. Jellegénél fogva meg a másodlagos modelláló rendszerekhez tartozik. Azoktól abban különbözik, hogy általánosabb; belőlük ered, de ugyanakkor fölöttük is áll.

Vegyük alapul például a kultúra tipológiai osztályozására tett kísérleteket. A kultúra „nyelvét” az összes szövegek (textus) vizsgálata alapján lehet tipologizálni, ennél fogva „tanítani” is. Az irodalomtudós LOTMAN szerint itt két eset lehetséges.² 1. a szövegek (általában a kultúra termékei) korlátozások nélkül jönnek létre; 2. a kultúrát normák, szabályok, korlátozások határozzák meg. Az első esetben mindaz helyes, ami létrejön, ami van; a másodikban viszont csak az létezhet, ami helyes, ami megfelel a szabályoknak. Az első esetben az előírások, szabályok úgyszólván mindent megengednek, a második típusnál a szabályok tilalmakat szabnak. Még világosabban: az első típusnál a szabályok, vagyis az „elmélet” a szövegből dedukálódik, a másodiknál előre megszabott szabályok, normák szerint lehet csak szöveget alkotni. Az elsőt a szokások, a másodikat a törvények determinálják. Természetesen a két típus keveredhet is, átfedések is lehetségesek. Előfordulhat például, hogy a törvények, előírások idővel szokásokká alakulnak át, s akként funkcionálnak tovább.

Ezzel kapcsolatban válik fontossá az „automodell” (önmodell) terminusa, amely a kultúra autonóm voltára, öntörvényeire vonatkozik. A kultúra mint egész és a kultúra automodellje nem egy és ugyanaz. A köztük levő viszonyokat LOTMAN három pontban foglalja össze:

1. Az automodell azonosulni igyekszik a létező kultúrával;
2. Olyan automodell fejlesztése, megszerkesztése tapasztalható, amely az adott korszak kultúrájától eltér, s ennek megváltoztatására szolgál. Ilyenkor az automodell az eszmény, a cél pedig a kultúra és az automodell egybeesése, azonosulása.
3. Az automodell a kultúrán kívül létezik és funkcionál, miközben a kettő nem is közeledik egymáshoz. A kultúra a szabályokat, korlátokat, a „grammatikát” nyűgnek érzi, éppen ezért semmibe veszi, elveti őket.

LOTMAN külön foglalkozott a „kezdet” és a „befejezés” kérdéseivel³ mint általános kultúra-szemiotikai kategóriákkal is. Szerinte e kategóriák kiindulópontul szolgálhatnak a további kutatásokhoz. Persze, a „kezdet” és a „befejezés” alatt nem egyszerűen a mű „határait”, tehát pl. az első és utolsó oldalt kell értelmezni. A kategóriák tipológiai érvényűek, egy-egy műalkotásban vagy az egyik, vagy a másik van túlsúlyban. Szépirodalmi művek esetében sokszor már a cím is jelezheti, melyik kategóriának jut benne kizárólagos hely, domináns szerep. Gondoljunk az ilyen címekre: DÉRY Tibor *Simon Menyhért születése*; TOLSTOJ *Iljics Ivan halála*; stb. E művek közül az első „befejezés” nélküli, amit úgy kell értelmezni, hogy cselekménye nincs lezárva: Simon Menyhért

² LOTMAN, Ju 1970 a : *Sztatyj po tipologii kulturi*. Tartu.

³ LOTMAN, Ju. M. 1970 b : *Sztruktura hudozsesztvennogo tyekszta*. Moszkva.

születése körül temérdek bonyodalom támad, végül megszületik, de gyermekké cseperedése, felnőtt kora teljesen ismeretlen marad az olvasó számára. A „kezdet” jellemzi a krónikákat, de a legtöbb esetben a kommersz alkotásokat is: a közkedvelt folytatásos regényeket, tévéfilmeket stb. A szerző olyannyira megkedvelteti az olvasóval vagy a nézővel hősét, hogy a csalódás elkerülése végett nem engedheti őt meghalni (Angyal kalandjai, Kloss kapitány stb.). Az ilyen mű befejezetlen, vég nélküli. Közismert tény a mese ilyen felépítése, de ezen kívül is a népköltészet különböző műfajainak elemzésében alighanem gyümölcsözően lenne felhasználható ez a gondolat.

LOTMAN elmélete azonban a szövegelemzésnél általánosabb érvényű, a kultúra egészére kiterjed. Így például szerinte a „kezdet” kategóriája domináns szerepet játszik az egyes kultúrák keletkezésének lelegején, a kezdeti stádiumban. Ekkor születnek a társadalom alapítójáról szóló legendák is. S még a tudományban is hasonló a helyzet. Példának a nyelvtudományt hozza fel: a lingvisztika evolúciós-genetikai fázisában a nyelv strukturális vizsgálata helyett a nyelv történetére összpontosult a figyelem. S még egy példa: a műalkotások szövegeinek funkcionális elemzését, analízisét is e művek genetikai vonatkozásainak, megalkotásuk és létrejöttük körülményeinek a leírása előzte meg.

A kultúra szemiotikáját illetően még egy tanulságos kérdéssel is érdemes foglalkozni. Ugyancsak LOTMAN Jurij dolgozta ki a „szégyen” és a „félelem” mint szemiotikai fogalmak szerepét a kultúra mechanizmusában. Vajon mi ennek az alapja, lényege. Lélektani szempontból az emberi viselkedést kétféle korlátozás szabályozza: az egyik a *félelem*, a másik a *szégyen*. LOTMAN persze e helyütt nem a jogi és az erkölcsi normák triviális megkülönböztetéséből indul ki, hanem a félelem és a szégyen szociológiai vonatkozásaira alapozza következtetéseit. A társadalmi csoportok, kollektívák szerződését a félelem és a szégyen determinálja és szabályozza. Ennek megértését a MI–ŐK oppozíció könnyíti meg és segíti elő.

A *ránk* (ez a MI) és a *rájuk* (ŐK) vonatkozó korlátozások eléggé eltérőek. A kulturális MI együvé tartozását, összeötvöződését a szégyen és a becsület normái biztosítják. Ugyanakkor *kifelé*, a másik fél irányába a félelem és a kényszer határozzák meg a viszonyt; ennél fogva az ŐK az oppozíció másik tagja — az „ellenfél”. (A párba példának a nemesi társadalomban a szégyen normáinak szüleménye s következménye, nem a félelemé.) A társadalmi rendszerekben a MI ŐK viszony megfelel az uralkodó osztály, réteg stb. és alattvalóik között fennálló feszültségnek, — az ismert társadalomtörténeti terminussal élve — antagonizmusnak. E viszonyt kétségkívül a félelem szabályozza. Az antagonizmust a műalkotások is felismerik és pontosan tükrözik; erre kitűnő példát találhatunk JÓZSEF Attila *Hazám* c. költeményének ismert soraiban:

Retteg a szegénytől a gazdag,
s a gazdagtól fél a szegény.
Fortélyos félelem igazgat
minket s nem csalóka remény.

A társadalmi csoporton, történetesen az uralkodó osztályon belül a szégyen és a becsület normái az elsődlegesek. A norma megszegése a szégyen érzetét vonja maga után. Természetesen az elmondottak az alattvalókra, tehát a másik csoportra is érvényesek. A belső „rendbontást” a kollektíva saját maga igyekszik önerejével megoldani (közismert példa erre: a besúgóhoz való viszony az

iskolában, politikai mozgalmakban stb. kiközösítés). Valószínűleg jó példákai szolgálna erre a népi társadalom számos szociológiai leírása is.

LOTMAN szerint a félelemből és a szégyenből eredő általános normák identifikálása lehetővé teszi a kultúrák tipológiai osztályozását (klasszifikációját) is.

Az emberi társadalom létrejöttének kezdeti stádiumában még csak a félelem mechanizmusa létezett. A szégyen mechanizmusának a bevezetése csak később vált szükségessé, mégpedig a kulturális korlátozások mint normatív szabályrendszerek elterjedésével egyidejűleg. Az állam alakulása és az ellentétes társadalmi csoportok keletkezése az embert „politikai élőlényé” változtatta. Ekkor a félelem az ember és az állam közötti viszonyt kezdte szabályozni. A harmadik stádiumot az államszervezetten belül létrejött csoportok (ide tartoznak az osztály, a család, a foglalkozás szerinti csoportok stb.) keletkezése és önállósodása jellemzi. Minden ilyen csoport magasabb szervezetségről tanuskodik, mint a közvetlenül fölötte álló, tehát az őt szabályozó csoport. A magasabb szervezetség eredményezi, hogy a szégyen funkciója a csoporton belül megnő. Ezzel egyetemben természetesen a félelem funkciója sem mellékes. A félelem és a szégyen kölcsönösen kiegészítik egymást. A nemesség és a jobbágyság viszonya a XVIII. századi Oroszországban ellenséges; a viszonyt a jobbágyság részéről a félelem szabályozza. Ugyanekkor az „előkelő”, „nemesi réteg” saját törvényei szerint él, viselkedésének normáit a szégyen szabja meg. Viszont a félelem érzetét ez a norma elveti, egyenest szégyenletesnek tartja.

LOTMAN szerint a kultúrák tipológiai osztályozásához még szükséges megkülönböztetni két szélsőséges esetet: 1. a félelem hipertrófiája megsemmisítheti vagy legalábbis jócskán háttérbe szoríthatja a szégyen érzetét (ezt bemutatja például BRECHT *Félelem és nyomor a Harmadik Birodalomban* c. drámája); 2. a szégyen a tilalmak, korlátozások egyedüli szabályozójává válhat.

Amint az elmondottakból is következtetni lehet, a kultúrák tipológiájához még csak az első lépéseket tették meg az ilyen szemiotikai vizsgálódások. De az eredmények, még ha kezdetlegesek is, biztatóak, érdekesek.

Golopenția-Eretescu, Sanda:

Szemiotikai problémák a folklórkutatásban

Ha* elfogadjuk MORRIS Charles felosztását és tiszta, leíró, meg alkalmazott szemiotikáról beszélünk, de illetékességünk elégtelensége folytán eltekin-tünk az alkalmazott szemiotikától, kimondhatjuk, hogy a recens szemiotikai kutatások túlnyomórészt leíróak.

* A jelen cikkhez tartozó jegyzetek arra az információra alapulnak, amelyeket SEBEOK Thomas A.: *Semiotics. The State of the Art* c. műve kéziratának tanulmányozása során kaptunk. Az ő szemiotikai előadásai, amelyeket 1969–1970-ben tartott az Indiana Egyetemen (Bloomington, Indiana), sokat hívtak életre a fenti reflexiókból. Ez úton mondunk köszönetet ezért.

Alkalmanként tüzetes modellekkel mutatják be a legkülönbözőbb szemiotikai megvalósulások, mint a cirkuszi előadás,¹ a keresztretjvény,² a tömegdal,³ a filmelőadás,⁴ a maximák, a háziállatok tulajdonjegyei,⁵ a közmondás, a találós kérdés, az érzelmek társadalmi kifejeződései,⁶ a szerzetesek „néma nyelveze,”⁷ az előítéletek,⁸ közlekedési jelzőtáblák, cégtáblák, divatreklámok, a betűformátum, a kép, a ráolvasás, pszichoanalitikai vizsgálat,⁹ a geg, a vice, mítosz,¹⁰ mese,¹¹ tárca, ritus¹² stb. mély struktúráit.

A kifejezetten szemiotikai megvalósulások mellett a jelszerűséggel rendelkező fizikai objektumok — mint pl. a kutya (az eszkimó munkatársa, az elmagányosodás részese a vénkisasszony számára, „természeti” díszítőelem egyes városi körökben stb.), a mesélő ember (Seherezáde az *Ezeregyéjszaka* meséiben stb.) — is hasznos és gondolatébresztő kutatásokra adtak alkalmat.

Kevésbé kutatják azonban a tiszta szemiotikai problémákat és ezek közül a következőkben a folklorisztika és a szemiotika között elképzelhető kölcsönhatásra szeretném irányítani az olvasó figyelmét.

¹ BOUISSAC P. A. R. kutatásaira utalunk: *Le numéro d'acrobatie en tant que structure narrative*, (előadás a Troisième Symposium International sur l'Étude des Structures Narratives alkalmával, 1969 augusztus; *Volumes sonores et volumes gestuels dans un numéro d'acrobatie. Langues* 10 (1968) 128–131; *Pour une sémiotique du cirque. Semiotica* 3 (1971) 93–120.

² Vö. STRANIERO, Michele L.—LIBEROVICI, Sergio—JONA, Emilio—DE MARIA, Giorgio: *Le Canzoni della cattiva coscienza*. Milano, 1964.

³ Vö. BRÉMOND, Claude: *Pour un gestuaire des bandes dessinées. Langues* 10 (1968) 94–100.

⁴ Vö. METZ, Christian: *Propositions méthodologiques pour l'analyse du film. Social Science Information* 7 (1968) 107–119; Ugyanő: *Essais sur la signification au cinéma*. Paris, 1968; BETTETINI, Gianfranco: *Cinema: Lingua e scrittura*. Milano, 1968; GARRONI, Emilio: *Semiotica ed estetica*. Bari, 1968; WOLLEN, Peter: *Sings and Meaning in the Cinema*. Bloomington, 1969; WORTH, Sol: *The Development of a Semiotic of Film. Semiotica* (1969) 282–321; *Zeichensystem Film Versuche zu einer Semiotik. Sprache im Technischen Zeitalter* különszáma, No. 27 (1968).

⁵ Vö. *Cattle-Brands*, Előadás az Amerikai Anthropológiai Társaság kongresszusán, 1969, New Orleans.

⁶ Vö. ECKMAN Paul legújabb kutatásait.

⁷ Vö. VAN RIJNBECK, G.: *Le langage par signes chez Moines*. Amsterdam, 1954; BUYSENS, Eric: *Le langage par gestes chez les Moines. Revue de l'Institut de Sociologie*, Bruxelles, 1954; HUTT, Cl.: *Dictionnaire du langage gestuel chez les Trapistes. Langues* 10 (1968) 107–118.

⁸ Vö. ROSSI-LANDI, Ferruccio: *Ideologie della relatività linguistica. Ideologie* 4 (1968) 3–69.

⁹ Vö. LACAN, Jacques: *Écrits*. Paris, 1966; Wilden, Anthony: *The Language of the Self: the Function of Language in Psychoanalysis*. Baltimore, 1968; SHANDS, Harley C.: *Semiotic Approaches to Psychiatry*. The Hague, 1969; Ugyanő: *The War with Words. Structure and Transcendence*. The Hague, — Paris, 1971.

¹⁰ Vö. LURKER, Manfred: *Bibliographie zur Symbolik, Ikonographie und Mythologie*. Baden—Baden, 1968.

¹¹ Vö. PROPP, V. Ja.: *Morfologija szkaski*. Moszkva, 1969. (2. kiadás) — Részei magyarul: *Folcloristica* 1 (1971) 165–222.

¹² Vö. LANGER, Susanne K.: *Philosophy in a New Key: a Study Symbolism of Reason, Rite and Art*. New York, 1948; CRABB, David M.—PEACOCK, James L.: *Rites of Modernization: Symbolic and Social Aspects of Indonesian Proletarian Drama*. Chicago, 1968; TURNER, Victor W.: *The Forrest of Symbols*. Ithaca, 1967; Ugyanő: *The Ritual Process: Structure and Antistructure*. Chicago, 1968.

Dolgozatunkat néhány alapvető kérdés köré csoportosítjuk:

1. a folklór-kommunikáció résztvevői;
2. a folklór mutató;
3. a folklór nyelvezete vagy nyelvezetei;
4. a folklór kategóriája.

1. A folklór-kommunikáció résztvevői

Úgy tűnik, hogy a folklór hagyományos meghatározásának („névtelen kollektív alkotás”) magától értetődő szemiotikai következményei vannak, melyeknek megvilágítása nem érdektelen. Ezek a következők:

(a) a folklór-kommunikáció előadását szükségszerűen több adó biztosítja;

(b) a folklór-üzenet (névtelen lévén), nem szimptomatikus jellegű az adó személyiség szempontjából;

(c) a vétel (az adó által — elkülöníthető vevő által — vevőközönség által való vétel) a folklór-kommunikáció specifikus jellegének megállapítása szempontjából irreleváns.

Az adó (a) jellege a folklór-kommunikációnak nem egyszerűen felszíni tulajdonsága. Ennek következtében a felszínen a kezdeményezés gyakran egyetlen adó, a mesélő, a sirató, a táncos, aki „mond” egy táncszót stb. sajátjának tűnik. Úgy gondoljuk, szükséges viszont, hogy megkülönböztessük a tulajdonképpeni, a közvetlen, az azonnali, a *felszíni* adót, (másként az úgynevezett *előadót*), és a rejtett, az implicit, a *mélyléségi* adót (másként az úgynevezett *alkotót*). A felszíni adó lehet egy elszigetelt személy és a fentemlített hagyományos meghatározás nem vonatkozik rá. A mélyléségi adó kötelező módon egy csoport, amely az azonnali adón kívül magában foglalja az ősök amorf sorát. Az (a) pontosabb megfogalmazása lenne tehát:

(a') a mélystruktúra szintjén a folklór-kommunikáció adóját szükségszerűen egy jelenlevő vagy távollevő adókból álló végtelen csoport = egy végtelen közösség biztosítja.

A felszíni adó — mélyléségi adó, illetve a jelenlevő adó (egyen) — távollevő adó alcsoportok megkülönböztetése során az üzenet (b) a következő lesz:

(b') a folklór-üzenet nem (vagy nem lehet) szimptomája a távollevők végtelen adó-alcsoportjába tartozó egyéneknek; a folklór-üzenet a véges felszíni adó-alcsoportba foglalt személyiségek szimptomája.

A folklór alkotásnak a felszíni adó által történő kiválasztása kifejezi ízlését, igényeit, engedelmességét a hiányzó alcsoporthoz viszonyítva.

A vevő csoport alighanem az, ami magába foglalja a tulajdonképpeni vevő mellett az utódok végtelen virtuális alcsoportját. Ez esetben a folklór kommunikatív kapcsolat két hiányzó csoport között, akiknek szemiotikai „küldöttei” az előadó(k) illetve a néző (közönség). A művelt hagyomány és a folklór hagyomány közti különbség a művelt adó egyedülálló individuum jellegére korlátozódna a folklór-adó végtelen csoportjellegével szemben.

2. A folklór-mutató

Három szemiotikai szintet (stílust, mutatót) különböztetünk meg egy nyelvezet fejlődésében, ezek:

a természetes mutató,

- a kvázi-természetes mutató,
- a mesterséges mutató.

A természetes mutaton az illető nyelvezet biológiai mutatóját értjük. Például a zenei nyelvezet keretében ezt a gyerek gügyögése, a munka közbeni kiáltások stb. képviselnék.

A kvázi-természetes mutató elemi csoport-megfelelés útján épül a megfelelő természetes mutatóra. A zenei nyelvezet kvázi-természetes mutatójába tartozna például a siratás, kurjantás, éneklés stb.

A mesterséges mutató vagy műveltségi mutatója egy nyelvezetnek az a mutató, amelyben a csoportmegfeleléshez hozzáadódik vagy vele szemben áll egy önmagát kifejező alkotónak individuális szemiotikai innovációja: a mi esetünkben pl. a zeneszerző innovációja, aki hozzáad (szembe állít) a zenei hagyományhoz egy számára személyiséget adó újításelemeket. Emlékezzünk, LÉVI-STRAUSS Claude számára a személyiség belső, jellemző lényünk jelölője.

A folklór sajátos módon, a kvázi-természetes mutatóra alapozódik.

Felmerülhet a továbbiakban az a kérdés, hogy az a szembenállás, amit a folkloristák egy folklór jelenség rituális funkciójának, szórakoztató funkciójának, illetve szociális funkciójának neveznek, a szemiotikai mutató fogalmának finomításával nem lenne-e igazolható.

3. A folklór nyelvezete vagy nyelvezetei

Ha a folklór egységes nyelvezetet képvisel, más szóval elfogadva azt, hogy a zenei-táncbeli-szövegbeli-tárgyi megvalósulások egységétől elválaszthatatlan zenei-táncbeli-irodalmi-tárgyi folklór jellegű illetékességet nyilvánítanak meg, a folklór jelenséget pozitív avagy negatív szemiotikai tulajdonságaik (táncbeli, szövegbeli, tárgyi közlés stb.) felsorolásával lehet meghatározni. Ez esetben például egy *dal* komplex-szimbólum kifejezésben így íródna fel:

- + zenei
- táncbeli
- + szövegbeli
- tárgyi közlés,

a *óra-táncot* a következő képlet fejezné ki:

- + zenei
- + táncbeli
- + szövegbeli
- ± tárgyi közlés

egy *halottsiratót* a következő elemekre lehetne bontani:

- + zenei
- táncbeli
- + szövegbeli
- + tárgyi közlés stb.

A szemiotikust csábíthatná a hasonló modellek elemei számának kibővítése, de ez nem felelne meg mindig a sokoldalú folklór-közlés lényegének, függetlenül attól a ténytől is, hogy az egyszerűség érdekében rövidítve utaltunk a *folklór-közlésre*, a *matematikai közlésre* stb., az együtttest csak uralkodó eleméről nevezve el.

A folklorista komplex cselekedetekről, mint a lakodalom, keresztelő, temetés, fonó, vásár stb., egy egységes nyelvezeti illetékesség szempontjából tudósít és nem mesterségesen függetlenített utólagos kombinálás céljából izolált nyelvezetekhez tartozó megjegyzések önkényes összekapcsolását adja.

Alapjában véve nem lenne-e éppen e *szinkretikus jelleg* meghatározó tulajdonsága a természetes és a kvázi-természetes nyelvezetnek, ellentétben a mesterséges nyelvezetekre jellemző *egyértékű* jelleggel.

Ellenkezőleg, ha az *archifolklor* klasszikus fogalmához hozzákapsoljuk egy alkotó közösség folklor-nyelvezeteit egyesítő *ethosz* fogalmát, a szinkretikus zenei-táncbéli-irodalmi-tárgyi megvalósulások a zenei, táncbéli, irodalmi, tárgyi illetékesség szimultán megnyilvánulásait képeznék. A szinkretizmus ebben az esetben kizárólag a megfelelő nyelvezetek folklor-mutatóját jellemezné.

4. A folklor jelkategoríája

Egy nyelvezet természetes mutatója nem direkt módon, hanem inkább közvetett hatás által szabja meg a közlést.

A természetes mutatóban túlsúlyban vannak a *szimptóma* típusú jelek. A kvázi-természetes mutatóban a közös megegyezés szabja meg az *ikon* és *index* típusú jelek egyértelmű használatát.

Úgy tűnik, hogy a folklor-jel az *ikon* és *index* kategóriáival határozható meg. Ez mutatkozik meg a mítoszban, a közmondásban, a caluş-táncban, a kolindában, a ráolvasásokban. A párhuzamosság egy *belső ikonikus* jel, amely az üzenetet képviseli.

Amilyen mértékben az ikon és index típusú jeleket *szimbolum*oknak fogjuk fel, a jelölt és jelölő közti távolság nő, és a folklor mutató háttérbe szorul a műveltségi mutatóval szemben.

Az adásra (vételre) használt csatornától függően, a folklor-jel vizuális, auditív, tapintási jellegű lehet. Abban az esetben, ha elfogadjuk azt a meghatározást, miszerint a folklor egységes, szinkretikus nyelvezet, a folklor-jel úgy határozódik meg, mint egyoldalú és konnotált adású (vételű) jel.

A kifejezett, állandó jeleken kívül a folklor nem-kifejezett, *ad-hoc* tárgyi jeleket is felhasznál. Példaként a vőlegénypénzre, a halottnak szánt fokhagymára, a vőlegény zsebkendőjére, a legény kalapján levő csokorra, az anyós ingére, a felvirágozott botra, kecske-alakoskodókra, ünnepi kalácsra, csillagra stb. utalhatunk.

A folklor-jel a természetes mutató — kvázi-természetes mutató megkülönböztető szétkapcsolására épül. Ha a szocializált nyelvezetek konnotatív rendszerének a szétkapcsolására a BARTHES Roland által javasolt vázlatból indulunk ki, a folklor-jel képzését a következőképpen ábrázolhatjuk:

jelölt	jelölő	... természetes mutató
	jelölt	... kvázi-természetes mutató

Voigt Vilmos:

Etnoszemiotikai jegyzetek

Nem szükséges e helyen a szemiotikai és néprajzi kutatások kölcsönös kapcsolatainak tudománytörténeti áttekintése. Pár szót mégis kell mondanunk arról, miért és mennyiben beszélhetünk ma etnoszemiotikai vizsgálatokról Magyarországon. Mint köztudott, a néprajzi kutatás kezdeteitől fogva foglalkozott a népviselet, a népi díszítőművészet, a népszokások olyan elemeivel, amelyek vizsgálatát a szemiotika mindig is a magáénak érezte. Ilyen értelemben a néprajzi kutatások egész története mintegy előlegzése a szemiotikai vizsgálatoknak is. Másrészt a szemiotikai kutatásoknak szinte a legkezdetén felsejlett az az elgondolás, hogy a jelek rendszerszerűségét a nyelv analógiájára képzeljük el, és ettől már csak egyetlen lépés volt annak a következtetésnek a levonása, hogy amiképpen egy nemzeti kultúra nyelve voltaképpen a népnyelvben gyökerezik, és az egyik vizsgálata nem képzelhető el a másiké nélkül, ugyanígy a kultúrák jelnyelvének, szemiotikai rendszereinek a vizsgálata is elválaszthatatlan az illető népi hagyományok szemiotikai analízisétől. E felismerés igazolhatja a leginkább azt a tényt, hogy az etnoszemiotika kellően körültekintő tudománytörténete részint a teljes néprajz, másrészt a teljes szemiotika tudománytörténetét magába foglalja. Mindez azonban csak még alap, olyan összefüggés, amelynek felismerése nem magától értetődő. Ha csakugyan pontosan vizsgáljuk a magyar etnoszemiotika élettörténetét, meg is állapíthatjuk, hogy mindeme (mindig is felismerhető) összefüggések csupán igazán a legújabban kerültek a tudomány érdeklődésének előterébe.

1968 szeptemberében, a modellálással foglalkozó értekezleten külön előadás foglalkozott a szemiotikával, példáit folklór anyagból merítvén.¹ Az ezt követő tudományközi megbeszéléseken mindig szóba került a szemiotika is, nem egyszer néprajzi vagy közel néprajzi példák kapcsán. Nem véletlen, hogy amikor 1970 őszén megalakult a Magyar Tudományos Akadémia Tudományközi Művészetelméleti Munkabizottsága, és ez elsőrendű feladatáknak fogta fel a szemiotikai kutatások irányítását, az első tervektől kezdve a néprajzi szemiotika jelentős szerephez jutott. A munkabizottság első nyilvános ülésén, 1971. május 20-21-én, Vácrátóton éppen a szemiotika kérdéseiről tartott konferenciát. Erre a konferenciára HOPPÁL Mihály készítette el a magyarországi szemiotikai kutatások tudománytörténetének összefoglalását, amelyben részletesen foglalkozott a magyarországi néprajzi szemiotikai kutatások tudománytörténetével is.² A teljesség kedvéért meg kell említenünk azt is, hogy 1970 óta az ELTE Folklore Tanszékén folklór-szemiotikai előadások hangzottak el, amelyek során részben az általános szemiotika egyes kérdései kerültek tárgyalásra, másrészt különböző néprajzi kérdések szemiotikai problémáit vitatták meg. A teljesség nélkül felsorolva, itt szóba került a mese, a mítosz, a hiedelemtörténet, a lírai dal, a szokásdalok, a proverbium, a gyermekkiolvasó, a laikus imádságok, egyes hiedelemmotívumok, díszítőművészeti motívumok szemiotikai analízise. Az anyag egyszer bizonyára nyomtatásban is megjelenik majd, együtt más tanulmányokkal, amelyek a néprajzi szemiotika tárgykörébe vágnak.

¹ PAPP Ferenc: *Modellek a szemiotikában*. In: *Ethnographia* 80 (1969) 348, 415.

² HOPPÁL Mihály: *Szemiotikai kutatások Magyarországon*. *Fotóművészet* 14 (1971) 2. szám, 9–18, 34.

Mindazáltal hogy a szemiotikai gondolkodásnak a néprajzba beáramlását örvedetesen megfigyelhettük az utóbbi időben, tudomásom szerint hiányzott annak a felmérése, voltaképpen milyen kérdésekkel is hivatott foglalkozni az etnoszemiotika. Nem térnek ki erre az említett beszámolók, és HOPPÁL Mihály másik tanulmánya, amely a néprajzi szemiotika bizonyos általános kérdésfelvetéseiből indul ki,³ szintén mellőzi e kérdés tüzetes tárgyalását.

Mielőtt a feltett kérdésre választ adhatnánk, ismét egy kis tudománytörténeti kitérőt kell tennünk. Ma már köztudottnak vehető tény, hogy az első tudatosan etnoszemiotikai kísérletek BOGATIRJOV P. G. munkásságában bukkanak fel. Több kisebb tanulmány, utalásszerű megjegyzés után 1936-ban írott kisebb tanulmányában („A viselet mint jel”)⁴ és 1937-ben kiadott morva viselet-monográfiájában⁵ foglalkozott e kérdéssel behatóan. Különösen tanulságos az utóbbi könyv néhány részletének felidézése. BOGATIRJOV miután sorra veszi a különböző öltözetek funkcióit (ilyenek: a gyakorlati, esztétikai, az ezzel gyakran azonos erotikus, mágikus, korcsoporra vonatkozó, társadalmi-nemi, az ezzel szorosan kapcsolódó erkölcsi, ünnepi, szokásszerű, a foglalkozásra és társadalmi helyzetre utaló, helyi közösségekre utaló, hiedelmet jelölő stb. funkciók), általában is foglalkozik azzal a ténnyel, hogy a népviselet nem csupán tárgy, hanem jel is. VOLOSINOV nyelvi-irodalmi megállapítását idézi, aki a jelviszonyt úgy definiálja, hogy ebben az anyagi valóság ideológiai valósággá válik.⁶ BOGATIRJOV azt teszi ehhez hozzá, hogy a néprajzi anyagban mindig funkciók sorozatával, funkciók rendszerével találkozunk, ahol is a jelölő funkció csak egyike a funkcióknak, és például a népviselet sosem csupán jel, hanem mindig tárgy is.⁷ Könyve végén még egyszer visszatér a néprajzi jelfogalom tárgyalásához, és újabb példákat idéz a jel és tárgy összefüggésére. Példái (a parasztház, annak berendezése, a munkaeszközök, közülük különösképp például a jegyajándékba adottak, a mesék, mondák, egyházi énekek, ráolvasások, általában a mágikus szokások, proverbiumok) jelzik, hogy milyen széles területen vélte alkalmazhatónak a szemiotikai szempontokat, és erre a körülményre maga is szó szerint utal.⁸

Mindebből azt a végső következtetést vonhatjuk le, hogy BOGATIRJOV szemében a jelfunkció egyike a népi kultúra tárgyai megvalósuló funkcióinak, vagyis az etnoszemiotikai vizsgálat olyan állandó aspektus, amely bármely néprajzi jelenség kutatásakor alkalmazható. Igaz ugyan, hogy VOLOSINOV

³ HOPPÁL Mihály: *Jegyzetek az etnográfiai szemiotikához*. In: *Népi Kultúra Népi Társadalom* 5—6 (1971) 25—43 (A dolgozat 1970 legelején készült).

⁴ BOGATYREV, P. G.: *Kroj jako znak. Funkční a strukturální pojetí v národopisu*. In: *Slovo a Slovesnost* 2 (1936) 43—47. Erre a szempontra már 1968-ban a modelállás-megbeszélésén tartott előadásában Bohuslač BENEŠ is felhívta a figyelmet. Vö. *Ethnographia* 80 (1969) 396.

⁵ BOGATYREV, P. G.: *Funkcie kroju na Moravskom Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin, 1937.

⁶ Itt és a továbbiakban az új orosz kiadásból idézünk: *Funkcii nacionalnogo kosztjuma v Moravszkoj Szlovakii*. In: BOGATIRJOV, P. G.: *Voproszi teorii narodnogo iskusztva*. Moszkva, 1971. 297—366. Ez: 340—343. (A könyvnek elkészült angolnyelvű újraelkiadása is: BOGATYREV, Peter: *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia*. The Hague, 1970. — *Approaches to Semiotics*, edited by Thomas A. SEBEOK, no. 5.)

⁷ Uo. 343—346.

⁸ Uo. 363—366.

idézett véleményében csak arra hivatkozik, hogy a tárgy (anyagi valóság) jellé (ideológiai valóság) válik, vagyis a jelképződés jelenségét hangsúlyozza

BOGATIRJOV azonban látszólagos egyetértése ellenére is többet mond ennél. Mai szemiotikai nyelven úgy fogalmazhatjuk meg elgondolását, hogy a szemiotika jelhasználati oldaláról, vagyis *p r a g m a t i k u s* szempontból minden néprajzi jelenséget szemiotikailag is elemezhetünk. Szeretném itt hangsúlyozni, hogy ily módon csupán a pragmatikára érvényes következtetésekhez juthatunk, és az etnoszemiotikának még más feladatai is vannak.

Ismét némi tudománytörténeti kitérővel folytatva, hivatkozhatunk arra, hogy a modern morfológiai majd strukturális elemzések számos néprajzi kérdésről, elsősorban folklorisztikai problémákról igazolták, hogy ezek a strukturális rétegelmélet, a motívumgrammatika, és általában a bonyolult struktúraszerveződés sajátzerűségeivel magyarázhatók. Hogy csak a legismertebb ilyen példát említsük, PROPP mesemorfológiájából, majd az erre alapuló későbbi kutatásokból, elsősorban MELETYINSZKIJ Je. M. és tanítványai kutatásából kiderült, hogy például a mesék felépítése végső soron egy $E^1L^1 \dots E^2L^2 \dots E^nL^n$ sémával írható le, ahol E egy meghatározott (pontosabban markírozott) cselekvést, L pedig egy ugyancsak meghatározott (természetesen, pontosabban szólva itt is markírozott) értéket jelent. A mesei szereplők száma sem tetszőleges. Ha egyikük a *hős*, külön kell számolnunk *ellenfelével, segítőjével, az elnyerendő házastárssal*, és más figurákkal. Feltűnő, hogy e kitölthető szerepek egymással összefüggnek, mintegy funkciókörbe rendeződnek, és ha valamely konkrét mesei figurát az egyik pontra illesztjük, már nem illeszthetjük a másik pontra, ugyanakkor egy másik mesében ismét egészen más sorrendben helyezkedhetnek el egyes alakok. Az öreg király például lehet a hős ellenfele, de segítője is, a királykisasszony lehet az elnyerendő házastárs, de az ellenfél is, mesénként változó megoldással, ugyanakkor azonban egyetlen mesén belül megszabott módon.

Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le,⁹ hogy a mesében a strukturális-morfológiai szinteken túl létezik egy olyan általános szegmentumsor, amely cselekvések és értékek attributumváltogatásából áll, vagy amely funkciókörök kitöltésének rotációs mikéntjeként jellemezhető. Mindkét esetben az egyes pontok kitöltése jelviszony-jellegű, pontosabban jelsoportok viszonyát képviseli. Könnyen belátható, hogy díszítőművészeti motívumok sora, ritusdalok, hiedelemszövegek elemei, de akár zenei és tánc-motívumok szerveződése végső soron hasonló elvek szerint is történik, amelyeket immár nem strukturális, hanem szemiotikai összefüggések indokolnak. Minden strukturált néprajzi jelenség vizsgálatakor felvethető a szemiotikai szempont ilyen értelemben is. Az is igaz viszont, hogy a vázolt összefüggések csak a szemiózis szintaktikai jellemvonásait tárják elénk, etnoszemiotikánk ilyen értelemben tehát *s z i n t a k t i k a i* etnoszemiotika lesz.

Végére maradt a látszólag legnehezebb, voltaképpen mégis a leginkább kézenfekvő etnoszemiotikai összefüggés megemlítése. Közismert tény, hogy egyes néprajzi jelenségek kifejezetten jel-természetűek, és szemmel látható elsődleges funkciójuk éppen ez. Amit az írásbeliség az írással és ennek megfele-

⁹ Ennek a kérdésnek bővebb tárgyalása, a források felsorolásával: *Kritika* 9 (1971) 3. szám, március, 28–34.

lően a grafikusan rögzített beszéddel (tehát egy nem minden ízében szemiotikai jelenséggel!) képes elérni, az írásbeliség nélküli hagyományos kultúrákban gyakran a szó szoros értelmében vett jelbeszédben nyilvánul meg. Tulajdonjegyek, rovásjegyek, időjósító feljegyzések, genealógiák, totemoszlopok, maszkok sok eleme, börtetoválás, képirás, képes krónikák, de akár az analogikus szokások egész sora is mind kifejezetten jel-természetűek, amelyek jel-mivoltát nem lenne elégséges csupán a már említett összefüggések szempontjából megközelíteni, leírni. Ezeknél magának a jel természetének a szorosabb vizsgálata is nélkülözhetetlen a jelenség megértéséhez. A szemiotika szemantikai összefüggéseinek is megvan tehát a közvetlen néprajzi használhatósága is. Nem véletlen, hogy éppen ezzel a területtel foglalkozott talán a legtöbbet a néprajztudomány akkor, amikor a szakavatott szemiotikai vizsgálatokat mintegy előkészítő kutatások egész sorát végezte el.

Amikor összegezésképpen azt állapítanánk meg, hogy az etnoszemiotikának megtalálhatjuk tehát szemantikai, szintaktikai és pragmatikai összetevőit, ebből két további következtetést vonhatunk le. Egyrészt e három terület együttvéve a teljes szemiotikát kiadja, etnoszemiotikánk tehát teljes egésznek tekinthető. Ennek a ténynek a hangsúlyozására annál inkább szükség van, mivel az újabb szemiotizáló divat gyakran atomizálta a kutatást, egyes rész-kérdéseket egymástól elszigetelve vizsgált. Természetesen elképzelhető népdal-szemiotika vagy pártaszemiotika is, célszerű lenne azonban nagyobb összefüggésekben is megvizsgálni az etnoszemiotikát, és például közösségek szemiotikai rendszereiről, vagy a szokások, vagy a népköltészet szemiotikai jelenségeiről összegezésképpen beszámolni. Másik következtetésünk viszont az, hogy semmiképpen sem szabad összetévesztenünk a pragmatikai etnoszemiotikát például a szemantikai etnoszemiotikával, vagy akármelyiküket a szintaktikai etnoszemiotikával. Igaz ugyan, hogy a királykisasszony — boszorkány oppozíció, egy ruha gombolásmódja, vagy a hagymakalendáriumból időjósítás egyaránt szemiotikai jelenségek, és ilyen magyarázatot is érdemelnek, az eddigi, preszemiotikai néprajzi kutatások legnagyobb tévedése azonban éppen a szemiózis dimenzióinak az összekeverése volt. Semmi módon nem azonosíthatjuk a házak falának színrendszerét a templomba vitt virágok színrendszerével, a szűrhimzés színrendszerével vagy a ráolvasások és lírai dalok színrendszerével. Ha ezt tesszük, etnoszemiotika helyett a legrosszabb múlt századi romantikus népidealizálás ösvényeire tévedünk. Nem véletlen, hogy már BOGATIRJOV is milyen nyomatékkal hangsúlyozta „funkciói” sorában a lokális és társadalmi jelölés fontosságát. Ebben az értelemben foglalkozva etnoszemiotikával, nyilvánvaló, hogy az etnikum fogalmához is jobban közeledünk, és nem csupán annyiban, hogy a más vonásokkal már körülhatárolt, meghatározott etnikumot egy újabb vonással tudjuk ezáltal felpántlikázni, hanem abban az értelemben is, hogy az etnoszemiotika az etnikum lényegét illetően ad új gondolatokat, és egyáltalán töprengésre készíttet bennünket a nép és az etnikum kategóriáinak értelmezését illetően.

Az etnoszemiotika haszna az általános szemiotika számára magától értődik. Itt a nyelvi és nem nyelvi jelölő rendszerek, a művészeti és hivatásos ideológiai szemiózisok előzményeit, előkészületeit, ugyanakkor lecsapódásait nagy arányokban figyelhetjük meg. Határozottan szemiotikai a pragmatika, pregnáns a szintaktika, és igazán sokrétű, gyakran szinkrétisztikus jellegű a szemantika. Mindez elégséges ok arra, hogy az etnoszemiotika ne csak az etnográfának, hanem az általános szemiotikának is kedves gyermekévé válhasson.

Természetesen ehhez még igen sok programot és részletkérdést kell kidolgozni. Most csupán az etnoszemiotika három fő területének, problémájának a megemlítésére kerülhetett sor. A további etnoszemiotikai kutatások feladata ennek konkrét igazolása, részletezése és bővítése.

Ha a fentiek alapján határozzuk meg az etnoszemiotika területét, ez elég nagy ahhoz, hogy konkrét leírások és általános vizsgálatok egyaránt elvégezhetőek legyenek határai között. Bizonyos általánosításokból kell ugyan kiindulnunk, elsősorban éppen a szemiotika különböző területeinek, feladatainak egymástól világos megkülönböztetése érdekében. Ugyanakkor azonban feltétlenül hangsúlyoznunk kell azt, hogy az egyes néprajzi jelenségek konkrét szemiotikai leírását nem deduktív módon, hanem a valóságos tényekre alapozva kell elvégeznünk. Lehetséges például, hogy a jeltípusok esetében általában is igazolható lesz az az elgondolás, hogy az etnográfiai jelek többsége ikónikus (és például nem index) jellegű, azonban egylőre fontosabb feladatnak látszik ilyen általánosítások helyett konkrét jelenségek szemiotikai analízise, és annak a megállapítása, milyen jelviszonyok fordulnak elő például a strófikus dalokban, a tulajdonjegyekben, vagy a karácsonyi asztal szokáskörében. Csak ez után érdemes ismételtén visszatérni az etnoszemiotika általános vonásainak kutatásához.

Végső következtetésünk tehát az, hogy jogosult egy minden irányban elvégezhető etnoszemiotikai kutatás megindítása. Ez önálló feladatkör, amelynek megvannak a maga néprajzi szabályai, de szemiotikai szabályai is, amelyeket áthágni tévedés lenne. Az ilyen kutatás fényt vethet a szemiózis természetére, de az etnikus vonások természetére is. Óva inthetünk mindenkiket az elharmarkodott általánosításoktól, az etnoszemiotika nem lehet mentsvára az üres, felületes megállapításoknak. Ugyanakkor az is tény, hogy a jelező viselkedés, a kifejező kultúra sajátosságainak pontos megvizsgálása nélkül egyetlen néprajzi kutatás sem tekintheti magát befejezettnek, teljes értékűnek. Az etnoszemiotika önálló tudományos feladatkörnek tekinthető.

ЭТНОГРАФИЯ И СЕМИОТИКА.

ТРИ ОЧЕРКА

Резюме

В настоящее время наблюдается все больший интерес к семиотическому подходу отдельных проблем исследования уипов культуры. Еще не получил решения вопрос о том, насколько семиотика культуры заменяет подход других наук, насколько этот подход, эта семиотическая постановка вопросов нова, однако абсолютно ясно, что и в этнографических исследованиях с правом могут использоваться методы семиотических исследований. В настоящее время мы еще не достигли в этой области того уровня, чтобы иметь возможность опубликовать систематическое исследование по этносемиотике, однако уже можно сообщить о тех подходах, которые являются результатом применения семиотики для этнографических исследований. Началом самостоятельности венгерских семиотических исследований явилась двухдневная сессия Интердисциплинарной рабочей комиссии теории искусства Венгерской Академии Наук, которая проходила 20—21 мая 1971 года. Недалеко от Будапешта Здесь был дан обзор истории венгерских семиотических исследований, в том числе и этнографических аспектов этих исследований. Поэтому мы хотим познакомить читателя с тремя методическими экспериментами, общая цель которых с различных сторон обрисовать перспективу использования семиотических исследований в этнографии.

Тибор Жилка: *Семиотика и типология культуры*

Среди современных семиотических исследований следует отметить исследования «тартуской школы» советских семиотиков, которой была разработана теория вторичных моделирующих систем. Так называют самостоятельные системы, основанные на языке как

первичной моделирующей системе (мифы, литературные произведения и пр.). Очень рано к этой посылке присоединилась и самостоятельная теория текста, а несколько лет назад и самостоятельная теория культуры. Ю. М. ЛОТМАН и другие выяснили, что семиотические факторы оказывают воздействие на структуру языкового текста, причем не просто в текстуральном смысле, но и в контекстуальных взаимосвязях. С этой мыслью и связано применение исследователями из СССР семиотики культуры. С помощью категории Ю. М. Лотман а «автомодель» осуществляет автономию культуры, причем элементы «начала» и «конца» наблюдаются не только в отдельных текстах, но и в более общих рамках. Это мотивирует отождествление — противопоставление в текстах понятий «мы» и «они», а также существование категорий «стыд» и «страх», как усваивающих культуру и отказывающихся от усвоения. Это уже не просто вторичные системы, не типология текстов, а категории семиотики целой культуры.

Санда Голопенция-Эретеску: *Семиотические проблемы в фольклористических исследованиях*

В последние годы появились семиотические описания самых различных явлений. Однако еще не было дано семиотическое обобщение явлений фольклористических. Свои наблюдения мы хотели бы объединить по четырем основным темам: 1. *Участники фольклорной коммуникации*. Здесь следует отличать поверхностного «передатчика» и «воспринимающего» от лубокого «передатчика» и «воспринимающего». Последние носят характер отдаленного коллектива. 2. *Фольклорная регистрация* не естественная или искусственная, в фольклоре доминирует как будто естественная *регистрация*. 3. *Язык или языки фольклора*. Здесь следует отметить такие формы коммуникации как музыкальная, танцевальная, текстовая и предметная, актуализированный синкретический характер этих форм наиболее яркая особенность фольклора. 4. *Категория знаков фольклора* состоит главным образом из иконических знаков и знаков характера индекса, однако среди них следует различать выраженные знаки и знаки ad hoc (Эвентуальные).

Вильмош Воигт: *Этносемиотические заметки*

В определенном смысле вся история этнографических исследований служит предшественницей этносемиотики, семиотика также послужила определенной основой для этносемиотики. Однако в Венгрии, несмотря на это, только с осени 1968 года проводятся сознательные этносемиотические исследования. С тех пор появилось и обобщение этих исследований, а также много статей по отдельным проблемам, вскоре будут опубликованы и результаты этносемиотических исследований фольклорных жанров, проводящихся на кафедре фольклора будапештского университета с 1970 года. Однако в отношении отдельных общих проблем в венгерских семиотических исследованиях все еще не сложилось единого взгляда. Уже П. Г. БОГАТЫРЕВ — классик этносемиотики — в 30-ые годы в своих работах подчеркивал значение *прагматического* аспекта этносемиотики. В ходе дальнейшего развития морфологических и структурных исследований и в фольклористике выяснилось что и *синтагматическая* семиотика имеет не меньшее значение. Ранее всего, хотя эти исследования и носили случайный характер, этнографические исследования занимались такими вопросами, которые могут быть по существу поняты только в *семантическом* аспекте. Все это означает, что этносемиотика имеет свой самостоятельный круг научных проблем, решение которых может оказаться весьма полезным как для общей семиотики, так и для этнографической науки. А для этого необходимы правильные пропорции между дескриптивными и обобщающими исследованиями, а также, чтобы этносемиотические исследования использовали разработанную уже методику как этнографических так и семиотических исследований.

ETHNOGRAPHIE ET SÉMIOTIQUE TROIS ESQUISSES

Résumé

Un intérêt de plus en plus croissant se manifestait tout récemment pour la reprise et l'interprétation sous l'aspect de la sémiotique des problèmes de recherches variées de la civilisation. Le problème restait notamment entier en ce qui concerne la place de la

sémiotique de la civilisation et les nouvelles formulations que celle-ci peut nous offrir. Il reste acquis, cependant, que l'application des méthodes de recherches sémiotiques aux recherches ethnographiques est tout indiquée. Nous ne sommes pas encore dans la position de pouvoir publier des notes systématiques d'ethnosémiotiques, mais d'ores et déjà plusieurs méthodes d'approche se prêtent à l'association des recherches ethnographiques à la sémiotique. La session de deux jours du comité de travail de théorie de l'art interdisciplinaire de l'Académie des Sciences de Hongrie, tenue le 20 et 21 mai de 1971 marquait l'ouverture de l'indépendance des recherches sémiotiques en Hongrie. A cette occasion une vue d'ensemble de l'histoire des sciences a été présentée sur le passé des recherches sémiotiques en Hongrie y compris celle d'histoire de recherches sur les aspects sémiotiques des recherches ethnographiques en Hongrie. C'est pour cette raison qu'il nous paraît plus indiqué cette fois de présenter plutôt trois essais de méthode, dont le but commun est de brosser un tableau sommaire des perspectives ethnographiques des recherches sémiotiques pris sous divers aspects.

Tibor Z s i l k a : *La sémiotique et la typologie de la culture*

Nous devons à l'école dite „de Tartu” des sémiotiques soviétiques avant tout aux chercheurs de la sémiotique moderne la théorie sur les systèmes de modèles de la signification secondaire. C'est par ce nom qu'on dénomme les systèmes ultérieurs de validité propre (mythes, oeuvres d'art de langue, etc.) fondés sur la langue en tant que premier système de signification. A cette découverte s'ajoutait bien tôt une théorie indépendante de texte et tout récemment, dans les dernières années, une théorie élaborée de culture. I. LOTMAN et alia ont relevé que la structure des textes linguistiques subissent l'influence des facteurs sémiotiques et cette influence ne se borne pas au sens textuel, mais est aussi valable contexte. L'application de la sémiotique culturelle se rattache aussi à cette idée de l'école de Tartu. Par la catégorie de I. LOTMAN, un „automodèle” réalise l'autonomie de la culture, pendant que des éléments „d'ouverture” et de „fermeture” s'observent non seulement dans les textes étudiés, mais dans un cadre bien plus général. Ceci est motivé dans les textes par l'identification — l'opposition à la notion „nous” et „eux,” de même que par la présence des catégories assimilatrice et de refus de la culture comme „vergogne” et „peur”. Ce ne sont plus les catégories des systèmes de signification secondaires ou de la typologie de texte, mais celles de la sémiotique de culture.

Sanda G o l o p e n ț i a - E r e t e s c u : *Problèmes sémiotiques dans la l'étude folklore*

Dans les dernières années des descriptions sémiotiques ont été faites sur des phénomènes très variés. Cependant le généralisation d'exigence sémiotique des phénomènes folkloriques faisait défaut. Nous pourrions avancer notre opinion sur quatre sujets. 1. On doit distinguer des *participants de la communication folklorique* l'émetteur et récepteur superficiel d'avec l'émetteur-récepteur en profondeur. Ces derniers ont le caractère de communautés absents. 2. *Le registre de folklore* n'est ni naturel ni artificiel, le folklore est dominé par le registre quasi-naturel. 3. Nous pouvons mettre en évidence de la langage ou des langages de folklore les formes de communication musicale, de danse, textuelle et de sujet, le caractère synergetique actualisé de ces formes constitue la propriété principale du folklore. 4. *La catégorie de signes du folklore* se compose surtout de signes image et ayant le caractère d'indexe, on doit cependant faire la différence entre les signes formels et des signes n'ayant qu'un caractère ad hoc.

Vilmos V o i g t : *Notes ethnosémiotiques*

L'histoire des recherches ethnographiques est, dans son ensemble, la prémisses, sous certains aspects, de l'ethnosémiotique et la sémiotique a présupposé aussi l'existence de l'ethnosémiotique et pourtant, on ne peut pas parler en Hongrie d'études conscientes ethnosémiotiques que depuis le début d'automne de 1968. Depuis cette date, un résumé d'histoire de science a été mis au point et les résultats des recherches sémiotiques de genre en cours depuis 1970 à la chaire de folklore de l'université de Budapest, seront tout probablement publiés. Cependant, l'opinion ne s'était pas cristallisée autour de certains problè-

mes dans les recherches sémiotiques en Hongrie. Il est bien connu déjà de l'ouvrage de la figure classique de sémiotique ethnique, BOGATYREV, écrit dans les années 30, que l'éthnosémiotique possède un aspect *pragmatique* souligné. Ce sont surtout les développements ultérieurs des recherches morphologiques et structuralistes qui ont permis de constater dans le folklore que la sémiotique *syntagmatique* a aussi une importance analogue. Dans les recherches ethnographiques, on a étudié déjà depuis longtemps quoique plutôt par improvisation des problèmes qui ne deviennent clair que sous l'aspect *sémantique*. Tout cela démontre bien que la sémiotique ethnographique est un complexe indépendant scientifique qui est capable de fournir des appoints utiles aussi bien à l'ethnographie qu'à la sémiotique générale. Tout cela demande l'établissement de la proportion juste des recherches descriptives et généralisées et présuppose que les recherches ethnosémiotiques suivent la méthodologie déjà établie de l'ethnographie et de la sémiotique.

Kerekólak a Hármas-Körös mentén

A Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz gyűjtése közben a Hármas-Körös mellékén igen sok kerek alaprajzú melléképületet találtam. Ez a terület nagyobb részt Szolnok, kisebb részt Csongrád és Békés megyében fekszik. A megvizsgált nyolc település, Magyartés, Szelevény, Cserebökény, Kunszentmárton, Öcsöd, Mesterszállás, Békésszentandrás és Szarvas határára még mindig jellemző a sok-sok apró tanya, bár a nagyüzemi gazdálkodás és a városba húzódás hatására az elmúlt évtizedben számuk nagyon megcsappant. A magyar lakosságú vidékre szigetként ékelődő szarvasi szlovákságnál ismeretlen a kerekől. Egy-kettő ugyan előfordult a környező települések határaival szomszédos szarvasi területeken is, de a kimondottan szlovákok lakta tanyavilágban ismeretlen.

A kerekólak meglétét és használatát emlékezettel a múlt század nyolcvanas, kilencvenes éveig lehet visszavezetni. Adatközlőim szinte egybehangzó véleménye szerint építésük századunk húszas éveig volt általános, attól kezdve fokozatosan visszaszorult. Újat alig építettek, jórészt csak a meglévőket tatarozták. Az utóbbi 3–4 évtizedben is építettek kerekólakat, sőt a ma még látható, és a használt ólak nagyrészt a harmincas években készültek. A legújabbat egy cserebökényi tanyán találtam, ez 1966-ban épült. Szelevényen az 1919-es nagy árvíz után számuk megfogyatkozott mind a faluban, mind pedig a környéken. A békésszentandrási határban az 1940-es évek végén és az ötvenes években tűntek el a kerekólak.

A kerekólak napjainkban jellegzetesen tanyai építmények. Az emlékezet szerint a századfordulón még szinte minden tanyában állt egy-kettő. Ugyanebben az időben bent a faluban is megtalálhatók voltak, de kiszorulásuk körülbelül ez idő tájt vált rohamosabbá. Kunszentmárton faluszéli utcáinak udvaraiban pl. még a húszas években gyakori volt. Szelevényen már csak egyetlen ól áll bent a faluban. (Ebből a szempontból három önálló mai települést, Magyartést, Cserebökényt és Mesterszállást nem lehet figyelembe venni, mert ezek ma is inkább hatalmas tanyavilágból állnak, egész kicsi központi települési résszel.) Bár Szarvason ismeretlen, a szarvasiak különösen a mezőtúri határban ismernek sokat, ahol majdnem minden tanyában láttak. De Öcsödöt és Endrődöt is említik. A sokat vándorló békésszentandrási kubikosok Csabacsüdtől Békéscsabáig, Vésztőig mindenütt láttak kerekólakat. A cserebökényiek és a magyartésiek régebben nagyon sok helyen ismertek a szentesi, sőt a szegvári határban is hasonló melléképületeket. Csépán is ismert.

A kerekólak építése és használata főleg a szegénységhez, a kisparasztokhoz kötődik. Bár a vizsgált területen elvétve ismerik mind a közép-, mind pedig a nagyparaszti gazdaságok is.

A bejárt területen 1969–1971 között kilenc ma is használatban levő

kerekólat találtam, és további tízről elbeszélés után rekonstrukciós rajzot készítettem. Számuk községenként egyenetlenül oszlik meg. A még használt ólak közül Magyartésen 3, Cserebökényen 2, Kunszentmártonban 1, Ősödön 2, Szelevényen 1 található, Mesterszálláson és Békésszentandrásan egy sem. Az emlékezet szerint Kunszentmártonban 4, Szelevényen 1, Mesterszálláson 1, Békésszentandrásan 3, Szarvason pedig 2 ól állt még az 1940-es évekig. A használatban levő ólak közül 1930 és 1945 között 3, 1945 és 1960 között ugyancsak 3, 1960 után pedig 1 épült. Két ólak az építési idejét nem tudtam meghatározni. Az emlékezetből rekonstruált ólak közül 5 épült 1900 előtt, 1900 és 1930 között

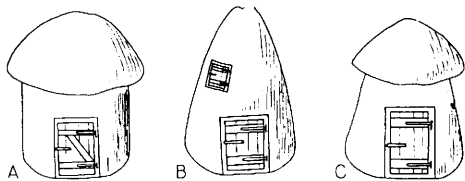
1. kép. Miskei Mihály tanyája Magyartés

4 és 1 1930 után. A tanyasi ólak építése általában egybeesik a tanya építési idejével. Esetleg egy-két évvel későbbiek, mert először a lakóházat, majd a nagyobb állatok számára szolgáló istállót készítették el, s csak legvégül az aprójószág tartására szolgáló kisebb ólakat. Előfordult, hogy a régi, dűledező, használhatatlan kerekólat elbontása után, az újat annak helyébe építették.

Napjainkban és a közelmúltban a tanyák udvarai, korábban a falusi portákon a kerekólakat a többi épülethez viszonyítva többféleképpen helyezhették el. Általában az udvar hátsó részén, a lakóház tengelyére merőleges vonalon álltak (1. kép). De hasonló gyakorisággal találkozunk a ház tengelyében, az udvar végébe épített ólakkal is. Ezek a lakóépület folyosójával egyvonalban, vagy kissé bentebb az udvar felé fekszenek. Mindössze két esetben említették a ház homlokzata előtt álló kerekólat. Mindkettő a kunszentmártoni tanyavilágban volt. Az ólak elhelyezésénél a telken általában több szempontot is figyelembe vettek. A gyakori lopások miatt fontos volt, hogy az ajtaját mindig szemmel tarthassák. Olyan helyre építették, hogy a lakóház ajtajából vagy magából a lakóházból is láthatták. Ezen a vidéken — a lehetőségekhez képest — sem a lakóépületet, sem pedig a melléképületeket nem építették úgy, hogy a szél északról érje. A kerekólak tájolásánál is ügyeltek erre. Az ólak ajtaja általában kelet felé, vagy délnek nézett, elvéve találunk nyugat felé fordulókat. Harmadsorban gyakran figyelembe kellett venni a talajadottságokat. Az ól helyét általában magasabb, partosabb részen jelölték ki, hogy a talajvíz, vagy az esőzések ne okozzanak nagyobb kárt az épületben.

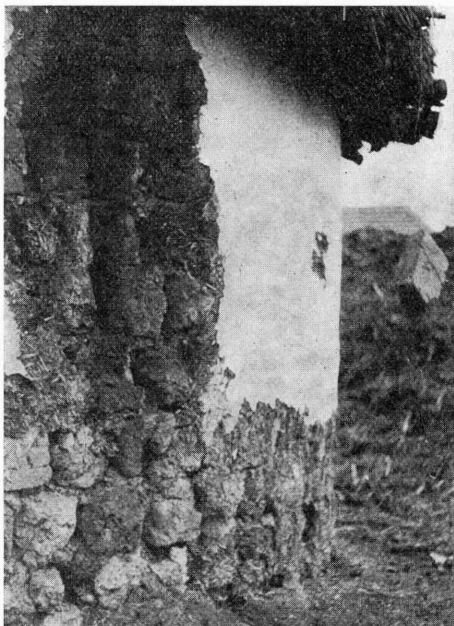
A Hármas-Körös vidékén található aprójószág tartására szolgáló kerekólakat formailag *három típusba* sorolhatjuk: *a*) kúp alakú, kívül belül tapasztott; *b*) hengeres falú, boglya- vagy kúp alakú tetővel; *c*) csonkakúpszerű falu, boglya alakú tetővel. Mind a három típust építhették egyszintesre, illetve két-szintesre (2. kép). Funkciójuk, építésük különbözhet egymástól. Ezekkel a kérdésekkel az alábbiakban részletesen foglalkozom.

2. kép. Kerekól típusok. Rekonstrukciós rajz

Az ól helyének kijelölése után kezdtek hozzá az építéshez. A megfelelőnek talált részen lapáttal *lenyesték*, vagy csak elegygették a talajt, végül *döngöléssel* tömörítették. A fal helyét úgy jelölték ki, hogy levettek egy karót, kifeszítettek rajta egy kívánt hosszúságú zsineget, aminek végéhez hegyes pálcát erősítettek. Ezzel kört karcoltak a földre. Jelölhette a fal helyét a középpontba leállított karótól mind a négy irányba egyenlő távolságban leszúrt bot köré körbe húzott zsineg is. Gyakran csak „találomra” rakták fel kőralakban a falat. *Alapot* csak az elmúlt 40–50 évben épült ólaknál készítettek, a régebbieket a ledöngölt talajra rakták. A kijelölt körvonal mellett általában egy ásónyom mély és két ásónyom széles árkot ástak. Ennek alját és oldalát ledöngölték, hogy az ól fala később meg ne süppedjen. Ebbe rakták az egy-két sor vályogból álló alapot; téglát csak ritkán használtak. Az ólak vályogból készültek, a fal építésére az ól méretétől függően 400–700 vályogot használtak fel, 10–14 sort raktak egymásra. Az egyes sorokat *péppel*, más néven *sárral* rögzítették egymáshoz. Munka közben Szelevényen, Békésszentadráson és a mezőtúri határban mindig, Kunszentmártonban ritkábban, baltával megfaragták a vályog egyik sarkát, hogy jobban illeszkedjenek egymáshoz. A többi helyen ezt nem alkalmazták. A nem faragott vályogból készült fal hasadékait sárral, vályog darabokkal és más törmelékkel tömték be. A vályogot minden esetben a sugarak irányában, hosszában rakták; belül szorosan összeért a végük, kívül azonban hézagok keletkeztek (3. kép). A hasított gerendából ácsolt ajtókeretet már a fal építése közben beillesztették. Falrakás közben a kívánt helyen téglalap alakú, egy-két vályog széles és egy vályog magas *ablakot* hagytak. Ritkábban az ajtókeret fölött közvetlenül is kiképeztek egy keskeny szellőzőnyílást.

A kétszintes ólak esetében 120–150 cm magasságban választották ketté az építményt. A falba, általában az ajtóval párhuzamosan 3–5 karvastagságú *drugát* (karó) építettek be egymástól egyenlő távolságra. Ezekre merőlegesen *sárléceket*, napraforgó *kórót* vagy nádat fektettek, amit később alul-felül gondosan letapasztottak. Legtöbbször mind az egyszintes, mind a kétszintes ólnál hasonlóan képezték ki a *padlást* (födém) is azzal a különbséggel, hogy ezt nem, vagy csak a tetején tapasztották be. Általában egyszerűen oldották meg a tetőzet építését is. A falra a középponttól sugarasan hosszú, karvastagságú *drugákat* fektettek, amelyeket vagy a falba, vagy a *padlásgerendákhoz* rögzítettek. 20–40 cm-re kiálló végeik képezték az *eresz*, *csurgó* vonalát. Ezeket gyakran

3. kép. A vályog illesztése és kötése. Szoboszlai Szabó Bálint tanyája Cserebökény

egymás mellé helyezve több *szarufát* erősítettek fel. Ezt kétféleképpen oldották meg: a szarufák végeit beépítették a falba, csúcsban végződő végeiket pedig összeszőgelték, összekötötték, vagy pedig a padlás közepére megfelelő vastagságú és hosszúságú rudat állítva, ahhoz rögzítették. Ez utóbbi esetben is szükség volt a szarufák falhoz való erősítésére. Erre végül vagy *kontyos nádtetőt* raktak, vagy a szarufák közeit sűrűn berakták kukoricaszárral, amit utóbb kívül-belül letapasztottak. Kunszentmártonban néhány helyen említettek zsindelyes tetejű kerekólat is, amelynek tetőszerkezete ugyanilyen volt.

A fentebb leírtak a kerekólat egyik típusára jellemzőek: ezek függőleges falúak, boglya- vagy kúpalakú tetővel (6. kép). Ez a forma jellemző a ma található ólakra és sok, már lebontott régebbi ólra is. Van azonban egy másik kúpalakú óltípus is. Az adatközlők szerint ez a régebbi típus, s a századforduló tájékán váltotta fel a függőleges falú kerekólat. A vizsgált területen Szelevényre a legutóbbi időkig, Kunszentmártonra és Békésszentandrásra a század első évtizedeiig volt jellemző. A fentebb leírtakhoz hasonlóan építették, azzal a különbséggel, hogy minden sor vályogot kissé (2–3 cm-rel) bentebb raktak. Az ól alakja a csúcs felé így fokozatosan szűkül, keskenyedett és nyerte el kúpalakját. Általában kétszintesre építették, de nagysága változó lehetett (7. kép).

Mindkét óltípussal rokonságot mutat egy harmadik ólfajta. Fala csonkakúpalakot képez, teteje erősen lapított kúp-, vagy boglya alakú. Vályogból készült ez is, teteje nád, szár vagy szalma volt (2. kép). Gyakran emeletesre építették. A kúpalakú ólhoz hasonlóan ez is egy régebbi típus, ma már egyetlen egy példányt sem lehet látni. Külön típusba formai jegyek alapján soroltam. Átmenetet képez a kúpalakú és hengeres falú ól között.

fűzfavesszővel is körülfonták. Padlásteret nem képeztek. A drugákhoz hasonlóan sugarasan kukoricaszár, nád- vagy ritkábban rőzsekévéket raktak fel, amiket néha le is tapasztottak. A tetőt végül szalmával „hegyezték meg” boglya alakúra (4. kép). Kezdetlegesebb tetőkiépítésnél kiányoznak a faltól kiálló eresztartó rudak. Az ereszt ebben az esetben a szár- vagy a nádkévéből képezik ki. A szalmát is úgy rakják fel, hogy kissé kintebb állva szélesítse a csurgót (5. kép). A kerekólat fedelét kétféleképpen rögzítik. Egyrészt a szalmatetőt több, hosszú drót végére kötött téglával *nyomatták* le. Egy idő után ezeket le lehetett venni. Hosszabb drugákkal is leszoríthatták a tetőt. Ezeket az eresztartó karókhöz kötötték le. Az emlékezet szerint a harmincas évekig készítettek bonyolultabb tetőszerkezetet is. A fal felrakása és az ól lepadlásolása után ilyenkor padlásteret is hagytak.

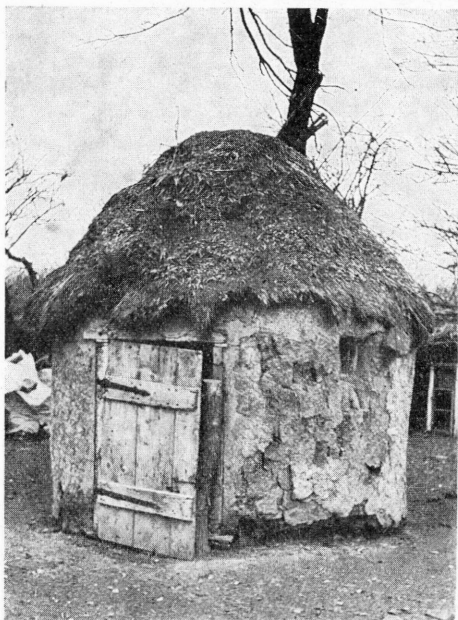
Kúp alakban először csak négy, majd

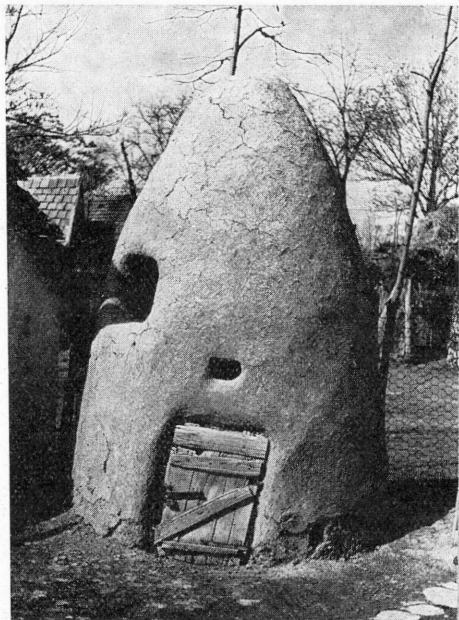
4. kép. Kerek disznóól Miskei Mihály tanyáján Magyartés

5. kép. Egyszerűbb ereszkiképzés. Kerek tyúkól Mészáros Antal tanyáján Cserebökény

6. kép. Nyulak számára átalakított tyúkól. Seres Lászlóné tanyája Kunszentmárton

7. kép. Szelevény Batthyány u. 6. ház udvarán álló kerekől

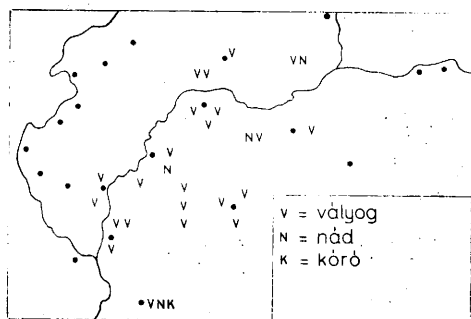
A fal és a tető elkészítése, és a fal kiszáradása után minden ólat kívül-belül betapasztották. Ezzel tüntették el a fal egyenetlenségeit és a hézagokat is. A tapasztás kiszáradása után pedig fehérre, vagy ritkábban sárgára meszelték. A meszelés helyett néha cirokseprűvel fröcskölték be. A kúp alakú ólatokat gyakran csak tapasztották.

A fentebb leírt ólak mind vályogból készültek. A századforduló tájékán azonban még nádból, kóróból, kukoricaszárból és sövényből is emeltek állandó jelleggel kerekólat. A 6–8 cm-re vékonyított nád-, szárkévév vagy kórót egész kicsit ásták le a földbe kör alakban, általában csak leszúrták kissé. Kúp alakúra kiképezve, csúcán összekötötték. Az ól magassága 160–200 cm volt. Ezt általában két részre osztották. Az emeletet is nád-, vagy szárpallóval választották le. Favázra esőritett nádból is építettek kerekólat. A fal elkészülte után kívül-belül betapasztották és be is meszelték. A tapasztás nagyon megerősítette a falat. Hosszú évekig is állt egy ilyen ól, a nád jól bírta a változó időjárást.

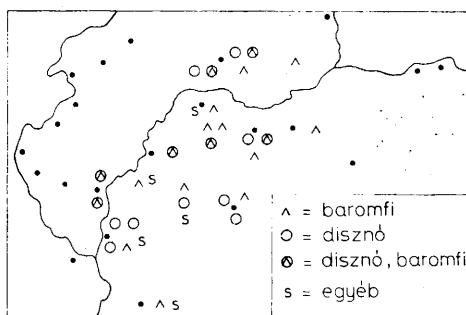
Az eddig említett ólak mind hosszabb használatra, állandó jelleggel készültek. A Hármas-Körös vidékén azonban gyakran építettek ideiglenes, kerek alaprajzú enyhelyeket is aprójószág számára. Ezeknél sokféle építő anyagot használtak, azt, ami éppen adódott: nádat, vályog-, cserép- és tégladarabokat, de *paticsot* is. Magasságuk 60 és 120 cm között változhatott. Általában kúp, vagy csonkakúp alakúra rakták. Tetejüket kátránypapírral, bádoglemezzel, vagy gyakran rossz fémedénnyel borították le. A gyűjtéseim során sajnos egyet sem találtam már.

A kerekólat építéséhez szükséges építő anyagok beszerzése sehol nem okozott gondot. Minden megtalálható volt a tanyában, a falubeli udvarokon, vagy

kiadás nélkül saját maguk is előállíthatták. Az ól felépítése így nem került semmibe, „csak fáradságba”. A ráfordított munkaerőt és időt soha sem számolták át pénzértékre – számukra ez nem jelentett külön pénzkidrást, és ez volt a lényeg. A vályogot maguk verték a kútgödörből, vagy a faluszéli közösen használt kubikgödörből. A nagyobb gazdák sem vásárolták, hanem béreseikkel vették ki. Innen állították elő a tapasztáshoz és a falrakáshoz szükséges sarat, *sármaltert* is. A tetőzethez szükségeses drugák, gallyak, szár és szalma volt minden udvarban. De beszerezheték a faanyagot a náddal együtt is a Körös árterületéről is, a holtágak partjairól és az ezen a vidéken nagy számban található fertőkből is (8. kép). Az ól felépítése sem jelentett külön kiadást. A gazda

8. kép. Kerekólak építő anyagai

9. kép. Kerekólak funkció szerinti elterjedése

aktív részvételével vagy irányításával a család végezte el közös erővel. Ritkán a szomszédok segítségét is igénybe vették. A nyár, az aratási munkák előtti időszak volt a legalkalmasabb erre a munkára. A szükséges párszáz vályogot egy nap alatt kivetették és a többi építő anyagot is előkészítették. A vályog megszáradásától függően másod-, vagy harmadnap fogtak hozzá az építéshez, ami a résztvevők számától függően egy-két nap alatt befejeződött. A kisebb, ideiglenes ólakat természetesen rövidebb idő alatt elkészítették. Az ajtókat is maguk ácsolták a ház körül adódó faanyagból.

Általában disznó és baromfi tartására használták a kerekólakat (9. kép). A használat módja nagy mértékben meghatározta az ól építését is. A csak disznók számára készült épületnél (alakjától függetlenül) kezdtek vályogból, vagy téglából alapot rakni. Ez időtállóbbá, erősebbé tette az ólat, viszont bonyolultabbá az építést. A kerek disznóólak elé, Szelevény és Békésszentandrás kivételével, a század elejétől kezdve mind gyakrabban *aklot* is csináltak: vagy közvetlenül az építésnél, vagy később. Ennek ellenére nem mondható általánosnak az *akol*építés a többi helyen sem. Ez megdrágította a munkát, ugyanis az *akol* alját minden esetben kiteglázták és a téglát vásárolniuk kellett (10. kép). A vastagon almozott ólban általában vagy csak kocát tartottak a választás idejéig, vagy csak malacokat. A hízóknak külön helyük volt. Egy ólba gyakran két kocát is csuktak, ilyenkor az ólat egy deszkafallal választották ketté. A csak baromfinak készített egyszintes ólban a *tyúkülőket* már építés közben elhelyezték. Erre a célra 3–4 cm vastag, többméteres gallyakat használtak. Ezekre erősítették fel később a használt kosárból, a *kasból* készült fészkeket.

10. kép. Akollal együtt épített kerekóla. Épült 1966-ban. Szoboszlai Szabó Bálint tanyája Cserebökény

A korábban már említett kétszintes ólakat, amelyek mindegyik óltípusnál előfordulnak általában disznónak és baromfinak használták. Az alsó részben voltak a disznók, fölül pedig a baromfi. Kívülről tyúklétrát támasztottak, bár az ajtaja olyan alacsonyan volt, hogy könnyűszerrel fel is repülhettek a tyúkok. Az alsó részben — az egyszintes disznóólhoz hasonlóan — anyakocát és malacokat tartottak. Csak baromfi számára is építettek emeletes kerekólat (Békésszentandrás). Az alsó részben ilyenkor libák, kacsák, fölül pedig tyúkok voltak. Az Őcsödön talált, és ma is használatban levő kétszintes ólat pedig eredetileg tyúkok és galambok számára emelték (11. kép). A mesterszállási és mezőtéri határban gyakran birkákat tartottak a földszinten. Az említett egész kisméretű ólakat kutyának, kiscsirkének készítették. A kerekólakat alkalmanként, különösen az elmúlt 20–30 év folyamán, hosszabb-rövidebb ideig más célra is használták. Tartósabb változásnál ez átalakításokkal is együttjárt. Előfordult, hogy a *disznóólat libaóllá* alakították át (Magyartés), a *tyúkóla*ban pedig nyulat tartottak (Kunszentmárton). Eredeti állapotukban hagyták meg az ólakat, amelyeknél a változás az állattartó jelleg végleges elvesztését eredményezte. Ezután szenet, tűzifát, töreket, ritkábban terményt (babot, kukoricát, tökört) tároltak benne.

A kerekólak karbantartására, s újabban a fertőtlenítésére nagy gondot fordítottak. Évente legalább egyszer, de általában kétszer (tavasszal és ősszel) kikapasztották és ugyanakkor be is meszelték. Gyakrabban kellett végezni apróbb javításokat. A disznóturás ellen a disznó megdrótozásával védekeztek. A szalmatetőt 3–5 évenként újjították fel, cserélték ki a szalmát. A disznó-

ólakat belül egyszer, vagy egyáltalán nem, a tyúkólakat viszont négyszer-öttször is bemeszelték. Ezeknél ugyanis a tapasztás és a meszelés nemcsak az épület állagának a felújítását jelentette, hanem az ól fertőtlenítését is. Emellett az elmúlt egy-két évtizedben különféle rovarirtó szereket is használtak. A korábbi idők-ből említik, hogy a poloskát és a tyúktetűt *füstöléssel* pusztították el. Erre a célra vizes szalmát, *árvaganét*, vagy parázsra tett tört piros paprikát használtak. A füstölést úgy végezték, hogy az ól ajtaját bezárták, ablakait pedig szalmacsóvával betömtek. A füstölés néha több napig is eltartott. Ez az eljárás azonban tűzveszélyes volt, ezért kezdtek áttérni a rovarirtó szerekre. Az ól meszelése, fertőtlenítése és javítása általában a család nőtagjainak volt a feladata.

Kerek alaprajzú ólak építésének okát kérdezve, egyesek csak „divatnak”, szokásnak tartották. Nagyon sokan azonban kiemelték használatának előnyös oldalait. A korábban már említett szempontok: az egyszerű, gyors és nagyon olcsó építés itt is lényegesek. Sokakat valóban a szűkös anyagi helyzet, vagy a sürgető szükség készített kerekóllal építésre. Ezek az ólak melegebbek a szögletes ólaknál. Éppen ezért tartottak kocát és malacokat, valamint baromfit benne. Melegségét nemcsak az adta, hogy „a szél nem járta, akár merről fújt is”, hanem szalma teteje is. A kétszintes ólak felső tyúkól-részét alulról a disznók is melegítették. Az ilyen ólakban télen-nyáron tojtak a tyúkok. Télen meleg volt, nyáron viszont hűvös. Takarítás, fertőtlenítés szempontjából is jobbnak tartották a szögletes ólaknál. Ezt könnyebben ki lehetett füstölni, takarítani. Hátránya viszont, hogy a helykihasználás rosszabb: a szögletes épületeket célszerűbben lehet részekre osztani.

Megszűnésének okaként az életszínvonal emelkedését, a javuló megélhetést említették. A tanyák megszűnésének, a városokba, a faluba költözésnek még nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Az elmúlt két-három évtizedben, a jellegzetes tanyai építménnyé vált kerekóllal — a nagyüzemi gazdálkodás hatására elsősorban — a tanyákkal együtt pusztul.

A Hármas-Körös vidékén, ezen a viszonylag kis területen végzett részletesebb gyűjtés is számos problémát vetett fel. Kerek alaprajzú disznó- és baromfiólakat ismerünk nagyobb területről a Tiszántúl más részeiről is. A témáról eddig megjelent egyetlen jelentősebb tanulmány¹ óta újabb helyeken is meg-

¹ VARGHA László 1940.

11. kép. Emeletes kerekóllal. Kardos Sándor tanyája Öcsöd

figyeltek hasonló melléképületeket.² Ezeket is figyelembe véve a Tiszántúlon viszonylag sűrűn előfordulnak. E terület észak, kelet és dél felé bővítése és alaposabb vizsgálata még további kutatás feladata. A Körös torkolatával szemközti, a Tiszazuggal szomszédos Duna–Tisza közti részen ismeretlen. A Tisza ennél a jelenségnél választóvonal, a nyugati határvonalát alkotja.³

Időben még nehezebb elhelyezni a kerekólakat. Adatközlőim elbeszélése alapján a múlt század nyolcvanas éveig lehet megnyugtatóan visszavezetni. A szakirodalom legrégebbi adatai a századfordulóra vonatkoznak.⁴ VARGHA László elgondolkodtatónak tartja, hogy az általa leírt baromfiólak „a szentesi és szegvári 1903-as adatok kivételével mind 1930 utániak”.⁵ Az utóbbiakat a Nagykunság nyugati, északnyugati szélén, a Közép-Tiszavidéken találjuk. Emlékezettel azonban ezen a területen is régebbre lehet visszavezetni.⁶ Ezek alapján építésük, használatuk kezdetét mindenképpen a múlt század nyolcvanas éve előtti időben kell keresnünk. Ekkor már általánosan ismert, elterjedt építmények.

Felvetődik a kerekólak és a hasonló formájú gabonások viszonyának problémája. A szegvári és szentesi gabonással kapcsolatosan, rövid leírásában BÁTKY Zsigmond egy gabonáshoz hasonló kerekólat említ.⁷ A gabonás és a kerekól alakbeli egyezésére, hasonlóságára utal GUNDA Béla⁸ és VARGHA László idézett cikkében is. VARGHA még tovább lép, amikor a gabonások és a kemence alkati és szerkezeti megegyezését veszi észre.⁹ BARTUCZ Lajos a sárból (vályogból) készített gabonásokat alakjukat tekintve három csoportra osztja.¹⁰ Az általa legerjedtebbnek nevezett 2. (hengeres falú, kúp vagy kúpszerű tetejű) típust „több ajtóval ellátva és emeletekre osztva tyúk, csirke, lúd, rucaólnak használják . . .”¹¹ Már BÁTKY Zsigmond is utal erre: egyes gabonások baromfi- és disznóóllá váltak.¹² Ezt a funkcióváltozást — az eredettel kapcsolatban — VARGHA László fejti ki részletesen, általánosabb érvennyel.¹³ A Hármas-Körös vidékén csak Békésszentandrásón építettek gabonást: ez földalatti gabonásverem fölé épített kerek alaprajzú, vályogból készült, szalmatetejű építmény volt. Gyakorlatilag a veremben elhelyezett gabona védelmére szolgált, veremtető volt. Terményt soha nem tartottak ben. Bár szerkezetileg, alakilag eltér azoktól a veremtetőktől, amelyeket IKVAI Nándor ismertet, funkcióját tekintve azonban megegyezik velük.¹⁴ Használata a veremmel együtt az első világháború előtt szűnt meg. A kerekólakkal egyidejűleg építették. A többi Körösmenti

² Ez a dolgozat is ilyen területet vizsgál. Sok hasznos adatot hozott felszínre a Szolnok Megyei Néprajzi Atlszt is, amelyben a kerek alaprajzú melléképületekkel külön kérdés foglalkozik.

³ Megerősítik ezt DÁM László és SZABÓ László ezen a vidéken végzett műemlék-felmérései. Szíves közlésük.

⁴ BÁTKY Zsigmond 1903; — BARTUCZ Lajos 1910.

⁵ VARGHA László 1940, 359.

⁶ Tiszabó, saját gyűjtés.

⁷ BÁTKY Zsigmond 1903, 316–317.

⁸ GUNDA Béla é. n. 102.

⁹ VARGHA László 1940, 346.

¹⁰ BARTUCZ Lajos 1910, 49–51.

¹¹ BARTUCZ Lajos 1910., 51.

¹² BÁTKY Zsigmond 1903, 311–317.

¹³ VARGHA László 1940, 348. „A gabona eltartására alkalmatlanná váló gabonások alkalmi célokra való felhasználása adott új értelmet és célt az eredeti rendeltetéssel felhagyott, üzemén kívüli álló gabonásoknak.” Így váltak ezek aprójószágok óljaivá.

¹⁴ IKVAI Nándor 1966, 368.

településen nem ismerik a gabonátárolás ilyen módját. Ezeken a helyeken tehát nem jöhettek létre a főnálló gabonásokból funkcióátvitellel a jóság tartására szolgáló kerek alaprajzú ólak.¹⁵ Az a lehetőség is kizárt, hogy — a vizsgált terület és pl. Szegvár közelségét figyelembe véve is — a Szentek környékén megfigyelt gabonásokat utánozták volna ezeknek az ólaknak az építésénél. A gabonás és a kerekől közötti kapcsolat így más oldalról is bizonyíthatja a kerekől századforduló előtti használatát, meglétét, illetőleg a kerekől századforduló előtti használatát, meglétét, illetőleg az egyidejű, párhuzamos használatot. Emelett szólnak még más jelenségek is. Az elmúlt két-három évtizedben már jellegzetes tanyai építményként számontartottól az 1920-as évekig megtalálható volt a falvakban, a faluszéli udvarokon is. Ennek alapján feltételezhető, hogy korábban falubeli építményként is általánosabb lehetett. Mindenesetre ez már önmagában is kizárja azt a feltevést, hogy a kerek alaprajzú ólak a tanyásodással jelentkeznek és terjednek el. Annál inkább felvetik azonban annak a lehetőségét, hogy egy pusztulól, a faluból fokozatosan kiszoruló és végül a tanyákra kikerült építkezési formáról van szó. Így viszont már (nagyon erős megszorításokkal is) a múlt század közepéig nyúltunk vissza.

Érdekes következtetésre jutunk, ha az alak szerint típusokba osztott kerekólakat időben próbáljuk elhelyezni, megállapítani egymásutániságukat és ennek okait. Szelevény és környéke kivételével az egész általam vizsgált területen napjainkban a függőleges falu ólfaját találjuk. Ezek az 1930-as évektől épültek, bár korábról is említik őket.¹⁶ Ennek ellenére, a vizsgált területen ez a legújabb típus. Az emlékezettel elérhető legrégebb időben viszont csak a kúp alakú ólat ismerték. A századforduló idején azonban megjelenik egy új típus, ami időben megelőzi a függőleges falu kerekólat és átmenete képez a kúp alakú és a hengeres ól között. A XX. század első évtizedében már egymás mellett is megtaláljuk őket. Erre az alakváltozásra, a kúp alakú ól eltűnésére és a függőleges, hengeres falu ól széleskörű elterjedésére végleges magyarázatot adni még korai lenne.

A gyűjtött anyag (kizárólag a bejárt területre vonatkoztatva) mégis lehetőséget kínál bizonyos megállapítások levonására és elképzelések felvetésére. Alakváltozást előidéző okként számításba vehetjük a felhasznált építőanyagokban történt lehetséges változást és a vályogépítkezés sajátosságait. Adatközlőim elbeszélése alapján erre mód kínálkozik. A vizsgált területen ma mindenütt általános vályogépítkezés mellett még számos nyoma van a korábbi építkezési formáknak is. Még található, bár csak nagy utánjárással, nádból, sövényből készült, tapasztott melléképületek. A századforduló tájékára hivatkozva adatközlőim gyakoribbnak tartják ezeknek az építő anyagoknak használatát kerekólak esetében is. De egyúttal már háttérbe szorulásukra is utalnak. A múlt század utolsó évtizedeiben vált teljessé a folyamatszabályozások és lecsapolások hatása: eltűntek, vagy jelentéktelen területre szorultak vissza a nádasok, „kivesztek a vesszős berkek”.¹⁷ A lakóépületeknél már régóta általános

¹⁵ A terménytárolási módok egymásutánisága így alakult: verem — hombár, padlás, zsák. Ez a váltás még emlékezettel jól elérhető, a múlt század utolsó harmadában játszódott le.

¹⁶ BARTUCZ Lajos már a századelejen a legelterjedtebb óltípusként említi. BARTUCZ Lajos 1910, 51.

¹⁷ GYÖRFFY István 1943, 134.

vályogépítkezés ekkor vált csaknem kizárólagossá a melléképületeknél is.¹⁸ Valószínűnek látszik, hogy lejátszódott ez a váltás a kerekólak esetében is. (Bár kisebb, ideiglenes ólakat, mint már korábban említettem, sokáig építettek nádából, sövényből, kóróból.) A hagyományos, jórészt az építő anyagok által is meghatározott forma megmaradt, azonban az építő anyag megváltozott. A vályog felhasználásával viszont bonyolultá vált a kúp alakú ól építése, a boltozat kiképzése. A szelevényi ólak esetében olyan megoldást alkalmaztak, ami már a függőleges ól felé mutat: az utolsó sor vályogot, a 30–40 cm átmérőjűvé keskenyedett falazat tetejére fektetett vékony gallyakra rakták. A fal függőlegessé válásával jelenik meg a szárból, szalmából készített tetőzet.

Szoros kapcsolat figyelhető meg az ólak alakja és a fertőtlenítés módjai között. Adatközlőim a legegyszerűbb és leghatásosabb eljárásnak a füstölést tartják. Ezt azonban biztonságosan és eredményesen csak a kúp alakú, kívül-belül tapasztott ólnál végezheték. Az ól ajtaját bezárták, ablakait betömték és az így keletkező nagy füstben elpusztultak a férgek. Ez az eljárás a szalma-tetejű ólaknál már tűzveszélyes volt és kevésbé eredményes. A tüzet nem lehetett kellőképpen elzárni a levegőtől — a tetőn keresztül megfelelő mennyiségű oxigénhez jutott. Számos tüzeset keletkezett így. Ezért tértek át a különböző rovarirtószeres használatára. A szalmatetejű ólakat napjainkban már általában meszeléssel és az említett szerekkel fertőtlenítik.

A földalatti gabonásverem, a földfeletti gabonás¹⁹ és a kerek alaprajzú állattartó ól a telken, udvaron elfoglalt helyüket tekintve megegyeznek. Ebből azonban olyan következtetést levonni, vagy ahhoz bizonyítékot keresni, amely a fentebbi felsorolást genetikus kapcsolatnak tartja, úgy vélem, túlzás. Az egyezés onnan adódhat, hogy elhelyezésüknél ugyanaz a szempont volt a legfontosabb: a lopások, tolvajlások miatt szem előtt legyen.²⁰

További vizsgálatokkal lehet majd választ adni arra, hogy miért nincsen a szarvasi és általában a Békés megyei szlovákoknál kerek alaprajzú ól.²¹

A gyűjtés során és az anyag rendezése közben számos probléma merült fel. Kisebb részükre végleges, határozott megoldás adható a vizsgált területre vonatkozóan. Nagyobb részül azonban összetettebb vizsgálatuk távolabbra vezet. Ezért sem került sor mindegyik ismertetésére, ez túllépte volna tanulmányom kereteit. Ezekre csak nagyobb területen végzett gyűjtés, összehasonlító néprajzi kutatás, a történeti anyag széleskörű felhasználása, a középkori faluásatások eredményeinek figyelembe vétele stb. adhat megnyugtató választ.

BARNA GÁBOR

¹⁸ A Körösök vidékén, adatközlőim elbeszélései és GYÖRFFY István alapján, a nádépítkezés legtovább a pásztorepítményeknél maradt meg. GYÖRFFY István 1943, 194–195, 196, 208–209.

¹⁹ BARTUCZ Lajos 1910, 49.

²⁰ Egyszerű és ésszerű ok volt ez. A bennük tárolt termény, ill. tartott aprójószág könnyen mozgathatósága miatt volt erre szükség. A megfelelő közbiztonságú utóbbi évtizedekben épült ólaknál ez már nem elsődleges szempont. Pl. az 1966-ban épített cserebökényi kerekólat a lakóházból nézve az istálló és a trágyadomb teljesen takarja.

²¹ Szarvason kívül hasonlóképpen ismeretlen a békéscsabai és a tótkomlói szlovákok lakta tanyavilágban is a kerekalakú tyúkól, disznóól, ill. a gabonás. TÁBORI György szíves közlése.

IRODALOM

- BARTUCZ Lajos
1910 *Adatok a Nagy Magyar Alföld népies építkezéséhez*. NÉ: 32—55.
- BÁTKY Zsigmond
1903 *Boglyakemence alakú gabonások és egyéb építmények a Nagyalföldről*. NÉ: 311—317.
- GUNDA Béla
é. n. *A magyarság néprajzi csoportjai*. In: *A magyar nép*. Bp.
- GYÖRFFY István
1943 *Magyar falu, magyar ház*. Bp.
- IKVAI Nándor
1966 *Földalatti gabonátárolás Magyarországon*. Ethn. LXXVII: 343—377.
- VARGHA László
1940 *Boglyakemence alakú baromfiólak az Alföldön*. Néprajzi Ért. 345—360.

Габор Барна:

КРУГЛЫЕ ПТИЧНИКИ И СВИНАРНИКИ В ОКРЕСНОСТИ РЕКИ ХАРМАШ-КЁРЁШ

Резюме

По течению рек Хармаш-Кёрёш все еще можно встретить много круглых построек (птичников, свинарников) для содержания мелкого скота. Эта территория расположена в средней части Затисского края, там, где примыкаются три области: Солнокская, Бекешская и Чонградская.

Те хозяйственные постройки, которые сейчас сохранились только на хуторах, в начале XX века еще были характерными и часто встречались в деревнях. Достоверно проследить за их существование в деревнях можно лишь до 80-ых годов прошлого века. Более ранних сведений нет ни в специальной литературе, ни в результатах собирательской деятельности. В настоящее время строительным материалом для постройки птичников и свинарников, как правило, используют саман, обычно это одно или двухэтажные строения, раньше для их постройки использовали тростник, стебли подсолнечника, плели из прутьев. Из этих материалов строились и временные помещения для мелкого скота. На основе формы можно выделить три типа круглых свинарников и птичников (рис. 2). Постройка самого старого из этих трех типов, типа В, может быть найдена сейчас только в деревне Селевсьн. Назначение построек одинаково: в них содержали, как правило, птицу и свиней, а в Мезётуре иногда и баранов. В двухэтажных постройках в нижнем этаже был свинарник, а сверху — птичник. Как правило, птичники и свинарники из самана без фундаментами семья строила сама. В некоторых местах, в целях более плотной кладки кирпичу из самана придавали трапециевидную форму. Размеры свинарников и птичников различны. За редкими исключениями, это постройки без чердака. Крыша строилась так: на деревянные жерди клался тростник или солома (рис. 4). Постройки для птиц и свиней в форме пирамид отроились только из самана (рис. 8). Редко перед круглыми свинарниками и птичниками строили и загон (рис. 11).

До того, как стали употребляться общераспространенные сейчас средства борьбы с паразитами, свинарники и птичники дезинфицировали обкуриванием. Однако обкуривание не угрожало пожаром только в постройках пирамидовидной формы. Круглые же свинарники и птичники несколько раз в год штукатурили и белили известью.

Происхождение тех хозяйственных построек для птицы и свиней, которые имели круглую форму, неизвестно. На исследованной автором территории нельзя проследить генетическую связь между круглыми амбарами и круглыми свинарниками и птичниками, указание на которую можно найти в ранней этнографической литературе.

Строительство свинарников и птичников такой формы объясняется непосредственными преимуществами этой формы и строительного материала: они теплее, ветер скользящий, строительство их не требует много времени, дешево и просто.

На повороте XX-го столетия эта форма свинарников и птичников из деревень исчезла и сохранилась только на хуторах. В наше время, когда хуторов становятся все меньше, все реже можно видеть и хозяйственные постройки этого типа.

Gábor Barna:

RUNDSTÄLLE DEN FLUß KÖRÖS ENTLANG

(Auszug)

Den Körös entlang gibt es noch zahlreiche Kleinviehställe mit rundem Grundriß. Dieses Gebiet liegt im mittleren Teil der Gegend östlich der Theiß, am Schnittpunkt der Komitate Szolnok, Békés und Csongrád.

Die heute für die Einzelgehöfte charakteristischen Bauten waren am Anfang des 20. Jh. auch in den Dörfern verbreitet. Ihr Vorhandensein kann nur bis zu den 80er Jahren des vorigen Jahrhunderts mit Sicherheit verfolgt werden. In weitere Vergangenheit konnte weder die Sammlung noch die Fachliteratur zurückgreifen. Heute werden die Ställe mit oder ohne Überbau allgemein aus Lehm gebaut, während früher Rohr, Sonnenblumenstengel und Flechtwerk verwendet wurden. Aus diesen wurden auch provisorische Ställe gebaut. Die Rundställe können auf Grund ihrer Form in drei Typen eingeteilt werden (Bild 2). Die ältesten Ställe (Typ B) sind nur noch in Szelevény vorzufinden. Die Funktion der Ställe ist dieselbe: Schweine und Geflügel wurden darin gehalten und bei Mezótur manchmal auch Schafe. In den Ställen mit Überbau schliefen unten die Schweine und oben das Geflügel. Die Ställe wurden im allgemeinen ohne Grund, aus Lehm von der Familie selbst gebaut. An manchen Stellen wurde der Lehm der genaueren Einpassung wegen zu Trapezform beschnitten. Die Abmessungen der Ställe sind unterschiedlich. Von wenigen Ausnahmen abgesehen, wurden sie ohne Dachraum gebaut. Als Bedachung wurden Stengel und Stroh auf Holzstangen gelegt (Bild 4). Die kegelförmigen Ställe wurden nur aus Lehm gebaut (Bild 8). Selten wurden auch Pferche vor die Rundställe gebaut (Bild 11).

Vor der allgemeinen Verbreitung der Insektiziden wurden die Ställe durch Räuchern desinfiziert. Ohne Brandgefahr konnte das Räuchern nur bei den kegelförmigen Ställen angewendet werden. Die Rundställe wurden mehrmals im Jahr frisch mit Lehm verschmiert und getüncht.

Der Ursprung der Ställe mit rundem Grundriß ist unbekannt. Im Gebiet, das ich untersucht habe, konnte kein genetischer Zusammenhang zwischen Getreidespeichern ähnlicher Form und Rundställe festgestellt werden, worauf die frühere ethnographische Fachliteratur hinweist. Die unmittelbaren Gründe für ihren Bau liegen in den Vorteilen, die sich aus der Form und dem Baumaterial ergeben: sie sind wärmer, der Wind gleitet über ihnen hinweg, der Bau ist schnell, billig und einfach.

Um die Jahrhundertwende verschwanden die Rundställe von den Dörfern und sind nur noch auf den Einzelgehöften erhalten geblieben, doch mit der Zurückdrängung der Einzelgehöfte verschwinden sie auch hier allmählich.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adonis kultuszának emléke Aquincumból

UJVÁRY Zoltán közelmúltban megjelent alapvető munkájában, amelyet a nemzetközi tudományos közvélemény is megkülönböztetett elismeréssel fogadott, részletesen foglalkozik „az antik istenek, kultuszok és az újkori agrárritusok” összefüggésének kérdéseivel.¹ A szerző joggal int az óvatosságra a kontinuitás problémáival kapcsolatban; egyet kell értenünk azonban vele akkor is, amikor hangsúlyozza: az antik anyaggal való egybevetésnek nem egy vonatkozásban megvan a létjogosultsága. (Az ilyen természetű vizsgálatokban rejülő lehetőségekre éppen mostanában hívta fel a figyelmet HANS TRÜMPY „Die Göttin Isis in schweizerischen Sagen” c. tanulmánya.² UJVÁRY könyvének hivatkozott fejezetében különös részletességgel mutatja be az Adonis-kultusz egyes elemeinek továbbélését, későbbi tükröződését tanulmányozó kutatások eredményeit, köztük VAJDA László és DÖMÖTÖR Sándor megállapításait. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódva — anélkül, hogy a kontinuitás rendkívül bonyolult kérdéskomplexumát akárcsak érinteni is kívánnánk — utalunk a következőkben egy felíratos római kultuszemlékre, amely Pannónia inferior provincia fővárosa, Aquincum területén került elő, s egyike az Adonis-tisztelet Nyugaton feltűnően gyér számban ismert epigráfiai emlékeinek.³

¹ UJVÁRY Zoltán: *Az agrárkultusz kutatás a magyar és az európai folklórban*. (Debrecen, 1969) 41–49.

² *Provincialia*. Festschrift für Rudolf Laur-Belart. (Basel, 1968) 470–486.

³ WISSOWA, G.: *Religion und Kultus der Römer*. (München, 1912) 359. TOUTAIN, J.: *Les cultes païens dans l'empire romain* II. (Paris, 1911) 48–49. CUMONT, F.: *Les religions orientales dans le paganisme romain*. (Paris, 1929) 26., 66., 101. KÁDÁR Z.: *Die kleinasiatisch-syrischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn*. (Leiden, 1962) 5. GARCÍA Y BELLIDO, A.: *Les religions orientales dans L'Espagne romaine*. (Leiden, 1967) 102–104.

A jó kivitelű oltárkövön,⁴ amelyet a lelőhely az aquincumi polgár város vallási életéhez kapcsol, a következő felírat olvasható: ADONIO SEP(timia) MARCEL LA ET SEP(timius) SILVANUS ET SEP(timius) MARCIA|NUS PRO FILI(i)S|EX VOTO PO|SUIT. — „Adoniusnak (= Adoniusnak) Sep(timia) Marcella, valamint Sep(timius) Silvanus és Sep(timius) Marcianus gyermekeikért fogadalomból állította (ezt az oltárt)”. A Septimius nomenek mutatják, hogy a dedikálók római polgárjogukat Septimius Severustól (i. sz. 193–211) kapták; ez a körülmény, valamint az oltárkö díszítése (palmettás sarokakroterionok az oromzaton, ékvéses levélsor a párkányon)⁵ a felíratot a II. század utolsó éveire, ill. a III. század első harmadára datálja. A kétségkívül provinciális eredetű Septimiusok széles területen elterjedt latin cognomenek⁶ a közelebbi származási hely, ill. terület megállapítására nem nyújtanak kellő alapot; épp úgy lehetnek neveik után Aquincum környéki, ill. északkelet-pannoniai benszülettek, mint orientálisok, szírek vagy kis-

⁴ CIL III 10392 = RÓMER Flóris—DESJARDINS E.: *A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei*. (Budapest, 1873) 19., 48. sz., VII. t. BRELICH A., LA I. Disspann II., 10. (Bp. 1938) 133. NAGY Tibor, Budapest Története. *Budapest az ókorban*. I/2. (Bp. 1942) 429., LXII., 5. t. Uő., BpR XXII. (1971) 140–142., 66–68., képek. KÁDÁR Z. i. m. ALFÖLDY G., BpR XX. (1963) 55.

⁵ NAGY Tibor, BpR XXII. (1971) 140–142.

⁶ KAJANTE, I.: *The Latin Cognomina*. (Helsinki, 1965) 173., 150., 216. ALFÖLDY, G.: *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. (Heidelberg, 1969) 237–238., 297. s. v.

ázsiaiak. ⁷ Mi az utóbbit tartjuk valószínűbbnek. Keleti eredetű személyek, katonák, veteránok, kereskedők és kézművesek, ill. hozzátartozóik, jelentős számban mutathatók ki Pannóniában a II. század végén és a III. század első felében. ⁸ Adonis aquincumi tisztelői főként az idetelepült keletiek, szírek közül kerülhettek ki. ⁹ Megfigyelhető, hogy az Aquincumban feltűnő számmal előforduló Septimiusok között volt néhány bizonyosan orientális származású — sémita és görög neveket viselő — személy. ¹⁰ — Feliratunknak vallástörténeti szempontból további érdekességet kölcsönöz az a körülmény, hogy leheléről a kutatás számoltart még egy keleti vonatkozású kultuszfeliratot. ¹¹ BALTI DIAE / DIVINAE ET / DIASURIAE / TEMPLUM FECIT FL(avia ?-avius) / [-]. „A fenséges Baltis istennőnek és Dea Syria-nak templomot építtetett FL(avia) [...]” vagy „FL(avius) [...]”. A felirat utolsó sora elveszett, s így nem állapítható meg a dedikáló cognomene, ill. az, hogy nő vagy férfi volt-e a szentély donátora. Baltis Aquincumban, Brigetio-ban és Arrabonában kimutatható kultusza ismeretében könnyen lehetséges, hogy a dedikáló nő volt. ¹² Az épületfelirat megközelítően egykorú lehet az Adonis-oltárral,

amennyiben nem keltezhető korábbra a II. század második felénél, végénél. Az aquincumi Flaviusok között ebben az időben kimutatható néhány orientális származású személy, amint valószínűleg keletinek tekinthető a brigetioi Flavia Victorina is, aki szintén dea Baltis-nak emelt oltárt a II. és III. század fordulója körüli években. ¹³ — Könnyen lehetséges, hogy a fentebb bemutatott Adonis-oltár Baltis és Dea Syria — valamivel korábban épült — közös szentélyében került felállításra. Baltis és a vele rokonlényegű Dea Syria (Atargatis), valamint Adonis kapcsolatához más megfontolások is megnyújtató alapot nyújtanak. Különösen vonatkozik ez a megállapítás Baltis alakjára.

E nagy sémita istennők ¹⁴ tisztelete Adonisénál erősebben elterjedt a görög és római Nyugaton; oea Syria viszonylag széles területen kapott kultuszt a római birodalom nyugati területein, Baltis kevéssé, viszont éppen Pannónia északkeleti határvidékén (l. fentebb) maradt ránk az istennő tiszteletének több feliratos emléke, amelyek állítói részben bizonyosan, részben feltételezhetően nők voltak. ¹⁵ Amint láttuk az Adonis-oltár dedikálói között az első helyen szintén nőt említ a felirat, ami aligha lehet véletlen. ¹⁶ Baltist nemcsak az északmezopotámiai Osrhoëne-ben tisztelték, az istennő különösen erős kultuszt kapott főniciai területen, így elsősorban Byblosban, ahol Adonis tiszteletének központja is lokalizálható. Ebben a keretben a hangsúlyozottan aphroditei-venusi vonásokkal felruházott istenalak, mint Venus Byblia, dea Syria-val, egyszersmind Adonis női párjával azonosítható. ¹⁷ Aquincumból ismerünk még egy köemléket — C. Iulius Sextinus conductor 200 körülre datálható arcus-feliratára gondolunk —, amelynek egyik ábrázolása (szárnyas, női Sphinx) szintén egy Aphrodite-hoz közelálló szír istennőre utal; a feliratot, ill. a köemléket a Juppiter-Zeus-szal azonosított sémita főistennek: Hadadnak, valamint Dea Syriának és az említett — a felirat töredékessége miatt egyelőre

⁷ A nevek pannóniai előfordulásaira és vizsgálatára l. Mócsy, A.: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. (Bp. 1959) 180., 190. s. v. BARKÓCZI, L.: *Acta Arch. Hung.* 16 (1964) 317., 324. s. v. BARKÓCZI szerint, i. m. 277. bezzsűrítették, NAGY Tibor, BpT I/2. (Bp. 1942) 458.: 488. j., felvetette a keleti származás lehetőségét.

⁸ Mócsy, A.: *Pannonia*. RE Suppl. 9 (1962) 709–710. Úő., *Aquincum*. RE Suppl. 11 (1968) 114. BARKÓCZI i. m. passim, kül. 295.

⁹ A sajátosan orientális jellegű istenalakok tisztelői nyugaton jelentős részben keletiek voltak.

¹⁰ L. BARKÓCZI i. m. 280., 294. és BpR XIX. (1959) 256. KUZSINSZKY, V.: *Aquincum. Ausgrabungen und Funde*. (Bp. 1934) 182. (418)

¹¹ CIL III 10395 = RÓMER F.—DESJARDIS E., i. m. 19.: 47. sz., VII. t. BRELICH A. i. m. 125. NAGY Tibor, i. m. 429. KÁDÁR Zoltán, i. m. 6. KUZSINSZKY Bálint, BpR XII. (1937) 141. ALFÖLDY G., r BpR XX. (1963) 55. Mócsy: *Pannónia* RE Suppl. 9 (1962) 739.

¹² L. az id. feliratokat Mócsynál, i. m. 739., továbbá BARKÓCZI: *Brigetio*. Diss Pann I., 22. (Bp. 1951) 61.: 204–206. sz. KÁDÁR i. m. 6–15., 56–57. ALFÖLDY, Arch. Ért. 90 (1963) 318.

¹³ CIL III 10964 (=4273) = BARKÓCZI: *Acta Arch. Hung.* 16 (1964) 272.: 91/133 sz. — BARKÓCZI i. m. 276. (Aquincum)

¹⁴ L. a 3. jegyzetben id. munkákat, kül. F. CUMONT, i. m. 95–99., 104., 110. WISSOWA, G. i. m. 359–361.

¹⁵ L. fentebb a 12. jegyzet irodalmát.

¹⁶ Igy már NAGY Tibor, i. m. 429.

¹⁷ CUMONT, F. i. m. 95–99. WISSOWA, G. i. m. 359–361. NAGY Tibor 430. KÁDÁR Zoltán i. m. 6. — L. LUKIANOS: *de Syria Dea* 6. és Ann. Ép. 1955, 85.

biztosan nem azonosítható — istennőnek szentelték.¹⁸ Úgy tűnik, Juppiter—Hadad, Dea Syria és az ismeretlen istennő *trias*ának kultusza egybevethető Baltis, Dea Syria és Adonis fentebb valószínűsített együttes tiszteletével.¹⁹ Mindez, (a byblosi) Baltis és a vele rokon Dea Syria tiszteletének viszonylagos elterjedésével magyarázatot nyújthat Adonis alakjának feltűnő felbukkanására Aquincumban.

Adonis aquincumi oltára önmagában keveset árul el az istenkultusz pannóniai történetével kapcsolatban, habár annyit kétségkívül tanúsít, hogy az istenalakot — és mítoszáát — ismerték Pannoniában is, még ha a kultusz fontosabb helyet nem is foglalt

el a tartomány vallási életében. Adonis és a hozzá fűződő elképzelések jelentősége azonban lényegesen nagyobb lehetett, mint azt az egyedül álló óbudai köemlék mutatja. Erre utal Adonis tiszteletének kapcsolata Baltis és Dea Syria kultuszával, ill. ez utóbbi istenkultuszok viszonylagos népszerűsége Pannóniában.²⁰ Mindez egybevág a kultusz nyugati elterjedését illetően már régebben rögzített képpel: Adonis seholsem kapott számottevő tiszteletet a feliratokon, viszont mítoszáát széles területen ismerték Itáliában és a tartományokban egyaránt.²¹

BALLA LAJOS

¹⁸ Legutóbb: KÁDÁR i. m. 6—15. ALFÖLDY i. m. 318. MÓCSY i. m. 739.

¹⁹ A trias-ra: NAGY Tibor i. m. 429—430.

²⁰ L. ehhez MÓCSY i. m. 736—740. összeállítását és ALFÖLDY G., BpR XX. (1963) 51—60. KUZSINSZKY BpR XII (1937) 135—145.

²¹ L. WISSOWA, G. i. m. 359. és a 3 j. irodalmát; újabban : A. GARCÍA Y BELLIDO i. m. 102—104.

KÖNYVSZEMLE

Ujváry Zoltán: Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban

Debrecen, 1969. (Műveltség és Hagyomány, XI.) 282 l., német nyelvű kivonattal.

A magyar és az európai folklórtudomány jelentős, számos vonatkozásban különös figyelmet érdemlő eredményeként veszi kézbe az olvasó UJVÁRY Zoltán munkáját az agrárkultusz kutatásának rendkívül bonyolult, szerteágazó problémaköréről, a különböző teóriákról, kutatási irányzatokról. Már itt utalnunk kell arra, hogy a könyv anyaga jóval többet nyújt a címben foglaltaknál. A szerző nem csupán a kutatási problémákat tárja elénk, hanem rámutat a legfontosabb elméletek közötti összefüggésekre és a vizsgálati módszerek eltérő voltából adódó ellentétes eredményekre, majd alkotóan továbbfejleszti a helyes irányzatokat, utat jelezve a további kutatásoknak. UJVÁRY munkája túlmutat az agrárkultusz szorosabban vett határterületén, mivel nem csupán a mezőgazdasági szokásokról van szó, — minden bizonnyal éppen ezért használja a szélesebb alapokat jelentő agrárkultusz fogalmat, — hanem felöleli a könyv az évi szokáskörre, a kalendáris szokásokra, a népi színjátszás számos területére vonatkozó legfontosabb kérdéseket. A szerző új kutatási eredményei át meg át átszövik a könyv lapjait, mintegy meg-újítva a szokáskutatás eddigi eredményeit.

A szerző munkáját MANNHARDT Wilhelm emlékének ajánlotta, jelezve ezzel, hogy az agrárkultusz kutatásában a halhatatlan érdemeket szerzett nagy előd szolgál az európai anyag vizsgálatánál alapul. MANNHARDT munkássága a szokások és hiedelmek kutatása terén új perspektívákat nyitott az európai etnológusok előtt. Nagy jelentőségű műve, a *Wald- und Feldkulte* valósággal új életre keltette a szokáskutatást. Nagy hatással volt a kutatókra, s a kitűnő etnológus FRAZER az ő nyomdokain haladt és a méltán világhírűvé vált *The Golden Bough*-ban MANNHARDT eredményei alapul és irányul szolgáltak. Különösen felkeltette a kutatók figyelmét a vegetációs démonokra vonatkozó elmélete. E problémakörrel kapcsolatban mindmáig megoszlanak a vélemények. Valójában azt mondhatjuk, hogy az agrárkultusszal foglalkozó kutatók a *Korrdámon* kérdésében elfoglalt álláspontjuknak megfelelően két nagy ellentétes irányt képviselő csoportba tartoznak. A szerző bemutatja a sokszor szélsőséges irányba eltolódó bírálatokat, ellentéteit. Rámutat arra, hogy gyakran nem megalapozottan bírálták MANNHARDT-t, csupán egy-egy részletet emeltek ki életművéből, és így nem összefüggésében elemezték teóriáját. Különösen erős és szélsőséges hangvételű SYDOW C. W. bírálata. UJVÁRY alaposan elemzi az ellentéteket képviselők eredményeit, így pl. az említetten kívül ESKERÖD A.-ét, STRÁNSKÁ D.-ét stb. és megállapítja, hogy a vegetációs elméletben előrelépés nem történt. A kutatók egy része egyszerűen csak nem hiszi a teriomorf és antropomorf gabonadémonokat, ami filológiai tudományban csekély érv a bírálathoz.

UJVÁRY Zoltán huszonkét fejezetből álló könyvét részleteiben nem lehet egy rövid ismertetés keretében bemutatni. Szinte minden fejezet felvet olyan problémát, amelyet külön is kiemelhetnénk és ismertetésünk kiindulásául vehetnénk. A munka gondos áttanulmányozása nyomán megállapíthatjuk a szerző alapos tájékozottságát az európai anyagban és készségét a roppant méretű adathalmaz összefogására, kutatási módszerének, sajátos koncepciójának az alkalmazására és érvényesítésére az egész mű menetében.

A szorosabban vett néphagyományok vizsgálatán túlmutató, az etnológusoknak meg-megújuló problémát nyújtó kérdéssel, az antik és újkori rítusok, szokások között fennálló kontinuitás lehetőségével a szerző külön fejezetben foglalkozik. Ennek a kérdésnek a felvetése különösen fontos az agrárkultusz összefüggésében. Az antik kultuszok számos istenalakja a vegetációval állt kapcsolatban. A vallástörténetesek behatóan vizsgálták ezt a kérdést. Az antik ún. gabonaistenek körül kialakult kultuszban és a mai, ill. a közelmúlt európai néphagyományban azonos, ill. rendkívül meglepően hasonló elemeket, motívumokat találunk. Nem kétséges, hogy pl. a meghaló és feltámadó istenek, vegetációs démonok kérdésében a valláskutatók (így pl. különösen NILSSON M. P.) eredményei alapot adnak a genetikus kapcsolat felvetésére és az újkori európai agrárszokások el-

mélyültebb elemzésére. A szerző utal az Adónisz mítoszra, az Adónisz hagyományra visszamatató Adónisz-kertek, ill. búzacsíráztatás összefüggésére és az ókori *panspermia* rítusának mai megfelelőire. Helyesen állapítja meg, hogy az összevetést nem lehet csupán formai hasonlóság alapján végezni, hiszen évszázadokat, sőt évezredekkel kell áthidalni, korok, kultúrák, társadalmak változásának folyamatait tekintetbe venni. Másfelől azonban nem kétséges, hogy az antik anyaggal való egybevetésnek sokszor létjogosultsága van. Számos példa mutatja, hogy az újkori agrárszokások értelmezésében kétségtelenül támpontot, kiindulási alapot nyújtanak az antik kultuszok. A kapcsolat, az összefüggés kérdései felmerülnek a természeti népek mítoszait vizsgáló etnológusok munkáiban is, akik a táplálékul szolgáló növényekre vonatkozó mítoszok, mágikus tevékenységének nagy hasonlóságát állapították meg a fejlett földművelési technikával dolgozó európai parasztság hagyományával.

A recens munka szerzője elsőként kísérelte meg az agrárkultusz nagy irodalmából a kutatási irányzatok összefoglalását. Az európai kutatók közül számosan sajátos, egyéni úton haladtak. UJVÁRY az egymástól gyakran függetlenül tevékenykedő, egymás eredményeiről nem tudó kutatók elméleti fejtegetéseiben keresi a közös szálat, egy-egy irányzatot általa meghatározott fogalommal jelöl és így valójában az európai irodalomban eddig még nem alkalmazott kategóriákat állít fel.

Az európai agrárszokások kutatói közül a szerző főleg ESKERÖD A. kutatási irányzatát bírálja. Az ő tevékenységét meghatározó szemléletet SYDOW C. W. MANNHARDT ellenes tanítására vezeti vissza. UJVÁRY SYDOW tevékenységét, aki behatóan nem foglalkozott az agrárszokások prolematikájával, különösen elhibáztattnak tartja, mivel MANNHARDT elleni bírálata meglehetősen a felszínen marad, nem kellően átgondolt, s a tekintélye, iskolája nyomán téves vágányon haladt olyan kimagasló, hatalmas anyagot összegyűjtő és rendszerező kutató is, mint pl. ESKERÖD A. A nevezett szerző ún. *domináns érdekek* koncepciójáról UJVÁRY megállapítja, hogy abban számos ellentmondás rejlik. Véleménye szerint ezzel a szemponttal a szokásoknak csak egy töredékét lehet időben és térben lokalizálva megmagyarázni. Kétségtelen viszont, hogy ESKERÖD A. munkásságát a régi *survival* elmélet hatása alól való felszabadulás igénye ösztönözte.

A vegetációs erő transzpozíciójának elmélete néven összegezi azokat a kutatási kísérleteket, amelyekben az etnológusok a vegetáció démonai helyett az erő fogalmát alkalmazták. Ennek lényege az, hogy a személytelen termékenységű erő, amely egy bizonyos kiemelt növényben, terményben (utolsó gabona, vetőmag) rejlik, megfelelő rítusokkal a következő gazdasági periódusban az újra vetett növényekbe átvihető. Pompás eredményeket mutat fel e téren a szovjet PROPP V. J. A termékenységű erő szerepe felbukkan számos kutatónál, vallástörténetésznél (pl. SCHEEWEIS E., MEGAS G. A. NILSSON M. P.). STRÁNSKÁ D. agrárkultusszal kapcsolatos kutatásának ez adja az elméleti alapját. Ennek az elméletnek a képviselői a növényzetet megszemélyesítő lények helyébe a személytelen erő fogalmát helyezték s UJVÁRY megállapítja, hogy amit kifejeznek az erővel az lényegében magában foglalja ugyanazt a funkcionális szerepet, mint amit a vegetációs démon és így a problémáknak két irányú megközelítéséről van csupán szó s a két irányzat, elmélet között a különbség tulajdonképpen csak formai jegyekben gyökerezik.

A népi színjátás, maszkos szokások szempontjából különösen érdeklődésre tarthat számot a könyvnek az a fejezete, amelyben a szerző a dramatikus szokások összefüggéseit vizsgálja az agrárkultusszal (107 skk.). Foglalkozik azokkal a legfontosabb kérdésekkel, amelyek a színjátékszerű szokások, maszkos jelenetek funkcionális vizsgálata során kapcsolatba hozhatók az agrármágiával, a mezőgazdasági rítusokkal. A kalendáris szokások és az agrárkultusz kapcsolatát tárgyaló fejezet anyaga is lényegében ebbe a körbe vonható. A környező népek hagyományára való kitékintéssel foglalkozik a szerző a halottkultusz, a kecskemaszkos szokások, az esővarázslás problémakörében. UJVÁRY hangsúlyozza, hogy a színjátékszerű szokásoknak, maszkos rítusoknak bonyolult fejlődéstörténetük van és igen gyakran funkcionálisan már csak alig észrevehetően tükrözik az agrárkultusszal való kapcsolatot. A bemutatott példák elemzésével a szerző meggyőzően bizonyította a közösségi jellegű dramatikus szokásoknak a gazdasági élet hagyományával való összefüggését.

Az agrárkultusz egyik legfontosabb kérdéskörét, a teriomorf és antropomorf mítikus lényekre vonatkozatható kutatásokat a magyar és az európai anyagot felölelve a szerző behatóan vizsgálja. UJVÁRY könyvének ebben a fejezetében idevonatkozó korábbi kutatásainak a lényegét sűrítette, foglalta össze. Terjedelmes tanulmányai e kérdéskörből már előzőleg megjelentek magyar és idegen nyelven. Nem szükségtelen talán itt hangsúlyoznunk, hogy UJVÁRY világosan különválasztja a mezei mítikus lényekre vonatkozó mondai hagyományt és a teriomorf, ill. antropomorf aratási bábukat. Az előzőek egyértelműen mutatják a vegetáció mítikus alakjainak a létezését, amíg az utóbbiak

funkcionális értelmezéséhez az egész néphagyományra kiterjesztve a hasonló figurák szerepének összehasonlító, elemző vizsgálata szükséges.

A néphagyományt belülről mozgató, feszítő erőket, tényezőket felismerve azok törvényszerűségei a szerzőt hosszú idő óta foglalkoztatják. Előtanulmányai után könyvének az adaptációra és a diffúzióra vonatkozó fejezetében példák illusztrálásával foglalja össze elméleti fejtegetéseit. A szokások vizsgálatában új fogalmakat értelmezett, mint pl. a szokáselem, funkcióelem, funkcióátvitel. Feltételezi a szokások, rítusok alaprétéget, amelyből folytonosan megújult, táplálkozott az újabb és újabb kulturális szintre lépő közösségek szokáshagyománya, hiedelmvilága. Tömören úgy állapítja meg, hogy a szokások, rítusok differenciálás és integrálás útján önmagukat fejlesztették, gyarapították. Valójában az adaptáció és a diffúzió lényege ebben a feltételezésben rejlik. Az adaptálás nyomán a rítusok az egyik foglalkozási körből áramlanak a másikba, a diffúzió nyomán pedig a rítusok, hiedelmek stb. egy feltételezett alaphagyományból, kultusból áramlanak szét a népi kultúra különböző területén. Az adaptáció és a diffúzió összefonódik és csak a kettő alapos elemzése nyomán kapható válasz a mezőgazdasági hagyománykör bonyolult rétegződéseire, a rítusok kialakulására és átvételére.

A könyv alaposan kimunkált és lényegesen új eredményeket hozó fejezete a szokások és rítusok átalakulásának, változásának folyamatait tárgyalja. Ehhez szorosan kapcsolódnak a belső és külső migrációval kapcsolatos kérdések, amelyek a szokások átvételében és egyben változásában jelentős szerepet kapnak. A szokáskutatás alapvető kérdései között foglalnak helyet a szokáshagyomány változásával összefüggő kérdések. A munka és a kultusz szoros kapcsolatában a munkamód, a munkatechnika stb. nyújtja a legfontosabb mozgató erőket a kultusz, a hagyomány átalakulásához. A változás rendkívül bonyolult folyamat. Számos szempontot kell tekintetbe venni ahhoz, hogy egy jelenséggel kapcsolatban megfelelő eredményt kapjunk. ÚJVÁRY részletesen, a legkülönbözőbb szempontok érvényesítésével vizsgálja a szokások változásának okait mind formai, mind funkcionális tekintetben. Az agrárhagyománnyal kapcsolatban külön felhívja a figyelmet a paraszti közösségek differenciálódására, a paraszti szemlélet és műveltség különbségeire és az ezekből adódó hagyománybeli rétegződésre, változásbeli eltolódásokra az agrár-kultusz egész területén.

ÚJVÁRY Zoltán több, fontos kutatási eredménye közül kiemelhetjük még az agrár-kultusz és általában a népszokások idegen elemeivel kapcsolatos fejtegetéseit. Idevonatkozó vizsgálatainak alapjául a településtörténetet tette. Kutatásai nyomán bizonyítja, hogy a magyar néphagyomány szlávnak tartott rétege, ill. annak jelentős része nem átvétel, hanem elmagyarosodott szláv lakosságtól származik. A szokások átadásának, átvételének kérdéskörében ennek különös jelentőséget tulajdonít és felhívja a figyelmet a települések lakosságának eredetével kapcsolatos vizsgálatokra.

A magyar mezőgazdasági szokások kutatása szempontjából különösen fontos a könyvet záró, terjedelmes fejezet, amelyben a szerző a magyar agrárhagyomány vizsgálatát széles alapokra helyezi. Visszanyúl a honfoglalásig, ill. az azt megelőző időben, hogy megállapítsa az agrárkultusz ősi rétegét. Érinti azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek a magyar mezőgazdasági kultúra fejlődésében számottevőek voltak és azokat a szempontokat, amelyek nyomán a kutatás az agrárfolklorra a lehető legkorábbi időponttól a rendkívül bonyolult rétegződések, hatások, régi és új elemek szövevényében napjainkig végigkövetheti.

ÚJVÁRY könyvéből a szokáskutatás szempontjából fontos kérdések közül csak néhányat emeltünk ki. A szerző problémafelvetései, gondolatai és elméleti fejtegetései magukban rejtik az agrárhagyomány és általában a szokások komplex vizsgálatának a bevezetőben ígért széles alapon való folytatását.

BALLA LAJOS

Dobos Ilona: Tarczal története a szóhagyományban

Néprajzi tanulmányok — Szerkeszti ORTUTAY Gyula. Budapest, 1971 (Akadémiai Kiadó) 178 l. + képmelléklet.

A szerző a néprajz (folklor) módszerével végzett fölmérést Tarczalon a történeti tudatról. Ennek eredményét tárja elénk könyvében, azt, hogy milyenek ábrázolható az egykori szemléni mezőváros múltja a mai lakosok szóhagyománya alapján. Célkitűzése látszólag ellentmondásban van a könyv címével. Ezt írja a bevezetésben (7–12.): „Jelen munkámmal az volt a *célom*, hogy a szóhagyományban élő történeti emlékek tulajdonságait, törvényszerűségeit *egy falu közösségén belül tanulmányozzam*” (9.). Hét pont-

ban sorolja fel a megválaszolandó kérdéseket: milyen intenzív a parasztság történeti érdeklődése, milyen mélyre nyúlik vissza a nép emlékezete, milyen a „felülről” érkező hatások mértéke, mennyiben tekinthető önállóknak ez a tudás, s hogyan tér el a tudományos történetiszemlélettől. Ezek mellett — a prózai szövegekre korlátozva a bizonyítást célját szolgáló forrásanyagot — az elbeszélések esztétikai problémáiról sem feledkeznek meg. Továbbá feladatának tekinti megvilágítani, hogy miképpen tükröződik a valóság a történelmi vonatkozású emlékekben, s mennyiben használható e szóhagyomány a történetírás forrásaként. E felsorolást merőben folklorisztikai jellegű kérdés zárja be: mennyiben tekinthetők a vizsgált községben összegyűjtött emlékek speciálisan tarcaliaknak, felső-tiszavidékieknek, ill. európaiaknak.

Sokrétű, összetett célkitűzés, ráadásul az úttörő igényével. A szerző szavaival élve „hasonló jellegű néprajzi munka nem szolgált példaképül.” Ez a megjegyzés méginkább fokozza érdeklődésünket, ezért ismertetésünk keretében jobbára arról kívánunk szólni, hogy miképpen, milyen módszerrel oldja meg a problémák szimultán kibontását és megválaszolását.

Ahogy a történeti és folklorisztikai jellegű kérdéscsoportok váltakoznak a könyvben, úgy következnek a válaszok: adatok és érvek is, de mindvégig a folklór tanulságára kerül a hangsúly. A monográfia szerkezeti felépítése világosan kifejezi ezt a tendenciát. A rövid, s főképpen gazdaság- és társadalomtörténeti adatokat tartalmazó vázlatot (I. Tarcal története: 13–31.) jóval terjedelmesebb szóbeli ’helytörténet’ (II. Tarcal története a szóhagyományban: 32–117.) követi, majd pedig a tradicionális történelmi emlékek sajátosságaival foglalkozó fejezet (118–168). A kétféle történeti látásmód és ismeret kontrasztját nem a pedánsan összeállított párhuzamos helytörténet összevetésével kívánta elérni, hanem azzal, hogy gondolatmenetében — megjegyzésekkel, utalásokkal — állandóan jelenvalóvá tette a tudományos történetírás álláspontját. Legfőbb módszert fogását a tudomány és a folklór pólusa közötti távolság tendenciózus növelésében látjuk. A gyűjtés módszeréről olvasható útbaigazítás (10–12.) a krónikás pontosságával ad számot arról, hogy 1962–64 között 50 napon át végezte adatfelvevő munkáját, főképpen az idősebb parasztemberek között. Az informátorok ilyen összeválogatása nyilván azért történt, hogy archaikusabb emlékek birtokába jusson, s kedvezőbb argumentumokkal kísérhesse meg a szóbeli hagyomány törvényszerűségeinek a megállapítását. Ezáltal — a hagyományos kutatói szemléletnek engedve — akarva és akaratlanul is növelte a kétfajta történetismeret távolságát. A másik ilyen tendencia a nemzeti és a partikuláris horizontú látásmód és ismeret kvantitatív megközelítésében rejlik. A gyűjtési módszerről szóló tájékoztatásban egyrészt (11.) azt mondja: „Gyűjtésemben a hangsúly a szóhagyomány útján továbbélő emlékeken volt... Ennek megfelelően munkám nem tükrözi híven mindazt, amit a falu lakói az ország történelméről tudnak, hanem a kérdés *leszűkül* a szóhagyományban továbbélő *falutörténetre*.” Másrészt, mintegy indokolásul, a könyv vezérgondolatának — mondhatnánk prekoncepciójának — megfogalmazásával folytatja: „A parasztság történeti tudata ma még egyébként is erősen fragmentált, amelyben a nemzeti kérdések háttérbe szorulnak a lokális problémákkal szemben.” Az idősebb generáció emlékeiből összeálló archaikus hagyományréteg vitathatatlanul igazolja ezt a megállapítást. Elfogadható részizgazság, de talán a jobbagyvilág parasztjára sem általánosítható igazság. Célszerű lett volna kiemelni, hogy a Tarcal népére, sőt az egész parasztságra vonatkoztatott ilyen megállapítás valójában a rezervált hagyomány tanulsága, s inkább a régebbi nemzedékekre terjeszthető ki.

Távol áll tőlünk, hogy felrójuk a hagyományos néprajzi kutatói szemlélet követését, s ha pedig a parasztságra jellemző történeti tudat fragmentális voltát elfogadjuk, akkor tegyük hozzá, hogy fragmentális és utilitarista. Csak azok a történeti események érdeklik igazán, amelyek így vagy úgy befolyásolták és befolyásolják a maga és elődei szűkebb világát: sorsát, életét, s amelyek hozzáigazíthatók szemléletéhez.

A szóhagyományon alapuló falutörténet illusztrálásában a különböző minőségű elbeszélések sorában helyet kapnak ún. hiedelemtörténetek is, mégpedig azzal a helyénvaló megdögléssel, hogy a történeti mozzanat egyaránt kifejezésre juthat pl. a démonikus rezüületű kincsmondában vagy mágiikus emléket idéző eseményben. A démonikus erők megjelenítésével és a racionális érvekkel ’hitelesített’ adatok két szemléleti pólus kifejezői. E határok között hol az egyik, hol a másik irányba hajlik az elbeszélés, mintegy tükrözve az informátor szemléleti elkötelezettségét vagy ingadozását. A népmonda körébe utalható prózai hagyományban nagyvonalakban még fölismerhető ez a kettősség. Ezért foglalkozik a szerző egyfelől a mitológiai közelítésű hiedelemvilággal (33–41.), a történelmi emlékeket sejtető kincs- és hiedelemmondával (41–50.), valamint az elemi csapásokat előidéző mitológiai alakokkal (50–55.), másfelől meg a jónan és realiztikus indokolás felé hajló információkkal. Érthetően jóval nagyobb teret szentel az utóbbiak-

nak (55 – 117.). Pregnáns mondákból és költői szempontból kevésbé tanulságos hagyományokból vázolja fel a szóbeli emlékeken alapuló 'helytörténet'-et, így éppen ebben a részben jelentkezik a hagyományozódást és az esztétikai minősítést érintő problémák javarésze. Megragadta figyelmünket a ciklusképződés néhány tanulságos esete, különösen a leányrabló „veres barátok” históriája. Ebben – „A falu története a mondákban és kötetlen elbeszélésekben” – az alfejezetben is szinte didaktikus nyomatékkal érzékelteti a szóbeli történelem és a valóság kontrasztját.

A könyv záró fejezetében (118 – 168.) a bevezetésben megjelölt célkitűzések, illetve fölvetett kérdések megválaszolását nyújtja. Az érvek és ellenérvek előadása után azt a meggyőződést vallja, hogy a népnek igenis van történeti érdeklődése. Álláspontja tehát pozitív. A szóhagyományozó történeti ismeretek jelentőségét illetően kiemeli a lokális kérdések előtérbe kerülését a nemzeti problémákkal szemben. A parasztságra a faluközösség, a vérségi, táji és a vallási keretek korlátaiba zárt fragmentális tudat jellemző. Állásfoglalása általánosító és negatív. A tarcali lakosság egyes rétegeinek (volt kis- és középparaszt, napszámos és törpebirtokos, uradalmi cseléd) történeti érdeklődéséről adott rövid jellemzés, valamint a nemzetiségi és a felekezeti különbségek szemléletformáló hatásáról olvasható több figyelemre méltó megjegyzés a szerző kutatói erényét dicséri. A hagyományozódás megvalósításában kiemelkedő 'specialisták' szerepéről, azok átlagon felüli történeti tudásáról szóló megállapításaiból viszont megtudjuk, hogy különbség van adatközlő és adatközlő között. Jelzi, hogy a fragmentális tudat nem valami olyan kvantum, amely könnyen megállapítható az egyforma szinten álló informátorok tudásának az összeadásával. Ezzel ellentmond a történeti tudat, s egyáltalán a hagyomány lezárt és statikus felfogásának. A „felülről” (iskola, irodalom, olvasókör, helyi értelmiség) érkező hatások olvasása is ezt a benyomást erősíti meg. A szerzőt csupán e hatások mértéke (mennyisége) érdekli, s mint a „Szóhagyomány és történelemírás” c. alfejezetből (151 – 160.) kitéjük, kitéjük túl szerénynek veszi szemléletformáló befolyásukat. A lokális hagyományok túlsúlyának indoklásában riasztónak hangzik az a megállapítás, hogy a parasztságnak „nincsenek nemzeti hősei,” mert a partikuláris szemlélet, a helyi ismeret kitágulásához hiányzik a kellő tájékozottság; a jobbágyöskökre pedig még jellemzőbb, hogy „n m voltak jól informált emberek.” Ebben sok igazság van, de hozzátesszük, hogy ezt a megállapítást *csak* a szóbeli hagyományból merített tapasztalatok alapján fogalmazhatjuk így. A tudásmennyiség szempontjából vitathatatlan érv ez, de látnunk kell, hogy Tarcal népe sorsában élte át a magyar történelmet, s éppen ennek tulajdonítható a történeti tudat másik, pozitív aspektusa, amelyet a szerző is kiemel. Ez az ösztönös igazságérzet, amely mögött a keserves tapasztalatok tömege áll. Helyesen mondja a könyv írója, hogy a történelmi emlékek bizonyos fokig a világnézet kifejezői, s „nemesyszer cselekvésekben realizálódnak, mozgósító erejük van.” Indokolásul – KATONA Imre nyomán – az agrármozgalmak folklóranyagából leszűrt tanulásra hivatkozik. Idézzük: „A népköltészet „nagyerejű hősei”-nek tulajdonságaival ruházzák fel Dózsa Györgyöt, Szántó Kovács Jánost és másokat. A földosztást hirdető Várkonyit együtt látták Kossuthtal, Petőfivel, Rudolfal.” (158.) A tarcali hagyományban nem tapasztalható ilyen tudatosság, de a szerző gondolatmenete szerint bizonyos szituációkban a naiv történetek is befolyásolhatják a tömeg hangulatát. Éppen ezért a sok tévedés ellenére is érdemes a történeteszeknek figyelemmel kísérni a nép emlékeit. Fontos adalékokkal szolgálnak pl. a parasztság hazafias érzelmének a vizsgálatát, így Tarcalon pl. a negyvennyolcas emlékenyag látszik fölöttébb tanulságosnak. A szerző felfogásában uralkodó kettősséget, a pozitív és negatív értékelést tehát annak tulajdoníthatjuk, hogy egyrészt a tarcali szóbeli tradíció (kiindulási pont) „foglya,” másrészt teljesen érthetően fölismeri, hogy az általánosított kép hamis volna, ha mellőznék a lokális tapasztalatokon túlmutató országos példák tanulságát. Maga is érzi, hogy a vizsgált zempléni község szóbeli hagyományából nem vonhatók le teljes bizonyossággal olyan konzekvenciák, amelyek elegendők a parasztság történeti tudatának a megítéléséhez. Üdvözljük DOBOS Ilona újszerű kísérletét, de ismételjük, hogy a szóbeli hagyományból nem telhet olyan általánosító következtetésekre, amelyeket a reális célkitűzések ellenére fogalmazott meg.

A történeti néphagyomány értékelése más vonatkozásban is dilemmát okoz. A Tarcalon összegyűjtött hagyományos elbeszélések epikai minősítéséről és történeti forrásértékéről van szó. Az ellentmondásoktól éppen nem mentes szakirodalom és a heterogén kvalitású tarcali anyag láttán a szerző bizonytalan annak eldöntésében, hogy milyen esztétikai normához igazodják. Óvatosan így fogalmaz: „A történeti néphagyományoknak a népköltészethez való tartozása rendkívül problematikus.” Továbbá: „A mondák és pusztá adatközlések között nagy számban található olyan emlékezők, amelyek nem mondák ugyan, mégis bizonyos folklór-elemeket tartalmaznak, vagy csak népköltészetű látásmódról tanúskodnak.” (139.) Ezek után neves mondakutatókra hivatkozik, igazolásul, hogy

ahány kutató, annyi vélemény. Saját álláspontja így hangzik: „Egyetlen falu emlékműanyaga is azt bizonyítja, hogy az emlékezéseknek csupán kisebbik része tartozik a népköltészet körébe, nagyobbik csupán *tradicionális történelmi tudásnak* tekinthető. A kettő közötti határvonal meghúzása szinte minden esetben önkényesen történik” (Uo.). Csak részben oszthatjuk ezt a véleményt. Megfontolandónak tartjuk DEGH Linda és mások minősítésre vonatkozó javaslatát. A magunk részéről a valóság sajátos tükröződésmódját vettük alapul. A tartalmi és formai kritériumok megengednek az ’eszmenyi típusok’ föltételezését, amelyek szerkesztési módjában megmutatkozik a drámai, fokozó tendencia. A szorongások, a mély emberi érzések, a társadalmi és etikai normák, a démonivá fokozott erővel való konfliktus megnyilatkozásai, ellentétes jellemek ütközései stb. találnak tipikus (mondai) kifejezést az ideális elbeszélésekben. Legfontosabb azonban az, hogy az elbeszélés hagyományos eszközeivel dolgozó előadó mennyire képes érdekeltnéni és hitelesíteni azt a kritikusi pillanatot, amelyet valaki egykor — közeli vagy távoli múltban — átélt vagy átélhetett, s ami megtörtént vagy megtörténhetett. A kritikusi pillanatok (szituációk), illetve események szinte mindig tartalmazzák a megszokottól eltérő (különös) mozzanatot, amely fölkelte az ember érdeklődését, tápot ad a kíváncsiságnak.

A szakirodalmi tájékozottság ellenére is kitetszik, hogy a szerző szívesen hajlik a polémiátlan hivatkozásra, s bár a szóban forgó téma ráneveli az embert a részrehabilitálás kerülésére, mégis megjegyezni kívánjuk, hogy a hazai történelmi néphagyomány epikai- és más problémáinak a megítélésében nagyobb figyelmet érdemel a kelet- és délkelet-európai folklór-irodalom. Hasznos intenciókkal szolgálnak a JOLLES úttörő munkáját korrigáló és továbbépítő kísérletek. Ezek végiggondolásával bizonyára több szó esett volna azokról a speciális problémákról, amelyeket a tarcali hagyomány is magában rejt a variáns és invariáns vonatkozásában. Az „örök emberi” és a poligenetikus eredeztetés vitáját eldöntő frappáns véleménye (161.) is bizonyára más hangzást kap, ha a kispekai alkotások geneziséét és vándorlását érintő speciális kérdések fölött nem siklik el a figyelme.

Nem kisebb probléma az, hogy mennyire vegyük komolyan e hagyomány történelmi forrásértékét. Ami a tarcali emlékműanyagban fenntartás nélkül költészet (monda), illetve a történelmi valóság kifejlődésének speciális formája, az is része a történelmi tudatnak, meg az is, ami egyszerűen visszaemlékezés, ilyen-olyan magyarázat. Dobos Ilona helyesen mutat rá arra, hogy a sajátos gazdasági, társadalmi és szellemi egymásrautaltságban élő közösség létrejöttének és következményének olyan megnyilatkozásai ezek a hagyományok, amelyek hozzájárultak, és ma is hozzájárulnak, a falu sajátos szellemi karakterének a kialakításához. Ebben az értelemben olyan tudás, amelynek lényeges eleme a funkció. Ez a hagyományaspektus kitérít a történelmi néphagyomány forrásértékét, s talán fontosabb tanulság, mint az, amit a történelmi eseményekről számunkra megőrzött. Mindenestre vajmi kevés lehetőséget nyújt arra, hogy falukronikát alkothassunk belőle. A szerző ezt akarta megmutatni, s igaza van abban, hogy nagyon szegényes azok tudása, akik csak a szóbeli hagyományból ismerhették meg közösségük és nemzetük múltját. Ez a szellemi autarchia inkább a szellemi elesettségre vet fényt, s a röghözköttetek mély igazságszeretetére. Megmutatja azt is, hogy milyen volt a tudást és költészetet ötvöző ’történetírás’. A fedőlapon látható gubás paraszt képe egy régi mondást és kérdést juttat eszünkbe: „A bundában férfi él, de ki ismeri*” DOBOS Ilona könyve sok mindent elárul róla.

FERENCZI IMRE

Az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők V. Országos Találkozója

Kaposvár — Budapest, 1970. Szerkesztette MORVAY Péter és VÉGH József 84.

Ízléses borítású és tartalmas kiadványt bocsátott útjára a Somogy megyei Tanács VB Művelődési Osztálya, amikor lehetővé tette, hogy az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők 1968. augusztus 16 — 18-án Kaposváron tartott országos találkozásának anyaga — ha rövidített formában is — megjelenhessen. A füzet magában foglalja a tanácskozási ünnepi megnyitójának, üdvözlő és köszöntő beszédeinek, valamint néhány nagyobb, a néprajztudomány szélesebb területét felölelő előadásának anyagát. Ezenkívül tartalmazza öt önkéntes néprajzi gyűjtő (NÉMETH Elek, PAPP Zoltán, BERÉNYI Andrásné, SEBESTYÉN Ádám és MÁRTON László) előadásának és a hozzájuk kapcsolódó korreferátumoknak a szövegét. Három előadás szövege pedig azért nem szerepel ebben a kiadványban, mert különböző folyóiratokban: a Magyar Nyelvőrben és a Tanéretudományi Tanulmányokban már megjelent. Csak sajnálhatjuk, hogy a találkozóan bemutatott gazdag képanyag nem kaphatott helyet a gyűjteményben.

Ezeknek a lerövidített szövegű, rendkívül szerteágazó témájú előadásoknak az ismertetése kevés haszonnal járna, ehelyett inkább az egész kiadvány jelentőségéről szólunk. Az önkéntes néprajzi gyűjtők az utóbbi időben egyre ritkábban jutnak szóhoz, pontosabban publikáláshoz. Az ötvenes években még gyűjteményes kiadványaik jelentek meg, később a *Néprajzi Múzeum Adattári Értesítő*ben jutott számukra egy kevés hely. Azóta azonban — a néprajzi gyűjtők és szakkörök válogatott anyagának példamutatóan szép tartalmú és terjedelmű Borsod megyei kiadványától eltekintve — jóformán sehol sem láthat napvilágot az általuk összegyűjtött, nemritkán páratlan értékű, de általánosságban is igen hasznos anyag. Az a furesa helyzet jött tehát létre, hogy az önkéntes néprajzi gyűjtők által végzett munka színvonalának, tudományos értékének növekedésével párhuzamosan egyre inkább csökkent a megjelenés lehetősége. A kaposvári találkozóról szóló kiadvány így azért is jelentős, mert fölveti a reményt, hogy talán éppen a megyei szervek segítségével lehetne elérni, hogy az önkéntes gyűjtők anyagának legjava napvilágot lásson.

HALÁSZ PÉTER

Fekete Lajos: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása

(Jászsági Füzetek 4.) Jászberény, 1968. 89. 1. + 1 térkép.

Az ország török által meghódított területének egykorú gazdasági és társadalmi viszonyait, a parasztságra a hazai feudalizmus helyett rátelepedő török kizsákmányolás különböző nemeit, a katonai hűbérjellegű szpáhi-birtokok és a viszonylag tűrhetőbb helyzetű kincstári khász-birtokok különbségét és a határsávok kétféle adózását elsőként pozitívista történetírásunk próbálta, az akkor rendelkezésre álló adatok és módszerek alapján egységes képbe foglalni (SALAMON Ferenc: *A török hódítás Magyarországon*, Budapest, 1864. — SZILÁGYI Sándor: *Egy magyar város a hódoltságban*. Rajzok és tanulmányok II. Budapest, 1875.). Történeiszmeink közel egy évszázada felismerték a defterek hatalmas forrásértékét s VELICS Antal és KAMMERER Ernő két hatalmas kötetben számos deftert közzé is tettek, nem tudtak azonban megbirkózni azzal a nem könnyű feladattal, hogy a törökösen elírt, illetve a pontosan ki nem olvasható magyar helységneveket azonosítsák a ma is meglévő községekkel, illetve a ma már községrészként élő pusztá- és dülőnevekkel. Az 1920-as évek elején kezdődött azután az a FEKETE Lajos nevéhez fűződő kutatási hullám, mely törökkori forrásaink modern népességtörténeti értelmezését tette lehetővé (FEKETE Lajos: *Török iratok a gr. Zichy család birtokában*. Levéltári Közlemények 1925. — Uő: *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása*. Budapest, 1943. — Uő: *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján*. Budapest, 1942.). Ezek sora egészült ki most egy újabb kiadvánnyal.

A hatvani livába öt nahije tartozott. Az összeírás igen gondos helyszíni szemle alapján készült s ezen felül meg van az a különös értéke, hogy a török idők elejéről való, közvetlenül az 1550 utáni esztendőkből. A pontos évhezkötés azért nem lehetséges, mert hitelesítési záradéka és ezzel együtt keltezése is hiányzik. Az összeírás csak a lakosság férfi tagjait veszi jegyzékbe, nevezetesen a családfőket, annak fiait, testvéreit, kevés esetben vejét, apját. Minden megnevezett személy mellett feltünteti, hogy az illető házas-e, avagy nőtlen. Női nevet az összeírás egyet sem említ. A személynevek felsorolása után külön tételenként adja a tizedből és adókból származó szolgáltatások összegét, majd részletezi is azokat. Mezőgazdasági terményben feltünteti az azon esztendőbeli tizedet, ezt búzánál, kétszeresenél, és néhány esetben árpánál *kile*-vel mérte. A Mátra lejtőin számos községben jelentős adóforrás volt a must, törökül *sira*. Ennek egységét az összeíró a magyar *pinte* szóval jelölte. A terméseredmények egészen szélsőséges ingadozásából talán szabad arra következtetnünk, hogy már ebben az időben kialakult a falvak között valamilyen megosztás, azaz minden falu éghajlati és talajtani viszonyainak megfelelően előszeretettel foglalkozott gabonatermesztéssel, vagy éppen szőlőműveléssel. Erre látszik mutatni az is, hogy a Mátra alján találjuk a legtöbb malmot. A Gyöngyös melletti Bene pusztán, mely lakatlan és a város lakóinak szántóföldjeül szolgál, 12 malom óról. Igen sok közülük a barátok (ferencendi fráterek) tulajdonában van. Itt, bár ezt a forrás nem mondja, bizonyára már bérleti viszonyokkal számolhatunk. A szandzsák területén 91 malomban darálták — őrlték a kenyérnek valót. Sok malom, földrajzi helyzetét tekintve, vízimalom kellett legyen.

Rendkívül érdekes Jászberény jogi helyzete. Az összeírás ugyanis itt — szokásától eltérően — nem részletezi a szolgáltatásokat, hanem megjegyzi, hogy Jászberény város tizenkét faluval együtt régebben, a királyok korában tizedet nem fizetett, mivel évente szabott összegben hétszáz florit, 2500 kila búzát és ugyanennyi árpát szoktak fizetni. A régi

szokáshoz híven az új szultáni defterbe is így jegyeztettek be. Ugyanis a Jászság a török uralom kezdetén különálló adóegységet képezett és adóját (talán az ispán közreműködésével) maga szolgáltatta be a török kincstárba.

FEKETE Lajos mintaszervi szövegpublikációja még számos elemzést tesz lehetővé. Ezek elvégzése néprajzosok és történészek közös feladata kell legyen.

KÖHEGYI MIHÁLY

Dankó Imre: A magyarhertelendi női fazekasság

(Dunántúli Dolgozatok 5.) Pécs, 1968. 11 l.

LIPS Julius a fazekasság kialakulását tárgyalva azt mondja, hogy a szövés felalálása a fonás és kosárkészítés technikájára vezethető vissza s ezekből az ősi technikákból egy másik mesterség is származott, amelyet mint a fonás egy fiatalabb válfaját, szintén a nők találtak fel: ez a kerámia művészete, a fazekak és edények elállítása agyagból (Julius Lips: *A dolgok eredete*. Budapest, 1962. 141.). Az utóbbi idők nagyon intenzív és lényeges kérdéseket felőlelő fazekastörténeti kutatásai azonban (VOIT Pál: *Magyar kerámia-történeti tanulmányok*. Művészettörténeti Értesítő, 1954. 113–122. — KRESZ Mária: *Évszámok hódmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban*. NÉ 1954. 127–146. — DOMANOVSKY György: *Mezőcsáti kerámia*. Budapest, 1953. — MÁRTON Gyula: *A zilahi fazekasmesterség*. Kolozsvár, 1948. — KRESZ Mária: *Fazekas, tálus, korsós*. Ethn. 1960. 297–379. — HERPEY János: *Adatok az erdélyi fazekasság történetéhez*. Ethn. 1961. 604–609. — SZ. MORVAY Judit: *A cserépedény a mezőkövesdűk kultúrájában*. NÉ 1955. 31–64. — GÖNYEY Sándor: *Beszterce vidéki cserépedények a Néprajzi Múzeumban*. NÉ 1958. 231–240.) akarva-akaratlan azt sugallják, mintha ez férfi mesterség lett volna. A Balkán népeinek női fazekasságáról írott alapvető művek (Milenko, S. FILIPOVIĆ: *Ženska keramika kod balkanskih naroda*. Beograd, 1951. — Persida, TOMIĆ: *O tipovima grančarskog kola i keramike u Srbiji*. Beograd, 1960.) most végre arra készítették DANKÓ Imrét, hogy a Baranya megyei Magyarhertelendi női fazekasság fellelhető tárgyi emlékeit felkutassa. Helyzete nem volt könnyű, hiszen maga a mesterség már a múlt század 80-as éveiben tökéletesen kihalt, eszközkészlete szétszóródott, elkallódott. A készítmények közül azonban még többet sikerült megtalálnia. Jól látható ezekből, hogy az edényeket ugyanazon időpontban többféle módon készítették. Csinálták spiráltechnikával is, mely közismerten a fazekasság legősibb eljárási módja. Sűrűn használták a kézikorongot. Úgy tűnik Dél-Dunántúlon a kézikorong sokkal tovább élt, mint ezideig gondoltuk. A hedrehelyi gölönésérek ugyancsak használták (KNÉZY Judit: *A hedrehelyi gölönésérek*. Kaposvár, 1966. 48.). A lányok, vagy a faluba került menyecskék nagyon gyorsan megtanulták a korongolást. Ebben a család idősebb nőtagjai voltak a tanítómesterek. A kézzel formált vagy korongon készített edényeket azután faárnyékos helyen szárították s az udvaron rakott nyílt tűzön égették ki őket. Később már kemencéket építettek, melyben a tulajdonosé mellett a rokonok, szomszédok is égették.

A magyarhertelendi ún. bugyogós korsók s általában fazekaskészítményeik meglehetősen kis, eléggé körülhatárolható területen terjedtek el. Elsősorban a Mecsekháton s aztán Tolna megye bonyhádi járásában, Somogy megye volt szigetvári járásában és Somogy megye Kaposvártól délnyugatra eső részein. Fő értékesítési helyei a pécsi, a szigetvári, vásárosdombói, illetőleg kaposszekesői vásárok és a bonyhádi piacok voltak. Faluról falura járva is árúsították őket.

DANKÓ Imre közleménye fazekasságunk eddig kevésbé kutatott oldalának megismeréséhez nyújt fontos adatokat s egyben arra figyelmeztet, hogy e téren még sok a tennivalónk.

KÖHEGYI MIHÁLY

Kárpáti Kalendárium, 1971.

„Kárpáti” Könyvkiadó. Uzsgorod 1970. 104. l.

Az elmúlt években örvendetes módon egyre többet hallunk a kárpátaljai magyar kulturális élet eredményeiről. Ennek egyik szép és tartalmas gyűjteménye az Ungváron kiadott, s az 1971-es esztendőre szóló Kalendárium. A felölelt téma — érthető módon — rendkívül szerteágazó, így helyet kap benne a néprajz, a folklór, és a helytörténet is.

Újra megszólal a *citera* címen a Palló-i *citera*-zenekar megalakulásának és sikeres

működésének körülményeiről olvashatunk. (38. o.) Ugyancsak SZENES László ad hírt egy tiszaháti múzeumról, amely főleg néprajzi és helytörténeti anyagot gyűjt és mutat be. (75. o.) ZÉKÁNY Imre *Salánk* község nevének eredetét fejtegeti. (87. o.). A 89. oldalon *viski fajaragadásokról készült fényképeket*: tornácoszlopokat, kapulábakat és fejfákat láthatunk.

PETÁCH Erzsébet és BENEDEK András a *kárpátaljai boszorkányüldözésekről* közül néhány részletet a XVIII. századból való okleveles anyag alapján. Megátkozott személyek betegségének, halálának okozásával; állatok, emberek megrontásával; tehének, asszonyok tejének elvételével vádolták ezeket a boszorkányokat.

A Kalendárium és az irodalmi melléklete nemcsak a kárpátaljai szépirodalom javából ad ízelítőt, hanem a felső-Tisza vidéki nép meséiből és balladáiból is. A közölt öt népmesét PUNYKÓ Mária gyűjtötte a Bereg vidékén. (36, 39 és 83. o.) Számszerint tíz népballadát találunk az irodalmi melléklet 15–18 oldalán. Legtöbbjük az egész magyar nyelvterületen jólismert típus sajátos, kárpátaljai változata. Végül pedig úgy lesz teljes a Kalendáriumban közölt folklór-anyag ismertetése, ha megemlítjük a *Kviza János népköltészeti gyűjtéséről* szóló írást is. (70. o.)

A gyűjtemény írásait gazdag képanyag, köztük BAKSAY József, KASZAI Antal és SUBA Miklós festményeiről és SZERVÁTIUSZ szobrairól készült fényképek illusztrálják.
HALÁSZ PÉTER

Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, XIV. évf. 1., 2. sz.

Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kiadója. Kolozsvár, 1970. 399. 1.

A néprajz művelői megkülönböztetett figyelemmel veszik kézbe a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények köteteit, mert számtalan tanulmányból, kisebb-nagyobb adatközlésből hézagpótló ismereteket szerezhetnek az erdélyi és moldvai magyarság hagyományvilágáról. A XIV. kötet tartalmas közleményei sorából mindenekelőtt B. GERGELY Piroskának az inaktelki ragadványnevekről írt tanulmányát említem meg. B. GERGELY Piroska a ragadványnevek funkcióját vizsgálja. Eredményei a társadalmi néprajz szempontjából is igen lényegesek. A kalotaszegi Inaktelkén vannak ragadványnevek, amelyek öröklődnek s egy vagy több családra kiterjednek. Jelzik viselőik családi hovatartozását s funkcióik a vezetéknevekkel megegyezők. Ismeretesek egyéni és részleges családi ragadványnevek, amelyek közvetlen vonatkozásban állanak valamely személylyel. Ezek hivatalos névhasználati szintre nem emelkednek s nem is öröklődnek. Az elődök vezetéknevéről vett ragadványnevek a női ág nevéin alapuló ragadványnevek körében gyakoribbak, mint a férfiágról származók között. A női ág vezetéknevéből azért válik gyakran ragadványnév, mert a lányos házhoz beházasuló nők a népi névhasználatban ragadványnévként viselik tovább az anya vezetéknevét, ragadványnevét vagy mindkettőt. CSÁK László Bélfenyér 1580–1966 közötti családneveit vizsgálja. A vizsgálatokból az derül ki, hogy a családnevek részben tulajdonnévi, részben pedig köznévi eredetűek s az utóbbi csoport főleg foglalkozásnévből alakult. VÖÖ Gabriella egy román mesemondó kétnyelvű meseváltozatairól ír. Tanulmányában elemzi, hogy miképpen alkalmazkodik egy kétnyelvű román mesemondó a román, illetve a magyar népmesék nyelvének sajátosságaihoz, milyen terminológiai, stilisztikai problémákkal kerül szembe, amikor más nyelven hallott mesét mond. A vizsgált román mesemondó meséinek legnagyobb részét magyar nyelven hallotta és tanulta. A kétnyelvű változatok összevetésével a népi műfordítás műhelytitkaiba pillanthatunk be. A mesemondó a két nyelven elmondott mesék esetében törekszik a szövegűsége. A meseanyagból azonban megállapítható, hogy a népmesei terminológiának, a mesei nyelv kifejezőkészletének vannak olyan formai elemei, amelyek lefordítása gazdag meseismeretet igényel mind a két nyelven. Pl. a magyar kezdőformulákat nem ültetheti át román nyelvre, hanem a román kezdőformulákat alkalmazza. A mesemondónak nehéz feladattal kell megküzdenie, amikor a románul hallott mesék formuláit fordítja magyar nyelvre. Ezek között több sikeres fordítással találkozunk. A román mesemondó a magyarul hallott mesék román nyelvű változataiban a mesehősök magyar neveit a megfelelő román hősökével behelyettesíti. SZABÓ T. Attila XVI. századi oklevelekből a tetemrehívásról közöl lényeges adatokat, — rámutatva arra, hogy ARANY János a *Tetemrehívás* motívumát magyar források nyomán ismerte.

Az oklevelek igen szemléletesen bizonyítják, hogy a székelység körében élt az a hiedelem, hogy a gyilkos közeledésére a meggyilkolt vére újra megindul. A közölt ózdi, székely-muzsnai, turtarebesi tájszavak jórésze is néprajzi értékű. Sok tanulságot nyújt a néprajznak MÁRTON Gyula tanulmánya, amelyben az egyik szánalkatrész (*orszok* 'a szán orrát elől összekötő keresztfa') népiyelvi elnevezéseivel (*orszok*, *keresztfa*, *hobot*, *orodzó*) foglalkozik. Legelterjedtebb az *orszok* s annak alakváltozatai. MÁRTON Gyula véleménye szerint a szó román eredzetű, de más etymológiai magyarázatok sem megnyugtatóak s az *orszokot* a vitatott eredetű szavak csoportjába kell sorolnunk. A szigetszerűen előforduló moldvai *hobot* román kölesönszó. A recenzens valószínűnek tartja, hogy tárgyilag az *orszok* csak másodlagos alkatrésze a száznak. A kezdetleges (pl. az erdélyi magyarságnál és románoknál ismeretes villás) száznak nincsen orszokja. A kötet anyagából számon kell még tartanunk SZABÓ T. Attila közlését a XVI. századi virágénekmondásról, JANITSEK Jenő és RÁDULY János írását Bibarcfalva, Bodos, ill. Kibéd helyneveiről. Örömmel várjuk a kitűnően szerkesztett kiadvány további köteteit!

GUNDA BÉLA

Fodor Tamás—Nagy Lajos—Sterbetz István: A tűzok.

Mezőgazdasági Kiadó Budapest, 1971. 156 l.

A szerzők az alföldi pásztorok és parasztok népszerű madaráról, a tűzokról írtak ornitológiai monográfiájukat, amelynek néhány fejezete értékes néprajzi adalékot is tartalmaz. Így szólnak arról, hogy a darvakhoz hasonlóan a tűzokot is tartották fogságban. Tanulságos fejezetet írtak a tűzok vadászatáról. Közlik PÁK Dienes *Vadászattudomány* c., 1829-ben megjelent könyvből a tűzokcsapatnak tehénrel, lóval való megközelítési módját. Az Alföldön a szűrös pásztor nyáját terelgetve közelítette meg a madarakat, de becserkészhetők ökrös szekéren is. Ónos esőben lóhátról, gyalogosan akolba, karámba terelték az összefagyott szárnyú tűzokfalkát. Megismerkedhetünk a tűzoktoll viselésével, a madár húsának fogyasztásával. Utalnak a szerzők a címeres levelek tűzokábrázolásaira, a tűzok-vonatkozású helynevekre, közmondásokra stb. A magyar költők (ARANY János, TOMPA Mihály) verseikben gyakran emlegetik a tűzokot. Idézhetők volna SZÉP Ernő egyik versét is a tűzoktollat viselő szoboszlai csikósról. A tűzok szelídítéséről is. Madártani megfigyeléseiket pedig kiegészíthetem azzal, hogy 1969 és 1970 nyarán a bagotai legelőn feltűnt egy-egy reznektűzok. Idősebb pásztorok szerint a húsát ennek is fogyasztották s lábszársontjaiból árat készítettek.

GUNDA BÉLA

Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730—1735

Fordította és magyarázatokkal ellátta: Soós Imre. Kiadja az Eger Vára Barátainak Köre, Eger, 1968. 120 l.

BÉL Mátyást aligha szükséges bemutatni az olvasónak. A rotaprint eljárással készült kis kötet bevezetése is csak életének és munkásságának legfontosabb állomásait ismerteti. BÉL Mátyás 1730-ban járta be Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyéket, azaz nagyjából a mai Heves megyét és Szolnok megyének a jászkun terület helységei között messze az Alföld közepébe nyúló darabját. Kéziratát néhány év alatt előkészítette kiadásra, de nem került nyomdába, mert a megyegyűlés ellenreformációs szellemben fogant kifogásai megakadályozták. A *Notitia* Heves-Szolnok megyei kötete a megszokott leírási rendet követi: a hegy- és vízrajz, az éghajlat után a mezőgazdaság, a természeti kincsek, a vadak és madarak leírása következik, majd a közigazgatás és a népesség leírása, végül a helységek és puszták egyenként, járások szerint haladva. Néprajzi értékű adatait ismertetni lehetetlen, mert oldalszámmra követik egymást megszakítás nélkül a legváltozatosabb néprajzi tárgyú közlések olyan különlegességekkel, mint a komáromi halászköz tiszafüredi vízfogása (88. o.), vagy a hatvani dinnye híre—neve (103. o.). 1730-ban BÉL Mátyás még a maga valóságában tanulmányozhatta az elnéptelenedett Alföld és a sűrűn lakott hegyvidék erősen különböző viszonyait. Nem egy helyen utal az akkor még javában folyó paraszti vándormozgalomra. A később virágzó községek

közül ekkor még sok pusztahely. A leíró tisztában van az általa megismert etnikai kép kevertségével (a tisztántúli lakosság északra költözése, szlovák és német telepesek stb.). Az átmeneti állapotok, az elrendeződés folyamatának ismertetése különösen értékesé teszi a leírást.

A fordítás a Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött, feltehetően az 1800-as évek elején másolt latin szövegből készült, sajnos azonban csonkán látott napvilágot. Mint a bevezetés írja: „Nem adunk egészében szó szerinti fordítást, hanem a bőbeszédű latin szöveget a szükséghez képest sok esetben summásan, tömören összevontuk, de természetesen az értelem megváltoztatása nélkül.” Mellőzték „a semmi újat nem tartalmazó hegy- és vízrajzi leírást,” valamint „az Eger történetére vonatkozó, közismert okmányszövegek közlését” is, továbbá a hosszabb összefüggő részeket alcímekkel tagolták. Öröndetes és dicséretes dolog, hogy a nehezen hozzáférhető BÉL Mátyás szövegek közül újabb látott napvilágot, de hasznos lett volna, ha a fordítás az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén készülő BÉL Mátyás-kiadással összhangban történik és lehetőleg teljes terjedelemben. A rövidítéseket, összevonásokat sajnos csak itt-ott jelölte meg a fordító. Így a megye múltja iránt érdeklődnek csupán olvasmányul, érdekességként szolgál ez a kis kötet.

KÓSA LÁSZLÓ

Dr. Heckenast József: Szövetkezések a századforduló paraszti gazdálkodásában

Bp. 1969. Mezőgazdasági Kiadó

Az utóbbi években egyre nagyobb érdeklődés nyilvánul meg néprajzi irodalmunkban a paraszti munkaszervezet iránt. E témakörből több összefoglaló, nagyobb terjedelmű munka jelent már meg, de nem vagyunk híjával egy-egy kisebb részterület elemző dolgozatoknak sem. A földműveléssel, állattartással, építkezéssel, mesterségekkel foglalkozó munkáknak is egyik fontos szempontjává, elmaradhatatlan részévé lett az utóbbi másfél évtizedben a munkák végzésére alakult szervezetek különböző szempontú jellemzése. Éppen ezért nem tekinthetjük e megszorodott, néprajzi szempontú irodalomtól függetlennek HECKENAST József 1969-ben megjelent könyvét, s joggal szemlélhetjük úgy, olyan munkaként, amelyet bizonyos vonatkozásban a mi tudományunk eredményei is inspiráltak. A megjelent munka ugyanis — s ezt maga a kiadó vállalat is fémjelzi — nem néprajzi szemléletű és alapállású mű, noha szerzője nagymértékben merít a néprajz eredményeiből, s részben maga is néprajzi módszerrel gyűjtötte anyagát.

A mű egész jellegét alapvetően meghatározza egy gyakorlati politikai cél: a *mezőgazdaság szocialista átszervezésének segítése eszméi — ideológiai területen, s részben a gyakorlatban*. A gyakorlati agrárszakember, agrártörténész szerző HECKENAST József az 1950-es évek végén azért nyúl ehhez az eddig csak néprajzban tekintett témához, hogy megvizsgálja a magyar parasztságtól idegen-e a szövetkezési gondolata, vannak-e olyan társulások, spontán szervezetek a parasztságnál, amelyekben a szövetkezés eszméje vagy csírája felfedezhető? Ilyen tények feltárásával, elemzésével igyekszik megkönnyíteni a választó előtt álló magyar parasztság döntését.

A spontán szövetkezés, a kollektív gondolat eszméjét és megvalósult gyakorlatát a szerző a néprajz által eléggé jól körvonalazott és feltárt *népi társasmunkákban* véli megtalálni, s a címbe foglalt *szövetkezések* megjelölése valójában a népi társasmunkák körét, illetve annak egy részét a leginkább *kaláka, móva, koceta, segítség* stb. népi terminusokkal megjelölt csoportját fedi. Természetesen a *szövetkezés és a kaláka* azonosítása néprajzi szempontból — márcsak a bevett szóhasználat miatt is — nem fogadható el, de a szerző gondolatmenetébe illesztve, egy másik tudomány területéről szemlélve, érthető, s nem kifogásolható.

A munka első fejezete a paraszti szövetkezések eddigi európai irodalmának értékelésével foglalkozik, megemlítve a legfontosabb polgári szociológusok eredményeit, majd velük szembesítve MARX munkáinak vonatkozó részeit, ez utóbbi mellett foglalva egyértelműen állást. A szerző érdeme itt és a későbbi fejezetekben méginkább, hogy a lengyelek ilyen tekintetben gazdag irodalmára felhívja a kutatás figyelmét. E fejezet mintegy elvi alapját, indítását jelenti az egész műnek.

A második fejezet a paraszti gazdaságok gazdálkodásának és üzemszervezetének kérdéseivel foglalkozik a történeti irodalomra támaszkodva a XIX–XX. századi Magyarországon. Ez a fejezet az egész munka konkrét gazdasági—társadalmi hátterét alkotja. A szerző abból indul ki, hogy a naturálgazdálkodást folytató kisüzemek élet-

képtelenségének oka a feudális eredetű nagybirtok, amely üzemszervezeténél és biztosított előjogainál fogva nem engedte kibontakozni a paraszti kisüzemeket a jobbágyfelszabadítás után. A válságokkal amúgy is nehezített századvég, majd az első világháború pedig hallatlanul meggyorsította az amúgy is vegetáló kisgazdaságok tönkremenetelének folyamatát, a parasztság proletarizálódását. A kisgazdaságok ilyen helyzetet segítette elő, hogy ezek egymással keressék a kapcsolatot, kölcsönösen együttműködve felvirágoztassanak egy olyan munkaszervezeti rendszert, amely már a jobbágyság idején is megvolt a telkes jobbágyok között.

A kisgazdaságok egész munkaszervezete, maga a paraszti üzem a családra épül. Éppen ezért a családszervezeti típusok vizsgálatát a szerző rendkívül fontosnak tartja. A nagy- és kiscsaládok jellemzését, belső munkamegosztásának, életének rendjét a néprajzi irodalom és az egykorú leírások alapján végzi, de bőven merít a családjogi régebbi és legújabb munkákból is. A szerző ezeket az adatokat szempontjainak megfelelően sajátosan értelmezi, s a családtípusokat kissé üzenőtípusokként kezeli. Mivel a néprajztudomány a családszervezeti típusok országos elterjedését csak nagyjából körvonalazta, a leírások csak néhány néprajzi csoportra vonatkoznak, s más néprajzi csoportok esetében nem rendelkezünk konkrét ismeretekkel, ezért a szerző az 1900-as népszámlálás adatainak felhasználásával a századforduló nagy- és kiscsaládjainak arányát igyekszik megadni. Minthogy a népszámlálás adatfelvételei ebből a szempontból nem tekinthetők fzerencsésnek, kísérletének eredménye e tekintetben inkább illusztrációként kezelhető, mint bizonyító adatként. De érdemes lenne — amennyiben ez lehetséges — gondolatébresztő kísérletét továbbfinomítva az 1900-as évi népszámlálás adatait ilyen szempontból elemezni.

A munka negyedik fejezetében érkezik el a szerző magának a *szövetkezeseknek* az elenzéséhez. A társasmunkák (szövetkezesek) fogalmát, körvonalait a néprajzi irodalomra támaszkodva határozza meg, kiemelve belőlük fő motívumként az önkéntesség, a munka munkáért, a kölcsönösség, a szervezethez és a rendszeresség motívumait. Sorra véve a néprajzi rendszerezéseket, leszűri ezek tanulságait a maga számára, de a rendszereket még elemeiben sem veszi át, hanem csak a társasmunkák fogalmának meghatározásához használja fel a néprajz megállapításait. Hangsúlyozza, hogy ezek a rendszerek néprajzi szempontból érthetőek, de az ő ökonómiai szemléletének kifejezéséhez csak részeikben járulhatnak hozzá. Ez érthető is, hiszen a néprajz esetében egy olyan tudományról van szó, amely a kultúráján át közelíti meg a parasztságot, s az ökonómiai tényezők is mint kulturális tényezők jelentkeznek rendszereiben, szemléletében. A szerző úgy dönt, hogy szempontjai akkor kapják meg a legteljesebb kifejeződési formát, ha rendszerét a *technika* (munkaszervezők) — *munkaszervezet* összefüggésére alapozva építi fel. A legalkalmasabb tárgyalási módnak ezért a mezőgazdasági munkafolyamatok sorrendjét tartja. (Talajelőkészítés, Vetés, Növényápolás, Aratás és betakarítás, Cséplés, Szüret, Kukoricafosztás, Tollfosztás, Kender- és lenfeldolgozás, Házéptés, — itt a gazdasági rendeltetésű építményekre is gondolt.) A mezőgazdasági munkák sorrendjében való tárgyalás egyben agronómiai szempontok érvényesítését is lehetővé teszi.

E technika-munkaszervezet összefüggést és agronómiai szempontokat érvényesítő rendszer alapsejtje a paraszti család, s üzemszervezetileg a családi birtokból is meghatározott családüzem. Hogy a századfordulón meghatározhassa ezt az üzemeget, körvonalazhassa technikailag, megrajzolhassa a parasztság egészén belül az ilyen típusú üzemek arányát, az 1895. évi mezőgazdasági statisztika adatait elemzi. Ennek alapján sikerült meghatározni a kisparaszti üzem gépek, igásállat és munkacszközzel való ellátottságát, s megállapíthatja, hogy „... a XIX. század végén zömmel a kézi és igás összefogás dominálhatott, hiszen a törpe- és kisgazdaságok géppel, de még eszközzel való felszereltsége is olyan gyér és szegényes képet mutatott, hogy földjeik megműveléséhez, életük fenntartásához elengedhetetlen volt a kalákás összefogás.”

A mennyiségi arányok tisztázása után került sor a szerző által gyűjtött, irodalmi adatokkal kiegészített anyag közlésére. Az egyes munkák, munkafolyamatok eszközváltásainak és a munkaszervezet átalakulásának kapcsolatára vonatkozóan gyűjtött és ezt minden esetben előtérbe helyező adatok néprajzi szempontból is tanulságosak, s egyben jól szemléltetik, hogy egy-egy újabb gép megjelenése mennyiben szorította vissza vagy elvenítette fel ismét a közösségben nagy hagyományokkal rendelkező, a paraszti közösségek egyik lényegét alkotó kollektívizmust. A könyvnek ez a része — noha anyaga zömét Veszprém, Győr — Sopron, Hajdu — Bihar, Zala és Tolna megyéből gyűjtötte — egész országra kiterjedő, új anyagot hozó voltával is kiemelkedik.

A szerző végső konklúzióként megállapítja, hogy „a társasmunka virágkora a kapitalista viszonyok között a primitív, teljesen kézi erőre alapított kisparaszti gazdálkodás korszakára tehető, ami Magyarországon a múlt század második felére illetőleg a század-

forduló korára esik." A technika fejlődése e munkaszervezeti formát kisebb területre szorítja, de a gépek jobb kihasználása érdekében is, még a gépekhez kapcsolódva is megtalálható. A társas összefogás bizonyos birtoknagyságot feltételez (3–10 kh), s a kölcsönös segítség jobbára az egyenlő földterületiek között jött létre. Amennyiben már nem egyenlő félként állottak szemben egymással (pl. kézi munka géppel vagy igással szemben), akkor a kizsákmányolás motívuma is jelentkezik (*ledolgozás*).

Bár itt csupán és főként a néprajzi szempontok előtérbe helyezésével kívánjuk bemutatni HECKENAST József könyvét, s ezért számos megállapítását, amely sajátos céljával függ össze, most nem idézzük, annyit mégis hozzá kell tennünk, hogy a földosztástól a termelőszövetkezetek megalakulásáig, tehát kb. 4–5 éven át, a társasmunkák szerepe újra megnő és a századfordulót is meghaladó gazdasági jelentőségre tesz szert. A földosztás ugyanis pontosan azt a réteget duzzasztotta fel, amely a társasmunkákat egyébként is alkalmazta. A háború utáni leromlott gazdasági helyzet, a vonójószág és munkaeszközhány is a szövetkezeseknek ezt a formáját élesztette fel. Amikor a szerző gyakorlati politikai célból vizsgálja e témát, leszögezi, hogy a szövetkezés gondolata nem volt idegen a magyar parasztságtól, s építeni lehet a termelőszövetkezetek szervezésében kollektív gondolkodásukra is, a közelmúlt történetének ez a ténye különös jelentőséget kaphat.

Mivel a munka összefoglaló jellegű, az egész országra kiterjedően végez vizsgálatokat, s a maga tudománya területén előzmény nélküli, természetes, hogy csak a nagyobb, fontosabb összefüggésekre összpontosíthatott a szerző. De a gyakorlati politikai cél valamilyen a gyűjtés módszere: a kérdőíves módszer is ilyen irányba vitte a munka egészét, természetes, hogy aprólékos vizsgálatokat nem is végezhetett. Egy-egy táj eltérő munkamenetét nem vehette figyelembe, s így az ebből fakadó eltérésekre sem térhetett ki. Ez bizonyos fokig csökkenti a néprajzi szempontból használható adatok körét. A technikai alapú rendszerezés, az ökonómiai szemlélet, a gyakorlati politikai cél a néprajz számára érdekesebb, speciálisan etnográfiai szempontú elemeit elfedte. A paraszti technika vidékenkénti különbözősége, a munkaszervezet ezzel való összefüggésének kérdése feloldódott a kézi, ígás és gépi munka nagyobb kategóriáiban, amely ugyanakkor – agrártörténeti munkáról lévén szó – a történettudomány fogalmainak terjedelmével és általánosságai fokával mérve igen kicsinek, aprólékosan részletezőnek tűnik. Éppen ezért e munkában felvetett kérdések nem agrártörténeti szempontú, hanem néprajzi megoldás a jövőben szükségesnek mutatkozik. S úgy véljük, amennyit a néprajztudomány adott e munkához saját eredményeiből, s elősegítette egy más szempontú munka megszületését, kérdésfelvetésében vissza is kaptá.

SZABÓ LÁSZLÓ

MTA Nyelv- és Irodalomtud. Osztály Közleményei. XXIII. 1966. Akadémiai Kiadó. Bp. 1967.

Az MTA I. Oszt. annalese a nyelv – irodalom- és művészettörténeti tanulmányok mellett rendszeresen számontartja a zenetudomány, főleg a zenei etnográfia új eredményeit, s ezúttal ezeket ismertetjük. Míg a múltévi évkönyvben a Nemzetközi Népzenei Tanács 17. konferenciájának nyolc előadását közölte, ez évben a Népzene Kutató Csoport 1965. december 13–15-én rendezett Bartók-émlékkülös előadásorozatából publikált három értekezést. Elsőnek VIKÁR László tanulmányát találjuk. VIKÁR, ki évek óta gyűjti a volgai népek zenéjét, –1964-ben a török tatár néptörzshöz tartozó csuvasok énekeit tanulmányozta. A csuvasok zenéje eddig sem volt előttünk ismeretlen. Dallamaik első lejegyzését LACH R. bécsi egyetemi tanárnak köszönhetjük, aki a szomorú emlékü ausztriai hadifogoly táborban fonográfra felvette 20 csuvas katona melódiáit. Am ezt elvileg nem helyeselte Bartók, mert „nem nagyon ajánlatos idegenbe vetődött falusiaktól . . . hadifoglyoktól gyűjtenünk. Hazájuktól elszakadt emberek kieshetnek otthonuk zenei közösségéből, még előadásuk is megváltozik” – írta BARTÓK (Miért és hogyan gyűjtsünk népzenei? 1936. 7. 1.) VIKÁR László, ki szorgalmasan áttanulmányozta a Csuvas Tudományos Intézetben található kb. 10 ezer dallamjegyzést, kilenc dallam kotapédájával szemléltette tanulmányát, s főleg a 2. és a 8–9. sz. melódiákban lelt a magyar népi zenével való elvi megegyezésre. Sikerült megállapítani, hogy a pentatonizáló dalaik szó, la, dó-végűek s virágzik bennük a kvintváltás. Sikerült neki még az ürrepülő Nyikolajev nagybátyjától is felvennie egy ereszkedő jellegű pentaton éneket. A hét községben található dallamanyagból kiderült, hogy az északnyugati csuvasok között éppúgy otthonos a tonális kvintváltás, mint a „hegyi” cseremisiz, illetve mari népnél. Kívánatos lenne azonban, ha nemcsak általánosságban jeleznék, hanem pontosan rámutatna a rokonnép dallamainak

magyar megfelelőire, s lehetőleg azokkal együtt párhuzamosan közölné a gyűjtött csuvas énekeket.

MARTIN György a tánc történet érdemes kutatója *Egy erdélyi férfitánc* koreográfiáját adta. Három regősének változataira mutatott rá SZENDREI Janka *A regősének balkáni dallamrokonsága* c. tanulmányában. Meggyőző a MNT II. köt. 865 sz. dallamcsaládjának összeállítása, melyben a regősének dallamivének balkáni tovaterjedését igazolta, de kissé erőltetett a 855 és 780. sz. dallamainak analogizálása HORNPOSTEL, DRAGÓI gyűjtéséből származó melódiákkal, továbbá a bizánci ősi szertartási énekekkel való összevevése.

Több, mint két évtized óta tervszerűen folyik Bartók leveleinek és egyéb dokumentumainak kutatása, mert ezek megvilágítják jellemzően a mester célkitűzését, felfogását, küzdelmeit, elvi állásfoglalását és betekintést nyújtanak sokszor zeneműveiben is. Most két „kiadatlan” szakvéleményét publikálta a kötetben GERGELY Pál. Csakhogy az Institut I. Cooperation Intellectuelle 1935. április 4-én az MTA tartott előterjesztése megjelent már a JÓZSEF Attila által szerkesztett Szép Szó c. folyóirat 1936. decemberi számában, sőt francia fordításban is az Acta Musicologia 1936. (jul. — dec.) számában is, s ennek nyomán közölte ismét a *Bartók B. összegyűjtött írásainak* kritikai kiadása is. (Z. V. 1967. 648 — 652 l.) Ismételt közlése mégsem volt felesleges, mert a kézirat alapján e kötetben való publikálása teljesebb, ugyanis a másutt található közlésből hiányzott a *Javaslatok* c. zárórész. A második Bartók-szakvélemény pedig pontosan summázta a fonogram és gramofon gyűjteményeinket s a nyomtatásban megjelent hosszabb-rövidebb magyar népzenei publikációk címjegyzékét. Végül a Népzene-kutató Csoport és a Bartók Archivum eddigi teljesítményének összefoglalása egészíti ki a zenetudományi vonatkozások összegezését.

SONKOLY ISTVÁN

Csoportlélektan

Válogatta és szerkesztette: PATAKI Ferenc Budapest, 1969. Gondolat 414 lap.

A kötet első tanulmányában olvashatjuk: „a csoportkutatás eredményei, gondolatai triviálisnak tűnnek az etnológus és etnográfus — amerikai szóhasználatlaltal az antropológusok számára.”

Idézzünk ezekből a megállapításokból: „A csoport tagjai között állandó jellegű információcsere és kölcsönös vélemény befolyásolás zajlik. A csoporttagok kapcsolatai megszilárdulnak és strukturálódnak, kölcsönösen egymásra vonatkoztatott szerepek rendszerébe épülnek. E szereprendszerekre hagyományok és szokások, tekintélyi, vezetési hierarchiak, normák és értékorientációk épülnek, amelyeknek betartására a csoport kialakítja a maga ellenőrzési és szankcionálási rendszerét.”

Valóban ezek a gondolatok vagy ezekhez igen közel járó megállapítások szép számmal találhatók a magyar néprajzi szakirodalomban is. Különösen olyanok, amelyekben azt a szót olvashatjuk: a „közösség,” vagy ilyen változatokban: „a falu hagyományos társadalma.” Körülbelül azokban az években, amikor nálunk is leírták az előbb idézett szavakat (az 1940-es és 50-es években) az Amerikai Egyesült Államokban a korábban megkezdett kutatások betetőzéseként költséges, de igen fontos, nagy adatmintákon végzett, elemzések eredményeit közölték. A vizsgálatok homlokterében a csoporton belüli egyéni viselkedést meghatározó tényezők és a csoportok belső dinamikája állt. Ezeknek a vizsgálatoknak a vezetői voltak az elsők, akik felismerték, hogyha bizonyos pszichológiai vagy társadalmi jelenségek leírásakor bevezetnek egy fogalmat, a csoport fogalmát, akkor ezáltal sokkal világosabban fogalmazhatnak meg jelenségeket és folyamatokat. Lényegében már korábban is (WUNDT, LE BON, FREUD) használták e fogalmakat, mégis Kurt LEVIN munkásságától kell számítani a csoportkutatás megindulását (a kötetben egy külön tanulmány tekinti át a csoport-dinamika elméletének keletkezési történetét.)

A LEVIN által megszervezett kutató munka nyomán fennállt csoport-lélektani kutatásról ad széleskörű áttekintést most ez a kötet. PATAKI Ferenc válogató munkájának eredményeként az olvasó jó áttekintést, és világos képet kap erről a nálunk a legutóbbi évekig teljesen elhanyagolt kutatási területről. Megismerhetjük a csoportkutatások elméleti előfutárait: FREUD, MORENO, LEVIN, HOMANS és MAKARENKO a modern csoport-elméletet megelőző, alapozó elgondolásait. Különösen HOMANS leírását tartjuk értékesnek „A viselkedés elemeiről,” amelyet egy írországi paraszt családról adott néprajzi leírással indít. A harmadik fejezet az egyén szerepével foglalkozik a csoportban. A legfontosabb ezek közül a „referencia csoport”-al foglalkozó tanulmány 1959-ből, amelyben arról olvashatunk, hogy a közvetlen érintkezésen alapuló kis csoportok a legbefolyásosabbak az egyén viselkedését illetően. Egy másik tanulmány a csoportnyomás, csoport-

vélemény hatása az ítéletek módosulására és eltorzulására igen érdekes kérdéskörével foglalkozik (véleményünk szerint a folklorisztikából ismert szájhagyományozódás törvényszerűségeivel foglalkozó kutatásoknak a legszélesebben kellene kapcsolódnia ezekhez a csoportlélektani kérdésekhez, hiszen a szájhagyomány útján továbbélő népköltészeti alkotások minden alkalommal a közösség kontrolljának hatása alatt keletkeznek és a közös ellenőrzés alakítja ki az újabb és újabb variánsokat. A túlzottan egyéni variánsokat, melyek kivonják magukat a közösségi ellenőrzés alól, a közösség a legtöbb esetben visszautasítja.)

Külön értéke a kötetnek, mint ahogy a nyugati (zömmel amerikai) kutatások mellett szovjet tanulmányokat is közöl, s így a marxista alapozású kutatás mintegy ellenőrző azokat, és a kritikai visszhangot is nyomon követhetjük ezáltal.

A negyedik fejezetben két kommunikáció-elméleti cikk olvasható. Mindkettőben a kicsoporton belüli hatékony kommunikáció kialakulását próbálják kísérleti úton nyomon követni. Abból indulnak ki, hogy a közös céllal rendelkező egyénekből álló csoport közös cselekvésének elengedhetetlen feltétele a kommunikáció. Az utolsó előtti fejezet annak a híres kísérletnek a leírásával kezdődik, amelyben azt vizsgálták, hogy a három féle „társadalmi klímában” a vezető viselkedése a csoport tagjaiban milyen viselkedési mintákat hoz létre. A hatás megdöbbentő volt, amikor összevetették az autokratikus vagy demokratikus és a laissez-faire vezetés hatására kialakult „társadalmi légkört,” az egymáshoz, a munkához, a játékhoz való viszonyt. Ez a kísérleti történeti perspektívában nyert tökéletes igazolást.

MÉREI Ferenc 1947-ben írt tanulmányának „A közösség ereje” című részlete pedig szinte empirikus magyarázatát adja falusi parasztközösségeink hagyományörző erejének (363–365. oldal).

A kötetet záró cikk a csoportközi kapcsolatok mindig időszerű problémájával foglalkozik, és ez visszavezet bennünket a szerkesztő bevezetőjének gondolataihoz, valamint a marxista társadalom-elmélet csoport-fogalmához. Ugyanis, míg a polgári gondolkodók atomizált, halmazszerű képződmények tekintik a társadalmat, addig a marxisták totalitásként, viszonyok összességéként ragadják meg. Egy ilyen viszony a csoport kötelek, a csoporthoz tartozás viszonya.

Ezek azok a gondolatok, melyeket napjaink etnográfiai kutatásában figyelembe kell venni, annál is inkább, mivel már eddig is leírtak, gyűjtöttek ilyen adatokat, (a munkaszervezeti formákkal, a nagycsalád kutatással), és mivel a hagyományosan néprajzinak nevezett kutatás egyre inkább — a még található anyag belső jellegzetességei miatt — fel kell frissítse szempontjait szociológiai kérdés-feltevésekkel. Széles kapukat kell tárni a pszichológia és különösen a szociál-pszichológia eredményei előtt; ezek közé tartozik a csoportlélektan is. S végül — de nem utolsósorban — az általános rendszer-elmélet eredményeit, elgondolásait is be kell építeni a korszerű kultúra elméletbe.

(Az általános rendszerelmélet tanulmányozásához a csoportlélektanhoz hasonló válogatott tanulmányokat tartalmazó gyűjteményes kötet áll rendelkezésünkre: *Rendszer-elmélet. Válogatott tanulmányok.* Válogatta: dr. KINDLER József és dr. KISS István Budapest, 1969.)

HOPPÁL MIHÁLY

Ifj. Szakály Ferenc: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526—1566)

In: Tanulmányok Tolna megye történetéből II. Szerk.: dr. PUSKÁS Attila. Szekszárd 1969. 5—85. p. Kiadja: Tolna megyei Tanács Levéltára. Illusztrált.

Inmár második kötetét vehetjük kézbe a Tolna megyei Levéltár, *Tanulmányok Tolna megye történetéből* címmel nemrég indított sorozatának. Különös figyelmet érdemel ez a kezdeményezés, hiszen a megye helytörténeti irodalma egyike a leghiányosabbaknak. Eltekintve DARÓCZY jeles indításától (DARÓCZY Aladár: *Tolna vármegye közgazdasági leírása I. Történelmi rész* Bp. 1909. 92. o.), Tolna megyéről nem készült monográfia, ez utóbbi is csonkán maradt. Csak az első rész készült el. A századfordulón BOROVSKY Samu szerkesztésében megjelenő reprezentatív sorozatból is hiányzik Tolna. (*Magyarország vármegyéi és városai* Bp. é. n.) Így a sovány helytörténeti irodalom mindössze néhány — igen különböző értékű közösségi monográfiára szorítkozik. Annál nagyobb örömmel üdvözölhetjük ezt az új sorozatot, amelynek célja elsősorban a megye XVIII. századtól oly gazdag levéltári anyagának feltárása és feldolgozása tanulmányok formájában. Együttal pedig főzölzöt kíván nyújtani a további helytörténeti kutatás számára. E jó ki-

állítás, gazdagon illusztrált kötetek örvendetesen gazdagítják vidéki levéltáraink értékes kiadványainak sorát. (Csak sajnálhatjuk, hogy a néhány éve hasonló címen megkezdett Pest megyei sorozat az első kötet után megakadt.) A most megjelent második kötet öt tanulmányt foglal magába: ifj. SZAKÁLY Ferenc: *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)* (5–85 o.); BÁNKUTI Imre: *Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban 1703–1711* (87–166 o.); GRÓSZ József: *A köszönbányászat alakulása Tolna megyében az első világháború kitöréséig* (167–218 o.); néhai Dr. HADNAGY Albert: Dr. PRAHÁCS Margit: *Liszt szekszárdi kapcsolatairól* (219–265 o.); Dr. SZILÁGYI Mihály: *A Tolna megyei kereskedelem története 1848-tól 1914-ig* (267–333 o.).

Az időben, témában és módszerben egymástól meglehetősen távol álló dolgozatok közül e helyt egyet szeretnénk kiemelni, amely etnográfusok számára is bőséggel szolgálhat tanulságokkal. Ifj. SZAKÁLY Ferenc: *Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után (1526–1566)* c. tanulmánya egy nagyon kevésbé ismert korszak történetére próbál rávilágítani levéltári források alapján. Az ország három részre szakadása, kettős királyválasztás, pártharcok és várháborúk kezdete — történelmünk egyik legválságosabb korszaka volt. E negyven év történetét a szerző két kisebb szakaszra bontva tárgyalja. Az első a mohácsi csatától Buda elestéig (1526–1541), a második 1542-től Szigetvár elestéig (1566).

Történeti köztudatunkban még mindig nem eléggé rögzített tény, hogy a falvaknak és azok népének a XVII–XVIII. század fordulóján mutatkozó nagyarányú pusztulása — bár a török uralom fejlődést gátló hatása kétségtelen — elsősorban a felszabadító háborúk következménye volt, és ezt az állapotot nem vetíthetjük vissza általános képként a hódoltság 160 esztendejére. Kétszeresen jelentős a hódoltsági élet *kialakulásának* vizsgálata Tolna megyében. Egyrészt mert 1526 előtt az ország egyik legfejlettebb, legnépesebb területe volt, másrészt, mert a török kiűzése után — többek között — ez a vidék mutatta a legkatasztrofálisabb képet. A mohácsi csatát követő időszak pártharcaiban a megyei nemesség János király pártján állott. Ez megkímélte a megyét a tartós hadjáratoktól, viszont akadálytalan behatolást biztosított a törököknek a stratégiaileg oly fontos Eszék — budai hadiúton (21. o.) Így nagyobb mérvű elnéptelenedés csak az 1543-as hadjárat során következett be, mintegy 30%. 1544-ben került török kézre az utolsó tolnai vár, tehát lényegében 1545-től számíthatjuk a hódoltsági élet kezdetét. Igen lényeges megállapítása a szerzőnek, hogy az állandó harcok, becsapások, portyák ellenére is a század második felében a megye még mindig viszonylag nagy népsűrűséggel rendelkezett, s ez a népesség — a várakban és városokban tanyázó délszláv katonaságot leszámítva — etnikailag még egységesen magyar volt (31. o.).

Különös érdeme a tanulmánynak, hogy szerzője a fő figyelmet a termelő népességre és a termelésre összpontosította. Az urbáriumok és a defterek anyagának összevetése alapján kirajzolódó mezőgazdasági termelési struktúrában a *bortermelés* dominál. A szeremlégi borvidék elvesztésével széles piaci lehetőségek nyíltak a Tolna-baranyai borok előtt. Figyelemre méltó tény, hogy a XVI. század második felében a dunamenti mezővárosok termelése jóval felülmúlta a hegyaljaikét (35. o.). Bár közzismert, hogy ott is hamarosan nagyarányú fellendülés következett be. A dolgozat kitér az *extranéitás* kérdésére is, melynek feltűnően kiterjedt volta — ez újabb adatok tükrében még inkább — arra enged következtetni, hogy mezőgazdaságunknak egy meglehetősen elhanyagolt s megoldatlan üzemszervezési problémájával állunk szemben. A szőlőtermelés mellett a *gabonatermelésről* kapunk részletesebb tájékoztatást. Ez utóbbi a tárgyalt korszakban a bor mögött második helyre szorult. A gazdálkodás egyéb ágait — halászat, állattartás, kerti vetemények — csak érinti a dolgozat. (Ennek oka a források hiányossága.)

Mindezeket a kérdéseket a szerző elsősorban a *mezővárosokra* (Báta, Bataaszék, Ete, Szekszárd, Tolna, Paks, Földvár) nézve exponálta. E viszonylag népes városok — szultáni ház-birtokok levén — virágzó mezőgazdasági termelést, *ipart* és *kereskedelmet* folytattak a hódoltság alatt is. A szerző fontos megállapítása, hogy a dunántúli városok — legalábbis a kishatárú dunamentiek — eltérő fejlődést mutatnak az alfölditől (51. o.). Míg ott a városok felduzzadása a környék elnéptelenedésének eredménye volt, addig itt is fennáll ugyan a pusztulás, de a városok fejlődése mégis inkább a kedvező fekvés folytán kialakuló iparból és kereskedelemből adódik. Míg ott a mezőgazdasági árutermeles alapja az állattartás, addig itt a szőlőtermelés volt. A források sokoldalú elemzése során fő vonásaiban megismerjük a városok *társadalmi tagozódását*, az *ipar* és a *kereskedelem* helyzetét is. Annál jelentősebbek számunkra e vizsgálatok, mivel az utóbbi kutatások egyre inkább arról győznek meg bennünket, hogy agrártörténetünk alapvető problémáit a mezővárosok gazdálkodási rendszerének feltárása fogja közelebb vinni a megoldáshoz.

Új megvilágításban tárul elénk SZAKÁLY Ferenc dolgozatában a sokat emlegetett kettős adózás- kettős birtoklás rendszere. Úgy hisszük, közel jár a szerző az igazsághoz,

amikor leszögezi, hogy „... nem valamiféle lelki közösség vagy nemzeti tudat, hanem a mindenkor i hadi-hatalmi helyzetétől függő fegyveres kényszer hozta létre a kettős adózás fejlődést gátló rendszerét.” (54. o.) Szembeszállva a korábbi, a végváriakat idealizáló szemlélettel, a szigetvári urbáriumok és egyéb források alapján bizonyítja, hogy a kettős adózás a hódoltságban élő nép terheinek súlyosbodásához vezetett. Ezzel hozzájárult a török hadjáratok és maga a török gazdasági – társadalmi berendezkedés alapvetően represszív hatásának fokozásához.

A hiányos forrásanyag ellenére alapos *forráskritikával* és jó *módszerrel* biztosan vázolja fel a szerző egy majdan végzetes következményekkel járó korszak nyitányát. Reméljük, hogy e negyven év történetét hasonló tanulmányok sora fogja követni, fényt vetve parasztságunk történetének oly kevésbé ismert szakaszára.

ÉGETŐ MELINDA

Szendrey István: Hajdúszabadságlevelek

Alföldi Nyomda Debrecen, 1971. 335. l. 9 db. faksimile. Kiadta Hajdúböszörmény Város Tanácsa.

A kiadvány bevezetésében jelzi a szerző, hogy a hajdúkérdés az egész XVI – XVII. században, sőt a XVIII. század elején is hatékony társadalmi erőt képviselt, ezért szintézisbe foglalása kívánatos lenne. Eddigi számottevő feltáró tevékenység ellenére a kérdésnek még nagyon sok megoldatlan problémája van. Annak ellenére, hogy a hajdú adomány- és szabadságlevelek közül többet közzétettek, forráskéntként emlegettek, mégis nagyobb részük hozzáférhetetlen, sőt az ismertek közül több elpusztult, ezért arra törekszik a kiadvány, hogy a meglévő, elérhető forrásdokumentumokat első feltűnésüktől utolsó megjelenésükig magyar nyelven közlétegye.

Az oklevelek közlése előtti bevezetőben szerző felhívja a figyelmet a szóbanforgó hajdúság szerepére, a telepítőhöz való viszonyukra, a telepítés jellegére, jelentőségére, szabadságuk megmaradásának, illetőleg elvesztésének mozzanataira. Jelöli a feldolgozó azokat a forrásokat, ahol az oklevelek megtalálhatók, gondosan utal az első publikálóra, illetve arra a szerzőre, aki elsőként jelezte a szabadságlevél leleghelyét.

Szerkezeti négy részre tagolódik a kiadvány. Első részben (9 – 48. o.) az ún. nagy vagy öreg hajdúvárosok szabadságlevelei; második részben (49 – 222. o.) az ún. kishajdútelepek kiváltságlevelei; a harmadik részben (223 – 286. o.) a magánfölkésűri hajdúszabadságlevelek; negyedik részben (287 – 325. o.) a hajdúkatonák nemeslevelei olvashatók. Minden fejezet elején a kiváltságlevelekről tartalmi és technikai tájékoztatást kapunk.

Hely- és névmutató zárja a kötetet, ahol betűsorrendben a kötetben legalább a keltezés helyeként előforduló helyneveket találhatjuk lapszám hivatkozással (327 – 334. o.).

A hajdúkérdéssel foglalkozók számára hasznos kiadvány, faksimile mellékletei közül a négy legfontosabb nyomdatechnikai okok miatt használhatatlan.

MOLNÁR BALÁZS

Krupa András: Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál

Gyula, 1970. 217. l.

A Békés megyei Tanács kiadásában megjelent könyv szerzője, a címből is kitűnőleg, nemcsak a városban, hanem közvetlenül környékén: Kétsoprony, Mezőmgyer, Kondoros, Nagybánhegyes, Csanádalberti községekben is gyűjtötte a szlovák lakosságnak az esztendő ünnepeihez fűződő hagyományait. Hagyományait, mert végigolvasva a könyvet, lépten-nyomon kitűnik, hogy az adatközlők emlékezetből mondták magnetofonba az előttük járt generáció egykori szokásait, melyeknek ők már nem voltak cselekvő részesei, a fiatalabbak már nézői is alig. A szerző így utal erre: „... nagyon készségesen továbbadták, amit szüleiktől, nagyszüleiktől láttak, hallottak, főként azt, ami-ben ők hittek vagy éltek.” (4. o.) A jeles napok számbavétele előtt nagyszerű elemzést olvasunk, a telepítés, kiszivárgás iránya mellett számbaveszi a szerző a néphitét formáló társadalmi rétegződéseket. Szempontjai nyomán a szlovák anyagban is igazoltnak látszanak KODÁLY Zoltánnak 1937-ben leírt megállapításai (MN IV. 13. o.) a dalolásban, daltudásban megmutatkozó társadalmi különbségek a népszokásokban is szükségképpen azonosak. A szokásosnál sokkal többértűbb és bővebb, de mindvégig mértéktartó elem-

zés után következik a szerző gyűjtötte anyag bemutatása, a téli szokáskörrel kezdve, a Katalin napi, karácsony időjárására rámutató rigmusokkal nyitva meg a sort. Már itt, de a következő ünnepek mindegyikénél utal a szerző a magyar párhuzamokra, megjegyezve, ha adatközlői is hivatkoztak erre, összevetve egykori lakóhelyük szokásaival. Sokkal gazdagabb a magyarokénál a december 6-i mikulás-ajándékozás szokások leírása, utalva rá, hogy újonnan keletkezett szokás beilleszkedéséről van szó a hagyományos szokáskörbe.

A lucanapi kalendárium és egyéb jóslások világosan mutatják, hogy a szlovákoknál a germánság *Rauchnächte*jeivel szemben szláv hatás a számosságok e napon való kezdése. A karácsonnyal kulmináló téli ünnepek bemutatása hamvazószerdával zárul, az ezt megelőző farsangi maskarák iskolás gyerekekből toborzódtak, akik a negyvenes évek elején tanítói biztatásra öltöztek fel, régebbi farsangra való egykori emlékként.

Nem ennyire gazdag a tavaszi, nyári és az Erzsébet nap időjárásával záruló őszi ünnepek anyaga. Ezt követően a hét egyes napjaihoz fűződő hiedelmeket mutatja be a szerző, rövid befejezéssel zárva művét.

Összegezve meg kell állapítanunk, hogy KRUPA András alapos munkát végzett a jeles napoknak olyan stádiumban való megörökítésével, melyben azok már nem élnek sőt reprodukálódásukra sincs minden esetben mód. Jelentős eltérést a magyar nép jeles napjaival szembeállítva nem találunk, hasonlóképpen nagy az egyezés az evangélikus vallású szlovákok anyagában a katolikusokéval. Bizonyítják ezt az időjárás reguláktól kezdve a nagyböjti heti két böjti napon — feltehetően szerdán és pénteken — keresztül egész az egyes hangról hangra való dallamegyezésekig (pl. 141. o.; 176. o. kolomejkája).

SCHRAM FERENC

Dunăre, Nicolae—Catrina, Constantin: Portul popular românesc de pe Tîrnave

(A Küküllő menti román népviselet) Braşov, 1968. 284.

Az imponáló kiállítású viseletmonográfia a Küküllő mente sajátos román népviseletéről nyújt átfogó képet. A szerzők azt a távlati célt tartották szem előtt, hogy tanulmányukkal egy tudományos igényű erdélyi viselettörténet összeállítását segítsék. Fontos szempontként érvényesül a tanulmányban a viselet kapcsolata a népi kultúra többi területeivel.

A tanulmány viseleti anyagát a következő három forrásból merítették: legfontosabb a személyes gyűjtés terepen, ami az adatközlővel való elbeszélgetést, a tárgyak megtekintését, rögzítését jelenti; továbbá felhasználták a Brassói Megyei Múzeum, a szebeni Brukenthal múzeum és a kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum idevágó gyűjteményeit; végül tanulmányozták Meggyes, (Medias), Kóhalom (Rupea), Segesvár (Sighişoara), Ágota (Agnita) és más helységek népi együttesének viseleti anyagát.

A vidék történelmének, földrajzának és néprajzának rövid ismertetése után a tanulmány a viselet általános struktúráját vázolja rátér a részletes ismertetésre és tíz fejezetben keresztül bemutatja a Küküllő menti régi és új román népviseletet. Archeológiai és őstörténeti dokumentumok segítségével töretlen időfolyamatban a legújabb korig vázolják a román viselet fejlődését.

A női fej- és hajviseletet korcsoportok szerint tárgyalják. Figyelemre méltó adat itt, hogy a két fejkendőt házasság után viselik. Az alsót (*cîrpa de înfăşurat*) hátul, a felsőt (*cîrpa obişnuită*) áll alatt kötik meg. Megtalálták ezen a vidéken a XVI. században Németalföldről Moldvába került fátyollal lekötött kalpviseletet, aminek interetnikus kapcsolatai e tájban széleskörűek.

A férfiviseletet is a hajviselettel indítják. A varkocs (*pieptenătura cu chică*) a XIX. század második felében tűnik el, ezt fölváltja a nyakba lógó vágott haj (*părul retezat*), a rövid, elválasztással fésült (*păr scurt pieptănat*), majd a rövidre nyitott haj (*părul tuns scurt*).

A fejviselet ismertetése után nyersanyag szerint következnek a ruhadarabok. A legtöbb ruhadarab vászomból (*pînză*) készül. Hét női ing (*cămaşă, ia*) típust különböztet meg a tanulmány, ezeket történeti sorrendben tárgyalja:

1. Hosszú ing (*cămaşă lungă, ia prinsă de poale*).
2. Hagymányos ing (*ia tradiţională*).
3. Kézels ing (*ia cu pumaş sau pumnişori*).
4. Fehér virágmintás ing (*ia cu umbreaşa*).
5. Újján 3 vagy 5 sor fekete hímmzéssel ellátott ing (*ia cu corbuce*).
6. Szövészeiken szőtt ing (*ia cul alteţe ţesute în rîzboi*).
7. Gyári anyagból készült városias ing (*bluză de factură oraşănească*).

A férfiing (*cămașă bărbătească*) öt típusa ismert a Küküllő mentén:

1. Hosszú ing (*cămașă lungă*).
2. Hosszú ing (*cămașă cu barbor*).
3. Jobbágy ing (*cămașă iobăgească sau românească*).
4. Kézelds ing (*cămașă cu pumnari*).
5. Városias ing (*cămașă de factură orașenească*).

Vászonból készül még a fehér alsónadrág (*ismenele*) és a fiatalok újabb fehér pantallója (*pantaloni albi*).

Vegyes szőttésből (*tesături mixte*) készül a női ruhadarabok legfontosabbika a fehér pendely fölött viselt katrinca (*catrința*) és a kötény (*surta*).

A darócból (*pănură*) készült ruhadarabok legfontosabbika a fehér szőttés daróc-nadrág, a harisnya (*cioarecii*), amely sokkal szélesebb körben elterjedt mint azt különböző kutatók eddig gondolták. A kutatások során a posztóharisnya 5 típusára bukkantak:

1. Zsinór nélküli egyszerű öreges harisnya (*cioareci simpli, bătrânești*).
2. Fekete zsinóros harisnya (*cioareci cu șinor negru*).
3. Csizmába való harisnya (*cioareci pentru cizme, ardelenești*).
4. Bakancsba való harisnya (*cioareci pentru ghețe sau bocanci*).
5. Fehér vászon pantalló (*pantaloni albi*).

A szokmányokat (*sumnele*) gomb nélkül, fehér darócból készítették, az öregek szürke darócból is viseltek, neve condra (*țundra*), régen bunda (*bundă*) néven ismerték. Szintén szokmányféle a zeke (*zechie, zeche*), a rövid szokmány (*frijura*) és a fekete posztóból készült ujjas felsőruha (*scarțeica*), melyet szélén fekete bársonnyal díszítettek. Fekete női viselet a darócmellény (*pieptar din pănură sau lăibar*). Esővédő ruhadarab a guba (*șarica sau boborul*) és a csuklya (*gluga*).

Gyapjúból kötik az ujjas nyári szvettert (*flanelă cu mîncei*), az ujjatlan nyári szvettert (*sfeterul fără mîncei pentru vară*) és a karmantyút (*mîncar*).

Bőrből készül a fehér színű hosszú bunda (*cojocul lung*) és a mellény (*pieptar*).

A lábbelit három féle anyagból készítették: vászonból és darócposztóból készült egyfajta bocsek (*opinci*), a hozzá tartozó kapca (*obiul*) és a női házi posztó papucs (*țîrlăci din pănură*). Néprajzi szempontból érdekes darab a talppal varrott harisnya, posztóval bélelve. A férfi viseletben neve: *colțuni*, a női viseletben: *cioareci*. Tizennégy éves korukig a fiúk, lányok egyaránt viselték. Ez a ruhadarab egész Románia területén ismert. Az úgynevezett kötött gyapjú lábbelik (*incălțăminte impletite din lînă*), *buși, ștrînchi* lényegükben a harisnyákhoz tartoznak. A legrégebbi bocskorok (*opinci*) marha- (*piele de vită*), disznó- (*piele de porc*) és kecskebőrből készültek (*piele de capră*). A vidék román népviseletének egyik jellegzetessége a csizma (*cizma*). A kecskebőrből készült csizmákat a kóhalmi (Rupea) és székelyudvarhelyi (Odorhei) csizmadiák készítették. Ez az egy lábra varrott, felső szélén pirosra festett csizma egyaránt el volt terjedve a román és az együttélő szász és magyar lakosság körében. 1930–35 után jelent meg a keményszárú csizma (*cizme cu carîmb tare, box*) a férfiaknál, nőknél a hegyes sarkú magas szárú cipő.

Ékszerek, díszek (*podobe*) és a ruházatot kiegészítő elemek közül legfontosabbak a gyöngyök (*mărgele*), pénzből készült nyakláncok (*saba*), gyűrűk (*inele*), fésűk (*pieptene*), díszes tűk (*ace*), és a kalapon viselt csokor (*vrîste*) a férfiaknál. Szőtt vagy font darabok közül fontosak a szegélyek: a posztószél (*betele*), a gyöngyös övek (*ciugătoare*), a menyasszonyi kendő (*chinderul de mireasă*). Bőrből vagy fémből készült a férfiak széles deréköve (*cureaua de brîu*), amivel háromszor, négyszer tekerték be derekukat és a tüsző (*șerpar*).

Külön fejezet foglalkozik a gazdag díszítőmotívumok ismertetésével, funkciójával. Az absztrakt motívumok nagy része geometrikus elemekből áll. Konkrét, vagy reálisnak nevezett motívumok közül fontosabbak a geomorf, fitomorf, zoomorf, antropomorf és az ún. szociális motívumok. Jelentős szerepük van a szimbolikus motívumoknak, valamint a színösszeállításnak.

A fejezetek végén álló sommázások lényege, hogy a küküllői román népviselet elemeinek és a szomszédos vagy távolabbi néprajzi területek román viseletének összehasonlítása a román viselet egységességét igazolja, ugyanakkor a szomszédos területek hatása is érezhető a vidék viseletén.

A könyv végén román, angol, francia és orosz nyelvű kivonatot és tartalomjegyzéket találunk. Az igen gazdag képanyag a következőképpen oszlik meg: 45 szabásminta, vázlat, rajz, 129 db különböző nagyságú, színes és fekete–fehér fénykép és 3 térkép.

SALAMON ANIKÓ

Weber-Kellermann, Ingeborg: Deutsche Volkskunde zwischen Germanistik und Sozialwissenschaften

Realienbücher für Germanisten, Sammlung Metzler, Stuttgart 1969. 113. l.

A stuttgarti Sammlung Metzler germanistáknak szánt könyveinek sorában jelent meg WEBER-KELLERMANN Ingeborg munkája, amelyben a szerző történeti áttekintést nyújt a „Volkskunde” értelemben vett német néprajzról, „felnőtté válásának” folyamatáról. Az első előfutárnak Tacitus Germanitáját tekinthetjük, amely értékes adatokat szolgáltat a nyelv-, a történelem- és a néprajztudomány számára. Néprajzi szempontból is tekintbe kell vennünk, hogy a társadalomtudományok fejlődését végigkísérik a „nép” fogalom definíciós kísérletei, a fogalom tartalma körül gyűrűző viták. A feudalizmus kora a népet a csöcseléssel azonosította, az isten akaratából szegény, buta parasztsággal. Fordulatot a XVIII. sz.-ban GIAMBATTISTA Vico filozófiája és működése hozott. A történelemmel foglalkozó tudósoknak már az abszolutizmus korában elképzelésévé vált, hogy mindazoknak, akik hivatásuk gyakorlása közben a néppel érintkezésbe kerülnek, szükséges közelebbi ismereteket szereznüik a nép világáról. A német romantika programjában HERDER szervező és irányító tevékenységének hatására középpontba került a nép szellemi kincsének gyűjtése, megőrzése. A „nép” HERDER szerint gyűjtőfogalom, az alkotói áthagyományozódás hordozója. A szabadságharcok, nemzeti mozgalmak idején a népről, népi kultúráról szóló vizsgálódások mindig nemzeti érzülettel telítődnek.

A tudomány alapjainak lerakásában újabb nagy határárkó a XIX. sz. elején a GRIMM testvérek munkássága. A rendszeres, filológiai, és szociológiailag is megközelítőleg pontos gyűjtőmunka kezdetét főleg GRIMM Jacob tevékenysége jelenti. A jelenségek történetiségének a megragadása az, ami a GRIMM testvérek tudományos elképzelését jellemzi.

A néprajznak mint önálló, új tudománynak a programját RIEHL W. H. hirdette meg 1858-ban. Új gyűjtőmódszerével és elméleti fejtegetéseivel igyekezett a néprajzot ideológiailag is közelebb hozni a társadalomtudományokhoz. Az egyes tudományok összekapcsolásának, együttműködésének programját hirdeti BENFEY Theodor, aki a mesekutatásba viszi át az összehasonlító nyelvészet vezérgondolatát. Nemzetközi, összeműködő kutatást, párhuzamos gyűjtést sürget. A motívumvándorlásról szóló elmélete hatását a mesekutatás napjainkig megőrizte.

LAZARUS M. képviseli a kor másik, széles körben ható irányzatát, a szubjektív tényezők determináló szerepét hangoztató ethnopszichológiát. LAZARUS M. azt tanítja, hogy a nép karakterét nem annyira bizonyos objektív kapcsolatok, körülmények határozzák meg, hanem sokkal inkább megegyező szubjektív nézetek, az azonosak tűnő öntudat. LÉVY – BRUHL L. munkássága még hatékonyabb ebben az irányban, olyannyira, hogy a mitológiai interpretációs mód mellett hosszú időre ez vált uralkodóvá. Elméleti sémájában éles határvonalat húz a kultúremler logikus gondolkodása és a természeti népek „komplex” gondolkodása között.

A század végén a néprajz szervezeten is önállóbbá vált. Ezt jelzik az újonnan alapított tudományos egyesületek. A kezdeti lépés WEINHOLD Karl nevéhez fűződik, aki 1890-ben a Berliner Verein für Volkskunde alapítását segítette elő. A német néprajz történetéhez hozzátartozik a közösség és az individuum szerepéről folytatott hosszú és élénk vita a baseli HOFFMANN – KRAYER E. és a giesseni STRACK A. között. Mit jelent a nép fogalma? Hogyan viszonyul az egyén és a közösség a hagyományozódás folyamatához? — ezek a vita főkérdései. HOFFMANN – KRAYER E. véleménye szerint a néprajz vizsgálati köre csak az ún. „vulgus in populo,” csak az alsó réteg a hozzátartozó primitív nézetekkel és hagyományokkal. STRACK A. a kutatás területét ezzel szemben nem szűkíti le csupán egy rétegre, az egész népet a vizsgálat tárgyává kell tenni, a művelteket éppúgy, mint a képzetleneket. Ez a vita csak a hagyományok hordozói körül folyt, s ezzel az anyag kifejezőerejének, funkciójának vizsgálata, a hagyományozódás mechanizmusa háttérbe szorult. Csak az első világháború után lángolt fel ismét a vita a néprajz tárgya és célja kérdésében. A bonni NAUMANN Hans volt az, aki munkáival a tudománynak olyan népszerűséget szerzett, melyet korábban soha nem ért el. Gyorsan közzismertté vált elmélete a „gesunkenes Kulturgut”-ról. Minden kultúrnép egy szellemileg aktív, formaadó felső rétegből és egy nagy, többé-kevésbé inaktív, nem individualizált közösségből áll. Vizsgálatainak témája a „felső kultúra” és a népi kultúra jelenségei közötti kapcsolat.

NAUMANN H.-szal ellentétben HOFFMANN – KRAYER E. erősen, illetve gyengén differenciált individuumok csoportjáról beszél. Az egyén és a tömeg kölcsönhatása szerinte három stádiumban konkretizálódik: 1. kulturális javak felfedezése, feltárása az

egyen által, 2. a meglévő szellemi termék közvetítése az egyén révén, 3. a meglévő termék megváltoztatása, átalakítása egy individuum révén. Nyomatékosan hangsúlyozza tehát az individuum szerepét és kifejti, hogy ilyen szemléletmódnál nem lényeges a „primitív Gemeinschaftsgut” és a „gesunkenes Kulturgut” megkülönböztetése. NAUMANN H.-tól eltérően a kultúrfolyamat dinamikáját hangoztatja, míg elődje csak a fentről lefelé irányuló mozgásban látja a mechanizmust.

A második világháború után lassan újjáéledt a néprajztudomány is. A legelső cél alapfogalmak, kategóriák tartalmának egyértelmű körülhatárolása volt. Találhatóan írja HEILFURTH G.: a „nép” szó mindig olyan értelemben használatos, amilyenre szükség van. A háború, a forradalom, az osztályharc, a tömegmozgalom stb. más és más értelmet ad a „nép” szónak. Elméletileg is nagy jelentőségű 1946-ban a svájci WEISS Richard Volkskunde der Schweiz c. munkájának megjelenése. A néprajz, a népélet tudománya — írja WEISS R. — a nép és a népi kultúra közti viszonyt, a közösség és a hagyomány által meghatározott kölcsönös kapcsolatot vizsgálja. A népi kultúra objektivációi mögött fel kell ismernünk a jelenség hordozóját is sajátos viszonyulási módjában. A kultúrjelenségek változásaiban az egyensúlyt az individuális ösztönzés és a közösségi kötöttség adja. Az 50-es években jogot nyer a „munka” is, mint néprajzi tudományos kategória és bevonul a vizsgálódás területére. Ezzel kiszélesedik és teljesebbé válik a tudományos kutatás. A marxista szemléletű kutatás programját a szerző STEINITZ W.-tól idézi: A német néprajzi kutatás tárgya a dolgozó nép, annak anyagi és szellemi kultúrája. Ennek a kultúrának különböző megjelenési formáit mindenoldalú összefüggésben kell feltárni. A tanulmány utolsó soraiban a szerző a modern néprajztudomány feladatait a hagyományozó, vándorló és a kicserélődési folyamat vizsgálatában látja s hangsúlyozza, hogy a szociális és kulturális struktúra mindenkori kapcsolatának meghatározása a kutatás főfeladata. Mindezek felfedik a szociális csoportok világképét és magatartásbeli normáit, kulcsot adnak a társadalom közösséghez kötött életének megismeréséhez.

WEBER-KELLERMANN Ingeborg könyvének itt vázolt rövid gondolatmenete is igazolja, hogy könyve a modern néprajzi kutatás nélkülözhetetlen útmutatója.

FÜGEDI MÁRTA

Köngäs Maranda Elli: Finnish Folklore Reader and Glossary

Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Volume 71. Bloomington, 1968. XXV + 337 lap.

Ez a kötet az Indiana Egyetem nyelvtudományi kutatási központjának a gondozásában jelent meg, és a kialakított tervezetnek megfelelően sorakozik oda a finn nyelvgyakorlati elsajátítását meg a finn irodalom megismerését szolgáló munkák mellé. LEHTINEN Meri könyve, *Basic Course of Finnish Language* (1963) az alapok lerakását teszi lehetővé, AUSTERLITZ Robert könyve, *Finnish Reader and Glossary* (második kiadása 1966: vö. NyK. 66: 442–3) Suomi nyelvének magasabb fokon való megtanulásában segít, RAVILA Paavo szöveggyűjteménye (*Finnish Literary Reader*, 1965) az irodalom felé vezet. A most ismertetendő kötet viszont a finn népköltészetből hoz szemelvényeket.

Bevezetőül a könyv használatához kapunk „kulcs”-ot, majd ige- és főnévragozási táblázatokat, a szótagolásról, meg a szóképzésről szóló kurta ismertetést. A bevezető lapokat követik a szövegek (Part I: Texts, 3–83), ez a gyűjtemény lényeges része. KÖNGÄS MARANDA Elli anyagát ügyes kézzel, jó szakismerettel, helyes tanácsokat követve állította össze. A mítoszok közül két világteremtési regét közöl, az egyiket a Finn Irodalmi Társaság gyűjteményéből emelte ki, a másikat pedig KUUSI Mattinak a közléséből (*Suomalaisen luomistarun jänteitä*, KSVK 39, 1959). E két rege kiváló „Auftakt” nyelvi szempontból, mivel semmiféle megértési nehézséget nem okoz a szöveg, tartalmilag viszont pompásan illeszkedik a hasonló udmurt és komi anyaghoz, valamint távolabbi sejtetésekkel az obi–ugor mitológiai termékekhez. Tematikai feloldást jelent a *Kuun pilkut* (Foltok a Holdon) c. szöveg: ezt a Finn Irodalmi Társaság kéziratárából böngészte elő a kötet összeállítója.

A verses epikai és a lírai szemelvények kiválogatásában síma utat keresett magának a szerző, egész egyszerűen HAAVIO Martti két gyűjteményéből emelt át kiváló, tanulmányos darabokat, azaz felhasználta a *Kirjokansi* (Tarka tető), és a *Lauhupu* (Nótafa) című gyűjteményeket (mindkettő 1952-ben jelent meg). Ugyanezt a módszert követte másutt is, meglévő mesegyűjteményekből merített (pl. SALMELAINEN Eero: *Suomen kansan satuja ja tarinoita*,² és KÖNGÄS Elli-Kaija: *Kuus kiis Kippura häntä*, 1959), majd KUUSI Matti könyve: *Sananlaskut ja puheenparret* (1959) a forrása, de visszanyúl régebbi

kütfökhöz is, pl. felhasználja GANANDER Christfried *Mythologia Fennica* 1879-ben megjelent kötetét — természetesen annak újabb kiadását (1960). Forrásai közül megemlíttjük még a SIMONSUURI Lauri kiadásában publikált két gyűjteményt: *Myytillisä tarinoita* (1947) és *Suomoo kansan satuja*. Dícsérőleg mondjuk, hogy 14 dalnak a dallamát is közli (328—333).

A kötet második részét terjedelmes szójegyzék (*Glossary*, 87—328) foglalja el, amelyben nemcsak a szövegek szókészletének alapalakját (alanyeset, ill. főnévi igenév) közli, hanem elemekre bontva felsorolja az anyagban feltalált ragozott, képzett, összetett alakokat is. A felsorolás kettős: egy-egy alapalaknál megtaláljuk a kötetben előforduló ragozott és képzett formákat, de ez utóbbiak külön-külön is helyet kaptak az ábécérendben felsorolt szokines tárában, és ilyenkor a szerző visszautal az alapalakra. (pl. *kävi v-pastsg. käydä*).

Az KÖNGÄS MARANDA Elli által összeállított és nyelvileg elemzett kötet hasznosságát a fentebb mondottak után aligha kell bizonygatnunk. Valószínűleg sokaknak kedvét kelti a finn népköltészet behatóbb megismerésére.

E. J.

Jirlow Ragnar: Die Geschichte des schwedischen Pfluges

Nordiska Museets Handlingar. 140 lap + 104 ábra. Stockholm 1970.

JIRLOW a svéd néprajzkutatás kiemelkedő alakja, akinek első munkái csaknem tőven évvel ezelőtt jelentek meg. Munkássága kezdetén a len- és kender feldolgozásával foglalkozott. „Zur Terminologie der Flachsbereitung in den germanischen Sprachen. Göteborg 1926” a kutatási terület egyik legalapvetőbb munkái közé tartozik. Később munkásságának középpontjába az eke és szántás, távolabbról a földművelés került. Több mint 30 kisebb-nagyobb dolgozata, könyve látott napvilágot az utóbbi négy évtized alatt és ezek a svéd ekék minden részletkérdését nagy alaposítással világítják meg. De ezzel nem elégedett meg, hanem a finn ekéket VILKUNA Kustaval (*Västliga plogdon i Finland*. Helsingfors 1957), a skótokat WHITAKER-rel (*The Plough in Scotland*. Edinburgh 1957) a hollandokat VAN DER POELLAL (*De Inheemse Nederlandse Ploegen*. Wageningen 1968) közösen dolgozta fel és így alapos és mély betekintést nyert abba a szélesebb területbe, mely a svéd ekék különböző formái kialakulásában kisebb vagy nagyobb szerepet játszottak.

A most elöttünk levő könyv német nyelven summázza annak a hatalmas kutató és feldolgozó munkának minden alapvető eredményét, amit JIRLOW lankadatlan buzgalommal és hatalmas tudással egy egész életen át feltárt. Ez most a nemzetközi kutatás vérkeringésébe a német nyelv segítségével belekerülhet. A Nordiska Museet vállalta a rendkívül fontos munka kiadását, az az intézmény, ahol JIRLOW elsajátította a skandináv néprajzi kutatás módszereit, amit tanulmányában maga is tovább fejlesztett.

Ez először is a különböző jellegű források széleskörű használatában nyilatkozik meg. Így sokat merített a rendkívül gazdag és már a 18. század elején megindult svéd ekeirodalomból. Ezt elsősorban gyakorlati célkitűzések vezették: meg akarták javítani, a meglevő és az igényeket már nem kielégítő régi ekéket. Ezek a régi szerszámok pontos leírásával rendkívül fontos forrássá váltak. Hasonló célkitűzése volt BERCH Andersnek, az uppsalai egyetem nemzetgazdaságtani professzorának, aki 1742-ben modellgyűjteményt, az ún. *Theatrum oeconomicum*-ot hozta létre, melyben 1771-ben Svédország különböző részeiből 23 ágyékét és 18 tőrökét számoltak össze. Az 1:6 méretarányos ekemodellék legnagyobb része még ma is tanulmányozható és éppen JIRLOW ellenőrzése és megállapítása szerint azok hiteles forrásként minden vonatkozásban elfogadhatóak. Éppen ilyenek a XVIII. század második feléből származó és a Királyi Mezőgazdasági Akadémia gyűjteményében fennmaradt ekemodellék is. A két gyűjtemény lehetővé teszi, hogy a XVIII. század legfontosabb ekeformáit a svéd területen tájanként lehessen tanulmányozni. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy az első évszámmal ellátott teljes eke 1741-ből származik, akkor mindez olyan előny, amellyel kevés más ország rendelkezik.

Az 1700 előtti források már lényegesen szűkebbek. Ezek közül JIRLOW a nagyszámú falupecsétet használja, de az ezeken található ekeábrázolások a hely kiesinsége miatt rendkívül elnagyoltak és csak bizonyos fenntartással használhatók. Saját tapasztalatom szerint nálunk ezek nem mindig felelnek meg a helyi formának, hiszen a pecsétet készítő rézmetsző a legtöbb esetben nem ismerte a helyi ekéket, sőt sok esetben nem is lakott az adott községben vagy városban. Így ezeket az ábrázolásokat csak megfelelő forráskritikával szabad felhasználni. Ezenkívül JIRLOW a templomi freskó-festészetet

is tanulmányozza, de a szerző szerint ezek nem bizonyulnak minden esetben megfelelő forrásnak.

A legfontosabb azonban, hogy a mintegy 1000 kisebb-nagyobb svéd múzeum, helytörténeti gyűjtemény legfontosabb ekéit megismerte és felhasználta, elsősorban azok a területeken, ahonnan még megfelelő adatokkal nem rendelkezett. Természetesen a legjelentősebb gyűjtemények a nagy múzeumokban, így elsősorban a stockholmi Nordiska Museetben találhatók.

Mindezeken kívül jelentős levéltári anyagot is áttekintett és különösen felhívja a figyelmet a leltárakra, hagyatéki kimutatásokra, végrendeletekre, melyek egy-egy új formájú ekevas, kormány elterjedésére is utalnak.

Végül a terminológiát, az eke szókincsét is figyelemmel kíséri és az ebből adódó lehetőségeket szerencsés kézzel értékesíti. Megállapítja, hogy egy eszköznek az átvételével rendszerint annak elnevezése is átkerül az átadó nyelvből és ez vonatkozik a résznevezésekre is. Magam a magyar nyelvben részletesen megvizsgáltam az eke és részeinek terminológiáját és azt tapasztaltam, hogy az átadás és átvétel kérdése nálunk korántsem ilyen egyszerű. Előfordul ugyan az is, hogy a tárgy magával hozza a nevét, de igen sok esetben a hasonlóság vagy más alapon az átvevő nyelv már meglévő szókészletéből kap elnevezést. Sokkal több és részletesebb vizsgálat lenne szükséges ahhoz, hogy a tárgyi és szókincsbeli átvételek összefüggéseinek feltételezhetően meglévő törvényszerűségeit megismerhessük.

A sok forrás közül azonban hiányzik az ásatásokból előkerült és a régészet által értékelt anyag. Az eke vas alkatrészeinek alakja (ekevas, csoroszllya, ekeláne) pedig nemcsak a fából készült vázon való elhelyezkedésükről tanúskodik, hanem az eke munkájáról is sok mindent elárul. A régészeti adatok segítségével a korábbi korszakok nyelvészeti adatait jól lehet egyeztetni és így azok bizonyító erejét növelni.

A svéd ekék számos változatát és egymástól eltérő formáit nem kívánom ismertetni, a szakmabeli érdeklődő ezeket gazdagon illusztrálva megtalálhatja ebben a mintaszerű összefoglalásban. Inkább néhány olyan kérdésre szeretném felhívni a figyelmet, amikor az ekék fejlődése hasonló módon alakult vagy éppen eltért attól, mint azt nálunk megfigyelhettem.

Egyes ekeformák elterjedésében kétségtelenül szerepe volt a telepítésnek, vándorlásoknak. Így Közép-Svédországban a soha-típusú, villás ekéket a finnek honosították meg. Ennél későbbi az a vándorlás, amikor a värmlandi kisparaszatok, mint időszaki munkások magukkal vitték ekéjüket, hanem hasogatójukat is. Ilyen vándorlásról 1773-ban tudunk először és megléte a XIX. században is nyomon kísérhető. Ezzel magyarázható, hogy a Värmlandi hasogató olyan széles körben elterjedt. Ehhez hasonló eszközterjedésre nálunk nincsen példa, mert ekével rendelkező paraszatok nem vállaltak időszaki munkát. Ez Magyarországon elsősorban az aratásra és eséplésre korlátozódott.

Nagyon érdekesek azok a megállapítások, melyeket a vasekék elterjedésével kapcsolatban tesz és igyekszik ebben az egyes társadalmi rétegek, osztályok szerepét meghatározni. A XVIII. században a vezető birtokos osztályok nagyon érdeklődtek az új mezőgazdasági eszközök és így elsősorban az ekék iránt. Ezek azonban külföldről származva szélesebb körben nem terjedhettek el. A jobbágyság még csak hírt sem szerzett róluk, de különben sem tudta volna rendkívül magas árakat megfizetni. Azokon a területeken, ahol a jobbágyság intézménye fennmaradt, az új eszközök nem terjedtek. A földesúr ugyanis robotban műveltette földjét és így saját maga mezőgazdasági eszközöket nem vagy csak igen kis számban tartott. A jobbágyok pedig nem voltak érdekelve abban, hogy új eszközöket szerezzenek, hiszen ha azokkal magasabb terméseredményeket lehetett elérni, az csak az urak hasznát növelte. Így tehát a feudális kötöttségek Svédországban is a fejlődés gátlójává váltak.

Pontosan ugyanez volt a helyzet nálunk is és szinte szóról szóra ugyanígy fogalmazza ezt meg a Mezei Gazdák Barátja című folyóirat 1830-ban: „Mert a jobbágy a ki ugyanazon eszközzel dolgozik az urának, mellyel a maga földjeit műveli, nem könnyen áll rá arra, hogy azt ujjal, ha szinte jobbal is felcsérlje” (147—148).

Egészen más volt azonban a helyzet Svédországban ott, ahol szabadparaszatok éltek, mert ezeken a területeken a parasztok élen jártak új eszközök és módszerek alkalmazásában, különösen attól kezdve, amikor a XIX. század elején az országon belül is megindult az ekegyártás. Azokon a területeken pedig, ahol a jobbágyfelszabadítás megtörtént — akárcsak nálunk — a parasztság gazdagabb rétegei azonnal bekapcsolódtak a kapitalista fejlődésbe és igyekeztek a legújabb eszközöket, ekéket megszerezni.

JIRLOW kitűnő könyvét azzal a gondolattal teszi le az olvasó, hogy milyen jó lenne, ha minden európai ország rendelkezne egy ilyen összefoglalással, mely nyelvtől tekintve is könnyen hozzáférhető. Kétségtelen, hogy az ilyen összefoglalások nagy mér-

tékben segítik az általános ekeutatást is. Különösen akkor, ha mint ez a könyv is nemcsak rendezett anyagot, hanem módszertani útmutatást is nyújt.

BALASSA IVÁN

Tools and Tillage

A Journal on the History of the Implements of Cultivation and other Agricultural Processes. Edited by Axel STEENSBERG, Alexander FENTON and Grith LERCHE. Vol. I:3. Copenhagen 1970.

Örömmel vettem kezembe a *Tools and Tillage* legújabb számát, mely bizonyítéka annak, hogy az első szám bevezetőjében a szerkesztők által bejelentett célkitűzések sorra megvalósulnak, a rendszeres megjelenés pedig arról vall, hogy a kiadványsorozat a kezdeti nehézségeken túljutott és állandósult. A földművelési munkaeszközök kutatásának sokáig nélkülözött nemzetközi fóruma a korábbi számokban elsősorban azokkal a művelési formákkal foglalkozott, melyeket az eke használata jellemez. A következő füzetekben azonban részletesen kívánnak foglalkozni más talajmegmunkáló szerszámokkal, így pl. az ásóval és kapával is. Ezenkívül áttekintést fognak nyújtani az ekevasak és csoroszlyák östörténetéről és középkori formáiról elsősorban Skandináviában és Angliában, de a tanulmányok később egész Európát felölelik. A remélhetőleg egyre szaporodó füzetek nemcsak az eke és a szántás kutatásának nélkülözhetetlen forrásai, hanem módszertanilag is rendkívül jelentősek és a kutatás új, technikai lehetőségeire is rámutatnak.

LERCHE G. ez alkalommal a dániai későközépkori ekékről értekezik (*The Ploughs of Medieval Denmark*. 131–149) három nemrégiben feltárt lelet alapján, melyhez még néhány már korábban is ismert példány is járul. Így lehetőség nyílt arra, hogy a későközépkori Dánia ekéinek legfontosabbjait eredeti darabok, illetve töredékek alapján részletesen lehessen vizsgálni. Szerencsés bemutatási mód az ekék legfontosabb adatainak táblázatba sorolása, melyből azt is leolvashatjuk, hogy a C 14 vizsgálatok eredménye alapján a moesártalajból előkerült ekék és ekerészek 1510 ± 100 – 1620 ± 100 közötti időben készültek. Ezeket, analógiaként, néhány XVIII–XIX. századi példány egészíti ki. Valamennyi bemutatott példány talpas eke, melynek talpát a gerendellyel köldök kötötte össze. Az ekék talpába kopást csökkentő kő, illetve kavics darabkákat foglaltak, melyek elhelyezéséből, kopásából számos következtetést lehet az eszköz általános használatával kapcsolatban levonni. A továbbiakban megismerhetünk egy olyan egyedülálló talyiga tengelyt, melynek alsó részét ugyancsak kavicsokkal védtek az elhasználódással szemben. Itt azonban a kavicsok elhelyezése más irányú, mint az eketalpak esetében. Először is maguk a kavicsok is kisebbek, laposabbak, másrészt elhasználódásuk nem hosszanti, hanem kereszt irányú. A szerző a továbbiakban egy eddig eléggé nem hangsúlyozott kérdésre irányítja a figyelmet. A dán későközépkori ekék egy jelentős részén a köldök talp felőli végében egy lyukat találni, melybe a nyílalakú, nyeles ekevasat erősítették. Ilyen ekevasakat (dán *vognse*) a dán korai középkorból is ki lehet mutatni. Maga a szó összefügg az ófelnémet *wagansō* és távolabbról a latin *vomis*, *vomer* „Schar” jelentésű szóval. Az óporosz *vagnis* „Sech” is idekapcsolható. Ez utóbbi jelentése minden valószínűség szerint arra vezethető vissza, hogy pl. a mecklenburgi ekén az ekevasat hasonlóképpen erősítették meg, mint a csoroszlyát az általánosan ismert ágyekén. Az érdekes fejtegetés a kutatás új lehetőségeit nyitja meg és a sok eredményt ígérő úton az első lépéseket már meg is teszi a szerző.

LERCHE G. egy kisebb közleményben (*Pebbles from Wheelploughs*. 150) arra hívja fel a figyelmet, hogy Dánia egyes területein olyan, a használat nyomát mutató, kavicsokat lehet találni, melyek a fentiek ismeretében, arról tanúskodnak, hogy ezen a területen talyigás ekét használtak.

NIELSEN V.: Vaskori szántásnyomok az északjütlandi Store Vildmoseban (*Iron Age Plough-Marks in Store Vildmose*, North Jutland. 151–165). Store Vildmose egy ma már kiszáritott ösmocsár, ahol a tőzeg alatti homokban mintegy 2 km²-nyi területen vaskori szántásnyomokat fedeztek fel. A területből az elmúlt évek során mintegy 1000 m²-nyi területet a tőzegtől megtisztítottak és az így tanulmányozható ekenyomokból a művelési módra, a földhasználatra tudtak következtetést levonni. Megállapították, hogy a területet hosszú időn át szántották és a nyomok arról tanúskodtak, hogy azok két különböző méretű és különböző szögben elhelyezett szántóhegytől származnak. Az ekenyomok sok esetben keresztiek egymást és ilyenkor szinte kötegben jelentkeznek. Elvileg fennáll annak a lehetősége is, hogy a nyomok relatív kronológiáját meg lehessen állapítani. A barázdák általában 25–30 cm távolságra húzódnak egymástól. Jellemző, hogy a parcellák

végében, mintegy 2 m széles területen a nyomok sűrűbben futnak, mert ezen a részen fordultak meg az ekével. A parcellák mesgyei jól elválnak egymástól, melyből a földhasználatra, a földdarabok formájára lehet következtetni. A Dán Művelődésügyi Minisztérium az egész területet megvásárolta és ezzel lehetővé tette a további kutatást. A szántásnyomok feltárásának újabb eredménye ismételen felveti a magyar szakemberekben a hiányérzetet, hiszen eddig nálunk még csak kísérlet sem történt ilyen jellegű kutatásokra, pedig ezek tennék lehetővé egy-egy korszak szántóföldi művelésmódjának behatóbb és megbízhatóbb tanulmányozását.

NIELSEN S.: Az első aratógépek Dániában (*The first Reaping Machines in Denmark*. 166–174). Ez a tanulmány annak bizonyítéka, hogy a folyóirat szerkesztői a mezőgazdasági technika újkori fejlődése bemutatásának is helyet biztosítanak. Mint köztudomás az első valóban jól működő aratógépet McCORMICK 1831-ben Amerikában találta fel, de rendszeres gyártása csak az 1840-es években indult meg. Európában az 1851. évi Londoni Világkiállításon mutatták be először a McCORMICK-féle aratógépet és a következő évben már Dániába is elkerült egy példánya, melyet most a Dán Mezőgazdasági Múzeum őriz. Ugyanitt található ennek egy javított (*Burgess and Key-Maschine*) 1859-ben készült változata. A múlt század közepétől kezdve a dán konstruktőrök is kísérleteztek aratógép tervezésével és gyártásával. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ezeket Dániában széltére használták volna, hiszen erre a gazdasági feltételek ekkor még nem értek meg. Egyrészt az ország az aratógépek nagyszámú gyártására nem volt berendezkedve másrészt a parasztok is idegenkedtek az összetett, nehezen kezelhető és drága géptől. Nagyobb arányú terjedésére csak 1870 után került sor, amikor az iparosodás bizonyos munkaerőhiányt okozott a mezőgazdaságban és ez általában gépek alkalmazására kényszerítette a nagyobb gazdaságokat.

FENTON A.: *Ekedal*. Egy skót forrás az eke középkori történetéhez (*The Plough-Song. A Scottish Source for Medieval Plough History*. 175–191). Az eke kutatásba újabban folklor adatokat is bevonnak, mert így az ekéről és annak használatáról, a vele dolgozó emberről átfogóbb képet lehet nyerni. A FENTON által vizsgált ekedal, minden valószínűség szerint a XVI. századból származik ugyan, de csak 1666-ban jelent meg először nyomtatásban. A szöveg egy nyolcökör vontatta ekét ír le és minden egyes pár ökör nevét is megadja. Az eke mellett dolgozó emberek száma általában kettő volt ugyan (a szántó és az ostoros), itt mégis húsz különböző személy megnevezését kapjuk, akik az ekét előkészítették, használták és minden bizonnyal a szerszámnak és a vonóerőnek is tulajdonosai lehettek. Gondos vizsgálat után a szerző megállapítja, hogy a dal semmiképpen sem keletkezhetett angol befolyásra, mert a leírt eke formája alapján, csak skót lehetett. Vizsgálódásába a XVI–XVII. századi sírkövek eke és ekerész ábrázolásait is bevonja és így a két forrás segítségével a korszak ekéjét és annak használatát szemléletesen meg tudja rajzolni. A tanulmány módszertanilag is fontos, mert eddig kevésbé ismert forráscsoportokat használ fel jó eredménnyel. A gondolatébresztő tanulmány nyomán bennünk is felvetődik, hogy sokkal inkább törődnünk kellene a sírkövek mezőgazdasági vonatkozású ábrázolásaival és érdemes volna kideríteni annak az ekedalnak az eredetét (pl. KÁLMÁNY Lajos Szőregről, Szűcs Sándor a Bihar megyei Nagysárétról jegyezte fel), melyet már többször közöltek az utóbbi században. E dalnak gondos és a FENTONéhoz hasonló részletes vizsgálata az eke formájára és használatára nézve is számos hasznos útbaigazítást adhat.

LINNARD W.: Az irtásos földművelés technikája és műszavai Oroszországban (*Terms and Techniques in Shifting Cultivation in Russia*. 192–197) című tanulmányában a hatalmas terület és anyag vázaltszerű áttekintését sem nyújtja. Míg a többi tanulmányok új és eddig ismeretlen adatokat hozva elmélyült feldolgozások, addig LINNARD legfeljebb ismeretetre vállalkozott, de itt is csak úgy, hogy a hozzáférhető irodalomnak csak egy nagyon kis részét használta.

Végül a füzet néhány ekével foglalkozó fontos kiadvány (AVITSUR A., BENTZIN U., JIRLOW R., és POEL J. M. G) és egy kapáról szóló értekezés (MARKUS M) ismertetésével zárul.

Őszintén reméljük, hogy a kiváló füzetsorozat minél előbb Európa számos országában dolgozó mezőgazdasági munkaeszköztörténeti kutatók, nemcsak közlő, hanem irányt szabó orgánumává is válik.

BALASSA IVÁN

Lixfeld, Hannjost: *Gott und Teufel als Weltschöpfer. Eine Untersuchung über die dualistische Tiererschaffung in der europäischen und außereuropäischen Volksüberlieferung*

München, 1971. Wilhelm Fink Verlag, (4) + 219 S. (Motive — Freiburger Folkloristische Forschungen: Band 2.)

1966-ban a mainzi egyetemen készült ez a disszertáció, amelynek szerzője jelenleg a freiburgi egyetem folklorisztikai intézetében, Lutz RÖHRICH professzor asszisztensként dolgozik. RÖHRICH adta a témát is, annak a tervnek a keretében, amelynek során az összehasonlító mese- és mondakutatást új alapokra kísérte meg helyezni. Amint ez más tanítványai, elsősorban BREDNICH és PETZOLDT időközben megjelent disszertációiból kiderült, a terv máris mintegy valóra vált, és egyre inkább módunkban áll egy freiburgi (azelőtt mainzi) népi-elbeszélés-kutató iskoláról beszélnünk. Ennek új vonásai is megfigyelhetők LIXFELD kitűnő monográfiájában, mindazáltal a beszámolót rögtön azzal kell kezdeni, hogy ez az 1971-ben megjelent könyv voltaképpen már 1966-ban készen állt. Nem annyira apróbb adatok hiányoznak a kötetből (ezeket mintaszerű gondossággal feldolgozta a szerző), inkább metodikai következtetések terén érződik a fél évtized a mű megírása és megjelentetése között. Éppen ezért viszont ez a könyv mintegy paradigmatikusan megmutatja RÖHRICH összehasonlító koncepciójának minden lényeges vonását.

Amikor az előbb a mesterről beszéltünk, nem jelenti ez azt, hogy a disszertáns egyéni érdemei kisebbek lennének. Hatalmas anyag, amelynek már összegyűjtése is évek munkája; kitűnő csoportosítás, a lényegretörésből származó szűkszavúság; a következtetésekben a történeti és összehasonlító filológia terén is szokatlan alapaosság és szoliditás jelzik a szerző érdemét. A témaválasztás is kitűnő, egy fontos, nemzetközileg jól adatolt hagyománytömről esik szó. Kitűnő, használható monográfia.

A bevezetés körülhatárolja a monográfia témáját, a dualisztikus eredetmondák közül csak az ördög és az isten világteremtő figuráját középpontba állító történetekkel foglalkozik. A mű első, nagyobbik felében az ilyen történetek csoportosítása található. A több mint 350 történet csoportosítása önmagában sem volt könnyű feladat. LIXFELD négy fő csoportot különböztet meg (*Entschaffung von gegensätzlichen Tieren — Kampf der Geschöpfe — Die Belebung der Geschöpfe — Gottes und Teufels Herde*), de anyagát nem így, hanem redakcióként közli, amely redakciókat a szóban forgó állatok fajtái és a szövegben megtalálható cselekmény mikéntjéhez igazodva részletesebben különbözteti meg. 12 ilyen redakciót állapít meg, ezeken belül alcsoportokat is, és gyakran az egyes redakciókat népenként vagy lokális tömbönként is tagolja. Mivel nincs külön földrajzi variánsmutató a könyvben (az egyes szövegeket említésük helyén idézi), az első rész végén röviden összegezi az egyes redakciók földrajzi elterjedésének tanulságait.

E rövid, de fontos fejezetben LIXFELD abból indul ki, hogy Európán kívül voltképpen jelentéktelen a történetek elterjedése. Európából Ibéria és Nagy-Britannia területe marad üresen (ismertek viszont katalán és homályos kelta adatok). Az egyes fő csoportok elterjedése különböző. Feltűnő a megelevenítés megoldásának népszerűsége Kelet-Európában, valamint a Baltikum és a déleurópai hagyomány viszonylag erős összekapcsolása. (Ez utóbbit egyre több néprajzi tény bizonyítja, és éppen dualisztikus eredetmondák esetében könnyű lenne merő vallásos elgondolások vándorlására gondolnunk — éppen a kapcsolatok sokrétűsége miatt azonban óvatosak kellene lennünk a következtetések indokolást tartalmazó részében.) LIXFELD maga hivatkozik arra, hogy a finn iskola hagyományos „földrajzi-történeti” megközelítése nem adhat itt választ a feltehető kérdésekre. Ugyanis az adatok mintegy azt sugallják, hogy a régebbi nyugateurópai irodalmi adatokat egy idő után felváltanak a szóbeliségre visszavezethető keleteurópai szövegek — nem tudjuk azonban, ez csak forrásaink csalóka látszata, vagy csakugyan lényegbevágó, folklorisztikai tény.

Ezért is nagy a fontossága bizonyos ideológiai-vallásos elképzelések vizsgálatának, mivel mind a teremtés, mind az isten-ördög oppozíció milyenségében ezek döntő szerepet játszhattak. Ezzel a kérdéssel két szempontból foglalkozik a szerző. Könyve második fejezetében az idevágó elbeszélések műfaji és funkcióbeli sajátosságait közeli megismeréssel (itt a szereplőket, az ábrázolás módját, a történetek művészi módszerét is vizsgálja, és végül is a népi próza műfajának „nominalista” felfogásánál köt ki); majd a harmadik fejezet a történeti rétegek és a keletkezés kérdését vizsgálja egyetlen módon. Ebben a részben a szövegek datált régiségéből indul ki, majd megemlíti a korábbi kutatás belső érvekre építő datálási kísérleteit. Amint ez köztudott, és kézenfekvő is, a dualisztikus eredetmondákat már többen vallástörténeti ötletekkel próbálták korhoz kötni. LIXFELD külön fog-

lalkozik az ilyen teóriákkal: a Biblia nyomát keresőkkel, az iráni vallási dualizmust kimutatókkal, a bogumil ideológia vélhető hatásával. E részekkel kapcsolatban a szerző véleménye az, hogy a Biblia lényeges, bár másodlagos hatást gyakorolt a történetek elterjedésére és megformálásának módjára. A bogumil befolyás nyomai a népi változatok földrajzi elterjedésében mintha igazolhatók lennének, és a vallástörténészek a maguk eszközeivel bizonyítottak veszik a bogumil ideológia perzsa kapcsolatait is. Mindazáltal még korántsem világos a dualisztikus eredetmondák egészének életútja. LIXFELD hivatkozik is PEUCKERT (és mások) kifogásaira, akik kételkedtek DÄHNHARDT (és mások) monogenetikus, pán-iráni eredetmonda-eredeztetésében, és az eredetmondát poligenetikus képződésnek tartották, amelynek archaikusabb formáit az egész világ, vagy legalábbis annak egyszerűbb részei megőrizték. LIXFELD a maga könyvének végén nem kis szkepszissel hivatkozik rájuk. Óvatosan megfogalmazott véleményét talán így lehetne pontosan visszaadni: általában a dualisztikus eredetmondákat illetően kétféle elképzelés alakult ki, monogenetikus (iráni eredettel) és poligenetikus (különös tekintettel a cirkumpoláris hagyomány archaikus voltára). Ezek között nem dőlt el a vita, pedig csak az egész eredetmondahagyomány keletkezésének ismeretében lehetne eldönteni azt a speciális kérdést: hogyan és mikor jöttek létre az eredetmondáknak e könyvben tárgyalt típusai.

Mivel maga a szerző is későbbi kutatások eredményeitől várja következtetéseit tovább folytatását, minckünk is meg kell torpannunk. A kérdés vallástörténeti háttérén kívül ugyanis van a dualizmusnak társadalomtörténeti vetülete vagy magyarázata is. Ez a kérdéskör — csakugyan — még sokszorta bonyolultabb, mint az előbbi, a dualisztikus mondáké. Legutóbb (megint csak egyetlen módon, de gondolatébresztően) A. M. ZOLOTAREV poszthumusz monográfiája foglalkozott e kérdéssel (*Rodovoj sztroj i pervobitnaja mifologija*. Moszkva, 1964). Ő csak a negyvenes évekig kísérhette figyelemmel a nemzetközi kutatás idevágó eredményeit, és közben hatalmasat fejlődött a dualisztikus társadalomszervezet és a dualisztikus mitológia kutatása (nem utolsósorban MÉTRAUX és LÉVI-STRAUSS amerikanisztikai munkássága révén) — éppen ezért valószínűsége külön monográfia feladata lehetne a kérdés mai helyzetének feldolgozása. LIXFELD talán a kelleténél is nagyobb óvatossággal húzódozott a felelettől, a probléma bonyolultsága azonban szinte indokolja ezt. Csupán arra szerettem volna hivatkozni, hogy a dualisztikus eredetmondák kutatása ilyen perspektívából nézve is rendkívül fontos kutatási terület. Még újabbban a szovjet mitológiai-szemiotikai kutatás hívta fel a figyelmet a duális oppozíciók nagy fontosságára. IVANOV és TOPOROV, OGBENYIN és mások dolgozatai után itt is nagyon érdemesnek látszik e téma tisztábban szemiotikai jellegű felvetése. Nem csupán a módszertani újdonság varázsa csábít erre, hanem az a gondolat is, hogy talán éppen az oppozíciók típusainak a megragadásával lehetne társadalomtörténetileg datálni a dualisztikus eredetmondákat. Jól összefoglalja ezt a perspektívát, benne a maga epika-történeti koncepciójára is utalva (amelyben megintcsak nagy szerepet kapott a dualisztikus eredetmondák kutatása) MELETYINSZKIJ (Vö. E. MELETYINSZKIJ — D. SEGAL: *Structuralisme et sémiotique en U. R. S. S.* In: *Diogenè* No. 73. Janvier-Mars 1971, különösen 108 — 112).

Ami a kötetben felhasznált magyar anyagot illeti, DÖMÖTÖR Tekla, GUNDA Béla és SCHEIBER Sándor segítségét köszöni a szerző. Csakugyan, a magyar mondákat a maguk helyén szerepelnek az egyes fejezetekben. Kár, hogy a NAGY Iлона által készülő magyar eredetmondakatalógus anyagát már nem tudta felhasználni. Ugyanis a magyar anyag bővebb, mint LIXFELD tanácsadói vélték. Erdemben azonban nem változik a kép az ilyen adatok bevonása után sem. Természetes, hogy a magyar folklorisztikát az érdekelne elsősorban, mit mond a nemzetközi monográfus a magyar változatokról. LIXFELD könyve 34. lapján, a C) redakcióban tárgyalja az általa ismert 8 magyar szöveget. Közülük legalább 4 KÁLMÁNY délvidéki gyűjtéséből származik. Ez a bogumil eredet mellett szóló érv lenne, bár feltűnő, hogy éppen ebből a redakcióból egyetlen szlovén adattól eltekintve nincs balkáni változatunk, és az egész redakció igen szórványosan elterjedt az egész Európában. Újabb gyűjtések azt bizonyították, hogy a magyar eredetmonda talán országosan is elterjedt. A pontosabb történeti és filológiai vizsgálat előtt azzal zárhatjuk a szemlét, hogy a mi hagyományunk értelmezése esetében is egyelőre meg kell elégednünk óvatos, szkeptikus hallgatással.

Visszatérve a RÖHRICH-iskola mesekutató módszertanára, a kezdeményező abból indult ki, hogy bizonyos összefüggő történet-csoportokat kell vizsgálni, amelyeknek a szűzsén kívül más (leginkább hiedelem jellegű) összetartó erejük is van. Már BREDNICH-nek a sors-történetekről írott monográfiája (FFC 193) bizonyította, hogy az ilyen kutatás elvégezhető. LIXFELD monográfiája annyiban tér el ettől, hogy egy teljes műfajt, az eredetmondát vizsgálja (noha most ebből csak a dualisztikus eredetmondák egy csoportjára vonatkozó elgondolásait mutatja be). A kutatásból kiviláglik, hogy egyrészt

az AARNE—THOMPSON koncepció szerint mesének tartott történetek egy része voltaképpen monda; másrészt az is, hogy az ilyen mondák összehasonlító kutatása elvégezhető, megoldható feladat. Mindkét monográfus végül is „monda-műfajok” vizsgálatát adta, és ebben a freiburgi iskola eltér például VON SYDOW elgondolásaitól, aki ugyan javasolta az izolált mesetípus-kutatás helyébe a nagyobb szerveződési egységek vizsgálatát, és maga számtalan műfaji konstrukcióval állt elő, mindazáltal a sydowi koncepció nyomán elkészült monográfiák továbbra is egy-egy mesetípus vizsgálatát nyújtották, noha új szempontok figyelembevételével. RÖHRICH tanítványainak a mondára és a mondaműfajokra irányulása jellemző tünet. Ugyanakkor nem oldja meg a mesekutatás, vagy általában a prózai epika kutatásának számos kérdését. Jogosult például LIXFELD óvatossága az eredeztetéssel kapcsolatban, amikor azonban végül is nyitva hagyja a kérdést, ez arra mutat, hogy a jelen módszertan kiegészítendő. Mivel? Egyrészt egy formalizáltabb, morfológizáltabb szemlélettel, a történeti—strukturális és az összehasonlító szemiotikai analízisnek azzal a válfajával, amelyre a fentebbiekben szovjet kutatók műveire hivatkozva már utaltam. Másrészt a monda és az eredetmonda primitívebb vallástörténeti és társadalomszervezetre utaló vizsgálatával. LIXFELD mindkét változtatást előleghi munkájában (talán a szemiotikai oppozíciók kutatását nem említette maga is az elvégzendő feladatok között), és éppen azért hangoztathatjuk az ilyen kutatások fontosságát, mivel ehhez az előzményeket megtalálhatjuk művében. Nem titok, ha a freiburgi iskola ilyen értelemben kitágítja, befejezi működését, a folklorisztikában világraszóló eredményeket ér majd el.

VOIGT VILMOS

Popovic, Anton: Štrukturalizmus v slovenskej vede

(A strukturalizmus a szlovák tudományosságban) 1931—1949. Dejiny, texty, bibliografia (Története, szövegei, bibliográfiája). Martin, 1970. Matica Slovenská, 174.

Az európai közvélemény előtt közismert, hogy századunkban az orosz formalizmus után a legjelentősebb újító törekvések a cseh strukturalizmus keretein belül jelentkeztek a filológiai tudományok terén. Az már kevésbé köztudott, hogy e „cseh” irányzat szlovák földön is jelentős volt; és az a számunkra elsősorban fontos tény is gyakran elfelejtett, hogy a néprajzi kutatások különböző ágazataiban is megjelent. A kitűnő pozsonyi irodalomtudós, POPOVIČ könyve számunkra azért fontos, mivel e tényekre hívja fel a figyelmet. Magán a szlovák (és egyáltalán a csehszlovák) kutatáson belül ugyan mindig ismeretek voltak a szlovák strukturalizmus legfontosabb adatai, mindazáltal a könyvnek itt is megvan a maga jelentősége: jobban, pontosabban idézi ezeket, összefüggéseket állapít meg és értékkel. Általában véve azt mondhatjuk, hogy kitűnő, egyik legkitűnőbb összefoglalása az európai strukturalizmus egy jelentős ágazatának.

A kötet három fő részből áll. Előbb, majd hetven lapon az iskola történetének és elveinek a bemutatása következik. Ezt követi 19 szemelvény: tanulmányok, könyvrészek, amelyekben a szlovák strukturalizmus módszerei, elgondolásai a legjobban érvényesülnek. Közük van BOGATIRJOV klasszikus tanulmánya a „néprajzi és folklorisztikai funkció—strukturális módszer”-ről; MELICHERČIK könyvének részlete, amelyben a „jel és jelentés problémájának néprajzi megközelítésével foglalkozik; valamint több olyan irodalmi, nyelvészeti tanulmány, amelynek eredményeit nyilvánvaló módon alkalmazni lehet a folklorisztikában is. A kötet végén kitűnően csoportosított, tematikusan elrendezett formában 359 tételes bibliográfiája található a szlovák (vagy szlovákiai) strukturalizmusnak. Szinte minden rovatban találhatunk érdekes munkákat, mégis a külön folklorisztikai—etnográfiai részleg (254—296 tételek) a legérdekesebb. Itt főként a már említett két szerző dolgozatai találhatók meg, rajtuk kívül Viktor KOCHOL és Rudolf MRLIAN tanulmányait idézik. A bevezető történeti áttekintéséhez külön nemzetközi bibliográfia készült. A kötet legvégén rövid de velős angol rezümé teszi hozzáférhetővé a legfőbb állításokat.

POPOVIČ pontosan és helyesen vázolja a szlovák strukturalizmus lényegét. Ez az irányzat 1938-ban alakult ki, és bizonyos megszakítással 1950-ig működött. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mivel a nyugati strukturalizmusoknál ilymódon régebbi, korábbi. A könyv már nem említi, hogy az utóbbi fél évtizedben újra indult, és ma a František MIKO körül csoportosult irodalmárok és nyelvészek jóvoltából egyre nagyobb hazai és nemzetközi ismeretségre tesz szert; jelenleg ugyanis a LOTMAN és USZPENSZKIJ nevével jellemezhető szemiotikai szövegelemzés valóságos magasiskoláját képviselik. Ami a múltat illeti, 1938-tól 1941-ig, majd 1945-től 1950-ig működött Pozsonyban az úgynevezett „Tudományok szintézise” kör, mely a filozófus HRUŠOVSKÝ közvetítésével a bécsi

logikai szintétikai törekvéseket is meghonosította Szlovákiában. Ez a mozzanat a prágai strukturalizmusból jobbra hiányzott. A szlovák strukturalisták természetesen tanultak prágai elődeiktől, kollegáiktól, de közvetlenül is merítettek az orosz formalizmus műveiből. Legnagyobb személyes hatással BOGATIRJOV, ISZACSENKO, és maga JAKOBSON volt nézeteikre. Sajátos vonása a szlovák strukturalizmusnak a néprajz és a folklorisztika iránti érdeklődése: ebben messze felülmúlják prágai kollegáikat, ahol ilyen irányzat nem alakult ki, máig sem. A második világháború után öt évig működött a pozsonyi nyelvészeti kör, ennek szintézisre törekvése azonban nem fejeződhetett be akkor, és inkább ma várhatjuk az iskola elveinek nagyszabású összefoglalását.

POPOVIČ a bevezetőben egész sor, a strukturalizmus metodikáját általában érintő kérdéssel foglalkozik, ezekre más alkalommal érdemes lenne külön is kitérni. Most csak a mű kitűnő tudománytörténeti összegezését érinthettük. Néprajzi szempontból hasonló munkára lenne szükségünk az orosz formalizmus, kisebb mértékig még a lengyel strukturalizmus köréből. Más kelet-európai országban ekkor, a második világháború előtt hasonló gondolatok nem alakultak ki. Igaz ugyan, hogy Amerikában és Nyugat-Európában is csak évekkel később bontakozott ki az ilyen kutatás. Ezért is némi büszkeséggel vehetjük kézbe e kötetet: valahol itt kell keresnünk keleteurópai tudományelméleti örökségünket.

VOIGT VILMOS

Jansen J. V.: *De Eskimo's. Museum Voor Land-en Volkenkunde, Rotterdam*

Rotterdam, 1958. 36 p. (*Az eszkimók.*)

A nagy hírű rotterdami néprajzi múzeum füzet sorozatában megjelent rövid összefoglalás rámutat az eszkimó-kérdés minden lényeges mozzanatára. Eredetük ismertetése után különféle csoportjaikat, lakóhelyeiket (térképpel szemléltetetten) és életmódjukat mutatja be. Nagyobb részletességgel foglalkozik anyagi kultúrájukkal; a ruházkodás, élelemszerzés, lakóhelyépítés, közlekedés anyagait, eszközeit és technikáját tárgyalja. Az elmondottakat jó fényképek és egy rövid, csak a legfontosabb irodalmat felsoroló bibliográfia mélyítik el.

DANKÓ IMRE

Owen Trefor M.: *Welsh Folk Customs*

National Museum of Wales, Welsh Folk Museum. Cardiff, 1959. 258 p. — 16 t. —
(*Walesi népszokások*)

A monografikus igényvel készült könyv egyik legszebb bizonyítéka a Walesi Nemzeti Múzeum (cardiff) St. Fagansban működő Néprajzi Múzeuma széleskörű és igen eredményes kutató- és feldolgozó munkájának. Bátran állíthatjuk, hogy kevés nép-dicsőkedhet olyan szokásfeldolgozással, mint a walesi. Az előttünk fekvő könyv nem annyira terjedelmét tekintve impozáns, mint inkább teljességre törekvésében, összegező szándékában. Nyilvánvaló, a teljességre törekvésében és esetben sem azonos a hiánytalansággal. Mert hiszen a walesi népszokásoknak is sok olyan apró részlete, elszórt feldolgozása, egy-egy adatközlésbe veszett publikációja van, amit a szerző nem vett figyelembe vagy talán nem is ismer. Ez a körülmény azonban nem zárja ki, hogy munkája teljes és eredményesen összegező: monográfia, a fogalom valóságos tartalmának megfelelően.

A monográfia egy bizonyos teljesség és összegezés, és emellett rendszerezés is. Nem csupán a különféle adatok egymás mellé állogatása, hanem kellő szelektálás, következetes csoportosítás és lehetséges összevetés. Sok adat, ismeretlen részlet válhat és válik is esetenként jelentőssé, sőt olykor talán ismertté is minden különösebb kutatás nélkül, csupán a rendelkezésre álló adatok, anyag szelektálása, csoportosítása és méginkább összevetése által. Úgy érezzük, hogy OWEN T. M. monográfiája is ilyen. És sokkal inkább ilyen a mi számunkra, akik oly távol élünk a walesi néptől, akik annyira nem ismerjük életét, szokásait, akik éppen az előttünk fekvő összefoglaló nyomán leszünk otthonosak a walesi népeletben. Talán feleslegesnek hat megemlíteni, de szükséges, hogy a walesi néprajzi (-és természetesen egyéb) kutatások azért is annyira eredményesek, mert mind a kutatók, mind a közönség elsősorú walesi nemzeti ügynek tekintik múlt- és jelenbeli életük minél jobb megismerését és megismertetését. A walesi népre vonatkozó tudományos

kutatások hazafias tettek, amelyek elvégzéséhez, az eredmények közreadásához ilyen értelemben viszonyulnak és biztosítanak minden támogatást.

A walesi nép és nyelv kelta maradvány. Wales ma is kétnyelvű, a walesi nyelvet mintegy hétszázezren beszélik. A kétnyelvűséget szigorúan betartják, Walesban minden felirat, hivatalos elnevezés két nyelven olvasható: walesiül és angolul. Az ősi, kontinens walesi nép számos ősi hagyományt őriz, szokásvilága gazdag, szépen rétegzett. A különféle időkből származó és más és más eredetű szokásanyag szépen elválasztható egymástól. Kevés területen vannak a történetiség szempontjai érvényesítésének olyan lehetőségei, mint itt.

OWEN T. M. a walesi szokásanyagot öt csoportra osztva mutatja be. Az első csoportot a karácsonyi szokáskör alkotja (*Christmas season*). Az új év kezdése, a növekvő nappal, a keletkezés körébe tartozó rendkívül gazdag szokásanyagot igen széleskörűen mutatja be. Kitér a történeti változásokra és a topográfiai vonatkozásokra is. Számos, ezzel a szokás-hagyománykörrel összefüggő népi szöveget is közöl. Második csoportként a gyertyaszentelő (február 2.) és az úgynevezett mozgó ünnepek (virágvasárnap, nagy-csütörtök, nagypéntek, nagyszombat, húsvét, áldozócsütörtök, pünkösöd) köré csoportosuló szokásokat foglalja össze. A szokások, bár csoportosításuk az egyházi ünnepeknek megfelelő, közelről sem egyházi jellegűek, vallásos tartalmúak. Mindenütt, de különösen az ebben a részben tárgyalt szokások esetében kell fokozott figyelmet fordítani a vallási mezben jelentkező, de egészen más, nem egy esetben a keresztyénység előtti időkből származó szokásokra, motívumokra, voltaképpen a tavasz, a megújuló természet, az ifjúság élettani sajátásaival, illetve azok megfigyelésével összefüggő szokások ezek. A harmadik csoportot a májusi és nyárközépi (Szent János, Szent Iván napja) szokások alkotják. Ezek a szokások ugyancsak ősi élettani megfigyelésekre vezethetők vissza. Összességükben a növekedés, a felnőttéválás, a nyár, a gyümölcs hozás, a termés, a termékenység, szerelem szublimációi. A negyedik csoportba az aratással és a télre való felkészüléssel (*winter's eve*) kapcsolatos szokások kerültek. Az eddig tárgyalt szokások általános jellegűek voltak és a naptári évhez, az évszakokhoz kapcsolódtak. Az ötödik fejezetben tárgyalt szokások az egyéni étellel függenek össze. Az élet nagy eseményeihez fordulataihoz tartoznak: a születéshez, a házassághoz, és a halálhoz. Ez a nagyterjedelmű fejezet a leggazdagabb, számos sajátosan walesi szokást mutat be.

A szokásanyagot feldolgozó részek után egy érdekes, az elmondottakat nagymértékben konkretizáló katalógus következik, amely a tárgyalt szokásokhoz kapcsolódó azon tárgyakat írja le, amik a *Welsh Folk Museum* gyűjteményanyagában találhatóak. A tárgyi anyag nagyon változatos, egyaránt, megtalálhatók benne az ünnepi üdvözlőkártyák, a különböző gyűrűk, ruhadarabok, stb. Néhány érdekesebb vagy jellemzőbb tárgyat, illetőleg szokást a 16 táblán közölt 22 képen is bemutat. A táblákat a tárgyra vonatkozó válogatott bibliográfia előzi meg. A könyvészeti felsorolás 125 adatot tartalmaz. Csupán az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy az irodalomjegyzék egy magyar szerző munkáját is tartalmazza (BUDAY, George: *The history of the Christmas card*. 1954.).

OWEN T. M. tanulságos munkáját kutatóink figyelmébe ajánljuk.

DANKÓ IMRE

NÉPRAJZI HÍREK

Erdei Ferenc
(1910–1971)

ERDEI Ferenc, aki ha nem is volt szak tudós ethnográfus, ennek ellenére GyÖRFFY István mellett máig ő volt legnagyobb hatással a néprajztudomány művelőinek újabb nemzedékére. GyÖRFFY István alapvető tanulmányaiból tudjuk, hogy a néprajz történeti jellegű tudomány, ERDEI Ferenc működése következtében pedig azt, hogy társadalomtudomány is. GyÖRFFY István szabadtította fel az ethnográfusok gondolkodását az első kutató nemzedéket jellemző természettudományos eredetű, mechanikus fejlődéelmélet uralma alól. Bár elméletileg sohasem fogalmazta meg — az ilyenek nem volt híve —, de GyÖRFFY István művei sugalják azt a gondolatot, hogy a kultúrának és társadalomnak a néprajz-

vizsgálódási körébe eső jelenségei mindig az adott történeti körülmények hatására alakultak olyannak, amilyenek, hogy a nép — ez alatt mindig a parasztságot értette — által őrzött hagyományos kultúrkinés nem változatlan valami, hanem folyton gyarapodó, bővülő, esetenként éppenséggel fogyó, sőt egyes elemeiben pusztuló valóság.

A magyar néprajztudomány sajátos módon kezdettől fogva — anélkül, hogy a tartalmi meghatározással bajlódott volna — a népet a parasztsággal tekintette azonosnak, ennek következtében a parasztság anyagi, társadalmi és szellemi művelődésének különböző megnyilvánulási formáit kutatta. A tudomány történetének első korszakában — jóformán egy nemzedéknyi —

ez a parasztság felé fordulás részben ösztönös megérzésből, részben gyakorlati tapasztalatból fakadt. A néprajztudomány önállósodását a primitív népek és kultúrák viszonyainak kutatása indította el, nálunk a századforduló táján már csak a parasztság körében lehetett az anyagi életnek, a társas együttélésnek és a kultúrának olyan konzerválódott formáit találni, amelyhez hasonlót esetleg a történeti múltban, és az európain kívüli primitívnek nevezett társadalmakban fedeztek fel. Ennek a gondolatnak további következményei is voltak; módszertani hiányossága azonban két ponton vált szembetűnővé. Egyrészt megévesztette a kutatókat a paraszti hagyományos kultúra viszonylag lassú változása, másrészt felülről nézve a parasztság egységes tömbnek látszott, — legfeljebb a szembeötlő táji eltérések külső jelei következtében némileg differenciálódnak. Holott a századforduló táján már a gazdasági és társadalmi különbségek még az egységesnek látszó táji csoportokat is erősen feltagolták.

ERDEI Ferenc munkássága éppen ezen a ponton okozott a néprajzi kutatás szemléletében és módszerében máig érezhető változást. Mióta alapvető művei (*Parasztok*, 1938, és *A magyar paraszttársadalom*, 1942) megjelentek, azóta az ethnográfusnak, ha nem akar a századelő felfogásában végleg megrögződni, tudomásul kell venni mindazt, amit ERDEI a szociológia a néprajznál exaktabb módszerével megállapított a parasztságról. GYÖRFFY István a történelem felé, ERDEI munkássága a társadalomtudomány felé tágitotta ki a néprajz szemhatárát. Ma már elmondhatjuk, hogy mindketten eredményesen. A jelenlegi porondra lépő harmadik ethnográfus generáció gondolkodásában — bevallottan — vagy bevallatlanul — már mind a kettő vitathatatlan felismerhetően benne él. A dialektikus-materialista történelem felfogás hatásaként ma már az iskolás gyermek sem hiszi azt, hogy a parasztság egységes osztály, amint azt 1920—1945 között a politika, a publicisztika és részben a társadalomtudomány némely irányzata el akarta hitetni. Ezzel a tévhittel ERDEI tanulmányai számoltak le végleg, akkor, amikor ez még a fennálló rendszer elleni izgatásnak számított.

De Ő még ennél is tovább ment, amikor azt is bebizonyította, hogy a polgári társadalmi rendben a parasztság a jogi egyenlőség deklarálása ellenére is nemzetalatti társadalmi csoport. Nem volt egységes tömb a parasztság már a feudalizmus idején sem, de teleknagyság vagy termelő eszközök szerinti differenciálódását elfedte a jobbágyi alávetettség jogi takarója. A paraszti állapot a parasztság és földje rétegződött társadalmi osztályok körében a jobbágyfelszaba-

dítás ellenére is tovább őrződött feudális maradvány. Rövidre szabott élete első felében, 1945-ig megjelent műveiben tisztázta azt, hogy mit takar a „parasztság” fogalma; mi az, hogy „paraszt”; hol a helye a parasztságnak a termelő osztályok rendjében; mik a magyar parasztságnak az európai sorstársaitól megkülönböztető jegyei; miként alakult ennek a parasztságnak az utóbbi száz év alatti sorsa; milyen típusai, rétegei vannak; mi a jövője; mik a lehetőségei.

Széles skálájú kutatásai nem teoretikus értékűek csupán, mert világosan látta, — amit maguk a parasztok csupán ösztönösen éreztek —, hogy a 30-as években, egy konzerválódott életformában, társadalom alatti létben, a bomló, de mégis erős hagyomány ezer nyűgétől megkötözött, a tőkés-polgári rendben „parasztnek lenni nem érdemes”. Innen már csak egy lépés a következő: ha ez az életforma nem tartható fent — meg kell változtatni. Ami lehetőséget az 1944 előtti magyar és nyugat-európai társadalmi rend kínált — elméletileg mind számba vette, de járhatónak csak egy utat talált. Azt, amely felszámolja az eddigi gazdasági és társadalmi rendet és a parasztságot számára is lehetővé teszi, hogy emberként és állampolgárként, értéktermelő munkásosztályként válhassanak a társadalom tagjává. Mivel ezt a változást csak politikai úton lehet elérni, ezért lett elsőrendű tudósként politikus, és politikusnak is elsővonalbeli.

Ahhoz a generációhoz tartozott, amely — ellentétben az előtte élt sok-sok nemzedékkel — nem egyénileg akart a társadalom felsőbb régióiba feltörni, hanem osztályos társaival. Akik ezt az időt éltek, — közvetlenül tapasztalhattuk, hogy a Bethleni-restauráción alapuló neobarokk, konzervatív, polgári-bürokrata társadalom, ha be is fogadott egyeseket, a munkásságból és parasztságból származó, szerényen gyarapodó számú ifjú értelmiséget — a magarészéről — többé-kevésbé indokolt gyanúval kezelte. Az ok okozatot szült, volt ennek az ifjúságnak egy olyan csoportja, amely nem is akart asszimilálódni az uralkodó osztályhoz.

ERDEI Ferenc egyetemi éveit éppen arra az időre estek, mikor ez már világossá vált. A makói parasztfüű részese lett a szegedi fiatalok agrársettlement mozgalmának. Ez a mozgalom 1928-ban indult, de élénkebbé csak 1929 őszétől vált. A különböző társadalmi osztályokból eredő alapítói többféle indokból fordultak a parasztság felé, de a paraszti lét egyiknek sem volt olyan alapélménye, mint ERDEI Ferencnek. Ő még egyetemi hallgatóként is részt vett a család mindennapi munkájában. „Ötéves

sem voltam még, amikor egy hűvös hajnalon apám kiharcolt az ágyból és a malacok mellé állított, hogy legeltessem őket a tanyai gyepen. Fáztam, a lábam szára égett a deres harmattól, sírni szerettem volna, olyan kegyetlennek éreztem apám kemény parancsát. De aztán felszáradt a harmat, átnelekedett a tiszta reggeli levegő, és a malacok barátságosan rácsálták körültem a füvet, a reggeli időre úgy mentem be a tanyaiba, mint aki kiállott egy próbát és boldog voltam, mikor anyám azzal vett ölébe, hogy „jól van kisfiam, ember lesz belőled.” — Úgy értette, hogy paraszt, és én is úgy értettem.”

Az ifjúság lírai korszaka, amikor maga is kis tanyáról, azaz önálló szabad paraszti életéről álmodozott, elmúlt, de a paraszti életforma összes bajai és ritka örömei mindvégig elkísérték. Neki nem kellett felfedezni a falut, és a parasztságot, lényegileg mindig is köztük élt.

Az egyetemi tanulmányai — a szegedi egyetemen jogot végzett és doktorált is — sem életformáját, sem alapérzéseit nem változtatták meg, csupán az addig spontán szerzett ismereteit az exakt gondolkodás révén a tudatos megformálás szintjére segítették emelni. Az ottani jogi oktatástól a szokványos tananyagon túl sokat nem kapott. Annál többet merített a másik forrásból. A *Szegedi Ifjak Művészeti Kollégiuma* munkaközösségében végzett szociográfiai gyűjtések, előadások, a szociáldemokrata párt irányítása alatt álló *Országos Ifjúsági Bizottság*-i tagsága, a viták, a marxista írások — köztük LENIN műveivel való megismerkedése mindazt segítették a helyére rakni, amit eszmélkedése óta tudott.

Az egész korán megjelent tanulmányai (1931. *Királyhegyes. Művelődési és társadalomrajz*. Századunk; 1932. *A makói tanya-rendszer*. NNY; 1934. *Egy parasztváros társadalomrajza*, NNY.) még csak előkészületek, de már mindenikben benne rejtőzik a későbbi nagy művek gondolati csirája. Az általa megteremtett szociológiai fogalomrendszer és a magyar paraszttársadalom szerkezetének váza már előttünk van bennük, a váz kitöltéséhez az anyagot 1935–37 között hordja össze.

Közben a tőkés gazdálkodás közgazdasági törvényeit a makói hagyományos szövetkezetek gyakorlatokaként, a feldolgozó és értékesítő szövetkezetek gazdasági és társadalmi funkcióit 1935 ősze–1936 tavasza között ausztriai, németországi, svájci és hollandiai tanulmányútjain ismerte meg. Útjáról és tanulságairól 1944-ig a szövetkezeti kérdéshez írott kisebb cikkekben számolt be. Ezek végkövetkeztetésükkel oda lyukadnak ki, hogy a hazai viszonyok között a szövetkezetek gazdasági szerepüket lényegbevágó

társadalmi és gazdasági átalakulás nélkül nem tudják vállalni. Így az út ismét a politikához vezetett.

Közben állandóan gyűlt az anyaga a nagy művekhez, amelyek egyazon tömbből kihasítottak tetszenek, mert mind a három egyazon gondolatrendszer egymás szervesen kiegészítő részét jelentik.

A *magyar város* (1939) azt a lehetőséget boncolja, lehet-e és miképpen a paraszt polgárrá. Kiderült azonban, — bár az Alföldön néhány helyen, a múltban a parasztság egy része jobbágyi állapot nélkül, autonóm módon formálhatta sorsát és a szabad paraszti, — mezővárosi polgári fokra is eljutott — mégis még e szerencsés helyeken tapasztalható újkori polgári fejlődés sem változtatott lényegesen az egészparaszti társadalom struktúráján.

E mű folytatása a *Magyar falu* (1940) a parasztság nagyobb részét jelentő, egykori jobbágyparaszti utódai társadalmának körképe. A falu nemcsak településforma, hanem gazdasági és társadalmi formáció, amelynek jelenlegi életét is az egykori jobbágyi lét termelési, társas és jogi maradványai határozzák meg. A jobbágyparaszti jogállás által kialakított hagyományrendszer és az újabb korban érvényesülő közlekedési és piactényezők egymást keresztező hatása szinte falunként más-más módon jelentkezik. A falukat nem a külső formai jegyek, hanem a társadalmi típusok szerint osztályozza. A város és falu életét tárgyaló művek sorát a *Magyar tanyák* (1942) zárja le. A tanya ERDEI Ferenc megfogalmazásában éppen úgy nem csupán településforma, mint a falu, hanem üzemszervezési gazdasági és társadalmi képlet. Eredete a történelmileg kialakult kényszerhelyzetre nyúlik vissza. Egykor a lehető legracionálisabb termelést tette lehetővé, de az újabb korban, — a mezővárosok egy részéhez hasonlóan kevés kivétellel — egykori üzemszervezeti formájának felbomlása miatt a város és körzete viszonyában a gyarmat és gyarmatosító kapcsolatát példázza.

A nagy izgalmat kavarázó és bűnvádi perekben folytatódó, a *Magyarország felfedezése* címet viselő szociográfiai sorozatban ő írta a *Futóhomok* (1941) művet. A budai hegyvidéktől a főváros környékén keresztül a Duna–Tisza közének változatos termelésű és társadalmi jellegű tájegységeinek elérhető pontosságú rajza ez a kötet. Sok-sok megfigyelés, helyszíni gyűjtés, történeti, statisztikai adat rendszerezése ez, a sorozat nem titkolt és ügyességi vádemeléssel honorált politikai tendenciája ellenére mégis forrásértékű. Értékét az adatai meggyőző, hiteles és magas tudományos szintű csoportosítása adja.

A művek sorát a *Magyar paraszttársá-*

dalom (1942) című kötete zárja be. Ez a parasztságról szóló enciklopédia, mert a társadalomtudománytól elvárható exakt pontossággal rendszerezi a parasztság meghatározó jegyeit, a fogalom tartalmát, az európai és magyar paraszttársadalom formáló tényezőit, a jobbágyszabadítás és a tőkés gazdasági rend és a technikai forradalomnak a parasztságra gyakorolt hatását. Összefoglalja a feudális kor továbbélő maradványait, elhatárolja a parasztság típusait, a paraszti osztálytagozódás körvonalait, és megpróbálja a paraszti jövődő lehetőségeit mérlegre tenni. Az eredmény e tekintetben az, hogy a sokféle parasztementő akció reménytelenül zsákutcába vezet. A polgári-kapitalista rend nem alkalmas a parasztság gazdasági, társadalmi és kulturális alárendeltségeinek, társadalom alatti létének megszüntetésére, a fasiszta és nemzeti szocialista rendszerek parasztpolitikája is konzerválja a meglévő állapotokat.

A jövőt egyedül a parasztság széles rétegeit tömörítő politikai szervezet és a szervezett aktivitás alakíthatja ki, ezért vállalt nagy részt a Makón, 1939 júniusában megalakult *Nemzeti Parasztpárt* létrehozásában. Ez a párt 1944-ig gyakorlatilag a Szabó Pál által szerkesztett *Szabad Szó* radikális parasztolvasóit, a népi írók bal-szárnyát és a *Győrffy Kollégium* ifjúságát jelentette, nyilvánosan csak 1944 késő ősze óta kezdhette meg működését.

A gyakorlati akcióprogram mellett a pártnak volt egy lényegesebb programja is. Meg akarta szabadítani a parasztságot a körében minden továbbélő feudális kötöttségtől, mind gazdasági, mind társadalmi, mind pedig kulturális tekintetben, hogy a kialakuló új, szocialista rendben kiegyensúlyozott gerinccel, és az egyenrangúság öntudatával vállalhassa a reá jutó szerepet.

ERDEI Ferenc a Nemzeti Parasztpárt főtítkáraként 1945 után egy pillanattig sem titkolta, — nyilvánosan is többször megvallotta —, hogy a földosztás csak egy állomás és nem befejezés a parasztság jövődő útján. A földosztás az egykori jobbágmúlt legsúlyosabb gazdasági, társadalmi, sőt társadalom-lélektani örökségét számolta fel, de a parasztság útja nem a polgárosodás felé vezet, — mint ahogy az újgazdák nagy sokasága is vélte.

A felszabadulás után mindvégig aktív politikus maradt — bár nem mindig az élvonalban. Tevékenységének újabb területét, valóban reászabott feladatok csak 1960 után kapott, amikor a már megszilárduló szocialista mezőgazdasági termelési rendben a lehető legjobb üzem — és társadalom-szervezeti formákat kutatta, most már munkatársi gárdával és egy intézet élén.

Ennek az évtizedes munkának eredménye számtalan cikk és tanulmány, ezek eredményeinek összefoglalása pedig az egykori szociográfiai felfedezések új sorozataként megjelent *Város és vidék* (1971) című kötet. E múból kiderül, hogy az egykori szociográfia korszerű formájára most is szükség van, mert a történelmi múlt az eltérő közgazdasági tényezők, és nem utolsósorban a felszabadult energiák, a vezetők és vezetettek harmonikus, vagy egymást paralizáló törekvése a szocializmus viszonyai között is igen változatos típusokat alakítanak ki. Ez a kötet Szeged környékére, a mai Csongrád megyére az aktuális tanulságokon túl egykor éppen olyan forrásértékű mű lesz, mint a 30 évvel ezelőtt megjelent *Futóhomok* vált mára.

A kör ezzel még nem teljes. Intézeti munkájában alapvető módszertani következményként állította fel, hogy még a legelvontabb közgazdaságtudomány is a valóság megismerhető mértékét csak akkor közelíti meg, ha mindenfelől megvizsgálja, hogy az elődök hagyományáiban nincsen-e hasznosítható elv, vagy gyakorlat.

Lehet, hogy tiszta véletlen, de jelképes jelentősége van annak, hogy halála után megjelent *Néprajzi inyesmesterség* (1971) kis műve, az oly kicsiny — ha nem is lényegtelen — ügyben, mint a paraszti szakácstudomány, a mezei munkások sok évszázados ételízeit idézi fel. E művét GYÖRFFY István emlékének ajánlotta, annak, aki ugyancsak hamar bekövetkezett halála előtt a néprajz doktorává akarta fogadni.

Erre ugyan formailag sohasem került sor, de ERDEI Ferenc munkásságának eredményei tudományos cím és fokozat nélkül is maradandó részét alkotják e tudományágnak.

Ezért tesszük végső tiszteletünket itt a tudós és ember sírjára.

BALOGH ISTVÁN

Fettich Nándor
(1900—1971)

A nagy hírű régész halálhírét szomorúan vette tudomásul a közvélemény. Vele egy igen sokrétű, sokoldalú ember távozott, akit nemcsak mint régészt, hanem mint etnológust, mint művészt is becsültek és tiszteltek.

Mielőtt tudományos tevékenységének méltatására térnénk, szükségesnek látjuk néhány fontosabb életrajzi adatának előrebocsátását.

1900. január 7-én született a Vas megyei Acsád községben, ahol édesapja postamester volt. Iskoláit, a gimnázium utolsó osztályának kivételével, amit Budapesten végzett el, mind Nyugat-Magyarországon járta ki. Egyetemi tanulmányait a budapesti Tudományegyetem Bölcsészkarán végezte 1917 és 1921 között. Doktori oklevelét 1922. január 21-én kapta meg. Disszertációja a *Pannóniai fogadalmi táblák* címet viselte. Ebből az derül ki, hogy a római régészet körében kezdett dolgozni. Kitűnő latin és ógörög nyelvtudása olyan fokú volt, hogy az auctorokat eredetiben tudta olvasni.

Az egyetem befejezése után, régész állás híján, a Zeneakadémiára iratkozott be, a fuvola tanszakra. Ott két esztendőn át tanult. Életét a zene mindig gazdagította, aktívan muzsikált is, méghozzá igen sok

hangszeren, de legkedvesebb zeneszerszáma a brácsa volt. Értette és élvezte a nagy mesterek műveit, gyakran játszotta is őket. Kedvenc zeneszerzője volt SCHUBERT, akinek életművéről, annak igazi értékeiről gyakran magyarázott.

Végül 1923. szeptember 7-én kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtarába, szakdíjnokként, majd 1926. június 30-án megkapta ott múzeumi tisztviselői kinevezését is. Magántanárrá habilitált 1929. november 27-én: *A népvándorlás-kor archaeológiája* c. tárgykörben.

Vele olyan szakember távozott körünk-ből, akinek tolla alól egész sereg — több mint félszáz — régészeti tanulmány és monográfia került ki, első cikkének megjelenése óta (*Komikus terracotta-szobrocskák a Szombathelyi Múzeumban* Arch. Ért. XXXIX. 1920—22. 1—5. o.), azaz fél évszázad alatt. Alapvető fontosságú műveit a népvándorlás-kor régészetének köréből írta. Első ilyen tárgyú dolgozata 1926-ban jelent meg: *Az avarkori műpar Magyarországon* címmel, amely egyúttal az általa hosszú éveken át szerkesztett (*Archeologia Hungarica*) világhírű sorozat első kötete volt. Sajnos, e monográfiának csupán az első kötete látott napvilágot. Igaz, hogy a későavarkor bronzművészségét más monográfiában elemezte (*Bronzeguss und Nomadenkunst auf Grund der ungarländischen Denkmäler* Semin. Kondakovianum, Praga, 1920.) Az avarkori tematika mellett, nagy erővel művelte a szkíta-korszak hagyatékának felderítését is, egyik első nagyobb munkája ezen a téren a zöldhalompusztai leletről írott műve, 1928-ból.

Széleskörű és alapos nyelvtudása tette lehetővé, hogy át tudja fogni az egész eurázsiai nomád világ és a szomszéd népek kultúrtörténetét. Amellett, hogy kitűnően tudott németül, svédül, sőt oroszul is megtanult, mely utóbbi egyedülálló jelenség volt még nálunk a húszas évek végén a régészek között, hogy eredetiben olvashassa az orosz kollégák műveit is. 1935-ben a Szovjetunióba utazott tanulmányútra, ahol magyar régész előtte a XX. században még nem járt. Megfordult Moszkva, Leningrád, Minszinszk, Kazány gazdag múzeumaiban és az ott látottakat hamarosan írásban és pompás rajzok képében közölte a tudományos világgal.

Behatóan foglalkozott a germánság emlékanyagával, elsősorban a gótokéval. (L. pl. *Eine gotische Silberschnalle in Un-*

garischen Nationalmuseum. Semin. Kondakovianum. Praga, 1928. 105—111.) Mellettük a szarmaták, dákok és hunok emlékeiről is behatóan értekezett. Itt most csak két dolgozatát említjük meg: *A Szed-nagyszéksősi hun fejedelmi sírlelet* (Arch. Hung. XXXII. 1953.) és *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen* (Acta. Arch. 3. Budapest, 1953. 127—178.)

Tudományos munkásságának másik nagy tömbje a magyar honfoglaláskor régészete és művészete volt. Ebből a témakörből 1937-ben írta meg máig nagy jelentőségű könyvét: *A honfoglaló magyarság fémművészete* címmel, de első tanulmánya a magyar honfoglaláskori régészet köréből már 1931-ben megjelent az Archaeologiai Értesítőben (*Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához*). Végül hazánkban az egyik legtitisztázatlanabb szakterület, a szláv régészet az amely élete utolsó éveiben egyre jobban foglalkoztatta. Már a Pilismarót-basaharci avar temetőről írott könyvében is érintette a szláv kérdést (megjelent 1965-ben), de egyik cikkében is kitért arra (*Az avarok jelképes övről* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1963. 61—68.). Betegsége már az ágyhoz kötötte és így nem jelenhetett meg a szegedi nemzetközi régészeti ülészkazon 1971 áprilisában, ahol szláv témából készült előadást tartani. (*Az önálló szláv fémművészet kezdetei a Kárpát-medencében*). Ez a dolgozata is kéziratban maradt, mint több más befejezett munkája, így pl. a *Zempléni fejedelmi sír*, vagy a *Kereszténység és pogányság a középkori Magyarországon* c. nagyszabású műve és *Szentpéteri József domborművei* c. művészettörténeti jellegű munkája.

A népvándorláskori fémművészet története a szkitáktól a magyarokig az, ahol FERTICH Nándor igazán nagyot alkotott a régészetben. Szívós odaadással ötvösmesterré képezte ki magát, majd munkásságát művészi szintre emelte. Elveit, stílusának alapvetését — amelyben a honfoglaló magyar nép motívumkinése, szerkesztésmódja stb. felhasználásának lehetőségeit hangsúlyozta — a *Magyar stílus az iparművészetben* c. háromkötetes monográfiájában fektette le (Budapest, 1943, 1944 és 1947) 1957-től az „Ötvösművészek Alkotóközösségének” is tagja lett. Ebben a tevékenységében is segítette őt óriási rajzkészsége. Műveinek összes rajzait maga készítette el a nyomdák számára. Emellett bárhol is járt és dolgozott régészeti gyűjteményekben, szinte tüneményes gyorsasággal és nagy precizitással készítette rajzait a tárgyakról. Ezek felbecsülhetetlen értéket jelentenek a kutatás számára, hiszen sok-sok tárgy már el is pusztult a második világháború során.

Rajzaival láttatta a tárgyak készítmódját, azok szerkezetét is, amit fényképpel érzékeltetni sokszor nem is lehet. Nem becsülte le emellett a fényképek közlését sem, ő volt az aki bevezette a ma már szinte természetesen tűnő elvet, hogy az egyes leletek hátoldalát is le kell közölni a publikációk fényképein.

1939-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta (1950-ben ezt a tagságát megszüntették és csak a II. Osztály tanácskozó tagja maradt haláláig).

Tagja volt a *Magyar Régészeti Társaságnak*, a *Finn Régészeti Egyesületnek*, a *Finnugor Társaságnak* (Helsinki) és a finnugor tudományokban is kiemelkedő régészeti eredményei elismerésül, 1969-ben U. K. Kekkonen finn államelnök a *Finn Oroszlán Lovagrend* elsőosztályú lovagkeresztjével tüntette ki.

A néprajz iránt táplált mély érdeklődése talán a népi kontinuitás kutatása során merült már fel benne a negyvenes évek elején, de lehet, hogy az őskori díszítőmotívumok szimbólumainak, mágikus jelentésének a megfejtési kísérletei vezették hozzá. 1956-tól kezdve nagy néprajzi dolgozatokkal is jelentkezik (*Az emberformájú életfárlól* Index Ethnographicus 1956 dec. 153—158.; *A regösénekekről* Ethn. LXIX. 352—380; *A Júlia szép leány balladáról* uo. 1959. 61—76.) *Újabb adatok az őskori kocsihoz a Kárpátmedencében*. (Ethn. LXXX: 30—72.) és végül halála évében megjelent dolgozata: *Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphátben* uo. 1971. 44—65. Ez utóbbi — a témát tekintve úttörő jellegű — nagyszabású dolgozatának gyűjtését mind saját költségén végezte Nyugatdunántúlon. Az első három dolgozata pedig élete legnehezebb évtizedéből való, amikor mint régész, szakterületén hivatalosan nem dolgozhatott (1949 és 1959 között mint betanított bádogos dolgozott), ezalatt is két könyvét adta ki az Akadémiai Kiadó (1951, 1953), valamint egész sor régészeti tanulmánya is megjelent (számszerint három). Mindez töretlen érdeklődését és szívósságát mutatja és azt, hogy a régészeti munkát hivatásának tekintette. Ezekben az években szárnyalt magasra ötvösművészi tevékenysége is. 1958-ban legszebb munkái közül a brüsszeli világkiállításon is bemutatásra került és nagy sikert ért el néhány darab.

1959-ben a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutatócsoportjához került, ahol némi megszakítással (1963—64) mint szerződéses tudományos munkatárs, majd mint nyugdíjas dolgozott 1965-ig bezárólag. Munkája előterében ekkor a Pilismarót-Basaharc-i ásatások állottak. Ennek a sike-

res feltárásnak az avar temetőre vonatkozó részét publikálta, de már a keltakori temető feltárása félbemaradt, az elkészült részpublikáció kiadásra vár. FETTICH Nándor az ásatásain mindig úgy dolgozott, hogy a napló és a leletek feldolgozása szorosan lépést tartott az ásatás menetével és a terepmunka végeztével nemsokára készen állott maga a közlemény is. Hatalmas munkabírásáról, magával és közvetlen munkatársaival szemben támasztott magas követelményeiről sokat lehetne írni. Emberi magatartását emellett őszinte humanitás hatotta át. Bárki kérte is szakmai segítségét, őszinte készséggel állott rendelkezésére akár konzultáció, akár rajzok tekintetében. A szakmai feltékenységet egyáltalán nem ismerte. A szépet és a jókedvet szívelő ember volt, tudós és alkotóművész, aki értette az ősi

kultúrák máig átsugárzó életét. Kár, hogy ilyen korán eltávozott körünkől és sok megkezdett munkája már nem nyerhetett méltó befejezést. A tudománytörténészek dolga lesz majd az, hogy „elhelyezzék” őt és munkásságát a magyar régészet történetében. Számunkra, a mi nemzedékünk számára is, ő még élő valóság, a tanító mester, az a szeretett *Nándi Bácsi*, akinek emlékét híven őrizzük még ha vitaközünk is munkásságának némely megállapításaival. Dús fantáziájú, sziporkázó szellemű, derűs ember távozott vele körünkől, akinek munkái alapvető publikációs jelentőségükön kívül, többször vitát is váltottak ki a régészek körében, ezzel is előre lendítve a kutatás tempóját.

ERDÉLYI ISTVÁN

Strukturális folklorisztikai konferencia Urbinóban

Az európai szemiotikai kutatás egyik legfontosabb központja, az urbinói *Centro Internazionale di Semiotica e Linguistica* júliusonként konferenciasorozatot tart a tágan értelmezett szemiotika köréből. 1971-ben az irodalomsemiotika és az audiovizuális kutatások mellett mitológiai és folklorisztikai szimpóziumot is rendeztek, amelyre 1971. július 11–16. között került sor. A festői olasz városka hipermodern diákszállójában mintegy harminc kutató gyűlt össze (zömmel franciák és olaszok), és időnként az urbinói szemiotikai-strukturalista nyári kurzusok egyetemista hallgatói is meghallgattak egy-egy előadást. Délelőtt és este hangzottak el előadások, késő este pedig szabad vita és konzultáció következett. Az egyes előadásokhoz élénk, olykor többórás vita kapcsolódott, és végül záró összegezés és vita fejezte be a megbeszélést. Tervbe vették az anyag franciául megjelenését, de erre bizonyára várni kell, hiszen eddig még az 1969-ben tartott első strukturális folklorisztikai szimpózium anyaga sem látott napvilágot. Az urbinói megbeszélések sorozata viszont máris nemzetközi esemény, mivel jelenleg itt találkoznak egymással a hagyományos folklorisztika képviselői a legkorszerűbb módszerekkel és elvekkel, amelyek ugyanakkor konkrét folklorisztikai anyagok kerülnek kipróbálásra. Az idei 12 előadás is részben a modern kutatások iránt érdeklődő hagyományos fel fogású folkloristák és etnológusok műve volt, ahol a vita főként a kutatások strukturalista és szemiotikai értelmezése körül hullámzott; másrészt pedig a magukat legkorszerűbbnek vélő elemzők mutatták be elgondolásaikat: mindig konkrét anyaghoz

kapcsolva. Mivel a konferencia közvetlen szervezői párizsiak voltak, az előadók és a szóba került szempontok messze túlnyomó többsége a francia strukturalizmus, kibernetika, szemiotika elgondolásait tükrözte. Ugyanakkor megfigyelhető volt az amerikai, az olasz, és végre a kelet-európai strukturalista folklorisztika visszhangja is. Már 1969-ben meghívtak kelet-európai folkloristákat is a megbeszélésre, akkor azonban ezek nem utazhattak el Urbinóba. Időközben a különböző nyári kurzusokon fiatal román egyetemisták és kezdő kutatók jelentek meg, legutóbb pedig tovább szélesedett a mezőny. A *Centro* vezetője, a Párizsban élő, litván származású kitűnő szemiotikus, GRELIMAS A. J. határozott szándéka az, hogy minél több ösztöndíjast, kongresszusi résztvevőt nyerjen innen. Annál inkább jogos ez az igény, mivel hovatovább az érdekes újdonságok a folklorisztikai Európában a párizs-urbinói centrumból, illetve a tartu moszkvai körből származnak. Jóleső érzés viszont megállapítani azt, hogy a magyar folklorisztika, legalábbis ami strukturalizmustól és szemiotikától fertőzött hányadát illeti, ma már nem hátramaradottabb társainál, elgondolásait a nemzetközi folklorisztika tözsdein is jegyzik.

Az egyes urbinói előadások közül több deskriptívot, majd poétikai elemzést adott. BORATAV P. N. török népdalok poétikai formuláit vizsgálta, CALAME-GRIAULE G. az afrikai népmesék avatási jeleneteivel, DIETERLEN G. a griot-epika értelmezésével foglalkozott. Külön csoportba vehető néhány előadás, amelyekben már az elemzés módja is neofolklorisztikai, szemiotikai, a content analysis módszerének morzsáira

emlékeztető volt. BRÉMOND Lafontaine meséiről, CERTAUD a híres louduni boszorkányüldözés történetéről, GENINASCIA a sárkányölő mesékről értekezett ilyen módon. Ide vehetjük CIRESE A. M. konzultációját egy szardíniai jósló szokás elemzéséről is. Két dolgozatot párizsi számítógépes nyelvészek készítettek el. CHARRAUD M. beszámolt a gyógyítással kapcsolatos francia proverbiók gépi elemzésének eredményeiről (ez a vállalkozás kevés műfaji, annál több kultúrákonfigurációs tanulsággal járt eddigéig), DE VIRVILLE Dawi és RICHARD pedig rendkívül érdekes csodamese-kutatásait ismertették. Amint közismert, ma a párizsi *Maison des sciences de l'homme* — *Centre de mathématique appliquées et de calcul* a legszokadalmibb folklorisztikai komputer-központ Európában, amelynek programját alkotta mindkét bemutatott vizsgálat is. Voltaképpen három metodikai előadás hangzott el. MARANDA E.-K. előadásában a narratív folklor egységeinek hagyományos és strukturalista definíciókísérleteit vette sorra: a finn iskolától a maguk definíciós törekvéseiig. Bár nem előzetes összebeszélés révén, de a má-

sik előadás inkább a Kelet-európai (proppianus és meletyinszkjánus) módszereket ismertette, és a prózai folklor narratív struktúráinak néhány univerzálé-kérdésével foglalkozott. Ide vehetjük CUISENIER J. beszámolóját is, aki az etnográfiai szemiotikát ismertette. Az ő személye egyébként is különfontosságú a jelen francia és európai néprajzi kutatásban, mivel dinamikus vezetése alatt szinte évszázados álmából ébredt fel a párizsi *Musée des Arts et Traditions Populaires*, de ő az igazgatója a *Centre National de la Recherche Scientifique* mellett működő *Centre d'Ethnologie Française*-nek is. Inkább gyakorlati elgondolásokat javasolt zárószavában is, amelyet CIRESE-vel együtt tartott. Ami a megbeszélés értékelését illeti, pozitívnak nevezhetjük. A jövő kutatásokat tekintve azonban nem alakult ki egységes vélemény. A záróülés vezetői a mondatkutatás irányába, GREIMAS a mesekutatás felé, mások a transzformációs folklorisztika terére próbálták csábítani a jövő résztvevőket. Végül abban maradt a kongresszus, hogy sokoldalú témákat kell vizsgálni a legközelebbi alkalommal is.

Sz.

Új könyvek és kiadványok

Arrabona. (A Győri Múzeum évkönyve.) Győr.

12. (1970. Szerk. DÁVID Lajos.) 1970. Győr-Sopron m. ny. 408. p., 2 t.

BIRÓ Ibolya: *Pünkösdi szokások Ujkéren*. — BIRÓ Ibolya—VARAY László: *Adatok az újkéri regéléshez*. — *Adatok a Győr megyei hajósnalárnok életéhez*. 6. [Irtja CZIGANY Béla—DOMONKOS Ottó: *A kesztyűsök munkájáról*. — TOMAJ Ferenc: *Győrsziget és Rérfalupáthoz községek Győrhez csatolásának története*.

Népi kultúra, népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Bp. Akad. Kiadó.

4. (Szerk. DIÓSZEGI Vilmos.) 1970. Akad. ny. 389 p., illusztr. 67 Ft.

PALÁDI-KOVÁCS Attila: *A széna takarása a magyar parasztságnál*. — SZABADFALVI József: *Az akol típusa és funkciója*. — KÓSA László: *A kandallós tűzélő*. — KISBÁN Eszter: *A kenyér a táplálkozási struktúrában*. — KULLÓS Imola: *Kísérletek a magyar népköltészet szerelmi dalainak tipológizására*. — SZEMERKÉNYI Ágnes: *A proverbiók történeti formáinak a változásához*. — DIÓSZEGI Vilmos: *A barabá törökök iszlám előtti szamanizmusa és etnogenetikai tanulmányai*. — SÁRKANY Mihály: *Megjegyzések komplex társadalmak szociálintropológiai vizsgálatához*. — HOPPAL Mihály: *Az "igézés"-hiedelmkör alkotóelemei*.

Néprajzi dolgozatok Szolnok megyéből. (Állattartás, gazdálkodás, táplálkozás, kismesterségek.) A Szolnoki Vársárhelyi Pál Szakközépiskola Néprajzi Szakkörének pályamunkáiból. (Összeáll: SZABÓ László.) Szolnok, 1970. 122 p., 30 t.

(Szolnok megyei múzeumi adattár 17—18.)

NAGY VARGA Veronika: *Juhászélet Jászberényben*. — TÓTH Ágnes: *A csikósélet emlékei Jánoshidán*. — CSEPPENTŐ Annamária: *A karcayi szűcsmesterség*. — NAGY VARGA Veronika: *A jászberényi szűcsmesterség*. — FOGARASI Klára: *Mézeskalács-, cukorka-, gyertyakészítés Jászberényben*. — FOGARASI Klára: *A kenyérsültés hagyományai Jászberényben*. — KOZMA Erzsébet: *A hagyományos paraszti gazdálkodás szokásai és ismeretanyaga Jászszentandrásán*. (Szántás—vetés).

Népünk életéből. A mezőkövesdi Földes Ferenc Középiskolai Kollégium Győrffy István néprajzi szakkörének anyagából. Szerk. ZURKÓ Béla. Mezőkövesd, 1970. Megyei Könyvtár. 327. p., illusztr.

GÁL Antal: *A halászkok élete régen és ma Tiszabábolmán*. — PAPP Károly: *Téli halászat Tiszakesziben*. — KOÓS László: *A geleji juhászok élete*. — FÜLÖP József: *Paraszti gazdálkodás Mezőnagymihályon*. — VÁLYI NAGY Bertalan: *Létényesztés Mezőkeresztesen*. — SZABÓ Sándor: *Népi állatorvoslás és állattenyésztés Emődön*. — BOZÓ József: *Bükkzserői erdők*. — TAKÁCS: *Famunkák Cserépalján*. — KRATRÓCZI Ferenc: *Mészégetés Rakacsuzenden*. — TEPPER Ágnes: *Mezőkövesdi mézeskalácsosok*. — LUKÁCS István: *Nagy István népművész élete és munkássága*. — BENE Mária: *Csuhainé. (Csuhai Józsefné)* — BIRÓ Margit: *Mezőszemerei néprisélet*. — BALI István: *Nagyecseri gyermekjátékok*. — NYESTE Sándor: *Szentistváni babonás történetek*. — PÓTA Katalin: *Babonás szokások és történetek Mezőkövesden*. — PAPP Károly: *Két Tiszakeszi monda*. — SZUNYI Gábor — KONCZ Imre: *Szentistváni balladák, históriák*.

Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők Országos Találkozója, 5. Kaposvár. (1968. aug. 16–18. Rend. a Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Nyelvtudományi Társaság stb.) [Előadások.] Szerk. MORVAY Péter, VÉGH József. Kaposvár – Bp. 1970. Megyei Könyvtár soksz. 83 p.

BALASSA Iván: *A tudományos feldolgozás és az önkéntes néprajzi gyűjtés.* MORVAY Péter: *Egy ér mérlege.* — SZOLNOKY Lajos: *A magyarországi szabadtéri múzeumok.* — BARABÁS Jenő: *A magyarországi néprajzi atlaszok.* — NÉMETH Elek: *A hajdúbószörményi i-zés és a nyírcsaholyi i-zés összehasonlítása.* — Hozzászólás: DEME László. — PAPP Zoltán Sándor: *Konfészet a régi Berzardócon.* — BERÉNYI Andrásné: *Évi munkamegosztás egy szegényparaszt családban.* — SEBESTYÉN Ádám: *Lakodalmi szokások a bukovinai Andrásfalván.* — MÁRTON László: *A sárréti juhászok gyógyító tudománya.*

Átokháztól Ásotthalomig. Fejezetek a község történetéből és népeletéből. (Szerk.) JUHÁSZ Antal, SZÉCSY György.) Kiad. Ásotthalom Községi Tanács. 1970. 99 p., 10 t. 18 Ft.

Művelődés. [Tanulmányok.] (Szerk. VADAS Ferenc. Kiad. a Tolna megyei Tanács 1970. febr. Pécsi Szikra ny. 149 p., illusztr. 1 t.

SOLYMÁR Imre: *A Bonyhád környéki falucsífolók motívumkinései.*

RÉTHEI PRIKKEK Marián: *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Bp. 1970. 24 p.

TOLNAI Vilmos: *A szólásokról.* Adalékok a szóláshasonlatok, szólásmódok és közmondások elméletéhez. Bp. 1970. 57. p.

(A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 12.)

Az 1910-es budapesti kiadás hasonmás utánnomása.

Matyóföld. (A Mezőkövesdi Járási Művelődési Ház irodalmi és néprajzi munkaközösségének kiadványa.

1970. (Fel. szerk. KRUSZELY Károly. III. TARDI Sándor, PETŐ János.) 104 p.

HUBAY Gyöngyi: *Adatok a mezőkeresztesi szücsmesterséghez.*

HÓMAN Bálint: *A székelyek eredete.* Bp. 1970. 20 p.

(A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 17.)

Az 1921-es budapesti kiadás hasonmás utánnomása.

ASZTALOS István: *A háztáji gazdaságok állattenyésztése Magyarországon.* Bp. 1970. Akad. Ny. 471–478. p. illusztr.

(Magyar Tudományos Akadémia, Földrajztudományi Kutató Intézet. Közlemények 222.)

Nouvelles études hongrois. Bp. Corvina.

(Vol. 4–5. 1969–1970. [Chéf-réd.]: Béla KÖPECZI.) 1970, Impr. Zrínyi. 308 p. 8 t. Bibliogr. a tanulmányok végén.

DÖMÖTÖR Tekla: *Vingt ans d'ethnographie hongroise.*

Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei. Bp. Mezőgazd. Kiadó.

1969–1970. Szerk. BALASSA Iván. 339 p.

BALASSA Iván: *A magyar ekés földművelés kezdetei.* — MÉRI István: *Árpád-kori falusi gabonaőrök és kenyérsültő berendezések.* — SELMECZI KOVÁCS Attila: *A napraforgó meghonosodása és elterjedése Európában.* — NOVÁKI Gyula: *Töröklyeverem Pásztón a XVIII. század második feléből.* — VERESS Éva: *A kenyérfogyasztás statisztikai becslése.*

Névtudományi Konferencia, 2. Bp. 1969. szept. 2–4., Névtudományi előadások. Rend. a Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság.) Szerk. KÁZMÉR Miklós, VÉGH József. Bp. 1970. Akad. Kiadó. 396 p. illusztr. 64 Ft.

(Nyelvtudományi értekezések 70.)

NAGYBÁKAY Péter: *Céhek, céhemlékek Veszprém megyében.* (Kiad. a Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága.) Veszprém 1971. 66 p., illusztr. 11 Ft.

SÍMON Róbert: *Güha a szószéken.* Egyiptomi népmesék. Bp. 1971. Európa. 176 p., 4 t. 13 Ft.

(Népek meséi.)

Összeállította: RÓZSAHEGYI JÁNOS

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Schriftsleiter — Editor

LÁSZLÓ KESZI-KOVÁCS

BUDAPEST V., PESTI BARNABÁS U. 1.

Schriftleitungskomitee — Associate Editors

IVÁN BALASSA, TEKLA DÖMÖTÖR, BÉLA GUNDA, IMRE KATONA,
LAJOS TAKÁCS, ISTVÁN VINCZE, VILMOS VOIGT

VOL: LXXXII

1971

4

Настоящий журнал занимается обширным научным исследованием венгерской народной культуры, а также исследованием народной культуры соседних и родственных нам народов, далее исследованием касающихся этнографическую науку проблем, их обсуждение и публикацией результатов исследования. В рецензионном разделе представляет читателям научные книги и журналы, интересующие этнографов и этнографическую науку.

Журнал выходит на свет ежегодно на 40 печатных листах в 4 номерах.

Рукописи и книги, назначенные для рецензии, а также и корреспонденцию, относящуюся к редакции журнала: просим прислать на адрес: Редакция Этнографии (Будапешт, V., Пешти Барнабаш ул. дом № 1).

Подписка осуществляется через Предприятия иностранной торговли «Культура» (Будапешт, I., Fő utca дом № 32.; чековой номер: Подписка по счету ВНБ-а Будапешт 54. Культура Венгрия № 024

Подписная цена на год: 56,— форинтов.

*

This review treats of and comments upon major problems of Ethnology and brings discussion on the research work with special regard to the Hungarian, the neighbouring and kindred peoples. The articles published contain extracts in Russian, French, English or German.

Manuscripts, reviewer's copies and letters to the Editor should be sent to the following address: *Ethnographia*, Budapest V., Pesti Barnabás u. 1. Correspondance concerning the publishers of the Hungarian Ethnographical Society should be mailed to the Secretary of that Society.

Subscription orders to be placed with: "Kultúra" Commercial Undertaking for the Export of Books and Newspapers, 32. Fő utca Budapest I. Subscription prices to be paid to MNB, Budapest, 54, in favour of account No. 024 Kultúra, Hungary

ETHNOGRAPHIA

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN
GESELLSCHAFT

REVUE DE LA SOCIÉTÉ D'ETHNOGRAPHIE HONGROISE
REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
ЖУРНАЛ ВЕНГЕРСКОГО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

VOL: LXXXII

1971

4

INHALT — SOMMAIRE — СОДЕРЖАНИЕ

- Csiszár, Árpád*: Schweinezucht in Bereg — Свиноводство в Комитате Берег ..... 481—496
- Pap Jánosy, Magda*: Volkstracht in Görgfalva (Gheorgheni) — Народная одежда в д-е Дердьфалва ..... 497—567
- Zsilka-Golopenția-Eretescu-Voigt*: Ethnographie et Sémiotique — Этнография и семиотика ..... 568—584
- Barna, Gábor*: Rundställe den Fluss Körös entlang — Круглые птичники и свинарники в окисности реки Хармаш-Кёреш 585—598
- Kleinere Mitteilungen — Dokumentation — Краткие сообщения** 599—601
- Literarische Rundschau — Revue Littéraire — Рецензия** .... 602—631
- Volkkundliche Nachrichten — Nouvelles ethnographiques — Этнографические известия** ..... 632—640